

Råbjerg Mile.

råfosfat, betegn. for de til fremstilling af superfosfat tjenende udgangsmaterialer; hovedbestanddelen er trikalцийfosfat, $Ca_3(PO_4)_2$. Apatit anv. dog også som r. r fås især fra Nordafrika og det sydøstl. USA.

råge [*Carus frugilegus*], kragester, forholdsvis langnæbbet ravnfugl. Metaliskinnende blåsort, partiet om næbroden noget. Yngler kolonivis i småkove, knyttet til dyrket jord. Overvejende træfugl. Lever dels af insekter, dels af korn. Anses som følge heraf for skadelig, og r-kolonier kan bekæmpes i henh. t. særlig lov af 4. 4. 1928.

Rågeleje, badested ml. Gilleleje og Tisvildeleje, Nordsjæll.

råglas, egl. de rå spejlglasplader inden slibning og polering. Alm.: tykt, støbt glas, poleret på den ene side, medens den anden side har en ujævn, alm. dog regelmæssigt bølget overflade. Anv. til glastage m. m.

rågummi, opr. den rå kautsjuk, der fås af latex ved koagulation, vaskning, valsnings og tørring, som tynde plader (se gummi). Hvad i dagl. tale benævnes ved r., kan være råkautsjuk, men er hyppigst et forarbejdet (vulkaniseret) produkt med ringe svovlindhold, til skosåler m. v.

Råga, da. ø. N f. Lolland; 0,8 km²; 21 indb. (1945).

Råge Sund, farvandet ml. Lolland og Råge.

råjern, det i højvæde fremstillede urene jern, som for hovedpartens vedk. via r-blandere går til stålfremstilling, medens resten udstøbes i sandforme som

barrer (pigjern) el. i jernforme (kokiller) og anv. til fremstilling af støbejern. Man skelner efter brudfladernes mørkere el. lysere farve ml. gråt r., hvis høje siliciumindh., 2-3 %, fremmer grafitdannelsen; er vigtigst til stål- og støbejerns fremstilling (støbe-r indeholder 1,8-3,7 % kulstof, 1,8-2,5 % silicium, indtil ca. 0,5 % mangan, højest 0,05 % svovl og indtil 1 % fosfor); hvidt r., der indeholder kulstof i form af karbider, anv. til tempergods og støbning af hårde emner, f. eks. valser; blandet r. indtager en mellemstilling ml. de to første. Efter fremstillingsprocessen skelner man ml.: koks-r, trækuls-r, elektro-r; de to sidste er de fineste r-sorter.

råjernsblander, stor, varmeisoleret beholder, der kan rumme 500-3000 t råjern, og hvori de forsk. tapninger fra højovn samles, for at blandingen kan blive ensartet og ved tilsat mangan afsvolet for det underhøjovnsprocessen optagne svovl.

råkost, ukogt føde, hovedsagelig bestående af grøntsager og frugt, evt. tillige mælk og fløde. Da mange vitaminer ødelægges el. s. m. nogle af saltene går over i kogevandet, danner r et værdifuldt supplement, til kosten.

råmælk, *colostrum*, kaldes mælken de første dage efter fødslen hos dyr og mennesker, r indeholder mere æggehvidestof og fl. salte, men mindre sukker end alm. mælk.

Råne ålv, 160 km l. sv. elv, fra R. trask i Lappland til Bottniska viken, N f. Luleå.

rånok, søv., enden af en rå.

Rånåsfoss [*rånå:sfås*], no. vandkraftstation i Glomma overfor Øyeren (60 000 kW).

råolie, d. s. s. rå jordolie.
råoliemotor, forbændingsmotor, i alm. enkeltvirkende totaktmotor, der drives m. råolie, som indsprøjtes og tændes i et glødehoved i toppen af cylindern. Billig i drift.

råprotein [*-te-'in*], samtlige kvælstofholdige forbindelser i et fodermiddel; r bestemmes efter Kjeldahls metode, r deles i renprotein og amider el. amidstof.

Raaschou [*'roskDu*], *Peter Esch* (f. 1883), da. kemiker, prof. i tekn. kemi v. Danm.

tekn. Højskole (1913). Unders. vedr. ammoniaksyntesen, vaskemidler, Færgkul, kaseinuld, viskosimetri (R-s viskosimeter) m. m. Forelæsn. udgivet 1949.

råsejl, søv., firkantede sejl anbragt ml. to ræer. (111. se tavle Sejlskibstyper).

Raasloff [*'ros-*], *Harald* (1810-93), da. politiker. Broder til W. R. Jurist, embedsmand i Sønderjylland efter 1851; 1854-56 min. for Slesvig, 1860-61 min. for Holsten; angreb da. sprogpolitik i herugdømmerne, gik ind for tolerant helstatspolitik, skarp konflikt m. Hall.

Raasloff, *Waldemar* (1815-83), da. politiker; officer. Broder til H. R. Ingeniør i USA efter 1851, 1857 da. Chargé d'affaires, 1859-66 gesandt s. st. 1866-70 krigsmin. under Frijs, gennemførte hærlov 1867, gik af efter forgæves forsøg på at sælge da.-vestind. øer.

Raasted I'ro-J, *Niels Otto* (f. 1888), da. komponist til orgelværker, kirkelig musik m. v. 1924 domorganist i Kbh.

råstoffer kaldes de i naturen forekommende org. og uorg. stoffer, der danner udgangsmaterialer for den kern. forædlingsindustri. Dog kan også affaldsprodukter fra land- og skovbrug og fra industrien betegnes som r.

råsukker, raffineret sukker. I sukkerfabrikationen betegnes med r i det produkt af sukkerkrystaller, der fås ved centrifugering af den såk. fyldmasse (den vakuumiddampede tyksaft), sukkerindhold 95-97%. Den afcentrifugerede sirup underkastes yderligere vakuuminddampning og centrifugering, hvorved den skilles i r II med 74-76 % sukkerindhold og melasse.

Råsunda [*'rå:sinda*], nordvestl. villa-kvarter i Stockholms forstad Solna; filmsateljere, sporvognsværksteder, fodboldstadion.

'Råvad, tidl. stavemåde for Rådvad.

Råvad, *Alfred* (1848-1933), da. arkitekt og forfatter, i USA 1890-1914. Opførte i Kbh. *Martinskirken*, fl. beboelsehuse, udarbejdede 1909 *byplan for de i Kbh. indlemmede distrikter* og udg. bl. a. *Borgmesterbogen* (1929) om byplanstudier.

råvægt el. *bruttovægt*, en barres el. mønts hele vægt modsat finvægten.

S

S, s., 19. bogstav i det da. alfabet; rom. variant af gr. Σ (sigma).

S, kern. tegn for svovl.

S, automobilkenningsmærke for Sverige og for Tisted amt.

S, fork. f. syd.

S, fork. f. Sânt, San, Sankt, Santa, Santo, s. mus., fork. f. segno.

s, på recepter fork. for signetur = skal påtegnes.

s (s med cédille) er i moderne tyrk. og rumænsk retskr. tegn for [ʃ], dannet som sdestykke til det fr. c.

\$, tegn f. dollar.

s.a., fork. f. société anonyme.

SA (fork. f. ty. *Sturm-Abteilung* stormafdeling), nationalsoc. væbnet korps, uniformeret m. brun skjorte, rødt armbind m. hagekors, sorte knæbenklæder. Stiftet 1922, opr. for at standse indsigelser og obstruktion ved agitationsmøder; tog livlig del i gadekampene. Da dele af S 1934 ønskede at gennemføre partiets løfter om social revolution, blev Rohm og hans nærmeste ryddet af vejen 30. 6.-1. 7. 1934.

Sa, kern. tegn for samarium; alm. dog Sm. s.a., fork. f. sine anno.

Saadia ben Josef [*sa-'a'dja*] (892-942), forstander for den jød. højskole i Sura i

Babylon, bet. bibelforsker og religionsfilosof.

Sa'ad-partiet (*Sa'adi-Wafd*), ægyptisk nationalistparti, udskilt jan. 1938 fra Wafd; ledet af Maner og Nokrashy Pasha, tog navn efter Wafd-partiets opr. leder Sa'ad Zaghlul Pasha. Ved magten okt. 1944-febr. 1946 og fra dec. 1946 (koalition m. de liberale). Krævede Ægypten rømmet af eng. tropper og Sudan til Ægypten.

Saalburg [*'zadbuk*], rom. kastel i Tyskl., NNV f. Frankfurt am Main. Bygget i slutn. af 1. årh. udvidet af Hadrian. Udgravet 1897-1907.

Saale [*'za:ʌ*], to ty. floder: 1) Fra n. ische [*'trær'ki3-*] S., 112 km l. biflod til Main; 2) 427 km l. biflod til Elben; udspringer på Fichtelgebirge, løber gnm. byerne Jena, Merseburg og Halle.

Saane [*'za.na*], fr. *Sarine*, 129 km l. biflod til Aare, fra Berner Alperne til Aare neden for Bern.

Saanen [*'zflman*], by ved Saane i Berner Oberland, Schw.; ca. 5000 indb. Fabrikation af S-ost, en fuldfedt, hård gederost.
saanenged [*'za:-*], hornløs ty. gedece, der p. gr. af sin gode mælkeydelse har vundet stor udbredelse, s har i Danm. tildels fortrængt den da. landrace.

Saar [*za:r*], fr. *Sarre*, 246 km l. fr.-ty. flod, fra Vogeserne gnm. Saarbrücken til Mosel.

Saarbrücken [*^a:r'brykan*], fr. *Sarrebruck* [*sa'r'bryk*], hovedstad i Saarland; 133 000 indb. (1939). Centrum for et stort kulmine- og jernindustriområde; fremstilling af glas og kemikalier.

Saarburg [*'za:rburk*], ty. form f. *Sarrebourg*.

Saaremaa [*'sa:ræma:*], sv. *Osel*, estisk ø, den største af øerne i Østersøen V f. Estl.; 2710 km²; ca. 70 000 indb., der driver landbrug og fiskeri. - Valdemar Sejr anlagde 1206 en borg på øen. 1227 under ty. riddereorden og ærkebispem af Riga. Ved ordenens sammenbrud fik prins Magnus af Danm. 1559 magt over en del af øen, helt under Danm. 1570-1645; derpå sv. Afstået til Rusl. 1721; 1917 besat af tyskerne; 1919 estisk. Sovj. støttepunkter 1939; tyske besættelse september 1941-nov. 1944.

Saarinen [*'sa:-*], *Eliel* (f. 1873), fi. arkitekt. Byplanlægger. Arbejdede sig fra hist. frem til såglike former, der dannede skole i Fini, og Amer., hvor S nedsatte sig 1923. Hovedværker: *banegården i Helsingki* og *byplaner for Chicago og Detroit* (1923-24).

Saari selkå, [ˈsɑːri ˈsɛlkɑː] 710 m h. fjeldryg i N-Finl.

Saarland [zɑːrˌlɑːnt], cf. *Saar-området* (ty. *Saargebiet*, fr. *Territoire de la Sarre*), tidl. ty. land N. af Lorraine, omkr. floden Saar i den fr. zone. 2500 km²; 874 000 indb. (1946). Hovedstad: Saarbrücken. Yderst vigtigt industriområde, med stor stenkulsbrydning, jernudsmeltning, jern-, stål- og glasindustri m.v. Kulproduktionen udgjorde 1948 12,5 mill. t mod 14,4 mill. t i 1938. *Historie*. S hørte fra middelalderen under Nassau; under fr. styre 1680-97, 1793-1815. 1920-35 under folkeforbunds-kommission, der tillod stærk fr. påvirkning. Ved afstemning i henh. til Versailles-traktaten jan. 1935 stemte 90,5 % for Tyskl.; tilsluttet Tyskl. marts s. å. Efter 2. Verdenskrig under fr. admin. 1946 toldmæss. forenet m. Frankrig. 5. 10. 1947 godkendtes ved folkeafstemning. (91 % af stemmerne) løsrivelse fra Tyskl., oprettelse af autonom lændag og reg. og økon., forsvarsmæss. og udenrigspolit. fællesskab m. Frankr. 8. 11. 1947 vedtoges S-s grundlov i overensst. hermed.

Saarlautem [zɑːrˌlɑːtsrɪn], fr. *Sarrelouis* [sɑːrˈlwi], by i Saarland; 32 000 indb. (1939), kulminedrift, fremstilling af glas, papir og metalvarer. Indtil 1889 stærkt befæstet.

Saarpfalz [zɑːrˌpʰalts], tidl. fællesbetegnelse for de dele af Rheinpfalz, der hører til Saar-området.

saarvin [sɑːrˌvɪn] (efter floden *Saar*), vin, der hører til moselvinernes gruppe, er ofte endnu lettere og mere elegante end vinene fra Mosels nedre løb.

Saavedra Fajardo [sa-ˈaˈwɛdra fəˈfardo], *Diego* de (1584-1648), sp. forfatter og statsmand.

Saaz [zɑːts], ty. navn på Zatec, Tjecoslov. **Saba**, oldtidsrige i S-Arabien; muligvis var dronningen af S, der besøgte Salomo, (1. Kg. 10), fra dette land. Sabaerne var minæernes arvtogere til magten i S-Arabien (med Marab som hovedstad), afløstes selv af himjaritterne ca. 100 f. Kr. Der er fundet talr. sabiske indskrifter i et særligt, med det nordvestsemittiske beslægtet, alfabet.

Saba, *Umberto* (f. 1883), ital. digter fra Trieste, som han skildrer med kærlighed i følte digte.

Sabadell [sɑːfɪˈdɛl], sp. by tæt NV f. Barcelona; 52 000 indb. (1947). Tekstilindustri.

Saba dilla (sp. *cebada* byg), slægt af giftliljefam. Løgvækst. 9 arter fra Amer. Frøene af S officinarum (lusefrø) er et middel mod utøj.

saba dilleeddike, blanding af eddike og pulveriserede sabadillefrø; gi. middel mod **lus**.

Sabata, *Victor* de (f. 1892), ital. kapelmester ved La-Scala Operaen (Milano). Talrige grammofonindspilninger.

Sabatier [ˈsɑːtjɛ], *Auguste* (1839-1901), belg.-fr. protestantisk teolog. Påvirket af Kant og Schleiermacher. Grundlægger af symbolofidismen.

Sabatier [ˈsɑːtjɛ], *Paul* (1854-1941), fr. kemiker. Arbejder over katalytisk hydrering af org. stoffer, af stor bet. for fedt-hærdningen. Nobelpris i kemi 1912 s. m. Grignard.

Sabatier [ˈsɑːtjɛ], *Paul* (1858-1928), fr. protestantisk kirkehistoriker, prof. i Paris og Strasbourg. Skrev *La vie de Saint Francois d'Assise* (1893), der kom på index efter først at have været anerkendt af den kat. kirke.

Sabatier-effekt [sabaˈtjɛ-], omslag af fot. negativ til positiv ved svag diffus belysning under fremkaldelsen.

Saba'tini, *Rafael* (f. 1875), eng.-ital. forfatter af talr. spændende underholdningsromaner, hvoraf fl. er filmatiseret og overs. t. da., f. eks. *Captain Blood*.

Sa'bazios cf. *Savaios*, frygisk agerbrugs-guddom, der som hellenistisk mysterie-guddom vandt udbredelse, væsentlig bl. de rom. soldater. S-s mysterier var af en vild og ekstatisk karakter. Slangen var S-s hellige dyr.

sabbat (hebr. *shabbat* at hvile), jødernes hviledag, d. 7. dag i ugen (lørdag). I G.T. blev s-en helligt allerede efter Skabelsen (1. Mos. 2,3), og ved Sinaj blev

overholdelsen af hviledagen gjort til et af De 10 Bud. Muligvis er s-en af babyl. oprindelse og egl. fuldmandedagen; denne er blevet fejret ligesom de 3 andre måned-faser, men på israel. grund er s-en blevet frigjort fra månedskiftet og er blevet en fast ugedag. - Under øksilet og i senjødedommen fik s-en stor betyd. Efterhånden udarbejdedes detaljerede regler for, hvilket arbejde man måtte udføre på en s.

sabbatsår, det 7. år hos jøderne, i hvilket jorden ikke måtte dyrkes og al gæld skulle eftergives.

sabel, hug- og stødvåben, udviklet af det fra Østen stammede krumsværd. Anvendt i fægning. Vægt 325-500 g, længde ikke over 105 cm, klingens ikke over 88 cm. I s-fægning må modstanderen rammes overalt oven over lyskelinien.

sabelantilope (af hornenes form) {*Oryx alga'zel*}, ret stor antilope m. lange spidse, svagt buede horn. Ørkindyr. Sudan, V-Asien.

sabelbajonet, kort fodfolks-sabel, der tillige tjener som bajonet.

sabelben, *med.*, krumning af skinnebenet med konvexiteten fortil. Skyldes ofte engelsk syge.

sabeldannet, *skovbrug*, en især hos lærk hyppig fejl ved stammens form, idet den har en jævn krumning på den nederste del, oftest forårsaget ved vindpåvirkning el. snetryk.

sabelkarpe (af den krumme og skarpe buglinie) (*Pelecus cul'tratus*), lang, silde-lign, karpefisk, ca. 40 cm. Østl., MI- og S-Eur.

sabelkatte, uddøde rovdyr af kattefam., indtil løvestørrelse med mægtige, sabelformede hjørnetænder. Fra yngre tertiær i Eur., i ældre kvarter også i N-Amer. Uddøde i ældre kvarter.

sabellæder, rem til at bære sablen i.

sabeltaske, plade, smukt broderet og udstyret med monogram o. l., bæres i remme på samme side som sablen (galla for gardehusarer).

SABENA (fork. f. Societé anonyme flegde d'exploitation de la A'avigation/Aérienne), det nationale belg. luftfartselskab, grl. 1923; statssubventioneret.

Sabine [sɑːbɪn], Sir *Edward* (1788-1883), eng. general og geofysiker. Deltog i fl. vidensk. ekspeditioner og foretog tyngdemålinger på forsk. steder af Jorden. Oprettede en række mæss. observatorier i det brit. rige.

sabinemåge (*Xema sabini*), arktisk måge, mørkt hovede, lang kløftet hale.

sa'bi'ner, oskisk stamme i Midt-Ital. (under Rom 290 f. Kr.).

Sabinerbjergene, ital. *Monti Sa'bini*, kalkbjergkæde i MI-Ital.; når 2156 m i Monte Viglio 75 km o. f. Rom.

sabinerindernes rov, rom. sagn: Efter Roms grundlæggelse indbød Romulus sabinerne til at overvære væddeløb, under hvilke romerne, der manglede kvinder, røvede deres døtre. Sabinerne påførte derefter romerne krig, men de røvede sabinerinder lagde sig imellem de kæmpende, hvorefter striden bilagedes, og sabinerne optoges i det rom. borgerskab.

Sabine River [sɑːbɪn ˈrɪvɪr], 800 km l. grænseflod ml. Texas og Louisiana, USA; udmunder i Mexico-golfen.

Sa'bineØ, lille ø v. Grønlands østkyst uden for Wollaston Forland. Opbygget af tertiær og basalt. Højeste punkt 699 m. (Ill.se tavle Gronland).

sable, i skovbrugt afhugge grene med et sabelformet redskab (huggert); benyttes særlig i hedeplantager, når den indblandede bjergfyf begynder at trykke grænerne, samt i tætte, unge løvtræbevoksninger.

Sables d'Olonnes, **Les** [le sɑːblɔ ˈdɔːlon], fr. Atlanterhavs-havn i dept. Vendée; 18 000 indb. (1946), fiskerihavn, skibsværfter.

sabotage [saboˈtaːʒ] (fr. *sabot* træsko; *botere*, egl: træde uti med træsko, ødelægge), forsætlig beskadigelse, især af maskiner, trafikmidler, værelager o. l.; forringelse af arbejdsydelsen, forhalings-taktik under forhandling. Under 2. Verdenskrig fik s stor bet. som kampmetode

for modstandsbevægelsen i de af Akse-magterne besatte lande, således Frankrig, hvor jernbane-s bidrog væsentl. til invasionens gennemførelse 1944, og Sovj. I *Dann.* anvendtes s forholdsvis stærkere og mere virkningsfuldt end i de fleste andre besatte lande, dog først fra 1942-43 i større omfang. Opr. gennemførte modstandsgrupperne s med hjemmelavede sprængstoffer, senere tilløbte store mængder sprængstof ad luft- og søvejen fra Engl. og Sv., en del blev taget fra da. og ty. lagre. I det hele var s mere effektiv og mindre ødelæggende for menneskeliv end luftangreb, s rettedes mod værfter og fabrikanlæg, der fremstillede militært vigtige varer for tyskerne, mod kraner, havneanlæg, værelager og især mod jernbaner o. a. trafikmidler. En række af de største fabriksbotager (Riffelsyndikatet, Globus, Allways, Torotor) udførtes af Bopa-gruppen. s var hovedårsag til, at tyskerne aug. 1943 sprængte samarbejdspolitikken; da ledende politikere havde udtalt sig yderst skarpt mod s som farlig for Dann., men afviste det ty. krav om dødsstraf for sabotører. De ty. terrormetoder viste sig virkningsløse, s øgedes stærkt efter aug. 1943. Det samlede antal aktive da. sabotører menes ikke på noget tidsp. at have overskredet 800. Den samlede skade er anslået til henved 300 mill. kr. Samlet antal aktioner formentlig ca. 2700 (hvoraf ca. 150 1940-42), jernbane-s ikke beregnet. Det samlede antal sprængninger på statsbanerne var 7839, hvoraf 7591 på Jyll.-Fyn; på privatbanerne 575 (ved de fleste aktioner foretoges fl. sprængninger, aktioner i alt ca. 1800). Afspringer af tog: 119. Jernbane-s kulminerede febr.-apr. 1945 (over 1200 aktioner).

sabotagevagter [-ˈtaːʒ-], mandskab til beskyttelse af fabrikker og lagre mod sabotage. Da. lov 2. 12. 1942 pålagde ejere af vigtige produktionsanlæg at beskytte sig mod »skadevoldende handlinger« v. bevogtning. Mandskabet skulle godkendes af politiet, bevæbnedes efter, og fik politiumyndighed. Fastholdt med uensartede elementer og hyppigt svigtende effektivitet under resten af besættelsen, idet dog departementchefstyrelsen 1944 erklærede lovmæssig pligt til at holde s for bortfaldet.

Sabotage-Værn, **Dansk**, forening, stiftet 19. 9. 1943 på E. Krenchels initiativ, vendt mod da. modstandsbevægelse.

Sabroe [ˈsɑːbrɔː] *Peter* (1867-1913), da. socialdemokrat. Journalist ved »Demokraten« efter 1887-88. Folketingsm. (Arhus) 1901-13. Arbejdede ihærdigt, til tider med ukritisk iver, for at komme samfundens nødstedte til hjælp; angreb børneforsorg, militær m. m. med stor skarphed. Havde vanskeligt ved at bøj sig for partiets ledelse. Dræbt ved jernbaneulykke ved Bramminge.

Sabroe [ˈsɑːbrɔː] /W(f.1897), da. journalist, søn af Peter S. Medarb. ved »Fyns Venstreblad« 1918-27, ved »B.T.« 1927-29, derefter ved »Politiken«. Kendtteste mærke: Den Gyldenblonde.

sa'bæ'er, folket i oldtidsriget Saba.

sacchar-, sukker-, se sakkar-

Saccharomyces [sɑkɑrɔːmɪˈsɛːs] (mlat. *saccharum* sukker + gr. *mykēs* svamp), vigtigste slægt af gærsvampe.

Sacchetti [sɑkɛˈtʰi], *Franco* (1330-ca. 1400), ital. forfatter. Skrev sonetter, ballader, prædikener og 223 noveller, som hører til de bedste efter Boccaccio.

sacch. obduct., fork. f. mlat. *saccharo obductum*, overtrukket med sukker; om piller og tabletter.

'Sacco di Roma (ital.). Roms plyndring 5-6. s. 1527, foretaget af Karl 5.s uregjerlige lejetropper under Karl af Bourbon, der sely faldt under stormen. Tvang Clemens 7. til at bøje sig for Habsburgs politik.

Sacco-Vanzettisagen [ˈsɑːkɔːvɔːmˈdzɛːti], arner, rettede S. og V. var indvandrende italienere, der 1921 dømtes skyldige i mordet. En portugisisk tilstod sig 1925 skyldig i mordet; men dødsdommen over S. og V. stadfæstedes 1927 af højesteret og fuldbyrdedes. Sagen har affødt en stor

litt. og haft polit. bet., idet det hævdedes, at S. og V. af myndighederne ønskedes henrettet, fordi de var revolutionære socialistler og agitatorer.

sacer'dotium (lat. *sacerdos* præst), præsteskab, især det kat.

Sachalin, anden stavemåde for Sahalin. Sacher-Masoch [*'zɑ:sr 'mɑ:zo(ɔ)*], *Leopold von* (1836-95), østr. forfatter. Har i talfortællinger skildret sin fødeegns, Østgaliciens folk, men henfaldt mere og mere til seksualpatologiske motiver; deraf ordet masochisme.

Sachs [saks], *Bernard* (1858-1944), arner, neurolog, virkede i New York. Skrevet håndbog i barnedommens nervesygdomme og talf. vidensk. arb. om neurologi. Har bl. a. skildret den infantile amaurotiske idioti, som bærer hans navn (Tay-Sachs' sygdom).

Sachs [zaks], *Hans* (1494-1576), ty. forfatter og mestersanger. Skomageren S fra Nurnberg er den mest betydelige repr. for 16. årh.s ty. digtning. Med borgerlig flid dyrkede han alle tidens genrer, mestersang, tragedie, bibelske dramer, samt, med ikke ringe humor, fastelavs- og spill og farce. Kendt fra Wagners opera »Die Meistersinger«.

Sachs [zæks] *Julius* (1832-97), ty. plante-fysiolog, grl. den mod. plantefysiologi. Glimrende eksperimentator, skribent og lærer. Hovedværk: *Lehrbuch der Botanik* (1868).

Sachsen, da. [*'saksən*], ty. [*'zaksən*] ty. land i Sovjetzonen; 15 300 km² med 5,6 mill. indb. (1946). Hovedstad: Dresden. Omfatter det sydøstl. Tyskl. på grænsen til Tjsechoslov. (1946 udvidet med de ikke-polske dele af Schlesien). Det meste af S ligger inden for det mellemtytske bjergland; afvanded af Elben og dens bifloder. Agerbruget er dårligt udviklet, på bjergskråningerne træffes store nåleskove. Industri og håndværk sysselsætter over 50% af befolkningen. S er hovedsæde for den ty. tekstilindustri; desuden fabrikation af maskiner, automobiler, porcelæn (Meissen), glas, kemikalier, bøger (Leipzig), pelsvarer m. v. Bet. minedrift, særlig af sten- og brunkul, kobbermalm og jernmalm.

Historie: Stammehertugdømmet Sachsen om Elbens og Wesers nedre løb erobredes 783 af Karl den Store, genoprettedes ca. 900 under Ludolfingerne, forenede ca. 950 til Billungerne, 1106 til Lothar 3. af Supplinburg, 1127 til Welferne, 1180 til Askanierne, 1423 til Wettinerne. S udvidedes i tidens løb stærkt mod O og SØ, mens stammehertugdømmet opløstes ved Henrik Løves fald 1180. En del af de mange fyrstendømmer, der i tidens løb opstod på S-s område, bevarer navnet S. S-Wittenberg fik 1356 kurværdigheden og kaldtes derfor Kur-sachsen.

Efter 1517 blev det *ernestinske* S udgangspunkt for den lutherske reformation, støttet af kurfyrst Fred. d. Vise (d. 1525). Besejret af Karl 5. 1547 måtte Ernestinerne afgive kurværdigheden og de fleste af deres lande til Albertineren Moritz af S (1539-53). Resten af de Ernestinske lande blev ved arvedeling til de thiiringske dværg-hertugdømmer. Det *albertinske* S blev forende i Mellemtyssk., udvidedes 1635 med Lausitz, led i øvr. hårdt under 30-årskrigen og distanceredes efter 1650 af Brandenburg. Under Frederik August (August 2.) i personalunion m. Polen, inddraget i Store Nord. Krig, led under ødselt styre og gentagne krige efter 1730. Kongerige 1806, fastholdt forbund m. Napoleon til 1813, måtte afstå noget over halvdelen af sit område til Preussen 1815. Centrum for liberale bevægelser efter 1830, søgte efter 1849 at sikre sig mod Preussen ved samarb. m. andre mellemstore lande og Østr.; besat 1866, ind i Nordty. Forb. 1867. Stærkt industrialiseret blev S efter 1870 præget af arbejderbevægelsen. Republik fra 1918, soc. dem. reg.; forsoq på kommuniststyre 1919, 1920, 1923 blev slået ned. Efter erobr. april-maj 1945 under sovj. besættelse. Egen landsregering, soc. enhedsparti ledende.

De Ernestinske småhertugdømmer var

for svage til at have polit. magt i Tyskl. De mest fremtrædende linier var S-*Weimar*; S-*Coburg*, 1825 forenet med S-*Gotha*; S-*Altenburg*; S-*Meiningen-Hildburghausen*. Samledes 1920 til republikken Thüringen, idet dog Coburg blev bayersk.

Sachsen-Anhalt, ty. land i Sovjetzonen; 28 900 km²; 4,4 mill. indb. (1946). Hovedstad: Halle. S omfatter d. tidl. preuss. prov. Sachsen (undt. Erfurt) og Anhalt. Mod N og O hører S til det nordty. lavland, mod V og S strækker Harzens bjergland og den thiiringske højslette sig ind. Bet. agerbrug. Stor minedrift efter brunkul, stenkul, kobberskifer, stensalt og kalisalte m. v. Alsidig industri; sukker (Magdeburg er hovedsæde for Tyskl.s sukkerproduktion), jernvarer, maskiner, kemikalier m. v.

Sachsen-Coburg-Gotha, tidl. thuringisk hertugdømme, opstået ved arvedelinger i Ernestinske gren af Wettinske slægt. 1920 gik Gotha til Thiiringen, Coburg til Bayern. Hertugslægten af S var i 19. årh. knyttet til Engl., blev v. Albert af S-s ægteskab m. Victoria eng. kongehus. Fyrstehus i Belgien fra 1831, i Bulgarien 1885-1946.

Sachsenhausen [zaksən'hausan] el. *O'rannen-burg*, ty. koncentrationslejr N f. Berlin.

Sachsenspiegel [zaksən'pi:gal] (ty. sakserspejlet), berømt ty. retsboq, forf. af Eike v. Repkow ca. 1230. Meget udbredt i Tyskl., udgjorde, hvor den blev anv., en skranke mod romerrettens indtrængning.

Sachsen-Weimar-Eisenach [zaksən'va:mar-'a:zənə], tidl. ty. hertugdømme (Wettinerne Ernestinske linie) omfattende Weimar, Jena og Eisenach. 1741-1815 hertugdømme, 1815-1918 storkhertugdømme. 1920 indlemmet i Thiiringen.

sachsiske dynasti, ty. kongehus 919-1024; nedstammede fra den sachsiske hertug Ludolf (derfor også kaldet *Ludolfingerne*).

sachsisk porcelæn, d. s. s. Meissner porcelæn.

Sachsisk Schweiz (ty. Sächsische Schweiz [zæksjə 'ʒvaits]), alm. navn på Elbsands teingebirge.

Sack [zak], *Ema* (f. 1908), ty. operasangerinde (koloratursopran). Siden 1934 knyttet til operaen i Dresden.

Sackville-West [sækvil'wæst], *Victoria* (f. 1892), eng. forfatterinde. Betydeligste digt er det episke *The Land* (1926); desuden romaner, bl. a. *The Edwardians* (1930).

Sacramento [sækra'mænto(:)], hovedstad i California, USA, ved S River; 120 000 indb. (1946).

Sacramento River [sækra'mænto 'rivar], 620 km l flod i California, USA, fra Sierra Nevada mod S gnm. den frugtbare Californiske Dal. Sejlbar fra byen Sacramento.

sa'crarium (lat. *sacer* hellig), 1) d. s. s. piscina; 2) sakristi, præsteværelse.

Sacré-Cœur [sækre 'kœr] (fr: hellige hjerte), kirke på Montmartre-højden, Paris, i romersk-byzantinsk stil (arkitekt: Paul Abadie (1812-84)), grl. 1876, indv. 1919,

Sacré-Cœur.

er opf. for frivillige bidrag; 1921 var der anv. 60 mill. fr. Den er IOC m l, 50 br. og krones af en 60 m h. kuppel, fra hvilken der er vid udsigt.

sacri'ficium (lat: ofring), 1) kristnes frafdel ved offer til kejseren; 2) offer i kristelig-dogmatisk forstand.

sacroco'xitis, sygdom, oftest tuberkulose, i ledet m. korsbenet (*os sacrum*) og hoftebenet (*os coxae*).

Saddler's Wells [sædlaz 'wælz], eng. teater og ballet i N-London. I det 18. årh. kuranstalt og teater, i det 19. årh. berømt for sine Shakespeare-forestillinger. Fra 1931 på Lilian Baylis' (1874-1937) initiativ søsterscene til Old Vic. 1933 kom Frederick Ashton og Robert Helpmann til S, hvor de skabte et stort balletreper-toire bygget på den russ.-klass. ballet-teknik med Margot Fohteng (f. 1919) som primaballerina. Efter 2. Verdenskrig fik S-balletten fast sæson i Covent Garden.

saddu'kæ'er, jød. parti, hvis navn sættes i forbindelse med præsten Sadok fra Davids og Salomos tid. S tilhørte overvejende tempelarikokratiet. Modsat fariseerne forkastede de den mundtl. tradition og troen på opstandelse og engle.

Sade [sad], *honatien-Alphonse-Francois*, marquis de (1740-1814), har skrevet sygelig-sekuelle romaner, hvorfor sadismen er opkaldt efter ham.

sadel, 1) sæde for en person el. leje for en byrde, anbragt på et ride- el. lastdyrs ryg el. på (motor)cykel. Menev an. siden 4. årh. e. Kr. Ride-s-s grundlag er et fast stel »bom«. Den eng. s har læderpuer (opstopninger) umiddelbart under bommen og grundsædet, hvor rytteren sidder. Ungarske, ty. og delvis fr. s er baseret på et træstativ, hvis nederste bærende grene kaldes steger, og disse er forsynet med stegerpuer. På hver side af grundsædet findes s-klapper, der danner leje for rytterens lår og knæ samt et lille stykke af læggen, s-s for- og bagparti kaldes henh. for- og bagsvidsel. Tilbehør til s er: stigmeme med bøjler, filt- el. andet dækket, gjord og evt. fortøj.

2) geol., d. s. s. antiktinal.

3) mus., på strengeinstrumenter den lille tværliste, der er anbragt på gribebrættet, og på hvilken strengeene hviler.

sadelmyg (*Clinodi'plosis e'questris*), galmymg. De røde larver suger på græsstrå og frembringer en sadelformet fordybning. Skadelig på byg.

sadelnæse, indsynkning af næseryggen efter ødelæggelse af næsens skillevæg, oftest ved kromsyrætsning el. medfødt syfilis.

sadelstork (*Ehippior'hynchus senega'len-sis*), stor afr. storkeart. Sadelformet plade ved næbenden.

sadeltag, tagform dannet af to lige stærkt skrånede flader, som skærer hinanden i en rygning. (111. se tagformer).

Så de Miranda [saSimi'rændä], Francisco de (1485-1558), portug. digter og humanist; banebryder for Renæssancen i Portugal.

sådhu [sa:du] (sanskrit: god, hellig), ind. beteget, for helgen.

Sa'di (Sa'adi) [sā-'ā:di:] (1184-1291), pers. digter, har bl. a. skrevet de moralske værker *Culistān* (da. *Rosenhaven* 1853) og *Bustān* (da. *Lysthaven*), hvori han fremsætter en jordbunden, praktisk livsfilosofi.

sa'disme (efter den fr. marquis de *Sade*), seksuel abnormitet, kendetegnet derved, at den seksuelle tilfredsstillelse kun opnås ved samtidig mishandling, i ekstreme tilf. v. mord, af partneren.

sadlepåds, den plads på væddeløbsbanen, hvor hestene sadles.

Sado, jap. O ved N-Honshus V-kyst. 857 km², 109 000 indb. (1940).

Sado [sa'au], 175 km l. portug. flod. Udmunder i Setubal-bugten.

'Sadok, præst hos David og Salomo. Af hans navn afledes saddukæerne.

'Sadolin, *Ebbe* (f. 1900), da. tegner, medl. af »Grønningen« fra 1943; 1955 medarb. v. »Nat.tid.«, fra 1943 v. »Berl. Tid.« Bogill., porcelænsarb. m. v.

'Sa'dolin, *Jørgen* (ca. 1499-1559), da. gejstlig. 1526 leder af evang. præsteskole

i Viborg. Tausens medarbejder fra 1532 på Fyn. 1537 Fyns første evang. biskop. **Sadolin & Holmblad A/S**, Kbh., grl. 1912 ved sammenslutning af Holmblad Farve- og Lakfabrik (grl. 1777) og Sadolins Farvefabrik (grl. 1907). Fremstiller farver, lakker og forsk. kem.-tekn. artikler. Aktiekapital 1949: 4 mill. kr.; 600 arbejdere og funktionærer. Datterselskaber: Kemisk Værk Køge A/S (grl. 1935), Sadolins Färgfabrik AB., Sthlm. (grl. 1946) og s. m. sv. og no. firma A/S Kemo-Skandia, Kbh. (grl. 1948).

Sadová ['sadova:], cech. landsby nær K6-nigrätz, hvor press. hær 3. 7. 1866 slog den østr.-sachsiske.

sa'fari (swahili: karavanrejse), jagtekspedition i Ø-Afrika.

Safafik [lafar3ik:], *Pavel Josef* (1795-1861), cech. filolog og etnolog, bidrog stærkt til den cech. renaissance, blev 1848 prof. i Praha, udg. det store værk *Slaviske Antikviteter* (1837).

safety first [sæfti 'fs:st] (eng: sikkerhed først), opr. armer, bevægelse, som har til formål at opdrage folk til at træffe rimelige sikkerhedsforanstaltninger både ved deres arbejde og ved deres øvrige færden, f. eks. i trafikken, idet bevægelsen fremhæver, at de fleste ulykker kunne have været undgået ved lidt omtanke.

Sa'fi, havneby i Fr. Marokko ved Atlanterhavet; 48 000 indb. (1946), deraf 2500 eur.

safian [-'a:n] el. ['safian] (pers.), fint og blødt læder, opr. kun fremstillet af gedeskind, nu beteg. for læder, der egner sig til farvning. Både forbehandling og garvning foregår med stor omhu, hvorefter narvsiden farves, glittes og forsynes med kunstig narv. s. bruges bl. a. til bogbind.

safianpapir el. *maroquinpapir* [maro-'kei7-], papir m. mønster som safian.

safi'r (gr. *sápeiros* lazursten), klar blå korund, ædelsten fra Indien og Ceylon; også grønne og gule ædelkorund kaldes s. (IIL se tavle Mineraler og Ædelsten).

'saflor (vinstok fra arab. *as/ar* orangeul) (*Carthamus tinctorius*), enårig årt af kurvblomstfam., tidselgruppen. Dyrkes i Kina, Indien og Middelhavsområdet; i Ægypten allerede for 6000 år siden. De tørrede blomster af s. indeholder et rødt farvestof, carthamin (et glykosid), der har været anv. til farvning af silke, men som er lysfølsomt.

'safran (arab. *zafarari*), tørrede støvfavere af en krokusart (*Crocus sativa*). Indeh. det gule farvestof crocin. Har en gennemtrængende lugt og en skarp krydret smag; anv. som krydderi, især til baging og som næringsmiddelvarvestof.

safrani'er, diaminoderivater af fenylfenazoniumsalte. røde, grønne, blå og violette farvestoffer, som p. gr. af relativ god lys- og vaskebestandighed bruges til farvn. af tanneret bomuld, silke og tildels uld; til s. (mauen) hører fuchsia, amethystviolet, fenofen og magdalarødt.

sa'fro'l, metylenledioksylylbenzol, C₁₀H₁₀O₂, farveløst vædske med karakteristisk lugt, forekommer i sassafraolie, en æterisk olie, der fås af den til løurbarfavn. hørende Sassafras officinalis, der vokser i USA og N-México. Anv. i parfumerier.

saftflåd, den udstrømmen af saft, der fremkommer ved saring af træer på stammer el. grene.

saftplanter el. *sukkulenter*, blomsterplanter, hvis stængel el. blade el. begge dele er tykke og saftfyldte. De deles i stængel-s (kaktus, euphorbia) og blad-s (agave, husløg).

safrum el. *vakule*, vædskefyldt blære i udvokset plantecelle, omgivet af en semipermeabel plasmahinde.

saftspænding el. *turgortryk*, bot., det tryk, celleindholdet udøver på cellevæggen.

saftsigning el. *transpirationstrøm*, bot., den strøm af vand og salte, der ved bladenes osmotiske sugning suges op gnm. stængler og stammer.

saga (oldnord: udsagn), isl. prosafortælling med erindrings- el. traditionstof. s. inddeles i: *kongesagaer*, d. v. s. s. om især no. konger og fyrster (f. eks. Olav Trygvason og Olav Haraldsson den Hellige),

affattede ca. 1120-ca. 1284 som hist. biogr. ofte med vidensk. præg. Fl. forf. kendes ved navn (Snorri). *Islændingsagaer*, d. v. s. s. om isl. storbønder i tiden ca. 930-1030. De ældste af disse s. er måske skrevet for 1200, de yngste er fra 14. årh. Med tiden bliver det kunstn. hensyn overvejende (Njåls s., Grettis s.). Forf. ukendte, *hl. samtidsagaer* om verdenslige hævninger fra 12.-13. årh., ofte mere krønikeagtige end egl. kunstn. (Sturlunga s.) og om biskopper (biskupa sogur), skrevet ca. 1200-ca. 1350. Disse sidste har ofte hang til det legendariske. Enkelte forf. kendes. *Fornaldarsagaer*, der foregår i forhist. tid (for did) og uden for Isl., er dtgn. af underholdningsmæssig art, forekommer mundtligt alle- rede tidligt i 12. årh., men er først nedskrevet i 13. og 14. årh. Stilen er ofte barok, indeholdt ofte hentet fra over- troens verden. Alle forf. ukendte.

Saga Studio, da. filmselskab, stiftet 1942. **'Sagatun** [-ti:n], No.s første højskole, grl. ved Hamar 1864; nedlagt 1892.

sagefald (oldn. *sag* bøde), retten til at oppebære bøder, spec. om kongens ret dertil. I tidens løb overlod kongen i stor udstrækning sin ret til s. til kirk. institutioner, adelen og personer, der ligestille- des med adelen. De sidste rester af den private s-ret bortfaldt ved grundloven af 1849.

sagens natur, jur., d.s.s. forholdets natur. sagesløs er den, som ikke har givet rimelig grund til den retskrænkelser, han har været genstand for.

sagfører, den, der har offentlig beskikkelse til under retssager at optræde som befuldmægtiget for en af sagens parter, s. har en vis eneret herpå. I Danmark findes 3 klasser af s., der principielt er knyttet til hver sin domstolinstans: højesterets-, landsrets- og underrets-s. Fra tiden før retsplejelovens ikrafttræden (1919) findes adsk. overrets-s., der nærmest svarer til landsrets-s. De nærmere betingelser for at opnå beskikkelse af Justitsmin. som s. samt detaillerede regler om s.s rettig- heder og pligter indeholdes i retspleje- loven. I Danmark findes 1802 s. 29. 7. 1948.

Sagfør er nævnet vælges af Sagførersamfundet og udøver den Sagførerrådet tilkommende disciplinærmyndighed. Kan bl. a. idømme bøder og suspendere sagførere indtil 1 år.

Sagførerrådet, et på et alm. sagførermøde valgt råd, bestående af 1 formand og 12 medl., der fører opsyn med sagførerne og træffer bindende afgørelse i salerspørgsmål. Dets disciplinærmyndighed udøves af Sagførernævnet.

Sagførersamfundet, i henh. til retspleje- loven oprettet sammenslutning, hvis bestyrelse er Sagførerrådet, og hvoraf medlemskab er obligatorisk for alle da. sagførere.

Saginaw ['saganá:], industriby i rigt landbrugsområde i Michigan, USA, 140 km NV f. Detroit; 83 000 indb. (1940).

sagit'ta'lplan (lat. *sagitta* pil), *anal.*, betegn. for alle planer, der er parallelle med legemets midtplan.

Sagit'tarius (lat.), 1) stjernebilledet Skytten; 2) en latiniseret form af navnet Schutz, ofte benyttet af komponisten Heinrich Schutz.

sagn, kort fortælling, der i modsætn. til eventyret betragtes som en troværdig beretning, s. der altid er knyttet til en bestemt person el. en vis lokalitet, kan inddeles i fl. undergrupper. *Opthavs-s* (aitiologi) forklarer, hvorledes naturgenstande (f. eks. høje) er opstået. *De mytiske s.*, der i regi. har forb. med folketroen, handler om overnaturlige væsener. *De historiske s.* fortæller om hist. begivenheder el. personer, men har ligesom heltesagnene ingen værdi som hist. kilder. Mange s. er kendt over store områder; men det enkelte s. spalter sig i regi. i fl. undertyper (okotyper), idet s. altid farves af det lokale kulturmiljø.

sagndyr el. *fabeldyr* som basilisk, drage, enhjørning og lindorm spillede i oldtiden en stor rolle i Middelhavslændenes digtning og blev i løbet af middelalderen gnm. Frankr. og Tyskl. kendt i Norden. **ago** (malajisk *ságú*), stivelse fremstillet

af s-palmens (*Ivfe'troxylon 'rumphii*) marv. Palmen blomstrer kun een gang, hvorefter den dør. Umiddelbart før blomstringen fældes palmen. Stammen flækkes, marven udskræbes og ved forsk. behandlinger fremkommer s-gryn. Det nu i handelen gængse s. er kartoffelstivelse og maniokstivelse.

sagsomkostninger, de med førelsen af en retssag forbundne udgifter. Som hovedregel dømmes den tabende part til erstatte modparten hans s. med et bestemt beløb. At s. ophæves bet., at hver part må bære sine egne s.

sagsøger, jur., den, der anlægger (rets)sag mod en anden (sagsøgte).

Sagunto, sp. by af 45 km N f. Valencia; 20 000 indb. (1940). Rom. ruiner. 2. puniske krig foranledigedes af Hannibals erobring af S 219 f. Kr.

S aha'lin [-fa:], jap. *Karafuto*, sovj. ø i Stillehavet 0 f. Sibirien; 75 400 km²; ca. 600 000 indb. Hovedby: Aleksandrovsk. S. gennemløbes N-S af en indtil 1500 m h. bjergkæde, der er dækket af nåleskov og tundra. Kølig sommer og streng vinter. Mine drift (olie) mod N og fiskeri er hovederhverv. *Historie*. I 18. årh. under Kina, 1855 delt ml. Rusl. og Japan, som 1875 byttede sin del mod Kurilerne. 1906 fik Japan atter S-delen (til 50° n. br.), besatte resten 1920-25 og gav det kun tilbage mod koncessioner, som først hævdes 1944. Aug. 1945 besatte Rusl. S-S.

Sa'hara, arab. *As-Sa'hra* [as'sa'fra:], ørken- og buskstepalbe gnm. N-Afr.; ca. 6 mill. km²; ca. 3 mill. indb.; med N begrænset af Atlasbjergene og Middelhavet, mod S langs ca. 17° n. br. af Sudan. Større lavlandsstrækninger træffes mod N og V; ellers er S højland, der i det indre hæver sig til bet. bjergdrag: Ahaggar (3000 m), Air (1700 m) og Tibesti (3400 m). 13% af arealet er sandørken, 47% stenørken, 22% nøgne klipper, 16% stepper o. l. og 2% oaser. Nordlig, tør blæst (passaten) er fremherskende. Luften er klar, dagen hed, men natten kold og kan om vinteren bringe let frost. Store strækninger i det indre er helt vegetationsløse. Pletter med særlig fugtig jordbund optages af oaser, hvoraf Ægypten kan opfattes som den største. Befolkningen tilhører overvejende den eranske race; mod V lever maurerne, i midten tuaregerne, i Tibesti tibbuerne. Arabere, jøder og efterkommere af neger-slaver træffes overalt. Franskmandene har oprettet et system af automobilruter gnm. deres del af ørkenen; desuden er der fl. jernbaneprojekter, bl. a. Alger-Tombouctou.

'Sahara-Atlas, fr. *Atlas Saharien*, Atlasbjergenes sydl. hovedkæde gnm. Alger og Tunis; 2328 m.

Saharanpur (eng. [s3'ha:r3npua]), by i United Provinces, Hindustan, Nf. Delhi; 108 000 indb. (1941). Jernbaneknudepunkt.

'sahib (hindustani), herre (ind. titelatur til rangspersoner og europæere).

Sahlin [-li:n], *Carl Yngve* (1824-1917), sv. filosof. Moderat bostromianer. Skrev bl. a. *Om grundformerne i etiken* (1860) og *Om grundformerne i logiken* (1883).

'Saida (el. ['sæ:da]), by i Libanon; 15 000 indb.; oldtidens *Sidon*.

'saiga (*'Saiga tartaricid*), sydøsteur. anti- lope. Ret plump, opsvulmet næseparti. Har kort efter istiden levet i V-Eur. Et enkelt fund i Danmark.

Saigon (fr. [sai'gS, sæ'gij]), hovedstad i Cochinkina, Indokina; 190 000 indb. (1940). Flodhavn, risseksport.

Saillant [sa'jd], *Louis* (f. 1910), fr. fagfor- eningsmand. Bidrog til at knytte fagforeningerne til modstandsbevægelsen, medl. af modstandsbevægelsens nationalråd, fra sept. 1944 fremmed. 1945 sekr. for CGT.

sailor ['sæifa] (eng.), sømand.

Saimaa ['saima:], (*Saïma*), sø i SØ-Finl., 76 m o. h.; 1300 km² afvandes af Vuoksi til Ladoga. Gnm. S-kanalen (59 km l) i forb. med Finske Bugt ved Viborg.

sainete [sai'næte] (sp.), lille spansk enakter af let og munter karakter, kaldet *zarzuela*, hvis der er musikledsagelse.

saint, eng. [sæint, sant, sn], fr. [sre], i

hunkøn *sainte* [sæ:t], hellig, helgen; sankt-

Saint Albans [snt'átlbanz], forstad til London, 30 km NV f. City; 42 000 indb. (1948). Klosterkirke fra 11. årh.

Saint Andrews [snt'andru:z], skotsk by SØ f. Dundee; 8700 indb. (1947). Domkirke; univ. (grl. 1411). Berømt golfbane.

Saint-Aubain [sæto'b/æ], *Andreas* de, se Bernhard, Carl.

Saint-Barthélemy [sÆbartel'mi], fr. ø bl. Leeward Islands; 22 km²; 2200 indb. (1946). Sv. 1784-1878.

Saint-Brieuc [sæbri'jø], fr. by i Bretagne; 37 000 indb. (1946). Bet. fiskerihavn; uldindustri m. v.

Saint Christopher [snt'kristafs] el. *Sr. Kiltis* [snt'kits], 1315 m h. vulkanø bl. brit. Leeward Islands; 176 km²; 30 000 indb. (1946). Hovedstad: Basseterre.

Saint Clair River [sænt'kla:(r)'riv3r], 65 km l. sejlbare grænselø ml. USA og Canada; fører vandet fra Huron Sø til Saint Clair Søen (1191 km²), der afvandes af Detroit River til Erie Søen.

Saint-Claude [sÆklo:d], fr. by i Jura-bjergene; 11 000 indb. (1946). Fabrikation af drejede ben- og træsager. Diamantsliberier.

Saint-Cloud [sæ'klu], vestl. villaforstad til Paris; 18 000 indb. (1946). Park, anlagt af Lenotre. Tidl. slot (17. årh.) ødelagt under Paris' belejring 1870.

Saint Croix (da. [sæ'n 'kroi's], amer. [sænt 'kräi]), 212 km² stor ø (som Møn) i de arner. Virgin Islands, tidl. Da. Vestindien. 13 000 indb. (1940), især negre og mulatter. S danner N-enden af den undersøiske bjergkæde, der bærer de Små Antiller. 1 øens nordl. del strækker sig en bjergkæde fra 0 til V, højest med NV i Mt. Eagle, et 380 m h. skiferbjerg, me-

Ch.-A. Sainte-Beuve. C. Saint-Saens,

sig som digter og romanforf., men har haft størst bet. ved sine talr. litt.kritiske arbejder, af hvilke de berømteste er samlede i *Causeries du lundi* (1851-62; da. udvalgt *Kritikker og Portrætter* 1946). Han stræber efter at indleve sig i forfatterens personlighed uden forudfattet mening el. system og at forklare værkerne ud fra dette; har skabt det litt. portræt. Betydningsfuld er også hans *Histoire du Port-Royal* (1840-59). (Portræt).

Sainte-Chapelle [srBtla:pæl] i Paris, en af de skønneste ungotiske kirkebyggn. opførtes af Ludvig d. Hellige for at huse Kristi Tornekronen og en splint af det hellige kors, som kongen fik sendt fra Konstantinopel. S. der består af et underkapel og derover et kirkerum, skal være bygget på kun 3 år (1245-48). Berømte glasmalerier.

Sainte-Croix-duMont [sæ't 'krwady 'm.5], kendt sød hvidvin fra Bordeaux.

Saint Elias Mountains [sænt i'taiss 'mauntsnz], bjergkæde i sydl. Alaska på grænsen til Canada; Mt. Logan (6050 m), Mt. St. Elias (5945 m) med den 120 km brede Malaspina Gletscher.

Saint-Émilien [sÆtemi'ljo], lille fr. by i dept. Gironde; berømt for sin rødvin.

Saintes [sæ:t], fr. by ved Charente; 23 000 indb. (1946). Handel med landbrugsprodukter. Talr. rom. ruiner.

Saint-Estèphe [sæ'tæ'stæp], lille fr. by i dept. Gironde, berømt for sin rødvin.

Saint-Étienne [sæ'tjæn], fr. by i dept. Loire; 178 000 indb. (1946). Centrum for vigtigt kulminefelt; stor industri (jernudsmeltning, væben, silke, levnedsmidler, gummi).

Saint-Exupéry [sÆtægzyper'i], *Antoine de* (1900-44), fr. forfatter, var flyver og har i bøger som *Vol ae Nuit* (1931; da. *Flyvere i Natten* 1941) og *Terre des hommes* (1939; da. *Blæsten, Sandet og Stjernerne* 1940) skildret flyvningens poesi og sin heroisk-rel. livsanskuelse, fremhævende ansvarets bet. og samfølelsen ml. mennesker. Forsvandt under en flyvning ved befrielseskampen.

Saint-Foix [sÆ'fwa], *George de* (f. 1874), fr. musikhistorik. Kendt for grundlæggende 4 bd.s værk om W. A. Mozart (1-2 skrevet s. m. H. de Wyzewa).

Saint-Gaudens [sænt'gã:dnz], *Augustus* (1848-1907), amer. billedhugger, f. i Irland. Dramatisk-dynamisk stil påvirket af Rude og Carpeaux. Kendteste værker bl. a.: *Lincoln* (1887) i Chicago og *Adams Memorial* (1891) i Washington.

Saint Germain [sÆsær'mæ], greven af (d. 1784 på Gottorp Slot), berømt eventyrer. Moderne teosoffer hævder, at han er »mester« (adept) og stadig lever.

Saint-Germain [sæ't-ær'mæ], *Claude Louis de* (1707-78), krigsmin. i Danmark og i Frankr. Fremragende general, skarp i kritik, kaldt til Danmark. 1761; stillede hæren på krigsfod under da.-russ. krise 1762, krigsmin. til 1766, atter 1767, modarbejdede I. H. E. Bernstorffs russ.-venl. politik. Genindkaldt af Struensee 1771 — 72. Fr. krigsmin. 1775-77.

Saint-Germain-en-Lave [sftsær'mæd-'læ], yestl. forstad til Paris med Saint-Germain-skoven; yndet udflyttested; 22 000 indb. (1946). I slotet S (opført 1540-47), med 2400 m l. terrasse (anlagt 1669-73), sluttede 1919 freden ml. De Allierede og Østrig.

Saint-Germain-traktaten [sÆzæ'tær'mæ], den i S.-G. 10. 9. 1919 undertegnede freds-traktat ml. De Allierede og associerede magter og Østrig. Af det tidl. østr. kejser-

rige udskiltes Cechoslov.; Galicien tilfaldt Polen; sydslav. områder til Jugoslavien (folkeafstemm. til Østr.s fordel i Klagenfurt-området); af gi. østr. arvelande tilfaldt S-Tirol til Brenner samt Triest, Gorizia m. m. I tal. Det resterende Østr. fik 1919-20 en del af Burgenland fra Ung.; forbud mod Anschluss til Tyskl. Nedrustning til hær på 30 000 mand; erstatninger skulle fastlægges af erstatn.-kommission.

Saint-Gilles [sæ'3il], flamsk *Sint-Gillis*, forstad til Bruxelles; 60 000 indb. (1946). Stor metalindustri.

Saint Helens [snt'hælinz], by i NV-Engl. ØNØ f. Liverpool; 110 000 indb. (1948). Kobber- og jernværker. Industri: glas, sølvtojer.

Saint Helier [snt'hæijs], hovedby på øen Jersey. Badested. 26 000 indb. (1931).

Saint James's Palace [snt 'dsæimz 'palis] i London, øpr. hospital, opført 1532, fl. gange ombygget, var engang kgl. hovedresidens, hvorfor ambassadører stadig akkrediteres dertil. Anv. nu mest til receptioner.

Saint-Jean-d'Acres [sæ 3a 'dækr(a)], fr. navn på byen Acre i Palæstina.

Saint-Jean-de-Luz [sÆsd'dlyz], sydf. badested ved Atlanterhavet; 10 000 indb. (1946).

Saint John [snt'dsan], havneby i den canadiske forbundsstat New Brunswick, Canada, ved mundingen af S River i Fundy Bay. Havnen er isfri hele året, 52 000 indb. (1941).

Saint John, amer. [sænt'd3on], da. hymp. Sænt Jan, den mindste (49 km²) og smukkeste 0 i de arner. Virgin Islands, tidl. Dansk Vestindien, adskilt fra St. Thomas ved et 4 km bredt stræde; 722 indb. (1940), næsten alle negre. Øen er bjergfuld; højeste punkt: 385 m. Øen er praktisk talt udrykket og dækket af et tæt vildnis. Landsbyen Cruz Bay på V-kysten var bolig for den da. landsfoged Da. kolonisation fra 1684; solgt til USA 1917.

Saint John's [sænt'd3anz], Newfoundland's hovedstad og vigtigste fiskerihavn på øens Ø-kyst; 63 000 indb. (1945).

Saint Joseph [sænt 'd3o:z3i], by i Missouri, USA, 75 km N f. Kansas City. 76 000 indb. (1940). Handel med hvede og kvæg.

Saint Just [sæ'3y(st)], *A ntoine de* (H67-94), fr. politiker. Konventsmedlem, nøje knyttet til Robespierre. Søgte at redde R. juli 94, henrettedes sammen med ham.

Saint Kitts [snt 'kits], d. s. s. Saint Christopher i Vestindien.

Saint-Lambert [sæ ld'bær:], *Jean Francois de* (1716-1803), fr. digter og filosof. Ven af Voltaire, har bl. a. skrevet digtet *Les saisons* (1765) med James Thomson's »The Seasons« som forbillede.

Saint Laurent [sænt 'lã:r3nt], *Louis* (f. 1882), canadisk politiker. Katolik; liberal; prof. i jur. 1941-46 justitsmin., 1946-48 udenrigsmin., fra 1948 førstemin. og leder for liberale parti.

Saint Lawrence Bugt [sænt 4ã:r3ns], eng. *Gulfof S. L.*, canadisk Atlanterhavsbugt omvulstet af Labrador, Newfoundland, Nova Scotia, New Brunswick. I S ligger øerne Cape Breton, Prince Edward og Anticosti. S er forbundet med Atlanterhavet ved Belle Isle Strædet, Cabot Strædet og Canso Strædet.

Saint Lawrence Floden [sænt 'lã:r3ns], eng. *S. L. River*, fr. *Saint-Laurent*, flod i N-Arner. danner afløb for de 5 Canadiske Søer til St. Lawrence Golfen. Længde fra kildefloden St. Louis munding i Øvre Sø er 3058 km; afvandingsområde 930 582 km². Trods 5 mdr. isdække årlig er den af uhyre betydning for transporten af tunge massevarer som korn, tømmer, malm og kul. Lachine Faldene ovenfor Montreal omgås af 6 slusekæmper (4,3 m dybe). Niagara Faldet omgås af Welland Kanalen og Sault Ste. Marie af 2 sluser.

Saint Lawrence Island [sænt'lã:r3ns 'aibnd], 0 i Beringstrædet, tilhørende Alaska.

Saint-Ld [sÆ'lø], fr. by i dept. Manche. Tekstilindustri m. v. Totalt ødelagt under kampe juni-juli 1944, erobret af Arner. 18. 7.

Saint-Louis [sæ'lw], hovedstadog havne-

Havnegaden. Christiansted.

dens øens midte og sydl. del er et bakket lavland dannet af kalksten med koraller. Øen er omgivet af korallrev og laguner. Klimaet er trop., (Christiansted: febr. 24,6°, aug. 27,8°; nedbør 120,8 cm, jævnt fordelt på året). NØ-passaten blæser hele året, ofte indtræffer voldsomme orkaner. NV-bjergene er dækket med skov. S-siden har chaparralles af kaktus, agaver og acacier; ved kysten findes mangrover. Øens tidl. store sukkerproduktion er i forfald, men kvægavl er vigtig med eksport af stude, kød og mejeriprodukter til Puerto Rico. Byer: Christiansted, Frederiksted. 1733 købte Danmark, det da ubeboede S af Frankr.; gav v. sin øpr. rige sukkerlav store indtægter. 1917 solgt til USA.

Saint-Cyr-1'École [sæ si:r l'e'kol], fr. by i dept. Seine-et-Oise; ca. 9000 indb., berømt for sin militærskole, oprettet af Napoleon 1808.

Saint-Denis [sæ'dni], nordl. forstad til Paris; 70 000 indb. (1946). Basilikaen i S (påbeg. 1137) er de fr. kongers gravkirke.

Saint-Denis [sæ'dni], hovedstad på den fr. ø Reunion i Det Ind. Ocean; 36 000 indb. (1946).

Saint-Dizier [sÆdi'zje], nordfr. by ved Marne; ca. 19 000 indb. Jernvare- og maskinindustri m. v.

Sainte-Beuve [sÆ'tb'v:], *Charles-Augustin* (1804-69), fr. kritiker, har forsogt

by i Senegal, Fr. V-Afr.; 49 000 indb. (1945).

Saint Louis [sænt 'luis], største by i Missouri, USA; 816 000 indb. (1940), deraf 109 000 negre. S ligger ved Mississippitæt ned for sammenløbet med Missouri og er et vigtigt trafikcentrum; 2 broer til East S i Illinois. Økon. centrum for Mississippilandet med stor handel med korn, bomuld, tobak, kvæg osv., med store slagterier og møllierier foruden anden industri. 2 univ. Grl. af fransk-mænd 1764.

Saint Lucia [snt 4u:J3], brit. vulkanø bl. Windward Islands; 1200 m h.; 603 km²; 79 000 indb. (1946), næster alle negre. Hovedby: Castries, fortrinlig naturhavn af strategisk værdi. 1940 (traktat 1941) forpagtede USA mil. støttep. på S.

Saint-Malo [ser ma'lo], malerisk fr. by på Bretagnes N-kyst v. S-bugten; 11 000 indb. (1946). Bet. fiskeri. Hårde kampe under invasionen 1944, befriet 17. 8. 1944 (store ødelæggelser).

Saint-Mandé [sæm'adé], østl. forstad til Paris; 23 000 indb. (1946).

Saint Marylebone [snt mæarils'boun]; alm. *Marylebone* ['mærsilbns, 'mærsban]; bydel i NV-London. 76 000 indb. (1948).

Saint Marys River [sænt'mæ:(r)'riv3r], 100 km l. grænseflod ml. USA og Canada, forbinder Øvresø og Huronsø.

Saint-Maur-des-Fossés [sænwrdfosé], østl. forstad til Paris; 56 000 indb. (1946).

Saint-Maurice [sæ'mo'ris], fr. navn på Sankt Moritz, Schw.

Saint-Nazaire [sæ'næzæ:r], fr. havneby ved Loires munding; 12 000 indb. (1946; 1936: 43 000). Handelsby. Import og eksport. Skibsværfter m. v. Tysk ubådsbase 1940-45. Allieret commando-raid 28. 3. 1942; hævdedes af ty. styrker til kapitulatio- nen maj 1945.

Saint-Nicolas [sæ'niko'la], fr. navn på Sint-Niklaas (belg. by).

Saint-Omer [sæto'mæ:r], nordfr. by i dept. Pas-de-Calais; 18 000 indb. (1946). Gl. malerisk by. Handel med landbrugs- produkter, industri.

Saint-Ouen [sæ'twæ:], nordl. forstad til Paris; 45 000 indb. (1946).

Saint Pancras [snt('p)æ'krss], bydel i NV-London. 140 000 indb. (1948).

Saint-Paul [so; 'pø:l], 1) by på V-kysten af den fr. ø Reunion i Det Ind. Ocean; 26 000 indb. (1946); 2) fr. ubeboet ø midt i Det Ind. Ocean.

Saint Paul [sænt 'pɑ :l], hovedstad i Minne- sota, USA; 288 000 indb. (1940), deraf 4000 negre. S ligger ved Mississippis øst- bred o verfor Minneapolis. Store slagterier.

Saint Pauls Cathedral [snt 'pɑ :tɪz ka- 'v>:idral], London. Verdens største prote- stantiske kirke, opf. 1675-1710 af Wren

som en langstrakt korskirke (157 m L> 76 br.), kronet af en dristig kuppel, hvis fløjknæp er 112 m over brolægningen. Stilen er højrenæssance el. dog mædeholden barok. - Kirken rummer bl. a. Nelsons og Wellingtons grave.

Saint Peter Port [snt('p)itɑ :pɑ:t], hovedby på Guernsey, Kanaløerne. 17 000 indb. (1931).

Saint Petersburg [sænt 'phtsrzɔrg], ba- dedest på Floridas vestkyst, USA; 85 000 indb. (1945).

Saint Pierre, Bernardin de, se Bernardin de S. P.

Saint-Pierre et Miquelon [sæpjæ:remi- 'kl5], 2 små franske øer ved Newfoundland-lands S-kyst; 240 km²; 4350 indb. (1945). Base for Frankr.s torskfiskeri på New- foundland-banken fra maj til sept.

Saint Porchaire [sæ'pɔr'ʃæ:r], lille fr. by nær Garonnes munding; berømt for en særpregtet fajanceproduktion, der viser ornamenter, udfyldt med farvet ler på hvid bund; Af produktionen er kun be- varet ca. 60 strk. fra 1525-65.

Saint-Quentin [sæ'kɑ:tæ'k], nordfr. by i dept. Aisne; ca. 49 000 indb. (1946). Bet. tekstilindustri m. v. Store ødelæg- gelser under I. Verdenskrig.

Saint-Raphaël [sæ'rafæ'æl], fr. kursted ved Rivieraen ved Golfe de Fréjus.

Saint-Remy [sæ'rmi], lille sydfr. by (dept. Bouches-du-Rhone), berømt for sine rom. ruiner.

Saint-Saëns [sæ'sæ:s], *Camille*. (1835-1921), fr. komponist. Værker af stor klar- hed og blændende instrumentation. Hans kompositioner omfatter operaer, herimel- lem *Sanson* og *Dal i la* (Weimar 1877, Kbh. 1906) og *Henri VIII* (Paris 1883), skuespilmusik, 3 symfonier, suite, orke- sterværker som *Le Rouet d'Omphale* og *Danse macabre*, 5 klaverkoncerter, 2 violi- linkoncerter, 2 koncerter for violoncel, kammermusik, vokalværker, herimellem oratoriet *Le déluge*, kirkelige værker, mu- sik f. orgel, klaver og sang. (Portræt sp. 3920).

Saintsbury [sæintsb(ə)ri], *George Ed- ward Bateman* (1845-1933), eng. litterat- urhistoriker. Skrev bl. a. *History of Elizabethan Literature* (1887) og *A History of English Prosy* (1906-10).

Saint-Simon [sæsi'mj], *Claude Henri de* (1760-1825), fr. utopisk socialist. Kræ- vede en videnskabelig ledelse af industri- prod. til fordel for alle samfundsklasser (*Du systime industriel*, 1821) og udviklede filosofisk en ny kristendom af socialistisk karakter. Hans elever, hvoribl. Bazard, Blanqui, Enfantin og brdr. Peireire, ud- viklede i 1830'erne hans ideer videre i so- cialistisk retning (s a i n t - s i m o n i s m e n). S har haft stor teoret. betydn. for so- cialismens udvikling.

Saint-Simon [sa'si'mj], *Louis de Rouvroy*, hertug af (1675-1755), fr. forfatter, be- rømt for sine *Mémoires*, der er en livfuld, men ikke upartisk samfundsskildring.

Saint-Sulpice ordenen [sæsy'pɪs-], fr. kat. kongregation for præsteuddannelse, stiftet 1642.

Saint Thomas (da. [san'tomas], amer. [sæn'tamas]), ø i de amer. Virgin Islands, tidl. Dansk Vestindien, 70 km 0 for Puerto Rico. Øen er 83 km² (som Ærø), 472 m høj; II 300 indb. (1940), især negre, 100 danske. Øen ligger på en undersøisk ryg, der strækker sig fra Puerto Rico mod 0; øen er opfyldt af en lav bjergryg. Kli- maet er tropisk med NØ-passat hele året. Nordsiden er dækket af højskov, i øvr. lavt krat og stenede græsange. I den da. tid var sukkerdyrkning og romfremstil- ling hovederhvervet. Under USA er dette næsten ophørt. Vigtigst er nu ekstensiv kvægavl, samt fremstilling af bay-rom hårvand. Under krigen oprettedes flyve- og ubådsbase ved Charlotte Amalie, der har Vestindiens bedste havn. 1671-1917 da., drev især under kolonikrigene omfamt handel som neutral; 1917 købt af USA.

Saint Vincent [snt'vɪnsnt], ø bl. de brit. Windward Islands, 388 km²; 62 000 indb. (1946), overvejende negre og mulatter. Øens 1128 m h. virksomme vulkan, Soufrière, korresponderer med Mt. Pelé på Martinique. Bomuldsseksp.ort.

Saint Vincents, Gulf of [gælf vsvan'vɪnsnt], bugt på Austr.-s S-kyst.

Saipan [sæ'pɑ:n], hovedø bl. marianerne; 185 km². Flådebasis. Erobreret af USA- styrker juli 1944 efter 3 ugers kamp. 'Sats, ægypt. oldtidsby i vestl. Nil-delta; residensstad for kongerne af 26. dyn., ca. 665-525 f. Kr.; ubetydelige ruiner ved landsbyen Sæ el-Hagar.

Sai'san Nor, 2380 km² stor sø i Øst- Kazahstan, Sovj. Afløb til Irtysj.

Saishu-to [sai'fu:tɔ:], jap. navn på øen Quelpart, Korea.

Sajama [sa'ha-], 6415 m h. bjergtop i Boli- vias Vest-Cordillere.

Sa'ja'nske **Bjerge**, indtil 3491 m h. bjergkædesystem i Sibirien V f. Bajkal- søen.

Sajó [IDJO:] (Cech. *Sland* f'slana:), biflod til Tisza i Slovakiet og NØ-Ungarn. I dalen jernmalm.

Sak, *Søren* (f. 1883), da. kemiker. Opfinder af forsk. metoder til gærfremstilling (jfr. gær).

Sa'ka, *Hasan* (f. 1886), tyrk. politiker. Nationaløkonom. Knyttet til Folkpartiet fra 1919. Udenrigsmin. fra sept. 1944 under Saracoglu og Recep Peker, efter bryd- ning i Folkpartiet førstemin. sept. 1947-jan. 1949.

'sakai el. *senoi*, negritfolk med austro- asiatiske sprog, samlere og lavere jægere, i Malaccas bjergfulde indre.

Sakai [sakai], syd. forstad til Osaka, Japan; 224 000 indb. (1940).

Sake [sakæ] (jap.), alkoholrig, ikke destille- ret drik, som i Øst-Asien fremstilles af ris v. hj. af en Aspergillusart, gær og mælke- syrebakterier. Ca. 14% alkohol.

Sakhalin, anden stavemåde for Sahalin, Sovj.

'Sakka (påli, af sanskrit *cakra* mægtig), inden for buddhismen betegn. for den ind. gud Indra.

sakkar- (gr. *sakcharon* sukker), sukker-, **Sak'kara** (olt. *Saqqara*), landsby i Ægypten på det gl.Memfis' gravmark med talr. oldtidslevninger, mest fra pyramidetiden, kong Zosers trinpyramide og pyramider , for konger af 5. dyn. med tilsluttende stormandsgrave (mastabaer).

sakka'rase (mlat. *saccharum* sukker), d. s. s. invertase.

sakka'ra'ter (mlat. *saccharum* sukker), kulhydraternes alkoholater (metallofr.).

sakka'ri'd (mlat. *saccharum* sukker), kul- hydrat.

sakkarime'ter (*sakkar-* + *meter*), et po- larimeter til bestemmelse af sukkeropløs- ningers koncentration ved måling af po- larisationsplanet's drejning.

sakkarime'tri' (*sakkar-* + *metri*), be- stemmelse af sukkerindholdet i et stof. Foretages i reglen v. hj. af polariseret lys.

sakka'ri'n (mlat. *saccharum* sukker),

C,H\ /NH, »benzoesyresulfindil-,

so/

imid af benzoesyre-o-sulfonsyre, fremstil- les ud fra toluol. Ca. 300 gange sødere end sukker. Anv. som sødemiddel (s. d.). Under næringssværdi.

sakkarø'me'ter(ia/c/car- I *meter*), et arø- meter til bestemmelse af sukkeropløs- ningers koncentration.

sakka'rose (mlat. *saccharum* sukker), rør- sukker, jfr. sukker.

sa'kra'l (lat. *sacer* hellig), hellig, kultisk, hørende til religionen.

sakra'ment (lat. *sacer* hellig), hellig hand- ling el. genstand. 1) I den kat. kirke anv. 3 for gr. mysterion (vist først af Tertul- lian). Siden 12. årh. 7 kat. s (dåb, konfir- mation, bod, nadver, ægteskab, præste- vielse, sidste olie). 2) I de ev. kirker hel- lig handling, som er indstiftet af Kristus, har et synligt tegn og skænker en åndelig nådegave: dåb og nadver.

sakramen'ta'lier (lat. af *sakrament*), 1) hellige handlinger med sakramental ka- rakter, 2) hellige, indviede genstande.

sakramenta'rium (lat. af *sakrament*), en kat. bog med liturgiske bønner.

sakramenthus, i den kat. kirke gemme- stedet for monstransen med det indviede brød; oftest udsåret i træ el. sten.

sakri- (lat. *sacer* hellig), hellig.

sakri'le'gium (lat. helligbrode); i kano- nisk ref: kirkerov og ethvert overgreb mod kirkens gods el. personer.

sakri'sta'n (mlat.), kat. degn, egl. den kirketjener, som har opsyn m. sakristiet, sakristi' (mlat.), det rum i kirken, hvor bøger og hellige kar opbevares.

sakro- (lat. *sacer* hellig), hellig.

sakro'san'kt (lat. *sacro-sanctus* indviet ved hellig handling), fredhellig, ukærlig.

saks, 1) redskab til at klippe med. Mindre hånds har to drejelige kæber. Større hånds og maskins til klipping af metal har en fast og en bevægelig kæbe. Skives til udklipning afrunde skiver har to roterende skærehjul. 2) apparat til fangst af rovdyr, bestående af to jernbøjler, der smækkes sammen af en stålfjeder, når dyret træder på en plade el. rører ved lokkemad. Brugen af s er stærkt begrænset ved lovgivning.

Sakse el. (lat.) *Saxo* (d. ca. 1220), da. historiker i Absalons tjeneste. Skrev den aristokratiske *Gesta Danorum* (lat. de danskens bedrifter), i 16 bøger til 1185 på klassicistisk latin, som bragte ham tilnavnet Grammaticus. Har bevaret gi. sagn, hist. bet. for S-s egen tid. I. trykte udg. ved Christian Pedersen 1514; senest ved Jørgen Olrik og Hans Ræder 1931 ff.; oversat af A. S. Vedel 1575, Grundtvig 1818-22, Jørgen Olrik 1908-12.

Saksen, da. stavemåde for Sachsen. **Saksner**, germansk stamme fra Holsten, der i 3.-4. årh. trængte over Weser og i 5. årh. s. m. angler og jyder underlagde sig Britannien. Undertvunget af Karl d. Store efter hårde kampe 783.

Sakskøbing, da. købstad på Østtiroland, ved S Fjord; 2448 indb. (1948) [^]yz-p[^] 1945 med forstæder 3994). O v / Kirken (ca. 1300, Wichmanns %%% i Gård (18. årh.). Industri: suk- W I ker m. m. Havn. Station på Vj /fj / Nykøbing-Maribo banen. V- S Nævnes som købstad 1270; ældste kendte privilegier 1320.

Sakskøbing Fjord, ca. 8 km l. fjord på Lollands nordkyst.

saksnæb (*Rhynco-pinae*), besl. m. terneerne. Langt, sammentrykt, knivbladformet

næb, undernasbbet længere end overnæb. Lever af smådyr i vandet, som den »føler« sig frem til med det forlængede undernæb. Skumringsdyr. Trop. flodmundinger.

Sa'kuntala, eur. stavemåde for Cakuntala.

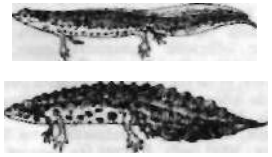
Sala, (lat. *sal* salt), salt-. **Sala**, sv. købstad (fra 1624) Västmanland, ved Sagån; 9300 indb. (1949). Maskinfabr., uldspindier, kalkværk. SV f. S ligger S gru va, en malmføremst (sølv, bly, zink) bearbejdet siden 14. årh., har i alt givet ca. Vi mill. kg sølv. Sølvudvindingen ophørte 1908.

Saladin, arab. *Salah-ud-Din* (d. 1193), ægypt. sultan af kurdiske slægt 1171-93; styrede 1171 Fatimiderne i Ægypten og erhvervede efter 1174 Nureddins lande, erobrede 1187 Jerusalem, som han hævdede mod 3. korstog 1189-92. Grl. Ejjubidernes dynasti. Berømt for mod og retfærdighed.

Salado, Rio [-'lads] (sp. saltflod), navn på talrige floder i den spansktalende del af Arner., f. eks. i Argentina: 1) Chaco-biflod til Paraná, udmunder i denne ved Santa Fé. 2) Pampasflod, udmunder i den sydøstl. del af La Plata. 3) Biflod til Rio Colorado i det nordl. Patagonien.

Salamanca [-'mayka], by i V-Span., 180 km VNV f. Madrid; 95 000 indb. (1947). 2 domkirker, mange hist. bygninger og universitet (i middelalderen et af Eur.s berømteste). (III).

sala'man'dre (gr.) (*Sala'mandridae*), fam. af halepadder. Små, firbenlign. dyr; som

Den lille salamander i forplantnings-tiden. Øverst hunnen, nederst hannen.

voksne uden gæller, tænder både i over- og undermund. Udbredt på den nordl. halvkugle. Hertil land-s, axolotl, samt 2 arter i Danm.: Den store s (*Triturus cristatus*) og den lille s (7te. *vulgaris*), begge m. svømmehale, den store s m. vortet hud. Tilbringer vinteren under trærodder o. l., foråret og forsommeren i vand. Hannen anlægger forplantningsdragt m. takkede hudkamme. Æggene af-sættes på vandplanter; larverne gælle-ændende. Endv. den i 1949 i Sønderjylland fundne b j æ r g s (*T. rupestris*).

sala'man'dre (gr.), elementarårder, der behersker ildens element (hos alkymisterne symboliseret af ildsalamanderen, *Salamandra maculosa*, der ansås for at leve i ilden).

sa'lami (ital.), stærkt røget pølse med hvidløg.

Sa'lamis (gr. *Sala'mis*), 1) (gr. folkespr. Kojilouré ['kuliuri]), ø SV f. Athen (102 km², ca. 13 000 indb.), hvor grækernes flåder under ledelse af Themistokles sept. 480 f. Kr. besejrede persernes. - 2) Oldtidsby på Kypren, hvor Athens flåde under Kimon 451 f. Kr. besejrede persernes, og Demetrios I. 306 slog Ptolemaios I.

Salamvriås [-'vrija(s)], i gr. folkespr. navn på floden Peneiéus.

Sa'landra, Antonio (1853-1931), ital. kons. politiker, chef for koalitionsreg. marts 1914-juni 1916. Gennemførte s. m. udenrigsmin. Sonnino Ital.s tilslutning til De Allierede efter store løfter 1915.

salan'ga'ner (efter øen *Salanga* v. Malacca), *Collo'calia*, små sejlere, kort-halede. Bygger ganske små reder af stivnet spyt. Ruger kolonivis i klippehuler. Indo-austr. område. Visse s-reder, der er hvide, finder anv. og vurderes højt i Kina som spisesigel svalereder.

sa'la't (fr., af provencalsk *salada* saltet), 1) (*Lac'luca*), slægt af kurvblomstfam., s-gruppen. Urter med fælbomstrede, gule kurve samlet i en top. 100 arter, især på den nordl. halvkugle. Skov-s (*L. muralis*) er alm. i Danm. Have-s (*L. sativa*) dyrkes i mange kulturformer, bl. a. som hoved-s, hvor bladene danner et tæt og fast hovede. — 2) blanding af forsk. findelte fødemidler som f. eks. frugt, fisk, grønsager, kød, skaldyr m. m. tilsat en saltsauce.

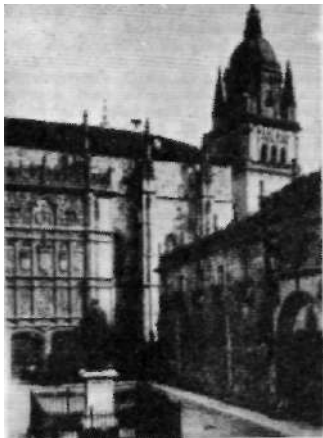
salatfad (vist efter fr. *panter a salade* (en ståltrådkurv til salat)), folkelig betegn. for den af politiet til transport af fanger benyttede vogn.

Sala y Gomez [-i'gomæs], ubeboet klippeø i Stillehavet, 3000 km V f. Chiles kyst; 4 km²; 24 m h.; tilhører Chile.

Salazar [sala'zar], Antonio de Oliveira (f. 1889), portug. politiker, nationaløkon. Finansmin. fra 1928, gennemførte finansreform, fra 1932 ministerpræsident og reelt diktator. (Portræt).

Salazopy'ri'n [-so-], sulfonamidforb. til behandling af gigtidelser.

Saida ['følda], *Frantisek Xaver* (1867-

Salamanca. Universitetet.

A. de O. Salazar. R. G.-C. Salisbury.

1937), cech. forfatter, prof. i romansk litt. i Praha, virkede som lyriker og romanforf., men var betydeligst som kritiker og essayist.

sal'de're (ital., egl: sammenlodde), op-gøre og udligne en konto el. et mellemregnskab med en person. At en konto salderes betyder, at summen af posterne i debet og summen af posterne i kredit er lige store.

Saldern ['zal-], Caspar von (1710-86), holstenk politiker. Jurist, gottorpsk amtmand til 1748, rejste 1761 til Rusl. og vandt storfyrst Peter (3.) for sig; søgte, underkøbt af Bernstorff, at hindre da-russ. krig, fra 1762 fremtrædende rådgiver for Katarina 2. 1766-68 russ. udsending og den egl. magthaver i Kbh. Ledede da-russ. mageskifte af Gottorp-Oldenburg 1773, styrtet af Panin 1774.

'saldo (ital., egl: fast), differencen ml. summen af tallene i debet og summen af tallene i kredit på en konto.

saldokvittering el. *generalkvitt.*, attest for at ethvert mellemværende ml. parterne til dato er udlignet.

Sale [sæit], by i NV-Engl. SV f. Manchester; 43 000 indb. (1948).

Sa'lé, by på Marokkos Atlanterhavskyst umiddelbart N f. Rabat; 52 000 indb. (1946), deraf 2000 europæere. I middelalderen betydelig handelshavn, i 17. årh. uafhængigt tilholdssted for sorøvere. Mange moskeer og muhamedanske helgengrave.

Salem (eng. ['sælæm]), ind. *Selam* ['se-15m], handelsby i prov. Madras, Hindu stæn, SV f. Madras; 130 000 indb. (1941). **Salem** [sæ:fom], 1) hovedstad i Oregon, ved Willamette River, USA; 31 000 indb. (1940); 2) havneby i Massachusetts, N f. Boston, USA; 41 000 indb. (1940).

'salem a'leikum (arab.), fred være med jer.

sa'lep (arab. *sahlab*), stivelses- og slimholdig rodnok af mellemeurop. gøgeurt, anv. som stoppemiddel.

Sa'Ierno, ital. by i Campania, 50 km SØ f. Napoli; 67 000 indb. (1936). Indtil 1812 sæde for Eur.s ældste med. skole (blomstring 11.-13. årh.). Ved S-bugten gjorde 5. USA-armé landgang 9. 9. 1943, men mødte stærk modstand og hævdede sig kun med vanskelighed, til krisen var overstået i oktober.

salesi'a'ner (efter *Frans af Sales*), kat. orden, stiftet 1859 af den ital. præst Don Giovanni Bosco (1815-1888) til opdragelse af mandlig ungdom.

salesianer'inder el. *visitant'inder*, kat. kvindeorden, stiftet 1610, inspireret af Fr. de Sales. Beskæftiger sig med syge- og fattigpleje samt med opdragelse af kvindeligt ungdom.

Salève [sa'læ:v], kalkbjergryg i Jura-bjergene S f. Geneve. Højeste punkt: 1380 m.

Salford [sål'fald], naboby til Manchester, NV-Engl.; 178 000 indb. (1948). Tekstil-industri (især bomuld).

salg, alm. regler herom findes i lov om køb af 6. 4. 1906.

Salgétarjån [Jolgo:'torja:n], ung. industriby NØ f. Budapest; 20 000 indb. (1941). Brunkulsbrydning, vinhandel.

salgsafgrøder (mods. foderafgrøder), afgrøder, som dyrkes med direkte salg for øje, f. eks. froafgrøder, sukkerroer, industriplanter og havesager m. v.

salgsløb, hestevæddeløb, hvor den vindende hest er til salg på visse betingelser v. auktion umiddelbart efter løbets afslutning.

sali- (lat. *sal* salt), salt-

sali'ci'n [-s-] (lat. *salix* piletræ), glykosid, findes bl. a. i pile- og poppelbark.

sali'cy'alddehy'd [-sy-], o-oksyzenzaldehyd. Findes i visse spiræarter. Anv. til fremst. af kumarin.

sali'cy'lalkohol [-sy-] el. *saligenin*, *C₆H₅(OH)CHOH*, o-oksyzylalkohol. Hvidt, krystallinsk stof. Findes i salicin.

sali'cy'lysyre [-sy-], *C₆H₅(OH)COOH*, o-oksyzensyre, fenolkarbonsyre. Hvidt krystallinsk stof. Anv. til fremst. af farvestoffer og medikamenter (acetyl-salicylsyre), s fremstilles af natriumfenolat og kuldioksyd under tryk.

'sa'lier, gi. rom. præstekab for Mars.

'sa'lier (af flodnavnet *Sala*, nu Ijssel), den frankiske stamme, hvis konger (Merovingerne) oprettede frankeriget 486.

salige'ni'n (*salicin* + gr. *gignésthai* fødes, blive), salicylalkohol.

salighed, rel. udtryk for de frelste tilstand efter døden og/el. den endelige dom. - Tanken om et lykkeligt evigt hinsidigt liv hører hjemme i de individual. kulturer efter den antikke epoke, båret frem af kravet om personlig uuddelighed.

Sal'in, /Carl Bernhard (1861-1931), sv. arkæolog, riksanthikvarie 1913-23. Grundlæggende afh. om jernalderens dyreornamentik.

Sal'ina Cruz [-krus], frihavn i Mexico; ca. 5000 indb. (1930). Stillehavs-havn for byen Tehuantepec.

sal'ine (lat. *salina*), saltvæk el. saltsø.

'saling (holl. *zailing*) el. *salingshorn*, søv-, træ- el. stålkonstruktion på toppen af mæster for at sprede vantene og derved give bedre støtte.

salipy'ri'n, forb. af salicylsyre og anti-pyrin, temp-nedsættende og smerte-stillende middel.

Salisbury ['sá:lzb(3)ri], by i S-Engl. NV f. Southampton. Hovedstad i Wiltshire; 33 000 indb. (1948). Prægtig domkirke fra 13. årh. N f. S findes oldtidsmindet Stonehenge.

Salisbury ['sá:lzb(3)ri], hovedstad i S-Rhodesia; 69 000 indb. (1946), deraf 21 000 hvide. Guldminecentrum. Grl. 1890.

Salisbury ['sá:lzb(3)ri], eng. adelstitel, fra 1605 for slægten Cecil (Earl, fra 1789 Marquess). Kendtest er: Robert Cecil, 1. Earl of S (1563-1612), arvede 1598 faderens, Lord Burghleys, førsteminstilling, men ikke hans autoritet. - Robert Gascoyne-Cecil, 3. Marquess of S (1830-1903), kons. underhusmedl. 1853-68, derefter peer. Modstander af valgreformen 1867. Gik s. m. Disraeli (udenrigsmin. på Berlin kongressen 1878), fra 1881 de kons.s leder. Modstander af Home Rule. Premiermin. 1885-86, 1886-92, 1895-1902; udenrigsmin. 1887-92 og 1895-1900. Arbejdede for eur. ligevægt (Balkanoverenskomst 1887), gik senere med Tyskl. Fortsatte eng. imperialismen (Zanzibar 1890, mod Frankr. i Fashoda affæren, boerkrigen). (Portræt sp. 3927).

'sa'liske dynasti (efter *salierné*) el. *frankiske dynasti*, ty. kongehus 1024-1125, grl. af hertug Konrad af Franken.

saliske lov, den for de saliske franker i den ældre middelalder gældende lov. Nedskrevet ca. 500 e. Kr. Påberåbtes i Frankrig op til 1789 som hjemmel for at kvinder var udelukket fra tronen. Enkelte ceremonier ved de franske kongers bryllup var rester af de i s fore-skrevne ægteskabsformer.

sa'liva (lat.), spyt.

'Salix (lat.), *bol.*, pil.

'Sall', by i Den Karelsk-Fi. Unionsrep., Sovj., midt ml. Kemijärvi i Finl. og Kandalaksja i Sovj. Fi. sejr ved S 25. 12. 1939 og 9. 7. 1941. - Fi. til 1940.

'Sallinen, *Tyko* (f. 1879), fi. maler; betydelig som landskabs- og figurmalere; *Købmandens Døtre* (1917, Ateneum, Helsinki).

Salling, da. halvø i Limfjorden, ml. Skive Fjord og Venø Bugt. 499 km²; 34 938 indb. (1945). Højeste punkt 53 m. frugtbar jord. Skive-Glyngøre og Skive-Spøtrup banerne.

Salling Sund, del af Limfjorden, ml.

Salling og Mors. 3 færgeløb. over S. **Sal'lust(ius)** *Crispus*, *Gaius* (86-35 f. Kr.), rom. hist.skriver. Politiker; i striden ml. Pompejus og Cæsar sluttede han sig til Cæsar. Overleveret er biografierne *Catilina* og *Jugurtha* (om d. jugurthiniske krig). Påvirket af Thukydiske - Da. overs. 1894-96.

Salma'nassar (ass. *Shulmanasharid*, guden Shulman står på første plads), navn på fi. assyriske konger. Salmanassar 1. (13. årh. f. Kr.), udvidede Assyriens magtsfære til S-Armenien, Ø-Lillcasien og Karkemish. Grl. hovedstaden Kelach. Salmanassar 3. (859-24f. Kr.), bekæmpede ihærdigt aramæerne, men kunne ikke betvinge Damaskus. Berømt indskrift på Den Sorte Obelisk fra Kelach, nu i British Museum.

salmebog, samling af salmer til brug ved gudstjeneste, husandsagt o. l. Først med Reformationen blomstrede en selvstændig salmedigtning op i Norden. 1528 udg. Claus Mortensen Tønde binder den første da. s (Malmo-s), der blev fælles s til 1544, da den omarbejdedes af Hans Tausen. 1569 autoriseredes Hans Thomsens s, 1699 Kingos s, som blev næsten eneherskende i 100 år trods Pontoppidans s 1740 (med en del af Brorsons salmer). 1798 udg. Balle Evangelisk-Kristelig S, som rettede de ældre salmer i oplysningstidens ånd. 1855 udkom Roskilde konvents s, hvor de ældre salmer fik deres opr. form; denne dannede grundlag for den i 1899 autoriserede S for Kirke og Hjem. I Sønderjylland autoriseredes 1889 en særlig s for de dansktalende menigheder. 1946 nedsattes en s-kommision til at foretage en nyredaktion af de to sidstnævnte s.

salmer (gr. *psalms* strengespil). 1) G. T. s salmer, ofte kaldt *David's S*, da en del af dem i overskrifterne til s er tillagt ham (ialt 73 af 150), men også Moses, Salomo o. a. nævnes som forfattere i overskrifterne, der stammer fra en sen tid og ikke kan betragtes som noget sikkert holdepunkt. Den nyere s-forskning interesserer sig mindre for s-forfattere og den hist. baggrund for dem end for bestemmelsen af deres anvendelse. Man mener, at størstedelen opr. har været anv. som ritualer ved det føreksleke tempels kultus. De kan deles i klage-, takke- og lovsange og enden være beregnet på en enkelt el. en flerhed. En del af dem har sandsynligvis været anv. ved en årlig fest for Jahves overtagelse af kongemagten. P. gr. af deres rel. indhold har s kunnet tjene til opbyggelsesbog ned gnm. tidene. 2) menighedsange ved den kristne gudstjeneste, udviklet af l).

sal'mi (fr.)' ragout af fuglevildt.

salmi'ak (lat. *sal ammoniacum*, jfr. ammoniak), d. s. s. ammoniumklorid.

salmiakpastiller, hoste- og nydelsesmiddel af salmiak og lakrids.

salmiakspiritus, handelsbetegn. for koncentreret ammoniakvand.

'Salminen, *Sally* (f. 1906), sv.-fi. forfatterinde. G. m. den da. kunstmaler Johs. Diirhkop (f. 1903). Førstepremie i sv. romankonkurrence med *Katrina* (1936, da. 1937). Har siden udg. bl. a. *På los sand* (1940, da. *Mands Trods* og *Kvindes Tro* 1944). (Portræt sp. 3944).

sal mist el. *psalmist*, salmedigter. Salmisten, betegn. for kong David, der ansås for forf. af Salmernes Bog.

Salmonella (efter den amer. bakteriolog D. E. Salmon (1850-1914), fællesbetegn. for tyfusbacillen og baciller af paratyfusgruppen i videre forstand.

'Salmon'sen, Brødrene, da. forlag, grl. 1871. 1891 begyndte Isac Heiman S (1846-1910) udgivelsen af *Salmonsens Store Illustrerede Konversationsleksikon* (bd. 1-19), som ansås for periodens største bogforretagende. Forlaget overtoges 1911 af J. H. Schultz A/S.

Salmonsens'ske Leksika, de, en række da. konversationsleksika påbegyndt af Brødrene Salmonsens i forb. m. J. H. Schultz og efter 1911 fortsat af J. H.

Schultz Forlag; S omfatter 1) *Salmonsens Store Illustrerede Konversationsleksikon* 1-19 inkl. supplement (1893-1911); 2) *Salmonsens Konversationsleksikon* 1-26 inkl. supplement (1915-30) (Dann.s største konv. leks., med ca. 700 medarb.); 3) *Den Lille Salmonsens* 1-12 (1937-40); 4) *Salmonsens Leksikon-Tidskrift* (fork. SLT) (månedligt udkommende leksikon-supplement), grl. 1941, under stadig udsendelse; 5) *Den Nye Salmonsens*, 1 bd. (nærværende leksikon), udsendt 1949.

sa'lo'l, salicylsyrefenylester, anv. som antiseptisk, bl. a. urinvejsdesinficerende, middel.

Sa'lome (hebr. *schalom* fred), navn på 3 jød. kvinder, 1) Herodes d. Stores søster, tilskyndede ham til drabet på dronningen Mariamme; 2) datter af Herodias og hendes første mand; da hun ved sin dans havde betaget Herodes Antipas, udbad hun sig efter moderens opfordring Johannes Døberens hoved som belønning. Hun blev g. m. Filip, tetrarken i landene NØ f. Genesaret Sø; 3) moder til apostlene Jakob og Johannes.

Salome [zn:l'o'me:], *Lou Andreas* (1861-1937), ty. forfatterinde, f. i St. Petersbur. S skrev fortællinger, ofte med russ. motiver, *Im Zwischenland* (1902), endv. kendt som Nietzsches og senere Rilkes nære veninde; *R. M. Rilke* (1928, med skarp-sindige psyk. iagttagelser).

'Sa'lomo(n) (hebr. *Schelomo*), Davids og Ba'tebas søn, som blev konge efter faderens død. Ved støtte fra kong Hiram af Tyrus opførte han et pragtfuldt tempel i Jerusalem. Han indsatte talrige civile og militære embedsmænd i riget. Midlerne til hans byggeforetagender og kostbare hof-husholdning tilvejebragtes ved hårde skatter. Herved forberedtes den utilfredshed, som medførte rigsdelingen efter hans død 931 f. Kr. Hans folkelige ry som den pragtlyste og vise mand er forklaringen på, at Højsangen, Prædikerne og Ordspregene er tillagt ham.

'Sa'tomon, *Harald* (f. 1900), da. billedhugger og medaillør v. Den Kgl. Mønt.

'Salomon, *Siegfried* (f. 1885), da. komponist. 1907 cellist i Det Kgl. Kapel. Har komp. operan *Leonora Christina* (1926), kammermusik, symfonier m. v.

'Sa'lomosen, *Carl Julius* (1847-1924), da. læge, 1893-1920, prof. i alm. patologi ved Kbh.s Univ. Indførte studiet af og undervisningen i med. bakteriologi i Dann. Kort efter opdagelsen af differens serum organiserede S fremstillingen af det i Dann. og foranl. oprettelsen af Statens Seruminstitut, hvis leder han var 1902-1910.

Salomons Kapel, ruin på Hammeren, Bornholm. Nævnt fra 1379.

Salomons segl el. *stor-konval* (*Polygonatum multiflorum*), art af konvalslægten. Flerårig urt med høj stængel og spredte blade. Blomster hvide, hængende. Alm. i skove i Dann.

Salomon-ørerne, d. s. s. Solomon-ørerne. **Salomons Nøgle** (hebr. *maphtheach Schelomo*, lat. *Clavícula Salomonis*), gi. magisk andebesværgelseskrift.

Salomons Ode, en saml. gnostiske hymner fra ca. år 150.

Salomons Ordsprg., et af G. T. s skrifter, der hører til vidomsliitt. Tilskrives kong Salomo, men er som helhed først redigeret efter eksilet.

Salomons Salmer, 18 salmer, skrevet kort efter Pompejus' erobring af Jerusalem 63 f. Kr., indeholder håbet om Messias.

salon (da. [sa'ln/] fr. [sa'l5-]), stor sal, selskabs- og modtagelssal, samlingssted for betydelige personligheder fra kunsten og litteraturens verden. Fra de fr. officielle kunstudstillinger, der 1699-1848 afholdtes i Salon carré i Louvre, er navnet sovertaget som betegn. for de årlige officielle kunstudstillinger i Paris, bl. a. i Grand Palais.

Sa'lona, oldtidsby i Dalmatien, nu *Solin* m. ca. 3000 indb. Ruiner fra senrom. tid (bl. a. amfiteater) udgravet af da. ekspedit. 1929-32 under ledelse af E. Dyggvc.

salonbøsse, *salongevær* el., når løbet er riflet, *salonriffel*, håndskydevåben, der bruges til formøjles- el. sportsskydning; kaliber omkr. 6 mm, vægt 1-2 kg.

salonfähig [sa:br.fæ:i] (*salon* -i- ty. *fåhig* egnet), egnet til at optræde i selskabslivet.

Saloniki [-nikij] (gr. folkesprog), off. gr. *Thessaloniki*, hovedby i gr. Makedonien (ca. 250 000 indb.) ved S-bugten; Grækenlands tredjestørste by. Naturlig havn for S-Jugosl. og Bulgarien. Jern-, tekstil- og tobaksindustri m. m., univ. o. a. kulturinstitutioner. I den indre by mange antikke og byzantinske bygningsværker. - S grl. omkr. 315 f. Kr. (opkaldt efter Alexander den Stores søster Thessalonike). Tyrk. 1430-8. 11. 1912. 1915-18 besat af allierede tropper. Under den 2. Verdenskrig erobrede tyskerne S 9. 4. 1941. Under den ty.-bulg. besættelse, 1941-44 dræbtes 54 000 af byens 56 000 jøder.

salonmusik, let, lørefaldende underholdningsmusik uden dybde, stærkt bundet til tidsmagen.

salonorkester, mindre orkester, af varierende besætning, hvortil der er arrangeret musik, som ellers kræver fuldt orkester (symfoniorkester).

Salop [sãtspj, fork. for Shropshire.

'Salpausselkä, bredt bælte af store randmoræner i S-Finland.

'salper (-*Thaliacea*), pelagiske sækdyr. Gennemstigige, tøndeformede. Mundåbning i forenden, kloak og gatabning i

bagenden. I gællehulens væg ringformede muskler. Lever af smådyr. Generations-skifte, idet en tveårig generation, der beg. som hunner, veksler med en, der forplanter sig v. knopskydning.

sal'pe'ter (lat. *so/salt* — gr. *petra* klippe), betegn. for forsk. nitrater: Chile-s = natriumnitrat, Norge-s = kalciumnitrat, s anv. ofte som betegn. for kaliumnitrat.

salpeterbakterier, autotrofe bakterier, der iltet ammoniak til salpetersyre. V. hj. af den derved frigjorte energi assimileres kuldioksyd uden lysets hjælp og uden grønkorn, mods. de grønne planter.

salpetermel, pulveriseret kaliumnitrat. **salpeterpapir**, filterpapir der er dyppet i en mættet opløsning af salpeter; afbrændes af astmapatienter, der indånder røgen, som standser åndenøds-anfald.

salpeterplanter, planter som fortrinsvis vokser i salpeterrig jord. Nælde, gæsefod, gederams er s.

salpetersurt salt, d. s. s. nitrat.

salpetersyre, *HNO₃*, en af de vigtigste mineralsyrer. Tidl. fremstilledes s ved indvirkning af svovlsyre på kalium- el. natriumnitrat, nu fremstilles den hoveds. ved katalytisk iltning af synt. ammoniak. Ren, vandfri s kendes, men er meget ubeständig. Ved koncentreret s forstås en ca. 68% vandig opløsning, der har vf. 1.41. Ved henstand i lys farves opløsningen gul, idet der dannes kvælstof-iltter, s er en stærk syre og et kraftigt iltningmiddel. Store mængder af s anv. til fremst. af kunstgødning og sprængstoffer samt i hele den kem. industri, hvor bl. a. indførelsen af nitrogrupper (-NO₂) i org. forb. (nitringer) er af stor bet.

salpetersyrling, *fNO₂*, en syre der kun kendes i vandig opløsning, selv heri er den meget ubeständig. Dens salte, nitrater, har meget stor tekn. anv., bl. a. i farvestofindustrien.

Salpêtriêre, La [la salpêtri:æ:r], parisisk hospital for kronisk syge og hjem for gamle kvinder. Grl. 1656 i et tidl. salpeterkøgeri, deraf navnet.

Salpi'glossis (gr. *sãlpinks* trompet i *glossa* tunge), slægt af natskygefam. 8 arter fra S-Amer. Som prydpalnter dyrkes nogle cenårige arter.

salpin'gitis (gr. *sãlpinks* trompet, i med. ægleder + *-ilis*), æglederbetændelse, »underlivsbetændelse«. Kan have mange årsager: ukendte, gonorrhøiske, septiske og (sjældent) tuberkuløse. Beg. gerne akut m. høj feber og underlivsmerter, udflod og blødningsforstyrrelser.

salt, natriumklorid, *NaCl*, stensalt. Klor-natrium udgør 2,7% af havvandet. I varme og tørre egne udskilles det af saltsøer og afspærrede havvige. Kornet stensalt findes i jorden som bjergart dannet på tilsv. måde i lag fra alle jordperioder, de ældste fra kambrium. Saltlagene veksler med lag af gips, anhydrit, ler o. a. Lejernes tykkelse kan nå over 1000 m. men tynder ud imod bækkenets rand. Saltlejer findes i de fleste lande, bevaret mod opløsning ved et dække af vandstandsende lerlag (salt-ler)[^]

På gr. af den ringe vægtfylde (2) er s mange steder presset op i overliggende yngre lag (sãk. sãltdomer). Dette kan ikke altid ses på jordoverfladen, men opdages ved geofysiske undersøgelser og påvises ved boringer. *Saltkilder* opstår, hvor grundvandet når ned til et saltleje el. til gamle havbundsaflejringer. Findes også i ørkener, s *udvindes* 1) ved industriel inddampning af saltkilder, saltsøer, havvand, 2) af større rene stensaltlejer ved alm. bjergværk, 3) af lerblandet stensalt el. tynde lag ved opløsning i vand, som ledes ned og pumpes op igen, i nyere tid gennem borehuller. *Anvendelse*: føde og konserveringsmiddel; i den kem. industri: soda, glas, sæbe, synt. gummi, formstoffer m. m. Verdensproduktionen udgjorde 1934-38 (en samlet statistik for årene efter 2. Verdenskrig findes ikke) 32,3 mill. t. De vigtigste producenter var 1938:

1000 t

USA . . . 7275 (1945: 12 469 000 t (S f. Erie-søen; Texas og Louisiana).

Sovj. . ca. 4290 (Kaspi-havet og Elton-søen)

Tyskl. ca. 2970 (Stassfurt, Nordty. Lavland, Wiirttemberg)

Kina. . ca. 2900 (Sydkin. Hav)

Engl. . . . 2672 (% af produktionen kommer fra Cheshire).

I Frankrig (1,6 mill. t) udvindes i Lorraine og ved Middelhavskysten, i Italien (1,5 mill. t) udvindes især havsalt, men også s fra miner på Sicilien. Polen og Rumænien udnytter lejer langs Karpaterne. Danm. indførte 1947 121 000 t kogsalt.

Salta, by i NV-Argentina; ca. 43 000 indb. Petroleum, dyrkning af sukkerør.

salta'rello (ital., egl. lille spring), ital. dans, udføres meget hurtigt med hoppende bevægelser.

sal'tato (ital.), springende; i violinmusikken en særlig art staccato (med springende bue).

Saltbæk Vig, delvis (1866) udtørret indskæring fra Sejerø Bugt (NV-Sjælland); den 14,5 km² store sø ligger nu 2 m lavere end havfladen.

'Saltalden, 40 km l. no. dalfør, SØ f. Bodø. Tuberkulosesanatoriumet Vensmoen.

salte, i *kemien* forbindelser, der opstår ved at erstatte syrebrint med metal (el. visse radikaler såsom ammonium), s kan fremstilles ved at opløse metallet, dets oksyd, hydrokzyd el. karbonat i syre. Herfra stammer ældre betegn. som: kulsturt natron (natrumkarbonat) osv. Flerbasiske syrer kan danne både sure og normale s, eftersom henh. enkelte el. alle brintatomer erstattes med metal. Også basiske s, opstået ved neutralisation af flerbasiske baser med mindre end ækvivalent mængde syre, kendes, f. eks. basisk zinkchlorid, *Zn(OH)Cl*. s er faste stoffer, s-s vandige opløsninger er i alm. fuldstændig elektrolytisk dissocierede. Mange s krystalliserer med krystalvand.

salte (*fysiol.*) har i organismen bet. 1) for opretholdelsen af det osmotiske tryk (i blodplasma og vævsvædske virker især natrium-s, i cellernes saft især kalium-s).

Herved reguleres vandfordelingen i organismen. 2) endv. har hver s-komponent (ion) en specifik virkning i de biokem. og fysiol. processer. Kalium har bet. for hjertets aflastning ml. hvert slag, for ledningen af nerveimpulser og for muskelkontraktionerne. Kalcium er nødv. for knogleopbygningen, for blodets koagulation, hjertets sammentrækning og til forhindring af muskelkramper. Bikarbonatkoncentrationen i blodet påvirker dets surhedsgrad, jern indgår i blodfarvestoffet og i visse enzymer, og jod medgår til dannelsen af skjoldbruskkirtelhormonet. Sygelige tab af organismens kogsalt ses ved »mimers cramp« og ved Addisons sygdom. Nyretilfælde, chok og vædskebet kan fremkalde gennemgribende forandringer i blodets og vævens saltbalance.

'Salten, no. landskab i Nordland, omkr. Bodø; 15 918 km²; 63 000 indb. (1930).

'Salten Langsø, 3,1 km² stor sø SØ f. Silkeborg.

Salter [sã:ltã], Sir J. Arthur (f. 1881), brit. nationaløkon. og politiker. Generalsekr. f. Erstatningskommissionen 1920-22, dir. f. Folkeforbundets økon. organisation 1919-20 og 1922-31. Prof. i Oxford 1934-44. 1937 medl. af parlamentet (uafhængig). 1939-41 parlamentssek. i marinemin., 1941 i min. f. krigstransport, 1941-43 leder af den brit. søfartsdelegation til Washington, 1943-44 vice-generaldir. f. UNRRA, maj-juli 1945 kansler f. Lancaster.

saltfattig kost (kogsaltfattig kost) anv. ved en række sygdomme (visse nyre-, hjerte- og leversygdomme), hvor der er tilbøjelighed til vædskeansamling (ødem) i organismen. Endv. ved forhøjet blodtryk, hvor nedsættelse i blodvædskevolumen tilstræbes. I saltfattig kost indgår særligt tilberedt, saltfrit smør og franskbrød. Saltning undgås. Diæten skal indeholde under 1 gr kogsalt daglig (sædvanlig kost indeholder omkr. 5 g). Diæten overholdes; kan kontrolleres ved urinanalyse.

'Saltfjord [-fjo:r], ca. 60 km l. no. fjord, Nordland; i den ydre del smal, i midten (Skjerstadfjorden), bredere, og i Indre S atter forh. smal. På N-siden af S ligger Bodø. •

saltfluer, fluer af fam. Ephydridae, hvis larver lever i saltvand ml. tang o. l. saltglasur, Ildfast stentøj glaseres ofte ved indkastning af kogsalt i ovnen ved slutningen af brændingen, hvorefter saltet i dampform forener sig med leret til s og giver en glat, blank, i kke-porøs overflade.

saltholdighedsmåler, flydevægt til bestemmelse af væskers salthold, f. eks. havvands.

Saltholm, da. Ø i Øresund, ml. Drogden og Flinterenden; 15,8 km²; 16 indb. (1945). Højeste punkt: 5 m o. h.

Saltholm Flak, sandgrund, der omgiver Saltholm; tørt ved lavvande. Mod SØ småholmene Svaneklapperne, mod N S-fortet, anlagt 1910-15 i h. t. forsvarsløvene af 1909, armeret med 6 stkr. 21 cm kanoner samt luftværnsstyks.

Saltholms-kalk, hærdnet blegekridt og Hmsten fra Danm.s danien.

saltlage, koncentreret natriumkloridopløsning evt. tilsat lidt kaliumnitrat; anv. til saltning.

Salt Lake, se Great Salt Lake.

Salt Lake City [sã:ltæ:k 'siti], da. *Saltstøden*, hovedstad i Utah, USA; 150 000 indb. (1940), deraf 40% mormoner. S ligger ved Jordan River, SØ f. Great Salt Lake, i en kunstvandet dal i 1327 m højde med avl af sukkerroer, hvede og æbler. Knudepunkt for transkontinentale jernbaner. Livlig handels- og industriby. S er mormonernes hovedby. Mormon templet, tabernaklet (forsamlingsbygning), mormonuniv. (4000 studenter). - Grl. 1847 af mormoner under Brigham Young.

saltning, konserveringsmetode til fisk, kød og grønsager. Til s anv. alm. grovt salt i sådan mængde, at saltkoncentrationen i produkterne kommer op på ca. 10%. Af særlig betydning er saltning

af fisk, der øger fiskens holdbarhed. Brugt i århundreder, i Norden især til sild og torskefisk. *Fed fisk* (sild, makrel, laks o. a.) må neddykkes i saltlagen, ellers bliver fiskeolien let harsk. Sildefrens for s og pakkes med salt tæt i tønder. Blodlage dannes hurtigt; der efterfyldes med stærk lage, og tønden lukkes. Ved enzymers og bakteriers virksomhed opnås fuld velsmag på ca. 1 måned. *Mager fisk* (torsk og sej) torsaltes efter rensning og flækning. Gennemsaltet efter ca. 3 uger. Af torskefangsten i N-Atlanten, ca. 2 mill. t pr. år, saltes ca. 10 %. Af sildefangsten i N-Eur., godt 1 mill. t., saltes ca. 30 %.

'**Salto**, by i Uruguay, ved Rio Uruguay. Kan nås af oceandampere. Udførsel af kødeksktrakt; 48 000 indb. (1945).

'**Salto**, Axel (f. 1889), da. maler, grafiker og keramik; tilhørte »De 4«, leder af

Axel Salto: Vindruvvasen. Saxbo 1931. (Kunsthindstrimuseet).

restaureringen af *Somes Frise* på Thorvaldsens Mus., udg. af *Klingen* (1917-20 og 42), bogill., delvis til egne værker; *Galsindet Tyrk* (1935) o. fl.

'**Saltoft**, Edvard (1883-1939), da. maler; talr. portrætter samt figurbill.; *Højesteret* (tilh. Højesteret).

saltomor'tale (ital. *salto* spring →) *mortale* dødelig, døds-), spring med 360°'s rotation i luften omkr. en vandret akse.

Salton Sea ['sɑ:lt'n 'si:], 1150 km² stor saltsø i California, USA, 75 m under havfladen. Opr. den nordligste del af Den Californiske Bugt, afsperret af Colorado Flodens delta.

salt pans [sa:'hpanz] (eng. salt pander), saltskorpækkede levninger i Austr.s og S-Afr.s ørkener.

saltplanter (*halofytter*) er i regi. ved tykke, kodede stængler el. blade tilpasset til at leve på saltholdig jordbund (fysiол. tør bund), f. eks. ved havkyster (salturt, sodaurt) el. på saltstepper.

Salt River ['sɑ:lt 'ri:vər] (eng. river flod), 250 km l. nordl. biflod til Gila River, Arizona, USA, ved Roosevelt Dam oven for byen Phoenix opdæmmed til et stort reservoir til kunstvandig.

Saltsjobaden [solt'jɔ:bdɔ:n], sv. koping, østl. forstad til Sthlm.; 4100 indb. (1948). Observatorium; badested.

salt skat, told- el. forbrugsafgift på salt (evt. i form af saltmonopol); spillede tidl. en bet. rolle, bl. a. i Frankr. (*la gabelle*) før Revolutionen, hvor den var meget forhadet af den ubemidlede befolk.

saltsten, et stykke stensalt, hovedsagelig NaCl, der gives husdyr at slikke på som slikkesten, s. d.

'**Saltstraumen** [-strau-], et af de 3 stræder ml. Udr. Saltfjord og Skjerstadfjorden; kendt for sine malstrømme.

saltsump, sumpet område med saltplanter (overv. planter af salturt-fam.).

salt sure salte, d. s. s. klorider.

saltsyderi, gi. betegn. for salt værk, jfr. salt.

salt sure, vandig opløsning af klorbrinte (HCl). s er en af de vigtigste uorg. syrer og har uhyre anv. Den i handelen værende koncentrerede s indeholder ca. 36% klorbrinte og har vf. ca. 1,2. s fremstilles ved opløsning af klorbrinte i vand, opløsningen finder sted under stor varmeudvikling, s-s salte (klorider) er meget udbredte. I mavesaften findes ca. 5% s, der er af stor bet. for fordøjelsen, s anv. i store mængder i alle kern. industrier.

salt sø, sø med salt vand. Findes især i Jordens tørre områder (buskstepper, ørkener). Enhver sø, der har tilløb, men ikke afløb, vil blive s, då det tilførte vand indeholder salte, som koncentrerer i tidens løb, når vandet fra den fordampes. Koncentration op til 29% (Eltonsen). Saltens sammensætning varierer, oftest forekommer Na, Mg, Ca, klorid og sulfat. I natron søer meget Na og oftest kulsyre, i borax søer borax s. m. andre salte. Kendte s er Kaspiske Hav, Eltonsen, Døde Hav og Store Saltsø i Utah.

Salt søstaden, da. navn på Salt Lake City.

Salt sø, Store, da. navn på Great Salt Lake.

salturt (*Salicornia*), slægt af s-fam. Urter el. buske med leddet, saftig stængel uden løvblade. 30 arter. I Danm. kveller (S. herbacea) på marskbund.

salturttfamilien (*Chenopodiaceae*), tokimbladede urter med ofte »melede« blade, reglm. uanselige blomster, ofte i store topformede stande. Ca. 1400 arter, de fl. steppe-, ørken- el. saltplanter. Til s hører bedeslægten (Beta), hvoraf en art, strand-bede (Beta vulgaris), er stamformen for rønkroer, sukkerroer, rødbede. Af s findes i Danm. ca. 30 arter.

'**saltus** (lat.), spring.

'**saltus in demonstrand** (el. *saltus in concl'endo*) (lat.), spring el. nuller i et bevis, i en tankegang.

saltvandsfisk, fællesbetegn. f. de fisk, som lever i havvand. Visse fisk lever både i salt- og ferskvand, hvorfor s ikke er noget skarpt afgrænset begreb.

saltvandsindsprøjtning anv. i med. til patienter, der har mistet salt og vædske f.eks. v. blødning, diarrøe el. opkastning. I reglen anv. 0,9% natriumklorid (fysiol. saltvand) indsprøjtet under huden (subcutant) el. i en blodåre (intravenøst).

Saltykov-Stjedrin [salt'kof 'jtje'drin], *Mihail* (1826-89), russ. forfatter, som skænseløst revsede sin tids samfundsforskel. Bedst kendt for sin realistisk-psykol. roman *Familien Golovljov* (1880; da. 1945).

saltværk, fabrik for fremstilling af kog-salt (s. d.).

Saltø (i middelalderen *Solté*), hovedgård V f. Næstved; fra 1393 til Reformationen under Roskilde bispestol, fra 1725 i slægten Plessens eje. Vinkelbygget hofvedbygn. fra senmiddelalder og slutn. af 16. årh., fredet i kl. B.

sa'luki (efter *Saltuq* oldtidtsby i S-Arab.), arab. mynderace.

sa'lut (lat. *salutare* hilse), honnør, givet enten med løse kanonskud el. med dragen sabel, især for højstående personer og nationalflag. I Danm. s-skud for kongen, dronningen, kronprinsregenten 27 skud, for andre medl. af kongehuset 21 skud, s for nationsflag 21 skud; ved besvarelse gives skud for skud.

salu'te're (lat. *salutare* hilse), hilse med løse kanonskud el. dragen sabel.

Salva'do'r, El, sp. [æl s'el(3a'dor)] (*Repubblica de El S*), den mindste, men tættest befolkede republik i Mellemamer. 34 000 km²; 2 019 000 indb. (1946). 55,8 pr. km². Hovedstad: San Salvador. S grænser til Guatemala, Honduras og Stillehavet. Kysten er lav og sandet, men Fonseca-Bugten er en fortrinlig naturhavn. Inden for den 15-30 km brede kystslette findes et ca. 700 m højt plateau af frugtbar vulkansk jord med mange virksomme og udslukte vulkanegler. - *Klimaet* er tropisk; San Salvador (640 m): dec. 21,9°, april 24,6°, 173,4 cm sommerregn. Vegetationen er chaparral og savanne (bl. a. med perubalsamtræer). - *Befolkningen* er spansktalende mestitser og indianere med en fåtalig hvid overklasse. - *Mønt*: 1 colon = 100 centavos = 1/100 USA-dollar. *Mål og vægt*: Meter-systemet og gi. sp. enheder. - *Erhverv*: Til eget forbrug dyrkes majs og bønner, til eksport bet. mængder kaffe. Desuden

udføres lidt sølv og guld og perubalsam. - *Forfatning*. Efter forfatn. af 1939 ligger lovg. magt hos årl. valgt nationalforsamling; præsidenten har dog udstrakt magt og har i mange tilf. styret diktatorisk. De fl. af befolk. er katolikker. - *Historie*. Sp. fra 1520'erne; løstrev sig 1821, uafh. republ. ved opløsning af mellemamer. fédération 1839. Hyppige konflikter m. nabostaterne. (Kort se Mellemamer.).

Salvar'sa'n (lat. *salvus* sund + *arsenic*), diklorhydrat af dioksy-diamino-arsenbenzol, indført i syfilisbehandl. af Paul Ehrlich 1910, nu afløst af Neosalvarsan og Mapharsen (arsenoksyd), som også anv. til frambosia. s sprøjtes i reglen som opløsning ind i blodbanen.

Salvation Army [sæl'veiføn 'a:mi] (eng.), Frelsens Hær.

sal'vator (lat.), frelser. Salvalor Rosa, se Rosa, Salvalor. salve (mnty.), med., lægemidler til udvortes brug, af smørlign. konsistens. GrundbcsLindele vaselin, lanolin el. fedtstoffer af forsk. art.

'salve (lat.), vær hilset, velkommen. **salve** (lat. *salve* vær hilset), mil., samtidig affyring af 1 skud fra hvert i s deltagende skydevåben enten for at øge virkningen el. som honnør.

Salween (eng. [sæl'wi:n]), burmes. 7700/H>w, 2500 km l. flod fra Tibet gnm. Burma til Martaban Bugten v. Moulmein.

sal've're (vulgærlat. *salvare* frelse), bringe i sikkerhed.

Salviati [->ati], Antonio (1816-90), ital. mosaikkunstner, anlagde en fabrik for venetianske glas og glasmosaik på øen Murano ved Venezia.

salvie [-'vi:] (*Salvia*) (lat. *salvus* sund; s brugtes tidl. som lægeplante), slægt af læbeblomstfam. Urter, halvbuske el. buske; blomsterne i kransede ofte med farvede højblade. Kun 2 støvblade. 500 arter i subtrop. og trop. egne. 3 arter forekommer indslæbt i Danm. Anv. som krydderi i madvarer og teblandinger.

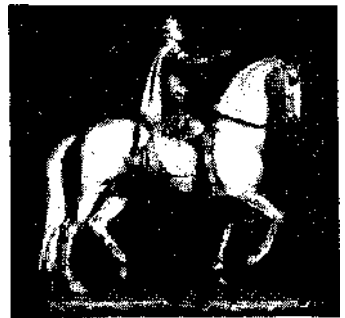
'**salving**, den del af kroningsceremonien, der symboliserer, at kongen har sit embe bede fra Gud. s stammer fra Israel og anv. i Eur. l. gang 751, da Pipin blev frankerkinge. I Danm. forekommer s fra 1170 til 1840 i forb. m. kroningen.

Sal'vinia (efter den ital. lærde A. M. *Salvini* (1653-1729)), slægt af vandbregner, fritflydende uden rødder med rundagtige flydeblade og indlede rødliggende under-vandsblade. Nogle arter er akvarieplanter.

'salvo er'rore et omissi'one (lat.), med forbehold af fejl og udeladelser; forkortes gene S. E. & O.

'salvo 'titulo (lat.), med udeladelse af (el. forbehold f. fejl i) titel; fork. S. T. Anv. nu sjældent, oftest i adresse.

Saly tsal'i], *Jacques* (1717-76), fr. billedhugger. Har udført *rytterstatue af Ludvig 15.* i Valenciennes (ødelagt), i Danm.

Jacques Saly: Rytterstatuen af Frederik 5. (Efter gipsmodellen på Kunstmus.).

hvortil han indkaldtes 1753, *rytterstatue af Fred. 5.* på Amalienborg slotsplads (afsløret 1770) og fl. portrætbuster. 1754-71 prof. ved akad. i Kbh. **Salzach** [sælts'æ:], 226 km l. biflod til Inn; fra Alperne forbi Salzburg, derefter ty-østr. grænselod.

Salzburg ['zaltsburk], 1) østr. forbundsland ml. Tirol og Steiermark; 7153 km²; 257 000 indb. (1946). 1945 besat af USA-tropper. 2) hovedstad i 1); 77 000 indb. (1946). Bet. industri (jernvarer, papir, træ m. v.). Stort turistbesøg. Om sommeren S-festspil. Fra 798 midtpunkt for ærkebispedømme. 1805-09 og efter 1814 østrigsk.

Salzburger Alper, del af de nordl. Kalkalper ml. Inn og Enns. Højeste punkt: Dachstein (2996 m.).

Salzburger-festspil, sommer-festspil af dramaer og operer i Salzburg. Beg. 1920 på initiativ af Hugo v. Hofmannsthal. Max Reinhardt, Franz Schalk (1863-1931) og Rich. Strauss. Festspilhuset bygget 1926.

Salzkammergut ['zalts-1, Alpelandskab 0 f. Salzburg omkr. øvre Traun, Østr. Talr. stensaltminer. Stort turistbesøg. **Salzmann** ['zalts-j, *Gothilf* (1744-1811), ty. pædagog, grundlægger af Schnepfen-tal. Udg. børnebøger i rationalismens pædagog., and og fl. pædagog. skr. *Das Ameiënbüchlein* (myrebogen) (1806).

Salzvedel ['zaltsve:dæl], ty. by i Sachsen; 19 000 indb. (1939). Sukker- og tekstilindustri.

sa'la'er (fr., af lat. *solarium*, egl: penge til at købe salt for), løn, honorar.

Samain [sa'mæ], *Albert* (1858-1900), fr. symbolistisk digter, betydningsegliger i digtsamlinger som *Au jardin de l'enfance* (1893).

Samaniego [sama'njægo], *Felix Maria de* (1745-1801), sp. fabeldigter.

Samar, den østligste ø bl. Filipinerne; 13 080 km²; ca. 600 000 indb. (1946).

Sa'mara, 1) 361 km l. flod i Sovj. fra S-Ural til Volga ved Kujbysjev; 2) til 1935 navn på byen Kujbysjev i Sovj.

Samarang, urigtig navneform for Semarang.

samarbejdsudvalg, en form for bedriftsråd, efter aftale i 1947 ml. Da. Arbejdsgiverforening og De Samv. Fagforbund oprettet i bl. a. alle industri- og håndværks virksomheder med mindst 25 arb.; bestående af lige mange repr. dels for arbejdsgiveren og funktionærer uden for arbejderorganisat., dels for arbejderne. Formålet er at fremme samarb. ml. parterne vedr. rationel drift, visse arbejdsforhold m. m., hvorimod de ikke kan behandle fagretlige spørgsmål. (Løn, arbejdstid osv.). De to nævnte hovedorgan. nedsatte samtidig et vejledende og fortolkende samarbejdsnævn.

Sa'ma'ria, hebr. *Schomron*, 1) fra Omrid tid (ca. 881-874 Kr.) hovedstaden i Israels rige, erobres 722 f. Kr. af assyrerne. Udgravninger har givet indtryk af dens pragt og rigdom. Herodes d. St. opførte store slæde bygninger i S og kaldte den til ære for Augustus Sebasie (gr: den ærverdige, svarer i bet. til Augustus). 2) på N.T.s tid navnet på hele provinsen ml. Judæa og Galilæa.

samari'ta'n, den barmhjertige, en af

Jesu lignelser, Luk. 10, 33.

samari'ta'ner, indbyggere i landsdelen Samaria i Palestina. 722 f. Kr. bortførte assyrerkongen Sargon overklassen i Nordriget og lod fremmede folk slå sig ned i landet. Herved opstod det blandingsfolk, som senere kaldtes s. Forholdet til Sydrigets befolkning blev spændt efter afvisningen af s-s ønske om at deltage i opførelsen af templet ved hjemkomsten fra Babylon. I stedet for byggede s eget tempel på bjerget Garizim S f. Sikem. s overtog Mosebøgerne som kanon. Endnu i vor tid eksisterer en lille menighed i Nablus.

samari'ta'nsk, vestaramæisk dialekt i oldtidens Samaria.

sama'ritter(efteriamari'M/i), lægmænd, der ved givss, som i Danm. givss af Da. Røde Kors og Arbejdernes Samariterforbund, er uddannet i at yde førstehjælp til tilskadekomne el. pludseligt syge.

sa'ma'rium (efter eng. *samarite*, navnet på det mineral, hvori det først blev fundet), grundstof, kern. tegn Sm, atomnr. 62, atom vægt 150,4, et af de sjældne jordarters metaller.

Samarkand [-kant], by i SØ-Uzbekistan,

Sovj.; 134 000 indb. (1939). S ligger på Turksib-banen og er centrum for et frugt-bart oaseområde. - En af Turans ældste oasebyer; erobret af Alexander d. St. 329 f. Kr.; senere bl. a. kin. og arab.; 1220 erobret af Djengis-Khan; 1370 Timur Lenks hovedstad. Russ. 1868.

Samarra [-'rå:], by i Iraq ved Tigris; ca. 8000 indb.; shiittisk valfartssted; grl. 836 af Abbassiderne, deres residens til 883; stort ruinområde med fund af islamitisk arkitektur og kunst.

samar'skit (efter d. russ. *mineraiog Samarskij*), sjældent mineral. Forb. af niob- og tantalysyre med yttrium og uran samt noget thorium, cerium og jern m. m.; farven sort. Forekommer på granitpegmatitter i No., Ural, Madagascar, Colorado o. fl. st.

'samaveda (sanskrit *sāman* sang + *veda* åbenbaring), den anden af de 4 gi. ind. vedæder, angiver hvilke strofer der skal synges ved bestemte kultiske lejligheder.

Sambandspartiet, færøsk *Sambandsflokkur*, færøsk polit. parti, grl. 1906. Vil opretholde nøje tilknytning til Danm. Tæller ca. Va af vælgerne.

'sambar (hindustani) (*Rusa unicolor*), sydasiat, hjorteart, minderm kronhjort.

Sam'besi, da. stavemåde for Zambezi.

sambladet, en blomst, hvis bøger- el. kronblade el. begge dele hver for sig er sammen voksende.

'sambo', en plante, der bærer såvel handsom hুলblomster.

Sambre [sd:br], 190 km l. biflod til Maas, fra N-Frankrig, til Namur. Dalen har rige kullejer.

samdeling, en art obligatorisk privat-skriftemål, praktiseret i munkeordener, nu aktualiseret gnm. Oxford-gruppebevægelsen, hvis medlemmer må dele alle oplevelser med hinanden.

sameje el. *j'celleseje*, det forhold, at en ting ejes af fl. ejere i fællesskab.

'samer, lapperens navn på sig selv.

samfordringsforhold, et retsforhold med fl. skyldnere el. fl. kreditorer, hvor det til gennemførelse af den påg. ret er nødvendigt, at kreditorerne optræder sammen el. skyldnerne sagsøges i fællesskab.

samfrugt, betegn. for en frugtstand, der har lighed med en enkelt frugt (morbær, ananas).

samfundets fjende nr. i kaldte USAs politi gangsteren John Dillinger.

Samfundets Støtter, drama af Henrik Ibsen, udg. 1877.

Samfundet til Udgivelse af Dansk Musik, grl. 1871, har tilformål vedøkon. støtte til udg. af kunstnerisk værdifulde kompositioner at virke til den da. musiks fremme.

samfundshjælpen, i forsk. lande navn på organisationer for strejkebryderarb.

samfundspagt. I 17. årh.s videnskabs antoges det opr. menneskelige samfund at være opstået ved en pagt ml. menneskene. Teorien fremsattes især af Thomas Hobbes, der forklarede s som nødvendigt til overvindelse af naturtilstanden, der medfører »alles krig mod alle«. Tanken genoptoges i 18. årh. af Rousseau (»Contrat social«) m. fl.

samfundsskabte værdier, polit-økon. betegn. for kapitalværdier opstået som følge af en alm. samfundsmæssig udvikling. Den mest kendte form er grundværdistign., som ikke skyldes grundforbedringer o. l., men f. eks. stigende efterspørgsel efter landbrugsvarer el. forbedrede transportforbindelser. Spec. georgeismen har fremhævet, at s mods. kapitalværdier fremkommet ved en særlig indsats fra kapitalejerens side - ikke bør tilfalde vedk. kapitalejer, men hele samfundet.

samfundsvidenskab, d. s. s. sociologi.

samfundsokonomi, d. s. s. nationaløkonomi.

Samhiits [sāvhiM:] (sanskrit: samling), ind. betegn. for tekstsamling, spec. om de 4 vedæder.

sāmkhya [sāvhi:kjā] (sanskrit: opregning), ind. rel. forbuddhistisk filosofi, legendarisk stifter: Kapila. Det ved upanishademystikken opståede problem: forholdet ml. de to verdener el. livsformer, det evige

og det begrænsede, løses af s på flg. måde: der er to evige universelle principper, sjæl (purusha), og materie (prakriti). Momentant holdes de i hinanden, den mennesk. tilværelse i form af karma og samsara. Målet er at skelne dem ud, så den lidelsesfyldte forb. med materien ophæves, og sjælen fortsætter at leve som en udløst evig individuel sjæl.

samkæmpssap, af karantænemyndighederne, el., uden for Kbh. og søkøbstæderne, af toldvæsenet udstedt skriftlig tilladelse, uden hvilken et fra udlandet kommende skib ikke må have forbindelse med land.

Samland ['za:mlant], ty. navn på halvøen N f. Kaliningrad (Konigsberg) i det tidl. Østpreussen (fra 1945 i Sovj.). Udvidning af rav.

samlebånd, transportbånd, der ved montagearbejdet v. massefabrikation anv. til at føre arbejdsstykkerne forbi de forsk. montagepladser; på hver af disse udføres da til stadighed den samme arbejdsoperation.

samleje, den akt, hvorved befrugtningen hos mennesket foregår (hos dyrene betegnes det som paring), idet det reje mandl. lem indføres i skeden (vagina) hos kvinden, indtil der kommer sædudtømmelse fra manden.

Samleren, da. kunstsiddskrift grl. 1923, 1948 forenet m. tidsskr. Bogrevuen.

samlere og lavere jægere, i etnografi og etnologi betegn. fo/ naturfolk, der ernærer sig ved samlerlivsform og jagt, idet kvinderne skaffer hovedmængden af stammens ernæring ved indsamling af spiselige rødder, frugter, smådyr o. l., mens mændene skaffer et supplement hertil ved jagt. Eksempler: ildlændere, buskmænd, australiere.

samleskiner, den del af et elektr. fordelingsanlæg, hvortil generatorer, transformatorer og udgående linier sammenføres. Betegn. anv. også om højspændingsledninger, hvortil fl. kraftværker er forbundet.

samlestald, nyere betegn. for kvægtorv, hvor kreaturer samles for gnm. kommissionærer, eksportforeninger el. autoriserede opkøbere at sælges til eksport.

samling, **hærens** (*opmarch*), sammen-dragning af krigsrede (mobiliserede) afdelinger til steder, hvorfra kamphandlingerne indledes.

Samlingsparti, Nationale, kons. h. parti, grl. 1918 (moderat gruppe af Ungfinner s. m. kons. Gammelfinnes). Patriotisk program, tilslut. især fra industri og store jordejere. Ledende i republikkens første år; svækket efter 1930 ved dannelse af fascistiske grupper; fremgang ved valg 1939, 1945 og 1948 (32 mandater af i alt 200).

samlingsregering, regering, dannet m. deltagelse af alle el. fl. bet. partigrupper. I Danm. anv. om regeringerne fra 10. 4. 1940 til 29. 8. 1943 og om min. Buhl maj-nov. 1945.

sammenbragte børn. Når to ægtefæller hver har børn (født i el. uden for ægteskab), som indbringes i ægteskabet, betegnes disse som s.

sammensat blad, et blad, der er så stærkt indskåret, at afsnittene ligner selvstændige blade. Disse småblade er tilloddede og falder derfor ved løvfaldet af hver for sig. Eks: rose, hestekastanie, lupin.

sammensat tal, et helt tal, der ikke er et primtal, d. v. s. er deleligt med andre hele tal end 1 og tallet selv.

sammensatte øjne, d. s. s. facetøjne.

sammensat af straffebud, det forhold, at een og samme forbyrdelse falder ind under fl. straffebestemmelser, i reglen fordi den ene af disse fremtræder som et spec. tilf. af den mere alm. bestemmelse (vold mod tjenestemand i funktion er et spec. tilf. af alm. strafbar vold).

sammentrykkelighed el. *kompressibilitet* er et legemes evne til at sammenpreses ved et ydre tryk. Luftarers s er meget stor og bestemmes ved Mariottes lov, medens vædskers s kun er ringe og udtrykkes ved s-s-koefficienten, der defineres som den rumfangsformindskelse, som 1 cm³ af vædsken får ved 1 atm. trykfor-

øgelse; den måles ved piezometeret og er for vand ca. 5 • 10⁻³.

sammentrækssyning, broderi, hvori mønsteret fremkommer ved sammentrækning af trådene i løstvævet lærred, s kendes fra kniplingsimitationen point de Dresde. 18 årh.

sam'ntitter, oskiskfolk i S-Ital., som Rom underkastede i hårde kampe 343-274 f. Kr.

samnyåsin [sãVnja:sin] (sanskrit: forsagende), ind. brahmansk bodsover.

sa'moadue (*Di'dunculus strigi'rosiris*), duoart m. rovflugleagtigt overnæb, undernæbbet m. tandlign. spidser. Samoa Øerne.

Sa'moa Øerne (eng. [sa'moə]), øgruppe i Stillehavet. Savaii, Upolu o. a. udgør det new-zealandske formynderkabs-område Western Samoa: 2934 km²; 72 000 indb. (1947), deraf 393 eur.-Tutuilao. a. udgør den armer, koloni American Samoa; 197 km²; 17 000 indb. (1941). Til dels virksomme vulkaner med korallrev. Trop. klima; regnskov. Beboet af polynesiere samt kin. plantagearbejdere. Eksport af kopra, kakao og bananer. - Opdaget 1722, udi kaldet Navigators' Islands (Skipperøerne); 1900 delt ml. Tyskland og USA; den ty; del som mandat til New Zealand 1919 (formynderkabsområde 1946).

Samo'gi'tien, litauisk *Zemaitija*, landskabomfattende den vestl. del af Litauen. 1380 underlagt Den Ty. Orden, 1411 til Polen.

Samo'jede-halvøen el. *Ja'mal*, halvø i NV-Sibirien. V f. Obs munding.

samo'jeder (russ., egl: selvedere) el. *nenetser*, nomadefolk i NØ-Eur. og NV-asien, taler et med finsk-ugrisk beslægtet sprog; mongolid racetype. Rensdyromadisme, jagt og fisken er hovederhverv.

samojede-spids, hvid, ret langhåret race af spidshunde.

'Samos, bjergfuld og tætbeholdt gr. ø ved Lilleasiens V-kyst; 502 km²; 71 000 indb. (1940). Dyrkning af hvede, vin og oliven. - *Historie*. Blomstring i 6. årh. f. Kr. under Polykrates, i forbund m. Athen 479-440, erobret og koloniseret af Athen 365-322. - 1550 tyrkisk, 1834 tributpligtigt græsk fyrstendømme, 1912 græsk.

'samos, sød, lys hedvin fra øen Samos.

Samothraké [-'irakji], gr. ø i den nordl. del af det Gr. Øhav; 184 km²; ca. 4000 indb. Øen udgør et 1600 m højt bjerg.

samo'va'r (russ: selvkoger, af *sam selv + varitj* koge), temaskine.

'sampa'n (kin. *san træn + pan* bræt), søv., mindre, fladt, kin. roforågt.

samsara [sa-?'sara] (sanskrit: vandring, kredsløb), i ind. rel. efter upanishaderne betegn. for sjælevandringen.

'Samson (hebr. *Schimschon*), helt af Dans stamme, som udkæmpede drabelige kampe med filistrene i domertidten. Han var fra før fødslen indviet til nasiræer. Da han røbede til sin elskerinde Dalila, hvori hans kraft bestod, klippede hun hans hår og overgav ham til filistrene. Han hævned sig, efter at hans hårigen var vokset ud, ved at omstyrte et helt hus med festende filistre, men fandt også selv herved sin død.

Samson og Dalila, opera af C. Saint-Saëns. (Weimar 1877, Kbh. 1906).

Sam'sonov [-ofl *Aleksandr* (1859-1914). russ. general; førte de russ. hære i Østpreussen; blev slået ved Tannenbergl. Begik sejmord.

'samsønpost (af *Samson*, p. gr. af den udkrævede store styrke + eng. *post* stolpe), søv., en lav, hul stålmas for anbringelse af losseboom. Benyttes ofte tillige som ventilationsrør.

Sam'sun, tyrk. havneby ved Sortehavet; 38 000 indb. (1945).

Samsø, da. 0 i Kattegat, omtrent midt mj. Sjælland, Fyn og Jylland; 111,6 km²; 7100 indb. (1945). Stejle kyster, bakked overflade (Ballebjærg; 64 m). Største bymæssige bebyggelse Tranebjærg. Havne: Kolby Kås og Ballen. Hører til Holbæk amt, men Århus stift. (111).

Samsø Bælt, Kattegat ml. Samsø og Sejerø Bugt.

Samsøe, *Ole Johan* (1759-96), da. forfat-

ter. Af hans sparsomme produktion huskes kun det stærkt tidsprægede, følsomme sørgespil *Dyveke* (1796) samt nogle *nord. formlinger* i Suhms manér.

Samtiden, no. tidsskrift, grl. 1890. Indhold fortrinvis aktuelt litt. og politik.

'Sa'muel (hebr. *Schemiel*), den sidste af Israels dommere og seere, var fra fødselen viet som nasiræer til Jahve i Silo, fordi Jahve havde hørt hans moder Hannas bøn om søn. S salvede Saul til konge, men brød med ham for hans ulydighed og salvede David til konge.

Samuel ['sámjua], *Herberl* Louis (1937), Viscount of Mount Carmel and of Toxleth (f. 1870), brit. politiker, jøde. 1902-18, 1929-35 i Underhuset (liberal). Fra 1909 fl. min.post. 1916 indenrigsmin., 1920-25 højkommissar f. Palæstina, 1925-26 form. f. kulkomitéen. 1927-29 form. f. det liberale parti, som S dog ikke kunne holde sammen. Sluttede sig støvende til nationalreg. 1931 og blev 1931-32 indenrigsmin., men Ottawa-aftalerne umuliggjorde den frihandelsvenlige S-s forbliven i kabinettet. 1931-32 form. f. parlamentsgruppen (efter Lloyd George).

Samuels Bøger (2) skildrer Israels hist. fra slutn. af dommertiden indtil kort for Davids død; har opr. udgjort een bog. Forf. kan ikke være Samuel, da dennes død fortælles allerede i l. Sam. 25, men er en os ukendt person, som har haft begivenhederne på nært hold, måske en bl. Davids omgivelser. Skildringen er ypperlig historieskrivning.

Samuelsen ['sæa-], *Andreas* (f. 1873), færøsk politiker, Sambandspartiets førende skikkelse. Folketingsmand 1913-39.

Samuelson ['sámjua:sn], *Paul* Anthony (f. 1915), fremtrædende arner, national-økonom af udpræget mat. indstilling.

sa'mfim (arab.sa'nmgift), hedog størørkenvind, arab. betegn. f. chamsin.

samurai (jap: ridder), japansk krigler af lavadelen.

Samwer ['zómvsr], *Karl* (1819-82), slesvigholstensk statsretslig forfatter. Udførte 1844 slesvigholstenske synspunkter m. h. t. augustinerborgernes arveret, støttede rejsningen 1848, prof. i Kiel 1849-52; udg. 1850 s. m. Droysen *Die Herzogthümer Schleswig-Holstein und das Königreich Danemark*, et skarpt propagandaskrift.

Samvirke, da. 14-dages blad, udg. af Fællesforeningen for Danm.s Brugsforeninger. Grl. 1928 som Brugsforeningsbladet, navneændring til S 1946. Oplag: 330 000.

Samvirkende Andelselskaber, De, sammenslutning, grl. 1917, af andelsvirksomhederne i tilknytning til landbruget samt FDB.

Samvirkende Fagforbund, De (fork. DSF), den da. faglige landsorganisation, grl. 1898 for at skabe samarb. ml. fagforbundene og iøv. fremme arbejdernes fagl. kamp. S-s højeste myndighed er generalforsaml., som vælger et forretn.-udvalg, der tiltrædes af 2 medl. fra Socdem. Forbund; medl.tallet, som ved stiftelsen i alt var ca. 70 000 arb., var ult. 1948 623 000 (i 72 organisationer). S var før 2. Verdenskrig tilsluttet Internat. Faglige Central (Amsterdam-Internationalen) og efter denne Den Faglige Verdensorganisation (udmeldt 1949).

samvittighed (overs, af lat. *conscientia* viden med sig selv), 1) følelsesbetonet oplevelse, hvori en handletendens er hæmmet af moralske motiver, 2) etisk bedømmelse af ens egne handlinger.

samvittighedsfrihed, da. s. s. religions-

frihed, for så vidt angår det indre rel. liv, bortset fra kultus-, forsamlings-, tale- og trykkefrihed. I Danm. havde afvigende rel. anskuelser s fra ca. 1700 til 1849, derefter religionsfrihed.

samvittighedsægteskab, samliv ml. en mand og en kvinde, med ægteskabets moralske forpligtelser, men uden dettes jur. virkninger.

san (ital. og sp.), hellig, sankt.

San, 450 km l. biflod til Wisla, i SØ-Polen, udspringer fra Karpaterne. På et stykke grænseflod mod Sovj.

San'ã ['san-a], hovedstad i Yemen, SV-Arabien; ca. 25 000 indb.

San Antonio [sãns'to.'nio], by i Texas, USA; 254 000 indb. (1940), deraf mange mexicanere og 20 000 negre. S har et gi. spansk kvarter. Store mil. anlæg og flyvepladser.

sanatorium (lat. *sanare* helbrede), helbredelsesanstalt for spec. sygdomme. I Danm. tuberkulose-, gigt-, nerve- og sukkersyge-s.

San Bernar'dino, ty. *St. Bernhar'din*, 2063 m h. bjergpas i Adula Alperne.

sancak [san'd3ak], tyrk. stavemåde for sandsjak.

San Ca'taldo, fra 1924 studie- og hvilehjem for da. kunstnere og videnskabsmænd ved Amalfi 40 km SØ f. Napoli. Stiftet af danskeren Carl Wiinstedt (d. 1932).

Sanchesia nobilis [saf'ke-] hører til Acanthaceae; trop. S-Amer. Varmehusplante hvis smukke, grønne blade har guldgule ribber.

Sanchez (fr. [s-?'tæ:s]), *Francois* (ca. 1552-1632), portug.-fr. filosof. Forkæmper for en skeptisk empirisme.

Sancho den Store [sãntjo] (970-1035), konge af Navarra 1000-35; havde ved sin død samlet de kristne småriger i N-Spanien og trængt muhammedanerne tilbage. Hans 4 sønner delte hans lande (Navarra, Aragonien, Castilien, Leon).

Sancho Panza [sãntjo 'panpa], Don Quijotes sansornuftige, jordbundne venner i Cervantes' roman. (111. seDaumier).

San Cristóbal [sãnkri'stoubal], ø bl. Solomon-øerne.

'santa sancto'rium (lat: det hellige af det hellige), 1) det allerhelligste; 2) pavens huskapel, sammenbygget med Lateranet 1278.

'santa sim'plicitas! (lat: hellige enfold!) skal Jan Hus have sagt, da han så en bonde bære ved til hans bål.

'Sanctis, *Francesco De* (1818-1883), ital. litteraturhistoriker, en af verdens mest ansete, som på uovertruffen måde definerer et værks opståen, f. eks. i *Storia della letteratura italiana* (1870).

'Sancti Spiritus (lat: den helliggands), by på Cuba; 105 000 indb. (1943). Kaffe- og sukkerhandel.

'sanctitas (lat: hellighed), titel på kat. biskopper, især paven. - Også den byzantinske kejser førte den titel.

sanctu'arium (lat. *sanctus* hellig), i den kat. kirke 1) plads omkr. højaltret, 2) opbevaringsrum for relikvier og liturgiske genstande.

'sanctum officium, egl. *congregatio sancti officii* (lat: det hellige embedes kongregation), kardinalkommission, grl. 1542, der har det øverste insyn med den kat. læres renhed (leder inspektionen og opstiller indeks).

'sanctus (lat.), hellig, hymne i den kat. messeliturgi (spec. nadverliturgien); opr. lovsang fra Jesaja 6,3.

sand, 1) bjergart, bestående af løse mineraler med diameter ml. 0,02 og 2 mm (i teknikken til 5 mm). Opstår ved forvitring af forsk. bjergarter og transport og sortering af fragmenterne ved vand (hav-, flods osv.), vind (flyves) el. is (morænes). Overvejende mineral i s er i reglen kvarts, underordnet feldspat, magnetit og talr. andre mineraler. Anv. til støbes, mørtel og beton (i Danm. især bakkes). 2) i teknikken en størrelsesbetegnelse, s er stenkor, der kan passere en sigte med 5 mm, cirkulære huller.

Sand, da. navn på den færøske bygd Sandur.

Sand, *George* [33r33'sa(d)j] (pseud. for

Parti fra Nordby, Samsø.

AuroreDudevant, f. Dupin) (1804-76), fr. romanforfatterinde, har i idealistiske bøger kæmpet forkærlighedens ret *Valentine* (1832) og *Lélia* (1833) og for socialistiske ideer *Le meunier d'Angibault* (1845). I romaner som *Francois le Champi* (1850) har hun skildret landlivet. Kendt er hendes kærlighedsforhold til Musset og Chopin. (Portræt).

Sand [zant], *Karl Ludwig* (1795-1820), tv. student, frihedsbegejstret, myrdede 23. 3. 1819 digteren Aug. Kotzebue, hvilket gav anledning til forfølgelse af de liberale. Henrettet.

Sand [san'], *Knud* (f. 1887), da. læge. 1925 prof. i retsmed. ved Kbh.s Univ. Vidensk. arbejder inden for seksualbiol.

Sandakan [san'da:kan], hovedstad i Brit. N-Borneo; ca. 14.000 indb.

sandda'ler (persisk), fodbeklædning, bestående af en sål, der med remme snøres til foden. Kendt i oldtidens Middelhavs-lande. IRom anv. som dagligfodtøj.

Forsvandt i middelalderen, men kom atter i brug ca. 1780-90. Bruges nu især af børn og unge.

sandarak (persisk), harpiks, udvindes af stammen af *Callitris quadrivalvis* (cypresfane), N-Afr., anv. til lak og politur.

'sandart (ty.) (*Lucio/perca 'sandra*), stor, indtil meterlang aborrerfisk. Anset spise-fisk. 0- og MI-Eur. Indført til en del da. søer.

sandafalt, asfaltbeton med meget fint stenmateriale.

Sandavågur [sandavåvur], da. *Sandevåg*, bygd på Vågar, Færøerne; 593 indb. (1945).

sandbad, med., varmebehandling v. hj. af opvarmet sand. Anv. især ved gigt-lidelser.

Sandberg, enders Wilhelm (1887-1938), da. filminstruktør. Opr. journalist og pressefotograf, deb. 1914 som filminstruktør v. Nordisk Film, brød igennem med Psilanderfilmen »Kloven« (1916), senere fulgte bl. a. Dickensfilmene 1920-27 og »Millionærdrengen« (1936).

Sandberg [san:barg], *Einar* (f. 1876), no. maler; elev af Zabrtmann og Matisse; portrætter og skildringer af indlandsk no. natur.

Sandberg ['sandbærj], *Gustaf* (1782-1854), sv. maler; har malet gi. nord. (»gotiska«) motiver, folketyper, altertavler m. m. Banebryder i Sv. på fresko-teknikkens område m. sine *fresker i Upp-sala domkirke* (1833-38) m. motiver fra Gustav Vasas hist.

Sandberg ['sandbærj], *Ragnar* (f. 1902), sv. maler; tilh. Göteborgskolen; forener billedfantasi m. koloristisk intimitet.

Sandberg ['sandbærj], *Sven-Olof* (f. 1905), sv. operasanger (baryton). Deb. 1940 på operaen i Sthlm.

Sandbjerg, hovedgård i Sundevad NNV f. Sønderborg, grf. 1571 af hertug Hans d. y., 1673 købt af Conrad Reventlow, 1681 ophøjet til grevskabet S, afløst 1924. 1930 erhvervet af Knud Dahl (1876-1945), derefter stillet til rådighed for det da. arbejde i Sydsvensk. Hovedbyg. fra 1787-88; fredet i kl. B.

sandblæsning anv. til matslibning af glas, grovpolering af jern, rensning af mure. Sandet blæses v. hj. af luft- el. dampstråle mod emnet.

sandbord, søv., de planker, der dækker over redestenen i borde ml. et skibs klædning og tankside.

Sandburg ['sån(d)barg], *Carl* (f. 1878), arner, digter af folkeligt og demokratisk præg. Hovedværker: *Chicago Poems* (1916), *Smoke and Steel* (1920), *The People, Yes* (1936), et episk panorama af Arner, med tro på det arbejdende folks fremtid.

Sandby, Herman (f. 1881), da. violoncellist og komponist til symfonier, værker for orkester m. m.

sanddæmpning, det arbejde, ved hvilket man standser sandflugt. Dette sker sædvl. ved plantning af hjælme el. klittag el., især hvor der ikke er frisk sandtilførsel, og hvor hjælmen derfor trives dårligt.

Sally Salminen.

George Sand.

Kr. Sandfeld.

Rickard Sandler.

ved pålægning af afslået lyng, der efterhånden rådner og gennemvokses af græsser, lyng m. v. - Varig dæmpning af flyvesandet fås ved træplantning (klitplantager).

sande (isl. *sandar*), de grusaflejringer, der af de talrige, foranderlige elve dannes neden for jøklerner på Island.

Sandefjord [san:afjor:], no. købstad (fra 1845), Vestfold, inderst i den fra Oslofjorden udgående Sandefjorden; 6200 indb. (1946). 68% af Norges hvalfangerflåde (1940) er hjemmehørende i S. S bad (svoveltjete og saltkilder mod forsk. sygdomme), 1/s km 0 f. byen ligger Gokstadhaugen, hvor Gokstadskibet (nu i Oslo) blev fundet 1880.

Sandegren [sanda-1, Johannes (f. 1883), sv. missionær, virker siden 1907 i Indien. Blev 1933 biskop for den siden 1921 selvstændige tamilkirke, i hvis dannelse Svenska Kyrkans Mission har haft stor andel.

Sandel [sandal], *Cora* (pseud. f. *Sara Fabricius*) (f. 1880), no. forfatterinde. Har skrevet noveller og romaner bl. a. trilogien *Alberte* og *Jacob, Alberte og Friheten*. *Bare Alberte* (1926-31, da. 1941-43), en no. embedsmandsdatters udviklingshist.

'sandelolie el. *sandeltræolie*, æter, olie, der udvindes af det hvide sandeltræ. Anv. i med. (gi. middel mod urvejsinfekt. og gonorré) og i parfumeriet.

Sandels [sandals], *Gbsta* (1887-1919), sv. maler; påvirket af fr. kunst og van Gogh i figurbilleder, landskaber m. v.; udpræget sans for farve og dekorativ holdning.

Sandals [sandals], *Johan August* (1764-1831), sv. officer. Oberst, udmærkede sig som brigadefører i Finland 1808, sejrede iøstfinl. og (27.10.) ved Virta bro. Deltog som generaløjntant i ty. krig 1813, 1818-27 sv. statholder i Norge.

'sandeltræ (sanskrit *canelané*), fl. trop. træsorter, hvoraf de to vigtigste begge fra Ostind: 1) *Pterocarpus santa'linus* af aerteblostmfam., rødt s; veddet anv. dels til møbler, dels udvindes deraf et rødt farvestof santa'linin; 2) *Santalum album*, af sandelfam., hvidt s; veddet, der indeholder en æter, olie, har gullig kerne og anv. til møbler og finere snedkerarb.

Sandemose [sana-], *Aksel* (f. 1899), da. no. forfatter. F. i Nykøbing M. I hans da. forf. skab (1923-28) viser *Fortællinger fra Labrador*, sømandsromanen *Klabavtermanden* og udvandrerromanen *Ross Dâne* delvis påvirkning fra Johs. V. Jensen. I hans flg. no. produktion har *En sjømann går i land* (1931) og den hermed handlingsforbundne psykoanalytiske roman *En flyktning krysser sitt spor* (1933) vakt særlig opmærksomhed.

Sander [san'dar], *Herbert* (1879-1947), da. officer. Fl. mesterskaber i fægning. Formand for DIF 1941 til sin død.

Sander [san'dar], Levin Christian (1756-1819), da. forfatter, f. i Holsten, fra ca. 1790 fortrolig med da. Huskes for sørgespillet *Niels Ebbesen* (1797), der opførtes helt til 1834.

Sander-'Han'sen [san'dar], Constantin Emil (f. 1905), da. ægyptolog. 1946 prof. i ægyptologi i Kbh.; har især beskæftiget sig med ægyptol. sproglige og rel.hist. side; *Ægypt. Forestillinger om Verdens Skabelse* (1941).

Sanders [zanders], *Otto Liman von* (1855-1929), tv. general. Sendt til Tyrkiet 1913 for at reorganisere den tyrk. hær, hvilket foruroligede ententemag-

terne meget. Ledede 1915-16 forsvarret af Dardanellerne; veg 1918 for Allenby i Palæstina.

Sanderum'gård, hovedgård SØf. Odense. Tilh. 1793-1828 Johan Bulow, fra 1829 slægtens Vind. Hovedbyg. fra 1869; stor romantisk park med lysthuse, anlagt omkr. 1800.

'Sandevåg, da. navn på Sandavågur.

sandfang, del af rensningsanlæg for kloakvand, s er et bassin el. brend, udformet således, at kloakvandet gennemløber det med konstant hastighed (0,3 m/sek), hvorved sand o. l. tungere bestanddele synker til bunds.

'Sandfeld [-nfæl'ti], Oistian (1873-1942), da. sprogforsker. Hans sprogv. interesser og indsigt strakte sig uhyre vidt. *Sprogvidenskab* (1913); han har især koncentreret sig om studiet af fr. syntaks, *Syntaxe du français contemporain* 1-3 (1928-43), og om Balkanfilologien, hvor han har givet betydningsfulde bidrag til udredningen af de forviklede sproglige forhold på Balkanhalvøen. *Balkanfilologien* (1926) og -sammen med Hedvig Olsen (f. 1892) - *Syntaxe roumaine* (1, 1936). (Portræt).

sandflugt, transport af sand ved vindens hjælp; opstår hvor tør sandet jordoverflade ikke er beskyttet af plantevækst og resulterer i klitdannelse, s såvel som tilsvarende bortflyvning af muld fra nøjvæ marker kan volde stor skade i tørre forår. Bekæmpes ved sanddæmpning og anlæggelse af klitplantager.

sandflugtslovgivning. Efter den da. S forestås sandflugtsvæsenet i de vestjyske amter af staten gnm. klitvæsenet og i øvr. af amtsrådene. Angrebne el. truede jorder kan fredes el. sættes under offentl. tilsyn. Bestemmelser herom træffes af sandflugtskommissioner under appel til overlandsvæsenetskommissionen. Store sandflugtsstrækn. er af staten indtaget til klitplantager.

Sandgren [sandgre:n], *Gustav* (f. 1904), sv. forfatter. Debut, som primitivistisk lyriker 1929; har i senere romaner og noveller, bl. a. *Skymningsagor* (1936), anslået en følsomt vemodig tone.

sandgrævling (*Ammo'dytes tobi'anus*), ca. 15 cm l. fisk af tobisfam. Graver sig ned i sandet, deraf navnet. Alm. v. da. kyster.

Sandhammaren ['sand-], sydøstspidsen af Skåne; fyr.

'Sandhammaren, flyvesandstrækning på Hammeren, N-Bornholm.

Sand'hann, told- og lodsstation, på Sandon, ved indløbet til Sthlm.s skærgård; lystbådehavn (Sandhamnsregattan).

sandhed, 1) egenskab ved udsagn, der tilfredsstiller et s-kriterium, f. eks. a) er analytisk, d. v. s. følger logisk af regler for det sprog, hvori udsagnet er formuleret (formel el. logisk s), el. b) giver en korrekt beskrivelse af det sagforh., som udsagnet if. gældende sprogbrug repræsenterer (real el. material s), el. c) stemmer logisk overens med hovedmassen af empirisk verificerede udsagn; 2) personlig s kaldes meninger, der er udtryk for en persons overbevisning; 3) i uegl. forstand siges genstande at være »sandede«, hvis de stemmer overens m. deres natur, væsen el. idé (en »sand ven«).

sandhedsbevis. Består en æresformærelse i sigtelse f. et ærerørigt forhold, vil injurianten i reglen gå fri for straf, hvis han kan godtgøre beskyldningens rigtighed.

sandhedsfunktion, i moderne logik et

udsagn, der indeholder andre udsagn, og hvis sandhedsværdi alene afhænger af disses sandhedsværdier (og ikke af deres indhold el. mening). F. eks. skematisk: »Det er falskt, at S er P.«

sandhedskriterium, kendetegnet på et udsagns sandhed, f. eks. overensstemmelse m. virkeligheden el. m. andre udsagn el. m. en anerkendt autoritet.

sandhedsværdi (logisk værdi), i moderne logik: sandhed, falskhed, mulighed, nødvendighed osv. af et udsagn.

sandhest, d. s. s. hestereje.

'sandhi [-di] (sanskrit: forbindelse), sprogv., ændring i sammenhængende tale af et ords udlyd under indflydelse af flg. ords forlyd (som evt. også ændres).

'Sandhol't, hovedgård N f. Fåborg. Firfløjet hovedbyggn., opført ca. 1590 af ejeren Knud Rüd (d. 1611), ombygget 1788, fredet i kl. A.

Sandhurst ['sɑndhs.st], by i S-Engl. SV f. Windsor. Militærakademi (grl. 1799).

sandhvepse (*Amnophila*), store gravehvepse. Lægger æg i lammede sommerflugtelarver, der nedgraves i sandet.

sandhøns (*Pterocletus*), orden af langvingede, langhalede, duelige, fugle; korte ben, mellemfoden fjerklædt. Gulligbrune. Meget udholdende flyvere. Hertil steppehøns samt egentlige s. (*Pterocletus*), et par arter i S-Eur.

San Diego [sɑn di:æ:go], havneby i California, USA, nær grænsen til Mexico; 203 000 indb. (1940); 1946: 363 000. Vigtig militær- og flådestation.

sandkryb (*Glaux*), slægt af kodriverfam. Almindelig s (G. maritima) med mods., kødfulde blade og små rødlig blomster er alm. på lerede strandbredder i Danmark.

sandkultur, *hot.*, kultur af planter i udglødet kvartssand tilsat vandog næringsalte. Ved s undersøges, hvilke salte der er nødvendige.

Alm. sandkryb.

'Sandler t-nd-J. Rickard (f. 1884), sv. socialdemokratisk politiker. Højskolelærer; 1912-17 medl. af 2. Kammer, fra 1919 af 1. Kammer, min. 1920, 1924-25 efter Brantings død regeringschef 1925-26. Udenrigsmin. under Per Albin Hansson 1932-36, 1936-dec. 1939, gik ind for nordisk militæralliance m. aktiv støtte t. Finl.; erstattedes af Gunther Lönstehövding fra 1941. Medl. af sv. delegation i FN. (Portræt sp. 3945).

sandloppe (*Sarcopteryla 'penetrans*), opr. sydamer. loppeart. De befrugtede hunner borer sig ind i huden, navnlig under tærnes negle, hvor de svulmer op og kan give anledning til betændelse. Angriber mennesker og forsk. pattedyr. Nu udbredt over store dele af trop.

sandløber, *zool.*, d. s. s. selning.

sandmilten, flyvesandstrækning SV f. Skagen.

sandmuslinger (*Mya*), skallerne ægformet ovale, hvide; langt ånderør; sid-

der dybt nedgravet i sand el. dynd. 2 arter i da. farvande.

sandmål, rektangler træramme (uden bund) til udmåling af sand på byggeplads.

Sandnes ['sɑ:n:ne:s], no. lædested. Rogaland, i Jæren, S f. Stavanger; 4100 indb. (1946).

Sandomierz [-'domjæ:z], *runs.* San'tomir, by i Polen ved Wista S f. Warszawa; ca. 10 000 indb. Centrum for Polens Centrale Industriområde.

San Domingo, 1) d. s. s. Dominikanske Republik; 2) hovedstad i Den Dominikanske Republik, se Santo Domingo.

sandorme (*Are'nicola*), havbørsteorme. Den bageste del tyndere; børsterne

sandpapeir, slibepapir m. pålmet, skarpkantet sand, knust glas el. flint.

sandpisk, beskadigelse af blade og skud ved sandflugt.

sandplanter (*Psyamo'fytter*), planter, der kan trives på ren sandbund, f. eks. klitter, indsande. De har i reglen flerårige, stærkt forgrenede jordstængler samt dybtgående rødder, s er beskyttet mod stærk fordampning ved hår, vokslag el. har små blade. Eks.: marehalm, hjelmle, sandstar, klitrose.

sandpumper, uddybningsmaskine i form af et fartøj, der er udstyret med en kraftig sugepumpe, som gnm. en ledet rørledning kan suge sand op fra havbunden. Sandet må i reglen først løses v. hj. af en propeller el. lign. Det oppumpede sand kan pumpes videre gnm. rørledninger til opfyldningspladsen el. borttransporteres i pramme.

Sandrart ['zwnd-], *Joachim von* (1606-88), ty. maler og kunstforfatter. Portrætter og historiebilleder. Udg. i Nürnberg 1675-79 *Deutsche Academie der edlen Hau- Bild- und Mahlerey-Künste*.

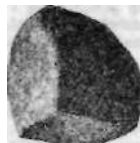
Sandringham Hall ['sɑndri'ʒm 'hɑ:t], herresæde i Ø-Engl. ved Wash Bugten; ejes af det eng. Kongehus.

sand-ruhed, *sav.*, et mål, der ang. højden af ujævnhederne på et skibskrogs yderside.

san'dsjak, tyrk. *sanrak* [sɑn'dmK] (tyrk: fane; fanelen), admin. område i Tyrkiet, under afd. af vilajet; siden 1918 særlig brugt om Alexandrette.

sandskæg (*Cory'nephorus*), slægt af græsfam.; topgræs. Grå s (*C. canescens*) danner små, blågrå tuer. Alm. på sandet bund i Danmark.

sandslebne sten dannes ved flyvesands slibning især på kvartsiser, s har fl. polerede flader og en el. fl. skarpe kanter, dannede ved slibningen.

Sandslebet sten.

sand soldag, tiden ml. to på hinanden følgende nedre kulininationer af Solen, har noget varierende længde; jfr. middelsoldøgn.

sand soldit el. *sand tid*, solens timevinkel + 12 tim.; jfr. middelsoldit.

sandspor, 1) jernbanespor, som indtil 5 cm over skinnerne netop er dækket af et gruslag til standsning af tog, s anlægges f. eks. foran sammenløb af to hovedspor, idet s da udgår som vige-spor fra disse; 2) sø., d. s. s. sandbørd.

sandspringere (*Cicin'dela*), oftest grønlig-biller, beslegtede m. løbebiller. Kort springende flugt. Larverne i lodrette jordhuller; rovdyr. Nogle arter i Danmark, bl. a. markspringer.

sandsten, sedimentbjergart opstået ved cementation af sand med kalk, kisel m. m. Anv. som byggesten, slibesteno.a.; kunstig s fremstilles af cementmørtel, hvis sand er af sand-el. kalksten. Ligheden fremkommer, når overfladen behugges el. cementslammens fjernes med syre.

sandsuger, d. s. s. sandpumper.

sandsynlighedsregning, Hvis man anstiller en række forsøg, hvis udfald afhænger af tilfældige omstændigheder, f. eks. terningkast, og iagttaget hvor stor en brøkdelt af disse, der har fået et bestemt udfald, vil man i alm. finde en værdi, der fra den ene forsøgsrække til den anden varierer omkr. et bestemt tal. Dette tal kaldes sandsynligheden for det givne udfald af forsøgene, og det må altid ligge ml. 0 og 1. s udvikler metoderne for regning med sandsynligheder og danner grundlaget for den mat. statistik for forsikringsmatematikken.

sandsæk, sæk, fyldt med sand el. jord, til værn mod skarp og sprængstykker.

sandterne (*Gelo'chelidon ni'lotica*), *ret* stor terne. Helt sort næb, lidet indskåret hale. Gyldig art, i Danmark i V-Jylland. Trækfugl. Søger føde over land (biller, firben o. l.).

sandtidsse, *bot.*, d. s. s. havtidsse.

sandur, d. s. s. timeglas.

'Sandur [-nd] el. *Heima á Sandi*, da. *Sand*, hovedbygd på Sandoy, Færøerne; 630 indb. (1945). Ligger på øernes eneste større landbrugsareal.

Sandwich ['sɑnwitl], by i Kent, Engl., en af Cinque Ports; 3700 indb. (1948). Berømt golfbane.

sandwich ['sɑnwidsj] (eng.), egl. to brødskiver lagt sammen med et mellemlag af skinke el. lign., nu tillige betegnet, for mere kunstfærdigt fremstillede produkter bestående af fl. lag afvekslende brød og pasta.

sandwich-mand ['sɑnwid.v] (eng.), en mand der i reklameøjemed går på gaden med skilte for og bag (hvorved han ligner en sandwich) el. bærende et skilt på en stang.

Sandwich Øerne ['sɑndwitl], d. s. s. Hawaii Øerne.

Sandvig, nordl. bydel af Allinge-Sandvig. **Sandvig** [V/n:vig], *Anders* (f. 1862), no. museumsmand, 1885-1931 tandslege i Lillehammer, hvor han 1887 på Maihaugen grl. »De Sandvigske Samlinger«, No.s berømte Frilandsmuseum.

'Sandviken, sv.købstad (f. 1943), Gästrikland, ved Storsjön; 18 000 indb. (1948). Jernværk, savværk, stålvarer, cellulose.

sandvåner (*Are'naria*), slægt af nellikefam. fladstjernegruppen, med femtallige, hvide blomster m. hele kronblade, 3 grifler. 100 arter, i Danmark 2 arter.

Sandy Hook ['sɑndi huk], 14 km 1. sandtunge ved indsejlingen til Lower Bay, der fører ind til New York.

Sandø, da. navn på Sandoy. sa'ne're (lat: gore sund) anv. i da. lovgivn. om 1) sanering af usunde bydele, der efter lov af 1939 kan ske ved kommunalbestyrelsens foranledn.; 2) sanering af landbrugets gæld, især den 1936 gennemførte ordning med saneringslån til højt prioriterede ejendomme.

San Fer'nando, sp. by tæt SØ f. Cádiz; 39 000 indb. (1940). Udvinding af havsalt, alsidig industri.

sanfori'se'ring, en af den arner, ing. Sanford L. Cluett (f. 1874) opfundet metode til mek. at sammenpresse vævede stoffer, så de bliver krympfri.

San Francisco [sɑn frsn'sisko], forkortet /n.vfo.byi/California,USA;827 000indb. (1946), deraf 32 000 farvede; med Oakland og Berkeley over 1 mill. indb. S ligger på nordspidsen af en halv ø. Stillehavet, Golden Gate og S Bay. Verdens længste hængebro (2390 m) fører over Golden Gate, og verdens længste bro (7,2 km) over S Bay til Oakland. Hovedgaden Market Street fører fra havnen gnm. forretningskvarerets skyskrabere. Stor industri: stål, skibe, olieraffineri, trævarer, papir. Glærende naturhavn (eksport af frugt, import af kaffe). -GrI.

Forretningskvarter i San Francisco.

af spaniere 1776. Efter guldfundene 1848 mangedobledes indbyggertallet. 1906delagdes byens centrum af et kraftigt jordskælv med efterfølgende brand. Verdensudstillinger i S 1915 og 1939.

San Francisco-konferencen, 25. 4.-26. 6. 1945, internat. konference (50 nationer), der 20. 6. 1945 vedtog F. N.s pakt, efter at Sovj., Engl. og USA var endes

om at give stormagtsrepr. i sikkerhedsrådet vejet.

sang, 1) egl., gnm. sit nære slægtskab med talen (de frembringes af samme organer), et instinktivt udtryk for menneskelige følelser; 2) en hvilken som helst vokal, som oftest strofeopdelt (musikken gentages for hver strofe) komposition for een stemme; 3) *zool.*, de toner, som de fleste fugle kan frembringe i det nedre strubefugle. Kivi, storke og vestgribbe mangler enden til at frembringe s. s. kan dels være korte lyde, der tjener som lokkeråb, advarselsskrig o. l., dels egl. s., der frembringes af hannerne i parringstiden og tjener til at lokke hunner til, dels til at markere hannerens territorium. Evnen til s er særlig udviklet hos spurvefuglene, navnlig sangfuglene. En del fugle kan frembringe lyde v. hj. af andre organer end luftvejene, f. eks. næb, vinger o. l. (storkens knebren, horsegegens brægen).

San'gallo, ital. arkitektfam. 1) *Giuliano da S* (1445-1516); hoved værk: kirken *Madonna delle Carceri* (opført 1485-92), Prate 2) *Antonio da S d. a.* (1455-1534), broder til 1); korskuppelkirken *San Biagio* i Montepulciano, MI.-Ital. (opført 1518-45). 3) *Antonio da S d. v.* (1482-1546), nevø til 1) og 2); fra 1534 Peterskirken arkitekt, gik bort fra Bramantes ligearmede grundplan; endv. *Palazzo Farnese* i Rom.

sangbund, d. s. s. resonansbund.
sangcikader (*Ci'kadidae*), ret store cikader m. 4 ens, klare vinger. Larverne, der er flerårige, lever i jorden. Hannerne frembringer v. hj. af 2 hinder på bagsiden en høj, iørefaldende tone. Varmere egne. (III se cikader).

sangdrossel (*Turdus philomenos*), brun drossel; lys, plettet underside. Alm. i

Danm. Tidligt ankommende trækfugl. Varieret melodisk sang.

sangere (*Syl'viidae*), fam. af små, oftest usanseligt farvede spurvefugle. Tyndt, spids' næb; insektdæder. Hertil bl. a. drosler, digesmutler, jordsangere, timalier, spottedotter og egl. s (*Syl'viinae*), ganske små, kortbenede, overvejende insektdædende fugle. Hertil haves, munk, løvs, gærdes, torns, rørs m. fl.

Sangerhausen [za'jsr'hauzsn], tv. by i Sachsen-Anhalt; 13 000 indb. (1939). GI. by med træ- og maskinindustri. Berømt rosensamling.

sangerknude, knudeformet fortykkelse på stemmelæberne, opstår især hos sangere og professionelle talere.

sangfugle (*O'scines*), største gruppe af spurvefugle. 7-9 par sangmuskler. Hertil hører omtr. halvdelen af alle fugle, navnlig næsten alle småfugle, deriblandt de egl. sangere.

San Gimignano [s-m doimi'njano], ital.

Udsigt over San Gimignano.

by med helt middelalderligt præg 35 km S.F. Firenze; 11 000 indb. (1936). Ringmur. 13 tårne, oprindelig 72.

sanglærke (*A' lauda ar'vensis*), grålig, stribet og plettet lærke. Sikkert Danm.s almindeligste fugl. Tidligt ankommende trækfugl. Karakteristisk sang, idet s stiger tilvejs. (111).

Sangskole, **Københavns Kommunes** el. *De Forenede Kirkeskoler* omfatter 3.-5. grundskoleklasse, mellemkole og realklasse for ca. 400 drenge, som undervises særlig grundigt i sang for at deltage i Kbh.s Drenge- og Mandskor. Den første sangklasse grf. 1929. Leder: Mogens Wøldike.

sangspil el. *syngespil*, d. s. s. syngestykke.
sangsvane (*Cygnus cygnus*), hvid, m. gult og sort næb. Svømmer m. strakt hals. GI. Verdens arktiske egne. Vintergæst i Danm. Navn efter sit kraftige, metaltalende skrig.

Sanguinaria (lat. *sanguis* blod), slægt af valmueafatnl. Bløddurt (*S. cana* densis) fra N-Amer., flerårig, 15 cm høj urt, stenhøjsplante.

'**sanguis** (lat.) el. *sangvis*, blod.
sang'vi'niker (lat. *sanguis* blod), person med sangvinsk temperament.

sangvinsk (lat. *sanguis* blod), betegn. for et af de 4 klassiske temperamenter; karakteriseret ved hurtigt skiftende, overvejende lyse stemninger.

sangværk, i ældre tid benævnelsen på de mek. klokkespil, der var anbragt i kirketårne (jfr. carillon).

sanhedri'n (hebr., af gr. *synédriön*), i oldtiden jødernes øverste råd.

sani- (lat. *sanus* sund), sundheds-.

sani'di'n (gr. *sanis* tavle; eft. krystalformen), klar ortoklas, der forekommer i unge dagbjergarter.

sa'nikel (6'a'ii'c'a/a), slægt af skærmblostmfam. Skov-s (S. europæa) er alm. i skove i Danm. Urt med blomster i enkelt-skærm og kuglerunde, krogebsat te frugter.

Skov-sanikel.

sani'te'ts- (lat. *santitas* sundhed), hørende til sundhedspleje el. sundhedstjeneste, s-læge, en i Kbh. under sundhedskommissionen ansat læge, der under ledelse af stadslægen virker i den offentlige sundhedspleje.

sanitetsflag, navn på det med genferkors (rødt kors på hvid bund) mærkede flag.
sanitetshund, d. s. s. krigshund.

sani'tæ'r (lat. *sanus* sund), sundhedsmæssig, hygiejnisk.

San Joaquin River [sån wã(:)ki:n 'rivrs], 550 km l. sejlbare flod i California, USA, fra Sierra Nevada mod N gnm. den californiske dal, til San Pablo Bay N for San Francisco.

San José [s'a:ri ho'sæ], 1) hovedstad i Costa Rica; 80 000 indb. (1945). 1150 m. o. h.; 2) [sån ho'zæ:], by i California, USA, 80 km SØ f. San Francisco; 81 000 indb. (1946). Lick-observatoriet.

San José skjoldlus (*Aspidi'otus perniciosu-v*), kirt. skjoldlus, indslæbt til Californien, her meget skadelig.

San Juan [sån 'hwan], hovedstad på Puerto Rico; 230 000 indb. (1948). Byen ligger på øens N-side ved en udmærket naturhavn med eksport af sukker, tobak, grapefruit. Arkitektonisk er byen en blanding af gi. sp. og mod. arner, bygning.

Sanjurjo > *Sacanell* [saif'furlu i s'ka'næl], José (1872-1936), sp. general. Bidrog efter 1925 til underkuelen af Marokko, søgte 1932 at rejse monarkistopstand; frigivet 1934, forberedte nyt kup fra Portugal, dræbt ved flyveulykke juli 1936 ved oprørets udbrud.

Sanglærke.

Sankelmark, landsby 7 km S f. Flensborg, hvor 1. og 11. da. regiment (Max Muller) 6. 2. 1864 afviste forfølgende østr. styrker.
'Sankerib (funden Sin gav brødre som erstatning), assyr. konge. Søn af Sargon 2., fortsatte dennes kamp mod Merodak-Baladan i Babylonien; odelagde Babylon 689 f. Kr. Belejrede Jerusalem 701, men indtog ikke byen. Viste særlig begavelse for løsning af tekn. og økon. opgaver.

'**sankhya** (sanskrit), d. s. s. samkya.
Sankhonia'ton, fønikisk forfatter, som if. Filo af Byblos (1. årh. e. Kr.) skal have levet i 2 årtus. f. Kr.

sankt (lat. *sacntus* hellig), hellig (foran egenavn). Se også sammensætninger med Saint, Sainte, San, Santa, Santo, Sao.

Sankt An'dreasberg [za'akt-], tv. by i Harzen; 3400 indb. (1939). Tidl. vigtig bjergværksby. Vintersportsted. Oprådt af kanariefugle.

Sankt Ansgars Kirke, Kbh., den kat. hovedkirke i Danm., siden 1941 domkirke, dog kun halvøft. (Opført 1842).

Sankt Bendts Kirke, Ringsted, andet navn på Ringsted kloster-kirke.

Sankt Bernhard [-hart], fr. *Saint-Bernhard* [s'æbær'nari], Alpe-pas: 1) Store S (ty. *Crosser S*; fr. *Grand S*) fører over de vestl. Penninske Alper ml. Rhone-dalen og Aosta (2472 m o. h.). I passet ligger detberømte hospitsS-klosteret, grf. 962 af

Sankt Bernhard-klosteret.

augustinermunke. Til at opspore rejsende, der var faret vild, anvendte munkene S-hunde. Overskredet af Napoleon 15.-20. 5.1800. Vigtig vejforb. 1947 indlemmet i Frankr. 2) Lille S (ty. *Kleiner S*, fr. *Petit-S*) fører over de Grajiske Alper på grænsen ml. Frankr. og Ital.; 2188 m. o. h.
sankt bernhardshiind, stor, hvid og brun langhåret hundrace. Opr. anv. i

Sankt Bernhards-kloster i Alperne til at opspore rejsende, der var faret vild.

Sankt Croix, anden stavemåde for Saint Croix.

Sankt Elisabeths Hospital, Kbh., åbnet 1905, ejes og drives af Elisabeth søstrenes orden. 4 åfvs., røntgenklinik og lysbad. 165 senge.

Sankt Florian ['flori:ri:n], by S f. Linz i Oberösterreich. Augustinerkloster (grf. 1071). Ca. 4000 indb.

Sankt 'Gallen, fr. *Saint-Gall*, 1) kanton i Schw. ml. Bodensee og Wallensee over til Zurich See; 2014 km²; 286 000 indb. (1941), 98% tysktalende, 59% kat. Kvævgavl og tekstilindustri, jern- og manganlejer. Kanton 1803. 2) hovedstad i 1); 63 000 indb. (1941). Jernbane-knudepunkt, tekstilindustri m. v. Berømt benediktinerkloster fra 8. årh.

Sankt Georgs kanalen (eng. *Saint George's Channel* [snt(d)do:d3iz Hlnt]), farvandet, der forbinde den sydl. del af Irse Hav med Atlanterhavet.

Sankt Georgskorset, betegn. for det brede, røde kois i det eng. flag.

Sankt Georgsordenen, 1) d. s. den eng. hosebåndorden; 2) ti dl. russ. militærorden, stiftet 1769.

Sankt Goar [za^{akt} go'arr], lille by ved Rhinen over for Koblenz; 1700 indb. (1939). Kendt p.gr. af borgruinen Rheinfels og klippen Lorelei.

Sankt Gotthard [-'gothart] el. *De Lepontiske Alper*, bjergmassiv i Vierwaldstätter-Alperne, Schw.-S.-passet (2114 m o. h.) forb. Reuss-dalen med Ticino-dalen. Vejen over S er en af de mest benyttede Alpeveje. -Gnm.S førerS-tunnelen (15 km) ml. Goschenen og Airolo, anlagt 1872-82. Tunnelen benyttes af S-banen, der forb. Basel med Milano.

Sankt Hans dag, 24. 6., viet til Johannes Døberen. Dagen, der samtidig er midsommerdag, spiller en stor rolle i den folkelige tradition.

Sankt Hans Hospital, Roskilde, sindsygehospital under Kbh.s hosp.væ. 2147 senge. Kan føres tilbage til St. Jørgensgård for spedalske (13. årh.). Senere S og Claudi Rosssets Stiftelse. Flyttedes 1816 til Roskilde til områder af Kbh.s komm.s ejendom Bistrup gods. Største da. sindsygeosp. Opdelt i et mands- og et kvindehosp. Filialer på Stubberupgård (Borup), Boserup (tidl. sanatorium) og Kattinge Værk.

sankt hansorm (*Lam'pyris nocti/lucd*), bille af ildfluernes fam., lysende. Hunnen vingeløs, lyser kraftigst. De svagt lysende larver lever af snegle. Ikke sjældent i Danmark.

sankt hansurt (*Sedum telephium*), art af stenurtfam. Opret stængel med kodede blade og små grøngule el. gulhvide blomster. På stengærder, forsk, overtro var knyttet til den.

Sankt He'lena, eng. *Saint Helena* [sænti-'li:ino], brit. klippeø (820 m h.) i det sydl. Atlanterhav; 122 km²; 4700 indb. (1940), overvejende negre. Klimaet er tropisk. Kvægavl og fiskeri. Hovedstad: Jamestown. Opdaget 1502; eng. fra 1659. - I Longwood opholdt Napoleon I. sig under sin forvisning fra 1815 til sin død 1821. S havde strategisk bet. for flådeoperationerne under 2. Verdenskrig.

Sankt Ibs Kirke, Roskilde, nær havnen, en af de middelalderlige Roskildes 13 sognekirker, en fræstensbygning fra ca. 1100, nedbrødes 1816, m. undt. af skibet, der restaureredes i 1922.

sanktio (lat. *sancire* fastsætte som helligt og ukrænkeligt), *Dflos.*, hvad der bevæger et menneske til at overholde el. afholde sig fra en given handling. 2) jur., højtidelig stadfæstelse af en bestemmelse, evt. ledsaget af en udtalelse om, hvorledes man vil forholde sig over for den, som overtræder den. Undertiden også den forholdsregel, som an. overfor den, der overtræder en retsregel; sanktio'ne're, stadfæste. 3) *folkeretsligt*, tvangsmidler til gennemførelse af en retsregel. Spec. i folkeretten om tvangsmidler mod ulovligt angreb; enten af økon. art (afbrydelse af handelsforbindelse o. l.) el. (tillige) af militær art.

Sankt Jan, da. navn på Saint John i Vestindien.

Sankt Johann, navn på fl. ty. og østr. byer, bl. a. S in Tirol (kendt vintersportssted; ca. 3400 indb.) og Sin Pongau (kurssted med mineraliske kilder; ca. 4000 indb.).

Sankt Johannes Stiftelse, Kbh., oprettet 1885 i Rysgade. Lemmestiftelse og hosp. for kroniske sygd. 1919 forenet med Alm. Hosp., fra 1941 Nørre Hospital og Kbh.s Plejehjem.

Sankt Joseph Søstre, kat. orden af barmhjertige søstre, stiftet i Frankr. 1650; i Danmark. 10 hospitaler, mange børnehjem og skoler; hosp. i Kbh. åbnet 1875, 10 afl. m. 350 senge.

Sankt Jørgen, nord. navn på Sankt Georg.

Sankt Jørgensbjerg, vstl. bydel i Roskilde.

sankt jørgensgård, i norden betegn. for de middelalderlige spedalskeshospitaler. Spedalskheden kan her følges tilbage til det 11. årh., og efterh. fik alle større byer s uden for bymuren. Ved midten af

16. årh. aftager spedalskheden og s nedlægges.

Sankt Jørgens Sø, den sydligste af de 3 søer, der omgiver indre Kbh.; 13 ha. Opr. engdrag ved St. Jørgens A. Tjente en tid som vandforsyning for Kbh. Delt ved dæmning, der 1935 udvidedes til hovedfærdselsåre.

Sankt Knudsgilder, d. s. s. Knudsgilder.

Sankt Knuds Kirke i Odense, Fyns stifts domkirke, opkaldt efter Knud d. Heil., hvis ben den siden 1095 rummer. Den

Sankt Knuds Kirkes midterskib.

ældste S var en fræstensbyggn., hvis grundplan genfandtes v. udgravn. 1946-47; den havde et langt kor (derunder nordens ældste krypt), korsarme og basilikalt skib m. 2 tårne i V. Den nu stående got. kirke er blevet til v. stykkevis ombyggn. af den ældre. Ældst er de 5 vestgaf, if. indskrift rejst 1301 af biskop Gisico (d. 1300). Mindst 50 år yngre er de 4 korsgaf, medens midtpartiet er fra 15. årh. og tårnet fra ca. 1560. Trods sin enkle plan og mange ombyggn. er S en af vore bedste got. kirker. - Foruden helgenskrin rummer den fl. kgl. grave (kong Hans, dronn. Christine o. fl.). Af inventar må fremhæves den pragtfulde fløjaltertavle, skåret 1518-21 af Claus Berg. (111. se også Claus Berg).

Sankt Lukasgilder, d. s. s. Lukasgilder. **Sankt Lukas Stiftelse**, Kbh., selvst. diakonissehus m. 284 søstre, oprettet 1900, åbnede 1930 hosp. på Bernstorffsvej m. 172 senge. Har endv. spædbørnehjem, børneoptagelseshjem og hjem for ældre.

Sankt Michel [sa/'kt 'mikal], sv. navn på Mikkeli, Finl.

Sankt Moritz, fr. *Saint-Maurice*, vintersports- og kursted i øvre Engadin, Schw.; ca. 4000 indb. Internat, sportscentrum.

Sankt Nikolaj Kirke, Kbh., se Nikolaj kirke.

sankt pedersfisk (*Zeus 'aber*), stor, høj, sammentrykt fisk. Sort plet på hver side. Syd- og ml.-eur. kyster, nu og da i Danmark. **Sankt Peter(s)burg**, til 1914 navn på Leningrad, Sovj.

Sankt Petri Kirke, Kbh., se Petri Kirke. **Sankt 'Polten**, by i Niederosterreich; 32 000 indb. (1946). Bet. industri; maskiner, tekstil, våben m. v.

sankt veitsdans [-'fai's-] (*chorea*) (de af chorea lidende påkaldte i middelalderen den heal. Veits hjælp), betegn. for en række sygdomme, der medfører choreatiske, d. v. s. hurtige, uregelm. bevægelser af arme og ben og trækninger i ansigtet og tunge, c. minor. Sydenhams c. skyldes sandsynl. infektion af hjernens centrale dele og har et vist forhold til giftfeber; den angriber kun børn, er gerne langvarig, men helbredes bortset fra nogle få dødelige tilf. altid helt. c. gravidarum, der er en noget alvorligere lidelse, optræder hos svangre. *Huntingtons c.* der er arvelig, beg. først ved 40-50 års alderen og medfører tillige fremadskridende åndelig svækkelse, c. major er en ældre betegn. for hysteriske lidelser.

ved hvilke der optræder voldsomme uregelm. bevægelser og vridninger; f. eks. horte danseepidemier til middelalderens store psyk.-epidemier, der optrådte s. følge af massesuggestion bl. a. ved relig. fester.

Sankt 'Wolfgang, landsby i Salzkammergut ved foden af Schafberg. Østr.; ca. 2000 indb. Søgt turiststed med tandhjulsbane til Schafberg.

Santilcar de Barrameda [-'luktur 5æ /5ar:amæda], sp. by ved Guadalquivirs munding; 33 000 indb. (1940). 1519 udgangspunkt for Magalhães' jordomsejling.

San Luis Potosi [sanlu'si'poto'si], hovedstad i den mexicanske forbundsstat S, 400 km NNV for Mexico City; 98 000 indb. (1940). Sølvmineby.

San 'Marco, Venetias hovedkirke, har haft 2 forgængere, den ældste rejst efter 828, da købmænd hjembragte evangelisten Markus ben fra Alexandria. Denuov., i sin konstruktion byzantinsk prægede kirke, af form som et ligearmet kors m. 5 kupler og en forhal, er bygget i 11. årh., færdig ca. 1073. Dens forbillende ved Justinians (forvundne) apostelkirke i Konstantinopel. Arkit. står kirken klarest i det indre, hvor meget af den ældste dekoration er bevaret. Det ydre, især facaden, er nu uroligt, tilsløret af senere dekorationer og udpyntning. Berømt skatkammer m. fremragende oldkristelig, byzant. og middelalderlig kirkekunst, pragtfuld

altertavle m. ædelstene og emaille (1105, ændret og forstørret 1345).

San Ma'ri'no, en af Italienens sluttet republik i Appenninerne 100 km SØ af Bologna; 98 km²; 12 100 indb. (1947). Udfører vin, kvæg og bygningssten. En elektr. jernbane forbinder hovedstaden S med Rimini. - *Historie*: S blev selvstyrende i tidl. middelalder, opretholdt siden 13. årh. faktisk uafhængighed; truedes af Kirkestaten i 16. årh., anerkendtes som uafh. 1631.

San Mar'tin, José (1778-1850), sydamer. general. Rejste 1814 gaucho-hær mod Spån., befriede efter tog over Andesbjergene Chile, men standseades i Peru. Ledende i Chile, men forlod 1824 i skuffelse Sydamer.

San Michele [-'kæ-], kapelruin på Capri m. fund fra Tiberius villa. I S opførte den sv. lege og forfatter Axel Munthe en villa af samme navn; den arvelses 1949 af den sv. stat.

Sannichelli [-'kæli], *Michele* (1484-1559), ital. arkitekt. Bramantes elev, men selvstændig, meget efterlignet. Paladser, kirker, desuden fæstningsarkitekt, fra 1527 i Venezia, her det berømte, strengt smykkede fort *Skt. Andrea*.

Sannazaro l-'dzaro], *Jacopo* (1458-1530), ital. digter af sp. herkomst. Skrev hyderomanen *Arcadia* (1504), som inspirerede hyderomanlitt. i hele Eur. En af Renæssansens bedste lyrikere på nylatin.

sano- (lat. *sanus* sund), sundheds- **sanoctry'si'n** (*sano-* + gr. *ehrysos* guld, natriumaurosulfat, guldsalt indført i med. til behdl. af tuberkulose af prof. Holger Møllgaard, anv. nu navnl. overfor kron. leddegigt).

San Paolo fuori le mura [paolo 'fwarij (ital. S. P. uden for murene) el. *Basilica Ostiense*, Rom, skal være bygget over apostlen Paulus' grav. En mindre kirke, opt. af Konstantin, erstattedes henimod 400 af den nu. basilika, der stod ret uforandret, til en brand 1823 ødelagde dens 5-skibede langhus, Triumfbuen, tværskibet og apsidens reddedes; det brændte er

kostbart, men temmelig ukorrekt genopbygget. En del 13. århs mosaikker og inventar.

San Remo [-ræmo], kursted ved den ital. Riviera 20 km 0 f. grænsen til Frankr.; 32 000 indb. (1936).

sans [sɑ̃] (fr: uden), egl. sans atout [sazɑ̃tu], uden trumf (melding i kortspil).

San Salvador [-Øa'dor], hovedstad i republikken Salvador; 123 000 indb. (1946). Ved foden af vulkanen San Salvador. Centrum i et kaffeområde.

San Salvador [sɑ̃ 'sɑlvʁdɑ:] el. *Wallings O* [wɑlɪŋz], en af Bahama Øerne, hvor man formoder, Columbus landede 12.10. 1492; 155 km²; 700 indb. (1943).

sans comparaison [sɑ̃ kɔ̃paʁɑzjɑ̃] (fr.), uden sammenlign.; uden derfor at ville sammenligne.

sansculottes [sɑ̃ky'lɔt] (fr: uden knæbenklæder), under Fr. Revolution betegn. for den, der gik med lange benklæder og ikke i adelsdragt, dermed også for adelens modstandere.

sans doute [sa dut] (fr.), uden tvivl.

sanse, sov., stramme knude el. andet tovværksarbejde.

San Sebastian [-Øa'stjan], sp. havneby ved Biscaya-bugten nær grænsen til Frankr.; 125 000 indb. (1947). Bet. handels-, fiskeri- og industriby samt berømt badested.

sansedatum (flertal *-data*) (lat. *datum* givet, det givne), det ved sansning umiddelbart oplevede.

sanseagttagelse, 1) iagttagelsesproces, hvori sansorganerne spiller en væsentl. rolle; 2) resultatet deraf.

sanskevaliteter, de ved påvirkning af sansorganerne oplevede anskuelige kvaliteter.

sanskevaliteternes subjektivitet, den opfattelse, at alle el. nogle af tingenes sansede egenskaber ikke tilkommer den sansede genstand, men skyldes det sansende individs beskaffenhed.

sansorganer (*receptorer*), celler el. hele organer, der er i stand til at reagere på irritanter kommende fra omverdenen el. fra organismen selv og derpå sende impulser videre gnm. sansnerver til centralnervestemet.

sanser, organer, ved påvirkning af hvilke der normalt opleves anskuelige, kvalitativt særpregede fænomener. 1) i omverdenen, 2) i organismen selv. Blandt de første, *eksteroreceptorer*, hører fjerns (syn og hørelse), de-kemiske s (lugt og smag) samt huds (berøringss, temperaturs, smertes). Til de sidste, *interoreceptorerne*, hører de proprioceptive s (lodlines, buegangss og muskels), baro- og kemoreceptorerne samt de s, hvortil organofremmelser som f. eks. sult udløses. Gnm. s udløses dels ubevidste reflekser, mens andre sansindtryk opfattes bevidst.

Sansevi'eria (efter ital. fyrste af *Sansevierio*), slægt af konvalf. 12 arter, især trop. Afr. Hertil bajonetplanten.

sans facon [sɑ̃fa'sɑ̃] (fr.), uden videre.

sans-gene [sɑ̃'œ:n] (fr.), ugenert; uopdragen person.

'Sansibar', dansk stavemåde for Zanzibar.

'sanskrit (egl. *samskrta* dannet, poleret), det gamle ind. sprog, der er modersprog til alle yngre ariske sprog i Indien, er nærmest beslægtet med oldiransk, s repræsenterer den ældste type inden for den østlige gren af de indoeur. sprog. Folkesprog kun i forhist. tid, senere præsteståndens, den rel. overleverings sprog og derfra det alm. litt.sprog for kunst og videnskab. Skriver med et særregt alfabet, devanagari. Det klassiske s blev i sin afsluttende form fæstnet af grammatikeren Pāṇini i d. 4. årh. f. Kr. Det er et fleksionsprog. Der er 3 køn, hankøn, hunkøn og intetkøn. Nominalbøjningen har ental, total og flertal, hver med 8 kasusformer. Verbalbøjningen er særlig rig på former. Aktiv og medium, hver med sædrlige endelser for de 3 gramm. personer i de 3 tal. Verberne er delt i 10 klasser efter den måde, hvorpå endelserne forbindes med verbets rod i præsens. Hovedmassen af

ordforrådet lader sig nemlig føre tilbage til en række primære stammer, rødder, som fremtræder i bøjning og ord dannelse. Akcenten var opr. af mus. karakter, men ændredes siden til en trykaccent. III. se skrift).

sansning, den proces, hvorved individet gnm. sansernes virksomhed oplever (mærker) noget. Ofte mods. tænkning.

Sanso'vino, *Andrea* (1460-1529), ital. billedhugger og arkitekt. Virkede i Portugal 1491-98, udførte i Rom to gravmonumenter i *Santa Maria del Popolo*, i Firenze *Kristi Døb* over baptisteriets østør.

Sanso'vino, *Jacopo*, hed egl. *Tatti* (1486-1570), ital. arkitekt og billedhugger. Opførte i Venezia *Zecca* (1536), *San Marco biblioteket* (1536-53) og *logetta'en* ved foden af campanilen, m. skulpturer (1540); i Padova *universitetet*. Har som billedhugger udført marbrastatuerne af *Mars* og *Neptun* i dogepaladsets gård (1554).

sans pareil [sa pa'ʁe:] (fr.), uden lige, mageløs, enestående.

sans peur et sans reproche [sa 'po:r e sɑ̃ ra'pʁɔj] (fr.), uden frygt og uden dadel, udtryk brugt om den fr. ridder Bayard (d. 1524)

sans phrase [sa'fra:z] (fr.), uden omsvøb.

Sanssouci [sɑ̃sʁusɪ] (fr: Sorgenfri), Potsdam, Frederik d. St.s yndlingslot, til

Sanssouci set fra h

hvilket han selv gav skitser, opf. 1745-47 af Knobelsdorff. Lang eenetages bygning m. ovalt, kuppeldækket midtparti; mod havsiden bæres gemisen af 36 store mands- og kvindehermer. Fortræffelig udførelse, fine interiører.

San 'Stefano, ital. navn på Istanbuls sydvestl. forstad Yesilköy ved Marmara-havet, hvor der 1878 sluttedes fred efter den russ.-tyrk. krig 1877-78.

'santa (ital., port., sp., hunkøn af *santo*), sankt.

Santa 'Anna, *Antonio Lopez de* (1797-1876), mexikansk politiker. Deltog i kampen mod Spån. efter 1821, aflog som krigsmin. sidste sp. angreb 1829. Præsident 1833-36 (fremkaldte v. centraliseret styre Texas' løsrivelse), 1840-45 - fra 1841 m. diktatorisk magt - og 1853-55. Søgte forgæves ny magt ved at gå med Maximilian og senere vende sig mod ham, landsforvist.

Santa Barbara [sɑ̃to 'barbars], badest ved Californias kyst, USA, V f. Los Angeles; 35000 indb. (1940).

Santa Catarina [sɑ̃ ta 'kɑtɑ'rɪna], stat i S-Brasilien; 53 750 km²; 1 267 000 indb. (1946). Hovedstad: Florianopolis. Vigtigste produkter: kød og hud, majs og tobak, mate og paraná pine (Araucaria).

'Santa 'Clara, by i det indre af Cuba; 122 000 indb. (1943). Tobak- og sukkerdyrkning.

'santa conversazione [-'tsjɔne] (ital: hellig samtale), betegn. for billede af Madonna med barnet, omgivet af helgener.

Santa Cruz [-'kruz], vejcentrum i det centrale Bolivia; 33 000 indb. (1946).

Santa Cruz de Tene'rife [kru>], 1) spansk prov. på De Canariske Øer, omfattende øerne Tenerife, Gomera, Palma og Hierro; 3208 km²; 404 000 indb. (1945). 2) hovedstad i 1), på Tenerife; 92 000 indb. (1945).

Santa Cruz Øerne [sɑ̃ts 'kru:z], brit. vulkansk øgruppe (938 km²) omgivet af voldrev, 0 i. Solomon-øerne, hvortil de hører.

Santa Fé [-'fæ], by i Argentina ved Rio Paraná; 154 000 indb. (1944). Eksport med oceaniske af majs, hvede, quebracho.

Santa Fe [sɑ̃tsfæ:; sɑ̃ta'fæ:], hovedstad i New Mexico, USA, i Rio Grandes dal; 20 000 indb. (1940). USAs ældste kirke og ældste hus. Grf. af sp. guvernør 1609-10.

Santa Isabel [-'Pæl], hovedstad i Spansk Guinea, på øen Fernando Poo; 15 000 indb. (1940).

san'ta'ler, agerbrugsfolk i prov. Bihår, Hindustan, af dravidisk racetype med kolarisk sprog.

san'tali, moderne ind. sprog af den kolariske gruppe, talt i Santalistan.

santa'li'n (santalinsyre), farvestoffet i rødt sandeltræ.

San'ta'listan, i nord. missionskredse navn for distriktet Santal Parganas i prov. Bihår, Hindustan.

San'ta I-Missionen, nord. missionsforetagende i Santalistan, grl. 1867 af H. P. Børresen og L. O. Skrefsrud, støttes fra hele Norden og i Danmark af alle kredse inden for folkekirken; arb. er nu betydeligt udvidet, og en række af de mest fremragende missionærer har været knyttet til S. Antal missionærer (1948) 26; antal døbte 27 372.

Santa Lucia [lu'tliɑ], ital. populær sang, som forherliger Napolis omegn.

'Santa 'Marta, havneby i Colombia ved Det Caraiabiske Hav, ved foden af Sierra Nevada de Santa Marta; 44 000 indb. (1947). Udfører bananer og kaffe.

Santa Monica [sɑ̃ta 'manikɑ], badest ved Californias kyst, USA, forstad til Los Angeles; 54 000 indb. (1940).

Santander [-'dær], 1) prov. i N-Spanien; bet. produktion af jern- og zinkmalm. 2) hovedstad i 1) ved Biscaya-bugten; 114 000 indb. (1947). En af Spaniens vigtigste havnebyer.

Santarém [sɑ̃tɑ'rɛi], portug. by i prov. Estremadura, ved Tejo; 12 000 indb. (1940).

Santayana [sɑ̃ti'ɑ:nɑ], *George* (f. 1863), sp.-amer. filosof og skønlitt. forfatter. Hævder i *The Life of Reason: or the Phases of Human Progress* 1-5 (1905-06), at virkelighedens natur umiddelbart åbenbarer sig for bevidstheden som platoniske ideer, til nogle af hvilke materien giver real eksistens. Materiens eksistens kan ikke bevises, men antages som en »animal faith« (kulsviettro). Har foruden mange andre bøger skrevet *Realms of Being* (4 bd. 1927'40). (Portræt sp. 3959).

Santerre [sa'te:r], nordfr. landskab i Picardiet.

Santi, Raffaello, se Raffael.

Santiago [-'tja], Chiles hovedstad; 1.1 mill. indb. (1948). S ligger i et kunst-

vandet busketepeområde i den nordl. del af Mellemchiles længdedal i 550 m højde, 90 km fra kysten. Moderne storby med univ., domkirke, regeringsbygninger; grl. 1541.

Santiago [-'tja] el. S de Compo'stela [-k-], by i NV-Spanien; 54 000 indb. (1946). Berømt for sin romanske domkirke (1078-1211), hvor Spaniens skytshelgen St. Jakob (Zebædaeus' søn) ligger begravet. Univ. (grl. 1532).

Santiago de 'Cuba [-'tjaɔ 5æ 'kuffti], vigtig havneby på Cubas SØ-kyst, udfører sukker og malm; 121 000 indb. (1943).

Santiago del 'Estero [-'tjaɔ dæl-], by i Argentina, i den sydl. del af GranChaco; 76 000 indb. (1944). Med kunstvanding avles bomuld, hvede og alfalfa.

Santillana [sɑ̃ti'lja:nɑ], *Inigo Lopez de*

Mendoza, markis af (1398-1458), sp. digter, har med smag dyrket flere digtformer (også i tal.), men har haft mest held med småsange (serranillas) i folkestil.

'santo (ital., portug., sp.), sankt.
'Santo Do'mingo [do'miŋo], 1) = Dominikanske Republik, 2) hovedstad i Dom. Rep., 1936 omdøbt til Ciudad Trujillo.

santo'ni'n, den virksomme bestanddel af ormefrø, ældre middel mod spolorm, anv. nu mindre, da det kan give alvorlige forgiftninger.

Santorfne [sando'rini], da. *Santo'ri'n*, i gr. folkesprog navn på øen Thera.

Santos [sætɔj], havneby i staten São Paulo, Brasilien; ca. 180 000 indb. (1945). Verdens vigtigste kaffe eksporthavn, bet. bomulds eksport.

'santos, kaffesort udkibet fra den brasil. havn Santos.

Santos-Dumont [sætɔz dy'ma], *Alberto* (1873-1932), brasiliansk flyver; fløj 1901 rundt om Eiffeltårnet i et selvkonstrueret luftskib, foretog 1906 den første off. kontrollerede flyvning i Eur. (220 m på 21 sec. i et biplan).

são (bras. [sr'ɔ], portug. [sɔ]), sankt.
São Francisco, Rio [nju sɔu-frɛ'siŋku], 3000 km l. flod i østl. Brasilien, udspringer i syd. Minas Gerais, løber mod N og danner det 80 m h. Paulo Afonso Fald, kort før sin udmunding i Atlanterhavet ml. Baia og Recife. Afvander 650 000 km².

São Luiz de Maranhao [sɔu lu'is di mara'njɔu], hovedstad i staten Maranhao, Brasilien; 70 000 indb. (1944). Eksport af bomuld, sukker, huder og gedeskind.

São Miguel [sɔu mi'jɛl], største ø bl. Azorerne; 769 km²; ca. 130 000 indb., med Azorerne hovedby Ponta Delgada.

Saone [son], biflod til Rhone, udspringer i Vogeserne, gennemskærer Langres-platteauet og Cote-d'Or, udmunder ved Lyon. 445 km l., deraf 374 km sejlbar.

Saone-et-Loire [sɔne'lwa'r], fr. dept. omkr. S. og L.; 8627 km²; 507 000 indb. (1946). Vigtigste erhverv: agerbrug og vinavl; desuden minedrift og industri. Hovedstad: Mâcon.

São Paulo de Loanda, by i N-Angola, se Loanda, São Paulo de.

São Paulo [sɔu 'paulu], 1) stat i SØ-Brasilien; 290 500 km²; 8 047 000 indb. (1946). S har %, af Brasiliens kaffehøst og Vi af bomuldsavl; bet. kvægavl. Udførsel over San tos. 2) hovedstad i l.); 1,8 mill. indb. (1948); i Serrado Mar, 800 m o. h.

São Tiago [sa-u 'tjagu] den største af Kap Verde-øerne; 906 km²; ca. 63 000 indb. Her ligger Praia, øgruppens hovedstad.

São Tome [sɔu tu'mɛ], portug. ø i Guinea-bugten; sammen med den lille Uha do Principe 963 km²; 60 000 indb. (1940). Højeste punkt 2025 m. Kakao, kaffe, kokos, oliepalme og kinatré.

São Vicente [sɔu vi'sɛntɔ], en af Kap Verde-øerne, med kulkstationen Porto Grande.

São Vicente, Cabo de [kɔ'βu ds sɔu vi'sɛnt(a)], portug. navn på Kap St. Vincent.

sapa'ju'er (tupisprog) ('*Cebidae*), fam. af arner. aber. Flade negle, 3 bagkind-tænder i hver kæbehalvdel. Artsrig urkovsfam. Hertil nataber, satansaber, brøleaber, klamreaber og kapucineraber.

'sape (ital. *zappa* hakke), opr. gang, hugget af angriberen ind under fæstningsmur el. -vold; senere fællesnavn for løbegraver.

'sapsik strofe, antikt 4-linjet versemål, opkaldt efter Sappfo; s består af 3 11-stavelser linier af trokæisk-daktylisk form (sapsik vers) og en afsluttende 5-stavelser linje, bestående af daktyl + trokæ el. sponde (adonisk vers).

'Sapfo (gr. *Sapfo*) (omkr. 600 f. Kr.), digterinde fra Lesbos. Besang elskoven og sit lidenskabelige venskab i en kred af unge piger, der havde ophold i hendes hus. Hun anv. den æoliske dialekt og et spec. 4-linjet kortvers, d. sapsiske strofe. Kun få digte overleveret, nogle betydelige fragmenter findes i papyrusfund. Da. overs. 1924.

George Santayana. Şukru Saracoklu.

Sa'pindus (sap(o)- + lat. *indicus* indisk), slægt af tropiske træer, hvis frø indeholder saponin og har været anvendt til vask.

sapo- (nylat. *sapo* sæbe), sæbe-.
Sapofor'noT (*sapo-* + *formol*), formalin-sæbespiritue til desinfektion.

Sapolite [i-Mit], varebetegn. for en emulsion til tætning af mørtel og beton og en kit til fyldning af fuger og revner.

Sapo'maria (lat. *sapo* sæbe), *bol.* sæbeurt.
Sapo'naro, *Mielele* (f. 1885), ital. romanforfatter, hvis litt.hist. roman *Vila amosa ed eroica di Ugo Foscolo* (1938) fik stor succes. Også kendt for sin rejsebeskrivelse *Viaggio in Norvegia* (1928).

sapo'ni'ner (lat. *sapo* sæbe), forsk. glykolyd, der findes udbredt i planteriget, bl. a. i kvilljabark. De vandige opløsninger er stærkt skummende, hvorfor de anv. som vaskemidler og i skumslukere. Mange s er giftige.

Sapo'roshe, anden stavemåde for Zaporo'zje, Sovj.

sapo'taceae, familie af tokimbladede, helkronede planter m. 600 tropiske arter, træer el. buske, oftest m. mælkesaft. Hertil bl. a. vigtige guttaperkaplanter.

sapo'ti (traif[s]p.O *Achras sa'pota*), af fam. Sapo'taceae, MI-Amer. Træet dyrkes i alle trop. egne for de omtr. apelsinstore bærs skyld. Træets mælkesaft er råstof for tyggegummi (chiclegum), det kaldes derfor også tyggegummitræet.

Sapper ['sapa], pseud. f. den eng. forfatter *Cyril McNeile* (1888-1937). Skrev kriminalromaner om detektivten »Bulldog Drummond«. Fl. af hans bøger er overs. t. da.

Sappho [sappfo], anden stavemåde for Sapfo.
Sapporo [sɔp:oro], jap. by på SV-Hokkaido; 223 000 indb. (1940). Hokkaidos hovedby. Univ.

sapro- (gr. *sapros* rådden), råd-, rådden.
sapro'fytter (*sapro-* + *-fyt*), råddplanter (planter uden grønkrorn), bakterier og svampe, som lever af livløst org. stof.
saprozo'er [-so'] (*sapro-* + *zoe* levende væsen), fællesbetegn. f. dyr, der lever i og af henrædnende org. stoffer.

sa'pø'r (af *sape*), soldat, uddannet i løbegravsarbejde.

sa'r (af *satureia*) (*Satu'reia hor'tensis*), art af læbeblomstfam. Dyrkes som krydderurt. !*\$? <T*? <v? TbSe M* Tl!~%2t'

'Sara (hebr. fyrstinde), Abrahams hustru, moder til Isak, blev begravet i Makpelas hule, som Abraham købte til familiegrav.

sarabande (sp. *zarabanda*), gi. sp. dans i tredelt takt og i langsom gravitetisk bevægelse. Benyttes i kunstmusikken som 3. sats i suiten.

saracener [-'se-'] (gr. *sarakénos*, vist af arab. *sharq* øst), opr. nordarab. røverstamme; dernæst arabere i alm.

Saracoglu [-d30(y)lu], *SUKRII* (f. 1888), tyrk. politiker. Gymnasie lærer, journalist, fra 1922 knyttet til Kamal Atatürk, ledede forhandl. i Paris om tyrk. statsgæld. Justitsmin. 1932-38, udenrigsmin. 1938-42, sluttede alliance m. Engl. 1939, venskabspagt m. Tyskl. 1941, opnåede at bevare neutraliteten. Forstemin. juli 1942-aug. 1946. Siden angrebet af Sovj. som sov.-tjendtl. (Portræt).

sara'fan, lang, vid og ærmeløs russ. folkedragt for kvinder.

Sara'gat, *Giuseppe* (f. 1898), ital. socialist. Min. uden portefeuille under Bonomi 1944-45. Ambassadør i Paris 1945-46, juli 1946-febr. 1947 form. f. den grundlovgivende forsaml. Vendte sig i slutn. af 1946 mod Nennis samarbejde med kommunisterne; efter brud på partikongres jan. 1947 leder for moderat socialistisk parti, fra dec. 1947 vice-premierminister under de Gasperi. S-s parti fik ved valg 1948 7% af stemmerne, 33 mandater.

Sara'gossa, alm. (eng.) skrivemåde for Zaragoza, sp. by.

'Sarajevo (ty. *Sera'jewo*), by i Jugoslavien, SV f. Beograd, hovedstad i Bosnien-Hercegovina; 118 000 indb. (1948), deraf mange muhammedanere. Jernbaner bl. a. til havnebyen Dubrovnik. Handelsby med alsidig industri; især tæppeindustrien er berømt. 28. 6. 1914 dræbtes den østr.-ung. tronfølger Franz Ferdinand og hansmorganatiske hustru i S, hvilket blev en af årsagerne til 1. Verdenskrig.

Sa'ra'n, vinyl-formstof, der anv. til fremst. af syntetiske fibre (afvaskelige møbelstoffer o. l.).

Sarandävli [-'dau-'] (nygr. *sardna* 40 + aull sale), oldtidens korykiske grotte.

'Sarapis el. *Serapis*, gr.-ægypt. gud hjemmehørende i Lilleasien, af Ptolemaios I. ført til Ægypt. for at skaffe Alexandria en stadsgud og sit rige en gud, hvormed både ægyptere og grækere kunne smle sig; S løb i ægypt. opfattelse sammen med Osiris. S fremstilles i ren gr. stil som en skægget mand; på hovedet bærer han et skæppemål, sindbilledet på Underverdenens guder.

Sara'sate, *Pablo* de (1844-1908), sp. violinvirtuos. Tilbragte hele sit liv på koncertrejser. Komp. virtuositikker for violin.

Sarasva'ti, i ind. vedisk mytol. en hellig flod, opr. Indus, personificeret som gudinde. Senere mentes med S en anden flod i det mellemste N-Indien, stedet for brahminismens blomstring. I hinduismen si-deordnes og sammenblendes S med Lakshmi og Durgá, og opfattes alm. som veltalhed og lærdoms gudinde, guden Brahmas hustru.

Saratoga Springs [sáro'to:g3 'sprijz], by og badested (varme kilder) i staten New York, USA; 14 000 indb. (1940). 17. 10. 1777 vandt amerikanerne afgørende sejr nær S, hvor eng. general Burgoyne (1722-92) kapitulerede med hele sin styrke.

Sa'ratov [-tof], by i Sovj. ved Volga oven for Stalingrad; 376 000 indb. (1939). Flodhavn, jernbaneover Volga. Bet. industri (maskiner, fødevarer) osv.

Sarauw [sa:rau], *Christian* (1865-1925), da. sprogforsker, *Niederdeutsche Forschungen* (1921-24). Tatr. afhandl. om sammenlignende sprogforskning.

'Sarauw, *Georg* (1862-1926), da. arkæolog. Hovedværk: *En Stenalders Boplads i Maglemose ved Mullerup* (1903).

'Sarauw, *Paul* (f. 1883), da. forfatter og journalist. Spøgefulde parketanmeldelser under mærket »St. Paulk«. Lystspillet *Peter den Store* (1930) og det alvorligere *Den Kloge Mand* (1936) har gjort lykke.

Sarawak [sá:rtf :wa(k)], brit. kronkoloni på NV-Borneo; ca. 130 000 km²; ca. 500 000 indb. (1947). Hovedstad: Kuching. Risdyrkning. - Grl. 1841 af James Brooke, hvis slægt var rajaher til 1946; brit. protektorat 1888, kronkoloni 1946.

sarcina [-'si-] (lat. oppakning), kokker, der higger lejret som vareballer.

Sardana'pal, gr. navn på Assurbanipal af Assyrien. Den gr. beretn. om, at den blodgigtige S overgav sig selv til flammerne, synes at referere til hans brøder, der en tid regerede på hans vegne i Babylon.

Sardagna [-'denja], ital. navn på Sardinien.

sar'del'ler (lat. *sardus* fra Sardinien), saltede ansjoser.

'sar'der (efter *Sardes*), brunrød kalcedon, smykkesten.

'sar'der, navn for Sardinien indbyggere. 'Sardes, nu *Sart*, oldtidens i V-Lilleasien,

Lydiens hovedstad. Erobert af perserne 546 f. Kr. Odelagt af mongolerne 1402 e. Kr. Arner, udgravninger.

sar'di'n (ital. *sardine* fra Sardinien), 1) (*Clupea pilchardus*), indtil 25 cm l. stor-skælet sildefisk i Middelhavet og v. SV-Eur.s kyst. Sælges saltet, marineret el. nedlagt i olie; 2) handelsbetegn. for brisling nedlagt i olie el. tomat.

Sardinien, ital. *Sardegna*, ital. 0 og landsdel; 24 100 km²; 1 196 000 indb. (1947). Overvejende bjergland (Monti del Gennargentu, 1834 m). Tværs gnm. SV-S til dets sumpet lavland. Klimaet er subtrop. med vinterregn. Vegetationen overvejende maki. Bl. a. dyrkes hvede, vin, oliven, appelsiner og citroner. I det indre holdes mange får. Mineredften omfatter bl. a. malm af jern, bly, zink, kobber, sølv og antimon. Befolkningen, sardernerne, taler kardinisk. - *Historie*. S var karthagisk interessesfære til 240-238 f. Kr., da Rom gjorde S til provins s. m. Corsica. Kom 534 e. Kr. fra vandalerne til Byzans, i 8. årh. besat af saracener. Erobert ved krigstog af Pisa 1005-22, stod i flg. til skiftevis under Pisa og Genova, til tider under egne konger, efter 1296 erobret af Aragonien. Under Spanien til 1713, under Østrig til 1720, da S tilfaldt hertugen af Savoyen, der tog titel konge af S. Indlemmedes i Ital. 1861. - Evakueredes af tyskerne sept. 1943. (Kort se Italien).

Sardinien, kongeriget, opstod 1720, da hertugen af Savoyen fik øen S fra Østrig i bytte mod Sicilien. Omfattede foruden S Piemonte, Nizza og Savoyen; 1798 indlemmet i Frankr., genoprettedes 1815 og fik Genova. Kong Karl Albert (1831-49) gik i liberal retning og stillede sig 1848-49 i spidsen for frihedskampen mod østr., men blev slået. Sønnen Viktor Emanuel 2. bevarede den frie forfatn.; Cavour, førstemin. 1852-61, allierede S med Frankr., opnåede 1859 Østr.s nederlag og 1860-61 Ital.s forening under huset Savoyen.

sar'do'nisk (gr., uvis opr.), krampagtig, bitter og spottende; s smil; i medicinen d. s. s. risus sardonicus.

sar'donyks (efter byen *Sardes* + gr. *onyx* en slags ædelsten), brun- og hvidstrøbet agat, smykkesten (Indien, Arab. o. a. st.).

Sardou [sar'du], *Victorien* (1831-1908), fr. dram. forfatter, skrev talrige behandlende skuespil, der fik publikumssucces, som *Mme Sans-Gêne* (1893; da. 1895-96). Sarekf jällen, sv. fjeldparti, Lappland, ml. Stora og Lilla Lule ålv; højeste punkt: Sarekktjikko (2090 m). Ca. 50 gletschere. Størstedelen af S falder på de to nationalparker: Sareks og Stora Sjöfallets (1500 km²).

Sar'repta el. *Zarepta*, by i Fønikien, hvor profeten Elias en tid opholdt sig hos en fattig enke (1. Kg. 17, 9 ff.).

sarepta-sennep (*Sarepia*, nu: *Krasnoarmejsk*, by v. Volga, Sovj.) fås af '*Brassica juncea*', urt af korsbløstfam. Dyrkes i ML- og S-Eur.

Sar'fatti, *Margherita* (1886-1944), ital. forfatterinde og journalist. Skrev om kunst, men blev især kendt for sin bog om Mussolini: *Dux* (1926).

sar'gassofisk (*Pterophrum histrio*), lille tudsefisk, lever i Sargassohavets drivende tangmasser.

Sar'gassohavet (portug. *sargaco* søgræs), del af det nordl. Atlanterhav N f. vendekredsen. Uden strøm, men omgivet af Golfstrøm, Antarktiske Strøm, Nordl. Pas-satdrift og Canaristøm. Vandet er varmt, salt, klart, pletvis dækket af drivende tang (Sargassum) med ejendommeligt dyreliv. Yngleplads i de dybere vandlag for den eur. ål.

sar'gassotang (*Sar'gassum*), slægt af brunalger fra trop. og subtrop. kyster, mange fasthæftede på lavere bund, endv. en del arter, som v. hj. af luftblærer flyder frit i havet, danner udstrakte tangmasser i Sargassohavet.

Sargent [sær'dʒɪnt], *John Singer* (1856-1925), arner, maler. Virksom i London; især værdsat som portrætmaler. *Fresker i bibl. i Boston*.

Sargent [sær'dʒɪnt], *Malcolm* (f. 1895), eng. kapelmester og komponist.

S'argon (assy.-babyl. *Sharrukin* kongen er ret), navn på fl. konger i Mesopotamien. 1) Sargon af Akkad (ca. 2300 f. Kr.), grl. i Mesopotamiens sumeriske periode det akkadianske dynasti. 1 senere hist. kendt som urtidskonge; nu kendes afskr. af S-s egne indskr. 2) Sargon 2. (8. årh. f. Kr.), konge af Assyrien. Omkr. hans tiltrædelse (721 f. Kr.) faldt Samaria. Langvarig kamp mod Merodak-Baladan i Babylonien; derefter konge her. Udførlig og fremragende indskr. om felttog i Armenien. Erobrede Karkemish. Grl. hovedstaden Sargonsborg.

Sargonsborg, assyr. by ca. 35 km NØ f. Ninive, hovedstad under Sargon 2., S-s grundlægger, i hvis regeringstid den havde en kortvarig blomstring.

Sarine [sar'in], fr. navn på floden Saane, Schweiz.

sa'rissa, gr. fodfolkslænse; stødvåben med svær od og ca. 7 m l. stige.

sar'kasme (gr. *sárkazein* sønderrive kød), spydighed, hån, spot.

sarko- (gr. *sárks* kød), kød-.

sar ko'f ag (*sarko-* + *-fag*), opr. navn på en hurtigt ligfortærende alunskifer, hvoraf man lavede ligkister. Senere betegn. for kunstn. ligkister af solidt materiale, ofte prydede med skulpturarbejde.

sar'ko'm (*sarko-* + *-om*) udgør ca. 10% af alle ondartede svulster, s kan optræde i alle organer hos mennesker og dyr. Viser sig som hvidgule, knudeformede el. flade dannelser, ofte af bet. dimensioner. Nogle s indeholder brusk el. knoglevæv, andre er bløde og indeholder slim. s består af regeløst lejrede celler af forsk. form, og man skelner ml. bl. a. rundcelle-, tencelle-, fibre-, melano- og kæmpecelle-s. Melano-s er stærkt pigmenteret og særlig ondartet, s optræder i enhver alder og kan forekomme medfødt. Årsagen til s er ukendt, men læsioner anses for at kunne bidrage til udviklingen af s. Dyrskite parasitter kan vistnok spille en rolle. Hos høns er fundet det såk. Peyton Rous s, der er infektivt.

sarkosom'ri'dier (*sarko-* + nylat. *sporidium* et lille frø), fiekernede, langstrakte sporozoer. Snylter i muskulaturen hos hvirveldyr, navnlig hos svinet.

sar'ma'ter, nomadefolk i S-Rusl. omkr. Kr. f.

Sarment [sar'md], *Jean* (f. 1896), fr. dram. forfatter, har vakt interesse ved skuespil som *La couronne de carton* (1920) og *Le plancher des vaches* (1931) med deres blanding af ironi og følsomhed.

Sar'náth, ind. by 6 km N f. Benares, hvor Buddha for første gang forkyndte sin lære. Ruinfund af buddh. templer.

Saron, hebr. *Hash Sharon*, kystsletten ml. Karmels Bjerg og Jaffa i Palæstina; tætbeholdt, velvandet og veldyrket.

sar'rong [-TOTI], malajisk klædningsstykke

Malajiske kvinder iført sarong.

for begge køn: et firkantet stykke tøj, der vikles om livet som et skørt.

Sa'ro'niske Bugt, gr. *Saronikos Kolpos*, bugten S f. Athen ml. Attika og NØ-Peloponnes med øerne Salamis og Aigina.

sar os-periode (gr. fra assyr.-babyl. *sháru* en månedscyklus af hest. længde), en periode på 18 år og 11 dage, efter hvilken sol- og måneformørkelser (med enkelte undtagelser) gentager sig gnm. tidsrum på 1000-1400 år.

Saroyan [sær'o:jan], *William* (f. 1908), arner, forfatter af armenisk afstammende, humorist og navn livsdyrker. Talr. novellesamlinger, bl. a. *My Name is Aram* (1940, da. 1942), og skuespil, bl. a. *The*

William Saroyan. Jean-Paul Sartre.

Time of Your Life (1939, da. *Livet er jo Dejligt* 1942). Desuden romanen *The Human Comedy* (1943; opr. skrevet som filmmanuskript). (Portræt).

Sarp, *Gerda Ploug* (f. 1881), da. tegnerske. Siden 1915 v. »Berl. Tid.«; bogill.

Sarpen, alm. brugt navn på Sarpfossen.

Sarpi, *Paulo* (1552-1623), ital. munk, forsvarede sin fødeby Venezia mod pavens overgreb og interdikti. Kritiserede i et værk om Tridentinerkonciliet skarpt pavedømmet.

Sarpsborg [-bårg], no. købstad. Østfold, ved Sarpfossen; 13 000 indb. (1946). Park med Borregårds herresæde. Bet. industri, især træforædling. Stor udførsel af cellulose, papir, tømmers m. Station på Østfoldbanen. - S er under navn af Borg opvokset omkr. en af Olav den Hellige 1016 anlagt kongsgård, fik i 13. årh. navnet S; 1567 åbrændt af svenskerne. Atter købstad 1839.

Sarpsfossen el. *Sarpen*, 22 m h. no. vandfald i Glomma ved Sarpsborg, udbygget 1897-98 (66 000 kW).

Sarraut [sar'ø], *Albert* (f. 1872), fr. politiker. Socialradikal, guvernør i Indokina 1911-14; regeringschef 1930-31, 1933; ledede jan.-juni 1936 svag centrumsreg., der ikke hindrede Hitler i at besætte Rhinlandet marts s. å.

Sarraut [sar'ø], *Maurice* (1869-1943), fr. politiker, broder til Albert S; radikal; red. af »Depeche de Toulouse«.

Sarre [sar], fr. navn på Saar.

Sarreburg [sar'bu:rg], ty. *Saarburg*, by i NØ-Frankr.; dept. Moselle, ved Sarre 10 000 indb. (1936); industricentrum.

Sarrebruck [sar'brük], fr. navn på Saarbrücken.

Sarreguemines [sarga'min], ty. Saarge-mund fr. by nær tv. grænse; 13 000 indb. (1946). Porcelæns-, metal- og tekstilindustri.

Sarrelouis [sar'lwi], fr. navn på Saar-louis.

sarruso'fo'n, blæseinstrument af saxofontypen. Opfundet af den fr. dirigent Sarrus 1863. Findes i 6 størrelser fra sopran til kontrabas (den mest anv.).

Sars, Johan *Ernst* Welhaven (1835-1917), no. historiker, søn af M. S. Udg. 1873-91 *Udsigt over d. No. Hist.*, hvor S fremhævede, at der kulturelt og folkeligt havde bestået en no. nation i dansketiden. Modstander af skandinavisme; fremstillede i samlingsværket »Norges Hist.« tiden 1814-1905.

Sars, *Georg Ossian* (1837-1927), no. zoolog. Sø af M. S. Prof. i Oslo 1871-1918. Fremragende specialist i krebsdyr.

Sars, *Michael* (1805-69), no. zoolog. Opr. præst, 1854 prof. i Oslo. Arbejder over d. no. havfauna.

sarsapa'rille (sp. *zarza*-tornebusk h *parilla* ung vinstok) (*Smilax*), slægt af konvalfalm., trop. Amer. Udtæk af jordstænglen havde tidl. med. anv. mod syfilis.

sarse'net (eng. *af saracener*), d. s. s. gaufreret jaconet.

Sart, nuv. navn på oldtidsbyen Sardes i Lilliasien.

sarter, tyrkisktalende by- og oasefolk i Turan, fremgæet ved blanding af europide og mongolide raceelementer.

Sarthe [sart], 1) 280 km l. flod i NV-Frankr.; danner s. m. Mayenne Loire-bifloden Maine; 2) fr. dept. omkr. 1); 6245 km²; 412 000 indb. (1946). Agerbrug, frugt- og vinavl. Hovedstad: Le Mans.

Sarti, *Giuseppe* (1729-1802), ital. kom-

- ponist. 1753 til Kbh. Kapelmester ved Det Kgl. Teater 1755-65 og 1768-75. 1779 domkapelmester i Milano, 1784 hofkapelmester i St. Petersburg. Komp. bl. a. operaer og da. syngestykker, herimellem *Soliman den Anden* (1770) og *Kærlighedsbrevene* (1775).
- Sarto**, *Andrea da'* (1486-1530), ital. maler. Virksom i Firenze. Har behandlet bibelske motiver og malet enkelte, meget føl-somt opfattede portrætter. *Fresker* bl. a. i *Santa Annunziata-kirken*, Firenze (scener af Madonnas liv).
- Sartre** [sartr], *Jean-Paul* (f. 1905), fr. forfatter. Grundlægger af den fr. eksistentialisme, som han har udviklet i krasse, men talentfulde romaner som *La nausée* (1938), *Våde de raison* og *Sursis* (1945) da. *Ensom blandt Menesker* og *Galgenfrist* (1946-47) og noveller som *Le mur* (da. 1946), skuespil *HuisClos* (1944, da. *Lukkede Døre*, opf. 1946), *Les mouches* (1942, da. *Fluerne*, opf. 1946), *Morts sans sépulture* (1946, da. *Døde uden Grave*, opf. 1947) og *Les mains sales* (1948, da. *Urene Mander*, opf. 1949). (Portræt sp. 3963).
- Sarvi'g**, *Ole* (f. 1921), da. forfatter. Fem digtsamlinger, grupperet om *Jeghuset* (1944), som afspejler nutidsmenneskets intellektuelle krise i en abstraktpræget visionskunst. Som prosaist har S tyret sig i kronikker, kunsteoretiske afhandl., og værket *Edvard Munchs Grafik* (1948).
- SAS**, fork. f. Scandinavian Airlines System.
- Sasebo** [sasæbo], jap. havneby på V-Kyushu; 234 000 indb. (1940).
- Saseno**, ital. navn på øen Sazani.
- Saskatchewan** [sàs'kátʃwàn], canadisk forbundsstat (province); 651 878 km²; 896 000 indb. (1941), deraf 398 000 af brit., 130 000 af ty. og 6000 af da. afstammelse. Hovedstad: Regina. S ligger ml. Manitoba, Alberta og USA, North-west Territories. Nordl. trediedel er en del af Det Canadiske Skjold rigt på skove, søer (Reindeer, Athabaska) og floder (Churchill) og tyndt befolket. Syd. to trediedele er prærie med frugtbar jord, veldyrket og relativt tæt befolket. Det anvendes af S-River. Der dyrkes hvede og stærkt stigende mængder af havre og byg. Bet. kvægavl. Der brydes en del kobber samt lidt guld, sølv, zink og kul. Vigtigste industrier: slagterier, møllerier og mejerier.
- Saskatchewan River** [sàs'kátʃwàn 'rivar], 1919 km l. kildeflod til Nelson River, Canada; fra Rocky Mountains til Winnipegøen.
- Saskatoon** [sàs'ka'tu:n], trafikknudepunkt i Saskatchewan; 45 000 indb. (1946).
- Sassa'nider**, iransk dynasti 226-651.
- Sassari**, ital. by på N-Sardinien; 55 000 indb. (1936). Moderne by med brede gader og pladser. Univ.
- Sassnitz** [zasnits], ty. by og badested på Rugens Ø-kyst; færgeforbindelse til Trelleborg, Sv.
- Sassoferato** [-'ra:] egl. *Giovanni Battista Salvi* (1605-85), ital. maler. Har malet Madonnabilleder. En *bedende Maria* i Thorvaldsens Mus. tilskrives S.
- sasso'li'n** (efter det ital. stednavn *Sasso*), mineralnavn for borsyre. Forekommer i Ital.s vulkanske egne.
- Sassoon** [ss'su:n], *Siegfried* (f. 1886), eng. digter. Kendt for sine pacifistiske krigs-digte *War Poems* (1919) o. a. og selvbiogr. romaner. *Memoirs of a Fox-Hunting Man* (1928) o. a.
- Satakunta**, landskab i SV-Finl., omkr. Kokemäenjoki, delt ml. Turku-Pori. Håme og Vaasa
- satan** (hebr. modstander), d. s. s. djævelen.
- sa'tang**, siamesisk mønt = 1/100 baht.
- sata'nisme**, djævledyrkelse, egl. ud fra den betragting, at Satan, Lucifer, lys-bringeren, oprøreren, er den sande gud, en god guddom, forfulgt og miskendt.
- satanabe** (*Chiro'podes 'atanas*), sydamer. langhalet abe af sapajuerne fam. Hovedet m. skæg- og parykling. behåring.
- satel'lit** (lat. *satelles* drabant), følgesvend, drabant; *astron.*, et himmellegeme, der bevæger sig om en planet ligesom Månen om Jorden, d. s. s. 'biplanet, drabant el. mäne.
- 'satemspørgene** (avestisk *satem* hundre-

- de), en af de to hovedgrupper inden for den indoeur. sproget. Modt. *kentumspro-gene* har s ikke bevaret den ur-indoeur. k-lyd, men ændret den til en s-el. J-lyd. Til s hører de indiske, iranske, baltisk-slaviske sprog samt albansk og armenisk.
- Saterland** [za.'tsrlant], ty. moselandskab i vestl. Oldenburg.
- sa'ti** (sanskrit: trofast hustru), eng.-ind. *suttee*, ind. betegn. for hustru, der ind-villiger i enkebrænding, og for selve denne skik; der kan påvises fra omkr. 3-400 f. Kr. væs. i fyrstelige o.a. fornemme familier. Denne opr. frivillige rel. skik blev meget udbredt under hinduismen. Forbudt af Engl. 1829, senere straffet som mord.
- Satie** [sa'ti], *Erik (Alfred Leslie)* (1866-1925), fr. komponist. Forløber for den mus. impressionisme. Øvede stor indfly-delse på bl. a. Debussy og Ravel.
- sat'in** [sa'tæi] (efter den kin. udsknibnings-havn *Tsu-ting*, nu: Chuanchow), glansfulde stoffer i atskbinding.
- satineret papir** (af *sat'in*), d. s. s. glittet papir.
- sat'intræ** [sa'tæ'>?], veddet af *Fa'gara* = *flava*, Vestindien, og *Chlo'roxylon swie'tenia*, Ostindien. Begge arter har hårdt, gulligt, silkeglinsende ved.
- sa'tire** (lat. *satira* fad, fuldt af forsk. frugter), opr. skr. af blandet indhold, spec. brugt om en i den rom. oldtid grundlagt litt. genre, der revser og spot-ter latter og dårskab, direkte el. i ironisk form, sædv. med forbedring som formål; rom. hovednavne er Horats og Juvenal. Senere dyrkter, bl. a. Rabalais, Cervantes, Swift, Voltaire og Holberg.
- satisfaktion** (lat. *sat is* nok + *facere* gøre), fyldestgørelse; oprejsning; æresoprejsning (især ved duel).
- sa'trap** (oldpers. rigets beskytter), old-iransk provinsholder.
- sats** (ty. *Satz*, *afsetzen* sætte (i en bestemt sammenhæng)), 1) i bogtryk, typer, streger og udfyldningsmateriale, samlet i linier, spalter el. sider; 2) *ker.n.*, en brænd-bar, ofte eksplosiv blanding; 3) *mus.*, de enkelte afluttede dele, der tilsammen udgør et større cyklisk værk, f. eks. sonate, symfoni el. suite.
- sat sapi'enti** (lat.), (tydeligt) nok for den begavede (Plautus).
- Satsuma** [sats(uma)], område på den jap. ø Kyushu, berømt for en oprindelig fin keramikindustri (blomstring omkr. 1790-1850).
- 'Satu-Mare**, by i NV-Rumænien nær grænsen til Ungarn; 52 000 indb. (1945). Jernbanecentrum med handel og nogen landbrugsindustri.
- saturation** (lat. *stf*/ (j)nok), mætning; i tekn. bl. a. om rensning af kalket råsukkersaft ved udfældning af kalksamt v. mætning med kuldioksiyd, samt om fremst. af ammoniumsulfat ved mætning af stærk svovlsyre med ammoniak.
- Saturday Evening Post**, *The* [s's 'sà'tardi :v:nir; 'po:st] (eng. lørdag-aften-posten), USA's største ill. ugeblad, grl. 1728 af Benj. Franklin under navnet »Pennsylvania Gazette«. Oplag 1948: 3.9 mill.
- Sa'tur'n** (efter *Saturnus*) (astron. tegn x), den næststørste af solsystemets planeter. S har form af en fladttrykt omdrejnings-ellipse. Ækvatorradien er 9,6 jordra-

Saturn. (Fot. \A. Wilson-observatoriet).

dier, polradien 8,8 jordradier. Massen er 95 gange Jordens, den gnlst. vf. 0,7 gange vands, el. ca. f_{v} af Jordens. S-s gennemsnitsafstand fra Solen er 9,5 gange Jordens el. ca. 1,4 milliarder km. Omløbs-tiden udgør 29,5 år. S lyser ved tilbagekastet sollys. De synlige lag af S består

- af luftformig ammoniak og metan. Temp. er omkr. -150° C. Overfladen viser lignende striber som Jupiters. S roterer med en rotationstid på noget over 10 tim. Man kender 10 S-måner. S er desuden omgivet af en flad ring, saturationen, der består af et meget stort antal enkelt-partikler, som bevæger sig omkr. S i cirkulære baner i nær sammenfaldende planer. S-ringen lyser ved tilbagekastet sollys. Når S-ringens plan går gnm. Solen el. Jorden, så at den belyses henh. ses lige fra kanten, bliver den usynlig. S-ringen blev set af Galilei i 1610, dens natur blev erkendt af Chr. Huygens 1654.
- saturn'na'lier**, lat. *Satur'nalia*, i rom. rel. en yndet folkelig fest fejret d. 17. dec. for Saturnus, en glædesfest, hvor alle skulle være lige. Slaverne bar de frie mænds dragt og skulle opvartes af herskabet, alle havde frisprog, skolerne ferie, retter-gang opførte, og alle slags karnevals-løjer opførte.
- Satur'ninus**, *Lucius Appulejus*, rom. tribun, der år 100 f. Kr. gennemførte en lov om jorduddeling til Marius' veteraner og dræbtes under et forsøg på at tage magten i staten.
- saturn'nisme** (*saturn* alkymistisk navn for bly), byfogtigning.
- Sa'turnus**, i rom. rel. en agerbrugsgud-dom, beskytter af vinterudsæden, senere identificeret med den gr. Kronos. For S fejredes d. 17. dec. saturnialer.
- Satyre Ménippée** [sa'ti:'r meni:'pe] (efter den fr. filosof og satireforfatter *Menippos* (3. årh.f. Kr.)), fr. satirisk skrift, rettet mod Den Katolske Liga (1594).
- 'saty'rer**, igr. raytol. dæmoniske, halvgud-dommelige væsener, kæde og livsglæde, men læde, frække og sanselige, af mand-skikkelse med spidse ører og hale, dan-dende, ofte drikkende, s hører til Dio-nysios' følge på bjerge og i skove.
- saty'rias** (af *satyr*), abnormt forøget kønstrif hos manden.
- 'satyrspil**, oldgr. skuespilgenre, s behand-lede mytol. emner i en lystig, løssluppen form. Koret bestod af satyrer. Der kendes 2 s: Euripides' *Kyklopen* og Sofokles' *Sporhundene*.
- Sau** [zau], ty. navn på floden Sava, Jugosl. sauce (*sovs*/ (fr., aflat. *salsa* saltet), flyden-de tilsetning til kød, fisk og buddinger, s fremstilles af suppe, sky, mælk, fløde, saft el. anden vædske med el. uden til-sætning af jøvnemidler, krydderier og/el. farvestoffer.
- Saucek** [zauks], *Fritz*, (1894-1946), nationalsocialistisk politiker. 1933 rigstatholder i Thüringen; fra 1942 befuldmæg-tiget til fremskaffelse af Arbejdskræft. 16. 10. 1946 hængt efter Nürnbergrettens dom for krigsforbrydelser og forbrydelser mod menneskeheden.
- Sauda** [såuda], no. industribygd, inderst i Saudafjord (en arm af Boknfjord); 3300 indb. (1946). Karbidfabrik.
- Saudårkrækur** [soyQuarkrougor], hand-elsplads i N-Island, inderst i Skagafjor-øer; 900 indb. (1946).
- 'Saudi Arabien**, arab. *Al 'Ara'biya as Sa'udiyah* [-sa-u'di:ja], uafhængig stat (kongerige) i Arabien omfattende det nordl. og mellemste Arabien (Nedjaz og Hedjaz med Asir); 1,6 mill. km²; ca. 5 mill. indb., hvoraf de fleste bor i oaserne, medens en mindre del er færenomder. Hovedstad: Ar Riyadh. I de seneste år stor olieproduktion (1947: 12,2 mill. t). - *Monr*: 1 rial = 11 piastre. - *Forfatning*[^] S styres i praksis enevedt af IbnSa'ud, hvis slægt till. behersker ledende ministerposter og militærkommando. - *Historie*. S skabtes 1925-26 ved Ibn-Sa'uds erobring af Hedjaz; det forenede Hedjaz-Nedjaz fik 1932 off. navnet kongeriget S. Ved forholdsvis god forståelse m. Engl. og ved stærk militærmagt har S siden haft stærk stilling i den nærmere orient; tilsluttet Den Arab. Liga; trods modsætn. til Transjordanien deltager i krigen mod Israel 1948. - (Kort se Arabien).
- Sauer** [zauar], 173 km l. biflod til Mosel; fra Ardennerne, gnm. Luxembourg (delvis grenseloft til Tyskl.) til Mosel.
- Sauer** [zau3r], *Lwi7v*. (1862-1942), ty. pianist og komponist til 2 klaverkoncerter m. v.

Sauerbruch ['zauarbru:], *Ferdinand* (f. 1875), ty. kirurg. Banebrydende inden for lungekirurgien.

sauerkraut ['zau-] (ty: surkål), mælkesyre-gæret hvidkål.

Sauerland ['zauorlant], ty. landskab i Westfalen ml. Sieg og Ruhr; del af de Rhinske Skiferbjerge. Bjergsiderne skovklædte, i dalene talr. kulminer og industrbyer.

Sauerwein [sauar'væn] el. [sar' væn], *Jules* (f. 1880), fr. journalist, udenrigspolit. medarbe. ved »Le Matin« 1908-31, ved »Paris Soir« fra 1931.

Saugman ['sauman'], *Christian* (1864-1923), da. tuberkuloselæge, pioner i tuberkulosebekæmpelsen, oprettede Vejle-fjord Sanatorium.

Saul (hebr. *Šā'ul* den ønskede), 1) Israels første konge, var søn af Kijaf af Benjamin stamme, salvedes til konge af Samuel, der senere brød med ham p. gr. a. hans ulydighed mod Jahve og salvede David. S pintes af stadig skinsyge mod David, der måtte flygte for at redde livet. S og hans søn Jonatan, Davids ven, faldt i et slag mod filistrene på Gilboas bjerg. 2) apostelen Paulus' hebr. navn.

Saul og David, opera af *Carl Nielsen*. Tekst: Einar Christensen. Kbh. 1902.

Sault Sainte Marie [su: sænt ma'ri:] el. *Soo*, 1) verdens mest trafikerede kanal, ml. Øvre Se og Huron Sø forbi vandfaldene S i Saint Mary's River, N-Amer. Gnm. sluserne førtes 1944 106 129 000 t gods, især jernmalm, hvede og tømmer. 2) byer af samme navn på kanalens sider: a) i Michigan, USA; 16 000 indb. (1940); b) i Ontario, Canada; 26 000 indb. (1941).

Saumur [so'my:r], fr. by ved Loire; 18 000 indb. (1946). Bet. vinavl og handel med landbrugsprodukter. Slot fra 15. årh.

'Saunte, Edel ((. 1904), da. politiker og kvindesagsforkæmper, landsretssagfører, form. f. Dansk Kvindesamfund 1936-41, medl. af Kbh. Borgerrepr. 1937-46, af magistraten (rådmand f. 3. afd.) fra 1946, af Folketinget fra 1947 (Soc.dem.).

'Saubrey [-brai], *Justus* (f. 1894), da. embedsmand; dept.chef i indenrigsmin. fra 1942; amtmand i Hillerød fra 1948.

sauro- (gr. *sauros* øgle), øgle-.

Sau'roktionos (*sauro-* + gr. *kteinein* dræbe), tilnavn t. berømt Apollonfig. af Praxiteles, fremstillet som en dreng, der lurer på at dræbe et firben m. en pil. Kendt i kopier.

sauro'po'der (*sauro-* + *-pod*), plante-ødende dinosaurer med alle 4 lemmer omtr. lige stærke, mest kæmpemæssige former (eks. *Brontosaurus*, *Atlantosaurus*).

sauro'p'sider (*sauro-* i gr. *opsis* udsende), fællesbetegn. f. fugle og krybdyr.

sau'rurac *i-sej* (*sauro-* + gr. *urd* hale), oldfugle.

'saurustrane (*Grus an'ligone*), stor, skifergrå ind. trane.

Saussure [so'sy:r], *Ferdinand* (1857-1915), schw. sprogforsker. Hovedværker: *Mémoire sur le système pr Unité de des voyelles dans les langues indo-européennes* (1879) og det sprogeteoretiske *Cours de linguistique générale* (posthumt 1916).

Saussure [so'sy:r], *Nicolas Théodore* de (1767-1845), schw. plantefysiolog. Banebrydende arbejder over planternes ernæring.

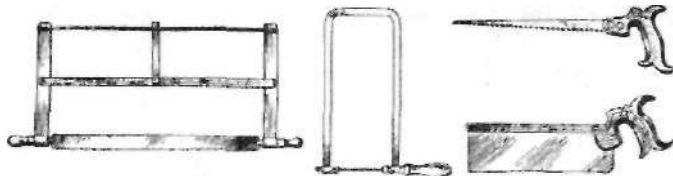
sauté [so'te] (fr. *sauter*, egl: springe, få til at springe; stede, idet man løfter kødet fra panden for at hælde det i at brænde på), en ragout tilberedt med vin og sky.

sauterne [so'tern], en Bordeaux-vin fra distriktet S.

sauvegarde [sov'gard] (fr., *sauter* redde + *garde* vagt), sikkerhedsvagt.

sauve qui peut [sovki'pø] (fr., egl: redde sig den, der kan), flugt, vild forvirring.

sav, redskab el. maskine til skæring i træ, metal, sten o. l. s-klingsne tænder har størrelse og form alt efter materialet, der skal savs; de udlægges, d. v. s. bøjes skiftevis til den ene og den anden side, så klingen skræner sig fri. Veksels føres frem og tilbage, det gælder alle hånds og de fleste maskins. Alm. hånds har klingen indspændt i en ramme (stillingen), løvs og bues i en bue af jern. Fukksvanse har en bred, stiks en smal, spids klinge m.

T. v. håndsav; i midten løvsav; t. h. øverst stiksav, nederst fukkssvans.

håndtag i den ene ende. Skørs og langs er tomandss m. håndtag i begge ender. Maskins klinger er bladformede (bloks, rammes), skiveformede (runds) el. ende-løse bånd (bånds). Oftest føres materialet frem mod savklingen. - Hånds til metal kaldes nedstrygere el. buefile. Kolds er en maskins m. en krumtappedret nedstryger, s til sten har bløde klinger uden tænder, men skræner ved tilførsel af slibemidler.

'Sava, 940 km 1. flod i Jugoslavien; biflod til Donau, fra Østalperne til Donau ved Beograd.

Savage Island [sävaid? 'aitend], tidl. navn på Niue.

Savaii [sa'vai:], den største af Samoa-Øerne; 1707 km²; ca. 20 000 indb.

Savannah [sa'våns], havneby i Georgia, USA, ved S Rivers munding; 96 000 indb. (1940). Bomuldseksport. Grl. 1733.

Savannah River [sa'vana 'rivsr] 720 km 1. grænseflod ml. staterne South Carolin. og Georgia, USA.

sa'vanne (sp. fra indianersprog), vegetationsregion i tropisk og subtropisk zone med sommerregn og vintertørke. Det typiske plantesamfund er græsbevoksning med spredte lovfældende træer og buske. I tropisk zone findes s i passatbælterne (Llanos, Sudan, Forindien, Brasiliens højland, syd. Mellemafr., N-Australien), i subtropisk zone overv. på fastlandenes østsider, hvor sommerregnen er forh. sparsom (bl. a. i Argentina og Sydafr.).

Saverne [sa'værn], ty. *Zabern*, fr. by i Alsace, 33 km NV f. Strasbourg. I S forekom 1913 den såkaldte Zabern-affære.

Savery [-'ri], *Roelant* (1576-1639), flamsk maler. Har malet fantasifulde bjerglandskaber med rig staffage; repr. på kunstmus., Kbh.

savfaldne kaldes brædder og planker, der sælges som de falder fra saven, d. v. s. usorterede.

savfisk, d. s. s. savrokter.

savgylte (*Creni'labrus 'melops*), stærkt farvet, grøn, blå, gylden løbefisk. Ikke sjældn i nordl. kattegat.

savhajer (*Pristio'phorus*), slægt af hajer m. stærkt forlængt snude, der bærer 2 rækker kraftige tænder. Varmere have.

savhvpse *QSymphyta*, fællesbetegn. f. de årevingede (træ- og blad)hvpse, der mangler bagkropsindsnøring.

Savigny [savinji:], *Friedrich Karl von* (1779-1861), ty. retslær. Den berømteste repræsentant for ty. retsvidenskab i 19. årh. Grl. den såk. hist. skole (hist. retsopfattelse) inden for denne. Hovedværker: *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft* (1814). *Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter 1-7* (1834-51), *System des heutigen römischen Rechts* (1840-49).

Savile Row ['siviil'rou], gade i Westminster, London, kendt for sine eksklusive skrædderfirmaer.

'Savitār (sanskrit *savitṛ* tilskynder), i ind.-vedisk rel. en guddom med betydning dels af Solen, dels af den, der forkynder kulthellighedens indtræden, den kultiske herold.

Savoie [sa'vva], 1) fr. navn på Savoyen; 2) fr. dept. i Vestalperne; 6188 km²; 236 000 indb. (1946). Bet. kvægavl, aluminiumsprod. m. v. Stort turistbesøg. Hovedstad: Chambéry.

savoiv-vivre [savvar'vi:vr] (fr., egl: at forstå at leve), levemåde, livsklogskab, belevenhed.

sa'voj'kål (efter *Savoyen*) (*'Brassica oleracea sa'bauda*), form af alm. kål med krusede el. bulede blade.

'Savolaks, sv. navn på Savonmaa, Fini. **Sa'vona**, ital. havneby i Liguria, 40 km Vf. Genova; 64 000 indb. (1936). Skibs-værfter, jernbaneværksteder o. a. metal-industri. Vigtig importhavn.

Savonarola [-'ro-], *Girolamo* (1452-98), ital. dominikaner, det 15. århs mest kendte bodsprædikant og folkevækker; virkede fra 1490 i Firenze, hvis præg han fuldstændigt forvandlede efter sine teokratiske idealer (byens hersker 1494-98). Bandlyst 1497; brændt efter tortur. (Portræt sp. 3970).

'Savonlinna, sv. *Nyslott*, fi. by ved Saimaa NØ f. Mikkeli; 10 500 finsk talende indb.

Savonlinna. I forgrunden Olavinlinna.

(1947). Fæstningen Olavinlinna (Olofsborg). Købstad 1639.

'Savonmaa [-'ran:] el. *Savo*, sv. *Savolaks*, landskab i Ø-Finland, delt ml. lenene Kymi, Mikkeli og Kuopio.

savonnière-sten [sava'njas:r-] (fr. *savonnière* sæbe-), blød kalksten fra Lorraine, bestående af itubrukte snegle- og muslingeskaller. Bygningsten.

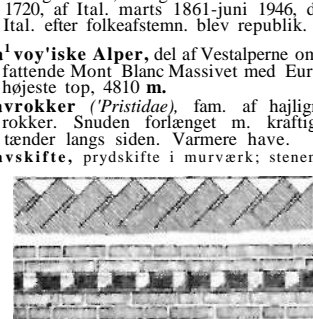
Savoien [sa'vo'iøn], 1) tidl. hertugdømme (nuv. dept. Savoie og Haute-Savoie). Grevskab under den ty. kejser 1032.

hertugdømme 1416; opnåede efterh. magten over NV-1 tal, ved at balancere mellem Frankrig og Habsburg, især under Emanuel Philibert, 1553-80. 1720 blev hertugen af S også konge af Sardinien; 1859-60 blev huset S hersker over Ital., men betalte Frankrigs hjælp med at afstå S med de vigtige alpeovergange (folkeafstemning 1860). Under 2. Verdenskrig var S et vigtigt modstandscentrum mod tyskerne og Vichy-reg. - 2) ital. herskerslægt; fra 1032 grever, fra 1416 hertuger af S; konger af Sardinien fra 1720, af Ital. marts 1861-juni 1946, da Ital. efter folkeafstemn. blev republik.

Sa'1 voy'iske Alper, del af Vestalperne omfattende Mont Blanc Massivet med Eur.s højeste top, 4810 m.

savrokter (*Pristidae*), fam. af hajlign. rokker. Snuden forlængt m. kraftige tænder langs siden. Varmere have.

savskifte, prydskitte i murværk; stenene

ligger skråt som tænderne, i en sav. Alm. i senromansk og gotisk tid.

savskæreri, virksomhed, der opskærer træ i planker og brædder.

savtang (*Fucus serratus*), art af brun alger med savtakket løv. Ligner blæretang, men har ingen luftblærer. Alm. ved vore kyster.

savtænder, hos rovdvirene de foran rovd-

G. Savonarola.

Erik Scavenius.

Jacob Scavenius.

Hjalmar Schacht.

tanden siddende sammentrykte, skærende kindtænder.

savgømmer el. *savskåret tømmer*, tømmer tildannet med sav.

Sax, *Adolphe* (egl. Antoine-Joseph) (1814-94), belg.-fr. instrumentmager. Konstruerede 1841 saxofonen, der bl. a. hos Berlioz og Meyerbeer blev modtaget med begejstring.

Saxbo-keramik, firmabeteegn. for Nathalie Krebs' keramik.

saxhorn, buglehorn med ventilmekanisme; konstrueret af A. Sax (patenteret 1845) som en forbedring af buglehorn m. klapper (klaphorn) samt ophklidc. Findes i syv størrelser.

saxi'cavasand, marint strandsand fra seneglacialtid i Vendsyssel, karakteriseret ved muslingen *Saxicava*. Der forekommer s under det seneglacialt Yoldialder (nedre s) såvel som over det (øvre s). Sidstnævnte danner overfladen mange steder på de højtliggende seneglacialt plateauer.

Saxifraga (lat. *saxum* klippe i *frattgere* bryde), slægt af stenbrækfam. 3 arter vildtvoksende i Danmark. Talrige arter og former fra mange egne og med vidt forskelligt udseende anv. som stenhøjsplanter. *Saxifraga sarmen'tosa* (jødskæg) er stueplante.

'Saxild, *Jørgen* (f. 1891), da. civilingeniør. Medindehaver af Kampmann, Kierulff & Saxild fra oprettelsen 1917, leder af da.-sv. konsortiums jernbaneanlæg i Tyrkiet og Iran 1927-39.

sax-instrumenter, en gruppe af blikblåseinstrumenter, opfundet af Adolphe Sax omkr. 1840.

'Saxo, lat. for Sakse.

saxo'fo'n, et blikblåseinstrument med klarinetmundstykke, konstrueret 1841 af A. Sax. Det forbinder på den ene side strygere og blåsere og på den anden side træ- og messingblæsere til en klanglig enhed. Bygges i forsk. størrelser.

'Saxoly', forebyggende kbh. børneinstitution i Saxogade (på Vesterbo), omfatter børnehavne, vuggestue, fritidshjem, ungdomskulubber m. v.

'Saxtorph [-r], da. pædagog- og lægeslægt. 1) Stamfader sognepræst *Olé S* (1694-1745). 2) *Jacob S* (1771-1850), sønnesøn af 1), forstander for Blågårds seminarium 1801, fulgte med til Jønstrup 1809, rektor i Odense, betydende medl. af skolekommissionen [807. 3) *Matthias S* (1740-1800), da. fødselslæge, prof. v. univ., leder af fødselsstiftelsen, hvis vidensk. ry han grundlagde. 4) *Johann Sylvester S* (1772-1840), da. fødselslæge, søn af 3), dennes efterfølger i embedet. 5) *Matthias Hieronimus S* (1822-1900), da. kirurg, søn af 4), prof. v. univ. Overlæge v. Frederiks Hospital, hvor han allerede 1868 indførte Listers antiseptik.

Say [sæ], *Jean Baptiste* (1767-1832), fr. nationaløkonom, påvirket af Adam Smith. Hovedværk: *Tratte d'Economie politique* (1803). Say's lov går ud på, at ethvert ubud automatisk skaber en efterspørgsel af samme omfang.

Say'dam [sai-], *Refik* (1881-1942), tyrk. politiker. Opr. læge; ledende i sundhedsforvaltning under Atatürk; indenrigsmin. 1938-39, førstemin. jan. 1939-juli 1942.

Sayers ['sæiaz], *Dorothy* (f. 1893), eng. forfatterinde af en række berømte kriminalromaner m. amatørdetektiven Peter D. B. Wimsey. 1 de senere år har S udg. rel. skrifter og dramer.

sazjen ['snsen], gi. russ. længdemål = 2,134 m.

Sb, kem. tegn for antimon (lat. stibium).

S-bane (efter ty. S-Bahn, fork. f. Stadtbahn, Schnellbahn), DSBs elektr. nærtrafiknet i Kbh. og omegn, 1949 med 52,8 km banestrækning (Vanløse-Kbh.H-Hellerup-Klampenborg-Holte, Frederiksberg-Vanløse-Hellerup og Vanløse-Ballerup). På strækningen Valby-Glostrup er arbejderne til anlæg af en S påbegyndt. Af DSBs samlede trafik i 1947/48 falder 46,2% af rejserne, 8,3% af togkm og 12,9% af personkm på S.

Se, kem tegn for skandium.

sø, fork. for scilicet.

S. C. off. fork. f. South Carolina, USA.

'Scabies (lat., egl: ruhed), fnat.

'Scabi'osa (af *Scabies*; S blev tidl. anv. mod udslæt), slægt af kartebollefam. Urter med 5-tallige blomster i hovedformede stande. 60 arter, 2 arter findes vildtvoksende i Danmark. FL arter er prydanter i haver.

scabiosesværmer (*Hemaris scabiostis*), aftensværmer med næsten glasklare vinger. Den blåliggrønne larve på *Scabiosa*. (III. se tavle Sommerfugle).

Scaffell Pike ['skå:fæi 'paik] (eng. *pike* bjergtop), højeste punkt i Cumberland, NV-Engl., 978 m.

scaglia ['skå:ljn] (ital. *scaglia* skæl), tæt, hvid el. rød, forsteningsfattig kalksten fra de sydøstl. Alper.

Scala, della [del: 'skå:dl] (ital. fyrstslægt i Verona 1260-1387, dens gramæter i byen er en af Ital.s severdigheder.

'Scala, Te'atro 'alla i Milano, opera- og ballet-scene, bygget 1778 af Giuseppe Piermarini (1734-1808); ombygget 1867 og 1921; plads til 3600 tilskuere. (III. se teater).

Scala'brini, Paolo (1713-1806), ital.-da. komponist og kapelmester, 1747-81 i Kbh. Var 1748-55 og 1772-81 kapelmester ved Det Kgl. Teater og 1768-78 ved hoffets ital. opera. Korap. bl. a. musik til Wessels «Kærlighed Uden Strømper» (1773), til «Geniernes Fest» (1760). Endv. kantaten *Ceriris* og *Thetidis Strid* (Ewald) (1774).

'Scala' santa (ital: den hellige trappe), ital. navn på den hellige trappe i Lateranet.

'Scala Teatret, nedlagt kbh. teater; åbnet 1912 i forlystelsesetablisementet «National» ejendom (bygget 1881) på Vesterbo over for Tivolis hovedindgang; blev til 1930 med Frede Skaarup som direktør hjemsted for operetter og revyer i den store udstyrsstil og m. kunstnere som Carl Alstrup, Liva Weel o. a. Ombyggedes 1930-31 til National-Scala.

'Scaliger, Joseph Justus (1540-1609), fr. klass. filolog, 1593 prof. i Leiden. Lagde som udgiver af klass. tekster (bl. a. af Catul, Tibul, Propertis og Cæsar) grunden for moderne tekstkritik; revolutionerede synet på oldtidens kronologi (*De Emenckione Temporum* 1583).

'Scaliger, Julius Cæsar (1484-1558), ital. polyhistor og digter. Hans poetik (fra 1561) fik stor bet. for de næste årh.s digtning og kritik.

Scamozzi ['skå:mDz:si], *Vincenzo* (1552-1616), ital. arkitekt, elev af Palladio, hvis stil han udviklede videre. Arb. i Vicenza og (især) Venezia, her: *Prokuratier*, det ene *Palazzo Contarini* (1609). Endv. arkit.-lærebog (udg. 1615).

'Scandia, antikt navn på Norden.

Scandia, et af Lauritz Weibull grl. (1928) og red. tidsskrift for kildekritisk historieforskning i Nordens hist.

Scandia, A/S, vognfabrik i Randers, grl. 1861, ejes nu af Th. B. Thriges fond. S har i tidens løb leveret størstedelen af det

rullende materiel til de da. jernbaner og sporveje og effektueret bet. ordrer til udlandet.

Scandinavian Airlines System [skii:di'næivjan 'æslainz 'sistim] (eng: skandinavisk luftrutesystem), fork. SAS, skand. konsortium, dannet 1946 med Det Da. Luftfartsselskab, Det No. Luftfartsselskab og Sv. Interkontinental Lufttrafik som parthavere for at drive lufttrafik ml. Skand. og N-Amer. S-Amer., Afr. og Asien. Første rute åbnedes off. 17. 9. 1946 over Nordatlanten. Maskinpark v. udg. af 1948 ca. 75 maskiner.

Scapa Flow ['skåpa 'flou], bugt på S-siden af Mainland bl. Orkneyerne. S-s beskyttede beliggenhed gjorde den under 1. Verdenskrig til vigtig eng. flådebase. I S interneredes efter våbenstilstanden en del ty. krigsskibe, som sønkedes af deres egne besætninger 21. 6. 1919. 14. 10. 1939 førte Ginhver Prien ty. u-bådsangreb mod S, hvorved bl. a. slagskibet «Royal Oak» sank.

Scaphites [-'fi:gr. *skåffé* båd], i kridtformationen udbredt ammonitslægt, hvis skel, beg. spiralrullet, derefter et kort lige stykke og tilsidst atter bøjet skal. S constructus er ledeforstening for skruekridd.

Scapin [skå:pE], tjenerskikkelse i fr. komedie (af ital. opr.), mest kendt fra Molières *Les fourberies de Scapin* (1671).

'scapula (lat.), skulderblad.

Scaramouche ['skara'mu:ʃ] (fr.) (ital. *Scaramuccia* [skara mut:ʃa]), tjenerskikkelse fra ital. Commedia dell'arte, senere indført i fr. teater.

Scarborough ['ska:brns], by i Ø-Engl., N. F. Humber; 45'000 indb. (1948). Bædedest og fiskerihavn.

scarla'tina (mlat. *scarlatum* skarlaget), skarlagensfeber.

Scar'la'tti, 1) *Alessandro* (1659-1725), ital. komponist til 115 operaer, ca. 200 messer, 600 kantater osv. 2) *Domenico* (1685-1757), ital. komponist, søn af 1). Højt anset klaver-(d. v. s. cembalo-)spiller.

Har skrevet ca. 350 komp. for sit instrument.

'Scarpanto, ital. navn på Kárpathos.

Scarron [ska'rʃ], *Paul* (1610-60), fr. burlesk digter, g. m. Françoise d'Aubigné (den senere Mme de Maintenon), har skrevet lystspil, parodien *Virgile travesti* (1648-51) og den interessante og morsomme *Roman comique* (1651).

Sca've'nus, *Erik* (f. 1877), da. politiker. Godsejer (Voergård). Cand. polit., embedsmand i udenrigsmin., 1909-10 udenrigsmin. under Zahle, 1912-13 gesandt i Wien og Rom; 1913-20 udenrigsmin. Personlig knyttet til ty. diplomater opnåede S tillid hos Centralmagterne og bevarede af da. neutralitet ved forståelse m. begge krigsførende grupper. Genneførte 1916-17 salg af Da. Vestindien. 1918 meget forsigtigt imødekomende over for genforeningskravet, bestemt afvisende mod Flensborgbevægelsen. 1924-

32 da. gesandt i Sthlm., 1932-40 bestyrelsesformand i A/S «Politiken». Indvilgede juli 1940 i at tage udenrigsministerposten efter Munch som bedst egnet til at bevare forstående forhold til Tyskl.

Anså vidtgående imødekommed for nødv. og gennemførte dette uden hensyn til, at tv.venlige reg.sudtalelser vakte harme i Danmark og bestyrelse De Allieredes opfattelse, at Danmark villigt bøjede sig for Hitler. Underskrev 1941 antikontinertpagten i Berlin; afviste rigsdagens kritik som den, der bedst kunne bedømme situationen og ikke uden katastrofe kunne styretes; opnåede samtidig at afvise en række ty. krav. Efter da.-ty. krise dannede S nov. 1942 min., søgte i forståelse m. Best at opretholde ro og hindre sabotage, men v. Hannekens udæskninger og voksende da. modstandsbevægelse umuliggjorde samarbejdspolitikken. Ophørte at fungere som min. 29. 8. 1943; demissionerede formelt maj 1945. Udg. 1948 *Forhandlingspolitikken under Besættelsen*. (Portræt).

Sca've'nus, *Harald* (1873-1939), da. diplomat. Gesandt i Rusl. 1912-dec. 1918; da. udenrigsmin. 1920-22, udtrådte i protest mod da.-sovj. handelsforhandl.,

gesandt i Rom 1923-28, i Haag (og Bern) 1928-39. Udg. skr. om eng. og fr. arbejderbevægelse, samt *Af de Sidste Aars Sønderjyske Politik* (1923).

Sca've'n'ius, Jacob (1838-1915), da. politiker. Søn af P. B. S. Godsejer (Gjorslev); ivrig forsvarstilhænger, fra 1870'erne højremand, fætter til Estrup, som S Sogte at føre over i skarpere politik. Kultusmin. (trods lidet kirk. sindelag) 1880-91, støttede provisoriepolitikken og fæstningsanlægget, stemte modvilligt for forliget 1894. Sogte i flg. år at skabe et mere folkeligt Højre, i konflikt m. Højres landbofløj (Dinesen). (Portræt sp. 3971).

Sca've'n'ius, Otto Christian (1875-1945), da. diplomat. Gesandt i Sthlm. 1912-19, chef f. udenrigsmin.s. 1. depart. 1919-21, direktør i udenrigsmin. 1921-22. Udenrigsmin. apr.-maj 1920. Dir. i Store Nordiske Telegraf-Selskab 1924-28, bestyrelsesformand s. st. 1928-45.

Sca've'n'ius, Peder Brønnum (1795-1868), da. godsejer (Gjorslev). 1835-48 stændermedl., skarpt godsejersynspunkt, forsvarede enevælden i grundlovgiv. rigsforaml. 1848-49.

S-cement, cement fremstillet af special-cementklinker og sand. P. gr. af sandindholdet kan S ikke kaldes portlandcement, men den tilfredsstillende styrkekravene til portlandcement.

sce'na'rio [se-] el. *scenarium* (af *scene*), 1) filmmanuskript, der giver en oversigt over handling, scenegang osv.; 2) inden for teatret det trykte manuskript med instruktørens notater.

scene [s'e:na] (fr. fra gr. *skēnē*, egl: telt), det sted, hvor skuespillerne optræder på et teater (mods. tilskuerpladserne); enkelt afsnit i et drama inden for akten; situation, optrin.

scepter [sæp-] (gr. *skēptron* stav), 1) en længere el. kortere stav, udstyret med en knop el. et hoved foroven og med forsk. prydelser, s blev båret af konger, triumferende felt herrer o. a. som tegn på deres værdighed, s kendes på billeder fra den ægypt. oldtid og spillede en stor rolle hos de gr. asiat. folk. I middelalderen lagdes stor vægt på s-s kunstn. og kostbare udstyr. I de fleste lande hører s nu til rigsklenodierne, der kun bruges ved højtidelige lejligheder. (III. se tavle Kronregalier). - 2) søv., mindre jernstøtter, der anv. forsk. steder i et skib, f. eks. gelænders.

sch-, se også under S-, sh-, sj-.

Schaarbeck ['s'a:rbɛ:k], flamsk navn på *Schaerbeek*.

Schacht [Jakt], //elge *Rosenstand* (C 1897), da. iandbrugsmaskinekspert. **Prof.** i landbrugsmaskinlære v. Landbohøjskolen 1946.

Schacht [luft], *Hjalmar* (f. 1877), tv. finansmand, nationaløkonom. Gennemførte markstablisering 1923; rigsbankpresident 1923-30, gik af i protest mod Young-planen. Opr. borgerl. demokrat, men 1930 knyttet til Hitler, rigsbankpresident 1933-39 (jan.), rigskonomin. 1934-37. Bidrog ved fremragende dygtighed som finansmand og handelspolitiker til at underbygge nationalsoc. styre i forståelse m. førende finanskrede. Anklaget v. krigsforbryderprocessen i Nürnberg 1945-46, men frikendt; v. tv. domstol dømt t. 8 års internering, efter appel frifundet 1948. (Portræt sp. 3971).

Schacht [Jakt], *Mathias* (1660-1700), da. musikforfatter. Kendt for sit lærde værk *Musicus Danicus eller Danske Sangmestre* (1687).

Schachty, anden stavemåde for Sjahty. **Schack** [Jak], *Hans* (1609-76), da. general. I udenlandsk krigstjeneste, fra 1658 da. generaløjntant, kommand. over Kbh.s belejring, slog 1659 svenskerne v. Nyborg. Rigsråd 1660, president i krigskollegiet. Godsejer (Gram, Gisselsfeld), greve 1671.

Schack, //ans Fgede (1820-59), da. forfatter og politiker. Rigsdagsm. 1850-53. Huskes væs. som forf. til romanen *Phantasterne* (1857), hvor han med psyk. sans, dristighed og humor gennemfører skildringen af 2 fantaster. Bogen har bet. meget for senere generationer. (Portræt).

H. E. Schack.

O. D. Schack.

J.O.Schack-Rathlou. Jens August Schade.

Schack, Otto Cidrik (1882-1949), lensgreve, godsejer (Schackenberg), sønderj. politiker og embedsmand. Sekretær og kasserer i lande værnet 1913, fængslet i 1914. Mæglende i 1919 i konflikten om Flensborg. Skrev det da. opråb forud for folkeafstemningen i 1920 (»Sønderjyder! Nu er dagen der, vi vil hjem!«). Holdt 11. 7. 1920 velkomstalen til Chr. 10, på Dybbøl; fra 1920 amtmand i Tønder. (Portræt).

Schack Tage. (1892-9.4. 1945), da. præst i Kbh. En af tidehvervsbevægelsens føre, fremragende prædikant, skarp kritiker. Snigmyrdet af hipomænd.

Schackenberg, hovedgård 0 f. Tønder, opr. Møgelstønderhus, i middelalderen under Ribe bispestol, senere kgl. len, 1661 bortforlenet til general Hans Schack, 1676 ophøjet til grevskaftet S. Siden da uafbrudt gået i arv fra fader til søn. Hovedbyggn. og portbygn. fra 1664, den første ombygget 1755 if; fredet i kl. A.

Schack-Rathlou [-'ra:tk>u], Joachim Otto (1728-1800), da. godsejer, statsmand. 1760-67 da. gesandt i Sv.; 1767-70 rentekammerdeputeret. 1772 medl. af statsrådet, bidrog til mageskiftet m. Rusl. 1773 og indfødsretten 1776. Modstander af Høegh-Guldbergs kabinetsstyre, støttede regeringsskifte 1784; trak sig tilbage i protest mod stavnsbåndets løsning 1788. (Portræt).

Schade ['Ja:da], *Jens August* (f. 1903), da. forfatter. Af hans omstridte produktion er digtsaml. som *Den Levende Violin* (1926), *Kærlighed og Kildevand* (1936), *Kællingedigte* (1944), *Jordens Største Lykke* (1949) og verssatiren *Sjov i Danmark*. (1928 mere raffinerede end naive, men virker ægtede end hans bizarre prosafor-tællinger, bl. hvilke *En Mærkelig Aften i Verdens Hist.* (1933); desuden romanen *Mennesker Mødes og Sød Musik Opstår i Hjertet* (1944). (Portræt).

Schadow ['Ja:do:], *Gottfried* (1764-1850), ty. billedhugger. Til hans hovedværker hører *Quadrigen på Brandenburger Tor* og *Fred. d. Stores statue*. Arbejdede i bis-kuit for den kgl. porcelænsfabrik i Berlin.

Schadow ['Ja:do:], *Wilhelm* von (1789-1862), ty. maler. Søn af billedhuggeren Gottfried S. I Rom tilsluttet nazarenerne. Prof. i Berlin 1826. Dir. for akad. i Dusseldorf, som han grundlagde. Har malet rel. motiver og portrætter.

Schaerbeek [Jar'bæk], flamsk *Schaerbeek*, nordøstl. forstad til Bruxelles; 125 000 indb. (1948). Alsidig industri.

Schaffberg [Torfbærk], bjergtop i Salzkammergut, Østr. (1783 m.).

Schaffhausen [Jofhauszn], 1) kanton i Schw. N.f. Rhinen; 298 km²; 54 000 indb. (1941); 96% ty.-talende; 78% protestanter. Hovederhvervene er kvægavl, landbrug og vinavl; 2) hovedstad i 1) på højre Rhinbred; 23 000 indb. (1944). Jernbaneknudepunkt, vigtig industriby (ure, maskiner, tekstil). Tidl. vigtig flodhavn for omladning af varer ml. Rhinen og landevejene i Schw.

Schaffner ['M-], *Jakob* (1875-1944), schw.-ty. forfatter. Kom til Tyskl. som skomagervend, skrev en stærkt selvbiogr. romanrække, *Johannes* (1922), *Kampf und Reife* (1939). Har endv. i fl. bøger forherliget nazi-Tyskl. og propageret for indlemmelse af Schw.

Schalburg ['lal-], *Christian Frederik* von (1906-42), da. officer, f. i Rusl. Efter revolutionen til Danmark; kaptajnøjntant 1936. Deltog 1940 mod russerne i den fi-

russ. vinterkrig, deltog i 2. Verdenskrig i Tyskl.s Rusl.sfelttog og faldt 1942 v. Ilmen-søen som chef Tor Frikorps Danmark.

Schalburgkorpset ['følbur-], terrororganisation under besættelsen, oprettet febr. 1943 af K. B. Martinsen, rekrutteret bl. danske, opr. som forsøle for Frikorps Danmark; opkaldt efter kaptajnøjntant C. v. Schalburg. Sortuniformeret, brugte fra aug. 1943 også da. militæruniformer; hovedkvarter: frimurerlogen i Kbh. Særlig S-s »efterretningstjeneste« (E.T.) her bl. a. H. E. Brønnum og K. H. Bothinsen (Nielsen) var hovedredskaber for ty. terror i Danmark; schalburgtage, clearingmord m. m.; ligeledes knyttedes til S et »folkeværm« (senere »landstorm«), der uddannede mere passive nazistelemler i våbenbrug. Oplostes omkr. nytår 1945.

schalburgtage [-'ta:j] (dannet i tilknytning til ordet *sabotage*), under ty. besættelse af Danmark. populær betegn. for Schalburgkorpsets og andre ty. terrorgruppers ødelæggelser som provokation el. som hævn for sabotagehandling, modstand mod ty. krav osv. Oertill verbet schalburg'te're.

Schaldemose ['Jalda-], *Frederik* (1783-1853), da. forfatter. Huskes nu væs. kun for sin overs. af den middelnederty. »Reinike Vosk« (*Mikkel Rav*, 1827). Som orig. digter bedst i epigrammer og smædevers.

Schaldemose ['Jalda-], *Wilhelm* (1866-1933), da. kirurg. Prof. ved Kbh.s Univ. 1908. Fremragende operatør.

Schaljapin, anden stavemåde for Sjaljapin.

Schall [jal'], *Claus* (1757-1835), da. komponist og violinist. 1818-34 kgl. kapelmester. Opholdt sig i Paris 1789-1819. Bl. S-s balletværker kan fremhæves *Laurette* (1785), *Fanden Er Løs* (1791), *Lagertha* (1801), *Rolf Blåskæg* (1808) og *Romeo og Giulietta* (1811). Endv. skrev han 9 synespil, herimellem *Kinafareren* (1792), flere violinkoncerter, en fagotkoncert, danse, sange, violinsoloe og **studier** m.v.

schallstykke [Jal-] (ty. *Schall* lyd) el. *lydragt, mus.*, den dragt- el. bægerformede afslutning på et blæseinstrument.

schamadrossel [Ja-] (hindustani *shāmā*) (*Citlo'cincla Hircolor*), sydasiat., sort-brun-hvid drossel. Yndet burflug.

Schanche ['ska-ika], *Ingolf* (f. 1877), no. skuespiller. Deb. 1897 i Bergen, ved Nationaltheatret i Oslo siden 1905, kun afbrudt af turneer til udlandet, og 1928-1931 som leder af Det Ny Teater i Oslo. Talr. gange i Kbh. bl. a. 1928-31 som Hamlet.

Schandorph ['Jandarf], *Sophus* (1836-1901), da. forfatter. Dr. phil. i litt. 1874. Omtrent samtidig tilslutning til realismen og G. Brandes' idéer'in. Novelesaml. *Fra Provinsen* (1876) og *Fem Fortællinger* (1879). Bl. hans romaner fremhæves *Uden Midtpunkt* (1878), *Smdfolk* (1880), *Thomas Friss's Hist.* (1881) og *Skyfogebørnene* (1884). Dværj menneskelighed og udtalt sans for det lavkomiske; kunstn. ret usikker. (Portræt sp. 3976).

Schandrup ['skan-'], *Jacob Knudsen* (d. 1720), da. forfatter. Herredsfoged i Jylland. I hans *Curieuse Poetiske Skrifter* (1728) viser nogle delvis jyskprægede digte og dram. arb. evner for det burleske; pletvis fin poet. sans.

Schanne [Ja-], *Margrethe*, da. danserinde, udd. på Den Kgl. Balletskole. Solodanserinde 1943, 1946-47 gæsteanførte v.

Sophus Schandorph.

L. N. Scheele.

F. W. Schelling.

Friedrich Schiller.

»Ballet Champs-Élysées« i Paris. Besidder sikker teknik og scenisk udtryksfuldhed.

Schaper [Via-], *Fritz* (1841-1919), ty. billedhugger. Har bl. a. udført *Goethe-monumentet* i Berlin, bronzestatuer af *Bismarck* og *Moltke*.

Scharff [Jarf], *William* (f. 1886), da. maler; medl. af »Grønningen« fra 1919, elev af *Zahrtmann*; debut »De tretten« 1909; kubistisk prægede kompositioner og skovbill.; *dekorrationsarb.* bl. a. på *Berg-*

William Scharff: Graner i Sne.

sjoholm (1931-33, Skåne) og *Carlsberg Bryggeriernes hovedbygning* (1934-38).

Scharling [Jar-j], *Carl* /mmanuel (f. 1879), da. biskop. Har skrevet afhandl. om eksegetiske og syst.-teol. emner; stiftsprovst i Ribe (1930) og Roskilde (1937), biskop i Ribe 1939-49.

Scharling [Jar-], *Henrik* (1836-1920), da. teolog og forfatter. 1870-1916 prof. i etik og rel.filos. Stort teol. forsk.skab af gi. luthersk karakter, ofte polemisk. Romanerne *Ved Nyårsstid i Nøddebo Præstegård* (1862) (under pseud. Nicolai) og *Min Hustru og Jeg* (1875).

Scharling [Via-], *William* (1837-1911), da. nationaløkonom og Høire-politiker. 1876-98 folketingsm., 1900-01 finansmin. Forf. af talr. økon. værker.

Scharnhorst [Jam-], ty. slagskib (1936-43), 31 000 t, 27 knob. Kendt bl. a. for sit gennembrud s. m. søsterskibet *Gneisenau* 11.-12.2.42 gnm. Kanalen fra Brest til ty. havn. Sænket 26. 12. 1943 ca. 100 sømil ud for Nordkapp af en eng.-no. flådestyrke.

Scharnhorst [Viarn-], *Gerhard* (1756-1813), preuss. general. Irvrigt antifr., reorganiserede hæren efter 1807, indførte værnepligt. Dødeligt såret ved Lutzen (Gross-Görschen). - Efter S opkaldtes ty. slagskib.

Scharten [s'artsn], *Margo*, f. *Antink* (f. 1869), holl. forfatterinde. Skrev s. m. sin mand *Carrel S* (f. 1878) en række romaner. *Een huis vol menschen* (1908), *Het wonder der liefde* (1931), da. *Kærlighedens Under* (1935).

Scharwenka [far'væjka-], *Xaver* (1850-1924), ty. pianist og komponist til kammermusik. 4 klaverkoncerter m. v.

schat'te're [Ja-] (ty. *schattieren*, af *Schaten* skygge), frembringe skygge, afskygning (schat'te'ring); fremtræde m. afskygning.

Schau [Jau-], *Ernst Ferdinand Gustav* (f. 1895), da. embedsmand. Kst. amtmand i Vejle i 1937, fra 1942 amtmand i Skanderborg.

Schaudinn [Jau'din], *Fritz* (1871-1906), ty. zoolog. Bet. arb. over protozoer. Opdagede 1905 s. m. d. ty. dermatolog *E. Hoffmann* (f. 1868) syfilisbakterien, *spirochæta pallida*.

Schauenburg [Jausn-] (af borgen *Schauenburg* el. *Schaumburg* i Hannover), ty. adelslægt, 1110-1459 grever af Holsten.

Schaulen [Jaulan], ty. navn på Siauiaii i Litauen.

Schauman [lo-;], *Eugen* (1875-1904), fi. patriot. Embedsmand, afgik 1904 i protest mod russificering, dræbte 16. 6. generalguvernør Bobrikov og begik selvmord.

Schaumburg-Lippe [Jaumburk 'lipsL tidl. ty., land ml. Westfalen og Hannover; 340 km²; 53 000 indb. (1939). Hovedstad var Bückeburg. - S hørte til 1640 under greverne af Schaumburg, der uddøde, derpå til huset Lippe. Fra 1807 fyrstendømme, fra 1918 republik. 1946 del af Niedersachsen.

Scheel [Je'l], -Anton Wilhelm (1799-1879), da. retslærd. 1836-46 prof. v. Kbh.s Univ. 1846-71 generaladmiral for landetærerne, bortset fra 1851-55, da han var justitsmin. Vigtigst er hans to hovedværker: *Person- og Familieret* 1-2 (1859-60) og *Privatrettens Alm. Del* (1865-66).

Scheel [Je:l], *Otto* (f. 1876), ty. historiker. Prof. i Tübingen 1906-23, derpå i Kiel. Udg. grundlæggende fremst. af Luthers ungdomsudvikling; om den unge Dahlmann; talsmand f. ty.-da. forståelse, samtidig ivrig slesvigholstener og understøtter af ty. arb. i Nordsløvig. 1941 præsident f. »ty. videnskabelige institut« i Kbh.

Scheele [Je:la], *Carl Wilhelm* (1742-1786), sv. kemiker, apoteker. Har opdaget grundstofferne: ilt (for Priestley), klor, mangan, barium og molybdæn, samt undersøgt mange org. og uorg. forb.

Scheele [Je:la], *Ludvig Nicolaus* von (1796-1874), da.-holstensk politiker. Ty. helstatsmand, 1846-48 regeringspræsident på Gottorp, forfandt af slesvigholstenerne. 1852 landdrost i Pinneberg NV f. Hamburg. Bidrog ved forb. m. grevinde Danner til min. Ørstedes fald 1854; da. udenrigsmin. 1854-57, ildeset af nat.lib.; trods smidighed og dygtighed lidet tillidvækkende. Tog 1857 afstand fra skandinavismen med kritik mod Sv.-No., hvorefter Hall og Andræ gennemtvang S-s afgang. (Portræt).

Scheele's grønt (efter C.W. Scheele), surt kupriarsenit. Malerfarve.

scheeli'se ring [Je-] (efter C. W. Scheele), tilsætning af glycerin til bl. a. øl og vin (hindrer vædsken i at skille), er forbudt i Danmark.

scheelit [le'lit] (efter C. W. Scheele), *CaWO₄*, hvidt tetragonalt mineral med vf. ca. 6. Forekommer i pegmatit, anv. som wolframalm.

Scheel-'Plessen [Je'l-], *Carl* von (1811-92), ty.-da. godsejer. 1846-48 deputeret i Rentekammeret, opr. helstatsmand, 22. 3. 1848 min. f. hertugdømmerne, men gik mod Ejderpolitikken og trak sig straks tilbage igen. Fra 1855 leder for adelige opposition i holstenske stænderforsaml., ønskede bevarelse af helstaten som personalunion ml. Danmark og Slesvig-Holsten. Juli-aug. 1864 knyttet til Bismarck; modstander af slesvigholstenerne; 1866-79 overpræsident f. Schleswig-Holsten.

Scheer [Je:r], *Reinhard* (1863-1928), ty. admiral, 1916 overstkommand. f. ty. højsejlfåde, som han førte i Jyllandslaget 31. 5.-1. 6. 1916. Admiralstabschef 1918, afsked s. å.

Scheffel [Jæfal], ældre ty. rummål (skæppe), i Preussen = 54,962 l.

Scheffel [Jæfsl], *Joseph Victor* von (1826-86), ty. forf. Med det lette versøpes *Der Trompeter von Säckingen* (1854) og den

hist. roman *Ekkehard* (1855) med moderne osyk. gjorde S stor lykke i den borgerl. samtid. S dyrkede endv. studenter-, drikke- og vandrevisen, *Gaudeamus* (1867).

Scheffer [Jæfar], *Carl Fredrik* (1715-86), sv. politiker, broder til U. S. Fremtrædende i Hattepartiet, fra 1761 knyttet til kronprins Gustav, som S støttede med planer for statskup 1772; havde stor bet. for Gustav 3., men indtrådte ikke i reg.

Scheffer [Jæfær], *Ulrik* (1716-99), sv. politiker. Broder til C. F. S. Officer, rigsdagsmand, diplomat; i 1760'erne tilhænger af stærk kongemagt, fra ca. 1770 nøje knyttet til højpartiet, opfordrede efter Huernes magtovertagelse 1772 Gustav 3. til at redde staten ved kup, men deltog ikke i selve statskuppet. 1772 kancellipræsident; i mods. t. Gustav 3. tilhænger af fredelig politik og forståelse m. Danm., støttede neutralitetsforbund 1780; forsøgte varsom finanspolitik; trak sig tilbage 1783.

Scheffer [Jæflær], *Johann(es)*, Angelus Silesius' egl. navn.

Scheffo ['!-], *Olav* (1883-1943), no. arbejderpolitiker. Opr. sømand, journalist og redaktør, venstreorienteret socialist; 1923 leder for fraskilt kommunistfløj, brød med kommunismen 1928, tilsluttet arbejderpartiet.

Scheibe [Jai-], *Johan Adolf* (1708-76), da. komponist og kapelmester, f. i Leipzig. 1740-48 kgl. da. kapelmester. Har navnlig haft bet. med sine passioner og sørgesange, herimellem *Sørgesange over kong Fred. 5.* (1766), der omarbejdedes til *Passions-Cantata* (1768), og *Sørges-Cantata ved Christi Grav* (1769) alle med tekst af Johs. Ewald.

Scheidegg [Jaidæk], to Alpepas i Schw.; 1) Grosse S (1961 m) ml. Haslital og Grindelwald; 2) Kleine S (2064 m) ml. Lauterbrunnen og Grindelwald.

Scheidemann [Jai-], *Philipp* (1864-1939), ty. socialdemokrat. Bl. partiets ledere efter Bebel's død 1913, moderat, indtrådte okt. 1918 i Max af Badens reg.; proklamerede 9. 11. 1918 den ty. republik i Berlin. 10. 11. regeringsmedl., mod d. revolutionære fløj. Førstemin. febr. 1919, gik af juni s. å. i protest mod Ycrsaillesfreden. Ildestet af kommunister og nationalister, flygtede efter 1933 til Danmark.

Scheiner [Jai-], *Christoph* (1573-1650), ty. astronom, opdagede uafhængigt af Galilei solpletterne og studerede ud fra deres bevægelser solrotationen.

Scheiner-grader [Jai-] (efter den ty. astronom *Julius Scheiner* (1858-1913)) angiver fot. materiales hurtighedsgrad (lysfølsomhed). (Jfr. sensitometri).

Schelde [s'fætsd], (Jfr. *Escaut*, 430 km l. fr.-belg.-holl. flod. Udspringer i fr. dept. Aisne; den tragtommede munding beynder ved Antwerpen, derefter deler den sig i Wester S og Ooster S, hvilken sidste er lukket med en dæmning. S er sejlbart 340 km (til Cambrai) og står i forb. med talrige kanaler. - Da Antwerpen 1585 overgav sig til sp. hær, gennemførte nordl. Nederl. spærring af S, der bidrog til Antwerpens økon. nedgang og de holl. byers handelsmagt. Engl., der anså Scheldemundingen for farlig angrebsbasis i tilf. af invasionsforsøg mod Engl. støttede spærringen, der opret-holdtes til fr. erobring 1792. Fuld udnyttelse af S-s trafikmuligheder kom først v. S-toldens ophevelse 1863.

Scheler [Je:lær], *Max* (1874-1928), ty. filosof. Hovedværker: *Der Formalismus in der Ethik u. die materiale Wertethik* (1916). *Wesen und Formen der Sympathie* (1923), *Schriften zur Soziologie und Weltanschauungslehre* 1-3 (1923-24). Udgået fra kantianismen sluttede S sig til Husserls fenomenologi, som han anvendte på etik, rel. og kulturfilos. og søgte at forene m. kat. filos. Søgte at udforme en materiel værdilære.

schellak, anden stavemåde for shellak.
Schelling [Jæ-], *Friedrich Wilhelm Joseph* von (1775-1854), ty. filosof af den romantiske skole. Udformede i *Vom Ich als Prinzip der Philosophie* (1795), *System des transszendentalen Idealismus* (1800) og

fl. a. skrifter den meget spekulative »I-dentitetsfilos.«, if. hvilken »den absolutte fornuft« er enheden af ånd og natur, subjekt og objekt m. m., der udfolder sig gennem en række »populære potenser« og når sin højeste form i den kunstneriske skaben. (Portræt sp. 3977).

schelto'pusik [Jæl-] (russ. *zjeltopuzik*, gulbug), *Ophi'saurus 'apus*, øgle, beslægtet m. stålormen. Næsten metelrang, m. rester af baglemmer. SØ-Eur., Middelhavslændene.

Schenck [Jærjk], *Richard* (f. 1900), ty. politiker. Nationaløkonom, soc.dem.; 1935 dømt til 1 års fængsel af polit. grunde. 1947-49 finansmin. i Schleswig-Holstein.

Schendel [s'ændsl], *Arthur van* (f. 1874), holl. forfatter. Står såvel i ungdommen, *Drogen* (1896), som i de sidste år, *Mijnheer Oberon en Mevrouw* (1940), under indflydelse af nyromantikken. Med sin forfinede personlige stil er S en af Holl.s betydeligste prosaisere, *De Waterman* (1933).

Schenectady [sks'næktadi], industriby i staten New York ved Erie Kanalen; 88 000 indb. (1940). General Electrics anlæg.

schenkel ['ærj'kal] (ty. lår), i ridesport rytters ben fra knæet og nedefter, foden medregnet.

schenkelvigning, sidebevægelse, hvor hesten, ligeud-rettet, træder over til siden som følge af schenkelens sideførende indvirkning.

Schenckendorf [Jso?], *Max von* (1783-1817), ty. digter. Skrev patriot, sange til den ty. frihedskrig mod Napoleon, *Freiheit, die ich meine*.

Schenström ['Je:n-], *Car* (1881-1941), da. filmskuespiller. Indtog først beskeden plads inden for da. film (siden 1913) og revyeteater; brød afgørende igennem som *Fyrårnet* 1920-21 med Harald Madsen som partner. Bedste film: »Don Quixote« (1926), »Ole Opfinders Offer« (1926), »Vester Vov-Vov« (1927), »Med Fuld Musik« (1933). Indspillede tonefilm i Tyskl. først i 1930erne.

Schepelern [Jæpalår'n], *Christian* august (1794-1870), da. officer. Skulle i Istedslaget 1850 have omgået fjenden med sin brigade, men fik ordre om tilbagestrækning og lystrede, skønt slagets udvikling måtte opfordre til at handle efter konduite, hvorved selvhigholstenernes hær undslap tilslagsløselse.

Schepelern [Jæpslår'n], *Gerhard* (f. 1915), da. kapelmester. Studerede musikvidenskab v. Kbh.s Univ. 1933-39. Siden 1947 kordirigent ved Statsradiofonien.

Scherer [Je:] *Wilhelm* (1841-86), østr. litteraturhistoriker. Blev i Tyskl. positivismens mest betydelige litt.forsker med talr. elever (S-skolen). *Geschichte der deutschen Literatur* (1883) var indtil positivismens slutn. den førende ty. litt.hist.

Scherfig [Jærfi(y)], *Hans* (f. 1905), da. maler og forfatter. Som maler fundet sin plads i »Corner-Udstillingen«. Har som journalist bl. a. virket ved »Land og Folk«. Af hans romaner, der alle er satiriske, hufletter *Den Forsvundne Fuldmægtig* (1938) embedsstandens mentalitet, *Det Forsømte Forår* (1940) denne mentalitets forudsætn. i gymnasieopdragelsen;

m

Hans Scherfig: Urskov. (Ribe).

Ernst Schimmelmänn. II. C. Schimmelmänn. J. C. Schjødte. Victor Schjøler

Idealister (standset 1942 af myndighederne, udg. efter befrielsen) er mere omfattende i sit sigte.

Scherl [Jærj], ty. forlag i Berlin, grl. 1883 af August S (1849-1921), udg. en række blade, bl. a. ugebladet »Die Woche« (grl. 1898). Ansløg efter 1933 frivilligt en nazistisk linie, købtes 1944 af den nazistiske pressekoncern.

Schermerhorn [stær-], *Willem* (f. 1894), holl. politiker. Prof. i landmåling (Delft) fra 1931; deltog i holl. modstandsbevægelse efter 1940, ty. gidsel 1942-43. Organiserede ved befrielsen holl. »Volksbevægelse« m. krav om »foryngelse« af nederl. politik. Chef f. samlingsreg. juni 1945-juni 1946. Ledende i holl. komm. i Indonesien 1946-47, gik ind f. forståelse m. indoneserne i Linggadjati-overenskomsten.

scherzando [sker'tsmido] (ital: spøgende) *mus.*, let og lystig.

scherzo [skertso] (ital: spøg), benævnelse på et kort, muntert musikstykke som regel i tredelt takt. Anv. ofte som 3. sats i symfonien.

Scheuermanns sygdom [foi-] (*kyphosis dorsalis juvenilis*), rundryggethed med smerter i ryggen. Ses ofte hos unge mænd med legemligt arbejde. På røntgenbillede ses hvirvellegemerne tilspidsede fortil. Arsagsforholdene ikke ganske klarlagt. Sygdommen blev først beskrevet 1920 af d. da. læge H. Scheuermann (f. 1877), som indtil 1947 var overlæge ved Sundby Hospitals røntgen-afdeling.

Scheveningen [s'ev:van3rja], Holl.s største badested. Stor fiskerhavn. 1925 indlemmet i Haag.

Schiaparelli [skjapa'nelå], *Giovanni Virginio* (1835-1910), ital. astronom. Påviste sammenhængen m. stjerneskudsværme og kometer; grl. marstopografien.

Schickele [Jikalo], *René* (1883-1940), ty. forfatter. Søn af fr.-ty. familie i Alsace, arbejdede på en fr.-ty. forståelse; under 1. Verdenskrig pacifist. Har behandlet problemer fra hjemstavnen, *Hans im Schnakenloch* (1916, drama). Skrev som emigrant *Liebe und Argernis des D. H. Lawrence*. (1934), *Heimkehr* (1939).

Schicks reaktion [fik-] (efter den østr.-amer. børnelæge Béla Schick (f. 1877)); består i indsprøjtning af difteritoksin i huden. Positiv reaktion, d. v. s. rødme og hævelse, tyder på, at den pågæld. person mangler difteritoksin i blodet og derfor er modtagelig for difteri.

schieber ['filbar] (ty.), svindler; dyrtidsgrer, varefordyrer.

Schiedam [sfi'dam], holl. by V f. Rotterdam; 69 000 indb. (1947). Spiritusfabriker, skibsværft (stor tørdok; 50 000 t), glasværk.

Schierbeck [Jjærbk], *Poul* (1888-1949), da. komponist og organist. 1931 Lærer ved musikkonservatoriet i Kbh. Har bl. a. skrevet en symfoni, kantate til univ.s immatrikulationsfest, operaen *Fête galante* (1931), vokalsange og kammermusik. G. m. operasangerinden Sylvia S (f. 1896).

Schiermonnikoog [s'i:rmon3ko:n, holl. ø bl. Vestfrisiske Øer; 53 km²; 700 indb. **schiffchen** [Jifxan] (ty: lille skib), skytte i en symaskine.

Schikaneder [ika'ne:dar], fma/ue/(1751-1812), østr. forf. og teaterdir. Skrev 1791 teksten til Mozarts opera *Trullesfejten*.

Schildt [jilt], *Runar* (1888-1925), sv.-fi. forfatter. Udg. en række bet. novellesaml. *Håxkogen* (1920) o. fl. og et par dramer,

bl. a. *Galgemannen* (1922), der udmærker sig ved fremragende sprogkunst og psyk. indfølelse vne.

Schiller [Jila], *Ferdinand Canin* < r *Scott* (1864-1937), eng. filosof. Udformede i *Riddles of the Sphinx* (1891), *Humanism* (1903) og *Logic for Use* (1930) en pragmatisk præget pluralistisk og personaltistisk idealisme.

Schiller [Klar], *Friedrich* (1759-1805), ty. digter, f. i Marbach i Württemberg som søn af en feltskær. S fik sin uddannelse på militærakademiet, flygtede 1782, oplevede tre lange vandreår, derefter i to år Korners gæst i Leipzig og Dresden, siden bosat i Jena, hvor han 1789 blev prof. i hist. gnm. Goethes formidling, og i Weimar. Det overeksponerede Sturm-und-Drang drama *Die Räuber* (1781) rummer ligesom den borgerlige tragedie *Kabale und Liebe* (1784) soc. anklage. Trilogien *Wallenstein* (1799) og senere dramer er mere bestemt af det rent kunstneriske, idet S dels benytter den fr. orienterede lukkede form, *Maria Stuart* (1800), dels den mere episke, åbne, *Wilhelm Tell* (1804). Dramatikeren S er Overalt en strålende retoriker. S skrev end-

en række folkelige og effektfulde ballader, f. eks. *Der Toucher*, *Die Kraniche des Ibykus* o. a. Æstetikeren S henvender sig i sin prosa derimod til en snævrere kreds, *Vber naive und sentimentalische Dichtung* (1795). (Portræt sp. 3977).

Schillerpreis, ty. litt. ærespræmie oprettet 1859, Da Wilhelm 2. nægtede uddelingen af S til G. Hauptmann, stiftedes en *Volks-S.*, som 1905 tilfaldt Hauptmann.

Schillerstiftung, Deutsche [daytja 'Jilarjiftu?'] (ty: den ty. Schiller-stiftelse), en fond til understøttelse af nødlidende ty. forf. el. deres efterladte (grl. 1859).

Schilling [JUHJ], østr. mønt = 100 Groschen (sept. 1948 = 0,4915 kr.). Opr. germansk betegn. for den byzantinske guldmønt solidus; blev i tidlig middelalder til en regningsenhed, inddelt i pfennige. Fra 13.-14. årh. præget i Tyskl. som sølvmynt under forsk. betegn.

Schilling [Jiilj], *Johannes* (1828-1910), ty. billedhugger. Hovedværker: 4 grupper af *Døgnets Tider* (Briihls terrasse i Dresden), *Germania på Vagt* (Niederwald) og *rytterstatuen af kong Johan af Sachsen* på teaterpladsen i Dresden.

Schimmelman'n [femal-], *Charlotte*, da. skønd. 1872 gift med grev H. E. S. Med omfattende intelligens og varmt hjerte støttet mange da. digtere, især Baggesen.

Schimmelman'n [Jemal-], *Heinrich Ernst* (1747-1831), da. minister. Søn af H. C. S. 1776 deputeret i finanskollegiet, 1778 direktør i Vestind. Kompagni, i Konflikt m. Høegh-Guldberg 1783, fra 1784 finansmin. og leder af kommercekollegiet. Bidr. til toldloven 1797, formåede ikke at gennemføre finanssønering, afgik efter statsbankerotten 1813. Bidrog til forbud mod negerhandel 1792. Udenrigsmin. 1824-31. Livligt litterært interesseret, støttede Schiller og da. digtere og videnskabsmænd. G. m. 1) *Emilie Rantzau* (d. 1780), 2) *Charlotte Schubart*. (Portræt);

Schimmelman'n [Jemal-], *Heinrich Carl* (1724-82), ty.-da. forretningsmand, politiker. Købmandsøn fra Pomern, tjente formue på militærleverancer under Preuss. Syvårskrig. Kom 1761 til Kbh., drev stor handel, erhvervede godser i Danm. og Vestindien. Hjalp reg. uden om bankerot efter 1762 ved kongedomsalg, kopskat og lån; medl. af kommerce-

Aksel Schiøtz.

H. K. Schjelderup.

Aug. Wilh. Schlegel.

Fr. Schlegel.

F. E. D. Schleiermacher.

F. A. Schleppegrell.

kollegiet 1767, skattemester 1768, 1772-82 leder af finanserne. (Portræt sp. 3980).

Schimmelmänn [Jemal-]. Heinrich Carl (f. 1890), da.-ty. godsejer. F. i Holsten, ty. officer 1911-19; ejer af Lindenberg, Wandsbeckste Fideikommis m. m.; da. indfødsret 1927. Knyttet t. LS, under besættelsen udfordrende tyskorienteret, stabsleder i DNSAP, medl. af sammes storråd, 1941-45 formand f. »Fædrelandets bestyrelse. 1948 ved højesteret idømt 4 års fængsel, 10 års tab af borgerl. rett., halv formue konfiskeret (afstod 1949 bl. a. Dronninglund hovedgård, men beholdt Lindenberg).

Schimmelmänn's Palæ, nu Odd Fellow Palæet.

Schindler [lind-], Anton (1795-1864), østr. dirigent. Fra 1819 Beethovens nære ven. Hans optegnelser er den vigtigste kilde for Beethovenforskningen.

Schindler [Jen'd-], Peter (f. 1892), da. kat. præst, historiker og arkæolog, lyriker og journalist. Har skrevet en række afh. om katolicismen, rejeskildringer og digte.

Schinkel [finkai], Carl Friedrich (1781-1841), ty. arkitekt (og maler), p. gr. af evner og embedsstilling ty. nyklassicisms fører: *Hauptwache* (1816-18), *Neues Schauspielhaus* (1818-21), *Altes Museum* (1822-28), alt i Berlin. I sine senere værker *Bauakademie* (1832-35) og Wilh. 18 bydlingslot, *Babelsberg, mer* Potsdam (1834). - Ny-gotiker.

Schipa [skip-], Tio (T. 1890), ital. operasanger (lyrisk tenor). Debut 1911.

Schiphol [stiphol], civil og mil. flyveplads 14 km SV for Amsterdam. Hjemmebase for bl. a. Fokkerfabrikerne og KLM.

Schipka-passet, ty. stavemåde for Sjøkpasset i Bulg.

Schirach [firat], Baldur von (f. 1907), ty. nationalsocialist. 1928 rigsfører for nazistiske studenter; 1933 rigsgangdomsfører, samlede herefter ty. ungdomsorganisationer i Hitler Jugend. 1940-45 rigsgangdomsholder i Wien; som medansvarlig for jødedeportationerne dømt ved Nürnberg-retten okt. 1946 til 20 års fængsel for forbyrdelser mod menneskeheden, desuden v. afnazificeringsdomstol i München en tillægsstraf på 10 års strafarbejde.

Schirmer [fir-], Johann Wilhelm (1807-63), ty. maler. Elev af akad. i Diisseldorf. Virksom i Karlsruhe. Landskaber.

Schizanthus [skitsantus] (gr. *schizein* spalter + *anthos* blomst), slægt af natkyggefam. især fra Chile. Et par arter er eenårige prydpalnter på friland. En hybrid. S. wisetonensis dyrkes som pottepalnt under navn af »fattigmænds orkidé«.

schizo- [skitsos-] (gr., *schizein* spalte), spaltningss-

schizofreni [skitsos-] (*schizo-* I -freni), *dementia praecox* el. *ungdomslovnsind-*, xdbredt form for sindssygdom, ofte i de unge år og da sædv. førende til en sjælelig defekttilstand. Der findes fl. undergrupper, *hebefreni*, med udpræget tankeangestforstyrrelse, *katatoni* med udprægede muskelfænomener og stuporlilstande og *dementia paranoides*, en senere optrædende forrykkelhedsform, hvor vrangforestillinger og hallucinationer er meget udtalte.

schizoid [skitsos'id] (*schizo-* I -id), psykisk reaktionsform, der giver de pågældende personer et præg af særhed, skruethed, følelseskulde, selvoptagetthed (autisme). Udtrykket s. er afledet af de nævnte træk lighed med symptomer ved ungdomslovnsind (schizofreni).

schizotym [skitsos'tym] (gr. *schizein* kløve I -thymos sjæl), indadvendt; if. Kretzsch-

mer udadtil kølig, indadtil følsom mennesketype.

Schiødte [f'øta], dørgeu Christian (1815-84), da. zoolog. Uden akad. uddannelse. Knyttedes 1842 til Kgl. Naturhist. Mus., 1854 prof. Grundlæggende arbejder over billelarver. S. der stod i modsætn. til Steenstrup, havde talrige elever. (Portræt sp. 3981).

Schiøler [l'ø-], Eiler Lehn (1874-1929), da. ornitolog. Udg. *Danmarks Fugle*; 1, og 2. bd. 1925-26, 3. bd. 1929.

Schiøler [l'ø-], Inge (f. 1908), sv. maler; skønt uarbejdsdygtig fra 1934 p. gr. af sygdom står S som en af de betydeligste nutidige sv. matere v. sin lidenskabeligt beåndede opfattelse af motivet: landskaber og porti.; repr. i kunstmus.

Schiøler [i'ø-], Victor (f. 1899), da. klavervirtuos. Deb. 1914, cieb. som orkesterdirigent 1923. Opera- og balletleder ved Det Kgl. Teater 1930, 1931-32 kapelmester og mus. konsulent s. st. Cand. med. 1940. (Portræt sp. 3981).

Schiøler-gruppen, da. terrorgruppe under besættelsen, selvstændigt virkende under Gestapo. Dannet okt. 1944; leder Ib Gerner Ibsen (f. 1922), dæknavn Schjøler. Den normalt aktive del af S var ca. 10 mand, hvoraf et par likvideredes for befrielsen. Tilstået 20 mord, 15 drabsforsøg, foruden mishandlinger, røveri m. m. Ved højesteretsdom sept. 1949 dødsdømedes 3 medl., bl. a. lederen.

Schiøtt [f'øt], Julius (1856-1910), da. litterat. Virkede som udg. og red. (bl. a. af »Frem«) i oplysningsens tjeneste. 1899-1910 direktør for Zool. Have.

Schiøtz [Jøts], Aksel (f. 1906), da. sanger (tenor), elev af Lincke og Forsell. Cand. mag. 1930; 1936-38 adjunkt. Deb. 1939 på Det Kgl. Teater. Er navnlig skattet som romance- og oratoriesanger. Efter fl. års sygdom optrådte han igen sept. 1948.

Schiøtz [Jøts], Carl (1877-1939), no. skolehygiejniker, kendt bl. a. for sin indførelse af Oslofrokosten samt sit forslag om inddeling efter »fysisk alder «i skoleidrætt.

Schjelderup [Jæbrup], Gerhard Rosenkron (1859-1933), no. komponist. Musikforfatter. I sin musik stærkt wagnerisk påvirket. Har komp. adsk. operaer og symfoniske værker, herimellem *Brand*, romancer, ballader m.v. Har skrevet værker om *Edv. Grieg* og *Wagner*.

Schjelderup [Jæbriip], Harald Krabbe (f. 1895), no. filosof og psykolog. Var under den ty. besættelse fange på Grini. Har foruden en filosofihistone og en psykologi skrevet bl. a. *Nevrose og opdragelse* (1937) og *Nevrosene og den nevrotiske karakter* (1940), hvori han på grundl. af psykoanalytiske forskninger fremsatte en videreførelse af S. Freuds og Wilh. Reichs neuroseteorier. (Portræt).

Schjellerup [Jæl-J], Hans Carl Frederik Christian (1827-87), da. astronom, udførte værdifulde iagttagelser af stjernepositioner med meridiankreds, udgav den arab. astronom Al Suffis stjernefortegn, i fr. oversættelse.

Schlabrendorff [!!<-], Fabian von (f. 1907), ty. embedsmand, officer (brandenburgsk adel). Antinazist, arbejdede fra 1933 på at organisere opposition bl. officererne; rettede attentat mod Hitlers flyvemaskine 13. 3. 1943; bidrog til Stauffenberg's bombeattentat 20. 7. 1944, arresteret 17. 8., men frifundet marts 1945, da dokumenter var ødelagt v. luftangreb. Derpå i forsk. koncentrationslejre. På grl. af S-s medd. udkom 1946 *Offiziere gegen Hitler*, (da. *De Retfærdige i Sodoma* 1946).

schlager [slayar] (østr: (melodi) der slår (an)), revue-, film-el. dansemelodi, der er komp. med det formål at imødekomme den bredeste smag.

Schlagintweit [!!<-gintvait], Hermann r. (1826-82), Adolf v. (1829-57) og Robert v. (1833-85), tre ty. brødre, alle opdagelsesrejsende, berejste 1854-57 Himalaya og Kärakorum.

Schlegel [Jle:g3l], August Wilhelm von (1767-1845), ty. forfatter og litteraturkritiker, broder til Friedr. S. Betydeligt forment, overs. 1797-1810 Shakespeare, desuden meget fra de romanske litteraturer; fra 1818 var S prof. i indisk i Bonn. *Berliner Vorlesungen über schone Kunst und Literatur* (1801-04) var baseret på de romantiske grundideer. (Portræt).

Schlegel [Jle:g3l], Dorothea (1763-1839), ty. forfatterinde, datter af Moses Mendelssohn, i 2. ægteskab g. m. Friedrich S; skrev, stærkt påvirket af Goethes »Wilhelm Meister«, romanen *Florentin* (1801).

Schlegel [Jle:g3l], Friedrich von (1772-1829), ty. forfatter. Udg. 1798-1800 s. m. broderen A. W. S lidskr. *Athenum*, et midtpunkt for den nyskabte romantiske bevægelse. Deri kom S-s *Fragmente*, romantiske grundideer meddelt i form af geniale, ofte dunkle strotanker. Mindre betydelig var S-s rent digteriske formuleringer, *Lucinde* (1799, roman). (Portr.).

Schlegel [sle'ya], Fritz (f. 1896), da. arkitekt, Akad.s guldmedaille 1927, bl. a. *overformyndariets bygning* (1935-37), *krematoriekapellet på Mariebjerg kirkegård* (1936) og s. m. Edv. Thomsen *Søndermarks krematorium* (1927-29) o« *Husum kommuneskole* (1928-30).

Schlei [llai], ty. navn på Slien.

Schleicher [Jlaxar], August (1821-68), ty. sprogforsker. Hovedværk: *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* (1861).

Schleicher [Jlaxar], Kurt von (1882-1934), ty. general, politiker. Knyttet til Hindenburg, rigsværnsmin. under v. Papen juni 1932; rigskansler dec. s. å., modstander af Hitler. Søgte forb. m. socdem., modarbejdedes af rigsbanken og v. Papen, mistede Hindenburgs tillid og veg jan. 1933 pladsen for Hitler. 30. 6. 1934 myrdet s. m. sin hustru på Hitlers ordre.

Schleiermacher [Jlajsmatar], Friedrich Ernst Daniel (1768-1834), ty. teolog og filosof, den protestantiske teol.s største tænker. Hævede i *Über die Religion, Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern* (1800), at rel. er en følelsessag. Bestemte i hovedværket *Der christliche Glaube* (1821-22) religionen som følelsen af den absolutte afhængighed over for det ubekendte. I *Die christliche Sitte* (1843) bygges etikken på 4 goder: Stat, samfund, skole og kirke, og ses målet i åndens herredømme over naturen. Desuden mange andre skr. (Portræt).

Schlenther [fiantar], Paul (1854-1916), ty. forfatter og teaterleder. Gjorde en indsats for G. Hauptmann og H. Ibsen og foranstaltede s. m. sin da. ven filologen Julius HofTory (1855-97) en kritisk udg. af de ældste ty. Holbergovers. 1898-1910 direktør for Burgtheater i Wien.

Schleppegrell [slæpagral], Frederik Adolph (1792-1850), da. officer. F. i Norge, i da. tjeneste efter 1815, førte brigade 1849 ved Fredericia, faldt ved Isted 25. 7. 1850 under kamp om Øvre Stolk. (Portræt).

Schlesien (da. [sle'yan], ty. [Jle:zjan]), landskab omkr. Odras (Oders) øvre og mellemste løb, delt ml. Polen og Cecho-

Slovakiet. 1) Det polske S (po. *Slask* [slask]), 39 806 km² med 4 744 000 indb. (1946), hovedstad Wrocław (Breslau). Mod SØ udnyttede kul samt jern-, zink- og blymalm i det øvreschlesiske industriområde med byerne Zabrze (Hindenburg), Bytom (Beuthen) og Gliwice (Gleiwitz). 2) Cechisk S (cech. *Slezsko* [slæsko]), del af prov. Morava og Slezsko, opfyldes af Jeseník, en del af Sudeterne. - *Historie*. Kort før 1000 knyttedes S til Polen, kristnedes i 11. årh., under egne fyrster af Piastdynastiet fra 1163. Fortryskedes, arvedes efter 1250, eflh. overvejende samlet under Bøhmen. 1740 erobrede Frederik 2. af Preussen S undt. sydligste strimmel. Det overv. protestantiske land sluttede sig hurtigt til Preussen. Efter skarp ty.-po. konflikt og folkeafstemning. 1921 afstodes 1922 den sydøstl. halvdel af Øvreschlesiens industriområde til Polen; gemindlemmet i Tysk. 1939. 1945 kom hele det ty. S efter sovjet. erobr. under polsk admin.; tyskerne udvist til Tyskland.

schlesiske krige, tre krige, 1740-42, 1744-45 og 1756-63 (Syvårskrigen), før ml. Frederik 2. af Preussen og Maria Theresia af Østrig om besiddelsen af Schlesien.

schlesiske skoler, de, ældre, nu opgivte betegn. for den tidl. og senere barokdigtning i Schlesien.

Schleswig [Jle:svix, 'Jlæs-], ty. navn på Slesvig.

Schleswig-Holstein [Jle:svix 'holjtajn], da. Slesvig-Holstein, ty. land (1867-1946 preuss. prov.) i den brit. zone; 15 700 km², 2,6 mill. indb. (1946). Heraf Syd-slesvig 631 000 indb. (1933); 318 000 indb. og Holsten 1996 000 indb. (1933); 1470 000 indb.). Største byer: Lübeck, Kiel (hovedstad) og Flensburg. Befolkningsstæthed 1947: 169 pr. km² (1939: 102). I 1946 fandtes ca. 1 mill. flygtninge i S (38 % af befolk.). S begrænses mod N af Danm., mod S af Elben og Mecklenburg. Mod V findes store marskenge og klitlandskaber. 44 % af arealet er agerland, 31 % er vedvarende græs og 8 % skov. De vigtigste afgrøder er havre, rug og kartofler. I 1937 fandtes 160 000 heste, 1 095 000 stk. hornkvæg og 765 000 svin. Tidl. oeløvudvinding ved Heide. Bet. industri, særlig i Flensburg og Kiel.

Historie. Det gi. da. hertugd. Sønderjylland (Slesvig) og det ty. hertugd. Holsten, der siden 14. årh. under skiftende fyrstestæder havde været knyttet t. hinanden, afstodes t. Preussen og Østrig v. Wienerfreden 30. 10. 1864. Efter Østr.s nederlag 1866 indlemmedes de i Preussen som provinsen S (jan. 1867), idet den ty. befolk.n. såb om selvstændigt ty. S under Augustenborgerne fejedes til side. Mens slesvigholstenierne tabte sig, bestod danskheden i Nordslesvig, der 1920 genforenedes m. Danm. 1946 oprettedes provinslanddag i Kiel og landsregering for S; ved landdagsvalg 1947 blev socdem. største parti (Liedemann min. præs. i st. f. Steltzer; fra aug. 1949 Bruno Diekmann); ved forbundsvalg aug. 1949 fik Kristelige Demokr. (CDU) 429 000, soc. dem. (SPD) 413 000. Den da.-sindede bevægelse endes juli 1949 m. Kielreg. om demokr. garantier for mindretallet.

Schleyer [Jlairs], *Johann Martin* (1831-1912), ty. kat. præst. Skabte 1879 hjælpe-sproget volapük.

Schlichtkrull ['slikt-j], *Johan* (1866-1945), da. maler. Deb. 1889. *Når Hvilten Falder På* (kunstmuseet) samt portrætter.

Schlick [Hik], *Moritz* (1882-1936), østr. fysiker og filosof. Grl. »Wienerkredsens« og spillede en stor rolle ved udformningen af den logiske empirisme.

Schlieffen [Jli-fon], *Alfred von* (1833-1913), ty. generalstabschef 1891-1905. Udarbejdede p. gr. af fr.-russ. alliance plan for tofrontskrigen. S-planen forudsatte henholdende krig mod Rusl., lynkrig mod V med omringning og tilintetgørelse af fr. hæer; fulgtes ikke konsekvent i 1914.

Schliemann [fli-J, *Heinrich* (1822-90), ty. arkæolog. Indtil 1863 forrettings-

mand, hvorefter han helligede sig arkæologien. Genfandt Troja i ruinhøjen Hisarlik v. Dardanellerne og foretog fra 1871 omfattende udgravninger her ligesom siden i Mykene, Orchomenos, Tiryns og på Ithaka, nu assisteret af arkæologen Wilhelm Dörpfeld. Har i en række bøger offentliggjort sine fund. S var en uetodisk, men begavet amatør, der i kraft af fantasi og energi blev en pioner i udforskningen af Grækenlands forhistorie.

Schlippe's salt [Jlipps-J (opdaget 1821 af den ty.-russ. kemiker *Schlippe*), Na₂SbS₄·9H₂O, natriumsulfatoantimonat.

Schlumberger [Jlobær'se, Jlum-], *Jean* (f. 1877), fr. forf. Har i psyk. romaner skildret efterkrigstidens urolige mentalitet og i slægtsromanen *Saint-Saturin* (1931) givet udtryk for en heroisk-optimistisk livsanskuelse.

Schlusnus (Clausnus), *Heinrich* (f. 1888), ty. operasanger (baryton). Kendt som en fremragende romancesanger.

'Schlüsselburg, russ. *Sjissel'burg*, til 1944 navn på byen Petrokrepost i Sovj. **Schluter** ['ly:-], *Andreas* (1664-1714), ty. billedhugger og arkitekt. Virksom i begge egensk. v. tøjhuset i Berlin, her krigermasker. Ledede smst. ombygning af slottet i årene 1698-1706; hans fortrinlige arb. her standsees efter en nedstyrtning af et tårn; faldt i unåde, døde i Rusland. Hovedv. som billedhugger: *rytterstatue af kurfyrste Frederik Vilhelm* (1703).

Schlyter ['ly:-], *Carl Johan* (1795-1888), sv. retslærd. Berømt som udgiver af *Corpus juris Sueo-Gothorum antiqui. Samling af Sveriges gamla Lagar* 1-12 (1827-69).

Schluter ['sly:tar], *Karl* (f. 1883), da. forfatter og ingeniør. Af hans skuespil, der næsten alle er skrevet ud fra et dystert livssyn, har især *Afspreet* (1932), *Nu er det Morgen* (1934) og *Brudesengen* (1937) vakt opmærksomhed. Driftsbestyrer ved Holmegårds Glasværk fra 1909.

Schmalkalden [Ima:'kald3n], ty. by i SV-Thuringen; 11 000 indb. (1939) fabrikation af jern- og stålvarer. S nævnes første gang 874.

schmalkaldiske artikler, forfattet af Luthal 1536 som forberedelse til et alm. kirke møde: vedtaget af hans tilhængere 1537 i Schmalkalden, bekendelseskrift i mange luth. kirker.

schmalkaldiske forbund, sammenslum, af ty. protestantiske fyrster, stiftet i Schmalkalden 1530-31 under ledelse af Filip af Hessen; støttet til Frankrig. Under den schmalkaldiske krig 1546-47 svigtede sammenholdet v. Karl 5.s angreb, efter Muhlbjergslaget 1547 opløstes s.

Schmedes [sme:53s], *Erik* (1868-1931), danskfødt østr. kammersanger, 1898-1924 Wieneroperaens førende Wagner-tenor.

Schmedes [smeidss], *Hakon* (1877-1938), da. komponist og violinist. Har bl. a. komp. balletten *To i et Glashus* (1922-23) samt sange, klaver- og violinmusik.

Schmeling [Jme:-], *Max* (f. 1905), ty. bokser, fra 1924 professionel, fl. gange europamester i letsværvægt, 1930-32 verdensmester i sværvægt. Vandt over Joe Louis 1936.

Schmidt [smet], *Albrecht* (1870-1945), da. skuespiller. Lærte opr. maleri hos Zahrtmann og kom via Det Kgl. Teaters malersal på elevskolen. Deb. 1891 og virkede senere på forsk. scener som skuespiller og iscenesætter, 1915-17 dir. for Alexandra-teatret, 1922-32 samt senere ved Dagmar-teatret, hvor han med talent fremstillede intelligente karakterer og, senere, noble ældre mænd. Filmdebut 1909. Udg. 1937 sine erindringer / *Liv og Kunst*, 1941 romanbiografien *Keam*.

Schmidt [smet], *Alfred* (1858-1938), da. tegner; medarb. v. Klods Hans, Bleksprutten m. m.; bogill. (111. sp. 3987 f.n.).

Schmidt [smet], *August F.* (f. 1899), da. forfatter. Talr. bøger om folkeminder og d. folkekultur samt fl. litt. undersøgelser, bl. a. *Jakob Knudsen* (1936) og *Johan Skjoldborg* (1938).

Schmidt, Eduard, ty. forf., skrev under pseud. Edschmid Kasimir.

Joh. Schmidt.

Aage Schoch.

Schmidt [mit], *Georg Friedrich* (1712-75), ty. kobberstikker. Rejste 1736 til Paris, hvor han blev medlem af akad. Hofkobberstikker i Berlin. Længere ophold i St. Petersburg. Fremragende portrættstikker.

Schmidt [smet], *Ivar* (1869-1940), da. teaterdirektør. Deb. som skuespiller 1891, derefter i provinsen, 1892-95 på Casino, 1896-1911 indehaver af et herreskræderi, og fra 1911-37 Det Ny Teaters direktør med et broget, ofte folkeligt og lystspilpræget repertoire.

Schmidt [smet], *J.* (1845-1923), da. veteranr., dylørge i Kolding; indførte en behandlingsmetode for den såk. kælvningsfeber.

Schmidt [mit], *Johannes* (1843-1901), ty. sprogforsker; arbejdede især med udforskningen af de indoeur. sprogs forhist. trin. *Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen* (1872).

Schmidt [mit] (-Wodder), *Johannes* (f. 1869), ty. sønderjysk politiker. Præsteson fra Als af hjemmetysk slægt, fra 1896 præst i Vodder. Tog 1907 afstand fra ty. tvangspolitik i Sønderjylland, i opposition til Den Tyske Forening. Efter 1918 fremtrædende i arbejdet for at bekæmpe ty. afstæelse af Nordslesvig, 1920-34 formand f. den ty. slesvigske vælgerforening, 1920-39 folketingsmand; for moderat t. tysksindede mindretal efter nazismens gennembrud i 1930erne trængt til side efter brydninger i partiet. En tid fængslet efter kapitulationen 1945.

Schmidt [smet], *Johannes* (1877-1933), da. naturforsker. Opr. botaniker, senere fiskeri- og fysiol. forstander v. Carlsberg-labor.s fysiol. afd. 1910. Omfattende arbejder over ålens yngleplader. Leder af Dana-ekspeditionerne. Også arbejder over arvelighedsforhold og raceproblemer. (Portræt).

Schmidt [mit], *Kaspar*, ty. fiios. forfatter, skrev under pseud. Max Stimer.

Schmidt [smet], *Louis* (f. 1885), da. journalist, red. og udg. af Aarhus Stiftstidende fra 1920.

Schmidt [smet], *Max* (f. 1898), da. psykiater, 1937 overlæge ved sindssygehus i Augustenborg, 1944 overlæge i psykiatri ved politiet. Afh. om legemstyper og sindssygdom og om alkohol i blodet.

Schmidt [mit], *Otto* (f. 1891), russ. polarforsker, eksped. langs Ishavets kyst 1932 og senere (1933 Tjeljuskin-eksped.).

Schmidt [smet], *Rudolph* (1836-99), da. forfatter. Forsøg på at forbinde sin filos. mester Rasmus Nielsens anskuelse med grundtvigske præger hans kritiske virksomhed bl. a. i tidsskr. »For Idé og Virkelighed« (1869-73). Bl. hans digteriske arb. mærkes dramaet *Den Forvandlede Konge* (1876).

Schmidt [smet], *Valdemar* (1836-1925), ua. orientalist; indførte som privatdocent i

Alfred Schmidt: Henrik Ibsen. (Bleksprutten 1898).

Arthur Schopenhauer. J. F. Schouw.

- assyriol. og ægyptol. ved Kbh.s Univ. disse fag i den akad. undervisning i Danm. S-S forskninger var især rettet mod Orientens oldhist., *Assyriens og Ægyptens Cl. Historie* 1-2 (1872-77) og ægyptisk arkæol., *Levende og Døde i Det Gl. Ægypten* (1919). S tog virksom del i tilvejebringelsen af glyptotekets ægypt. saml.
- Schmidt** [smet], *Aage* (1885-1949), da. skuespiller. Deb. 1907, siden knyttet til forsk., privatscener. Fra 1929 Aage Hansen i Lochers radio-serie »Familien Hansen«.
- Schmidt-Phiseldæck** [smet 'fi'ssldæk], K. (f. 1894), da. bibliotekar. 1946 tituler overbibliotekar ved Det Kgl. Bibliotek. Leder af Danm.s institut for udveksling af vidensk. publikationer.
- Schmidt-Rottluff** [fmit 'rotluf], *Carl* (f. 1884), ty. maler. Har malet ekspresionistiske billeder og udført træsnit.
- Schmidt-teleskop**, en kikkerttype opfundet af den ty. optiker Bernhard Schmidt, benyttes ved astrofotografering. S, der består af et sfærisk hulspjel og en korrektionslinse anbragt i dettes krumningscentrum, udmærker sig ved skarp afbldning over et stort felt selv ved stort åbningsforhold. (111. se tavle Astronomiske Instrumenter).
- Schmiegelow** ['smi:yalou], *Ernst* (1856-1949), da. ørelæge. Overlæge ved Rigshosp. oreafd. 1910-27. Prof. ved univ. 1916-27. Sammen med Holger Mygind grl.af da.oto-rhino-laryngologi. Har skrevet *Lærebog i Ørets Sygdomme* samt et stort antal vidensk. arbejder, også af med.-hist. art.
- Schmith**, *Jørgen Haagen*, da. sabotør, kendt under dæknavnet Citronen.
- Schmoller** ['fjoml], *Gustav* von (1838-1917), ty. nationaløkonom og socialhistoriker. Medl. af det preuss. statsråd 1884, af Herrehuset 1899, fører for nationaløkonomiens yngre, socialreformatoriske hist. skole.
- Schnabel** ['Ina:], *Arthur* (f. 1882), ty. pianist og modernistisk komponist. Levede 1901-33 i Berlin, derefter i London og New York. Navnligt kendt som Beethoven-fortolker.
- schnauzer** ['Jnautsr] (ty., af *Schnauze* snude), d. s. s. rattler-pinscher.
- Schnedler-Pe'tersen** [snædlør-], *Fredrik* (1867-1938), da. kapelmester, for paleokoncerterne 1909-31 og i Tivoli 1909-35.
- Schneeberg** ['fne:bærk], navn på fl. ty. bjergtoppe, bl. a. i Fichtelgebirge (1051 m), Sudeterne (1424 m), Elbsandsteingebirge (721 m) og Østrigske Alper (2075 m).
- Schneekloth** ['sneklot], *Hans* (1812-1882), da. skolemand. Oprettede 1854 en realskole i Kbh., 1857 udvidet til latin-skole (nu statsgymnasium).
- Schneekoppe** ['fne:kop9], polsk *Sniezka* ['sniæjka], cech. *Snezka* ['sniæjka], højeste punkt i Sudeterne (1603 m), i Riesengebirge. Dækket af tundra; meteor. station.
- Schnévoigt** ['fne:fäikt], *Georg* (1872-1947), fi. kapelmester. Har virket forsk. steder, bl. a. Helsinki, Riga, Munchen, Dusseldorf, Stlm., Los Angeles og fra 1930 Malmo.
- Schnévoigt** ['snefäyt], *George* (f. 1893), da. filminstruktør. Opr. skuespiller. Deb. 1915 som filminstruktør, senere »Laila« (1929 og 1937), »Eskimø« (1930), »Kirke og Orgel« (1932), »Champagnegaloppen« (1938) o. a.
- Schneidemuhl** ['tnaid3my:l], ty. navn for Pia i Polen.
- Schnei'der** ['sn-j, *Andreas* (f. 1886), da.

geodæt. Prof. i landmåling og nivellering v. Polytekn. Lærestalt fra 1935. Har S. m. N. Thorkil-Jensen skrevet *Lærebog i Landmåling*.

- Schneider** [fnæ'dæ:r], *Eugène* (1805-75), fr. industridrivende, købte 1836 s. m. sin broder Adophe S (d. 1845) jernværkerne i Le Creusot og grl. dermed et stort industriforetagende, fremstillende lokomotiver, skibe, damphamre, panserplader og al slags krigsmateriel, særlig svært artilleri.
- Schneider** [fnæ'dæ:r], *Eugène* (1868-1942), fr. industrimand, søn af Le Creusotværkernes grundlægger. Øvede stor indflydelse i fr. politik ved kontrol over banker og udenl. metalindustri, bl. a. Skodaværkerne (1920-38). Svækket 1936 ved min. Blums nationalisering af rustningsindustrien.
- Schnei'der** ['sB-l *Marinus* (1884-1910), da. forfatter. Talentfuld journalist, produktion. Usædvanlig levende lyriker af Stuckenbergs skole. *Forår mellem Mure* (1909). Gribende syge- og dødsdramatiske *Efterladte Digte* (1917).
- Schneider-pokal** [fnæ'dæ:r-j, vandrepokal udsat af franskmændene Jacques Schneider (1879-1928) i 1912 som præmie i en årlig internat, hastighedskonkurrence for søflyvemaskiner. S vandtes for tredje gang i træk og dermed til ejendom af England 1931.
- schneidig** ['snaidi] (ty. *schnneiden* skære), flot, elegant (især om preuss. officerstyper).
- Schnepfental** ['fnæpfanta:~], filantropium i Thuringen, grl. 1784 af Salzmann. S eksisterede endnu under 2. Verdenskrig.
- Schnitler** [finitler], *Carl Wille* (1879-1927), no. kunsthistoriker; har bl. a. skrevet *No. haver i gt. og ny tid* 1-2 (1916), *Malerkunsten i Norge i 18. årh.* (1920).
- Schnittger** ['fnitgsr], *Bror* (1882-1924), sv. arkæolog. Undersøgte oldtidens flintgruber i Skåne og grøtten *Stora Forvar* på Karlo.
- Schnitzer** ['Jnitsor], *Eduard*, Emin Paschas opr. navn.
- Schnitzler Pfäit-S**, *Arthur* (1862-1931), østr. forfatter. Nervelæge i Wien. I dekadenceprægede dramaer, romaner og noveller har S formået at genskabe ægte wienertemninger, *Anatol* (1893), dram. dialoger.
- schnorkel** ['Jnor-], en på ty. u-både under 2. Verdenskrig installeret luftmast, der tjente såvel til indtagning af frisk luft som til afgang fra Forbrændingsmotorerne, således at disse sidste også kunne anv. i neddykket tilstand.
- Schoch [Jok], *Aage* (f. 1898), da. redaktør. Medarb. v. Jyllandsposten 1926-34, redaktionssekr. v. Berlingske Tid. 1934; 1934-42 redaktør v. Nationaltidende, fjernet under ty. pres p. gr. af bladets antiazatiske holdning (Antikomintern-pagten). Medl. af frihedsrådet 1943-44, arresteret af tyskerne 18. 9. 1944, befriet ved ødelæggelsen af Shell-huset 21. 3. 1945. 1945-46 redaktør ved Berl. Tid. 1949 dir. for Da. Røde Kors. (Portræt sp. 3987).
- Schokland** ['sfoklant], tidl. ø i Zuyderzøen, Holl. Ligger nu i S-randen af den inddæmmede NØ-Polder.
- schola** ['sko:] (lat., af gr. *scholé* fritid), skole, især: højere skole.
- Scholandter** ['fo:landar], *Fredrik Wilhelm* (1816-81), sv. arkitekt, forfatter og maler; prof. i bygningskunst 1848. Har bl. a. opf. den *Gl. tekn. Højskole* (1863) og *Synagogen* (1870) i Stlmh. Mange akvareller. Udg. fl. skønlitt. arb.
- Schollander** ['Jo:londar], *Sven* (1860-1936), sv. billedhugger og Bellman-sanger. Fremragende guitarist og luthspiller.
- Scholem Alechem** ['Jo:l3m a'le^am], (hebr. fred med eder), pseud. f. Schalom Rab(b)inowitz (1859-1916), russ.-jød. forfatter, som på jiddisch gav humoristiske skildringer af landsbyjødernes og deres forhold.
- scholier** ['sko-] (gr., af *scholē*fritid), skole, betegn. f. oldtidens oplysende randnoter til klassiske forfattere.
- Scholten** ['fol-], *Peter von* (1784-1854), guvernør i Da. Vestindien. Officer, fra 1814 embedsmand på St. Thomas, gene-

- ralguvernør 1835-48. Arbejdede for negernes frigørelse, proklamerede under negeropstand 1848 slaveriets ophævelse. Skarpt angreb et plानी for sin holdning; fradømt embedet 1851, frikendt ved højesteret 1852.
- Scholtz** [tolts], *Heinrich* (f. 1884), ty. religionsfilosof og logistiker. Har bl. a. skr. *Glaube und Unglaube in der Weltgeschichte* (1911), *Religionsphilosophie* (1921), *Metaphysik als strenge Wissenschaft* (1941).
- Schongauer** ['Jo:n-], *Martin* (ca. 1430-91), ty. maler og kobberstikker. Virksom

Martin Schongauer: Madonna im Rosenhag.

- bl. a. i Colmar. Hovedværk: *Madonna im Rosenhag*. Meget fremragende kobberstikker. Levende skildringer af ty. folkeliv. Ornamentsk.
- Schoop** [Jo:p], *Trudl*, schw. danserinde og koreograf. S lægger som Kurt Joos vægt på det dramatiske udtryk og har sin styrke i komikken; fl. da. dansere med hende på turnee i Eur. og USA. I Kbh. 1934. 1935 Og 1938.
- Schoops metode** [fo:p] (efter den schw. ingeniør Max Ulrich *Schoop* (f. 1870)). d. s. s. sprøjte-metalisering.
- Schopenhauer** ['lo:-psnauar], *Arthur* (1788-1860), ty. filosof. Påvirket af Kant fremsatte S i hovedværket *Die Welt als Wille u. Vorstellung* (/819) og forsk. andre skrifter en pessimistisk verdensopfattelse, if. hvilken Kant's »Ding an sich« er en irrational, blind, evigt utilfredsstillt »livsvilje« (»Wille zum Leben«), der som følge af menneskets aprioriske erkendelsesformer fremtræder som en kausal, rumlig og tidslig forestillingsverden. Forstanden er blot livsviljens tjener, og livets mål er at befri sig for viljen, hvilket kan ske dels ved fortabelse i kunstyndelse, dels ved selvfornægtende medlidenhed, dels ved asketisk livsformægtelse. S-s etik er fremsat i *Die beiden Grundprobleme der Ethik* (1841). (Portræt.)
- Schoppen** [Jopan] (ty. krus), ældre ty. mål for flyd. varer (0,267-0,5 l).
- Schorfheide** ['lorf haid], ca. 9300 ha stort skov- og hedearal NØ f. Berlin, udlagt som et slags forreservat og førsøgsmark. I S lå Gorings landsæde Karinhall.
- schottisch** ['föttil] (ty. skotsk), dans i lige takt, lidt langsommere end polka. Dansedes 1. gang i England 1848 og kaldtes da ty. polka.
- Schott & Gen.** [Jot unt-] /Gen. fork. f. *Genossen* kompagni), Jena, ty. glasværk grl. 1886 af kemikeren Otto Schott (1851-1935) s. m. Ernst Abbe. Værket fremst. specialglassorter, fremfor alt til vidensk. apparatur, som under navnet jenaglas brugtes verden over. S beskæftigede før 2. Verdenskrig ca. 1500 arb.
- Schou** [skou], *Charles I.* (f. 1884), da. arkitekt og byplanlægger. Medstifter af Da. Byplanlaboratorium. Opf. en rk. villaer og etagehuse bl. a. *Lille Tuborg* (1933) i Kbh.
- Schou** [skou], ffans Jacob (f. 1886), da. nerve- og sindssygelæge, 1922 overlæge ved nerve- og sindssygehosp. Filadelfia.

Har oprettet det første da. nervesanatorium. Udg: *Religiositet og Sygelige Sindstilstande* (1924), *Sjælelige Konflikter* (1931), *Følelsernes Fysiologi* (1936), *Mændens Overgangsalder* (1946), og arb. om stofskiftet ved sindssygdomme.

Schou [skou'], *Jacob Hemic* (1745-1840), da. embedsmand. 1781-1804 kæmner ved Øresunds toldkammer i Helsingør. Kendt for sin udgave af kgl. forordninger fra 1670 (Schous Forordninger), påbegyndt 1777; fortsættets stadig.

Schou [skou'], *Kai* (f. 1899), da. pressemand. Cand. theol. 1923. S. å. medarb. ved *Ferslew'ske blade*, 1931 ved »Ekstrabladet«, chefred. siden 1948.

Schou [skou'], *Karl* (1870-1938), da. maler; elev af Zahrtmann; medl. af »Den Frie Udst.« 1901-14 og 1930-38; tilknytn. til fynboerne, men i opfattelsen af lyset be-

Karl Schou: Ved Canal Grande i Venezia. 1909. (Kunst m useet).

slægtet med Vilh. Hammershøj; figurbill. m. da., fr. og ital. landskaber; *dekorationsarb.* i *Chr. havns Gymn.* (1929-31) og *Rigshosp.s fødeafld.* (1933-34). Har skrevet en monografi over *Peter Hansen* (1938).

Schou [skou'], *Ludvig Abelin* (1838-67), da. maler; elev af Marstrand; fantasifulde figurfremstillinger, koloristisk følsomme inden for en ret snæver farveskala, bl. a. *Modellen Stella i Rom* (1866, Hirschsprungs Saml.), *Chione, Dræbt på Jagten af den Krænkede Diana* (1867).

Schou [skou'], *Peter Alfred* (1844-1914), da. maler; broder til L. A. S.; opr. handelsudd. og i mange år bosat i udlandet (Hamburg). Elev af akad. i Dresden og af Bonnat. Først debut i Danmark på rådhusudst. 1901; koloristisk nedstemte genrebill., af et ofte vemodigt, novellistisk indhold, portrætter, landskaber og opstillinger.

Schou [skou'], *Philip* (1838-1922), da. ingeniør og forretningsmand. 1868 medlem og leder af Fajancefabrikken Alumina, der i 1883 købte Den kgl. Porcelainsfabrik og knyttede bl. a. Ad. Clement og Arn. Krøg til virksomheden. 1874 formand for Teknisk Institut, 1883 formand for Fællesrepr. for Da. Håndværk og Industri og for Industriforeningen indtil henh. 1889 og 1890. Oprettede i denne periode kunstartstrimuseet og skabte Den Store Nordiske Udstilling i Kbh. 1888.

Schou [skou'], *Svend Aage* (f. 1896), da. farmaceut; hospitalsapoteker v. Rigshosp. 1928, prof. i farmaci ved Danmarks Farmaceut. Højskole 1936.

Schouboe ['skoubo'], *Henrik* (f. 1876), da. maler; figurbill. og stærkt følelsesbetonede landskabsbill. fra Bornholm.

Schous Fabrikker A/S, C. [skou's], grl. 1859 som sæbefabrik af Jens Christian Schou (1836-1900). Videreført og bet. udvidet af sønnen Lauritz Schou (1866-1938). Omfatter 1949: C. Schous Fabrikker (kem.-tekn. artikler, især sæbe, soda, vaskpulver m. m., boneovoks, parfumeri og kosmetik), Fabrikken Plastica A/S (plasticvarer, fodtøj, emballageartikler), A/S Schou Ravnholm (trikotage, keramik, lædervarer), A/S Ravnholm Kern. Renseri, A/S Ravnholm Strømpfabrik, Kbh.s Emaljeverk A/S, A/S Fabrikken Ira (træ- og børstevare, blikvarer) samt handelsvirksomhederne A/S Tatol og Fabrikken Ilka A/S. Koncernen har i alt 1150 filialbutikker og udsalg (sidstnævnte m. private indehavere), heraf 400 i Kbh., og beskæftiger ca. 4000 arb. og funkt.

Ludvig Schrøder.

Franz Schubert.

J. S. Schulin.

J.A. P. Schulz.

Moderselskabets aktiekap. var 1949 kr. 3 750 000.

schoutbynacht el. *schout-bij-nacht* (holl. [s' outbæi natt], da. [skoutbainakt]) (holl., egl: tilsynshavende om natten), holl. betegn. for kontreadmiral; anv. i den da. marine til 1771.

Schouten Øerne [s'outon], holl. øer i Geelvink Bugt, Ny Guinea.

Schouw [skou'], Joachim Frederik (1789-1852), da. politiker, naturvidenskabsmand. Fra 1821 prof. i botanik v. Kbh.s Univ., fra 1841 direktør f. Bot. Have. Fremtrædende liberal fra 1830erne, formand f. stænderforsaml. i Roskilde og Viborg 1835*0, medstifter af trykkefrihedsselskabet. Form. f. den grundlovgiv. rigsforaml. 1848-49. Skandinav. forkæmper for danskheden i Sønderjyll. moderat i valgretsspørgsmål. (Portræt sp. 3988).

Schouwen [s'oua], 0 bl. Zeeiandske Øer, SV-Holl.; 222 km²; 25 000 indb. Hårde kampe jan. 1945.

Schovelin ['Jo:vali'n], *Julius* (1860-1933), da. nationaløkonom og politiker, 1888-1918 knyttet til grosserer-societetets komité, 1920-30 børskommissær. Ml. 1909 og 1932 kons. medl. af Kbh.s Borgerrepræsentation og af rigsdagen. Forf. til talr. værker, særl. om den da. handels historie.

Schram [skram], *Peter* (1819-95), da. skuespiller og operasanger 1832-95 ved Det Kgl. Teater, operadebt 1841. En original og betydelig kunstner, især i sådanne roller, hvor hans mus. og dram. evner kunne gå op i en enhed. Berømt er bl. a. hans Don Bartolo, Mefistofeles, Caspar samt en række komiske karakterpræstationer i skuespilrepertoiret.

Schramberg ['Jrambærk], ty. by i Schwarzwald; 16 000 indb. (1939). Stør. urindustri.

Schreckhorn ['Jræk-], navn på to bjergtoppe (4078 og 3494 m) i Berner Alpenne i Finsteraarhorn-gruppen, Schweiz.

schreibersit [Jraibør'sit], *Fe₂NiP*, metalglinsende, tinhvidt mineral, der forekommer i meteor jern (fundet 1847 og opkaldt til ære for direktøren af det kejs. mineralieekabinet i Wien, Schreibers).

schrei'ne'ring [Irai-], presning af bomuldstof med graveret stålvalse med 10-20 riller pr. mm, hvorved stoffet får glans («silkefims»), opfundet 1894, navn efter opfinderen, dr. Schreiner.

Schroth [Jro:t], *Johann* (1798-1856), østr. naturlæge, indførte en tørste- og fastekur (S-kur), der i visse tilfælde også anv. af den off. lægevidenskab.

Schroeder ['skroQsr], *Erling* (f. 1904), da. skuespiller. Deb. 1925 på Det Kgl. Teater, hvor han spillede til 1927 og 1930-33, 1927-30 v. Aarhus Teater, 1933-36 v. Det Ny Teater, derefter på forsk. privatteatre og ved filmen. 1943-47 dir. for Ridder-salen, hvor han gennemførte et udsøgt kunstnerisk repertoire. Har bl. a. spillet »Hamlet«, »Aladdin«, Danilo i »Den Glade Enke«, Hsie Ping Kuei i »Lille Rislende Kilde« og Joe i »Livet Er Jo Dejligt«. Filmdebut 1927.

Schroder ['lro:dor], *Ernst* (f. ca. 1890), ty.-sønderjysk redaktør. Fra før i 1. Verdenskrig rådgiver f. tv. reg. i sønderjyske spørgsm., da statsborger v. option 1920. Bidrog t. Jens Møllers og nazismens sejr i ty. mindretal i N-Slesvig, fra 1937 red. af »Der Schleswig-Holsteiner« (månedsskrift), leder af ty. korrespondancebureau i Flensburg. 1948 idømt 6 års fængsel.

Schroder ['Jrø:dr], *Friedrich Ludwig* (1744-1816), ty. skuespiller. Kom 1759

til en skuespillertrup, ledede et teater i Hamburg 1771-80, 1785-98 og 1811-12; 1781-85 v. Wiens Burgteater. Berømt for sit naturlige og stærkt temperamentsfulde spil. Hans rep. gik fra komiske roller til Shakespeares tragiske skikkelser.

Schroeder ['lro'Ar], *Knud* (f. 1877), da. læge, overlæge ved Odense sygeh. 1912-1947; indførte svovlløien til fremkaldelse af kunstig feber ved behandling, af sygd.

Schröder ['skroS'sr], *Ludvig* (1836-1908), da. højskolemand. Cand. theol., forstander i Rødding 1862-1864. Grl. 1865 s. m. Heinrich Nutzhorn Askov Højskole, som han ledede til 1906 og gjorde til den førende i Norden. (Portræt).

Schrøder ['skrcxVsr], *Povl* (f. 1894), da. maler; medl. af »Den Frie Udst.« fra 1936, af »Grønningen« fra 1944; udpræget kolorist i interiører, figurbill. m. v.

Schrøder ['skrcd'Var], *Rolf* (f. 1872), da. arkitekt. Fra 1920 Indenrigsmins. konsulent i byggesager. Opførte bl. a. i Kbh. *Grundtvigs Hus* (1908) og (s. m. G. B. Hagen) *belysningsvæsenets bygn.* i Gothersgade (1913) samt *kirker* i Askov (1898) og Brørup (1925) m. m.

Schrødinger [Tru-], *Erwin* (f. 1887), østr. fysiker. 1927 prof. i Berlin. Emigreret 1933. Fra 1940 i Dublin. Grl. 1926 bølgemekanikken. Fik sammen med Dirac Nobelprisen 1935.

Schufardt [fu-], *Christian* (1739-91), ty. forfatter, schwabisk frihedssanger; udg. tidsskr. *Deutsche Chronik* og skrev digte, *Furstengruft*, *Kaplid*, rettet mod fyrstens overgreb, hvilket resulterede i 10 års fængsel (1777-87).

Schubert ['Jk'bart], *Franz* (1797-1828), østr. komponist, født i Wien. 1813-16 hjælpelærer hos faderen, der var skolelærer. Understøttedes 1816 af vennen Schober, så han kunne hellige sig musikken. 1818 og 1824 i sommermånederne husmusikker hos den gemmelige familie Esterházy i Ungarn. Det centrale i S's produktion er hans mere end 600 sange, hvor alle følelseslivets afskyninger finder deres udtryk. Bl. de større samlinger her findes *Die Schöne Millerin*, *Wintereier* og *Schwanengesang*. Endv. har han komp. 14 operaer og syngespil, korværker, 6 messer, 8 symfonier bl. a. nr. 8 i h., *Den Ufuldendte* komp. 1822 og nr. 7 i C komp. 1828, kammermusik, herimellem oktet. 2 kvintetter, 15 kvartetter, f. eks. nr. 14 i d *Der Tod und das Mädchen*, 2 klavertrioer (B og C), violinsonatiner, 4 hdg. klavermusik, herimellem *Grand Duo* i C op. 140, 2-hdg. klavermusik, herimellem sonater, eccosaiser, valse, impromptus, moments musicaux m. v. (Portræt).

Schubothé ['Jubo:t], *Johann Heinrich* (1761-1828), da. forlagsboghandler. Grl. 1795 sin virksomhed, som 1909 overtoges af Gyldendal.

Schuch [lut], *Karl* (1846-1903), østr. maler. I Paris underCourbets påvirkning. Farvefinc landskaber og nature-morter.

Schuchardt ['lutart], *Hugo* (1842-1927), ty. romanist og lingvist. Alsidig beskæftigelse med almene sprogl. spørgsmål i konkrete sammenhænge.

schuft [luft] (ty.), sjover, slyngel.

schuhu [lu:(h)u], d. s. s. stor hornule.

Schulenburg ['Judsnburk], *Friedrich Werner von der* (1875-1944), ty. diplomat. Ambassadør i Sovj. 1934-41. Henrettet efter deltagelse i attentatet mod Hitler, 1944.

Schulin [Ju'li'n], *Johan Sigismund* (1694-1750), da. udenrigsminister. F. i Bayern, fra 1730 da. embedsmand, 1733 sekretær

Kurt Schumacher. Roben Schuman.

Robert Schumann. Albert Schweitzer.

i Ty. Kancelli, 1735-50 udenrigsmin.; nøje knyttet til kongefamilien. Sluttede subsidietraktat m. Frankr. 1742, videreført 1746; arbejdede 1743 for skandinavisk union, men veg for konflikt m. Rusl. (Portræt sp. 3993).

Schultz [Jufts], C. G. (f. 1905), da. arkit. Tالر. studierejser i Eur. og Afr. Medarb. ved værket Danmarks Kirker, desuden forsk. afhandl. Leder af udgravninger for Nationalmuseet, hvortil han har været knyttet siden 1930.

Schultz [Jul'ts], *Julius* (1851-1924), da. billedhugger; *Adam og Eva* (1881, kunstmus.); *statuer af Oehlenschläger* (1897, Fr.berg), og *Baggesen* (1901, Korsør).

Schultz [Jul'ts], *Sigurd* (f. 1894), da. kunsthistoriker. Dir. for Thorvaldsens Mus. 1932. Har bl. a. udg. *Da. Genremaleri* (1928), C. A. *Jensen* (1932). Medarb. v. »Nat.tid.«.

Schultz [lufts], *Svend Simon* (f. 1913), da. komponist. Deb. som komp. 1938. Musik anmelder ved »Politiken« 1942. Har komp. 3 symfonier, symfonisk oratorium *Job*, 2 klaverkonverter, film- og hørespilmusik.

Schultz A/S, J. H. [i' hå 'lufts], da. forlag og trykkeri, grl. 1783 af Johan Frederik S. (1756-1817). 1795 købtes det Høffner'ske univ.-bogtrykkeri og forlag Omkr. 1800 var bogtrykkeriet Kbh.s største, og grundlæggerens personlige kontakt med tidens litt. personligheder (Rahbek, Baggesen, P. A. Heiberg o. a.) øgede forlagets virksomhed. Således udkom Rahbeks omfattende produktion af tidsskr. og hans *Holberg-udg.* (21 bd., 1804-14) hos S; til trykkeriets kendteste arbejder fra denne tid hører kvartuddg. af Niels Klim med ill. af Nic. Abildgaard. 1868 fik trykkeriet overdraget trykningen af regeringens og rigsdagens tryksager. 1891 begyndte det samarbejde med brdr. Salmonsens forlag; 1908 omdannedes firmaet til et a/s og 1911 købtes Salmonsens forlag og dermed Salmonsens Konversationsleksikon, der udkom i 2. udg. (26 bd.) 1915-30. I 1937-40 udsendtes *Den Lille Salmonsens* i 12 bd. og fra 1941 *Salmonsens Leksikon-Tidsskrift*; 1949 *Den Nye Salmonsens*. Fra 1931 udgav forlaget en række andre større værker som *Dansk Biografisk Leksikon*, *Schultz Danmarkshistorie*, endv. skønlitt., populærvidenskab og skolebøger.

Schultz-Lo'r'er'f'tzen [Jufts-], Christian Jfilhelm (f. 1873), da. præst og eskimolog. Hovedværker: *Dictionary of the West Greenland Eskimo Language* (1927) og *Det Vestgrønlandske Sprog i Grammatisk Fremstilling* (1930).

Schultz Grund [Jufts-], en samling stenpuller 10 km N f. Sjællands Rev Fyrskib. Fyrskib.

Schulz [lufts], *Johan Abraham Peter* (1747-1800), da. komponist, f. i Luneburg. 1787-95 hofkapelmester i Kbh. Lærer for C. E. F. Weyse. Komp. i Rheinsberg bl. a. operaen *Aline, Reine de Golconde* (opf. Kbh. 1789) og musik til Racines bibelske tragedie *Athalie* (1782-85). Endv. syngespil og adsk. oratorier og kantater, herimellem *Christi Død* (Baggesen), *Maria og Johannes* (Ewald), *Hymne* (Storm), *Lovsang* (Baggesen). Størst bet. fik hans træbæstrelser for at skabe den folkelige vise, *Lieder im Volkston* 1-3 (1782-90) og *Religiose Oden und Lieder* (1786). (Portræt sp. 3993).

Schulze-Delitzsch [Jul'ts-'de:lit'], *Hermann* (1808-83), ty. socialpolitiker, tilh. Fremskridtspartiet. Grl. opr. i fødebyen

Delitzsch kooperative syge- og begravelseskasser, indkøbsforeninger og »folkekbanker«. Fra 1864 leder af det koop. ty. centralbureau.

Schumacher [Jumaksr], *Heinrich Christian* (1780-1850), da.-ty. astronom; udførte geodætiske arbejder, grl. 1821 »Astronomische Nachrichten«.

Schumacher [Jurmahr], *Kurt* (f. 1895), ty. socialdemokrat. Jurist; invalid efter 1. Verdenskrig, redaktør i Stuttgart til 1933, rigsdagsm. 1930-33, derpå i koncentrationslejr til 1943. Antinazist; ledede ty. socialdemokratis genrejnsning efter kapitulationen, støttet t. Vestmagterne. Skarpt mod kommunisterne, Sovj. og dannelse af socialistisk enhedsparti. Bekæmpede separatisme i Sydslesv. og Saar. Erklærede 1946, at tyskerne ville kæmpe for hver kvadratkilometer land 0 f. Oder-Neisse. (Portræt).

Schumacher [Jumakar], *Peder*, Griffenfelds oprindelige navn.

Schuman [lu'man], *Robert* (f. 1886), fr. politiker. Sagfører, knyttet til MRP; finansmin. under Bidault 1946, under Ramadier jan.-nov. 1947. Gennemførte vidtgående nedskæringer af udgifter for at dække underskud. Dannede under strejkeuro nov. 1947 min. af midtergrupperne og nåede at standse strejkerne. Efter hypp. vanskeligheder styrtet af socialisterne juni 1948, derpå udenrigsmin. under André Marie, efter hvis fald S dannede reg. i aug., men styrtedes straks; fra sept. udenrigsmin. under Queuille. (Portræt).

Schumann [Juman'], cirkusdynasti, grl. 1848 af tyskeren Gotthold S. (1825-98). Hans cirkus vistes 1. gang i Danm. 1871 og har siden, bortset fra enkelte perioder, også under hans søn Max S. (1853-1933), været fast årlig gæst i Kbh. Max S-s tre sønner, Willy (1880-1936), Ernst (f. 1884) og Oscar (f. 1886) førte det videre, og Oscars sønner: Albert (f. 1915) og Max S. (f. 1916) er nu medfir.

Schumann [Ju:man], *Clara* (f. *Wieck*) (1819-96), ty. pianistinde, ægtede 1840 Robert S. En af sin tids fornemste klaverspillere.

Schumann [fu:man], *Elisabeth* (f. 1891), ty. operasangerinde (lyrisk sopran), fra 1919 ved Statsoperaen i Wien.

Schumann [Ju:man], *Robert* (1810-56), ty. komponist. Søgte 1829 i Leipzig klaverundervisning hos Friedrich Wieck (1785-1873), hvis datter Clara han 1840 ægtede. Grl. 1833 *Neue Zeitschrift für Musik*. Bosat 1844-49 i Dresden, derefter i Disseldorf. Døde sindssyg. Komp. især klavermusik (op. 1-23). Skrev endv. operaen *Genoveva*, musik til Byrons »Manfred«, 4 symfonier, klaverkoncert, violoncelkoncert, kammermusik, herimellem klaverkvintet, 3 klavertrioer og 2 violinsonater, værker for kor og orkester, herimellem *Das Paradies und die Peri* og *Der Rose Pilgerfahrt*, korsange og sange med Klaver, herimellem *Liederkreis*, *Myrthen*, *Dichterliebe* og *Frauenliebe und -leben*. (Portræt).

Schumann [Ju:man], *Victor* (1841-1931), ty. fysiker. Opdagede det ultraviolette spektralområde med bølgelængder under 2000 Å (S-området), som ellers absorberes af luften, ved konstr. af vakuumspektrograf og anv. af flusspatoptik og gelatinefri fot. plader (S-plader).

Schumpeter [Jumpe:tsr], *Joseph Alois* (f. 1883), østr.-amer. nationaløkonom, 1919-20 østr. finansmin. Prof. i Østrig fra 1909, i Tyskl. fra 1925, i USA. fra 1932.

Schupo [Ju:po:] (fork. f. ty. *Schutz-Polizei*), polititbetjent i Tyskl. efter 1. Verdenskrig.

Schuschnigg [Ju:nik], *Kurt, Edler von* (f. 1897), østr. politiker. Tilhørte kristelig-soc. parti, støttede 1934 Dollfuss' diktatur, juli s. å. forbundskansler efter D.s mord. Søgte at hævde Østr.s uafhængighed af Tyskl. i forståelse m. Mussolini; opnåede 1936 traktat m. Hitler uden fuldständig underkastelse, men svækkedes, efth. som Tyskl. tog føringen i Akse-samarbejdet. Søgte under krisen marts 1938 at spærre vejen for Hitler v. østr. folkeafstemning, men veg under ty. pres for Seyss-Inquart. Interneret til 1945. 1948 prof. i statsret i USA.

Schuster [Justar], *Alfredo Ildefonso* (f. 1880), ital. gejstlig, 1929 ærkebiskop af Milano, s. å. kardinal. Bidrog til den ital. frihedskamp v. intervention hos tyskerne til fordel for fanger og dødsdømte; efter krigen kraftig antikommunist, holdning.

schwabacher [sva:bakar], en afd. af den gotiske skrift; fremkom i Tyskl. omkr.

1470 (*Schwabactyt*).

Schwaben [Jva:bon], ty. landskab på grænsen til Schweiz og Frankrig, ml. Rhinen og Lech. Langs Rhinen findes lavland, ellers opfyldt af Schwarzwald og Schwabische Højslette. S var opr. et stammehertugdømme på det af sveber og alemanner beboede område, 1079-1268 under Hohenstaunerne, dernæst splittet, bl. a. i Württemberg og Baden.

Schwabenspiegel [Jva:b3npi:33] (ty: schwaber-spejlet), ty. retsbog fra ca. 1275. Hvilur bl. a. på Sachsenspiegel.

Schwabisk-Bayerske Højslette, syd-tysk højslette ml. Alperne, Bdmerwald, Franske Jura og Schwabiske Jura. Afvandes af Donau og dens bifloder Iller, Lech, Isår og Inn. I den sydl. del talrige søer dannet af istidens gletschere. Jordbunden består af moræner og tertiært sand og ler, mange steder dækket af løss. Klimaet temmelig barsk p. gr. af højden-Store skov- og moestestrækninger.

Schwabiske Jura, ty. *Schwabische Alb*, indtil 1015 m h. ty. bjergryg dannende den nordvstl. begrænsning af Den Schwabisk-Bayerske Højslette; endr. mod S jævnt over i højsletten, medens N-randen er stejl. Opbygget af vandrette lag af jurakalk samt enkelte vulkankegler.

Schwabisk-Franskiske Plateau, del af Den Sydtydske Højslette, begrænset af bjergene Schwarzwald, Odenwald, Schwabiske Jura og Franske Jura. 3-500 m højt, bakket plateauald, opbygget af triasdannelser og dækket af løss. Afvandes af Neckar og Main. Veludviklet agerbrug og industri m. v.

Schwach [Jvak], *Conrad* (1793-1860), no. forfatter. Sorenskriver. Af S-s mangeartede produktion af digte, arkæol., hist. og litt. afh. huskes især flagsangen *Mens Nordhaver Brusar* (1821).

Schwänenfliigel [sva:nsnfly:ysl], *Hermann* (1844-1921), da. litteratur- og kulturhistoriker. Brød med G. Brandes' retning, som han opr. stod nær.

Schwann [Ivan], *Theodor* (1810-82), ty. fysiolog og histolog, prof. i Leuven 1839, i Liège 1848. Fåstlog 1839 at cellen er grundelementet i såvel plante- som dyreorganismen. Påviste pepsinet, hævdede, at gæring skyldes gærcellernes livsvirksomhed, opdagede den S-ske skede om nervernes aksecylindere.

Schwansen [Jva:nzsn], ty. navn på Svans. **Schwanthaler** [Jva:nta:l3r], *Ludwig von* (1802-48), ty. billedhugger. Arbejdede i Munchen; *Bavaria* furer Klenzes »Ruhmeshalle«. Hans værker er samlet i S-museet i Munchen.

Schwartz [svarts], *Alba* (1857-1942), da. forfatterinde. Foruden *Skagen Før og Nu* 1-2 (1912-13) har hun skrevet en række romaner; *Skilsmisens Børn* (1936) filmatiseret.

Schwartz [svarts], *Frans* (1850-1917), da. maler og raderer; dekorationer i forsk. kirker m. v.; *Selvportræt* (kunstmus.).

Schwartz [Jvarts], *Marie Sophie* (1819-94), sv. forfatterinde. Skrev mange,

- meget læste romaner, bl. a. *Arbejdet adler maniten* (1859) med adelsfjendtlig tendens og den rummelige Dickens-påvirkede *Positivs Pellegrins søn* (1863).
- Schwartz** [s'varts], **Walter** (f. 1889), da. maler og forfatter. Søn af A. S. Udg. 1941 *Malere ved Staffelijet*; medarb. v. Politiken.
- Schwartz** [Ivnrts], **Berthold**, ty. munk, nævnes som krudtets opfinder. Tidspunktet herfor henlægges i alm. til beg. af 14. årh. If. nogle antagelser skulle S være identisk med franciskanermunken »MesterBerthold« (egl. Konstantin Anckelitzer) fra Freiburg (midten af 13. årh.).
- Schwartzburg-Rudolstadt** [Jvortsburk-ru:do'l<t<U], tidl. ty. fyrstendømme (941 km²), bestående af de adskilte dele: Rudolstadt og Frankenhäuser; 1919 indlemmet i Thüringen.
- Schwartzburg-Sondershausen** [Jvartsburk-zondars'hauzan], tidl. ty. fyrstendømme (862 km²), på nordskræningen af Thüringerwald. 1919 indlemmet i Thüringen.
- Schwarze Front** ['Ivartss 'front] (ty: Sorte Front), ty. nationalsof. gruppe, ledet af Otto Strasser, udsdelt fra NSDAP 1930, angreb Hitler heftigt.
- Schwarzenberg** [Jvartssnbærk], **Felix von** (1800-52), østr. general, fyrste. Bidrog til at kue frihedsræjsningen 1848, genrejste som førstemin. 1848-52 det enevældige habsburgmonarki (m. russ. hj'lp), ydmygede nov. 1850 Preussen ved Olmütz-aftalerne.
- Schwarzenberg** [Jvartssnbærk], **Karl Philipp, Fiirst zu** (1771-1820), østr. general. Ledede de mod Napoleon kæmpende hære i slaget ved Leipzig 1813.
- Schwarzhorn** [Jvartshorn], navn på fl. schweiziske bjergtoppe, kendtest er S i Berner Oberland (2928 m).
- Schwarzschild** [Ivartsfilit], **Karl** (1873-1916), ty. astronom; har udført betydningsfulde arbejder inden for den fotogr. as trofotometri, stellarastromien og teorien for stjernernes atmosfærer og den celeste mekanik.
- Schwarzschild-effekt**(eft. **Karl Schwarzschild**), universel fot. effekt; ytrer sig v., at sværtninger f. samme tilføjede energimængde er afhængig af belysningstiden. Findes ikke v. røntgen-fot.
- Schwarzwald** [Jvartsvald] (ty: den sorte skov), ty. bjerglandskab (160 km l., 22-60 km bredt) o f Rhinen, dannende den vestlige begrænsning af Den Schwabisch-Bayerske Højslette. Går mod 0 jævnt over i højsletten, medens vestsiden hæver sig stejlt op fra Rhinsletten. Højeste punkt er Feldberg i det sydl. S (1493 m). Mod S består bjergene overvejende af granit og krystallinske skiefer, mod N af trias og juradannelser. Bortset fra de højeste partier er S dækket af skov, overvejende nåleskov. De vigtigste erhverv er kvægavl, skovhugst og fabrikation af trævarer og ure.
- Schweigaard** [Jvæigår], **Anton Martin** (1808-70), no. retslær og liberal statsmand. Fra 1840 prof. i Kristiania. 1842-69 medl. af Stortinget og en af de bærende kræfter i lovgivn. arb. Hans hovedværker: *Commentar over den norske Criminallov 1-2* (1844-46) og *Den norske Proces 1-3* (1849-58) har været grundlæggende for no. retsvidenskab. Fra 1830erne ledende liberal, red. af »Den Constitutionelle«, ivrig frihandelsmand; 1842-69 stortingsmand, men ikke i parti el. deltager i ministerier. Modstander af bonde demokrati; norskanational, men unionstilhænger og skandinav.
- Schweigaard** [Jvæigår], **Christian** (1838-99), no. politiker. Søn af A. M. S. Højesteretsadvokat. Medl. af min. Selmer 1880-84, idømt bøde v. rigstrenten 1884; ville aar. 1884 fortsætte højrestyret, søgte maj s. å. afsked v. fornyet rigstretstrusel fra stortingsflertallet.
- Schweinfurt** ['Ivainfurt], ty. industriby ved Main i Bayern; 49 000 indb. (1939). Fabrikation af maskiner, kuglelejer, farvestoffer m. v. - Rigsstad 1282-1802. Ca. 30% ødelagt i 2. Verdenskrig.
- sch weinf urtergrønt (efter byen Schweinfurt), giftigt dobbeltsalt af kupriarsenit

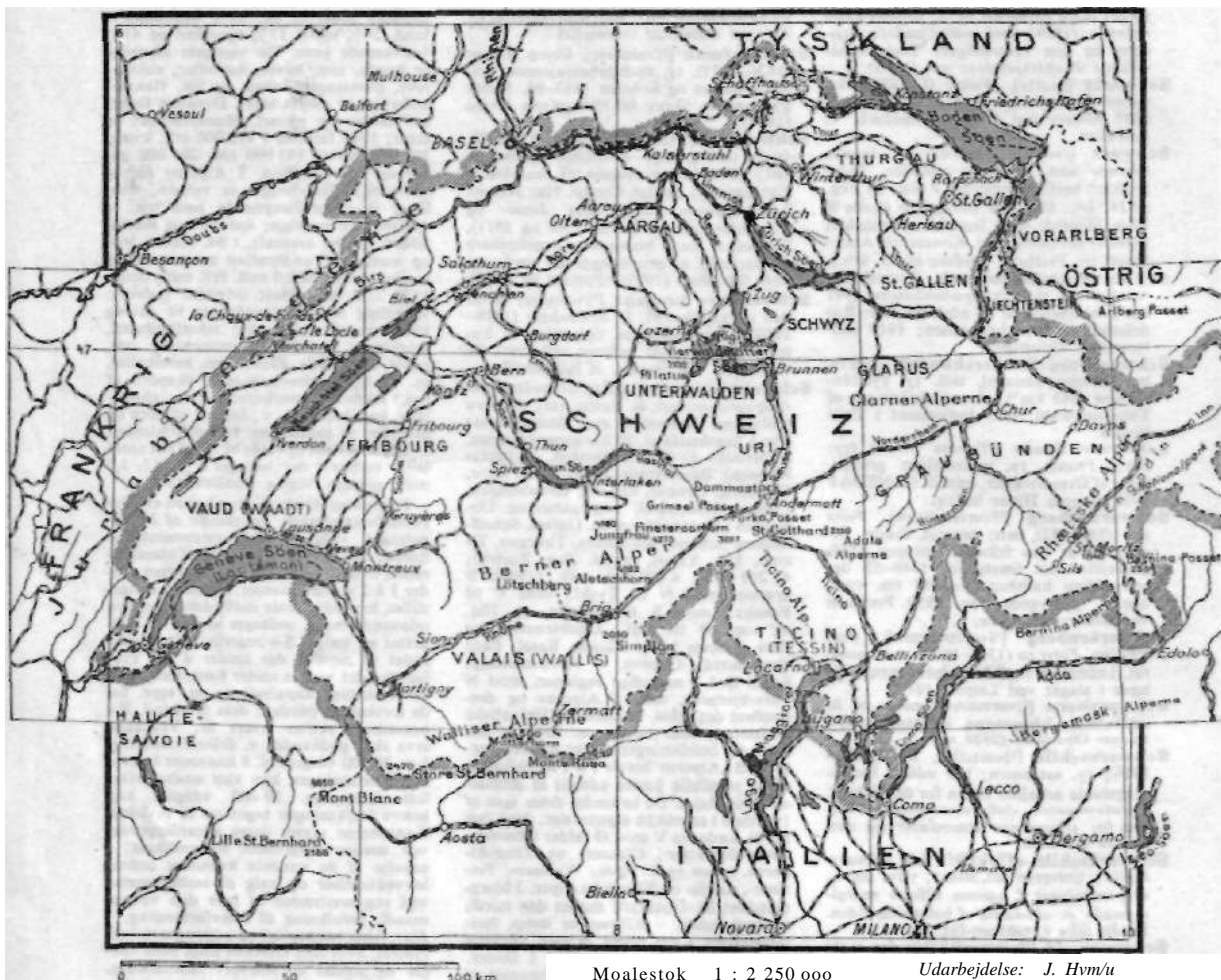
- ogkupriacetat. Anv. tidl. som malerfarve, nu som insekticid (tarmgift).
- Schweinfurth** ['Ivainfurt], **Georg August** (1836-1925), ty. opdagelsesrejsende, rejser i Sudan og S-Asien 1863-94. Fandt pygmæerne. Skrev *Im Herzen von Afrika* (1874).
- Schweitzer** [Jvaitsw], **Albert** (f. 1875), ty.-fr. teolog, læge og musiker; grundede 1913 som lægemissionær et hospital i Lambaréné i Fransk Congo. Har skrevet banebrydende værker om *Jesus- og Paulusforskningen* (enh. 1906 og 1911). S er en af Eur.s berømteste orgelspillere og har udg. et grundlæggende værk om *Joh. Seb. Bach* (1905). (Portræt sp. 3995).
- Schweitzers reagens** ['Ivaitssars] (efter den ty. kemiker M. E. *Schweitzer* (1818-1860)), ammoniakalsk opløsning af kuprihydroksyd, der opløser cellulose; fik tekn. bet. ved fremst. af kobbersilke.
- Schweiz (da. [s'vai'ts]), off. ty. Sc/m'eiz (>fårte *Eidgenossenschaft*, fr. *Suisse*, ital. *Swizzera* (oldtidens *Helvetia*), eur. forbundsstat (reld.) bestående af 25 kantoner (Aargau, Appenzell 1) Ausser-Rhoden, 2) Inner-Rhoden), Basel-Stadt, Basel-Land, Bern, Fribourg, Geneve, Glarus, Graubünden, Luzern, Neuchâtel, Nidwalden og Obwalden i Unterwalden, St. Gallen, Schaffhausen, Schwyz, Solo-thurn, Thurgau, Ticino, Uri, Valais, Vaud, Zug, Zurich); 41295 km²; 4 609 000 indb. (1948). S grænser mod N til Tyskl., mod V til Frankr., mod S til Frankr. og Ital. og mod 0 til Ital., Liechtenstein og Østr. Største byer: Zurich, Basel, Bern (hovedstad), Geneve. - *Terrænmæssigt* falder S i 3 naturlige regioner, mod N Jura-bjergene, mod S Alperne og derimellem det schw. bakkeland (Helvetiske Højslette), som udgør ca. 20% af S-s areal og befolkningsmæssigt danner kerne i S. Alperne består i S i hovedsagen af to parallelle kæder adskilt af Rhone- og Rhin-dalen. De to kæder deles igen af tværdale i en række alpepartier, der i den nordl. kæde fra V mod 0 falder i Berner-, Vierwaldstatter-, Glarner- og Thur-Alperne, i den sydl. kæde: Walliser-, Tessin-, Adula- og Rhætiske Alper. I bjergmassivet St. Gotthard mødes den nordl. og sydl. kæde. - *Klimaet* er temp. fastlandsklima, i det nordl. S med varmere somre og koldere vintr end i Danm. I øvrigt er klimaet stærkt afhængigt af lokale forhold. I dalene er sommeren forholdsvis varmere og vinteren koldere end på frilliggende bjergtoppe. I sydveste dale på Alpernes sydskræning er klimaet meget mildt, og der kan dyrkes vin, oranger og figen, og i de nordlige Alpedale er vinteren meget kold, medmindre der optræder føhnvinde. Nedbøren kan blive ret bet. på bjergene (over 200 cm). I det schw. bakkeland er den naturlige *plantevækst* helt fortrængt af kulturvækster. I dalene træffes løvskov, fortrinnsvis af bøg og avnbøg, der højere oppe afløses af nåleskov, overvejende rødgran, der i Alperne når op til ca. 1800 m, hvorefter den afløses af lærk og zirbelfyr op til ca. 2100 m. I denne højde ligger den egl. skovgrænse, hvorover der kun træffes et bælte af lave bjergfyrrerkrat og alperøser gående over i alpeurternes bælte og nogen fjeldmark. Dyrelivet er fattigt på større arter, i Alperne træffes en række alpine arter, der meget ofte er beslægtet el. identiske med den nuv. arkt. fauna og er et levn fra istidens fauna. - *Befolkningen* bor især i bakkelandet, der har en befolkningstæthed på over 200 mod gntl. 103 (1939). S har (siden 1937) 4 off. sprog: ty., der tales af 3 097 000 (alemanisk m. højty. skriftsprog); fr. (885 000), ital. (221 000) og rhæto-romansk (46 000) (1941). Karakteristisk for S er endv. det meget store antal udlændinge (1930: 356 000; 1941: 224 000), som er bosat i landet. Fødselshyppighed 1948: 19,0‰; fødselsoverskud: 8,2‰. - *Mønt*: 1 franc = 100 Rappen (ty. el. centimes (fr.) *Mål og vægt*: Metersystemet. - *Erhverv*. 26% lever af land- og skovbrug, 44% af industri og håndværk, 11% af handel og 5% af samfærdsel. - *Landbrug*. Af det

samlede areal er ca. 22% uproduktivt land, 24% skov, 13% agerland og 41% vedvarende græs. De vigtigste afgrøder er hvede, rug, havre, kartofler, sukkerroer, grøntsager, tobak og vin. Hektarudbyttet er meget stort. Desuden frugtavl (æbler og pærer). Husdyrholdet er stort; 1946 fandtes 1 472 000 stk. kvæg, 152 000 heste, 195 000 får, 207 000 geder og 654 000 svin. I Alperne drives sæterdrift. Skovbruget er veludv., men S er ikke selvforsynende med træ. - *Minedriften* er ringe; ved Bex og Rheinfelden brydes stensalt, i St. Gallen jern og mangan. Vandkraften er stor; af det samlede forråd på 2,5 mill. HK udnyttedes 1935 2,35 mill. Højt udviklet *industri*-forædling af mejeriprodukter til ost og kondenseret mælk, stor tekstilindustri, maskiner, optiske instrumenter, ure, papir, chokolade, aluminium, kemikalier, m. v. Stor *udenrigshandel*: eksport af ure, tekstiler, mælkeprodukter, chokolade, kemikalier m. v., import af korn og råstoffer til industrien. Handelsbalancen er negativ, men opvejes bl. a. af det store antal turister, der besøges S (1947: 15 mill. gæster). Vigtig transitland.

Forfatning. Øverste myndighed er Forbundsforamlingen, bestående af Nationalrådet, valgt v. alm. stemmeret for mænd, der er fyldt 20 år, og af stænderrådet, hvortil hver af de 25 kantoner sender 1 å 2 repræsentanter. Kamrene er lige-stillet, har vidtgående indflydelse over den udøvende magt, vedtager lovene og budgettet og vælger S-s regering, Forbunds-rådet (7 medl.), der sidder 4 år. Forbunds-rådet vælges uden hensyntagen til de forskellige kantoner og m. repr. for de forskellige partier; dets formand, S-s præsident, skifter hvert år. Vedtagne love skal godkendes v. folkeafstemning,

hvis 30 000 vælgere el. 8 kantoner kræver det. Forfatningen kan kun ændres efter folkeafstemning, 50 000 vælgere kan kræve forfatningen taget op til revision. Kantonerne styrer deres særanliggender ved særlige lovgivende forsamlinger; i enkelte af de mindste kantoner ordnes lovudtagelser og valg af embedsmænd ved sammen træden af hele den voksne mandl. befolkning til folkeforsamling. - *Iler*. Alm. værnepligt og udpræget militissystem, hvor den enkeltes pligt som borger og soldat er snævert samørende. Tjenestepigten omfatter en forberedende milit. udd. fra 16. til 20. leveår og foredeles derefter på linien (20.-32. år), landeværnet (33.-40. år), landstormen (41.-48. år) og hjælpejæneten (49.-60. år). Første udd. ved de fl. våben varer 116 dage. Herefter kommer 10 genindkaldelser i linien og 2 i landeværnet, alle å 20 dage, tillegmed pligtige, årlige skydeøvelser til 49. leveår. Sammenlagt mindst tjenestetid under fanerne er 365 dage. Under 2. Verdenskrig talte hæren ialt 850 000 mand. - *Kirken*. 1941 var der 57,6% protestanter, 41,1% kat., 0,5% jøder og 0,8% uden konfession. - Efter Tyskls.s sammenbrud 1945 har S været forner i d. protest, teol. (Karl Barth, E. Brunner, K. L. Schmidt). - *Skolevæsenet* sorterer under de enkelte kantoner. Folkeskolen er dog overalt obligatorisk og gratis. Skolealder: 6.-7. til 14.-15. år. 7. univ.

Historie: S var i oldtiden beboet af rhæterog de keltiske helvetier. Kejser Augustus gjorde det til den rom. provins Rætien, hvor forsk. germanske folk i 5. årh. trængte ind, især alemanner. S kom med Chlodowech under frankerne 497, ved delingen i Verdun 843 under tyskerne. Det meste af S stod til 1218 under Zähringerne, og blev ved denne slægts uddøen rigsumiddelbart. Da habsburgerne imidlertid forsøgte at indlemme S, mødte de kraftig modstand hos kantonerne Uri, Schwyz og Unterwalden, der 1291 sluttede et edsforbund og 1315 slog herude Leopold af Østrig ved Morgarten, hvorefter edsforbundet fornyedes og i den fgen tid udvidedes med en række andre kantoner. Habsburgernes nye forsøg på at kue S endte med deres nederlag ved Sempach 1386 og Nafels (i Glarus) 1388,

Kort over Schweiz.

ligesom Karl den Dristige af Burgunds forsøg på at erobre S endte med nederlagene ved Grandson, Murten og Nancy (1476-77). Efter 1500 søgte S at hæve militærmagt i Nordital.; 1515 slået v. Marignano af Frankr. Zwings protestantiske bevægelse (fra 1519) fandt tilslutn. i nordl. kantonen, standsedes v. nederlaget y. Kappel 1531, og trods Calvins magt i Geneve hævdede skovkantonerne og sydl. S katolsk tro i bitter modsætn. til de reformerte. Flg. periode var freds- og fremgangsperiode, m. aristokratisk styre i de enkelte kantonen og svag forbundsmagt. Til dels foranlediget af franskenligt demokrati rykkede fr. tropper 1798 ind i S og proklamerede den »helvetiske republik«, hvor kantonerne »delvis genopretted 1803; ved Frankrigs sammenbrud blev S atter et løst forbund af aristokratisk styrede kantonen. S erklærede vedvarende neutralit. Ca. 1830 demokratiseredes de nordl. kantonen forfatninger. Krav om stærkere forbundsmagt og rel. modsætninger førte 1845 til dannelse af konservativt-katolsk særforbund (»Sonderbund«), der bøjedes efter kort ublodig krig 1847, 1848 gennemførtes den i hovedsagen endnu gældende forfatn., der med bevarelse af selvstyre for kantonen skabte virkelig centralregering og fælles parlament. De nye trafikmidler, der muliggjorde langst større transit gnm. S, og industrialisering skabte stort opsving; i nordl. S opstod arbejderbevægelse, der dog kun langsomt arbejdede sig frem. Efterh. demokratiseredes styre og valg-

måde, centralmyndighederne styrkedes. Et borgerligt-liberalt (»radikalt«) parti var førende også efter 1. Verdenskrig, hvor Soc.dem. 1918 forgaves forsøgte generalstrejke, 1930ernes krise trak fascistiske og nationalsoc. partidannelser med sig, og de kons. katolikker søgte at udnytte stillingen til fremstød, men uden held. Trods lejlighedsvisse ty. trusler bevarede S sin neutralitet også under 2. Verdenskrig. Valg 1939 gav store tab for nationalsoc. 1943 blev Soc.dem. største parti i Forbundsforamlingen og for første gang indvalgt i Forbundsrådet, men gik tilbage 1947, da de Radikale blev største-parti.

schweizergarde ['svai'tsar-], korps af schweiziske lejetroppere; brugtes fra senmiddelalderen af fl. eur. fyrster. I Frankrig, hvor kongerne havde s fra 1481, blev s kendt ved heroisk forsvar af Tuilerierne 10. 8. 1792. (Thorvaldsens mindesmærke ved Luzern; Schweizerlöven). Paven har holdt s siden 15. årh. schweizeri ['svai'tsari], osteri for fremstilling af schweizerost.

schweizerost ['svai'tsar-]. Ægte s er en da. betegn. for emmentalerost, der opr. kun fremstilledes i Schweiz, men senere har fundet efterligning i en række lande, s fabrikeres af sødmælk under anv. af naturløbe og høje temp., hvilket sammen med størrelsen (vægt 75-100 kg) giver betingelser for dens særlige modning, ved hvilken den karakteristiske smag og bygning opstår. Lokale varieteter er den da. s. jarlsbergosten i No. og den sv. herregårdsost.

Schweiziske Bakkeland el. Helvetiske

Højslette, bakket højslette i Schw. ml. Jura-bj. og Alperne, opbygget af tertiære dannelser som molasse, mergel og konglomerater, overlejret af istidens morænedannelser.

schweizisk litteratur. Den ty.-schw. litt.tr i 16. årh', præget af Reformationskampene, Medens baroktiden er fattig på poesi, får skribenter som Bodmer, Haller og Gessner ikke ringe bet. i det borgerl. 18. årh. I 19. årh. repr. C. F. Meyer den internat. orienterede overklasse, G. Keller borgerskabet, medens J. Gotthelf skildrer den schw. bonde. Hjemstavnsgigtning spiller stor rolle (E. Zahn). Typisk schw. træk er forklærlighed for det pædagogiske-didaktiske og den bredt malende episke digtning. Dramaet er lidet yndet. Realistisk kunst foretrækkes for romantisk. - I den fr.-schw. litt. repr. bl.a. Rousseau, B. Constant og Amiel formidlingen ml. germansk og romansk og Ramuz hjemstavnskunsten. - Mindre betydelig er ital.-schw. digtning i Ticino (F. Chiesa).

Schwenckfeld ['jvæ'kfælt], Kaspar (1489-1561), ty. mystiker; brød med Rom under luth. indfl., men også med Luther, fordi reformatorerne ikke ville anerkende hans subjektive religiøsitet uden kirke og sakramenter. Han dannede en sekt (nu i USA), og hans skrifter fik stor indfl.

Schwenn [svæn], Carl (C. 1888), da. maler; landskaber og portrætter, bl. a. af sølvmed Georg Jensen.

Schwerin ['ivəri-n.], 1) tidl. mecklenburgsk grevskab, oprettet i 12 årh., i

18. årh. forenet m. hovedparten af Meckl. (M-Schwerin). Bispedømmet S, oprettet 1167, tilfaldt Mecklenburg 1648. 2) ty by; hovedstad i Mecklenburg; SV f. Schwerin-søen (63 km²); 65 000 indb. (1939). Grl. 1160 af Henrik Löve.

Schwerin [Jve'rim], *Fredrik von* (1764-1834), sv. politiker. Opr. officer; præst, dr. teol., rigsdagsmedl. (adelsstand) fra 1812, rejsste liberal opposition ved at kræve parlamentarisme efter eng. mønst. Fra 1823 knyttet til reg., formand i riksbanken, hvor S gennemførte møntreform.

Schwerin von Krosigk [lve'ri:n fan 'kro:zik], *Lutz* (f. 1887), greve, ty. politiker. Finansmin. under V. Papen 1923 efter karriere i finansmin.; fortsatte under hele Hitlers magtperiode. 2. 5. 1945 udenrigsmin. under Drjnit. Arresteret 23. 5.; 1949 idømt 10 års fængsel.

Schwind [Jvint], *Moritz von* (1804-71), østr.-ty. maler, levede i München. Som romantiker uden sentimentalitet skabte han en ægte folkelig kunst i malerier, illustrationer og selvst. grafiske blade. Har malet serier af vægmalerier på Wartburg og i Wiens Opera. Bl. de mest kendte billeder er *Bryllupsrejsen*, *Den Skønne Melusine*, *Sangerens Krig på Wartburg* og *De Syv Ravne* (1857).

Schwob [IvDb], *Marcel* (1867-1905), fr. symbolistisk forfatter, har i fortællinger vist fremragende stilistisk sans og dyb psyk. forståelse af dunkle følelser og mærkelige mennesker.

schwung [lvu:»] (ty.), sving; overdreven flot stil.

Schwyz [fvi:ts], 1) schw. kanton ml. Vierwaldstättersee og østl. Zürich See; 908 km²; 67 000 indb. (1941); 98% tysktalende; 93% kat.; en af de 3 »urkantoner«, der 1291 dannede det første edsforb. Schweiz har navn efter S; 2) hovedstad i 1); ca. 8000 indb.

Schwäbisch-Bayerische Hochebene, [Jvæ:bi:j'bairila 'ho:læ:b3n3], ty. navn for Schwabisk-Bayerske Højslette.

Schwäbische Alb [Jvasibi:ja 'alp], ty. navn på Schwabiske Jura.

Schwäbisch-Fränkische Ter'rassen, [Jvæ:bi:l 'fræikijs-], ty. navn for Schwabisk-Frankiske Plateau.

Schyberg ['Jybjår], *Fredrik* (f. 1905), da. teater- og litteraturkritiker. Søn af Robert S. *Moderne Arner. Litt.* (1930), disputatsen *Walt Whitman* (1933) og en samling litt. kronikker 1947. Størst bet. har S dog som teaterhistoriker og -kritiker; *Da. Teaterkritik indtil 1914* (1937), *Ti Ars Teater* (1939) og en ypperlig udg. af *Michael Rosings Dagbog og Brev fra hans Parisiske Teaterrejse 1785* (1934) er skelsættende ar. Siden 1937 knyttet til »Politikeren«. (Portræt).

Schyberg ['fybar], *Robert* (1872-1946), da. skuespiller. Opr. v. balletten, deb. 1891 på Det Kgl. Teater; knyttet til dette 1899-1919. Besad et følsomt og personligt talent. Havde 1900 en ublodig duel i Ermelunden med Edv. Brandes på grund af dennes forærmende og polit. inspirerede anmeldelser.

Schiök [Jyk], *Johan Henrik* (1855-1947), sv. litteraturhistoriker. Prof. 1890-1920. Som forsker præget af vidtspændende lærdom og spec. kulturhist. interesse. Hovedværker: *Illustr. svensk litteraturhistoria* 1-7 (3 omarb. Udg. 1919-26), og *Udmålt litteraturhistoria* 1-7 (1919-26).

Schucking ['lykir.], *Walter* (1875-1935), ty. jurist og politiker, 1900 prof. i stats- og folkeret, 1920-28 medl. af rigsdagen. 1932 dommer ved den internat. domstol.

Schymberg ['lymber], *Hjrdis* (f. 1909), sv. operasangerinde (koloratursopran). Deb. 1934 på operan i Stlm.

Schutt [lyt], to øer i Donau. G r o s se Schiitt (cech. *Vel'ky Etny Ostrov*, ung. *Csalkobz*) tilhører Tjechoslov., Kleine Schutt (ung. *Szizgetkbz*) Ungarn.

Schutte ['lods], *Gudmund* (f. 1872), da. filolog og godsgejer, der ved videnskabelige og populære afhandlinger har behandlet sproglige og hist. spørgsmål fra da. og germansk oldtid. *Oldsagn om Cødtjød* (1907). Udgever af Sydslesvigske Årbøger fra 1947.

Frederik Schyberg. Ib Schönberg.

Schytte [Joda], *Ludvig* (1848-1909), da. komponist og pianist. Bosatte sig 1886 i Wien, fra 1907 i Berlin. Komp. sange, klavermusik, f. eks. *Schule des modernen Klavierspiels*, og operetter.

Schiitz [Jyts], *Heinrich* (1585-1672), ty. komponist. 1633-35 og 1642-44 i Kbh. Komp. bl. a. *Cantiones sacrae* (1625), *Symphoniae sacrae* 1-3 (1629-50) og *Kleine geistliche Concerte* 1-2 (1636-39).

schächte ['lækta] (hebr. *schachat* slagte), slagte på rituel jød. vis, hvorved dyrets luft- og spiserør samt halsårerne overskæres, så at blodet løber ud af kødet.

Schafer ['fæ:far], *Dietrich* (1845-1929), ty. historiker (hansestæderne og Danm.) fortsatte Dahlmanss Danmarkshist. (1893 og 1902). Prof. 1877-1921, fra 1903 i Berlin; ivrig tysk-national.

Schafer ['fæ:far], *Wilhelm* (f. 1868), ty. forfatter. Har genoplivet anekdoten som litt. genre, *Anekdoten* (1908), *Hundert Hstorschen* (1940). Skattet i nazi-Tyskl., *Deutsche Reden* (1935).

schäferhat (ty. *schäfer* hyrde, af *schaf* f.), hyrdeindehat m. bred skygge, var kvindemode i 1780'erne.

schäferhund ['læ:'] (ty. (fåre-) hyrde-

hund), ty. hyrdehunderace. Stor, ulvelign. Meget modtagelig for dressur. Finder anv. bl. a. som politihund.

Schoeck [Jok], *Ohlmar* (f. 1886), ty. schweiz. komponist til operaer, herimellem *Don Ramiro* (1919) med tekst efter Holberg, 200 sange m. m.

Schonbein ['lø:nbain], *Christian Friedrich* (1799-1868), ty. kemiker. Prof. i Basel. Har opdaget ozon (1839) og fremstillet skydebombuld (1845).

Schonberg ['lømbærk], *Arnold* (f. 1874), østr. komponist. Flygtede 1933 fra Berlin til USA. Komp. sekstetten *Verklidte Nacht* (1899), *Gurrelieder* (1901-11) efter tekst af I. P. Jacobsen, melodramaet *Pierrot Lunaire* (1912), opererne *Erwartung* og *Die glückliche Hund*, klaverstykker og sange. Har skrevet *Harmonielehre* og *Theory of Composition* (1940).

Schönberg ['fönbår'], *Ib* (f. 1902), da. skuespiller. Deb. i Sønderborg 1920, filmdebut 1921, 1934-37 underdir. ved Det Nye Teater, 1933-39 knyttet til Palladium Film, fra 1939 ved Asa Film. I 1945 meddir. v. Alléscenen. Er populær som komiker i det lette repertoire, men har især på film ydet vægtige karakterpræstationer f. eks. i »Afsøret« (1942), »Ta' hvad du vil ha'« (1947) og »Mani« (1948). (Portræt).

Schönbergske Forlag [Jø:n-], Kbh., grl. 1857, udgav bl. a. Grundtvigs poetiske skrifter. Dyrker nu især udenlandsk skøhlitt., men har bl. a. også udg. Holberg.

Schonbrunn [lø:n'brun], tidl. kejserl. lystslot v. Wien, opført 1700-75, tegnet af Fischer v. Erlach d. æ.

Schnebeck ['fönabæk], ty. by ved Elben, Sachsen-Annal t; 39 000 indb.

(1939). Metalvareindustri, saltbrydning.

I Nærheden kurstedt Bad Salzelen.

Schoneberg [Jømabærk], sydl. bydel i Berlin; 172 000 indb. (1945).

Schonemann [Jø:na-], *Lili* (1758-1817). Goethes forlovede, en kultiveret ung pige af bourgeoiset. Forlovelsen (1775) varede kun kort, men affødte fl. betydelige digte *Neue Liebe, neues Leben* osv.

Schonherr [Jømhær], *Karl* (1867-1942), østr. forfatter. Folkelig dramatiker. Hovedværk: tyrølerdramaet *Glaube und Helmut* (1910, opf. i Kbh.).

Schönhcyder [J'omhai'dar], *Fritz* (f. 1905), da. biokemiker. Prof. i biokemi v. Aarhus Univ. 1938. Har arbejdet s. m. Henrik Dam ved undersøgelser over vitamin K.

Schönig [Vsonir], *Gerhard* (1722-80), no. historiker, prof. i Sorø 1765, geheimearkivar 1775. *Jvov Rigets Hist.* 1-3 (1771-81) (til år 1000); påbeg. udg. af *Heimskringla* (1777-78).

schö'nit [Jø-], *K₂SO₄*, *MgSO₄*, *6H₂O*, mineral, dobbeltsalt af kalium- og magnesiumsulfat. Anv. som kaligødnings; først fundet 1866 og opkaldt efter en ty. bjergværksmand Schone.

Schdnkopf ['fömkapf], *Käthchen* (1746-1810), Goethes kærlighed i studietiden i Leipzig; fik digterisk form i hyrdespillet *DieLaunedes Verliebten*(1768)og*Liederbuch Annette* (udg. 1896).

Schonlein ['lön:lain], *Johann Lukas* (1793-1864), ty. læge, prof. i Berlin 1839, reformerede den kliniske undervisning, anv. perkussion og auskultation, kem. og mikroskop. undersø. forelået på ty. i st. f. lat. Beskriv 1837 peliosis rheumatica og opdagede 1839 favussvampen (Achorion schleinii).

Schonthan [I'a:nta:n], *Franz, Edler von Pernwald* (1849-1913), østr. forfatter. Procederede taur. lystspil og farcer. Særlig populære blev *Der Raub der Sabine-ritten* (1885).

Schöneweller [16:n-], *Georg L.* (f. 1876), da. civilingeniør. 1911-46 prof. i havebygning og fundering ved Polytekn. Læranstalt.

Schött [Jøt], *Elsø*, da. operasangerinde (sopran). Deb. 1919, 1923 på Det Kgl. Teater. Kammerangerinde 1934.

sci'en'tia [ski-] (lat.), kundskab, viden;

YiUcnskab.

sci'licet [ski'likat] (lat.), nemlig; det vil sige.

Scilla ['sk-], slægt af liljefamilie. Løgvækster med grundstillede, småe blade og klokkel. stjernerformede, blå cl. hvide blomster i klase. 80 arter fra den gl. verden. I haver dyrkes S. sibirica, S. italica, S. non

scilla re'n [sk-], et glykosid af strandg. *Scilla maritima*, der inden, en stærk hjertegift. Strandløg og præp. heraf virker som rodenicid (rottegift).

Scilly Øerne ['sili] (*Isles of Scilly* [ailz av 'sili]), eng. øgruppe 45 km v. f. Cornwall. 140 ør, hvoraf 5 er bebodde; 1600 indb. (1939). Fiskeri, dyrkning af tidl. grønsager.

Scin'dapsus [sk-] (*bol.*), slægt af arumfam. Østindien. S aureus er klatreplante med blanke blade med gule pletter og stribet. Varmhusplante og stueplante. Kaldes ofte fejlagtig for »philodendron«. Ø-Indien.

scintillation [sin-] (lat.*scintillare* funkle), *astron.*, fikststjernerne funklen. Ifvs. betegner scintillationer de lysglimt, som iagtages på en fluorescerende skærm, der rammes af atomare partikler (a-partikler). Iagttagelse af bl. har været meget anv. i atomfysikken, s. a. ved opdagelsen af atomkernen.

sciolto [JDUO] (ital.), *mus.*, ubundet, frit i foredraget.

Scipio ['skipio], *Cor'nelius*, rom. patricierfamilie; kendtest er: 1) Publius S. (d. 212 f. Kr.), konsul 218, slået af Hannibal v. Ticino; faldt mod Hasdrubal v. 2) Publius S Africanus d. ældre (d. 183 f. Kr.), søn af 1), erobrede Spanien 210-05, slog Hannibal v. Zama 202, konsul 205 og 194. Ledsende broderen 3), Lucius (konsul 190) mod Antiochos 3., som blev slået v. Magnesia 189. 4) Publius S Africanus d. yngre (d. 129 f. Kr.),

søn af Æmilii Paulus, adopteret af 2), konsul 147 og 134, erobrede Karthago 146 og Numantia 133. - 5) Publius S Nasicca (d. 132 f. Kr.), konsul 138, ledede drabet af Tiberius Gracchus 133 f. Kr.

sci'rocco [li-] (ital. *scirocco* af arab. *sharq* øst), meget hed vind, der blæser i Middelhavs-egnene fra sydl. retninger.
scirrhus ['sirus] (gr. *skiron* (ost)skorpe), kræftsvulst af hård og fast konsistens p. gr. af indhold af fibros væv.
scierose **en plaques** [skle:ro:z å 'plak], fr. navn på dissimineret sklerose.

Sclero'tinia (gr. *skléros* tør, hård), d. s. s. knoldbægersvamp.

'scolex (gr. orm), betegn. f. bændelormenes forreste del (»hovedet«). Besat m. kroge el. sugeskåle, ved hvilket dyret fæstner sig til værtsens værg.

scolithus [sko'litus] (gr. *skolékés* orm - h lithos sten), udfyldte ormerør, der viser sig som lodrette, mørke stængler i kambrisk sandsten (s-sandsten).

scolithussandsten, kambrisk sandsten med tætstillede lodrette rørførmede dannelser (udfyldninger af ormerør). Findes som løse blokke i Danm., stammer fra Kalmar-egnene.

scorb'but (nylat. *scorbutus*), skrubug.

scord'atura (ital.), *afvigelse stemming*, et udtryk, der benyttes ved strengeinstrumenter for at betegne, at een el. fl. af strengene er stemte i en anden tone end normalt. Benyttes ofte i ty. violinmusik i det 17. årh.

score ['skors:] (eng. regnskab), betegn. for 1) at lave mal el. skatte point i idrætskonkurrence; 2) det antal mål el. points, et hold el. en idrætsmand har opnået.

Scorel ['sko:ral] (*Schoorle*), *Jan van* (1495-1562), nederl. maler og arkitekt. Virksom i Ital. og i Utrecht, hvor han blev domherre. Formidler af den ital. højrenæssancesstil. Rel. billeder og portrætter med fin og levende karakteristik.

Scoresby ['ská:zbi], *William* <d.y.> (1789-1857), skotsk hvalfangerkaptajn og naturforsker. Kortlagde Grønlands Ø-kyst fra 75° til 69° n. br. og besejlede S-sund (1822). Foretog 1856 en ekspedition til Austr. for at studere jordmagnetismen.

Scoresby Land ['skorsbi-], indre del af halvøen ml. Kong Oscars Fjord og Scoresby-sund, Ø-Grønland. Dets indre er isdækket.

Scoresby-'sun'd [skorsbi-], stort, stærkt forgrenet fjordkompleks i Ø-Grønland, 70-72° n. br. Mod S høje basaltfjelde, mod N de lavere Liverpool Land og Jameson Land, i det indre halvøen Gåseland og oenMilne Land. (Ill.se tavleGrønland II).

Scoresby'sun'd [skorsbi-], koloni på S-kysten af Liverpool Land v. Scoresby-sunds munding. Anlagt 1924 ved overførsel af ca. 90 grønlændere fra Angmagssalik. 234 indb. (1946). Radiostation og seismisk station.

Scorza ['skorts:], *Carlo* (f. 1897), ital. fascist. 1943 generalsekr. f. fase. parti, søgte forgæves at styrke Mussolini ved skrap disciplin og udrensning, styrtet udi s. a. 1944 anklaget, fordi han ikke havde sat partiofgangen ind mod Badoglio, men frikendt, støttede Mussolini til sammenbruddet. Efter krigen i S-Amer.

sco'tisme, betegn. for Duns Scotus' (ilos. mods. thomismen).

Scotland Yard, New [nju: 'skotland 'jɑ:rd], det eng. politis hovedsæde i London. Scotland Yard var opr. navnet på et palæ, hvor de skotske konger boede under besøg i London, derefter navn på gaden, hvori dette palæ lå, deraf overført på politiets hovedkvarter, der 1829-90 lå i denne gade. Navnet bevaredes (som New Scotland Yard), efter at politiet var flyttet til Thames Embankment.

Scott [skat]. *David* (1806-49), skotsk maler. Fantasifulde og originale illustrationer til bl. a. Coleridge's »Ancient Mariner« og Bunyan's »Pilgrim's Progress«.

Scott [skål], *Gabriel* (f. 1874), no. forfatter. Tilknyttet 90ernes nyromantiske bevægelse. Skildr. i noveller og romaner, bl. a. *Jembyrden* (1915), *F.nok Ruben* (1917), *Kilden* (1918), de enfoldige og livsfrommes stille hverdag. En virkelig

Walter Scott. Seedorff Pedersen

retsstrid danner baggrund for *De Værgeløse* (1938) om forældreløse børn.

Scott [skat], *Robert Falcon* (1868-1912), eng. opdagelsesrejsende, undersøgte Ross-havet (opdagede Edward VII.s Land) m. m. 1901-04, nåede på en eksped. 1910-12 sydpolen 18. 1. 1912, en måned efter Amundsen; omkom på tilbagevejen.

Scott [skat], *Sir Walter* (1771-1832), skotsk digter. Levede i sin barndom og senere på godset Abbotsford, i grænselandet ml. Engl. og Skotl. (The Border Country), som er baggrund for hans forskab. *The Minstrelsy of the Scottish Border* (1802), en samling bearbejdede af skotske folkesange, indledte de senere versromaner *Marion* (1808), *The Lady of the Lake* (1810) o. a. Hans ry hviler især på de ca. 30 hist. romaner, der behandler alle perioder af eng. og skotsk hist.-. *Waverley* (1814), *Guy Mannering* (1815), *Ivanhoe* (1819) o. m. a. De fleste er overs., til da. S skabte den moderne hist. roman og fik talrige efterfølgere (Hugo, Ingemann). (Portræt).

Scotus, se Duns Scotus.

scout [skaut] (eng.), 1) spejder, efterretningsmand; 2) i den eng. flåde skib ml. jager- og krydserklassen (i beg. af 20. årh.).

ser. (fork. f. lat. *scripsit*), han har skrevet.

scramasax ['skramasaks], enægget franskisk sværd, i fl. tilf. fundet i den yngre jernalders grave i Norden.

Scranton ['skrântan], industriby (jern, stål, tekstil) i Pennsylvania, USA, 150 km VNV f. New York; 140 000 indb. (1940). Antracitminer.

'scrappbog (eng. *scrap* brudstykke), bog til indkthbning af udklip.

scratcne ['skratj] (af eng. *scratch* startlinie), opgive og trække sig ud af en turnering. Den, der starter uden handicap i en handicap-turnering, siges at starte scratch.

scriabine, anden stavemåde for Skrjabin.
Scribe [skrib], *Engene* (1791-1861), fr. dram. forfatter, beherskede længe de fr. scener ved sine talr. behændigt byggede teaterstykker; også operalibrcttoer.

Scripps-Howard-kon'cernen ['skrips-'haud-], arner, bladkoncern, grl. af Edward Wvllis Scripps (1854-1926), videreført af sønnen Robert P. Scripps (1895-1938) og Roy W. Howard (f. 1883).

Scrip'tores hi'storïa Aug'ustæ (lat: forfatterne til den kejserlige hist.), en samling lat. kejserbiografier af seks forsk. forf., behandelende tiden 117-284. Skrevet omkr. 300.

Scrip'tores 'rerum Dani'carum 'medii 'ævi (lat: forfattere af Danms hist. i middelalderen), den af Langebek beg. publicering af Danms. middelalderkilder i 9 bd. (1772-1878).

'scrotum (lat.), *anat.*, pungen.

scruple ['skru:p] (lat. *scrupulus* spids sten), eng. apotekermål (1 'fluid s = 1,184 ml) og apotekervægt (= 20 grains = 1,296 g).

Scudéry [skyde'ri], *Madeleine* de (1607-1701), fr. forfatterinde, berømt precieuse, skrev bindstærke hist. romaner som *Artamène ou le grand Cyrus* (1649-53).

scudo ['sk-] (ital., egl: skjold), ældre ital. dalermonet af sølv.

sculler (eng. ['skåls], da. [skolar]), putrigget kaproningsbåd med to el. fire årer, hvor hver mand rør med to årer.
'sculpsit, fork. *sculps.* (lat: har hugget el. stukket), anv. i grafisk kunst efter navnet på den billedhugger, der har hugget, el. den. kobberstikker, der har gengivet værket.

Seunthorpe ['skan->â:p], by i Ø-Engl. nær Humber; 51 000 indb. (1948). Jernudsmeltning.

Scutari ['sku-], ital. navn på 1) Istanbuls bydel Øskiðdar, 2) den albanske by Shkodra.

scyphistoma ['-fi:] (gr. *skyfos* bæger ! *stoma* mund), storgoplernes fastsiddende generation. Frembringer v. tværdeling de fritsvømmende meduser.

SD, fork. f. ty. Sicherheitsdienst.

S. Dak., ofT. fork. f. South Dakota, USA.

Se, kern. tegn for selen.

se-, 1) (lat. *sex* seks), seks-, seks gange; 2) (lat. forstavelse), fra hinanden, sær-

Sea Islands ['si: 'aitandz], små, lave øer ved kysten af South Carolina og Georgia, USA. Tidl. stor avl af den efter S opkaldte, langfibrede bomuld, Sea Island-cotton.

Seal [si:] (eng: sæl), eng. minelæggende ubåd (1938-40), 1520 t; erobret 5. 5. 40 efter gentagne ty. luft- og dybdobombangreb i Kattegat og indbragt til Frederikshavn.

Sea Lord ['si: lå:d], medl. af det eng. admiralitet.

sealskin ['si:lskin] (eng.), pelsværk af ørsæl.

scalycham-terrier [sLtiám-] (eng. sted-

navn), lavbenet, hvid terrier, hængende ører.

seance [se'a:ss] (fr. *seoir* sidde), det at sidde møde; møde, især spiritistisk m. andefremkaldelse.

Sears, Roebuck & Co. [sirz 'ro:bak an 'kampani], største amer. postordre-forretn., grl. 1886; fra 1925 endv. udsalg; efter kædeforetn.systemet. Dens katalog kommer i ca. 10 mill. ekpl.

Seattle [si'tæ] el. [s'Lti:] by i staten Washington, USA, ved Puget Sound, 368 000 indb. (1940, 1947; 470 000). Fortrinl. havn. 4 transkontinentale jernbaner ender v. S, og over 70 dampskibslinier udgår herfra. Særlig vigtig er forb. med Alaska. Enorm eksport af lommer, papir, finer; vældigt laksefiskeri; den rigelige vandkraft betinger fremstilling af ra aluminium og magnesium; 1/8 af USAs æbleeksport. - Verdens længste pontonbro fører over Lakk Washington. Grl. 1852; største vækst efter Klondike guldfundene 1897.

Seattle-konferencen, internat, søfarts-kongres i USA i 1946 vedr. løn, arbejdstid, bemanning, uddannelse, lægeundersøgelse m. v. for søfændene.

sebacinsyre ['-si'n-] (lat. *sebum* talg), tobacisk syre, der fås ved opvarmning af ricinusolie med natriumhydroksyd; anv. til fremst. af nylon: dens estere, f. eks. dibenzylsebacat, anv. som plasticeringsmidler for formstoffer, f. eks. polyvinyl-klorid.

Se'balud, helgen, skal stamme fra Danm., virkede i S-Tyskl., begravet i Nürnberg. Kanoniseret 1425 (helgendag 19. 8.).

Se'bastian, helgen, skal være blevet martyr under Diocletian, gennemført af 1000 pile og pisket ihjel. Hans martyrium er yndet kunstm. motiv.

Sebasti'ano del Piombo, se Piombo, Sebastiano del.

Seba'stopol, urigtigt for Sevastopol.
Sebber'kloster, hovedgård SV f. Nibe, grl. som kloster for benediktiner-nonner, siden 1710 ejet af slægten Svanholm. Hovedbyg. fra -18. årh.

Sebber'sun'd, indskæring af Limfjorden, SV f. Nibe.

sebедje, d. s. s. spadeje.
seborrhoe ['-re:] (lat. *sebum* talg I-gr. *rhéin* flyde), abnormt foretaget talgafsondring med hårfald.

Sebulon, anden stavemåde for Zebuion. Se 'cale flat.), bot., rug.

Se'cale cor'nutum (lat.), bot., meldrejse.

Se'can's (lat: skærende) (fork. sec) af en

vinkel b̄ ældre betegn, for—

cos v

secco ['sek:o] (ital: tør), mus., hårdt og kort anslag.

seceders ['si:si:daz] flat. *secedere* gå til side), i Skotl. cf. kirkesamfund, som i protest mod patronatsretten 1733 udrådte af statskirken.

secentisme [set'en:] (ital. *secento*, eg. 600, om tiden 1600-1700), d. s. s. marinisme.

secere [se'se'ra] (lat.), opskære (et lig). secession (fr: udskillelse) *el. Sezession* (ty.), betegn. f. kunstnergruppe, der adskiller sig fra den herskende akad. retning. f. eks. Munchner s (1892), Berliner s (1899).

Secher ['sækar], Knud (f. 1883), da. læge; overlæge ved Bispebjerg Hosp. 1921, prof. ved d. klin. praktikantundervisning, ved Kbh.s Univ. 1938. Videnskabelige arbejder om tuberkulose (sanocrysinbehandling), ledsygdomme og livsforsikringsmedicin.

Secher ['sækar], Knud (f. 1907), da. forfatter og journalist. Har med en række digtsaml. og romaner placeret sig som tidstyktigt udtryk for en idealt betonet ungenkervativisme.

Secher ['sækar], Kilhclm Adolf (1851-1918), da. rigsarkivar. Ansat i kongerigets arkiv (rigsarkivet) 1875-97, herredøst 1897-1903, rigsarkivar 1903-15. Videreførte A. D. Jørgensens arbX inden for da. arkivvæsen og udg. tillige retshist. kilder.

second hånd ['sækond 'hånd] (eng.), andenhånd, brugt, gammel, antikvarisk.

se'condo (ital: anden (stemme)), basstemmen i 4-hændig klavermusik.

second to none ['sækond ta 'nån] (eng: ikke nr. 2 i forhold til nogen), uovertruffen; anv. bl. a. om den da. modstandsbevægelse af Montegomery.

Secrétan ['sækre'tj], Charles (1814-95), fr. filosof. Forsvarede bl. a. viljens frihed i *La philosophie de la liberté* (1849). Påvirket af Leibniz og Schelling.

Secretary of State ['sækra'tri af 'steitj] (eng: statssekr., minister), 1) titel i', en række medl. af det brit. kabinet; 2) titel f. USA's udenrigsminister.

Secret Service ['si:krit 'sævis] (eng.), alm. betegn. f. det eng. hemmelige efterretningsvæsen, Intelligence Service.

'sectio ca'sarea (lat.), med., kejsernsnit. section ['sækian], (eng: afdeling), flademål i USA og Austr. = square mile.

Se'cunda 'Petri (Petrus) anden), anden del af Petrus Ramus' logik, omhandlende logisk dom og dømmekraft.

se'cundus (lat.), den anden.

Se'curitas (lat: tryghed), i rom. rcl. trygheden personificeret som gudinde.

SED, fork. f. Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, Tyskls. Socialistiske Enhedsparti.

Sedaine [sa'dæin], Michel (1719-97), fr. dram. forfatter, har i *Le philosophe sans le savoir* (1765) givet det bedste borgerlige drama.

Sedan [sa'da], fr. by 10 km fra belg. grænse; 19 000 indb. Ved S omringede ty. tropper 1. 9. 1870 fr. hær under MacMahon trods gennembrudsforsøg. 2. 9. kapitulerede den fr. hær, ca. 100 000 mand, og Napoleon 3. blev ty. fange. Med S-katastrofen faldt det »2. Kejserdømme«. - Ved S gennembrød ty. panserhære maj 1940 fr. nordgrænse.

sedan [sæ'daij], bil med lukket karosseri til 4-5 pers. og med 4 døre.

sedat'iva (lat. *sedare* berolige), beroligende midler.

seddelbank, bank, der er berettiget til at udstede banksedler (pengesedler), i Danm. nationalbanken.

seddeldækning, regler om, ved hvilke aktiver (spec. beholdn. af møntfodsmettet) en banks seddeldudstedelse skal være sikret.

seddeltombytningen i Danmark 23. 7. 1945 gennemførtes v. lov om ekstraord. formueopgørelse og tilsigtede s. m. stemp-

ling af obligationer, anmeldelse af indestående i banker og sparekasser m. m. at kontrollere publikums opgivelser på den ekstraord. formueopg. om størrelsen af deres seddelbeholdning, s medførte en midlertidig nedg. i seddelomløbet på ca. 400 mill. kr. og resulterede i, at sedler til et beløb af ca. 70 mill. kr. ikke blev ombyttet.

'Sederholm [-d-], Jakob Johannes (1863-1934), fi. geolog, direktør for Finis geol. undersøgelser. Vigtige undersøgelser over Finis grundfjæld og dets dannelse ved metamorfose.

*sedes apo'stolica (lat: det apostolske sæde), betegn. for pavestolen.

se'dez [se'de's] (lat. *sedecina* 16), papirformat, som fremkommer ved, at et ark krydsvis sammenfoldes el. falses 4 gange, så at der bliver 16 blade el. 32 sider.

Sedgwick ['sædʒwɪk], Anne (1873-1935), eng. forfatterinde. I mange år bosat i Paris. Hendes romaner, f. eks. *The Little French Girl* (1924, da. *Den Lille Fr. Pige* 1926), skildrer især forskellen ml. fr. og eng. væsen.

sediment' (lat. *sedere* sidde), 1) kern., bundfald udskilt ved henstand; 2) geol. sedimenter el. *sedimentbjergarter* er bjergarter, der er dannet ved eksogene geol. kræfters virkning. Man adskiller efter bestanddelenes herkomst *klastiske, kemiske og organogene s.*; efter dannelsesmediets *neptuniske, æoliske og glat liale s.*

Sedivy (cech. [Jædjiivi].da. [sedivi]).cech.-da. kunstnerslægt. Brødrene *Karel* (1860-1906) og *Frans* (1864-1945). S var bladtegnere og bogillustratorer. Kendt for deres illuderende fugleperspektivtegninger Sidstnævntes søn *Frans* (f. 1888) har udført teaterdekorationer og heraldiske arbejder.

'Sedum (gi. lat. navn på husløg), slægt af stenurtfam. 500 arter, mest på den nordl. halvkugle. Kødede, saftige blade med små regim. blomster. Fl. arter vildtvoksende i Danm. Talrige arter dyrkes på stenhøje og i stue.

Seeckt [ze:kl], Hans von (1866-1936), ty. general, stabschef for Mackensen under 1. Verdenskrig. Skabte efter Versaillesfreden kernen til ny ty. storhær som chef for Rigsværnet 1920-26. 1933-35 Nanking-regeringens ml. rådgiver.

seedé ['si:da] (eng, egl: at så), *sport*, anbringe de bedste deltagere således på et turneringsskema, at de møder hinanden så sent som muligt.

Seedorff Pedersen, Hans Hartvig (f. 1892), da. forfatter. Med digtsaml. *Vindløv og Vedbend* (1916), *Hyben* (1917), *Fra Danm. til Dvina* (1918), *Mod Fremmede Stjerner* (1919) og 2 versbøger 1921 fra en jordomrejse hævdede sig som den teknisk fuldkomneste, men også mest traditionsbundne betydende trykker i sin generation. I saml. som *Dagningen* (1927) og *Genskevr. af Stjernerne* (1937) brydes hans festlige livsglæde med alvorligere toner. Mest populære er hans viser. Også betydelig kantatedigter. (Portræt sp. 4007).

Seefeld [ze:fælt], kur- og vintersportssted NV f. Innsbruck, Østr. Ca. 1100 indb.

Seeley ['si:lɪ], John Robert (1834-95), eng. historiker. Fra 1869 prof. i Cambridge. Hovedværkerom det eng. koloniriges opståen: *The Expansion of England* (1883); *The Growth of British Policy* (1895), m. understregelse af Engl.s opgaver som verdensmagt.

Seeliger [ze:liɡar], Hugo von (1849-1924), ty. astronom; arb. på den celeste mekanik, astrofotometriens og stellarastronomiens område.

seer (ind. [se:r] pers. [si:r]), varierende vægt i Afghanistan, Indien og Iran.

se'fardim (hebr.), de sp. og portug. jøder. Har navn efter landskabet Sefarad (Obad. V, 20), der blev forstæet som Spanien. (Jfr. spanioler).

Segan'tini, Giovanni (1858-99), ital. maler. Fra 1881 bosat i Schv. Har skildret den storslåede alpenatur og den jævne befolknings liv. Hans teknik er meget særpræget. S-museum i St. Moritz.

Segeberg, Bad [ba:t 'ze:gabærk], ty. by i Holsten, SØ f. Neumünster; 6000 indb. (1939). Kalkbrud og saltudvinding. Af

middelalderborg, i 13.-14. årh. residens f. gren af schauenburgske grever af Holsten, er nu intet tilbage.

Segelcke ['se'yalka], 77romas Æise (1831-1902), da. landøkonom. Prof. i mejeribrug ved Landbohøjskolen 1880-1902. Indførte rationelle arbejdsmetoder i mejeribruget.

Segelcke f'se:galka], Tore (f. 1901), no. skuespillerinde; efter 1928 hovedsagelig ved Nationaltheatret i Oslo med gæstespil på andre scener. bl. a. i Kbh., hvor hun hos Betty Nansen spillede i »Piger i Uniform«, og senere, som led i Nationaltheatrets gæstespil på Det Kgl. T., har spillet Nora »Et Dukkehjem«, hvorfra hun med sine rigt nancerede udtryk for kvindesind har skabt en uforlignelig skikkelse.

seger kegler ['se:gar-] (opfundet af den ty. keramikker Hermann Seger (1839-93)), små træetradere af farveløse lerblandinger, der bliver bløde ved bestemte temperaturer, efter hvilke de er nummererede (f. eks. SK022 (600° C), SK i 42 (2000° C). Anv. til at følge og kontrollere temp. i keramiske ovne.

'Segerstedt [-stæt], Torgny Karl (1876-1945), sv. religionshistoriker og redaktør, docent i rel.hist. (Lund) 1904-12, prof. (Sthlm.) 1913-17, chef for »Göteborg Handels- och Sjöfartstidning« 1917-45, skarp antinazistisk kurs. Vidensk. værker og artikelsaml., bl. a. *Hændelser och människor* (1926), *Ur spalterna* (1933). (Portræt sp. 4012).

'Segerstedt, Torgny T'sson (f. 1908), sv. filosof. Søn af T. K. S. 1938 prof. i praktisk filosofi i Uppsala. Har bl. a. skrevet *Verklighet och värde* (1938) og *Ordens makt* (1944).

Se'gesta (lat., gr. *Egesta*), oldtidsby på V-Sicilien. Urgræsk befolkning. Fra 3. årh. f. Kr. under romerne. Ufuldendt tempel fra ca. 430 f. Kr.

Seghers ['3e:gars], Anna (f. 1900), ty. forfatterinde. Jøde. Emigrant bl. a. i Frankr. og Mexico. Den marxistisk orienterede S har i en særpræget nøgtern stil givet masseskæbner, *Der Koptifohn* (1933, roman om nazificeringen af en ty. landsby), *Der Weg durch den Februar* (1935, arbejderopstanden i Wien 1934), *Die Rettuns* (1937) og koncentrationslejrromanen *Dan siebte Kreuz* (fuldendt for Traurk.s raid; da. 1946).

Seghers ['3e:fars], Daniel (1590-1661), flamsk maler. Virksom i Antwerpen. Blomsterbilleder. Repr. på Kunstmus. Seghers ['3e:ars], Hercules (ca. 1589-ca. 1645), holl. maler og radere. Har malet slettelandskaber, der foregriber Rembrandts og Philips Konincks kunst. I sine radninger (fl. kun i ganske få tryk) eksperimenterede han med komplicerede teknikker. Foruden tonet papir anv. S lærred, og ofte påføres pladen farve med en retoucherpensel. Hans landskabelige motiver, bl. a. forrevne klipper, er et genis visioner med ringe tilknytning til virkeligheden.

segl (lat. *sigillum*), 1) aftryk i voks, lak o. a. af et stempele; 2) selve stempelet, hvis mærke identificerer ejeren og således tjener til bekræftelse af el. vitterlighed for det besejdede dokument. Orientaliske s-cylindre kendes fra 4. årtus. f. Kr. og g. s-ringe fra 5. årh. f. Kr. Brugens af s kulminerede i middelalderen, da underskrift

Frederik 3.s majestætssegl.

Torigny Segerstedl. Hannibal Sehested.

Erik Seidenfaden.

Didrik Seip.

i 12. årh. gik af brug, og s blev eneste retsgyldige ægthedsmærke. Mærkerne i s var ejer-portrætter, helgenbilleder, våben- el. bomærker, ofte omgivet af en lat. indskrift. Opr. blev s påtrykt papyrusbreve, senere vedhængtes de pergamentbreve, ofte indlagt i kapsler. Da retsgyldig underskrift genindførtes i 16. årh. miste s alm bet. og anv. efter sin opr. bestemmelse nu kun ved off. lejligheder.

segl, en stor krumkniv med konkav æg og træhåndtag, som under primitive forhold anv. til afskæring af sæd.

seglbevarer, fra middelalderen den stormand, der passede på rigseglet, i Danm. kongens kansler, i Tyskl. ærkebispens af Mainz. I Engl. er Lord Chancellor s, mens Lord Privy Seal siden 1884 er en minister u. p.

segleylindre. I det gi. Mesopotamien, hvor skrivekunsten ikke var almenej, brugtes i st. f. underskrift aftryk af en s, en graveret stenrulle, som førtes hen over dokumentets våde ler. Dekorationen viser mønstre el. rel. scener; de bæres i en snor om halsen. De ældste kendte eksemplarer er sumeriske (4. årtus. f. Kr.); flertallet er fundet i Babylonien, hvor s var i brug endnu under det iyybabil. dynasti. Anv. af s var udbredt over hovedparten af Orienten. (III. se tavle Bablysons Kunst).

seglfugle (*Drepanididae*), fam. af små hawaiianske spurvfugle. Tyndt, seglformet næb. Suger honning, virker som blomsterbestøver. De gule og røde fjer anvendes til de hawaiiiske kongekåber.

seglflak, en under omrøring sammensmeltet blanding af forsk. harpikser (især shellak og kolofonium), terpentin, et fyldstof (f. eks. kridt), samt et farvestof (i rød s f. eks. cinnober el. monje). S støbes alm. i forme. Er let smeltelig Og størkner hurtigt ved afkøling.

segltræe, da. navn for Sigillaria.

seg'tren't (lat. *secare* afskære), *mat.*, d. s. s. afsnit.

segmen'ta'lorganer (af *segment* led), ledormenes ekskretionsorganer, består af et par rør el. tragte, som i hvert led fører fra krophulen til overfladen.

segno ['senjo] (ital.), tegn; jfr. dal segno.

Segonzac [saga'zak], *Andre Dunoyer de*, se Dunoyer de S.

S ego via *L'goBjal*, by i Centralspanien, 70 km NV f. Madrid; 25 000 indb. (1940); har bl. mange fortidsminder en borg (Alcázar) fra 14. årh.; en gotisk domkirke (1521-1577) og en 1500 m l. og 65 m h. romersk akvædukt.

Segovia [sæ'gDOja], *Andrés* (1894), sp. guitarist og komponist til guitarkompositioner.

segué [se'gwe] (ital., af lat. *sequi* følge), følger; *mus.*, f. eks. s aria, heretter følger aria.

seguidilla [sæ'gi'flilja] (sp.), sp. nationaldans i hurtig, tredelt takt, især kendt fra Andalusien.

Séguir [sæ'gy:r], *Philippe Paul* (1780-1873), greve, fr. soldat (general 1811), historiker; skrev bl. a. *Histoire de Napoleon et de la grande armée du 1812* (1824).

Se'gura, 240 km s. sp. flod; forsyner udstrakte vandingsanlæg i Murcia-egnen.

'**Sehested** ['veioftæt], landsby ml. Eckernforde og Rendsborg, hvor da. styrker i fægtning 10. 12. 1813 slog allierede tropper.

Sehested f'erastæ[S], 1) da. adelslægt, førte før 1600 navnet Malteson, Fremtrædende i da. politik i 17. årh., hævede sig under enevælden, endnu bestående

som godsejerslægt. - 2) holstensk adelslægt, også stavet *Sehested*, opkaldt efter den sydslesv. landsby S, ejede fra 17. årh. da. gods.

Sehested, *Christen Thomesen* (1590-1657), da. kansler 1640-57. Rigsrådsmedlem fra 1625, diplomat, fredsvænlige; arbejdede loyalt for Chr. 4. uden at slippe tanken om rigsrådsadelens magt; fik skabt enighed ml. adelsmændene 1648 om håndfæstninger. Brugte ikke selv det af familien optagne navn S.

Sehested, *Christen Thomesen* (1664-1736), da. admiral. Slog svenskerne ved Rugen 1715, bidrog til Stralsunds fald. Mødt med mistillid af Fred. 4., afskediget 1718.

Sehested, *Christian* (1666-1740), da. embedsmand, godsejer (Ravnholt). 1700-07, 1708-21 udsender i Ty. Kancelli, s. m. Ditlev Wibe ledende i da. udenrigs-pol. Styrtet af Anna Sofie Reventlows tilhængere; amtmand; bidrog efter 1730 til tilnærmelse til Sv.

Sehested, *Hannibal* (1609-66), da. statsmand. Rigsråd 1640, diplomat, 1642 g. m. Christiane, datter af Chr. 4. og Kirsten Munk; 1642-51 statholder i No., hvor S skabte sig stor magt og rigdom, gennemførte stærkere forsvar og selvstændigere og bedre forvaltning. Styrtet 1651 sammen med Ulffeldt, havde under krigen 1657-60 forbindelser både m. Danm. og Sv., bidrog til fredsslutn. 1660 og trådte atter i Fred. 3.s tjeneste. Synes at have haft ledende stilling under stændermødet 1660. Som rigskatmester leder af finanssænering efter 1660 (kronogdsalg, matrikelskat), gennemførte kollegiestyre; arb. for da.-sv. forståelse. Led nederlag over for Gabel, mødt med mistillid af kongefamilien, d. i Paris. (Portræt).

Sehested, *Hannibal* (1842-1924), da. godsejer (Broholm), politiker. Landstingsm. (Højre) 1886-1910; 1900-1901 leder for sidste Højremin. før systemskiftet, afgik efter konflikt m. Mogens Frijs og valgninger apr. 1901.

Sehested, *Jørgen* (f. 1885), da. godsejer (Broholm). Søn af Knud S. Cand. **Jur.** 1907. Knyttet til LS, arbejdede under betættelsen på at styrte da. regering v. hj. af ty. forbindelser. Arresteret 1945; 1949 dømt til 8 års fængsel og konfiskation af den halve formue (Højesteret).

Sehested, *Knud* (1850-1909), da. gods-ejer, landbopolitiker. Broder til Hannibal S. 1896-97 Danm.s første landbrugsmin. (under Reedtz-Thott), opnåede praktiske lovgivningsresultater i forståelse m. Venstre, men fik yderligtgående Højre mod sig. Præsident i landhusholdningssek-selskabet 1898-1909.

seiches [sæl] (fr.), regelmæssig stigen og falden af vandstanden i mange søer el. indelukkede fjorde, lignende ebbe og flod, med forskellig periode de forsk. steder.

Seidel ['zaidal], *Ina* (f. 1885), ty. forfatterinde. Har udg. tre betydelige romaner; *Das Labyrinth* (1922) og *Das Wunschkind* (1930) skildrer Revolutions- og Napoleonstiden, medens *Lennacker* (1938, da. 1943) giver et omfattende panorama fra Lutheriden til vor tid gnm. en præste-slægts hist.

Seidenfaden ['sajdsnfadn], *Erik* (f. 1910), da. journalist, medarb. ved hovedstadspressen fra 1931, korresp. i London 1935-37, Rom 1940 og Sthlm. 1943. Medred. af »Information« fra 1946 og af tidsskr. »Fremtiden« fra 1945. (Portræt).

Seidenfaden ['sajdsnfajdn], *Aage* (f.

1877), da. politiembedsmand. I 1919 politimester (fra 1934 i Kbh.s amts nordre birk), 1946-48 politidirektør i Kbh.

Seidl ['zaidal], *Johann Gabriel* (1804-75), øslr. forfatter. Skrev dialektdigtning og ballader samt fornyede teksten til *Gott erhalte Franz den Kaiser*.

seignettsalt [sæ'njæta-] (efter fr. apoteker i La Rochelle), vinsyrens kaliumnatriumsalt. Virker mildt aflørende.

seigneur [sæ'nj6:r] (fr., af lat. »senior den ældre); i Frankr., lensherren i forhold til vasallerne og godsejeren i forhold til bønderne.

Seignobos [sænjo'bos:], *Charles* (1854-1942), fr. historiker. 1905-22 prof. v. Sorbonne. Skildret fr. hist. 1848-1914 (i Lavisses »Histoire de France«), Eur.s hist. 1814-1914 (*Histoire politique de l'Europe contemporaine*); 1933 *Histoire sincère de la nation française*.

Seine [sæ:n], 1) fr. flod, udspringer på Langres-plateauet, gennemstrømmer Champagne og Paris, umdurer i Kanalen med traqformet munding, 776 km l., deraf 540 sejlbare; 2) fr. dept. omfattende Paris og omegn; 480 km²; 4 776 000 indb. (1946).

Seine-et-Marne [sæne'marn], fr. dept. oven for Paris; 5931 km²; 407 000 indb. (1946). Agerbruksområde. Hovedstad: Melun.

Seine-et-Oise [sæne'wa:z], fr. dept., om-slutter dept. Seine; 5659 km²; 1 415 000 indb. (1946). Hovedstad: Versailles.

Seine-Inferieure [sæn æfe'ri6:r], fr. dept. omfattende Normandiets kystland omkr. Seine-mundingen; 6342 km²; 846 000 indb. (1946). Agerbrug, fiskeri, industri m. v. Hovedstad: Rouen.

Seip [sæip], *Didrik* Arup (f. 1884), no. sprogforsker. Har taget aktivt del i mål-striden og indtaget et formidende stand-punkt og påvist østnorskens jævnbyrdige ret over for de vestlandske mål, *Norsk språkhist. t. omkr. 1370* (1931), *Språkhist. studier* (1934). Fra 1937 rektor C universitetet i Oslo, medl. af administrationsrådet 1940; afsat af tyskerne 1941, på Grini og i Sachsenhausen til 1942, derpå frigivet mod pligt til at bo i Tyskl. under kontrol af Gestapo, fulgte med Folke Bernadotte tilbage apr. 1945; rektor til udgangen af 1945. (Portræt).

Seipel [zai'pal], *Ignaz* (1876-1932), østr. politiker. Katolsk teolog; fra 1920 leder f. Kristelig-Soc. Part. forbundskansler 1922-24, 1926-29. Skaffede Østr. god forståelse ved Vestmagterne; antisocialist, udviklede tanker om »stænderstat«, som S-s tilhængere Dollfuss og Schuschnigg virkeliggjorde.

Sei Shonagon (ca. 1000), jap. forfatterinde, har i sin skitsebog (Makura no Soshi) behandlet en broget række emner og givet et vigtigt bidrag til sin tids kulturhist.

seismici'te't [-si-] (gr. *seismos* rystelse), mål for den hyppighed, hvormed jordskælv indtræder.

'seismisk (gr. *seismos* rystelse), hvad der vedrører jordskælv.

seismiske **havbølger** (gr. *seismos* rystelse), ofte betegnet med det japanske ord *tsunami*, fremkaldes af underrøiske jordskælv. De forplanter sig vidt og antager undertiden stor højde, inden de brydes over kysterne.

seismo- (gr. *seismos* rystelse, jordskælv), jordskælv-

seismo'gra'f (*seismo-* — *graf*), apparat til registrering af jordskælv og jordrystelser fremkaldt ved sprængninger, trafik m. m. I et stativ, der er i fast forbindelse med Jorden, er en masse (f. eks. horizon-talpendul) ophængt således, at den er let bevægelig. Massen følger ikke med i Jordens bevægelse, men får en relativ bevægelse, der forstørres ad mekanisk, optisk el. elektromagnetisk vej og optegnes på sodet el. fot. papir.

seismo'gram' (*seismo-* H *gram*), optegnelse af et jordskælv.

seismolo'gi (*seismo-* + *-logi*), læren om jordskælv, s beskæftiger sig med det enkelte jordskælvs forløb, virkninger og udbredelse; jordskælvenes hyppighed og

styrke i forsk, egne af Jorden; seismografeme og deres registreringer; jordskælvsbølgerens art og forplantningshastighed og de slutninger, man deraf kan drage om Jordens indre opbygning; jordskælvs dybde og årsagerne til deres opståen; den mikroseismiske uro og dens årsager. Den praktiske s beskæftiger sig med eksperimentel udforskning af jordskorpen v. hj. af sprængninger (kunstige jordskælvs).

seismona'sti (seismo- + gr. nouns tryk-tel), turgorbevægelse hos fastvoksede planter, fremkaldt ved berøring. Eks: mimosens s.

seismo'sko'p (seismo- + skop), et instrument, der viser, at et jordskælv har fundet sted.

Seiyukai [søiju:kai] (jap: De Politiske Venners Sammenslutning), jap. polit. parti, dannet af Ito 1901, blev fra liberal nærmest kons. i 1920erne, udtryk f. godsejerinteresser. Oplost af Konoye 1940. Ved valg 1946 ind i jap. fremskridtsparti.

sej' ('Gadus virens'), ca. 1 m l. tørfeskisk. Underbid, grønlig m. hvid sidelinje. Lever til dels i de frie vandmasser, i Danmark i de ydre farvande. Fanges meget i No. og Island. Anv. til tørfisk. Røget s kaldes solaks.

Se'jan(us) (16 f.-31. e. Kr.), kejser Tiberius' praetorianerpræfekt og yndling, henrettelses for komplott mod kejseren.

sej, i nord. rel. magiske besværgelser og varselritter, især øvet af kvinder, et led i vanernes rel. stammende fra den indvandrede bondekultur, måske med et lappisk element, s ansås i modsætn. til galdet for en for mænd vanerendende trolddomsform.

Sejer, da. mandsnavn, af Sighar. Formen Sejer er jysk.

'sej'erværk (ty. Zeiger viser), ældre betegn. for ur.

Sejerø da. ø, i S Bugt; 12 1/2 km²; 817 indb.

Sejerø Bugt, indskæring på NV-Sjælland, ml. Sjællands Odde og Røsnæs.

Sej'fullina, Lidia (f. 1889), sovjetruss. forfatterinde, kendt for sine børneopdrættelser og sin store revolutionsromane Virineja (1925).

Sejg [sai'j], Johan (f. 1897), da. landskabsmaler. *Hostlandskab* (Maribo mus.).

sejghed, hos et fast stof den egenskab, at det kan undergå store formændringer uden at brydes. Et materiales s bestemmes ved træk-, bøjnings- og slagforsøg.

sejghærdningsstål, stål med 0,5-0,9% kulstof; det er enten ulegeret el. kromnikkel-stål evt. ined molybdæn el. andre tilsetninger.

sejgring (ty. seigern sive), afledning af en metalmeltemasse under størkning i bestandele af forsk. sammensætning.

sejhalv (*Balae noptera bore'alis*), ca. 15 m 4-ang finhval, sorte luffer.' Nordl. Atlanterhav.

'sej'jid (arab: herre), muhamedansk ærestitel for efterkommere af Ali og Fatima el. et medlem af stammen Qurashi, i Indien for en fornem muhamedaner.

sejl, søv., flader sammensyet af smalle bredder af sejldug, kantet med et smækkert tov (liget). Gaffel- og råsejl er fir-kantede, stags trekantede (se også brams, mørs-s, mesan, røj, stags). (H. se Sejlskibstyper, sp. 4018-20).

sejldug, tæt lærredsvævet stof af hør, hamp el. bomuld i 61 cm bredde, fremstillet af kogte el. rå garner.

sejle med lig i lasten, citat fra H. Ibsens »Et rimbreve« (1875), tilegnet Georg Brandes.

sejlerne (*A'podidae*), fam. af insektædende, svale lignende fugle. Meget bredt næb, lange smalle vinger. Kan som regel ikke flyve op fra jorden, men hager sig fast til mure, træer, klipper. Bygger rede af spyt el. af strå, fjer o. l. sammenklæbet m. spyt. Hertil murs, klippes, palmes, træs og salanganer.

Sejlet ('Veld'), stjernebillede på den sydl. stjernehimmel.

sejlgarn, opr. tynd, oftest treslået, tjæret hampe snor til sejlmagerearbejde; nu oftest tynd hampe-, bomulds-el. papirsnor til brug v. indpakning o. l.

sejljolle, lille åben el. ringdækket båd, klinkbygget el. kravelbygget, fører stor-sejl og forsejl, el. storsejl alene (catboat).

sejlskib, skib med sejl, hvis hovedfremdrivningskraft er vinden; nu mere og mere fortrængt af damp- og motorskibe. Anv. stadig til skoleskibe. (Hl. se næste side).

sejlsport, lyst- og kapsejlsads. I Danmark findes foruden mange ikke-organiserede sejlere, ca. 16 000 sejlere, som gnm. 86 klubber er organiseret under Dansk Sejlsunion. Dansk s repræsenteres i udlandet af KDY, bl. a. ved et årligt møde i Internat. Yacht Racing Union (YRU), hvor spørgsmål af internat. interesse diskuteres, kapsejlsads- og bygge-regler m. m. fastlægges. De både, der anv. til s, kan inddeles i flg. hovedgrupper: 1) skomer, 2) ketch, 3) yawl, 4) kutter, 5) spidsgatter, 6) kragejolle, 7) sejljolle. Inden for disse hovedgrupper findes adsk. bådtyper (se kapsejlsads).

Sejlsunion, Dansk, stiftet 1913 som Da. Sejlerdag, nuv. navn fra 1948. 1949 tilsluttet DIF. 1949: 16 000 medl., der gnm. 86 klubber er organiseret under S.

Sejm [sæim] (po: forsamling), po. parlament. Før 1795 var S andet kammer, »landbudenæs forsaml.«, bestående af repræsentanter for de forsk. landområder i Polen; førstekammer: Senat. Under nuv. cetkammersystem betegner S parlamentet.

Sejr, Emanuel (f. 1891), da. biblioteksmænd; fra 1936 chef for statsbiblioteket i Århus.

sejrshue, egl. fosterhinden over hovedet. Det barn, der fødes med s, var if. folketroen usårligt og sejrrigt.

sejsing (holl.), flettet tovværk til fastgørelse af sejl.

se'kan't (lat. *secare* afskære), mat., s til en kurve er en ret linie, der skærer denne.

'se'kel (lat. *saculum* menneskealder, generation), århundrede.

'Sekhmet, ægypt. gudinde, opr. solgudinde, i mytol. Ptahs hustru; fremstilles som en kvinde med løvehoved.

Sekondi [sæk'an'di:], havneby i den brit. Guldkystkoloni. Udgangspunkt for en bane til det indre; 44 000 indb. (m. havnen Takoradi) (1948).

sekondløjtnant (lat. *secundus* anden), 2. løjtnant. I Danmark værnepligtig og yngste officer i hæren.

se'kre't (lat. *se'cernere* afsondre, udskille), afsondret stof fra en kirtel; slim; udflåd; hemmelighed, hemmeligt rum; reth. rade; privatsegl.

sekretari'a't (fr. af lat. *secretus* afsondret, hemmelig), kontor, som udfører sekretærføretninger.

Sekreta utskottet [se'kre:U] 'u:tskåt31], (sv: det hemmelige udvalg), sv. rigsdagsudvalg, der særlig behandlede udenrigs-politik, kendes fra 1627. Havde stor magt i frihedstiden, hvor S bestod af ca. 100 medl. (adelige, gejstl., borgerl., kun v. enkelte lej. bønder), tiltog sig den faktiske ledelse af udenrigspolit.; svækket efter 1772, mistede besluttende magt 1809; fra 1921 afløst af fast udenrigs-nævn.

sekre'ti'n (lat. *secretus* afsondret), hormon, der udsondres af tyndtarmvæggen under fordøjelsen, og som gnm. blodet når bug-spytkirtlen og galdeblæren og vækker disse til aktivitet.

sekretion (lat. *secretus* afsondret), udskillelse, afsondring; geol., udfældning af mineraler i gange, sprækker eller blæreformede hulrum i bjergarter.

sekre'toriske nerver, kirtlernes nerver, der udgår fra det vegetative nervesystem. Ved impulser gnm. disse nerver sættes sekretionen fra kirtelcellerne i gang.

sekre'tæ'r (fr. af lat. *secretum* hemmelighed), 1) begyndelsesstilling for tjenestemænd med embedsksamem; 2) person, som udfører korrespondance og bistår en overordnet i de løbende føretninger; 3) skrivbordslign. møbel til opbevaring af papirer o. l.

sekre'tær (*Sagittarius serpen'tarius*), ejendommeligt højbenet, langhalet rovfugl m. fjertop. Afrikas stepper. Lever af slanger og øgler, som den fanger løbende.

seksagesima'ma'lsystem (lat. *sexagesima* den 60.); talsystem med 60 som grundtal, s benyttedes af babylonierne, og 60-deling anv. endnu, f. eks. i tidsinddeling og i vinkel mål.

seksdagesløb, cykleparløb, der varer i 6 dage, og hvori til enhver tid en af parrets ryttere skal være i sadlen. Løbet, som foregår på bane, neutraliseres i visse perioder, i hvilke den indbyrdes placering ikke kan ændres.

seksender (*seks* + *ende*), i jagtsproget råbukken (kronhjorten), når den får tre ender på hver stang (horn).

seks'er, grænseslag i cricket. Skal passere banens grænse uden at have rørt jorden. Tæller 6 point i regnskab.

Sekslingerne, øgenavn f. 6 fi. soc. dem. rigsdagsmænd, der 1941 ekskluderedes af partiet som modstandere af krigen mod Sovj. Ved valg 1945 tilsluttet samarbejdet ml. Folkedemokraterne; støttede 1946 min. Pekkala.

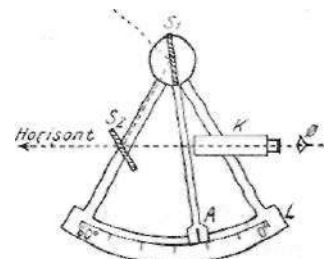
seks-og-tres, gi. kortspil m. fl. variationer: s med trommer og piber (4 spillere), 3-mands- og idiot-s (2 spillere). Det gælder om først at opnå 66 points.

sekst (lat. *sextus* sjette, mus., det sjette trin i den diatoniske skala; den lille s har otte halvtoners afstand fra grundtonen, den store s har ni.

sektakkord, mus., treklangens første omvendning, hvorved tertsen bliver bas-tone.

seks'tan't (lat. *sex* seks) (spejlspektant), instrument til måling af vinkler, s anv. fortrinnsvis ved astron. navigation til måling af himmellegemers højder. Fig. illustrerer, hvorledes en stjernehøjde

*St.J.

måles til søs s holdes i hånden, således at dens plan er lodret. Sigtetikketten rettes mod kimningen, der iagttages gnm. en gennemsigtig halvdel af spejlet S₂. Alhidaden A drejes, indtil stjerneret efter tilbagekastning fra spejlet S₁ og en forsvølveth halvdel af spejlet S₂ ses i sigtetikketten over eet med horisonten. Højden aflæses da ved alhidadens stilling i forhold til gradinddelingen. Med en s kan måles vinkler indtil 2 X 60° = 120°.

Seks'tan'ten (*Sextans*), stjernebillede omkr. himlens ækvator.

seks'tet, et musikstykke for 6 selvstændige instrumenter el. sangstemmer.

seks'to'l, en nodegrube på seks lige lange noder i en tidshned, der normalt skulle have været firdelt.

seksu'a'l- (lat. *sexus* køn), køns-

seksualklinikker, klinikker for vederlagsfri vejledning i seks. spørgsmål, herunder svangerskabsregulering. Offentlige s foresloes 1938 af befolkningskommissionen. Forsøgsvis oprettet 1948 i Kbh. af Kvindelige Lægers Klub.

seksualpsykologi, læren om kønslivets sjælelige sider.

seksualundervisning, systematisk oplysning om menneskets forplantning og om seksualhygiejne. Bl. a. indført i Kbh.s kommunes skolevæsen (1946).

seksu'el (fr., af lat. *sexus* køn), kønslig.

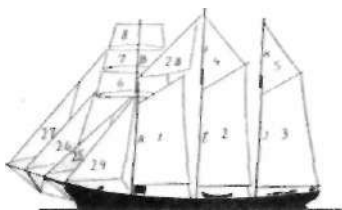
seksuologi' (lat. *sexus* køn + *logi*), læren om kønslivet.

sekt (lat. *secta* parti), en gruppe, som udskiller sig af et større Kirkesamfund p. gr. af særmeniger i lærespørgsmål, sek'te'risk, vedr. en s, sektigtendende sek'terisme, sektvæsen.

SEJLSKIBSTYPER *få*

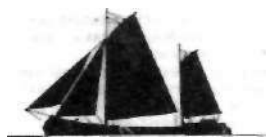
Kutter

Bramsejlskonneret

Jagt

Kuf

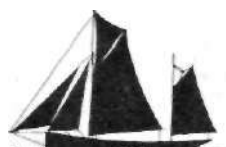
Skonnert-rigget mast

Tjalk

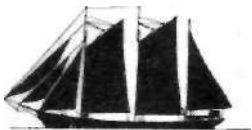
Fuld-rigget mast

Ketch

Galease

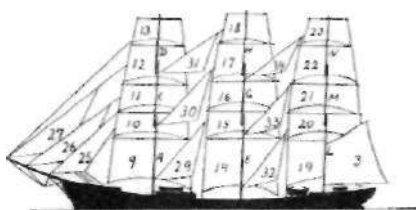
3-mastet sletskonneret med hjælpemotor

Fore and after-konneret

Brigantine

Fuldskib

Topsejlskonneret

Brig

Bark

Barkentine

Benævnelser på master og sejl

- A Fokkemast
- B Fortop
- C Fore mærsestang
- D Fore bramstang
- E Stormast
- F Startop
- G Store mærsestang
- H Store bramstang
- J Mesanmast
- K Mesantop
- L Krydsmast
- M Kryds mærsestang
- N Kryds bramstang

- Gaffelsejl*
- i Skonnertsejl
- 2 Storsejl
- 3 Mesan
- Gaffeltopsejl*
- 4 Store gaffeltopsejl
- 5 Mesan gaffeltopsejl

Råsejl

- 6 Undertopsejl
- 7 Overtopsejl
- 8 Bramsejl
- 9 Fok

- io Fore undermærsejl
- 11 Fore overmærsejl
- 12 Fore bramsejl
- 13 Fore røjl
- 14 Storsejl
- 15 Store undermærsejl
- 16 Store overmærsejl
- 17 Store bramsejl
- 18 Store røjl
- 19 Beginesejl
- 20 Kryds undermærsejl
- 21 Kryds overmærsejl
- 22 Kryds bramsejl
- 23 Kryds røjl

Stagsejl

- 24 Stagfok
- 25 Fore stængestagsejl
- 26 Klyver
- 27 Jager
- 28 Mellemstagsejl
- 29 Store stængestagsejl
- 30 Store bramstagsejl
- 31 Store røjlstagsejl
- 32 Kryds stængestagsejl
- 33 Kryds bramstagsejl
- 34 Kryds røjlstagsejl

sekt (ty. *sekt*, af lat. *siccus* tør), opr. en tør spansk vin, nu kun betegn. for tyske mousserende hvidvine.

sektion (lat. *secare* skære), indsnit, afsnit; obduktion: afdeling; *mil.*, før fodfolks mindste kampenhed i Danm. og Tyskl.; afløst af betegn. gruppe.

'sektor (lat. *secare* skære), *mat.*, d. s. s. udsnit.

'sektorklukker, /s/, d. s. s. objektivlukker.

sekulari'sering (nylat. *secularis* verdslig), 1) samfundets overtagelse af kirkenes gods; 2) samfundslivets frigørelse fra kirke. præg.

seku'la'rræst (nylat. *secularis* verdslig), kat. præst, som ikke har aflagt munkeløfte (modsat ordenspræst).

seku'la'rår (lat. *seculum* århundrede), år, hvis årstal er delelig med 100 (f. eks. 1800).

seku'lær (lat. *seculum* århundrede), verdslig; *aitron. oggeol.*, langsom, næsten umærkelig.

sekulære hævninger og sænkninger, kontinentaltvægeiser.

sekund (lat. *secundus* følgende, anden), 1) tidsenhed, middelsøldøgnets henh. stjernedøgnets deles i 24 tim. på 60 tidsmin. på 60 tidssek.; 2) idet cirkelens omkreds på 360° svarer til 24 timer, svarer 15 buesek. til 1 tidssek.; 3) *mus.*%, det andet trin i den diatoniske skala.

se'kunda (lat. *secunda* den anden), 1) i *handelen* som kvalitetsbetegn. f. varer; anden classes; mods. prima varer; 2) i *bogtryk* (også kaldet *sekundaform*), den satsform, som trykkes bag på primaformen, altså har arkets 2. side.

sekundakkord, *mus.*, septimakkordens tredje omvendning, hvorved septimen bliver bastone.

seku'n'dan't (lat. *secundare* begunstige), 1) kontrollerende person ved duel; 2) under boksekamp hjælper som i pauserne stimulerer bokseren, giver massage og standser småblødninger samt giver ham taktiske råd.

sekunda-signatur, det tal efterfulgt af en stjerne, som, til vejledning for bogbinderen, anbringes på 3. side af hvert ark i en bog. Tallet angiver det pågældende arks nummer i bogen. Jfr. prima-signatur.

sekundaveksel (lat. *secunda* anden), andet eksemplar af en i fl. ligelydende eks. udstedt veksel. Første eks. benævnes prima, tredje tercia osv. Hvert eksemplar gælder som en original veksel, men de skaber kun en vekselforpligtelse.

seku'n'de're (lat. *secundare* begunstige), slutte sig til, støtte, stemme i; hjælpe, bistå.

se'kundogenitu'r (lat: den anden efterkommer), et fideikommiss, som skal tilfalde den anden person inden for familien end den, som succederer i hovedfideikommisset.

seku'n'dae'r (lat. *secundus* anden), andenhånds; i anden række, underordnet, s kaldes i *geol.* de mineraler, der er opstået i en bjergart ved omdannelse af andre tidligere eksisterende el. er dannet af stoffer tilført bjergarten efter dens aflejring el. dannelse.

sekundærblænde, tynd metalplade, opbygget af blylameller, indskudt ml. objektet og røntgenfilmen under røntgenfoto. s tillader kun de røntgenstråler, der har passeret lineært fra røntgenrøret gnm. det menneskelige legeme, at påvirke filmen, men absorberer de røntgenstråler, der har andre retninger, og som opstår ved passagen (sekundærstråling). Giver bet. kontrastforøgelse.

sekundære gruppe, *geol.*, gi. navn for mesozoiske gruppe.

sekundære kvaliteter, J. Lockes og andres betegn. for de sanselige tinggen-skaber (farver, lyd, varme osv.), som formenes at bero på sansorgeanernes beskaffenhed og derfor ikke kan tilskrives tingene selv.

sekundærelektroner, elektroner, der udsendes med ringe hastighed fra overflader, der bombarderes med elektroner, s anv. på forsk. måde i forstærkerkennikken.

sekundærelement, elektr. strømkilde.

der kun kan afgive strøm efter forudgående opladning, f. eks. en akkumulator.

sekundærinfektion, infektion, der optræder i tilslutning til en allerede eksisterende (primær-)infektion, af mikrober af anden art.

sekundær luft, den luft, der i ovne ledes direkte til forbrændingsrummet (ved kakkellovne gnm. ventilen i den øverste læge) mods. den primære luft som ledes gnm. den brændende masse.

sekundærstrøm, *elektr.*, en strøm, der fremkommer ved variationer i en anden strøm.

sekundært leje siges mineraler at forekomme på, når de er aflejret efter ved transport at være ført bort fra dannelsesstedet (eks. guld og ædelsten i flodsand).

se'kven's (lat. *sequi* følge), 1) i kompositionslæren en trinvis forskydning af et motiv fra et tonetrin til det andet; 2) en art kirkelig digtning. Kendes fra midten af 9. årh. Var opr. kun tekstunderlag til de lange halleluja-melismere.

se'kvester (nylat. *sequestrare* udskille), 1) *med.*, dødt, nekrotisk vævsparti, som løses p. gr. af purulent betændelse, f. eks. knoglesekvester ved knoglemarvsbetændelse; 2) el. sekvestration, i ældre *jur.* sprog beslaglæggelse af en formue som helhed for at fyldestgøre kreditorerne.

selado'nit (fr. *céladon* en bleggørd farve), videnskabeligt navn for grøn jord.

selado'n-porcelæn, europ. navn på porcelæn fremstillet i Kina under Sung-dynastiet (960-1280); s har på tyk, brunlig skærv en grønlig, krakeleret glasur. (Navnet s efter fr. *céladon*, en bleggørd farve, opkaldt efter en bly og smægtende person i d'Urfé's hyrderoman »Astrée« (17. årh.)).

Selagi'nella (nylat.), eneste slægt af familien Selaginellaceae (nær ulvedoffamilien); rigt forgrenede, ofte moslignende karsporeplanter. Sporehusene dannes i særlige skudafsnit, nogle indeholder mikrosporer. andre 4 makrosporer. Mange arter, især i troperne. I Danm. dværgulvefod. (S selagi'noides) i hedemose, sjældn. Flere arter af slægten er stueplanter.

se'lam (arab.), fred (være med dig) (hilsen).

Se'lander [-nd-J, *Sten* (f. 1891), sv. forf. og kritiker. Har i fl. samlinger af refleksionslyrik *Staden* (1926), *En Dag* (1936) med behersket følsomhed skildret Sthlm.s hverdag.

Se'lan'dia (lat.), Sjælland, navn på det første store søgøedede dieselmotorskip, 4950 BRT, bygget 1912 hos Burmeister og Wain for ØK.

Selangor (eng. [sa'laŋ, ss'lá'á:]), stat i Malaya; 8184 km²; 702.000 indb. (1941). Hovedstad: Kuala Lumpur.

Selchaus'dal [sælkous:], hovedgård SØ f. Kalundborg; hed opr. Gundeived, fra 1799 S efter ejerslægten Selchau (til 1914); hovedbygning fra 1856 (arkitekt Herholdt).

sel'dsjukker, tyrkisk stamme i Iran og Forasien 11.-14. årh., opkaldt efter stamfaderen (Seldsjuk). s-nes høvdinge blev som chefer for kalifens livvagt (fra 1055) de egl. magthavere i kalifatet og besejrede Byzans, men led nederlag mod korsfarerne 1097-98, 1075 grl. de riget Ikonium (Rum) i Lilleasien. Herskede i Iran til 1231.

Seldte [zæltaj, *Franz* (1882-1947), ty. politiker. Fabrikant; officer; stiftede 1918 »Stahlhelm«, som S ledede til 1934. Arbejdsmin. i Hitlers reg. fra jan. 1933, indtrådte apr. s. å. i nationalsoc. parti og indordnede »Stahlhelm« under Hitler. Medl. af Doenitz' reg. maj 1945; død i Nürnberg som de Allieredes fange.

selektion (lat. *selectio* udskillelse), *biol.*, udvælgelse. Når kårene, f. eks. kulde og tørke, sorterer de livskraftigste af en bestand ud, tales om naturlig s. Ved kunstig s sker udvalget med et bestemt mål for øje og indgår derfor som led i al plante- og dyreaavl.

selektionshypotesen, grundtanken i Darwins udviklingslære, idet han antog den naturlige selektion og de bedstegnede overlevn. som den kraft, der

havde fremkaldt arternes udvikling. W. Johanssen kunne 1903 vise, at man ikke kunne forsøge afkomnets arveværdi ved selektion, men blot vælge ud i et i forvejen bestående blandet materiale. I denne ny betydning indgår s i den mod. udviklingslære.

'selekti'v (lat.), udvælgende, især om radioapparater, der har stor selektivitet. selektivitet'et (lat. *seligere* vælge), en modtagers evne til at adskille nærliggende radiostationer, således at gensidige forstyrrelser undgås.

se'le'n (sr.*se'lene* Månen), grundstof, kern. tegn Se, atomnr. 34, atomvægt 79.0. Beslægtet med svovl og tellur. Kendes både i en rød og en grå modifikation. Har haft stor anv. til fotoceller. Opdaget 1817 af Berzelius i blykammerlam fra svovlsyrefabrik.

se'le'ncelle (af *selen*), I) tidl. anv. apparat til lysmåling, beroende på et metallisk selen ændrer sin modstand ved belysning; 2) navn på en spærrelagscelle, indeholdende selen.

Se'lene (gr. Månen), i gr. rel. en gudinde, personifikation af månelyst. Et sagt fortæller om S-s kærlighed til Endymion.

Selen'ga, (250 km l. flod i Mongoliet), passerer Bajkalsøen; biflod til Jenisej.

sele'nit (gr. *se'lene* måne), klare krystaller af gips.

seleno- (gr. *seléné* Månen), måne-.

selenogra'fi' (seleno- + -grafi), beskrivelse og billedlig fremstilling af Månens overflade.

selenolo'gi' (seleno- + -logi), læren om Månens overflade.

Selenter See [ze'lænts'r'ze:], holstensk sø NNØ for Pløn; 20 km².

seletøj, system af remme, hvori en hest el. et andet trækdyr trækker. Mest anvendt her i landet er bringeselen, dog bruges også kumteselen.

Se'leukia, navn på fl. oldtidsbyer i V-Asien, grl. af og opkaldt efter Seleukos I. Vigtigst er: 1) S Babylonias v. Tigris, 2) S Picria, i Syrien v. Ororuv mundning; nu ES Suweidiya, 800 indb. (1932).

Selou'kider, *Seleukos* I.s dynasti i Syrien 312-88 f. Kr.

Se'leukos, fire konger bl. seleukidene; især: Seleukos I. Ni'kator (d. 280 f. Kr.), dynastiets grundlægger, en af A.alexander d. St.s generaler, fik 312 Babylon ved sejren v. Gaza over Demetrios, konge af Syrien 306, fik Lilleasien 301 ved sejren over Antiochos v. Ipsos, Thirakien og Makedonien 281 ved sejren over Lysimachos v. Korupedion; myrdet. - Seleukos 2. Kal'linikos reg. 247-26 f. Kr.), søn af Antiochos 2., mistede Syrien, Parthien og Baktrien.

sel'factor (eng. *selecting mule* selvvirkende spindemaskine), automatisk spindemaskine, opfundet 1825 af engl. Richard Roberts (1789-1857) i Manchester. Han kunne støtte sig til den 1754 opfundne Jennystol. Maskinens spindler (ofte i antal af 650) er anbragt på en lang vogn, der bevæges bort fra resp. hen til den faststående maskindel, hvor forgarnsbinerene og størkværket er anbragt. Når vognen krøker udad, strækkes forgarnet (de bearbejdede taver), derefter roterer spindlerne, så forgarnet bliver snoet, og ved tilbagekørslen bliver garnet rullet op på spindlerne. På gr. af den frem- og tilbagegående bevægelse arbejder maskinen diskontinuerligt og produktionen bliver forholdsvis ringe, s anv. især til fint garn af uld el. bomuld.

self-government [sælf 'gavonmant] (eng: selvstyre), udtryk, som især anvendes om Dominions' s m. egen lovgivningsmyndighed, parlament og ansvarlig parlamentarisk regering.

self-made [sælf'mæid] (eng.), selvgjort, som selv har arbejdet sig op.

Seli'ger Søen, sø i RSFSR, Sovj. i Valdag Højene, 330 km NV f. Moskva.

Seligman [sæligsmn], *Edwin R. A.* (1861-1939), amer. nationaløkonom, regnes for grundlæggeren af moderne skatte teori. Hovedværker: *Progressive Taxation in Theory and Practice* (1894); *The Economic Interpretation of History* (1902).

Seligman'n [serli-y, Erik (f. 1892), da. embedsmand, 1938 form. for Priskontrolrådet; fra 1941, dir. for Prisdirektoratet.

Seligman'n [se:li-y;], *Hugo* (1877-1947), da. musikkritiker. Komponistevler af Carl Nielsen og Fini Henriques. Musikanmelder ved Politiken. Udsendte 1931 en *Carl Nielsen-biografi*.

Sel'lim i. (1467-1520), *tyrk. sultan* 1512-20. På tronen efter faderen Bajesid 2.s mord; lod en del af sin familie myrde. Slog 1514 Ismael af Persien; tog 1517 Ægypten, derefter kalifitelt. Hensynsløs tyran og erobrere, samtidig digter og videnskabeligt interesseret.

Sel'linus, gr. *Sel'linus*, ital. *Seli'nunte*, oldtidsby på V-Sicilien, grl. 628 f. Kr.; odelagt af punerne 409 f. Kr., nyanlagt i mindre format. Store tempelruiner fra blomstringstiden i 6.-5. årh. f. Kr.

Sel'je, no. ø. S f. Stadlandet; l'va km*. Ruiner af Albanusklosteret og Sunniva-kirken (fra slutn. af 11. årh.). Opr. bispede (senere flyttet til Bergen).

selje-røn ('*Sorbus suecica*), art af røn, m. flerlappede, takkede, på undersiden filtede blade. Vildtvoksende på Bornholm, almindeligt plantet som vejtræ i det øvrige Danmark.

Selkirk ['sæ:ks;ks], grevskab i S-Skott.; 691 km²; 22 000 indb. (1947).

Selkirk [sæ:ks;ks], *Alexander* (1676-1721), skotsk sømand, over hvis oplevelser på den ubeboede ø Mas-a-Tierra bl. Juan Fernandez-øerne (1704-09) romanen »RobinsonCrusoe« af Daniel Defoe er bygget.

Selkit, ægypt. gudinde, vist en døds-gudinde; afbildes som en skorpion med kvindehoved el. som en kvinde med en skorpion som hovedprydelse.

sella cu'rulis (lat.: vognost), elfenben-indlagt embedsstol for højere rom. embedsmænd.

selleri ('*Apium*), slægt af skærmblostm-fam. Urter med fjersnittelede blade og hvide blomster. 20 arter. I Danmark findes vildt s (*Apium graveolens*), uden knol på strandenge. Knolden på den dyrkede sort, knold, udgøres væsentlig af kimstængelen samt af det øverste af roden og det nederste af den bladbærende stængel. Den karakteristiske smag skyldes en særlig olie. Blad- el. bleges syrlig forholdsvis lidt. Her er det bladstilken, der spises. Før brugen bleges de ved jordhynning el. lign.

selleriflue ('*A'cidia he'racliei*), lille flue m. mørke vingetegninger. Larven minerer i skærplanter. Skadelig på selleri.

Selmer, Christian august (1816-89), no. politiker. Sagfører, stortingsm. (Højre) 1871-74; 1874-80 medl. af min. F. Stang, overtog 1880 min.s ledelse for at hævede en fast højrepolitik og kongens ret til absolut veto i grundlovsgrænsen. Marts 1884 tvunget bort, idet rigsretten dømte S til embedsfortabelse.

Selmer, *Johann* (1844-1910), no. komponist, til bl. a. *Scene funnëbre*, skrevet under indtryk af kommunardopstanden i Paris 1871, større orkesterverker, korsange, sange og klavermusik.

selning (oldn. *sendlingr*, afledt af *sand*) ('*Cro'cethia 'alba*), lille rylegn. vadefugl. Mangler bagtå. Underside og hovede rød. I sommerdragt, hvid i vinterdragt. Yngler i højarktiske egne, trækker til trop. Ses under trækket om efteråret i Jylland.

selskab, økon., varigt samvirke ml. to el. fl. personer f. i fællesskab at drive erhvervsvirksomhed. De forsk. s-former adskiller sig især v. omfanget af deltagernes ansvar f. s-s forpligtelser, ligesom retsforholdet ml. deltagerne indbyrdes er forsk. De vigtigste i Danmark, forekommende s-former er: ansvarlige interessentskaber, partredier, kommandit-s, aktie-s, andels- og brugsforeninger, kredit- og hypotekforen. samt gensidige forsikrings.

Selskabet for Gransk Kunst, da. forening til fremme af grafisk kunst, stiftet 1920.

Selskabet for Naturlærens Udbredelse, stiftet af H. C. Ørsted 1824, afholder populære aktuelle foredrag om fysik og kemi, udgiver »Fysisk Tids-

skrift«, bestyrer H. C. Ørsted 100-års Fond og H. C. Ørsted-museet og uddeler H. C. Ørsted-medaljen.

Selskabet til de Skønne og Nyttige Videnskabers Forfremmelse, litt. organisation, stiftet i Kbh. 1759 af mænd fra Klopstocks kreds; udså forsk. poetkonkurrencer. Siden lidt for summarisk latterliggjort som »det smagende selskab«, Dets midler uddes stadig.

Selskabet til Trykfrihedens Rette Brug, da. forening, stiftet 1835 af liberale kredse i protest mod reg.s planer om skærpet censur. Udgav »Dansk Folkeblad«.

selskabsret, læren om selskaber i jur. forstand, d. v. s. om sammenslutninger til opnåelse af et økon. formål.

selskabsskatter, direkte skatter på aktieselskaber, foreninger o. a. sammenslutn., som driver erhvervsvirksomhed (og hvis overskud ikke går til velgørende, vidensk. o. l. formål) med begrænset ansvar for de enkelte deltagere, s indførtes i Danmark 1903 til staten og kommunerne som en proportional, lav skat på selskabernes indkomst (efter et vist fradrag), fra 1915 graderedes s efter indk.s størrelse i forh. f. aktiekapitalen, fra 1940 pålignes tillige en overordentlig s, som (gennem »udbytteraten«) beskatter udbetalt dividende m. v. stærkere end (gennem »restraten«) midler henlagt til konsolidering. Hertil kom 1943/44-46/47 merindkomsts-kat. I den udstærkn., selskabets indk. udbetaltes deltagere og ikke henlægges m. v. betegner s en ekstra beskatning, da udbyttet indkomtsbeskattes på sædv. måde hos de pågæld. Dette motiveres bl. a. med selskabernes fortrinnsstilling gnm. det begrænsede ansvar, s indbragte i Danmark. 1946-47 i alt 140 mill. kr., hvoraf 121 mill. kr. til staten (deraf 18 mill. kr. i merindkomsts-kat) og 19 mill. kr. til komm. Fra 1940 er en særlig beskatn. af kooperative virksomheder (brugsforeningsbeskatn.) udskilt fra aktieselskabsbeskatningen.

Selskabssøerne (opkaldt efter *Royal Society*), fr. *Iles de la Société* el. *Tahiti-øerne*, fr. øgruppe i Stillehavet, samlet areal 1647 km²; ca. 37 000 indb. Størst er Tahiti, vestligst øerne Under Vinden. Regnrige, skovklædte vulkan- og koraller i passatbæltet, beboet af polynesiere. Hovedstad: Papeete. Eksport af fosfat og kopra. - Opdaget 1606, navngivet af Cook; 1838 fr. protektorat, 1880 fr. koloni.

Selsø, hovedgård NV f. Roskilde; fra 1720 i slægten Plessens eje. Hovedbyggn. fra 1576, ombygget 1728-34 (ridderaal fra ombygningstiden), ubeboet, fredet i kl. A.

Selters ['zæltarsj (*Nieder'selters*), ty. landsby i Hessen; ca. 1500 indb.; berømt mineralisk kilde, hvis kulsyreholdige vand er det egentlige S-vand.

selva (portug. af lat. *silva* skov), regnskovegnene i Brasilien.

selvangivelse, den enkelte skatteydere afgivelse af oplysning om sin indtægt og formue t. brug ved ansættelsen til skatterne herpå. Undladelse af s stiller ofte skatteyderne dårligere ved uoverensstemmelser om ansættelsen og kan medføre et »straffetilæg« til den virkelige indkomst og formue, s indgives årl. (sædv. i jan. el. febr.) på særl. blanketter udsendt af ligningsmyndighederne.

selvandtendelse, Ligger et stof's antændelsestemp. ved alm. temp., vil stoffet bryde i brand, når det udsættes for luftens ilt osv. (eks: siliciumbrinte). Mange s skyldes dog iltingsprocesser, hvor reaktionsvarmen ikke bortledes, og temp. derfor efterhånden stiger til antændelsestemp., f. eks. s i oliemættet tvist, kul osv. Til prøvning af s af tekstilforer anv. Mackey's app., ved hvilket en svag luftstrøm ledes gnm. oliedædet bomuld under gradvis temp.stign. til iltingsprocessen skrider videre af sig selv, så s indtræder.

selvbefrugtning el. *autogami*, en plantes befrugtning med eget støv; medfører homozygoti i bestanden og dermed opdeling i rene linier. Ærte-, byg- og bønneplanter er autogame.

selvbesmittelse, forelådet betegn. for onani.

selvbestemmelsesret, folkenes, et politisk princip, hvorefter et territoriums befolkning ved en fri afstemning skal have ret til at bestemme, til hvilken stat den skal høre. Under indflydelse af præsident Wilson fik princippet vid anv. efter 1. Verdenskrig både ved det østr.-ung. monarkis opløsning og ved grænsedragninger andre steder i Eur. I Atlanterhavserklæringen af 14. 8. 1941 er princippet anerkendt i den begrænsede form, at territoriale forandringer kun bør ske i overensstemmelse med de påg. folks frit udtrykte ønsker.

selvbestøvning, d. s. s. selvbefrugtning.

selvbevidsthed, individets bevidsthed om sig selv; ofte (overdreven) selvtilfæld. selvovervurdering.

selvbinder, høstmaskine, der besørger såvel høstning som binding af afgrøden. Kornet føres af et transportbånd til et bindebord, hvor neget samles af pakkearme og omslynges m. bindegarn, der knyttes af en knyttmekanisme.

selvdannelseslæren, d. s. s. *generatio spontanea* el. *æquivoca*.

selvferilitet ' *Qat.fertilix* (frugtbarhed), en plantes el. frugtsorts evne til at sætte frugt v. hj. af eget støv.

selvforgiftning, d. s. s. autointoksikation.

selvforsikring, det forhold, at en ejer af talr. ensartede forsikringsgenstande ikke tegner forsikr. for disse, men selv løber risikoen for mulige tab (f. eks. den da. stat gnm. Stats-Brandforsikringsfonden).

selvforsvar, yur. Magtanvendelse ved s må ikke overskride grænserne for nødværg.

selvforsyningspolitik, økon. bestræbelser på at gøre et land uafhængigt af tilførsler fra udlandet.

selvforyngelse, foryngelse af en gi. skovbevoksning ved selvsåning el. ved skud fra stubbene af de afhuggede træer.

selvhersker (efter gr. *autokrator*), betegn. for den russ. tsar som enevældig hersker.

selvhjælpssalg, 1) en kontrahents salg til trediemand af den ydelse han skulle præstere til medkontrahenten, fordi denne ikke opfylder sin del af kontrakten; 2) salg af en mangelfuld ydelse, hvis modtageren man har afvist, men som modparten ikke straks tager tilbage.

selvindtræde, en fuldmægtigs el. kommissionærens egen indtræden som medkontrahent i den aftale, han skal slutte på en andens vegne.

selvinduktion, induktion i en ledning el. en spole, hvori strømstyrken varierer, idet der ved magnetfeltets ændring induceres en elektromotorisk kraft, som søger at modsætte sig strømændringen, s udtrykkes ved s-koefficienten, der måles i henry, og som er den s, der findes i en spole, når en strømstyrkeændring på 1 amp. pr. sek. giver en elektromotorisk kraft på 1 volt. s spiller navnlig en rolle ved vekselstrøm og elektr. svingninger.

selvkautionering, tilsgang om, at en kreditor i skyldnerens evt. konkursbo kan anmelde en større fordring end den, der tilkommer ham for derved at sikre sig dividende af et større beløb. Ugyltig i da. ret.

selvladevåben, automatisk håndskydevåben, s benytter krudtgasens kraft - enten direkte el. omsat i røkvæln - til efter aftrykt skud autom. at lade påny.

selvlosserpram, pram med bundklapper, der kan åbnes for tømning af lasten. Benyttes især ved havnucuddybninger.

selvlyd, d. s. s. vokal.

selvlyd, betegn. for, at et menneske berøver sig livet. De hyppigst anv. s-metoder i Danmark er indtagelse af sovemidler, indånding af gas og hængning, jfr. statistikken under dødsårsager. - Jur. I ældre ret var forsøg på s strafbart. I gæld. da. ret er kun medvirken til s strafbar (hæfte el. bøde; hvis handlingen foretages af egenlystige bevæggrunde, er straffen dog fængsel i indtil 3 år).

selvmordsflyvere, jap. *kamikaze*, førere af de af jap. under 2. Verdenskrig anv. rakետbomber (jinrai).

selvpensionering, pensionering af midler, som helt el. delvis er tilvejebragt ved afkortning i den påg. løn, således for alle da. statstjenestemænd siden 1919.

selvrensning af vandløb el. havet, omdannelse og nedbrydning af forurenninger til uskadelige stoffer, s skyldes dels indvirkningen af lys og luft, dels de levende organismers virksomhed.

selvskyldner, at en person hæfter som s vil sige, at kreditor kan holde sig til ham, så snart hovedskyldneren ikke betaler, når han er pligtig dertil.

selvsterilitet *el. parasterilitet*, en plantes manglende evne til at sætte frugt med eget støv, s skyldes produktion af specifikke stoffer, der hindrer støvets spiring.

Selvstyrepartiet, færøsk *Sjálvstýris flokkur* [ʃjalstuiris-l, færøsk politisk parti, grl. 1906. Ønsker lovgivningsmyndighed for Lagtinget i særl. færøske anliggender, selvsvingning, *radiotekn.*, en modtager egen svingning i overensstemmelse med de modtagne svingninger.

selvsåning, naturlig udsåning af frø i en skovbevojsning.

selvtonende papir, fot. kopieringspapir, hvor hinden indeholder tonkemikalierne, så tonbad er overflødig.

selvtægt foreligger, når den enkelte tager sig selv til rette uden om statens myndigheder. Straffeloven straffer ulovlig s med bøde, men udtaler intet om, hvornår s er ulovlig. Afgørelsen heraf kan være vanskelig. Et klart tilf. af ulovlig s foreligger, hvor loven har foreskrevet en bestemt fremgangsmåde for behandlingen af retstvister (f. eks. misligholdelse af afbetalingskontrakter), og den ene af parterne derefter sætter sig ud over disse regler.

selvudløser, tidsindstillelig fjedermekanisme, der kan tilkobles fot.app. og udløse dette, i reglen 7 sek. efter indstillingen.

selvudvikling, *med.*, d. s. s. *evolutio*

spontanea.

Sem, Noas ældste søn, der har givet navn til semitterne.

sema'fo'r (gr. *sema* tegn I *férein* bære), signalmast for tog el. skibe; lyskurv til trafikregulering.

semang [-'majj], negritofolk i indre Malacca.

seman'te'm (gr.), *sprog.*, sprogelement, der er bærer af en selvstændig bet. og ikke har nogen gramm. funktion f. eks. løb-

seman'tik (gr. *sema* tegn, mærke), 1) *filos.*, i moderne filos. a) studiet af forh. ml. tegn og betegnede genstande, b) studiet af forh. ml. formerne i et logistisk system og deres meninger; 2) *sprog.*, d. s. s. *semasiologi*.

Semarang [sa'mara'J, havneby på N-Java; ca. 230 000 indb.

semasiolo'gi el. *semantik* (gr. *semasia* betydning + *logi*), betydningslære, studiet af ændringer i og udvikling af ordenes betydning, samt af ordenes sammenspil i sproget (i syntonymik).

Se'mele, i gr. myt. datter af Kadmos, moder til Dionysos.

'semen (lat.), frø, sæd.

Semeroc [sa'mæru], vulkan på Ø-Java (3680 m); Javas højeste punkt.

se'mester (lat. *sex* seks + *mensis* måned), halvårlig undervisningsperiode ved univ. el. anden højere læreanstalt. (1 Sv. betyder s ferie).

'Semgallen, lett. *Zemgale* [zæmgalæ], lett. landskab S f. Daugava.

'semi- (lat.), halv-

'semifinale el. *halffinale*, næstsidste omgang i en sportskonkurrence; de 4 resterende konkurrenter deltager, og de 2 vindende parter går videre til finalen.

semiflেকtonsskinne (ofte kaldet *Brauns skinne* efter den ty. kirurg Heinrich Braun (1862-1934)), skinne der bruges ved lidelser i underkæberemeterne, som kræver høj lejrning (elevation) af disse. Underkæberemeterne hviler ofte bedst, når knæet står halvbejod.

'semigrouting [-'grautil] (*semi* + eng. *grout* grut (knusi materiale) mørtel), i vejbygning en noget dyberegående toplagsfyldning.

semi'olon (*semi* + *olon*), interpunktionstegn (;), anv. som punktum, men giver et mindre skarpt skel.

semina'rist, 1) seminarieelev; 2) seminariuedd. lærer.

semi'na'rium (lat.: planteskole), uddan-

nelsesanstalt for lærere og lærerinder ved folkeskolen. Ældste da. s er Tønder s (grl. 1786), næstældste Blågårds s (grl. 1791; 1809 flyttet til Jonstrup). Udd. er normalt 4-årig og omfatter alm. skolefag, pædagogik, psyk. og praktik. 1949: 7 stats- og 11 privat-s i Danm. Videregående undervisn. ved lærerhøjskolen, statens gymnastikstift, sløjdlærerskolerne, faglærer- og faglærerindekursus.

seminole [sə'mano:], nordamer. indianerstamme med muskogesprog, opr. i Georgia, hvorfra de i 18. årh. indvandrede til Florida, hvor efterkomm. endnu lever.

semio'tik (gr. *semeion* tegn), 1) *sprogvid.*, almen teori om tegn og deres anv.; 2) *med.*, læren om sygdomstegnene.

Semipalatinsk [-'a-], by i NØ-Kazakhstan, Sovj., hvor Turksib-banen krydser Irtysj, 110 000 indb. (1939). Levnedsmiddelindustri.

semipelagia'nisme (*semi* + *pelayianisme*), teol. retn. fra 5. årh., først kendt i sydf. klostre, som ville gå en mellemvej ml. Augustinus og Pelagius i spørgsmålet om nåden og den fri vilje, s mente, at vel er menneskets vilje svækket af synden, men dog ikke mere, end at den kan vende sig til nåden om hjælp. Øvede afgørende indfl. på kat. teol.

'**semipermea'ble** (*semi*- + nylat. *permeabilis* gennemtrængelig) kaldes membraner, som lader nogle stoffer passere igennem, mens andre p. gr. af deres molekylstørrelse holdes tilbage, s hinder spiller stor rolle i organismen.

'**semiplantigra'de** (*semi*- + lat. *planta* fodsal + *grad*) kaldes dyr, der delvis er sæleangere.

'**semipola'r** (*semi*- + *polar*) kaldes en kem. binding, der er etableret dels ved et elektronpar (homöopolar binding), dels ved elektrostatiske kræfter ml. atomerne (heteropolar b.).

Se'miramis, gr. navneform for *Sammuramat*, assyr. dronning og (midlertidig) regent ca. 800 f. Kr. Ved udgravning af forvet i Assur fandtes hendes mindesten. I overleveringen berømmet for skønhed og visdom.

se'mitter (efter *Sem*, Noas ældste søn), betegn. for hovedparten af de folk, der taler de semittiske sprog, bl. a. arabere og jøder, s-s hjemstavn antages at være den arabiske halvø; de menes ikke at være en antropologisk enhed. Fra s er de tre store monotheistiske religioner: jødedom, kristendom og muhamedanisme udgået.

se'mittiske sprog, en sprogæt, der taltes og til dels endnu tales af en gruppe folk, som for størstedelen opføres som efterkommere af Noas ældste søn Sem (1. Mos. 10, 21 ff.), s inddeles i 1) østs: babylonisk og assyriske (med et fællesnavn kaldet akkadisk), 2) syds: arabisk og ætiopisk, 3) vests: kanaanaeisk (herunder hebraisk, fönikisk og moabitisk) og aramæisk (herunder syrisk og mandæisk). Det bærende element i ethvert ord i s er »rødderne«, hvoraf der som hovedregel er tre. V. hj. af skiftende vokaler, konsonantforbinding, præfikser og affikser modificeres bet. af ordene. Verbalssystemet frembyder trods den forsk. udformning i de enkelte sprog og dialekter visse øjefaldende ligheder. I verbalformerne udtrykkes ikke begrebet tid, men aktionsarten (f. eks. kan en handling ses under det synspunkt, at den er selvstændig og overordnet el. udfyldende og underordnet). Sætningerne er langt oftere sideordnede end forbundne ved underordnede partikler, s har lighedspunkter med ægyptisk og de hamitiske sprog. Med de indoeur. sprog er slægtskabet kun fjernt.

Semlin [zæm'li:n], ty. navn på den jugoslaviske by Zemun.

Semmelweis [zæmslvais], *Ignaz Philipp* (1818-65), ungarsk fødselslæge. Opdagede barselfeberens smittemåde, men mødte megen modgang, inden hans betydningsfulde opdagelse trængte igennem. Blev prof. 1854. Døde som sindsdys.

Semmering [zæmarir-], Alpepas i Østrig ml. Leitha- og Mur-dalen. 980 m o. h. Banen fra Wien til Triest er ført under S gnm. en række tunneler.

Semois [ss'mwa], 165 km l. biflod til

Maas fra Ardennerne i Belg. Stærkt bugtet løb langs fr. grænsen.

Sempach [zæmpa], by i Kanton Luzern, Schw.; ca. 1300 indb. Ved S led Habsburgerne nederlag over for schweizerne 1386.

'**semper** (lat.), altid, s 'ardens, altid glødende.

semper'fi' (lat. *sempervivum* stedslevende), folketil navn for 1) husløg (Sempervivum), 2) forsk. stueplanter med kødeblade.

Sempi'one, ital. navn på Simplon.

semplíce [səmplifé] (ital.), *mus.*, jævnt, ligefremt.

'**Semsem** el. *Zamcam*, helligkilden ved Kaaba i Mekka.

'**sem'sgarvning** (mnt. *semesch* (egl. slavisk ord) smelader, fedtgarvning af skind, hvis narv er fjernet. Herved bliver skindene uldne og bløde og tåler sæbevask (vaskeskind). Anv. bl. a. til handsker og bandager.

Semstvo, anden stavemåde f. Zemstvo.

se'mulje el. *semoule* (lat. *simila* fint hvedemel), fine hvedegryn til småbrøsmærning.

sen [sæn], jap. mønt = 1/100 yen.

sen., fork. I. senior.

Sénancour [sən<'skur], *Étienne de* (1770-1846), fr. forfatter, hvis berømte roman *Obermann* (1804) er præget af tungind.

se'na't (lat. *senatus* råd af de ældste, af *senex* gi. mannd), kongernes, senere konsulernes råd i Rom, der i republikken (509-49 f. Kr.) havde den egl. magt. Medl., senatorer, mest tidl. embedsmænd, udpegedes af censorerne. Deres tal var 300, fra Sulla 600. I kejsertiden sank s-s magt efterh. til at blive et byrå i Rom. - I moderne forfatninger anvendes s som navn på førstekammer, således i USA og de fl. amer. stater, tidl. også i Frankrig og Italien.

se'nator (flertal *senatorer*), medl. af senat.

se'na'tskonsult' (lat. *senatusconsultum*), beslutning truffet af det rom. senat.

Sendai [sæifdai], jap. by på NØ-Honshu, 255 000 indb. (1940). Handel. Tekstilindustri (silke). Univerситет.

sene (beslægtet med *sino*), rundagtig, glat streng af glinsende hvid farve, som ofte danner overgangen ml. muskelkød og knogle. Foruden de egl. s findes senevæv også i mange flade hinder (aponeuroser og fascier), s består af kollagene fibrilbunder og her imellem flade el. stjerneformede seneceller.

senebetaændelse, *vet.*, hos hesten de forandringer, som opstår i senerne, især bøjesejerne, ved overanstrengelse, læsioner o. l. s fremkommer også ved læsioner, der rammer senerne.

Senebier [sən'bij], *Jean* (1742-1809), schw. plantefysiolog. Opdagede, at planter fotosyntese beror på omdannelse af kuldioksyd.

seneca [sæn'ni:k], indianerstamme med irokesersprog i staten New York; fremtrædende medlem af irokeserforbundet.

'**Seneca**, *Lucius Annaus* (3-65), rom. statsmand og stoisk filosof (Epietolæ morale). En tid forvist af Claudius, dernæst lærer for Nero, havde hovedindfl. på dennes regering 54-62. Tvuget til selvmord. Kritiserede tidens skoleundervisning som livsfremmed: »Non vitæ sed scholæ discimus« (vi lærer ikke for livet, men (blot) for skolen). Af S er bevaret en satire over Claudius' apoteose, ni tragedier og talr. filos. afhandl. og breve.

sénéchal [sən'e'lal] (oldhøjt. *sinhalch* ældre tjener), chefen for hoffemedmændene i middelalderens Frankrig.

Senefelder [zænsfeldar], *Aloys* (1771-1834), østr. opfinder, opr. skuespiller, opfandt 1799 litografien og oprettede et stemtrykkeri. Lavede 1826 de første flerfarve tryk.

Séné'gal, 1) 1700 km l. flod i V-Afr. fra Fouta Pjallon Plateauet til Atlanterhavet. 200 km N f. Kap Verde; 2) koloni (grl. 1635) i Fr. V-Afr. ml. floderne S og Gambia; 201 000 km²; 1720 000 indb. (1945). Hovedstad: Saint-Louis.

Sene'gam'bien, ældre navn for landet omkring de vestf. floder Senegal og Gambia.

'se'**negaro'd** (efter *seneka-indianerne*), rod af *Polygala senega*, N-Amer. Udtræk af roden anv. som hos demiddel.

senegræs, betegn. for græsser med underjordiske udløbere, især brugt om *kvikgræs* (*Agropyron repens*).

senehinde, øjets yderste hinde, bygget af bindevæv, går fortil over i hornhinden.

seneknude (*ganglion*), lille, godartet elastisk svulst i bindevævet omkring sener, oftest på håndryggen.

seneplastik, operationer på sener, f. eks. flytning af en sene, forlængelse af en forkortet sene.

'senerruptu'r, overrivning af en sene, som regel opstået ved en særlig kraftig kontraktion af den tilhørende muskel. Behandling: sammensyning.

seneskede, langstrakt slimsæk, der omgiver senerne for at nedsætte gnidningen ml. disse og knogler el. bånd (ligamenter).

seneskedebetændelse (*tendovaginitis*), 1) *med.*, a) aseptisk s opstår som følge af overanstrengelse; der sker da udfældning af fibrin, som kan føles som en knitner; b) ved bakteriel infektion opstår den akutte s., som ofte vil medføre ødelæggelse af senen; c) kronisk s kan skyldes tuberkulose. 2) *vet.*, kan forekomme hos alle husdyr, dels ved overanstrengelse, dels ved infektion i seneskedens, s har størst bet. hos hesten, hvor den optræder hyppigt, ofte p. gr. af bristninger i senen inden for seneskedens, og som regel medfører halthed samt udspiling af seneskedens.

sen-eunuchoi'disme (gr. *eunuchos* gilding), forandring af legemets kønstype, som opstår i den voksne alder som følge af sygdomme i testiklerne. Symptomerne ligner dem, der opstår ved kastration.

Senfl [zænfl], *Ludwig* (1492-1553), ty. komponist til messer, motetter og liedbearbejdelser. En af de betydeligste kontrapunktikere.

seng, hvilemøbel; hos ægypterne en løjebænk; i den nordiske oldtid planker på høje ben. I middelalderen brugtes tremmesenge med udspændte reb el. remme. Derfra og indtil rokokoen dominerede himmelsengen i forsk. former. Tætsengen, d. v. s. himmelsengen og sengen i alkovent, »den lukte seng«, afløstes først i vor tid af den moderne hygiejniske seng.

sengetæge, d. s. s. væggelus. 'senglac'ia' kaldes den seneste del af istiden (afsmeltningstiden) og de i denne tid dannede aflejringer. I Danmark yoldia-ler, lakustrint dryas-ler og allerødlag og fluviatile hedesletter.

senotik, gotikkens sidste stilfase, i S-Eur. 1400-50, i N-Eur. 1500-50. Karakteriseret ved stigende naturalisme.

senhor [sɛ'njor] (portug.) (fornem) herre, hr.; *senhora* [si'njora] (fornem) frue, fru. **sen'il'** (lat. *senilis*, af *senex* gammel), alderdomsvækket.

senili'te't (lat. *senilis* gammelmandsagtig), den tilbagegang i legemlig og åndelig ydeevne, der følger med høj alder.

'se'nior (lat. ældre), fader i forh. til søn; medl. af Studenterforeningens (i Kbh.) bestyrelse; idrætsmand over 16 år.

senior [sɛ'nj:s], *Nassau William* (1790-1864), eng. nationaløkonom. Fremsatte abstinens teorien om kapitalrentens som løn for kapital ejerens afsavn.

senio'ra't (lat. *senior* ældre), 1) sjældnere betegn. for en bestyrelse, hvis enk. medlemmer da betegnes som seni'orer (de ældre); 2) arvelfølgerden i fideikommissioner, hvorefter den af år ældste person er nærmest berettiget til at succedere.

'**Senja**, Norges næststørste ø, Troms, N f. Harstad; 1590 km²; 10 000 indb. (1946). **sennep** (*Sinapis*), slægt af korsblomstfam. med gode blomster og lange skulper. Ager-s (*S. arvensis*) er alm. ukrudt i vårсад. Gul s (*S. alba*) dyrkes for frøenes skyld, som udrørt i vand giver en hvidgul emulsion, som har en skarp smag. I handelen tilblandes oftest andre krydderier. Før 2. Verdenskrig varierede det tilsåede areal i Danmark fra 400 til 3000 ha, under 2. Verdenskrig steg det til ca. 20 000 ha; 1948 var det 9958 ha (8171 tons).

sennepsgas, diklordietyl-sulfid *CICH₂.CH₂S*, *yperit*, *lo:it*; farveløs vædske, kp. 217°, kern. kampföf. Det tekn. produkt har en karakteristisk lugt, der er beskrevet som sennepsagtig, heraf navnet, s hører til de blåre trækkende el. ætsende kampföf. »Gelb'reuz«). Virker fortrinnsvis i flydende-form, idet den ved anv. forstøves og holder sig svævende i luften som fine dråber (tåge), der trænger gnm. såvel tøj som læderföfötj og som ved indånding kommer i beröring med åndedrætsorganernes slimhinder, s forårsager stærkt smertende sår, der kun vanskeligt og meget langsomt (1-3 måneder) heles og efterlader svære ar. Ved s-förgiftning er patienten stærkt lidende, har stærk snue og vedholdende hård hoste, øjnene svulne og smertende. Angrebne behandles med en kloraminop-lösning, s anv. af Centralmagterne i krigen 1914-18 især som defensivt kampföf.

sennepskager, olieager fremstillet af frø af gul senep. Kreaturerne tåler ikke for store kvanta s.

sennepsolie, 1) tiokarbinimid, org. forbindelse karakteriseret af det monovalente radikal -NCS, f. eks. allyl-s, *C₆H₅NCS*, der forekommer i glykosidet sinigri i sennepsfrø og frigøres heraf ved udröring af de knuste frø i vand og hestand. Allyl-s haren karakteristisk skarp smag; 2) egl. sennepsfröolie, olie, der fås ved presning af sennepsfrø. Anv. til sæbefabrikation, efter rensning som spiseolie og til fiskekonserver og blandet med lakkomponenter som erstatning for femis og lakker.

sennepspapir, gi. hudirriterende middel; fugtes før anvendelsen.

sennepsskrå, kreaturföfoder, der fremkommer som ekstraktionsrest ved fremstilling af sennepsolie (jfr. olieager).

sennesblade (sp. *sena*, fra arab.), föröde småblade af bælgplanten *Cassia angustifolia*, S-V-Asien. Stærk afförande virkning. Sennesbølge fås af *C. acutifolia* (Nil-egnene) og virker lidt mildere.

Sennett [sænæt], *Mack* (f. 1884), amer. filminstruktör. Stumfilmens klass. farce-instruktör. Har gnm. sin virksomhed på Biograph Co. og Keystone Co. (startet 1912) lanceret næsten alle stumfilmens farceberömtheder, bl. a. Chaplin.

Senoa [Jæ'noa], *August* (1838-81), kroat. balladedigter, novellist, romanförf., arbejdede for en jugoslav. genforening.

'se'noi, d. s. s. sakai.

se'no'n (efter d. galliske stamme *senonerne*), *geol.*, næstøverste etage i kridt. Skrivekridtet har stor udbredelse i Eur. I Danmark: skrivekridt, grå mergel og bavnoddegrönsand.

se'no'ner, gallisk stamme omkr. Sens; en del slog sig ca. 400 ned N f. Ancona, hvor Rom besjerede dem 283 f. Kr.

se no'n véro, é (molto) (ital.), »hvis det ikke er sandt, er det meget godt fundet på«. Talemåde, der stammer fra Giordano Bruno.

sertor [sær'nDr] (sp., af lat. *senior* ældre), hr.; senora [sær'njsra], fru; seno'rita [sær'njo-], fröken.

senrenæssance, den periode i Renæssancen, der betegner stilovergangen ml. Renæssance og barok (ca. 1600).

Sens [sɛ:ns], fr. by i dept. Yonne; 17 000 indb. (1946). Ærkebispesæde. Handel med landbrugsprodukter.

'sensa (lat. *sentire* føle, fornemme), filos. betegn. for genstand for sansetiagt., sanskvalitet, sansefornemmelse, sansedatum.

sensation (lat. *sentus* sans), sansning; opsig; opsigtsvækkende begivenhed, sensa'tio'nel' (fr.), opsigtsvækkende.

sensibel [saVs'i:bsl] (lat. *sentire* føle), meget følsom, omfindtig, sart. Navneord: sensibili'te't [sænsi-].

sensibili'sator [sænsi-] (af *sensibel*), stof, der förøger lysfølsomheden for en kern. proces, uden selv at deltage i den.

sensibili'se're [sænsi-] (af *sensibel*), fremkalde föröget følsomhed,

sensibilisering [sænsi-] (af *sensibel*), fot., behandling af det fot. negativmateriale, hvorved følsomheden udstrækkes til andre bølgelængdeområder (lys-

farver). Ortokromatiske plader er sensibiliseret for grönt og gult, pankromatiske tillige for rødt, og endelig infrarøde plader for infrarødt. Som s-s midler anv. org. farvestoffer, eosin og erythrosin (ortokrom.), pinakromförb. og pinafflav (pankrom.), kryptocyamin og neocyanin (infrarødt). Muligheden for s er pävist af den ty. fotokemiker H. W. Vogel (1834-98).

sensibili'te't [sænsi-] el. [sænsi-], evne til at föle beröring, smerte, kulde, varme, vibrationer og legemsstillinger.

sensiti'v [sænsi-] (lat. *sentire* föle). En nervebane, der förer indtryk til centralnervesystemet, kaldes ofte s., mods. motorisk; sensitivi'te't, sjölelig (over-)følsomhed.

sensitome'tri' (lat. *sentire* föle 4-*metri*), mäling af fot. materials lysfølsomhed. Angivelsen kan ske i forsk. grader: i Hurter-Driffield-, Scheiner- el. DIN-grader. Fölsomheden i Scheiner-grader bestemmes, idet man finder den belysn., der kræves for at give en sværtning netop skelnelig fra grundslöret, v. DIN-systemet findes den lysmængde, der giver en sværtning 0,1 større end grundslöret, og v. Hurter-Driffield-systemet förönger man den retlinede del af *sværtningskurven* t. skæring m. belysningsaksen og anv. den tilsv. belysn. som mål for fölsomheden. Nu anv. oftest DIN-systemet.

sensio- (lat. *sentus* sans), vedr. sanserne, især fölesansen; fölelses-.

sen'sorium (lat. *sentus* sans), 1) de dele af hjernebarken, hvor sansindtryk opfattes, 2) bevidsthedstilstande knyttet hertil. - sen'so'risk sans-.

sensualisme (lat. *sentus* sans), opfattelse, if. hvilken alt bevidsthedsindhold stammer fra sansetiagttagelser el. -för- nemmelser.

sensuali'te't (lat. *sentus* sans), sanselighed, især erotisk.

sen'su'el' (fr.), sanselig.

Senta [sæ:nta] (ung. *Zenia*), by i Jugoslavien ved Tisza N f. Beograd; ca. 30 000 indb. Jernbanecentrum med handel og lidt industri.

sen'ten's (lat. *sententia* meningsytring), sætning (især kort og fyndig, ordsprogliggende).

sentepian (holi. af fr. *ceinte* barkholt), i *skibsbyggn.* plan som danner spids vinkel med skibsskrogets diametral- og vandliniepian, står vinkelret på middelspantplanen og normalt også på spanterne. Skæringslinierne kaldes sen lerne (eng. *diagonal line*) (ental: *sene*), ligesom de træstykker der fastspigres på spanterne af at give skroget dets form, og for de tilsv. linier på et spanterids.

'sen'fer (ental *sent*) (holi. af fr. *ceinte* barkholt), lægter der ved skibsbygning fastspigres på spanterne og derved giver skibsskroget dets form; også tilsv. linier på et spanterids.

sentimental'te't (fr., af lat. *sentire* föle), overdreven fölelsesfuldhed, tilbøjelighed til svælgen i behagelige sindbevægelser, föleri.

sentiments [sæntiments] (sindelag) (eng. af lat. *sentire* föle), varige systemer af emotioner og tendenser (f.eks. kærlighed og had) rettet mod en genstand, og hvis led varierer med de situationer hvori genstanden befinder sig, og med dens förh. til individet.

Se'nussi, arab. *Sana.silva*, islamisk parti i N-Afrika, stiftet 1835 af teologen Muhammad ibn Ali as-Sanusi med det för-mål at udbrede islam i dens opt. form blandt Sudanfolkene. S har spillet betydelig politisk rolle, kæmpede mod italienerne i Libyen til 1931; samarbejdede under 2. Verdenskrig med Fngl., men har efter dens fanatisk mödarbejdet europæerne.

Efter 2. Verdenskrig bestemt mod genoprettelse af ital. styre; 1949 udstedte emir I'dris as-Sa'nusi uafhængighedserklæring for Cyrenaiica.

Sen'wosret, tidl. gengivet *Usertes*, ægypt. konger af det 12. dyn. Senwosret 3. (1887-49 f. Kr.) erobrede Nubien og foretog tog til Palæstina, hvor han hæregede Sikem. Pyramide ved Dahshur, ca. 30 km S f. Giza.

senza [sentsa] (ital.). *mus.*, uden. S. E. & O., fork. for lat. ?alvo errore et ommissione.

Seoul, engelsk stavemåde for Koreas hovedstad 'Soul'.

sepa'ra't (lat. *separare* adskille), adskilt, særskilt; sepa'ra'bel, som kan udskilles el. deles; sepa're're, adskille, få separation.

separate-systemet [sæpriti] (eng.), *jur.*, d. s. s. celle-systemet.

separatfred, fred, der sluttes af en enkelt af fl. allierede.

separation (lat.: adskillelse), foreløbig opbevaring af en række af ægteskabets retsvirkninger. Efterfølges i alm. af skilsmisse, s kan ske i henh. t. dom på begæring af den ene ægtefælle, når der foreligger særlige i loven opregnede grunde, der dog ikke er så graverende som skilsmissegrunde, el. v. bevilling, når parterne p. gr. af dyb og varig uoverensstemmelse er enige om at ville separeres. Ægtefællernes gensidige troskabspligt består i s-tiden. Ved den dom el. bevilling, hvorved s meddeles, træffes bestemmelse om ægtefællernes underholdspligt over for hinanden og børnene.

separatisme (lat. *separare* skille), udskillelsespolitik; sepa'a' tftst, 1) person, der p. gr. af afvigende meninger udskiller sig fra politisk el. rel. samfund; 2) *jur.*, person, der kan forfølge sin ret over for en fallet uafh. af den alm. konkursbehandling, f. eks. en håndpanthaver el. ejeren af en ting, som findes i boet.

Seperator, ab. (sv. *separator* centrifuge), Sthlm., sv. industriforetagende, specialfabrik for mejerimaskiner (Alfa og La val), grl. 1878; a/s fra 1883 Datterselskaber i mange lande.

'Se'pia (gr. blæksprutte), 10-armet blæksprutte, der i rygghuden har en stor porøs kalkskal, der kan føres vidt om m. havstrømme og ofte findes på Jyllands V-kyst. Skallemet anv. til polemiddel, kalkfoder til burfugle o. l. En s-art v. Eur. S- og V-kyst.

'se'piatægning (gr. *sepia* blæksprutte), tægning med jordfarvet vandfarve, opr. udvundet af blækspruttevædske, nu oftest erstattet af tjærefarvestof af samme tone.

'se'piatone (gr. *sepia* blæksprutte), gulbrun tone, hyppigt anv. t. fotografier.

Sepik (f'sæpik), [sæi-], ty. *Kaiserin Augusta Fluss*, flod på Ny Guinea.

sepy [si:pai] (hindustani *sipahi*, af *sipah* hær), indfødt soldat i tidl. brit. hær i Indien.

sepy-oprør, indisk rejsning mod det eng. styre 1857-58. Begyndt af indfødt regiment; uro bl. a. fremkaldt ved, at sepyos skulle bruge patroner, indsmurt i okse- og svinefedt, uanset den krænkelde dette var mod hinduernes og muhamedanernes religiøse skikke. Oprøret bredte sig over store dele af nordl. Indien, hvor mange engl. myrdedes, men knekkedes v. erobr. af Delhi sept. 1857, definitivt forår 1858. De oprørske tropper straffedes blodigt; stormogulen i Delhi, som oprørene havde udbrødt til Indiens hersker, afsattes. Indiens styre gik fra East India Company over til den eng. krone.

'Seppanen, *Unto* (f. 1904), finsk forfatter. Har udg. fl. bde, handlingsmættede romaner om folket på Det Karelske Næs; især kendt er *Markku* og *Hans Slægt* (1940, da. s. å.).

'sepsis (gr. forrådnelse), almeninfektion, hvor sygdomsvækkende mikrober (særlig bakterier: meningokokker, streptokokker, miltbrandbaciller m. fl.) træves og formerer sig i den syges blod. Tidl. altid dødelig, kan nu helbredes med penicillin og sulfapræparater samt serum.

sepa'rie-le'r (af *separier*), grågrøn fed lerart fra mellemste oligocen. Forek. i Tyskl. og Danm. Anv. som teglværksler.

sep'ta'rier (lat. *septum* indhegning), kalkholdige konkretioner med indvendige sprækker, der undertiden er udfyldt af kalkspatit, svovlviks. Findes i septarie-ler.

sep'tem'ber (af lat. *septem* syv; 7. måned i d. rom. kalender), i vor kalender årets 9. måned. Da. navn: fiskemåned. 30 dage. Efterårsjævndøgn omkr. d. 23. s. Den 1.

efterårsmand. Middeltemperatur i Danm. 1 V-XVII*: de højeste målte temperaturer er 21°-32°. Frost kan indtræffe ved de koldeste stationer; de lavest målte temp. er nogle få grader under frysepunktet. Normalnedbør 45-80 mm med bet. afvigelser herfra, lige fra få mm til over 200 mm. Det gnsnitl. antal dage med nedbør er 10-16.

septemberforliget, forlig indgået 5. 9. 1899 ml. Dansk Arbejdsgiver- og Mesterforening og De Samv. Fagforbund som afslutn. på storlockouten, s har - med senere suppleringer og mindre ændringer - siden dannet den faglige »grundlov« i Danm. Dets hovedindhold er, at parterne gensidigt anerkender hinduernes organisationer og disses ret til at dekretere arbejdsstands-, dog først efter varsling. I mods. fald må strejke el. lockout ikke understøttes af hovedorgan., der endv. bærer ansvaret for de enkelte organis. s overholdelse af hovedoverenskomster. De samv. fagforb. anerkender »arbejdsgiverens ret til at lede og fordele arbejdet« og efter eget skøn anv. den passende arbejdskraft samt organisationsfrihed for fastlønnede formænd o. l. og lover at medvirke for »rolige, stabile og gode arbejdsforhold«. I hovedsagen betød s en sejr for arbejdsgiverne, men indeholdt dog samtidig disses udtrykkelige anerkendelse af arbejderne organisationer. Overenskomster af tilsv. indhold er 1937 sluttet for landbrugsarbejde, 1939 for handels- og kontorlaget.

septembermyrderierne, massakrer i Paris 2.-6. 9. 1792. Udslag af ophidselsen mod forræderne efter kongedømmets fald; bevæbnede folkemasser trængte ind i fængsle og myrdede fangerne, s ramte også mange ikke-polit. fanger. Formentlig ca. 1350 ofre. Hovedoplysningsmand Marat og Hébert; justitsmin. Danton undlod at gribe ind.

Sep'tentrio (lat.: de syv plovøksne), betegn. for Karlsvognen i Store Bjørn.

sep'tet (lat. *septem* syv), musikstykke for syv selvstændige instrumenter el. sangstemmer.

septi- (lat. *septem* syv), syv-, syv gange.

'septic tank [-tik] (gr. *sepein* råde), en til behandling af spildevand tidl. meget anvendt beholderstype. Spildevandet udfælder i s en stor del org. stoffer, der v. hj. a. anaerobe bakterier om-

dannes på samme måde som i en emscherbrønd; men i s blandes de atter til dels med det afløbende spildevand, hvorved dette får ilde lugt og stort iltbehov, således at det kan blive en fare for fiskebestanden i recipienten, ligesom det heller ikke er ufarligt i sundhedsmæssig henseende.

septik- (gr. *sepsis* forrådnelse), forrådnelse-).

septikæ'mi' /septik- + -<mi>), d. s. s. sepsis. **Sept'iles**, **Les** [lesæ'til] (fr: de 7 øer), 7 fr. småøer ud for Bretagnes kyst, den ene befæstet og med fyrtårn.

sep'ti'm (lat. *septimus* den syvende), *mus.*, det syvende trin i den diatoniske skala; den lille s har 10 halvtoners afstand fra grundtonen, den store s har 11.

septimakkord, *mus.*, firklang, der består af grundtone, terts, kvint og septim, f. eks. c-e-g-h. - $\frac{b}{11} \frac{1}{12} \frac{1}{13} \frac{1}{14} \frac{1}{15}$. Den forrindskede s består af $\frac{b}{11} \frac{1}{12} \frac{1}{13} \frac{1}{14} \frac{1}{15}$. Var i illustrationsmusik fra ti-

den omkr. 1800 udtryk $\frac{b}{11} \frac{1}{12} \frac{1}{13} \frac{1}{14} \frac{1}{15}$ *timakkord*. for skræk, rædsel.

Septi'manien (lat. *septimus* den syvende), i sen. oldtid og tidl. middelalder navn på kysten ml. Pyrenæerne og Rhone, opkaldt efter 7. legions veteraner (septimani), der fik jord sammesteds.

Sept'imius Se'verus (lat. *severus* streng) (146-211), rom. kejser 193-211, udbrød af hæren i Pannonien, besejrede rivalerne Pescennius Niger og Clodius Albinus, erobrede N-Mesopotamien 198, støttede sig til hæren og reducerede Senatets magt. Den civile regering lededes af juristerne Papianus og Ulpianus.

septisk (gr. *sepein* gøre rådden), ætsende, vedrørende blodforgiftning.

Septi'zonium (lat., af lat. *septem* syv + gr. *zone* bælte), monumental kulissebygning m. Søjlesmykket pragtfajade i 3 stokværk og fontæneanlæg, rejsst af Septimius Severus 203 e. Kr. i Rom v. Palatinerhøjens SØ-hjørne.

septuagesima (lat. den 70.), den 70. dag for påske (9. søndag for påske), fejret til minde om det babyloniske fængenskabs ophør.

Septu'a'ginta (også skrevet LXX) (lat.: 70), gr. oversættelse af G. T., den såkaldte alexandriske bibeloversættelse, efter sagnet foretaget af 70 lærde jøder.

se'pul'(h)rum (lat.: grav), 1) grav i alm.; 2) det rum i alterbordet i kat. kirker, hvori relikvierne af den helgen, til hvem kirken var indviet, nedlagdes ved indvielsen.

Se'pulveda [sæ'pul'æoa], *Lorenzo de* (16. årh.), sp. digter, her i sine romancer gjort stoffet fra *Cronica general* (en yndet sp. krønike) tilgængeligt for folket.

Se'quoia [-kwia] (efter *Sequoyah* opfinder af et indiansk alfabet), slægt af nåle-

Sequoia-træer i Yosemite National Park, Vest-California.

træer fra California. S sempervirens giver rødwood; S gigantea er en kæmpefy. Begge arter kan blive 100 m høje.

Sequoia National Park [si'kwia' najnl 'park], Ø-California, reservat for Sequoia-træer; 1564 km²; grl. 1890.

sera (lat.), flertal af serum.

se'ra'fer (hebr. *saraf*, flertal *serafim*), vingede væsener, der opholder sig i Jahves nærhed, nævnes i Ct. T. kun i skildringen af Esajas' kaldelse (Es. 6).

Sera'fimeHasaretet, Sthlm, sv. stats-hosp. m. undervisning f. lægestuderende. Abnet 1752, senere udvidet og ombygget, godt 400 seng. S stod til 1888 under overopsyn af to serafimerriddere, deraf navnet.

sera'fimerorden, fornemste sv. orden stiftet 1748, s har kun 1 klasse. Ordenstegnet bæres enten i kæde el. i ordensbånd.

Serafi' movit, *Aleksandr* (1863-1938), sovjetruss. forfatter; mest kendt for sin roman *Jernstrømmen* (1924) med motif fra borgerkrigen.

Serafshan, anden stavemåde for Zeravshan, Sovj.

serail [se'rai] (fr., af ital. *serraglio* indelukke; sammenblandet med tyrk. *suray* palads), slot, harem.

Seraing [sa'Æ], forstod til Liège i Belg.; 40 000 indb. (1948). Her ligger Cockerillværkerne (efr. 1817 af engl. John Cockerill) med kulgruber, højovne, stål- og valseværker, kanonstøberier og lokomotivfabrikker. (Det første lokomotiv på Eur.s fastland blev bygget her 1835).

Serajewo [ze'ra:jevo:, -ra'je:vo:], ty. navn på byen Sarajevo i Jugoslavien.

Serampore (eng. [særsm'pæ:]), ind. *Sri-*

Serafimer orden.

râmpur, by i prov. Bengal, Hindustân, tæt N f. Calcutta; ca. 40 000 indb.; hed 1755-1846 som da. koloni *Federalisnagore*.

Se'rao, Matilde (1856-1927), ital. forfatterinde og journalist. Uhyre produktiv. Beskriver i romaner almuen gode sider og de soc. onder. // *passe di caccagna* (1890) og *La ballerina* (1899).

Serapeion (gr.), i oldtidens Ægypten helligdom viet til guden Sarapis, undertiden til Osiris. S i Memfis var gravplads for Apis-tyrene.

Se'rapis, ældre skrivemåde for Sarapis, gr.-ægypt. gud.

serber el. *serbo-kroater*, sydslav. folk i Jugoslavien; udgøres af gr. kat. s og rom.-kat. kroater.

Serbien, serbokroat. *Srbija* [s'rbija], forbundsrepublik i Øst-Jugoslavien, med de autonome områder Vojvodina og Kosovo (henh. mod N og S) 86 864 km²; 6,52 mill. indb. (1948). Hovedstad: Beograd. S er Jugoslaviens største og folkerigeste område med et betydeligt, opdyrket og folketæt kernelandskab med hvede- og majsdyrkning samt hornkvæg- og svineavl omkr. Donau. - *Historie*. S opstod, da serberne i 7. årh. indvandrede til den tidl. rom. provins V-Moesien. En tid stod S under Byzans el. Bulgarien, men i 1159 gjorde høvdingen Stefan Nemanja S uafhængigt. Hans søn tog 1217 kongenavn. Efterhånden samlede alle serb. lande og en tid også Bulgarien og N-Grækenland under S, hvis største konge Stefan Dusan 1346 tog kejserstitel (tsar), men 1371-1482 bukkede de serb. lande efterhånden under for tyrkerne. S blev kristnet fra ca. 900, særligt patriarkat 1219. Under kampe ml. tyrk. og Habsburg op til 1800 led S hårdt som gennemmarchland og krigsskueplads. Rejste oprør 1804, opnåede 1812, definitivt 1817, selvstyre under kristen vasallfyrste, svækkedes ved strid ml. fyrstehusene Obrenovic og Karadorde vie. Kæmpede mod tyrk. 1875-77, 1877-78, opnåede uafhængighed (kongerige 1882) og udvidelser mod S. Efter mord på Alexander Obrenovic 1903 tog Peter I. Karadordevic, 1903-21, magten, knyttede sig med Pasic som ledende min. nøje til russ. politik, tilstræbte forening med de sydslaviske befolkede områder i Østrig-Ungarn. Ved Balkankrigen 1912-13 opnåede S udvidelser i Makedonien, men takket være Østr. ikke den ønskede adgang til Adriaterhavet. Under voksende spænding indtraf 28. 6. 1914 mordet på den østr. tronfølger Franz Ferdinand i Sarajevo, som Østr. gjorde ledende serb. embedsmænd ansvarlige for. Da S afviste Østr.s uantagelige ultimatum, fulgte 28. 7. Østr.s krigserklæring, udgangspunktet for 1. Verdenskrig. Efter heroisk modstand og fl. sejre blev S besat 1916; efter befrielsen 1918 gik S op i Jugoslavien. 1941, da Jugoslav. var brudt sammen, oprettede Aksemagterne et nyt S med Milan Nedic som diktator. 1945 blev S forbundsrepublik i Jugoslavien.

serbisk sprog, d. s. s. serbokroatisk, skrevet med det kyrilliske alfabet.

serbokroa'tisk litteratur. Det første litt.sprog var det oldkirkeslav. kunstsprog, som hurtigt optog folkelige elementer. Litt. stog længe under stærk byzantinsk indflydelse. Serbiens underkastelse under tyrkerne herredømme standse enhver litt. udvikling. Først i 15. årh. vinder vesteurop. kulturlivindpasde dalmatiske kystlande, hvor især Dubrovnik (Ragus) åbner dørene for den ital. Renaissance (Marulic.Gundulic). I 17. årh. begynder Kroatien at træde frem, her opstår et drama i oplysningstidens ånd. I det byz.-ortodokse Serbien rejses og realiseres kravet om et moderne jugoslav.-serbokr. litt. enhedssprog (Obradovic, Vuk Karadzic). På denne basis opstår nu en virkelig moderne skønlitt. med store romaner, nat. dramatik og frodig lyrik. De førende skikkelser er Vidakovic, Mitutinovic, Petar Njegos, Branko Radicevic. Hos kroaterne opstår samtidig en romantisk-nat. illyrisme (Stanko Vraz). Man genopdager den ragusanske Renaissance-

litt. (Mazuranic). Litt. træder efterhånden i en mere realistisk nat. Jugoslav. bevægelses tjeneste (biskop Strossmayer), og i Serbien rykker »det unge Serbien« frem med sine folkelige enhedskrav. Russ. litt. får en stærk indflydelse i positivismens tidsalder. I beg. af 20. årh. træder s i intim kontakt med alle modernistiske tendenser i vesteurop. og russ. litt. og får en ualm. frodig oplblomstring, som især præger tiden efter 1. Verdenskrig.

serbokroa'tisk sprog, slav. sprog, tales i Jugoslavien, s deles alfabetisk i serbisk, som bruger det kyrilliske alfabet, og kroa'tisk, som bruger det lat. alfabet. Vokalerne kan være korte og lange og have faldende el. stigende intonation. Accenten er ikke fast, verbalsystemet er meget udviklet og karakteriseret ved et særskilt aspekt.

sercial [-si'al] (efter druersetonen sercial), en specieel, tør, fin Madeira-vin.

serenade (ital.*serenata* af *serenosi* luft), fugtemusik. 1) mus. hilsen fra en længselsfuld elsker udført ved nattetide foran hans elskedes vindue; 2) cyklisk form bestående af fire el. fl. satter, der i ældre tid var solistisk besatte, og som regel er af lettere karakter end satsene i en symfoni el. suite (Haydn, Mozart).

serenissimo (lat. *serenus* strålende) = *serenissimo* (ital.), titel til visse fyrstelige el. andre højstående personer, f. eks. dogen af Venezia.

ser'eno (ital. af lat. *serenus* strålende), *mus.*, muntert, glad.

'**Seres**, bulg. navn på den gr. by Sérrai.

Sereth [ze:ræ't], ty. navn på floden Siret i Rumænien.

sergeant at arms [s'çj:d3nt at 'a:mz], underordnet eng. tjenestemand, som bærer kollen (mace) foran Underhusets formand v. o'fl'. lejlighejder. Skal efter særligt pålæg fængsle medl., der kræver forretningsordenen groft.

Sergei f'særgsj, *Johan Tobias* (1740-1814), sv. billedhugger; bl. de største i sin tid;

Johan Tobias Sergel: Merkur og Psyke. (Nationalmuseet, Stockholm).

har i nyklassicistisk stil skabt en række fremragende værker, bl. a. *Hvilende Faun* (1774), *Amor og Psyke* (1787), *Mars og Venus* (1804) samt *statue afGustav 3.* (1808, Skeppsbron, Sthlm.) ø. a. portrætskulpturer.

sergent [sår'fan't] (lat. *serviteis* tjener), opr. kompagnichefens hjælper, siden fast underofficer med grad lige over korporal.

serge(s) [sårjas]el. [sårj] (fr. af lat. *sericum* silke), kiperævnet kamgarnsstof til kjole- og habitstof; halvulden s anv. til foer, silke-s til slips.

'**Sergij** (*Sergius*) (1886 (?) -1944), russ. gejstlig. Metropolit i Moskva fra 1934. Tog straks efter åbningen af krigen m. Tyskl. 1941 parti f. Sovj. 1943 valgtes S o'fl. på et kirkemøde til patriark, et embede, som han uden statens anerkendelse havde beklædt siden 1925.

Sergipe [sør'sipi], stat i NØ-Brasilien, 39 080 km²; 607 000 indb. (1946). Hovedstad: Aracaju. Avl af bomuld, tobak og sukker.

sericin[-'si'n](lat. *sericum* silke), silkelim, den femsagtige masse, der omgiver silkeormens tynde dobbeltråd.

sericit [-'sit] (lat. *sericus* silkeglandsagtig), finklættet kaliglimmer.

'**se'rie** (lat.), nummerrække, suite; således i låneforhold, hvor obligationer udstedes i forsk. s med samme rente, amortisations- og ansvarsvilkår m. m.

serieforbindelse el. *seriekobling*, elektr. kobling af enheder, hvor hver enheds plusledning er koblet til den foregåendes minusledning, således at de alle får samme strøm, men ikke nødvendigvis samme spænding.

seri'ema (nylat., egl: forsynet med top el. kam) (*Cari'ama*), orden af højbenede fugle m. romveagtigt næb. Lever af krybdyr, der fanges løbende. S-amer. stepper. 2 arter: den egentlige s (*Cariama cristata*) og *chunnia*.

seriemaskine, elektr. maskine, hvor anker og magnetvinkel er forbundet i serie.

seriespektre kaldes sådanne linespektre, hvor spektralserier er særlig fremtrædende.

seri'oso (ital.), *mus.*, alvorlig.

seri'ø's (fr. af lat. *serius* alvorlig), alvorlig, streng.

'**Serlio**ⁿ, *Sebastiano* (1475-1552), ital. arkitekt, fra ca. 1540 i fr. tjeneste, arbejdede 1541-48 på slottet Fontainebleau, udgav fl. berømte arkitekturbøger.

Sermersoq f'sarmar'soq] (grønl: de gletscherdækkede), navn på adsk. øer v. Grønl. bl. a. 1) i Julianehåb distrikt med alpin landskab, 2) i Frederikshåb distrikt med klæberstenslejer, 3) Hamborgerland.

Sermilik [s'srmilik] (grønl: stedet med is-bræ), alm. grøn. betegn. for isfjord.

Størst er S 0 f. Angmagssalik, Østgrønl.

Sermon joyeux [sær'm33wajø] (fr.), lyst prædiken, en særlig genre i gi. fr. litt. (parodi på prædiken).

sero- (lat.), i sammensætninger: *serum-*

serodiagnostik, undersøgelse af patientserum for antistoffer med det formål at stille diagnosen af bestemte sygdomme. Eks: Wassermanns reaktion for syfilis og Widal's reaktion for tyfus.

serolo'gi (*sero-* — *-logi*), læren om de stoffer i og egenskaber ved serum, som har bet. for immunitetsvidenskaben.

se'rosa (lat: blodvædskegivende), serøs hinde. Eks: bughinde, lungehinde.

'**seroterapi**', serumbehandling.

Serov [-'rafl, Valentin] (1865-1911), russ. maler. Menne kendte portrætter, bl. a. af *Maksini Gorkij*.

Serowe [sær'roræ, si'ru:i], største by i det brit. protektorat Bechuanaland, S-Afr.; 16 000 indb. (1046).

serpent [sær'paij] (fr. af lat. *serpens* slange), et forældet bas-træblæseinstrument med rå og grov tone. s bestod af et ca. 1 m langt slangeformet snoet træør og havde messing-mundstykke.

serpen'tin (lat. *serpentinus* slangeagtig), *HimG'sSizO...*, grønt, tæt, sejgt mineral, dannes ved omdannelse af o'ivin o. a. Anv. til arkitekt, prydsten, udskårne kunstgenstande o. l.

serpen'tinasteb, fintrådet asbest af serpentin.

serpen'tine (lat. *serpens* slange), slangeformet bugtning (f. eks. af en flod); lang kulørt papirstrimmel.

serpig'i *nopis* (mlat.), krybende som en slange. Anv. om sår el. udslæt, der breder sig ved bugtede udløbere.

Serpuhov [-'tofi, by i RSFSR, Sovj., ved Oka, S f. Moskva; 91 000 indb. (1939). Tekstilindustri.

Serra [sær:å] (portug., egl: sav), portug. navn på bjergkæde.

Serra da Estréla [sær:å Så i'trelå] (portug: stjernebjerg), indtil 1990 m h. bjergkæde i Midtportugal med landets højeste punkt Malhão da Estréla.

Serra do Mar [sær:da 'mar], kystbjerge i Brasilien, 0 f. Santos.

Sérrai [særæ], bulg. '*Seres*, gr. provins-hovedstad i Makedonien; ca. 30 000 indb. (1938). Ligger ved banen gm. Strumadalen. Håndelsby for frugtbar område.

Serrano y Dominguez [sær:'rano i do'm'ingøb], *Francisco* (1810-85), sp. general, politiker. Deltog i krig mod carlisterne 1834-39; senere skiftende standp. ml. mådeholdne og fremskridtsvenl. Bidrog 1868 til dronning Isabella's fald, regent 1869-71; præsident 1874 efter

statskup, til Frankr. s. å. efter Alfons 12.S tronbestigelse, tilb. 1876, men uden indflydelse.

Serre [sæ:r], 112 km l. biflod til Oise, fra Ardennerne.

Serridslev-går'd, hovedgård NØ f. Horsens, tilhørte 1424-1599 Maribo kloster. Hovedbyggn. fra 1777, fredet i kl. B.

ser'to'like celler, efter den ital. histolog E.Seroli, støtceller i de sædproducerende kanaler i testiklen.

Ser'torius (d. 72 f. Kr.), rom. statholder i Spån., hvor han som modstander af Sulla 83-72 hævdede sig mod senatets generaler; myrdet af sine egne.

Sertiirner ['zæs-r], Friedrich W. A. (1783-1841), ty. apoteker. Opagede 1804 morfint, som hovedbestanddel i opium, og erkendte dets alkaliske natur.

Seru'ba'bel, sønnesøn af den deporterede jødiske konge Jojakim (Jekonja), var statholder over de hjemvendte jøder i 520 f. Kr. og virkede s. m. profeterne Haggaj og Zakarias for templets genopførelse.

'serum (lat: valle), den klare vædske, som udskilles, når blodkagen (koaglet) i det størkede blod trækker sig sammen.

'serumbehandling, behandling el. forebyggelse af infektionssygdomme ved indsprøjtning af serum, som enten stammer fra kunstigt immuniserede dyr el. fra mennesker, særlig rekonescenscenter efter den påg. sygdom.

Seruminstitut, Statens, i Kbh., grl. 1902, først med fremstilling af diffuserium som hovedopgave; nu fremstilles et stort antal sera og vacciner, og der foretages mange arter af bakteriologisk og serologisk diagnostik samt undersøgelse for kønshormoner. I en særlig afd. fremstilles vaccine mod mund- og klovsyge; bortset herfra er det kun menneskets infektionssygdomme, S beskæftiger sig med.

'serumprotei'n, det i serum forekommende æggehvidestof, ca. 1%, hvoraf de 4,5 % er albumin, de 2,5 % globulin. Giver blodet dets kolloid-osmotiske tryk.

serumsygdom kan fremkomme ved indsprøjtning af artsfremmed serum (f. eks. hesteserum med differantitoksin). De for organismen fremmede æggehvideoffer i serum kan da virke som en gift, der fremkalder kløende udslæt, ofte også feber og led tilfælde.

ser'va'l (port. *lobo cervical* los, egl. hjorteuulv) (*Felis serva*), afr. vild kat. Gul, sortpletlet, store ører.

ser'vante (fr., cgl: tjenestepige), betegn. for forsk. møbler med hylder, og for små borde; i Danm. oftest for vaskeborde.

serve (eng: servere), det slag, hvormed en badminton- el. tennispliv sætter bolden i spil. Der serves skiftevis i modstanderens venstre og højre s-felt. Fejles (i tennis) den første bold, gives *anden* s; fejles denne, tæller bolden til modstanderen (dobbeltejl).

ser've're (lat. *servire* tjene), opvarte med mad og drikke; rette an, byde om; fremføre.

Servet [-'ve't] el. (fr.) [-'væ]), *Michel* (sp. Miguel Serveto) [-'Øæ-] (ca. 1511-53), sp. læge, som gjorde grundlæggende opdagelser vedr. blodomløbet. Opråbte 1531 som antirinkitatiske lætter. Calvin angav ham til inkvisitionen, og da han siden kom til Geneve, fik han ham brændt der.

service (lat. *servilium* slaveri), slavebestand, heraf: noget man benytter sig af), 1) (fr.) [sær'vi:sa], bordstel, de ældste fremstillet af ler el. træ, senere af metal; nu alm. af fujance el. porcelæn. 2) (eng.) [sejv'is], kunde'tjeneste; ydelse, som sælgeren leverer kunden ud over selve varen, f. eks. udbringning, kredit, tek. bistand ved varens brug osv.

servi't (fr. håndklæde), lille dug, anv. ved måltidet til afløring af mund og fingre. Jfr. dækketøj.

ser'vi'l (lat. *servus* slave), underdanig, krybende.

servitrice [-'trkska] (pseudofransk, til *servir* betjene), serveringsdame.

ser'vitter (af lat. *servus* tjener), kat. munke- og nonneorden, stiftet 1233, fra 15. årh. streng tiggerorden.

servi'tut (lat. *servitudo* underkastelse),

en på en fast ejendom hvilende indskrænkning i den rådighed, som normalt ville tilkomme ejeren over ejendommen, f. eks. ved at der er indrømmet en vejret over denne, el. at ejeren ikke må bygge over en vis højde. En s betegnes som synbar s, hvis der på ejendommen findes en indretning, der anvendes ved udnyttelse af den påg. s; som usynbar, hvis dette ikke er tilf. En positiv s giver den servitutberettigede ret til at udøve en vis raden over ejendommen (f. eks. vejretigheder), en negativ s betegner kun en rådighedsbegrænsning for ejeren. En tilegnelses-s giver den berettigede ret til at tilegne sig noget fra ejendommen, f. eks. retten til at grave grus.

servitutter, folkeretlige. I analogi med begrebet servitut i privatretten bruges ofte betegn. s om sådanne indskrænkninger i en stats højhedsret over dens territorium, som til fordel for en el. fl. andre stater er pålagt den ved traktat. Som eksempler kan nævnes passage- og transitretigheder, demilitarisering af strategisk vigtige punkter og neutralisering af bestemte landområder.

servi'tø'r (fr.), tjener.

'Servius-muren, moderne betegn. for den delvis bevarede bymur, som i 378 f. Kr. efter gallernes invasion opførtes omkring Rom. Den bybefæstning, som if. traditionen anlagdes i kongetiden under Servius Tullius, og som tidl. identificeredes med den netop nævnte (deraf navnet), var blot en vold og en grav, hvoraf spor endnu ses.

'Servius Tullius, efter traditionen Roms 6. konge.

'servus (lat.), slave.

'servus ser'vorum Dei ['de:i] Oat: Guds tjeneres tjener), siden Gregor I. pavernes titel i off. dokumenter.

ser'rø'se hinder (lat. *serum* valle), er bughinden, langesækken og hjertesækken. Det er dobbelte hinder, bestående af et indvoldsblad og et vægblad, det første fastvokset til det omsluttende organ, det sidste til væggen i den legemshule, organet ligger i. De mod hinanden vendende sider af s er glatte og udskiller en ringe mængde serøse vædske.

ser'rø'se vædsker (lat. *serum* valle), vædsker, der i det ydre ligner blodserum, selv om deres proteinindhold oftest er betydeligt lavere, s udflyder mellemrummene ml. de serøse hinder.

'sesam (arab.), magisk tylleord, der forekommer i formen »sesam luk dig op« i et alm. østeur, og orient, eventyr, der også findes i 1001 Nat.

'Sesam (arab. *simsim*), slægt, der står maskeblomstfam. nær. S indicum, een-årig, kapsler med en mængde frø, dyrkes især i S- og Ø-Asien p. gr. af de olierige frø. Sesamolie anv. til spiseolie, som erstattung f. olivenolie; er i Danm. lovbeholdt tilsætning til margarine, idet s olie m. alkalisk fufurolopløsn. og kone. saltsyre giver en karakteristisk rød farve, hvorved forfalskning af smør med margarine let kan påvises. *Verdensprod.* af s androg i 1939 1 100 000 t (-H Sovj.), hvoraf Indien og Kina hver producerede $\frac{V_2$; endv. bet. prod. i Burma og Manchuriet. I Afr. er dyrkning alm. i Anglo-ægyptisk Sudan, Nigeria og Ø-Afr.; i den nye verden dominerer Mexico. Den eur. avl er kun af bet. i Grækenl., hvor s er en vigtig olieplante; de vigtigste områder er Thessalien, Makedonien og Thrakien. Det største eksportland er Kina.

'sesamben (ligner sesamplantens frugter), små knogler, der findes som friktionsruller for sener, hvor de glider hen over led.

'sesamkager, oliekgager fremstillet af sesamplantens frø. Kreaturfoder, s har tendens til at nedsætte mælkenes fedtprocent.

Ses'ostris, hos de antikke forf. en ægypt. heltekonge, hvis hærtog og erobringer strakte sig over hele den da kendte verden; grundlaget for sagnet om S er slagbillederne i de thebanske templer fra Ægypt.s storhedstid.

Sesshii [sæslu:] (1420-1507), jap. maler.

Sesshii: Ved Vandfaldet.

Har malet buddhistiske billeder, landskaber, menneske- og dyrebilleder. Er blevet betegnet, som den største jap. tuschmaler. **session** (lat: møde), møde af en domstol el. repræsentativ forsaml., der ikke er samlet hele året; spec. møde af den myndighed (i en udskrivningskreds), der udtager det værnepligtige mandskab, under forsæde af udskrivningschefen.

Sesson [SD7] (1450-1506), jap. maler, elev af Sesshii og jævnbyrdig med denne. Har malet bjerglandskaber og dyr.

se'stertius (lat. *semis tertius* 2/2 (as)), 1) romersk sølvmønt fra republikken; 2) romerske messing- og kobbermønter fra kejsertiden.

se'stine (ital. *setto* sjette), romansk versform: 6/2 urimede 6-liniede strofer (5-fods-jamber med kvindelig udgang); 1. Strofes 6 linieudgangsort gentages i de flg. 5 strofer i stadig varieret rækkefølge (efter særlige regler) og får også plads i halvstrofen, 3 af dem som udgangsort.

På da. brugt af Ingemann o. a.

'Sestos, gr. oldtidsby i Thrakien v. Hellespont.

Sestro'rjetsk, russ. navn på Rajajoki.

'se'stråle, *mat.*, ved projektion en linie, ved hvilken et punkt projiceres på billedplanen.

Set, ægypt. gud, personliggørelse af den golde ørken el. solheden. I Osiris-rel. optræder S som Osiris' drabsmand og blev som følge heraf

4 % (jGmb
^ - j J H H F
^ H M E ')
V i
H F

fra ca. 1000 f. Kr. bandlyst fra den ægypt. gudeverden og statur af ham ødelagt; fremstilles med et mærkeligt dyrehoved, sandsynligvis et omformet grafhoved; også åselet og flodhesten bringes i forbindelse med S.

Set, Adams og Evas tredje søn, som fødtes, efter at Kain havde dræbt Abel.

Sete [sæ(:)t] (til 1928 *Cette*), sydf. by i dept. Hérault; 31 000 indb. (1946). Havn ved Canal du Midi; bet. fiskeri; handel med vin og landbrugsprodukter.

Setesdal [se:'tsda:l], 1) no. landskab, Aust-Agder, omkr. Otrás øvre løb og søen Byglandsfjorden; 5336 km²; 9300 indb. (1946). Befolkning, setesdølene, har bevaret den mest særpregede gi. bondekultur i No. - 2) no. dalføre i Aust-Agder, gennemstrømmet af Otra. Fra Kristiansand fører Setesdalbanen (78 km) gnm. S til Byglandsfjorden.

'Sethos, ægypt. konger af 19. og 20. dyn. Især kendt er Sethos 1. (1313-1292 f. Kr.). For at genrejse det ægypt. væld i Syrien, der var gået tabt under Amenhotep 4., kæmpede han med hittitterne og sluttede grainstraktat med deres konge Muwatallish.

Sé'tif, by i Algier; 48 000 indb. (1946), deraf ca. 10 000 europ.

'Sette co'muni (ital: de 7 kommuner), tidl. ty. sprogt i den nordital. prov. Vicenza. Hovedby: Asiago.

Settembrini, *Lutgi* (1813-77), hal. litt. historiker og patriot, prof. i Napoli, udg. sine fængslede, stærkt antiklerikale forelesninger under titlen *Lezioni di letteratura italiana* (1866-72).

'settere (eng.), slanke, langhårede eng. jagthunde. Anv. som stående hunde til jagt på fuglevildt. Hertil engelsk s. gordon-s og irsk s.

settlement [sæt'lmsnt] (eng. koloni), 1) eng. koloni, som regel med et vist selvstyre (f. eks. Malacca); 2) i overført betydning en kreds yngre mennesker (ofte akademikere), der samlet slår sig ned i et storbyfattigkvarter for at tage et soc. arbejde og bl. beboerne. I Saxogade, Kbh., findes Kristeligt Studenters og settlementet Saxogård.

Setubal [sa'tu'æt], portug. by i prov. Estremadura ved Sados munding, 30 km SØ f. Lisboa; vigtig fiskerihavn; 37 000 indb. (1940).

Setälä [sætälii], *Emil Nestor* (1864-1935), finsk sprogforsker og politiker. 1927-30 gesandt i Damm. Talrige arbejder om fi.-ugrisk sprog. Ivrig forkæmper for finsk som rigssprog.

Seurat [so'ra], *Georges* (1859-91), fr. maler. En af ny-impressionismens førende kunstnere. Har malet figurbilleder og landskaber. Farven opdelt i punkter af forsk. nuance (pointillisme).

Se' van Söen el. *Coktja Soen*, 1370 km² stor sø i Armenien, Sovj.

Seward [sir'wæd], /lbert Charles (1863-1941), eng. palæontolog, prof. i botanik i Cambridge. Har undersøgt glossopeterisfloraen fra arktiske egne og mesozoiske planter bl. a. fra Grønland.

Sevastopol [-stopolj], by (fæstning) i RSFSR, Sovj., på SV-Krim; 112 000 indb. (1939). Sovjs. vigtigste flådehavn ved Sortehavet. - *Historie.* Anlagt af Potjomkin efter russ. erobr. 1783, krigshavn fra 1785, stærk fæstn. Udholdt under Krimkrigen 11 mdr.s belejring, faldt sept. 1855. 1914 bombarderet af tyrk., 1918 besat af ty. tropper, Wrangels sidste punkt. 1920 erobret af bolsjevikkerne. Fra nov. 1941 belejret af ty. tropper, indtaget 1. 7. 1942. Generobr. 9. 5. 44 af Tölbuhin.

Sevick [j'teftli:kj], *Otakar* (1852-1934), cech. violinpædagog. Har bl. a. skrevet *Schule der Violintechnik* (1883).

'se'venbotn' (lat. *scibinus sabina*) I ty. *Baum træ* (*Ju'iperus sabina*), art af eneberslægten fra Alperne. De friske grentoppe af s. indeholder en æterisk olie, endv. tannin og harpiks.

Sevenoaks [sævnouks], eng. by 25 km SØ f. London; 16 000 indb. (1948). I nærheden slot med berømt malerisaml.

Se've'rerne, rom. kejserhus 193-235. (Septimius Severus, Caracalla, Geta, Elagabal, Alexander Severus).

Severing ['z3:vari'], *Carl* (f. 1875), ty. socialdemokrat (revisionistiske fløj). Opr. metalarbejder. Indenrigsmin. i Preussen 1920-26, atter 1930-32, styrtet af v. Papen.

Seve'rini, *Gino* (f. 1883), ital. maler. Undertegnede s. m. Marinetti futurismens manifest. Har malet futuristiske billeder. (III. se futurisme).

Seve'rri'sen, *Hans* (f. 1900), da. forfatter. Efter mange slags prakt. virksomhed romandebt 1939. Typiske for forf.skabets er titlene *Besættelse - Beger - Drift* (romantrilogi 1942-44).

Seve'rri'sen, *Peder* (1869-1939), da. præst og kirkehistoriker, sognepræst, sidst i Bringsstrup ved Ringsted. S. besad enestående kirkehist., kirkeretlig og liturgisk viden, som han udstykkede i talrige afh. Redaktør af »Præsteforeningens Blad« 1920-28, formand for menighedsrådsforeningen fra 1923.

Severn [sævsnj], 338 km l. flod i SV-Engl. udmunder i Bristolkanalen. Tragtoformet munding; sejlbare for oceangående skibe til Bristol. Bl. bifloderne Upper og Lower Aon.

'Severnaja Dvi'na, russ. navn på Nordlige Dvina.

'Severnaja Zem'lja [zim-] (russ. Nordlandet), tidl. *Nikolaj 2.s Land*, ørgruppe i Ishavet N f. Sibirien; 36 700 km².

meteor, stationer; ellers ubeboet. Opdaget 1913.

Séviigné [sevi'nje], *Marie de Rabutin-Chantal*, marquise af (1626-96), berømt fr. brevskriveriske, hvis korrespondance er en uvurderlig kilde til samtidens liv. (Da. *Breve i Udvalg* 1945). (Portr. sp. 4046).

Sevilla [sæ'oilja, -sijal], by i S-Spanien; 382 000 indb. (1947). Den ligger i en frugtbar, kunstvandet egn, hvor Gua-

Sevilla, 1 baggrunden domkirken.

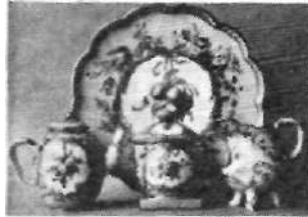
dalquivir bliver sejlbare for søgørende skibe. Udførsel af vin og sydrugter. Industrien er veludviklet, bl. a. våben- og tobaksindustri. Universitet (grl. 1502). S-s fornemste bygningsværk er domkirken, opført 1402-1509 i gotisk stil på den arab. hovedmoskéens grund; klokketårnet, Giralda (1184-96), er den tidl. minaret; her er Columbus' gravmæle. Fra maurertiden stammer kongeborgen Alcázar (1353-64). Af nyere dato er tyrefægtningsarenaen. - S grundlagdes af fønikerne. Maurisk 712-1248. Indtil 18. årh. Spaniens vigtigste havneby. I 1936 centrum for Nationalisternes oprør.

Sévre Nantaise [sæ:vra nd'tæ:z], 126 km l. biflod til Loire, udmunder ved Nantes.

Sévre Niortaise [sæ:vrs nJr'tæ:z], 150 km l. fr. flod til Atlanterhavskysten.

Sévres [sæ:vrj], vestl. forstad til Paris med berømt porcelænsindustri; 15 000 indb. (1946).

Sévres, Manufacture nationale de [manyfak'ty:vr nasjo'nal da 'sæ:vr] (fr. Statsfabrikken i S.), fr. porcelænsfabrik i

Dele af et frokostservice i Sévres-porcelæn (porcelaine tendre). 1777.

statens eje, grl. 1756, fremstillede først kun »blødt« porcelæn (porcelaine tendre) af stor skønhed og elegance, domineret af bleu de roi (dyblå) og rose de Pompadour (blegrosa). 1772 optoges tilvirkning af hårdt feldspatporcelæn, da det bløde porcelæn ikke kunne klare sig i konkurrencen; fra 1870 forsvandt det helt. I 19. årh. gik fabrikationen tilbage og har ikke genvundet sin færende plads.

Sévres-freden [sæ:vr-] (»porcelænsfreden«), fredsslutn. ml. Tyrkiet og De Allierede 18. 8. 1920. Tyrk. afstod foruden de arab. områder uden for Lilleasien; alle tidl. Balkan-områder undt. Istanbul og nærmeste omegn; Smyrna m. omegn, begge dele til Grækenl.; Armenien og Kurdistan; stræderne internationaliseredes. Sultan Muhammed 6. bojede sig for S, men Kamal Atatürks nationalbevægelse gik imod og opnåede efter sejr over grækerne ny og gunstigere fred (Lausanne 1923).

sex [sæks] (eng.), køn (se i øvr. seksual-). sexa'ge'sima (lat. den 60.), 60. dag for påske (8. søndag for påske).

sexagesima'system, anden stavemåde for seksagesimalsystem.

sex **appeal** [sæksa'pi:] (eng. sex køn + appeal tiltrækning), kongslig tiltrækningskræft.

'Sextus Em'piricus (2. årh. e. Kr.), gr. læge og filosof. Tilhænger af Pyrrhons skepticisme. Skrev *Adversus mathematicos* (mod matematikerne), som giver udstrakt oplysning om dattidens videnskaber.

'sexus (lat.), køn.

Seychellerne [sæ'jæ:P-], brit. gruppe af klippeøer i Det Ind. Ocean 1100 km NØ f. Madagaskar. Under S. indgår tillige admin. Amiranterne m., fl. småøer og ørgrupper; i alt 404 km², 34 000 indb. (1943). Klimaet er tropisk med helårsregn; befolkningen negre, malajer, kinesere, indere, europæere og blandinger. Eksportprodukter: kopra, fosfat og forsk. planteessenser. Hovedstad: Victoria. Eng. fra 1794.

seychelInød [sæ'jæ'i-] (*Lodol'cea Seychel-Uarum*), viftepalme fra Seychellerne med mægtige blade og store, dobbelte nødder (største kolliderende træfrugter) med spiselige kerner.

Seydisfjortur [sæidesfjorOør], 1) fjord i Ø-Island; 2) købstad (fra 1895) inderst i 1); 811 indb. (1946). Sildeoliefabrik.

Seydlitz [zaidlitz], *Walter von* (f. 1888), ty. general, taget til fange af russerne 1943, derefter til 1945 formand for »Bund deutscher Offiziere« i Sovj.; 1944 af tyskerne dømt til døden in contumaciam; menes efter krigen at have organiseret det ty. politi i Sovj.zonen i Tyskl.

Seymour [si:mæ:], *Edw.*, seSomerset, E.S.

Seymour [si:mæ:], *Jane* (1509-37), 1536 Henrik 8.s 3. hustru. Moder til Edvard (6.). Døde efter fødselen.

Seyne-sur-Mer, La [la sæn syr 'mæ:r], fr. havneby over for Toulon; 26 000 indb. (1946). Store skibsværfter, olieindustri m. v.

Seyss-Inquart [zais 'i'kvart], *Arthur* (1892-1946), østr. nationalsocialist. Sagfører, partimedl. 1931. Febr. 1938 på Hitlers ordre optaget i min. Schuschnigg som indenrigsmin.; marts s. a. forbundskansler, anmodede ty. tropper om at rykke ind i Østr. Ty. rigsstattholder i Østr. 1938-39, stedfortræder f. generalguvernøren i Polen 1939-40, 1940-45 ty. rigskommisær i Holland, hvor S gennemførte terror. 16. 10. 1946 hængt efter Niirnbergrettens dom.

SF (fork. f. Suomi + /inland), autom.-kendingsm. f. Finland.

S/F, fork. f. eng. steamferry dampfærge.

sf, fork. for sförzando.

Sfak'teria, ø på Peloponnes' V-kyst, hvor Demosthenes og Kleon 425 f. Kr. overrumpledene en spartansk garnison.

s-faktor (af eng. specific special), Spearsmans betegn. for hver af de af ham antagne for visse intelligenspræstationer særlige faktorer. Mods. g-faktor.

S fax [sfaks], havneby i S-Tunis; 43 000 indb. (1936).

sfnks [svei's], fabeldyr i form af løve med menneskehoved, s-figuren opstod i Ægypt. (mandlig form) og - uafhængigt deraf - i V-Asien (kvindelig form), hvorfra den kom til Grækenl. og blev kombineret m. hjemlige dragesagn. - I Ægypt. var s. indbillede på kongemagten og blev derved senere bragt i forb. m. Sol-dyrkelsen. Den store s ved Giza (20 m dh., 57 m l., udhugget af en klippekold nær kong Kefrens pyramide) symboliserer kongen som vogter af sit gravmæle. (III. se Giza).

sfnksens gåde, gåde som den thebanske sfnks if. Hesiod stillede: »Hvilket væsen går på 4 ben, om morgenen, på 2 ved middag og på 3 om aftenen?« (svar: mennesket, der kravler som barn, går på 2 som voksen og med stok som gammel); sfnksen ad dem, der ikke kunne løse gåden, men Oidipus løste den, og sfnksen dræbte sig selv.

Sforza [sfortsal], ital. adelslægt, der styrede Milano 1450-1535. Fran'cesco S. (1401-66), opr. condottiere, g. m. en datter af den sidste Visconti, arvede 1450 hertugdømmet Milano, som han 1464 udvidede med Genova. Lodo'vico S. il Moro (1451-1508) hjalp bl. a. Leonardo da Vinci. (Portrætter sp. 4047).

Sforza [sfors̥sa], *Carlo*, grev (f. 1872), ital. diplomat. Udenrigsmin. under Giolitti 1920-21, opgav ital. ekspansionspolitik, sluttede forlig m. Jugoslavien i Rapallo, styrtet på Fiume-sagen, Ambassador i Paris 1921-22, vendte sig skarpt mod Mussolini. Hjemvendt 1943, men mødtes m. uvilje af Churchill; krævede Viktor Emanuels abdikation. Udenrigsmin. fra febr. 1947 under de Gasperi, underskrev fredstraktaten 10. 2. s. å. under protest mod de vilkår, Ital. fik. (Portræt).

sforzando [sfors̥'tsando] el. *sforzato* (ital.), *mus.*, med stærkt eftertryk, accentueret. **sfragi'stik** (gr. *sfragis* segl), hist. hjælpevidenskab, opstået i 17. årh.; beskæftiger sig med studiet af segl.

sfu'mato (ital: af-tonet), malemåde med aftoning af konturer.

sfz., fork. for sforzando. **sfære** [svær̥r̥] (gr. *sfaira*), *astron.*, kugle; specielt benyttet om de gennemsigtige roterende kugleskaller (krystalliserer, krystalhimle), hvortil if. visse af den gr. oldtids-astronomis verdenssystemer Sol, Måne, planeter og fiksstjerner antoges fæstnede. Den yderste (ottende) sfære, fiksstjerne-sfæren, kaldtes firmamentet.

sfærenes harmoni, en af Pythagoras postuleret akkord, der skulle fremkomme ved, at himmellegemerne under deres omløb antoges at frembringe toner, som står i et harmonisk forhold til hinanden, men som menneskene ikke kan høre, da de er blevet sløvede over for dem, fordi de forventes at lyde uopørligt.

sfærisk [svær̥r̥] (gr.), *mat.*, "edr. kuglen; *astr.*", vedr. himmelkuglen.

sfærisk astronomi, den gren af as tron., der omhandler himmellegemernes stilling på himmelkuglen. Stedet angives ved polære koordinater (jfr. astron. koordinater). I s udvikles, hvorledes disse ændres under himlens daglige omdrejning, ved ændring af horisont og meridian, ved iagttagelses flytning på Jorden samt ved præcession, nutation og aberration.

sfærisk geometri, den del af geometrien, der beskæftiger sig med figurer på en kugleflade.

sfærisk trekant, figur på en kugleflade, begrænset af stykker af tre storcirkler.

sfærisk trigonometri, metoder til bestemmelse af ubekendte stykker i sfæriske trekanter, når visse stykker er givet. Anvendes i astronomi og mat. geografi.

sfæro- [svær̥o-] (gr. *sfaira* kugle), kugle(forms)-

sfæro'id [sv-] (*sfæro-* + *-id*), en ellipsoide, der fremkommer ved at en ellipse drejes om den lille akse. Jord-s er en algebraisk flade af 14. grad, der fremstiller den ideelle havoverflade og dennes forlængelse ind over kontinenterne. Jord-s tilnærmedes med stor nøjagtighed med den internat, *ellipsoid*.

sfæro'litter (*sfæro-* + *-litter*), små kugler bestående af radiært ordnede krystallnåle; forekommer i glasagtige dagbjergerter.

sfærometer (*sfæro-* + *-meter*), apparat til måling af kuglefladers, især linseoverfladers radius.

Sgam'batti [zgam-], *Giovanni* (1841-1914), ital. komponist og klavervirtuos. Levede som dirigent og klaverlærer i Rom.

Sgana'rel, pseud. for viseforfatteren Axel Henriques.

Sganarelle [-ræl], figur i fr. komedie (Molière), oftest repræsenterende snusfornuften.

sgraffito [zgro-], *sgraffiato* el. *graffito* (ital. *sgraffiare* kradse), indridnings-teknik, anv. i oldtidens vasemaleri, senere i emaillemaleri, keramik, væg- og facade-dekorationer. Malegrunden påføres en mørk og derpå en lysere farve; tegninger fremkommer ved, at dens linier med et stålgriffel indkradses gnm. det øverste farvelag og blotter det mørkere underlag. Først anv. i Tyskl. i 13. årh., senere på N-Ital.s Renæssance-bygninger. (III).

Marie de Sévigné.

Carlo Sforza.

Francesco Sforza.

Lodovico Sforza.

sh., fork. f. shilling.

S(h)ab'bataj Zebi [tsæ'vi:] (1626-76), jød. sværmer (f. i Smyrna), som gav sig ud for Messias, vandt mange tilhængere, men modstanderne angav ham til den tyrk. sultan. Kun ved at gå over til islam reddede han livet. Døde ensom i Alban.

Shackleton [lækhsn], Sir *Ernest Henry* (1874-1922), eng. opdagelsesrejsende, deltog 1901-04 i Scotts eksped., ledede antarkt. eksped. 1907-09, 1914-1917 og 1921.

shad [lad] (eng.) (*A'losa sapi'dissima*), sildefisk, beslægtet m. stamsild. Amer.s Ø-kyst.

shadedæk [Tæid-] (eng. *shade* skygge), søv., let dæk over hoveddækket med tonageåbninger i siden, så rummet bliver malingsfrit.

shadowgraph-metoden [Jådogra :f] (eng. *shadow* skygge + *graf*), d. s. s. dugmetoden.

SHAEF [Jæif], eng. fork. f. Supreme Headquarters Allied Expeditionary Forces, fra 15. 2. 1944 navn på general Eisenhower's hovedkvarter.

Shaftesbury [Ja:fts(b)ri], by i S-Engl. VNV f. Southampton; 3400 indb. (1948). Her døde Knud d. St. 1035.

Shaftesbury [Ja:fts(b)ri], *Anthony Ashley Cooper*, 1. Earl of (1621-83), eng. statsmand. Medl. af kabale-min. 1669-73, fra 1673 fører f. oppositionen mod Karl 2. Skærpede kursen mod katolikkerne (testakten 1673, skærpet 1678). 1679-80 ledende som præsident f. Privy Council, gennemførte habeas corpus-akten 1679. Støttet til London, dele af landpartiet, m. voldsom agitation mod kat. kirke; blev den egl. grundlægger af whigpartiet. Flygtede i Holl. 1682. John Lockes beskytter. (Portræt sp. 4048).

Shaftesbury [Ja:fts(b)ri], *Anthony Ashley Cooper*, 3. Earl of (1671-1713), eng. filosof og statsmand. Hovedværk: *Characteristics of Men, Manners, Opinions, Times* (1711). Forkæmper for en common-sense moral grundet på sympatiske følelser el. drifter, samt for tænkefrihed og rel. tolerance.

Shaftesbury [Ja:fts(b)ri], *Anthony Ashley Cooper*, 7. Earl of (1801-85), brit. kons. politiker. Gennemførte 1847 10-timers arbejdsdag. Ønskede bedre betingelser f. arbejderne.

shag [læg] (beslægtet m. skæg), fintskåret presset pipetobak.

shah [Ja'] (pers. *pād'shāh*), kongen af Persien.

Shāhjahānpur (eng. [Ja:d33hu:n'pu3]), by i United Provinces, Hindustān, ØSØ f. Delhi; 110 000 indb. (1941); tekstil-o. a. industri.

shaker [Jæika] (eng. *shake* ryste), beholder til omrystning af blandingsskud.

shakers [Jæiksɔ] (eng. *shake* ryste), arner. sekt, stiftet af Ann Lee (d. 1784). s lever i cølibat i et slags kommunistisk samfund.

Sgraffito fra 16. årh. i italiensk Renæssance-bygning.

Shakespeare [lækspis], *William* (1564-1616), Engl.s og den nyere tids største dramatiske F. i Stratford-on-Avon; fra ca. 1590 i London som skuespiller og forf. Trak sig 1611 tilbage til en ejendom han havde, erhvervet i Stratford, hvor han døde 23. 4. 1616. - De 37 værker, man i alm. tilskriver S, falder i 4 grupper: 1) 1590-95: komedier m. spillende, vittig dialog, *A Midsummer Night's Dream* (1595) o. a.; hist. skuespil samt tragedien *Romeo and Juliet* (1594-95). 2) 1595-1600; de store komedier *The Merchant of Venice* (1596), *As You Like It* (1599-1600) o. a. 3) 1600-08; tragedier *Hamlet* (1600-01), *Othello* (1604), *Macbeth* (1605-06) o. a., i hvilke S når dybest i karaktertegning og dramatisk kraft; endv. alvorlige lystspil *Measure for Measure* (1604) m. fl. 4)

1608-11 omfatter de »romantiske« dramer *The Tempest* (1611), *A Winter's Tale* (1611) o. a., præget af mild resignation og legende fantasi. - Man har ment, at værkernes skiftende præg svarer til S-s personlige udvikling og støttet denne teori gnm. *sonetternes* (1590erne) omtale af digterens personlige forhold. S-s dramer består af situations-scener og har været spillet uden ydre sceneeffekter. I den dram. situation, ikke i den fast opbyggede handling viser S-s geni sig. Dette hænger s. m. S-s afhængighed af folkelig drama-tradition fra middelalderen, hvis skuespil havde løs opbygning m. hovedvægten på oprinet. - Samlet overs. til da. v. Edv. Lembecke 1861-73. En del findes i Foersoms (1807-25) og i V. Østerbergs (1900) oversættelse. (Portræt sp. 4048).

Shakespeare Memorial Theatre [-mimær̥ri3] (eng. S.s mindeteater), et teater i Shakespeares fødested Stratford-on-Avon, opf. efter 1926. Her opføres hvert år skuespil af Shakespeare.

Shakespeare-scenen, betegn. for den teatertype, der i Engl. bestod på dronning Elisabeths tid. Opr. stillede de omrejsende skuespillerselskaber i kroggårde; da man på Shakespeares tid fik stående teaterbygninger, konstrueredes de efter kroggårdens forbillede som små runde el. ottekantede træbygninger med åbning foroven (gårdspladsen). Tilskuerne sad på balkoner (kroggårdens svale-gange) el. stod på de billigere pladser lige foran scenen. Denne var en åben forhøjning, der ragede ud blandt tilskuerne, og havde bagtil døre, et forhæng og en balkon, hvilket bevirkede, at man hurtigt kunne skifte fra den ene scene til den anden. S har i senere perioder været brugt som forbillede v. Shakespeares-scenesæt-telser.

Shakhty, anden stavemåde for Sjachty i Sovj.

shaku, jap. længdemål = 30,3 cm. **shama'nisme** [J-] (pali *samana* asket), benævn. for religioner, hvor festoplevelsen fra kulten er udformet i et ekstatiske bevæget drama, der udføres af særlige præster, shā mā nēr, hvilket navn blev antaget af de mellemasiatiske folk, der kom i berøring med buddhismen, som betegn. for deres egne præster. Under ekstasen færdes præsten ml. guder og dæmoner og formår at gøre sin magt gældende over disse, så han vender tilbage med det kultiske resultat.

Shamash [Jamaf] (sol), babyl.-assyrr. gud-ud. Han fordriver mørket, ser alt og vogter retten. Hammurabi viser i et relief på sin lov-støtte, at han modtager lovene fra S.

A. A. C. Shaftesbury.

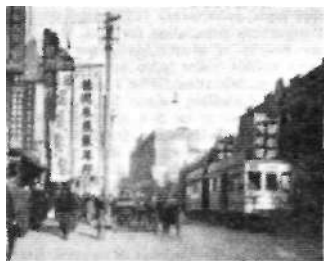
Will Shakespeare

Percy B. Shelley.

Shammaj [Jam-], jød. skriftlærd på Jesu tid, var i sin skriftfortolkning præget af strenghed i mods. til Hillel.
shampooing [Jam'pu:ii] (eng., af hindu-stáni), opr. massage efter varmt bad; nu: hårvask (med specielle midler).
Shamrock [Jåmråk] (eng.: hvidkløver, af irsk: seamrog), Irlands nationalmærke. Skal være benyttet af den irske nationalhelgen St. Patrick, som symbol på Treenheden, og bæres på hans dag (17. 3.).
Shamyl [fa'mil] (= Samuel) (1797-1871), kaukasiske folkefører, gejstlig (muhamedaner). Leder i Hellige Krig mod Rusl. 1834-59. Død i Mekka.
shan [Jan, Jan], agerbrugsfolk i det nordl. Bagindien, af mongolid race og med siamesisk sprog; buddhister, kulturelt stærkt ind. og kin. påvirket. Jfr. Shan Staten.
Shand [Jånd], Alexander Faulkner (1858-1936), eng. psykolog. Har bl. a. skrevet *The Foundations of Character* (1914).
Shang-hai [Jan fai], by i Ø-Kina ved Yang-tze-Kiangs munding; 3 703 000

Shang-hai. Nanking Road.

indb. (1940), deraf ca. 65 000 udlændinge; i dens opland bor ca. 1/10 af Verdens befolkning. Handel og industri; især af Verdens mest trafikerede havne. Udhavn for oceanskibe i Woo-sung. Hovedfærdsels-åre er havnegaden The Bund [sa bånd]. Abnet for udlændinge 1843. 1937-45 behersket af jap. 25. 5. 1949 erobret af kommunisterne.

'shanghai'e [Ja-] (amer., af *Shang-hai*), skaffe skibsmandskab ved vold el. list.
Shan-hai-kuan [Jan fai gwan], by i N-Kina (prov. Ho-pei), ca. 80000 indb.; fra gi. tid strategisk vigtig, endepunkt for Den Kinesiske Mur.
Shannon [Jånan] (irsk *A n t-Sianna*). 1) Irlands længste flod (360 km) udspringer ved grænsen ml. N-Irl. og Eire og udmunder med en 100 km lang dragt i Atlanterhavet, 2 kanaler fra S til Dublin. Ved Limerick ligger Irls. største vandkraftstation (lophørt 1925-29; 114 000 kW); 2) lufthavn for transatlantiske ruter ved 1) V f. Limerick.
Shannon 0 [Jånan], lav ø ved Grønls. østkyst, 75° n. br., eskimoruiner, overvintingssted for Alabama-eksp. 1909-11.
Shan-si [Jan xi], prov. i N-Kina; 456 000 km²; 11,6 mill. indb. Hovedstad: Tai-yuan. Store jernlejer. Har sammen med Shen-si 1/5 af Kinas kul.
Shan Staten [Jan-, Jan-], fra 1947 autonom område i Ø-Burma, bebøet af de siamesisk talende shan-folk; 149 743 km² (A Vs af Burma); 1 616 000 indb. S omfattede før 1947 34 stater.
Shan-tung [Jan du:ŋ], prov. i Ø-Kina, omfatter bl. a. den bjergrige S halvø (indtil 1540 m); 179 000 km²; 38,1 mill. indb. Hovedstad: Tsi-nan. Havne: Tsing-tao og Chefoo.

shantung (efter *Shan-tung*), taftvævet stof af tussahsilke; de enkelte tråde har ret uens tykkelse. Fås oftest naturfarvet (gulligt) og anv. til dametøj, gardiner, skjorter o. a.
shapingmaskine [Jæipir?], eng. *shape*, (forme), høvlmaskine m. frem- og tilbagegående høvlstål.
Shapley [Japli], Harlow (f. 1885), amer. astronom, betydningsfulde arbejder, særlig vedr. stjernebøbe. Mælkevejsystemets struktur og galaksernes afstande og fordeling.
Sha'piir, *iranske Sassanide-konger*. Shåpur 1., reg. 241-72, slog og fangede kejser Valerian 257; under hans regering optrådte religionstifteren Mani. Shåpur 2., reg. 309-79, forfulgte de kristne og kæmpede m. kejserne Constantin 2., Julian og Jovian. Shåpur 3., reg. 383-88, afstod en del af Armenien til Rom.
Sharaku, *Toshusai*, jap. maler, arb. omkr. 1790-1800. S skabte meget beundrede, mesterligt karakteriserende skuespillerportrætter i farvetræsnit. Hans blade er højt betalte sjældenheder.
Sha'ret, *Moshe* (til 1949 *Sheratak*) (f. 1894), jød. politiker. 1948 Israels udenrigsmin.
Shark Bay [Ja:k 'bæi] (eng.: Haj Bugten), på Austr.s V-kyst; perlefiskeri.
sharp [Ja:p] (eng., egl. skarp), mus., kryds, f. eks.: c sharp = cis.
Sharp [Ja:p], William (1853-1905), skotsk forfatter (pseud. *Fiona Macleod*). Kendt f. sine eventyrlige fortællinger m. keltiske emner f. eks. *The Sin-Eater* (1895). Desuden digte, romaner og litt. biografier.
Sha-si [Ja Jo], kin. by i prov. Hu-peh, ved Yang-tze-Kiang; 114 000 indb. (1931). Havneby for King-chow.
Shasta, Mount [maunt 'Jåsto], 4374 m h., snebekket, udslukt vulkankegle i Cascade Mountains i N-Kalifornien, USA.
Shatt al 'Arab [Jat'il 'arab], Eufrats og Tigris' fælles løb før munden i Den Iranske Bugt; gennemløber et tætbeholdt daddelområde.
Shaw [Ja:], *George Bernard* (f. 1856), eng. forfatter. Begyndte som socialistisk agitator og kunstkritiker og var ivrig forkæmper f. Ibsen og Wagner. Berømt som skuespilforf. *Plays Pleasant and Unpleasant* (1898), *Three Plays for Puritans* (1900) (*Cæsar and Cleopatra* o. a.), *Man and Superman* (1903), *Pygmalion* (1912), *Saint Joan* (1924) o. m. a. De fl. er problemdramer og behandler soc. spørgsmål, udviklingsteorier, politik osv. i en vittig og overraskende dialog. Nobelpris 1925. (Portræt).
Shaw [Jå:], *Irwin* (f. 1913), amer. forf. til skuespil, *Bury the Dead* (1936) og novellesaml. i realistisk streng stil.
Shaw [Jå:], T. E., pseudonym f. T. E. Lawrence.
Shaweross [Jåkrå(:)s], Sir *Hartley* William (f. 1902), brit. jurist, politiker. I Underhuset (Labour) siden 1945, at torney-general fra s. å., hovedanklager f. Storbrit. ved krigsforbryderprocesserne i Nürnberg.
shawl [sja'l] el. *sjal* (pers. *shâl*), løst klæde til at lægge om skuldrene. Fra Orienten, er gået over i den nyere tids damemoder.
Shearer [Ji:ror], *Norma* (f. 1904), amer. filmskuespillerinde. Har siden 1920 spillet en lang række stum- og talefilm-roller, bl. a. i »Kejseren af Portugalien« (1925), »Alt Heidelberg« (1927), »Romeo og Julie« (1937). »Den store Galskab« og »Kvinder« (1939).
sheasmør [Ji:-] et plantefedt af samme art som bassia fedt.
shedtag [Jæd-] (eng. *shed* skur), meget

anv. tagform til fabrikker, værksteder o. l., dannes af een støj og een svagt stigende tagflade; fl. på række kaldes savtage. (Ill. se tag).

Sheffield [Jæ:fi:ld], by i Yorkshire, Midt-Engl.; 514 000 indb. (1948). Vigtig metalindustri, berømt for sine knive og sakse. Også fabrikation af kirurgiske og optiske instrumenter, værktøj, våben, jernbanemateriel m. v. Univ. (grl. 1905). Svære skader under 2. Verdenskrig.

Shehere'sade el. *Shahrazâd*, den unge kvinde i 1001 Nat, som hver nat fortæller kongen et eventyr for at redde sit liv.
sheik [Jai'k] (arab. *shaikh* ældste), arab. stammehøvding. Også anv. som titel bl. muhamedanerne for særlig ansete mænd.
Sheik-ul-Is'lam (tyrk *Şeyhülislam* el. *Şehisîlâm*), i gi. Tyrki formand f. kollegium af høje retsdyndige (mufti) i Istanbul. S-s kendelser (fetva) var bindende og kunne gå sultanen imod. S, der tillige var overhoved f. den muhamedanske menighed, indsatte dog af sultanen.

shekel [J-] (hebr. *shâqal* veje), 1) baby-løns og israel. vægt- og mængdeenhed. Den israel. gulds var sandsynligvis = 16,3 g. 2) forsk. sølvmonter, præget under de jødiske oprør mod romerne i 1. og 2. årh. e. Kr. Mest kendt er s fra det første oprør, 66-70 e. Kr., der viser en kalk og en lilje og bærer hebraisk indskrift; de er i stort tal efterlignet i nyere tid og udgivet for Judaspenge.

shelf [Jælf] (eng.: hyde) el. *fastlandssokkel*, den ml. kystlinjen og fastlandsskrenten liggende forholdsvis flade del af havbunden, der som en hyde omgiver kontinenterne og morfologisk tilhører disse; s svarer i det store og hele til fladsoen.
shelf-is [Jælf], indlandsis, der skyder sig ud i havet og ender i 30-50 m høje isvægge, fra hvilke havstrømme, ebbe og flod får isbjerg til at løsne sig (kælvning). s er mest alm. i Antarktis, især ved Ross-havet og Weddellhavet.

Shell, A/S Dansk, grl. 1913. Del af Royal Dutch-Shell-koncernen. Aktiekapital 1949: 12 mill. kr. Hovedkontoret i Kbh., importanlæg i Kbh. (Prøvestenen), Fredericia og Korsør (distriktskontorer med depotankanlæg i 33 købstæder landet over). Beskæftiger i alt ca. 500 funktionærer, chauffører og arbejdere.

shellak [Jæl-J (holl. *schel* skal + *lak*), en naturharpiks, der fås ved rensning, blegning og udsmelting af gummilak, har stor anv. ved fremst. af spritlak, politur, segllak, kit m. m. og især til grammofoonplader, s indgår let i formsstoffkompositioner m. kasein, formaldehyd, melamin.

Shelley [Jæil]. *Mary Wollstonecraft* (1797-1851), datter af filosofen Will. Godwin og gift m. digteren S., om hvem hun skrev fl. bøger. Desuden fantastiske romaner, f. eks. *Frankenstein* (1818).

Shelley [Jæil], *Percy Bysshe* (1792-1822), eng. digter. Allerede i Eton og i Oxford, hvorfra han relegeredes for fritænkeri, viste S tegn på den oprørsånd, der kendetegned ham hele livet. Da hans forhastede ægteskab endte m. hustruens selvmod., giftede S sig m. Mary Godwin, hvem han i nogle år havde levet sammen med. Forlod 1818 Engl. for bestandig og tog ophold i Italien sammen med bl. a. Byron. Drukned 1822 ved La Spezia. Større digtninge: oprørsdigtene *Queen Mab* (1813) og *The Revolt of Islam* (1817); *Julian and Maddalo* (1818) om ham selv og Byron, det lyriske drama *Prometheus Unbound* (1820) og sørgedigtet over Keats *Adonais* (1821). Kendte er især S-s mindre digte f. eks. *Ode to the West Wind* og *The Cloud* (begge 1819-20). S-s kunstnerisk meget højstående digtning præges overalt af ideen om menneskets polit. og åndelige frigørelse, sådan som den var udformet i Den Fr. Revolution. (Portræt).
Shell-Huset [Jæl-], kbh. forretningsejendom ved Kampmannsgade og V. Fari-magsgade, bygget 1934 af A/S Dansk-Engelsk Benzin- og Petroleumsselskab. Beslægtet marts 1944 til hovedkvarter for Gestapo og SS-Sicherheitsdienst. Ødelagt ved eng. luftangreb 21. 3. 1945; en stor del af Gestapos appar. ødelægtes, og en række da. fanger undslap (Schoch,

Poul Sørensen, Mogens Fog, Brandt Rehberg), mens 8 da. fanger omkom, bl. a. P. V. Ahnfeldt-Møllerup og admiral C. Hammerich. Et stort antal (70-100?) Gestapo-folk dræbtes. Ved uheld og nedstyrning odelagedes beboelseskvarter på Frederiksberg, bl. a. den franske skole (Jeanne d'Arc-Skolen) på Frederiksberg Allé (86 born dræbt).

Shell Transport and Trading Co. Ltd. [læl 'trãpsãt an 'træidriŋ 'kãpani 'limitud] (eng: Shell transport- og handelselskab), olieselskab grl. i London 1897. Tilsluttet Royal Dutch-Shell koncernen 1907.

shelterdæk ['ix 'tst-] (sng. shelter skjærm), søv., let dæk ved hoveddækket forsynet med tonnageåbninger (luger), hvorved rummet ml. de to dæk bliver målingsfrit. (jfr. tonnageåbninger og tonnagelugter).

shéng [sɿ17], kin. rummål = 1.035 l.

Shen-si [Jan xi], bjergrig prov. i N-Kina. 187 000 km²; 9,4 mill. indb. Hovedstad: Si-an. - Olieforekomster. Har sammen med Shan-si *, af Kinas kul. 1935-47 var byen Yen-an i det nordl. S de kin. kommunisters regeringssby.

Sheol ['le-ol], navnet på dødsriget i G. T. **sherardi'se ring** [le-] (navn efter opfinderen *Sherard Cowper-Coles*), forzinkningsmetode, hvorved mindre jernemner sammen med zinkstøv opvarmes til ca. 525° C. Zink diffunderer ind i jernoverfladen og danner et ikke særlig godt rustbeskyttende jernzinklag.

Sherard Osborn Fjord [Jærad 'azban], dyb og bred fjord ved Grønls S-N-kyst, 52° v. lgd.

Sheraton ['Jæratn], *Thomas* (1751-1806), eng. møbelkunstner. Nyklassicist.

sherbet ['-], (pers., afarab. *sharbah* drik), i Orienten, alkohlet, alkoholfri læskedrik lavet af frugtsaft.

'Sherbrooke ['Jarbruk] (fr. [Jærbruk]), vigtig jernbaneknudepunkt, 130 km f. Montreal, Canada; 38 000 mest fransktalende indb. (1946).

Sheridan ['færidn], *Richard Brinsley* (1751-1816), eng. dramatiker. En af 18. årh.s største eng. skuespilforf. Hans vittige lystspil omfatter bl. a. *The School for Scandal* (1777, da. *Bagtalelsens Skole* 1784).

she'rif (arab. *sharif* ædel), titel, før af arab. fyrster, der betragter sig som Muhameds efterkommere, således sultanerne af Marokko og (til 1924) herskerne over Mekka (Hedjaz).

sheriff ['Jærif] (angelsaksisk *seir* grevskab I *gerfa* greve), i Engl. den øverste kgl. embedsmand i et county. Udnævnes for et år ad gangen og er ulønnet. I USA valgt som repr. for den udøvende magt, og dommer i laveste instans i et county.

Sherlock Holmes ['Jal:læk 'høumz], Conan Doyle's berømte detektivfigur.

Sherman ['Varmen], *John* (1825-1900), USA-politiker, Republikaner, senator fra 1861, gennemførte 1890 »S-Bill«: opret-holdelse af dobbeltmøntfod ved, at staten afviste faldende sølvpriser gnm. store sølvopkøb. Loven førte til store tab, opgaves 1893. Udenrigsmin. 1897-98, afgik som modstander af krigen m. Spån.

Sherman ['Jarman], *William Tecumseh* (1820-91), USA-general. Broder til John S. Ledede 1864-65 Nordstaternes Mississippi-hær under fremstød til Georgia og nordfæret til Carolina. Øverstkommanderende for USAs hær 1869-83.

Sheriff ['Jærif], *Robert Cedric* (f. 1896), eng. forfatter. Kendt f. skuespielsuccessen *Journeys End* (1928, da. *Vejs Ende* 1929) om livet v. Vestfronten under I. Verdenskrig. Desuden elskværdige romaner om jævne englændere.

Sherrington ['Jæri'tan], *Sir Charles Scott* (f. 1861), eng. fysiolog. Nervefysiologiske undersøgelser, især over nervecellernes funktion. Nobelpris 1932 s. m. sin medarb., den eng. fysiolog Edgar Douglas Adrian (f. 1889).

sherry ['Jæri] (eng. af *Jerez* de la Frontera), vin fremstillet i S-Spanien i omegnen af byen Jerez de la Frontera, s findes i alle farver og sødmer. s-vinene falder i 3 grupper: »Finos«, de tørre, lyse vine, »Oloroso«-vinene, der er sødere og fyldigere, og »Rayas«. Af Fino udv. den

buketrige amontillado. Manzanilla, en mere tør vin, fremst. i samme egn.

sherry cobbler ['Jæri 'kãbla], drink (cobbler), som fremstilles ved at blande sherry med knust is, sukker og frugt.

Sher'tok, M., se M. Sharet.

Sherwood ['Jarwud], *Robert* (f. 1896), amer. dramatiker. Hovedværker: *The Petrified Forest* (1935), *Idiot's Delight* (1936, da. *Den Store Galskab* 1939).

Sherwood Forest ['Ja:wud 'færist], navn på de tidl. store skove i Midt-Engl., hvor-til Robin Hoods bedrifter henlægges.

'Sheshonk, ægypt. konger af libysk opr. Især kendt er Sheshonk I. (952-30 f. Kr.), i G. T. kaldet *Sisak*; han foretog et tog til Palæstina, erobrede Jerusalem og plyndrede tempel og kongeborg.

Shetland ['fe:-], *Håkon* (f. 1877), no. arkæolog, prof. i Bergen. Omfattende værker om no. arkæol.: *Vesttandske graver fra jernalderen* (1912), *Osebergfundet*, 1-3 (1920).

shetlandspony ['JætlanpsDni], meget lille hesterace fra Shetlandsøerne.

Shetlandsøerne (eng. i: *Islands*, ['Jætland 'ãilandz], oldno. *Hjaltland*), skotsk gruppe af klippeøer i Atlanterhavet N f. Skotl. 1426 km²; 20 000 indb. (1947). Af godt 100 øer er 24 beboede. Største 0: Mainland med hovedstaden Lerwick; næststørste Yell. - *Erhverv*: fiskeri og landbrug. - *Historie*: S og Orkney Æøerne koloniseredes i 5. årh. af pikter, erobredes i 9. årh. af no. vikinger, dannede 875-1469 et no. jarledømme Hjaltland, pantsat til Skotl. 1469 for den skotske dronning Margretes medgift, afstået endeligt 1590.

'shibbolet (hebr. aks el. flod), brugtes ifl. Dom. 12-5f til at udskille efraimitterne, der udtalte ordet sibbolet.

Shidehara [Jidæhara], *Kijuro* (f. 1872), japansk politiker., baron. Udsender i USA 1919-23. Dannede jap. reg. under USA-s besættelse okt. 1945, støttet til borgerligt kons. grupper. Bøjede sig for Mac Arthurs krav om demokratisk forfatn. og omdannelse af jap. samfund; afgik apr. 1946 efter valg til grundlovg. forsaml.

Shi'gatse [31-], handels- og klosterby i S-Tibet; i klostret Tashi-Lunpo residerer tashi-lama.

Shigemitsu [Jigemitsu(u)], *Mamoru* (f. 1887), jap. diplomat. Viceudenrigsmin. 1933-36, ambassadør i Sovj. 1936-38, i Engl. 1938-41, i Nanking 1942-43. Udenrigsmin. under Tojo og Koiso 1943-44, aug.-okt. 1945, underskrev betingelsesløs kapitulation. 1948 dømt til 7 års fængsel for krigsforbrydelser, frikendt for delagtighed i angrebskrig.

shi'isme [Ji-] (arab. *shii'* følgesvend (nml. af Ali)), retning inden for islam, som tillægger profetens efterkommere et særligt fortrin. Den støttede Ali mod de andre aspiranter til kalif værdigheden. I Iran har en særlig form for s været statsreligion siden 1500. Tilhængere af s kaldes shi'i tter.

Shi-jo-skolen [Jidsa:], jap. malerskole, hvis realistiske fremstillinger af blomster og dyr udførtes på grundlag af kin. tradition; repr. bl. a. v. Okyo.

Shikãrpur (eng. [Ji'ka:pua]), by i prov. Sind, Pakistan, ved Indus NNØ f. Karachi; ca. 80 000 indb.; bane til Baluchistan og Afghanistans grænse.

Shikoku [Jikoku, Jkoku], den mindste af de jap. hovedøer; 18 772 km²; ca. 3,5 mill. indb.

shilling ['Jiliry], (fork: *sh.*), eng.sølvmønt, ¼0 pund sterling = 12 pence.

Shillong [Ji'lãrj], hovedstad i prov. Assam, Hindustan; ca. 25 000 indb.

shilluk ['Jiluk], nilotfolk i Anglo-Ægypt. Sudan ved Hvide Nil; kvægavlere med fiskeri og noget agerbrug.

shimmy ['Jimi] (eng.), 1) arner, selskabsdans i *Ukt; præget af rystebevægelser; moderne i 20rne. 2) ved biler betegn. (efter 1) for en underst kørsel ved visse omdrejningstal opstået interferences ml. svingningerne af forhjul, fjedre, chassisramme og motor. Den vandrettes s kan være meget farlig, da den hindrer en sikker styring af bilen, og opstår ved en bestemt hastighed, men forsvinder ved større el. mindre hastigheder. Vandret s optræder sjældent ved nyere modeller, men kan opstå ved slid og slør i styretøjets ledforbindelser. Den afhjælpes ved ændring af svingningstallet for en el. flere af de nævnte konstruktionsdele, især ved ændring af fjedrenes stivhed. Den lodrette s er ret ufarlig, men kan forøge gummi-sliddet på forhjulene.

Shimonoseki [Jmonosæk(i)], jap. havneby på SV-Honshu; 196 000 indb. (1940). Overfart og tunnel (anlagt 1936-41) til Kyushu. I S sluttedes 1895 fred efter den kin.-jap. krig.

shingling ['Jigilrij] (eng.), krølning af kortklippet damehår.

shinto'ismen ['J-] (kin. *shen-tao* åndernes el. gudernes vej), japanernes gi. nationale rel., stammer fra tiden for folkets indvandring fra fastlandet og går ud på dyrkelsen af lokale naturguddomme, jævnledes med dyrkelsen af slægtens forfædre. Som den egl. folkereligion blev s fra d. 7. årh. fortrængt af buddhismen; men siden 17. årh. e. Kr. fik s ny vækst, væsentlig bl. de højere stænder, sammenvokset med den fremblomstrende jap. nationalfølelse, dyrkelsen af Japans idé med kejserhuset som guddommelig åbenbaring, en udvikling, der nåede sin kulmination under 2. Verdenskrig.

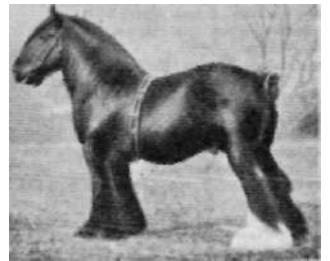
Shinwell ['Jinwol], *Emanuel* (f. 1884), brit. politiker. I Underhuset 1922-24, 1928-31. fra 1935 (Labour). 1945-47 brændsels-min. Udsattes under brændselskrisen febr. 1947 for stærk kritik også fra egne partimedl.; fra sept. 1947 krigsmin.

Shiplej ['Ji:pli], by i N-Engl. N f. Bradford, 33 000 indb. (1948). Kanalknudepunkt.

Shiráz [Ji:'rã:z], by i S-Iran NØ f. Bushire nær den iranske Bugt; 129 000 indb. (1942). Oasecentrum med handel, »erømte haver. I nærheden digterne Hãfiz' og Sadi's grave.

shire [Jaia] (som sidste led i sm.sætningen [-Ja-Ja]), den opr. (angelsaksisk) betegn. for et county i Engl. Findes i mange eng. landskabsnavne.

shirehesten [Jaia-J], stor, svær eng. træk-

hest med meget tætbårede ben. s er nutidens største hesterace.

Shirer ['Jairar], *William Lawrence* (i. 1904), amer. journalist og radioreporter, udenlandskorresp. til forsk. amer. blade 1925-37, polit. kommentator i BBC 1937-40; udg. *Berlin Diary* (1941).

shirting flirt/' (eng. *shin* skjorte), et bleget, farvet el. påtrykt bomuldsstof, vævet i lærreds-el. kiperbinding; foreligger i mange kvaliteter, ofte stærkt অপূreteret. Anv. til foer, bogbind m. m.

Shitomir, anden stavemåde for Zjitomir, Sovj.

Shizuoka [Jizuoka], jap. industriby på

Midt-Honshu SV f. Tokyo; 212 000 indb. (1940). Ved S stor tedrknning.

Shkodra ['Jkɔdra] el. *Shkodër* ['Jkɔdr̩], ital. *Scutari*, by i N-Albanien; ca. 30 000 indb. (Halvdelen muhamedanere).

Shkodra-søen (*Scutari-søen*), sø i N-Albanien på grænsen til Jugosl.; 370 km² sho [Is:], jap. rummål = 18 l.

Shoa [Iswa:], abessinsk landskab omkr. Addis Abbeba.

shock, engelsk stavemåde for chok.

shocking ['fakir:] (eng. to *shock* støde), rystende.

shoddy ['lædi] (eng.), form for kradsuld.

shogun [Jɔru:] (jap. hærfører), jap. overgeneral, hvis embede var arveligt; 1192-1867 havde s og ikke mikadoen den faktiske magt. Regeringsformen betegnes da shogu'na't.

Sholåpur (eng. ['loulapuz]), by i prov. Bombay, Hindustan, SØ f. Bombay; 213 000 indb. (1941). Jernbanecentrum med handel og tekstilindustri.

shop [lâp] (eng.), butik, biks; beværtning, snask; shopping, det at gøre indkøb.

Shoreditch ['lâ:dɪtʃ], nordl. bydel i London. 45 000 indb. (1948).

shortleaf pine [lâ:rh:f 'paɪn] (eng.; kortbladet fyr), off. arner, navn for *Pinus milis*. s omfatter også andet fyrretræ fra sydstaterne i USA.

shorts [lɔrts] (eng. korte), korte benklæder anv. til sports- og sommerbrug af både mænd og kvinder.

short story ['lât: 'stâ:rɪ] (eng.), novelle.

shoshone [lo'lo:ni] N-amer. sproget; hovedfolket s omkr. Great Salt Lake var som de fl. andre s-folk samlere og jægere, mens hopistammen mod S var puebloindianere.

show [lou] (eng.), opvisning; udstyrsrevy.

Shqipëria [ʃkɪpa'ria] (bjergland), alb. navn på Albanien.

shqip'ta'rer [ʃkɪp-], alb. navn på albanere.

shrapnel ['Irâpn], granatkærdask, opfundet 1803 af d. eng. oberst H. Sh. (1761-1842), hvorefter navnet.

Shreveport ['Iri:vɔrt], by ved Red River i NV-Louisiana, USA; 98 000 indb. (1940). Handel med olie, naturgas og bomuld.

Shrewsbury ['Iru:z(b)a:ri] el. ['Irouz-], by ved Severns øvre løb, V-Engl., hovedstad i Shropshire. 45 000 indb. (1948). Handel og landbrugsindustri. I slag ved S 1403 faldt Henry Percy (Shakespeare's »Hotspur«) i kamp mod Henrik 4.

Shrewsbury ['Irouzbari], eng. jarler af slægten Talbot; John Talbot (d. 1453), blev 1442 1. jarl af S, udmærkede sig i Hundredeårskrigen. - George Talbot (d. 1590), Marie Stuarts vogter 1569-84. Charles Talbot (1660-1718), minister under Vilhelm 3, og Anna, gennemførte Georg 1.s valg til konge.

Shropshire ['Irâpiis], forkj: Salop, grevskab i V-Engl. 3487 km², 272 000 indb. (1948). Hovedby: Shrewsbury.

sh. tn., fork. f. eng. short ton.

Shu-fu [ʃu fu], kin. navn på Kashgar i Sin-kiang.

Shulchan Aruch [ʃul'fan a'ruʃ] (hebr. dækket bord), værk af Josef Karo (1488-1575) med redegørelse for de jød. rel. love som angår dagliglivet, højtiderne, familiveliv og det borgerlige liv.

Shulman ['ʃul-], assyr. krigsgud; navnet indgår i Salmanassar.

Shumer [ʃu-], korrekt form foroldtidslandet Sumer.

Shunsi [ʃuʃSui], *Tamenaga* (1789-1842), jap. forfatter, skrev stærkt naturalistiske kærlighedsromaner om levemænd og geisha'er; blev anklaget for pornografi og døde kort efter.

shunt [lânt] (eng. dial. skubbe) 1) magnetvirklingen på en shuntmaskine; 2) parallelmodstand (d. v. s. parallel forbundet modstand) til elektr. måleinstrument, hvorved en nøje bestemt brøkdæl af den samlede strøm går gnm. instrumentet.

shuntledning [lânt-], *vamieiekn.*, omløbsledning.

shuntmaskine [lânt-], elektr. maskine, hvor anker og magnetvirkler er forbundet parallelt.

Shwe Dagon ['Iwæ da'gɔ:n], buddhistisk pagode i Rangoon, opført 1768.

Shylock ['lailâk], den jødiske ågerkarl i

Fr. Chr. Sibbern. Jean Sibelius.

Shakespeares »Købmanden i Venedig« (1596).

Si, kern. tegn for silicium.

si, i de romanske sprog betegn. for noden h. Kaldes også bi.

si'a'l (Si silicium 4- Al aluminium), det materiale (overvejende sure bjergarter), hvorefter fastlandsblokkene væsentlig består i modsætn. til det underliggende sima. Efter Wegener o. a. »svømmer« sial-blokkene i isostatisk ligevægt på det yngre sima.

siala'goga (gr. *sialon* spyt I -agoga), spytdrivende midler, vigtigst pilocarpin.

Sialkot (eng. [si'a:lko:t]), by i V-Punjab, Pakistan, NV f. Delhi, 138 000 indb. (1938). Tekstilindustri.

Siam (siames. *Savâñ*), indtil 1939 og 1945-11. 5. 1949 'off. navn på Thailand.

'siamang (malajisk) *Hyllobates syndactylus*, sort menneskeabe af gibbonernes fam. Sumatra.

'Siambugten, bugt fra Det Sydkin. Hav, 0 f. Malacca.

sia'me'serkat, tamkatterace, lys gråbrun m. mørkt hoved og mørke ben og hale.

siamesiske tvillinger, populær betegn. for sammenvoksede tvillinger, en sjælden form af misfosterdannelse. Betegn. efter to siam. brodre Chiang og Eng (1811-74) af kin. forældre. De var veludviklede, sammenvoksningen dannedes af en armtyk bro i siden. De blev 1829 solgt til Amerika. De blev gift med 2 ikke sammenvoksede søstre og fik hver 9 børn. I 1874 blev den ene syg og døde, hvorefter den anden, uden at have været syg, døde to timer senere.

sia'me'sisk sprog, sproget i Thailand. Tilh. den indokin. sproget, er ligesom kinesisk bøjningsløst og monosyllabisk og anvender tonehøjden som betydningsbærende faktor.

Si-an el. *Hsi-an* ['x'um], hovedstad i d.kin. prov. Shen-si; ca. 450 000 indb.

Siang-tan [xiav thun], kin. by i prov. Hu-nan; ca. 1. mill. indb.

Sialuiai [ʃjau'læi], ty. *Schaulen*, by i Litauen ml. Kaunas og Riga; ca. 25 000 indb. Jernbanecentrum.

'Sibbern, Frederik Christian (1785-1872), da. filosof. Udgået fra den romantiske filosofi, indtog S efterh. et mere empirisk standpunkt. I sine psykol. skrifter lagde han vægt påfor. ml. psyk. og biol. og gav gode beskrivelser af følelserne. *Gabrielis Breve* (1826). Fremsatte i *Spekulativ Kosmologi* (1846) tanken om en sporadisk udvikling til et harmonisk hele. Lærebøger i logik og psyk. 1829-70 var S prof. v. Kbh.s Univ. (Portræt).

'Sibbern, Georg Christian (1816-1901), no. politiker. Søn af V. S. Diplomat, no. statsmin. i Sthlm. 1858-61 (under Birch-Reichenwald), 1861-71 (F. Stang). Ville

styrke no.-sv. union; 1863 mod sv.-no. militærhælp t. Danmark.

Sibbern, Kalentin (1779-1853), no. politiker. Officer; støttede på Eidsvoll 1814 Wedel-Jarlsbergs imødekomende politik mod Sv., bidrog til unionen 1814-15. Amtmand f. 1814, statsrådsmedl. 1830-50.

Si'belius, Jean (f. 1865), fi. komponist. Udd. 1889-91 i Berlin og Wien. Har udelukkende levet som komp., siden 1897 med statsstipendium. Efter 1929 har han ikke udsendt noget nyt værk. Hans kompositioner omfatter bl. a. 7 symfonier (nr. 2 iD), musik til skuespil, herimellem »Kristian 2.« (1898), »Stormen« (1926), som er skrevet til Det Kgl. Teater i Kbh. ligesom det mimiske drama *Scaramouche* (1923), orkesterværker, herimellem *Karelia-suite*, *Rakastara*, legender, *Finlandia* (1899), *Valse triste* og *En Saga*, violinkoncert, korværker, klaverstykker og sange. (Portræt).

sibenet strækker sig fra hjernebassens bund ned i næsehulen. Den øverste del er siforme t, og gnm. de fine huller løber lugtenerven. Den nederste del indgår i dannelsen af næsehulens ydre væg, hvor den danner de øverste muslingebiler. I dens indre findes de luftfyldte sibenceller, der udgør en del af næsens bihuler.

Sibenik [li'bæni:k], itai. *Sebenico* [se'bænik], havneby på den mellemste del af Jugoslavens kyst; ca. 40 000 indb. Bane til indlandet og til Split. Handel og nogen industri.

Siberechts ['skbarætsj], *Jan* (1627-efter 1696), flamsk maler. Virksom i Antwerpen og fra 1672 i London. Har malet interiører og landskaber med figurer. *Huslig Scene* (1671) og *Fodbadet* (kunstm., Kbh.).

sibi'lan't (lat. *sibilare* hvisle), hvislelyd, hemmeligt hvor luften passerer gnm. en snæver rille, som s og j.

Si'birien, russ. *Sibir*, den sovjet. del af N-Asien; ca. 12 mill. km²; ca. 25 mill. indb. Vigtige byer: Novosibirsk, Omsk (Vest-S); Irkutsk, Vladivostok, Habarovsk (Øst-S). - *Terræn*: Syd-S-s bjerge består af fl. uregim. forløbende bjergkæder af yz-A'U km højde (Tarbagataj, Altaj-Bj., Sajanske Bj. m. fl.), adskilt af dale el. højsletter (bl. a. Kuznetsk-bassin). Vest-S-s lavland er en flad slette ml. Ural-bj. og Jenisej, afvandet af Ob. Det

midtsib. højland ml. Jenisej og Lena består af 3-600 m h. højsletter og brudbjerge. Bajkal-Stanovoj højlandet (indtil 2500 m h.) ligger ml. Lena og Amur. Amur-landet omfatter sletterne omkr. Amur-floden og den 2000 m h. Sihota-Alin kæde langs Tatarstrædet. NØ-S-s bjerge, der først er udforsket efter 1920, omfatter bl. a. Vrchojansk Bjergene og Kamtjatsk bjerge (indtil 4748 m h.). - *Klima*: Næsten hele S har om vinteren »H 20"; i NØ-S har Ojmekon med »h 50" verdens laveste temp. Sommeren er varm men kort. - Det østligste S får nedbør fra Stillehavet. - *Befolkning*: Omkr. den transsibiriske bane bor russere, ved Bajkal-søen burjatmongoler, mod NØ jakuter, foruden mange andre. - *Næringsveje*: Vest-S frembringer kul, metal, korn, kvæg og træmer (vigtigste industriområde: Kuzbass), Øst-S især tommer, pelsværd og guld. Det sib. tommer bruges mest lokalt. - S-s bet. for Sovj.s industri og landbrug er stærkt stigende. - *Historie*: Erobr. af Rusl. ca. 1581-1640, delvis koloniseret, tidl. anv. til deportationer. I slutn. af 1. Verdenskrig besattes østl. S af japanerne, mens hvide hære indtil 1920 bekæmpede Sovj.; efter jap. rømning 1922 fuldt behersket af Sovj. En mere omfattende udnyttelse af S-s råstofrigdom beg. først m. femårsplanerne. (Kort se Sovjetunionen).

si'bi'riske bane, andet navn for den transsibiriske bane.

Sibiu [si'biu], ty. *Hermannstadt*, rum. by i Transsilvænien NV f. Bucaresti; 64 000 indb. (1945). Jernbanecentrum; handel med landbrugsvarer; landbrugsindustri. Centrum for tyskerne i Siebenbürgen.

Si'boni, Giuseppe (1780-1839), ital.-da. sanger (tenor) og sanglærer. 1819 Det Kgl. Teaters syngemester. Stiftede 1827

et konservatorium, som gik ind ved hans død.

Si'bylla (af gr. *Sibylla*, opr. spåkvinde ved Apollonhelligdommen i Delfi), i rom. mytol. en spåkvinde fra Cumæ, af hvem kong Tarquinius Superbus købte de sibyllinske bøger.

Si'bylla (f. 1908), *SK prinsesse*. Datter af Karl Eduard af Sachsen-Coburg-Gotha, 1932 g. m. arveprins Gustav Adolf af Sv. (d. 1947). Moder til prinsesserne Margaretha (f. 1934), Birgitta (f. 1937), Desirée (f. 1938), Christina (f. 1943) og arveprins Carl Gustaf (f. 1946).

sibyl'li'nske bøger, en samling orakelsprog af gr. opr., tillagt Sibylla; forvaltedes af en særlig institution, der rådspurgtes af den rom. stat.

sic [sik] (lat.), således (står der skam!) (overraskelse).

Sicherheitsdienst des SS-Reichsfiührers (ty: SS-rigsførers sikkerhedstjeneste) (fork. *SD*), afd. af SS. Oprettet 1936. Arbejdede s. m. Gestapo og kriminalpolitiet især m. spionage og kontraspionage, herunder bekæmpelse af alle bestræbelser, der antoges at indeholde en fare for det nazistiske parti. Under Himmlers ledelse intimt samarbejdende med Gestapo.

siciliano [siti'i'ljono] (ital.) el. sicilienne [sisili'ljø] (fr.), gi. ital. dans af pastoral karakter, i langsom bevægelse og i $\frac{1}{8}$ el. $\frac{3}{8}$ takt.

Sicili'a'nske Vesper (ital. *Vespri Siciliani*), oprør 1282 på Sicilien mod Karl 1. af Neapel, hvorved alle franskmænd myrdedes og øen overdroges Pedro 3. af Aragonien. Oprøret beg. ved vespertiden.

Sicilien [-'si-], ital. *Sicilia* [si'tji-], ital. ø og landsdel; 25 704 km²; 4 356 000 indb. (1947). Hovedstad: Palermo. N-S opfyldes af kalkbjerge, der nær 1975 m i Pizzo Antenna. S-S er bakkeland af moderat højde. Mod0 ligger vulkanen Ætna; 3279 m. Klimaet er subtrop. med vinterregn, vegetationen på udyrkede strækninger maki, på højere skråninger skov af løvældende træer og fyr. Længs med kysten findes de fleste steder sletter, der gnm. vandring er omdannet til appelsinhaver. I det indre dyrkes hvede. Udvinning af svovl ($\frac{1}{4}$ af Ital.s prod.).

Historie. Foruden de forhist. sikuler og sikaner indvandrede fønikerne mod V. (Panormos, Lilybæum) og fra 8. årh. f. Kr. grækerne mod Ø. (Syrakus, Akragas, Messana m. fl.). Syrakus blev især under tyrannerne Gelon, Hieron, Dionysios og Agathokles en stormagt og samlede alle gr. byer på øen til kamp mod Karthago, der havde overtaget det fønikiske V-S. Under 1. Puniske Krig (264-41) erobrede Rom V-S, 214-12 f. Kr. (under 2. Pun. Krig) Syrakus. S blev Roms kornkammer. 491 erobrede ostgoterne S, 552 Byzans, 827-965 araberne, under hvilke S, med Palermo som centrum, blomstrede økonom. og kulturelt, 1060-91 de sydital. normannere. Roger 2. blev 1130 kong af S og Neapel, ved ægteskab kom riget 1194 til Hohenstaufferne (blomstring under Fred. 2.). 1268-82 stod S under Anjou, 1282-1700 under Aragonien og Spanien. 1713-

20 herskede huset Savoyen, 1720-35 Habsburg, 1735-1861 Bourbon. Tilsluttede Italien efter Garibaldis togt til S 1860. Under 2. Verdenskrig foretog de Allierede invasion på S 10. 7. 1943. Erobringen fuldfærdtes 17. 8. s. å. 1946 fik S autonom stilling i Italien med egen president, regionalregering og folkevalgt forsamlings (hovedstad: Palermo).

Sicilier, Begge, ital. *Due Sicilie*, betegn. for de forenede kongeriger Neapel og Sicilien under bourbonerne 1816-61. Den upopulære kongeslægt, der hensynsløst havde slået frihedsbevægelsen ned 1820—21 og 1848-49, styrtedes ved Garibaldis rejnsning på Sicilien 1860-61, og S indlemmedes i Ital.

Sick, *IngeborgMaria* (f. 1858), da.forfatterinde. Af hendes romaner og fortællinger viser *Hoffjalds-Præst* (1902) og *Helligt Ægteskab* (1903) hendes romant.-rel. livssyn og lidt overspændte stil.

Sickingen [zikiipn], *Frz. von* (1481-1523), ty. rigsridd. Lejtropfører, havde

bet. magt v. Rhinen, påvirket af Hutten. Rejste 1522 krig mod ærkebiskopen af Trier, men blev slået af fyrsterne og døde af sine sår dagen efter, at hans borg var erobret.

'sic 'transit 'gloria 'mundi (lat: således forgår verdens herlighed), ord, der if. ceremoniellet ytres til en nvalgt pave. **sidefod**, hos fugle en fod, der er særlig egnet til at gribe om grene o. lign. Af de ikke særlig kraftige tæer er tre fremadrettede, en bagudrettet.

Sid'dhattha el. *Siddhārtha*, *'Gotama*, Buddhas egl. navn.

Siddons [sidnz], *Sarah* (1755-1831), eng. skuespillerinde ved Covent Garden, den berømteste Shakespeareskuespillerinde omkr. 1800.

sideafmærkningssystem, vor. anv. i Danmark ved udlægning af sømærker; for indgående holdes røde spidse sømærker med opadvendte risikoste om styrbord, hvide, stumpe med nedad vendte risikoste om bagbord.

side car ['said 'ka:ɪ] (eng: sidevogn), cocktail best. af: brandy 50%, cointreau 35%, citronsaft 15%.

sidefinne, vertikal haleflade anbragt bag på en flyvemaskines krop. På s, der tilføjebringer retningsstabilitet og er opbygget omtrent som et bærepå, sidder sideroret.

sidegangsvogn, jernbanevogn med sidegang langs den ene vognside, s er den alm. vognstype for langvejstrafik.

sidegevær (overført fra ty. *Seitengewehr*, egl. sidevæрге), d. s. s. bajonet.

sidehøjden, *sov.*, d. s. s. dybden.

sidekorridorskole, skolebygning, hvor klasseværelserne er orienteret til eet verdenshjørne.

sidelanterne, *sov.*, lovpligtig lanterneføring, i styrbords side grøn, i bagbords side rød.

sidelinie, *jur.*, i arveretten de personer, der nedstammer fra en af arveladerens ascendent.

sidelinie, *zool.*, sanseorgan hos fisk, beliggende i en hudkanal langs siden, forgræns sig på hovedet. Tjener til at opfatte bevægelser i vandet.

sidelyd, *fonet.*, d. s. s. lateral.

sidemøræne, stenmateriale, der er faldet ned fra omgivende bjerge på gletscheres sider og transporteres langs disse.

'sidensvan's (ty. *Seidenschwanz* silke hale), *zool.*, d. s. s. silkehale.

sideordning, *koordinat*ion el. *juxtaposition*, *gramm.*, oprensning af sætninger el. sætningssled som ligeberettigede dele af et større gramm. hele. Ofte forbindes leddene ved konjunktioner som: og, eller, thi.

side'ra'el el. **si'de'risk** (lat. *sidus* stjerne), vedr. stjernerne.

side'rit (gr. *sidéros* jern), jernspat.

sidero-, I (gr. *sidéros* jern), jern- 2) (lat. *sidus* stjerne), stjerne-

sidemor, en langs bagkanten af en flyvemaskines sidelinie anbragt bevægelig styreflade, der benyttes til maskinens styredyng.

side'rose (*sidero'*) + *-ose*), kronisk betændelse af lungevævet, fremkaldt af jernstøv.

siderurgi (*sidero**) i *-urgi*), fremstilling og bearbejdning af jern.

sideøjne, betegn. de store sammensatte øjne hos leddyrerne.

Sidgwick [sidswik], *Ethel* (f. 1877), eng. forfatterinde af udviklingsromaner samt interessante psyk. miljøskildringer i *Madam* (1921) o. a.

Sidgwick [sidswik], *Henry* (1838-1900), eng. filosof. Søgte i *Methods of Ethics* (1875) at forene utilitarisme og kantiansk etik. Også nationaløkon. værker.

'sidi (arab. af *sayyidi* min herre), alm. høflig tiltale i den arab. talende Orient, særlig bl. indfødt.

Sidi-Bel-Abbés [-'bæ:s], handels- og militærby i V-Alger 60 km S f. Oran; 66 000 indb. (1946).

Sidi-el-Bar'rani, lokalitet i Ægypten; ca. 100 km 0 f. den libyiske grænse; indtoges 13. 9. 1940 af ital. tropper som østligste punkt under disses offensiv. Tilbageerobret af Wavell 13. 12. 1940.

'Sidinge Fjord, udtørret sidegren af Lammefjord, inddæmmet 1841.

Sidky Pa'sha [sid'ki:], *Ismail* (f. 1875), ægypt. politiker. Liberal. førstemin. 1930-33, finansmin. 1937-38; førstemin. febr.-dec. 1946, afgik efter konflikt m. Engl. vedr. Sudan.

Sidney, ukorrekt stavemåde for Sydney. **Sidney** [sidi:ni], *Sir Philip* (1554-86), eng. statsmand og digter. Knyttet til Elisabeths hof. Skrev bl. a. hyderomanen *Arcadia* (1580-81) og sonetterne *Astrophel and Stella* (1580-84).

'Sidon, det nuv. *Saida*, en af fønikernes hovedbyer. 710 f. Kr. blev byen assyrisk; ødelagtes efter et oprør, 680 f. Kr., men genopbyggedes snart efter. Også i den Kristne tid var S en bet. by. - I klippegrave ved S er fundet talrige sarkofager med ligene af kongerne af S, bl. a. den såk. Alexander-sarkofag.

Sidse, jysk *Sidsel*, da. kvindenavn, af helgenindenavnet Cæcilia.

side'sron'nike (ital. *sizezino*), d. s. s. gråsiken.

Sidste Dages Hellige, *De*, mormonerens betegn. for sig selv.

sidste olie, den kat. kirkes dødsakkramente, bibelsk begrundet på Mark. 6. 13 og Jak. 5. 14. (Læren om s blev først fastslået 1439). Olien indvies af biskoppen, s kan gentages, hvis den syge kommer sig, dog kun 3 gange. Den ortodokse kirke har et salvingsakkramente til helbredelse og syndfaldelse.

Siiebenbirgen [zi:bsn'byrg3n], ty. navn på Transilvanien.

Siebengebirge [zi:ibangs'birga], ty. bjergparti; udgør den nordvestl. del af De Rhinske Skieferbjerge ml. Sieg og Rhinen. Består af en række stejle vulkankegler, hvoraf 7 er dominerende. Højeste punkt: 464 m. Kendtest er Drachenfels.

Sieburg [zi:burk], *Friedrich* (f. 1893), ty. forfatter og journalist. Blev kendt på *Gott in Frankreich* (1930), en skildr. af fr. ård og samfundsiv.

Siedlce [s'jædltz], poj. by, 90 km 0 f. Warszawa; 26 000 indb. (1946). Vigtigt jernbanecentrum.

Sieg [zi:k], 131 km l. biflod til Rhinen; i Rothaargebirge til Rhinen neden for Bonn.

Siegbahn [si:g-I, *Manne* (f. 1886), sv. fysiker. Har indført præcisionsmetoder i mange grene af fysikken og især udviklet røntgenspektroskopien til stor fuldkommenhed. Nobelpris 1925.

Siegnen [zi:gsn], ty. by i Rhinland-Westfalen; 40 000 indb. (1939). GI. malerisk by med stor jern- og stålindustri.

Siegerland [zi:g3rl-'ml], ty. landskab omkring Sieg, et af Tysklands vigtigste jernmalmeletter, hvor stor minebrydning finder sted.

Siegfried [zi:kfri:t] (nord. *Sigurd*), sagnfigur, kendt især fra »Nibelungenlied« og Wagners opera S (1876, Kbh. 1903), som er et led i »Nibelungens ring«.

Siegfried [sig'frid], *Ancre* (f. 1875), fr. nationaløkon og historiker. Siden 1927 prof. v. College de France. Økon. og social-polit. værker som f. eks. *Tableau des partis en France* (1930) om »topografisk« parti-sociologi, og *La crise de l'Europe* (1935).

Siegfriedstølling [zi:kfri:t'ltøllurj], 1) kampstilling (Arras-St. Quentin-Soissons), bygget af tyskerne 1916-17, hvortil de veg marts 1917. 2) ty. forsvarsstilling (Vestvolden) bygget under Hitler fra Aachen til Rhinen, nær Karlsruhe, og videre 0 f. Rhinen til Schweiz. Dens nordl. del gennembrudt af de allierede febr.-marts 1945.

Siegmufeldt, *Herman Carl* (1833-1912), da. maler; debut 1855; genre- og portrætbilleder; repr. på Den Hirschsprung-ske Samling.

Siegvald [si:gvald], *Herman* (f. 1894), sv. psykolog og skolemand. Prof. i Lund. *Ekspimentelle underskninger rbrande intellektuelle konsdifferenser* (1944).

siemens [z'hmans], meget benyttet, men ikke internat, vedtaget enhed for lede-

evne (elektr.); s — ohm

Siemens [*ti:-], 1) *Werner von* (1816-92), ty. ing. og industrimand. Grl. 1838 i Berlin det første firma Siemens, der efterh. blev til Siemens-koncernen. Bet. opfindelser ang. telegrafi m. m., genopfundt 1866 dynamoprincippet. 2) *Wilhelm* (1823-83), ty. ingeniør, broder til 1). Grl. 1858 i London en filial af berlinerfirmaet og senere andre store industrielle virksomheder. Eng. statsborger, æresdoktor og adlet. 3) *Friedrich* (1826-1904), ty. ingeniør, broder til 1). Opfinder af regeneratortovnen (delvis sammen med 2)). 4) *Carl-Friedrich von* (1872-1941), ty. ingeniør, søn af 1). Fra 1919 dir. i Siemens-koncernen.

Siemens-koncernen, for 1945 en af Tyskls. største industrisammenslutninger. Grl. af Werner v. Siemens i 1838.

Siemens-Martin-processen ['si:mansmar'tæi], anden betegn. for Martin-processen, p. gr. af Siemens' forbedring af forvarmingsprocessen.

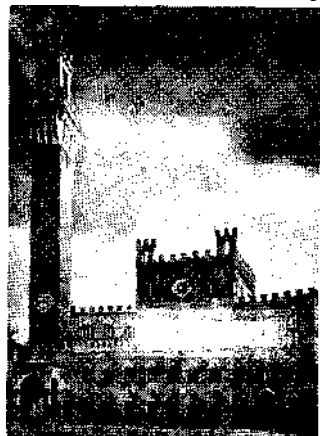
Siemens & Halske ['zi:-], ty. elektrotekn. fabrik, grl. 1847 af Werner v. Siemens og J. G. Halske (1814-90). Senere del af Siemens-koncernen.

Siemens-Schuckert [-'fukst], ty. elektrotekn. fabrik, dannet 1903 ved sammenslutning af Siemens & Halskes stærkstrømsafd. og firmaet Schuckert & Co. (grl. af J. S. Sen. (1848-95)), Niirnberg. Led i Siemens-koncernen.

Siemensstadt [zhmans'fat], industri-kvarter i Berlin-Spandau; hovedsæde for Siemens-fabrikkerne.

Siemering ['zi:-], *Rudolf* (1835-1905), ty. billedhugger. Har udført fl. monumenter, bl. a. over *Frederik d. Si.* (1877, Marienburg), *Haydn*, *Mozart*, *Beethoven* (1904, Tiertangen i Berlin). Mest kendt er *Sejrs-mindesmærket* (1888, Leipzig).

Siena ['sjæna], ital. by i Toscana, 50 km S f. Firenze; 49 000 indb. (1936). Talrige

hist. bygninger, bl. a. domkirken (Ital.s. ældste gotiske, påbeg. 1229) og rådhuset (1288-1309) med 102 mh. tårn(ill.). Univ. (grl. 1203). Frigjort i 11. årh. fra bispen af S-s. overherredømme, republik i kamp mod Firenze og m. hæftige borgerkrige. Fra 1555 til Firenze.

sie'ne'siske malerskole, den blomstrede i Siena i 13.-14. årh.; bevarede længe tilknytning til byzant. kunst, s-s. værker, i beg. udført på guldgrund, er sarte og yndefulde. Kendteste repr. er *Duccio*, *Simone Martini* og brdr. *Lorenzetti*.

Sienkiewicz [fæn'kjsiviti], *Henryk* (1846-1916), po. novellé- og romanforfatter. Nobelprisen 1905. Blev verdensberømt på romanen *Quo vadis?* (1896, da. 1899) om brydningen ml. antikken og kristendommen i oldtidens Rom; endv. en række socialpsyk. romaner.

Siero ['sjæro], sp. by i De Cantabriske Bj.; 31 000 indb. (1940).

Sieroszewski [jæo'jæfski], *Wacław* (f. 1858), po. forfatter, skrev under pseud. *Sirko*; skildrede etnografiske forhold i Sibirien, Kina, Japan, Korea og Kaukasus.

sierra ['sjæra] (sp): sav), bjergkæde.

Sierra de 'Gata [bæ], den vestligste kæde af De Castilianske Skillebjerge i Spanien; 1723 m.

Sierra de Gredos [bie'grædos], midterste kæde i De Castilianske Skillebjerge, Spanien; 2590 m.

Sierra de Guada'lupe [bæ'gv'aba-], indtil 1736 m h. bjergkæde i V.-Spanien ml. Tajo og Guadiana.

Sierra de Guadarrama [bæ'gv'aba'r-ama], den østligste kæde af De Castilianske Skillebjerge i Spanien; 2400 m.

Sierra Leone ['sira li'oun] el. [si'ærs-], brit. koloni (siden 1808) og protektorat (siden 1896) på Afr.s V-kyst omkr. 9° n. br. Kolonien omfatter S-halvøen og nogle øer; 702 km², 121 000 indb. (1940). Protektoratet: 71 660 km²; ca. 2 mill. indb. Klimaet tropisk med sommerregn, vegetationen savanne, befolkningen negre, hausaer og fulber. Der eksporteres bl. a. palmekærner og -olie, kolanødder, guld og diamanter. Krom- og jernmalmer forsøges udnyttet. Hovedstad: Freetown. S. anlagdes som reservat for frigivne negerslaver 1788.

Sierra Madre ['madræ], navn for randbjergene om Den Mexicanske Højslette.

Sierra Mo'rena, sydranden af Spaniens indre højsletter, sænker sig ned mod Andalusiens lavland. Mod V findes rige kobbermalmejer, desuden sølv- og blymalme samt kul.

Sierra Nevada [nx'æba], bjergkæde i S.-Spanien; når 3480 m i Pyrenæerhalvøens højeste punkt Pico de Mulhacén. Sneklædt en stor del af året; sneen kan ligge sommeren over i de højeste kløfter på nordsiden.

Sierra Nevada [si'ærs na'va.ds, 'sira-], bjergkæde i California, USA. Sydlig fortsættelse af Cascade Mountains ml. højsletten Great Basin og Sacramento-sletten. Højest mod S (Mt. Whitney 4540 m). På den stejle V-side ligger Yosemite National Park.

Sierra Nevada de Santa Marta [næ'Sa-sa], indtil 5000 m højt, isoleret bjergparti i N-Colombia v. Caraiabiske Hav.

Siesby ['si'sby'], *Gottlieb* (1803-84), da. journalist, opr. skomager, red. af »Folketvænnen« 1839-40, af »Flyveposten« 1852-70.

Siesbye ['si'sby'], *Oskar* (1833-1913), da. filolog. Holdt fra 1871 til sin død forelæsninger og øvelser over gr. og lat. tekster ved univ. Var kendt for sin uegennyttighed og øvede stor personlig indflydelse på sine discipule.

si'esta (sp., af lat. *sexta* den sytjette (time)), middagshvile.

Sievers ['zi:fsrs], *Georg Eduard* (1850-1932), ty. germanist og fonetiker. Talrige arbejder om oldgerm. sprog og udg. af herhenhørende tekster. En af grundlæggerne af den moderne fonetik.

Sievert ['si'vart], *Erik* (f. 1897), da. maler; portrætter, landskaber og opstillinger.

Sievert ['si'vart], *Otto* (1894-1940), da. maler; broder til Erik S.; elev af Gierring; figurbill., portrætter, opstillinger m. v.; har skrevet polemisk om kunst i »Saleren«.

Sieyés [sje'jæ:s] el. [sjæ:s], *Emmanuel-Joseph* (1748-1836), fr. politiker. Gejstlig; opstillede trediestands krav i berømt piéce fra beg. af 1789 (*Hvad er Trediestand?*); stænderdeputeret, bidrog til Nationalforsamlingens dannelse 1789. Konventsmedlem. 1799 medl. af direktoricseringen; støttede Bonapartes kup, men skuffedes ved følgerne.

Sif, i nord. rel. guden Thors gyldenthærede hustru.

'Sifnos, gr. ø bl. Kykladerne og byen derpå; 81,1 km². Ruiner af førgr. Akropolis m. mure og tårne, overvejende fra mykensk tid. Ringe rester af den gr. by, hvis rigdom skyldtes øens guld- og sølvminer. Blomstringstiden ligger før 525 f. Kr., da S yldredes fra Samos.

sifon (fr. af gr. *sifon* rør; vinsæk), 1) [-'foi?] hævert; 2) hævertflaske (med kulsyre-vand); 3) [-'fo:n] zoo!., rørformet forlængelse hos forsk. dyr, f. eks. snegles og muslingers ånderør.

Sig-, kamp el. sejr, alm. forled i germ. personnavne.

Sigbrit Villoms (d. ca. 1531), rådgiver for Chr. 2. Stammede fra Amsterdam, siden bosat i Bergen, hvor S-s datter Dyveke 1509 blev prins Chr.s elskerinde. Blev ledende i finansstyret i Danm.; mødt med voldsom uvilje fra adelen, der frygtede S-s hensynsløshed og indflydelse over Chr. 2. Stod i godt forhold til dronning Elisabeth. Fulgte kongen i landflygtighed, senere skæbne uvis.

sig det med blomster, den internat. blomsterorganisation Fleurop's da. rekklamemotto.

Sigfuss, Elsa (f. 1908), isl. sangerinde (alt). Deb. 1934 i Kbh, Har indsunget talr. grammofonplader.

Sighet [si'gjet], by i det nordligste Rumænien, på Karpaternes sydskråning; ca. 30 000 indb.

sight-seeing ['sai:si:i] (eng.), det at se seværdigheder.

Sig(h)vatr l>rdarson (ca. 995-1045), isl. skjald, optaget i Olav d. Helliges og Magnus d. Godes hird. Især kendt af hans mange kvad er de modige *Bersögvisur* (Fritalenhedsvers), hvori S fremfører folkets klager for kongen, og de lunerige *Austrfarvisur* (Østenfærdsvers) fra en diplomatisk Sv.s-rejse; begge gengivet i Heimskringla.

sig'gil' (lat. *sigillum*), segl.

Sigil'la'ria (lat. *sigillum* segl), uddødt slægt af indtil 30 m høje træer fra Karbon og Perm; beslægtet med ulvefødder. Stamme og grene med tætstilte lange blade ordnede i længderækker, blad-ar sekskantede. Heterospor.

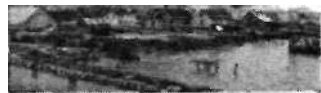
sigillogra'fi' (lat. *sigillum* segl -f -graji), d. s. s. sfragistik.

Sigismund (po. *Zygmunt*), po. konger. Sigismund (2.) August (1520-72), reg. 1548-72. Støttede katolicismen, gennemførte 1569 realunion ml. Polen og Litauen; sidste af Jagiello-dynastiet. - Sigismund 3. Vasa (1566-1632), konge af Polen 1587-1632, af Sverige 1592-99. Søn af Johan 3. af Sv. og Sigismund Augusts søster Katarina (Jagiellonica). Katolik, bandtes i Polen til streng håndfæstning, uselvstændig over f. po. adel. Ville som sv. konge ikke bøje sig for det lutherske Sveriges krav, udmanøvreredes af sin farbroder Karl (9), opgav 1598-99 erobningsforsøg og svigtede sine højedelige tilhængere. Søgte

forgæves magt i Rusl. under borgerkrigen til 1613; slået af sin fætter Gustav Adolf, måtte 1629 (Altmark) opgive Livland og preuss. havnebyer.

'Sigismund (ty. *Sie(g)munU* ['zi:kmunt], ung. *Zsigmond*, cech. *Zikmund*) (1368-1437), ty. konge 1411-37, kejser 1433, søn af Karl 4. I 378 kurfyrste af Brandenburg, 1382 konge af Ungarn og 1419 af Bøhmen, hvor han led fl. nederlag mod husiterne, for han 1436 blev anerkendt. Nederlag mod tyrkerne ved Nikopol 1396. Søgte at udjævne kirkens skisma ved konciliet i Konstanz.

Sigluf jordur ['sægloforøor], købstad (fra

Siglufforbur. Havnen.

1918) i N-Island, ved fjorden S; 3000 indb. (1946). Store sildeoliefabrikker, fiskeri.

sigma (É, o, s), 18. bogstav i det gr. alfabet; svarer til s.

Sigmaringen ['zi:km<ri''on], ty. by ved Donau N f. Bodensee; 6500 indb. (1939); tidl. residens for fyrsterne af Hohenzollern-S.

sign- (lat. *signum* tegn), tegn-, mærke-. **Signac** [si'njak], *Paul* (1863-1935), fr. maler; påvirket af Seurat. Formulerede pointillismens teori i en *afh. om Delacroix*

(1897), praktiserede den i sine farvestrælende landskaber.

signal [si'na'l] (lat. *signum* tegn), tegn, løsen. - Signaler ved jernbaner tjener til at give ordre og meddelelser, som er nødv. for at sikre kørslen. Der anv. synlige (optiske) s og lyd-s (akustiske s). I nogle tilfælde gives et synligt s i forb. med et lyd-s, f. eks. togførerens afgangs-s, ranger-s. De vigtigste optiske s er de såk. maste-s (bl. a. hoved-s, fremskudte s, togevs-s), retningsvisere, dværg-s, sporskifte-s, stand-s, kendings-s for tog og lokomotiver, slut-s for tog, underretnings-s på tog, lokomotiver og vogne, hånd-s. De vigtigste lyd-s er knald-s, klokke-s, fløjte-s fra lokomotiver, fløjte-s i forbindelse med tofagangs-s og ranger-s. - I barnernes signalreglement er der gjort udførlig rede for de enkelte s samt deres betydning og anv., ligesom der er givet signaliseringsforskrifter, s skal altid gives og adlydes nøjagtigt på den foreskrevne måde. - I *geodasien* er s betegnet, for forsk. letsynlige objekter, der anbringes lodret over de trigonometriske stationer (centeret s) el. i umiddelbar nærhed deraf (ekscetrisk s), s kan være timeglas-s el. heliotrop el. en lygte (elekt. el. gas), der v. hj. af en reflektor sender lyset en bestemt vej, el. en Petromax-lygte (petroleumslygte med auerret), der sender lyset i samtl. retninger. Heliotroper og lygter anv. ved triangulation af l. orden. s anbringes normalt på toppen af et geod. tårn.

signalement [-ma'ʃ] (fr., af lat. *signum* tegn), beskrivelse af en person; meddeles som grundlag for en efterlysning.

signaleting (lat. *signum* tegn), meddelelseoverføring baseret på aftalt (f. eks. internat.) signalsystem, s om dagen med signalfag, figurer, semafor, lys-signal, projektor m. m., om natten; lydsignal, forsk. former for lyssignal (lampe, lyskugle, raket), i tåge: lydsignal. Radiotelegrafien har forringet bet. af s.

Signalfejden, polit. strid, foranlediget af Bjørnstj. Bjørnsøns tale v. minddefesten f. Grundtvig 12. 9. 1872, hvori han hævdede, at Nordens lande burde hejse »vennesignaler« over for det store sejr- rige Tyskland.

signalfag, søv., flag lil afstandssignalering ved anv. af det internat. signalsystem. (Hertil farvetavle). Orlogsmarinere har sævd. yderligere særlige hemmelige s-systemer.

signalpistol, pistol til udskydning af lyskugler.

signalsystem, internationalt, søv., meddelelsesmiddel ml. skibe af forsk. nationer uden h. t. sproget på grl. af internat. signalgob. (Hertil farvetavle).

signa'ta'rmagter (lat. *signare* sætte mærke, forsegle), de stater, der har undertegnet en traktat.

signa'tu'r (lat. *signare* sætte mærke, forsegle), 1) underskrift; ret til at meddele forbindende underskrift på andres vegne, s af en traktat har ikke altid bindende virkning, idet der i visse tilfælde kræves ratifikation. 2) tegn, hvormed man på kort på symbolsk måde angiver jernbaner, bygninger, vegetation osv.

Signe, da. kvindenavn, af ældre Signy. Kendt fra folkevisen om Hagbart og S.

signen (lat. *signum* tegn), udførelse af magiske tegn (f. eks. kors-tegn) over personer, dyr el. ting for at beskytte dem mod ondtd el. for at velsigne dem.

signere [si-, sin'je'rs] (lat. *signare* sætte mærke, forsegle), underskrive; forsynne med navnemærke.

sig'ne't (lat. *signum* tegn), seglstempel, opr. indsat i ring, nu oftest i en plade på en stang, s nød i middelalderen særl. retsbeskyttelse og blev for at undgå misbrug ofte medgivet den døde i graven.

signore [sin'jore] (ital., af lat. *senior* ældre), hr.; *signora* [-njo-J, fru; *signorina* [-njo-], frøken.

Signorelli [sinjo'ræll], Luca (ca. 1441 — 1523), ital. maler. Elev af Piero della Francesca. Hovedværk: *fresker i domkirken i Orvieto* med dommedagsmotiver.

Deltog i *udsmykningen af Del Sixlinske Kapel*.

'signum (lat.), tegn, kendetegn; (hos romerne) felttegn, fane.

Sigrd Storråde, efter traditionen sv. og da. dronning, først g. m. d. sv. kong Erik Sejrslæ og derpå med Svend Tveskæg.

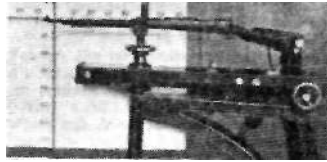
Sigsgaard t'si'(y)s]-, Jens (f. 1910), da. børnepsykolog. Forstander for Frøbelseminariet, Kbh. fra 1941. Har skrevet fl. børnebøger, bl. a. *Palle Alene i Verden* (1941).

sigt (ved veksler), forevisning.

sigte, redskab til sortering efter størrelse. Sigtefladen består af en gennemhullet plade el. sigtedug af metaltråd, håret, silkedug o. l. Grove sigter til sortering af skærver kaldes harper.

sigtebrød, brød bagt af en blanding af helsegtet rugmel og helsegtet hvedemel (mindst 1/2 af sidstn.).

sigtebænk, apparat til fastspænding af et gevær under indøvelse af sigtning.

Sigtebank.

sigtekorn, se sigtemiddel på håndskydevåben.

sigtelinie, på håndskydevåben ret linie gnm. midten af kærvens overkant og kornets spids til retningspunktet på målet.

sigtelse, 1) udtalelse om, at et vist dadelværdigt forhold kan lægges en person til last, fremsat over for vedk. selv el. over for trediemand; i reglen strafbar som æresfornærmelse; 2) i strafferetsplejen: tilkendegivelsen over for en mistænkt om, at han er sigtet for forbrydelsen.

sigtelsesed, partsed, som aflægges t. bekræftelse af vedk. parts anbringende, når retten finder det påkrævet.

sigtemel er rugmel, der er behandlet som hvedemel, d. v. s. finmalet og sigtet. Sigtemidler på håndskydevåben er sigtekorn og viser, der afgiver henholdsvis forreste og bageste sigtepunkt. Sigtekornet er en afstumpet el. afrundet ligenbet trekant. Viseret er en ligenbet trekant med spidsen nedad el. en halv-cirkel med åbningen opad, der kan indstilles i forsk. højde efter de forsk. afstande, hvorpå der skal skydes.

sigteminer, miner med elektrisk påtænding, der automatisk bringes til at virke, når sigte fra 2 stationer mod målet skærer hinanden over minen.

sigteprøve, prøve til bemælselse af kornstørrelserne i en kornhob foretaget v. hj. af sigter. Ved s bruges nødigt sigter med finere masker end 0,06 mm.

sigtet. At en person er s for en forbrydelse, medfører visse rettigheder, f. eks. til at optræde med forsvarer og i reglen til at være til stede i retten, når hans sag er for.

'Sigtrygg (d. 941), konge i Hedeby, søn af Gnupe.

Sigtuna ['sigtu:na], sv. købstad, Uppland, ved Mälaren; 2200 indb. (1949). Sta. Maria kyrka (13. årh.); rådhuset (1744); ruiner af St. Olofs, St. Pers og St. Lars' kirker. Sigtunastiftelsen (højskole m. m.). Grl. ca. 1000. Storbæstid i 11.-12. årh. (III. sp. 4065).

'sigtunastiftelsen, grl. 1915 i Sigtuna af M. Björkqvist (forstander 1915-42) for at fremme luth. tro og kristen humanisme i Sv. Omfatter højskole, gymnasium, hvilehjem, bibliotek, og »Svenska kyrkans lekmanaskola« til uddannelse af menighedsarbejdere. Hjemsted for talrige møder.

Sigurd, nord. mandsnavn, betyder egl. Kamp-vogter, samme navn som Si(g)vard. Sigurd, i nord. rel. en guddom i lighed

med Thor, dræber af dragen Fafner, opr. en slægtsgod hos volsungerne. Jfr. Sigurdidte.

Sigurd (no. ['sigiir]), no. konger. Sigurd 'Jorsalfarer (*Jorsal* = Jerusalem), reg. 1103-30, søn af Magnus Barfod. Korstog 1107-10, deltog i Sidons erobring. Korstog til Småland 1123. Indførte tiende. - Sigurd Munn (1134-55), reg. 1137-55, søn af Harald Gille; reg. s. m. sine brødre Øystein 2. og Inge Krogrøy.

Sigurdidte, Eddaens helteidte om Sigurd Fafnersbane, omfattende: drabet af den skattevotgende drage Fafnir (Fafnismål), ægteskabet med Gudrun, hvorunder Sigurd i sin svoger Gunnars skikkelse trænger gnm. luevæggen ind til valkyrien Brynhild; hendes ægteskabsbetingelser er dermed opfyldt og hun gifter sig med Gunnar; da bedrabet afsløres, ægger hun ham til at dræbe Sigurd (Brot. SigurdarkviOa in skamma (d. v. s. det korte S)); Gudruns sorg over S.s død (GudrunarkviOa 1-2).

Sigurd Eindridisson ['æinri:ds-], ærkebisp i Nidaros 1231-52; udstedte 1244 en no. kirkelov.

Sigurd 'Fafnersbane (*hane* drabsmand), vulsung-ættens hovedskikkelse; hans skæbne fremstilles i Eddaens S-kvad og i Volsunga saga.

Sigurd 'Ladejárll (d. 962), Håkon Adelssteinsfosters rådgiver.

Sigurd 'Ribbung (1204-1226), no. Kongesemne 1219-26, valgt af ribbungeme. Sigurd Slembe, no. kongesemne 1136-39, påstod at være Harald Gille's broder. Dræbte Harald 1136, men henrettedes af dennes sønner 1139.

Sigurdsson (isl. [se:yør5så:n]), *Haraldur* (f. 1892), isl. pianist. Deb. i Kbh. 1916. Fra 1949 prof. v. musikonservatoriet.

Sigurdsson [se:yør8så:n], *Jon* (1811-79), isl. politiker, historiker. Bidrog til Altingets genoprettelse 1840, altingsmand 1844-79. Krævede 1848-49 på da. grundlovgiv. rigsforsaml. selvstyre og særl. forfatn. f. Isl., fortsatte trods da. reg.s afvisning af S-s forfatningsforslag 1851 agitationen, gennemdrev 1855 monopolhandelens fulde ophævelse; bidrog til forståelse om forfatn. 1874, uanset dens mangler efter isl. opfatt. Udg. isl. middelalderkilder.

Sigurdsson [se:yør5så:n], *Johann* (1880-1919), isl.-da. forfatter. Gennembrud som dramatiker med det stærke og primitive *Bjarg-Eyvindos hans Hustru* (1911), siden bl. a. *Gården Hraun* (1912), *Ønsket* (1915) og *Løgneren* (1917). Enkle og grelle effekter præger hans dram. storladne kunst.

Sigvald (oldn. *Sigvaldi* kamp + magt), nord. mandsnavn.

'Sigvalde Jarl, høvding for jomsvikingerne omkr. 1000, deltog i slagene ved Hjørungavåg og Svold; fangede Svend Tveskæg.

Si(g)vard, mandsnavn, betyder d. s. s. Sigurd.

'Sigyn, i nord. rel. Lokes hustru. sigøjnere [-'goi-] (sigøjnersprog: rom, af sanskrit *doma* lavkastemand), folk af ind. opr., fra 14. årh. i Europa, hvor de

Sigtuna. Ruinerne af St. Olofs kirke.

er talrige i Balkanlandene, Rusl., Spån. og iøv. findes i de fleste lande. Tilhører en mørk, europid racetype, men den antropol. stilling er endnu ikke helt fastlagt. Sproget, 'romani', er af nord-indisk rod isprægt lænørd fra de egne, hvor s-grupper opholder sig, hvorved mange s-dialekter er opstået; på lignende måde optages rel. forstillinger fra omboende folk. Trods derved opståede sprogl. og rel. forskelle føler s sig som et sammenhørende folk, og forb. ml. dem opretholdes af vandrende individer og grupper, s fører som omvandede småhåndværkere og gøglere en ret ukontrollabel tilværelse, der i mange lande ad lovgivningsvis søges ført ind i faste baner; herved er navnlig i ML- og S-Eur. opstået bofaste agerbrugskolonier af s.

sigøjnerfugl, d. s. s. hoatzin.

sigøjnermetoden el. *sigøjnersystemet*, en i slutn. af 19. årh. alm. metode, ved hvilken man i løbet af kort tid og uden grundige studier skulle kunne lære at spille klaver. Resultatet blev aldrig godt.

sigøjnermusik kendes i sin fuldeste egenart kun i Ungarn. Den bygger på skalaen a-h-c-dis-e-f-gis-a og er karakteristisk ved sin fuldstændige frie kæde mellem tonearterne og sin ejendommelige rytmik. Ægte s er fri improvisation; mange sigøjnere kender ikke engang noterne.

Sihota A'lin Bjergene [si'fota], bjergkæde langs Østtibets kyst NØ T. Vladivostok.

sik (ty.), halvrund rille på blikarbejde t. samling, afstivning el. pynt. Laves m. håndværktøj el. sikkekamene.

'sikhajort (jap. *shikō*) [*Cervus sica*], østasiat. hjort. Indført bl. a. til Danm. Lign. en lille kronhjort.

si'ka'ner (tat. *Sicani*), Siciliens opr. indbyggere.

Si-kiang [xi khan], prov. i V-Kina, N f. Burma; 374 000 km²; 1,76 mill. indb. Hovedstad: Kang-ting. Hørte før 1928 til Tibet.

si'ka'ner, bot., levende celle, hvis ende-el. sidewægge er gennemhullede som en s, således at protoplasmatiske s'er i indbyrdes forb. I s transporteres opløst sukker og aminosyrer rundt til plantens forsk. dele.

Sikem (nu *Nablus*), by i den centrale del af Kanaan, kendt allerede fra patriarktiden (1. Mos. 12), sæde for Abimeleks kongedømme (Dom. 9) og landgaden i 931 f. Kr., da riget deltes (1. Kg. 12).

'sikker (nyn.-indisk *sikh*, af sanskrit cishya discipul), ind. sekt stiftet af Nānakomkr. 1500 e. Kr. Kanon: Adi-Granth; rel. midtpunkt: Amritsar. Opr. hensigt: at bygge bro ml. hindu og muhamedaner; senere i opposition til den muham. overvægt i samfundet. Udviklet til et krigersk broderskab, anfører i frihedskampe mod stormogulerne, beherskede siden 1764 Punjab, der blev et uafhængigt kongerige under s-s ledelse, men englenderne tog magten fra dem omkr. midten af 19. årh. Derefter aftagende i bet. og tal. 1941: 5,7 mill. tilhængere.

Si-kiang [xi dsiav] (kin: vestflod), største flod i S-Kina; ca. 1600 km l.; munder ved Canton.

sikka'ti'v (lat. *siccus* tør), stof der tilsættes fernis og oliefarver for at fremskynde disses tørring (fra adskillige dage til nogle få timer), s består af salte af især bly, mangan og kobolt, ofte med de i olien forekommende fedtsyrer, idet olien koges med metaloksyder, endv. anv. de tilsv. metalsalte af harpiks- og naften-syrer (resinater, naftenater), s virkninger af katalysere oksydationen og polymerisationen af de umættede syrer under samtidig indvirkning af lys og luft.

Sikker Hansen, Aage (f. 1897), da. tegner; medl. af «Grønningen» fra 1935; bogill., plakater og dekorationsarb., bl. a. i *KB-Hallen* (1938-39). (111. sp. 4067).

sikkerhedsattest, en på grundlag af et kontrolfertsyn udstedt attest for, at et luftfartøj er i flyvedygtig stand, s skal for civile luftfartøjer af enhver art udfærdiges af dertil autoriseret flyvemekaniker for hver dags første flyvning.

sikkerhedsbælte, mil., område ved

skydebaner, afspærret af sikkerhedshensyn, når der skydes.

sikkerhedsfilm, films, hvor underlaget ikke er brandfarligt celluloid, men celluloseacetat, der kun forkuller.

sikkerhedsforanstaltninger, jur., anbringelse på sindssygehospital, åndssvageanstalt el. psykopattforvaringsanstalt m. m., anv. i strafferetten over for personer, der har begået forbrydelser, men som ikke kan straffes, fordi de er utilregnelige. Formålet med s er at sikre samfundet mod, at den på ny forbræder sig, og s er derfor ikke på forhånd begrænset til et bestemt tidsrum.

sikkerhedsforvaring, indsættelse i arbejdsdus; anv. over for erhvervs- el. vanemæssige forbrydere i st. f. straf og forudsætter således, at vedk. er tilregnelig. I dømmelsen af s sker ikke på bestemt tid; men den på, kan ikke tilbageholdes uden at spørgsmålet om hans løsladelse med visse mellemrum tages op. Afgørelsen heraf træffes af fængselsnævnet.

sikkerhedslampe, grubelampe, der ikke kan få metanfylt grubeluft til at eksplodere, men viser, om metan findes i luften. Først opfundet af H. Davy.

sikkerhedsnål, bøjleformet nål, der lukkes ved, at den spidse ende indføres i et lille hylster på nålens anden ende.

Sikkerhedsrådet, et af FN.s hovedorganer, bestående af de 5 stormagter som faste medl. og 6 af Generalforsaml. for 2 år valgte medl.

sikkerhedsventil, fjeder- el. vægtbelastet ventil, der sikrer dampkedler o. a. trykbeholdere mod overbelastning ved automatisk at åbne, når trykket bliver for højt.

'Sikkim, ind. fyrstestat ml. Nepal og Bhutan i Himalaya; 7296 km²; 122 000 indb. (1941). Hovedvejen til Tibet går gnm. S.

'sikkurra, mægtigt murmassiv ved sumeriske og babyl.-assy. templer, med et kapel øverst, tilgængeligt ad store træppeanlæg, s opfattedes vistnok som markerende guddommens vej fra himmel til jord. Ruiner af s bl. a. i Borsippa og (især) Ur; den største ved Esagila i Babylon.

sikmaskine, blikbearbejdningsmaskine til fremstilling af en sik.

Si'korski, Wladyslaw (1881-1943), po. general. Opr. østr. officer, deltog i befrielsen 1919 og kampene mod Sovj.; brød 1928 m. Pilsudski, landflygtig. Kaldt til Polen under krigen 1939, dannede efter sammenbruddet eksilregering i Paris, siden flyttet til London. Søgte juli 1941 kontakt m. Sovj., men medd. om Katyn-gravene og po.-sovj. grænseproblem fremkaldte atter brud 1943. Dræbt juli 1943 ved flyveulykke.

Sikorsky [si'karski], Igor (f. 1889), russ.-amer. flyvemaskinekonstruktør. Byggede i 1913 den første fler-motorede flyvemaskine. Startede 1923 i USA en fabrik, der siden især har bygget flyvebåde og amfibiefly. I de senere år har S vakt opmærksomhed med sine helikoptertyper.

sikring, elektr., apparat, der anbringes for at gøre elektr. ledninger strømløse, når de f. eks. p. gr. af en kortslutning får en så stærk strøm gnm. sig, at der

er fare for, at ledningen selv el. dens omgivelser p. gr. af opvarmningen ellers ville lide skade.

sikring, mil., 1) styrkeinddeling, der lader færrest tropper sikre de fleste i at gennemføre en plan på trods af fjenden, s af større led sker på stedet ved forposter, på march frem ved en avant- og tilbage ved en arrieregarde. Mod angreb fra luften sikrer flyvere. 2) på ildvåben en tekn. indretning, der kan hindre tidligt skud.

sikringsanlæg ved jernbaner, de tekn. anlæg, som skal sikre togenes kørsel på stationer og på fri bane. V. hj. af s aflæses sporskifterne i de spor, som vedk. tog skal befære (togetvejen), i den rigtige stilling, og der tilvejebringes en sådan

afhængighed ml. sporskifter og signaler, at disse først kan stilles på »kør«, når sporskifterne er aflæst i den rigtige stilling. Endv. er der tilvejebragt sådanne afhængigheder og spæringer, at man ikke samtidig kan give signalet »kør« for togetvejen, som krydses el. berører hinanden, s-s hovedbestanddele er: centralapparatet i signalposterne med betjeningshåndtag og aflæsningsregister, sporskifte- og signaldrev ved de enkelte sporskifter og signaler samt trådtræk el. kabler, som danner forb. ml. centralapparatet og sporskifte- el. signaldrevene, s udføres enten som mekaniske ved anv. af trådtræk, hvor signalpaserens muskelkraft benyttes til anlæggets betjening, el. som elektr. Sidstnævnte anv. nu på alle større stationer samt på mindre stationer med stærk trafik. Det er nu alm., at også sporskifterne betjenes fra s-s centralapparat ved hj. af særl. håndtag (centralbetjente sporskifter), mods. den ældre betjeningsform ved håndkraft.

Sikringsanstalten, afd. af statens sindssygehospital v. Nykøbing Sj. for 50 fange, sindssyge mænd. Indlæggelse sker gnm. Justitsm. n.

sikringsstyrken, da. hær på ca. 58 000 mand, indkaldt til sikring af neutraliteten i beg. af aug. 1914, overv. placeret på Sjælland. Fra 1915 gradvis reduceret af krigsm. Munch, trods konflikt m. hærledelsen.

'siksaknitning el. *kcedenitning*, naglearrangement v. fjeradret nitning, hvor naglerne er forsat for hinanden, mods. paralleln., hvor de sidder lige ud for hinanden.

si'ku'ler (lat. *Siculi*), forhist. folk på Sicilien af ukendt opr.

'Sikyon (gr. *-on*), oldgr. by, ca. 20 km V f. Korinth. Sæde for den sikyoniske billedhugger- og malerskole.

SILA, fork. f. Svensk interkontinental Lufttrafik I/1B.

Silbermann ['zilbarman], *Gottfried* (1683-1753), ty. orgel- og klaverbygger.

Sild [sil], ty. *Sylt* [zylt], den nordligste af De Nordfrisiske Øer, adskilt fra Rømø ved Listerdyb og forbundet med fastlandet ved Hindenburg-dæmningen; 93 km²; 8000 indb. (1939). Langs yderkysten store klitter, særlig i den nordl. del (List), på indersiden marsk. Store badesteder (især Westerland). Kvægavl. Under 2. verdenskrig stærkt befæstet og store radar-anlæg.

sild (*Clupea harengus*), sammentrykt benfisk, sølvskinnende sider, let affaldende skæl, bugfinerne langt tilbage. Lever af planktonorganismer, s optræder på ynglepladserne i store stimer, æggene aflægges på bunden. Udbredt fra Isf. til Biscayabugten i fl. racer, nogle gyder om foråret, andre om efteråret. Størst

Aage Sikker Hansen: Odder.

er de isl. sild (op til ca. 40 cm), mindst racen i den indre Østersø (strømming, der kun er ca. 15 cm), s er meget talrig i de fleste nordlige farvande og er verdens vigtigste fisk. I N-Eur., N-Amer. og Japan anslås årsfangsten til ca. 3 mill.

INTERNATIONALE SIGNALFLAG.

BOGSTAVFLAG

E Jeg afholder fartprøve.	I Jeg har lods om bord.	O Mand overbord.	U De stævner mod fare.
Jeg indtager eller løser sprængstof (om natten rødt lys).	B Jeg drejer til bagbord.	I havn: Alle mand skal begive sig om bord. I søen: Deres lanterne brcender daarlige el. er slukket.	Jeg behøver tfjælp.
Ja (bekræftende). J	S Jeff v/ sende en meddelese pr. semafor.	Mit skib er smit- tefritjæg agmo- der om fri prak- tika.	Jeg ønsker læge- hjælp.
Hold klar af mig, jeg har vanskelig- hed ved at manø- rere.	p Stands farten øjeblikkelig.	H Jeg ligger stille; De kan forsøge at passere mig med forsigtighed.	Afbryd udførel- sen af Deres forhøvende og giv agt paa mine signaler.
Jeg drejer til styrbord.	Stop! Jeg hor noget vigtigt at meddele.	Min maskine bakker med fuld kraft.	Jeg medfører post
Jeg er ikke manøv- tig; sæt Dem* i forbindelse med mig.	Jeg har læge om bord.	O Gaa ikke foran mig.	Bruges noor der ønskes forbin- delse med land- station.
an Jeg ønsker lods. N	Vej (nægtende).	Kun de med mærkede signaler maa bruges ved blinksignalering.	

TALSTANDERE

1	7	Bruges som skydesignal fra fortet.
2	8	
3	9	
4	0	
5		Det internationale signalsystems ken- detegn samt svar- stander.

DANSKE STORMVARSLSIGNALER

	Vindstyrke (Beauforts skala)		
	7-9	10-12	
Hammeren			* Uro i vejret (storm kan ventes).
Gedser			^ Storm fra NV.
Fornæs			• Storm fra SV.
Skagen			i Storm fra NØ.
Hanstholm			Storm fra SØ.
Blaavands- huk			
	Vinden drejer til venstre (mod solen).		Om natten vises en rød lanterne.

LIGHEDSSTANDERE

Første

>

Anden

Tredie

+

t

:\

LODSSIGNALER

Danske lods flag.

Tilkaldelse af lods

a

Ankerligger el- ler fiskefartøj der ligger stille.

Skib uden kom- mando (uden brug af egen maskine).

Sejlskib som bruger maskine, eller skib som samtidig benytter sejl og maskine.

Lodskendingsflag: Tegn paa at lods kan foas. Om natten fører /odsfar - tøj' et rødt lys under det hvide toplys.

tons. Den da. fangst af s var 1948 25 000 t, deraf 3000 t fra Østersøen; samtidig indførtes 7000 t. Henved halvdel anv. fersk el. tilvirket. Store partier oparbejdes til mel og olie.

sildebensjern, ganske tyndt blik, der er opslidet ved tætliggende parallel snit og spillet ud. Bruges som pudsbærer.

sildefisk (*Clupeidae*), fam. af ret primitive benfisk. Slanke, sammentrykte; tynde, let affaldende skæl, ingen pigstråler, rygfinnen lille, bugfinnerne langt tilbage. Planktonædere, stimefisk, lever i de frie vandmasser; overvejende havfisk, enkelte vandrer op i ferskvand. Hertil sardin, sild, brising, ansjos, stumsild.

sildehaj (*Lamna cor'nubica*), ca. 3 m l., ret plump haj. Forholdsvis små tænder. Alm. i da. farvande. I de senere år genstand for bet. fiskeri.

sildehval, d. s. s. finhval.

sildekonge (*Re'galecus 'glesne*), op til 10 m l. båndfisk. De forreste rygfinnestråler forlænget. Oceanfisk.

sildeemel, meget proteinrigt tilskudsfoder, der fremkommer som biprodukt ved fremstilling af sildeolie.

sildemåge (*Larus 'fuscus*), mørkrygget, mellemstor måge. Gule ben. V-Eur., Østersøen, I Danm. på Christiansø og Anholt. Trækflugt.

sildeolie, udvindes ved kogning og presning af sild el. dele af sild. Anv. til sæbe, smøreløser, garvefedt, efter rensning og hårdning også til margarinfabrikation.

sildeogning, Silde renses, saltes og stikkes rækkevis på spyd, der anbringes

Sjællands Oddes sildeogeri.

i rygeovnen ved temp. omkr. 120°-140° (varmrøgning), indtil fiskene er rørede. Derpå dæmpes bålet, og rogen (løvtræ) giver fisken farve, smag og holdbarhed. Efter afkøling pakkes sildene saltstøret.

silding [silær], betegn. dels småsild, dels forsk. sildeigen. fisk (brising, smelt).

Si'le'n (gr. *Seil'nos*), i gr. mytol. d. s. s. Satyr. I sentid fremstilles ofte Satyr som en frisk yngling, S som en ældre og skægget mandsskikkelse, til tider erotisk efterstræbende den førstnævnte.

si'lentium (lat.), tavshed; stille!

Si'lesius, *Angelus*, se *Angelus Silesius*.

Silfverstolpe [silvar-], *Gunnar Mascoll* (1893-1942), sv. lyriker og kunsthistoriker. Klar og tæt form og vemodsfyldt kærlighed til hverdagen kendetegner S-s digtsaml., *Vårdag* (1926), *Efterår* (1932).

silhouet [silhu'æt, silu'æt] (fr.), billede,

Silhouettegning udført af den engelske kong Georg 3.s datter Elisabeth (1811).

udklippet i sort papir (psaligrafi), el. hvor alt inden for konturerne er udfyldt med sort; især dyrket v. portrættering i 18.-19. årh. Ordet har sin opr. fra Étienne de Silhouette (1709-67), fr. finansmin., ofte karikeret.

sil'i'ci'd [-s-], forb. af silicium med metal el. metalloid.

sil'licium [-s-] (lat. *sil'ex* flint), grundstof, kern. tegn Si, atomnr. 14, atomvægt 28,06. Beslægtet med kulstof. Efter ilt det grundstof, der hyppigst forekommer på jordoverfladen, s findes ikke frit, men som

s-dioksyd (kvartz) el. som silikater. Anv. i nyeste tid en del i legeringer.

siliciumbrønse, kobberlegeringer med 0,5-4,5% silicium samt lidt mangan og evt. bly; udviser stor styrke og korrosionsfæsthed. Anv. som ættelegering (telefontråde) og som støbelegering.

siliciumkarbid, d. s. s. karborundum. **'si'likasten**, Dinasten, ild- og trykfaste sten med ca. 95 % kisel syre, s fremstilles af grovkornet kvartzit, der blandes med kalkmælk, formes og brændes, således at kvartzitkornene kittes sammen med smeltet kalciumsilikat, s er tungere smeltelige end chamotte og bliver ikke bløde, men smelter ret skarpt ved ca. 1800°. Anv. bl. a. i gas- og koksværker til beklædning af retorerne.

sil'i'ka't (lat. *sil'ex* flint), salt af kisel syren, indgår i mange mineraler såsom ler, feldspat etc. samt i fl. vigtige produkter som glas, porcelæn og cement. Alkalimetallernes s (vandglas) er letopløselige, alle andre uopløselige.

sil'i'ka'tmaling, vandglasholdig maling egnet til mørtel- og betonflader, silikatfarver d. s. s. emaillefarver).

sil'i'ko'ner, højpolymere stoffer (formstoffer, elastomere osv.) på uorganisk basis. Ud fra simple organiske siliciumforb. kan fremst. højpolymere stoffer indeholdende en kæde -Si-O-Si-O-Si.... hvortil er knyttet radikaler, hvorved fremkommer en lang række tekn. værdifulde stoffer, der bl. a. udmerker sig ved varme- og kuldebestandighed, elektr. isolationssevne og resistens mod kemikalier, således også over for olier og benzol. Anv. som kunstkaustjuk til elektr. isolationsmateriale, imprægneringsmidler m. m.

sil'i'kose (lat. *sil'ex* kisel -I- -ose), kronisk betændelse af lungevævet fremkaldt af kisel syre og silikater. Ses oftest hos porcelænsarbejdere.

si'lit (af *silicium*), elektr. modstandsmateriale bestående af siliciumkarbid. Tåler høje temperaturer og kan fremstilles med stærkt varierende modstandsflyde.

'Silius l'italicus (25-100), rom. embedsmand og digter. Konsul år 68, statholder i Asien. Eposet *Punica* skildrer i 17 bøger 2. Puniske Krig.

'Siljan, sv. sø, største i Dalarna; 354 km²; 120 m dyb, gennemstr. af Osterdalalven. Stort turistbesøg.

silke (*Cus'cuta*), slægt af snerlefam. Snylter med suge vor ter, der vokser ind i værtens stængel. Skælagtige blade og små redelige blomster i hovedformede fji stande. 100 arter. I Danm. i vokser hør s (*C. epilinum*), nælde s (*C. europæa*), kløver s (*C. trifoliol*) og lyng s (*C. epithymum*).

silke, tekstil, den tynde dobbelttråd, som silkeormen spinder omkring sig selv som et hylster, kokonen. Silkefibren er meget tynd og lang og stærk i forh. til tykkelsen. Silketræden er glansfuld, let at farve og vaske, stoffet er vandsugende og varmer godt. Man skelnerml: græges, den af kokonerne afhaspede s, chappes, en slags affaldss, der består af kortere fibre og tussahs, der stammer fra forsk. vilde silkeorme; den er ujævn i tykkelse og længde. - Silkeavl, opdrætning af silkesommerfuglens larve, foregår i særlige anstalter, magnanerier, hvor sommerfuglens æg udklækkes ved at udsættes for stadig stigende temp. indtil 20-25° C. Silkeormen fodres med blade fra det

Nalder-silke.

Silkekokoner.

bedst ved damp-s-kokoner lægges i varmt vand, der opføres s-limen, kokonerne børstes fri for det yderste lag og evt. knækkede fibre, og tråden haspes direkte på hasper. En kokon kan give op til 4000ms, men kun det mellemste lag kan give sammenhængende tråde, der kan være 500-700 m l. Man hasper altid flere tråde sammen, eftersom den færdige silke skal være tyndere el. tykkere. - *Verdensproduktionen* af natur silke var 1939 61 300 t, hvoraf 90% avledes i Østasien. Verdens største producent er Japan med 80% af verdensprod. Derpå følger Kina, Italien, Sovj. og Korea. I Eur. har endv. Grækenland og Bulgarien en mindre produktion. I Danm. har silkeavl været forsøgt bl. a. ved Vridsløselille stræffeanstalt. Den samlede eksport udgjorde s. å. 38 150 t, hvoraf Japan leverede 74%. Løvrigt eksporterede Kina, Italien og Korea. USA, der normalt modtager hovedparten af Japans eksport, er største importland; i bet. af stand følger Engl., Frankrig, og Tyskl.

silkeæber, d. s. s. egnaber.

silkebomuldstræer (*Bomba cacaee*), trop. træer, hvis kapslers fine uld væder frem, når frugterne springer op; hertil kapoktræet (*Ceiba pentandra*) fra Mexico.

Silkeborg, da. købstad, ved S Langsø, ml. Herning og Arhus; 22 444 indb. (1948). Museum, seminarium, kuranstalter, sanatorium. Bet. industri, især papir, tekstil, maskiner og margarine. Station på Skanderborg-S-Skern, Langå-S-Bramminge, S-Rød-kærnsbro og S-Horsens banerne. Ved Gudenå en bådehavn. Opr. kgl. borg

Luftfotoграфи af Silkeborg med Silkeborg Langsø.

(nævnt i 15. årh.), senere gods. Byen opvokset omkring den af Michael Drewsen 1844 anlagte papirfabrik. Købstad 1900. Fra nov. 1943 til maj 1945 hovedkvarter f. den tv.øverstbefalende i Danm., hvorfor stiftamt. Herschend fik overdraget at repræsentere centralradnalm. i S.

Silkeborg Avis, da. dagblad (Yenstre). Grl. 1857. Oplag 1948: 13 000.

Silkeborg Bad, A/S, kuranstalt for rekonvalescenter og med. patienter, oprettet 1883. Sæson maj-okt. Delvis ødelagt af ty. soldater og flygtninge 1943-45. Ventes genåbnet ca. 1950.

Silkeborg Langsø, sø ved Silkeborg; 2,4 km².

Silkeborgsøerne, d. s. s. Himmelbjærgsøerne.

silkehale (*Bomby'cilla 'garrulus*), rødlig-grå spurvefugl, fjertop på hovedet. Armsvingfjerene ender i en lille lak-rød plade. Bæred. Nordlig. Opr. træder visse vintre i flokke i Danm.

silkehejre (*E'gretta gar'zetta*), lille, hvid hejre. Rygfjerene bruges som hatte-pynt. S-Eur.

silkeorm, silkesommerfuglens larve.

silkepapir, blødt, tyndt papir (vægt 15-30 g/m²); anv. bl. a. til indpakning.

silkesnor, sendes i gi. Tyrki af sultanen til embedsmænd, der var faldet i unåde, som tegn på, at de skulle begå selvmord. Give nogen s-en, f'atage, vedk. hans stilling, sætte ham ud af spillet.

Silkehale.

F. E. Sillanpää.

John A. Simon.

Konstantin Simonov.

E. W. Simpson.

silkesommerflugt el. *silkespinder* ('Bombyx mori'), natsoomerflugt af spindernes fam. Hvid; larven på morbræ. Af larvens kokon spindes silke. Opr. østasiatisk. (Jfr. silkeværn).

silketerne ('Gygis candida'), snehvid trop. terne.

Silkevejen, den gi. handelsvej fra Kina gnm. Centralasien til Kashgar og derfra til Eur. og Indien.

silkekænder, d. s. s. lappedykkere.

Sillanpää ['sihanpää], - Frans *Eemil* (f. 1888), fi. forfatter. Nobelprisen 1939; en af Finl.s betydeligste sprogkunstnere; har udg. en række realistiske romaner og noveller, hvis gennemgående motiv, almuelivet, behandles med nænsom og dyb psyk. Især kendt er *Silla* (1931, da 1933). (Portræt).

Sillon [si'jõ] (fr. plovfure), kat. ungdomsbevægelse, stiftet 1895 af Marc Sangnier (f. 1873) for at forene kristendom og demokrati; virkede gnm. kooperative virksomheder. S blev præget af modernismen; undertryktes ved en pavelig encyklika 1910.

'silo (sp.), høj, prismatisk, ofte cylindrisk beholder for korn, kul, ral o. lign. smældede stoffer, der indfyldes foroven i s og kan udmømmes forøden.

'Silo (nu: *Shilo*, arab. *Sailum*), by omtrent midt i Palæstina, sæde for helligdommen med Javhes ark i dommertiden. Her opvokste Samuel hos præsten Eli. Da udgravninger i S i 1926 og 1929.

'Siloah-tunnelen, tunnel som fører vandet fra Mariakilden gnm. SØ-højen i Jerusalem til dammen Siloah. Oprørsførelsen af S beskrives i hebr. indskrift fra ca. 700 f. Kr., Siloah-indskriften (fundet i S 1880).

Si'lone, *Ignazio* (egl. *Secondo Tranquilli*) (f. 1900), ital. forfatter. 1930-44 polit. flygtning i Schweiz. Har bl. a. skrevet de socialistisk inspirerede romaner *Fontamara* (1933), *Pane e Vino* (brød og vin) (1937); ty. udg. 1936 samt dramaet *Egli si nascose* (og han skjulte sig) (1944).

silu'mi'n(ii)7icium I aluminium), aluminiumlegering med ca. 12% silicium, der med sin finkornede struktur er velegnet til støbning, f. eks. til dele af motorer og pumper, når disse skal have ringe vægt (vf. 2,6); de mekaniske egenskaber forbedres ved en ringe tilsætning af natrium. En legering med ca. 8% kobber er på gr. af sin varmebestandighed velegnet til automobilcylindre.

si'lundum (silicium 4- karborundum), siliciumkarbid (SiC), kan benyttes som modstandsmateriale i elektr. ovne o. l., da det har stor modstandsdygtighed (specifik modstand) øjteløstølvvarmen. t.c.a. 1800°C.

si'lu'r af *silures* keltisk folkestamme i Wales), formationsnavn, der nu især i Engl. anv. om gotlandium, tidligere om ordovicium + gotlandium.

Sil'vanus (lat. *silva* skov), rom. guddom beskyttet med Faunus.

sil'vous plait [silvu'plæ] (fr.), værsgo.

Sil'vretta, gletscherrig bjerggruppe i De Rætiske Alper (i grænseområdet Schw.-Østr.). Højeste punkt Piz Linard (3414 m).

'sima (gr.), den øverste, vandafledende kantliste på antikke bygn.s hovedgæms. (III se dorisk stil).

'sima (silicium + magnium), den del af jordskorpen, der består af basiske bjergarter; danner oceanernes bund og underlaget for fastlandsblokkene (sial).

'Sima, *Horia* (f. 1906), rumænsk fascist. leder for Jerngarden efter Codreanus død 1938. Støttede Antonescus diktatur sept.

1940, rejste jan. 1941 forgæves oprør. Dannede aug. 1944 tysk venlig regering i protest mod våbenstilstanden.

Simancas I-'mavkas], sp. by 13 km S f. Valladolid. I citadellet opbevares siden 1563 Spaniens rigsarkiv.

Sim'birsk, til 1924 navn på Uljanovsk. sime, snoet halmbånd, hvormed man fastgør halm- el. rørtag til lægterne samt sammenbinder neg.

Simonen [sim'na], *Georges* (f. 1903), fr. forfatter, har skrevet et utal af kriminalromaner; mester i kunsten at fremmane en atmosfære. Overs, til da.

'Si'meon, israelitisk stamme i det sydl. Juda, regnes for søn af Jakob og Lea. Jfr. Simon.

'Si'meon 2. (bulg. [-mæ'on]) (f. 1937), *konge af Bulgarien* 1943-46. Søn af Bons 3. Da folkeafstem. 8. 9. 1946 gav stort flertal for republik, rejste barnekongen til Ægypten.

Si'meon Sty'lites (gr. *stylos* søjle) (ca. 390-459), syrisk asket; skal i årevis have levet på toppen af en søjle.

Simferopol [-'ropolj], størsteindlandsby på Krim, Sovj.; 143 000 indb. (1939). Station på banen Moskva-Sevastopol. Bomulds- og fødevarerindustri.

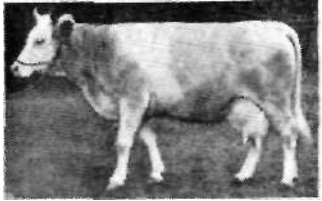
'si'mili (lat. *similis* lignende), alm. betegn. for efterligning, især for falske ædelstene, spec. brillanter.

Simla (eng. psimala), by i Ø-Punjab. Hindustan, N f. Delhi på Himalayas S-skråning; 2169 m o. h. Var sommerresidens for Indiens vicekonge fra 1865.

Simmel [-'j, Georg (1858-1918), tv. filosof og sociolog. Søgte at forene psykologisk-genetiske og fænomenologiske synspunkter med logisk-idealistiske. Skrev bl. a. *Einleitung in die Moralwissenschaft* (1892-93), *Philosophie des Geldes* (1900), *Soziologie* (1908).

Simmental ['simantalr], alpedal i kanton Bern, Schw., gennemstrømmes af S imme. Berømt for sin kvægavl.

'simmentalerkvæg, stor, kraftig schw.

højlandsrace opr. fra Berner Oberland. **'simmer**, no. og gi. da. navn for anemone.

Simon (*Simeon*), navn på fl. personer i N.T., hvoraf nævnes: 1) S Peter, apostelen Peter; 2) S Zeloten, en af Jesu Apostle, som efter navnet tilhørte det jødiske, aktivistiske parti, 3) den gamle S i templet Luk. 2,25, 4) S fra Kyrene, som bar Jesu kors, og 5) S Mager, en troldmand i Samaria, Ap. G. 8,9.

Simon ['saimsn], *John Allsebrook*, 1. Viscount of Stockpole Elidor (1940) (f. 1873), brit. politiker, jurist. I Underhuset 1906-18, 1922-31 (liberal). Indenrigsmin. 1915-16, afgik i protest mod tvungen værnepligt. Opponerede fra 1922 mod Lloyd George; form. f. den indl. forfatningskommission 1927-30. Dannede 1931 nat.liberal gruppe simonitter; nov. 1931-juni 1935 udenrigsmin., deltog i Stresa-konferencen m. Hitler 1935 og så nu klarere de eng.-ty. divergenser. Juni 1935-maj 1937 indenrigsmin., maj 1937-

maj 1940 finansmin. Sept. 1939-maj 1940 medl. af krigskabinetet; maj 1940-juli 1945 lordkansler i reg. Churchill. (Portr.).

Simon [si'ma], *Lucien* (1861-1925), fr. maler. Har skildret fiskernes og landbefolkningens liv i Bretagne. Hovedværk: *Processionen* (1869).

Simon [si'mS], *Michel* (f. 1890), fr. filmskuespiller. Filmdebut 1928, fremragende karakterkuespiller inden for såvel det komiske som det rørende og patologiske rollelag, f. eks. i »Den Døde stikker af« (1936), »Tågerens Kaj« (1938), »Aftenrøde« (1939) og »Panik« (1946).

Simon [si'ma], *Richard* (1638-1712), fr. kat. teolog; den egen tit. grundlægger af bibelkritikken (*Histoire critique du Vieux Testament*) (1678).

Simon [si'mS], *Simone* (f. 1914), fr. filmskuespillerinde. Spændende sensuel type, f. eks. i »Kvindesøen« (1934), »Sorte Øjne« (1935), »Menneskedyret« (1939). Har filmet i USA og Engl.

simo'ni' (jfr. Ap. Gern. 8,18 om Simon Mager, der ville købe nådegra for penge), betegn. for handel med gejstlige embeder.

Si'monides, gr. *Simonides* (556-468 f. Kr.) gr. digter. Frodig og højt beundret lejlighedsdigter, anv. af tyranner og andre magthavere v. off. lejligheder. Epigrammer over perserkrigens faldne.

Simon Makka'bæ'reren, den sidste af makkabæerne, var jødernes leder 143-135 f. Kr. og anerkendtes af syrerkongen som ypperstepræt. Indtog den syr. borg i Jerusalem 141 f. Kr.

'Simonov [-of], *Konstantin* (f. 1915), sovjetruss. forfatter. Debuterede 1938 med en digtsamling *Ægte Mennesker*. Under krigen var han korrespondent til »Krasnaja Zvezda« og skrev krigsroman *Dage og Nætter* (1944, da 1945). Af hans skuespil er *Himmelen er Blå* og *Græsset Grønt* blevet opført på Folke-teatret i Kbh. (Portræt).

Simonsen, David (1853-1932), da. overrabiner og professor; overrabiner ved den mosaiske menighed i Kbh. 1891-1903. Har skrevet talrige afh. om orientalia, især om emner fra jødernes historie og åndsliv, udfoldede en stor filantropisk virksomhed under 1. Verdenskrig. Hans store bogsamling er overgæet til Det Kgl. Bibliotek.

Simonsen, Hans Caspar (1812-76), da. komponist til bl. a. folkelige sange, bl. a. »Jyden han æ stærk å seje«.

Simonsen, Harald (1873-1949), da. forretningsmand, oprettede 1899 eget bygn.-materiale-firma, 1936 omdannet til a/s. Bygmester og dir. for en række ejendoms-selsk. i Kbh. og Frb.

Simonsen, Jesper (f. 1881), da. jurist. Overretssagfører, 1919 byretsdommer, 1929 dommer i ø. landsret, 1936 højesteretsdommer. Børgerrepr. i Kbh. 1917-29 (radikal), rådmænd 1929-31, folketingsm. 1929-32. Bidrog 1920 til løsning af påske-krisen. Fremtrædende talsmand for internat. samarbejde.

Simonsen, Konrad (1876-1945), da. forfatter. Dr. phil. 1909 på *Goethes Naturfølelse*. Bl. hans skiftende faser mærkes en antieistisk og en okkultistisk, bl. hans værker *Den Moderne Mennesketype* (1917).

Simonsen, Niels (1807-85), da. maler; deltog i begge slesvigske krige og er især kendt som slagmaler.

Simonsen, Niels Juel (1846-1906), da. operasanger (basbaryton), 1868-1906 ved Det Kgl. Teater. Kammeranger 1874.

Simonsen, Rudolph (1889-1947), da. pianist og komponist. Deb. som pianist 1911, 1916 lærer, 1931 direktør ved musikkonservatoriet. Har bl. a. skrevet 4 symfonier.

Simonsen, William (f. 1904), da. forsikringsvidenskabsmand. Prof. i forsikrings-matematik ved Kbh.s Univ. fra 1943.

Simonsen, Sirger (1883-1938), sv. maler; elev af Zahrtmann; har malet koloristisk betonedede figurbill. og landskaber.

Simonstown ['saimanztaun], flådebasis i S-Afr. ved Felse Bay 30 km S f. Cape Town; ca. 5000 indb.

'Simovic [-viti], *Dusan* (f. 1882), jugosl. general, tog 27. 3. 1941 magten i Jugo-

slaven som førstemin for Peter 2., i protest mod Cvetkovics tyskenlige politik. Flygtede ved nederlaget apr. s. å.; i spidsen for eksilsregjering til jan. 1942.

simpel (fr. *simple*, af lat. *simplex* enkel), usammensat, primitiv; ukunstlet, normal; slet og ret; jævn; ufin, tarvelig.

simpelt fængsel, strafret efter ældre da. straffelovgivning. Hertil svarer efter straffeloven af 1930 hæfte.

'simpel (lat. enkel), *gramm.*, usammensat ord.

simplici- (lat. *simplex* enkel), enkel, simpel.

Simpli'cissimus (lat: den meget enfoldige), 1) roman af Grimmelshausen, 2) tv. satirisk ugeblad, 1896-1942, grl. af Alb. Langen (1869-1909); fl. skand. medarb.

simpliciter [-s-] (lat.), simpelthen, uden videre.

simplici'te' [-si-] (lat.), simpelhed, usammensatthed, jævnhed.

simplificere [-'se'ra] (lat.), forenkle.

Simplon ['zimplDn], ital. *Sempione*, alpepas (2009 m o. h.) ml. Penninske Alper og Ticino-Alperne. Vej over S byggedes af Napoleon I. 1800-06. Under S fører en 19,8 km l. jernbane-dobbelttunnel, bygget 1898-1906 og 1912-22 (forbindelsen ml. Schw. og Italien).

Simpson ['sim(p)sn], Mrs. Elisabeth Wallis, f. Warfield, 1937 hertuginde af Windsor (f. 1896), af arner, slægt, 1916 g. m. arner, marineflyver, 1924-37 m. canadisk skibsreder E. A. S. Kom til Engl. og ind i kredsen om prinsen af Wales, der efter sin tronbestigelse 1936 (som Edward 8.) ønskede at ægte hende, men hindredes af den offentl. mening (især ærkebispens af Canterbury), hvorefter han abdicerede. Efter opnået skilsmisse g. m. Edv. juni 1937 i Østrig, hertuginde af Windsor (men ikke kgl. højhed). (Portræt sp. 4073).

Simris'hamn, sv. købstad (fra 14. årh.), Skånes sydøstkyst; 3400 indb. (1949).

Sims [simz], *James Marion* (1813-1883), arner, gynækolog med store operative evner.

simshøvl (ty. *sims* gesims) bruges til høvling læt op til fremspringende kanter, idet høvlejet er bredere end høvlens sål.

simulation (lat.), foregivelse af sygdom, som ikke findes; dertil *simu'lan't* og *simu'le're*.

simul'ta'n (lat. *simul* på samme tid, samtidig, på een gang. - I *skak* betegn. for, at een spiller samtidig spiller mod fl. modspillere ved hver sit bræt.

si'mum, d. s. s. samum.

Sin (sumerisk *zuen* den vidende herre), babyl.-assy. måneguddom. Berømte templer for S i Ur og Harran.

sin, fork. f. sinus.

Sin'naia, rum. vintersportssted i De Transsilvanske Alper NV f. Bucuresti; tidl. kgl. sommerresidens.

Sinai-halvøen, ørkenagtig, ægyptisk halvø, der tvedeler Det Røde Havs nordl. del; opfyldt af bjerge (2641 m). Flere klostre.

'Sinai-indskrifterne, stærkt debatterede indskrifter fra ca. 1500 f. Kr. fra gi. kobberminer på Sinai-halvøen, muligvis skrevet med en bogstavskrift med 30 forskellige tegn.

'Sinaj, navnet på lovgivningsbjerget efter en tradition i G. T., efter en anden kaldtes dette Horeb, muligvis er det tænkt på to forsk. bjerge. Nogle har villet identificere S med Djebel Musa på Sinai-halvøen, andre henlægger S til Arabiens vestkyst.

Si'nan Pasa (1489-1578), tyrk. arkitekt, hovedværk den store kuppel-moske *Suleimaniye* (1550-66) i Konstantinopel, inspireret af Hagia Sofia. Desuden tallose moskeer, khan'er (karavanserai'er) osv. i alle Osmanneriget provinser.

Sin'anthropus peki'nensis (lat. af gr. *Sina* Kina *! gr. *anthropos* menneske h *Peking*), en uddød menneskeform, hvis rester er fremdraget ved Chou-k'ou-tien, S f. Peking. S repræsenterer et meget tidligt udviklingsstrin, hjernekassen er meget lav med kolløse øjenbrynsruer, underkæben kraftig uden hagefremspring.

Sinasi [lina'si], *Ibrahim* (1824-71), tyrk.

forfatter. Grundlægger af den moderne eur. orienterede tyrk. litt.

Sinclair ['sintkæa], Sir *Archibald* (f. 1890), brit. politiker. I Underhuset 1922-45 (liberal), min. f. Skotl. 1931-32. Luftfartsmin. maj 1940-maj 1945. Leder af den liberale parlamentsgruppe 1935-45 (efter Samuel).

Sinclair, *George* (d. 1612), skotsk soldat, tjenstgjorde i de skotske lejetropper som blev landsat i No. under Kalmarrkrigen for at drage til Sv. S., som faldt v. Kringen, blev af de no. bønder fejlagtigt anset for skotternes anfører.

Sinclair ['sirjklæs], *May* (1863-1946), eng. forfatterinde. Skrev først gammeldags realistiske romaner, f. eks. *The Divine Fire* (1904), derefter psykoanalytiske og impressionistiske: *The Three Sisters* (1914), *Mary Olivier* (1919) o. a.

Sinclair ['sin'klær], *Upton* (f. 1878), arner, romanforfatter; socialistisk angriber af arner, kapitalisme og korruption i alle dens former. Af hans værker: *The Jungle* (1906, da. s. å.), *King Coal* (1917, da. 1918), *OU!* (1927, da. 1928).

'Sinda'l, da. stationsby (Hjørring-Fredrikshavn); 1366 indb. (1945).

'Sindbad, person om hvis eventyrlige sørejser der fortælles i 1001 Nat.

'Sindballe, *Kristian* (f. 1884), da. retslærd. 1920-49 prof. v. Kbh.s Univ. Hovedværker: *Dansk Selskabsret* 1-4 (1928-36), *Dansk Søret* (1936-38), *Dansk Forstikringsret* (1941-48). Formand for Priskontrolrådet fra 1941.

Sind(h) [sind], prov. i Pakistan ved Indus' nedre løb; 124 672 km²; 4 535 000 indb. (1941). Hovedstæd: Kar'achi. Vandning nødv. for agerbruget. (Ris, hvede, bomuld). Ved Sukkur stor dæmning.

'sindh [-di-], nyindisk, arisk sprog talt i Sindh og omegn, væsentlig af muhamedanere.

'Sinding [-do], *Christian* (1856-1941), no. komponist. Levede adsk. år i Berlin. 1921-22 prof. ved konservatoriet i Rochester (USA). Boede siden 1922 i No. Komp. bl. a. 3 symfonier, klaverkoncert, 2 violinkoncerter, orkesterværker, kammermusik, korværker, klaverstykker, f. eks. *Frihlingsrauschen*, og mere end 200 sange.

'Sinding [-dir], *Knudf.* 1875, da. maler; elev af Zahrtmann; landskaber, portrætter og folkelivsbilleder.

'Sinding [-dir], *Otto* (1842-1909), no. maler; elev af Gude; bl. a. motiver fra Lofoten.

'Sinding [-dir], *Stephan* (1846-1922), no. billedhugger; 1890 da. indfødsret; broder til Chr. S. Hovedværker: *Barbargruppe* (1883), *Fangen Moder* (1887), *To Menesker* (1891) m. fl. Rigt repr. i glypt., Kbh. *Valkyrie* (1910) på Langelinie).

Sindjir'li cl. *Zencirli*, ruinby i SØ-Tyrkiet 30 km N f. den syriske grænse, oldtidens Sam'al, i det 10.-8. årh. f. Kr. Hovedstad i et syrisk-aramæisk rige. (III. se tavle Assyrisk Kunst).

sindssygdomme, med., hjernesygdomme med overvejende sjælelige symptomer, der fører til en personlighedsforandring. Man skelner ml. arvelige s., som de mani-depressive og ungdomsløvsind og de erhvervede, f. eks. ved syfilis el. alkoholisbrug. Sygdommenes forløb er yderst forsk.; nye helbredelsesmetoder somchokbeh., feberterapi o. a. har øget helbredelsesmuligheden, s. er væsensforsk. fra åndssvaghed og psykopati. - *Jur.*: sindssyge kan om Tornødent tvangsindlægges på sindssygehospital i h. t. lov af 13. 4. 1938. Hvis en sindssyg mangler evnen til at handle fornuftsmæssigt, er de aftaler, han måtte indgå, i det væsentl. underkastet reglerne om umyndigheds aftaler, selv om han ikke er umyndiggjort. På den anden side er s. som gør den påg. uskikket til at varetage sine anliggender, en selvstændig umyndiggørelsesgrund. Sindssyge er erstatningspligtige for skade-gørende handlinger efter samme regler som sjældsunde personer; men deres erstatningspligt kan lempes. Handlinger, begået af personer, der er utilregnelige p. gr. af s., straffes ikke. Til oprettelse af testamente kræves, at testator er sin

fornuft fuldkommen mægtig. En sindssyg kan ikke indgå ægteskab uden justitsmin.s tilladelse.

sindssygehospitalet, hospitaler til behandling af sindssyge. I ældre tid dærekister el. dæranstalter, hvor sindssyge holdtes indespærret. I nutiden gives der patienterne på s en human og hensigtsmæssig behandl. med adgang til beskæftigelse i værksteder og haver. En del patienter bliver efter nogen tids ophold i s anbragt i private hjem under tilsyn af læger fra det pågældende s (kontrolleret familiepleje). Bestemmelser om optagelse og tvangsindlæggelse på s findes i sindssygeloven af 13. 4. 1938. s i Danmark fortrinvis statshosp. Kbh.s komm. har dog eget sindssygehøvesen (St. Hans Hosp.). Statens s. Augustenborg (480 senge), Nykøbing S. (900 s.), Orange ved Vordingborg (845 s.), Middelfart (945 s.), Risskov ved Århus (710 s.), Viborg (1025 s.), Vedsted S. f. Ribe (262 s.), på fl. større hosp., f. eks. Rigshosp. og Bispebjerg Hosp., findes psykiatrisk modtage-ald., hvorfra patienter kan overføres til s.

'sine 'anno (lat. fork. s. a.), uden år, d. v. s. uden angivelse af trykkeår for bøger.

sinecure [-'ky:ra] (fr., af lat. *sine cura* uden besvær), stilling uden (el. med ringe) arbejde.

'sine 'ira et 'studio (lat: uden vrede el. begejstring), d. v. s. upartisk; citat fra Tacitus; anv. ofte som ideal for hist. fremstilling.

'sine 'loco (lat.), uden sted, d. v. s. uden angivelse af trykkested for bøger.

sine qua non (da. ['sins 'kva' 'non'], (lat: uden hvilken ikke), ufravigelig, f. eks. *conditio* s.

sinfo'nia (ital: symfoni), ital. betegn. for operauverture indtil ca. 1750. Den typiske s var tredelt: en hurtig indledning, en langsom mellemdel og en hurtig afsluttende del, som regel i gigue- el. menuetrytme. Forform for symfoni.

Singan, anden stavemåde for Si-an.

Singapore (eng. [sɪŋə'pɑː, 'sɪr;ʒpɑː]), (sanskrit *Sinhapura* løvebyen), 1) ø (brit. koloni) ved S-enden af Malacca-

Fra Singapores havn

halvøen; 562 km²; 938 000 indb. (1947), heraf 728 000 kinesere. 2) Hovedstad på 1), dækker det meste af øen, SØ-Asiens naturlige handelscentrum og samlehavn for tin, gummi, kopra og industrivarer Grl. 1819 af Stamford Raffles; udbygget som flådebasis især 1923-38; besat af japanerne fra 15. 2. 1942 til kapitulationen sept. 1945.

single (lat. *cingula* bælte), afrundede sten med størrelse 30-60 mm.

Singer ['sɪŋqər], *Isaac M.* (1811-75), amer. opfinder; konstruerede 1851 den første praktiske symaskine.

singh [siŋ] (sanskrit *simha* løve), titel til bl. a. sikkerhes fyrster i Indien.

singha'le'sere [siŋ.ə.] sanskrit *simhala* 'løveøen', d. v. s. Ceylon), Ceylons indfødte europide befolkning med indoeur. sprog; agerbrugere.

singhalesisk, det alm. tale- og skriftsprog på øen Ceylon, hvor der findes et ældre litt.sprog, elu. s er et nyindisk arisk sprog, der til forudsætning har et prakrit-sprog fra NV-Indien, hvorfra Ceylons kolonisation er udgået i 3. årh. f. Kr.

single ['si^gsl] (eng: enkel), idrættsmatch hvor der kun er een deltager på hverside, mods. *double*.

singlesculler (da. [sirjgalskobr]) (eng:

enkeltmandsbåd) outrigger med to årer, til een roer.

single tax [si'gt 'taks] (eng: eneste skat), den af georgeisterne foreslåede eneste skat, der skal være lig jordrenten.

singleton [si'ŋhpn] (eng. *single* enkelt) betyder i kortspil, at man kun har et kort i en farve.

sin'got (nederty. *segen (es) gottGud* signe), skål!

singør [sin- (ty. *sin*, forstærkende forstavelse, her: altid-), *bol*, d. s. s. Vinca.

Sing-'Sing (folkelig sammentrækning af 'Ossining), fængsel i New Yorks forstad Ossining, grl. 1825. Kan nu rumme ca. 2500 fanger.

'**singularis** (lat.), *gramm.*, ental.
singularisme (lat. *singularis* enkelt), metafys. opfattelse, if. hvilken alle forskellige kan udledes af et enkelt princip. Omtrent d. s. s. monisme.

sin'gultus (lat.) d. s. s. hikke.
sinu'laer (lat. *singularis* enestående), særegen, ualmindelig, underlig.

sinu'laer'succession [-sukse-] (lat. *singularis* enkelt + *succession*), jur., indtrædelse i et enkelt retsforhold i en anden sted, mods. *universalsuccession*.

sini'gri'n (lat. *sinapis nigra* sort sennep), glykosid, findes i sort sennep.

si'nister (lat.), venstre; si'nistra, venstre hånd, side.

sinka'du's (fr. *cinq* 5 4- *deux* 2), et slag i ansigtet. Udtrykket stammer fra terningspil, hvor det betyder en femmer og en toer.

sinker (ty.), svalehaleformede tappe v. hjørnesamlinger i træ.

Sin-kiang [xindsian], Kinas vestligste prov.; ca. 1,6 mill. km²; ca. 3,7 mill. indb. (1946), hvoraf kun ca. 10% er kinevere og resten østtyrkisktalende oaseboere. Hovedstad: Urumchi. S er det land i verden, der ligger fjernt fra oceanerne. Det omfatter Østturkestanbækkenet omkr. Tarim floden, bjergkæden Tien-shans østl. del og den N derfor liggende Dzungariers Lavning. Nedbøren er ganske ringe, undt. på Tien-shans NV-skråning og græssteppe (længs Dzungariets N- og S-rand) er de vigtigste plantesamfund. Skov findes kun i Tien-shan. Bortset fra ca. 1/3 mill. kvæg- og færenområder (i Dzungariet) bor befolk. i oaser i Vest-S, skilt fra det øvr. Kina af ørken- og steppeområdet. Klimaet er temp. fastlandsklima med meget strenge vintre, og der dyrkes hvede, kæmpehirse, hirse, bønner, ris, tobak, bomuld, frugt, meloner og grønsager. Sin-kiang har især bet. som gennemgangsland ml. Kina og Eur. Mange gi. og moderne handelsveje, befærdet af lastbiler og kamelkaravaner, passerer S. - Fra omkr. 1930 har den sov. indflydelse i S været betydelig.

sinking fund [si'kiŋj 'fænd] (eng. *sink* sænke + *fund* fond), eng. betegn. for et fond, der opsamles til indløsning af et statslån.

sinking (ty.), hjørnesamling i træ. Det

Gennemsinkning med gering på forkanten.

Fordekt sinking.

Sinking på gering.

ene stykke får svalehaleformede tappe, sinker, det andet tilsvarende udsparring, s kan udføres som alm. gennem s, fordekt s, d. v. s. skjult fra den ene side el. s på gering, d. v. s. yderst afskåret under 45°, inderst forsynet m. sinker.

Sinn Féin [lin fæin] (gælisk: vi selv), irsk nationalistparti, grl. 1905 af Griffith. Gik fra passiv modstand over til aktion under De Valéras ledelse (påskeoprøret 1916, borgerkrigen 1919-22). Deltet 1921 i et moderat gæliske forbund (Griffith, Collins, Cosgrave) og De Valéras republikanske gruppe (fra 1926: Fianna Fáil), der gik mod forlig m. Engl. og sejrede 1932.

Sin'ningia (efter ty. gartner *Sinning*), slægt af en trop. fam., Gesneriaceae, S.-Amer. Knoldvækster med store blade og

store klokkeformede blomster. S speciosa's talrige varieteter er stueplanter. Kaldtes tidl. Gloxinia.

sino'lo'g (gr. *Sina* Kina — *-log*), kender af kin. sprog og litt.

Si'nop (i antikken *Si'nopé*), tyrkisk havneby i Lilleasien, v. Sortehavet; ca. 6000 indb. Grl. 630 f. Kr. som gr. koloni fra Milet. - Krimkrigen indledtes nov. 1853 med et søslag, hvor russerne slog en tyrk. flåde.

Sinovjev, anden stavemåde for Zinovjev.

sinter (ty.), *miner.*, skorpedannelse med uregelmæssig overflade (kisel-s, kalk-s).

Sint-Gillis [sant'Mlas], flamsk navn på Saint-Gilles (Belgien).

Sint-Jans-Molenbeek [ssnt 'jans 'mo:ls(n)be:k], flamsk navn på Molenbeek-Saint-Jean (Belgien).

Sint-Niklaas [sant 'nikla:s], fr. *Saint-Nicolas* [s'Eniko:la], belg. by VSV f. Antwerpen. 44 000 indb. (1946). Tekstil- og pottemagerindustri.

Sint Philipsland [sant 'filipslant], 0 bl. Zeelandske Øer, SV-Holl., m,d dæmning til fastlandet; ca. 2000 indb.

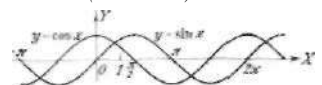
Sintra [sin'tra] (tidl. og endnu alm. *Cintra*), portug. by (ca. 7000 indb.) med lufthavn, 20 km NV f. Lisboa; berømt for sit slot og sin naturskønhed.

sintring (ty. *Sinter* slagger), fys. proces, der kan indtræde ved opvarmning af pulverformede, granulerede el. krystalliserede materialer: en delvis smeltning medfører en sammenkitning af kornene, der således smeltes sammen til en tæt, fast, ikke porøs masse, s skyldes enten en begyndende smeltning (på kornenes overflade) el. en smeltning af evt. lavere smeltende bestanddele i pulveret. Man taler især om s ved brænding af keramiske materialer.

'**sinus** (lat: bugt, barm) 1) *anat.*, hulrum; navn på visse vener i hjernen; 2) *mat.*, (fork. *sin*), betegn. for en trigonometrisk funktion: s til en vinkel^Λ i en retvinklet trekant er lig den modstående katete divideret med hypotenusen.

sinusformet spænding, elektr. vekselspænding, som varierer efter en sinusoid.

sinuso'ide (S. — *ide*) el. *sinus-kurve*.

fremkommer ved afbildning af funktionen $y = \sin x$ el. $y = \cos x$ i et retvinklet koordinatsystem.

sinusstrøm, elektr. vekselstrøm, som varierer efter en sinuskurve.

sinusvngning, harmonisk svingning el. en vekselstrøm, hvor udsvinget el. strømstyrken kan fremstilles ved sinus til en

vinkel, der vokser proportional med tiden (sinuskurve).

sinusthrombose (lat. *sinus* bugt + gr. *thrombos* blodprøp), blodprøp i de vide blodårer i den hårde hjernehinde.

Siodmak [si'admák], *Robert* (f. 1901), ty.-amer. filminstruktør. Satte siden 1930 film i scene i Tyskl. og Frankr., egl. genembrud i USA med en række artistisk fremragende og psyk. indtrængende gyserefilm, f. eks. »Vidne Soges« (1944), »Når Skæbnen Rammer« (1945) og »Vindeltrappen« (1946).

Sion [sj'Λ], ty. *Sitten* (lat. *Se'dunum*), hovedstad i Kanton Valais, Schw., ved Rhone; 9300 indb. (1941). Ruiner af bispefæstningen Tourbillon (1294); borgkirken Notre Dame de Valère (12.-13. årh.) samt talrige middelalderbyg. S stammer fra yngre stenalder og kendes fra år 7 f. Kr., da den erobredes af romerne.

sioux [su:] (fork. af fr. *Nadowes'sioux*, af ojibwa *nadow* vilde slange), sproget i N.-Amer., hovedsagelig bisonjægere på prærien, udbrægede krigerfolk, bl. a. Dakota-stammerne.

Sioux City [su: 'siti], by ved Missouri River i Iowa, USA; 82 000 indb. (1940). Handel med korn og kvæg.

Sipo'rex, let, varmeisolerende byggemateriale med cement som bindemiddel; de øvr. materialer er finmalet sand, vand og aluminiumpulver. Det sidste fremkalder en udviking af brint, som danner små bobler, der indesluttet i massen og gør den let og varmetæt. Hærdningen sker i autoklav ved høj temp. og høj tryk. S forhandles i form af plader med tykkelse indtil 30 cm; armerede plader med indtil 3 og bjælker med indtil 8 m spændvidde kan leveres. Rumvægten af tør s kan

vaderes, værdier ml. 0,5 og 1,2 kg/liter er gængse.

'**Sippar**, oldtidsby i N.-Babylonien med berømt Shamash-tempel; i templarkivet fandtes et stort antal jur.-økon. dokumenter.

Sippensiihne ['zi'psnziŋs] (ty: slægtsbod), ty. betegn. for den i gi. germansk ret gæld. ordning, hvorefter slægten var ansvarlig for de enkelte slægtsmedl.s handlinger. Genindført uoff. af nazisterne i Tyskl. efter 1933. Efter attentat på Hitler i 1944 måtte de anklagede slægtninge i stort antal undgåede herfor med deres liv.

sir [sa:] (eng. af lat. *senior* ældre), hr.; titel til en baronet el. knight (sættes foran døbenavnet).

Siracusa [-'kuza] (lat. *Syracusae*; da. *Syra'ku's*), ital. by på Siciliens østkyst 60 km S f. Catania; 53 200 indb. (1936). Gr. koloni fra Korinth (734 f. Kr.). Under tyrannen Gelon (beg. af 5. årh. f. Kr.) Siciliens og hele den gr. verdens største by. 415 forgæves belejret af atenerne. Under Dionysios (405-367) og Hieron (269-215) atter blomstringstid (Theokrit, Archimedes). Erobreret af Rom 212 f. Kr.

Sirak(s)vidsom, d. s. s. Jesus Siraks Søns Vidsom.

sir'da'r (pers. *sar* hoved + *-dār* -holder), øverstkommanderende. Specielt om chefen for de angloegyptiske tropper i Sudan.

sire [si:ra] (fr., af lat. *senior* ældre) (i Frankr.), deres majestæt.

Sirén [si're:n], *Johan Sigfrid* (f. 1889), fi. arkitekt. Prof. v. den tekn. højskole i Helsinki. Har opført *rigsdagshuset* (1925-31), og *universitetet* (1935-37) i Helsinki.

Sirén [si're:n], *Osvald* (f. 1879), sv. kunsthistoriker; prof. i Sthlm. 1908-23, insp. v. nat.mus. smst. 1926. Har behandlet ital. Renæssance, sv. barok, gr. og kinesisk kunst m. m.

si'rene (efter *sirenerne*), apparat, der anv. til at afgive lydsignaler. Kan udføres som membransirene, hvor membranen sættes i svingning ad elektr. vej el. ved trykluft (tyfon), el. som mek. sirene, hvor et løbehjul roterer i en hjulkraner med huller, hvorigennem luft trykkes ud. (III).

si'rener (gr. *Sei'rènes*), i gr. mytol. kvindelige fabelvæsen med fuglekrop og menneskehoved, s bor på en Ø og lokker med dærende sang de søfærende i forlis.

sirenevarsling, lydsignaler (hyletoner) v. hj. af sirener, s er en del af det passive luftværns foranstaltninger for at beskytte civilbefolkningen (og i givet fald også andre) mod luftangreb. Under besættelsen af Danm. (1940-45) anv. fig. s: 1) alarmtilstand, 2) fly ver varsel, 3) af varsling.

Siretui [si'retuli], ty. 'Sereth, 535 km l. biflod til Donau i Ø-Rumænien.

'Si'rius (gr. *seirios* hed, brændende), stjernen Q i stjernebilledet Store Hund, himlens lysstærkeste stjerne.

si'rocco, d. s. s. scirocco.

Sirovy [si'rovi:], *Jan* (f. 1885), cech. general. Sluttede sig til russerne i 1914, førte under revolutionen 2 chekiske divisioner gm. Rusl. til Vladivostok. Generalinsp. f. Cech. hær 1935; under ty.-cech. krise reg.chef 22. 9. 1938, tillige foreløbig præsident efter Benes 5. 10.; gennemførte fredelig cech. godtagelse af Münchenvil-kærene, Ungarns og Polens krav; 30. 11. afløst af Háchá, derpå krigsmin. til marts 1939. 1947 dømt til 20 års fængsel f. samarb. m. tyskerne.

sirts (nyind. *ehit*, af sanskrit *citra* broget), d. s. s. kattun.

•si'rup (arab. *sharāb* drik), en stærkt sukkerholdig, tyktflydende vædske, 1) mellemprodukt ved sukkerfabr., 2) i farmacin opløsning af sukker i vand, evt. med frugttil sætn., anv. til at bedre lægemidlers smag.

si'rør, *bot.*, element af planternes ledningsstreng; tyndvægede rør, hvis vægge består af cellulose, og som ved sigtligt gennemhullede tværplaner er delt i afsnit. De tjener sandsynligvis til ledning af org. stoffer.

'Sisak, hebr. (G. T.) navn for Sheshonk 1.

'sisalhamp (efter havebyen Sisal på Yucatán), bladtaver fra *Agave sisalina*, Ml.-Amer., anv. meget til skibstove og høstbindegarn, s er manilahampens alvorligste konkurrent, og prod. er dobbelt så stor. Den stammer fra Mexico (Yucatán), men har i beg. af 20. årh. bredt sig til Afrika (Tanganyika og Kenya) og Holl. Indien (Java og Sumatra).

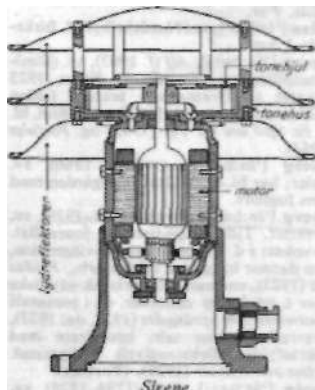
'sisalkraft, stærkt papir indeholdende sisalhamp. Bruges som underlag for vejbeton.

siskener (ty.), fællesbetegn. f. en del forholdsvis små finker af slægten *Carduelis*. Hertil grå-s, grøn-s, grån-s, citron-s m. fl.

Sisley [sis'læ], *Alfred* (1839-99), fr. maler af eng. afstammning. Bl. de fr. impressionister er S den fineste kolorist. Har malet Seine-landskaber, arkitektur-motiver m. m. Glyptoteket ejer bl. a. *Oversømmelsen* (1872). (III. se tavle Impressionisme).

Sismondi [sis'mon'di], *Jean-Charles-Leonard Simonde de* (1773-1842), schweiz. historiker og nationaløkonom; kritiserede den klass. eng. nationaløkon. teori.

'Sissener, *Einar* (f. 1897), no. skuespiller. Deb. 1919; 1924 til Nationaltheatret, hvor han fik succes i komiske karakterroller, bl. a. som Holbergs Henrik. 1932-37 chef for Det Ny Teater i Oslo, derefter i free lanceng, især som revyskuespiller. I Kbh. i Dagmarrevyen 1946 og 47. Fra 1947 atter ved Nationaltheatret.

Sigfrid Siwertz.

Fjodor Själjapin.

Mihail Sjolohov.

Dimitrij Sjostakovitj.

'sistrum, en slags rangle, anv. ved gudstjenesten i det gi. Ægypten, sandsynligvis for at forjage onde ånder.

'sisu (fi.), sind; kraft, vilje, energi.

'Sisyfos, i gr. rel. en heros, konge i Korinth. Som straf fra guderne måtte S i Underverdenen rulle en stor sten op ad en skråning, fra hvis top den stadig rullede ned.

Sisy'rinchium [-ki-], slægt af irisfam., Arner., med jordstængel, hvorfra der kommer smalle blade og en lang stængel med fl. blomster. Koldhus- og frilandplanter.

'Sitå, indisk hinduistisk gudinde, helten Råmas hustru.

'Sitasjaure, sv. sø (68 km²), N-Lappland, ved no. grænse.

sit down strejke [sit 'daun] (eng. *sitdown* sidde ned), strejke, hvor arbejderne nedlægger arbejdet, men forbliver på fabrikkens område for at umuliggøre strejkebrøderarbejdet. Bl. a. anv. i Italien efter 1. Verdenskrig og i USA fra 1930'erne.

'sit kagran (efter byen *Sitka* i Alaska), art af grån m. stive, stikkende nåle med opadvendende grønne og nedad vendende blå-lighvide sider. (Jfr. gran).

sito- (gr. *silos* korn; mad), nærings-, korn-, sitofobi' (*sito* + *-fobi*), spiseværging.

Sitten [zitsn], ty. navn for Sion.

sittermalle (ty. *zittern* sitre), d. s. s. elektrisk malle.

sitterrokke (ty. *zittern* sitre), d. s. s. elektrisk rokke.

sitterål (ty. *zittern* sitre), d. s. s. elektrisk ål.

Sitting Bull [siti'bul] (eng: siddende tyr) (1834-90), sioux-indianernes berømteste høvding, forkæmper for indianernes ret over for hvide kolonister og arner, militær.

situation (fr.), tilstand, omstændigheder, forhold.

situationsplan, tegn. i ret lille målestok af terræn med bygn., veje, beplantninger m. m.

situ'eret (iat. *situs* stilling), beliggende, stillet (især økonomisk).

situs in'versus 'viscerum (lat: indvoldenes omvendte stilling), sjældent misdannelse, hvor indvoldenes lejrning i legemet er som et spejlbillede af den sædv.

'Sitwell [-wsl], tre samarbejdende, eng. forfattersøskende: 1) *Edith* (f. 1887), der især har dyrket poet. eksperimenter, *Collected Poems* (1930); 2) *Osbert* (f. 1892), hovedsagelig satiriker; 3) *Sacheverell* (f. 1897), som foruden digte, har udg. studier over eur. kunst og historie.

sit 'venia 'verbo (lat.), med forlov at sige.

si'v (*Juncus*), slægt af sivfam., eenkimbladete, een-el. flerårige urter med stængler uden knæ og små, uanselige blomster i stande. Ca. 200 arter i koldere egne. I Danm. 22. Mange arter vokser i tuer. Alm. er harrilgræs, lyses, knops.

Siva [Ji:va], ind. gud, d. s. s. Civa.

Siwa [si:w<], ægypt. oase i Sahara 550 km V f. Nilen, i oldtiden kaldet Amon-oasen p. gr. af et derliggende tempel med guden Amons orakel.

Si'walik-lag [si'walik-], aflejringer fra yngre tertiær især pliocen, i Siwålik Hills ved foden af Himalaya (nordl. Punjab) berømt for deres rige fauna af ud-døde pattedyr.

Sivard Snarensvend, da. folkeviseheld, d. s. s. Sigurd Fafnersbane.

sivbukke [*Do'nacia*], ret store, aflange, glinsende bladbiller. Larverne under vand på vandplanters rødder og stængler, for-

synet m. ånderør, der udnytter luften inde i planterne.

Siwertz pshvarts], *Sigfrid* (f. 1882), sv. forfatter. Akad. uddannet. Repr. H. Bergsons filos. livstro i sv. litt. Programromänen *Enflånor* (1914) er et opgør med typen den passive melankoliker; fig. romaner skildrer stærke viljesmennesker, således *Målarparter* (1911, da. 1920), *Selams* (1920, da. 1928). Tendensfri, realistisk menneskeskildr. træffes i *Jonas och draken* (1928, da. 1929) og i talr. underholdningsromaner. S har endv. udg. dramer *Etibrott* (1933) og lyrik. (Portræt).

'Sivle, *Per* (1857-1904), no. forfatter. Skrev som ivrig patriot hist. og nat. digte. Mest yndet vandt hans fortællinger (landsmål) om børn og dyr *Sogor* (1887) o. fl.

sivsvanger [*Acro'cephalus schoeno'baenus*], rørsanger. Lys øjestrube, plettet overside. Alm. i Danm. Trækrugl.

'si'vaev, ledningsvæv hos planter, består af sikar og følgeceller.

sixpence [sikspans] (eng: 6 pence), blød, flad kasket med stiv, betrukket skygge.

Six'tinske Ka'per(ital.Cap'p'c/a Sis'tina), 1) det pavelige huskapel i Vatikanet i Rom, opført 1473-81 for pave Sixtus 4.

Loft og endevæg dekoreret med fresker af Michelangelo. Vægfresker af forsk. malere fra Renæssancen. 2) det pavelige sangerkor; grl. af Gregor 1. (d. 604); fik sin nuv. form 1480, tæller 32 sangere. Fremfører fortrinvis musik af Allegri og Palestrina.

Six'tinske Madonna, et af Raffaels hovedværker; forestiller Madonna m. Barnet omgivet af pave Sixtus 2. og den

heil. Barbara. Malet til højaltret i kirken San Sisto i Piacenza. Erhvervet af kurfyrst August 3. af Sachsen 1753 for 20 000 dukater; i galleriet i Dresden indtil 1945.

Sixtus, navn på 5 paver. Sixtus 4. (pave 1471-84), Renæssancepave, indførte inkvisition i Spanien, opførte Det Sixtinske Kapel. - Sixtus 5. (pave 1585-90), opr. hyrde; franciskanergeneral; ryddede ud i Kirkestaten og sikrede en ordentlig retspleje. Oprettede 15 - til dels modreformatoriske - kongregationer; fastsatte kardinalernes tal til 70.

'Sixtus, egl. *Christianus* S (lat: Christian 6.), opr. det nordstlige løjfort i rækken af forsvarsværker 0 Tor Nyholm (Hol-

men) til værn af Kbh. mod søsiden, grl. omkr. 1750. S anv. nu som salutatation og flagbasion for søværnet.

S. J.» fork. f. *Societas Jesu*, den off. betegn. f. jesuiterordenen.

'**sjagger** (lydefterligningsord) (*Turdus pilaris*), ret stor drossel, Brun ryg, gråt hovede, plettet underside. Nordisk, i Danmark på træk.

Sjagi'njan, *Marietta* (f. 1888), sovjetruss. forfatterinde, kendt for sin roman *Hydrocentralen*, et hovedværk indenfor den socialistiske realisme.

Sjahir ['Sat-], *Sutan* (f. ca. 1909), indonesisk nationalistleder, socialist. F. på Sumatra, dr. jur. (Amsterdam); 1932 arresteret i Holl. Indien f. nationalistisk agitation, siden i forvisning på Ny Guinea og Banda til 1942. Nov. 1945-juni 1947 førstemin. i republ. indonesiske nationalreg., under præsident Soekarno. Krævede fuld uafhængighed for Indonesien, men accepterede 1946 bevarelse af forbindelsen m. Holl., underskrev 25. 3. 1947 Linggadjadi-overenskomsten, trods kritik fra yderligtgående nationalister. Afgik efter konflikt m. Holl. vedr. holl. troppers forbliven; flygtede til USA. Repræsenterede Den Indonesiske Republs synspunkter over for Sikkerhedsrådet aug. 1947.

Sjaj ['toftij] (russ.: skakterne). Udi. *Aleksandrovsk-Grusjevsk*, by i RSFSR, Sovj.-Nøf. Rostov; 155 000 indb. (1939). Kulminer. jernindustri, kraftværk.

sj'a'ka'l ('*Canis aureus*), vild hundear, mindre end ulv, noget røveagtig. SØ-

Eur., Afrika, S-Asien. Lever af ådsler, affald. Anses undertiden for stamform til tamhunden.

sja'ko, d. s. s. chakot.

sjal, alm. da. stavemåde for shawl.

Sjal'japin [-], *Fjodor* (1873-1938), russ. operasanger (bas). Deb. i St. Petersburg 1894; har sunget på alle verdensscener. Indspillede 1932 filmen »Don Quixote«. (Portræt sp. 4082).

'**Sjallum**, konge i Israels rige, kom på tronen ved at myrde Zakarias (ca. 743 f. Kr.), dræbtes selv af Menahem en måned senere.

Sjaposjinikov ['Japojnikof], *Boris M.* (1882-1945), sovj. marskal (1940). Oberst i den tsaristiske hær. Ven af Kamenjev. Efter 1917 dennes adjutant. 1927 chef f. Moskvas militærdistrikt, 1928-31 for generalstaben. Ledede slutførelsen på Det Karelske Næs 1940. Generalstabschef 1937-aug. 1940, okt. 1941-apr. 1943. I 1942 en tid øverstkommanderende for røde hær. Senere chef for militærakad.

Sjdanov, anden stavemåde for Zdanov.

Sjeks'na [-], biflod til Volga (ved Sjtjerbakov). Indgår i Maria-kanalen.

6. Maj, Landsforeningen af, da. forening, dannet aug. 1945 af grupper af dem, der interneredes efter befrielsen 5. 5. 1945. Protesterede dels mod fremgangsmåden ved interneringerne, dels mod udrensningen overhovedet.

sjette sygdom, den, da. navn for exanthema subitum.

Sjevtjenko [Jef'tjænka]. *Taras* (1814-61), ukrainsk nationaldigter, hvis lyrik væsentlig hviler på ukr. folkeviser, bl. a. digtsaml. *Kobzar* (1840). Var i mange år landsforvist.

Sjipka-passet ['Jipka], pas i Bulg. omtrent midt i Balkanbjergene; 1330 m o. h. Efter hårde kampe erobret af russ. i russ.-tyrk. krig 1877-78. Kendt for det bevægede ord »Alt roligt i Sjipka-passet«.

Sjolahov [Jifofof], *Mihail* (f. 1905), sovjetruss. forfatter, hvis romaner

Nikolaj Sjvernik.

Birger Sjøberg.

Stille Flyder Don 1-4 (1928-40, da. 1933-40) og *Ny Jord* (1932, da. 1947) med deres skildringer af kosaklivet i Don-området indtager en central plads i den realist. sovjetlitt. Påbeg. 1943 romanen *De Kæmpede for Fædrelandet*. (Portræt sp. 4083).

Sjostakovitj [faste'kovitj], *Dimitrij* (f. 1906), russ. komponist. Kritiseret 1936 for negativ individualisme og for bourgeoisitendenser p. gr. af operaen *Lady Macbeth fra Mtsensk* (*Katarina Ismailova*) (Leningrad 1934, Kbh. 1936). Modtog fl. gange Stalinprisen, bl. a. 1942 for symfoni nr. 7 (*Leningrad*) og 1946. Atter kritiseret 1948. Har bl. a. komp. 9 symfonier, operaen *Næsen* (1930) efter Gogol, balletter, herimellem *Guldalderen* (1930) og *Den Klare Bæk* (1934), musik til skuespil, film, koncert for klaver m. strygere og trompet (1933), kammermusik sange og klaverværker. (Portr. sp. 4083).

sjov, **flag i, søv.**, flag, sammensnøret på midten; tidl. anv. som nødsignal.

Sju el. *Shu*, ægypt. luftgud; nævnes næsten altid s. m. sin kvindelige dobbeltgænger Tefnut.

Sjuhåradsbygden ['Ju:hå:rad-s-], (*Knallevyden*), 7 sv. herreder i sydl. Alvsborgs län, kendt for sine husflidsarbejder.

Sjukov, anden stavemåde for Zjukov.

Sjvernik [Hver-], *Nikolaj* (f. 1888), sovj. politiker. 1925-29 partisekretær i Leningrad. 1930-44 generalsekretær f. Sovjs fagforeninger. Fra 1941 medl. af politbureau. 1946 formand f. Sovjetunionens Øverste Sovjets præsidium efter Kalinin («stabspræsident«). (Portræt), sjækkel (eng. *shackle* egl. lænke), i handelsmarinen d. s. s. *heks* i orlogsmarinen.

sjæl, jilos., 1) hos Platon og mange senere tænkere: en åndelig (immateriel) substans; 2) hos Aristoteles: livsprincippet. **livskraften**; 3) hos Descartes og mange senere tænkere: et immaterielt, bevidst, udødeligt væsen.

sjæl, 1) håndv., a) tynd dugt, hvorom de øvrige dugter snos i reb, der slås af 4 el. 6 dugter: kaldes også »kalv«; b) udfyldningsdel til afstivning af spinkel støbemodel. 2) *mil.*, det indre hule rum af skyt fra stødbunden (baglademekanismens forlade) til munden.

sjældne jordarters metaller, se metaller, sjældne jordarters.

sjæleblindhed, symptom ved visse hjerne sygdomme, hvorved patienten ganske vist kan se tingene, men ikke opfatte deres betydning, f. eks. se bogstaver, men ikke læse.

sjæledyrkelse, rel. kultus for de døde, forfædre- el. anekultus, har stor bet. for de antikke kulturers religion.

sjæleevner, formentlige enkelte evner el. kræfter i sjælen (f. eks. forstand, hukommelse, vilje m. v.) hvorved man tidl. mente at kunne forklare bevidsthedsytringerne.

sjæleliv, tidl.: sjælens livsyttringer, nu: bevidsthedslivet, d. v. s. indbegrebet af bevidsthedsyttringer.

sjælelære, d. s. s. psykologi.

sjælmesse, kat. messe til gavn for døde i skærilden; kan være stiftet af de afdøde i levende live el. af efterladte, s holdes ved et af kirkens sidealtre (se også requiem).

sjælevandring. At sjælen efter døden fødes til fornyet liv i et nyt individ, der ikke behøver at være af samme slags, idet dette bestemmes af sjælens skyld el. fortjeneste, er en rel. grunderfaring, hvorpå i indisk rel. efter den førvediske epoke bygges, udformet i læren om karma og

samsåra, men kendes også fra gr.-hellenistisk religion.

Sjælland, Danm.s største ø, begrænses af Kattegat, Øresund, Østersøen, Ulvsund, Storstrømmen, Smålandsfarvandet og Store-Bælt; 7016 km²; 1482 978 indb. (1945). Afstanden fra N (Gilbjerg Hoved) til S (Stammenakke) er ca. 130 km og fra O (Kbh.) til V (vestspidsen af Røsnæs) ca. 110 km. S har en uregelmæssig form med store halvøer (Nordsjælland, Hornsherred, Odsherred og Stevns) og indskæringer (Isefjord, Sejerø Bugt, Kalundborg Fjord, Fakse Bugt, Køge Bugt). Længs kysterne findes mange steder, f. eks. langs Øresund ml. Kbh. og Helsingør, en smal bremme af havet havbund fra litorinaitiden; ved Tisvilde findes klitter. Overfladen er en vekslen af jævnt bølgenede stlette land (moræneflade), f. eks. Heden ml. Kbh., Køge og Roskilde, og bakkeland: dels stærkt kuperede randmorænepartier, bl. a. i Odsherred, dels småbakkete morænebakkeland, f. eks. NV f. Kbh. Af åse findes bl. a. Køge Ås og Mogenstrup Ås. De højeste punkter er Gyldenløveshøj (126 m), Kobanek (123 m) og Vejrhøj (121 m). Jordbunden er for største delen frugtbar moræneler; i det nordl. Nordsjælland, store dele af Hornsherred og en del af Nordvest-S er jordbunden dog sandet. S er rigt på søer: Are sø, Esrum Sø, Furesø, Tissø, Tystrup-Bavelse Sø; af inddæmmede vige er Saltbæk Vig den største. Største Åer er Suså, Halleby Å, Tudeå, Køge Å, Mølleå. -

Navnet S forekommer allerede i 9. årh. på en runesten.

'**sjællandsfa'r**, sjællænder (sidste led hører til verbet *fare*). Er kendt fra Baggesens digtning (Knud S.).

Sjællandske Bondestands Sparekasse, Den, i Kbh., grl. 1856; samlede indlån p. 31. 3. 1949: 422 mill. kr. Formand for S var til 1890 C. Alberti, derefter dennes søn P. A. Alberti, efter hvis bedragerier (afsløret 1908) S rekonstrueredes.

sjællandske division, oprettet 1922 hovedsagelig på grundlag af den tidl. 3. division. Den omfatter livgarden 1., 4. og 5. regiment, gardehusarregimentet 1. og 2. feltartilleriregiment og 1. pionerbataillon.

Sjællandske Jernbaneselskab, Det, grl. 1844 på Industriforeningens initiativ med det formål at anlægge en jernbane fra Kbh. til Roskilde med evt. videreførelse til Korsør, Kalundborg og Rønne. Admin. dir. blev Gustav Skram, som 1855 efterfulgtes af Viggo Rothe. Næsten samtlige sjæll. hovedbaner blev bygget af S, inden staten i 1880 overtog selskabet.

sjællandske kirkeret, samling af retsregler om forholdet ml. kirken og befolk., fastsat ved et forlig ml. Absalon og sjællænderne 1171.

Sjællandske love, de i middelalderen for Sjælland gæld. retsregler, der var nedskrevet ved privat foranstaltning i de såk. Valdemars Sjæll. Lov og Eriks Sjæll. Lov.

Sjællands Odde, ca. 17 km l., smal halvø ml. Kattegat og Sejerø Bugt.

Sjællands Rev, stenrev NNV f. Sjællands Odde. Fyr.

Sjalsø ['Jæ'sø], sø i Nordsjæll., Nf. Birkerød; 3 kra.

Sjoberg ['Jø:bærj], *Alffv* (1903), sv. (film)-skuespiller og instruktør. Siden 1925 knyttet til Dramatiske teatern (siden 1929 som instruktør). Iscenesat fl. film, bl. a. *Et Spil om en Vej* (1942) og *Forfulgt* (1944).

Sjoberg ['Jø:bærj], *Axel* (f. 1866), sv. maler; har bl. a. skildret skærgården med dens fugleliv.

Sjoberg ['Jø:bærj], *Birger* (1885-1929), sv. forfatter. Tidl. ekspedient og journalist. Opvokset i d. s. borgerlige provinsmilieu, som danner baggrund i debutarb., *Fridas bok* (1922), en saml. humoristisk-idylliske viser t. selvkomp. melodier, og i romanen *Kvartetten som sprængtes* (1924, da. 1937). Overraskede sine tæl. beundrere med smertefuld refleksionslyrik i digtsaml. *Kriser og kranser* (1926). (Portræt).

Sjoberg ['Jø:bærj], *Erik* (1794-1828), sv.

digter. Stod fosforisteme nær ved sin idealist.-rel. lyrisk. Hævede dog en særstilling i tidens litt. strid og forsvarrede den ved ofte bitre satirer.

Sjøberg ['føbå'r], Erik (f. 1909), da. opera-sanger, elev af Vilh. Herold, debut som baryton 1937 på Det Kgl. Teater, efter videreudd. hos Joseph Hislop ny debut som tenor smst. 1944.

Sjogren ['tø:-], Emil (1853-1918), sv. komponist til sange, korsange, enkelte værker for klaver og orgel.

Sjogren ['tø:-], Nils (f. 1894), sv. billedhugger. Værker: *Vasabrønden* (1925-28, Kälmar), *Finn Malmgren statuen* (1931, Uppsala), *Reformationenmonumentet* (1934, Örebro).

Sjölund, gi. og poet. form for Sjælland. **Sjörind'sø'**, en (1858-62) udtørret sø i Ty; opr. 9 km.

Sjör'slev, Niels (f. 1883), da. veterinær (1909) og læge (1924). Fra 1935 lægekyn-dig direktør i Nationalforeningen til Tuberkuloses Bekæmpelse.

Sjøstrand ['tø:st-rnd], Karl (1828-1906), sv.-fi. billedhugger, benyttede som den første motiver fra fi. folkedigtning i sin kunst; øvrigt portrætbuster, bl. a. af J. L. Runeberg.

Sjostrom ['Jø:st-rø:m], Victor (f. 1879), sv. filminstruktør og -skuespiller. Deb. som iscenesætter 1912. ~ Indledte sv. films storhedstid med iscenesættelserne af »Terje Vigen« (1916), »Bjerg Ejvind og hans Hustru« (1917) og »Køresvendens« (1920), i hvilke han selv spillede hovedrol- lerne. Til Hollywood 1923, hvor han opnåede en førende position: »Han, som får Lussingerne« (1925), »Kejseren af Portugalien« (s. å.). Efter talefilmen in- struktør og skuespiller i Sv. 1943 pro- duktionsleder ved sv. filmindustri.

skab (ohyt. *scaf*, egl. vinfad), vægfast el. fritstående gemmemøbel; kendes fra middelalderen i kirker m. m.; først i 16. årh. som borgerligt bohøve. Hovedtyper- ne er stands, hænges og skænk.

skab (lat. *scabies* udslæt), samlebetegn. for en del af midter fremkaldte sygdomme hos dyr, s-lidelserne er forsk. lokaliserede, giver forsk. symptomer, og hver form kræver sin behandling. Fl. former regnes til de ordnede, smitsomme husdyr- sygdomme og er underkastede offentlig behandling.

skabe'lo'n, (fr. *échantillon* mønster, sam- menblandet med at *skabe*), genstand til retledning v. udførelsen af et arbejde, s. anv. i støbetier til formning, i tegnestue og værksted til tegning af former samt til kontrol. Jfr. lære.

skabelse, i rel. udtryk for tanken om ver- dens tilblivelse ved en guddommelig handling. Jfr. skabelsesberetninger.

Skabelsen, oratorium af Haydn (1797-98).

Skabelsesberetninger. 1 G.T. findes tre udførligeberetninger om verdens skabelse, den første, 1. Mos. 1,1-2,4a, som viser træk, hjemmehørende i Babylonien, skiller skabelsen i 6 dage, begyndende med det lavere og endende med mennesket, hvorefter Gud hviler på 7. dag. Den anden beretning, 1. Mos. 2,4b-3,24, hører hjem- me i et regnfattigt land og skiller især skabelsen af de første mennesker og deres liv i en frugtbar have, hvorfra de ud- drevs for overtrædelsen af Guds bud.

skaber'rak (tyrk.), klæde el. skind lagtover ridehests sadel og ryg. Anv. i Danmark af gardehusarer i galla. - *zoöl.*, betegn. for dyr, der har et skarpt afgrænset parti af en anden farve end det øvrige legeme (mindende om et skaberak).

skaberakhyæne (*Hy'aena 'brunnea*), ensfarvet, sydafr. hyæne. Forekommer navnlig v. stranden.

skaberaksjakkal (*'Canis meso'melas*), afr. sjakkal. Store ører.

skaberaktapir (*'Tapir us Hindicus*), sort m. et bredt hvidt parti midt på kroppen. Bagtinden, Soenda Øerne.

'Skabersjø [*Sø:*], sv. gods, Skåne, SØ f. Malmö. Slot (16. årh., ombygget 1775-82).

skabil'kenhovhed (nty. *Schabulkenkopp* egl. urolig kvinde), hoved af træ el. anden masse til påsætning af pynt (hos mødehandlere); hueblok.

skabmide, d. s. s. fnatmide.

skab'brø's (lat. *scaber* ru), tvetydig, ovov. **skade** (glnordisk, egl. spids, lang hale),

1) langhalet ravnefugl (*Pica 'pica*). Hvid og metalkinnende sort. Alm. i Eur., N-Asien, vestl. N-Amer. Stor, kugleformet rede, ruger ofte i nærheden af bebyggelser; altædende. Standfugl.

2) ret stor rokke (*O Raja 'batis*) med lang hale og spids snude, Alm. i da. farvande, genstand for fiskeri.

Skade, i nord. rel. en jættekvinde, Njords hustru.

skadeligt, forbyrdelse, der medfører et skade- el. tabforvoldende indgreb i forbyrdelsens angrebsobjekt.

skadegøg (*Cta'mator glan'darius*), gøg, af størrelse og farvetegning som en skade. Fjertop. Afrika, S-Europa.

skadesløs, uden skade, s. betaling, til- sagn om betaling med renter og rentes rente fra forældstid; s. transport, over- dragelse af en fordring, således at over- drageren garanterer for, at fordringen indføres; s. kvittering, kvittering, der giver betaleren ret til at søge tilbage, hvad han måtte have erlagt for meget.

skadesløsbrev, pantebrev for et beløb, der ikke er bestemt fastsat i pantebrevet, men afhænger af et uden for dette lig- gende retsforhold ml. parterne, f. eks. s. for byggeomkostninger. For at et s. skal kunne tinglyses kræves dog angivet et vist maksimumsbeløb.

skadestue, lokale, sædv. på sygehus, hvor tilskadekomne el. pludseligt syge, umiddelbart efter at sygdomstilfældet er indtruffet, kan henvende sig og veder- lagsfrit modtage førstebehandling af læge.

skaffe, (holl.), søv., spise.

skaffere (mnty. *schaffen* anrette måltid), *stolsbrødre* el. *gardemand*, i middelal- deren gilde-oldermandens to medhjælper, der arrangerede gildets spisninger.

skaf'ot (fr. *écha faud*, fra i tal. *catafalco* stillads, forhøjning), retersted.

skaft, i vævetekn. den del af væven, der anv. til sænkning og hævnning af kæde- trådene.

Skaftå [sgaf'dau] el. *Lak i*, kraterrække på Island SV f. Vatnajökull, 818 m o. h.; ca. 100 kratere omgivet af store lava- marker. Voldsomt udbrud 1783 m. aske- regn, der ødelagde græsningen i Isl. og dermed kvægbestanden.

Skaftårkjokull [sgaf'daurjo:gødl], syd- vestl. del af Vatnajökull.

Skaftgård, hovedgård SØ f. Randers, oprettet 1550 af Jørgen Ottesen Rosen- krantz. 1852 købt af J. B. S. Estrup,

hvis slægt stadig ejer den. Hovedbyggn. fra 1580-82 og porthus fra ca. 1600; fredet i kl. A.

Skagen, da. købstad i nordligste Jylland; 7103 indb. (1948). Består af GI-Skagen ved Skagerak og S ved Kattegat. Skagens Museum med bet. samling malerier fra Skagensskolens kunstnere, Drachmann-muse- et, bymuseum, Dron. Alexandrines som- merbolig »Klitgården« og det tilsendte tårn af den 1795 nedlagte gi. sognekirke. Fyr og redningsstationer. Fiskeri, fiske- hermetikfabrikker, havn. Endepunkt for Frederikshavn-S Banen. Opr. et fisker- leje (nævnt fra 1355); privilegier 1413.

Skagens Rev, sandrev fra Grenen, 3 1/2 km mod ØNØ. Fyrskib.

Skagensskolen, betegn. for de malere, der arbejdede på Skagen fra 1870'erne; Anna og Michael Ancher, P. S. Krøyer m. fl.

S kager'rak (no. 'Skagerak, sv. 'Skage- rack), farvandet ml. Jylland, Norge og Sverige. Grænser: mod V linien Hanst-holm-Lindesnes, mod S linien Skagen- Patenosterskaren. Den jyske kyst over- vægende lav og flad klitkyst ledsaget af revler og havnefattig, de øvr. kyster er høje, stejle klippeskyster ledsaget af øer og skær og rige på naturlige havne. Største indskæring Oslofjorden. Største dybde i Norske Rende (700 m).

skagle, reb el. kæde, der overfører en hests (el. a. trædyrs) træk fra seletøjet til byrden.

skak se sp. 4090-92.

skakbræt, en tavle inddelt i felter ved et system af streger, anv. til den ældg. regnemåde med småsten (lat. *calculi*, deraf kalkullere), s (eng. *exchequer*) gav navn til Englands finanshovedkasse.

skakt, grubegang, der lodret (lod-s) el. skråt (slæbe-s) fører fra overfladen ned i gruben el. forbinder forsk. niveauer i gruben, uden at nå op til overfladen (blind-s).

skaktovn, lodret ovn, hvor brændsel og varmegods påsættes foroven og efter- hånden synker ned i forbrændingszonen (kupoform, højovn, kalkovn).

skal betegner i dyreriget et af vedg. or- ganisme udskilt beskyttende lag, der dækker denne el. evt. dens æg, s. der kan bestå af kalk, kitin o. L., et livløst. Hos visse dyr, f. eks. snegle og muslinger, kan s vokse ved pålejring af nyt stof langs randen, hos andre, f. eks. krebsdyr, kan vækst kun ske gennem skalskifte.

'**skala** (ital., egl. trappe), målestok, grad- inddeling; trinrække, *mus.*, den trinvisse følge af toner, enten tilhørende en be- stemt toneart (den diatoniske s) el. be- stående af lutter halvtonetrin (den kroma- tiske s).

SkålefjorSur ['skåalafjō:6ur], da. *Skåle- fjord*, 13 km l., ca. 1 km br. fjord på syd- siden af Eysturoy, Færøerne; tilgængelig for de største skibe. Under 2. Verdens- krig brit. flådestøttepunkt.

skala'r kaldes en fys. størrelse, der er uden retning, og som kan angives alene ved en skala, f. eks. temperatur. Mods. vektor.

skaldethed (*cal'vities*) skyldes arvelig disposition (overvejende hos mænd) el. forsk. hår- og hudlidelser.

Skåldskaparmål, 2. del af Snorres Edda, en efter begreber ordnet og med mange eks. udstyret overisigt over det særlige sprog i skaldedigtningen.

skaldynger, d. s. s. køkkenmoddinger.

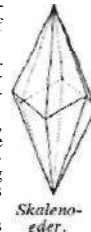
skaldyr, populær betegn. for krebsdyr og muslinger.

skaleno'e'der (gr. *skalēnos* uligebenet 4-*eder*), krystalform af rom- boedriske klasse; består af 12 trekantede flader.

skalgrus, *geol.*, aflejring væs. bestående af hele og itu- brudte snegle- og muslinge- skaller.

Skålholt (isl. [sgaul(h)ält]), gård i S-Island; bispesæde 1082-1796. S ansås i middel- alderen for Isl.s hovedstad og var da midtpunkt for øens åndelige liv.

skalk, fællesgerm. ord, hvis ældste bet. er tjener; fik se- nere bet. slyngel, der blev mildnet til »spøgefulg« (smig. skalkagtig, have en s bag øret).

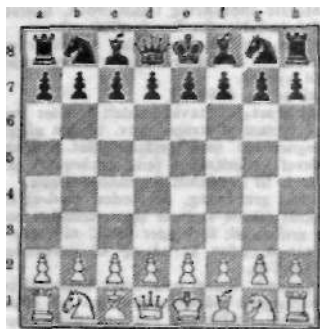
Skaleno-eder.

Fra Skagens strand.

skak (pers. *shah* konge), brætspil, der spilles på et kvadratisk bræt med 64 afvekslende hvide og sorte felter. Det spilles af 2 parter, hvid og sort, der hver råder over 16 brikker (8 officerer og 8 bønder).

Ved spillets begyndelse er brikkerne opstillet som vist i nedenstående diagram:

Hver part råder over:

- 8 bønder
- 1 konge
- 1 dronning
- 2 tårne
- U 2 springere
- 2 løbere

Hvid har altid det første træk, derefter trækker sort, og parterne skiftes til at trække. For at kunne opnotere og gengive partier og stillinger i skak, betegner man alle brættets felter efter flg. system: alle de vandrette »rækker« betegnes med tal fra 1 til 8; de lodrette »linier« betegnes med bogstaver fra a til h. Hvert felt betegnes således af et bogstav og et tal (se diagrammet).

Der anvendes forskellige forkortelser: K: konge; D: dronning; T: tårn; S: springer; L: løber; o-o: kort rokade; o-o-o: lang rokade; x: slår; !: skak; tf: dobbelt skak; tø: mat; !: godt træk; !!: særlig godt træk; ?: dårligt træk.

Følgende er eksempler på gengivelse af træk: »1. e2-e4« betyder, at hvid i første træk spiller sin bonde fra feltet e2 til feltet e4. »4. ... Sg8-f6« betyder, at sort i 4. træk spiller sin springer fra g8 til f6. »6. d5 Xc6« betyder, at hvid i 6. træk spiller: bonde på d5 slår en sort brik på e6.

Spillet mål er at fange og dræbe modstanderens konge, i skaksprøget: gøre den »mat«. Hver brik har sin særegne måde at bevæge sig på. Når en afspillernes brikker står på et felt, som modstanderen kan besætte med en brik, kan denne, hvis han er i træk, »slå«, d. v. s. fjerne brikken fra brættet og sætte sin egen i stedet. En brik, der er slået, udgår af spillet.

Brikkenes gangart er følgende: Kongen må, fra det felt, den står på, flyttes til et nabofelt, enten i skrå retning eller også lodret eller vandret. Fra feltet e4 har den altså 8 felter at gå til. Dronningen har samme bevægelsesretning som kongen.

men må efter spillerens ønske flyttes så langt den kan udme. Den standes heri kun af brættets udstrækning, sine egne brikker eller en fjendtlig brik. Denne sidste kan i så fald slås. Fra feltet e4 har dronningen teoretisk 27 felter, hvortil den kan flyttes. Brættets udstrækning, egne brikker el. en fjendtlig brik, der kan slås, begrænser også de andre brikkers bevægelser, der i øvrigt er som følger: tårnet bevæger sig på lodrette linier og vandrette rækker og kan ikke flyttes på skrå. Fra e4 kan tårnet trækkes til 14 felter. - Springeren har den mærkeligste gangart. Den populære huskeregel lyder: 2 frem og 1 til siden. Tænk man sig et udsnit på 6 felter f. eks. felterne e3, f3, g3, e4, f4 og g4, kan springeren flyttes fra det ene hjørnefelt til det modsatte hjørnefelt, her fra e3 til g4 eller omvendt, eller også fra e4 til g3 og omvendt. Springeren kan, som eneste brik, springe over andre brikker. Løberen bevæger sig kun på skrå. Den er i modsætning til de andre brikker bundet til felter af samme farve. Fra e4 kan løberen gå til 13 felter. Bønderne bevæger sig fremad eet skridt ad gangen. Som eneste undtagelse herfra gælder, at første gang man trækker en hvilken som helst bonde, kan man vælge mellem at lade den gå eet eller to skridt frem. Bønderne kan ikke gå tilbage eller til siderne. Bønderne slår ikke i deres bevægelsesretning, men skråt fremefter. En hvid bonde på e4 kan ikke slå en sort bonde på e5, men kan slå sorte brikker på d5 eller f5. Om bønderne gælder den såkaldte »en passant«-regel, der siger: når en bonde i sit første træk går to skridt frem, og derved kommer til at stå ved siden af en fjendtlig bonde, kan denne slå, som om bonden kun var gået eet skridt frem. Det er en betingelse, at en passant-slaget udføres i det umiddelbart følgende træk. Eksempel: hvid bonde på e2, sort bonde på d4. Hvid spiller e2-e4. Sort kan nu spille d4 x e3 e.p. - *Rokaden* er det eneste træk, der udføres med to brikker: kongen og det ene af tårnene. Det består i at

kongen flyttes to skridt til siden hen mod et af tårnene, og dette flyttes om på den anden side af kongen. Formålet hermed er at bringe kongen i sikkerhed hurtigst muligt. Rokaden kan kun udføres under visse betingelser. Hverken kongen eller tårnet må have været flyttet tidligere i partiet, kongen må ikke rokere, når den står i skak, d. v. s. er truet af en af modstanderens brikker, ligesom kongen ikke må flyttes over truet felt. Rokade med kongetårnet kaldes kort rokade, med dronningetårnet lang rokade. Eksempel på kort rokade: hvid konge trækkes fra e1 til g1, og tårnet på h1 flyttes til f1.

Når en konge står i slag for en fjendtlig brik, er den i *skak*. Kan den ikke undrage sig denne skak, er den mat. Man dækker en konge, der står i skak, på 3 måder: kongen kan flyttes, den angribende brik kan slås, eller man sætter en brik ml. den angribende brik og kongen. Er ingen af disse 3 muligheder til stede, er kongen *mal*. En konge må ikke stå i skak. - Før en bonde frem til sin 8. række, forvandles den til en officer efter frit valg, dog ikke til en konge. Man må altså gerne have f. eks. 2 (teoretisk op til 9) hvide dronninger. Hvis en spiller ikke kan gøre noget lovligt træk, og hans konge i øvrigt ikke er i skak, er han *pat*, og spillet er *remis*, d. v. s. uafgjort. Uafgjort, *remis*, er også sådanne spil, hvori ingen af parterne kan gøre den andens konge mat fordi der er for lidt brikmateriale tilbage til at sætte mat med. - I følgende andre tilfælde er spillet *remis*: 1) når samme stilling fremkommer 3 gange med samme spiller i træk. 2) Når der ikke har været flyttet en bonde eller slået en brik i 50 træk, kan en af spillerne kræve el.

forære *remis*. 3) Efter overenskomst mellem spillerne.

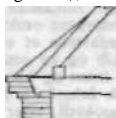
Man ser ofte anvendt betegnelser som »spansk parti«, »dronningsgambit«, »siciliansk parti« eller lignende. Disse udtryk dækker over den måde, hvorpå de første træk udføres, det såkaldte åbnings-spil. Spansk parti opstår efter trækken: 1: e2-e4 - e7-e5; 2: Sg1-f3, Sg8-c6; 3: Lf1-b5. Siciliansk parti efter 1: e2-e4, c7-c5. Dronningsgambit opstår efter 1: d2-d4, d7-d5; 2: c2-c4. Ved gambit forstår man en spillemåde, hvorved gambit-spilleren i et af de første træk tilbyder modstanderen en bonde, der tilsyneladende kan tages gratis. Som erstatning for bonden håber gambit-spilleren på at opnå andre ting, f. eks. bedre udvikling, stærkt centrum eller måske direkte angreb på modstanderens konge. Af andre åbnings-systemer kan nævnes: Caro-Kann, Evansgambit, italiensk parti, preussisk parti, fransk parti, firspringerspil, Retis åbning, katalansk, indisk, engelsk parti, konge-gambit, russisk parti, skotsk parti og talrige andre.

Skakspillet inddeles groft i 3 faser: åbningsspillet, midtspillet og slutspillet. Kendskabet til hver af disse faser er et studium. Særlig fint udarbejdet er teorien vedrørende slutspillet. En særlig form for skak er de såkaldte skakopgaver, der viser en stilling, hvor fordringen kan lade f. eks. hvid trækker og gør mat i 3 træk, eller hvid trækker og vinder, eller hvid trækker og holder *remis*.

Skakspillet oprindelse fortaber sig i den dunkle oldtid. Man ved ikke, hvorfra spillet stammer, eller hvornår det er opstået. Det menes i almindelighed at det stammer fra Indien, hvor det skulle være opfundet omkr. år 500 e. Kr. og herfra være bragt videre til Kina og Persien (jfr. spillets persiske navn). Til Europa blev det bragt af araberne. - I sin oprindelige form afveg spillet en del fra det moderne s, der er resultatet af en udvikling. Igenem middelalderen var skakspillet meget populært i alle kredse, og en meget læst bog var en kombineret moral- og skakbog, der udgaves af en lombardisk dominikanermunk, Jacobus de Cessolis, formentlig inden for tidsrummet 1275-1300. I vor tid eksisterer der en uhyre stor litteratur om skak; spillet dyrkes som videnskabelig og som sport. I så godt som alle lande er skak organiseret i klubber og store sammenslutninger af klubber, og disse forbund er sammensluttet i et verdensskakforbund: Federation Internationale des Echecs, almindeligvis forkortet til FIDE. Den øverste danske skakorganisation er Dansk Skak Union (stiftet 1927). Endvidere forefindes en sammenslutning af arbejderskakklubber: Dansk Arbejder Skakforbund (stiftet 1932). De fem nordiske lande er sammensluttet i Nordisk Skak Forbund (stiftet 1899). - Der afholdes til stadighed store turneringer, hvor de bedste spillere fra alle lande spiller mod hinanden. De førende skakmestre er i vidt omfang professionelle. I et enkelt land, Sovjetunionen, betaler staten de store spillere løn som statsansatte skakmestre med pligt til at udvans og deltage i turneringer og landskampe. ~ Gennem de sidste 100 år har der været en verdensmester i skak. Den første var Paul Morphy (1837-84), derefter kom Adolf Anderssen (1818-79), Wilhelm Steinitz (1836-1900), Emanuel Lasker (1868-1941), José Raoul Capablanca (1888-1942), Aleksandr Alekhin (1892-1946), Max Euwe (f. 1901) og Mihail Botvinnik (f. 1911). - Før 2. Verdenskrig afholdtes der hvert andet år en skakolympiade, hvor 20-30 lande deltog m. hold på 4 spillere. Sidste turnering var i Buenos Aires i 1939, hvor Tyskland hjemførte verdensmesterskabet og Hamilton-Russell pokalen af rent guld. Som stærkeste skaknation må russerne anses. Derefter kommer i sæt formation lande som USA, Ungarn, Sverige, Tyskland og Argentina.

Jens Enevoldsen.

skalk el. *opskalk* (bygningstekn.), kileformet plankestk. fastgjort på spærenes fodende for at give tagfladen en retningsforandring. s-s opr. formål var at drage tagfladen ud over gesimsen.

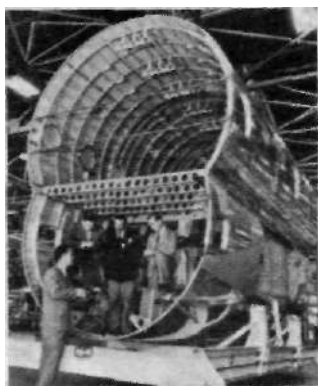
Skalk.

skalke (holl.), *søv.*, til-dække el. lukke vandtæt.

Skalkekorset i Frejlev (Lolland), rejst 1553 til minde om en kgl. foged, der blev dræbt af bønderne, som blev kaldt skalke, fordi de forsøgte at narre kongen.

skalkirtel, ekskretionsorgan hos krebsdyr, ligger undertiden delvis i skjoldet, munder ved 3. par mundlemmer.

skalkonstruktion, 1) *bygningstekn.*, moderne form for jernbetontag over større spændvidder, s får væsentligt trykpåvirkninger som følge af sin form, der kan være som en del af en cylinder el. som en art flad hvælving, s får derfor kun små bøjningspåvirkninger, hvorfor den kan gøres tynd. 2) konstruktionsprincip anv. i *flyvemaskinekrappe*, s består af spanter, lette, stive rammer af form som kroitværnsnittet, forbundne med langsgående stivere (stringere).

Skalkonstruktion til flyvemaskine.

Dette skelet tillige med beklædningen af tynd letmetallplade samles ved nitning og udgør en stiv konstruktion, som mods. ældre byggemetoder giver langt bedre plads i krøppens indre, der er uden generende tværskibs stivere og barduner.

skaller, fællesbetegn. for visse karperisk. Ret storskælledede, uden skægtråde, korte ryg- og gatfinne. Hertil rudds rort.

Almindelig skalle.

strøm s samt almindelig s (*Rutilus rutilus*), ca. 15-30 cm lang, ret slank, sølvskinnende, grønlig ryg, røde gat- og bugfinner. Alm. i søer og åer i Danm., også i brakvand. Leger i forårsmånederne; æggene fastes til vandplanter, sten o. l.

skalleslugere (*Mergus*), ændrer m. langt smalt, i spidsen bøjet næb, hornrænder langs randene. På hovedet ofte en fjertop. Dykkende, lever af fisk. Hertil toppet s, stor s og lille s. De to første ynglefugle og standfugle i Danm., den sidste kun vintergæst.

Toppet skallesluger.

Luftfoto af Skanderborg.

Skallingen, halvø V f. Esbjerg, lukker for Ho Bugt; en lavtliggende øde sandflade med enkelte klitpartier (2295 ha fredet 1939 med videnskabeligt formål). Fyrtårn, redningsstation og Skallinglaboratoriet.

Skalling-laboratoriet, på halvøen Skallingen, grl. 1930 af prof. Niels Nielsen, foretager geograf. og biolog. undersøgelser af klitterne, marsken og Vadehavet, **skallu's** (*Polyplacophora*), bløddyr, symmetriske, mere el. mindre flade, ryggen dækket af 8 taglagte kalkplader, undersiden m. en stor søl; i en fure ml. foden og kapperanden en række gæller. Munden, der sidder på et tydeligt afsondret hovede, har raspetunge. En del har øjne på ryggsiden. Særkønnede; fritsvømmende larver; havdyr, fastheftede til sten, skaller o. l. Nogle arter i Danm.

skal'mej' (fr. *chalméau*, af lat. *calamus* rør), træ-blæseinstrument med dobbelt rørblad, der var indsluttet i et kedelformet mundstykke; s er forgængeren for oboen.

skalmuringssten, facade-teglsten, der p. gr. af deres fine beskaffenhed kun bruges som en skal udenpå tarveligere sten.

skal'lotteløg (*Allium asca'lonicum*) (oldfr. *escalogne*, af lat. *ascalonia* løg, som stammer fra byen Ascalon i Palæstina), art af liljefam. Køkkenurt, formeres ved sideløgene.

skal'pel' (lat.), kirurgisk kniv med kun een æg.

skal'pe'ring, en navnlig hos nord-amcr. indianere udbredt skik: erhvervelse af nedlagte fjenders skalp' (hovedhud) som sejrstrøfæ.

Skal's, da. stationsby (Viborg-Ålestrup); 719 indb. (1945). Høj-skole.

Skals A., 60 km 1. vandløb fra Fussing Sø (V f. Randers) til Hjarbæk Fjord.

Skalts [skal'ts], Axel (f. 1906), da. embedsmand. G. m. Vera S. Leder af Beskæftigelsescentralen 1942-48, fra 1948 dept.chef i Boligministeriet.

Skalts, Vera (f. 1904), da. jurist. G. m. Axel S. Leder af Mødrehjælpsinstitutionen i Kbh. fra 1939, af Den Sociale Skole 1937-48.

Ska'mandros, nu *Menderes* <^ayi, i Iliaden flod nær Troja.

skamben (os *pubis*), en af bækkenknoglerne.

Skamlebæk radio, da. sendestation for kommerciel radio, ved Sejerø Bugten. Omfatter ca. 25 sendere.

Skamlingsbanke, 113 m h. bakkeparti SØ f. Kolding (indtil 1864 i Sønderjylland). Fra 1843 holdtes her folkefester til støtte for danskhedens sag i Sønderjylland. 1863 rejstes på S en 16 m høj granit-

støtte til minde om den da. sags forkæmper; sprængt af preusserne 1864, genrejst 1866. Mange andre nat. mindesmærker.

skamlæber, del af de ydre kvindelige kønsorganer. Yderst de to store s (*labia majora*), der fortil danner det prominente, behårede parti. Venusbjerg (mons Veneris). I hver af de store s findes en bartholinisk kirtel. Inderst de to små s - vandlæberne -, der fortil mødes og omslutter kilderen (clitoris).

skampæl 1, middelalderligt strafferedskab, svarende til gabestokken.

skamstøtte, mindesmærke rejst f. at smæde en person, således s over Corfitz Ulfeldt på Gråbrødretorv, Kbh. (rejst 1663, fjernet 1841, nu i Nat.museets gård).

'Skanche, Ragnar (1890-1948), no. Quislingtilhænger. Ingeniør, fra 1923 prof. i elektroteknik. Deltog i Quislings regeringsforsøg 1940, statsråd f. kirke- og undervisn.væsen fra sept. 1940, minister 1941-45. Bekæmpede no. kirkes og skoles modstand under besættelsen. Henrettet v. hængning.

'Skanda, også kaldet *Kårtikeya*, i ind. hinduistisk rel. krigsguden, søn af Qiva, fremstilles med 6 hoveder og 12 arme Og attributterne et rødt banner og en påfugl.

skan'dale (gr. *skándalon* snare), sag el. forhold, der vækker alm. forargelse; skandali'se're, forarge, bringe vanære; adj; skanda'lø's.

S kanderbeg [-bæ:gl], albansk navneform for tyrk. *händer Bei*, (»Fyrst Aleksander«, d. s. s. Georg Kastrioti).

Skanderborg, da. købstad ved S Sø, 19 km NNØ f. Horsens; 4849 indb. (1948) (1945 med forstæder 5064). Kirken (eneste levning af S Slot), Skanderup Kirke, Amtsgården (1804) og en del bindingsværksgårde. Industri: jern varer, maskiner m. m. Stort turistbesøg. Station på østjyske længdebane. - Landsbyen Skanderup voksede op i læ af S Slot, en af landets anseligste kongeborge (nedrevet fra 1767). Ældste privilegier 1583.

Skanderborg amt, da. amt, omkr. Gudenå's øvre Jøb og Himmelbjergsøerne; 1719 km²; 131 003 indb. (1948), heraf i Horsens, Silkeborg og Skanderborg 57 526. Overfladen er højtliggende, bakket og skovrig. Jorderne mod 0 lerede, mod V sandede. 1942 udskilt som selvstændigt amt fra Århus amt.

Skanderborg Sø, sø ved byen S; 9,2 km². **skan'de're** (lat., egl. stige), 1) fremsige et vers taktmæssigt (evt. med ledsagende banken) i metrisk analyserende øjemed (skan'de'ring el. skansion); 2) afsøge billede ved tjernsyn.

skandi'na'v, indbygger i Skandinavien, som taler et af de skandinaviske sprog, **Skandinavien** (lat. *Scandinavia*), Plinius navn på Den Skandinaviske Halvø

(Norge-Sverige); også betegn. for Norden (se kortet Nordeuropa under Norge).

Skandinavien-Amerika Linien, da. dampskibsselskab, under DFDS, fortsatte 1898 den af Thingvalla-Linien siden 1880 drevne passager- og fragtrute på Nordamer. Ruten indstillet 1936.

Skandinaviska banken A/B, sv. storbank, grl. 1863 iGoteborg, hed 1865-1938 Skandinaviska Kredit A/B.

Skandinavisk Aero Industri A/S, da. flyvemaskinefabrik, der tilvirker sports-, trænings- og ambulancemaskiner af da. konstruktion. Fabrikkens KZ-sport, KZ-coupé, KZ-III og KZ-lærke benyttes af Danm. flyveklubber og private både i Danm. og i udlandet.

skandinaviske **møntunion** ml. Danm. Sv. og (fra 1877) No. oprettedes efter møntkonventionen ml. de 3 lande 1872 i forb. med overgangen til guldfod og indførelsen af kronen som møntenhed. Medførte bl. a. fri indbyrdes cirkulation af hovedmønt og skillelønt, senere også af sedler, samt afgiftsfr. anvsn. ml. centralbankerne. Indskrænket fra 1905, reelt bortfaldet 1914, men formelt aldrig ophævet.

skandinaviske **sprog**, d. s. s. nordiske sprog.

Skandinavisk Telegrambureau, tysk-ekjt og tysk-orienteret nyhedsbureau i Kbh., bestod 1937-45.

skandina'visme, bevægelse for at skabe nærmere samarb. ml. de skandinaviske lande. En art s. var Danm.s forsøg i 14.-16. årh. på at forene de nord. lande, det trods da.-sv. nationalmodsatn. hyppigt udtalte ønske om venskab og fred i Norden (rigsrådene, Hannibal Sehested, 18. årh.) og fl. væbnede neutralitetsforbund ml. Danm. og Sv. Efter 1814, da Danm. havde mistet Norge, var der intet grundlag for da.-sv. konflikt længere, og da samtidig en bevidst da.-ty. nationalkonflikt rejstes, søgte de da. liberale tilknytning til de »nordiske brødrfolk«, mens de sv. liberale s. Rusl. som hovedfjende, s. støttedes især af akademikere, der håbede på nordisk polit. enhed (møder i Uppsala 1843, Kbh. 1845). Opr. bekæmpet af regeringerne; siden under Oscar I. og Karl 15. aktivt støttet af Sv. Nogle da. nat.lib. ønskede forenet Norden til Ejderen og tænkte sig huset Bernadotte på Danm.s trone efter Fr. 7. Helstatsmændene mente Danm. bedre sikret ved bevarelse af de indgåede traktater efter stormagternes og navnlig Rusl.s ønske; 1857 afviste da. udenrigsmin. Scheele Oscar I.s tilbud om skandinavisk alliance til forsvar for Ejdergrænsen. 1862-63 udarbejdede Monrad og Lehmann forslag om skandinavisk union, men Karl 15. kunne ikke få sine min.s tilslutn. el. holde sit løfte af 1863 om væbnet hjælp til Danm.; krigen 1864 dannede foreløbig afslutn. på den polit. s. s. levede videre i form af gensidig sympati, noget hæmmet af sv.-no. modsætning frem til unionens spredning 1905 og af landenes uens interesser i storpolitik; Tyskl. og Rusl. nærrede til enhver tid uvilje mod s. Der kom skandin. møntunion efter 1872, i fl. tilf. ensartede retsregler, og fyrstehusene sammenknyttedes ved ægteskaber. Under 1. Verdenskrig udsendtes enlydende neutralitetserklæringer, kongerne og udenrigsministrene mødtes 1914 (Malmö) og 1917 (Oslo); varemangelen søgtes afbødet ved gensidig hjælp, men i virkeligheden stod de nord. lande ret forskelligt over for de krigsførende magter: No. afh. af Engl., Sv. indtil 1917 nærmest knyttet til Tyskl. Kulturelt samarb. fortsattes, især organiseret af foreningen Norden (stiftet 1919); udadtil oprådte de nord. lande på samme linie (Folkeforbundet), forståelsen bevarede (trods da.-no. Grønlandskonflikt 1932-33), men uden polit. sammenslutn. I 1930erne var Danm. tilbage for et polit. samarb., der kunne skabe vanskeligheder m. Tyskl. 1939 mødtes de 3 konger og den fi. præsident i Sthlm.; efterl. fi.-sovj. krig skabte stærk skand. stemning, men tanken om sv.-no.-fi. forbund vakte skarp

uvilje i Rusl. 1940. Ty. besættelse af No. og Danm. rejste after tanker om polit. s., der kom klart frem i Sv., men efter krigsafslutn. fortsattes den isolerede neutralitetspolitik, da en skand. sammenslutn. betragtedes med uvilje fra sovj. side. Under den spændte storpolit. situation 1948 indlededes no.-sv.-da. forhandl. om dannelse af en nordisk blok. Sv. søgte at udbygge sin hidtidige neutralitetspolitik og tilbød, uanset de to andre landes svage ml. beredskab, alliance uden til knytn. til nogen stormagtsgruppe. No. mente ikke at kunne undvære tilknytn. til og militærleverancer fra vestl. lande, og ideen om en »alliancefri blok« måtte opgives, mens Sv. på sin side afviste tilknytn. til Den Nordatl. Traktat (bl. a. af hensyn til virkn. for Finland). Efter en række møder ml. ledende ministre fra de 3 lande blev allianceplanen opgivet jan. 1949, hvorpå No. og Danm. sluttede sig til Den Nordatl. Traktat.

'skan'dium (lat. Scandia Skandinavien), grundstof, kern. tegn. *Se*, atomnr. 21, atomvægt 45,1. Sjældent metal, opdagede 1879 i to mineraler euxenit og gadolinit, da kun fundet på den skand. halvø.

skandæk, *sov.*, planken langs skibssiden i et trædæk. skank, på husdyr del af bagbenet fra knæ til ankel.

skanse (fra nty. *Schanze* tørrisnikpe), opr. værn opdygnet af forhåndenværende enner; jordværk, hvis vud lempes efter forholdene.

skanseklædning, *sov.*, den del af skibssiden, der er ført op over øverste dæk. skansekurv, *mil.*, en i begge ender åben kurv, flettet om formeden tilspidsede stave, s. slås i jorden, fyldes med jord og tjener til at klæde stejle skråninger el. til at skaffe hurtig dækning.

skansen (af *skanse*, med henblik på s-s opr. armering på krigsskibe), *sov.*, agterste del af et skibs øverste dæk.

Skansen, frilandsmuseum i Sthlm., grl. 1891 af Artur Hazelius i forb. med Nordiska Museet med en mængde gi. bygn. placeret i naturlige omgivelser og museumsgenstande i deres saglige sammenhæng. Endv. zool. have med nord. dyr i naturligt miljø, samt udsigtstårn, friluftsteater og restaurationer.

skansevagt, *sov.*, karabinbevæbnet honnørvagt.

Skantor med 'Falsterbo [-'no:r], sv. købstad, SV-Skåne bestående af byerne S. og F.; 1100 indb. (1949). Badested. I middelalderen, især ca. 1100-1400, en af Nordeur.s vigtigste handelspladser p. gr. af Øresundssilden og de store Skåne-markeder, der afholdtes i S i efterårs-månederne.

skapo'lit (gr. *skapos* stav + -/ll), gruppe af grålige, tetragonale mineraler med glasglans; silikater af Al, Ca og Na. Forekommer især som kontaktdannelse i kalksten.

'Skapti 'f>6røddsson, Islands betydeligste lovsigemand (1004-30), afskaffede holmgang.

skapu'la'r (lat. *scapulae* skuldrene), en del af munkedragten, bestående af to tøjstykker, som bæres på ryg og bryst.

'Skara, sv. købstad, N-Västergötland; 8300 indb. (1949). Berømt domkirke (se Skara domkirke). Domkapi teishuset, museum, Slottet Skaraborg S f. S ødelægtes 1612. S var til 16. årh. Västergötlands vigtigste by.

'Skaraborgs län [-bärs-J, sv. län, omfatter største delen af Västergötland; 8467 km²; 246 000 indb. (1948); Landbrug (40% agerland), skovbrug (41% skov), nogen industri.

skara'bæ' (lat., beslægtet med gr. *kdrabos* bille), 1) pillerbille; 2) billede af pillerbille, oftest som perle el. segl- og ringsin. s var hos ægypterne siddnbille på solens livgivende kraft; som amulet bredte s sig i den senere oldtid over hele Middelhavsområdet og var udenfor sit hjemland især yndet hos etruskerne. (III. viser ægypt. s fra 18. dynasti.)

Skara domkirke, kirke i Skara, Sv. Den opr. romanske katedral fra ca. 1150 ombygget omkr. 1270. Ændringsplanen omfattede et stort, 3-skibet kor, tværskib og en ombygning af skibet og dets V-front og blev i hovedsagen fuldført i 14. årh. I 18. årh. klædtes den delvis i barokstil; efter en restaurering i gotisk stil (Zettervall) 1886-94 står den, som man mente dens bygmester havde tænkt sig, i hvert fald holdningsfuld, i smukt sandstensmateriale og med en del fine, opr. detaljer.

'Skara stift, sv. stift, omfatter Västergötland m. undt. af den sydl. del og lidt af Småland; 419 000 indb. (1946).

Skardi, Simun av ['soimun æav 'skære] (1872-1943), færøsk højskolemand. Medstifter af og forstander for den fær. folkehøjskole fra 1899 (fra 1909 i Torshavn). Har bl. a. skrevet den fær. nationalsang *Tii alfagra land mit*.

Skarhult ['sknr:hiilt], sv. herregård NØ f. Lund. Væbnet Renaissancebygn. fra 1562 med middelalder, fløj. Gl. park.

skarifikation (gr. *skarifos* stift til at ridse med), overfladisk ridsning af overhuden, f. eks. ved vaccination.

'skarla'gen (pers.), rødt uldent tøj. Farven fik man opr. af gallen på insektangrebne sortegsblade.

skarlagensfeber (*scarlatina*), akut epidemisk infektionssygdom, sandsynligvis fremkaldt af hæmolytiske streptokokker. Efter en inkubationstid på 2-5 dage kommer der angina og høj feber og et døgn senere et finprikket, rødt udslet på huden. 11.-12. sygdomsdag begynder huden at skalle af, s behandles med sulfonamider, penicillin og serum. Vigtigste komplikationer har tidligere været mellemøretbetændelse og nyrebetændelse. (III. se farvetavle Børnesygdomme).

skarn (sv. bjergmandsudtryk), zoner med mørke mineraler (andradit, diopsid, hornblende o. a.) der findes ved malme i kontakt med kalksten og er opstået ved tilførelse af stoffer fra nærliggende eruptiver. Malmlejer med s kaldes s-malme (jernmalme) på Elba, mauge mellemsv. jernmalme).

skarnbasser (*Geo'trupes*), biller af torbiesternes fam. Brede hvælvede; lemmerne tilpasset til gravning. Lægger æg i gange under godningsklumper, larverne lever af gødning.

skarnbødler, d. s. s. gødningsbiller.

skarnforbrænding kan udføres i ejendomme, hvor affaldsskakte samler affaldet i faldskærene. For at affaldet skal brænde, må det blandes med koks, el. lign.

skarntyde (da. vilde plante med røstecngri)(*Conium*), siægt af skærmpantefam. I Danm. forekommer plettet s (*C. maculatum*), en toårig urt med rødpletet stængel og fl. gange fjer-snitdelte blade. Giftplante (skarntydesaft var det off. henrettelsesmiddel i oldtidens Athen). Planten vokser især, hvor der har ligget kassser (deraf navnet).

skarntyge (*Re'duvius perso'nalis*), rovtæge. Plettet skarntyde. Lever i huse, ernærer Til højre: stangel, sig af fluer, vægglus frugt og blomst. o. 1. Larven dækker sig m. støv o. 1. Kan undertiden stikke mennesker.

skarp, *sov.*, d. s. s. peak. **skarp**, projekt til skydevåben. 'Skarphedinn (d. 1011), Njálas ældste søn. **skarphetter**, person, som fuldbyrdet dødsdomme, opr. kun ved halshugning. Fandttes i Danm. endnu efter straffeloven af 1866. Sidste dødsdom i h. t. denne lov ekkseveredes 1829.

Skarre'hage, klint påN-Mors; molerværk. 'Skarreklif, 16 m h. strandpille af limsten ved Bulbjærg, 14 m fra land.

Skarresø, skovomkranset sø ved Jyderup; 21 km².

Skarriid Sø, tidl. skrivemåde for Skarresø. **skarring**, søv., sammensætning af flere stykker træ v. hj. af lasker.

skarver (lydefterligningsord) (*Phalacrocoracidae*), årefodede, fiskeædende svømmedyr.

medykkere. Store, mørke fugle, næbbet langt, tyndt, nedadbøjet i spidsen. Yngler i kolonier. Hertil bl. a. den almindelige s el. ålekrage (*Phalacrocorax carbo*), udbredt på den nordl. halvkugle; enkelte kolonier hos os, oftest trækfugle. Sort m. grøn metalglans, reden i høj træer el. på klipper.

Skarø, da. ø, V f. Tåsinge; 1,9 km²; 127 indb. (1945).

skarøkse (*af skarre* skære i små stykker), økse med krumblad på tværs afskaftet. **skat**, se skatter og afgifter.

skat Utal. *scarto*, kort, der kastes, ty. kortsplid for 3 deltagere. Spillet skal være opfundet omkr. 1817.

skatkammerbevis, d. s. s. skatkammerveksel.

skatkammerkansler, da. overs. af den eng. titel Chancellor of the Exchequer.

skatkammerlord, da. overs. af den eng. ministertitel First Lord of the Treasury.

skatkammerveksel el. *skatkammerbevis*, rentebærende, kortfristet statsgældsbevis.

skat'ol', anden navneform for chatol.

skat'ol' (gr. *skor* skarn) Ø-metylindol. Opstår ved forrådnelse af proteinstoffer. Findes i fæces.

skattebevillingsret. Retten til at bevilge de for staten nødv. skatter tilkom i middelalderen folket, men gik under enevælden de fleste steder tabt for dette, således at kongen ensidigt pålagde folket skatterne. I Engl. bibeholdt parlamentet dog s. Ved oprettelsen af de rådgivende provinsialstænder 1831 i Danmark bestemtes, at stænderne skulle have forelagt udkast til skattelove til betænkning, og grundloven af 1849 bestemte, at ingen skat må pålægges, forandres el. ophæves undtagen ved lov.

Skatteborgerforening, **Dansk**, grl. 1921 til varetægelse af skatteborgernes interesser over for det offentl. Udg. bladet »Skatteborgeren« (2 gange mdl.). 1948: 16 000 medl.

Skattedepartementet, da. dept. under Finansmin., behandler sager vedr. ejendoms- og personskatterne samt visse indirekte skatter, s-s øverste chef, generaldirektøren for skattevæsenet, er også chef for tolddepartementet.

skattedirektoratet, skattevæsenet i 1)

Frbg. og 2) Kbh. (jfr. Skattevæsen, Direktoratet for Københavns).

skatteforpagtning, statens overdragelse af skatteopkrævningsretten til andre, mod forpagtningsafg. Tidl. meget anv. og ofte misbrugt.

skattefrihed, for 19. årh. alm. begunstiggelse for de privilegerede stænder (navnlig adel og gejstlighed); omfatter nu i alm. kun statsoverhoveder m. v. og fremmede magters gesandtskaber og konsularembedsmænd.

skattefund, fund af værdisager, der forud er bortgemt som følge af krig o. l. Talrige s kendes fra yngre jernalder, i germansk tid som oftest guld, i vikingetid sølvsager og mønter.

skattekreds, område, siden 1903, for påligning af indkomst- og formueskat til staten; 1948 var Danmark inddelt i 83 s.

skattely, kommune med lave komm. skatter, hvortil især velhavende beboere fra nabokommuner derfor flytter. Dette søger lovgivn. modvirket gnm. erhvervsbeskatn. og gnm. hovedstadsudligningen.

skatteobjekt, 1) formuegode der er genstand f. beskatning; 2) den skatteyder, der rent faktisk bærer en skat, enten direkte el. efter skattens overvæltning.

skatteopkrævning, de admin. foranstaltninger, der har til formål at bringe de pålagte skatter ind i de offentl. kasser; sker nu i alm. (også for statskatterne) gnm. kommunerne.

skatteovervæltning, det forhold, at en skat el. afgift ikke bæres endeligt af den, der erlægger den, men f. eks. gnm. prisforhøjelse overvælttes på andre. Således tilsigter forbrugsafg. i alm. ikke at ramme de producenter el. handlende, der indbetaler den til statskassen, men forbrugerne af vedk. vare, der som flg. af s må betale en tilsv. højere pris. I finansvidensk. undersøges, i hvilken udstrækning s finder sted, og der skelnes *mifremvælm.*, når skatten af en sælger væltes over på omsættningens næste led (f. eks. fabrikantgrossist), og *tilbagevælm.*, når skatten væltes den mods. vej, og *afvælm.*, når dens beløb indvindes ved øget prod. som flg. af en derved fremkaldt rationalisering el. lign.

skatteprocent, det procentvise forh. ml. den saml. personl. opholdskommuneskat og indkomsterne i en kommune, for ligningsmyndigheden har foretaget forhøjelser og nedsættelser af de skattepligt, indkomster, s har kun statistisk interesse (mods. ligningsprocenten).

skatter og afgifter, ydelse som af det offentl. pålægges personer el. selskaber m. v. (Jfr. ligningsmyndigheder). Grænsen ml. s. og a. er flydende, idet s. dog fortrinnsvis dækker direkte skatter på fast ejendom, indkomst og formue og a. fortrinnsvis forbrugsafgifter, gebyrer o. l. I middelalderen opkrævedes s. og a. til kongens el. fyrstens personl. disposition, ofte, som i Danmark., tidtids betinget af folkets skattebevilling på tinge. Under enevælden overgik skattebevillingsretten helt til kongemagten (idet dog lokale lægdmænd medvirkede ved skatteansættelserne); siden grundloven 1849 tilkommer

den lovgivningsmagten. I ældre tider gik s. overvej. til udgifter v. krigsførsel, men i de sidste 100 år har den stadige udvidelse af det offentl.s virksomhed t. dækning af kollektive behov bevirket en voldsom forøgelse af beskatn.; en del af forøgelsen målt i kr. skyldes dog befolknings-tilvæksten og prisniveauets stign. - Beskatningens vækst gjorde spørgsm. om dens fordeling ml. befolkningerne stadig mere brændende, og der fremsattes teorier om retfærdige skatteprincipper. De 2 hovedprincipper er *nytteprincippet*, hvorefter borgerne bør beskattes efter den nytte, de nyder af det offentl.s virksomhed, og *evneprincippet*, hvorefter de bør beskattes efter deres økon. evne. Det første synspunkt fører konsekvent til at udforme beskatn. som en art forsikring, det sidste tilsigter bl. a. børnefradrag, progressiv indkomstskat og beskatn. af luksusforbrug. - I moderne samfund findes mange s, hvoraf en del ikke bæres endeligt af dem, de påhviler, men f. eks. som de fl. forbrugsafgifter overvælttes på forbrugerne gnm. prisforhøjelser. I nedenst. oversigt er vist provenuet af de vigtigste da. s.

skatterådene (oprettet 1903) beregner statskatterne inden for vedk. skattekreds, kontrollerer de komm. ligningsmyndigheders skatteansættelser og fungerer som l. klageinstans.

skattesubjekt, den, der retlig er forpligtet til at udrede en skat (uanset om vedk. endeligt bærer skatten).

skattevalg, kommunevalg inden en valgperiodes udløb, som skal udskrives, når kommunalbestyrelsen ønsker de komm. skatter øget ud over visse grænser.

skattevedtægt. For hver kommune uden for Kbh. og Frederiksberg skal der siden 1903 af enh. amtsrådet og indenrigsministeren efter indst. af kommunalbestyrelserne udfærdiges en s om pålign. af den personl. opholdskommuneskat. I s indeholdes bl. a. nærmere regler om den komm. kildebeskatn. og om ligningsmyndighedernes forhøjelser og neds. af de skattepl. indkomster på grundlag af personlige forhold.

Skattevæsen, Direktoratet for Københavns, siden 1898 betegn. for det af Kbh.s kommune i 1861 oprettede Kbh.s Skatteinspektorat. Forestår ligningen og opkrævn. af personl. skatter (også til staten) i Kbh.s kommune.

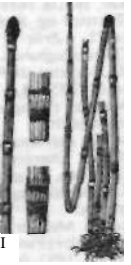
Skau', Laurids (1817-64), sønderjysk politiker, gårdmand i Sommersted, holdt med Flors hjælp begejstrede taler på Skamlingsbanken 1843 og 1844; form. f. Stesv. Forening 1846. Ledende i sønderj. stenderforsaml. da. fløj i 1850'erne, talte for mere demokratisk da. politik, men havde ikke større indflydelse i Kbh.; Skuffede i nogen grad forventningerne fra sin ungdom. (Portræt sp. 4113).

Skau', Feder (1825-1917), sønderjysk politiker, gårdmand. Broder til Laurids S. Forende bl. de da. i Haderslev østeramt, vendte sig efter 1878 mod Krigers protestpolitik. Hyppigt foredragsholder i Danmark. Udg. erindringer.

Skaugum ['skåugom], no. gods, ca. 18 km SV f. Oslo, skænket kronprins Olav og kronprinsesse Martha i bryllupsgave (1929) af minister F. H. Wedel-Jarlsberg. Under besættelsen beboet af Terboven. I S begik Rediess, Terboven m. fl. selvmord maj 1945.

'Skau'trup, **Peter** (f. 1896), da. sprogforsker. Prof. i nord. sprog v. Århus Univ. fra 1934. Hovedværk: *Det da. Sprogs Historie* (under udg. 1-2, 1944-47).

skavgræs (af *skave* slide, slibe) (*Equi setum hie'male*), art af padderekkefam. m. meget ki- II selrige stængler, der anv. som slibemiddel.

Skavgræs.

Skavlan ['ska:v-], **Einar** (f. 1882), no. litt.-historiker og kritiker; chef for Nat.theater 1928-30. Chefred. f. »Dagbladet« 1915-28 og fra 1930-40, da han afsattes

Skatter og afgifter i Danmark.	1913-14 (mill. kr.)	1938-39	1946-47
Ejendomsskatter.....	37	156	255
Personskatter.....	55	413	1 338
Selskabsskatter.....	4	77	140
Arveafgifter.....	4	20	22
Told.....	35	118	140
Spiritusafgifter.....	6	31	105
Ølskat.....	8	41	90
Omsætningsafgift af stærke drikke.....	1	14	219
Tobaksafgift.....	1	46	325
Chokolade- og sukkrerafgift.....	-	15	57
Afgifter af motorkøretøjer.....	-	41	47
Benzinafgift.....	-	53	88
Andre afgifter og gebyrer m. v.....	26	81	108
Tiis....	177	1 106	2 934
Heraf staten.....	103	615	1 992
udligningsfonden.....	-	89	211
kommunerne.....	74	402	731

af trykkerne. S-s kritiske synspunkter præges af forkerlighed for 80ernes problemgivning. Hovedværk: *KnutHamsun* (1929).

Skavlan ['ska:v-], (W(1838-91)), no. litt.-historiker og forfatter. Prof. 1877. Hovedværker: *Holberg som Komedieforf.* (1872), *HenrikWergeland*(1892); skrev endvid. viser og satiriske skuespil, bl. a. *Gildet på Marrahaug* (1858).

ske (oldnord. *skib* et ved kløvning dannet træstykke), s kendes fra den klass. oldtid. I middelalderen ejede fornemme folk s af sølv, almuen havde s af træ, horn el. tin. Fra 15.-18. årh. udførtes s med spinkelt rundt skaft med et lille pyntehoved, senere med fladt skaft som nu. s-bladet bevarede længe en bred, ofte cirkelrund form, først siden 1700-tallet udvikledes den nu alm. anv. ovale form.

skeand (*Spatula clypeata*), svømmeand, udvidet skeformet næb, grønt spejl. Ret alm. i Danm. Trækfugl.

Skeand.

Skeat [skæ:t], *Walther William* (1835-1912), eng. sprogforsker, fra 1878 prof. i angelsaksisk v. univ. i Cambridge. Især kendt for *Etymological English Dictionary* (1879-82).

skeblad (*A'isma*), slægt af s-fam., eenkimbladede vand- og sumplanter, ca. 70 arter. I Danm. er almindelig s (*A planag-aquatica*) med 3 ydre, grønne og 3 indre, hvide blomsterblade alm. i damme og grøfter.

'**ske'bov'**, søv., særlige stævnsbanter i et lystfartøj.

skedehinde (*Liguld*), *bol.*, hos græsser og halvgræsser en hinddeagtig fremragning på grænsen ml. bladskede og bladplade.

Øverste del af bladskede med skedeinde.

skedehornede (*Cavicornia*), fællesbetegn. for de drøvtyggere, der bærer horn, bestående af en benkerne (stjelen), beklædt m. en hornskede. Hertil okser, geder, får, antiloper.

skedeknæfamilien (*Polygonaceae*), tokimbladede urter, hvis spredte blade har en skede (kræmmerhuset), som omfatter stængelen. Enkelt bioster med 5-6 blomsterblade, nød. I Danm. findes slægterne skræppe (*Rumex*), pileurt (*Polygonum*) vildtvoksende og boghvede (*Fagopyrum*) dyrket.

smeden (vagina), *anat.*, et ca. 10 cm langt muskuløst rør, der fører fra livmoderhalsen m. livmoderhalsen til den ydre kønsåbning i skamspalten.

smedenæb (*Chionidae*), fam. af antarktiske, duelige, hvide vadefugle, hornskede om næbdrøben. Mest ådselædere.

skedevand (ty. *schiden* skille), salpetersyre. Navnet er opstået ved, at s bruges til at skille guld fra sølv, idet kun sølv et opopløseligt i s.

Skeel, *Christen* (1603-59), da. godsejer (Fussingø, Vallø m. m.), rigsråd efter 1649; nationalsindet kons. adelspolitiker, måtte 1658 føre fredsforhandlinger i Tåstrup og Roskilde.

Skeel, *Erik* (1818-84), da. godsejer (Dronninglund). Landstingsmand 1859-84, knyttet til Frijs og Estrup, indenrigsmin. 1875-84, i konflikt m. kbh. handelskredse (Tietgen), tilhænger af skarp højrepolitik.

Skeel, *Ingeborg* (ca. 1545-1604), da. adelsdame. Energisk godsejer og forretningsdrivende, byggede Voergård; lensmand. Uhistorisk sagn skildrer S som ond og gerrig.

Skeel, *Mogens* (1650-94), da. adelsmand. Godsejer (Fussingø), amtmand; gesandt i Engl. 1692-94. Menes at være forfatter til det første af fr. klassicisme (spec. *Molière*) prægede da. skuespil, *grevens og friherrens komedie*, en skarp og noget grov lystspilsatire vendt mod ty. opkomlinge.

Skeena ['ski:ns], 580 km l. flod i Brit. Columbia, Canada; til Stillehavet.

skehejre (*Platalealeuco'rodia*), hvid storkefugl af ibisfam. Næbbet i spidsen spatelformet udvidet. Ruger i kolonier. Asien, S-Eur., enkelte kolonier i Holl. Har enkelte Gange ruget i V-1 Jylland.

Skehejre.

Skeibrok ffæibræk], *Mathias* (1851-96), no. billedhugger. Har udf. *Gavlgruppen til univ. i Oslo* (opsat 1894).

Skeidarjökull ['sgjæiOaur'joc'göjl], ca. 300 km stor gletscher, der fra Vatnajökull skyder sig mod S. Jøkel-spring 1922 og 1934.

Skeikampen ['Jæ:]-, 1123 m h. no. fjeldtop nær Gausdal.

skein [skæ:n], eng. mål for bomulds-garn = 120 yards.

skeireins ['ski:ri:ns] (gr. = forklaring), et i Italien fundet fragment af en gotisk fortolkning af Johannesevangeliet. Udgivet første gang 1834 af den tyske filolog H. F. Massmann.

Skelbæk, tilløb til Sønderå, der optages af Vidå. Da.-ty. grænse i øst. del af Tønder amt.

skelen (*strabismus*) er en fejl stilling, af øjnene, så at synsaksene ikke mødes i det punkt, der betragtes. 1) Paralytisk s skyldes en lamhed af en af øjnenes muskler, hvorfor øjet ikke kan drejes i den normale retning (hvori musklen ellers bevæger øjet). 2) Konkmitterende s adskiller sig fra 1) ved, at der er fri bevægelighed af hvert øje for sig, men således, at det enes synsakse altid sigter forbi den genstand, som skal ses. Hyppigst er indads el. udads; sjældent findes s opad el. nedad. Oftest er synet på det skelende øje nedsat. Indads findes hyppigt ved langsynethed, udads oftest ved nærsynethed. Undertiden er s periodisk. - Ikke sjældent kan man ved hj. af briller få s rettet. Nås tilfredsstillende resultat ikke ved disse metoder, opererer man for udseendets skyld.

ske'let (gr. *skeleton* udtorret (legeme)) el. *benrad*, fast væv, der tjener til støtte for de bløde og eftergivelige organer. Hos mennesket består s af ca. 250 enkelte knogler (Hl.).

skeleton [fskælitn] (eng: skelet), lav, kraftig sportsslæde.

skelet'te're, at fjerne kødet fra skelettets knogler.

Skelleftefaldet [læ'lfæfta-], stort malmfelt i N-Sv. omkring Skellefte alv, opdaget i 1920'erne. Rummer et stort antal malmbeforekomster, af hvilke den vigtigste er Boliden (guld, sølv, kobber), endv. Kristineberg, Bjurfors, Råvlieden og Adak-Lindsfold (alle kobbermalm, lidt zink) samt mala (nikkel).

Skellefte alv [Jæ'lfæfts-], 410 km l. sv. flod, S-Lappland, fra søen Ikesjåure ved No. grænse, gnm. Hornavan, Uddjaur og Storavan gnm. Västerbotten til Bottniska viken ved Skellefteå. Tømmerflåning, kraftstation.

Skellefteå [fæ'lfæftå:], sv. købstad (fra 1844), Västerbotten, nær Skellefte älvs munding; 14 000 indb. (1949). Stor kirke (1795-1800). Handel med tømmer. Ca. 20 km fra S udhavnen Skelleftehamn og Boliden-selskabets havn og smeltværk Ronnskår.

Skelskør, tidl. stavemåde for Skælskør.

'Skelum, da. stationsby (Ålborg-Hadsund); 604 indb. (1945).

'skema (gr. *schéma* form), mønster; fremstilling i hovedtræk; plan; blanket med rubrikker; adj. ske'ma'tisk; verbum: skem ati'se're.

Skeppsholmen ['Jeps-], holm i Stockholm. Orlogsstation.

skeppund ['Jepiund], ældre sv. vægt = 400 skålpund = 170,12 kg.

'skepsis (gr. undersøgelse), tvivl, tvivlen;

1) tvivlende indstilling overfor bestemte antagelser, 2) tvivl på muligheden af at nå sikker erkendelse af noget som helst.

skepti'cisme (gr. *skeptesthai* undersøge), 1) opfattelse, at alt er mere el. mindre tvivlsomt, at mennesket aldrig kan nå fuld sikkerhed, el. 2) at visse områder ligger udenfor »erkendelsens grænser«, el. 3) (metodisk s), at man for at prøve, om noget er utvivlsomt, skal begynde med at tvivle om alt (Descartes).

'**skeptiker**, person, som nærer skepsis; 'skeptisk, tvivlende.

S kern, da. jernbaneknudepunkt i Vestjylland, Esbjerg-Struer, Skanderborg-Silkeborg-S og S-Videbæk Banen; 3461 indb. (1945). Anselig industri.

Skern-stene, to runesten fundet i Skern (ml. Viborg og Randers). Den ene, der fandtes 1843 som grundsten til en trappegang til murene af Skern slot er en af de mest monumentale da. runesten.

Skern Å el. *Lønborg Å*, 94 km l. jysk vandløb, udspringer nær Gudenåes kilde, løber mod NV, optager Brande Å, Holtum Å, Rind Å, Vørgø Å og Omme Å og udmunder med delta i Ringkøbing Fjord.

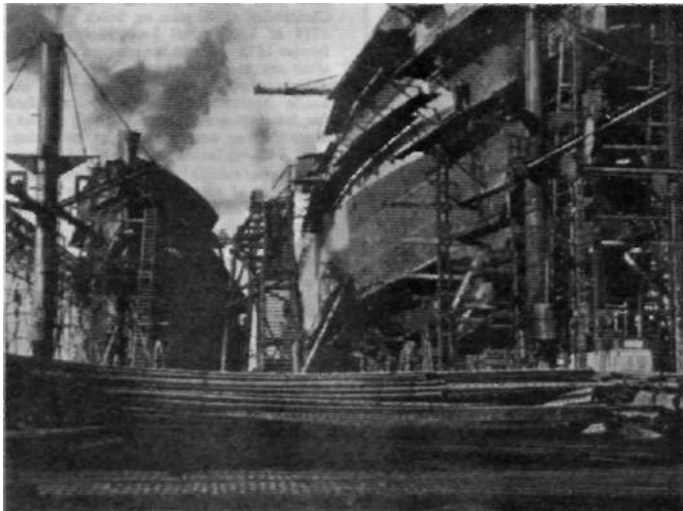
skerpenti'n (mlat. *serpentina* slange-), en slags bagladekanon; fremkom i 14. årh.

skeryle (*Euryno'rhy'nchus pyg'maeus*), nordøst-sibirisk rylde. Næbbet spatelformet udvidet i spidsen.

skestork, d. s. s. skehejre.

Menneskets skelet. 1. pandeben, 2. isseben, 3. tindingeben, 4. kindben, 5. overkæbeben, 6. neseben, 7. underkæbeben, 8. nederste halshvirvel, 9. nederste brystvirvel, 10. nederste lændehvirvel, 11. korsben, 12. nøgleben, 13. skulderblad, 14. overarmsben, 15. spoleben, 16. albueben, 17. håndrodsben, 18. mellemhåndsb. 19. fingerben, 20. brystben, 21. ribben, 22. hofteben, 23. lårben, 24. knæskal, 25. skibebe, 26. lægben, 27. fodrod, 28. mellemfodsben, 29. tåben.

Skibsværftet hos Burmeister & Wain, bedding 1 og 2.

sketch [skætj] (eng., egl: skitse), kort dramatisk situationsbillede.

SKF, fork. f. Svenska Kullagerfabriken.

ski (oldnordisk *skib* et ved kløvning dannet træstykke), aflang, flad træskinne til fastspænding under foden for at lette gang på sne; stammer antagelig fra Asien. Mest kendt er telemark-ski, 180—230 cm l., 80-93 mm br. og 5-30 mm tyk. s forarbejdes bedst af hickorytræ, men alm. anv. også andre træsorter (birk, ask m. m.). Til fastspændingen anv. forsk. bindinger, d. v. s. metalstykker m. remme el. stalfjeder til at slutte om skistøvlen. **Til** at øge el. bremse farten under løb bruges skistave, i alm. af bambus, nu ofte helt af stål, forsynet med trenser for ikke at synke ned i sneen. Skisport, som er uhyre udbredt i bjerg- og snerige lande, omfatter konkurrencer i langrend, skihop, slalom, styrtløb og kombinationer af disse.

skib, 1) *arkit.*, den for menigheden bestemte del af kirkebygning; 2) i *bogtryk* en metalplade med kant på de 3 sider, hvori sætsen samles.

'Skibby-kroniken, fremstilling af Danm.s historie ca. 1450-1533, skrevet af Poul Helgesen. Fandtes 1650 indmuret i Skibby kirke (12 km SV f. Frederikssund).

Skibelund Krat, plantage med festplads i Jylland, 4 km SV f. Vejen. Bl. mindesmærkerne »Magnus-stenen« (slaget på Lyrskov Hede 1042), m. relief af Niels Skovgård og indskrift af givener Thor Lange (m. ønske om grænseflytning mod S) (rejst 1898).

Skibet (*Argo 'navis*), et udstrakt stjernebillede på den sydl. stjernehimmel, opdelt i følg. mindre stjernebilleder: Bagstavnen (lat. Puppis), Kompasset (lat. Pyxis), Kølen (lat. Carina) og Sejlet (lat. Vela).

skibmandsgarn, tjæret garn snoet af kabelgarn.

skibsafgift, statsafgift af skibe over 100 BRT, der anløber el. passerer et lands havne el. søterritorium, i Danm. kun isaftigt (bidrag til isbrydere i visse måneder).

skibsbegravelse, begravelse i skib. Alm. i No.s og Sv.s yngre jernalder bl. a. Gokstad- og Oseberg-fundene. Kendes i Danm. kun fra Ladby.

skibsbrød, el. *skibsskiks*, d. s. s. beskojter.

skibsbygning er kendt fra den tidligste oldtid, da især ægypterne og fönikerne var foregangsmand. I Norden stod s højt i vikingetiden, hvor særdeles sødygtige skibe byggedes. Omkr. 1500 var sp., portug. og holl. s førende, i 18. årh. fr. og i 19. årh. eng., men også skand., ty. og holl.s havde bet. Indtil 1807 havde fremdriftsmidlerne været årer og sejl, men i dette år lykkedes det R. Fulton

at udnytte dampmaskinens opfindelse til konstruktion af den første hjuldamp, »Clermont«, hvilket gav stødet til s-s store udvikl. i 19. og 20. årh. I 1821 byggedes det første skib med jernskrog; tidl. var materialet af træ, endnu i 1850 var ca. 80% bygget af træ. 1860 faldt tallet til ca. 18% og 1874 fortrængtes jernet af blødt stål (fremst. i flydende tilstand), der skabte et mere ensartet materiale (nu anv. fortrinvis Siemens-Martin-stål). Efterh. vandt den af J. Ericsson i 1836 opfundne skibsskrue indpas og stempel-dampmaskinen blev teknisk bedre og anv. endnu. De store hastigheder opnåedes dog først ved anv. af Ch. Parsons turbine (opfundet 1894), der gav forsøgsskibet »Turbina« en fart på 35 knob. 1912 søsatte Burmeister og Wain det første dieselmotorskib »Selandia«; en stor del af verdensflåden er i dag motorskibe,

mens turbinen stadig foretrækkes, når det gælder store hastigheder. Andre anv. systemer er det turbo-elekt., det diesel-elekt. og gasturbinen. — Skibenes størrelse er i det store og hele vokset gradvis fra »Asia«, bygget i træ 1850 (83,8 m l., 12,2 m br., 2400 HK, 12,5 knob) og »Great Eastern« bygget i jern 1858 (211 m l., 25,3 m br., 8000 HK, 14,5 knob) til »Queen Elizabeth«, bygget i stål 1939 (314,5 m l., 36 m br., ca. 200 000 HK, 31 knob). — Selve s foregår på bedding hvor kølen lægges, spanter og afstivninger opsættes; på større mod. skibe anbringes dernæst stålplader, som nittes el. svejses sammen. Det første helvejste skib byggedes i 1920, men først senere er man fuldt gået ind for denne form for s, som under 2. Verdenskrig anv. i de såk. Liberty-skibe, som kom ned på en beddingstid på mindre end 1 uge. De i dag byggede handelsskibe deles efter dækkenes antal og udseende i forsk. typer, f. eks: eetdækskib med poop (agter), brohus (midtskibs) og bak (forude), eetdækskib med poop, løftet agterende, langt brohus, bak og med dækhuse på brohus, samt shelterdækskib, d. v. s. skib med et lettere dæk over skibets hoveddæk og uden poop. (Tavle).

Verdensproduktionen af skibe over 100 BRT var 1948 (uden for Sovj.) 2 292 000 BRT (heraf 780 000 BRT dampskibe og 1 512 000 BRT motorskibe), mod 2976000 BRT i 1938 (1152 000 BRT dampskibe, 1 824 000 BRT motorskibe). Under 2. Verdenskrig steg skibsbyggeriet til 13 884 000 BRT i 1943 (heraf 13 092 000 BRT dampskibe, 792 000 BRT motorskibe).

De vigtigste skibsbygningslande var:

	1948	1938
	(1000 BRT)	(1000 BRT)
England	1172	1024

Sverige	244	166
Holland	138	240
Frankrig	136	47
USA	127	160

(1943: 11 580000 BRT)		
Brit. Dominions	124	32
Italien	108	94
Danmark	100	158
Tyskland	0	479
Japan	0	442

skibsbygningstræ, træ til bygning af skibe, oftest kun brugt om egetræ til køl, stævn o. l.

Skibsekspeditionen til Grønlands Østkyst 1891-92 med »Hekla«; leder: kaptajn C. H. Ryder. Sejldes fra Hold with Hope til Scoresbysund, hvor der overvintredes og fjordkomplekset undersøgtes.

skibsfarver el. *skibsmaling*, særlig modstandsdygtige oliefarver indeholdende standolie og holdbare, ofte rustbeskyttende pigmenter; s anv. altid som dækfarver udenbords; som grundfarve anv. møjje. Til bundfarve, der tillige skal forhindre begroning, anv. arsen-, kobber- og kviksølvsforb., der virker som gift.

skibsfører, person, der efter bestået styrmandseksamen har fået til søs mindst 2 år som styrmand el. sætteskipper og derefter har bestået s-eksamen, hvorved han har fået ret til at føre da. skib af enhver størrelse i enhver fart.

skibsinpektør, embedsmand i skibstilsynet el. funktionær i klassifikations-selskab og rederi.

skibsjernban, et bassin, der kan køre på et skråliggende spor fra et lavere-liggende vandspejl til et højere-liggende og omvendt, hvorved fartøjer kan flyttes ml. to vandveje i forsk. niveau.

skibsklædning, beklædningen uden på spanterne af træplanker el. stålplader.

skibslim, d. s. s. marineflim.

skibsliste, fortegnelse over et lands registreringspligtige skibe.

skibsløfteværk, et bassin, der som en elevator kan hæves fra et lavere-liggende vandspejl til et højere-liggende og omvendt, hvorved fartøjer kan flyttes ml. to vandveje i forsk. niveau.

skibsmægler, edsvoren og privilegeret til at formidle befragtningsaftaler og besørge et skibs tolUboUtorretninger.

skibsmåling, bestemmelse af et skibs brutto- og nettotonnage foretaget af statens skibstilsyn.

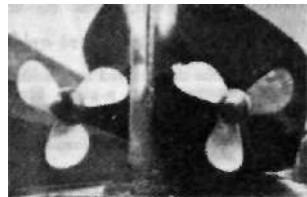
skibssorm, d. s. s. pæleorm.

skibspapirer, dokumenter vedr. skib, ladning, besætning m. m. til brug for havne- og toldmyndigheder m. fl.

skibspenge, eng. *skip inoney*, eng. skat, som fra middelalderen pålægdes kystbefolkningen til udrustning af krigsskibe. Da Karl I. fra 1634 udstrakte s til hele landet, mødte han kraftig opposition (især Hampden); uroen herom fører op til borgerkrigen 1642-49.

skibsregistrering sker i h. t. lovbekendtgørelse af 4. 5. 1927 ved skibsregistreringskontoret i Kbh. Formålet er at give interesserede oplysninger om de rettigheder, der er stiftet m. h. t. skibet samt at skabe retsbeskyttelse for disse rettigheder. Det alm. skibsregister omfatter skibe på 20 BRT og derover.

skibsskrue, fremdrivningsmiddel f. skibe,

opfundet 1836 af J. Eriesson. s består af skråstillede blade monteret på en vandret akse.

skibsskyts, fællesbetegn. for alle under søartilleri hørende ildvåben, såsom flad-banekanoner, luftværnskanoner, maskin- og rekyllkanoner, raketskyts, håndvåben,

Kaliber	Granatvægt	Mundingshast.	Maks. rækkevidde	Skudhast.
cm	kg	m/sek.	m	sk./min.
40,6	1 100	900	ca. 40 000	ca. 2
28,3	370	870	- 26 000	4
15,2	50	850	- 24 000	8
12,7	28	850	- 20 000	- 12
10,5	15	800	- 17 000	- 15
8,8	10	1 000	- 15 000	- 20
4,0	1	850	- 11 000	- 120
2,0	0,13	850	- 5 000	- 500

herunder maskin- og rekylgeværer, maskinpistoler, karabiner, pistoler m. v. Ovenstående oversigt viser forsk. s-s ydeevne.

skibssætning, symbolsk skib af oprejste stenblokke, ofte i forb. med grave fra yngre bronzealder og jernalder.

Skibssætning på Gotland.

Skibsted Fjord, del af Limfjorden, skiller Tyholm fra øvrige Ty.

skibstilsynet, afd. af handelsministeriet, som fører tilsyn med at da. skibe opfylder de udstedte love.

skibstonnage, angivelse af Skibs størrelse, enten i rumtons (brutto-registerton og netto-registerton) el. i vægtons (displacements-ton og dødvægt-ton). (Jfr. tonnage).

skibsværft, anlæg til nybygning og reparation af skibe. Jfr. skibsbygning.

skibsol, overgæret ølsort, fremstillet bl. a. under anv. af såk. røgmalt (malt tørret i røg fra brændende bøgknuder), hvilket giver øllet en karakteristisk røget smag. skidtfisk, ikke madnyttig fisk, nu beteg. f. industrifisk til fremsstilling af fiskemel og -olie.

Skien [ʃe:an], no. købstad (fra 1346), Telemark, ved Skienselvas udløb, næsten sammenbygget med Porsgrunn; 15 000 indb. (1946). S er Telemarks hovedstad. Brekke Museum (gi. Telemarksbygninger). Industri (trævarer, cellulose, papir, jernvarer). Station på Bratsbergbanen og udgangspunkt for den 105 km lange vandvej S - dalen gnm. Bandakkanalen. Henrik Ibsen er født i S.

Skienselva [ʃe:3ns-j], no. elv, afløb for de sørige (Tinnssjø, Møsvatn, Totak, Bandak, m. fl.) dale i Telemark fylke. I Nordsjø NV f. Skien samles afløb ene fra disse søer, og ved Skien opstår den egl. S, som udmunder i Skagerrak ved Porsgrunn. For samfærdselen (Bandakkanalen), tømmerådnningen og kraftforsyningen spiller S en meget stor rolle. S er No.s vand kraftigste elv (744000 HK).

skifer (egl. noget, der er spaltet), hårde finkornede bjergarter, der let lader sig kløve i en bestemt retning. Opstår af ler ved stærkt eensidigt tryk.

skiferhvidt, blyhvidt, basisk blykarbonat. Malerfarve.

skiferler, bjergart, der står på overgangen mellem ler og lerskifer.

skiferolie, olie dannet ved tørdestillation af bituminøse skife, s giver foruden smøreolier benzín- og petroleumslien. produkter. Fremst. bl. a. i Skotl. og Sv. Endv. i Estland, hvor man foruden s udvinder asfalt.

skifrihed (af skifer), den egenskab hos en bjergart at kunne kløves i tynde plader.

skifte, 1) arkit., a) vandret lag af sten i murværk; b) de korte sprag mod grat el. kehl. 2) jur., deling af et bo, f. eks. døds- el. konkursbo; skifteforvalter, dommeren i skifteretten; skiftekommissarier, ekstraord. skifteretter, der

beskikkes til at behandle visse særl. vidtløftige boer; skifteret: domstol, der foretager skifte af boer. Uden for Kbh. beklædes s-retten af den alm. underretsdommer, i Kbh. er 3 byretsdommere s-forvaltere. Visse boer behandles dog af sø- og handelsretten. 3) landbrug, den enkelte mark på en landbrugsejendom. Det samlede areal er delt i fl. skifter el. marker for at man kan veksle med afgrøderne (sædskifte).

skiftedag, d. s. s. fardag. På landet 1. maj og 1. nov.

skifteekstrakt, jur., uddrag af skifte, navnlig i sammensætningen tinglyst s, hvorved en ægtefælle, der efter den anden ægtefælles død skifter med dennes descendenter, giver disse sikkerhed for deres arveparter i hele boet, således at udbetalingen af arveparterne udsættes.

skiftegang, arkit., d. s. s. forbandt, skiftesamling, jur., møde under skiftebehandling af de i boet interesserede, i alm. under skifteforvalterens forsæde.

Skiftet [ʃif-t], farvandet ml. Aland og den finske skærgård.

skiftetale, driftsform ved radiotelefoni, hvorved sending og modtagning sker skiftevis i begge retninger.

skiftning, misfosteragtigt barn; if. folketro et troldebar, som er lagt i vuggen i st. f. et menneskebar.

skihop, en skiløbers spring fra særlig bane, hovbakke, som efter en stejl hældning svinger udefter og slutter brat. Hoppet består af tilløb, afsæt, svæv, hvor kroppen holdes stærkt forover, mens skiene er omtr. vandrette, nedslag og afløb, der i reglen slutes med et sving. Hoppet bedømmes efter længde og stil.

'Skikkild, Chresten (1885-1927), da. billedhugger; Mylius Erichsen statue (1916, Ringkøbing); kat. kirkeskulpturer.

skildpadde, handelsbenævne for visse havskildpaddekjolde. Rygladerne, der kan være 30-48 cm l., 17 cm brede og 3-6 cm tykke, er halvt gennemsigtige, lys- el. mørkegul med brunlige tegninger. De er bøjelige i varmen og kan svejses sammen til store stykker. De opvarmede plader presses ml. stajplader Og poleres for at opnå en smuk glans.

skildpadder (ty. Schild skjold) (Che'lonia), krybdyrorden. Tandløse, kæberne dækket af hornskeder, kroppen indesluttet i et skjold af hornbeklædte benplader; disse er dels hudknogler, dels omdannede hvirveltappe, ribben og bugribben. De fleste s kan trække hoved, hale og lemmer ind under skjoldet. Kraniet er kraftigt, ledbenet ubevægeligt. Overvejende rovdyr, en del land-s planteædere. Æg-læggende, s deles i 4 underordner, en omfattende hav-s, en omfattende visse trop. ferskvands-s (matamata), samt endelig en omfattende flod-s, s er knyttet til varmere egne.

skildvagt (ty. Schild skjold), væbnet soldat, der står på post; vagtpost.

skilfinger (sv. [ʃilv-], sv. sagnkongeat. skillemon, mønter, oftest af uædle metaller, der opdeler hovedmønt i mindre enheder; i nyere tid lovligt betalingsmiddel inden for begrænset beløb.

skillerumsforbandt el. skorstensforbandt, et forbandt som ill. viser.

s kiiler umstten el. (bedre) p ^ p skillevægsten, mursten, der l i i f j « ^ ^ er 1,5 gange så brede som b r i i. T z 0 normale og bruges til indvendige vægge, for hvilke 1/2-stens tykkelse er for lidt og 1/1-stens for meget.

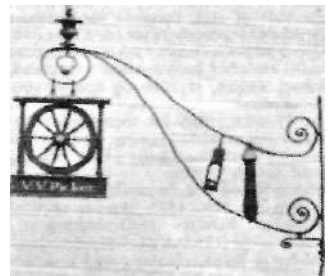
skilletegn, d. s. s. interpunktionstegn. skilling, tidl. da. og no. sølvmønt, ind-

ført efter tysk forbillede (Schilling) af Christoffer af Bayern og holdt sig, efter 1771 af kobber, til kronemøntens indførelse 1875; betegn, anvendtes også derefter om toeren.

skillingsviser, småtryk af viser om aktuelle begivenheder, med forkærlighed for det rædelselsvækkende. Oftest »trykt i dette år« og anonyme; solgt på gaden. Alm. i 18. og første halvdel af 19. årh.

skilsmisse [ʃille + oldn. missa tab], opløsning af ægteskab ved dom el. bevilling, s kan meddeles ved bevilling efter forudgående separation, hvis begge ægtefæller ønsker s, efter 1 1/2 års forløb; hvis kun den ene af dem ønsker s, efter 2 1/2 år forløb. Hvis separation ikke tidl. er meddelt, skal der foreligge særlige grunde, der opregnes i ægteskabsloven af 30. 6. 1922, for at en ægtefælle kan opnå s. I disse tilf. finder s sted ved dom, medmindre parterne er enige om at ønske sagen afgjort ved bevilling. De vigtigste s-grunde er 1) faktisk opførelse af samlivet p. gr. af uoverensstemmelse i 4 år, 2) den anden ægtefælles ensidige opførelse af samlivet igennem 2 år, 3) den anden ægtefælles forsvinden, når 3 år er gået siden sidste efterretning om, at vedk. var i live, 4) utroskab, 5) udsættelse for smitte af kønssygdom, 6) mishandling, 7) den omstændighed, at den anden ægtefælle idømmes straf af en vis varighed. - Samtidig med s vil der blive truffet bestemmelse om ægtefælles gensidige underholdspligt, ligesom fællesboet skiftes - hvis dette ikke er sket ved en forudgående separation. Fordeelingen af børnene sker principielt under hensyn til, hvad der stemmer bedst med deres tarv.

skilt (ty. Schild skjold), egl. kendetegn for en forretning el. et hus, ofte med afbildning af salgsvarer; s fandtes allerede i Pompeji. Middelalderens »talende« s gav husene navne, en skik, der er bevaret i apoteknavne. Værtshusene og håndværkerne påkaldte opmærksomheden med

Københavnsk drejerskilt fra ca. 1850.

8 ofte udført i kunstfærdigt smedearbejde, s forsvandt, efterhånden som husnumre indførtes.

skimlet (oldn. skim glans) kaldes løden hos husdyr, når ufarvede (hvide) hår er blandet med farvede hår; alt efter disses farve tales da om sorts, grås, bruns el. røds. Skimlede dyr bliver med alderen lysere.

skimmel, 1) en skimlet hest; 2) d. s. s. skimmelsvamp.

skimmelbiller, små brune biller, tilhørende fam. Cryptophagidae og Lathridiidae. Lever af skimmel og mug. Kan være generende i huse.

skimmeløst, samlet betegn, for osterorter, ved hvis modning skimmelsvampe medvirker.

skimmelsvampe (oldn. skim glans), populære betegn, for svampe, der dannet et hidvidt el. farvet, ofte skjoldformet, lag på organiske stoffer (slytetøj, brød, læder osv.). Til s regnes bl. a. pensel-skimmel.

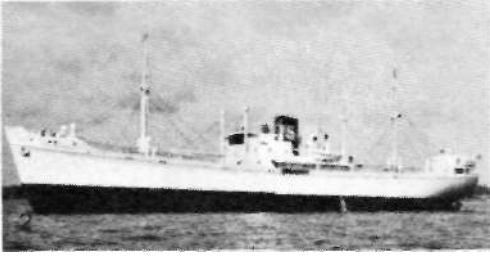
skind, aflået og ofte også tilberedt (garvet) hud af forholdsvist mindre dyr som får, ged o. l.

skinder, ældste nord. betegn. for garver (jfr. det kbh. gadenavn Skindergade). skindvingede, forældt fællesbetegn. f.

SKIBSTYPER "in

Dansk passagerskib »Kronprins Frederik«.

»Kirsten Skou«.

og passagerskib

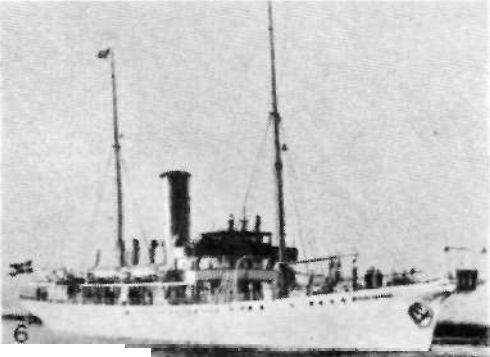
Amerikansk victory-skib »The United Victory«.

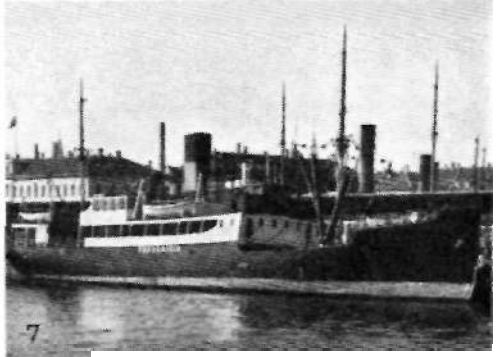
Dansk fragtskib »Poul Carl«.

Dansk tankskib »Esso Nyborg«

Dansk kabeludlægger »Store Nordiske

Dansk indenrigs-fragtskib »Fredericia«.

græshopper, fårekylinger, ørentviste m. fl.

skindød, betegn. for en dedlignende tilstand, hvor der ved genoplivningsforsøg (i første række kunstigt åndedræt) er mulighed for at kalde vedk. til bevidsthed. Ses først og fremmest ved forsk. kvælningsstilstande, elektricitetsulykker og hos nyfødte børn.

'Skinfakse, i nord. mytol. dagens hest. 'skin'kel (holl.), søv., vire fra bomnokken til øverste gerdblok.

skinkemuslinger *QPinna*, store, tyndskallede, skinkeformede muslinger. Varmere have.

'skin'ker (gr. *skinkos*) ('*Scincidae*'), øgler m. mere el. mindre reducerede lemmer. Levendefødende. Har udviklet forsk. typer af moderkage. Trop. ørkendyr.

skinne, *kir.*, fast, stiv bandage af metal, træ el. gips til immobilisering af en ekstremitet f. eks. ved benbrud.

skinnebenet (*tibia*), den kraftigste af underbenets knogler. Den øverste del indgår i dannelsen af knæleddet med to brede fremspring. Det midterste parti har en skarp kant, der ligger umiddelbart under huden på forsiden. Nedadtil breder knoglen sig igen noget ud og danner det indv. ankelfremspring og indgår i fodleddet.

skinnebensår (*ulcus cruris*), kronisk sårdannelse på skinnebenet p. gr. af dårligt kredsløb, oftest forårsaget af åreknuder. I sjældne tilf. kan de skyldes syfilis. Behandles nu ved Bisgaards metode.

skinnebremse, ved sporveje og hurtigkørende motortog anv. elektromagn. bremse; består af parvis anbragte slæbescokke af stål, afhængt på undervognen tæt over skinnerne. Når elektr. strøm sendes gnm. skoene, bliver de magnetiske og trækker sig fast til skinnerne, hvorved bremsningen indledes.

skinnebrynje, brynje af lodrette og vandrette jernskinner, der er sammenføjede på klink.

skinnefri vejforbindelser, betegn. for de i h. t. lov nr. 28 af 1. 2. 1930 (vejkradsloven) anlagte viaduktanlæg til afløsning af niveauskæringer ml. jernbaner og veje.

skinner til jernbaner og sporveje, som opr. blev fremstillet af støbejern og derefter af svejsejern, fremstilles nu af stål. Ved tilstæn. af egnede mængder mangan og silicium forøges s-s slidfasthed og hårdhed, s til spor med sær, stærkt slid, f. eks. til kurver, fremstilles ofte som dobbeltstål-s, d. v. s. af en blødere, sejgere stålart i krop og fod og en hård og mere slidfast stål i hovedet. Medens man ved jernbaner alm. kun anv. s af viglnesprofilen, anv. ved sporveje, når sporet skal lægges i gader og veje, riller.

skinnesvejsning udføres enten som aluminotermisk s (opfundet 1898 af tyskeren Hans Goldschmidt) el. som elektr. modstandssvejsning (opf. 1877 af amerikaneren Elihu Thomson). Ved den første metode anv. et svejsmiddel, Termit, som kun kræver et meget lille apparatur, og som kan anv. hvor som helst ude på linien, ja endog ved spor i drift, når der haves tilstrækkelig lange pauser ml. togene. Ved den elektr. modstandssvejsning anv. en elektr. strøm af stor styrke, og den kan derfor alm. kun udføres på værksted, men er dog væsentlig billigere end andre metoder. Ved DSB sker sammensvejsning af skinner udelukkende ved elektr. s i DSBs svejseanstalt i Fredericia, som blev taget i brug i 1938.

skinnevandring, på visse strækningsafsnit i jernbanespor optrædende forskydning af skinnerne på langs, s skyldes længdekrafter i sporet, som navnlig kan opstå på fald- og bjergstrækninger, på bremsestrækninger og på strækninger, på hvilke togene sættes i gang, s er meget uheldig for sporet, idet den medfører, at nogle stødspillerum bliver for små, andre for store, s modvirkes ved anbringelse af vandreklemmer på skinnerne.

skinpuppe, det ekstra hvilestadium, der

hos oliebillerne er indskudt ml. 1. og 2. larvetrin.

Ski- og Orterteringsforbund, Dansk (fork. *DSOF*), stiftet 1938. 1948: ca. 7000 medl.

skip distance ['skip 'distns] (eng. *skip* springe), afstand, der overspringes ved korte radiobølger reflekteret fra Heavi side-laget.

Skipper Skræk (amer. *Popeye the Sailor*), tegnefilmfig. skabt i slutn. af 1920'erne af Max Fleischer.

skippund (af *skib*), ældre da. og no. handelsvægt = 20 lispund. Anvendtes navnlig i søhandelen.

'skipæn (glda. *skipæ* indrette), distrikt (1-4 s pr. herred) i Danm.s ledingsordning; hvert s stillede et fuldt bemandedt skib.

'Skirner, i nord. mytol. guden Frejs sendebud.

'skisma (gr: spalting), især kirkespalting, f. eks. 1054 ml. Rom og Konstantinopel eller 1378-1415 ml. den rom. og den avignonske pave (det store s).

skitse (ital. *schizzo*, af *schizzare* sprøjte, foretage noget flygtigt), udkast til et kunstværk; også = lille fortælling.

Skive, da. købstad ved S Fjord; 13 252 indb. (1948). Gl. kirke, med ..g-sg?^? kalkmalerier fra 1522; Krab-p^jli^V besholm Museum. Industri: ufinjpfvej jernvarer, maskiner m. m. *SZ?jTm* Havn. Station på Langå-S?r?ls-y Struer, S-Glyngøre og S-^E?S'-Vestalling banen. Opr. kongrods (Skivehus); ældste kendte privilegier 1326.

skive, trisse, tovskeve til talje.

skiveblomster, de førformede, regelmæssige blomster hos astersgruppen i kurvblomstfam.

skivefisk (*Cyclopteridae*), fam. af benfisk af de panserkindede orden. Skællose, undertiden m. benknuder. Bugfinnerne omdannet til sugeskeve. Hertil stenbider og ringbue.

Skive Fjord, del af Limfjorden, SV f. Hvalpsund.

Skive Folkeblad, da. radikalt dagblad, gri. 1880. Oplag 1948: 10 000.

skivehjul, massivt hjul på jernbanekøretøj.

Skive'hu's, tidl. kgl. slot og hovedgård ved Skive, nævnt i kong Valdemars jordebog. Hovedbyggn. fra 1719 og 1866; fredet i kl. B. Nu indrettet til hotel.

skivesnegle (*Planorbis*), ferskvarul-lungesnegle, skallerne oprullet i eet plan.

skivesvampe (*Discomy ce'rineæ*), af d. af svampe, hvis sporeleje tilsidst breder sig over en større flade (skive). Fl. arter er farlige snyltere på nåletræer. Hertil hører også morklerne.

skiveøkse, øksestype fra ældre stenalder hugget af en flintskive, hvis kant danner æggen.

Skive Å el. <Ka'rup Å, da. vandløb, fra sammenløbet af Bording Å og Skygge Å, gnm. Alheden til Skive Fjord.

'Skivum-stenen, da. runesten (Ålborg amt) fra Jelling-gruppens tid.

skizofreni, anden stavemåde for schizofreni.

skjald (oldisl. *skald*), betegn. for de (no.) isl. digtere i oldtid og begyndende middelalder, især anv. om de unge isl. storbonde-sønner ml. 900 og 1300, som omsatte deres litt. talent i smigrende fyrstedigte og derved skaffede sig optagelse i udenlandske konge- og fyrstehjerder, undertiden tillige hæder og store gaver. Jfr. skjaldedigtning.

Skjaldbrei5 ['sgjaltræiä], 1060 m h. vulkan i Island, N f. I-Ingvellir. S har ikke haft udbrud i hist. tid.

skjaldedigtning, en spec. no.-isl. digtning. Ældste s er fra 9. årh.s første halvdel, s ebbeer ud i No. i slutn. af 10., på Isl. i slutn. af 13. årh. s er indtil 12. og 13. årh. mundtlig overleveret, optegnes derefter i sagaerne, især kongesagaerne, hvor digtene har stor bet. som hist. kilder. Der anv. i s kunstfærdige versemål, poetisk ordvalg (*Jieiti*) og sdringe omskriv-

Laurids Skau.

Johan Skjoldborg.

ninger indenfor substantiverne (kenninger) og meget fri ordstilling, s er udpræget beskrivende, kampskildringer foretrakkes. Mange af digtene blev fremført for no. og andre konger og fyrster. Forfatterne, hvis kunst består i den sproglige ikklædning, ikke i varierende af emnevalg, kendes som regel.

skjaldemjøden, i nord. mytol. den inspirerende drik, som Odin stjæler fra jætten Suttung.

Skjalfandaflljöt ['sgjalvandaflljout], elv i N-Island fra Vatnajökull til Skjalfandi, danner GoSafoss.

Skjalfandi ['sgjalvande], indskæring på Islands N-kyst, SSÖ f. Grimsey.

'skjal'ler (glda. *skal* de larve; hentyder ti de modne planterens raslen) r^ (Rhinanthus), slægt af maske- *S?l?j&p* stamfanus; enårige halv- *J^li?ws* snyltere. Kronen gul, bægeret ^s^?^? opvuset og sammentrykt. 3 Jg« arter i Danm. Alm. er liden '??ap' s (R. minor).

Skjaln Hvide (d. 1113), da. stormand, deltog i slaget ved s, U Niså i Halland 1062, foretog W ca. 1090 et tog mod venderne T fra hævne broderen Avtes drab, opfostrede vennen Erik Ejegods søn Knud Lavard. tt

Gav navn til slægten Hvide. ra Skjeggedalsfossen [Jæg:-9da:ls-], no. vandfald, Har- J danger, NØ for Odda. (

Skjeldbor'g ['skæl-], *Axel* (i. * 1895), da. maler; medl. af »Den Stor fere Udst.« fra 1945; dyremo- skjaller. tiver fra Saltholm.

Skjerbæk ['skæ:-], *Oluf J.* (f. 1885), da. embedsmand og kons. politiker. Over- insp. f. btirietorsorgeii 1923. Medl. ar Folketinget 1936-43.

Skjerne ['skarns], *Godtfred* (f. 1880), da. musikhistoriker. 1932-43 direktør for Det Kgl. Assistenshus og fra 1931 direktør for Musikhist. Museum.

Skjerstadjorden [larstafjorron], den mellemste del af Salfjord i No.

Skjöld, da. sagnkonge, skjoldungernes stamfader.

skjöld (egt. kløvet træstykke), 1) dækvåben af træ el. metal til værn for legemet mod hug og stød; 2) hovedbestanddel af det heraldiske våben.

skjöldbiller (=Cassida), bladbiller. Hvelvede, forbrystets og dækvængernes rande forlænget ud over kroppens sider. Flade larver, skjult under et skjold af ekskrementer. På kurve- og korsblomster. Den plettede s (C. nebulosa) skadelig på roer. skjöldborg, ring af krigere med løftede skjolde.

'Skjöldbor'g, *Johan* (1861-1936), da. forfatter. Husmandssøn. Lærereks. 1881, landsbylærer til 1902. Gennembrud m. husmandsromanerne *En Stridsmand* (1896) og *Kragehuset* (1899), der fik social virkning. Om herregårdsarbejdere handler *Gyldeholm - Per Holt* (1902-12), om gårdmandsklassen *Bjeerregården* (1904) og *Nye Mænd* (1917). 1897 sangen *Når vintrens rinder*, 1925 skuespillet *Slægten*. S-s sociale tendenser er forenet med rummelig menneskelighed, smukt udtrykt i *Min Mindebog* (1934-35). (Portræt).

skjöldbregne (*Po'lystichum*), slægt af engelsødfam. Bladene dobbelt fjersnitdelte. Sporehusene dækket af et kredsrunder slør. Fl. arter dyrkes på friland.

skjöldbrusk (*cartilago thyreoidea*), den største af strubehovedets bruske.

skjoldbruskirtelen (*glandula thyroidea*), kirtel på Halsens forside. Den består af et smalt midterparti og en højre og venstre sidelap, s vejer 35 til 50 g. Vævet er opbygget af kirtelceller, der er anordnet i små sække. I sækkene findes det sekret, som kirtelcellerne producerer. Det afgives herfra til blod- og lymfekarrene, der findes i stor mængde i kirtelvævet. Det virksomme stof i sekretet kaldes thyroksin og spiller en afgørende rolle for organismens stofskifte. Produceres thyroksinet i for ringe mængde opstår sygdommen myxødem med hudfortykkelse og nedsat stofskifte, medens en for stærk produktion fremkalder Basedows sygdom. Ved mangelfuld udvikling af s hos spædbarnet opstår dværgvækst.

skjoldbue, bærende bue f. hvælv, muret langs rummets væg.

skjoldbukkel, metalbue, der sad midt i skjoldet og dækkede hånden.

skjoldcikader, d. s. s. horncikader.

skjolddræger (*Scutellaria*), slægt af læbeblomstfam. Blomstens 2-læbede bøger har på overlæben et skjoldformet vedhæng. I Danm. vokser i enge og grøfter almindelig s (*S. galericulata*); fl. arter er prydanter i haver.

skjolddyr, da. navn for glyptodonter.

Skjoldmose, hovedgård NV f. Svendborg; hovedbygning opført 1662 af Otte Krag, fredet i kl. B.

Skjoldenæs'hol'm, hovedgård NNØ f. Ringsted, 1429 i kronens eje; 1567 blev

den gi. borg nedbrudt; 1662 solgt til Henrik Muller; har senere tilhørt bl. a. U. F. Gyldenøve, og siden 1794 slægten Bruun de Neergaard. Hovedbygning fra 1766; fredet i kl. A.

skjoldfod, heraldisk betegn. for skjoldets nederste trediedel, begrænset ved en vandret linie.

skjoldformet kaldes et blad, hvis stilk er fæstet inden for bladpladens rand, f. eks. landløber.

skjoldhaler (*Uro'peltidae*), ganske små slanger, beslægtede m. kvælerslanger. Lever nedgraved i jorden; halespidens ender m. skjoldformede skæl. Indien.

skjoldholder, i heraldikken de figurer, der holder skjoldet, s hører til de såkaldte herald. pragtstykker. (Se Danm.s Rigs-våben).

skjoldhoved, heraldisk betegn. for skjoldets øverste trediedel, begrænset af en vandret linie.

skjoldkrebs, fællesbetegn. for storkrebs, hvis krop er dækket af et skjold. Hertil tilhørende krebsdyr, lyskreb, mysider og cumaceer.

skjoldkrybdyr, fællesbetegn. f. krokodiller og skildpadder.

skjoldlus (*Coccidae*), m. cikaderne beslægtede insekter. Hannerne ofte lemme-løse, skjoldformede, dækkede af et vokslag; bliver siddende oven på æggene. Hannerne oftest vingede. Adsk. s er skadelige på kulturplanterne; således er kommaskjoldlus alm. på frugttræer fra friland, fersken-skjoldlus på fersken-træer i drivhus og den gule palme-skjoldlus på tykbladede planter i stue og drivhus. Af andre udvindes voks og shellak. Parthenogenese hyppig. Hertil bl. a.

Skjoldlus. T. v. hun (skjoldet fjernet), t. h. han.

cochenille-s, komma-s, uldlus, streglus m. fl.

skjoldmøer, mandhaftige kvinder, som i vikingetiden optrådte som krigere jævnsides med mændene.

'Skjoldnæs, nordvestpynten af Ærø. Fyr. 22 m høj.

skjoldtæger, d. s. s. stinktæger.

'Skjoldungen, vejrstation ved Grønl.s østkyst, 63°40' n. br.

skjoldunger, da. sagnhist. kongeslægt i Lejre, stammende fra en kong Skjold; omfattende tre grupper: ældre s-æt (Halvdan, hans sønner Roar og Helge og sønnesønnen Rolf Krake), yngre s-æt (Ingjald) og yngste s-æt (Harald Hildetand), s-s hist. kendes bl. a. fra brudstykker af en (i sin opr. isl. form) tabt isl. Skjoldunge saga, benyttet til indledn. af Knytlinga saga og kendt i lat. udtog fra 1596.

skjulde fejl, fejl v. en salgsgenstand (navnlig husdyr), som forringer dennes værdi og som ikke lader sig opdagge v. en alm. opmærksom undersøgelse fra købers side, el. hvis opdagelse forudsætter særlig sagkundskab. Væsentl. s berettiger til handelens ophævelse el. krav om omlevering, mindre væsentl. til prisafslag. Dog skal s, der ikke skyldes svig fra sælgers side, gøres gældende inden for 1 år.

'sklera (gr. *skieros* tør), øjets senehinde.

skle'ra'rling, ring af benplader i øjets senehinde, nærmest hornhinden. Findes hos øgler o. a. krybdyr.

skieren'ky'm (gr. *skléros* tør, hård + *enchyma* det igdytte), 1) bastvæv, 2) stenceller (hos planter).

skle'ritis (*sklera + itis*), betændelse i øjets senehinde.

'sklero- (gr. *skléros* tør) hård.

sklerodakty'li' (*sklero-* l- gr. *daktylos* finger), kronisk sygdom, ved hvilken huden på fingerenderne bliver tynd og fast.

skleroder'mi', pletvis fast fortykkelse af huden.

Sklero'litcemen't, magnesiacement, der udvøres i magnesiumsulfatopløsning og ikke er hygroskopisk.

sklero'me'ter, apparat til bestemmelse af krystallers hårdhed ved ridsning. Prøvestykket anbringes under en belastet spids af stål el. diaman og forsnydes horisontalt med jævnt hastighed. Det antal g. spidsen må belastes med for at give en 0,01 mm bred rids, er mål for hårdheden.

skle'ro'n (gr. *skléros* hård), aluminiumlegering med 3% kobber 12% zink og mindre mængder mangan, jern og silicium; den lader sig forædle ved afkøling og anløbning.

skleroproteiner (*sklero-* + *protein*) el. *albuminoider*, proteinstoffer, der bl. a. findes i brusk, negle og hår.

skle'rose (*sklero-* + *ose*), med., forhærdning. Man taler dels om s af knoglemarv (osteos), men navnlig om s af årer (arterio-); visse nervesygdomme har det selvstændige navn dissemineret s og (amyotrofisk) laterals.

sklero'sko'p (*sklero-* l- *skop*), en standardiseret apparat til måling af metallers hårdhed v. hj. af fra forsk. højde faldende hammer med diamanthodspids.

skle'ro'tie (gr. *sklérotos* hårdhed), knoldformet ansamlng af myceliet hos forskellige svampe. Kendt er meldrøjer i rugaks. På s opstår frugtlegemer.

skleroto'mi' (*sklera* + *-tomi*), operation, hvis formål oftest er at nedsætte øjets spænding.

sko, fodtøj med overlæder og bagkappe. s hørte til romernes festdragt og blev anv. i middelalderen. Opr. syet af eet stk. læder. Siden ca. 1600 består sålen af flere lag tykt læder med hæl. Jfr. skotojsfremstilling.

'Skobelev [-ef]. *Mihail Dmitrijevitj* (1843-1882), russ. general; udmærkede sig i den russ.-tyrk. krig 1877-78 (Pieven, Sjøipkasset).

skocreme, voksholdig, blød masse som blødgør og blanker læder og samtidig forøger dets modstandsevne, især mod vand. s består af voks (karnaubavoks, nu ofte det billigere montanvoks) og paraffin, samt farvestoffer, idet voks-

satsen samt. tilsættes et passende opløsningsmiddel, f. eks. terpentin, el. emulgens, f. eks. med sæbeopløsning.

skod, søv., d. s. s. skot.

'Skoda, *Joseph* (1805-81) østr. læge; prof. i Wien. Særlig kendt for sin *Abhandlung über Perkussion und Auscultation* (1839), hvor disse undersøgelsesmetoder udvikles til fuldkommenhed.

Skoda-værkerne [Jkoda], cech. maskin- og våbenfabrik i Plzeň, grl. 1859, 1869 overtaget af Emil von Skoda (cech. Skoda) (1839-1900) og af denne udvidet til Østrig-Ungarns største rustningsforetagende. 1899 A/S 1920-38 ejedes aktiemajoriteten af Schneider (Creuzot); 1939 overgik S til Reichswerke Hermann Göring; efter 2. Verdenskrig ejes S af den czechoslov. stat.

Skodborg, da. landsby, 22 km SV for Kolding (S f. Kongeåen), 698 indb. (1945).

Skodborg, andet navn på Kongeåen.

skodde, ro baglæns (idet den roende skyder årerne fra sig).

Skodsborg [skos-], nordlig forstad til Kbh. (Søllerød kommune), ml. Tåræk og Vedbæk; 1539 indb. (1949). Station på Kystbanen.

Skogstapeten [sko'(j)s-], et vævet tæppe med figurer fra Skogs kirke i Sv. fra ca. 1100; nu i Historiska museet i Sthlm.

sko [skok] 1) også *hob*, samling korneg, parvis opstillet på marken efter mejning- og 2) gi. da. tællemål = 3 snese.

Sklo'kloster, sv. herregård NV f. Sthlm. I middelalderen kloster; 1611 af kongen

skænket til H. Wrangel, hvis søn C. G. Wrangel 1654-57 opførte det nuv. slot; gnm. Brahe'rne nedarvet til slægten von Essen. Enestående velbevarede interiører fra 17. årh., store kunstsamlinger.

sko'last (lat. *scho'lasticus* lærer, af gr. *scholastikos* være lærer), middelalderlig betegn. for videnskabsmand.

skolasti'cisme (gr. *scholazein* være lærer), skolastisk metode, væsentl. bestående i granskning og kommenteren af autoriteters skrifter.

skolastik, (gr. *scholazein* være lærer), betegn. for den middelalderlige filosofi, hvis hovedopgave var at forene den kristelige tænk. med den overleverede filosofi, først Platon, senere Aristoteles, s blomstrede i 13. årh. med høj-s, hvis hovedrepr. var Thomas af Aquino.

sko'lastiker (gr. *scholastikos* være lærer), dyrker el. tilhænger af skolastiske systemer el. skolastisk metode.

skolddehuller, nedadvendende skydehuller i en til forsvaret indrettet murkrans. Herigennem kunne der også hældes kogende vand, brændende beg, smeltet bly o. l. ned over angriberne.

skoldkopper (af *skolde*) el. *skålkopper* (*varicellae*), akut epidemisk infektions sygdom, sandsynligvis fremkaldt af et filtrerbart virus. Efter en inkubationstid på 14 dage kommer der pludselig et udslæt på huden af små blærer, som hurtigt brister og efterlader et lille, overfladisk sår. Der dannes en skorpe, som afstødes i løbet af en uges tid uden at efterlade ar. Næsten altid godartet. (I11. se tavle Bornesydomme).

skole (gr. *scholé*, egl. fritid, lærd syssel), 1) institution, der giver systematisk underv. ved særl. lærere. En folkeskole begynde først i 18. årh. Foruden almenskole (i Danm. mellem-sk., realsk. og gymnasiet) findes fagskoler, for mere spec. udd. de højere læreranstalter, tekn. sk. og handels-sk., landbrugssk. m. m. 2) bygning, hvor der holdes s. 3) meeting med fælles an-

skolebespisning

skuelser indenfor filos., videnskab, kunst, litt., politik m. v.
skolebespisning (varm mad el. såk. skolefrokost) kan fra 1948 ydes gratis til alle folkeskolebørn (tidl. kun til trængende).
skolebibliotek, i ældre tid latiniskolenes bibl., nu alm. bibl. for lærere og elever. Den såk. skolelæstue har givet mulighed for at samle alt biblioteksarbejde med børnene i et særlokale, udstyret som klasse, men med roler til udlånssamling, håndbøger og undervisningsmateriale til den særlige emneundervisning. Under tiden virker s somoffentl. børnebibl. med tilskud fra stat og kommune.

skolebygninger, 1) Danm. er midtkorridorskole, sidekorridorskole og aula-skole, alm. Der er tendens til at bygge s i etage (især for småbørnsafd.).

skolecentraler, samlinger af skolemateriel. Drives i alm. i forb. med de offentl. bibl. 1946: 23 s i Danm.

skolecit [-'sit] (gr. *skolēkēs* orm), *CaAl₂Si₂O₁₀(OH)₂*, monoklin zeolit; svulmer ormførmigt op ved opbedning.

skolede planter, planter der har været priklet (udskolet) i planteskole.

skoledirektion, i Danm. den kaldende og admin. myndighed for folkeskoler på landet (1 s for hvert amt) og i Kbh. **skoledirektør**, den tilsynsførende for hele kommunens skolevæsen i Kbh., Frederiksberg, Gentofte og købstæder med over 20 000 indb. 1 Kbh. er s skoledirektionens forretningsfører.

skoledistrikt, den del af en kommune, der sender børn til samme skole. Det tilstræbes, at de mindre børn højst har 2½ km, de større højst 3½ km til skole.

skoleembedseksamen, oprettet 1883 ved Kbh.s Univ. til afløsning af latiniskolelærereksamen fra 1775, nu afgangseksamen fra det filos. og mat.-naturvidensk. fakultet ved Kbh.s Univ. og fra det humanistiske ved Aarhus Univ. Til s kræves ved det filos. fakultet 2 gymnasiefag, deraf eet hovedfag og eet bifag, ved det mat.-naturvidensk. 4 fag, hvoraf eet hovedfag. s giver adgang til lærerembeder ved gymnasierne. Titel: cand. mag.

skoleflag, anordnet af justitsmin. 1934, et lille gult af politiet stempelt flag, som i beskyttelsesøjemed kan føres af skolebørn el. lign., når de i trop skal krydse befærdede kørebaner.

skolefond el. **amtsskolefond** (oprettet 1856) fordeler statslikvidens til det komm. skolevæsen i det pågæld. amt og afholder udgifter, der vedrører hele skoleråds kredsen. s bestyres af skolerådet.

skoleforbund, 1) sammenslutning af 2 el. fl. kommuner om fælles ordning af skolevæsenet; 2) fælles undervisning i sløjd og husgerning af børn fra fl. skoler.

Skoleforening, Sønderjysk, dansksindet forening, stiftet 1892 (som Den Nordslesvigske Skoleforening) for at afbøde følgerne af den preussiske skolelov 1888, der næsten udrødte dansk af de sønderjyske skoler. Skaffede især midler til at sende ubemidlede børn til da. efterskoler og højskoler, da de preuss. myndigheder efter evne hindrede da. hjemmeundervisning, 1914 ca. 11 400 medl. Efter genforeningen reorganiseret 1921 (navneskifte) for at støtte dansk skolevæsen og folkeoplysning. S f. den nye grænse s. m. arb. i Nordslesvig. Medlemstal 1948 28 000.

skoleglider, svæveplan til øvelsesbrug. skolehjem, opdragelseshjem med egen skole for børn, som har vist sig at have en særlig vanskelig karakter el. har udvist meget slet opførsel. 1949 fandtes 5 s for drenge og 3 for piger med henh. 365 og 113 pladser.

skolehygiejne, læren om 1) skolernes hygiejniske indretning, 2) tilsyn af eleverne ved skolelæge og -sygeplejerske.

skoleinspektør, 1) lederen af en kommuneskole; 2) (stads-) i købstæder under 20 000 indb. med fl. skoler lederen af byens skolevæsen.

skolekomedie, opr. lat. komedier (antikke og nye), opført af peblinge el. studenter som taleøvelser, i Tyskl. fra ca. 1500; siden udvikles genren på modersmålet, i Danm. bl. a. af Christiern Hansen og Hieronymus Justesen Ranch.

skolekommission, udvalg der fører tilsyn med og styrer folkeskolerne i en kommune, enten alene el. i forb. med skolenavn. Medlemstal efter antal skoler i kommunen, dog mindst 5, højst 15. Valgt af kommunalbestyrelsen (i Kbh. skoledirektionen) efter indstilling fra forældrene ved de forsk. skoler. Findes der skolenavn ved alle skoler i en kommune, vælges 3, 5 el. 7 af s-s medl. af kommunalbestyrelsen uden indstilling fra forældrene, og 2 medl. bl. de forældrevalgte medl. af skolenavnene, s bestemmer lærebøger, Ordner årsprøven og giver indstilling om nye lærere.

skolekonsulent, 1) d. s. s. statskonsulent; 2) d. s. s. amtsskolekonsulent.

skolekøkken, lokale i skolen, hvor undervisning, i alm. husgerning gives. Første s i Danm. oprettet 1893, obligatorisk siden 1937.

skolelæge, læge, der i offentlige skoler fører kontrol med elevernes helbredsstand gnm. reglm. undersøgelser og tillige virker som skolens hyg. rådgiver.

skolelærerlitteratur, retning i da. litt., opstået i 1860erne, anses for en gren af hjemstavnsdigtingen (s. d.).

Skolemuseum, Dansk, 1887-1934 navnet på Statens Pædagogiske Studiesamling.

Skolen for Arbejdsledige, ældre navn på Kofoeds Skole.

skolenavn, 1) tilsynsorg for en enkelt kommuneskole, erstatter forældreråd; kan efter 1. 4. 1950 oprettes, hvis kommunalbestyrelsens flertal el. halvdelen af forældrene ønsker det; ellers repræsenteres forældrene i skolekommissionen, s består af 3 el. 5 forældrevalgte medl., dog således, at 1 medl. skal vælges bl. de af kommunalbestyrelsen valgte medl. af skolekommissionen, s styrer og fører tilsyn med den påg. skole, i visse anliggender dog s. m. skolekommissionen. 2) et udvalg ved statsgymnasierne bestående af rektor, 2 af skolerådet valgte lærere og 4 af og bl. forældrene valgte medl.; behandler alm. skole spørgsmål til forelæggelse for forældremøder.

skolepenge, afgift fra 2,50 kr. til 20 kr. månedlig, betales i Danm. af forældre med over 3000 kr. i indtægt for børn, der besøger eksamensmellemskolen, realklassen og gymnasiet. Undervisn. i folkeskolerne er siden 1915 gratis.

skolepligt, forældres el. værgers pligt til at sende deres børn i skole, indført ved Danske Lov (1685), men aldrig gennemført; 1814 afløst af undervisningspligt.

skolepsykolog, i Danm. en psykolog, der med en særlig udd. (magisterkonferens el. cand. psyk. efter lærergerning) er ansat ved skolevæsenet (skolepsyk. kontorer) med den opgave at undersøge elever, der viser defekter i intelligens, skolearbejde (f. eks. læseretarderede) el. opførsel, henviser dem til særklasser el. behandling af psykolog el. psykiater og give forældre og lærere råd om den bedste behandling. 1948: ca. 30 s er fordelt på 3 hovedstads-kommuner og 4 købstæder.

skoleradio, radioudsendelser, spec. beregnet på at være et led i skoleundervisning. 1) Danm. fra 1927. Første leder rektor Henrik Madsen; fra 1947: redaktør *Jens Frederik Lavaet*; (f. 1904).

skoleridning, hestens gymnastiske uddannelse som ridehest, sportshest el. spec. som skolerstet ved ridekonkurrence.

Skoleridning. Danmarksmesteren 1948.

skomager, bliv ved din læst

s som konkurrenceart kræver forsk. særl. øvelser, afkortede og friere gangarter, vendinger, sidebevægelser, changeementer, parader o. m. a. Der forefindes programmer med kravene angivet i bedømmelsesgrupper, og øvelserne skal udføres under hestens ubetingede fremadsogen i jordvindinge, rummelige gangarter, idet der tillige for visse øvelser vedk. kræves stærk samling af hesten.

skoleråd, et 1856 oprettet mellemled ml. undervisningsmin. og skolerne; bestående af amtsrådet og repr. for købstæderne. Der er et s for hvert amt. s bestyrer skolefonden.

Skolescene, Dansk, stiftet 1923 med Sv. Methling som kunstnerisk, Th. P. Hejle som adm. direktør med det formål at bringe skoleungdommen lodige teaterforestillinger i tilknytning til deres læstestof i skolen, dels gnm. egne forestillinger dels gnm. andre teatres løbende repertoire samt film. Startede på Casino, nu på Det Ny Teater.

skoleskib, sejlskib til uddannelse af vordende navigatører, i Danm. statskoleskibet »Danmark« og det private »Georg Stage«.

skolesparekasser, sparekasser for skolebørn. Første s i Danm. grl. 1874. Samarb. med alm. sparekasser. Opsparingen i 1945-46: ca. 3,1 mill. kr.

skolesygdomme, de sygdomme, der på en eller anden måde står i forb. med skolegangen, dels smitsomme sygdomme, herunder børnesår og utøj, dels nærsynet, holdningsfejl, nervøse forstyrrelser o. a. Skolelægen påser, at s kommer under behandling og bidrager til deres forebyggelse.

skoletandpleje, Tandlægetilsyn og -behandling af skolepligtige børn indførtes i de kommunale skoler på Frederiksberg 1910, i Kbh. 1923, s var i 1949 indført i 80 af 88 da. købstæder og i 352 af 1303 landkommuner.

skoletilsyn foretages i Danm. fra 1949 af skolenavn og skolekommission, i Kbh. af skolenavn. På landet og i Kbh. har skoledirektionen overtilsynet, i købstæderne undervisningsmin. Sognepræsten har tilsyn med religionsunderv. Eksamenstilsyn privatsk. har en af ministeriet godkendt tilsynsførende.

skoleår, perioden for en skoleklasses arbejde, tidl. og på landet fra apr. til apr., iøv. mest fra juli til juli. Afsluttes med en årsprøve el. en eksamen.

skoli'ose (gr. *skolios* krum + *-ose*), sidekrumning af ryggraden, så denne bliver S-formet. s findes ofte sammen med kyfose (kyf-). Kan skyldes sammenbrud af rygsøjlen (tuberkulose), lammelse af rygmuskler (børnelammelse) el. skæv belastning.

skolo'pen'dre (gr.) (*Chi'lopoda*), orden af leddyr. Et par lemmer på hver kropning, lange tynde følehorn; 1. par kroppen omdannet til store giftkroge. Røvdyr, der

lammer byttet m. giftkrogene. Større trop. formers bid kan være farligt for mennesker. Natdyr, i Danm. nogle mindre arter. Betragedes tidl. som hørende til gruppen tusindben.

'skollapper, gruppe af lapper ved Ishavskysten ml. Vångerfjord og Kola; ca. 1600. Ortodokse. Jægere og fiskere med lidt renavl.

'skolest (*Coryphae' noides ru'pestris*), dybhavsfisk af langhalernes fam. Stort hovede, lang afsmalende, tilspidset hale. I det dybe Skagerrak.

skomagerbeg til begning af skomagertråd fremstilles f. eks. af trætræbeleg og talg.

skomager, bliv ved din læst, talemåde, der hidrører fra en anekdote om den oldgr. maler Apelles: En skomager kritiserede en sandal på et af Apelles' billeder, Apelles rettede fejlen, men svarede på

skomagerens fortsatte kritik af selve be- net: hvad der er over skoen, kan skoma- geren ikke bedømme.

skomagerfugl, d. s. s. klyde.
-sko'ning, tilpasning og påsømming af hestesko.

skonnert (eng. *shooner*), skarptbygget sejl- skib med 2, 3 el. fl. mæster kun med gaffel- og stagejil samt topjejl. Moderne s har også bermudasejl.

skonnerbrig, sejlskib med 2 mæster og mærs og ræer på fortoppen. Forældet type.

skonnertrig, rig med gaffel- og stagejil, uden ræsejl. (111. se tavle Sejlskibstyper).

skonrok, no. navn på beskøj.

-sko'p (gr. *skopein* se; undersøge), under- søgelsesapparat.

'Skopas fra Paros (midten af 4. årh. f. Kr.), gr. billedhugger og arkitekt. Deltog i ud- smykningen af mausoleet i Halikarnasos, byggede *Athena Alea-templet* i Tegea og udførte dets gavlskulpturer (rester be- varede). S havde en stærkt personlig, liden- skabeligt bevæget stil.

Skopelos ['sko-], gr. ø bl. de nordl. Spora- der.

-sko'pi' (gr. *skopein* se; undersøge), under- søgelse; tilsvarende adjektivendelse -sko'pisk.

'Skoplje (tyrk. *V'skiip*), by i S-Jugoslavien; hovedstad i Makedonien; v. banen til Grækenland; 92 000 indb. (1948). Jern- banecentrum med handel og en del industri.

skopola'mi'n (af den tid natskyggefam. herende plante *Scopolia + amiri*) el. *hyoscin*, alkaloid, bl. a. i bulmeurt; stærkt berøigelsesmiddel, modvirker kvalme, giftigt i større doser.

'skoptere (russ. *skopets* kastrat), russ. sekt, grl. af en bonde, Selivanov tid. 1832); oppfatter udfra Math. 5.28 ff. og 19. 12 kastrat som en frelsesbetingelse.

Skoropadskij [skara'pat-], *Pavel P.* (f. 1873), ukrainsk godsejer, general. Apr.- dec. 1918 hetman f. det tysk-besatte Ukraine. Siden i Tyskland.

skorpebark, den længdefurede, ujævne bark på mange ældre træer.

skorpelav (*Le'canora*), slægt af skive- laver med skorpeformet lov siddende på sten, mure, træstammer. *L. esculenta* er måske bibelens manna.

skorpi'o'nedderkopper (*Pedi'palpi*) .orden af edderkoppelig. spindlere. Bag- kroppen leddet, forreste benpar lange, tynde, følehornslign. Tropisk.

Skorpi'o'nen (*Scorpius*), stjernebillede på den sydl. stjernehimmel.

skorpi'o'ner 1) *zoöl.*, (*Scorpi'onidae*), or- den af spindlere.

2) par mund- lemmer uddannet som klosakse, det bedste par meget lange. Lang, leddet bagkrop, delt i to afsnit; i bagkrop- spidsen en giftkrog. 4 par såkaldte lung- ger; levendeføden- de, ungerne holder til hos moderen. Rovdyr, der lam- mer byttet m. gift- krogen. Trop., et par mindre arter i

Skorpion set fra oversiden.

S-Eur. Stikkene kan være farlige. - 2) *mil.*, de letteste ballister i tiden før krudtets alim. indførelse som drivkraft.

skorpiönfluer (*Me'coptera*), lille insekt- orden. Ens, oftest plettede vinger; snabel- formet forlænget hoved, bidende munde- dele. Hannen bærer bagkropspidsen opad- fremad bøjet. Larverne i fugtig jord. Et par arter i Danmark.

skorpiöngift minder i virkning om slange- gift, findes i kirtler i bughulen hos skor- pioner.

skorpiönolie, gi. folkemiddel, indeholder dele af skorpiöner.

skorpiöntæge (*'Nepa ci'neria*), flad vandtæge. Forlemmerne omdannet til griben, ændorer i bagenden. Alm. på ganske lavt vand.

skorso'ne'r (ital. *scorza* bark + *nera* sort) (*Scorzo'nera*), slægt af kurvblomsfam.,

salat-gruppen. Flerårige urter med ret store, gule el. purpurfarvede kurve. 100 arter S-Eur. og Centralasien. Lav s (*S. humilis*) vokser hist og her på heder i Danmark. Skorsonerrod (*S. hispanica*), der har lange sorte (indvendig hvide), velsmagende og næringsrige pælerødder, dyrkes som køkkenurt.

skorsten, luftkanal, der giver træk til et

ildsted og samtidig fjerner forbrændings- produkterne fra dette, s anv. også som ventila- tionss til fjernelse af dårlig luft el. lign. - Trækket i s opstår p. gr. af at den varme rög, el. ved ventilationss den varme rumluft, stiger til vejrs, s-trækket øges med forskellen ml. var- megraderne for røgen og den omgivende luft, samt med højden. Træk- ket kan kunstigt for- øges (som ved lokomo- tiver) ved indblæsning af damp el. varm luft, el. v. hj. af mekaniske indretninger som venti- latorer og ventilations- hætter, s må have et passende tværsnit, der skal være så stort, at røgen let kan passere, men ikke for stort, da dette vil nedsætte træk- ket. - Alm. s for indtil 10 ovne i beboelseshuse er 1 sten i kvadrat indvendigt (ca. 23 x 23 cm). Fabrikkskorstene er i reglen frit- stående bygværker, som ofte har betyde- lige højder, både af h. t. trækket og for at røgen ikke skal genere de omkringboende.

ri: røvenselåge
rk: røgkanal
f: fundament.

skorstensejerkraft, kraftsvulst, som udvikles i huden (særligt på pungen) hos skorstensfejere og kaminrensere, der kravler op i aftræksrør og skorstene fra ildsteder, hvor der fyres med stenkul, s først beskrevet 1775 af den eng. læge Percival Pott (1713-88). I Danmark er s aldrig iagttaget.

skorstensforbandt, d. s. s. skillerums- forbandt.

skorstensild, brand i den i en skorsten afsatte sod.

skorstenssten, d. s. s. radialsten.

skot el. *skod* (holl.), *šov.*, skillerum i skibe, spec. de vandtætte s, der deler skibet i fi. uafhængige vandtætte rum, som skal sikre skibet mod at synke ved havari.

'sko'ter, keltisk stamme fra Irl., der i 4. årh. indvandrede til Skotl. og undertvang pikter og briter, s bevarede i Højskot- land deres klaner og kelt. sprog.

Skot-Hansen, *Mogens* (f. 1908), da. jurist og filminstruktør. Fuldmægtig i Under- visningsmin. 1943. Produktionsleder for Ministeriernes Filmudvalg 1944-46; knyttet til UNESCOS filmsektion 1947; s. å. leder af FN's eur. filmfald. Har instrueret en række kortfilm samt helfaflens- filmen *Mit Liv er Musik* (1944).

Skotland, eng. *Scotland* ['skattland], del af Storbritannien og Nordirland, omfat- tende den nordl. del af Storbritannien og øgrupperne Shetlandsøerne, Orkney- øerne, indre og ydre Hebrider; 79 000 km², 5 139 000 indb. (1947). (*Befolkn. og Erhverv* se England²). N- og V-kysten er en skærgårdskyst t med mange øer (Skye, Mull, Islay, Jura) og smalle, dybe fjorde: Firth of Lorne, F. of Clyde og Solway Firth. Østkysten er lavere med færre, større indskæringer: Firth of Forth og Moray Firth. S er overvejende højlund. Det sydskotiske højlund (Southern Uplands) fortsætter Cheviot Hills i Engl. Det afgrænses mod N af det skot- ske lavland, der er dannet ved sænkning langs brudlinier og strækker sig fra Firth of Clyde i V til F. of Forth og F. of Tay i O; overfladen er frugtbar moræne, dybere ligger rige, produktive kulfelter. N herfor hæver sig The Highlands, hvis sydl. del, Grampian Mountains, når 1343 m i Ben Nevis. Dalene er uddybede af istidens gletschere, og i mange træffes

maleriske søer (Loch Lomond). Mod N brydes Grampian Mountains af Glen- moreddalen (gravsænkning), mod NV rejser Northern Highlands sig. Øgrupper- ne består af høje klippeøer af gi. bjerg- arter; på de Indre Hebrider findes dog basalt fra tertiærtiden, størknet i 6-kan- tede søjler, som danner særegne klippe- formationer; bekendt er Fingalshulen på øen Staffa. - *Klima*. S har temp. kyst- klima med milde vintre og kølige somre. Edinburgh har 3,9° C i gnst. for kolde- ste måned, 14,7° for varmeste. Shet- landsøerne har tilsv. 3,5° og 11,6°. Ned- børen er stor ved V-kysten (omkr. 200 cm årl.), mindre ved Ø-kysten (60-100 cm). S deles admin. i 33 grevskaber. - *Kirke*. Reformationen gav S en calvinisk bekendelse og en presbyteriansk kirke- ordning (*Church of Scotland* 1560), dog findes også en bet. anglikansk kirke. Der dannedes fl. gange frikirker, især 1843 (*Free Church of Scotland*). 1929 sammensluttedes kirkerne atter.

Historie. Da Rom år 80 skød grænsen frem til Forth og 120 til Tyne, kom Syd-S under Rom, mens caledonierne i Nord-S forblev uafh. Nye keltiske stammer, især pikter og skoter indvandrede i 4.-6. årh., og samtidig sejrede kristendommen. Normannernes angreb medførte fra midten af 9. årh. S-s begyndende samling, gennemført af Malcolm 2. (1005-34). Hans søn Duncan blev 1040 styrtet af Macbeth, sandsynligvis en keltisk reak- tion, denne inge 1057 af Duncans søn Malcolm 3. I den flg. tid blev eng. ind- flydelse stærk, David 1. (1124-53) ind- førte lensordning efter eng. forbillede, støttet til indvandrede slægter. Vilhelm Løven (1165-1214) søgte støtte hos Fr. mod Engl., en forb., der fik bet. til ind i 18. årh. Da Alexander 3. (1249-86), som 1266 erhvervede Hebriderne og Man fra No., døde uden arvinger, søgte Engl.

at vinde herredømmet i S, men efter mange omskiftelser vandt Robert Bruce (1306-29) 1314 en afgørende sejr ved Bannockburn, og 1328 anerkendte Engl. atter S-s uafhængighed. Roberts søn David 2. (1329-71) modstod dog kun med besvær eng. indblanden og var lang tid ligefrem fange i Engl. Ved hans død besteg huset Stuart tronen. De lå i sta- dig strid med Engl. og de højskotiske klanhøvdinge og støttede sig mod dem til højestejstigheden. Jacob 3. tilstiftede sig 1469 ved ægteskab med Christian I.s datter Margrete Orkney- og Shetlands- øerne, Jacob 4. faldt i slaget ved Flodden mod Henrik 8. af Engl. Den af John Knox indførte calviniske reformation sejrede 1560, hvorved hovedparten af kirkegodset tilfaldt adelen. Dette betød tillige en drejning fra det kat. Frankrig over mod Engl. Marie Stuarts forsøg på at føre de gi. tilstande tilbage mislyk- kedes, og 1603 forenedes S m. Engl. i personalunion, som 1707 (af hensyn til skotske handelsinteresser) ændredes til realunion. Også herefter bevarede S dog egne love og kirke (den presbyteri- anske). Klanordningen opbevaredes* 1747, efter at S fl. gange havde støttet Stuar- ternes forsøg på at vende tilbage. Siden 1885 findes særlig minister f. S.

sko'to'mer (gr. *skotos* mørke), defekter! synsfeltet.

'skotrende, vandafledende rende i indad- gående hjørne ml. 2 tagflader.

skotsk 1) gællisk (hører til de keltiske sprog); 2) skotsk-engelsk.

skotske grader el. *écossais-grader* (ube- rettiget) navn på en række forsk. frimure- riske højgrader.

skotske skole, filos. retning, grl. af Th. Reid, der overfor Berkeleys idealisme og Humes skepticisme fremhævede den sun- de fornuft (eng. common sense) som filo- sofiens grundlag.

skotsk terrier, kulsort, lavbenet terrier, langt firkantet hoved. Yndet selskabs- hund.

skotspær, *arkit.*, d. s. s. kehl.

skotte, *zoöl.*, d. s. s. savagylte.

skotøjsfremstilling drives nu som in- dustri; håndskomageri omfatter bl. a. fremstilling af fodtøj til vanskelige foddere

Else Skouboe. Amalie Skram.

(ortopædisk fodtøj). Man skelner ml. gennemsyret, limet, pløkket, randsyret og vendt fodtøj efter den måde, hvorpå skafket og sålen forenes.

Skouboe [-bo']. Else Johanne Louise (f. 1898), da. skuespillerinde. Udd. på Det Kgl. Teaters elevskole, deb. i Århus 1919, 1921 ved Det Lille Teater, 1922 til Dagmar-teatret, 1931 v. Det Ny Teater. 1926-31, 1932-34 og 1939-40 ved Det Kgl. Teater, hvor hun viste stadig skiftende facetter af sit talent, som især har foldet sig ud i det mod. repertoires erotiske kvinderoletter (Giraudoux' Alkmene i »Amphitryon 38«, Ibsens Nora i »Et Dukkehjem«, Maria Stuart, Pernille, Hedvig i »Vildanden«, Julie i »Romeo og Julie«, Lady Teazle i »Bagtalelsens Skole«, »Medea« i Robinson Jeffers' gendigtning o. a.). Har også filmet (siden 1925). (Portræt).

skov, plantesamfund, hvor træer er den vigtigste bestanddel, s-typerne er meget forsk. I den trop. zone findes regns (stedsegrøn), monsuns og savannes (begge sommergrønne). I den subtrop. zone har man i de varmeste og mest tørre egne m. vinterregn maki og i de mere nedbørsrige egne løvs (stedsegrøn). I den temp. zone findes sommergrøn løvs og stedsegrøn nåles, s-s nordgrænse ligger omkr. juli-istermen for 10°, men bestemmes af antallet af dage, der har over en vis temp. alt efter træarterne. Ugunstig for s-vækst er stærk vind, luftfugtighed og ringe nedbør.

Skov, Einard (f. 1886), da. journalist, fuldmægtig i Udenrigsmin. Pressebureau 1918-23, medarb. ved »København« 1923-27, v. »Politiken« fra 1927 (udenrigspolitisk).

Skov (opr. Schou), Peter († 1883), da. diplomat, 1923-31 gesandt i Moskva, -1934 gesandt i Tyrk. og Græk., -1936 i Polen og Tsechoslov. 1936-37 dir. af Folketorfbundets minoritetsafd., 1937-39 gesandt i Polen. Afsked 1943. Udg. bl. a. *Nationernes Samfund* (1926), *Den Moderne Stat* (1931); *Demokratiets Teori* (1946); *Fredens Forudsætninger* (1947).

Skovbjerg Bakkeø, ca. 2000 km² stor bakkeø ml. Stora og Skern Å. Højeste punkt: Tihøje, Uim.

skovbrand, oftest brand i det tørre græs, lyng o. lign. samt døde grene, nedfaldne el. siddende på træernes nedre dele; ved s af denne art (*bundbrand* el. *lobeild*) dræbes planter og træer ved den stærke, om end kortvarige opvedning. Breder ilden sig i stærk blæst til nåletræernes kroner (*topild* el. *flyveild*), forplanter den sig meget hurtigt. - For at undgå s må der overalt i skoven, hvor der er græs, lyng o. a. brændbart materiale, udvises den største forsigtighed med ild i tørre perioder, særlig i det tidlige forår og om sommeren. Brandbælter anlægges ofte på udsatte steder for at hindre en s i at brede sig.

skovbrug, dyrkning og udnyttelse af skov på en sådan måde, at brugen kan vedvare.

skovbrugseksamen el. *forsteksamen*, afsluttende eksamen ved undervisningen for skovbrugere på Den Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole. Studiet varer ca. 6 år, af hvilke I bruges til en indledende og ca. I til en afsluttende uddannelse på et skovdistrikt.

skovbrugslære omfatter ved undervisn. på Landbohøjskolen skovdyrkningslære, teknologi og savværksdrift, træmålings- samt vare- og markedskere; skovökonomi, skovbrugspolitik og -statistik, planlægningslære og skovbrugshistorie.

skovbryn, udkanten af en skov, hvor træerne har grene helt el. næsten helt til jorden.

skovbuk (*Spondylis buprestoides*), løbebillign. træbuk. Larven i fyr.

skovbukke (*Tragelaphinae*), gruppe af ret store antiloper, oftest m. høje forben. Afrika, Indien. Hertil eland, kudu, nilghai og skriftantilope.

skovdistrikt, i statsskovene en skovriders virkeområde (700-7000, gnstl. 2600 ha) og dermed den admin. enhed, i privatskovbruget den påg. ejendoms skovareal.

skovdue, d. s. s. ringdue.

skovflåt (*Ixodes ricinus*), blodmide. Hunnen suger sig fast på pattedyr, hvor efter den svulmer op og bliver ærterost. Alm. i skove.

skovfoged, skovriderens medhjælper og skovarbejdernes nærmeste foresatte på en skovpart, iværksætter og overvåger de beordrede arbejder og sælger ofte en del af skoveffekterne samt fører alm. tilsyn med skoven. Alle statens og den største del af privatskovbrugets s har bestået sko vfogedeksamen.

skovfogedeksamen er afslutningen på skovfogeduddannelsen, som (1949) planmæssig varer ca. 4½ år; den foregår overvejende på skovdistrikter og er sævel praktisk som teoretisk.

Skovforening, Dansk, stiftet 1888 med skovbrugets fremme som formål, er da. skovbrugets off. organisation og omfatter næsten alle større og talr. mindre skovbrug m. m. 1948: ca. 625 medl.

skovgangsmand, fredløs på Isl. i frihedstiden.

skovgrænse, d. s. s. trægrænse.

skovgræsning, Husdyrs s dreves tidl. i meget stor udstrækning, men blev forbudt i fredskove ved forordn. af 27. 9. 1805; ved skovloven af 11. 5. 1935 gen- toges forbudet, idet statens tilsyn dog under visse omstændigheder kan give tilladelse til s.

Skovgaard, Hans Georg (f. 1898), da. arkitekt. Arbejder især med landbrugs- bygn. samt dekorative opgaver, bl. a. kirkeinventar.

Skovgaard, Joakim (1856-1933), da. maler; søn af P. C. S., elev af samme og af Bonnat; medl. af »Den Frie Udst.« fra 1891. Landskaber (bl. a. fra I tal., Grækenl. og Java), Skildringer fra S-S hjem, alter- og figurbill. m. bibelske motiver: *Englen Rører Vandet i Bethesda Dam* (1888, Nasjonalgall., Oslo), *Kristus I-ører Røveren ind i Paradis* (1890, Hirschspr. Mus.), *Kristus i De Dodes Rige* (1894, kunstmus.). Hovedværker: *freskoudsmyn- ningen af Viborg domkirke* (1901-06), hvor der gives et samlet indtryk af bibel- hist., *mosaikdekoration af apsis i domk. i Lund* (1924-27), udkast til gobeliner til Chr. borg og til glasmalerier, akvareller og bogill. (bl. a. Billedbiblen); har udf. *Dragespringvandet* (afsl. 1923, Rådhuspl., Kbh.) og *Biørnespringvandet* (1900 01,

Joakim Skovgaard: Englene der Åbner Himmeriges Porte. (Viborg domkirke).

Kbh.s rådhus), begge s. m. Th. Binds- bøll. (Hl. se endv. tavle Dansk Kunst II).

Skovgaard, Johan Thomas (f. 1888), da. maler; søn af Joakim S; medl. af »Den Frie Udst.« fra 1930; landskaber, figur- bill., portrætter og kirkelige udsmykn.- arb.

Skovgaard, Kristen (f. 1894), da. land- brugsagkyndig. Studieophold i USA. Sekretær for De Samv. Sjaellandske Land- boforeninger 1922, kontorchef ved Statens Forsøgsvirksomhed i Plantekultur 1938 og professor i landökonomi ved Landbohøjskolen 1942.

Skovgaard, Niels (1858-1938), da. maler og billedhugger; søn og elev af P. C. S.; medl. af »Den Frie Udst.« fra 1891. Landskaber (bl. a. fra Sv. og Grækenl.) og Vesterhavsbill., altertavler (hoved- værk: *Dåben på Pinesdag* (1906, Imma- nuelkirken, Fr.berg)), akvareller, grafik, bogill. bl. a. til da. folkeventyr. Frem- rående også som billedhugger: *Magnus-*

Niels Skovgaard: Magnustenen.

stenen (1898, Skibelund Krat), *Hav- sten* (1916, Kunstindustrimus.), *Grund- vigsstatuen* (19-31, Vartov). S udarb. et rekonstruktionsforslag til en af gavl- grupperne fra Zeustemplet i Olympia.

Skovgaard, Peter Christian (1817-75), da. maler. Fader til Niels og Joakim S. Har i store sjæll. landskabsbill. (bl. a. i

P.L.C. Skovgaard: Blegeplads under Store Træer. 1858. (Kunstmuseet).

kunstmus. og Hirschsprungs Mus.), der hører til hovedværkerne i da. landskabs- kunst, skabt en monumental billedstil, delvis under indflydelse af I. C. Dahl, hollænderne og Claude Lorrain; desuden udført enkelte portrætter, figurbill. og dekorative arb. (Hl. se endv. tavle Dansk Kunst I).

Skovgaard-Petersen, Carl (C. 1866), da. præst. 1912-29 forstander for Dansk Bibelskole, 1929-36 domprovst -i Ros- kilde. Værker om Bibelen og kirk. kunst samt meget læste opbyggelsesbøger.

skovhornugle (*Asio otus*), middelstor, brun- og gulspottet, ni. 2 fjertoppe. Alm. i da. skove. Yngler i gi. kragereder o. I.

skovhumle (*Bombus sylvvarum*), ret alm. humlebi. Overjordisk bo.

skovhund, d. s. s. ilderhund.

skovhøns (*Tetrao'ninae*), høsefugle af fasanfam. Næbbet og mellemføden fjerklædt. Nordl. hulkugles køligere egne. Hertil tjur, urflugl, hjerpe, præriehøns, ryster m. fl.

Skovkantonerne [-kantor]'arns, ty. *Wald-stätte*, fællesbetegn. for de schw. kantoner Schwyz, Uri, Unterwalden og Luzern.

Skovkløster, opr. navn på Herlufsholm.

skovhjul, 1) *søv.*, fremdrivningsmiddel, der benyttes i de første maskinelt drejve Skibe. Anv. nu sjældent. 2) *tekn.*, i roterende pumper, blæsere og turbiner hjulskiver el. tromler, der på omkredsens el. på fladen bærer passende udformede skovle, som ved pumper og blæsere giver luft el. vædske bevægelsesenergi, ved turbiner modtager denne fra vand, damp el. forbrændingsprodukter, der driver turbinen. (111. se turbine).

skovlilje (*Cepha'lanther*), slægt af gøgeurtfam. 3 arter i Danm., alle sjældne, ynder kalkgrund.

skovløgning. Ved forordn. af 27. 9. 1805, afløst af lov af 11. 5. 1935, fastslås det, at al skov, om hvilken det ikke godtgøres, at skovgrunden først er indtaget til skovdyrking efter udstedelsen af forordningen af 1805, er fredskovspligt underkastet og skal holdes skovbevokset. Bl. de vigtigste bestemmelser er, at den, der køber en skov, ikke i de første 10 år må hugge til salg, med mindre skovtilsynet attesterer, at hugsten ikke er i strid med lovens bestemmelser om god skovdrift; forhugges en fredskov, pålægges det ejeren at sætte skoven i lovmæssig stand; kun hvor skovtilsynet har givet tilladelse dertil, er skovgræsning tilladt.

skovlvdod, en mindre type af ottertrawlen; meget anv. i da. fiskeri.

skovløber, i alm. en dygtig skovarbejder, der delvis fungerer som arbejderformand, skal foretage noget opsyn m. m.; s får som regel en lille pengeløn samt fri bolig og brænd og ofte en lille jordlod, men må iøv. arbejde for den alm. arbejdsløn.

skovmand, da. overs. af orang-utan.

skovmus, fællesbetegn. for 2 arter af brune langhalede mus m. hvid underside og store ører. Den store s (Apodemus

tlavicollis) m. et gulligt bånd over brystet og den lille s (*A. sylvaticus*) m. lidt kortere hale. Alm. i skove. Lever af frø, insekter o. l. Optræder visse år i massevis.

skovmærke el. **bukkar** (*A'sperula odo'rata*), art af krappfam.; vellugtende urt (særlig ved tørring) med krybende jordstængel og 6-8 kransstillede blade, alm. i skove.

skovmår (*Martes 'martes*), mår m. brun, gullig, spids strubeplet. Ret sjælden i Danmark. Totalfredet til 1. april 1951. Værdifuldt pelsdyr. (111. sp. 4127 f. n.).

skovning el. *opskovning*, 1) fældning af træerne med efterflg. aflægning af råvarer: kævlér, rummetre, bunker osv.; 2) (sjældnere) køberens afhentning af disse varer. Skovningstiden er for løvtræ overvejende vintermånederne, medens en del nåletræ skoves om sommeren.

skovnymfe, kvindeligt skovvæsen, der svarer til elverpige.

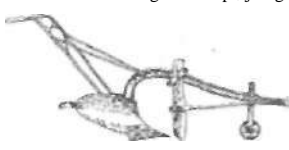
Skovnævnet, oprettet 1935, afgør klager over de lokale statstilsyns bestemmelser, består af departementschefen i Landbrugsmín. og repræsentanter f. skovbruget.

skovpart, den del af et skovdistrikt, som en skovfoged fører tilsyn med.

skovpiber (*'Anthus trivialis*), lærklign. sangfugl. Alm. i skovkanter, lysninger, parker. Trækfugl.

skovplov bruges til fuldbearbejdning af

et areal til selvsåning el. til pløjning af

striber (riller) til plantning el. såning; undertiden benyttes alm. landbrugspløve helst med forstærket ås.

skovrider, den, som med admin. selvstændighed styrer et skovdistrikt og har ansvaret for dets drift; s afgør, hvilke arbejder der skal udføres, forestår salget af skoveffekter og affatter distrikts regnskab. Alle statsens og de fleste af private skovbrugets s er forstkandidater.

skovrulle, gi. udtryk for fortegn, over personer, som har ret til at få træ fra et skovdistrikt.

'Skovrup, *Ejnar* (f. 1891), da. højskolemand og forfatter, bl. a. red. af *Hoved-Træk af Nord. Digting i Nyttiden (1920-21)*.

skovsangere, 1) d. s. s. grøn løvsanger; 2) fam. af arter, små, sangerlign. spurvefugle (*Mniotiltidae*).

skovsav bruges ved fældning af større træer og overskæring af de fældede stammer; den alm. s er en bred, stiv klinge med to håndtag; ofte bruges en sav med smallere og tyndere klinge, der er udspændt i en stilling (stormsav); jorden andre former (buesav o. a.).

'Skovsbo', hovedgård S f. Kerteminde; jorden delvis udstykket. Hovedbyg. opført 1572-79 af Erik Hardenberg (tilbyg. fra 1881), fredet i kl. A.

Skovs'hoved, forstad (tidl. fiskerleje) til Kbh. (Gentofte kommune), ml. Charlottelund Skov og Dyrehaven; 9466 indb. (1945).

skovskade (*'Garrulus glan'darius*), kortvinget, rødbrun ravnfugl. Hvid fjertop på hovedet, lyseblå vingedækfjer. Lever af bog, agern, nødder, bær, insekter, fugleunger. Alm. i Danm. Standfugl.

skovskylld, udtryk for, hvad skovene skal svare i skat, beregnes som ved anden ejendom af ejendomsstykker og grundværdi.

skovsnegle (*'A'riori*), nøgne landsnegle. Skallen reduceret til kalkkorn i kappen;

åndehullet foran kappens midte. Hertil bl. a. den sorte s (*A. ater*), alm. i Danm. **skovsneppe** (*'Scolopax ru'sticoid*), ret stor

vadefugl. Langt lige næb, blød, brun-, sort- og gulspættet fjerdragt. Yngler i krat og fugtige skove. Nattdyr. Lever af

Skovmår.

orme, snegle osv. Nordl. Eur., Asien. Trækfugl. Meget yndet jagtobjekt.

skovsørv (*'Passer mont'anus*), lidt mindre end gråspurv. Rødbrun pande, kønne ens. Alm. i haver og skove. Standfugl.

skovstjerne (*'Trien'talis*), slægt af kodrivertfam. Alm. s (T. euro'paea), flerårig urt med hvide 7-tallige blomster, vokser i Danm. på morbund i skove.

skovsvale (*'Ar'tamidae*), vালেaign., langvingede spurvefugle. Indien, Australien.

skovsvin, 1) (*'Hvlo'choerus meinertza'geni*), stor afr. vildsvineart; 2) skovgæst, der tilsviner skovbunden ved at efterlade madpapir o. l. (ordet fremført i »Dagens Nyheder« 1936).

skovsyge, populær betegn. for en i visse fugtige skovegne optrædende sygdom (*piroplasmose*) hos kvæget; viser sig ved blod i urinen. Lidelsen forårsages af *piroplasma bovis*, som overføres til kvæget gnm. skovflåt. Sygdommen er i Danm. tagtet på Lolland og omkr. Gribskov. Bekæmpelsen forebyggende og medicamental.

skovsyre (*'Oxalis*), slægt af surkløverfam. De fleste er urter med i reglen sammensatte [^]3/8efte blade; 800 arter. i >P|V<J3<=, Danm. vokser s (O. acetocella) i skove; den har hvid krone med [^]M \ I T ^ W ^ > rødlige årer, kaldes også surkløve. Bladene udfører sønbevægelser. Et par arter dyrkes som prydanter i haver.

skovtaksation, udmåling af vedmassen i stående træer i skov.

skovtørt kaldes træ, der har ligget så længe i skoven, at dets vandindhold er i ligevægt med skovluftens.

skovudvisning, mærkning af de træer i skoven, som skal fældes ved en efterfølgende hugst; udføres med et ridse jern, som trækker en fure i barken.

skraber, 1) værktøj til metalbearbejdning ved skrabning. Stødskraberen og træskraberen har den skrabeende æg på endefladen og bevæges henb. bort fra og hen imod brugeren. Til skrabning af lejer bruges trekantede skraber med ægge på kanterne. 2) redskab til indsamling af planter og dyr fra havbunden, f. eks. østers. Består af en jernramme m. en pose af net el. jernringe.

Skraberens, d. s. s. Apoxyomenos.

skrab'næse, børnespil, spilles med pinde af ben el. træ. Pindene lægges i en dygne på bordet og skal tages hjem enkeltvis uden at de andre bevæges. Taberen skal skrabes på næsen.

skraf'fe'ring (ital. *sgraffiare* skrabe, kradse), i bogtryk de korte, fine streger, som i mange antikva-skrifter afslutter grundlinjerne.

skralde, lydgivende (skrattende) instrument af forsk. konstruktion, i alm. af træ. s forekommer allerede på ægypt. billeder. I Kbh. tidl. anv. ved dagretonationen af skraldemændene for at gøre opmærksom på deres komme.

skralle (holl. *schraal mager*), *søv.*, vindskraller, når den drejer forefter i forhold til skibets kursretning.

Skram', *Amalie* (1846-1905), no.-da. forfatterinde. Et disharmonisk ægteskab (1864-76) blev grundlaget for romaner som *Constance Ring* (1885) og *Førråd* (1892), der s. m. hovedværke *t, Hellemysfolk* 1-4 (1887-98) placerer hende som en af de mest konsekvente og kunstnerisk magtfulde nord. naturalister. Sensation vakte hendes angreb på sindssygbehandling, bl. a. romanen *Prof. Hieronimus* (1895). Den ufuldførte roman *Mennesker* (1905) viser fornyelse, delvis »nyromantisk«. (Portræt sp. 4123).

Skram', *Erik* (1847-1923), da. forfatter. Forsk. ansættelse v. rigsdagen 1868-1918. Tilhørte fra ca. 1875 den litt. radikalisme, i romanerne *Gertrude Coldbjørnsen* (1879) og *Agnes Vittrup* (1897) er den »frie« moral forenet med romantisk-ridderlig tro på kvinden og kærligheden. Betydningsfuld litt.- og teaterkritik.

Skram' (*Schram*), *Guslav* (1802-65), Det Sjøell. Jernbaneselskabs første admindir. (1844-55). Det skyldes bl. a. S-s ind-sats, at planen om en jernbane Kbh.-Roskilde blev realiseret.

Skram', *Peder* (15037-81), da. admiral. Deltog i Chr. 2.s krig 1518-20, togtet mod Chr. 2. i No. 1532, slog libeckerne 1534-35; lensmand, rigsråd, kommanderede endnu flåde i 1563.

ska'v'e'ring (ital. *scraffiare* skrabe, kradse), skyggetegning i grafik med parallelle el. krydsende linier.

Skrædsvig [skræs'v:g], *Christian* (1854-1924), no. maler og forfatter; er i sin kunst overvejende bondelyriker og nationalromantiker; *St. Hans Aften* (kunstmuseet).

Skræfsrug [skrajfs'ru:], *Lars Olsen* (1840-1910), no. missionær, oplevede som straffefange en rel. omvendelse, udsendes af Den Gossnerske Mission til Indien og grl. s. m. H. P. Børresen Santalmissionen. S var et sprogtalent og har haft afgørende bet. ved sine filol. arbejder.

skr'i'ben't (lat. *scribere* skrive), forfatter. skride, *bol.*, hos korn betegn. for, at aksene vokser ud af bladskederne.

skridsild, fr. *barrage roulant*, flytteligt ildtæppe, som dannes af artillerier ved hurtigskydning og lægges foran angribende fodfolk.

skridt, gangart hos heste. I ren s skelner man 4 rolige ved reglm. mellemrum adskilte hovslag i ordenen venstre forhov, højre baghov, højre forhov, venstre baghov. Ved spansk s (2-tempo s) - en tillært gangart - støtter hesten afslænde lemmen på de to par diagonalt stillede lemmer. Ved pasgang i s flyttes de sam-sidige ben på samme tid, også 2-tempo s. skridttæller el. *hodometer*, lille måler, som - fastgjort til hoften el. ben - ved gang el. løb giver udslag ved hvert skridt.

skrift, 1) et fast system at skrevne (malede, ridsede, hugne) tegn, der tjener som meddelelsesmiddel. En sådan s kan bestå af en række billeder, der skildrer en begivenhedsrække (billed-s); sådanne kendes hos fl. primitive folk. Ved s i egl. forstand tænkes på tegnsystemer, der ikke skildrer ting og begreber direkte, men hvor tegnene hos den læsende fremkalder forestillingen om bestemte ord, som udtrykker de begreber, der skal meddeles. Det skrevne er altså en fiksering af et bestemt sprog. Ældst er *kiles*, der er opstået hos sumererne ca. 4000 f. Kr. som en billeds, der efterhånden delvis omdannedes til en staveleses. Kiles overtoges af en række grænsfolk, i 0 af elamitterne og senere perserne, i N og V af nogle lilleasiatiske folk, navnlig hititterne. I løbet af sidste årtus. f. Kr. fortrængtes kiles af de forsk. semitiske s. Den *egypt. hieroglyfs*, opstået i 4. årtus. f. Kr., er ligeledes begyndt som billeds, men uddannede snart en række staveles-tegn, der dog altid lod læseren i uvidenhed om vokalerne farve. Samtidig bevarede et bet. antal ordtegn. Hieroglyferne fandt aldrig anv. på fremmede sprog. Den *semitiske s.*, der vist er inspireret af den *egypt.*, er opstået i 2. årtus. f. Kr. og foreligger i sin ældste form i Sinai-indskr. (ca. 1800-1500 f. Kr.). Den består af 22 tegn, der hver for sig betegner enten en åben stavelese uden præcisering af vokalerens art, el. blot konsonanten alene. Særlig kendt er den hebr. s, forsk. aramæiske s, samt den arab. s; af sydsemit, s er den etiopiske s endnu i brug. Fra den semit, s nedstammer den *indiske s*, der i 1. årtus. e.Kr. udbredtes til fl. indoeur. folk i Ø-Turkestan, samt til Tibet (8. årh.) og efterhånden til en lang række indokin. og malayiske folk i Bagindien og Indonesien. I 1. årtus. f. Kr. overtoges den semit, s af grækerne, der v. indførelse af vokaltegn omdannede den til en bogstav-s. Den *gro-ske s* bredte sig til alle gr. og de fleste italiske stammer, samt til etruskerne og en række lilleasiatiske folk. Med kristend. gik det gr. alfabet videre til kopter, armeniere, georgiere og slaver, samt til goterne, mens det *lat. alfabet* antoges af de øvrige eur. folk, der siden har ført det

med sig verden over. Det *slav. alfabet* er i sin senere (kyrilliske) form med lette modifikationer overtaget af alle gr.-kat. slav. folk, mens de rom.-kat. bl. dem anv. lat. alfabet. De germ. *runer* og den irske *ogams* går ligeledes tilbage til lat. el. gr. alfabet. Den *kinesiske s* var ligeledes fra beg. (ca. 1000 f. Kr.) en billed-s, der hurtigt udvikledes til en ord-s, der har bevaret sin karakter uændret til nutiden. Den er overtaget af japanere og koreanere som ord-s, der dog hos begge disse folk suppleredes med fonet. staveles-tegn. Uden for Østasien domineres hele verden nu af den semit, s-s forsk. udløbere, spec. arab. og lat. alfabet (se oversigten næste side).

2) metaltyper anv. i bogtryk, s til bøger kaldes brøds, til reklametryksager akcidents.

skriftantilope (*Tra'gelaphus scriptus*), skovbuk. Brun m. hvide pletter og streger. Afrika.

skriftarter. De to hovedgrupper for tryk-skrifter er: 1) antikva, hvortil hører medieval, empire, grotesk, egyptienne; 2) gotisk, hvortil hører gotisk (textur), schwabacher, fraktur.

skriftemål, i den kat. kirke del af bods-sakramentet, syndsbeholdelse for præsten på tomandshånd; i den evang. kirke aflægger præsten på menighedens vegne syndsbeholdelse og tilsiger derefter syndsforladelsen.

skriftetegl, præstens pligt til at tie med det, der er ham betroet, s kendes fra 4. årh., hævdes strengt i kanonisk ret. Gælder også i Danm. og må kun brydes, hvis en alvorlig forbyrdselse derved hindres. skriftstol, i kat. kirker det aflukke, hvori præsten modtager skriftemål fra den skriftende, som knæler udenfor. skriftfortolkning, forklaring af Bibelen,

hermeneutik. skriftgranit, en i pegmatit forekommende sammenvoksning af kvarts og feldspat, således at feldspatten gennemsettes af kvartsstængler, hvis tværsnit ses på feldspattens spalteflader som skriftlign. tegn.

skriftkasse el. *sættekasse, typogr.*, kasse med alle skrifttegn til en skriftstørrelse, inddelt i ca. 150 rum.

skriftkloge el. *skriftlærde*, jødernes ledere i fortolkningen af Loven i århundrederne efter eksilet i Babylon. De mest ansete tiltaltes med rabbi, »min herre«. N. T. vidner om Jesu sammenstød med dem ved fl. lejligheder.

skriftmetal, d. s. s. typemetal.

skriftsprog, den form af et sprog, der gælder som norm for dem, der anv. det pågældende sprog som skriftligt meddelelsesmiddel. I de fleste eur. lände anv. kun een sprogform som s, udgået fra den del af landet, der ved s-s opkomst og fæstelse var den kulturelt dominerende. Dansk s er en østd. litt. dialekt, opstået af sjæll. og skånsk; fra ca. 1500 var denne omtrent enerådende i landet. Da s oftest er talesprog for landets kulturelle centrum, bliver det hyppigt også i mundtlig brug til et rigssprog, der, stærkt støttet af skole og radio, givnis fortrænger dialekterne.

skriftstøbning. Fremstilling af skrifttyper til bogtryk af metal (bly). Støbningen foregår i skriftstøbmaskiner efter matricer af de forsk. bogstaver. Matricerne kan fremstilles på forsk. måde, enten ved gravering el. ved galvaniske fældninger over patricer, el. ved et stål-stempel (patricen) slås ned i en kobberplade, som derefter støbes ind i en matriceblok.

skriftstørrelser, beregnes i bogtryk efter

enheden 1 typometrisk punkt = $\frac{26}{720}$ m = $\frac{1}{1080}$ mm. Systemet opfandtes af den fr. skriftstøber Pierre Simon Fournier (1712-1768) og gik ud fra det fr. fodmål-ped se roi; det forbedredes af Francois og Firmin Didot, medens den ty. skriftstøber Hermann Berthold overførte systemet i 1870 til metersystem. Punktssystemet, som også kaldes det fr. el. normalsystemet, benyttes næsten overalt på det eur. kontinent.

skriftveksling, den udveksling af skriftl. indlæg, som indleder behandl. af en landsretssag, i visse tilf. også af en højesteretssag.

skrigefugle, tidl. anv. fællesbetegn. f. ellekrager, isfugle, biædere, hærfugle, sejler, natravne m. fl.

skrigeørne, fællesbetegn. f. 2 mindre arter af ørne, den lille s (*Aquila pomarina*) og den store s (*A. clanga*). Ml.- og S-Eur., enkelte gange truffet i Danm.

Skrikes Stiftelse, Julius, legat, stiftet af den da. embedsmand J. Skr. (1815-96), hvoraf renterne anv. til almennyttige formål, bl. a. unges uddannelse. Kapital 2,3 mill. kr.

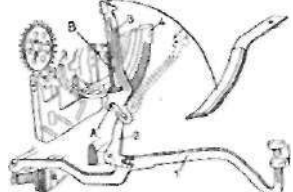
skrin (lat. *scrinium*), mindre kiste; helgen-s, smykke-s. Også brugt om ligkister.

skrivekrampe (*græko spasmus, cheiro spas-mus*) opstår ved anstrengende skrivearbejde hos menneske, som har tendens til at spænde musklerne for stærkt. Musklerne på hånden og underarmen spænder sig krampagtigt, når vedk. bevynder til at skrive. Dertil kan slutte sig smerter i armen og rysten af hånden. Behandles med hvile og evt. afslappende massage.

skrivekridt, hvid finkornet kridt fra senon, opbygget af kokkolyter, foraminiferer og kalkslam. Udbredt i NV-Eur., i Danm. Møn, Stevns Klint, Ålborg, Svin-kløv o. a. st. Anv. til cement og kalk-gødning.

skrivekugle, skrivemaskine, fremstillet omkr. 1870 af den da. døvstumme lærer H. R. J. Malling-Hansen (1835-90).

skrivemaskine, maskine, der skriver med bogtryklign. typer. Typerne er anbragt på vægtstænger, der løffes ved anslag på tangenter i maskinens klaviatur. Typerne skriver v. hj. af et farvebånd, der slås

Skrivemaskinens anslagsmekanisme. 1. tastarm, 2. mellemlad, 3. typearm, 4. segment, A. tap, H. anlåsstop.

mod papiret, som rulles om en gummi-valse i en vogn, der forskydes en bogstav-bredde efter hvert anslag. Skiftning ml. store og små bogstaver sker ved, at valsen hæves v. hj. af en særlig mekanisme, s kan have tabulator til kolonearbejde. Ved elektr. s skal tangenterne blot berøre, ikke anslås.

*Skrjabin, *Aleksandr Nikolajevij* (1872-1915), russ. komponist. Opr. Chopin-påvirket, men tilkæmpede sig efterh. sin egen ekstatiske stil. Hans hovedværk er den symfoniske digtning *Prometheus* (op. 60) (hvori han kræver lysklaver til at anskueliggøre de farve visioner, tonerne har skabt hos ham selv). Endv. 3 symfonier og en klaverkoncert m. v.

skrofu'lose (*scrofula* lille sø + -ose, vist p. gr. af de svulne kirtler), forældt betegn. for kirtelidelser (især tuberkulose).

skrog el. *skibsskrog*, selve skibselement uden master og andet opstående.

skro't (ty. *schroten* skære itu), en mønts rævægt, mods. dens finvægt.

skrub (skrubbel ujævn), 1) den yderste, døde del af barken på de træer, hvis bark indvindes til garvning af læder; 2) ukrudt i skovkulturer.

skrubbe (skrubbet ujævn) (*Platessa fiesus*).

SKRIFT V*f

Græsk	Russisk	Hebraisk	Arabisk	Sanskrit	Gotisk	
A,a alfa a	A,a,a B,6,cT	a K alef	l, v v → +	> b	a i u r	Gi.MV et, Å
B,3 beta b	r,r, i	v 1 beth	o, x	t	r	•C, -j*
F,V gamma g	E.e, ^	g J gimel	o^, x-	W	^	d
A,6 delta d	E.e, ^	1 daleth	C*	[3]	m	e o k
E,£ epsilon é	JK,3K,^WC 3.3,J.	« [z] H he	C, x	h	^ W	kh
Z,t, zeta z	14.H, ^	i I wav	C . x	[x]		g gh
H,T] eta é	H,M, ^	j T zajin	> , ^	d	^	n
0, ^ theta th	K,K,4*	k T zajin	> . i	[6]		[tfl LSh]
IL iota	J, J, Jy	l Hcheth	> , -?	r	5T	tø
K,K kappa	M.M, ^	m tO teth	j . y	[2]		[d3h] nJ
A,Å lambda	H,H,tt- O.o, ^	n S jod	u", ~-	s	Z"	t
M, l my m	TT.n, ^	p 3 kaf	W*, Ju.	[S]	5 3"	th d
N,v 'ny n	P.p./fr C,c , #	r 7 lamed	<T, ^	s	2"	dh
Z,£, ksi ks	T, T, W	t U mem	o, -o	[ol]		n t
0,0 omikron o		u J nun	Wy\»	t	^	th d
n^t pi p	X.x.a^	f Dsamek	& ifc	[z]	5	dh n
P,Q r*ho r		[t] ts	e . c	°	tf f	ph b
Lp.S sigma s	III,IU,&£	tS] y ajin	é . c	[7]		n P
T,X tau t		[S] n 3 pe	o, i	f	xfl «T	ph b
Y,*U ypsilon	b1.b1, ^	*) -i sadhe	ö , ft	q	*T JT	bh m
0,(p phi phff	b,b,6	113 x«) P kof	4, c	kis)	T *T	j r
X,X khi kh	9,3,,?	1 resh	J.i	1	*T *T	./,?Y7 W
¥,tp psi PS	KXIQ,W	fe sin	C, -	m	^ r	% . I
£>,0) omega o	B,Æ, Å	L ^shin	o, x	n	^ r	[s] [5]
	0,9, ^	(je) f D tav	°>Y6-	h	*	s h m
			~ . >	w	i	m
			& . -A	i	:	(h) #

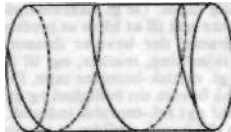
*)Haardt Tegn (udtales ikke)
«») E/cW 7E97 (j)

flynderfisk. Torne langs sidelinien og rygfinnens grund. Alm. på lavt vand. Genstand for ikke ringe fiskeri.

skrubbe, aftage grovere spåner m. skærende værktøjer.

skrubhøvl, høvl m. buet æg på jernet, til skrubhøvling.

skrubtudse (*skrubbet* ujævn) ('*Bufo 'bu/o*),

frembringes af et punkt, der deltager i en skrubevægelse.

skruenøgle, værktøj til drejning af en skrue. Værktøj m. indstillelige kæber, topnøgler en rørføremet ende, der omfatter skruetudset.

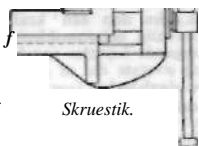
skruopalmer (*Panda'naceae*), familie af enkimbladede træer og buske fra troperne (ikke i Amerika). Gaffelformet grenede stammer m. luftrodde. De lange, linedannede blade i tre skrueformede rækker. Blomsterne enkönnede.

skrupeæl, pæl, der nedbringes i grunden ved skruring, s anv. p. gr. af dens større modstand mod nedsynkning (og optrækning) i mindre bæredygtig grund, samt under forhold, hvor trykkelserne fra pæleramning ikke kan tolereres.

Skruepæl.

skruestik (*skruer* *-nty. *stick* pind), redskab til fastholdelse af arbejdsstykker. s har en fast og en bevægelig kappe, der bevæges i en bue (bues) el. retlinet (parallels),

Skruestik.

skruetål, fritskærende blødt stål med ca. 0,25% kulstof og indtil 0,4% svovl.

skruetrækker, værktøj til omdrejning af skruer, i hvis hoved der er en kær, som s-s stumpe æg presses ned i.

skruetvinge, U-formet bøjle med skrue til sammenspænding af genstande.

skru uden ende, transportsnegl, f. eks. vandsnegl, til vandløftning v. hj. af en skrueflade, der roterer i en cylindrisk kappe.

skrumpelever, da. navn for levercirrhose.

skrumpenyre, svind af nyrevævet, der erstattes af bindevæv. Organet skrumper ind, overfladen bliver knudret. Årsagen er hyppigst kroniske nyrebetændelser el. karlidelser (arteriosklerose).

'**Skrum'sa'ger**, Jørgen Nielsen Hansen (1841-1921), sønderjysk politiker. Gårdmand i København; eft. ledende i den da. bevægelse på Røddingegnen og i frimenighedssagen, 1880-1905 medl. af Haderslev kreds (amtsråd). Knyttet til H. P. Hansen, men mod ham i Flensborgsagen.

'**skrupel** (lat. *scrupulus* lille spids sten), 1) vægt i forsk. lande, i Danmark, før 1858 = 1,2425 g, derefter (til 1869) = 1,3028 g; gi. da. længdemål = 0,182 mm; 2) betænkelighed, nagende tvivl; især i flertal: skrupler.

skru'tinium (lat.) 1) prøvelse af kirk. valg og den valgte kvalifikationer; 2) pavevalg med forseglede stemmesedler.

Skrødstrup, landsby, 16 km V f. Haderslev, kendt fra S-fundet. I 1944 blev S-s indb. tvangsevakuert, og en flyveplads indrettet på arealet.

Skrødstrup-fundet, egekiste fra Skrødstrup (ældre bronzealder), fundet 1935. Den døde, en kvinde, var gravlagt i en velbevaret dragt, trøje med korte ærmer og langt skørt, og havde en høj opsat frisur med valk, et par guldringe omkr. ørerne og en kam i bæltet. (111)

skrædderfugl (*Or'hotomus su'torius*), ind. sangfugl. Sammensyr v. hj. af næbbet et hylster af blade uden om reden.

skrædderkridt, til tegning på stof, består mest af talk.

skræddermusklen (*musculus sartorius*) går fra hoftebensknoppen skråt ned over lårrets forreste og indv. flade og hæfter sig opadtil på skambebenet. Man antog tidl., at muskelen virkede, når det ene ben krydsedes over det andet i »skrædderstilling«; deraf navnet.

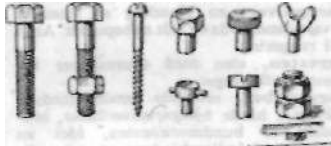
•5S

f l søÉ m

stor tudseart. Natdyr. Æggene aflægges i snore i ferskvand. Alm. i Dann.

skrue, 1) maskindel m. gevind, til samling af dele el. til overførsel af bevægelse el. kraft. Alm. s har i reglen højre spidsgevind (Whitworth-, S. I.-gevind (Sys teme international el. millimeter-gevind) o. a.),

Forskellige skrue typer.

bevægelseskrue flad- el. trapezgevind. s hoved kan være seks- el. firkanet, rundt, konisk undersænket osv. med kær. Skruetappe har intet hoved, men gevind i begge ender. Træskruer har et konisk gevind til indskruining i træ. - 2) d. s. s. skibsskrue. - 3) ældre betegn. for strejke.

skrueblik, gevindskæreværktøj, anv. især af urmagere og instrumentmagere.

skrubremse, håndbetjent bremse, ved hvilken bremseskodserne bevæges ved drejning af en skruespindel, s findes på person-, rejsegods- og postvogne, lokomotiver og mange godsvogne, s er den eneste enkelt virkende bremse, som anvendes til bremsning af tog (håndbremse-tog).

skruetrækker el. *strejkebryder*, person, der bryder en fagorganisations strejke ved at optage standstøt arbejde.

skruflade frembringes af en kurve, der udfører en skrubevægelse. Eks. vindelflader.

skruengang, *skruengang* el. *gevind*, spiralformede frem-spring uden på skruer og bolte og inden i møtrikker m. v. s. fremstilles m. bestemt profil og forhold m. stigning og dybde.

Skrue/lade.

skruaged ('*Capra falco'neri*), centralasiat, vild ged. Prop-trækkersnoede horn.

skruis, is, der ved stærk vind el. strøm er tårnet op mod en hindring. I da. farvande er målt s på 5 m højde, i polaregnene bliver den langt sværere.

skruelup el. *klup*, holder f. skærebakker til gevindskæring.

skrukobling, ved jernbaner alm. anv. kobling, s består af en koblingskrue, hvis ene ende ved lasker drejligt er fastgjort til vognens trækrog, medens der på den anden ende ligeledes drejligt er anbragt en koblingsbøjle, som lægges ind i næste vogns trækrog, hvorved sammenkoblingen er foretaget, s strammes v. hj. af en på midten af skruen fastgjort svingel, s anv. altid i forb. med puffere, hvorfor personalet ved koblingsarbejdet skal træde ind i sporet m. pufferne, hvilket stadig giver anledn. til ulykker. Dette undgås ved anv. af centralkobling.

skruelinie, *mat.*, kurve i rummet, der

skræddersvend (*Pte'rophorus penta'dac-tylus*), lille sommerfugl af fjervingernes fam. Almindelig.

skrække (lydefterligningsord) (subst.), en kort, høj lyd, som kronvildt udstøder, når det aner fare.

skrækneurose, nervøs tilstand opstået efter angstbetonet indtryk.

skrællepløjning, ved pløjning vende det øverste, bevoksede, lag af jorden; s af stubmarker finder sted straks efter høst for snarest muligt at få stub- og rodrester omsat, og er samtidigt et led i ukrudtsbekæmpelsen.

skrælling (egl. svagelig (el. fejs) person), de gi. nordboeres navn for de indfødte på Grønland.

skrælning, hjortevildtets afnavning af træernes bark for at æde den. Kron- og sikavildt skræller meget alm., dåvildt sjældnere, råvildt yderst sjældent. Mest hjem søgt er ask, rødgran, bjergfyr; ved s kan anrettes stor skade, som kun kan forhindres ved ombinding af træerne med ris og ståltråd.

skrænke (ty. *schrnken*), *udlægge en sav*, d. v. s. klippe og udbjerge flige i kanter, der skal samles ved lodning.

Skræp, navn på Uffe (den Spage)s sværd.

skrappe (*Rumex*), slægt af skedeknæfam., urter med aflange blade og uanselige 3-tallige blomster i store stande, frugtenen nød. 100 arter, i Dann. 12. Betegn. s anv. ofte for bladene af hestehov.

Skrappe. Blomsterstand og blad.

Skræppenborg, *Peter Larsen* (1802-73), da. bonde og lægeprædikant, en førende skikkelse i de gudelige forsamlinger;

søgte at binde dem nærmere sammenog få sam-

arbejde med velvillige præster, især de grundtvigske. Hans gård i Dons ved Kolding blev et rel. centrum.

skrå (oldn. *skrá*), opr. et stykke skind, derefter den tekst, der er optegnet på et sådant, spec. en lov el. vedtægt.

skrå (mnty. *schrat* afskåret stykke), 1) kreaturfoder: ekstraktionsrester af fedtholdige plantefrø (oliekager), s bruges også visse steder som betegn. for formalet korn. 2) d. s. s. skråtabak.

skråbjælke, skråstillet tømmerstykke, som del af en trækonstruktion.

skråleje, el. *Ivarleje*, for Fosterleje.

'**skråper** (no. lydefterligningsord) (*Puf-*

finus), langnæbbede, ret slanke stormfugle. Mørk overside. Yngler på oceaniske øer. Den alm. skråpe (*P. puffinus*) bl. a. på Island og Færøerne.

skråplan, en plan flade, der danner en

m
m
må
m
:~%mn
Skråstrup-fundet. Den gravlagte kvindes hoved.

vinkel med vandret plan. Et legeme på et s påvirkes af tyngdens komponent langs s-s retning, som er lige så mange gange mindre end tyngden, som skråplanets højde er mindre end dets skrå længde. Legemet kan derfor trækkes opad med en betydelig mindre kraft end dets vægt, og s anv. på denne måde som rampe.

skråstiver, skråstillet trykstag i en midlertidig afstivning.

skråtobak (mnty. *schrat* afskåret stykke), tobaksblade behandlet med forsk. sovser el. bejdsjer, der består af et afkog af rosiner el. svedsker tilsat forsk. krydderier; bladene undergår derefter en gæring, s sælges i stænger.

skud (af *skyde* gro.vokse), *bot.*, en stængel med de tilhørende blade.

skud, den proces, hvorved de af det brændende krudt udviklede gasser under højt tryk driver projektilet nm. pjecens løb, så det forlader dette med stor hastighed. De efter projektilet af mundingen udflydende krudtgasser fremkalder et lydfenomen, knaldet.

* **skud** (skudgarn, skudtråd) el. *islæt*, de tråde, som under vævningen, efter et bestemt mønster, skydes ind i (slås ind i) kæden og derved danner det vævede stof.

skuddag, dag som (i den gregorianske kalender) hvert skudår indskydes ml. 24. og 25. februar.

Skudeshavn [skiidiáne.'shavn], no. ladested, Rogaland, på S-siden af Karmøy; 1300 indb. (1946).

skudfast el. *bombesikkert* kaldes i fæstningsværker et rum, man står 2. Verdenskrig troede modsandsdygtigt mod de største bomber.

skudmåned, d. v. s. indskudt måned, en måned, som man i oldtidens kalendere indførte til regulering af tidsregningen.

skudsjern, en form af den i Danmark i middelalderen anv. jernbyrd. Bestod i, at den pågældende skulle bære et stykke glødende jern et antal skridt og derefter skyde det fra sig.

skudsmål, opr. hensygtelse af en sag til en anden dommer el. udsættelse; nu: udsagn, vidnesbyrd.

skudsmålsbog, bog som hvert tyende, indtil medhjælperloven af 1921, skulle være i besiddelse af, og som bl. a. oplyste om, hvilke pladser vedkommende havde tjent i.

skudsår, sår fremkaldt af et projektil, s-s udseende er afhængigt af projektilets form, skudafstanden og om, hvorvidt projektilet har ramt knogle el. ej. Karakteristisk for alle s er lille indskudssåbning og stor udskudssåbning. Behandlingen retter sig efter, hvilket organ der er ramt.

skudt sats, i *bogtryk* betegn. for større el. mindre mellemrum (skydning) ml. linierne.

skudvidde, afstanden fra et ildvåbens munding til projektilets nedslagspunkt.

skudår, i vor kalender et år på 366 dage, der indskydes hvert 4. år (med undtagelse af sekulararene, for så vidt årstallet ikke er deleligt med 400); skuddagen, der findes i s udover det normale års 365 dage, anbringes i febr., der i s får 29 dage. Den 25. febr. kaldes skuddag, fordi skuddagene i den rom. kalender indskydes efter 24. febr.

skuebød, 12 bød, som fremlagdes hver uge på et bord i den israelitiske helligdom. Opr. tænkt som en offergave.

Skuaplads, **Den Danske**, ofte anv. navn på Grønnegadeteatret. Desuden navnet på den ude. af Holbergs komedier, som udkom med bd. 1-5 (1731), bd. 6 (1752) og bd. 7 (1754).

skueretter, madretter, der stod på bordet som pynt, der ikke skulle spises, s kendes op i 17. årh.

skuespil, 1) *religionshistorisk*, i de antikke kulturer en rel. udtryksform anv. i kulden, identisk med dans, s går her ikke ud på forestilling el. gengivelse, men er ritus, d. v. s. symbolsk, i sig selv virkende handlinger. Dets motiver og dram. spænding er givet ud fra kulturs ide, og indholdet er væsentlig reproduktion af folkets hist. Når det antikke kulturdrama opløses, udformes s på

forskellig måde. De gi. sakrale opførelser kan synke ned til at blive et professionelt gøglerdrama, der bevarer dansen, symbolsk iklædning, masker, og til indhold har de gi. mytisk-heroiske sagn. Dramaet kan også bevare sin hellighed og gi. form, men med nyt rel.-moralisk indhold. Endelig kan der heraf udvikles et kunstnerisk, litterært drama, der er tilbøjelig til at dele sig i to grene, et digterisk udført s af rel.-etisk indhold over mytisk-heroiske motiver, og et mere realistisk, ofte farceagtigt, over aktuelle motiver. 2) *litteraturhistorisk* skelnes ml. drama, det videre begreb, som også inkluderer læsedrama, og s, der normalt kun betegner dramatiske arbejder til scenisk opførelse.

Skuespillerforbund, **Dansk**, grl. 1904 til varetagelse af skuespillerstandens faglige og sociale interesser. 1949: 756 medl.

skuffejern, haveredskab bestående af skaft og stålblad, til rensning ml. plantearækker og på pladser og havegange.

skuffelhjort (mnty. *schuffele*, samme ord som *skovl*), hannen af dådyret, når den har veludviklet skovlformet gevir.

skuffelstører (*Scaphi'rhynchus*), større m. flad (skovlignende) snude. Ferskvandsformer. N.-Amer., Asien.

Skulason [sku:lasá:n], *Einarr* (1. halvdel af 12. årh.), isl. præst og skjald, især kendt for helgendigt *Geisl* (1153).

Skuld, i nord. rel. en af de tre norner.

skulder, den region, der forbinder overekstremiteten med kroppen. Reliefet skyldes dels den kraftige muskulatur (navnlig deltamuskel), dels de underliggende knogler (nogleben, skulderblad og øverste del af overarmsknoglen).

skulderbladet (*scapula*), flad, tynd, trekantet knogle, der er bundet af muskler til brystkassens rygside fra 2.-7. ribben. Fra knoglen bagside afgår en bred knoglekam, der udadtil lige over skulderdindingen ender i en bentap, s danner her fedforb. med noglebenet. Fra s-s øverste kant afgår det krogede ravnegæbsben. Yderste hjørne bærer skulderleddets leddskål.

skulderleddet er et typisk kugleled. Ledhovedet udgør ca. $\frac{1}{3}$ af en kugleflade og er bet. større end leddskålen på skulderbladet. Da leddkapslen desuden er ret slap, bliver bevægelsesudslagene meget store.

skuldre, føre gevær, sabel el. fane hen i lodret stilling langs kroppens højre side således, at geværløbet, sabelryggen el. fanestangen støttes mod skulderen.

Skule Jarl [sku:ills] (1188-1240), broder til Inge Bårdssøn, blev 1225 Hákon 4.s svingefader, 1237 hertug over $\frac{1}{2}$ s af Norge, tog kongenavn 1239, men blev dræbt i Elgeseter.

skulpe, *bot.*, 2-bladet kapsel med to vægstillede frøstole, s-s to klapper løser sig fra nederen og opfejer, og frøstolene med frøene står tilbage som en ramme om en hindeagtig skillevæg (korsblomstfam.). s kan være leddet (led-s).

skulptetang (*Halidrys sili'quosa*), brunalg med langstrakte, skulpepignende luftblærer og tenformede frugtlegermer. s forekommer ved da. kyster.

skulp'tu'r (lat., af *sculper* udhugge), billedhuggerkunst, -værk.

skum, kolloid system af luft og vædske, hvor luftblærer er adskilte af tynde vædskehinder. Visse stoffer giver ved opløsning i vand dette evnen til s-dannelse, (f.eks. højmolekylære proteiner (f.eks. iø), sæbe, saponiner, sulfonerede fedtsyrealkoholer), idet overfladespændingen nedsættes og s stabiliseres, s-dannelse udnyttes praktisk f. eks. ved vask og flotation, s-dannelse ved indampningsprocesser kan undgå ved tilsætning af æter, højere alkoholer, silikoner o. l. - Til skumslukning (brandvæsen) anv. kemisk s fremstillet i alm. ved at blande opløsninger af aluminiumsulfat og natriumkarbonat tilsat et s-stof, saponin, lakridsekstrakt el. lign. Ved kulsyreudviklingen blæses blandingen op til s. Mekanism s fremstilles v. indpiskning af luft i en vædske tilsat skumekstrakt.

skumcikader (*Cer'copidae*), små cikader, hvis larver skjuler sig under skumlign.

afsondringer («gøgespyt»). Ret alm. i Danmark.

skummetmælk el. *centrifugemælk*, mælk, hvorfra der ved skumning er fjernet næsten hele fedtindholdet og de dertil knyttede vitaminer, s er et proteinrigt og godt fodt til alle husdyr, navnlig svin og kalve. 6 kg = 1 F E.

skumring, d. s. s. tumsørke.

skumslukker, kem. ildslukker, hvor slukningsmidlet er skum, der udvikles ved apparatets affyring, som regel ved at kippe beholderen, s anv. særlig til slukning af brand i brandfarlige vædsker med lavt flammepunkt, idet den ved at dække den brændende overflade kan kvæle ilden, s må ikke anv. ved brand i elektr. anlæg. Skummet pletter en del.

skun'k (eng. fra indianersprog), skindet af stinkdyr. Vigtigt pelsværk; leveres hovedsagelig fra farme.

skun'kræt, *arkit.*, kantstillet bræt, anbragt hvor et bræddegulv (i en tagetage) støder op mod spærrene.

* **'Skupstina** [-Jiti-] (af *skupiti* forsaml), det jugoslaviske parlament.

'skurdguder (*skurd*, afled. af *skære*), oldnord., gudebilleder skåret i træ el. hugget i sten, dyrket i No. som husguder op i 18. årh.

skurepulver, en blanding af finmalet kvartssand, soda og lidt sæbepulver. Anv. til rengøring.

skuresten, sten med skurestriber fra morenære jrringer.

skurestriber, retlinede smalle fordybninger i hårde bjergarts overflader, indridet af bundmorenen, idet en gletscher el. indlandsis har passeret vedk. egn. Ved hj. af s kan isbevægelsens retning bestemmes. I Danmark findes s på Bornh., Østsjælland og Grenægen. Og så på morænerne sten (skuresten).

skurt (vist nyt. *short* hyld, rum i skab o. l.), den forreste, vandrette liste ml. to skuffer.

Skurup [sku:irup], sv. kdping, Skåne, NV f. Ystad; 2500 indb. (1948). Dampmølle, teglværk, stenhuggeri.

Skurusund [skiiru'sund], sund i Sthlm.s skærgård, ml. Vårmdon og fastland, landevejsbro (1915) med 30 m sejlfri højde.

skurv, 1) *med.*, hårsygdomme, fremkaldt af svampeinfektion; 2) *bot.*, fællesbetegn. for sygdomme, der angriber planternes hudlag og over større cl. mindre partier gør det flosset, skællet, skrubbet, s kan skyldes både bakterier og svampe. Eks: kartoffel-s og æble-s.

'Skutari, da. form for Scutari.

Skutålar [sku:tla:er], sv. industriby ved Dalälvens munding; 3600 indb. (1946).

Skvoy [sku:ju:] (af fuglen *Skugyur*, »den store kjove«), da. *Skjø*, en af de syd. Færøer, V for Sandoy, 10 km²; på N-kysten stejle fugefjelle, højeste punkt Kniikur (393 m); 162 indb. (1945).

Skuo, da. navn på Skivoy.

skvadron'e're (ty. *schwadronieren*, af *Schwadron* eskadron), prale, brovte; skvadron'e'r pralhals.

skvalderkål (*A'ego podium*), slægt af skærplanteform med hvide blomster og store fl. gange fjersnitdelte blade.

Almindelig s (Æ. podagria) er et alm. og ofte besværligt ukrudt i haver i Danmark.

skvatmølle (da. *skvat* sjat), primitiv vandmølle med vandret hjul med skrå skovle; anvendtes ved små vandmængder med ret stor hastighed.

skvætbord (da. *skvæt* stænk, sprøjt), *søv.*, 1) øverste kant af et rofartøjs lønning; 2) træstykker anbragt i lønningen som leje for årer i st. for gaffel.

skye (fr. *jus* kodsaf), kraftig kødekstrakt. **Skyddskår** [Jydska:r] (sv: beskyttelses-korps), frivillig fi. militærorganisation, bidrog til de Hvides sejr 1918; opløst efter våbenstilstanden 1944.

skydebane, standplads for enkeltmands skydning med håndskydevåben og maskingeværer.

Skydebanen, Kbh., Det Kgl. Skydeselskabs og Danske Broderskabs medlems-hus på Vesterbro.

skydebomuld, blanding af cellulosenitrat med ca. 13% kvælstof (jfr. nitrocellulose). Brænder ved antændelse roligt, men eksploderer voldsomt ved indsprængning. Anv. som sprængstof (s-krudt, miner, torpedoer). Det skal renses omhyggeligt (stabiliseres) for at få opbevaring.

skydebrø, ved jernbaner sporstykke, monteret på en brokonstruktion, der løber på hjul, og som kan sideskydes, således at s kan anv. til at flytte jernbanekøretøjer ml. parallelt forløbende spor, f. eks. i remiser og værksteder.

skydebænk, apparat til fastspænding af geværer under skydeprøver.

skydelære (sidste led ty. *Lehre* måle-

JL_X

værktøj), måleværktøj med en fast og en bevægelig arm m. måleflader og en målestok med nonius til aflæsning af målet.

skydemuffe, kort rørs tykke m. muffe i begge ender til samling af støbejerns skydepram, en lille pram, der benyttes ved strandjagt.

skydeselskab el. *skyttegilde*, den ældste form for borgerlige forsvarsamfund, opstod i N-Frankr. og Nederlandene (Bruxelles 1213) og fik ved sine øvede skytter stor milit. og polit. bet. i 14.-16. årh.s krige. Første da. s. oprettedes i Kbh. 1389. Kun de schweiziske og nederl. s. har bevaret deres mil. præg.

Skydeselskab og Danske Brøderskab, **Det Kgl. Kbh.ske**, selskab med udelukkende selskabeligt formål og med adgang for medl. af alle samfundsklasser; (medl. skal dog indstilles af et andet medl. og enstemmig godkendes). S-s hist. går tilbage til 1443. Nuv. bygning. Skydebanen, opført 1782-87 på grunden Vesterbrogade 69-71 (Kbh.) (restauration, selskabslokaler, have med skydebaner); desuden ejer S siden 1949 »Sølyst«, Klampenborg. 142 medl. pr. 1.1. 1949.

skydeskive, mil., træ-, pap- el. jernskive af forsk. form og udstyr, der tjener som mål ved skydeuddannelse.

skydeskole, mil. specialskole og forsøgsanstalt; dens opgave er at udvikle en skydefærdighed, der svarer til skydevåbenenes maksimale ydeevne, og at foretage forsøg med håndskydevåben og hvad der til hører.

skydeskår el. *skydehuller*, åbninger der skal give frit skud i ønsket retning uden at blotte skytten (skytset) mere end lige nødvendigt.

skydeventil el. *skyder*, afspærringsorgan til rørlørdinger omgivet af et hus, hvori en tætsluttende afspærringsplade kan bevæges.

skydevåben, se håndskydevåben og skyts. **skydning**, 1) mil. s. med håndskydevåben og maskingeværer er i den moderne kamp kommet til at spille den mest afgørende rolle og har trængt kampen med de blanke våben i baggrunden. For at ansøre soldaternes kappelyst tildeles der i fl. hære de bedste skytter et såkaldt skyttestegn, der bæres på ærmet. 2) sport: s. som idræt omfatter pistol- og geværs. Pistols udføres kun i stående stilling, geværs stående, knælende og liggende.

skyds (no. *skytts* (nu *skytss* [lys:])-befordring), især i No., (lovpligtig) befordring.

Skydsbaar'd ['skys-], Kristen Ejner (f. 1902), da. teolog. 1942 prof. i dogmatik og N.T. ved Kbh.s Univ. Stærkt påvirket af den dialektiske teologi. Hans dybe fortlighed med kat. teologi og problemstilling kommer frem i disputatsen *Metafysik og Tro. En Dogmatisk Studie i den Nyere Thomisme* (1937).

Skye [skai], største ø bl. Indre Hebrider, Skotl. (1665 km²).

skyer består for de laveres vedk. af små vanddråber, omkr. V₂₀₀₀ mm i tværmål og for de højeres vedk. af småisnæle. s. synes at svæve, da de enkelte smådele p. gr. af den ringe størrelse falder uhjælpeligt og da skydannelsen ofte er forbundet med

opstigende bevægelse af luften. De fleste s. kan indordnes i 2 hovedgrupper: 1) stratus- el. lagskyer (fork. st.). De skyldes afkøling af luftlag af vandret udstrækning og udgør et mere el. mindre ensartet gråt skylag. St. giver normalt ikke nedbør. I større højde benævnes de alto-st.; 2) cumulus s. (fork. cu.). De skyldes afkøling af luften p. gr. af vertikal bevægelse. Typiske cu. er de alm. hvide godtvejrs-skyklatter, især de såk. klode-s. med den skarpt afskårne underside og den kuplede overside. De store Torden-regn-s er af samme slags og kaldes cumulo-nimbus (cu nb). Er et st-sky-dække opdelt på ret regelmæssig måde i talr. mindre partier kaldes disse ret alm. skyarter strato-cu., i 1-2 km højde og alto-cu. i større højde. De højeste s. (over 6 km oppe) kaldes cirrus (fork. ci.). I meteor. anv. tilføjesen st-, cu. og ci. for at angive den hovedgruppe, s. tilhører. (Ill. se de forsk. typer).

skye-terrier [skai 'tæria] (efter øen *Skye*), skotsk, meget langrygget og langhåret terrier.

skygge dannes, når et uigennemsigtigt legeme standser lysstrålerne. Med en punktførmig lysgiver fås skarpe s., med en lysgiver af endelig udstrækning giver en uskarpt s., der deles i fuld-, hvortil der intet lys kommer, og halv-, der modtager lys fra en del af lysgiveren.

skyggebokning, bokning mod fiktiv modstander; led i en bokers træning.

skyggeflugt, d. s. s. hammerflugt (efter fuglens om natten forøgede aktivitet). skyggegivning-el-sco Wteng, i malerkunst lysvækkelse af farver ved anv. af halvtoner; i grafik skravering.

skyggejagt, børneleg, hvor man skal træde på hinandens skygge; den, der bliver ramt, går ud af legen.

skyggeplanter, planter, der ikke thrives i fuldt dagslys. Skovbundsplanter og mange stueplanter.

skyggeramme, ramme overspændt med stormasket stof el. et gitter af trælistor for at beskytte plantebede mod stærk sol osv.

skyggeriget, dødsriget efter græsk opfattelse.

skyggeris, ris, der i planteskoler lægges over bedene for at beskytte udsået frø el. spæde planter.

skygetræer, de træarter, som giver megen skygge og tåler forholdsvis megen skygge, uden at væksten standser, f. eks. ædelgran, rødgran, bøg, lind, ær, elm; under en bevoksning af s. vil der sælv. kun være urtevegetation, mos el. lign., i unge bevoksninger slet intet.

skygning ved skyggerammer, overkalkning af glasset i drivhuse osv. bruges dels overfor skyggeelskende planter, dels for at afkorte dagen kunstigt, hvorved f. eks. chrysanthemum kan bringes i blomst på et unaturligt tidspunkt.

skyhøjdemåling. Skyhøjde kan måles ved iagttagelse af tiden inden en opsendt ballon forsvinder i skyen, når man forud kender ballonsens stighastighed. Om natten kan skyen belyses med lodret projektorstråle. Måles i kendt afstand/vinkelhøjden med teodolit, kan højden bestemmes.

skyld, *Yffilos.*, i etikken: strafretfærdiggørende (formodet) kvalitet ved person, som uden tvang har handlet (el. tilsigtet at handle) i strid med etiske el. retslige forskr.; 2) *teol.*, udtryk for det syndige menneskes stilling over for den hellige Gud. Den forbindes undertiden med tanken om arvesynden og bliver da arveskyld; 3) *jur.* For pådragelse af ansvar for en skade er det i reglen en betingelse, at der foreligger s. hos den pågældende. Kravene til s. er dog varierende; undertiden kræves kun forsæt, i andre tilf. forsæt el. uagtsomhed.

skyldkreds (nord. *skyld* pligtig ydelse). Ved lov af 1922 er Danm. m. h. t. vurdering af faste ejendomme til ejendoms-skyld inddelt i f. t. 46 s. Disse er atter opdelt i vurderingskredse.

skyldnersvig, ved straffeloven af 1930 indført forbrødelssbegreb; omfatter forsk. berigelsesforbrydelser, der foretages med forsæt til at krænke kredito-

ernes interesser, f. eks. afhændelse, pantsætning el. a. dispositioner over ejendele, der tjener til pant. Straffes i reglen m. fængsel indtil 2, i gentagelsestilfælde 3 år.

skyldovertagelse, indtrædelse af ny debitor i et skyldforhold. Forudsætter kreditors samtykke.

skyldråd (oprettet 1922) omfatter i hver af Danm.s skyldkredse samtl. kredsens vurderingsformænd og forestår vurdering til ejendoms-skyld.

skyldtaksation, den i Danm. i middel-ålderen anv. skatteansættelse vedr. faste ejendomme. Byggede sandsynl. på udsædens størrelse.

skyllight ['skailait] (eng. *sky* himmel + *light* lys), søv., åbning i dæk, der giver lys og, når det åbnes, luft til underliggende rum.

skyline ['skailain] (eng. *sky* himmel + *line* linie), amer. slanguddtryk for en bys el. ét skyskraberpartis silhouetlinie. **Skylla** og **Charybdis** [ka-] (gr. *Charybdis*), i gr. folketro personifikation af de farer, der lurar på de søfarende. Skylla fremstilles som et kvindeligt uhyre, boende i en hule. Var et skib kommet heldigt forbi Charybdis, en hvirvel i havet, måtte det afgive sit mandskab til Skylla. En senere tid lokaliserede S. og C. til strædet ved Messina.

skyllerbassin ved et havneanlæg er et bassin, hvortil vandet strømmer ind ved flod og hvorfra det lukkes ud ved ebbe. Derved fremkommer en kraftig udgående strøm, som medfører aflejringer fra havens bund, hvorved maskinel uddybning spares.

skyllibring, boring ved hvilken det løsnede materiale skylles op med en vandstrøm, der ledes ned gnm. borerøret.

skylligrav, *ridesport*, ca. 1 m br. og 5-7 m l. vandfyldt cementgrav, ca. 1 m d. på midten og jævnt skrånende op til begge sider. Gravens kanter er forsynet med jernkrævkær. Anv. til at skylle og køle hestens ben i, idet man fl. gange rider langsomt gnm. s. og evt. parerer hesten midt i s.

skylliventil, armatur til udsugning af WC o. l., kan kun anvendes, hvor vandledningerne er tilstrækkelig store, s. giver ved tryk på en knap el. lign. en afmålt vandmængde.

skymaster ['skaima:sta] (eng. *sky* himmel + *master* herre), populært fællesnavn for flyvemaskintypene C-54 og DC-4, der bygges af den amer. Douglas Aircraft Co. s., der tager 40-50 passagerer og mindre godsmængder, er et lavvinget monoplan med 4 motorer på ialt 5800 HK. March-hastighed ca. 350 km/timen, spændvidde 35,8 m, fuldvægt ca. 33 t. (Ill. se tavle Flyvemaskiner).

skypumpe viser sig undertiden i tilslutning til tordenvejr som en nedadrettet tragt- el. snabelformet forlængelse af skyen. Hvis spidsen nær jorden, mærkes det som en meget stærk hvirvelvind i forb. med en stærk sugning opad. s. kan anrette bet. ulykker, vælte træer i stor udstrækning osv.

skyr (isl. [skjkr]), isl. surmælksprodukt fremstillet af mælk ved løbning og syring med en særlig syrekultur.

Skyros [skjiros], gr. ø bl. de nordl. Sporader ud for Eubøa; 199 km²; omkr. 3500 indb.

skyskraber (eng. *skyscraper*, egl: himmel-skraber), hus med usædvl. mange etager; mest udbredt i Amer.s storbyer, hvor grundprisen er meget høj. Bedst kendt er Empire State Building i New York (381 m, 102 etager). (Ill. sp. 4144).

skypejle, rundt spejl, på hvilket kompasstregerne er indridset; lægges spejlet vandret med kompasstregerne visende den rigtige vej, kan skyernes driftretning aflæses af skyernes spejlbilledes bevægelser i forb. t. kompasstregerne.

'**skyther**, oldtidsfolk i S-Rusland, der 7.-4. årh. f. Kr. kæmpede m. perserne; fordrevet af sarmaterne.

skyts, våben, hvormed projektiler udsendes, s. inddeles i hånds, der ikke er tungere, end at det kan betjenes og bæres af en mand, og svært s., hvis vægt el. konstruktion kræver fl. mænd og særligt un-

Skystraber. Empire State Building.

derlag for at kunne betjenes og transporteres. (Se i øvr. håndskydevåben, maskinkanon, feltkanon, felthaubits, kystkanon, luftværnskanon, raketkanon og rekylfri kanon).

skytshelgen (mnty. *schutzen* beskytte), en helgen, der ved forbøn beskytter en el. fl. personer. (St. Nikolaj for søfolk, St. Christoffer for vejfarende).

skytte, vavejækn., et bådformet hylster, der indeholder skudgarnet (islettten) og fører dette gnm. faget på væven.

Skytte, Jens (1845-1928), da. forfatter af talrige folkelige romaner- og fortællinger, bl. a. *Færgfolk* (1896), som står skolelæreriit. nær.

Skytte [Jyta], **Johan** (1577-1645), sv. politiker. Borgmesterson fra Nyköping, kaldte sig som student Schroderus; lærer for Gustav Adolf, adlet under navnet S. Diplomat, højtbetroet embedsmand, rigsråd fra 1617. Præsident i Gota hovrätt 1634. Modarbejdede efter 1632 familien Oxenstierna. Oprettede Skytteanska professuren i Uppsala, et professorat i retorik og statsvidenskab; indtil 1915 beholdt S-s efterkommere.

skyttefisk (*Toxotidae*), ind. og polynes. lagunefisk. Lever af insekter, som »ned-skydes« fra planter v. hj. af en vandstråle fra fiskens mund.

skytteforeninger, en fortsættelse af skydeselskaberne, men med mindre milit. præg og bet. I Danmark oprettedes 1801 »Livjægerskydeselskabet af 1817«, der endnu består og som formentlig er Danms. s. ældste egl. s. Efter eng. forbillede (styrkelse af landets forsvar) stiftedes 1861 De Danske Skytteforeninger (nu De Danske Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforeninger), der havde stor fremgang i slutn. af 19. årh.

skyttegrave, grave hvorfra fodfolk kan skyde dækket, i stående el. knælende stilling.

skyttegravsfeber (febris quintana, 5. dags feber = *febris wolhynica* volhynisk feber), godartet og sjælden sygdom, forårsages af en rickettsie, der overføres med lus. s oprådtte under sidste finlandskrig.

Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforeninger, De Danske (fork. DDSG & I), stiftet 1861 under navnet De Danske Skytteforeninger. Organiseret under en overbestyrelse i amtsforeninger og herunder sogne- el. kommunekredse. 1948 omfattede S 39 amtsforeninger, herunder ialt 2173 kredse. Medl. tallet var for skyttegruppen 42 335, for gymnastikgruppen 24 088, for idrætsgruppen 36 038; børn 19 530; passive medl. 81060. S står i nært samarbejde med Hjemmeværnet.

skyttekæde, kamporden for kamp til fods, i hvilken skytterne spredes i en kæde tværs over skudretningen.

Skytten (*Sagittarius*), stjernebillede på den sydl. stjernehimmel.

skyttefegn, mil. udmærkelse for skytter.

Skytte Union, Dansk, (fork. DSkyU), stiftet 1913; 1948 ca. 5700 aktive medl.

skæbnegudinder, i gr. rel. moirer, i rom. pareer, i nord. norner.

skæbnetragedie, ty. dram. genre. Schiller eksperimenterede i »Braut von Messina« (1803) med den gr. skæbneide. Som kortvarig teatermode indleddedes s af Zach. Werner med »Der 24. Februar« (1809). Repr.: Adolf Müllner (1774-1829), Christoph Ernst Houwald (1778-1845) og Grillparzer i »Die Ahnfrau« (1817).

skæbnetro, overtroisk antagelse af en overnaturlig magt, der på uafvendelig måde bestemmer et menneskelivs el. hist.s forløb.

skæg (oldn. *skaga* rage frem), 1) hårvæksten på mandens kinder, hage og overlæbe. I Orienten, hos jøder, babyloniere, assyrere, persere og ægyptere var s kendetegnet på den frie mand, og ragning ansås for vanærende. Hos grækerne og romerne afregedes s fra Alexander d. St.s tid ca. 300 f. Kr. til 2. årh. e. Kr., i en del af middelalderen indtil ca. 1500 og atter fra ca. 1660. Ca. 1830-1900 var fuldskæg atter på mode. Overskæg bæres stadig, især i angelsaksiske lande. 2) søv., buet tømmerkonstruktion, der dannede træskibenes fremspringende forparti under bovsprydet.

skægabe (*Ma'cacus si'lenus*), forindisk hundeaabe. Sort skæg.

skægfulge (*Capi'toniidae*), fam. af trop. spættefulge. Kortnæbbede, lange børster v. næbroden. Livligt farvede. Frugtædere.

skæggrib, d. s. s. lammegrib.

skægglav (*Usmea*), slægt af skivellaver med stærkt grenet løv, der med alderen bliver hængende. Alm. på træer i magre egne.

skægmejsje (*Pa'nurus bi'armicus*), syd- og mellemeur. mejsje. Svært, spidst næb, hannen m. sort skægstribe.

skægpest, el. *sy'kosis*, smitsom lidelse i skægregionens hårsække, skyldes bakterier el. svampe.

skægtorsk *QGadus luscus*), lille, forholdsvis storskælet torsk med en enkelt skægtråd. V-Eur. Enkelte gange i Danm.

skægøgle (*Amphibolurus bar'batus*), austr. øgle. Skæglig. hudlapp under hovedet.

skæl, 1) *zooh.*, hudbeklædning af oftest taglagte plader hos forsk. dyregrupper, s kan være lederhudsforbninger (fisk) el. dannede af overhudsens hornlag (kybdyr, skældyr). 2) *med.*, dele af overhudsens celletag, som løses i flager.

skælde, fiskeriredskab, d. s. s. maskemåler.

Skælderviken [Jældgr-J, indskæring ml. Hallandsås og Kullen (Sv.).

skældyr (*Pholi'dota*), orden af tandløse, skælklædte, lavbenede pattedyr. Lever af myrer, termitter, der fanges m. den klæbrige tunge. Regnedes tidl. til de såkaldte gumlere. Trop. Afrika, Asien. (III).

skælfimfisk (*Chaeto'dontidae*), fam. af benfisk. Høje, sammentrykte; skælklædte finner. Ofte pragtfuldt farvede. Navnlig knyttet til koralrev.

skælhat (*Pholi'ota*), slægt af paddehatte med oftest skællet hat og stok med ring, vokser dels på jord og dels på træstod. (III. se tavle Svampe).

skælkrybdyr (*Squa'mata*), fællesbetegn.

Skaldyr.

for øgler, kamæleoner og slanger, der undertiden opfattes som een orden.

Skällinge Hede [Jæ-1, ca. 20 km VNV f. Varberg. 21.-22. 2. 1612 blev Chr. 4. ved S slået af sv. styrke; til S-kampen er knyttet den vistnok uhist. fortæll. om Christian Barnekows opførelse.

skælmeroman el. *skælmsroman*, fordansking af *picaresk roman* (sp. *picaoro* skælm); fra 1. årh. e. Kr. stammer Petronius' sæde-skildrende roman »Satyricon«, samlet om en gattvv, fra 1554 den anonyme sp. »Lazarillo de Tormes«, komponeret på lign. måde, vistnok efter en Lukian til skrevet fortælling. Andre berømte s er Le Sage's »Gil Bias« (1715—35) og Prévost's »Manon Lescaut« (1731).

skælpølse (*CPsolus*), søpølser m. flad underside, opadjet for- og bagende. Hård, skælet kropvæg. Enkelte i Danm.

skælrod (*La'threa*), slægt af maskeblomstfam. Snyltere på vedplanters rødder. Jordstænglerne har skældannede blade, overjordiske skud med rødlige blomster. I Danm. Brun s (*L. squamaria*).

skælrugge (*Polyno'idae*), fam. af oftest flade havbørstestorme, hvis rygside er dækket af de skælfornede rygfløere. I Danm. guldmus og fl. mindre arter.

Skæl'skø'r, købstad i SV-Sjælland, ved S Fjord og S Nor; 2933 indb. (1948) (1945 med forstæder 3168). St. Nikolaj kirke (13. årh.), bindingsværksbyg. Algade ni. 2 (ca. 1600). Industri: frugtsaft, øl, maskiner m. Sidebane til Slagelse-Næstved Banen. Havn. I middelalderen ret anseelig by.

Skælskør Fjord, indskæring i SV-Sjælland fra Store-Bælt, består af Yderfjord og Inderfjord, som står i forb. m. Skælskør Nor el. Noret.

Skælstræ, da. navn for Lepidodendron.

skæne (*Schoenus*), slægt af halvgræsser; har trind stængel og sammentrykte småaks. 2 arter i Danm.; meget sjældne.

skænk, langt bord el. lav buffet; d. s. s. kredens.

Skanninge [læn-], sv. købstad, Oster-

Brun skælrod.

I—Tffiii

Luftfotografi af Skælskør. I midten rådhuset og kirken.

- gotland, SØ f. Vadstena; 2200 indb. (1949). Vårfrukrykan (13. årh.). I middelalder. Ostergotlands hovedstad, havde da fl. kloster.
- skæppe**, gi. da. og no. rummål = 17,39 l. s. land, da. flademål = 689,5 m².
- skær**, klippeparti, der fra dybere vand rager op imod el. lidt over havoverfladen.
- skær**, den del af en plov, der skærer gnm. mulden; i stenalderen undertiden af sten, ellers oftest af træ indtil jernalderens slutning, hvor jernskær kommer i anv.
- skær** (*Ser'ratala*), slægt af kurvblomstrede. IDanm. eng.-s. (*S. tinctoria*) med fligede, skarpt takkede (indskårne) blade og små, valseformede, mørkerøde kroner i halvskærm.
- Skæralid** [Jæ:rali:d], naturskøn sv. dal, Skåne, på NØ-siden af Soderåsen.
- Skærbæk**, da. stationsby (Bramminge-Tønder); 1666 indb. (1945). Nær S udgår dæmning til Rømo.
- skærekiste**, aflang kasse, hvori halm før hakkelsesmaskinens tid med en skærekniv blev skåret til hakkelse.
- skærnål**, d. s. s. koldnål.
- skærf** [skårf] el. [fårf] (nty.), bånd el. smalt klæde, som vikles om livet el. bæres over skulderen. Opr. rem til taske el. sverd. I 16. og 17. årh. var s mest et mil. værdighedstegn, og indtil ca. 1720 anv. liv-s ofte til den fornemme civile dragt; i rokokotiden forsvandt s helt, men genoptoges i de frigjorte kvindemoder før og under D. Fr. Revolution. Ridderordenens brystbånd er opr. s.
- skærgård**, bræmme af øer og skær uden for en klippekyst.
- skærgårdsrype** (*Lagopus lagopus variegatus*), race af dalrype. Bliver kun delvis hvid om vinteren. Øer v. No.s V-kyst.
- skæring med ilt** af jern udføres m. en skærebænder m. en forvarmeflamme, som opheder det til glødning, og en dyse m. en iltstråle, der forbrænder det (jfr. au togen-skæring).
- skær-ising** (*Glyptocephalus cyno'glossus*), fladisk. Langstrakt, højreventd. Ålm. på dybere vand.
- skærm**, bot., blomsterstand med kort hoveddakske og stilkede blomster; de yderste springer først ud, eks. kodriver, skærmlantefam.
- skærmaks** (*Se'laria*), slægt af græsfam., tilhørende hirsegræs; duskgræs, ca. 80 arter, 3 arter indslæbt på marker og ruderatpladser. *S. italica* (kolbehirse) dyrkes i varme lande.
- skærbilledfotografering**, med. undersøgelsesmetode, hvor man fotograferer patientens gennemlysningsbillede på røntgenskærmen med lysfølsomt kamera i stærkt formindsket størrelse (leica). Bespærende ved masseundersøgelser for lungetuberkulose.
- skærmblomstfamilien** (*Umbel'iferæ*), tokimbladede urter med frikronede, over-sædige blomster i skærm el. dobbelt-skærm, 2-delig spaltefrugt. Bladene m. skede og i reglen stærkt delte, 2600 arter. Fl. dyrkes som køkkenurter. Vigtige slægter: selleri, persille, gifttyde, skarn-tyde, kommen, dild, gulerod, kørvel, bjørneklo.
- skærngitterør**, elektronrør med to gitre, hvoraf det ene er udformet som en elektrostatiske skærm.
- skærntærrer**, de træer af den gi. bevoksning, der ved dennes fornyelse overholdes en årække for at værne den unge opvæxt mod stærk sol og nattefrost.
- skærpende omstændighed**, jur., forhold, som medfører, at man for en forbrydelse fastsætter en straf, der, inden for den i loven fastsatte strafferamme, er strengere end den i alm. anv. straf.
- skærpet arrest**, straf inden for hær og søværn, ikendes fra 2-30 dage, s. understås i enrum, og arrestanten må ikke beskæftiges, end ikke med læsning. Kosten er den alm. mil., dog må arrestanten ikke få anden drik end vand.
- skærpiiber** (*Anthus spino'letta*), mørk lækkelig, fugl af piiberens gruppe, rød. strube. Hist og her på stenede strandbredder. Strejffugl el. standflugt.
- skærsilden** (ældre da. *skærel's* rønselse), **lat. purgatorium**, det sted, hvor if. rom-
- kat. lære de fleste mennesker, der ikke går fortabt, renses, før de indgår i Paradiset.
- skærslipper** (nty. *scher* saks -l- *sliepen* slipe), omværende håndværker, der sliber knive, saks og lign.
- skærsommer** (*skær* lys, beslægtet med oldn. *skirr* ren), da. navn for juni.
- Skærsommernatsdrøm**, En, da. titel på Shakespeares drama »A Midsummer Night's Dream« (1600). Musik af Mendelssohn-Bartholdy.
- skærstok** (holl. *scheerstok*, skære, i bet.: overskære, gå på tværs), søv., tværskibs bjælke i en luge.
- skærtorsdag** (beslægtet m. oldn. *skirr* ren), torsdagen før påskedag.
- Skærum'hede-serien**, ca. 125 m mægtig serie af marine aflejringer fra sidste interglacialtid fundet ved boring ved Skærumhede V f. Frederikshavn. Forsteningerne viser, at klimaet under S-s afsætning har forandret sig fra borealt til højarktisk. Dens øvre del består af ældre yoldialer.
- skærver**, betegn. for selve den brændte masse hos keramiske produkter, f. eks. porøs s hos fajance og lertøj og tæt (d. v. s. ikke-porøs) s hos porcelæn og stentøj.
- skærvebeton**, beton, hvis sten er skærver.
- skærvegrus**, skærver indeholdende korn mindre end 5 mm.
- skærver**, små skærpkantede stenstykker fremstillet ved knusning af granit, s anv. til beton og i udstrakt grad til vejbelægninger, især til macadambelægninger. P. gr. af deres skarpe kanter lader de sig komprimere til et stabilt opbygget stelag, som med sin tætte struktur er bæredygtigt, samtidig med at det besidder en vis elasticitet. Sten til s skal være slidfaste og frostbestandige.
- skærting** (nty., frisisk *schaken* rykke, trække bort), fjernelse af skæver fra hør el. hamp ved skræbning.
- skævbladfamilien**, da. navn for begoniéfam.
- skæven i **sin broders øje**, se, og *ikke bjælken i sit eget*, bedømme andres fejl hårdt og sine egne mildt, Matth. 7, 3.
- skæver**, småstumper af hampens el. hørens træde dele.
- skæve tårn i Pisa**, det, ca. 55 m høj, rund marmor-pannelle v. domkirken. Påbeg. 1174 og rejst til 11 m højde, beg. tårnet at hælde; først omkr. 1234 vovede man at gøre det færdigt. Trods indsvæjning og opretning under opmuringen hænger den øvre rand 4,25 m ud over sokkelen. (III. se Pisa).
- skævhals** (*tori'collis*), deformitet, som kan skyldes enten skrumning af den ene sides halsmuskler, hvorved der fremkommer en permanent drejning af hovedet og bøjning af det til den anden side, el. krampagtig sammentrækning af halsmusklerne på den ene side.
- skøde** (*skøde* overdrage, egl. lægge muld i den tilkommende ejers kappeskød som symbol på hans ret til den erhvervede jord), efter tinglysningsloven af 1926 et hvert dokument, der overdrager ejendomsretten over en fast ejendom el. en del af en sådan, hvadenten overdragelsen er ubetinget el. betinget af købesummens betaling el. af andet.
- skøde** (mnty. *schote*, egl. noget fremskydende), tov fastgjort i sejl til regulering af dets udnyttelse under forsk. vindforhold.
- skøde- og panteprotokoller**, før tinglysningsloven af 1926 de bøger, der førtes i hver retskreds og hvori alle dokumenter, der indleveredes til tinglæsning, indførtes ord til andet, s efter tinglysningsloven afløst af den for hver ejendom oprettede akt, hvori der henlægges genparten af de tinglyste dokumenter.
- skøjte**, holl. *schuit*, holl. fladbundet, bredbovet fartøj til transport på floder og kanaler. Trækkes undertiden af heste gående langs flodbredden (trak-s).
- skøjteløb**, løb på is v. hj. af skøjter, (ordet måske beslægtet med *skank*) indtil middelalderens slutning var skøjterne af dyrekogler, derefter brugtes jernskøjter. Nu fremstilles stålørnskøjter i forsk. typer til ishockey, kunstløb og hurtigløb.
- I idrætlig bet. omfatter s kunstløb, hurtigløb, ishockey og bandy.
- skøjteløbere**, *zool.*, d. s. s. damtæger.
- Skold** [fold], *Ote* (f. 1894), sv. maler; direktør f. Konsthøgskolan (Stihlm.); landskaber, portrætter og opstillinger i en saglig, let navistisk stil; *freske i Konsert-huset*, Göteborg (1937).
- Skold** [old], *Per Edvin* (f. 1891), sv. socdem. Opr. skånsk landmand; fil. kand. 1917; medl. af Andet Kammer fra 1918, landbrugsmin. 1924-26, 1932-36, handelsmin. 1936-38; forsvarsmin. 1938-45, ledende i sv. oprustningsarb.; fra 1945 landbrugsmin.
- skøn** (beslægtet med *skue*), *jur.*, d. s. s. syn og skøn; skønsmand, d. s. s. syn- og skønsmand.
- skønhedsplet** (*nevus*), medfødt pigmenteret plet på huden. I 17. og 18. årh. brugte damerne en kunstig s (fr. *mouche*).
- skønhedsøje** (*Core'opsis*), slægt af kurvblomstfam., asters-gruppen. Kurven har gule randkroner med en farvet plet ved basis. N-Amer., fl. arter er prydpalnter i haver.
- skønlitteratur**, digtekunst (mods. fag-litt.).
- Skønne Helene**, Den, operette af Offenbach (1864, Kbh. 1865). Teksten af Henri Meilhac og Ludovic Halévy.
- skønne kunster**, de (svy) (efter fr. *beaux-arts*), billedhuggerkunst, bygningskunst, dans, digtekunst, malerkunst, tonekunst og veltalenhed.
- skøntryk** (ty. *Schndruck*), i bogtryk betegn. for den første halvdel af trykprocessen, d. v. s. trykningen på den ene side af papiret. Trykningen på bagsiden kaldes videtryk.
- skørbug** (*scorbutus*), sygdom, der skyldes mangel på C-vitaminer i føden. Særlig hyppigt optrådte den i ældre tider hos skibsbesætninger på lange rejser. Symptomerne er blødninger og tandkødslidelse. Behandles med kost af friske grøntsager el. rent C-vitamin.
- skørbugsurrt**, d. s. s. kokleare.
- skørhat** (*Russula*), slægt af paddehatte med tykke, skøre lameller. (III. se tavle Svampe).
- skørhed** udviser et materiale, når det ikke lader sig deformere og let går itu ved ringe belastning, især ved slagpåvirkning.
- skørøst**, sur ostemasse udvundet ved opvarmning af kærnemælk.
- Skørping**, da. stationsby (Ålborg-Hobro); 1193 indb. (1945). Sanatorium. Rebild Nationalpark.
- skørt** (mnl.), den nederste del af kvindedragten. I 15-16. årh. deltes kvindedragten i liv og s. som indtil 1920erne altid var langt undt. hos bondekvinde.
- skørtidsel**, d. s. s. svinemælk.
- Skovde** [Jovda], sv. købstad (fra 1526), N-Våstergötland; 17 000 indb. (1949). Helenakyrkan (12. årh.) og Kanslihuset (18. årh.). Stenhuggeri, teglværk, Garnison. I middelald. valfartsby (helgeninden St. Helena).
- Skade Alper**, 104 m h. bakkeparti, 7 km S f. Århus.
- Skålefjord**, da. navn på Skålfjörur på Færøerne.
- skålformede fordybninger**, 3-8 cm brede, runde fordybninger indhuggede i stenblokke og klippeflader. Hellig tegn fra sten- og bronzælder.
- skålfrugtfamilien** (*Cipu'iferæ*) hører til rakletærerne, sambo. Hanblomster i rakler, humblomster enlige el. få sammen, omgivet af en pigget el. vortet »skål«. I Danm. bøg og eg, hist og her er plantet ægte kastanie.
- skålkopper**, d. s. s. skoldkopper.
- skålpund** (pundsløt til skålvægt), ældre sv. vægt = ca. 425 g.
- skålvægt, der består af to vægtskåle op-hængt let drejeligt på en toarmet, lige-armet vægtstang v. hj. af stålkliper på agatlejer, tjener til sammenligning af legemers masser med vægtlodder, s-s følsomhed afhænger af belastningen og kan f. eks. ved analytiske vægte andrage 0,1 mg ved en belastning på 200 g.
- Skånberg** [-bærj], *Carl* (1850-83), sv. maler; har malet landskaber, bybill. og strandpartier bl. a. fra Sv. og I' tal.

Skåne, sv. landskab S f. Halland, Småland og Blekinge; 11 303 km²; 824 000 indb. (1948). Indskæring: Skålderviken fra Kattegat, ml. Hallandsås og Kullen, Handbukten fra Østersøen. I Øresund øen Ven. Kysterne i øvr. flade lavlandskyster, fattige på naturlige havne. NØ-S hører til det sydsy. højland, det øvrige er et af en række NV-SØ-gående høster (Hallandsås, Kullen, Soderåsen, Linderödsåsen og Romelåsen) afbrudt slette-land, der er frugtbar og rigt på søer (Ringsjån, Våmsjöen, Hammarsjöen, Ivo-sjön m. fl.). Det østl. S afvandes af Helgeån og Skreboån, det vestl. S af Ronneån m. fl. S er Sv.s tættest befolkede landskab. S er et gi. da. landskab, nært knyttet til det øvr. Danm., skilt fra Sv. ved ufarbart skovbælte. Under Danms. opløsning stod S 1332-60 i personalunion med Sv., 1370-85 havde hanseaterne V-S i pant. I 14.-15. årh. økon. centrum i Danm. p. gr. af de rige sildefiskerier. S hæragedes ofte under da.-sv. krige. 1658 afstået til Sv. Opsving ved landboreformer og havneanlæg fra slutn. af 18. årh.

Skånemarkederne, de i Skanor og Falsterbo i middelalderen årligt afholdte store markeder over sildefangsten fra Øresund.

Skanska Dagbladet, sv. dagblad i Malmö (organ for Bondeforbundet), grl. 1888; oplag 1948: 49 200.

skånske kirkeret, den, samling af retsregler om forholdet ml. kirken og befolkningen, fastsat ved et forlig ml. ærkebiskop Eskil og skåningerne ca. 1170.

skånske krig 1675-79, da. revanche-krig mod Sv. i håb om Skånes generobering. Gennemført af Chr. 5. og militærlødsen mod Griffenlløds ønske. Danm. var støttet af Holl., overlegent til søs (Niels Juels sejr ved Gotland 1676, Køge Bugt 1677); erobrede sommer 1676 det meste af Skåne, slået dec. s. år ved Lund af Karl 11., 1677 ved Landskrona, måtte 1678 opgave Kristianstad; tog Rugen. Da Danms. forbundsfaller mod Sv. og Frankr. sluttede dred 1678-79, måtte Danm. opgive kampen 1679 (Fontainebleau, Lund) uden erobringer.

Skånske Lov, den i middelalderen og lang tid efter gældende ret i Skåne, nedskrevet ved privat foranstalt. i beg. af 13. årh.

skårerjern (ty. *scharrieren* hugge riller i sten), værktøj til behugning af bløde sten efter behandl. med grel.

skåret over spån siges træ at være, når det er gennemsavet på langs, og snittet ikke følger fibrene.

skåretømmer, tømmer tildannet med sav. skårkens (holl. *schoorken* lille støtte), en syning, der ligner små støtter.

Skårup, da. stationsby (Nyborg-Svendborg); 760 indb. (1945). Seminarium opr. 1803.

Skaarup, *Frede* (1881-1942), da. teatermand; opr. købmand. Forudså filmens muligheder, blev filmdirektør, derefter teatermand, ledede 1912-27 Scalateatret, drev samtidig i nogle sæsoner »Det lille Theater«; finansierede 1919-23 Dagmar-teatret. Den økon. deroute i slutn. af 1920erne rev ham med sig, men han vendte i 1930erne tilbage i da. forlystelsesliv som en initiativrig impresario m. m. samt som indfører af Polyfoto. 1920 g. m. Hertha S f. *Elnen* (f. 1878).

Skårup Sund, farvandet ml. Fyn og Turø. s. l., fork. f. sine loco.

sladder (nordty. *s(c)li(l)adden* snakke; plask, sikkert lydfetterligningsord), 1) (i ældre sprog) samtale, hvor ordene ikke vælges med omhu; 2) udbredelse af oplysning om andres privatliv. Kan være strafbar som ærefornærelse el. som krænkelse af privatlivets fred.

Slådek [s'la:dæk], *Josef Vaclav* (1845-1912), cech. lyriker, tidsskriftsudgiver og Shakespeare-oversætter.

slag, søv., under sejlskibets krydsning den udsejlede distance ml. to vendinger; få s af en grund, konstaterer en grund ved lodskud.

slagbedding, søv., den del af en bedding, der er under dagligt vand.

slagbolt, *mil.*, cylindrisk stålstang, der ved pjeces affyring drives frem af slagfjederen og med sin spids, slagstiften, rammer patronens fængthætte, hvorved krutladningens forbrænding indledes.

slagbænk, opr. bænkbræt, der kunne slås op mod væggen, senere bænkkestie med bevægeligt sædebræt. Anvendtes hos almuen til seng.

Slagelse, da. købstad, V-Sjælland, 13 km VSV f. Sorø; 18 446 (med forstæder 21 061) indb. | v A 51 (1948). St. Mikkel's Kirke. ÅffeS1« (14. årh.), kirkeladen (15. ff)JaVS årh.: 1616-1809 latinskole, toin&g fra 1879 politistation, St. ^§(^j)7 Peders Kirke (12. årh.), S ^SS&r Hospital (nævnt fra 1372), S Kloster (1857-59), m. m. Acciseboden (1783).

Industri: konserver, margarine, øl, tobak,

Slagelse. Den gamle kirkelade.

maskiner, gær, møbler o. m. a. Station på Kbh.-Korsør, S-Næstved- og S-Værslev-Kalundborg banen. Eldgammal by, i 11. årh. møntsted, i middelalderen en anselig by, skal have fået sine første privilegier 1280.

slaget er tabt, men der er tid til at vinde et nyt, general Desaix' udtalelse, da han kom den slagne Bonaparte til undsætning ved Marengo 1800.

slaget på 'Reden', da.-eng. søkamp i Kongedybet skærtorsdag 2. 4. 1801. Krigsårsag var Danms. tiltræden af 2. væbnede neutralitetsforb. 1800. Da flåde var ikke tiltaklet; forankrede blokstibe anbragtes uden for havnen, kommanderet af Olfert Fischer. Eng. flåde under Hyde Parker sendte afd. under vice-admiral Nelson til angreb sydfra. Efter heftig kamp og svære tab fik Nelson tilintetgjort en del af de da. skibe, sendte derpå parlamentær, ikke til Fischer, men til kronprins Frederik; fik standset kampen, som man fra da. side ikke havde håb om at vinde. Under slaget havde løjtnant Willemoes på batteri 1 udmærket sig i særlig grad.

slagfjeder, stålskruefjeder, der ved pludselig at frigøres fra sin spændte stilling tjener til at drive slagboltten frem mod fængthættens, når skuddet skal gå.

slagforsøg, forsøg til bedømmelse af materialenes evne til at tåle slag for derved at afsløre, om det er skørt el. sejgt. s udføres f. eks. med jernbaneskinner og gulvfliser.

slagge, affaldsprodukter fra ildsteder, gas-generatorer el. metallurgiske ovne. I førstnævnte to tilf. stammer s fra brændslets ikke brændbare bestanddele og skal helst fremkomme i form af en usammenhængende, tungsmeltelig aske, der let kan fjernes fra risten, evt. automatisk (vandreriste, drejeriste osv.). Ved metallurgiske processer søger man derimod at få fjernet de malmen ledsagende »gangarter« el. uønskede metaller osv. i form af en letsmeltelig s, der udskiller sig fra det smeltede metal, samler sig ovenpå og kan aftappes (f. eks. højovnen). For at gøre slaggen letsmeltelig tilsætter man slaggedannere og flusmidler (tilslag). Man søger at udnytte de store s-mængder, især fra højovne som fyldstof i vejmaterialer, som s-cement, s-sten el. s-uld (til isolation) osv.

slaggebeton, beton fremstillet af cement og slagger. Bruges til skillevægge.

slaggecement, bindemiddel fremstillet af højovns slagge og enten melkalk el. portlandcement. Den ty. jern-portlandcement indeholder mindst 70% og den ty. højovns cement indeholder mindst 15% portlandcement.

slaggesand, sand af koks-el. renovations-slagge. Bruges s til mørtel el. beton, bør det undersøges, om det indeholder skadelige stoffer, der f. eks. kan give rust el. fremkalde svulmning.

slaggesten, store mursten støbt af flydende højovns slagge, s isolerer dårligt og er ikke vejrfaste.

slaggeuld, ildtagtig, ildfast varmeisoleringsmateriale fremstillet ved, at der blæses højspændt damp mod en tynd stråle af flydende højovns slagge.

Slagheck [s'layhæk], *Didrik* (d. 1522), Chr. 2.s rådgiver. Præsteson fra Munster, i Chr. 2.s tjeneste 1519, modvirkede sin tidl. herre Arcimbold og opnåede bannlysning af Sten Sture. Ledsagede Chr. 2. til Sthlm. 1520, deltog i afgørelsen om Sthlms blodbad; biskop i Skara og medl. af sv. regeringsråd; 1521 ærkebiskop i Lund; flg. år brændt som kætter.

slaginstrumenter, instrumenter, hvor lyden frembringes ved slag, s deles i 1) afstemte (klokker, xylofon), 2) uafstemte (bækken, tromme).

slagkrydser, krigsskibstype, der forener slagskibets store kraft med krydserens bevægelighed og store aktionsradius på bekostning af pansring, s har i årene ml. de to verdenskrige kun været repr. i enkelte tilf. (eng. Hood), medens den nu atter synes at opstå i arner, krigsskibsbygning (Alaska-klassen). Displacement: ca. 27 500 t, fart: ca. 35 knob (150 000 HK), armering: 9 stk. 30,5 cm kanoner, 12 stk. 12,7 cm kanoner samt tالر. 40 og 20 mm rekyllkanoner. Sidepanser formentlig ikke over 150 mm.

slaglod, loddemetal bestående af legeringer af kobber, zink el. sølv. Navnet skyldes, at de således loddede genstande kan tåle slag.

slagord, et ord el. udtryk, der stadig gentages og ved sin enkle kraft bliver populært; et vigtigt middel i al agitation.

slagside, skibs hældning til siden p. gr. af vægtforskydning.

slagskat, statens indtægt af udmøntning ved at betale mindre for metallet end de udmøntede mønters pålydende. Ved udmønting af hovedmønter for privat regning fremtræder s som en afgift på indlev. af metal til udmøntning. Har i nutiden ikke spillet større finansiel rolle. slagskib, krigsskibstype, bestemt til at operere på de store have samt til at danne rygstøt for egne mindre enheder, s er svært armerede, f. eks. 9-12 stk. 40,6-35,6 cm kanoner, 12-16 stk. 15,2-11,4 cm kanoner, 40-60 stk. 40 mm rekyllkanoner, m. m. og svært pansrede, f. eks. dækspanser op til 260 mm. Vandliniepanser op til 400 mm, søgøende, stor aktionsradius: 10 000 sømil v. 10 knob, displacement: ca. 35-45 000 t, fart: op til 30-33 knob. Raketvåbenets hurtige udvikling vil formentlig i fremtiden ændre s-s armering i retning af raketter i st. f. el. (mere sandsynligt) som suppl. til kanoner.

slagsmål, gensidig tilføjelse af personlig vold. I tilf. af s kan straffen for de enkelte voldshandlinger nedsættes, el. ved laveste grad af legemskrænkelser, bortfalde.

slagstift, forreste del af slagboltten.

slagteraffald, på svineslagterierne den alm. betegn. for de forsk. biprodukter, som fås, når eksportflæsket tilskæres. Vigtigt s er således: afsmeltet fedt, lever, hjerte, nyrer, hoved, ben, skinkeben m.v.

slagterisvin, et svin af den størrelse, hvori eksportslagterierne ønsker dem leveret - 1939 58-66 kg slagtet vægt, 1949 60-80 kg slagtet vægt. Der fradrages nogle øre pr. kg for over-el. undervægt.

slagtilfælde, populært for apopleksi.

slagtoffer, det blodige offer i G.T., mods. det vegetabiliske.

slagule (*Syrium ura'lense*), stor, øst-eur. natugle; opkaldt efter den måde, hvorpå den slår ned på sit bytte.

slagvolumen, det af stemplerne i en forbrændingsmotor gennemløbne rumfang.

slagværk, 1) mus., samlingsbeteg. for alle slaginstrumenter i et orkester.^{2) tekn.}, hammerapparat til udførelse af slagforsøg.

slalom [ˈslaclám] (no. dialekt: *bakkespor*), hurtigløb på ski nedover en bakkeskråning, hvor ruten er afmærket med flag, opstillet parvis, »portek«, der tvinger løberne til stadige sving i begge retninger.

slam, alm. beteg. for meget finkornet bundfald i en vædske. s er i reglen lang tid om at bundfældes og hvirvles let op af strømninger i vædsken. F. eks. jordpartikler (især ler), der afsætter sig på bunden af stillestående vand. (Om rensningsmetode for spildevand se aktiveret slange).

slambad el. *slampakning* anv. v. visse gigtsgydomme. Slam opvarmes med vand til en grød, der anbringes på det sted af legemet, der ønskes opvarmet. Hvor slam findes i naturen, er der ofte opstået kursteder, f. eks. PieStany.

slamkiste, bundfældningsrum, hvor langsomt gennemstrømmende kloakvand afsætter en del af de opslæmmede stoffer.

slamvulkan, d. s. s. dyndvulkan.

slang [slau] (eng.), klikesprog, der anv. indenfor større kredse, præget af en tendens til at erstatte alm. gloser med faste vittigheder.

Slangebæreren el. *Slangeholderen* (*Ophiuchus* [o'fiukus]), stjernebillede omkr. himlens ækvator.

slangefalk, d. s. s. sekretær.

slangefisk (*Ophiidiidae*), ålførmede benfisk. Bugfinerne under hovedet. Austr., New Zealand.

slangegift, de virksomme stoffer i det farveløse sekret fra giftslangernes giftkirtel; s udtømmes ved bid gnm. de hule gifttænder, indeholder ca. 90% æggehvide, hovedsagelig toksalbuminer med et tørstofindhold på 25-30%. De virksomme stoffer er kun delvis kendte. De vigtigste er neurotoksiner (nervegift), som giver respirationslammelse, hæmorhaginer, som beskadiger kar-endothel, samt hæmolytiser. Endv. stoffer, som har curarevirkning. Hugormen er den eneste da. slange, der indeholder s. Behandl. af bid består i omsnøring oven for bidstedet og om muligt indgift af serum hurtigt efter biddet. Immuneserum mod s er specifikt for hver slangeart. s har en beskeden med. anv. som smertestillende middel.

slangegran, en form af rødgran med lange, tynde grene, der kun grener sig lidt.

slangehalvfugle (*An'hingid*), langhalsede, spidsnæbbede årefodede. Fiskeædere. Trop. ferskvand.

slangehoved (*Echium*) *bol.*, slægt af ru-bladfam. Urter med uregelm. blå el. røde blomster, s (E. vul'gar) er alm. i Danm. ved veje og på marker. (Ill. se farvetavle Grøftkantens Planter).

slangehoveder (*Ophiocephalidae*), *zool.* fam. af ålslign., syd-af- og syd-asiat., fisk, delvis luftåndende, lever i udtørrende sumpe.

slangekaktus (*QCerens flagelliformis*), kaktus med slanke, neddiggende el. hængende stængler, røde blomster; stueplante.

slange-kultus forekommer inden for antikke bondekulturer, hvor guddommens sfære er jordelementet, hvis repræsentant slangen er, i pagt med frugtbarhedens magter. Inden for de arisk betannede kulturer forekommer slangen som det underrepræsentant.

slangemarmor, da. navn for ophalcalcit. **Slangen** *QSerpens*), stjernebillede omkr. himlens ækvator.

slanger (*Ophidia*), langstrakte, lemmeløse krybdyr. Lang, spaltet tunge, øjenlågene sammenvoksede, gennemsigtige. Underkæbberne forbundet m. et elastisk bånd, overkæbe-, gane-, led- og vingeben indbyrdes meget bevægelige, hvorved mundhulen kan udspiles meget stærkt. Hoved, krop og hale går nævnt over i hinanden. Bevæger sig v. hj. a. undersidens brede skæl (skinner), der presses frem af de talrige bevægelige ribben. Rovdyr, sluger byttet (småhvirveldyr) helt. Adsk. s har gifttænder, v. hj. af

hvilke de først lammer el. dræber byttet, andre s sluger det levende. De fleste s lægger æg, der dog kun sjældent ruges, nogle s er levendefødende. De fleste s forekommer i trop. I Danm. snog og hugorm.

slanger, *mil.*, en slags metalkanoner fra 16. årh. af mindre kaliber og stor længde.

slangerød (*Aristo'lochid*), slægt af s-fam. 180 arter, især trop. Flerårige urter el. træagtige planter med ejendommelige blomster, hvis støvblade er sammenvokset med griffelstøtten, og hvis bygning hos nogle arter ikke tillader det indtrængende insekt at slippe ud, før støvfanget er bestøvet. Forvildet findes i Danm. den gi. lægeplante s (*A. clematitidis*) m. gule blomster. *A. siphon* (pipelblomst) med slyngende stængel og grønne blomster, der ligner et pipbehov, dyrkes som haveplante i Danm.

Slangerup, da. landsby, 13 km SV f. Hillerød; 1256 indb. (1945). Landbrugsskole. Industri. Endestation for banen Kbh.-S. Indtil 1809 købstad, ældste kendte privilegier 1302.

slangeskindsplante, (*Fit'onia argyro-neura*), lav, krybende plante af Åcanthus-fam. Ovale blade med hvidt el. rødt årenet; kræver varme og fugtig luft.

slangestjerner (*Ophiuro'idea*), klasse af, pighude. Består af en flad skive, skarpt afsat fra de 5 oftest lange arme. Skelettet veludviklet, armene opbygget af kalkhvirvler, som regel meget bevægelige. Sugefødderne i 2 porerækker på armenes underside. Munden på skivens underside. Bundryr, lever af småmuslinger o. I. Fritsvømmende larve. Fl. arter i da. farvande.

slangetunge (*Ophio'glossum*), bregneslægt. I Danm. 1 art på enge og overdrev, især nær strand.

Slangeøen, rum: *'Insulâ 'Serpilor*, rum. 0 i Sortehavet nær Donaus munding.

slangeøgler, uddøde til 12 m l. slangelign. skælkrybder med korte luffeagtige lemmer og lang hale. Rovdyr, der levede i havet i yngre kridtid.

slangeørne (*Cir'caetus*), små, langvingede ørne. Mellemfoden u. fjer. Lever af slanger, firben o. I. Een art i S- og Mi.-Eur. Enkelte gange truffet i Danm.

slankaber (*Colo'binæ*), underfam. af hundeaber. Langhalede, baglemmerne længere end forlemmerne. Lever af frugter og blade. Hertil guereza-aber og næsabe.

slap bue, videreudvikling af spræng værks-konstruktionen, oftest udført i stål el. jernbeton. Da bue ikke kan optage bøjende momenter (deraf betegnelsen »slap») må disse optages af en afstivningsbjælke.

slaphaleaber, halvebeteg. f. sydaraer. mindre aber. Langhalede u. snohale. Hertil bl. a. satansabe.

slappe stænger, er en gitterkonstruktion sådanne, der kun kan optage trækkræfter.

Slaraffenland (mht. *slur-affe* uden abekat), eventyrland, hvor man ikke behøver arbejde, og hvor alle ønsker bliver opfyldt.

Slask [sɪlSsk], po. navn på Schlesien.

Slatoust, anden stavemåde for byen Zlatoust, Sovj.

Slavekrigen, urobevægelse i Jylland 1848 p. gr. af rygte om, at slaverne (tugthus-fangerne) fra Rendsborg var sluppet løs og færgede Jylland. Befolkn. organiserede sig frivilligt. Rygtet var imidl. urigtigt.

Slavkysten, V f. Nigers munding, kyststrækningen langs Guineabugten.

'**slav'er** (vel af slav. *slavo* ord; opr. de, som taler et forslægtet sprog), et indoeur. folk, der først omtales af Plinius (d. 79 e. Kr.). Fra Dnjepir-området bredte s sig i 4.-6. årh. over nuv. Polen og Karpaternes forland. - I 4.-7. årh. bredte s sig stærkt. NV-s trængte frem til Elben (vender og sydligere cecher). S-s (serber, kroater) i Dalmatien og på Balkan, mens Ø-s i 10. årh. nåede limen søen og derfra udbredte sig over det nuv. russ. område. De opr. tyrkiske bulgarer blev efterh. slaviske, mens tyrkerne trængte s tilbage i Mecklenburg, Pommern, Preussen, Sachsen og Schlesien.

slaveri (sengr. *sklabos* slave; opr. om slavi-

ske krigsfanger), det retsforhold, som tillader mennesker at udøve ejendomsret over andre menneskers person, således at disse andre kan udnyttes økon., tvinges til at udføre et hvilket som helst arbejde, mishandles, dræbes, misbruges seksuelt, uden at udenforstående har ret til at skride ind. Opr. erhvervedes slaverne ved krig, under mere udviklede økon. forhold ved køb og retsforfølgning; desuden var børn af slaver naturligvis selv slaver, s fandtes overalt i oldtiden og afvikledes i Eur. langsomt med kristendommens sejr, i Danm. i 13. årh. Med de store opdagelsesrejser trængte neger-s igennem. Slavehandel blev allerede afskaffet af Danm. 1792, af Engl. 1807; s afskaffedes af alle hvide nationer 1833-88, i USA først efter blodig borgerkrig 1861-65. Rester af s består endnu (bl. a. i Saudi-Arabien).

Slave River [slæv'rivar], Athabaskasøens afløb til Store Slave Sø; kaldes derefter Mackenzie River (NW-Canada).

Slavic [slavit], *lon* (1848-1925); rum. forfatter. Har i noveller skildret de rum. bønder i Transsilvanien.

'**slaviske sprog**, indoeur. sproggruppe, særlig beslægtet med de baltiske sprog, inddeles i østslavisk, der omfatter russisk, bjeloruskisk og ukrainsk, i vestslavisk, der omfatter polsk, pomorisk (nu uddødt sprog i Pommern) m. kaszubsk, sorbisk, polabisk samt cechisk og slovakisk, og endelig i sydslavisk, der omfatter slovensk, serbokroatisk og bulgarsk. Det urslav. sprog formodes at have haft åbne stavelser. Denne tilstand er forrykket i de moderne s ved visse reducerede vokalers bortfald og de alm. for- og bagtungekonsonanternes overgang til (og grammatiske alternering med) s- og J-lyde. Særlig karakteristisk for s er det såkaldte aspekt, hvorved handlingens afgrænsning el. mangelen deraf angives.

Slavjansk, by i Ukraine, N f. Stalino; 76 000 indb. (1939). Kern. industri, salt-lejer.

Slavkov [slafskf], cech. navn på Austerlitz, Cechoslov.

slavofi'isme (*slaver* I gr. *ilos* elskende), romantisk retning i russ. åndsliv i 1830-erne, væsentlig baseret på den tro, at Rusl.s oprindelighed i kristendom og samfundssind skulle rødt V-Eur. fra forfald.

Slav'o'nien (serb. 'Slavonija), tidl. ostr. grænseområde ml. Drava og Sava; be-fæstet til kamp mod tyrkerne. 1814 rorenet m. Kroatien, fra 1919 under Jugoslaven.

'**Slubs'ger**, (Vfarius Abelsen (f. 1874), da. politiker. Opr. uddannet i mejeribrug; 1896 lærereksamen; 1900-14 realskolebestyrer; fremtrædende veljsk venstre-mand, folketingsmand 1909-32. Trafikmin. 1920-24; handelsmin. 1926-28, fratrådte, da S ikke kunne gennemføre støtte tilden truede Privatbank. Fra 1928 form i Kbh.s Telefon-Aktieselskab.

sleeping partner [sti:pij' p'œ:tn3] (eng: sovende deltager), person el. selskab der foretager indskud i ansvar, firma uden at det anmeldes t. handelsregistret el. offentliggøres (såk. »stille selskab«); s hæfter ikke for firmaets gæld.

slægfred [slæv-], kvinde, der lever sammen med en mand uden at være gift med ham; nu poetisk, arkaiserende.

slægfredløb, børn født uden for ægteskab, i ældre tid især mods. horebørn (hvor den ene af forældrene var gift).

Sløjper, i nord. rel. guden Odins ottefodede hest.

sløm (eng. *slam* smæld), melding i bridge og whist. Til stores kræves alle stik, til lille samtlige stik på nær et.

slæmning, fremgangsmåde til adskillelse af partikler i et pulver efter Kornstørrelse v. hj. af deres forsk. sedimentations-hastighed, f. e. i vand, idet de største partikler synker hurtigst til bunds, mens de mindre endnu en tid holder sig opslømmet i vædsken.

Slengerik, *Carl* (1859-1923), da. politiker. Red. af »Fyns Venstreblad« 1897-1903, slagfærdig agitator. Med Radikale Venstre 1905, formand for rigsdagsgruppen 1916-20.

slen'tando (ital. *lecture* sagtne), *mus.*, langsommere.

Slesvig, ty. *Schleswig*, 1) by i Sydlesvig, inderst i Slien, 37 000 indb. (1946; 1939: 26 000). S består af 3 dele; østl. Altstادت samt Lollfuss (fra 17. årh.), V f. Slien Friedrichsberg. Bl. bygningerne domkirken St. Peter (jfr. Slesvig domkirke) og rådhuset, hvor den slesvigske stænderforsamling holdt sine møder. Jernbaneknudepunkt, handel og industri (lædervarer, møllevirksomhed m. v.). - S nævnes allerede 804 (Slistorp); ofte benyttedes navnet Hedeby. Var i ældste middelalderen yderst vigtig handelsplads (friserhandel), sæde for Danmarks første kirke, 948 bispedæde. I slutningen af 9. årh. under svensk vikingehæredømme: tilbagegang efter 12. årh. (Liibeck). Fik 1200 stadsret af Valdemar Sejf, led hårdt under krigen i 13. og 14. årh. Residens for de holstenske og gottorpske hertuger, sæde for provinsialstænderne. 23. 4. 1848 blev den da. hær under Hedemann besværet af preusserne ved S. Var i 1848 længet overv. tysksindet, men efter 1920 hævdede et lille da. mindretal sig fortsat; efter 1945 viste valgene da. flertal bl. hjemmehørende befolkning. (1949: 2 da. skoler med 1863 elever). 2) tidl. alm. betegnelse for Sønderjylland.

Slesvig domkirke, nu en femskibet, gotisk kirke af mursten; partier af en ældre kirke fra 1100erne; før den har der sikkert

Slesvig domkirke (før tårnens opførelse)

været fl. ældre kirker, lige fra Ansgars tid. Den treskibede, tofags korbening med dens tresidede aflutning, regnes bl. Nordens skønneste gotiske arkitektur. Det nuv., hæsleg (112 m h.) tårn er moderne.

Slesvig-Holsten, da. navn på Schleswig-Holsten.

slesvigholstenisme, ty. bevægelse, der i 19. årh. forlangte Sønderjylland og Holsten forenet til uafh. Slesvigholsten. Opr. fremmet af holstenske godsfejeraristokrati, efter ca. 1800 med krav om aristokratisk stænderforfatning i opposition t. da. enevælde; krav afvist af Ty. Forbund 1823. Påvirket af julerevolutionen og ty. liberalisme rejste Uwe Jens Lornsen 1830 liberal slesvigholstenisme; fri forfatning for et forenet Slesvigholsten; der kun skulle have konge og fiende fælles med Danm. s fik efth. bet. tilslutning bl. akademikerne i Kiel og borgerskabet i Holsten og sydl. Sønderjylland. Fuldt udformet blev s., da Christian August af Augustenborg 1837 rejste augustenborgernes arvekrav; når den da. kongeslægt uddøde på mandsiden - hvilket kunne forudses - gjaldt Danm.s kvindelige arvefølge ikke i hertugdømmerne, der således måtte tilfalde Augustenb. som nærmeste sidelinie. 1846 gik da. reg. officielt mod dette i »Det åbne brev«, men stigende nationalmod. og tillid til ty. enhedsbevægelse gav stærk ur blandt slesvigholstenerne, der 18. 3. 1848 ved møde i Rendsborg stillede ultimative krav til reg. og 23. -24.3. s. a. rejste sig ved meddelelsen om, at De Nat.lib. var kommet til magten i Kbh. Krigen 1848-50 blev nederlag for s., der svigtedes af Preussen. Selv om Danm. ikke kunne gennemføre Ejderpolitikk, kunne der lægges et klart skel ml. Sønderjylland og Holsten i flg. år. Slesvigholstenerne saboterede med held da. forsøg på helstat, indtil hertugdømmerne 1864 kom under Preussen og Østrig, s-s håb om selvstændigt ty. land strandede på Bismarck, der 1867 indlemmede landene i Preussen. En slesvigholstensk hjem-

stavnstankegang blev bevaret, har kritiseret preussisk centralisation og skarpt vendt sig mod Danm.s ønske om national genanslægn. Efter Tyskl.s sammenbrud 1945 og oprettelse af landsregering for Schleswig-Holstein 1946-47 fremtrådte atter en s med front mod det tidl. preuss. styre og tillige mod da. bevægelse i Sydlesvig.

Slesvigske Forening, 1) da. national sammenslutning, stiftet 1843 af nordlesv. bønder (formand: Hans Nissen, Hammelev). Rejste midler til oprettelse af højskolen i Rødding 1844, optrådte som danskhedens talsmand over for regeringen. - 2) dansksindede organisationer i Sydlesvig, opr. efter genforeningen, dsls for Flensborg (juni 1920) dels for landdistrikterne (sept. s. å.). Afholdt da. årsmøder i Flensb., opstillede kandidater v. valgene m. m. Samlet medlemstal 1923 ca. 9000, senere vigende. Ved aflutning af 2. Verdenskrig formentlig ca. 2500. Ind under Sydlesv. Forening 1946.

slesvigske krige, de da.-ty. krige 1848-50 og 1864.

Slesvigske Parti, tysksindet parti i Nordlesvig, organiseret 1920, arb. for bevarelse af ty. kultur i landet, m. skarp kritik af da. styre og mere el. mindre åbent udtalt håb om genoprettelse af 1864-grænsen. Opr. ledet af pastor Johs. Schmidt, efter 1933 nazificeret, m. Jens Møller som ledende og s-s folketingsmand 1939-43. Fik ved valg 1920-39 1 folketingsmand m. stemmetal ml. 7500 og 15 000; styrkedes i 1930erne v. økonomisk. Vakte skarp da. uvilje v. sin holdning under besættelsen; undlod at deltage i valg 1943. Brød sammen ved befrielsen 1945, hvor en række aflederne interneredes. Opstillede ikke ved valget 1945; ved folketingsvalget okt. 1947 fik en tysk liste 7450 stemmer (intet mandat).

Slesvigske Sten, mindesmærke på Eremitagesletten i Dyrehaven N f. Kbh., rejst 1865 til minde om sønderjyske fester heri 1862 og 1865.

slesvigske ret, På gr. af Sønderjyllands særstilling inden for det da. monarki fik landsdelen sin egen retsorden. Grundlaget var Jyske Lov af 1241, som gjaldt indtil den ty. Bürgerliches Gesetzbuch trådte i kraft 1900. Visse byer havde særlige byretter, og nogle steder trængte den i Tyskl. anv. romerret ind. Den største del af retsordenen indeholdtes dog i de love, som udstedtes af den da. konge gnm. ty. kancelli i Kbh. el. af den gottorpske hertug el. af disse i forening.

slet- (oldnord. *slettr* glat), jævn, lige, flad, glat.

sletbæge (oldnord. *bak* ryg), d.s.s. rethvaler. **sletdaler** i Danm. i 17.-18. årh. Betegn. for den jævne, simple daler, d. v. s. den gi. daler før 1602 å 4 mark mods. den senere (fra 1625) å 6 mark.

slethvarre (*Scophthalmus rhombus*), ven-

strevendt fladfisk, underbid, øjensiden glat. Alm. i da. farvande.

slethøvl, høvl m. lige æg på jernet til slethøvling.

sletning, limning af kædegarn med en appretur (slette), der oftest indeholder stivelse-præparater med forsk. tilsetninger, udføres for at gøre kædegarnet glattere og stærkere, så det bedre tåler slidet ved vævningen. Afsletning (fjernelse af slette) kan f. eks. foretages med malt-ekstrakt (indeholder det stivelse-nedbrydende enzym amylase).

sletskonnert, fore and after-skonnert m. 2 å 3 master.

sletskrubbe, rødspætte, der ligesom skrubben har ru skæl langs sidelinien og rygfinnens rod. Muligvis bastard ml. skrubbe og rødspætte. Indre da. farvande.

slette, 1) *geogr.*, terræn med jævn overflade, s kan være dannet af hævet havbund, flodaflejringer o. l. el. være et peneplan. 2) *zool.*, d. s. s. ising.

Sletten, 1) moræneflade på nordl. Fyn; ca. 260 km². 2) fiskerleje ml. Humlebæk og Nivå; 556 indb. (1945).

Sletter'hage, pynt på Helgenes (0 f. Århus); jfr.

Slevogt [sle:fo:kt]. *Max* (1868-1932), ty. maler. Virksom i München og Berlin. En af Berlin-secessionens førende malere. Har malet portrætter bl. a. *Sangeren d'Andrade*, figurbilleder og landskaber (bl. a. fra Chiemsee); fantasifuld og behandlet grafiker. Litografier, bl. a. til *Faust*, *Den Trojanske Krig* m. fl.

Slezak [slæ:zak]. *Leo* (1873-1946), østr. operasanger (heltenoten). Deb. 1896. 1901 knyttet til operaen i Wien. Har indspillet talr. film. Humoristisk selvbiografi: *Meine sämtlichen Werke* (1922, da. 1924).

Slezsko [slæskol], cech. navn på Schlesien; del af den Sech. provins Morava og Slezsko.

slibning, overfladebearbejdelse af et arbejdsstykke, skærping af værktøj og færdiggørelse af maskindele m. m. s kan ske for hånden el. på maskine. Slibesten er natursten el. oftest kunstige af smergel, korund el. korborundum. Hvassesten er ofte natursten, f. eks. arner, oliesten. Slibelærred el. -papir er belagt m. pålimt slibemiddel.

'slibovits el. *slivovits* (po.), blommebrændevin

slidfasthed, evne til at modstå slid, s prøves ved slibning med sandpapir, el. med løst smergelpulver, el. ved sandblæst, s kan også prøves på den sæk. »Derihos mølle«, hvor prøveløget med et konstant tryk presses mod den polerede rand af en roterende stålskive. Prøvgemnets slidtab bestemmes ved vejning el. måling.

slidlag, overfladelaget på gulve, kørebæner o. l.

slidske (ty.), transportmiddel, bestående af en skrå flade el. rende, som varenne kan glide ned ad.

slidslukker, for., d. s. s. spaltelukker.

•Sli'en, ty. *Schlei*, sydslesvigske fjord ml. Angel og Svans; ved mundingen (v. Kappe) 125 m bred, længere inde bredninger; ca. 40 km l., indtil 4 m dyb. I bunden af fjorden ligger byen Slesvig.

Sligo ['slaigo:Kirsk: *Sligeach*], 1) grevskab i prov. Connacht, NV-Eire; 1796 km²; 62 000 indb. (1946). 2) Handels- og havneby ved S Bay; 13 000 indb. (1943).

slik (nty. *sliek* slam), det fine dynd, der aflejes i marsk-enge.

slikkesten, en saltsten, som det tidligere var alm. at give husdyr, som ikke trivedes, at slikke på. Nu gives mineralstofferne findelt og iblandet fodere.

slim, vædske, der p. gr. af indhold af slimstoffet mucin er trådtrækkende, slimede. Udskilles hos mennesket af særlige celler på alle slimhinder.

Slim [slim], Sir *William* (f. 1891), brit. general. Deltog i 1. Verdenskrig, siden bl. a. tjeneste i Indien. I 2. Verdenskrig først kommando i Sudan-Eritrea, siden i Mellemøsten. Ledede 14. armé i Burma fra 1943 til japanernes overgivelse. Efter krigen øverstkommand. f. de allierede imperiets forsvarsråd, udtrådte 1947 af hæren og blev viceformand f. jernbanestyrelsen. Afløste 1948 Montgomery som chef f. imperiets generalstab.

slimbønder (*Nemerini*), langstrakte, bænelformede, bløde orme, beslægtede m. fladorme. Huden fimreklædt; i forenden oven over munden en ofte meget lang, udkrængelig snabel m. torn og giftkirtel. 2 side- og 1 rygnerve-stamme, veludviklet karsystem, ekskretionsorganer som fladormenes. Oftest særkønnede, s, der kan opnå en bet. længde og ofte er kraftigt farvede, lever nedgravet i havbunden, enkelte i ferskvand el. fugtig jord.

slimdyr (*Rhi'zopoda*), klasse af protozoer u. fast form, idet der fra legemets overflade udskydes protoplasmaforgængelser (pseudopodier), der tjener til bevægelse og indfangning af bytte. Mange s danner

skaller enten af sandkorn, kalk el. kisel, andre har et skelet af kiselnl. Som regel mikroskopiske, enkelte amøber op til 1 cm. De fleste s lever i vand, nogle i fugtig jord, enkelte er snyltere. Hertil amøber, foraminiferer, radiolarier, soldyr.

slimfisk (*Bleniidae*), småfisk, beslægtet m. tangspræl. Skæløse. Kystfisk i varmere have. Hertil buskhoved, s betegn. undertiden hele tangsprælgruppen.

slimhinde (*membra mucosa*), den fine hud, der beklæder lumsningen i legemets hulorganer. I modsæt. til huden er s altid fugtig, da talr. kirtler udtømmer et mere el. mindre slimet sekret på overfladen.

slimkimmel (*Fu'sarium*), slægt af ufuldstændig kendte svampe med ofte seglkrummede knopceller, som dannes i et livligt farvet, slimet knopcelleorgan. Mange arter forårsager ordartede plante-sygdomme, f. eks. tørførådnelse hos kartofler, rodrand hos kimplanter, kræftsår på grene.

slimstof, d. s. s. mucin.
slimsvampe (*Myxomycetes*), en lavtstående plante-gruppe (ikke svampe) med stærk tilknytning til dyreriget. De består af amøbelignende, selvbevægelige celler, der kan optage fast næring, kan flyde sammen til større legemer, som kan styrke og danne sporer. Hertil f. eks. tørførådnelse og kålbrok-svampe.

slimsvær, org. syre, isomer med sukker-syre.

slimsæk (*bursa mucosa*), slimfyldt hulrum i løst bindevæv. Findes ml. faste væv, der forskydes indbyrdes, f. eks. ml. hud og fremspringende knogle.

slimåle (*Myximidae*), fam. af rundmunde. Blege, ålelign., huden m. talr. slimkirtler, føletråde omkr. munden; borer sig ind i

Almindelig slimåle.

fisk, som de æder op indefra. Den almindelige s (*Myxine glutinosa*) ret hyppig på dybere vand i Kattegat og Skagerrak; lyst rødgrå.

slingning, *skovbrug*, d. s. s. tømmehugning.

slingrekøl, *sov.*, langskibets pladefinne anbragt på skibssiden i kimingen for at for-midske rulningen.

slingrepuffer, puffer, der anbringes ml. et lokomotiv og dets tender.

slingretank, *sov.*, tank indbygget i pas-sagerkøbe til modvirning af slingring i søgang.

slip (eng. *slip* glide, smutte ud), 1) *sov.*, a) ophalingsbedding for skibe uden repara-tion; b) forskellen ml. skruens beregnede hastighed gnm. vandet og skibets virke-lige hastighed. 2) *elektrotekn.*, forskellen ml. rotationshastighederne af en asyn-kron motors felt og dens rotor.

slip-øver, (da. [-'o:v8rj] (eng.), strik-*ket*, stramtiddende vest uden knapper og ærmer, men med trekantet halsudske-*ring*.

slippe (ty.), smal gang ml. to husrækker, *gyde*.

slippers (eng. *slip* glide), morgensko, *tøler*.

slippe(r)stik, *sov.*, halvknude (sløjfe), der let kan løsnes ved et ræk.

slips (eng.), opr. halsbin-dets nedhængende ender. Fra midten af 19. årh. en smal, sort, hvid el. kulørt tøjstrimmel lagt indeni el. omkr. flippen og bundet i knude el. sløjfe foran.

Slipperstik.

Slipshavn, bugt ved ind-løbet til Nyborg Fjord. Fyr. Lodsstation.

slire (oldnord. *slibr* skede), populært ud-tryk for en lang sabel, der slæbes i ge-hængt stropser.

slitage [-'ta:la] (holl. *slijtage*), slid på en genstand.

'**Sliven**, titl. (opr. gr.): '*Slivno*, by i O-Bulg., på S-skræningen af Balkan-bjer-

Juljusz Slowacki. Bedřich Smetana.

gene; 31000 indb. (1934). Fremstilling af blommebraendevin (Slibovits).

Sloane ['stoun]. Sir Hans (1660-1753), eng. læge. Grl. British Museum ved at testamenterne sine samlinger til den eng. stat.

sløf [slof] el. *sluf* (ty. soldatersprog *Schlaf*, af *schlafen* sove), sove-kammerat.

'**sløgan** (eng., af gælisk *sluagh-ghairm* krigsråb), slagord; reklame.

'**Slo'man'n**, *Vilhelm* (f. 1885), da. kunst-historiker, opr. bibliotekar. 1923-49 di-rektør for Kunstindustrimuseet; har bl. a. skrevet om kin. indflydelse på eur. mø-belkunst og om guld og ædelstene i mid-delalderlig kunst.

'**S'lønimskij**, *Mihail* (f. 1897), sov. pro-sa-fortæller; særlig kendt for sine fortæl-linger *Familien Lavrov* (1927) og *Midter-gaden* (1928), som handler om de intellek-tuelles skæbne efter Revolutionen og Nep-tidens slægted.

Slotsholmen, ø ml. sjællandske del af Kbh. og Christianshavn, opr. fritliggende, nu kun adskilt fra øvr. by ved smalle kanaler. Opkaldt efter Kbh.s Slot, der fra Absalons tid har ligget på S. På S findes nu Christiansborg, det meste af centraladministrationen, børsen, Privat-bankens hovedbyggn., Det Kgl. Bibli., Rigsarkivet, Tøjhuset, Geodætisk Insti-tut, Thorvaldsens Museum. (111. se tavle København 1).

Slott-Møller, *Agnes* (1862-1937), da. malerinde; g. m. Harald S; medstifter af »Den Frie Udst.« 1891, medl. til 1900; elev af Krøyer; motiver fra da. folkeviser og middelalderhis t.; i Kbh.s rådhus *relief af byens første råd* (1896-97).

Slott-Møller, *Harald* (1864-1937), da. maler; medstifter af »Den Frie Udst.« 1891, medl. til 1900; elev af Krøyer; har bl. a. malet fattigfolk: *Dødens Venter-*værelse** (1888, kunstmus.), *portr. af G. Brandes* (1890), *Den Internat. Kommiss-ion i Flensborg* (1922, rigsdagen); *selv-portræt* i Uffizierne.

Slotø, ø i Naksvog Fjord, m. ruiner af Engelborg. 19 ha, 3 indb. (1945).

Slough [slo], by i S-Engl. V f. London; 66 000 indb. (1948). Maskin- og levnedsmiddelindustri.

Slowacki [sb'votski], *Juljusz* (1809-49), po. forfatter; romantiker, stærkt påvirket af Schiller og Byron; emigrerede under det po. oprør 1831; behandlede nat. po. problemer i skuespillet *Kordyan* (1834), i det rapsodiske værk *Kong And* (1. del 1847) og i det ufuldendte roman-epos *Beniowski* (1840-41); gengidte nationens mytiske fortid i *Balladyna* (1839) og *Lilla Weneda* (1840). (Portr.).

Slova'ki'et, Cech. *Slovensko* ['slovensko], Cechoslov.s østl. landskab; 48 957 km²; 3 402 000 indb. (1947). Hovedstad: Bratislava. - S er opfyldt af Karpaterne; kun mod SV viger bjergene tilbage for den øvreungarske slette, der gennem-strømmes af Donau og dens bifloder. - *Historie*. De af slovakker befolkede om-råder hørte fra 10. årh. under Ungarn, forblev under Habsburg efter 1526. Sent i 19. årh. rejstes slov. nationalbevægelse mod Ungarn. 1918 sammensluttedes S med Bdhmen og Mahren til Cechoslov., men slovakkerne fik ikke det ønskede selvstyre; Hlinkas Slov. Folkeparti rejste opposition. 1938 benyttede dets leder Tiso den Cech. krise til at gennemføre selv-

• styre, marts 1939 blev Tiso et hovedred-skab for Hitler til Cechoslov.s endelige opløsning. S blev autoritært styret repu-blik under ty. beskyttelse, gennemførte

jødeforfølgelser, sluttede sig nøje til ty. udenrigs- og krigspolitik; måtte dog 1938-39 afstå områder mod S til Ungarn. Efter uroligheder aug. 1944 fik reg. ty. tropper til hjælp. 1945 genindlemmet i Cechoslov.; Cech. gik ind på øget selv-styre for S, men S-s nationalister fandt indrømmelserne ufyldstgørende, og efter Gottwalds overtagelse af reg. 1948 øgedes Praha-reg.s kontrol. (Kort se Cechoslov. samt Mellemeur. (under Tyskl.).)

slø'vækker, vestslavisk folk, nært beslægtet med chechne; bebod de nordvestl. Karpater (Slovakiet). Har bevaret mange gl. skikke. Folkedragter er stadig i brug.

Slø'vakkiske Malmbjerger, slovak. *Slovenske Krusnohorie* ['slovenskø: 'krulnohorje], betegn. for en del af Karpa-terne, opbygget af krystalinske skifre og kalksten. Højeste punkt er Pol'ana (1459 m). Rige på malm og brunkul.

slø'vakkisk sprog, vestslav. sprog, nær beslægtet med chechisk; tales i Slovakiet.

Slø'v'e'nien (jugoslav. *Slovenija* ['slo-J], jugoslav. forbundsrepublik i NV-Jugo-slavien; 16 229 km²; 1.39 mil. indb. (1948). Hovedstad: Ljubljana. S er bjerg-*rig* med brede dale omkr. Sava og *Drava*. Landbrug er hovederhverv. - *Historie*. Grænselægning 1919-20 førte en del slo-*venier* under ital. styre, men ved freden 1947 kom de overv. slovenske dele til S. Ty. indlemmelser af grænseområder 1941 bortfaldt efter krigen. Slovenerne er rom.-katoiske.

Slovensko ['slovensko], Cech. navn på Slovakiet.

slø've'nisk sprog, sydslav. sprog, tales i Slovenien.

slow-fox ['slo-u-fåks] (eng. *slow* langsom + *foxtrot*), moderne selskabsdans i 4/4 takt, en langsom foxtrot, en af de 4 tur-neringsdanser.

sluf (ty. dial.), vante, som kun har sær-skilt rum til tommelfingeren. Også en fingerhandske uden knapper.

sluffe, en med slædemoder forsynet lav kasse, der anv. til transport af tunge gen-stande (sten, tørvemasse m. m.) hen over blød bund.

slugger [sl'sgag] (amer. slang *slug* give hårde næveslag), teknisk mindre dygtig bokser, der foretrækker hensynsløs bok-sning fremfor den stilrene, ofte uden tanke for at gøre sig selv.

slukningsmidler skal, for at være egnede til at slukke en brand, enten kunne afkøle det brændende materiale til en temp., der er lavere end materialets antændelses-temp., el. kunne kvæle ilden ved at af-skære luftens tilf. adgang til det bræn-dende materiale. De vigtigste er vand (det alm. s), kulsyre (anv. i kulsyresne-slukkere), tetraklorkulstof (tetraslukkerer), skum (skumslukkere) samt sand (anv. v. brand i visse magnesiumlegeringer). Vand virker stærkt afkølende, idet 1 kg vand ved opvarmning fra 10° C og påf. for-dampning ved brandens slukning binder 627 kcal., de ca. 1700 l vanddampe, der udvikles af 1 kg vand, medvirker til at fortrænge den ildnærende luft omkr. flammerne. Ved brand i ikke vand-sunde stoffer (f. eks. brunkul) kan van-dets slukningssevne forøges ved tilsætning af visse kemikalier. Ved anv. af spec. konstr. strålerør og øget tryk kan vandet forstøves (såk. tågeslukning).

slum (eng. [slam]) (eng.), smudsig, over-befolket gyde; fattigkvarter i storby, især London.

slumarbejde (eng. *slum* fattigkvarter), socialt arbejde i storbyernes dårligste kvarterer, s har gerne et stærkt åndeligt præg og drives dels af settlementerne og dels af rel. organisationer, f. eks. Frelsens Hær, Kirkens Korshær m. fl.

slup (mnty. *slupen* glide), *sov.*, 1) dobbelt-bænkert rofartøj i et krigsskib, 2) mindre sejl fartøj, 3) letbygget krigsfartøj til fi-skerispekulation, minestrygning o. l.

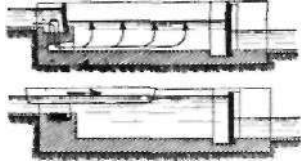
Slupsk, *tye Stolp*, by i Pomorze (Pommern) Polen, nær Østersøens kyst V f. Gdansk (Danzig); 34 000 indb. (1946). Handels-by; banecentrum. Polsk fra 1945.

sluse (lat. *exclusus* udelukket), vandbyg-værk v. hj. af hvilket der kan åbnes og af-brydes for passagen ml. vandarealer af

forsk. højde el. gnm. en dæmning. En s består af en el. fl. åbninger, der er forsynet med lukkeindretninger som stigbord, porte el. lign. s kan deles i 5 grupper: 1) regulerings-, der regulerer vandstanden el. vandføringen i et løb, som fører vand til byer, vandkraftanlæg, skibsfartskanaler o. a.; 2) afvandrings-el. diges, som tillader frit udløb af afløbsvandet fra et inddæmmed areal, når vandstanden i havet er lav, mens den lukker, når vandet stiger så meget, at det

ville strømme ind bag diget; 3) havnes-, som benyttes til afspærring af et dokbassin fra forhavnen; 4) skylles-, der er indrettet til at åbne meget hurtigt for skyllebassinet i en havn, således at en kraftig skylning opnås; 5) skibsfarts-, som tillader at bringe skibe fra en vandvej til en højere- el. lavereliggende vandvej. De indrettes i alm. som kammer-, men kan også være skibsflovtværk el. skibsjernbane, hvilke dog ikke er egl. s.

Skematisk fremstilling af kammer-sluse. Øverst: fyldning af slusen, nederst: indsejling.

Sluter [*sly-*], Claus (d. 1405 el. 06), nederl. billedhugger. Hovedværk: *Filip den Dristige af Burgunds gravmæle* s. m. Claus de Werwe (museet i Dijon), der fuldendte hans *Mosesbrønd* (smst.).

slutning, i logikken betegner for 1) den proces, hvorved en dom logisk uddedes af en el. fl. andre domme, 2) den dom, der resulterer af en s-proces (konklusionen).

slutseddél, handelsdokument, i reglen i form af en trykt formular, der udfyldes, og som indeholder hovedpunkterne i en afsluttet forretning og oftest underskrives af sælger og/él. køber.

slutsignal, signal på den bagreste vogn i et jernbanetog; s-s tilstedeværelse viser, at toget er samlet og ikke er blevet sprængt.

Slutsk, tidl. *Pavlovsk*, by i RSFSR, Sovj., 30 km S af Leningrad; ca. 20 000 indb. Tidl. kejserlot.

slustén, den midterste sten i en muret bue. s mures tilsidst.

slutter, fangevogter; slutte'ri', gælds-fængsel i ældre tid.

sluttet siges en hest at være, hvis dens krop er kort og kraftig.

slyngbold, kasteredskab bestående af en læderbold med en 30 cm l. rem, i hvilken s svinges rundt før kastet. Forøvelse til diskokast.

slyngvæb, jagt- og krigsvåben, bestående af en noget hul læderskive med to snore. En sten- el. blykugle lagdes i skiven, og s svingedes rundt i lodrette kredse; når skytten slap den ene snor, fo'r stenen el. kuglen mod målet.

slyngstøbning el. *centrifugalstøbning* anv. for at få tæt støbegods til rør o. l., idet formen bringes i hastig rotation, og centrifugalkraften trykker det istøbte materiale mod formvæggen.

slyngværk, 1) en nu sjælden form for fundering, udført af svært, krydslagt tømmer, 2) sammenslyngede ornamentær.

slæb, forlængelse bagpå underkanten af kvindens nederdel. Anv. siden 13. årh., men forsvandt næsten i 16. årh. for derpå i 17. årh. at anvendes til festdragt. Langt s betegede høj rang. s anv. endnu på selskabskjoler.

slæbeantenne, ca. 60 m l., spec. antenne tilhørende radioudstyret i en flyvemå-

skine. s, der under brugen hænger løst ned under maskinen, kan kun anv. under flyvning.

slæbekontakt, elektr. maskin- el. instrumentdel, ved hvilken man kan overføre elektr. strøm fra en fast til en bevægelig del.

slæbeline el. *slæbetov* anv. ved balloner som højderegulerende og bremsende hjælpemiddel under landing.

slæber, søv., 1) slæbetrosse, 2) bugsefartøj.

slæberingsmotor, asynkron motor med ro tor viklingen ført ud til 3 slæberinge, hvorved motoren kan forsynes med særlig igangsætningsordning, evt. med omdrejnings tals(hastigheds-)regulering.

slæbested, skråplan, anbragt i en kajindfating, s benyttes som anlægsplads for lavtliggende både og til ophaling af hyttefåde og småbåde for eftersyn og reparation.

slæde (oldnord. *slæb* i, til *slide* glide), 1) befordringsmiddel på meder, anv. til befordring i sne og på is. Hertil hører kane, kælkk, vintersports-s (bobsleigh o. a.) samt sparkstøtting. - 2) *tekn.* maskindél, der glider i en føring, især v. værktøjsmaskiner (vangeslæde, stød-slæde). - 3) *mil.*, bevægelig affutage. - 4) *søv.*, svært firkantet tømmer, på hvilket skibet hviler under stabelafløbningen.

slægt (*genus*), i den naturhist. systematik den arten overordnede systematiske enhed.

slæk (eng. *slack* slap), søv., løs.

slæt (egl. det at slå), høst.

Slætataratindur [*slataratindur*], Færøernes højeste punkt, på N-Eysturoy; 882 m.

sløjd (sv.), pædag. tilrettelagt håndværksmæssigt arbejde som da. skolefag. Opr. kun træ-s, omfatter nu også arbejder i papir, pap, ler, bast og særlige former som fysik-s og metal-s. Obligatorisk fag for drenge i folkeskolen.

slør, 1) et klæde af let, mere el. mindre gennemsigtigt tøj, hvori kvinder hyller deres ansigt, s hører til nonnedragten, og i Orienten var s tidl. obligatorisk for kvinder (nu forbudt i Tyrk.). Brudes stammer fra slutn. af 18. årh. - 2) *bot.*, a) hos bregner, et hindeagtigt skæi, som hos mange bregner dækker sporehusobene, f. eks. hos mangeløv; b) hos svampe, en tynd hinde, som hos unge svampe forfinder hattens rand med stokken, f. eks. hos fluesvampe. - 3) *fol.*, negativets sværtning på ubelyste steder. - 4) *maskintekn.*, spillerum ml. maskindele, ofte spillerum opstået ved slid. - 5) *mil.*, arbejder, der slører el. ukendeliggor ting for at narre fjenden.

slørblomst (*Gyp'sophila*), slægt af nellikefam. Urter el. halvbuske med blomster i topformet stand, 50 arter, især i det østl. Middelhavs-område. Et par arter er indslæbt i Danm., sjældne. G. paniculata (flerårig) og G. elegans (enårig) dyrkes som prydplanter på friland.

slørhale, kunstigt fremdrevet varietet af guldfisk m. stor, trelappet halefinne.

slørhat (*Corti'narius*), slægt af bladhatte, hvis lameller i beg. er dækket af et spindelvævsagtigt slør. Talrige arter i skove.

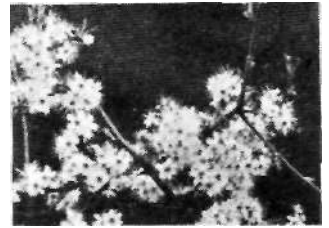
slørugle (*Tyto 'alba*), gullig, plettet ugle, hjerteformet slør, kamformet klo på mellemtåen. Ruger i kirker o. a. bygn. Hist og her i Danm.

slørvinger (*Plec'optera*), orden af ret primitive insekter. 4 klare vinger, 2 ret lange halenokker, ringe flyveevne; kortvarigt vokseni stadium. Larverne i stærkt rindende vand. Rovdyr.

sløvssind, d. s. s. demens.

slåbrok (tv. *schlafrock* sove(kammer)-frakke), lang, vid hjemmefrakke holdt sammen om livet med en snor.

slæntorn (*Prunus spi'nosa*), busk af stenfrugfam. Talr. grenortne, hvide blomster før løvspring. Blådgugede frug-

ter med sammensnerpende smag. Alm. ved gærder og i krat i Danm.

slåmaskine, høstmaskine, der kun afskærer afgrøden. Dette sker v. hj. af en fast række kamformet anbragte fingre og en bevægelig række knive, der drives fra kørehjulene.

slåt [slat:], opr. et stykke no. dansemusik for langeleik, hardangerfele, violin el. fløjte. Nu indført i no. kunstmusik (af H. Sæverud) som betegn. for et orkesterværk, der rytmsk el. melodisk har sine rødder i no. folkemusik, og ofte med et indhold, der bygger på no. Tolkedigtning. S. M., fork. f. fr. Sa Majesté, Hans el. Hendes Majestæt.

Sm, kern. tegn. for samarium. s. m., mus., fork. for ital. *sinistra 'mano*, med venstre hånd.

smag, 1) *fysiol.*, den sansformemmelse, der opstår når visse flydende el. opløselige stoffer indvirker på smagsorganerne. Man kan skelne 4 kvaliteter af s: surt, sødt, salt og bitter, der i særlig grad udløses af de 4 grupper stoffer: syrer, sukkerstoffer, salte og alkaloider. I mange s-formemmelser indgår også lugtesansen. - 2) *psyk.*, æstetisk vurderingsve.

'smagskorrigens' (lat. *corrige* rette, forbedre), stof tilsat lægemiddel for at bedre smagen.

smagsløg, d. s. s. smagsorganerne. smagsorganerne, de såk. *smagsløg*, findes på tungen, i mindre grad i svælg og på gane. På tungen er s knyttet til tungepapillerne og er knopformede dannelser indeholdende særl. sansceller, der påvirkes af opløste stoffer.

smakke (holl. *smak* lille skib), søv., fyl-digt, galceaseriget seskib.

smalben, nederste tredjedél af underbenet.

smalbukke (*Lep'tura*), træbukke. Smalle, slanke; larverne skadelige i tørt lærtæ.

smaldyr, i jagtsproget hundeyr af kron-, då- og råvildt (smalhind, smaldå, smalrå) fra slutn. af dets fødselsår, til det tørste gagar har parret sig.

smalfilm, amatørmim til optagelse af levende billeder. Leveres i bredder 16, 9/1, og 8 mm. s er sikkerhedsfilm.

smalnæser, *zool.*, d. s. s. østaber.

smalpor, jernbanespor med sporvidde under 1,435 m, det såk. normalspor.

'smalte (ital. *malto* emaille), kalium-kobolt-silikat, dyblådt, glasagtigt mineral. Anv. som malterfarve, bl. a. på porcelæn.

smaragd [-'roy't] (sanskrit *marakata*), dybgrøn, ædel beryl, værdifuld ædelsten fra Peru, Colombia og Ural.

smaragdgrønt, d. s. s. kromioksyd, kromgrønt.

smart (amer. slang), forretningsdygtig (ofte m. nedsættende biklang); fiks, fløi, moderne.

Smart [smait], John (1741-1811), eng. maler. Miniaturportrætter i sarte, grålige toner. Også virksom i Indien.

smash [smal] (eng. knuse), savelignende, hårdt slag i tennis og badminton.

smed (*'Procnias nudi'collis*), sydamer. hvid, sortnæbbet spurvefugl.

Smed, L. S. (1915-44), da. skuespillerinde. Deb. 1934 på Det Ny Teater. Søgte 1937 Det Kgl. Teaters elevskole. Har gn. fol-somhed, naturlighed og charme ydet fremragende præstationer (Jenny i »Brudstykker af et Mønster«, Helene i »Når den Ny Vin Blomstrer« o. a.), 1943-44 i Riddersalen Kitty i »Livet er jo dejligt«. Har medvirket i fl. film.

Smedal [sme:da:l], Gustav (f. 1888), no. jurist; forfatter. Ivrig f. no. ekspansion i Ishavet, skarp modstander af Danm. i

Grønlandssagen; udg. 1938 *Nordisk samarbejde og Danmarks sydgrense* m. \bar{u} -skilt. til ty. krav om flytm. af sønderjyske græne nordpå. Sympatiserede m. Quisling.

smedejern, ældre betegn. for smedeligt, blødt stål (lav kulstofprocent); »blødt stål« omfatter varmvalset simpelt stål med indtil ca. 0,40% kulstof og det høj- raffinerede stål fra den basiske martin-proces med maksimalt 0,15% urenheder (ingot-jern).

smedekul, betegn. for fed, bagende (danner porøse koks) stenkulstype på overgangen ml. gaskul og kokskul. Anv. til gasfabrikation og kedelfyr, samt til smedefyr.

smedekunst, kunstfærdig behandling af uædle metaller som jern, bronze, tin og bly, der enten smedes og svejdes i varm el. drives i kold tilstand, s som kunsthåndværk kendes fra omkr. 1500 f. Kr. og omfatter foruden det egl. smedearbejde gra-

citron- el. fosforsure salte. Fordelen er standning af modningen samt øgelse af holdbarheden, ligesom tab ved skorpedannelse undgås.

smeltepunkt (fork: smpt.), den temp., ved hvilken et fast stof smelter. Kun rene krystallinske stoffer har et bestemt s, mens amorfte stoffer (smør, glas) gradvis går fra fast til flydende tilstandsform. Forureninger sænker s, og legeringers s ligger lavere end de rene stoffers s. Et støfs s vokser som regel lidt med det ydre tryk, medens isens s (0°) synker 0,0075° C for hver atm. trykførelgelse.

smeltesikring, elektr. sikring, der afbryder strømmen ved, at strømmen opvarmer et i ledningen indbygget metalstykke så stærkt, at det smelter bort.

smeltevandsflod, vandløb, der fører smeltevand fra en gletsjer, en inlandsis el. lign.; f. eks. s i Island S f. Vatnajökull og de s, der i istiden dannede de jyske hedesletter.

smeltevarme, det antal kalorier, der skal tilføres 1 g af stoffet for at smelte det, når det i forvejen er opvarmet til smeltepunktet. Isens s er 80 cal.

smeltning, et støfs overgang fra fast til flydende tilstandsform ved opvarmning til smeltepunktet og tilførsel af den nødvendige smeltevarme, s består i den løsen af stoffets atomer el. ioner fra de faste stillinger i stoffets krystalgitter. Ved s sker som regel en rumfangsforøgelse, men ved s af is en rumfangsformindskelse.

Smerdes (d- ca. 525 f. Kr.), søn af perserkongen Kyros, dræbt af broderen Kambyses. - En svindler, mageren Gaumata, udgav sig senere for S.

smergel [smår'val] (lat. *smericulum*, af gr. *sméris* polerpulver), kornet blanding af korund og magnetjernsten. Forekommer i kalksten i Lilleasien samt på Naxos og Samos. Anv. som slibemiddel.

smergellærred, lærred m. pålimet smergelpulver.

smerlinger (*Co'biidae*), karpefisk. Langstrakte, småskælede, fl. fløtråde omkr. munden. Svømmeblæren indesluttet i en benkapsel m. forbindelsesgang til

Almindelig smerling.

huden på hver side. Meget følsomme over for atm. forandringer, kaldes ofte vejfrisk. I Dann. almindelig s (*Nemachilis barbatus*), fladtrykt hovede, 6 skægtråde; samt pig-s og dynd-s.

smerte, den sansefornemmelse, der opstår ved påvirkning af s-sansernes endoorganer. Disse findes i stort antal overalt i organismen, i hud, bindevæv, indre organer, kar osv. Medens s udløses fra huden ved enhver beskadigelse, vil f. eks. tarmenes s-sans kun reagere på udspiling af tarmene.

smertestillende midler giver universel nedsættelse af smertefornemmelsen, mest anv. er morfin og med salicylsyre beslægtede stoffer. Også varmegivende midler, omslag, plastre osv. virker som s.

Smetana [smæ-j, *Bedfich* (1824-84), cech. komponist og pianist, 1856-61 i Göteborg. Knyttedes 1862 til den nyoprettede cech. nationalopera i Praha og blev 1866 dens 1. kapelmester. Måtte 1874 tage sin afsked p. gr. af døvhed. Døde sindssyg. Hans hovedværk, operaen *Prodaná nevěsta* (1866, *Den solgte Brud*, Kbh. 1930), er det cech. folks kulturelle bannermærke. Har ialt skr. 8 operaer, adsk. orkesterværker, herimellem *Má F/os* (Mit Fædreland), en cyklus på 6 symfoniske digtninge (herimellem nr. 1 *Vyšehrad* og nr. 2 *Vitava* (Moldau)), symfoniske digtninge som *Hakon Jarl*, kammermusik, herimellem strygekvartetten *Z mého zivota* (af mit liv), hans mus. testamentet. Endv. korsange, klaverstykker m. v. (Portræt sp. 4160).

Smeterlin [smæ'tærlin], Jan (f. 1892), po. klavervirtuos. Kendt som fremragende Chopin-fortolker. Har givet fl. koncerter i Kbh.

Smethwick f'smæSik], forstad til Birmingham, Midt-Engl. 77 000 indb. (1948). Kemikalier, glas, Morris biler.

Smetona [smæto'nal] *Antanas* (1874-1944), litauisk politiker. Fremtrædende i lit. selvstændighedsbevægelse i russer-tiden; tyskorienteret under 1. Verdenskrig; lit. præsident 1919-20, 1926-nov. 1938, fra 1929 gradvis øget magt til diktatur. Flygtede 1940 til Tyskland. Død i USA.

Smidt, Carl Martin (1872-1947), da. arkitekt, maler og arkæolog, 1902-44 knyttet til nationalmuseet. Leder af en lang rk. udgravninger og restaureringer bl. a. Kalvø, Vordingborg, Kalundborg, Søborg, Gurre, Øm, Esum og Maribo klostre. Forf. til en rk. arkithist. afh. bl. a. *CF. Hansen* (1911), *Sorøegnen og Sorø Kirke* (1923), *Cistercienserkirken i Løgum* (1931) og *Roskilde Domkirke*, som er under udgivelse.

Smidth, Hans (1839-1917), da. maler; fremragende skildrer, bl. a. af jysk natur, heden og hedebondens nøjsomme

Hans Smidth: Hjemkørsel.

liv, markedscener, motiver fra den jyske slavekrig 1848 m. m.; har også dyrket Blicher-motiver: *E Bindstouu*, *Pennekas Drallers Kjeltringebal*, *Blicher ved Taterhytten*.

Smidth, Thomas (1887-1942), da. forfatter. Foruden som naturlyriker gjorde sig bemærket ved novellesaml. *Finnmark* (1925) og Finlandsromanen *Hvor Oprør Avles* (1935).

Smidth & Co. A/S, F. L., Kbh., da. ingenjölfirma og maskinfabrik, grl. 1882 af F. L. Smidth (1850-99), fra 1887 med Poul Larsen og Alexander Foss som medindehavere. 1925 omdannet til a/s. - S-s speciale er fremstilling af maskiner til cementfabrikker, til 1949 var projekteret, resp. fremstillet hovedmaskiner til over 1000 cementfabrikker el. beslægtede industrianlæg i over 60 forsk. lande, S har af d. repræsentationer i bl. a. London, Paris, Liibeck, New York, Tokyo, Shang-hai, Madrid og Bombay. En række maskin-, cement- og eternitfabrikker i forsk. lande arbejder i nær tilknytning til S. Aktiekap. var i 1949 17,5 mill. kr. Hovedkontoret i Kbh. havde s. å. 640 funktionærer, maskinfabrikken i Kbh. (*Valby Maskinfabrik & Jernstøberi*) 100 funktionærer og ca. 750 arbejdere.

smig (tv.), i værkstedssprog betegn. for en vinkel, der ikke er ret.

*Smigly-Rydz, E., se Rydz-Smigly, E.

*Smilax, bor., d. s. s. sarsaparille.

*Smilodon (gr. *smile* kniv + *od tis* tand), slægt af sæbelkatte fra Amerikas ældre kvartær.

sminke, kosmetikum, præparater til farvning af huden. Man skelner ml. tør s, en kontaktpudder, flydende s, i reglen glycerinholdigt vand, hvori s-pulveret er opløst, og fedts, et fedtstof tilsat et farvestof, s er underkastet anordn. af 28. 2. 1934 om anv. af sundhedsfarlige stoffer til kosmetisk brug.

Smirke [sma:k]. Robert (1780-1867), eng. arkitekt. Hovedværker: *British Museum* (1825) og *Coventgarden Theatre* (1808) i London.

Smir'noff, Karin (f. 1880), sv. forfatterinde. Datter af A. Strindberg. Har skrevet romaner og dramer; særlig kendt er bogen om moderen *Strindbergs Forstad Hustru* (1925).

Smith [smi:z], Adam (1723-90), skotsk nationaløkonom og filosof. Hans epoke-

Smedejernsgitterlæge fra rokokotiden.

vering, ætning, tauschering, forgyldning, fortinning og maling med olie- og lakfarver, s tjente i ældre tid hoveds. til udsmykning af våben og rustning. Fra tidlig middelalder fandt den nye og større opgaver, bl. a. ved kirkernes udsmykning, og fra den romanske og gotiske tid haves pragtfulde gitre, skilte, beslag, s når sit højdepunkt omkr. 1700.

smedelighed besidder et metal, når det let kan deformeres, især over rekrystallisationstemperaturen. Deformation under rekrystallisationstemp. giver mindre s og efterlader skørhed og hårdhed. Ved legering bliver s som regel mindre.

Smede- og Maskinarbejderforbund, Dansk, Dann.s tredjestørste fagforbund, grl. 1888; ult. 1948: 49 919 medl.

smedepresse, presse, ofte hydraulisk, anv. v. smedning.

smedie, værksted m. esser (alder), ambolte, hamre, skruestikke og indte værkøj til brug v. smedning.

smedning, tildannelse af metaller i varm tilstand, enten for hånden på en ambolt el. v. hj. af mekaniske hamre el. presser. 'smægma (gr. *udsmurt*), et med afstøtte epithelceller blandet sekret af fedtkirtler, der samler sig under forhuden hos mænd, ml. clitoris og de små skamlæber hos kvinder.

smeldere (efter lyden, der fremkommer, når de springer) (*Ela'teridae*), billefam. Mindre, oftest slanke, for- og mellembryst stærkt bevægelige, således at en s, der ligger på ryggen, er i stand til at springe i vejret. Larverne slanke, ofte næsten trådformede, glinsende. Under bark, i jord. Fl. arter skadelige på kulturplanter.

smel't (*Os'merus eper'lanus*), lille sildelign., storskælet laksefisk. Egl. arktisk brakvandsform, der vandrer op i ferskvand for at yngle. I Dann. i Furesøen, Silkeborg- og Viborgsøerne, Ringkøbingfjord, Limfjorden og enkelte andre steder. Har en ejendommelig agurkelign. lugt.

smeltedigél, ildfast beholder til smeltning. smelteost, produkt fremstillet af alm. oste ved opvarmning og emulgering med

gørende hovedværk *Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1776) begrundede udførligt frihandels-systemet og skabte for første gang en fast økon. lærebog, som dannede rammen for den klassiske eng. national-økon. S udførte en arbejdsværdilære samt læren om de 3 produktive faktorer: arbejde, kapital og jord ved pris- og indtægtsdannelse. I *Theory of Moral Sentiment* (1759) baserede han moralen på sympati (fellow-feeling) og definerede moralsk handlen som en sådan, der kan billiges af en upartisk tilskuer. (Portræt).

Aaam Smith.

William Smith.

Jan Smuts.

Jens S. Sneedoff.

Smith [smi>], Alfred (f. 1873), USA-politiker. Knyttet til Tammany Hall. Demokraternes leder i 1920'erne, katolik; slået af Hoover v. præsidentvalg 1928. Mod Roosevelts genvalg 1936.

Smith [smip]. Sir Ben (f. 1879), brit. politiker. I Underhuset 1923-31 og siden 1935 (Labour). Organisator af Transport and General Workers Union. I 1942 parlamentssek. i min. f. flyvemaskineproduktion, 1943-45 min.-resident for forsyning i Washington, 1945-maj 1946 levnedsmiddelmin. (afløst af Strachey). Nov. 1946 atter min.-res. i USA.

Smith, Carl (Rohl) (1848-1900), da. billedhugger; har bl. a. udført *skulpturerne til Marmorkirken*, Kbh.; fra 1886 bosat i Chicago; udf. monument for general Sherman (fuldført 1903), Washington.

Smith, Daniel von Huth (f. 1890), da. gejstlig; præst i Sønderjyll. og på Sjælland; provst 1935; biskop i Ålborg 1940.

Smith [smi-], George (1840-76), eng. assyriolog, opr. kobberstikker. Virksom som udgraver i Mesopotamien. Han fandt bl. a. det assyr. sidestykke til Bibelsens Syndflodslegende, Gilgamesh-eposets 11. bog.

Smith (Smyth el. Smid), Henrik (ca. 1490-1563) da. læge. Udgav 6 med. traktater, der 1557 samledes til S-s lægebog, som kom i mange oplag.

Smith, Jens Christian (f. 1892), da. psykiater, 1931 overlæge ved sindssygehosp. i Augustenborg, 1937 ved Kommunehosp. psykiatr. afd., 1941 ved St. Hans Hosp., medl. af Retslægerådet, Invalidforsikringsretten, Sundhedsstyrelsens konsulent i sindssygevæsen. Afh. om arvelighed ved sindssygdom og åndssvaghed. *Psykiatriske Forelæsninger* (1939, 3. udg. 1946).

Smith, Johannes (f. 1899), da. forfatter. Foruden nogle bd. prosaskitser og digte skrevet *Verbet og Kvinder* (1944), en saml. sproglige essays.

Smith [smip], John Stafford (1750-1836), eng. komponist til melodien *ToAnacraon in Heaven*, der nu som »The Star-Spangled Banner« benyttes som US As nationalsang.

Smith [smip], Joseph (1805-44), amer. religionsstifter. Havde fra 1828 rel. visninger; hævdede 1827, at han fra en engel havde modtaget en bog, skrevet med hieroglyffer på gyldne tavler. Han oversatte den og udgav den 1830 (*The Book of Mormon*); s. a. stiftede han Jesu Kristi Kirke af De Sidste Dages Hellige (jfr. mormoner), som han ledede, indtil han lynchedes af rel. modstandere.

Smith [smip], Logan Pearsall (1865-1946), eng. essayist; f. i Philadelphia, USA. Har skabt sin personlige essayform (*Trivium* 1918 og .en. da. udvalgt 1942) under påvirkning af Baudelairens prosadigte. Ypperlige studier i ældre eng. og fr. litt. (bl. a. *Reperusals and Recollections* (1936); *Et Besøg i Sevenoaks* og *Andre Essays* (1949)).

Smith [smip], Sydney (1771-1845), eng. forfatter, medstifter af tidsskr. *Edinburgh Review* (1802). Hans breve udk. 1808.

Smith [smip], Walter Bedell (f. 1895), USA officer. 1942 Eisenhowers stabschef i N-Afr., marts 1944 stabschef f. hovedkvarteret f. USA-ekspeditionsstyrker i Eur. 1946-1949 USA-ambassador i Sovj.

Smith [smip], William (1769-1839), eng. geolog (autodidakt), den første, der var klar over forsteningernes betydning til bestemmelsen af de geol. lags alder. Gennemførte på grundlag af forsteningsindholdet en inddeling af eng. formationer fra karbon til kridt og tegnede formationskort over Engl., som blev mønster for andre landes geol. kort. (Portræt).

Smith [smip], William Robertson (1846-94), eng. orientalist, speciale: semit, kultur og rel. - Forkæmper for bibelkritik.

Smithfield Market [smi'fildt 'ma:kit], levnedsmiddeltorv i City, London. •

Smithsonian Institution [smi>'so:mi:3n inst3'tju:Jan], amr. vidensk. forskningsinst. grl. 1846 af Kongressen på grl. af en stiftelse af den eng. kemiker og miner. James Smithson (1765-1829). Ejer stort bibli. Udg. bl. a. *Annual Reports* (siden 1846). S giver økon. støtte til »National Museum«, »Bureau of American Ethnology«, »National Gallery of Art«, en zool. have og et astrofys. observatorium; finansierer forskningsrejser o. l.

Smith Sund [smip], 40 km br. stræde ml. NV-Grønland og Ellesmereland, forbindelse Baffin-bugten med Kane-bassinet.

smitsomme sygdomme el. **infektions-sygdomme**. Vigtig gruppe sygdomme, der fremkaldes af smitstoffer (fortrinvis bakterier el. virusarter), som stammer fra syge mennesker, rekonvalescenter, såk. sunde smittebærere el. syge dyr og overføres ved berøring, dråbeinfektion, gnm. fødevarer el. v. hj. af smittebærende insekter. Fra smittetidspunktet til sygdommens udbrud går en vis tid, inkubationstiden.

smitstoffer, mikroorganismer, der kan trænge ind i andre organismer, formere sig der og frembringe infektion, s. deles i forsk. grupper, af hvilke bakterierne er den vigtigste, men som også rummer visseimmel- og gærsvampe, spirokæter og protozoer. En særstilling bl. s indtager de filtrerbare el. ultraviolette virusarter.

smitte, overførelse af sygdom v. hj. af smitstoffer; herved fremkaldes infektion. **smittebærende insekter**. Insekter, f. eks. fluer, kan forurenes med smitstof og føre dette over på sunde individer el. fødevarer, hvilket dog antages at ske ret sjældent. Langt større rolle spiller forsk. blodsugende insekter, f. eks. kropslus, der overfører plettyfus, og visse myggearter, som overfører malaria og gul feber.

smittebærere, personer, der uden selv at være syge huser smitstof på slimhinder, der er i forb. med ydervædenen, og som evt. kan smitte andre. Kan være rekonvalescenter efter en smitsom sygdom, f. eks. difteri, hvor bacillerne kan holde sig fl. uger i svelget, el. kroniske s. som i lang tid, måske hele livet, udskiller f. eks. tyfusbaciller med afføring el. urin efter en gennemgået tyfusinfektion. Sunde s. huser i kortere el. længere tid smitstof navnlig på el. i næsens el. svelgets slimhinder uden selv at blive syge, hyppigst difteribaciller, streptokokker, meningokokker o. a. former af smitstof, og spiller, navnlig under epidemier, en bet. rolle som smittespredere. De kroniske s. (især af tyfus) frembyder et sundhedsmæssigt problem, må ikke beskæftiges med til virkning el. salg af levnedsmidler og skal overholde visse forsigtighedsregler.

smocking ['småki:] (eng. *smock* kittel), broderi over regelmæssigt sammenrynket stof, s. kendes fra engl. »smockfrocks« ca. 1800-1840.

'smoking (eng. *smoke* ryge), sort jakke med silke-revers. Fremkom i 1890'erne. Er nu ved at fortrænge kjolen som selskabsdragt for herrer (I Engl. er dinner-jacket beteg. f. s).

Smø-lensk [sma-], by i RSFSR, Sovj. ved Dnjepr VSV f. Moskva; 157 000 indb. (1939). Jernbanecentrum med stor, alsidig industri. - Kendt fra 9. årh. 1611-54 under Polen. Under 2. Verdenskrig nåede

tyks. S 3. 7. 1941, men mødte heftig modstand og erobrede først byen efter svære tab 6. 8. - 25. 9. 1943 generobret af Sovjet-tropper.

Smollett ['smålit], 70>'i' a.s. Geor#É (1721-71), eng. forfatter af realistisk-satiriske romaner som *Roderick Random* (1748) *Humphry Clinker* (1771) o. a., der især skildrer snurrige og sære mennesker med en nøge t grov humor.

smor'zando [-ts-] (ital. *smorzare* dæmpe), mus., hændøende.

smudstitel, i en bog det første blad, blankt el. med forkortet bogtitel, der tjener til beskyttelse af selve titelbladet.

smughandel, ulovlig handel, der drives i smug, f. eks. med forbudte el. indsmuglede varer, fra andre forretninger end dem, der har lov til at sælge de påg. varer, efter lovpålagt lukketid osv.

smugkro, beværtervirksomhed uden adkomst. Straffen er bøde, mindst 50 kr., hæfte el. fængsel i indtil 6 mdr.

smugleri, ulovlig indførsel (evt. udførsel) af toldpligtige varer. Medfører konfiskation af varerne og evt. tillige bøde, hæfte el. fængsel indtil 6 måneder. Med samme straf anses den, som medvirker ved varernes salg i Danm., når han vidste el. havde formodning om, at de er indsmuglede, el. dog efter omstændigh., især under h. t. deres pris, burde have formodning herom.

smult vand [smu't, smurt], havoverflade med ringe bevægelse.

smurtlæder, læder der anv. til overlæder i vandstøvler. Det er rødgarvet, stærkt smurt, sværtet på narven og chargineret. For at bevare vandtætheden skal det stadig behandles med fedtsvære.

Smuts, eng. [smats], kapholl. [sméts], Jan (f. 1870), sydafr. politiker. Knyttet til Kruger, bekæmpede Engl. 1899-1902, siden engelskvenlig. Støttede Botha, bidrog 1910 til oprettelsen af Sydafr./Union. Forsvarsmin. 1910-20. Medl. af brit. krigskabinnet 1917-18, deltog i fredskonferencen 1919, ivrig folkeforbundspolitik, ophavsmand til mandatorindgangen. Førstemin. 1919-24, siden i opposition med Hertzog, i samarbej. m. ham fra 1933. Gennemførte 1939 mod Hertzog krigserklæring mod Tyskl. Førstemin., udenrigs- og forsvarsmin. fra 1939 til valgde-derlag 1948. (Portræt).

smutte, mil., d. s. s. rikochettere.

smutugle (*A'grotis 'pronuba*), natsoemfergl. Gule bagvinger m. sort rand. Larven (knoporm) i jorden.

Smygehug ['smy:ga:hug:], Sv.s sydligste punkt (55° 20' n. br.). Fyr. Fiskerleje.

'Smyrna, lat. navn på Izmir.

Smyrna-tæpper, håndknyttede plystæpper, fremstillet i Tyrkiet og Anatolien, udskebet fra Izmir (Smyrna). Er grovere og ikke så kunstnerisk udført som andre ægte tæpper.

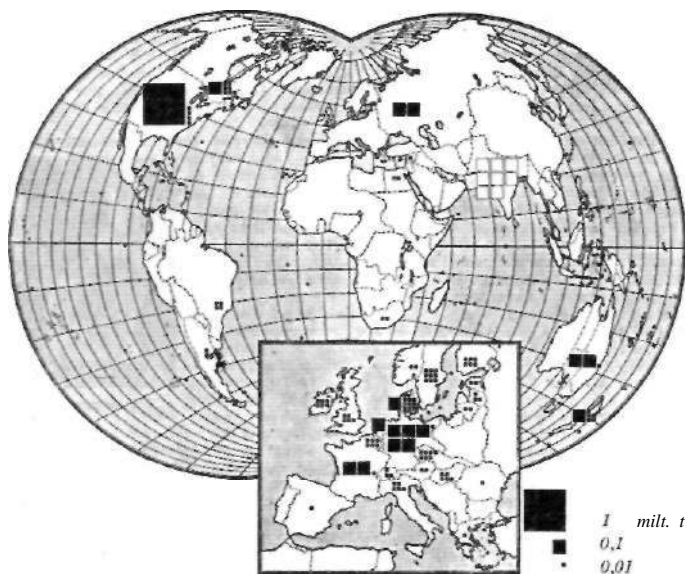
smækkelyd, sproglid., d. s. s. click.

smæle, dyb, kort, ofte gentagen brølen af ravidtlet, når det aner fare.

smøgehug (mnt. Smøgen ryge), i teglværks-industrien forvarmning af de rå sten ved hj. af den luft, der er brugt til afkøling af de færdige sten. De rå sten opvarmes til ca. 120°, før de udsættes for forbrændings-luft, som ellers ville misfarve dem.

'Smøla, no. ø. Møre, N. f. Kristiansund; 214 km², 2690 indb. (1946).

smør, næringsmiddel fremstillet ved kerning af mælk el. fløde. Under kerning-processen samles flodens fedtugler til s-korn, som ved skylning befries for vedhængende kærnemælk og derefter sammenlætes til en ensartet, plastisk masse-

Kort over verdensproduktionen af smør 1938, som er det sidste år, for hvilket der ved leksikonets udgivelse kunne skaffes pålidelig og fuldstændig statistik. Udarbejdelse: J. Hunlum.

Der skelnes ml. sødt og syrnet s, eftersom kemingsmaterialet benyttes i frisk tilstand el. underkastes en syrnin, før oparbejdelsen foregår. Af hensyn til smagen kan salt tilsættes, og såvel fersk som salt s findes i handelen. Alt da s er fremstillet af syrnet fløde, og kun lidt sælges i fersk tilstand, s kan variere lidt i sammensætning; men gnsrl. indeholder da. s: fedt 83,2%, vand 15,4%, mælkesukker (syre), æggehvite og aske 0,8% og salt 0,6%. Endv. findes i s forsk. vitaminer, s er det værdifuldeste og vigtigste produkt inden for mejeribrug.

Verdensproduktionen af s var 1938 3 450 000 t. Hertil kommer ca. 800 000 t indisk s (ghee). Der er fremstillet af bøffelmelk. De vigtigste producenter er

	1948 (1000 t)	1938 (1000 t)
USA	551	810
Tyskl.	181	507
Sovj. zonen	?	198
Australien	160	186
New Zealand	154	168
Canada	128	121
Danmark	121	190
Sverige	90	80
Holland	71	101

Den da. smørøksport er af største bet. for Danms. økonomi. Fra en ringe begyndelse før 1870 er den vokset parallelt med mejeribrugets udvikling. Af afgørende bet. blev Ottawa-aftalerne, der gav Dominions (New Zealand, og Austr.) fortrinnsstilling på det eng. smørmarked og derved førte til nedgang i den da. smørøksport. Takket være forøget eksport til Tyskl. var Danm. dog indtil 2. Verdenskrig (på året 1935 nær) verdens førende smørøksportland.

Oversigt over den da. årl. smørøksport (gennemsnitstal for femårene før 1. Verdenskrig):

år	mill. kg
1866-70	4,9
1881-85	15,3
1901-05	75,6
1911-13	88,6
1918	14,6
1931	169,8
1938	158,0
1942	38,7
1946	78,3
1947	87
1948	106

smørblomst, folkeligt navn på ranunkelarter.
smørbutte (af *but* tyk, plump), d. s. s. sort kutling.

smørøkure, med., indgnidning af kviksølvholdig salve i huden. tidl. den almindeligste syfilisbehandling.

smørømidler anv. til at formindske gnidningen ml. bevægende maskindele. De vigtigste s er smørøolier, vaselin, konsistensfedt, vand, sæbe, grafit-, bly- og zinkpulver samt forsk. emulsioner. Som smørøolier, anv. tidl. vegetabiliske olier, nu fortrinsvis mineralolier, spec. den højere kogende fraktion af råoliedestillatet, kp. over 350°. Til specielle formål anv. dog stadig vegetabiliske olier samt blandingsolier (komponentolier).

smørfarve, farve der anv. for at give smørret ensartet farvetone til alle årstider. Efter da. lovgivning må hertil kun benyttes plantefarvestoffer, opløst i planteolie.

smørfedt, det i smør forekommende (83-85%) fedtstof, smp. 31-35°. Består fortrinsvis af glycerider af de fede syrer (fra stearinsyre til smørsyre) samt oliesyre og linolsyre. Olie- og palmitinsyre forekommer i størst mængde, men det er ved sit indhold af smørsyre (3-4%), at s adskiller sig mest fra andre fedtstoffer.

smørgåsbord (sv. *smorgås*, vistnok egl. om en som en gås forment portion smør), et især for Sv. ejendommeligt måltid (inden det egl. måltid), bestående af forsk. lette anretninger, kolde og varme, smør, brød, øl og snaps.

smøring, Grovere maskineri smøres m. smørøfedt, kuglelejer m. kugleleje-fedt. I alm. anv. oliesmøring, f. eks. ved dråbe-, væge- el. centralsmøring.

smørkontrol, regelmæssig bedømmelse af mejeriernes smørkvalitet. Bedømmelserne er dels frivillige, der tjener producenten som vejledning, dels obligatoriske (i henh. t. lov af 12.4. 1911), hvis udfald er afgørende for retten til benyttelse af lurmærket og dermed for eksporttilladelsen.

smørnotering, ugentlig fastsat pris til støtte for smørhandelen, s sættes på børsen i Kbh. ved et samarb. ml. et af Grosserer-Societetet og et af landbruget nedsat udvalg.

smørsyre, C₁₇H₃₅COOH, fed syre. Ubehageligt lugtende vædske. Glycerinesteren findes i smør.

smørsyrebakterier, sporedannende, anaerobe stavbakterier, som fremkalder gæring, hvorved der dannes smørsyre. Anv. ved fremstilling af smørsyre, butylalkohol og acetone, men er i øvr. skadelige mikrober inden for de fleste gæringsindustrier.

smørsyreestere, estere af smørsyre. Mange s har en behagelig lugt; anv. som frugtessenser.

smørsøger, spatel med langt, halvrundt blad. Benyttes ved udtagning af cylinderformede smørprøver.

Smørum, Jens (f. 1891), da. soc. dem. politiker. Husmand, kommunalpolitiker, medl. af Folketinget 1929-39, 1941-43. Indenrigsmin. fra 1947, gennemførte 1948 ny folketingsvalglov.

småbilledkamera, kamera beregnet f. kinofilm, billedformat 24 x 36 mm. s har betydning en hel ny udvikl. inden for fototeknikken, idet spec. finkornede films og fremkaldere må anv. s er nu højt udviklede kameraer m. udskeftelig optik og indbyggede afstandsmålere. Eks. er Leica og Contax.

Småbørnsdag, velgørenhedsdag til fordel for Frelsens Hærs børneforsorg; afholdes, siden 1920, årl. i aug. af Frelsens Hær.

småbørnstest, systemer af prøver til konstatering af intelligens og udvikl. hos børn før skolealderen.

småopler (*Hydrozoa*), gruppe af polypdyr; de fleste arter har dels et fastsiddende polypstadium, bestående af kolonier af rørformede individer, dels et fritsvømmende medusestadium, bestående af ganske små vandmænd. Ganske overvejende havdyr, det fastsiddende stadium på sten, skaller, planter o. l., enkelte spec. på sneglehuse m. eremitkrebs. Nogle enkelte har forkalket cuticula og bidrager til koral re vsdannelse. Medusegenera tionen forplanter sig kønnet, af æggene fremkommer firekædet larve, s er udstyret m. nældeceller og lever af småorganismer. Adsk. arter i da. farvande, en enkelt i brakvand.

småkrebs, fællesbetegn. for en del i øvr. ikke nærmere beslægtede krebsdyrordner. Hertil bladfødder, dafnier, muslinge- krebs, copepoder og rankefødder.

Småland [sma:], sv. landskab, ml. Västergötland, Vattern, Östergötland, Östernorrland, Blekinge, Skåne og Halland; 31 626 km², 612 000 indb. (1946). Längs kysten, der er ledsaget af en skærgård, ligger lavland med frugtbar jord, i øvr. lavt nåleskovklædt højland. Højeste punkt Tomtabacken (377 m). Søer: Bolmen, Asnen, Vandløb; Nissan, Lagan, Helgeån, Ronnbyån og Emån. - S var til 1658 ofte skueplads for da.-sv. krige.

Smålandsfarvandet [sma:] el. *Smålands-havet*, farvandet ml. Sjælland og Lolland-Falster. Mange øer og grunde.

Smålenenes amt [sma:], tidl. navn på Østfold i No.

småredsel el. *smårente*, forsk. afgifter i naturtalier til præst og degn. Afskaffet ved tiendeafløsningen.

småskovforening, forening af skovejere, der hver ikke har mere end 50 ha under tilsyn. Der fandtes (1949) 13 s med 3893 medl. med et samlet areal af 28 183 ha. s kan få statstilskud til konsulentløn.

småsommerfugle (*Microlepidoptera*), nu ikke mere anv. fællesbetegn. for en hel del gennemgående mindre sommerfugle som møl, pyralider, viklere m. fl.

småspove (*Nu'menius phaeopus*), lille regnspeve. Højnord. I Danm. på træsk. Sn, kem. tegn for tin.

snabel betegn. hos dyr en forlængelse af hovedet el. partiet foran hovedet. Forekommer hos forsk. orme o. a. lavere dyr, hos insekter, hvor s ofte er dannet af mundlemmerne og hos pattedyr, hvor s dannes af den m. næsen sammenvoksede forlængede overlæbe, s er særlig veludviklet hos elefanterne.

snabelsko, sko med lang, tynd, under-tiden opadbl. snude. Anv. i 14. og 15. årh. *Snabelsko.*

Snake River [s'næk 'rivr] (eng: slange-floden), ca. 1500 km l. billod til Columbia River, USA; udspringer i Yellowstone Nationalpark i Rocky Mountains; gennemstrømmer Columbia-platteauet, hvor den anv. til kunstvanding.

snaphanelås, en i det 16. årh. i Spanien opfundet lås til forlædegeværer.

snaphaner (ty. *Schnapp* røveri + *hane* mandlig personbetegn.), medlemmer af guerillastykker i Skåne, der med befolkningens støtte bekæmpede svenskerne under da.-sv. krige i 17. årh. Førte under Skånske Krig til så skarp sv. modforholdsregler, at befolk. under indtryk af da. nederlag til sidst vendte sig mod s.

snappfisk (*Lutjanidae*), trop. havfisk af aborrifikenes orden.

snaps (ty. *Schnapps* slurk), d. s. s. brændevin.

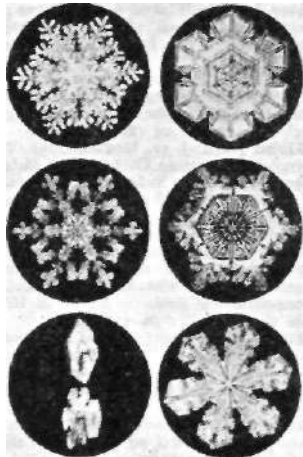
snapsnot ['snapjæt] (eng.), øjebliksfot., »lynskud«.

snapsting (vistnok af *Snabeshøj* ved Viborg, hvor landstinget forhen holdtes), 1) det første landsting efter nytår i Viborg, indtil tingets ophævelse 1805. Tidspunktet for afholdelsen af s var indtil 1611 termin i jy. gældsbreve. 2) nu populær betegn. for rigsdagens restaurant.

snare (oldn. *snara* sno), en tråd med glide-løkke i den ene ende, fastgjort til en pæl med den anden; s til fanget af rævildt, harer m. m. er af stærk metaltråd, til kramsfugle (droslor) af hestehår. Al s-fangst er forbudt i Danmark.

snareorme, larver af spindemel.

Snayers [s'naiars], Peeter (1592-ca. 1667), flamsk maler. Panoramalign. slagbill., der udmærker sig ved topogr. nøjagtighed. **sne**, nedbør, der består af små iskrystaller i ret forsk. former, normalt i frostvejr. De alm. s-fnug består af flade sekskantede el. stjerneformede iskrystaller, indtil nog-

Forskellige snekrystalformer.

le mm i tværmål, der er klæbende sammen af fugtighed p. gr. af begyndende smeltning. Ved temp. under frysepunktet ser man de små stjerner falde enkeltvis. Undertiden er iskrystallerne reducerede til ganske fine isnåle.

snealger, mest encellede alger, der lever på overfladen af sne og bræer i polaregne og på højfelde. Rød sne skyldes algen *Sphaerella nivalis*.

sneblindhed skyldes en irritation i øjnene forårsaget af lyset, reflekteret fra sne-marker, s undgås ved brugen af lysabsorberende beskyttelsesbriller.

sneblodsystem el. *kuponssystem*, forretningsform, hvorved sælger tilbyder at levere varen gratis el. med rabat, såfremt køber skaffer et vist antal nye kunder; hver af disse får samme tilbud. Købere, der ikke kan skaffe det aftalte antal kunder, må betale fuld pris, der er kalkuleret sådan, at den dækker de evt. gratisleverancer el. rabatter, sælgeren må yde. Konkurrence-loven af 31. 3. 1937 forbyder salg af varer efter s.

snebolletræ (*Viburnum 'opulus 'roseum*), busk af gedebladfam. med kugleformede, hvide blomsterstande. Prydbusk i haver.

snebrønde, brønde på kloakledninger til fjernelse af sne. Smeltningen foregår oftest p. gr. af varmen i spildevandet; men varmen kan også frembringes på anden måde.

snebælte, det ml. et snehegn el. en snevold og jernbanen el. vejen beliggende areal, hvor sneen, som under snefyngning er blevet afbremset af snehegnet el. snevolden, kan aflejres. Ved jernbaner bliver s hyppigt beplantet for at hindre, at sneen atter flyger.

snebær (*Symphori 'carpus*), slægt af gedebladfam. 9 arter. Almindelig s (*S. racemosus*) er alm. i haver som prydbusk p. gr. af sine hvide bær.

Snedsted [s'næstæç], da. stationsby (Tisted-Oddesund); 914 indb. (1945).

Sneedorff, *Frederik* (1760-92), da. historiker, søn af Jens Schelderup S. 1788 prof. ved Kbh.s Univ. Hans forelæsninger over de sidste tre årh. eur. hist. samt over Danm.s og No.s hist. gjorde stærkt indtryk på hans tilhørere. Tiltrådte 1791 en studierejse, fra hvilken han sendte »Rejsebreve«, der tryktes i *Minerva* 1791-92. Omkom på rejse ved kørselsulykke.

Sneedorff, *Jens Schelderup* (1724-64), da. forfatter. Filos. magister 1746. Prof. i rets- og statsvidenskab ved Sorø Akad. 1751-61. Samtidig med sin virksomhed som huslærer for arveprins Frederik udg. og i hovedsagen forf. af det moraliserende tidsskrift *Den Patriotiske Tilskuere* (1761-63), et hovedværk i 18. årh.s da. oplysningslitt. og ligesom hans øvrige produktion påvirket af Montesquieu. I hans sprog forbindes nord.-ty. ordforråd med fr.-præget stil. (Portræt sp. 4170).

snefinke (*Montifrin'gilla ni'valis*), hvid og gråbrun finke. Ml.-Eur.s og Asiens højfjeldsområder.

snefoged, en i hver arbejdskreds i sognet af søgnerådet beskikket person, der forestår snekastningsarbejdet, tilsliger de arbejdspligtige m. m.; jfr. snekastning.

snefugl (*Junco hi'emalis*), nordamer. grå, hvidbrystet finke. Canada, østl. USA. Alm. vinterfugl ved huse i østl. USA.

snegitte, et lavt jernstativ, som ved tøbrud hindrer sneen i at styrte ned fra stejle tage.

snegl, tekn., d. s. s. snekke.

snegle (*Gastropoda*), bløddyrklasse. Tydeligt hoved m. tentakler, veludviklet fod oftest m. bred sål; som regel asymmetriske m. spiralsnoet skal, hvori dyret kan trække sig ind. En del s har dog kegle-el. hueformet skal, hos nogle er skallen sekundært forsvundet. I munden har s en raspetunge, på hovedet sidder oftest et par øjne, enten på spidsen af et par tentakler el. ved grunden af disse. I kappehulen findes hos de fleste s en til to gæller, hos lunges er en del af kappehulen omdannet til en såk. lunge. En del s er levendefødende, de fleste lægger æg. De fleste havs har fritsvømmende larver. s deles i forgælle-, baggælle- og lunge-s.

snegle, anat., d. s. s. cochlea.

sneglebor, bor m. spiralformede spån-riller.

sneglebælg (*Medicago*), slægt af ærtblomstfam. 50 arter, mest urter med 3-5 trefingrede blade og blomsterne i korte klaser. Frugten er en krummet el. snoet bælg. I Danmark vokser vildt humle-s (*M. lupulina*) og lucerne (*M. sativa*), der dyrkes som foderurt. s anv. i landbruget også til udlæg i enårig græs-mark på velkalkede jorder, er navnlig på Lolland-Falster en af de mest benyttede grøngødningsplanter.

Humle-sneglebælg.

snelegang, arkit., stigende gang omkr. en pille (f. eks. oppgangen i Rundetårn) el. omkr. og opad en jordhøj el. lign.

snegrænse, nedre grænse for de områder, hvor snefaldet overstiger snesmeltningen

d. v. s. for den evige snes område, s-s højde afhænger af snefaldet og sommer-varmen. I tropener ligger s ml. 4200 og 5300 m, i Alperne 2600-3200 m, i polarlændene ofte ved havets overflade.

snegås (*Anser caeru'lescens*), grå el. helt ensfarvet hvid gås. Arktisk N-Amer., •NV-Grøn.

snehare (*Lepus Uimidas*), arktisk hare- art. Lidt mindre end den alm. hare. Bliver hvid el. blå-grå om vinteren; i visse arktiske egne hvid hele året. s er den alm. hare på Den Skandinaviske Halvø.

Snehare.

snehegn, ved jernbaner, opst. i 20-30 m afstand fra sporet for at standse snefyngningen og dermed dannelsen af sneveder på sporet. Der anv. nu i stort omfang flyttelige s, udført som stakitter el. af halmbånd. Disse opstilles alm. kort før jul på markerne på steder, hvor man erfaringsmæssigt kan vente snefyngning, og fjernes atter efter vinterens ophør. Lignende s opstilles ved veje på udsatte steder.

Sne'hvide, et af Grimms eventyr.

Snehætta, da. betegn. for Snohitta.

snekappe, hvidt overtrækskøj til brug i sneklædt land for at sløre soldaterne. Planmæssigt brugt under og efter den finsk-russ. krig 1939-40.

snekastning. If. lov af 1938 påhviler s på landeveje amtskommunerne, på biveje og offentl. gangstier sognekommunerne. Hvert sogn er inddelt i arbejdskredse, for hvilke der ved borgerl. ombud beskikkes en *snefoged*.

snekke, ældre betegn. for mindre sejliskib.

snekke og snekekjul anv. til at overføre bevægelse ml. to aksler, der danner en oftest ret vinkel m. hinanden. Snekken har form som en krue og hjulet tilsv. tænder.

Snekkersten, villa- by og sydvestl. forstad til Helsingør; 1673 indb. (1945).

snekæder, særlige kæder, der bragt på bilhjul forøger friktionen ml. dækket og en snebelagt kørebane, s ligger hen over dækkets slidbane, vinkelret på hjulets plan og fastgøres således, at de ikke kan forskydes under kørslen.

snel, d. s. s. snellord.

sneleopard (*Felis 'unciti*), ret stor leopardart m. tæt pels. Asiens bjergegne.

Snell [s'næl], *Henry*, baron S of Plumstead (1865-1944), brit. politiker. Opr. arbejder. I Underhuset 1922-31 (Labour), derefter oppositionsleder i Overhuset.

Snell, *Johan* (15. årh.), ty. bogtrykker, indvandret til Danmark. Trykte i Odense 1482 den første da. bog og i Sthlm. 1483 den første sv. bog.

SneUært [s'næte:r], *Ferdinand Augustin* (1806-72), flamsk forfatter; forkæmper for den flamske bevægelse.

snelle (ty. *schnell* hurtig), apparat, hvorved aftrækket på geværet og pistolen kan indstilles således, at det letteste tryk på aftrækkeren udløser slagfederen og derved bringer skuddet til at gå af.

Snellius [s'nælias], *Willebrord* (1581-1626), holl. matematiker. Fandt 1621 loven for lysets brydning.

Snellman, *Johan Vilhelm* (1806-81), fi. filosof og politiker. Forkæmper for fi. national kultur. Hovedværk: *Ldran om staten* (1842).

sneulod (ty. *schnell* hurtig), tin-bly-legering af % tin og 1/3 bly; smeltepunktet er 181°C. Ofte anv. lod m. større blivndh., som er mindre letsmeltelige, men billigere.

snumus, zool., 1) d. s. s. brud; 2) den i Højalperne forekommende studsms Hypudæus alpinus.

snoerm, larven af den alm. blødbille.

snepløv, apparat til rydning af færdsels-

arealer for sne. s til små snehøjder kan simplest være to brædder på højkant og stillet i kileform. Ved større snehøjder, indtil ca. 2 m. anv. s, hvor sneen først løftes og så kastes til siden. Ved endnu større højder anv. roterende s, specielle vogne med et roterende skovlhjul, der slynger sneen ud til siden.

Ved *jernbanerne* sker fremførelsen af s, p. gr. af faren for afsporing i sneedriber, som særtog. alm. kun bestående af s og lokomotiv. Roterende s anv. ikke i Danmark. da de skønnes at være uegnede, idet de kun kan bruges ved forholdsvis høje driver og ved løs sne, medens der i Danmark hyppigt findes jordblandet sne på banelinjerne.

sneppe, d. s. s. skovsneppe.

snepeffisk (*Macrorhamphosidae*), fam. af benfisk, beslægtet m. nålefisk. Hertil almindelig s (*Macrorhamphus scolopax*) samt knivfisk.

snepeffugle (*Charadriidae*), fam. af vadefugle, omfatter de fleste alm. småvadere som vibe, strandkade, skovsneppe, bekkasiner, spover, klyde, ryler, klirer m. fl. Som regel ret små, langbenede, ofte m. langt næb (deraf navnet); fortrinsvis knyttet til strandene, strandbredder, moser o. l. Æggene i reglen pæreformede.

snepeklire (*Macrorhamphus 'griseus*), nordamer. vader. Ret højbenet, langt, lige næb; rustbrud underside. Nu og da i V.-Eur., enkelte gange også i Danmark.

snerle (egl: knude, der danner sig på hård tvundet garn) (*Convolvulus*), slægt af s-fam. 200 arter fra temp. og trop. egne, ofte med mælkesaft. Blomsten helkronet og tragtformet. 1 Danmark. 2 arter: ager-s og gærde-s.

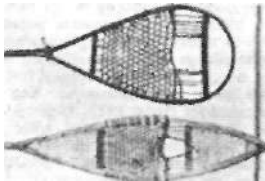
Ager-snerle.

snerre (egl: ranke) (*Galium*), slægt af krapfam. Urter m. kranstillede blade. Små, regelm., oversædige, 4-tallige blomster. 300 arter, i Danmark. 9. Burres (*G. aparine*) er ru og har krogbørster på frugterne, disse hænger derfor ofte i tøjte; gul s el. Jom"ru Marias sengehalm (*G. verum*) har gule, stærkt duftende blomster. (III. se farvetavle Grøftkantens Planter).

snes (egl: afskåret gren, dernæst et vist antal på en sådan gren anbragte ting), 20 stykker.

sneskimmel (*Calo'nectria graminicoid*), en kernesvamp, der ved tøbrudstid efter strenge vintre ødelægger græs og vinter-sæd.

snesko, transportmiddel til færdsel på løs

Canadiske

(Nationalmus)

sne. I den g. verden bl. a. kendt hos lamper, ainuer, i Arner, hos præriestammer og indianere i Canadas nåleskove.

snespurv (*Plectrophenax niivalis*), arktisk

finke. Hannen hvid m. sort ryg, hale og vinger, hunnen grålig. Ret alm. vintergæst i Danmark.

snestopper, d. s. s. snegitter.

snetryk, den belastning på tage o. lign., der udøves af sneens vægt.

snetunnel el. *snegalleri* opføres på bjerglandsbaner (f. eks. Albulabanen, Bergensbanen) på steder, hvor banen ellers ville være udsat for tilsmæning. s er alm. udført i træ.

sneugle (*Nyclea scan'diac*), arktisk ugle. Stor, hvid m. mørke pletter. Ei fremme om dagen. Nu og da vintergæst i Danmark.

Sneum Å, ca. 40 km l. vandløb, udspringer N f. Holsted, kamager Terpling Å og Holsted Å, udmunder i Vadehavet m. Ribe og Esbjerg.

snevold el. *snedige*, ved jernbaner, en ca. 2 m h. jordvold, som anlægges i ca. 30 m afstand fra nærmeste spor, og som på toppen beplantes, nu alm. m. en hæk af løvtræer, s skal standse snefyngningen, således at sneen aflejrer sig på snebæltet og ikke på sporet.

Snider-gevær ['snai-], et af amerikaneren J. Snider (d. 1866) opfundet bagladesystem, deromkr. 1860 tillod ændring af gi. forladegeværer til bagladning.

snigmord, ældre betegn. f. særlig lumsk mord.

Snijders ['snæi-j, Frans (1579-1657), flamsk maler. Virksom i Antwerpen. Var Rubens' højtskattede medarbejder. Har også bistået van Dyck og Jordaens. Hans nature-morte bill., ofte dødt vildt og frugter, udmærker sig ved en fyldig og rig kolorit. 3 billeder på kunstmus., Kbh., og 1 på Gavno.

snippe (*Ente'lurus æ'quorius*), ca. 60 cm l. nålefisk. Hannen bærer æggene fastklæbet på bugen. Ret alm. i Danmark.

snit, kanten af en beskåret bogs blade.

snitbakker, skærebakker til gevindskæring.

snitgavn, afkortet gavntræ, opstillet i rummetre.

snittap, hærdet stålskrue til gevindskæring m. spåntriller på langs til optagelse af spånerne.

snittebænk, arbejdsbænk hos træskomænd el. hjulmagere.

snittebønner, de havebønner, hvis bælg er grønne, store, brede og flade og kan anv. i snittet tilstand, evt. til nedsaltning.

snive, en hos heste og æsler optrædende smitsom sygdom. Årsagen er s-bakterien (*Bacterium mallei*), s, der som regel har et kronisk forløb, viser sig dels som næses- med kron. næseflod, dels som hud's m. knuder i huden og i hudlymfekar (springorm) og dels som lunges-, s hører til de ondartede smitsomme sygdomme. Mennesker kan angribes, og s forløber da næsten altid dødeligt. If. lov af 14. 4. 1920 skal enhver sniveldende hest slås ned ved offentlig foranstaltning.

snob [snob], person, der søger at indynde sig hos fornemme el. ansete folk og praler af fine bekendtskaber; lånt fra eng. i 19. årh. Kom ind i andre eur. sprog gnm. Thackeray's »The Book of Snobs« (1848). Hertil er dannet snobberi, snobbet og snobbe.

Snoegen, den mindste men kraftigste af de

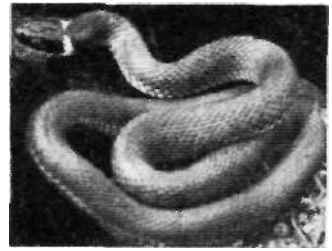
tre »tusindårige« ege i Jægerspris Nord-skov. Barkfurerne forløber spiralformet omkr. stammeakslen.

snoet ved, d. s. s. vrede ved.

Snog Christensen, Jens Emil (1879-1944), da. civilingeniør; 1932 formand for Kbh.s Grundejerforening; fra 1936 næstformand for De Danske Grundejerforeningers Landsorganisation. Dræbtes ved clearingmord 1944.

snoge (*Co'lubridae*), fam. af mindre slanger.

En del uden gifttænder, en del såk. fure-tandede m. gifttænder m. en længdefure

Almindelig snog.

på forsiden, bagtil i overkæben. Hertil glats, æskulaps, piskes, træes samt den almindelige s (*Tropidonotus natrix*), ca. 1 m l., sort m. gule nakkepletter, uden gifttænder. Ofte i nærheden af søer, lever til dels af frøer. Ret alm. i Danmark.

snoegøgler, *zool.*, d. s. s. skinker.

Snoghøj, tidl. overfartssted til Fyn, ved Lille-Bæltbroen. Gymnastikhøjskole for kvinder (oprettet 1925).

snohale betegner hos forsk. dyr som visse vestaber, pungrotter, træpindsvin, kamæleoner, kvælerslanger m. fl. en hale, der er uddannet til at gribe om grene o. l. Hos brøleaberne er s nogen under spidsen og fungerer som en finger.

snohaleaber, fællesbetegn. for forsk. med snohale udstyrede sydamer. aber som brøleaber, klamreaber, uldaber.

snohalebjørn (*Polos 'flavus*), halvbjørn. Lille, slank m. snohale. Arner.

snohalepigdyr, d. s. s. træpindsvin.

Snoilsky ['snåil'skji, Carl Johan Gustaf (1841-1903), sv. digter. Kancelliråd 1878, overbibliotekar 1890. Efter en fornem farverig ungdomsdigtning fornyer S sig omkr. 1880. Den flg. lyrik, digtene *I porcelinsfabriken*, *Afrodite och sliparen* og saml. *Svenska bilder* (1886) kendetegnes ved soc. og nat. patos. Trods vilje til folkelighed hindrede aristokratisk natur og smag S iegl. popularitet. (Portr. sp.4181).

Snoildelev-stenen ['snslø-], en af de ældste (beg. af 9. årh.) da. runestene (Kbh.s amt). Nu på Nationalmuseet.

snoining el. *torsion* af en tråd el. en cylindrisk aksel males ved snoningsvinklen, som er proportional med det virkende drejningsmoment, så længe s holdes inden for proportionalitetsgrænsen, og endvidere proportional med trådens længde og omv. proportional med 4. potens af dens radius.

snookeramik, oldtidslerkar, hvis ornamenter er lavet med en snor, indtrykket i det våde ler inden brændingen. Karakteri-

Snookeramik. Kar fra yngre stenalder.

stisk for den jy. enkeltgravskultur og beslægtede grupper i Ø.-Eur., der ofte benævnes de snookeramiske kulturer. Tilhører i alm. yngre stenalder, men kendes også fra senere tidsperioder.

snorken, bilyd ved åndedrættet, fremkommer ved ganesejlets el. tungens tilbage-synken i svælget; indtræder derfor lettest ved søvn i rygleje.

Snorri Sturluson (1179-1241), isl. høvding og lovsigemand, historiker og skjald. Rejste til No. 1218 og 1237, opholdt sig her hos Skule Jarl og kong Håkon 4. S spillede en rolle som statsmand og pådrog sig kongens vrede. På hans foranstaltning blev S dræbt på sin gård Reykj'iholt. S besad hele sin tids dannelse. Skjaldedigt-

ning, mytologi og historie var hans yndlings-sy-sler. Hans værker er: *Edda* (består af Gylfaginning, Skáldskaparmál og Háttatal), *Olav den Helliges Saga* (som også indgår i flg.), *Heimskringla*, og formentlig også *Egils Saga*. S var en videnskabeligt arbejdende historiker og en ypperlig stilist.

Snouck Hurgronje [snouk 'hy:r ronj], *Christian* (1857-1936), holl. orientalist. Prof. i Batavia 1889-1906, derefter til 1927 i Leiden. Hovedværk: *Mekka* (1888-89).

Snowden [snoudn], *Philip*, (1931) Viscount lekomshaw [i'kɑ:njɑ:] (1864-1937), brit. politiker. 1886-93 underordnet embedsmand, afgik p. gr. af legems-skade; journalist, forf., 1906 underhusmedl. (Labour). 1924 og 1929-31 finansmin. Tog på Haag-konferencen 1929-30 skarp afstand fra de store krigs-erstatningskrav. Ophevede 1931 guld-indløseligheden, 1931-32 Lord Privy Seal i den nat. samlingsreg., afgik som modstander af protektionismen; opponerede mod oprustningen.

Snowdon [snoudn], højeste punkt i Engl. og Wales, beligg. i nordl. Wales. 1085 m. snøvægt el. *torsionsvægt* er et apparat til måling af yderst små kræfter baseret på måling af snoningsvinklen af en tynd metal- el. kvartstråd, s anv. 1785 af Coulomb til måling af elektr. og magn. kræfter og 1798 af Cavendish til måling af den alm. massetiltrækning.

Snubbekorset, opr. et trækors, rejst af Eskild Hemmings i beg. af 13. årh. ved landevejen ml. Kbh. og Roskilde ved Vridsløsemagle til minde om hans hustrus heldige forløsning på dette sted. S er gen-tagne gange blevet fornyet, sidst 1903 i granit med et krucifiks.

snudebiller (*Curculionidae*), fam. af bil-ler. Hovedets forparti snudeformet for-løjet, fløehornene kølleformede, knæ-bøjede. Plantegødere. Larvene lemmelede, krummede. Mange s er skadedyr i land-, skov- el. havebrug. Hertil bladrandbille, grans, lucernegnaver, kløvergnaver, korn-bille, æbles, bøgeløppe, nøddes m. fl.

sneue (rhinitis, coryza), næseslimhindeka-tarr ved forkølelse. Høsnue (hofeber) skyldes overfølsomhed over for forsk. stoffer (f. eks. h. pollenkor, hussøv). Visse medikamenter (jod, ipecacuanha) kan give s.

snurre, d. s. s. gyroskop.
snurrevod, hovedredskab for det da. sø-gående fiskeri til fangst af fladfish, kuller m. m. Opfundet af Jens Laursen. Selver

Rødspættevod.

voddet og de km-lange vodliner gives ud under sejlad, hvorpå fartøjet ankrer op og hvier liner og vod til sig. Fra anker-pladsen lægges s efterh. ud (snurres) mod alle verdenshjørner, s er et let og meget skånsomt redskab, modsat ottertrawl - 1948 ca. 7500 s i brug i Danmark.

snus(tobak), pulveriseret, sovset (se skrå-tobak) tobak, indtages gnm. næse el. mund. Tobakken behandles med en opløsning af ammoniaksalte og forsk. arom. stoffer og gentagen gæring.

snustobaksdåse, d. s. s. tabatière.
snydekontakt, alm. benyttet betegn. for en afgreningsstikkontakt, hvorved man kan slutte mere end een elektrisk brugs-genstand til en stikkontakt.

Snyder (snaidsr), *John W.* (f. 1896), USA-politiker. Officer i 1. Verdenskrig: bank-mand, knyttet til Truman, fra 1940 leden-de i finansiering af amer. oprustning, finansmin. fra juni 1946. Modstander af statsindgreb i erhvervslivet.

Snyders, *Frans*, se Snijders.
snyltebier, fællesbetegn. f. en del enlige bier, der lægger æg i andre biers rede, hvor larven lever af det indsamlede foder. Fl. arter i Danmark.

snyltedyr, *zool.*, d. s. s. parasitter.
snyltefluer (*Ta'chimidæ*), fam. af fluer.

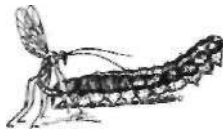

Carl Snoilsky. Achmet Soekarno.

der som regel lægger æg på andre insekt-larver, inde i hvilke fluelarven lever. Her-til bl. a. spyfluer. Også fluer af andre fam. har larver, der snylter i forsk. insektlar-
ver.

snyltehumler (*Psihyrus*), slægt af hum-lebier, der lægger æg i andre humlebiers bo, hvor larverne opdrættes.

snyltehvepse, en hel del fam. af årevin-gede, bl. a. Ichneumonidae, Proctotry-pidae og Chalcididae, hvis larver snylter i andre insekter el. i planter, s er ofte for-

Snyltehveps stikkende en uglelarve.

synet m. lang læggebrod. Nogle få arter er ret store, de fleste ganske små. Adsk. småformers larver snylter i æg af insekter, undertiden i andre snylteres æg. Hos adsk. s forekommer polyembryoni. Mange s er nyttige, fordi de ødelægger skadelige insekter.

snyltekrebs, betegn. for de bl. isopoder, copepoder og rankefødder forekommende snyltende krebsdyr. Findes navnlig hos andre krebsdyr samt fisk.

snylteplanter (*parasitter*), planter, der optager deres næring fra andre levende skabninger. Helsenlytere optager al deres næring fra værten og mangler grøn-korn, f. eks. skældor. Halvsnyltere har grøn-korn og kan derfor assimilere kuldioksyd, men optager deres andre næringsstoffer fra værten; eks: mistelten. Størstedelen af s er bakterier og svampe.

snylterod (*Monotropa*), slægt af vinter-grønfam. Rådplanter (ikke snylteplanter) med skældannede, blege blade og blom-ster i klase. I Danmark, s (M. hypopitys) hist og her i skove.

'snae'bel, langsnudet form af helt. Navnlig i brakvand. I Danmark, ved V-Jylland.

Snaefell [snaifædl], 1833 m h. isdækket vulkan i Island, NØ f. Vatnajökull.

Snaefellsjökull [snaifælsj6:gdll], 1446 m

Snaefellsjökull.

h. isdækket vulkan i Island, på Snaefells-nes.

Snaefellsnes [snaifælsnæ:s], halvø i V-Island ml. Faxaflot og Breidafjorden.

Snævringen, del af Lille-Bælt, ml. Skan-seodden ved Fredericia og Stenderup Hage S f. Fæno.

Snøhetta [snø:-], det højeste punkt i Dovrefjell (2300 m).

snøreløver, forandring af leverens form fremkaldt ved stærk snøring (snørliv).

snørliv, indtil 18. årh. alm. betegn. f. kor-set, det stramt snørede livstykke, som brugtes under kvindedragten.

snøvlen el. *rhinolalia*, fejl ved talen. Man skelner ml. åben snøvlen (rhinolalia

aperta) (f. eks. ved ganesejlslammelser) og lukket snøvlen (r. clausa) (f. eks. ved adenoide vegetationer).
'Sobat, flod fra SV-Abessinien til Nilen 700 km S f. Khartoum.
'Sobek, ægypt. gud, vistnok en Nil-gud, fremstilles som en mand med krokodille- » ^,

'so'ber (lat. *sobrius* æ-dru), mådeholden, æ-driiclig; nøgtern, be- > |
wUL
• Sp g ^

Sobieski, Johan, po. IferJt
konge, se Johan. S. • i «'
Sobieski af Polen), alm. S|
(*Scutum Sobiesci*) (til %H
ære for Johan 3. Sobieski af Polen), alm. HHL
Scutum, stjernebillede M/W
på den sydl. stjerne-•• B 1*

Sobranje [sãbranjæ], i^H^fc^
(bulg., egl: forsaml.), JHHHHH^H
Bulg.s parlament S|bek
So-che [sotha], kin. (C|ypr)

Soche på oasen Yarkand i V-Sin-kiang. social [so'la] (fr. af lat.), samfunds-kærlig m. h. t. arbejderbefolkningen; som lever i samfund.

Social-Demokraten, 1) da. dagblad, grl. 1874, fik sit særpræg under E. Win-blads redaktion 1881-1911, F. J. Borg-bjerg var red. 1911-24 og 1926-29. Op-lag 1948: 55 000, søndage 94 000. - 2) til 1944 navn på det sv. dagblad Morgon-Tidningen. 3) 1885-1923 navn på det no. dagblad Arbejderbladet.

socialdemokratiet, politisk parti og fagbevægelse i en række lande, der for-trinsvis støtter sig til arbejderstemmer, gennemg. m. principiel tilslutn. t. marxismens krav om produktionsmidlernes overgang til samfundseje, men i praksis moderat-reformindstillet, i skarp kon-flikt m. kommunismen og tit i samarb. m. borgerl.-demokr. partier. I Engl. kan Labour Party kaldes s. i Frankr. Socialisterne, i No. Arbejderpartiet; udtrykket s bruges fortrinsvis i Tyskl., Danm. og Sv. Fra beg. var s indstillet på at søge styrke gnm. internat. organisation, s-s opfattelse af arbejderbevægelsens taktik kom særlig frem i »2. Internationale«.

I Engl. dannede Labour mindre talsreg. 1924 og 1929-31, splittedes derpå; fik juli 1945 absolut flertal i underhuset og indledte socialisering. - I Frankr. holdt socialisterne sig principielt borte fra reg. til 1936, da Leon Blum dannede folke-frontrereg. m. de radikale indtil 1937. Efter 1945 står s i Frankr. svagere end kommunisterne, men har hypp. haft magten som centrumparti. - TyskLs s voksede frem under hård kamp m. Bis-marck, ledet af Bebel og W. Liebknecht; blev 1913 rigsdagens største parti, veg 1918-19 under Eberts og Scheidemanns ledelse tilbage for socialisering og skabte s. m. borgerlige partier demokr. forfatn. i kamp mod kommunisterne. Veg uden modstand for Hitler 1933. Genrejst efter 1945 (Schumacher), i sovj. zone trods nogen modstand sammensluttet m. kom-munisterne til Socialist. Enhedsparti. I Spån. og Ital. lykkedes det aldrig s at skabe samlet og stærk arbejderbevægelse; det ital. s samlede 1946 fl. stemmer end kommunisterne, men spaltedes i 2 partier 1947 og led valgnederlag 1948. I Rusl. viste Lenins skarde marxisme (bolsjevisme) sig stærkere end de mere mådeholdne mensjevikker bl. arbejderpolitikerne; i USA har s ikke vundet magt som pol. parti, derimod i brit. Dominions, særl. i Australien. -

Det da. s grl. 1871 af Pio, led nederlag i 1870erne, genrejst fra ca. 1880 af mænd fra arbejderklassen (P. Knudsen, Jens Jensen, Wiinblad), fra 1884 repr. i Folke-tinget. Bekæmpede Estrup; fra 1903 i skarp opposition mod Venstrereg., fra 1909-10 ledet af Stauning i pol. forståelse m. Radikale Venstre, øvede indfl. under rad. min. Zahle 1913-20; svækket v. kommunistisk fløj efter 1917-18, samlede atter arbejderbevægelsen efter 1920. Dannede reg. 1924-26, ledende i da. pol.

i samarb. m. Radikale 1929*10. Fik 1935 46% af stemmerne, lidt tilbage 1939; mistede v. valg 1945 ca. U af sine stemmer t. kommunisterne, men genvandt en del af tabet 1947, da s fik 834 000 stemmer (40% af alle) (57 folketingsmandater) og dannede reg. under Hedtoft. Partiorganisationen »Socialdemokratiske Forbund« står i nøje samarb. m. ledelsen af De Samvirkende Fagforb. I No. beg. s. ca. 1880; Det No. Arbejderparti, grl. 1887, gik skarpere frem end da. s. 1919-23 i 3. Internationale. 1935 til magten (Nygaardsvold), fik 1945 ca. 40% af stemmerne, fastholdt regeringen under Gerhardsen. Jfr. Arbejderparti, Norske. - I Sv. beg. s. i 1880'erne; Sv.s Soc. dem. Arbejderparti (SAP), grl. 1889, gik stærkt frem efter demok. valgreform 1909, til 1925 ledet af Branting. Samarbejdede under 1. Verdenskrig m. sv. liberale, deltog i Edens min. 1917-20. Yderligtgående brød ud efter 1917 (Venstresocialister, fra 1921 kommunist; dele vendte tilbage til s 1921, 1926, 1938). Dannede fi. gange reg. 1920-26, ledende under Per Albin Hansson som reg. parti 1932-36; fra 1936 i samarb. m. Bondeforb., 1939-45 samlingsreg., derpå rent soc. dem. min. Gik, i modsæt. til tidl. opfatt., fra 1936 ind for stærkt forsvar. Fik 1937 absolut flertal i Andetkammer, der tabtes 1948 trods stemmefremgang (1 702 000 stemmer; 112 af kamrets 230 mandater). 1946 blev Erlander regeringsschef. - I Fini. gik s stærkt frem efter ca. 1900, svækkedes ved borgerkrigen 1918; blev 1933 største rigdagsparti, fra 1937 med i reg. (Tanner). Gik stærkt tilbage v. valg 1945 (50 af 200 mandater, tab på 35), dannede efter valgsejri 1948 (55 mandater) min. under Fagerholm. - I Island fik s ved valg 1946 12 000 st. (9 mandater af i alt 52 altingsmandater, 2 vundet); de kommunistiske indstillede socialister fik 13 000 (10 mandater, uændret).

Social-Demokratiske Ungdom, Danmarks (fork. *DSU*), grl. 1920 efter sprængn. af Soc. dem. Ungdomsforbund (kommunist.-soc. dem. konflikt), arbejder for ungdommens tilslutn. til Soc. dem.s program; ledes af de unge selv, i nøje tilslutn. til partiet. Medlemsblad »Rød Ungdom«. 357 afd. m. ca. 29 600 medl. (juli. 1949).

socialt boligelskaber el. *almennyttige boligelskaber*, boligelskaber og -foreninger, der opfører og admin. boligjendomme, ikke som forretningsvirksomhed (for at opnå et overskud), men for at tilvejebringe billige og gode boliger for den jævnt stillede befolkning, s kan være selvejende institutioner, andelsselskaber el. bolig-aktieselskaber. Der findes i Danmark (pr. 1. 1. 1948) ca. 300 s; tilsammen har de opført ca. 33 000 lejligheder. De er sammensluttet i Fællesorganisationen af Almennyttige Boligelskaber. Siden 1938 modtager s omfattende offentl. støtte, fortrinvis i form af billige statslån, mod at være underkastet offentl. kontrol. Overskudet skal, bortset fra beskedne forrentn. af evt. medlemsandele, lejerindskud og aktiekapital gå til byggefondet, hvis midler skal anv. til nyt boligbygg. el. modernisering af bestående. De største da. s er A.A.B., Arb. Koop. Byggeforen., Foreningen Socialt Boligbyggeri, Samvirk. Boligselsk. A/S og Dansk Almennyttigt Boligselskab af 1942.

Sociale Skole * Kbh., grl. 1937, varetager uddannelsen af socialrådgivere. Uddannelsen, der er toårig, omfatter dels teoretisk undervisn., dels praktik på forsk. soc. institutioner.

socialt udvalg vælges af kommunalbestyrelsen bl. dens medl. t. varetager af den soc. admin. I Kbh. varetager magistraten de s-s opgaver.

socialforsikring, gængs betegn. for sociallovgivningens forsikringsordninger, især folke-, arbejdsløsheds- og ulykkesforsikring.

socialhjælp, populær betegn. for sørgjælp, kommunchjælp el. fattighjælp, **socialse'ring**, i dagl. tale - jærversides med nationalisering - enhver overførelse af produktionsmidler fra privat til offentl.

eje, f. eks. statsovertagelse af jernbaner, kommunal overtagelse af vand-, gas og elektricitetsværker. I egl. forstod er s ophævelse af den private ejendomsret til produktionsmidlerne til fordel for samfundet med det formål at erstatte den fri konkurrences planløse produktion med en af samfundets-organer fastlagt planmæssig prod. Dette er hidtil kun gennemført i Sovj.

socia'lisme (lat. *socius* fælle) betegner dens en samfundssiden uden udbygning og klassedeling, dels forsk. bevægelser, der stræber i den retning. I marxistisk sprogbrug anv. s specielt om det klasseløse samfunds 1. fase, hvor aflønning i hovedsagen sker efter ydelse i st. f. efter behov, modsat 2. fase (kommunismen). Socialistiske (kommunistiske) tanker kan spores langt tilbage, men først fra beg. af 19. årh. blev s den alm. betegn. for bestræbelser for at afløse den kapitalistiske samfundsform med en ny med færre økon. modsætninger. På den tid havde de store utopister (Saint-Simon, Fourier, Owen) lagt grunden for en mere systemat. udvikl. af socialist. ideer ved deres indgående kritik af det kapitalist. samf. i forb. med naturrettlige ideer om et retfærdigere samf. Fra midten af 19. årh. videreføretes s af Marx og Engels ud fra en materialistisk filosofi og på basis af en vidensk. analyse af kapitalismens udviklingstendenser, idet de hævdede, at klassekampen ml. borgerskab og arbejderklasse ville føre frem til kapitalismens omvæltning og samfundets påflg. overtagelse af ejendomsretten til produktionsmidler i et socialistisk samfund. Denne s er senere udviklet i to retn.: en moderat (revisionisme, reformisme), som på en række punkter forkaster Marx' teorier og regner med en fredelig og gradvis omdannelse af det kapitalist. samf. hen mod s - denne opfattelse er opr. fremhævet omkr. 1900 af den ty. soc. dem. Bernstein og ligger nu til grund for de fl. soc. dem. partier - og en revolutionær, som under ledelse af Lenin og senere Stalin har udbygget teorierne om klassekampens skærpelse under imperialismen og om samf.s omvæltning og den påflg. opbyg. af et socialist. samf. - denne opf. ligger til grund for de kommunist. partier.

Også andre bevægelser end de af Marx inspirerede betegnes til tider s, således *kristelig s*, der på religiøst-moralsk grundlag og med forkastelse af klassekampsteorien vil afskaffe samfundsordenen inden for det bestående samf.s rammer, og *kateder-s* o. i. rent socialreformatoriske bevægelser på borgerligt grundlag.

socia'list (lat. *socius* kammerat), tilhænger af socialismen.

Socia'listen, 1) da. soc. dem. blad, 1871-72 ugeblad, derefter dagblad til 1874, da det afløstes af Social-Demokraten. 2) da. soc. dem. tidskrift, grl. 1903; 1947 navneforandring til Verdens Gang.

Socialistiske Enhedsparti, Tyskland (ty. fork. *S ED*), ty. polit. parti, dannet juli 1946 v. sammenslutn. af kommunistere og soc. dem. i sovj. zone. Vakte skarp protest fra de øvr. Allierede, der hævdede, at Sovj. havde lagt pres på soc. dem., og fra ty. soc. dem. i vestl. zoner. Vandt v. valg okt. 1946 flertal i sovj. zone, derimod ikke i Berlin. Bl. de ledende: Wilh. Pieck, W. Ubricht (kommunistere) og Grotewohl *-c. dem.).

socialistiske partier, i fl. lande, således Frankr. og Ital., partier, hvis program og politik i hovedsagen svarer til socialdemokratiet i andre lanue. I Isl. er s betegn. for parti m. kommunistisk indstilling. Jfr. Socialistiske Enhedsparti.

socialistisk realisme, en off. af Maksim Gorkij på forfatterkongressen 1934 i Moskva knæsat betegn. for den litt. retning, som efter tidens bitre kampe ml. de stærkt aggressive proletariske forf., der var begyndt at dukke op, og deres ikke-proletariske, men litt. skolede kolleger, der var optaget af form og eksperiment, blev proklameret som et udtømmende udtryk for den stabiliserede sovj. mentalitet. Medens denne retning i alm. ignorerer Dostojevskij-traditionen med dens

subtile psykol. teknik, dyrker den vedvarende Tolstoj-traditionen og dens jævnt fortællende og reproducerende stil, idet den dog i stedet for Tolstoj's hist. og klassemæssigt betingede kritiske pessimisme sætter sovj. virkelighed, optimisme og heroisme og ser sin hovedopgave i at opdrage læserne til en socialistisk livsanskuelse.

socialkontor, kontor til admin. af d. offentl. forsorg; findes i hver købstad og større landkommuner.

sociallovgivning, i videste forstand al lovgivn. med social polit. indslag, i Danmark i alm. dog den lovgivn., der admin. af arbejdsmin. og socialmin., bl. a. fabrikslov, lov om børn og unge menneskers arbejde o. a. arbejderbeskyttelseslove, medhjælperlov, læringelov, funktionærlov og ferielov, lov om den faste voldtgiftsret og lov om mægling i arbejdsstridigheder, lov om arbejdsansv. og arbejdsløshedsforsikring, lov om offentl. forsorg, lov om folkeforsikring og lov om ulykkesforsikr. samt beskæftigelseslovene.

sociallæge, læge der virker som med. og psykiatrisk rådgiver for et socialkontor. 1. s i Danmark. ansat i Århus 1948.

Socialministeriet, udskilt fra Indenrigsmin. 1924-26 samt siden 1929; forbereder og gennemfører de soc. love. 1942-45 samt fra 1947 er fra S udskilt et arbejdsmin. Under S sorterer bl. a. direktoraterne for sygekasvæsenet, ulykkesforsikringen, samt fabriktilsynet.

socialpolitik, de foranstaltninger af hygiejnisk, pædagogisk, organisatorisk og indtægtsregulerende art, som det offentl. søger gennemføre for at afbøde de uheldige virkninger af den frie indtægtsdannelse; også læren herom, s er opstået af 19. årh.s arbejderpolitik, der ville sikre industriarbejderklassen mod materiel og åndelig forarmelse. Siden er alle samfundsgupper, der er stillet på et tilsv. økon. niveau, medtaget, og samtidig er kredsen af foranstaltn. udvidet bet. ud over de

forsikringsordninger, der var arbejderpolitikens vigtigste indsats, ligesom nye motiver, f. eks. det familiepolit., er kommet til. Ved s i snævrere forstand må nu forstås de foranstaltn., der beskæftiger sig med arbejdsret, arbejderbeskyttelse, beskæftigelsen, soc. forsikring og offentl. forsorg, men det socialpolit. element spiller en voksende rolle inden for f. eks. boligvæsen, beskatning, sundhedsvæsen, skolevæsen og erhvervslivets regulering.

Socialpolitisk Forening, social oplysningsforening, grl. 1946 ved omdannelse af Dansk Forening for Social Oplysning og Det Sociale Sekretariat.

socialpsykologi, gren af psykologien, omhandler de psyk. betingelser for og virkningen af samfundsliv.

Socialreformen, fire love af 20. 5. 1933, som afløste ca. 55 forsorgs- og forsikringslove, der stammede fra forsk. trin på den socialpolit. udvikling, og dannede et meget uensartet og uoverskueligt system. Grundtænkningen i S, som byggede på K. K. Steinckes arbejde, var: 1) systematisering og rationalisering af admin. og regelopbygning; 2) klar afgræns. af forsorg fra forsikring; 3) retfærdigere udgiftsfordeling ml. de forsk. offentl. kasser; 4) videst mulig anv. af retsprincippet gnm. forsikringsordninger (folkeforsikringsloven, der omhandler syge- og invalideforsikring og aldersrente, ulykkesforsikringsloven og arbejdsløshedsforsikringsloven); 5) hjælp efter forsorgsloven til alle, der er i trang og ikke har sikret sig forsikringshjælp; 6) kun i undtagelsestilf. får hjælpen fattighjælpsvirkninger. Lovene er senere gentagne gange ændret, dog uden brud på principperne fra 1933.

socialrådgiver, soc. udd. person, der varetager institutionsopgaver, der kræver nøje personlig kontakt m. hjælpøgende. Siden beg. af 1920'erne indes s ved hospitalerne af h. t. fjernelsen af evt. soc. hindringer for patienters helbredelse. Også ved mødrhjælp, arbejdsansv., politi, børneværn, sørsørg osv. findes s. Uddannelsen nu på Den Sociale Skole. Antal s 1949: 191.

socialstatistik, talmæssige opgørelser

vedr. de sociale foretelser i samfundet. I videste forstand omfatter s alle talmæssige undersøgelser af levevilkårene for befolkningen, men ved egl. s forstås opgørelser der enten vedrører arbejdsgiver og arbejder (løn, arbejdstid, beskæftigelse, arbejdsløshed, strejker m. v.) el. personer, som modtager offentlig hjælp el. deltager i forsikringsordninger, helt el. delvist opretholdt ved støtte fra det offentlige (sær-, kommune- el. fattighjælp, alders- og invaliderente, sygepasser, ulykkes- og arbejdsløshedsforsikring).

Socialt Boligbyggeri, Foreningen, socialt boligelskab, grl. 1933 i Kbh. som selvejende institution. Pr. 1. l. 49 havde foreningen, som virker i hovedstadsområdet, i alt opført ca. 6400 lejligheder.

Socialt Tidsskrift, da. tidsskrift, som fra 1925, udgives ved Socialmist.s foranstalt. Artikler om soc. emner og betren. fra soc. institutioner.

Socialvirke, social oplysningsforening, stiftet 1919.

socialøkonomi, d. s. s. nationaløkonomi. **Socialøkonomisk Samfund**, da. forening, grl. 1899, for statsvidenskabelige studenter og kandidater.

Societas Jesu [-'ki-e-] (lat: Jesu Selskab), fork. S.J., Jesuiterordenens lat. navn.

Société, Hies de la [ildalzasios'e], fr. navn på Selskabsøerne.

société anonyme [ssis'ie anD'nim] (fr: anonymt selskab), fr. betegn. for aktieselskab.

societet [-sia'te't] (lat. *societas* fællesskab), selskab, forening.

society [sa'saiati] (eng.), selskab, forening, samfund, den fine verden.

Society for Psychical Research [ss'saiati fa 'saikikal ri's:tj], eng. selskab for psykisk forskning; stiftet 1882.

socini'anere [-si-], el. religionssamfund, opstået i forbindelse med Reformationen, grl. af italienerne Lelio (d. 1562) og Fausto Sozzini (lat: Socinus (d. 1604). Den sidste grl. i Raków i Polen et unitarismefund (Rakow-Katekismen) og en præsteskole. Udbredt over det meste af Eur., især virksom i Holl. s forkaster G.T., Treemigheden og Kristi Guddom. Har brudt vej for rel. tolerance.

socio- [-sio-] (lat. *socius* fælle, kammerat), samfunds-.

sociolog'i [so'ciolo- -logi], et af Auguste Comte dannet kunstart til betegn. af en ny videnskabelig disciplin (om den soc. organisme og mulighederne for menneskeheds udvikling), som han mente at have grl. (begyndende træk af en sociologisk videnskab findes hos naturteorifilosoferne (Grotius, Hobbes) og hos Rousseau og Voltaire). Den eng. sociologiske retning grl. af Spencer opfatter samfundet som analogt med en biol. organisme (derfra en interesse for samfundets opståen). Den ty. s bygger på en systematisering af alle ældre socialvidenskabers erfaringer. Karl Marx så s som et studium af sociale klasser og deres interesser. Der er i vore dage uenighed om, hvorledes sociologien skal afgrænses fra beslægtede videnskaber (nat.økon., jura, hist., etnologi, sprogvidenskab). Den arner, s omkr. 1900 er en syntese af de forsk. eur. strømninger; siden antog den en direkte empirisk karakter (jf. Lynd's »Middleton« og Gallup), idet der tillige lagdes vægt på samfundets kulturelle aspekt og den sociale tilpasningsevne.

Socotræ [sa'kourts], brit. øn under protektoratet Aden ved Aden-bugstens munding; 3620 km², ca. 12.000 indb. Hovedby: Tamarida. Øen er bjergfyldt, klimaet tropisk og tørt. Smørekøstport.

sod, finfordelt, mere el. mindre rent kulstof, der opstår ved ufuldstændig forbrænding af kulstofholdige stoffer, se kønrøg.

soda, betegn. for natriumkarbonat (fremst. se der samt Solvay-processen). s-søer, d. s. s. natron søer.

sodakager, pastiller af tvekulsur natron og sukker.

soda'lit (soda + -lit), NaCl,3NaAlSiO₄, regulert hvildigt el. blåt mineral med glasglans. Forekommer i natronrige eruptiver (nefclinsyenit o. a.).

Ur. Sofie (d.1631). Dronn. Sofie Amalie.

Sodankylå ['sadankylå], fi. landsby, NV f. Kemijärvi. Magnetisk observatorium. **sodaurt** ('Salsola), slægt af salturtfam. 100 arter. Ved strandbredder i Danm. findes tornet s (S. kali).

sodavand, alm. betegn. for forsk. kunstige mineralvande, der indeholder kuldioksyd opløst under tryk.

soddug, bot., d. s. s. branddug.

Soddy [sádi], Frederick (f. 1877), eng. kemiker. Har beskæftiget sig med radioaktive stoffer. Nobelpris 1921.

'so'dium, eng. og fr. betegn. for natrium.

Sodoma, ugudelig by, der ødelagdes sammen med Gomorra, skal if. G. T. have ligget, hvor Det Døde Hav nu er.

Sodoma, [sodomil], egl. *Giovanni Antonio de Bazzi*, kaldet *il S* (1477-1549), ital. maler. Virksom bl. a. i Siena og Rom og påvirket af Leonardo og Raffaël. Fresker i *San Domenico* i Siena.

sodo'mi' (byen Sodoma), opr. betegn. for (mænds) homoseksualitet, nu også brugt om menneskers seksuelle omgang med dyr (crimen bestialitatis).

Soe'karno [su-], *Achmet* (f. ca. 1901), indonesisk politiker. Ingeniør; rejste nationalistisk uafhængighedsbevæg. 1927; interneret af holl., befriet af japanerne 1942. Stillede sig i spidsen for uafhængighedsbev. 1945, udbråbt til indonesisk præsident. Skarpt angrebet af holl. som jap.-venl.; fanget v. holl. offensiv dec. 1948. (Portr. sp. 4181).

Soemba [sum'ba], ø i Holl. Indien, 0 f. Java: 11082 km²; ca. 180.000 indb.

Soembawa [sum'ba:wå], ø i Holl. Indien, 0 f. Java; 14.740 km²; ca. 300.000 indb.

Soenda-graven [sunda], dybeste sted i Ind. Ocean, S f. Java; 7450 m dyb.

Soenda-strædet [sunda], farvandet ml. Java og Sumatra.

Soenda-søen [sunda], fællesnavn for Java-søen og Flores-søen.

Soenda-ørne [sunda], Indonesien undt. Filipinerne og Molukkerne. De Store S: Sumatra, Bangka, Billiton, Java, Borneo og Celebes. De Små S: Bali, Lombok, Soembawa, Soemba, Flores, Timor m. fl.

So'er, gi. navn for Sorø.

Soera'baja [sura-], havneby på NØ-Java; ca. 311.000 indb. (1940). Flådebasis. Javas næststørste by; sukkereksport. Svære bombeskrader under 2. Verdenskrig. Okt. 1945 besat af brit. tropper under kampe m. indonesiske nationalister.

Soera'karta [sura-], handelsby på Midt-Java; ca. 180.000 indb.

Soest [zo:st], ty. by i Nordrhett-Westfalen; 25.000 indb. (1939); maskin- og levnedsmiddellindustri. Tidl. vigtig handelsby (hansedast). Ca. 75% ødelagt i 2. Verdenskrig.

Soestdijk [sus(t)'dæik], holl. slot 15 km NØ f. Utrecht. Siden 1948 den holl. dronnings hovedresidens.

sofa (arab. *suffah*), sidde- og hvilemøbel til fl. personer; s har både ryg- og arm-læn. Indført i Eur. i 17. årh. og antog her kanapéform.

sorafacykel, cykel m. lavt stel og sadel m. rygstød. Da rytteren kører i næsten liggende stilling og har rygstød, kan han udøve større pedaltryk og køre på højere gear end på alm. cykel.

Soffici [so'fätji], *Ardeno* (f. 1879), ital. digter og maler. Tilhørte først den mest yderliggående futurisme, men vendte sig senere fra denne litt. retning og blev klassicist. *Lemmona Boreo* (1912). *Ciornale di Bordo* (1915). Som maler har han udført fresker i Pratos rådhus.

soff'fite (ital: hvad der er fæstet under

noget), sådanne teaterdekorationer som er ophængt parallelt med fortøppet og f. eks. forestiller loft, løvværk el. himmel.

-so'ff' (gr. *sofia* visdom), visdom, kundskab.

'Sofia, anden stavemåde for Bulgariens hovedstad Sofija.

So'fi'a (1657-1704), russ. fyrstinde, Peter den Stores søster, reg. 1682-89 s. m. sin elsker fyrst Golitsyn, styrtet v. reaktion mod vester. indfl., derefter i kloster.

So'fiaflickorna, kvindelig gymnastiktrup fra Sofia folkskolen i Sthlm. S-s gymnastik bygger på en rytmisk udformning af Lings gymnastik. Ledes af Maja Carlquist (f. 1884).

So'ff'amoske'en, da. navn for gr. *Hagia Sofia* [a'jia-] (gr: den hellige visdom), fhv. kirke (moské) i Istanbul, grl. 532. Arkitekterne, Anthemios og Isidoros d. æ., kunne støtte sig til ældre løsninger af kuppelbygningens problemer, men p. gr. af de vældige mål (kuppeltværsnit

32 m) og rummets udvidelse m. halvkugler i ø og V, var opgaven faretruende nok. Ved indvielsen 537 kunne bygherren, kejser Justinian, m. nogen ret erklære, at han havde overgået Salomon. Efter tyrkernes erobring 1453 blev S muhamedansk moské (minareter tilføjedes) og dens rige guldrundsmosaikker overhvidtvedes; nu, da bygningen er blevet verdsligt nationalmonument, er man ved at rense dem. De har vist sig at være fremragende værker af byzantinsk kunst (6.-14. årh.).

Sofie (d. 1198), da. dronning, halvsøster til Knud 3., 1157 g. m. Valdemar 1. og sen. m. Ludvig af Thuringen. Begravet i Ringsted. — If. folkeviserne dræbte hun Tove.

Sofie (1498-1568), da. dronning, datter af Bogislav 10. af Pommern, 1518 g. m. Frederik af Gottorp (Fred. I.).

Sofie (1557-1631), da. dronning. Datter af Ulrik af Mecklenburg; 1572 g. m. Fred. 2. Efter 1588 i konflikt med adelige fornynderregeringer i Danm. og hertugdømmerne; fra 1594 bosat på Nykøbing slot, styrede sit ligveding Lolland-Falster m. stor foretningssans, støttede Chr. 4. m. lån. (Portræt).

Sofie, sv. *Sofia* (d. 1286), sv. dronning, datter af Erik Plovpenning, g. m. den sv. kong Valdemar.

Sofie Amalie (1628-85), da. dronning. Datter af Georg af Braunschweig-Lüneburg, 1643 g. m. Fred. 3. Forlystelsessyg, ivrig for øget fyrstestamt, i bitter strid med Ulfeldt og Leonora Christine. Menes at have bidraget til enevældens indførelse, men fik ikke afgørende magt efter 1660; konflikt m. Gabel; bidrog til hård behandling, af Leonora Christine efter tilfangetagelsen. (Portræt).

Sofie Magdalene (1700-70), da. dronning. Datter af Chr. Henrik af Brandenburg-Kulmbach, 1721 g. m. Chr. (6.). Tyskpræget, pietist, m. stiv værdighed og krav om stor hofpragt. Opførte Hirschholm, hvor S levede som enkedronning efter 1746 og gennemførte bet. reformer.

Sofie'ro, sv. slot, 5 km NV f. Hålsingborg, opført 1864 for dronning Sofia; fra 1905 i kronprins Gustav Adolfs eje.

Sofija [so'fija], Bulg.s hovedstad, i landets vestl., bjergrige del på et 500 m højt plateau ud for dale, der fører mod N, NV (tilMorava-Beograd), S (Strumadalen til N-Grækenland) og SØ (den frugtbar Maritsa-dal). S, der i 1947 havde 435.000 indb., er derfor et vigtigt trafik- og handelscentrum. Univ. Bl. bygnings-

værkerne er Sofija-kirken (6. årh.). - S blev 1878 Bulg.s hovedstad. Grl. af Trajan som rom. koloni i 2. årh. e. Kr. Under bulgarerne fra 9. årh. Under 2. Verdenskrig udsat for eng. luftangreb 1943 og 44. Besat af russerne 16. 9. 1944.

sof' isme (af *sofist*), (bevidst villledende) fejlslutning.

sof'fister (gr. *sofos* vis, lærd), egl. den gr. betegn. f. vismænd. Fra slutn. af 5. årh. f. Kr. (nedsættende) betegn. for lærere i talekunst og spidsfindig argumentation. Berømte s var Protagoras, Gorgias, Hippias og Prodikos. I adsk. dialoger lader Platon Sokrates rette skarp kritik mod s.

sofiste'ri' (af *sofist*), spidsfindig skinargumentation, hvorved »den svagere sag gøres til den stærkere«.

sofi'stik (af *sofist*), sofistisk kunst el. sofistiske anskuelser.

•**Sofokles** (gr. *Sofoklēs*) (496-406 f. Kr.), attisk tragediedigter. Beklædte store embeder og tillidshverv i Athen; samtidens mest ydede tragiker. Ved at udvide dialogen og indskrænke korets betydning gjorde S et skridt henimod det moderne drama. Overleveret er 7 tragedier: *Ajas*, *Antigone*, *Kong Oidipus*, *Elektra*, *Trachinierinderne*, *Filoktet* og *Oidipus i Kolonos*, samt satyrspillet *Sporhundene*. Oversat til da. (Portrætbuste sp. 4193).

Sof'o'nisba (ca. 200 f. Kr.), datter af Hasdrubal (3.), forlovet med numiderkongen Masinissa, men af politiske grunde g. m. hans fjende Syfax. Emne for talrige tragedier og Flauberts »Salambo«.

Sof'oulés [so'fulis], *Themistoklēs* (861-1949), gr. politiker. Liberal, bidrog 1912 til sin fødeø Samos' befrielse fra Tyrk.; tilknyttet Venizelos, liberal partileder efter 1935. Førstemin. marts 1945-marts 1946 i konflikt m. EAM, atter fra sept. 1947, søgte forgæves at standse borgerkrigen ved anstilletilbud.

sofro- (gr. *sofron* besindig), klog, besindig.

sofro'syne (gr: klogt mådehold el. besindighed), menneskets erkendelse af sin begrænsning. En af Platons kardinaldyder.

soft-focur [sɑ:(f)t'foukss] (eng: uskarpt brændpille), *fof.*, -effekt m. kunstigt uskarpe billeder.

soft-nose [sɑ:(f)t'nuuz] (eng., egl: blød næse), eng. betegn. for den moderne brede pladestævn på skibe.

sogdisk ['soydisk], iransk sprog: taltes af sogderne, en oldiransk folkestamme, boende i Sogdiana, egen omkr. det. nuv. Buhara. Trængtes fra ca. 1000 e. Kr. tilbage af persisk og lever nu kun i Pamir som en ubet. dialekt (yagnobi). Kendt gnm. talrige rel. tekster og nogle forretningsdokumenter.

sogn (kirkesogn) (opr. den handling at søge, nemlig samme kirke), i Danm. et område, hvis beboere har retslig krav på kirke. Betjening af sognepræsten og i sognekirken. Sogneinddelingen er ældgammel og danner grundlag for kommuneeinddelingen (jfr. sognekommuner). Efter Reformationen sammenlagdes ofte fi. sogne under en præst. 1947: 196 bysogne og 1799 landsogne.

Sogn [sɑin, sɑgn], no. landskab, omfatter de småe landstrimler på begge sider af Sognefjordens yderste og mellemste del og et større landområde, omkr. fjordens inderste del; 10 512 km²; 39 000 indb. (1946). I S findes mange gi. kirker, bl. a. stavkirkerne Urnes, Borgund og Hopperkstad.

sognebånd, den i Danske Lov fastslåede ordning, at et sogns beboere skal lade sig kirke. betjene af sognepræsten. Fra grundtvigsk side foresloges s, der føltes som en tvang, li. gange ophævet.; dette nåedes ved lov af 4. 4. 1855. Denne lov er udvidet 1922, så at s nu er helt ophævet, og enhver har ret til betjening af den præst, som er villig dertil. Den, som løser s til en anden præst end sognets, kan stemme ved kirke. valg i sit hjem-sogn el. i sin præstis sogn, men betaler kirkeskat til hjemsoget.

Sognefjorden [ˈsɑnnɑfjɔ:rɔn, ˈsɑgnɑ-j, Norges længste og dybeste fjord; mange

Parti fra

sidefjorde: på N-siden Fjærlands-, Sogndals-, Luster- og Ardalsfjorden, på S-siden Nasrøy- og Aurlandsfjorden. Fra det åbne hav til bunden af Lusterfjorden er der godt 200 km. Største dybde 1244 m. S er begrænset af stejle fjeldvægge. Stort turistbesøg.

sognefoged, lokal admin. stilling i landkommuner, pålagt ved borgerligt ombud. s. foretager f. eks. borgerlige vielse, visse eksekutioner, forkyndelser m. m. og er oftest lægdsmand.

sogneforstanderskab, 1841-1867 betegn. svarende til nuv. sogneråd.

sognegård, bygning el. bygningskompleks, som danner et kulturcenter for et landsogn el. lign. område, rummende forsamlingshus, bibl., børne- og ungdomslokaler m. m., evt. tillige central-skole og administrationskontorer. I Danm. er s (1949) overvejende på planlæggende stadium; som eks. på en fuldført s kan dog nævnes s i Revninge v. Kerteminde, bygget 1940.

sognekald, embede som præst for eet el. fl. sogne.

sognekommune, kommune omfattende et el. fl. sogne på landet. Grundlaget for denne inddeling skabtes ved reglement for fattigvæsenet 1803; den nuv. ordn. af forvaltn. i s (samt udtrykket s) stammer fra landkomm.loven af 1867 (ændret 1933). Aug. 1949 fandtes i Danm. 1305 s (inkl. 11 købstadslanddistrikter) med i alt 2,1 mol. indb. (1947).

sognekørsler el. *sognerejser*, pligtkørsler, der af et sognekommune kan pålægges ejendomsbesiddere.

sognepræst, præsten for et sogn (el. pastorat), s er pligtig til kirke. at betjene alle sognets beboere, som hører til folkekirken, og som ikke har løst sognebånd til andre.

sogneråd, siden 1867 betegn. for kommunalbestyrelsen i en sognekommune.

Sogn og Fjordane [sɑ'tn å 'fjɔ:rɑ:nɔ], no. fylke, omfatter landet ml. Nordstøben i V og Jotunheimen, Filefjell og Hemsedalsfjella i O., omkring Sognefjorden, Sunnfjord og Nordfjord; 18 480 km²; 96 000 indb. (1946). Kysten er stærkt overdækket, og langt den største del af overfladen er højland, der mange steder er dækket af evig sne, bl. a. Jostedal-breen. Landbrug og fiskeri. Ingen købstæder. Bergensbanen berører fylket. Vigtigste vej: fra Sognefjorden over Filefjell til Valdres.

'**Sohlberg** [-bɑrg], *Harald* (1869-1935), no. maler; stærkt stiliserede landskaber, f. eks. *Vinternat i Fjeldene*, med en emaljagtigt glødende kolorit.

Sohlman [ˈso:l-], *August* (1824-74), sv. redaktør, ivrig skandinav, deltog som frivillig i krigen 1848, fra 1857 red. af »Aftonbladet«. Knyttet til Karl 15. ivrig for sv. deltagelse i krigen 1864; forsonlig mod Norge i statholderstriden, bidrog til sv. rigsdagsreform 1866.

Sohngårds'hol'm [so:n-], tidl. hovedgård tæt SØ f. Alborg, opr. Filsted Ladegård under Alborghus, 1688 navn efter Joh. Sohn. Nu i Alborg kommunes eje. Hovedbyggn. fra 1886, huser Dansk-Amerikansk Udvandrerarkiv.

Soho [so'hou], bydel i West End, London.

soignere [soɑn'je'ra] (fr.), gøre i stand, pleje, passe.

soiré [soa're] (fr. soir aften), aftenselskab, aftenunderholdning.

Soissons [sɔwa'sol], nordfr. by ved Aisne; 18 000 indb. (1946). Smuk got. domkirke, ødelagt under 1. Verdenskrig, genopbygget. Handel med landbrugsprodukter.

soja (af jap.-kin. oprindelse) (*Glycine*), slægt af ærteblomstfam. Urter fra trop. Asien, Afr., Austr. G. hispida dyrkes i Østasien p. gr. af de olieholdige frø og er i disse lande en vigtig næringsplante; den udvundne s-olie el. s-bønneolie er en af de vigtigste vegetabiliske olier, indeh. ca. 2% lecitin; anv. til spiseolie, til margarine- og sæbefabrik.; presseresten giver sojakager, ekstraktionsresten sojaskrå, s anv. på mange andre måder: kaffeerstatning, sojasauce

Sojaplante med frø.

(gærede frø), s-protein ligner i visse henseender mælkekasein og anv. i USA-til formstoffor, f. eks. til automobilkarosserier, ligesom s-stræt kan benyttes som fyldstof i samme, s-protein anv. endv. til lim, maling osv. I Amer. dyrkes sorter, der kan bruges som foderplanter i gron tilstand.

Verdensproduktionen af s udgjorde 1946-47 14,3 mill. t. De vigtigste producenter var s. å:

1000 t
Kina ... 8012 (Manchuriet og nordl. lavland)
USA ... 5354 (i majsblættet; 1934-38 gnstl. 1,2 mill. t)

Japan .. 367
Korea . . . (1934-38 gnstl. 522 000 t)
Java 1934-38 gnstl. 236 000 t

I Eur. har dyrkning af s med held været forsøgt i Rumænien og Bulgarien. Omkr. Ve af verdensprod. kommer i internat. handel; 90% af eksporten kommer normalt fra Manchuriet.

soja el. *soya* (*krydderi*), mørkebrun vædske med krydret smag. Fås af sojabønner som koges og, blandet med hvvedemel, underkastes en gæring med en skimmelsvamp (*Apergillus oryzae*) og tilsættes salt. Anv. som krydderi til saucer til forsk. madretter. Forfalskes ofte.

Sojakagefabrik, A/S, Dansk, grl. 1909 af ØK; biselskab til Østasiatisk Industri- og Plantage Kompagni. S indfører sojabønner, kopra, jordnødder, hørfrø, sesamfrø, halvtravn m. m. En væsentlig del af den udvundne olie eksporteres, et stort hjemmemarked haves bl. a. i sæbe- og margarineindustrien. De proteinerige rester, pressekager og skrån anv. som foderstoffer. S omfatter også raffinaderier og hæringsanlæg, til hvilket formål man i eget anlæg producerer natrium- og kaliumhydrokysd samt brint. Under samme ledelse drives sæbefabrikken Noma. Antal beskæftigede 1948: 759.

sojakager, olieker fremstillet af presse- resten af sojabønner, s er et proteinerigt (ca. 45 % råprotein) foder til malkekoer.

sojaskrå, kreaturfoder, der fremkommer som biprodukt, når sojabønnens fedt udvindes ved ekstraktion, s er et proteinerigt og meget anvendt foder til malkekøer, bruges undertiden også til svin, heste og høns.

so'jibrien, tyrk.talende, mongoloid folk i Sibirien ved øvre Jenissej og i De Sajan-ske Bjerge.

So'karls, ægypt. gravud fra egnen omkr. Memfis; sammensmeltede dels med Ptah,

dels med Osiris; afbildes gerne som en siddende ftk med halvt udbredte vinger.
Soke of Peterborough [ˈsɒk əv ˈpi:təsbɔːrə], den nordøstl. del af det eng. grevskab Northamptonshire.

sokkel (lat. *socculus* lille tøffel), nederste bærende del af bygn. el. fodstykke for statue, maskine el. andet.

Sokol [ˈsokol] (cech: falk), cechisk ungdomsorganisation. Stiftet 1862 som gymnastikforeninger af Miroslav Tyrš (1832-84), udvikledes til stor national ungdomsforening, der i væsentlig grad underbyggede den cechoslovakiske stat efter 1918. Efterlignet i Jugoslavien.

Sokolnikov [saˈkolnikɔf], *Grigorij* (eg. *Briliant*) (f. 1888), sovj. politiker, Jøde. Bolsjevik fra 1905, forvist til Sibirien, men flygtede til udlandet. Ledede efter 1917 nationaliseringen af bankerne, organiserede sovjetstyret i Turkestan, underskrev Brest-Litovsk-freden. Stabilerede som folkekommissær for finanserne 1922-26 valutaen. Gesandt i London 1929-32, fra 1933 vice-udenrigskommissær. 1936 idømt 10 års fængsel som ledende Trotskist.

Sokolovskij [sakaˈlof-], *Vasilij Danilovitj*, sovj. marskal. Deltog i Vjazma-offensiven 1943, fik s. å. kommando ved V-fronten, befriede (under Konjev) m. l. ukrainske frontstyrke S-Polen, gik ind i Schlesien, over Oder jan.-marts 1945. Apr. 1946 militærguvernør og øverstkommand. i Sovjetzonen i Tyskl. og sovj. repræs. i Den Allierede Kontrolkommission (efter Zjukov). Marts 1949 viceforsvarsmin.

'Sokrat (ca. 470-399 f. Kr.), gr. filosof. Søgte ved samtaler og foregiveness uvidenhed at få sine elever til at klare deres begreber og selv finde svaret på deres problemer (maieutisk kunst) og at få sine modstandere (sofisterne) til at afsløre deres uvidenhed. Regnes ofte for etikens grundlægger. Lærte, at dyd er viden, og at det er bedre at lide uret end at begå uret. Blev anklaget for udelighed og dømt til døden, som han roligt gik i møde. Har intet skrevet, men kendes gnm. Aristofanes' satiriske »Skyerne«, Xenofons »Apomnemoneumata« (»Memorabilia«) og »Apologia« samt hans elev Platons idealiserende dialoger. (Portrætbuste).

sokratic (af *Sokrat*), sokratic (maieutisk) undervisningsmetode.

so'kra'tiker, tilhænger (af) el. udøver af den sokratic metode.

sol [sol], i de romanske sprog benævnelsen på noden g.

sol [sol] (lat. *solidus*), mønt i Peru = 100 centavos (1948 1 s - 0,1538 USA \$).

so'l (lat. *solutio* opløsning), *kern.*, kolloid opløsning. Koaguleret sol kaldes gel. Med aerosol betegnes et kolloid system, bestående af en luftart (evt. atom. luft) med finfordelt, svævende partikler af vædske el. fast stof; anv. f. eks. til udspredding af insekticider o. a. over større arealer.

'sola **'fide** (lat: ved troen alene), reformatorernes opfattelse af retfærdiggørelsen, som katolicismen også vil forbinde med gode gerninger.

sola'ni'n (lat. *sol'anum* natskygge), giftigt saponin fra frugterne af flere arter af natskygefamilien. Forekommer endv. i spirende kartofler.

so'lano (sp., af lat. *sol* sol), en hed og tør sydlig el. sydøstlig vind i S-Spanien.

so'la'r (lat. *solaris*, af *sol* sol), **sol-**

solarisation (lat. *solaris* vedr. solen), det f. støk. negativs omslag i positiv v. meget stærkt belysning.

solarkonstant, d. s. s. solkonstant.
solarolie, jordoliedestillat med kp. over 300°, som er for tyndflydende til smørelie. Anv. til diesel motorolie, til karburering af vandgas samt til pudseolie.

solar plexus [ˈsoul? ˈplækss] (lat. *plexus* netværk), eng. betegn. for 'plexus solaris' et nervebunt under mellemgulvs-musklen.

'solaveksel (ital. *solo* alene), en veksel, hvorved udstederen forpligter sig til at betale et beløb; og gældsbrev i vekselsform, s kaldes også *egenveksel* el. *tør veksel*.

Sofokles.

Sokrates.

Solbjerg Mejeri, Kbh., Det Da. Mælke-Compagnis hovedmejeri.

Solbjerg, gi. da. landsby uden for Kbh., med jorder i nuv. Frederiksberg. Formentlig gammelt vi. Landsbygårdene iå i nuv. Frederiksberg Have, nedlagt 1621.

solblindhed, synssvækkelse, der optræder efter betragtning af solen (solformørkelse) uden beskyttende glas.

solblænder, fot., d. s. s. modlysblænder.

solbriller, beskyttelsesbriller mod sollyset, findes i forsk. farver og toner. Også klare glas fremstilles, som absorberer det usynlige, men irriterative ultraviolette lys.

solbrændthed, pigmentering af huden, som fremkaldes af sollys, fortrinvis af de ultraviolette stråler, og må formodes at være en beskyttelse i lighed med pigmenteringen hos farvede folkeslag.

solbænk (ty. *sohl'bank*), *arkit.*, d. s. s. sålbænk.
solbær (*Ribes nigrum*), frugtbusk af ribsfam. Bladene fint gulprykkede på undersiden af stærkt duftende kirtler. Blomster grønlig, oversædsige i hængende klaser. Bær sorte, aromatiske. Alm. vildtvoksende i N- og Ml.-Eur., i Danmark, i elle-sumpe. Der findes ca. 2 mill. dyrkede s-buske i Danmark. Dyrkningen er let, men buskene hjemsesøges af mider og ribbesvind. Bærrerne er rige på C-vitamin.

solbærbladlus (*Rhopa'losiphum* 'ribis'), grøn bladlus. Skadelig på solbær og stikkelsbær. Sommergenera tion på s vinemælk.

solcirklen, en rækkefølge af 28 julianske år, efter hvis forløb ugedagene kommer igen på de*samme datoer efter den julianske kalender.

sold (ital. *soldo*, af lat. *solidus* en guld-mønt), betaling, løn (især til lejetropper); (*hist.* og *bibelsk*) tjeneste.

sold, drikkegilde. Stammer fra Regensen, hvor det i 1830me blev brugt som betegn. for studentergilder.

sold, stor sigte.

Solda'nella (ital. *soldo* en kobbermønt), slægt af kodriverfam., fra Ml.- og S-Eur.s bjerge. Stenhøjsplante i Danmark.

sol'da't (fr., af ital. *soldare* betale sold), militærperson.

soldaterbog, bog, enhver værnepligtig får udleveret ved indmeldelse i lægdsrullen med oplysninger om hans forhold i tjenesten, mødested, afdeling osv.

soldaterhjem, sted i garnison el. lejrhvor soldater kan opholde sig i fritiden under hjemlige former. Omkr. 1880 beg. det grundtvigske soldaterarb., KFUM op-tog arb. fra 1889, »Dannevirke« fra 1906.

soldaterkejserne, rom. kejsere 193-284 (jfr. Severerne); bl. a. Decius, Claudius Gothicus, Aurelian og Probus.

soldaterråd, revolutionært udvalg inden for militæret m. polit. magt. Kendt fra revolutionen i Rusl. 1905-06 og 1917, i Tyskl., Østr. og Ung. 1918.

solda'teske (fr. *soldatesque*, af *soldat*), krigsfolk, soldaterskare, soldaterbænde.

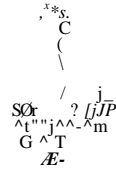
Soldenfeldts Stiftelse, Brødrene, oprettet 1881 af brødrene boghandler Carl Joseph Soldenfeldt (1806-91) og Ferdinand Vilhelm Soldenfeldt (1803-81), for værdige trængende kvinder. 124 friboliger (Kbh.). Formue 1,8 mill. kr.

soldier's heart [ˈsould3Sz ˈha:t] (*effort syndrom*), kredsløbslidelse visende sig ved abnorm reaktion på anstrengelser med anfaldsvis optrædende langsom puls, blodtryksfald og tendens til besvimelser.

Sol'di'ns Stiftelse, oprettet 1854 af boghandler Salomon Soldin (1774-1837) og hustru; 39 friboliger (Kbh.) f. kvinder af borgerstand, bestyres af borgerrepr.

soldo [ˈsol-] (ital.,egl: sold, lønning), ital. regneenhed = 5 centesimi.

soldug (*Drosera*), slægt af inskættende planter af s-fam. 86 arter. Plantens rosetstil-lede blade har kirtelhår, som udsukler et klæbende sekret og et sekret, der opløser insek-tets bløddede. I Danmark findes 3 arter i hede- og tørvemoser. (Se også ill. under inskættende planter).

soldyr (*Helio'zoa*), oftest kugleformede slimdyr. Skelet af radiært stillede nåle. Overvejende ferskvandsformer.

soldug, tiden ml. to på hinanden følgende nedre kulminationer af Solen (jfr. døgn).
solemærke, gi. da. udtryk for døgn; findes i ældre da. lovsprog.

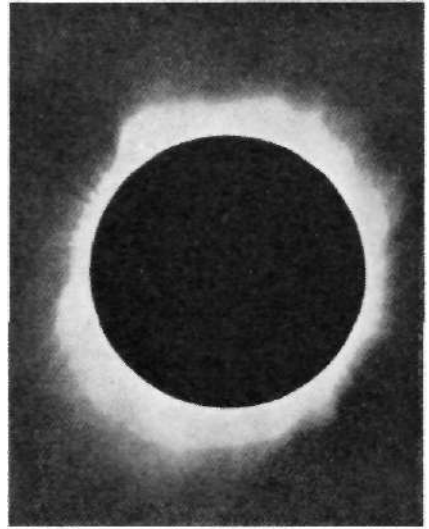
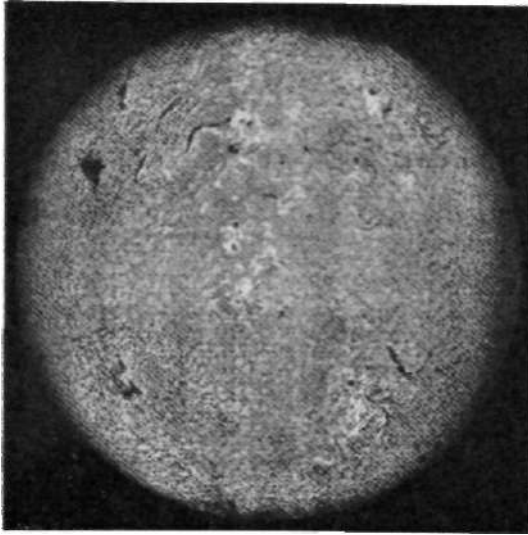
Solen, 1) *astron.*, centrallegemet i vort solsystem, tilhører et af ca. 100 milliarder fiksstjerner bestående afgrænset stjernesystem, mælkevejssystemet. S er kugleformet med en diameter på 109 gange Jordens, el. 14 mill. km. Gennemsnitsafstanden fra Jorden til S er 150 mill. km el. 107 gange S-s diameter. S-s masse udgør ca. 332 000 gange Jordens masse el. 2 x 10³⁰ g, d. v. s. 2000 kvadrillioner t. Den samlede energiuudstråling fra S udgør 4 x 10²⁶ erg pr. sek., svarende til ca. 100 trillioner kWh pr. sek. Jagtagelser af S i hvidt lys kan ske v. hj. af en kikkert, når denne forbindes med en anordning til svækkelse af lyset, el. når solbilledet projiceres på en hvid skærm. Lysintensiteten aftager jævnt fra centrum mod randen. På solskiven ses mørke (d. e. svagere lysende) områder af en udstrækning på ml. en brøkdæl af et bueminut, til fl. bueminutter, de såk. solpletter. S roterer om en akse, der danner en vinkel på 7° med jordbanens normal. Rotationstiden er mindst, ca. 25 døgn ved S-s ækvator og vokser mod polerne til noget over 30 døgn. S-s spektrum er

et kontinuert spektrum gennemtrukket af absorptionslinier (se astrospektroskopi og spektralklassifikation). De synlige lag af S er luftformige. S-s atmosfære udgøres af de dybere lag, *fotosfæren*, med en temp. på 5000-8000°, en vægtfylde ml. ca. 1/10 000 og ca. 1/100 000 af Jordens atmosfære i havets niveau og et tryk ml. V₁₀ og V₁₀₀₀ atm. Fotosfærens tykkelse er nogle hundrede km. De forekommende grundstoffer er de samme som på Jorden i lign. masseforh., dog er grundstoffer som brint og helium hyppigere på S. Fotosfæren går jævnt over i den yderst fortyndede ca. 10 000 km tykke *kromosfære*. Denne går over i den yderligere fortyndede *korona*, som strækker sig ud til afstande på over en mill. km. I koronaen er der voldsomme bevægelser svarende til en temp. på ca. 1 mill. grader. Stoffene er meget højt ioniserede og udsender et hertil svarende emissionsliniespektrum (koronalinier). Ud fra kromosfæren rager stedvis protuberanser op i 50 000 km højde el. mere. I S-s indre på ca. temp. i nærheden af centret op på ca. 20 mill. grader. Stoffet er omtr. fuldstændig ioniseret til atomkerner og fri elektroner og har som følge heraf luftartegenskaber. Den høje temp. medfører atomkerneprocesser, hvis nettoresultat er en stadigomdannelse af brint til helium ledsaget af en energiproduktion, der dækker energitabet ved S-s udstråling til verdensrummet. S-s alder anslås til ml. 3 og 6 milliarder år. (Hertil tavle).

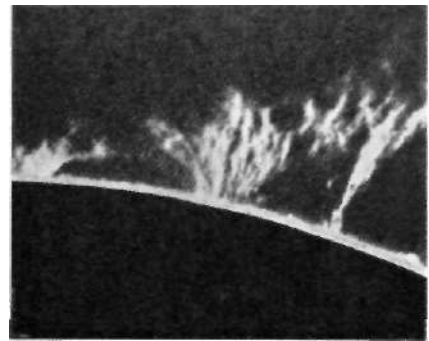
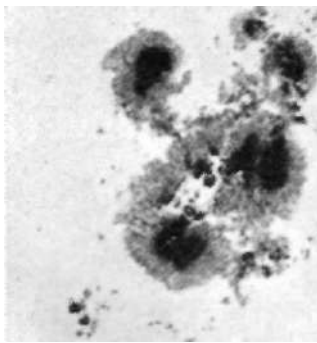
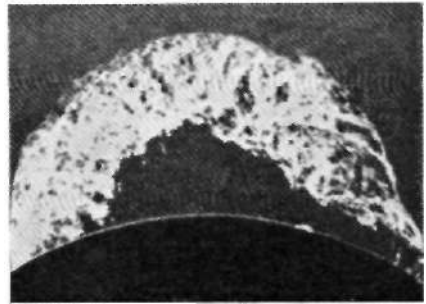
2) *rel.* inden for de antikke kulturer er S en fremtrædende kultguddom, til hvilken varetægelsen af den etiske orden ofte er knyttet. I oldtidens orient, kultursamfund ml. Indus og Middelhavet, Nildlandet iberegnet, blev S det almene billede, hvorunder man så den guddommelige magt åbenbaret, og rel. fik karakter af S-kultus, hvad der bredte sig mod V i den rom. kejsertid. S-kultus fandtes også i Amer., hos inkæerne i Peru. Disse samfund var alle opr. bondekulturer beroende på agerbrug.

solenni'te't (fr., af lat. *sollemnitus*), festlighed, højtidelighed.

SOLEN $i//y$

b

a. Solen fotograferet i lyset af en brint-spektrallinie. På et sådant fotografi ses strukturen i Solens højere atmosfære, den såkaldte kromosfære. De smalle sorte striber skyldes protuberanser over det pågældende område (smlgn. d og e).

b. Solen fotograferet under en formørkelse (den 28. maj 1900). Solskiven er dækket af Månen, hvorved den langt svagere lysende korona, en yderst fortyndet fortsættelse af kromosfæren, træder frem.

c. Et solpletområde på solskiven fotograferet på Mt. Wilson Observatoriet. Den sorte skive fornedet til højre viser til sammenligning Jorden i den anvendte målestok.

d og e. Protuberanser, der rager ud over kromosfæren, fotograferet ved solranden, d viser en kæmpe-protuberans (fotograferet på Climax Observatoriet i Colorado den 4. juni 1946). Dens højde var over 300000 km.

solennitetsvidner, vidner, hvis tilkaldelse er en nødv. betingelse for gyldigheden af den akt, de overværer.

solencytter [-sy-] (gr. *solēn rōr* + *-cyt*), rørførmede, i den ene ende lukkede celler m. en lang fimretråd i rørets hulrum. Fines i ekskretionsorganer hos ledorme.

soleno'ide (gr. *solēn* rende, rør + *-oid*), trådrulle af isoleret ledningsstrådkviklet i en spiral. Sendes en elektr. strøm gnm. en s, opstår et magnetfelt, hvis styrke inde i en langstrakt s er 0,4 · n · i · r-østred, hvor i er strømstyrken i amp. og n antallet af vindinger pr. cm længde.

Solent, The [da 'soulənt], vestl. del af sundet ml. Storbritannien og Wight.

sol'era (sp: underlag), 1) blandingssystem for vin, især sherry; består i blanding af ensartede vine af forsk. alder; 2) vin, blandet efter dette system.

Soleure [so'lɛr], fr. navn på Solothurn.

Solf [zɔlf], *Wilhelm* (1862-1936), ty. embedsmand, kolonimin. 1911-18. Udenrigsmin. okt.-dec. 1918, førte notevekslingen om Tyskls väbenstilstand. 1920-28' ambass. i Japan.

sol'fakler, partier på Solen, der gnm. kortere tid lyser noget stærkere end omgivelserne, ses oftest i nærheden af solpletter.

sol'fanger, glashætte af ståltrådsholere og glaserud til bringelse over frilandsplanter, hvorved jordbær, agurk, tomat osv. kan beskyttes og fremdrives.

sol'fa'ta'rer (lat. *sulfur* svovl), steder i vulkanske egne, hvor der udstørrer svovldamp s. m. vanddamp og svovlforsbindelser. Ved s afsættes fl. st. brydeeværdige mængder svovl (Sicilien).

sol'fege [so'l'fæ:] (fr., af ital. *soffeggio*, af *solfa* toneskala), sangøvelser med det formål at styrke rytmesansen og det mus. øre samt at oparbejde træfsikkerhed.

Sol'fe'rino, nordital. landsby, hvor fr.sardinsk hær 24. 6. 1859 slog østrigerne.

sol'færmørkelse indtræder, når Jorden kommer ind i den skygge. Månen kaster, således at måneskiven set fra Jorden glider ind foran solskiven og helt (total s) el. delvis (partiell s) dækker denne, s kan finde sted, når vinkelafstanden ml. solskivens og måneskivens centre er ved nymåne er under en vis grænse. En partiell s kan på et og samme sted være op til ca. 2 timer, totaliteten højst 7,6 min. En s berører i alm. et område, der udgør op til V12 af Jordens overflade. Totalitet iagttagtes, hvis den da finder sted, kun inden for et bælte af højst nogle hundrede km's bredde. Antallet af s pr. årh. er gnmst. ca. 240, men det antal, som ses fra et og samme sted er langt mindre, s gentager sig delvis med en periode på 18 år og 11 dage, saros-perioden. Iagttagelser af s har stor betydning inden for astron., idet Solens ydre lag ved totale s kan studeres under særlig gunstige betingelser.

sol'fugle, d. s. s. honningsugere.

sol'hjul, rel. symbolsk tegn i form af en cirkel el. en rund fordybning evt. med indtegnat kors, findes talr. steder og menes at vidne om kultuskultus.

sol'hverv (*herv* vending), de to tidspunkter, da Solens vinkelafstand fra himlens ækvator, henh. mod N og S, er størst. På den nordl. halvkugle falder sommers omkr. 21. 6. og vinters omkr. 22. 12., på den sydl. omvendt.

sol'hvervsfest, fest ved solhverv, dels midsommerfest, dels og især den opr. hedenske fest ved vintersolhverv, hvor solens venden, der forjætter lysets tilbagekomst, fejres.

'sol'hvervs-ko'lu'ren (gr. *koltour* storkirker), storkirke gnm. himlens pol og de punkter, hvor Solen står ved solhverv.

sol'i- (lat. *solus* alene), ene-.

solicitor [sə'lisits] (eng. *solidit* ansøge, bede), i Engl. sagfører, som ikke møder for de højere domstole, men beskæftiger sig med andre sagføreretretn., herunder forberedelsen af de sager, som skal procederes af en barrister for en af disse domstole. Normalt træder en barrister ikke i direkte forb. med klienten, men benytter s som mellemmand.

solicitor-general [sə'lisits-'dʒənərl]

(eng: rigsadvokat), bistår attorney-general og er ligesom denne medl. af Underhuset og i reglen en fremragende advokat.

solid- (lat. *solidus* fast), fast, solid; solidi'de't'e't, fæsthed, varighed, pålidelighed spec. i økon. forhold.

Soli'dago (lat.), bot., gyldenris.

Soli'da'risk (lat. *solidus* fast). Af fl. skyldnere hæfter s (een for alle og alle for een), betyder, at kreditor kan holde sig til hver enkelt af dem for hele gælden, indtil denne er betalt.

solidari'te't, sammenhold, gensidig hjælp-somhed.

'soli'Deo'gloria (lat.). Gud alene æren.

'solidus (*aureus*) (lat: massivt guld), rom. guldmønt, indført af Constantin d. St. (306-337). Som hovedmønt i det østrom. rige kaldtes den siden bezant (byzantiner), s fra 4.-5. årh. er fundet i stort tal i Norden.

'soliduskurve (lat. *solidus* fast), kurve der i et temp.-koncentrationsdiagram forbinder de temperaturer under hvilke en legering er helt størknet.

'solfiuktion (lat- *solum* jordbund + *fluxus* strømning), geol., jordfyldning.

Soli'hull [sol'i'hjål], forstad til Birmingham, Engl.; 67 000 indb. (1948).

'So'liman, forrejtet form for Suleiman (Suleyman).

Solimoes, Rio [riju sul'i'moi], Amazonflodens navn i Brasilien indtil foreningen med Rio Negro.

Solingen [zo:l'i:tʃɔn], ty. industriby i Nordrhein-Westfalen; 132000 indb. (1946). Fabrikation af stål- og jernvarer, maskiner m. v.; kendt er S-knive og -sakske. - Ca. 40% ødelagt i 2. Verdenskrig.

solip'sisme (lat. *solus* ene + *ipse* selv), den opfattelse, at det erkendende subjekt og dets bevidsthedsindhold er det eneste eksisterende.

solitaire [sol'i'tæ:r:] (fr., af lat. *solus* ene), 1) noget isoleret, enkeltstående; anv. om eneboer, en enligt funklende stjerne, en enkelt indfattet el. særlig værdifuld ædelsten (især diamant); 2) brætspil med 37 huller og 36 stifter for een person; 3) d. s. s. kabale.

solitary-systemet ['solitsri-] (eng: en-som), jur., d. s. s. cellysystemet.

solitude [-ty:9a] (fr.), ensomhed (alm. lystgårdsnavn i 18. årh.).

Solkongen, fr. *roi soleil* [rwa so'læ:ʃ], tilnavn for Ludvig 14.

'solkonstan'ten el. *solarkonstanten* defineres i *meteorol.*, som den varmestængede, solstrålerne afgiver pr. minut til en flade på 1 cm² anbragt uden for jordatm. vinkelret på solstråleretningen; = 1,94 kcal.; i *astron.* (oftest *solar-*) defineres s som den solenergi, der i Jordens middelfastand fra Solen pr. sek. passerer uden gnm. 1 cm²; = 1,3 mitl. erg.

solkorona, se korona og Solen.

solkurver, betegn. for de sideforydninger i jernbanespor, som optræder ved hedeslag i disse.

So'uffeå [sə'lfæ:ta:], sv. købstad (fra 1917), Ångermanland, NV f. Härnsand; 8200 indb. (1949). Træindustri.

Sollentuna [-'tu:na], sv. koping, forstad til Sthlm.; 17 000 indb. (1948). Industri.

sollici'tan't [-isi-] (lat.), ansøger.

Solliden [so:l-i:dan], sv. slot på Oland, opført 1906. Tilh. Gustav 5.; opr. sommerbolig for dronning Victoria.

Sol'ium (*As-Sallum*), ægypt. havneby, erobret af Aksemagterne sept.-dec. 1940, apr. 1941-jan. 1942, juni-nov. 1942.

sol'misation (*sol* I-*mi*, tonenavn), den i middelalderen benyttede metode til indøvning af de mus. intervaller, der tilskrives Guido af Arezzo (d. ca. 1050) el. hans tid, og som til benævnelse af tonerne i de sekstonte heksakkorder, hvori tonesystemet var inddelt, anvendte stavelserne ut, re, mi, fa, sol, la efter begyndelsesstavelserne i en hymne til den hellige Johannes:

Ut queau laxis (rens, oh, St. Johannes, den af synd be-smittede løbe for at dine disciple af fuldt hjerte kan besynde dine underfulde Sancte Johannes geminger).

Solna [sə'lna, 'sålna], sv. købstad (fra 1943), S-Uppland, forstad til Sthlm.; 37 000 indb. (1948). Rundkirke (12. årh.). Støttet Karlberg. Fodboldstadion Råsunda.

Sol'nhofen [zo:l'no:hə'fɔn], ty. landsby i Bayern, ml. Nurnberg og Augsburg; 1200 indb. Store skiferbrud; findestod for Archæopteryx.

'sola, flertal soli (ital., af lat. *solus* ene), alene; 1) benævnelse på et musikstykke el. en del deraf, som skal udføres af en enkelt person (vokalt el. instrumentalt); 2) melding i l'homme o. a. kortspil; meldereren spiller alene mod de øvrige spillere.

Sologne [so'bnj], midtfr. landskab, S f. Loire-knæet; tidl. stærkt smuppet, nu ud-tørret og opdyrket.

Sologub [salə'gub], *Fjodor*, pseud. f. Fjodor Kuzmitj Teterikov (1863-1927), russ. forfatter; gav i *Den Lille Dæmon* (1905), da. 1936) udtryk for et pessimistisk-menneskesyn.

Solo'mit, let, varmeisolerende byggeplade fremstillet af halm, der er presset sammen og syet med ståltråd.

Solomon Øerne, eng. *Solomon Islands* [sə'toman 'aitendz], melanesisk øgruppe 0 f. Ny Guinea; 42 415 km²; ca. 145 000 indb. Udstrækning længst i NV-SØ. Dels koralløer, dels vulkanske. Den største, Bougainville, er austr.; de øvrige eng. protektorat; bl. disse er Guadalcanal, Malaita, Choiseul, Santa Isabel og San Cristóbal de største. Trop. klima, regnrig; trop. regnskov ubredt. De indfødte melanesiere dyrker kokos, gummi, taro og bananer. Eur. ejer kokospantager. Kopra er vigtigste eksportvare. Opdaget 1568, delt ml. Tyskl. og Engl. 1885. Den ty. del blev austr. mandat 1920. 1942 stand-sedes Japans Stillehavs-oftensiv på S

(amer. landgang aug. 1942, række søslag aug.-nov. s. å., amer. sejr). Efter amer. erobr. af Guadalcanal og landgang på Bougainville 1943 kunne Jap. ikke udnytte S strategisk; sidste styrker kapitulerede sept. 1945.

'Solon, athensk archont 594 f. Kr., gav en ny forfatning, der begyndte middelstanden på adelens bekostn., ophævede gældsskriveriet og indførte ny mønt og vægt. Skildrede sin politik i delvis bevarede digte. En af de 7 vise.

solorden, populært navn for 1) pers. sol- og løveorden, stiftet 1808, ophævet 1931; 2) jap. opgængende sols orden, stiftet 1875; 8 klasser.

Solothurn [zo:lɔ'turn], fr. *Soteure*, 1) kanton i NV-Schw.; 791 km²; 155 000 indb. (1941); 96% ty.talende; 59% kat. De vigtigste erhverv er tekstilindustri og agerbrug. Kanton 1481. - 2) Hovedstad i 1); 16 000 indb. (1944). Delvis omgivet af gi. mure og tårne.

Solo'vjetsk Øerne [salə'v] øgruppe i Hvidehavet med Solovki kloster (gri. 1429).

Solov'jof [sa:iv'vjof], *Leonid* (f. 1906), sovj. forfatter. Deltog under 2. Verdenskrig i forsaret af Sevastopol; har udg. noveller og romaner, især kendt er *Skælmen fra Bokhara* (1939, da. 1946).

Solov'jov [salə'vjof], *Vladimir* (1853-1900) russ. filosof, opstillede et ortodoks mystisk system. *Det Godes Retfærdiggørelse* (1898).

solpletter, mørke (d. v. s. svagere lysende) områder på solskiven. De største solpletter har diameter, der er mange gange Jordens diameter, men er dog små i forh. til hele Solen, s vandrer hen over solskivens fra 0 mod V, hvilket skyldes solrotationen. En s er i alm. hurtigt foranderlig. Nogle s forsvinder efter få dage, andre holder sig igm. fl. måneder, s forekommer overvejende i to bæltter på begge sider af Solens ækvator. Antallet varierer med en periode på omtr. 11 år. Ved s maksimum kan det af s dækkede areal af Solens overflade udgøre noget over 1% af denne, ved s minimum er det kun en lille brøkdel af en promille, s er urocentre, hvor protuberanser har en særlig karakter, og i hvis nærhed der finder voldsomme eruptioner af ultraviolet lys sted. Denne aktivitet mærkes på Jorden ved forstyrrelser af radiomodtagning,

fading, der skyldes den ultraviolette stråling, og magnetiske storme og nordlys, som fremkommer ved, at strømme af ladede atomare partikler fra Solen rammer Jorden. (III. se tavle Solen).

solprotuberanser, se protuberanser.

solrikke (*Eury'pyga 'heli*), syd- og mellemamer. hejrelign. smulflugt, udgør en særlig orden. Insektæder.

Solrø'd ['sol-], landsby N f. Køge; 234 indb. (1945). Øf. S badestedet So Irød's tran'd.

solsikke (lat. *sol sol + sequi* følge), *Heli-anthus*, slægt af kurvblomstfam., astersgruppen. Urter med store kurve. Ca. 50 arter, især fra N-Amer. Almindelig s (H. annuus) er eenårig, dyrkes for de olieholdige frø skyld, der giver olie og solsikkekager (kreaturfoder). Varieteter af den er prydpalmer i haver. Jordskok (H. tuberosus) har spiselige stængelknolde.

solsikkekager, oliekyg fremstillet af solsikkefrø; meget benyttet kreaturfoder, der giver smidigt smør.

solsikkeolie, halvtvoren olie udpresset af solsikkefrø (*Helianthus annuus*), anv. til margarinfabrikation, spiseolie, sæbe-fabrikation og til fernis.

solskifte, i jordfællesskab fordeling af jordlodderne på den måde, at de forsk. gårde fik lodder i forhold til Solens gang («solret»).

solskinsautograf, d. s. s. solskinsmåler. **solskinsmåler**, apparat, der måler, hvor lang tid Solen skinner i døgnet. Den mest brugte s består af en omhyggelig sleben glaskugle, ca. 10 cm i tværmål. Solstrålerne samles ved at gå gnm. kuglen og brænder et lille hul el. mærke i en kartonstrimmel anbragt på den anden side af kuglen. Idet Solen bevæger sig hen over himlen, flytter mærket sig hen ad strimmelen, så der opstår et brændspor.

solskinstag, i et automobilkarosseri en skydeklem i fast tag.

solskive, d. s. s. solur.

solsort (*Turdus 'merula*), stor drossel. Hannen sort m. gult næb; hunnen brunlig, mørkt næb. Meget alm. i skove, krat;

i løbet af de sidste 30-40 år også i haver og parker. Lever af orme og insekter. Sangen er dyb melodisk fløjten. Reden lavt i buske el. på jorden. Trækfugl el. standfugl.

solspektrum, se under astrospektroskopi, solen og spektralklasse. (III. se tavle Farver og Spektre).

solsprængning, vejrsmuldring p. gr. af store temperatursvingninger i ørkenegne.

solsten, d. s. s. avanturin.

solstik, hedeslag forårsaget ved direkte strålevarme på hovedet (behandling jfr. Første hjælp).

sol'stitium (lat.), d. s. s. solhverv.

solstrålefortælling, banal historie med billig lykkelig slutn., oftest sentimentalt moraliserende. Navnet fra englænderinden Matilda Mackarness' (1826-81) række »The Sunbeam Series« (1849 ff.), overs. til da. i 1870erne.

solsystemet, gruppe af himmellegemer bestående af centrallegemet Solen, planeterne og deres måner, asteroider og kometter.

sol'søjle, lodret lys'søjle, der undertiden kan ses gå igennem el. stå over Solen, når denne er dækket af et tyndt skyklør, s skyldes solstrålernes tilbagekastning af tålr. små iskrystaller.

soltavler, tabeller over Solens stilling på himlen beregnet på grundlag af en af tidl. observationer af Solens stilling afledt bevægelsesteori.

soltid, sand, Solens timevinkel + 12 timer (jfr. middeltid).

soltårn, tårn bygget til iagttagelser af

Solen. Foroven i s er anbragt en cølostat, der kaster sollyset gnm. en lodret kikkert ned i en i s-s kælder anbragt spektrograf el. spektroheliograf. s findes bl. a. på Mount Wilson observatoriet.

soluly, alm. forestilling om en ulv, der forfølger solen for at sluge den.

solur, et instrument, som angiver klokkeslættet efter sand soltid v. hj. af solskyggens gang i forhold til en timeinddeling. Den simpleste form for s består af en med Jordens omdrejningsakse parallel stang som skyggegger og en cirkelformet timeinddeling, der er anbragt i en plan vinkelret på stangen med sit centrum ved midten af stangen.

'solu-sulfanila'mi'd (*solu* af lat. *solutio* opløsning), det første fremstillede let opløselige sulfonamidpræparat.

so'lutio (lat.), *farm.*, opløsning, i rgl. i vand.

Solutio'la'n, svovlholdigt middel mod fnat og lus.

solution (lat. *sol fere* løse, opløse), opløsning af kautsjuk i benzin, anv. som bindemiddel ved reparation af kautsjukprodukter.

Solu'to'l, uren kresolopløsning til desinfektion af stalde osv.

Solutræen (da. [solutræ'ei]) (fr. fra Solutré), palæolitik kultur samtidig med sidste istids slutningsperiode. Navngivet efter første fund ved Solutré nær Lyon. Ledetyper: lange, lancetformede, finttilligede flintblade.

Solvang ('salvå'), da. koloni, 200 km VNV i Los Angeles i Californien, USA; 659 indb. (1940).

sol'vatur (lat.), opløses (på recepter).

Solvay [sol'væ], *Ernest* (1858-1922), belg. kemiker. Berømt for den efter ham opkaldte metode til teknisk fremstilling af soda. S ejede sodafabrikker i adskillige lande og oprettede ved store gavter et fysiol. og et sociol. institut ved univ. i Bruxelles.

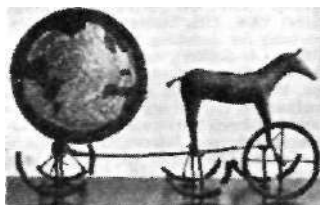
Solvay Firth ['sälwæi'f:'], fjord på Storbritanniens V-kyst ved grænsen ml. Engl. og Skotland.

Solvay-processen [sol'væ] el. *ammoniak-sodaprocessen*, opkaldt efter E. Solvay, er den vigtigste sodafremst.-metode. Den beror på ligningen: $NaCl + NH_4HCO_3 \rightleftharpoons NaHCO_3 + NH_4Cl$. Til en mættet og renset opløsning af alm. kogsalt ($NaCl$) ledes der (under afkøling) ammoniak (NH_3) og derpå i kolonne-app. (ved ca. 50° C) kuldioksyd fra en kalkovn. Det tungtopl. natriumbikarbonat ($NaHCO_3$) udskilles, frafriltreres, kalcineres, hvorved fås kalcineretsoda (Na_2CO_3), mens ammoniak gendives af restsluden ved opvarmning med læsket kalk, hvorved som biprodukt fremkommer kalciumklorid.

sol'ven's (lat. 'solvere løse), evne til at betale sin gæld. sol' ven't, betalingsdygtig. **solventnafta**, betegn. for de højestkølgende bestanddele af stenulstjærnes letoliefraktion; anv. som opløsningsmiddel.

Solve'o'l (lat. *solvere* opløse), kresolpræparat, opløsning af kresoler i natriumkresolnat, vandopløseligt, anv. t. desinfektion.

Solvognen, kulturbillede fra æ. bronzealder, bestående af en hest trækkende en guld-

belagt skive (solen) opsat på en vogn, alt af bronze, fundet 1902 i Trundholm Mose i Odsherred.

sol'øje (*Heli'anthemum*), slægt af s-fam. Lave urter el. halvbuske med femtalige gule blomster. 70 arter, især i S-Eur. s (H. nummularium) findes hist og her på bakker og skrænter i det øst ti. Danmark.

Solør ['so:16:r], no, landskab, Hedmark, omfatter landet langs den svenske grænse

ml. Vinger og Elverum; 3101 km², 27 000 indb. (1946). Befolkningen kaldes solunger. Fra 17. årh. bor der her finner i de såkaldte Finnskogane.

'so'ma (gr. *soma* legeme), legeme.

'so'ma (gr. legeme). 1) legemet i mods. til sjælen; 2) *biol.*, legemscellerne (med dobbelt kromosomtal) mods. kønscellerne (med enkelt kromosomtal).

'soma, i den ældste ind. rel. 1) den sakrale offerdrik, 2) planten (en art svalerod), hvorfra den udvandes ved presning med en sten, og 3) guddommen i drikken og planten. s-offeret var den vediske tids centrale kultfest, under drikkelaget oplevedes gud Indras kamp med Vritra.

so'mali, hamitisk hyrdefolk på S-Halvøen, Ø-Afr.

so'mali, syd-hamitisk sprog, der spiller en betydelig rolle i handelssamkvemet i Ø-Afrika.

So'mailan'd, Afrikas østligste halvø ml. Aden-bugten og Det Ind. Ocean; delt i Brit. S. Fransk S. (tidl.) i tal. S samt Abessinsk S (Ogaden).

so'ma'tisk (gr. *soma* legeme), legemlig.

'soraato- (gr. *soma* legeme), legemlig.

somatolo'gi (*somato-* + *-logi*), læren om menneskelegemet.

Sombart [szombart], *Werner* (1863-1941), ty. sociolog og økonom, meget produktiv forf., skrev bl. a. hovedværket *Der mode ne Kapitalismus* (1902), desuden *Der proletarische Sozialismus* (1923), *Deutscher Sozialismus* (1934). S var opr. soc.dem., men indtog i sine seneste skrifter standpunkter, der er nær beslægtede med nazismen.

Sombor, ung. *Zombor*, by i N-Jugoslavien ml. Donau og Tisza NV f. Beograd; ca. 35 000 indb. Vigtigt jernbanecentrum med handel og lidt industri.

sombrero (sp. *sombra* skygge), bredskygget hat.

Somerser ['sanwsit], *Edward Seymour*, Earl of Hertford, 1. hertug af S (ca. 1506-52), eng. statsmand. Edvard 6.s morbroder, blev protektor under ham og ledende politiker. Vandt popularitet ved tog mod skatterne, fuldendte reformati-onen, søgte at bremse højadelens jordind-dragninger. Styrtet af Northumberland, henrettet.

Somerseshire ['sanwsitj:š], grevskab i SV-Engl. 4199 km², 542 000 indb. (1948).

Hovedstad: Taunton. Største by: Bath. **Somerville** ['samsvrit], industriforstad til Boston, Massachusetts, USA; 106 000 indb. (1945).

Somerville ['samavil], *Sir James F.* (1882-1949), brit. admiral (1942). Deltog i dardanellerfelttoget 1915-16, øv. komroand. i Ø-Indien 1938-39, f. Gibraltar-skadren 1940-42 (angrebet på Oran 3. 7. 1940), 1942-44 i Østen. Ledede 1944-45 den brit. admiralitetsdelegation i Washington. Deltog i Jalta-konferencen febr. 1945.

something is rotten in the state of Denmark ['sam'ɒn? iz 'rɒtɪn ðə ðə stæt i: 'dænmɑ:k], eng. »I Danmarks rige er der noget råddent«, citat fra Shakespeares »Hamlet« (1. akt, 4. scene).

Somme [som], 1) 245 km l. flod i Nordfrankrig til Kanalen; 2) nordfr. dept. (omkr. 1); 6277 km²; 441 000 indb. (1946). Bet. kornavl, stor industri m. v. Hovedstad: Amiens.

Sommen ('som:an), sv. sø (132 km²), S-Ostergötland. Afløb: Svartån til Roxen.

sommer, *astron.*, se årstider.

sommerasters, *bot.*, d. s. s. Callistephus. **sommercypres** ('*Kochia*) hører til salturtfam. I Danmark findes en art forvildet. En varietet dyrkes i haver og som stueplante p. gr. af sit smukke lysegrønne løv, der om efteråret bliver rødt.

'somerdiarrhoe [-diare], i reglen en tarminfektion med bakterier af paratyfus-paratyfentergruppen. Kan også skyldes toksiske stoffer i madvarer.

sommerdige, dige som kun skal beskytte mod de mindre højvande, der indtræder i sommertiden, hvor jorden bærer afgrøde, i modsætning til vinterdige.

Sommerfeld ['zomsr:fælt], *Arnold* (f. 1868) tv. fysiker. Har givet betydningsfulde bidrag til anv. af kvanteteorien på atombygningen.

'Sommerfelt, *Alf* (f. 1892), no. sprogforsker, fra 1931 prof. i Oslo. Arbejder om keltisk og om almen sprogvidenskab; om et primitivt (australsk) sprog handler *La langue et la société* (1938).

sommerfugle (*Lepidoptera*), insekter m. 4, oftest skællædte, stærkt farvede vinger. De langstrakte kæber danner en sugesnabel, som kan ruller op; enkelte primitive s har dog bidemund. Bagkroppen ofte skællædt el. håret. Larverne langstrakte, alle 3 brystled m. et lemme-par, desuden oftest gangvorter på 3, til 6, og 10. bagkropsled. Larverne ofte hårede. De fleste larver lever frit på blade og urter, en del dog i jorden, hvor de gnaver planterødder; enkelte borer i træ, nogle få lever i mel o. a. forråd, tøj, pelsværk o. l. Puppen en mumiepupe, der ofte ligger i en kokon, s deltes tidl. i smås og stor-s, men denne inddeling bruges ikke mere. Til s hører rødøddere, møl, viklere, glassværmere, træborere, sækspindere, køllensværmere, pyralider, fjærvinger, ugler, spindere, malere, aftensværmere og dags. (Hertil farvetavle).

sommerfuglefinke (*Urae'githus ben'galus*), ret langhalet, blå væverfugl m. rødt næb. Tropisk Afrika.

sommerfuglefisk (*Pantodon buchholzi*), vestfr. ferskvandsfisk. Store vingelzin. brystfinner. Akvariefisk.

sommerfuglemyg (*Psychodidae*), fam. af små, stærkt hårede myg m. store brede vinger. Larverne bl. a. i vandløse, afløbsrender, rensningsanlæg o. l.

sommerkonval (*Pirola*), slægt af vintergrønfam. Flereårige urter med rosetstillede blade med blomster i klaser. 5 arter i Danm., sjældne.

Sommerkorpset, korps oprettet i beg. af 1944 af da. flyverløjtnant, ty. kaptajn Poul Sommer (f. 1910), rekrutteret bl. da. nazister til støtte for det ty. styre i Danm. Sorte uniformer. Udførte vagtjeneste ved flyvepladser og værne mager virksomheder; en gruppe inden for S gennemførte hensynsløs terror. S, der omfattede ca. 800 mand, opløstes febr. 1945; en del medl. tilsluttedes Hipokorpsen. - Apr. 1949 dømt Poul Sommer v. 0. Landsret til 12 års fængsel.

Sommerlyst, frederiksbjergsk forlystelses-establisement. Navnet stammer fra 1846. S nedlagdes 1924, men hovedbygningen er det nuv. Frederiksbjerg Teater.

sommerskud el. *st. hans skud*, skud, der udvikles om sommeren af knopper, som normalt første skulle springe ud næste år.

Sommerspiret, 102 m h. punkt på Møns Klint.

sommertid, normaltid + 1 time. s har været indført i sommerhalvåret el. dele deraf med det formål at opnå bedre udnyttelse af dagslyset. I Danm. benyttes s i 1916 og i fl. perioder under og efter 2. Verdenskrig.

sommeræg, *zool.*, d. s. s. subitanæg.

Sommeslaget ['som-] (af floden *Somme*), allieret gennembrudsforseg på vestfronten under 1. Verdenskrig, juni-nov. 1916, mislykkedes trods stærk artilleriforbereelse og tab af 750 000 allierede soldater.

somnambulisme (lat.), d. s. s. søvn-gænger.

somn(i)- (lat. *somnus* søvn), søvn-, som'nifera (*somni-* + *-fer*), søvnfremkaldende midler.

somno'lens (lat.: søvnighed), en ved visse hjernelidelser, forgiftninger m. m. optrædende tilbøjelighed til søvn.

'Somnus (lat.), i rom. rel. sønnen personificeret som guddom.

'Somov [-of], *Konstantin* (f. 1869), russ. maler og grafiker, elev af Repin, impressionist.

somælk, indeholder ca. dobbelt så meget fedt og ostestof som komælk, men mindre sukker.

so'nan't (lat.: klingende), det klangstærke element i en stavelse, som udgør stavelsestoppet; i alm. er dette en vokal, men kan også være en konsonant som s i 'pst-.

Sonar ['so:nar] (fork. af rønd, navigation og randsing), arner, betegn. for Asdic, et under vandspejleapparat.

so'nate (ital. *sonare* klinge), cyklisk musikform, s har udviklet sig af canzonen (ca.

1600) og kirkesonaten (ca. 1700), til den omkr. 1800 fik sin højeste blomstring med Haydn-Mozart-Beethoven. Som regel fire sætser: Allegro - andante - menuet el. scherzo - finale (presto).

sonateform, mus. form, der i reglen anvendes i 1. sats af en klassisk sonate. Den består af ekposition (hvor hoved- og sidetema præsenteres), gennemføring (hvor temaerne er genstand for videre mus. behandling), reprise (der er en mere el. mindre nodétro gentagelse af ekpositionen) og som oftest en kort coda som afslutning.

sona'tine (af *sonate*), lille, letfattelig sonate, oftest til undervisningsbrug.

sonde ['sonda] (fr. søger), et tyndt stavformet instrument af metal el. gummi, som anv. til at undersøge (søndere) fistler og hulheder ni. v.

Sonderbund [zonsdrbrunt] (ty: særforbund), katolsk sammenslutn. 1845 af 6 schweiziske kantonen, dannet mod de nordl. kantoners planer om friere forfatninger og centraliseret styre; slået ned 1847 ved den ublodige »Sonderbund-krig«.

son'de're (fr. *sonder* undersøge), foretaget dybdelodning; undersøge med et rørformet instrument; antille undersøgers.

Sondershausen [zonsdr'hauzan], ty. by i Thüringen; 12 000 indb. (1939) 1571-1918 residensstad i fyrstendømmet Schwarzburg-S.

Sondrio ['son-], ital. by i Lombardiet i Valtellina nær grænsen til Schweiz; 12 000 indb. (1936).

so'net (ital. *sonetto*, af lat. *sonum* lyd), en strofisk form, bestående af 2-4-liniede strofer (kvartetter) og 2-3-liniede (terzetter); de enkelte verslinier normalt og opr. 5-fods-jamber. Terzetternes rimstilling ret fri; kvartetternes i den strenge s: abba abba. 1 s-s sydeur. hjemlände sædv. lutter kvindelige rim. En s-krans består af 15 s, hvoraf nr. 15, »mester-s«, er dannet af beg. linierne i nr. 1-14, og nr. 2-14 beg. alle med den foregående s-s slutn.linie; samtlige 15 udgør en indholdsmæssig enhed. - Sonctdyrkere: Petrarca, Shakespeare, Wordsworth, Paduan-Muller o. a.

Sonfjället ['så:n-], sv. fjeldparti; Harjedalen (1277 m); en del udgør S nationalpark.

songhai [soŋi'gai, so?ra], hamitblandet sudanfolk ved Nigers nordl. bue.

Songkoi [s'ko:ji], fr. *Fluve Rouge* [flo:v'ru:3], 800 km l. flod fra SV-Kina til Tonking-bugten.

'Songkram,*Hibul*, thailandsk politiker, er kjerere 1942 som ministerchef Storbritannien og USA krig, trådte 1944 tilbage, foretog 1947 som feltmarskal et ublodigt statskup og gjorde sig selv til fører. 1948 overtog han posten som premierminister.

soning, rel.hist. udtryk for tilfredsstillelsen af guddommen ved et offer.

Son'na'r, *fol.*, objektiv.

Sonnblick ['zonblik], 3103 m h. bjergtop i Hohe Tauern, Østrik. Vigtigt observatorium.

Sonne, *Carl* (1882-1948), da. med. Prof. ved Kbh.s Univ. 1928 og overlæge ved Rigshosp. 1930. Arb. om dysenteribaciller lysbehandling, hjerte- og lungesygdomme.

Sønne, *Christian* (1859-1941), da. landøkonom og politiker. Forpagter bl. a. af Knuthensborg og Rosenlund på Lolland. Landstingsmand i 1902-18 og i 1920 landbrugsminister i ministeriet M. P. Friis. Præsident for Landhusholdnings-selskabet 1919-36.

Sønne, *Hans Christian* (1817-80), da. præst, 1864-75 sogneprest i Tisted, fra 1872 provst; stiftede 1866 den første da. brugsforening, Thisted Arbejderforening, efter eng. mønster.

Sønne, *Jørgen* (1801-90), da. maler; den betydeligste bl. romantikerne; folkelivs-bill. bl. a. m. emner fra Skt. Hans aften, slagbill. (Frederiksborg) og landskaber bl. a. fra et 10 års oph. i Ital. 1846-48 skabte S den berømte *frise på Thorvaldsens Mus.* med skildring af Thorvaldsens hjemkomst.

Sonne, *Petrine* (1870-1946), da. skuespil-

lerinde, søster til Valdemar Møller. Deb. 1892 på Folketeatret, 1911-27 v. Det Ny Teater, 1927-46 v. Folketeatret. Fremstillede med diskrete, morsomme og naturtro midler ældre kvinder, fra madammer til frøker. Medvirker i fl. film.

Sonneberg ['zonabærk], ty. by i Thüringen; 20 000 indb. (1939). Stor legetøjindustri. Uden for S berømt astronom. observatorium.

Sonnemann [zonsman], *Emmy* (f. 1899), ty. skuespillerinde. Blev 1935 gift med Hermann Göring, hvorefter hun trak sig tilbage fra scenen. Arresteredes foråret 1947, 1948 idømt 1 år arbejdslejr, 30% af formuen konfiskeret og forbud mod optræden i 5 år.

Son'nino, *Sidney* (1847-1922), ital. politiker. Af engelsk og jødisk slægt, protestant. Min. i højregeringer siden 1893, udenrigsmin. nov. 1914-juni 1919. Sluttede apr. 1915 Londontraktaten m. De Allierede, hvorpå Ital. greb ind i krigen. Deltog i fredskonferencen 1919, men svækkede Ital.s stilling ved sin hæftige optræden.

sono- (lat. *sonus* lyd, tone), klang-, lyd-, sonoffer, ritus med formål at genoprette indtrufne skader, adskiller sig opr. ikke fra alm. kult.

so'no'r (fr., af lat. *sonum* lyd), klangfuld. sonor'i'te't (lat.), klangfyldt. Vokaler er gennemgående mere sønre end konsonanter (og høres altså længere bort).

sonorradio-bo je [*sonor* + *radio*], navigationshjælpemiddel, flydende bølge, hvis hørlige signaler startes og udsendes v. hj. af radio.

Soo [su:], forkortet navn på Sault Sainte Marie.

Soochow, anden stavemåde for Su-chow. Soong [sui?], T. V., kin. *Sung Tse-wén* [SU? 'dza 'wán] (f. 1891), kin. politiker. Broder til Chiang Kai-sheks hustru. Bankmand, fra 1928 knyttet til Kuomintang-ledelse; diplomat. Ch'ungking-reg.s udenrigsmin. 1941-45, første-min. 1945-47; Kinas repr. på San Francisco-konferencen 1945. Ledede kin. delegation t. Moskva juli-ang. 1945, sluttede traktat m. Sovj. 14. 8. 1945. Afgik marts 1947 som flg. af skarp kritik mod inflationen. Sept. 1947-jan. 1949 guvernør i Kwangtung.

Soot [so:t], *Eyolf* (1859-1928), no. maler; betydeligt i sine ungdomsarb., bl. a. *portræt af Jonas Lie* os *hustru*.

sophisticated [so'fistikæitid] (eng. al'middelalderlat. *sophisticus* sofistisk), kunstfærdig, spidsfindig, dreven.

'sopor (lat.), dyb søvn under forsk. sygelige tilstande.

so'pra'n (ital., af lat. *suprema* (yox) øverste (stemme)) (ital. *soprano*; fr. *dessus*; eng. *treble*), den højeste menneskelige sangstemme; findes hos kvinder, børn og kastrater, s-s omfang er normalt c'-h".

soprannøgle, d. s. s. nodenøgle.

Sopron [Töpron], ty. *Odenburg*, by i NV-Lmgarn tæt ved grænsen til Østrik; 42 000 indb. (1941); bet. levnedsmiddelindustri, handel m. v.

so'ra'ner, elev fra Sorø Akademi.

So'ranos fra Efesos, gr.-rom. læge (2. årh. e. Kr.). Oldtidens store fødsels-hjælper, tilhørte metodikernes skole. Hans værker om fødsels-hjælp og den metodiske medicin er vigtige kilde-skrifter.

So'rata, 6610 m h. bjerg i Bolivias Øst-cordillere, 0 f. *Titicaca*-søen.

'sor'ber, sorbisk *serbia* el. *serbovje*, lille vestrslav. folkestamme i Lausitz, især ved Spree; i alt ca. 60 000. 2 grene (både territorialt, rel. og sprogligt): de protestantiske nedresorber (omkr. Cottbus) og de kat. øvresorber (omkr. Bautzen). Har trods en stadig voksende germanisering bevaret selvstændigt sprog (sorbisk).

sor'be't (fr., af arab. *shariba* drikke), forsk. drikke af likører med frugtsaftblandinger, der serveres i halvfrossen tilstand.

'sorbisk, også kaldet *vendisk*, vestrslav. sprog, tales i Lausitz.

sor'bit (af lat. *sorbus* røn), *C.H.O.*, heksavalent alkohol, der forekommer i rønnebær.

sor'bit (efter H. C. Sorby), strukturform i stål, som i modsætning til perlitstrukturten består i, at cementen er udskilt som småkugler i ferriten, s opstår ved, at stålet i nogen tid holdes på temp. ml. 800°-650°. Ved sorbi-te ring bliver hårdt stål blødere, mere strækbart og sejgt og derved egnet til bearbejdelse i drejebænk.

Sorbonne [sor'bon], populær betegn, for Paris' univ., grl. 1253 af Ludvig d. Helles skrifterader Robert de Sorbon. Opr. teol. skole. Nu betegn. for bygning i Quartier Latin, der bl. a. rummer det filos. fakultet og styrelsen for Universitét de Paris, hvis øvr. fakulteter huses i særskilte bygninger. - Univ. havde 1946/47 ca. 550 lærere og 48 922 studenter (heraf 3105 udlændinge og 989 fra fr. kolonier).

sor'bose (lat. *sorbum* rønnebær), *dHuO...*, heksose, mellemled ved fremstillinger af ascorbinsyre ud fra glukose.

'Sorbus (lat.), *bot.*, røn.

Sorby [sø:bi], *Henry Clifton* (1826-1908), eng. geolog. Grundlagde den mikroskopiske petrografi, idet han først af alle fremstillede tyndsnit af bjergarter.

sor'di'n (ital. sordino, af lat. *surdus* døv), dæmper på strygeinstrumenter i form af en lille træbøjle, der sættes ned over stolen.

'sordo el. *sordamente* (ital., af lat. *surdus* døv), *mus.*, dæmpet.

Sorel [so'ræl], *Agnès* (ca. 1422-50), Karl 7. af Frankrigs elskerinde, berømt for sin skønhed og intelligens.

Sorel [so'ræl], *Albert* (1842-1906), fr. historiker; prof. 1872; hovedværk: *L'Europe et la revolution française* 1-8 (1885-1904).

Sorel [so'ræl], *Cécile* (f. 1875), fr. skuespillerinde (i ægteskabet grevinde *de Ségur*). Var Théâtre Français' førende kunstnerinde i det klass. og moderne vittige kvinderepertoire. Oprådte senere i revyer.

Sorel [so'ræl], *Georges* (1857-1922), fr. filosof, Udgået fra marxistiske anskuelser vendte S sig senere i *Introduction à l'économie moderne* (1903) skarpt mod marxismen og hævdede i *Réflexions sur la violence* (1908) og *Illusions du progrès* (1908), at vold var den højeste magt- og retsinstans, og at polit. myter var af stor bet. for disciplinering af masserne. Påvirkede bl. a. Mussolini. S var den fr. syndikalismes mest fremtrædende teoretiker.

So'rels Cement, d. s. s. magnesiacement. Bruges især til slidlag.

•sorenskriver (*soren* esdovren, gi. form af *svøge*), 1) underretsdommer på landet i No.; 2) (soringrivan) underretsdommeren på Færøerne.

Sorge [Zorga], *Reinhard Johannes* (1892-1916), ty. forfatter. Dramaet *Der Bettler* (1912) med dets virkelighedsfjerne drømmescene betegner beg. af ekspressionismen. Senere er S præget af kat. mystik. *Metanoëte* (1915, 3 mysterier).

Sorgenfri, slot ved Lyngby N f. Kbh. Grl. som landsted af M. Wibe ca. 1685; tilhørte 1730-69 og 1789-1855 kongehuset, fra 1855 statsseje; sommerbolig for Chr. 8. og hans enkedronning Caroline Amalie, fra 1898 for Chr. 10. og dronning Alexandrine; Fr. 9. er født på S. Slottet opført 1705 (arkit. F. Dieussart), udvidet 1742-43 (arkit. L. Thura) og ombygget 1789-94 (arkit. P. Meyn (1749-1808)). Stor park. (111).

'Sorghum [-gom], *bot.*, d. s. s. durra.

'Soria, by i Centralspanien, 180 km NØ f. Madrid; 13 000 indb. (1940).

so'rites (gr. *soros* dyngge), *filos.*, kædeslutning.

So'roka, nu *Bjelo'morsk*, by i den Karelsk-Finske Rep., Sovj., ved Hvidehavet. Udgangspunkt for Hvidehavskanalen; tømmereksp. Station på Murmanskbanen. Udgangspunkt for tværbane til banen Arhangelsk-Moskva.

Sorokin [sərokin, *Pitirim* (f. 1889), russ.-amer. sociolog. Prof. i Petrograd 1918-22, siden i USA (ved Harvard Univ. fra 1930); har bl. a. skrevet *Sociology of Revolution* (1925), *Social Mobility* (1927), *Contemporary Sociological Theories* (1928), *Social and Cultural Dynamics* 1-4 (1937-41), *Sociocultural Causality* (1943).

Soropti'mist-klub (lat. *sorores optima* de bedste søstre), internat, forening af selvhervervende kvinder, svarer t. Rotary-klub f. mænd. Grl. i Oakland 192. Første da. S. 1936 (Kbh.).

Sorpe-dæmningen [zorca-], anlæg v. Ruhrs biflod S. til regulering af Ruhrs vandstand. 17. 5. 1943 sprængt v. eng. luftangreb, der førte til ødelæggende oversvømmelser.

Sorrento [so:r'ento], ital. turistby på S-siden af Napoli-bugten; 27 000 indb. (1936).

sort [sort], i havebrug betegn, for en navngivne plantegruppe, oftest snævrere end varietetsbegrebet. Inden for frugtavlens bruges s i betydningen klon.

sort kaldes et legeme, der absorberer størstedelen af lyset og i samme grad for alle bølgelængder; dets absorptions-evne er omtr. 1, el. dets refleksionsvne (albedo) omtr. 0.

sortand (*O'idemia 'nigra*), dykand. Helt sort. Ruger i højnord. egne. Alm. vintergæst i da. farvande.

'Sortavala, russ. *Ser'dobol*, lille by i Den Karelsk-Finske Sovjetrepublik, ved N-kysten af Ladoga, grl. 1643. 1924^0 hovedsæde for den ortodokse kirke i Finland.

sortbenssyge, alm. betegn, for stængelbakteriøse hos kartofler, s viser sig i juni-juli ved at enkelte planter bliver gullige og slappe. Stængelens underjordiske dele bliver sortbrune, tynde og slimede, og læggeknoldene stærkt opløste. Smitten følger læggeknoldene. Bekæmpelse: sygdomsfrit læggemateriale.

sortblik el. *jernblik*, indtil 3 mm tyk, sort stålplade, der bl. a. under 2. Verdenskrig på gr. af mangel på hviblik har været anv. til konservesdåser.

sortbrænding, overfladebehandling til farvning og rustbeskyttelse af genstande af blødt stål, ved hvilken genstanden indgives i f. eks. linolie og opvarmes over en trækuls- el. koksild til 200-400° C.

sortbær, navn for frugterne af rævling.

sort børs (eng. *black market*, fr. *marché noir*), uofficiel, i reglen ulovlig handel uden om de sædv. handelskarakterer. På s. der flourer under væremangel og restriktioner, omsættes sjældne varer, rationeringsmærker, rationerede varer uden mærker osv.

sortebrødre kaldtes dominikanerne i Danm. p. gr. af deres sorte kutter.

Sortedamssøen, den nordligste af de 3 søer, der omgiver indre Kbh.; går fra Dronning Louises Bro til Østerbrogade, delt af Fredens Bro. 25,5 ha.

sorte død, den, middelalderens frygteligste pestepidemi. Begyndte i Centralasien 1342, kom ad handelsvejene til Europa, hvor den kulminerede 1348-52. Bortrev *j*, af Europas indbyggere.

Sorte Hav, indhav N f. Lilleasien, kun forbundet med det østl. Middelhav gennem det ca. 50 m dybe Bosphorusstræde. S er mod N lavvandet, mod S indtil 2244 m dybt. Nordkystens havne kan fryse til. De dybere vandlag er uden ilt.

sortekunst, 1) d. s. s. magi; 2) (ital. *mezzotinto*), en særlig grafisk teknik. Med

Skål i sortfigurstil fra Palermo, malet af Andokides.

et rundsleb, fint tandet stemmejern gøres kobberpladen ensartet ru, hvorefter der arbejdes i den med skrabejern og polerstål; de blanke partier giver i trykket højeste lys, de mere el. mindre ru en mørk, malerisk tone. Teknikken er opfundet af Ludwig von Siegen (1609-76) ca. 1642 og dyrkedes især i England.

sorte lister, fortegnelser over personer el. firmaer, der i en el. anden henseende har handlet misligt, set fra den interessegruppes synspunkt, som s henvender sig til. F. eks. udsendt kreditværnforeninger s over dårlige betalere til deres medl., krigsførende magter udarb. s over firmaer i neutrale lande, der handler med fjenden m. m.

sorteper, kortspil for børn. I s søger man at parre kort af samme værdi, men da et af kortene er fjernet, vil en af deltagerne til sidst sidde tilbage med det umage kort. Vedk. er da s og skal sværes på næsen.

Sorte Plov, Erik Emunes drabsmand.

Sorte Prins, eng. *Black Prince*, tilnavn for prins Edvard af Wales (d. 1376).

sorte race, den, ældre betegn, for den negride racegruppe.

sort're (lat. *sortiri* kaste lod), ordne efter sort; henhøre under en afd.

sorteremaskiner anv. til ad mek. vej at opdele en blanding efter størrelse, vægt, vægtfylde el. form. Eksempler er sigter, vind- og magnetseparatorer, slæmmerender og filtre; rense- og s tjener i landbruget til rensning og sortering af korn og frø.

Sorterende, gravet rende i Kalveboderne ved Kbh.

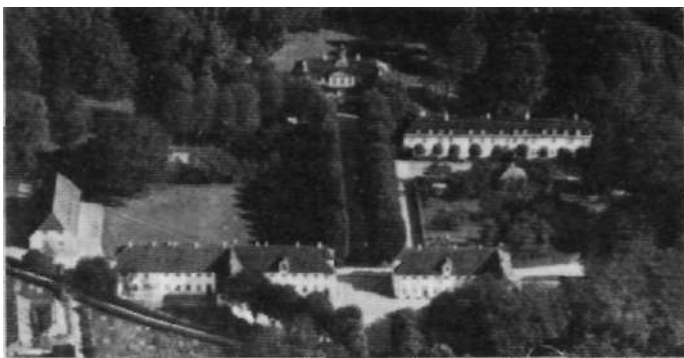
sorteringsregler, i skovbrug bestemmelserne om de fældede træers deling i »sortimenter« efter deres anvendelighed til forsk. brug. Formålet med s er fremstilling af ensartede varer og kontrol med den opskovede vedmasse.

sorteringsstation, en af civilforsvaret oprettet station til første hjælp for sårede under ilyverangreb. ~

Sorterup, *Jørgen* (1662-1723), da. forfatter og præst. Alsidig skribent; foruden tidstypiske litt. satirer mærkes *Nye Helte-Sange* ... (1716), hvor da. bedrifter i Den Store Nord. Krig forherliges i en stil, der usikkert balancerer ml. barok og folkevis.

sorte skole, 1) skole for trolddomskunst; 2) Grundtvigs betegn, for den lærde skole-

sorte tavle. På børsens s noteres d

Luf fotograf af Sorgenfri.

firmaer, der ikke har villet rette sig efter afsagte voldgiftskendelser.

sortfigurstil, i gr. vasemaleri dekora-tionsstil, der lader fig. og ornamentet fremtræde i sort silhuet mod lergunden, m. gravering og rød og hvid dækfarve til detaljer. Ca. 630-530 f. Kr. anv. af førende mestre, derefter afløst af rød-figurstilen. (Til. sp. 4206).

sorthaj (*Spinax spinax*), ca. 1/2 m lang, sort, lysende pighaj. Dybvandsform.

sorthalset svane (*Cygnus melanocoryphus*), hvid, sorthalset, sydamer. svane.

sorthætte, zool., d. s. s. munk.

sortie [sor'ti] (fr. *sortir* gå ud), det at gå ud; udgang; afslutning.

sortiment [-marj] el. [-mæn'ti] (ital. (*as*)*sortimento* udvalg), udvalg, samling af varer af forsk. art og kvalitet inden for samme branche.

sortimentsboghandel, betegn. for bog-handel som mellemled ml. forlag og publikum ved detailsalg.

sortjord, mørk jordbund, rig på organi-ske substanser og planteneringsstoffer. Forekommer på Ruslands og USA's stepper.

sort jura el. *nedre jura*, geol., d. s. s. Has. I Tyskland m. mørke skifre.

sortkoraller (*Antipatharia*), gruppe af koraller. 6 arme, sorte, ofte stærkt grenet skelet. Varmere have. En enkelt art nordisk.

sortkrage (*Corvus corone* *co.rone*), ens-farvet sort race af den alm. krage. V-Eur., spredt i SV-Danm.

sortkridt, tegne-stifter udkåret af kulstofrige bløde, finkornede lerskifre, særlig fra Frankrig. Ringere sorter sammenpresses af pulveriseret skifer og gummi el. af ler og kørnøg.

sortkrudt, se krudt.

sort magi, udøvelse af magi gnm. djæ-velske kræfter.

sortmalm (sv. *svartmalm*), d. s. s. magnet-jærsten.

sortmejsje *QParus ater*, mejsje m. sort hovede og hals, grålig underside. Mindre end musvitten. Alm. nålesko vsflug. Standflug.

sort messe el. *sata'nisme*, djæveldyrkelse med orgastiske fester, især i romanske lande.

sortmund (*Gadus poutasou*), lille mørk torskefisk. Svælgets inderside sort. Dy-bere vand.

sortrust, bol., d. s. s. græsrust.

sortside, zool., d. s. s. grønlandssæl.

sortskjorter, ital. *camicie nere* [ku'mit-Je'ne], de uniformerede fascistler efter 1919.

sortspætte (*Dryobates maritils*), stor, helt sort spætte m. rød hætte el. nakke-fjer. Nåleskovsflug. I Danm. sjælden gæst.

sort svane (*Chenopsis atratus*), sort, røde ben, rødt næb. Australien.

Sorts Gab, farvandet ml. Falster og Bøge; 38 m dybt.

sortterne *'Chlidonia nigra*, mørkfarvet terneart. Ruger ved moser. Ret sjælden i Danm., mest alm. i V-Jylland. Træk-flug.

Sonterne.

'sortvers (*Raniceps raninus*), helt sort, fladhovedet, lille torskefisk. Lang rygfinne. Findes på lavt vand.

Sorø, da. købstad på Sjælland ved S Sø 15 km V f. Ringsted; 3225 (1945 med forstæder: 6899) indb. (1948). S kirke. (klo-sterkirke opført af Absalon i slutn. af 12. årh. med Absalons, Esbern Snares, Chris-toffer 2.s, Valdemar 4.s. At-terdags, Oluf 2.s og Holbergs grave. Akademi (statsskole, kostskole), Klo-sterporten (12.-13. årh.). Fosses Gård (ca. 1600). Prinsegården (1623). Regen-sen, Urnes Gård og Ministerresidens. Husholdningsseminarium, folkehøjskole, fl. museer. Industri. Station på Kbh.-Korsør banen. - Byen voksede op efter

Sorø. Klosterkirken.

akademiets oprettelse. Stadsrettigheder 1638.

Sorø Akademis Skole, da. gymnasium med clevbolig. 1586 oprettedes af Sorø kloster en skole for 30 adelige og 30 borgerlige drenge. 1623 tilknyttedes et ridderakademi. Akademi opførte 1665, skolen 1737. Ved Holbergs gave oprette-des 1747 et nyt ridderakademi; ophørt 1793. Nuv. skole grl. 1822. 1826-49 var der tilsluttet et akademi med udvidet

m& am&cmgpm^

Sorø Akademi.

undervisning med bl. a. Hauch, Inge-mann, Molbech som lærere. Fra 1903 er S en fuldstændig gymnasieskole med bolig for 150 drenge.

Sorø amt, da. amt, omfatter SV-Sjælland og gerne Sprogø, Egholm, Ager sø, Omø, Glæno, Enø m. fl.: 1478 km²; 124 036 indb. (1948), heraf i købstæderne Slagelse, Korsør, Ringsted, Skælskør og Sorø 42 687 indb. Overfladen er meget afvek-slende og rig på skove og søer. Jorderne er som helhed frugtbare. Nuv. omfang 1798.

Sorø Amtstidende, da. avis (Venstre), grl. 1815, dagblad fra 1865, fra 1871 polit. betonet. Oplag 1948: 20 000. S. O. S., radiotelegrafisk nødsignal

Sosen [sosæi], *Mori* (1747-1821), jap. ma-ler. Tilhørte Shijo-skolen. Har fortrin-vis skildret dyr, bl. a. aber.

So'sigens, Cæsars astron. rådgiver ved indførelsen af den julianske kalender.

Sosnkowski ⁵-'ko(f)ski], *Kasimierz* (f. 1885), po. general. Knyttet t. Pilsudski, generalstabschef under po.-sov. krig 1920, fra 1926 i po. militærledelse. Slog sig sept. 1939 ignm. på sydfronten, knyt-tet til pø. Londonreg., 1943-44 øverst-kommand. f. po. tropper i udlandet.

Sosnowiec [sos'novjæts], ty. *Sosnowitz* [⁵zosnovits], by i Polen tæt NØ f. Katowice; 78 000 indb. (1946). Kulmineby m. jernudsmeltning o. a. industri.

Sosos, oldgr. mosaikkunstner fra helleni-stisk tid. Duemosaiikken fra Hadrians villa i Tivoli v. Rom gengiver sandsyn-ligvis værk af S.

so'spiro (ital., egl. et suk, af lat. *susspirare* sukke), *mus.*, halv takts pause; sos'pi ran do, sukkende. klagende.

soste'nuto (ital., aflat. *sustinere* udholde), *mus.*, dvælende, båret.

Sostrup [so-], hovedgård N f. Grenå, en tid kaldt Scheel, 1829-1943 i slægten Ben-zons eje under navnet Benzon. 2tor ho-vedbyg. m. fløj fra 1599-1606; fredet i kl. A.

so't (fællesgermansk ord), sygdom. Anv. nu som sidste led i sammensæt. (bleg-s, gul-s osv.). Førsteled i ordet sotteseng.

So'telo, José Calvo (1893-1936), sp. poli-tiker. Kons. finansmin. under Primo de Rivera 1925-29; modarb. republikken. S-s mord juli 1936 blev påskud til Francos oprør.

'sote'r (gr. *soter* frelser), 1) tilnavn til fl. gr. guder, især Zeus og Poseidon; 2) til-navn til Ptolemaios 1. af Ægypten; 3) i nyttestamentligt gr. også om Jesus.

sotie [so'ti] (fr., af sør dum), narrespil, sati-

risk dramatisk genre i 14.-15. årh.s fr. litteratur.

'sotnie (russ. *sotnja*, af *sto* 100), underafd. i russ. kosakregimenter og landeværn svarende til eskadron og kompagni.

'Soto, *Fernando de (1499-1542)*, sp. søfarer, deltog i erobringen af Peru, siden på op-gælder i N-Amer. (Florida, Mississippi).

Sottens [so'tœ:s], landsby i kanton Vaud, Schw. Fr. sprot radiostation. 200 indb.

so'ttise (fr. *sot* dum), dumhed, tåbelighed.

sottovocce [so'to: o'votje](ital.), *mus.*, med dæmpet stemme.

sou [su] (lat. *solidus*), ældre fr. mønt = 5 centimes.

soubrette [su'bræt] (fr., af portug. *sou-brette*), i teatersproget den fiffte kam-merpige i klass. repertoire, f. eks. Hol-bergs Perrille; er efterh. udvidet til at gælde hele det lettere kvindelige rollefag, også i operetten.

Souchong [su'forj], en tesort, hvortil der foruden peccobladet er brugt de to-tre nærmeste blade. Middelkvalitet.

soufflé [su'fle] (fr., af lat. *sufflare* puste op), en art omelet med tilfætning af stivpi-skede æggehvider.

Soufrière [su'frjæ:r], 1128 m h., virksom vulkan på St. Vincent; dens udbrud korres-ponderer med Mt. Pelées på Martinique.

Soul, anden stavemåde for Soule.

Soult [sult], *Nicolas* (1769-1851), fr. mar-skal under Napoleon. Afgjorde slaget ved Austerlitz; led senere nederlag i Spån. Gik med bourbonerne 1814, med Napo-leon 1815, men reddede sig; højt ansat krigsmin. under Ludvig Filip.

sounder ['saunds] (eng. *sound* lyd), appa-rat for akustisk gengivelse af telegraf tegn.

sooper [su'pe] (fr.), større, finere aftens-måltid; især tidl. festligt aftenselskab.

Sousa ['su:za], *John Philip* (1854-1932), arner, komponist til flotte, nat. betoned militærmarcher, f. eks. *The Stars and Stripes for Ever* og *El Capitán*.

souschef ['sujæ:f] (fr. *sous* under), ældste officer i en mil. stab efter stabschefen; næstkommanderende.

Sousse [sus], arab. *Suså*, havneby i Tunis; 28 000 indb. (1936).

soutane [su'tan] (fr., af ital. *sottana*, egl. underklædning), den kat. præsts dragt uden for tjenestetiden. Pavens er hvid, kardinalernes purpurrd, bispemes violet og præsterens sort.

soute'nør [su-] (fr. *soutenir* understøtte), bordelvært, alfons.

souterrain [sutaræ:r] (fr., af lat. *subterra-nus* underjordisk), underjordisk bygn. el. vej (længang fra befæstede borge), kælder-gate.

south [sau>] (eng.), syd.

Southall [sau>:al], forstod til London 20 km V f. City; 56 000 indb. (1948).

Maskin- og kern. industri.

Southampton [sau>:äm(p)tʃn], 1) eng. grevskab v. Kanalen; 3880 km²; 1 106 000 indb. (1948); 2) hovedstad i V f. havneby ved den eng. Kanalkyst S f. London, ved bugten S Water ['wä:ta]. 170 000 indb. (1948). Bet. handelsnavn og Engl.s vigtigste havn for passagertrafikken på oversøiske ruter (1938: 13,5 mill NRT). Store dokanlæg. S har university college. Svære skader i 2. Verdenskrig.

Southampton Island [sau>:hampstn 'ailand], arktisk canadisk ø, N f. Hudson Bay.

South Australia [sau>: äs'træitj3], den midterste syd. stat i Austr.; 985 000 km²; 645 000 indb. (1947), deraf ca. 2700 ind-fødte. Hovedstad: Adelaide. Producerer uld, hvede, kød og smør.

South Bend [sau> 'bænd], industriby 115 km 0 f. Chicago, i Indiana, USA; 101 000 indb. (1940).

South Carolina, se Carolina, South.

Southcott [sau>:kat], *Joanna* (1750-1814), eng. sværmerse, apokalyptiker og sektstifter (nyisraelitter); ventede at føde den sande Messias; søgte-segl, der skulle give køberen evig frelse.

South Dakota, se Dakota, South.

South Downs [sau>: 'daunz], højdedrag i S-Engl., ender v. Beachy Head.

South East Cape [sau>: 'i:st 'kæip], da. *Syd Kap*, Tasmaniens sydpunkt (^'j' s. br.).

Southend-on-Sea [sau's'ændən'si:], bade- sted i SØ-Engl. på N-siden af Themsmundingen. Forstad til London; 148 000 indb. (1948).

southern ['sádan] (eng.), syd, sydlig.

Southern Pacific Railroad [-ps'sifik 'ræ:lrø:d], nordamer. jernbaneselskab, hvis net ligger ml. Mississippi og Stillehavet. Hovedlinien: Portland-San Francisco-New Orleans. Samlet længde ca. 25 750 km.

Southern Railway [ræilwæi], indtil 1948 det mindste af Storbritanniens 4 store jernbaneselskaber, hvis net er en væsentlig del af elektriseret, drev banerne i S-Engl., således bl. a. en stor del af Londons nærtrafik og den vigtige trafik ml. London og de store havne ved S-system. Strækningslængde: 3469 km. Siden 1.1. 1948 nationaliseret og en bestanddel af British Railways. _

Southern Rhodesia [s'SQon rou'dirzia], off. eng. navn på Syd-Rhodesia.

Southern Uplands ['saan 'aptandz], eng. navn på det sydskotiske højlænd. S er et 7-800 m h. plateau, gennemskåret af frugtbare floddale. Det er en fortsættelse af Cheviot Hills i Engl. og afgrænses mod N af det skotske lavland.

Southey [sau'oi], Robert (1774-1843), eng. digter. En af »The Lake Poets«. S, hvis uhyre produktion omfatter både prosa- værker og lange romantiske digte, er nu mest kendt for sine mindre digte, f. eks. *The Battle of Blenheim*.

Southgate [sau'gæit], forstad til London, 12 km N f. City; 74 000 indb. (1948).

South Georgia [sau>'dʒɑ:dʒi:] (da. *Syd-Georgien*), brit. øgruppe i sydl. Atlanterhav 0 f. Kap Hoorn; den fortrinlige naturhavn Grytviken benyttes af sæl- og hvalfangere.

South Kensington [sau' kenzh'tsn], d. s. s. Kensington.

South Orkney [saup 'ɑ:kni] (da. *Syd-Orkney Øerne*), ubeboet, brit. øgruppe i det sydlige Atlanterhav NØ for Graham Land.

Southport [sau'pɑ:t], havneby og bade- sted i NV-Engl., N f. Liverpool; 86 000 indb. (1948).

South Sandwich [sau> sandwitʃ], (da. *Syd-Sandwich Øerne*), ubeboet, brit. ø- gruppe i det sydl. Atlanterhav SØ for South Georgia.

South Sbetlands [sau'i 'jætlendz] (da. *Syd-Shellands Øerne*), ubeboet brit. ørække NV for Graham Land, adskilt fra dette ved Bransfield Sundet.

South Shields [sau> 'ʃi:ldz], by i Ø-Engl. ved Tyne's munding; 107 000 indb. (1948). Glas- og kern. industri. Skibsværfter, kul- eksport.

Southwark [s'ædsk, 'sau>wɔ:k], bydel i London S f. Themsen ved London Bridge; 95 000 indb. (1948).

South-West Africa [sau> 'wɛst 'æfrikas], eng. for Sydvestafrika.

souvenir [su'venir] (fr., af lat. *subvenire* komme i lu'), erindringsstegn.

sove midler et. *hypnotika*, midler til at fremkalde el. vedligeholde søvn.

sovende øje, *bot.*, sideknop, som først efter flere års forløb udvikler sig til et skud, ses ofte efter afkapping af større grene.

sovereign [s'ævrin] (eng.), af oldfr. *souve- rain* hersker), eng. guldmønt = 1 pund sterling.

sovesyge, infektionssygdom kendetegnet ved søvnlign. tilstand; 1) afrikansk s. fremkaldt af Trypanosoma gambiense. Den overføres af den blodsugende tsetse- flue, er særdeles udbredt bl. de indfødte i V-ogML-Afr. Inkubationstid 2-24 dage. Symptomerne er hovedpine, feber, kirtel- svulst; senere hjerneindbetændelse, der kan føre til dø. den s. kan behandles med Germanin; vigtigst er forebyggelse ved be- kæmpelse af tsetsefluen; 2) australsk s., populær betegn. for encephalitis lethar- gica.

Sovevognsselskab, Det Internationa- le (*Compagnie Internationale des Wagons- Lits et des Grands Express Européens*), grl. 1876 med sæde i Paris, driver de store internat. gennemgående luksus- og sove- vognstog i Eur. samt sove- og spisevog-

nene i de fleste eur. lande. IDanm. driver S restaurationer i lytogene samt ind- landslanske sove- og spisevogne.

sov'jet (russ. [sa'vjæt]) (russ: råd), især betegn. for lokale råd af repræsentanter for soldater, arbejdere og bønder, der fik afgørende betydn. v. revolutionen 1905 og især 1917, da. s blev udtryk f. bolsje- vikernes politik. 7. 11. 1917 (gl.russ. ka- lender. 25. 10.) godkendte samlet russ. s- kongres oktober-revolutionen og for- kyndte sovjeternes overtagelse af stats- magten (s-republik). Der organiseredes landsby- og by-s, distrikts. Højeste trin var S-kongressen, fra 1936 Øverste S, 1918-36 valgtes de lokale s direkte, de højere indirekte, og kapitalistiske elemen- ter (ca. 2-3 % af befolk.) var udelukket fra valget. Fra 1936 direkte og alm. valget til alle s; valgrets alder 18 år, valgbarhedsalder 23.

sovjetbrug, russ. *sovhöz* [safxɔs] (fork. *f. sovjetskoje Aozjajstvo*), store statsdrevne landbrug med lønnet arbejdskraft i Sovj. s har langt mindre udbredelse i Sovj. end andelsbrugene (kolthoser), men spiller dog en væs. rolle som mønstrebrug, ved dyrk- ningseksperimenter o. l. og gnm. udlejn. af landbrugsmaskiner.

Sov'jetrusland, 1) d. s. s. RSFSR; 2) alm., men ukorrekt betegn. for Sovjet- unionen.

Sov'jetsk [sa'vjetsk], til 1946 *Tilsit*, by i den fra 1945 sovj. del af det (idl. Øst- preussen v.Neman (Memel) NØ f. Kalinin- grad (Konigsberg); ca. 50 000 indb. Han- delseby med flodhavn. I Tilsit sluttedes 1807 fred ml. Rusl., Preussen og Frankr. m. store preuss. afståelser og aftale om fr.-russ. samarb. mod Engl.

Sov'jetunionen, russ. *So'juz So'vjetskijh Sotsial'istijeskijh Res'publik* (da. Unionen af Socialistiske Sovjetrep.), off. fork.: SSSR, alm. da. fork. *USSR*, stat i Eur- asien omfattende flg. 16 unionsrep. (indb.- tal fra 1939), se nedenfor. (Hertil farve- kort, se også farvekort over Rusland). I 1939 var arealet 21 580 000 km* med 170 468 000 indb. *Terræn. Karelen og Kola* er et granitområde, hvor isen i is- tiden har udgravet mange søbassiner (størst er Ladoga og Onega). Hibin-bjer- gene på Kola nr f200 m. *Det vestl. lav- land* omfatter Leningrad-egnen, De Balti- ske Lande og Hviderusland. Mod N morænebakker (Baltiske Ryg); i Hvide- rusland Rokitno-sumpene. *Den midtruss. landryg* består af lave bakke drag (især morænebakker), fra Valdaj-Højene mod SSØ forbi Smolensk, Moskva og Kursk. *Det ukrainske brudlands* enkelte flager er alle højest mod NØ, hvorved der dannes stejle mod NØ vendende skrænter, der følges af floderne Don, Donets, Dnjepr og Dnjestr på deres NV-SØ-gående par- tier. Ved Donets findes S-s vigtigste kul- felt. *Det midtruss. lavland* består af blø- nende sletter og lave bakker, der strækker sig fra Barents-havet og Hvidehavet mod S til Kaspishavet, mod 0 begrænset af Ural. Det afvandede mod N af N-Dvina og Petjora og mod S af Volga og Don. *Volgaplataeuet* ligger langs Volgas højre bred i det midtruss. lavland (indtil 300 m høje skrænter). *Ural* (en gi. nedslidt bjergkæde, som på midten kun nr ca. 300 m, men som er højere både mod N og S), rummer S-s næststørste og stærkt

voksende industriområde (råstoffer: jern- malm, tømmer, olie, brunkul). *Kaukasus* er en ung foldekæde med høje, gletscher- dækkede toppe. S f. Kaukasus ligger en bred 'dal med byerne Baku, Tbilisi og Batumi og S f. denne dal rejser sig Ar- meniens højlænd. Krims bjerge er en fort- sættelse af Kaukasus. Krim er et blø- gende, tørt lavland. *Turans lavstete*, 0 f. Kaspishavet (Jordens største saltsø) omkr. den salte Aral-sø, er S-s største område med store sand- og stenørkener. I Turans østl. del hæver landet sig over 200 m. *Centralasiens bjerge* omfatter Pamir og Tienshan med deres udløbere og det frugtbare, 300-500 m høje Fergana-bæk- ken. *Kazah-højlændet* (Kirgisersteppen) er en ryg af lave bakker og mindre sletter N f. Turan. Her findes kul (Karaagda) og kobber (v. Balhasj-søen). *Sibirien*, dvs. den del af N-Asien, der nører til S, omfatter 1) Sydsibiriens bjerge (37/4-47/2 km h.) med kulfelterne Kuzbass og Mi- nussinsk-bassinnet ved Jenisej, 2) V-Sibi- riens lavland ml. Ural-bjergene og Je- nisej, en flad slette, afvandet af Ob, med mange, ofte søfyldte huller udgravet ved vinderosion, 3) det midtsibiriske højlænd ml. Jenisej og Lena (300-600 m h.), 4) Bajkal-Stanovoj højlændet ml. Lena og Amur med Bajkal-bjergene og Baj- kal-søen, 5) Amurlændet (sletterne omkr. Amur og Sitoha-Alin kæden langs Tatar. Strædet) og 6) NØ-Sibiriens bjerge (bl. a. Verhojansk-bjergene og Kamtjatkas bjerge). - *Klima*, S har en båd lang og kold vinter. 0°-isothermen for jan. løber så langt mod S som gnm. Krim, Kauka- sus og Turkestan. -5° 10°-isothermen passerer Leningrad, Moskva, Stalingrad- Aral-søen og Balhasj-søen. Næsten hele Sibirien har om vinteren > 20°; NØ-Sibi- rien er koldest med ~ 50° ved Ojmekon. - Sommeren i S er varm, men relativt kort p. gr. af den kolde vinter. På Moskvass bredde ligger sommertemp. på ca. 20°, ogden kaspiske lavning og Turan nr op på 25°-30°. En smal strimmel langs N-kysten har under 10° i juni og dermed polarklima. — Det meste af S-s nedbør kommer med vestl. vinde fra Atlanterhavet. Kun det østligste Sibirien vandes fra Stillehavet. Regnmængden af- tager derfor stærkt fra V mod Ø. Kun Vf. en linie gnm. Leningrad, Gorkij og Odessa samt ved Stillehavet er nedbøren så stor som i Danm.s tørreste egne (ca. 50 cm). Under 25 cm årl. nedbør har egne nær Polarhavet p. gr. af kulden og Kaspilav- ningen og Turan p. gr. af afstanden fra oceanet. Vinterens snefald er lille, men den lange, sammenhængende frost- periode får sneen til at blive liggende 5-9 mdr. i Sibirien og 3-6 mdr. v. f. Ural ind i Ukraine, De Baltiske Lande og Hviderusland. - *Plantevækst*. Længst mod N (N f. 10°-isothermen for juli) fin- des et uopdyrket tundra-bælte. S f. tundraen følger *nåleskoven* til ca. 55°- 60° n. br. Bet. skovbrug og tømmerhugst især ved floder og kanaler. Store stræk- ninger er bundfrosne, jorden tør kun overfladisk op om sommeren, og vej-, kloak- og husbygning besværliggøres. *Løvsikoven* strækker sig ind fra V-Eur. ml. Østersøen og Karpaternes nordfod. Bæltet smalter til mod 0 for helt at høre op i Midt-Ural. De vigtigste træer

RSFSR (dannet nov. 1917)	16 907 380 km ²	109 905 000 indb.
Ukraine (dannet dec. 1917)	587 120	40 548 000
Hviderusland (dannet 1919)	215 000	9 400 000
Azerbajdzjan (dannet 1920)	85 500	3 210 000
Georgien (dannet 1921)	75 300	3 577 000
Armenien (dannet 1920)	29 900	1 282 000
Turkmenistan (dannet 1925)	484 700	1 254 000
Uzbekistan (dannet 1924)	410 500	6 282 000
Tadzjikistan (dannet 1929)	142 300	1 485 000
Kazakhstan (dannet 1936)	2 738 700	6 146 000
Kirgisistan (dannet 1936)	201 600	1 495 000
Karelsk-Finske Rep. (dannet 1940)	178 500	500 000
Moldav-Rep. (dannet 1940)	33 700	2 400 000
Litauen (dannet 1940)	62 550	3 032 000
Letland (dannet 1940)	64 630	1 765 000
Estland (dannet 1940)	46 200	987 000
S.	22 263 580 km ²	193 268 000 indb.

er eg og fyr, desuden findes lind, ask og elm; bøgen findes kun på Krim og i Kaukasus, hvor vinteren ikke er for hård. *Græssteppen* findes, hvor nedbøren er for ringe til skov (fra Ukraine (S f. Kijev-Harkov) gnm. S-Sibirien til Mongoliet) og i den lavere del af adskillige bjerge i Centralasien. I græssteppen kan der dyrkes hvede og byg uden vanding, og i den fugtigste del tillige majs og sukkerroer. *Buskstetter* dækker den Kaspiske lavning og hele Turan. Kun langs floderne, der kommer fra bjergene, og som alle ender i saltsøer el. -sumpe, er der sammenhængende plantevæxt og mulighed for anlæg af oaser. Egl. *ørkener* findes kun i Turan.

Befolking. I S er klimaet langt mere end trænet en begrænsningsfaktor for befolkningens udbredelse. I de om sommeren kolde egne N f. ca. 60° n. br. og i Turans tørre stepper er der under 1 indb. pr. km², og det samme gælder højlandene i Ø-Sibirien. Mere end 25 indb. pr. km² findes næsten kun i det regnrige, sommervarme område i firkanten ml. Leningrad, Sverdlovsk, Rostov og Odesa. Folketætheden er særlig stor i et bælte fra Ukraine mod Moskva. 1926-39 steg folketallet med 23,5 mill. el. 16%. I 1939 var 63% under 30 år. Bybefolkning udgjorde i 1939 33%; 82 byer havde 1939 over 100 000 indb. - Størstedelen af folket tilhører den europæiske race; kun langs Det Arkt. Hav, i Turan, i Centralasiens bjerge og i Ø-Sibirien er en større del af befolkningen af mongolid el. blandet race. Der tales 169 forsk. sprog tilhørende talrige sprogætter. I 1939 taltes 14 sprog af over 1 million mennesker: storrussere (99,0 mill.), ukrainere (28,1), sovjetrussere (99,0 mill.), ukrainere (28,1), hviderussere (5,3), uzbekere (4,8), tatarer (4,3), kazahere (3,1), jøder (3,0), Azerbajdjan-tatarer (2,3), georgiere (2,2), armeniere (2,2), mordviner (1,5), tyskere (1,4), tjuvasjer (1,4) og tadjikere (1,2). Efter 1939 overstiger antallet af ester, letter, litauere, polakker og rumæner (moldavere) også 1 mill. I 1939 kunne 81,2% læse og skrive; af de mere end 50 årige dog kun 40,9%. Landbruget er hovederhverv; i 1939 var 32% by- og landarb., 17% by- og landfunktionærer og 45% kollektivbønder (enkeltpersoner udgjorde kun 1,8%). - **Mønt.** rubel = 100 kopeker. - **Mål og vægt.** Metersystemet (indført 1927). Gf. russ. enheder: 1 verst (1066,8 m) = 500 sajen à 3 arsjin à 16 versjok; pud (16,38 kg); vedro (12,3 l); desjatina (1,0925 ha). -

Erhverv. Landbrug. Af S-s ca. 2200 mill. ha var i 1945 ca. 1100 mill. skov, 290 mill. græssenge, 150 mill. agerjord, 10 mill. haver, 350 mill. tundra og 300 mill. busksteppe og ørken. Pr. indb. er opdyrket omt. 1 ha, ligesom i USA (Danm. 0,7, Kina 0,2). Høstudbyttet pr. ha svinger i de tørre egne stærkt med den fra år til år meget varierende nedbør. Fra gi. tid findes vandede oaser langs Turans randbjerge, langs floderne Amu-Darja og Syr-Darja i Turan samt N og S f. Kaukasus. I de samme områder er der i de seneste år fuldført store vandingsanlæg (bl. a. i Fergana-bækkenet 1939-40). Dæmninger over Volga (bl. a. ved Kujbysjev) vil skaffe en sikker høst i de til tider alt for tørre egne ved nedre Volga. Landbruget er organiseret i kollektivbrug (kolhoz) og statsbrug (sovjettbrug), hvoraf de sidste især ligger i udkanten af dyrkningsområderne, hvor der er stor risiko for misvæxt (1941: 243 000 kollektivbrug på gnstl. 480 ha og 3961 statsbrug på gnstl. 2620 ha). Landbruget mekaniseres i stigende grad (1941: 7/8 mill. traktorer, 150 000 mejetærskere og 200 000 lastbiler). Maskinerne betjenes fra statens maskin- og traktorstationer (MTS) af en stab på 1,4 mill. mand. Af et kornareal på ca. 110 mill. ha dækker hveden 400 mill. ha, især i græssteppeegnene. Hveden når mod N til Leningrad og Gorkij; mod V dyrkes vinterhvede, medens sommerhvede dyrkes 0 f. Volga p. gr. af vinterkulden. Det stadig stigende forbrug af hvede har formind-

sket eksporten stærkt. Et bælte med rug som dominerende kornart fortsætter øst på fra Polen, til dels sammen med det sandede israndsområde og løvskoven. Nordligere findes et byg-havre-bælte, hvor 6-radet byg går nordligst. Majs trives bedst i græssteppens fugtigere del i Ukraine og ved Kaukasus, samt vandet i Turans oaser. Den totale kornhøst ligger på ca. 130 mill. t. - **Tekn.** planter optager ca. 12 mill. ha. Bomuld dyrkes med vanding i Turan, S og N f. Kaukasus, på N-Krim, ved Volgas delta, ved Kubans munding, og i Ukraine til 48° n. br. 1941-42 var høsten 870 000 t bomuld og 1 870 000 t frø (S er næsten selvforsynende); i 1945 var bomuldsarealet 2 mill. ha. S er verdens 3. største bomuldproducent. Hør tæller det kølige klima mod NV, og S er verdens største høravlner. Hamp dyrkes S f. hørrer, især i et bælte Kijev-Gorkij. Solsikke er den vigtigste olieplante; den lykkes bedst i de tørre steppeegne omkr. nedre Volga, i Kaukasuslandet og i Ø-Ukraine. Sukkerroer dyrkes på overgangen ml. løvskoven og græssteppen i N-Ukraine, ved Kursk og Voronezj, og med vanding ved nedre Volga, ved Kaukasus, i Turan og i Amurlandet. I 1941-42 blev der prod. 2,14 mill. t sukker (S er verdens største producent af roesukker). Kartofflen er alm. udbredt. Ved østenden af Sortehavet dyrkes te, og, ligesom på Krim og i Turans og Kaukasusens sommervarme oaser, druer, oranger, citroner, ris, melon, fersken, abrikos og tobak. Der høstes ca. 25 000 t te og omkr. 600 mill. oranger på enh. ca. 50 000 og 20 000 ha. - **Kvæg-avl** er bl. a. af klimatiske grunde ikke så udviklet som agerbruget. Staldfodringen er absolut nudv. i den lange, kolde vinter, og da midt- og efterommeren er tør i steppen, er det også svært at skaffe foder her på denne årstid. Kvæget er bedst udviklet inden for linien Leningrad-Gorkij-Kijev og langs den transsib. bane. En bet. færeaavl foregår bl. a.

i Stepperne. (Uldproduktion i 1941: 154 000 t). Svin holdes især i Hviderusland og Ukraine. Før 2. Verdenskrig fandtes ca. 100 mill. får, 65 mill. stk. hornkvæg og 30 mill. svin. - **Skovbrug.** Udnyttelsen af nåleskovsbæltets træmasser hæmmes stærkt af transportvanskeligheder. Tømmeret flødes til eksporthavnene Leningrad, Arhangelsk m. fl. De sibiriske nåleskove udnyttedes kun lidt p. gr. af den afsides placering. En del tommer eksporteres dog nu over Igarka ved Jenisej gnm. Det Arkt. Hav, hvor en klimaændring i løbet af de sidste 50 år har muliggjort sejls med alm. skibe i sommermånederne.

Minedrift. De vigtigste brændselstoffer i S er kul, olie, træ og tørv med enh. 70, 12, 12 og 6% af energiprod. Kulfelterne er vel fordelt over landet: S f. Donets i Ukraine (Donbass; vigtigste produktionssted), S f. Moskva (brunkul; til elektricitetsværker), ved Petjora, Midt-Ural (brunkul, ved Tjeljabinsk), Karaganda i N-Kazakhstan, Kuznetsk-bassin (næstvigtigste felt) i det syd. Midt-Sibirien, Minussinsk V f. Irkutsk, ved Vladivostok og visse steder i 0- og N-Sibirien. I 1940 blev der brudt 166 mill. t kul (deraf Donbass 90 og Kuzbass 20 mill. t). - **Olie** findes ved Kaukasus (Baku, Groznyj, Majkop), ml. Midt-Ural og Volga (Det andet Baku), ved Kaspiahavets Nkyst (Emba), på N-Sahalin, nær Petjora (Uhta), Nordvik V f. Lenas munding i Det Arkt. Hav, på Kamtjatka og ved Karpaternes nordfod (Boryslav). Felterne ved Kaukasus og ml. Volga og Ural er de vigtigste. I 1947 var olieproduktionen 27,1 mill. t. - **Jernmalm** findes ved Krivoj Rog i Ukraine (halvdelen af prod.), i Ural ved Magnitogorsk og Nizjnij Tagil), ved Kertj på Ø-Krim, S f. Kuzbass i Sibirien, ved Karaganda i Kazakhstan (fundet under 2. Verdenskrig), ved Kursk og S f. Moskva. I alt blev der for 2. Verdenskrig udvundet 25-30 mill. t jernmalm årl. - **Manganmalm** findes ved Nikopol i S-Ukraine, i Georgien, i Ural og ved Krasnojarsk i Sibirien. I 1941 blev

udvundet 1,3 mill. t manganmalm, og S var verdens største producent. - **Kobbermalm** udvindes i Kazahstan ved Balhas j-Søen (100 000 t). Bly og zink findes ved Dzauzdjikau (N-Kaukasus), Ridder (Altaj) og i Ø-Sibirien. - **Aluminiummalm** findes ved Tihvin 0 f. Leningrad, ved Kabakovsk i N-Ural, og på Kola-Halvøen (malmen udsmeltes ved vandkraftværker). Prod. erca. 100 000 t metal. Endv. udvindes nikkel (Norilsk nær nedre Jenisej, og på Kola-halvøen), guld (verdens næststørste producent; Ø-Sibirien), platin, krom, wolfram, molybden, vanadium og antimon. Fra 1943 udvindes kobolt i Ural. På Kola-halvøen er der store apatitlejer (til fosfatgødning) med nefelin (til aluminium); i N-Ural findes kaliejer, i Midt-Ural asbest og magnium. Endv. er der rigelige forekomster af salt, kaolin, lerjord, kalksten.

Indstri. S-s industri lægger vægten på fremstilling af produktionsmidler. Industriens tyngdepunkt flytter, bl. a. af strategiske grunde, langsomt østpå, og Ural og Midtsibirien får stigende bet. Jernindustriens prod. er stadig stigende, og i 1940 blev der prod. 15 mill. t råjern og 21 mill. t stål. Det vigtigste område er Donbass (med bl. a. byerne Stalino og Makejevka), som også leverer kul til jernindustrien i byerne Krivoj Rog, Zaporozje, Dnjeprpetrovsk, Stalingrad, Zjdanov Dneprdrerzjinsk og Kertj, Moskva, Tula og Lipetsk har også stålværker. Ural-Bjergene rummer det næstvigtigste jernindustriområde med bl. a. byerne Sverdlovsk, Magnitogorsk, Nizjnij Tagil og Tjeljabinsk. Et tredje jernudmeltningsområde er Kuzbass 5 f. Novosibirsk. De største byer her er Stalinsk, Kemerovo og Prokopyevsk. Prod. er omt. som i Ural. Endelig udsmeltes det jern i Komsomolsk (Ø-Sibirien), Tasjkent, Karaganda og i Georgien. I tilknytning til jernudmeltningen findes korn. industri (koks, tjæreprodukter, gas, kunstgødning osv.). Den videre forarbejdelse af stålet er, p. gr. af

det mindre kulforbrug, mere jævnt fordelt. Jernbanemateriel fremstilles i Vorosjilovgrad, Lugansk, Dnjeprdrerzjinsk og Nizjnij Tagil; der er store maskinfabrikker i Moskva, Leningrad, Harkov, Kramatorsk, Sverdlovsk; biler fabrikeres i Moskva, Gorkij, Jaroslavl, Leningrad, Tjeljabinsk, Harkov og Stalingrad; traktorer fremstilles i Harkov, Stalingrad, Tjeljabinsk; mejetærskere i Rostov, Saratov og Kirovo. Flodskibsværfter findes bl. a. i Kijev, Gorkij, og værfter for søgængende skibe i Nikolajev, Leningrad og Vladivostok. - **Træindustrien** ligger især i nåleskovsbæltet og spec. hvor floder og baner mødes, samt i udskibningshavnene. - **Bomuldindustrien** er dels placert, hvor der er rigelig arbejdskraft og stort marked som i Leningrad, Moskva og Ukraine, og dels i byerne i bomuldsgegnerne i Kaukasien og Turan. - **Kodkønserves** og hvedemel fremstilles spec. i steppebyer som Saratov, Petropavlovsk, Novosibirsk; sukkerindustrien ligger i N-Ukraine og N derfor, og fiskekonserves fremstilles i Astrahan, Mürmansk, Vladivostok og på Kamtjatka.

Trafik. For transporten af råstoffer, industrivarer og mennesker er jernbanerne det vigtigste transportmiddel. Flodtrafikken og sejlsjæden på søruten N om Asien hæmmes af isen i den lange vinter, og antallet af biler og længden af de gode veje er endnu ringe i forhold til areal og folketal. I 1945 var der 115 600 km jernbane, deraf 30% dobbeltspor C/4 af USAs, men alligevel nr. 2 i verden), ca. 2500 km er elektrificerede. 0 f. Volga er der fl. 0-V- end N-S-gående linier. Sibiiriens hovedbane er den transsibiriske bane, der ender i Vladivostok. Ved Turksib-banen og ved banen Moskva-Saratov-Aralsoen-Tasjkent er Turans oaseområder forbundet med det øvrige land (færger Krasnovodsk-Baku). - **Floderne** havde i 1938 kun 1/6 af al godstrafik, og deraf var tømmer over halvdelen. Volga har halvdelen af flodtrafikken, nr. 2 er Svir-Neva. De store sibiriske floder har mindre end 10% af den lokale trafik. Vigtige kanaler er

Maria-kanalen (Volga-Leningrad), Moskva-Volga-kanalen og Østersø-Hvidehavskanalen. - Søgende trafik er af stor bet. på Sorte- og Kaspihavet, men mindre på Østersøen, Arktiske Ocean og Stillehavet. Handelsflåden var 1948: 2,1 mill. tons. Den søgende forbindelse "V-0 går via Suez (21 200 km), Panama (22 700 km) el. ad den nordl. sørute N om Asien (10 900 km). Den nordl. sørutes bet. er stigende, og Sibirien eksporterer en del tømmer o. a. denne vej. De største havne i S er Leningrad, Murmansk, Arhangelsk, Riga (alle har tømmereksport), Odessa, Rostov (korn), Batumi (olie) og Vladivostok. Af disse er Murmansk og Batumi altid isfri. - Lufttrafikken er i stadig, stærk udvikling. - *Udenrigshandel.* I årene før 2. Verdenskrig importerede S maskiner, værktøj, kobber, aluminium, materiel til olieboring og olieledninger, råbomuld og gummi. Der blev eksporteret tømmer, mangan, skind, antracit, asbest, gødningsstoffer og noget olie og hvede. Pr. indb. er udenrigshandelen den mindste i noget civiliseret land (6 kr. pr. indb., mod USA 85 og Danm. 401).

Forfatning og forvaltning. Statsordn. hviler på forfatn. af 1936 (m. senere ændringer), if. hvilken S er en socialist. stat, hvis grundlag er sovjetterne, der er opstået ved arbejdernes og bøndernes overtagelse af den ubeskårde magt. S dannedes 30. 12. 1922 som union af 4 sovj.rep. (den russ., ukrainske, hvide-russ. og transkaukasiske). Unionen opdeles polit. efter nationaliteter og består nu af 16 unionsrep. Den lovgivende magt for hele S er hos S-s Øverste Sovjet, bestående af 2 kamre: Unionssovj. (1 deputeret for hver 300 000 indb.; i 1946: ca. 670 medl.) og Nationalitetssovj. (valgt af unionens medlemsstater og -områder med 25 deputerede fra hver unionsrep., 11 fra hver autonom. rep., 5 fra hvert autonomt område, 1 fra hver nat. kreds; i 1946: ca. 630 medl.). Valgperioden er 4-årig, medl. samles et par uger 2 gange årl. i Moskva. Begge kamre har loviniciativ; kan enighed ikke opnås, udskrives valg. Valgretsaldre: 18 år. valgbarhedsalder 23 år. Valgene er alm., lige, direkte og hemmelige (for 1936 havde gejstlige, tidl. aristokrater, rige købmænd, kulakker o. lign. ikke valgret), valgdeltagelse 1945: 99,2%. Kandidatopstilling foretages af »det arbejdende folks almene organisationer«: Det Kommunist. Parti, fagforen., kooperativer, ungdomsorg., kulturelle foreninger. Det centrale reg.sorgan er det af øverste sovj. valgte præsidium (efter marts 1946 32 medl.: 1 medl. f. hver af de 16 unionsrep., 15 andre og en sekretær). Præsidiat er ansvarligt over for øverste sovj., men har meget vidtgående fuldmagter. Højeste eksekutive og admin. organ er det af sovj.s øv. råd valgte ministerråd (før 4. marts 1946: Folkekommisærernes Råd). Højesteret vælges af øverste sovj. for 5-årig periode. Unionsrep., autonome rep., autonome områder og kredse har styre af lign. form som hele unionen. Navnlig unionsrep. har vidtgående selvstyre (undervisning, soc. forsyng m. m., fra febr. 1944 også ret til egen hær og diplomat. repr.). En særstilling indtager Det Kommunist. Parti, der har en lign. organisation som selve unionen.

Hæren. Alm. værnepligt efter lov af 1. 9. 1939 fra 18. til 50. leveår (under 2. Verdenskrig udstrakt til 16.-55. år). Tjenestepigten omfatter en forberedende uddannelse fra 15. til 18. leveår. Varigheden af første uddannelse under fanerne er: i hæren menige 2 år, underofficerer 3 år; i flyvevåbnet, kystartillerier og flåden for menige og underofficerer henh. 3, 4 og 5 år. De fleste går derefter til reservens 1. hold, de øvrige (fritagne el. uegnede til våbentjeneste) til dens 2. hold, men begge står i reservens 1. klasse til 35. leveår, i 2. klasse 36.-45. år og i 3. klasse 46.-55. år. I 1. klasse skal de to hold møde til henh. 6 og 9 genindkaldelser à 2 måneder. Under 2. Verdenskrig talte de væbnede styrker til 22 mill. mand.

Kirken. I 10. årh. indførtes ortodoks kristendom til Rusl. gnm. de nord. vikingefyrster i Kijev. 1589 oprettedes det russ. patriarkat i Moskva. Under Peter den St. afskaffedes patriarkatet (1721) og erstattedes af Den Hellige Synode under tsaren (repr. af en overprokurør). Kirken blev et redskab til rel. og politisk undertrykkelse. Mange skoler opstod. Ved revolutionen 1917 skiltes kirken fra staten, og patriarkatet genoprettedes. Kirken mistede sin ejendoms, og en heftig antireligiøs agitation satte ind. 1922-23, 1929-30 og 1937-38 skærpedes den antikirk. holdning, første gang fordi kirken ikke ville sælge sine skatte (derib. hellige kar) til lindring af hungersnøden, anden gang fordi den tog stilling mod kollektiviseringen, og tredje gang fordi præsterne opfattedes som spioner. Under 2. Verdenskrig viste kirken, der allerede 1923 og 1927 havde erklæret sin loyalitet, sig helt at stå på regeringens side, og 1944 valgtes den fra Leningrads forsvar berømte Alekzij til patriark. Mange klostre og inddraget kirkegods er tilbagegivet, teol. læreanstalter begyndt at fungere. Et stort kirke-møde i Moskva 1945 overværedes af repr. for de fleste ortodokse kirker og for S-regeringen. - *Skolevæsen.* Fra 1930 skolepligt fra 7. til 11. år, fra 1938 i byerne til 15. år. Statslig enhedsskole: Børnehave (3.-7. år), grundskole (7.-11.), ufuldstændig mellemskole (-15.), fuldstændig mellemskole (-18.). Desuden et tæt net af faglige uddannelsesskoler. Elevantallet i skolerne steg fra 8 mill. i 1914 til 32 mill. i 1939. Analfabetismen faldt fra 76% i 1897 til 18,8% i 1939. På landet fællessk., i større byer er kun grundsk. fælles. Sovjetskolen præges af opdragelse til samarbejde, selvstændighed og disciplin. Fritidsarbejdet spiller en stor rolle (børnebevægelsen: Unge Pionerer), 782 højere læreanstalter, hvoraf 29 fuldstændige univ. Alle der opfylder de stillede normer (ca. 90%) får statsstipendier.

Historie. S-Rusl. har altid tiltrukket indvandrere, især fra Asien. Efter skytterne, det kendteste af disse folk, fulgte i 3. årh. f. Kr. sarmaterne. I den gr. kolonitid slog også grækerne sig ned ved Sortehavets S-kyst, især ved Krim, hvor det bosporsanske rige blomstrede ved handels- og kulturforbindelser med Athen i 5.-3. årh. f. Kr. I 3. årh. e. Kr. trængte dernæst goterne ind i S-Rusl., senere fortrængt af hunnerne, hvis kæmperige brød sammen efter Attilas død 453. I de flg. årh. trængte slaverne ind i S-Rusl. De sad da formentlig allerede i V- og Midt-Rusl., mens deres besiddelse af S-Rusl. i den flg. tid anfægtedes først af avarerne, siden af chazarerne, begge asiat. folk. Fra 9. årh.s midte trængte de overvejende sv. varæger ind i S-Rusl., tog magten fra slaverne, der gav dem navnet rus, og dannede et rige fra Østersøen til Sortehavet. Deres første fyrste, Rurik (i Novgorod), døde 879, hans søn Oleg (Helge), der gjorde Kijev til hovedstad, angreb 907 Byzans. Varægerne slaviseredes efterhånden. Svyatoslav (d. 972) gjorde en ende på chazarernes rige og erobrede Krim, men led nederlag mod kejser Johannes I. af Byzans 971. Hans søn Vladimir I. (d. 1015) ægtede kejser Romanos 2. af Byzans' datter Anna og indførte 989 kristendommen. 1019-54 regerede hans søn Jaroslav I. efter hvis død riget opløstes ved delinger, og fyrsternes livgardister, bojarerne, udviklede sig til en dominerende godsejeradel. Allerede disse varæger havde måttet kæmpe med de asiat. petjener, i slutn. af 12. årh. trådte kumanerne i deres sted, som atter fulgte af Djengis-Khans mongoler, der 1240 havde erobret hele Rusl. og beherskede det til 1480 (Den Gyldne Hørde ved nedre Volga). De russ. fyrster blev sidende som vasaller, imod V dog faktisk uafhængige. En særlig metropolist for næsten V-Rusl. flyttede i beg. af 14. årh. til Moskva, og lille fyrse tydemme, som just ved denne tid begyndte en kraftig ekspansion, som samtidig med Den Gyldne Hordes

gradvise forfald efterhånden samlede hele Rusl. under sin ledelse. Allerede Dmitrij 4. Donskoj (1362-89) slog mongolerne ved Don; Ivan 3. erobrede Novgorod 1478 og gjorde 1480 ende på mongolervældet. - 1500-1613. Vasilij Ivanovic 1505-33, Ivan 4. d. Skrækkelige -84, Fjodor 1. (den sidste af Ruriks æt) -98, Boris Godunov -1605. Ivan 4. fastslog ved sejr over tatarerne i 1550erne Moskas hegemoni, tog 1547 tsartitel. Bojarerne trængtes tilbage, der knyttedes forb. m. V-Eur. Efter Ivans død lå magten hos Boris Godunov, som 1589 gjorde den russ. kirke uafhængig af Konstantinopel. I hans sidste år beg. opløsningsstid, bl. a. m. po. indfl. 1613-1796. Romanov: Mihail 1613-45, Aleksej -76, Fjodor 3. -82, Peter d. St. -1725, Katarina 1. -27, Peter 2. -30, Anna -40, Ivan 6. -41, Elisab. -62, Peter 3. 1762, Katarina 2. -96. Efter Romanovernes tronbestigelse 1613 genoprettedes indre ro, men Ingermanland måtte afstås til Sv., Smolensk til Polen. Krigene fortsatte dog til 1667, da Rusl. vandt Ukraine Øf. Dnjepir, Kijev og Smolensk. Med Peter d. St. kom efter søsteren Sofies styre 1689 en stor herskerpersonlighed til magten, V-eur. påvirkn. førte til kollegiesystemet, hvorved bojarerne svækkedes; tsaren gjorde sig til kirkens herre. Livl., Estl. og Ingermani, erhvervedes fra Sv. 1721 efter St. Nord. Krig, der rystede Rusl. og krævede mægtige ofre. Under de flg. herskere havde indvandrede tyskere stor indflydelse, men Peters politik videreførtes. Tyskervældet styrtdes 1741 af en nat. reaktion (Elisabeth). Rusl. deltog i preuss. Syvårskrig til 1762, da Karl Peter Ulrik af Románov-Holsten-Gottorp sluttede

fred m. Preussen for at gå mod Danm. Han styrtdes dog s. å. af Katarina 2., som svækkede Tyrk. (vandt landet ml. Dnjepir og Dneistr) og Polen (delingerne). Reformen i oplyst enevældes ånd fik ikke stor bet. - 1796-1917. Paul 1796-1801, Alexander 1. -25, Nikolaj 1. -55, Alexander 2. -1881, Alexander 3. -94, Nikolaj 2. -1917. - Paul vendte sig mod Frankr., men brød 1800 m. Engl.; myrdedes året efter. Alexander 1. sluttede fred og begyndte indre reformer (ministerier). Han indblandedes i Napoleonskrigene, men sluttede fred i Tilsit 1807 og gik med i Fastlandsspærringen, hvorefter Fini. (1809) og Bessarabien (1812) erobrede. 1812 afviste Rusl. Napoleons erobr.forsøg, fortsatte krigen til indtog i Paris 1814, vandt ved Wienerkongressen størstedelen af Polen, som 1815 fik en forfatn. Tsarens mysticisme førte til dannelse af Den Hellige Alliance m. Preussen og Østr., men hindrede forfatningsarb. og revol. bevægelser begyndte. Mod disse (Dekabristerne) for Nikolaj 1. hårdtfrem, og reformforsøg bragte ikke større resultater. Intervention til fordel for de ørønske grækere fra 1827 betingedes af ønsket om at besidde Donaumundingerne; det po. oprør 1831 kunstes, hvorefter forfatn. ophevedes, og Nikolaj støttede overalt det »legitime« (reaktionære) styre. 1841 lukkedes Dardanellerne for Rusl., hvorved det orientalske spørgsmål trådte i forgrunden, samtidig med at økon. mod-sættn. til Engl. og Frankr. på det tyrk. marked skærpedes. Spændingen uløstes ved Krimkrigen 1853-56, hvor Rusl. op-gav Donaumundingerne; Sortehavet neutraliseredes (til 1870). Russ. udenrigspolitik. vendte sig nu mod Asien, hvor der knyttedes forbindelse m. Jap. og Kina; Amurlandet og Sahalin erhvervedes; fremstod i Turkestan medførte eng.-russ. spænding (Indien). Indadtil gennemførtes store reformer: Livegenskabet ophevedes 1861 (for at skaffe industrien arbejdere), lokalt selvstyre (zemstvoer) oprettedes 1864 og jernbaneanlæg beg. Po. oprør 1863-64 bragte igen reaktionen frem, hvorefter eng. Liberale blev revolutionære. Rusl. hindrede ikke Tyskls. samling 1864-71, men ty.-russ. forståelse komlignedes ved Rusls. panslavistiske polit. på Balkan, der generede Østr.; Tyrkerkrigen 1877-78 bragte sejr, men intet større udbytte. For at imødegå den voksende

revol. bevæg. (nihilismen) forberedes en forfatn., men 1881 myrdedes tsaren, og Alexander 3. gik over til skarp reaktioner polit., der også ramte nat. og rel. mindretal. P. gr. af modsætningen til Østr. på Balkan og ty. agrarbeskyttelse gled Rusl. over mod Frankr. (alliance 1894). Nikolaj 2. fulgte indadtil samme kurs som faderen, men den voksende industrialisering gav socialismen større udbredelse, og den gærende uro udløstes i revol., da den østasiat. polit. brød sammen i krigen mod Jap. 1904-05. Oprørene sloges ned, men en forfatn. udstedtes 1906, og der indkaldtes en дума, som dog snart opløstes p. gr. af sine radikale krav. Først den 3. дума, der var valgt ved indskrænket valgret, kunne samarb. m. reg., og Stolypin søgte nu ved jordudskift. at danne en loyal klasse af storbønder. Balkanpolit. genoptoges efter den jap. krig, hvad der igen styrkede modsætn. til Tyskl.-Østr.; 1907 afsændtes forh. til Engl., som derefter sammen m. Rusl. og Frankr. dannede Triple-Ententen. Rusl.s indflydelse på Balkan styrkedes ved krigen 1912-13, og 1914 stillede Rusl., hvis militær- og transportapparat i de senere år var blevet stærkt udbygget (fr. kapital) sig på Serbiens side. Nederlagene i 1. Verdenskrig gav oppositionen fornyet kraft; marts 1917 udbrød revolution i Petrograd. - 1917-24. Dumaen oprettede en provisorisk reg., som endedes med arbejder- og soldaterrådene (sovjetterne) om tsarens afsættelse og dannelse af en reg. (Kerenskij), men forsøg på at fortsætte krigen mislykkedes, og 7. nov. (25. okt.) tog bolsjevikkerne magten, hvorefter en sovjetkongres valgte en reg. (Folkekommissærernes Råd) m. Lenin som formand. Dekreter om fred og bøndernes overtagelse af jorden udstedtes; 1918 nationaliseredes industrien. Ved Brest-Litovsk-Freden m. Tyskl. s. å. opgaves Fini., Polen, Estl., Letl., Litauen og Ukraine. Nov. 1918 rømmede Tyskl. dog Ukraine, Polens ekspansionsforsøg 1920 mislykkedes, og 1921 var de kontrarevolutionære »hvide« styrker og den allierede intervention nedkæmpet. Dec. 1922 sammensluttedes de forsk. sovjev. rep. til en union. Den p. gr. af krigenes gennemførte socialisering (Krigs-Kommunismen) modvirkedes af bønderne (kornaflevering), og fra 1921 gaves der privatkapitalismen et vist spillerum (Nep). - 1924-41. Efter Lenins død 1924 kom det til modsætn. ml. Stalin og Trotskijgruppen; 1925-26 måtte Trotskij vige. Fra 1928 ændredes den økon. politik, og radikal socialisering gennemførtes (femårspl.). Storbønderne og højreoppositionen (Rykov, Buharin) var mod dette, mens Trotskij fra udlandet ledede venstreopposit. mod Stalin. 1930 afløste Molotov Rykov som form. f. Folkekommissærernes Råd, og Moskva-processerne 1936-38 kvalte oppositionen fuldstændigt. Udadtil optoges 1921-24 dipl. forb. m. de eur. hovedlande, men Kominterns virke nærrede de kapitalistiske landes mistænksomhed, og 1927-29 brød Engl. med S (modsatn. i Kina). 1929-32 sluttedes venskabs- og ikke-angrebstraktater m. nabolandene og Frankr., m. Ital. 1933, og s. å. anerkendte USA S. Nazismens sejr 1933 nærmede V-magterne til S, som 1934 optoges i Folkeforb. 1935 sluttede Litvinov båndspagt m. Frankr. og Tyskl. og Cechoslov. i tilf. af angreb. Efter Tyskl.s indmarch i Cechoslov. og Münchenforliget 1938 afløstes Litvinov maj 1939 af Molotov som udenrigskommissær. 23. 8. sluttedes ty.-russ. ikke-angrebspagt. Efter krigsudbruddet besattes Ø-Polen (23. 9. 1939) og S overtog ml. støttepunkter i Randstaterne, mens forhandl. m. Tyrk. om Dardanellerne brød sammen, og kravet om Hangø først opfyldtes efter vinterkrigen m. Fini. 12. 6. 1940 besattes Bessarabien og N-Bukovina, og aug. s. å. optoges Estl., Letl. og Litauen i S. Økon. koncentrerede man sig om sværind. og transportvæsen. - 1941-47. 22. 6. 1941 angreb Tyskl. S, snart fulgt af bl. a. Fini. og Rumænien. Med Engl.

C. E. Soya. Paul-Henri Spaak.

sluttedes 13. 7. mil.alliance, som 26. 5. 1942 udvidedes til en 20-årig alliancetraktat, m. USA aftaltes gensidig hjælp. Aug. 1942 nåede de ty. tropper Kaukasus, men med kapitulationen i Stalingrad febr. 1943 var den ty. fremgang forbi. S-s still. ml. de allierede styrkedes, og venskabsforh. bekræftedes ved Kominterns opløsn. 22. 5. 1943. Derimod kølledes forh. til po. eksilreg.; S stilledes i st. po. nationalråd i Lublin, Sept. 1944 sluttedes våbenstilst. m. Rumænien og Bulg., som besattes, og m. Fini. S-s krav om fjernelse af det bælte af stater, som 1921 var oprettet ved dets V-grænse, knæstattes på Jalta-Konf. febr. 1945, hvor Engl. anerkendte Curzon-linien som Polens Ø-grænse (grænsetraktat 16. 8. s. å.). Samt. forpligtede S sig til at erklære Jap. krig senest 3 mdr. efter krigens afslutn. i Eur. 5. 4. opsagde S da ikke-angrebspagten af 13. 4. 1941, erklærede 8. 8. Jap. krig og besatte Kurilerne, Sahalin og N-Korea. Efter krigsafslutning i Eur. beherskede russ. hære Nordnorge, Bornholm, Cechoslov., Polen, Balkan undt. Grækenl., Ungarn, dele af Østr. og Tyskl. Trods militærets tilbagetrækn. fra Cechoslov., Polen, Bulg. m. fl. lande forblev landene 0 f. »jernetæppet« under sovj. indflydelse. Juni 1945 afstod Cechoslov. Karpato-Ukraine til S, og efter Potsdam-mødet overtog S østl. Østpreussen. Her ved er skabt en russ.orienteret østeur. zone, hvor antikapitalistiske reformer (jordudstykn., nationalisering) er gennemført. Bestræbelsen for at skabe tilsvarende sikkerhed mod S medførte, at S 19. 3. 1945 opsagde venskabsstraktat m. Tyrk. (af 1925) og krævede baser ved Dardanellerne, hvilket afvistes af Tyrk. S-s støtte af den azerbajdzjanske autonome medførte en russ.-iransk krise, som først løstes, da de russ. tropper, som siden 1941 stod i N-Iran, 4. 4. 1946 blev trukket tilbage. Samme politik gjorde sig gældende i Østen. 28. 8. 1945 sluttedes overenskomst m. den kin. reg. om baser i Port Arthur og Dairen, samt jernbanerettigheder i Manchuriet. Det Ydre Mongolias uafhængighed anerkendtes. Også de russ. krav på Svalbard jan. 1947 må ses i denne forb. Udenrigspolit. modsætninger (navnlig i Tyskl.) medførte en stadig skærpselse af forholdet ml. S og de Vestallierede; 1948 opstod uvenskab ml. S og Titos Jugoslavien, Berlin-blokaden 1948-49 fik ikke de vestl. magter til at vige, men bidrog til samling om Den Nordatl. Traktat. Efter omlægninger i den polit. og mil. ledelse foråret 1949 anlagde S en noget mindre skarp holdning mod vestmagterne. S led i 2. Verdenskrig umådelige tab af mennesker (af Stalin angivet til 7 mill.) og materiel; genopbygning ansløges 1946 til at vare 6-7 år. Udrens. af kollaboratører under krigen har fundet sted, særlig på Krim, som 27. 6. mistede sin selvstændighed som sovjev. rep. Fra 1946 (4. femårsplan) lagde genopbygning. beslag på S-s fleste kræfter. Dec. 1947 gennemførtes pengeombytning; samtidig ophævedes af rationering. 1948 overkred indstriproduktionen niveauet for 1940.

Sovjetunionens Helt, sovj. titel, indført 1936. Sovj.s højeste udmærkelse. Med titlen følger Lenin-ordenen.

sov'pre'n, syntetisk kautsjuk (kloroprenkautsjummi) fremstillet i Sovjetunionen.

sovs, da. stavemåde for sauce.

Soxhlet's apparat [zokslæt] (opkaldt efter den ty. kemiker Franz von Soxhlet

(1848-1926)), apparat til sterilisering af mælk til flaskeborn.

soya, anden stavemåde for soja.

'Soya, Carl Erik (f. 1896), da. forfatter. Med *Den Leende Jomfru* (Kgl. Teater 1930) og *Parasiteterne* (opf. 1931) gennembrød som dramatiker; bl. hans senere stykker, hvoraf fl. utrykke, er en tetralogi, hvis enh. 1. og 4. del er *Brudstykker af et Mønster* (Folketeatret 1940) og *Frit Valg* (Arhus 1947); dets problem er tilværelsens mening el. meningsløshed. Eur. og arner, scener bl. a. erøbrød med det psyko-analyt. *Hvem er jeg?* (1932). Talr. andre stykker af satirisk karakter samt den talentfulde roman *Min Farmers Hus* (1943) minder om Gustav Wied, som S dyrker. Den fantast. satire *En Gæst* (1941) indbragte ham under besættelsen fængsel. (Portræt).

Soya Strædet [so:ja], jap. *Soya Kaikyo*, jap. navn på La Perouse Strædet.

Spa, belg. kur- og badested i Ardennerne SØ f. Liège. 9000 indb. (1949). Kolde, kulsyre- og jernholdige kilder, der anv. som drikke- og badekure mod anæmi, hjertesygdomme og gig. Konference i S juli 1920 fastslog tempo for ty. nedrustning og kullerverancer, men nåede ikke at afgøre erstatn.-problemet.

Spaak [spa:k], Paul-Henri (f. 1899), belg. soc.dem. politiker. Gik 1935 ind i van Zeelands samlingsreg., m. korte mellemrum (1937, 1939) belg. udenrigsmin. fra 1936, 1938-39 tillige forstemin.; flygtede maj 1940 m. Pierlot til London, tilbage sept. 1944. 10. 1. 1946 valgt t. formand for FN's generalforsamling, 1947-49 chef f. min. af soc.dem. og katolikker. 1949 formand for Europarådets rådgiv. forsamling. (Portræt).

Spaatz [spa:ts], Carl (f. 1891), USA-flyvergeneral. Generalstabschef f. USAs luftflåde 1941, kommanderede 1942-43 USAs luftstyrker i Eur., 1943 de allierede luftstyrker i N-Afr. og på Sicilien. Ledede fra dec. 1943 allier. luftangreb mod NV-Eur., 1945-46 luftstyrkerne i Stillehavet. Fra jan. 1947 øverskomsmand. f. hærens luftstyrker.

spa'deje-st'e'n [spadeje el. sebedeje, vistnok afledt af *Zebedeje*], gi. da. folkeligt navn for forstenede søpindsvin, hvortil har været knyttet forsk. overtro.

spadestørrer (Polyo*dontidae*), nøgne stør m. lang spadeformet snude. En art i N-Amer., en anden i Kina.

spadille [-dill(j)s] (sp. *espadilla*, af germ. *spata* kærde, sværd), i l'homme spar es (den højeste trumf).

spa'ga't (ital. *spaccare* kløve), dansestilling, hvorved skridtet rører gulvet med benene enten strakt ud til siderne el. det ene frem, det arrat tilbage langs gulvet. spaghetti [-'gecti] (ital.), tynde, trådformede macaroni.

'spahi el. sipahi (tyrk.), kriger (rytter); opr. navn på et tyrk. rytterkorps; bruges endnu om fr. afdelinger af indfødte ryttere i N-Afr.

Spalatin [f-'ti:n], Georg (1484-1545), ty. præst; spillede som Fred. den Vis af Sachsens hofpræst en bet. rolle i Reformationen, men trådte ikke offentligt frem.

'Spalato, ital. navn på byen Split, Jugosl.

spalier [-l'je] (*hal.spallier*, egl.: rygsted), opstilling særlig af soldater på linie ved optog forårløse folk tilbage; 2) d. s. s. espalier.

Spallanzani [-'tsani], Lazzaro (1729-99), ital. fysiolog, prof. i Pavia. Eksper. arb. over fødselse, respiration, befrugtning og regeneration.

spalt, betegn. for spaltet læder.

spaltflader, glatte, plane flader, der opstår i bestemte retninger i mange krystallinske stoffer, når de slås i stykker.

spaltefrugt, frugt dannet af en støvvej, som ved modenheten deler sig i fl. nødagtige delfrugter, f. eks. hos skærmplanterne.

spalteklap, lang, smal klap anbragt langs forkanten af en flyvemaskines bærelan. Ml. forkanten og den ved normal hastighed tæt tilsluttende s åbnes ved langsom flyvning en spalte, der bevirker, at bærelanet bevæger sin opdrift selv ved meget lav hastighed, således at tilsluttet stal-

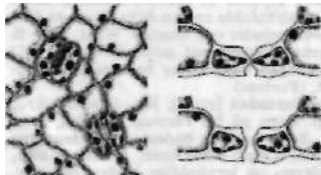
ling undgås, s. der blot findes på små maskiner, ses nu kun sjældent.

spaltelighed, egenskaben hos et krystal-linsk stof at kunne danne spalteflader.

spaltelukker, fot. lukker. En spalte af variabel bredde kører hastigt forbi den fot. plade umiddelbart foran denne.

spaltemaskine anv. i læderindustrien til spaltning af læder v. hj. af en roterende kniv; herved fås kød- og narvspalt.

spalteåbninger, bot., åbninger på blade og grønne stængler begrænset af 2 læbeceller med grønkorn. Læbecellerne kan regulere spaltens størrelse og derved

T. v. hud med spalteåbninger, I. h. lukket og åben spalteåbning i tværsnit.

vandfordampningen, luftadgangen og kulsvæmsillimationen, s findes i størst tal på bladets underside, på llydeblade dog på oversiden; 50-1000 pr. mm². Når s lukkes i tørke, standser fotosyntesen næsten helt.

spaltningslove, de regler, som kendetegner egenskabers nedarvning, de såk. Mendelske love.

spån [spån] (eng: et spand), eng. længde-mål = 9 inches = 22,86 cm.

Spandau [ˈʃpandau], vestlig bydel i Berlin, ved Sprees udløb i Havel; indlemmet i Berlin 1920; 162 000 indb. (1947).

Spandemager, *Hans Olufsen* (d. 1571), da. reformator; opr. munk, mødte Reformationen i Haderslev 1527, organiserede den i Malmø fra 1528, 1536 sognepræst ved Lunds domkirke.

Spandet [ˈspanat], Mels Møller (1788-1858), da. embedsmand, assessor i lands-overretten i Kbh. 1820-58. Knyttet til Grundtvig; folketingsmand 1849-53, forelagde 1850 trosfrihedsforslag, der vakte heftig modstand, men hvis tanker siden realiseredes (ophævelse af dåbs-tvang, borgerligt ægteskab).

spandkædemaskine, gravemaskine m. spandkæde.

spandkørsel, i alm. kørsel med 4 el. fl. heste. 4 heste køres alm. fra bukken. Ved 6- og 8-spand køres alm. de 4 el. 6 bedste heste fra bukken og de 2 forreste, forløberne, af en spandrytter på den nærmeste forløber.

spang, ginord. betegn. for 1) smal metal-plade el. spænde, 2) smal gangbro over vandløb; begge bet. findes i folkeviserne og i nyere romantisk digtning.

Spangenberg [ˈʃpɪŋfɔnbɛrk], *August Gottlieb (1704-92), ty. hermhutisk teolog, fra 1733 brødrenehedens visitator og repr. verden over. Skrev Zinzendorfs biografi og brødrenehedens dogmatik (*Idea fidei fratrum* 1779).

Spang-Hanssen, *Esbern* (f. 1884), da. filolog, fra 1931 kontorchef i Carlsberg-fondets direktion, fra 1919 form. for Filologisk-Hist. Samfund, fra 1916 redaktør af *Studier fra Sprog- og Oldtidsforsk.*

Spangsbjerg Forsøgstation ved Esbjerg, under Statens Forsøgsvirksomhed i Planiekultur, er oprettet 1908. S arbejder med havebrugsafgrøder og navnlig med foredling.

spanhammer (første led af ty. *spannen* spænde), hammer til retning af plader.

spaniel [ˈspɑnʃɪl] (eng., af fr. *espagnol* spansk), opr. sp. jagthunderede. Lav-benede, langhårede. Hertil cocker s og springer s.

Spanien sp. *España* [æˈspɔnja], stat i SV-Eur. på Pyrenæerhalvøen, omfatter også øgrupperne Balearerne og Pitiuserne i Middelhavet, De Canariske Øer samt Ceuta, Melilla m. i Marokko. 506 487 km². 27 729 000 indb. (1948). - Største byer: Madrid (hovedstad), Barcelona, Valencia, Sevilla, Malaga. - Sp. besiddelser: Sp. Marokko, Sp. Sahara

og Sp. Guinea. - *Grænser og kyster*. Pyrenæerne danner en naturlig grænse mod Frankrig. Grænsen mod Portugal er kun stedvis langs floder baseret på naturlige skillelinier. Ved den nordl. Atlanterhavs-kyst afgiver fjorde gode havne, navnlig mod NV. Den sydl. Atlanterhavs-kyst er kun tilgængelig for skibe gnm. de dragt-formede flodmundinger. Langs Gibraltarrædet og Middelhavet indtil Kap Nao en overvejende klippe- og havnerig kyst, som nordl. afløses af sandede kyststrækninger. - *Terræn*. Kernen i det sp. terræn er den store indre højslette (Mesetaen). Den begrænses mod N af De Cantabriske Bjerger (2678 m) langs Biscaya-bugten, mod NØ af De Iberiske Bjerger (2315 m) og mod S af brudranden Sierra Morena. På højsletten ligger De Castilianske Skillebjerger, der deler Mesetaen i to dele, mod N Den Gammelcastilianske Højslette, mod S Den Nycastilianske Højslette. S f. Sierra Morena ligger Spaniens eneste større lavland, Den Andalusiske Slette omkr. Guadalquivir. Sletten begrænses i S af Den Bætsiske Cordillere, hvis højeste parti er Sierra Nevada (3481 m). Omkr. Ebro ligger Den Aragoniske Slette, skilt fra Middelhavet ved De Catalanske Bjerger (1734 m) N f. Ebroens nedre løb. - Spaniens inddeling i *landsdele* (Regioner) er til en vis grad begrundet i terrænet. Mod Biscaya-bugten grænser fra V mod Ø Galicien, Asturien, Gammel-Castilien og de baskiske provinser, mod Middelhavet fra N mod S Catalonien, Valencia, Murcia, samt Andalusien, der tillige danner den sydl. Atlanterhavs-kyst. Nogle landsdele har ingen kyst, således langs Portugals grænse mod N Leon, mod S Extremadura, langs Pyrenæerne fra V mod Ø Navarra og Aragonien, centralt i landet Ny-Castilien. - *Geologi*. Det vestl. S er opbygget af eruptiver og sedimentær fra de ældste perioder indtil slutningen af jordens oldtid. I Ø- og S-Spanien dominerer aflejringer fra jordens middelalder og nyere tid. Hovedtrækkene af nutidens terræn opstod ved forskyndninger og foldinger i tertiærtiden. Aragoniens og Andalusiens sletter er sænkingsområder, sidstnævnte en udfyldt havbugt.

Klima. Nordkysten og Pyrenæerne har tempereret klima med nedbør til alle årstider, dog mindst om sommeren; Bilbao: Jan. 8,1°, aug. 20,5°, årlig nedbør 125 cm. De indre højsletter har barskere vinter, hedere sommer og mindre nedbør, der fortrinsvis falder om vinteren. N f. skillebjergene er klimaet temp., sydligere på overgangen til subtrop.; Madrid: jan. 4,3°, juli 24,3°, årlig nedbør 42 cm. Det sydl. og østl. S har i lavere egne subtropisk klima med tør sommer; Murcia: jan. 10,1°, juli 26,0% årlig nedbør 38 cm. Andalusien er om sommeren det hedeste sted i Europa. - *Plantevækst*. Den naturlige vegetation er de fleste steder indskrænket ved hugst, kreaturhold og opdyrkning. De Cantabriske Bj. bærer løvfældende skov (eg, kastanje, bøg), Pyrenæernes S-skråning sparsom trævækst (fyr, bøg, ask) el. krat. De Catalanske Kystbj. løvf. og stedsgrøn skov (kørke, stenege). Den Aragoniske Slette var oprindeligt steppe, Den Gammelcastilianske Højslette steppe el. lavt krat. Den Nycastilianske Højslette er mod Ø steppe, mod V delvis dækket af maki. De Castilianske Skillebjerger bærer nåle- og løvskov. I Den Andalusiske Slette træffes ved kysten sumpe og pinjeskov, i indlandet steppe med dværgpalmer (palmeheder). Den Bætsiske Cordillere bærer lavest maki, højere sparsom trævækst (fyr, kastanje, eg); skovgrænse ved ca. 2000 m.

Befolkningen er opstået ved sammen-smeltning af deopr. iberer med erobrerefolk som kelter, romere, germaner, arabere og berbere. Desuden indgår elementer af indvandrede fönikere, grækere, karthagere, jøder, negre m. fl. Navnlige arabere har præget kulturen, medens sproget er romansk undertagen hos baskerne, der stammer

direkte fra ibererne og har bevaret deres ældgamle tungemål. En national enhed udgør landet ikke. Hovedsproget er castiliansk; catalanerne taler et eget sprog, galicierne en portug. dialekt. De dybeste modsætninger er af økonomisk art, idet de konservative castilianeres interesse for et kraftigt centraltryk vanskeligst forenes med den økon. selvstændighed, der ønskes af randområderne, navnlig Cataloniens handels- og industridrivende befolkning. Befolkningstætheden er størst i kystegnene, for hele landet gnstl. 53 pr. km². 1943 var fødselshyppigheden 22,8‰, dødeligheden 13,2‰, fødsels-overskuddet følgelig 9,6‰.

Mønt: 1 peseta = 100 céntimos. *Mål og vægt*: Metersystemet og gi. sp. enheder, bl. a. quintal, libra, arroba, vara, fanega og tonelada.

Erhverv. *Landbrug* er den vigtigste næringsvej (Mellem- og Syd-S præges af storgodser, N-S af småbrug). 87,6% af landet er produktiv, hvoraf i 1941: Korn 14,3%, grønsager 2,6%, vin 3,0%, uldvar 4,3%, frugt 1,0%, brak 9,5%, udrykede græsange 48,7%. Hvede (3,6 mill. ha i 1943), byg og havre (1,6 mill. ha) dyrkes især på højsletterne, rug i det nordvestl. indland, majs i de nordvestl. regnrige kystegne og i det vestl. Andalusien, ris i de østl. deltaer (tilsammen 14 mill. ha.). Oliven dyrkes i alle subtropiske egne, apelsiner og citroner ved overrisling langs Middelhavskysten. Figen, mandler og vin er almindelig udbredt. Sukkerroer dyrkes bl. a. i Aragonien, sukkerør på syd-kysten. Ca. 15 000 km² kan kunstvandes, navnlig i Aragonien, på østkysten og i

de sydøstl. bjergegne. *Husdyravl*. 1943 havde S 602 000 heste, 1 119 000 muldry, 795 000 æsler, 4 152 000 køer, 4 974 000 svin, 6 109 000 geder og 23 489 000 får. *Skovbruget* leverer bl. a. kork. *Fiskeri* drives især på sardin, tunfisk og torsk. - *Minerdrift* (tallene fra 1945). Kul brydes langs N-kysten, i Sierra Morena og ved Valencia (12,1 mill. t inkl. brunkul), wolframalm i Galicien (292 t 1944; 2475 t), kalisalte ved Barcelona (0,7 mill. t), jernmalm og svovlskis langs N- og S-kysten og i V-Andalusien (2,6 mill. t), blymalm i Ø-Andalusien o. a. steder (39 400 t), zinkmalm langs N-kysten og ved Murcia (53 000 t), kviksølvalm ved Almaden i det sydl. Ny-Castilien (24 000 i 1944). - *Industri* drives især i kystegnene. Dens udvikling svarer ikke til de naturlige muligheder. Vigtigst er tekstilindustrien, der 1944 omfattede 2180 fabrikker med 161000 arb.; dens hovedsæde er Catalonien. Jern- og metalindustri drives fortrinsvis på N-kysten. Fiskekonservindustrien omfatter 1630 fabrikker med ca. 40 000 arb. Af væsentlig betydning er papir- og korkindustrien. *Trafik og handel*. 1941 havde S 120 000 km hovedvej og 17 428 km jernbane, hvoraf 12 955 km med bredspor. Sidstnævnte blev 1941 overtaget af staten. Handelsflåden var i 1948 på alt 165 000 t. S udfører apelsiner, citroner o. a. frugt, vin, malm og kork, men må indføre industrivarer, fødevarer og råstoffer til industrien, f. eks. bomuld. 1945 var eksportværdien 956 mill. guldpesetas, importværdien 628 mill. guldpesetas.

Forfaring. Siden Francos sejr 1939 styres S diktatorisk. 1942 oprettedes lovgiv. forsaml. m. det gi. sp. rigsdagsna vn cortes, bestående af højere embedsmænd, falangens nationalråd, samt repræsentanter f. erhvervsorganisationer og kommunalstyret, foruden nogle af reg. udnævnte medl. (i alt 438 medl., hvoraf 103 af falangens nationalråd). 1945 gennemførtes grundlov, der fastslog stærkt begrænset borgerlige rettigheder. 1947 gennemførte Franco efter folkeafstemm. nyordn., hvorefter S betegnedes som monarki; Franco fortsatte som statschef, men efter hans død el. afgang skal stillingen som statsoverhoved kunne overgå til kongeslægten. Ord. mødtes med protest fra tronprætendenten Don Juan.

Moalestok 1; 8000 000

Kort over Spanien og Portugal.

Hæren. Alm. værnepligt. Første tjenestetid under fanerne 2 år.

Kirken. Den kat. kirke må under Franco-styret opfattes som statskirke med økon. støtte fra staten, men med opdragelsesretten begrænset til rel. og moralsk område. 9 ærkebisper (den vigtigste i Toledo) og 61 bisper. Jesuitterne atter tilladt fra 1938. De 7000 protestanter lever under vanskelige kår. - Skolevæsen. Kun ca. 50% af børnene får under visn. 11 univ., hvoraf kun Madrids er fuldstændigt.

Historie. Rig forhist. kultur (Altamiragrotten's malerier fra stenalderen). Fønikerne knyttede tidligt forbindelser med det metalrige Syd-S (sølv, kobber, tin), hvor de grl. Cádiz og Malaga og handlede med »sølvriget« Tartessos. S-s befolk. bestod overvejende af iberer (fra N-Afrika), hvortil senere kom liguere og kelter N-fra. Fønikernes sp. kolonier overtoges senere af Karthago, der dog først efter nederlaget i 1. puniske krig udbyggede koloniriget til Ebro og grl. Cartagena (statholdere: Hamilkar 236-29, Hasdrubal -221, Hannibal -218 f. Kr.). Rom erobrede det karthagiske S 218-05, delte det i to provinser med hovedstæderne Tarragona og Cordoba, hver under en prætor (197), underlagt indtil 19 f. Kr. resten af S og oprettede en 3. provins Lusitania (Portugal). Det rige land romaniseredes hurtigt og leverede mange af kejsertidens mest frem-

stående romere (Seneca, Lucan, Martial Og kejserne Trajan, Hadrian og Theodosius den Store). 408 brød sveber og vandaler ind i S, sveberne dannede et rige i NV-S (til 585), vandalerne i det efter dem benævnte Andalusien, hvorfra de 429 gik over til N-Afrika. Fra 415 indvandrede vestgoterne, hvis konge Eurik (466-84) erobrede det meste af S. Byzans generobrede 554 Granada-området, mens kong Liovigild 585 erobrede sverbernes rige. De arianske vestgoter antog 586 katolicismen og assimileredes snart med den romanske befolk. Syd-S tilbageerobredes fra Byzans midt i 7. årh. Den Sidste vestgoter-konge Roderik faldt 711 i slaget ved Jerez mod araberne, som erobrede hele S. på nær nogle kristne smårige i Pyrenæerne. 755 grl. Omajjaden Abd-ar-Rahmán 1. et selvstændigt rige i S med Cordoba som hovedstad, 929 gjorde Abd-ar-Rahmán 3. det til et eget kalifat. S fik under kalifatet en økonomisk og kulturel blomstring. Fra N søgte man uden særligt held at tilbageerobre S. Karl den Store erobrede Ø-S ml. Pyrenæerne og Ebro (det sen. markgrevskab Barcelona), men kongerigerne Asturien (gr 925 León) og Navarra udrettede kun lidt, før Omajjaderne uddøde 1031. Just da havde Sancho den Store af Navarra forenet Leon og Navarra og erobret landet ned til Ebro. Ved hans død 1035 blev hans 4 sønner konger i henholdsvis Navarra, Ledn,

Castilien og Aragonien. Navarra mod N stod ikke i direkte forbindelse med maurerne og forblev derfor en dværgstat, Leon forenedes snart med Castilien, og Aragonien i 12. årh. med Barcelona, mens Portugal 1143 endeligt løste sig fra Castilien. Disse tre riger ledede i de flg. årh. S-s befrielse fra maurerne, der forgæves søgte at styrke deres stilling ved i 11. årh. at indkalde almoraviderne og i 12. almohaderne fra N-Afrika. 1111. årh. erobrede Alfons 6. af Castilien landet til Tajo, da han sandsedes ved nederlaget ved Zalaca 1086. I 1. halvdel af 13. årh. fulgte den store erobrerperiode, hvor Aragonien erobrede Balearerne og Valencia, Castilien Cordoba, Sevilla, Murcia og Cádiz og Portugal Algarve, så maurerne kun havde Granada igen (erobret 1492). Ved ægteskab ml. Ferdinand 2. af Aragonien og Isabella af Castilien forenedes de to lande 1479 til kongeriget S. Under Ferdinand (d. 1516) og Isabella (d. 1504) skabtes stærkt statsmagt i forståelse m. kirken. Syditalien erobrede 1501-03. Opdelingen af Amerika førte især efter 1545 vældige sølvmasser til S, gav S midler til stærk hær. Ved Ferdinands datter Juana's ægteskab m. Filip d. Smukke af Habsburg (i Castilien: Filip 1., d. 1506) gik tronens over til Habsburg. - Habsburgerne: Karl »5.« 1516-56, Filip 2. -98, Filip 3. -1621, Filip 4. -65, Karl 2. -1700, Ferdinands datter søn Karl 5. (i Spån. Karl 1.) mød-

tes med uvilje og oprør, skabte stærk centraliseret kongemagt og anså efth. S for sit hovedrige; sikrede S-s overmagt i Ital., men ruinerede finanserne ved langvarige krige m. Frankr. Førte ligesom sønnen Filip 2. ubarmhjertigt krig mod protestantisme, bevarede S rent katolsk. Under Filip 2. brød finanserne sammen, nordl. Nederlande løsrævede sig efter 1572, armada-angrebet mod Engl. 1588 mislykkedes; 1580 erobrede Portugal, 1571 blev tyrkerne slået v. Lepanto, men Holl. og Engl. tog i stigende grad verdenshandelen. Efter våbenstilstanden 1609-21 og fortsat krig måtte S 1648 anerkende nordl. Nederlendes uafhængighed, 1668 Portugals, efter at indblanding i 30-Års-krigen havde ført til katastrofe. Fra ca. 1640 var stormagtsstillingen tabt, erhvervslivet svækket, og styret havde ikke kraft til genrejsning, 1659 fik Frankr. Artois og Roussillon i Pyrenæer-freden, 1668 sydl. Belgien, 1678 Franche Comté, mens Engl. tog Jamaica. Da huset Habsburg uddøde 1700, udbrød Sp. Arvefølgekrig, der 1713-14 endte med S-s deling: Østr. fik de ital. besiddelser og Belg., Savoyen Sicilien, Engl. Gibraltar, mens Ludvig 14.s sønnesøn Filip af Anjou (i S Filip 5.) bevarede egl. S og kolonierne. - *Bourbon*: Filip 5. 1700-46, Ferdinand 6. -59, Karl 3. -88, Karl 4. -1808, Ferdinand 7. 1808 (Josef Bonaparte 1808-14), atter Ferdinand 7. -33, Isabella 2. -68; Amadeo af Savoyen 1870-73; republik -75; Alfons 12. 1875-85, Alfons 13. 1886-1931. S-s nedgang skyldtes dels krigene og finansmisären, dels den hæmning, adelfens og kirkens privilegier og pengekrav lagde på de produktive erhverv. I 18. årh. forsøgte en reformpolitik, der en tid genjeste finanserne og satte kirken under kontrol (Aranda, Floridablanca), men krigene fortsatte og soc. reform nåedes ikke. Karl 4. og hans ledende min. Godoy var afmægtige over for Napoleon, der 1808 satte sin Broder Josef på S-s trone. Kirken rejste folket til kamp mod fremmedherredømmet, og støttet af Engl. befriedes S, der 1812 fik fri forfatning. Ferdinand 7., der havde modarbejdet Godoy, modtoges m. national begejstring, men brød forfatn. og styrede m. hensynsløst despoti; revolution 1820 blev 1823 slået ned m. fr. hjælp, derimod rev Sydamer. og Mexico sig løs. 1833 blev Ferd.s umyndige datter Isabella 2. dronning efter faderens testamente, men onklen Don Carlos bækempede hende, støttet til reaktionære »Carlister«, indtil 1839. Efter langvarige borgerkrige m. lib. og kons. grupper styrede general Prim 1868 den udelige Isabella; men forsøg med fremmede konger mislykkedes, en republik svækkedes ved stadige partikampe; 1875 blev Isabellas søn Alfons 12. konge, og efter hans død styrede formynderreg. forfatningstro for Alfons 13. til 1902. Trods alle kampe udvikledes S kulturelt og økon. i 19. årh.; med voksende industri skabtes en arbejderbevægelse, skarpt revolutionær, i Barcelona anarkistisk. I Catalonien voksede stærk selvstyrebevægelse frem. 1898 mistede S Cuba, Puerto Rico og Filipinerne i krig mod USA. Under 1. Verdenskrig bevarede S fordelagtig neutralitet. Efter nederlag mod rikfabrykerne i Marokko indsatte general Primo de Rivera som diktator 1923-30; hans fald trak 1931 også kongens med sig. - *S som republik efter 1931*. Radikale og arbejderpolitikere forsøgte samfundsreform, men monarkisturo, catalanske selvstyrekrav og overgreb mod kirken skabte vanskeligheder; 1933 gik forsøgene på jordreform i stå under moderate ministerier (Lerroux). 1936 vandt radikale og socialistere spinkelt flertal ved valgene og dannede folkefrontregering; der opstod stærk uro bl. arbejderne, gensidige terrord Handlinger forekom ml. monarkister (og fascist) og socialist-anarkister. Juli 1936 rejste en officersgruppe, støttet af Mussolini, oprør, og trods stærk modstand i den sp. befolkning

især i byerne, sejrede den under ledelse af Francisco Franco i marts 1939 (se sp. borgerkrig); Vestmagterne havde ved forsøg på ikke-indblandingspolitik ikke hindret ty.-ital. støtte til Franco, men i vid udstrækning standstødte til folkefrontregeringen. Franco fik støtte bl. a. hos monarkister. Carlister og sp. fascistbevægelse Falangen. 1937 samlede Franco sine tilhængere i falangistisk enhedsparti, hvor Falangens opr. social-revolutionære program var neddempet. Efter sejren 1939 var åbenlys opposition umulig og Francos svoger Suñer (udenrigsmin. 1940-42) søgte tilknytning til Aksen; Franco angreb kommunisten voldsomt, men undgik brud m. Engl. og drejede efter 1942 mere og mere i retn. af Vestmagterne, der efter krigen undlod at sætte magt ind på at styrte det sp. diktatur.

spani'o'ler (sp. *español* spansk), 1) jøder, som efter Ferdinand d. Katolskes erobring af hele Spanien 1492 udvistes og slog sig ned i Tyrkiet o. a. lande i Orienten. Deres sprog er en blanding af sp., hebr., tyrk. m. v. (jfr. sefardim). 2) d. s. s. spaniere, spec. brugt om de sp. tropper i Danmark. 1808.

'Spannjeriske Legater (stiftet af skomagermester i Kbh. J. E. Spannjer (1784-1872)), oprettet 1872. Kapital ca. 3 mill. kr. Anv. til humanitære formål.

spansk-amerikanske krig 1898, udbrød, da USA sympatiserede med Cubas rejning mod Spån. Efter at USA-slagsskib »Maine« var sprunget i luften i Habana (næppe sp. mine, som påstået af amer.), stillede USA ultimatum til Spån. om anerkendelse af Cubas uafhængighed; efter sp. afslag og få måneders kamp besattes Cuba og Filipinerne. Ved fred i Paris dec. 1898 afstod Spån. Puerto Rico og Filipinerne til USA, mens Cuba blev selvst. republik under USAs protektion.

spansk-amerikansk litteratur. En egl. s. regner man først med efter det sp. Amer.s løsrivelse. Bl. de første digtere kan nævnes ecuadorianeren Olmedo (1782-1847). I slutningen af 19. årh. er der en rig blomstring i lit., betegnet bl. a. ved navne som Rubén Darío (fra Nicaragua), en af den sp. verdens berømteste lyrikere og epikerne Zorrilla de San Martín (fra Uruguay). I nyeste tid har Gabriela Mistral (Chile) gjort sig bekendt.

spanske arvefølgekrig, eur. storkrig 1701-13(14). 1700 døde den barnløse Karl 2. af Spanien efter at have testamenteret riget til Ludvig 14.s sønnesøn Filip af Anjou. Ludvig 14. accepterede testamentet i strid m. titl. eng.-fr. delingsaftaler. Da Ludvig lod fr. tropper besætte Belg. og syntes at ville overføre sp. handel til Frankrig, forbandt Vilhelm 3. af Engl.-Holl. sig med Habsburgerne i Østr., der krævede arven; hertil sluttedes Preussen, Portugal, Savoyen. Efter årelange kampe hævdede fr. tropper Spanien for Filip; men Østrig tog sp. besiddelser i Ital., og i Bayern (franskvenligt) og i Belgien slog Mariborough og Eugen af Savoyen Ludvigs hære (Hochstädt 1704, Ramillies 1706, Oudenaarde 1708, Malplaquet 1709). Det reddede Ludvig, at Tournai 1710 tog magten i Engl. og 1711 sluttede separatafred; endelig fred sluttedes i Utrecht 1713; Filip af Anjou (F. 5.) fik det egl. Spån. og kolonierne. Engl. fik Gibraltar (erobret 1704) og New Foundland, NovaScotia og Hudson Bay-landene, samt monopol på sp. negerhandel. Østr. måtte i Rastatt 1714 opgave Spanien, men fik Belgien, Milano, Neapel og Sardinien; Savoyen fik 1713 Sicilien, men måtte 1720 udveksle øen mod Sardinien.

spanske borgerkrig 1936-39. Efter valgsjef for folkefrontpartierne febr. 1936 med efterflg. uro og kirkeforfølgelser dannede kons. generaler (Sanjurjo, Franco) sammenslutn. i forståelse m. Mussolini og rejste 16.-17. juli 1936 oprør på De Canariske Øer og i Marokko, 18. 7. i Sevilla og Burgos. Støttet til ital. og ty. flyvevåben overførte Franco sine marokkanske styrker til Spån., beherskede Andalusien og fik aug. ved Badajoz' erobring forbind, med Molas styrker

mod N. Folkefrontreg., støttet af borgerlige radikale, af de indbyrdes uenige arbejderpartier og overvejende af catalanerne, hævdede Central- og Østspan.. det meste af Asturien og de baskiske provinser, men var ikke beredt på moderne krig og savnede officerer; Franco savnede tropper og havde det meste af befolkning mod sig, navnlig arbejderklassen. Senere, da Sovj. sendte hjælp, og fremmede frivillige kom til, fik republ. rejst en brugelig hær, men måtte gennemgående holde sig i defensiven.

Den fr. reg. (Blum) sympatiserede m. folkefronten i Spån., men kunne ikke tage krig mod Tyskl.-Ital. og fik aug. 1936 med eng. støtte gennemført aftale m. Tyskl. og Ital. om ikke-indblanding; den blev overtrådt konsekvent af Ital.-Tyskl. Fælles kystkontrol over Spån. forsøges apr.-sept. 1937. Den eng. reg. (Chamberlain-Eden) ønskede ikke folkefrontens sejr og håbede på forståelse m. Franco. Derimod fik vestmagterne i forening m. Sovj. ved Nyon-overenskomsten 14. 9.1937 standstød ital. ubådes torpederinger i Middelhavet. 1. 7. 1937 erklærede Mussolini, at Ital. fastholdt systemet med frivillige til støtte for Franco. Efter flyverangreb på ty. slagsskib »Deutschland« 29. 5. 1937 bombarderede det som havn byen Almería. Forhandlinger 1938 om tilbagebetaling af de frivillige førte ikke til noget.

Franco søgte efterår 1936 fremstød mod Madrid og nåede til udkanten af byen, men 12. 3. 1937 brød det motoriserede ital. infanteri sammen ved Guadalajara. Nationalisterne samlede derpå kræfterne om erobring af de isolerede nordsp. modstandsområder med de rige metaller, hvilket gennemførtes 1937 af general Mola (26. 4. Guernica efter ødelæggende luftbombardement, 19. 6. Bilbao, 25. 8. Santander, 21. 10. Gijón; Iriñ, forbindelsen til Frankr., var taget 5. 9. 1936). Folkefrontsregeringen, der svækkedes af indre konflikter, søgte forgæves angreb v. Madrid; erobrede jan. 1938 Teruel, men mistede den atter i febr., hvorpå Franco 15. 4. 1938 afskar Catalonien fra øvr. Spån. Efter hårde kampe ved Ebro sejrede Franco nov. 1938, 26. 1. 1939 faldt Barcelona, febr. 1939 var modstanden i Catalonien slut. 27. 2. besluttede Engl. og Frankr. at anerkende Francos regering. I slutn. af marts opgav republikanerne modstanden i Madrid og Valencia, 1. 4. 1939 erklærede Franco krigen for afsluttet.

spanske kappe, ældre strafferskab. Bestod i en tønne, som blev sat ned over den skyldige, således at hans hoved stak ud gnm. et hul i bunden, hvorefter han blev udstillet på torvet el. i lign. sted.

Spanske Mark, sp. *La Marca Española*, landet ml. Pyrenæerne og Ebro, som Kar. den Store erobrede 778; udviklede sig til Catalonien.

Spanske Nederlande, de 10 sydl. nederl. provinser (omtr. nuv. Belg.), der under nederl. frihedskrig efter 1572 forblev sp. 1713 overdraget til Østrig.

spanske støvl, torturredskab, bestående i to halvcylindre, besat med pigge på indersiden, der skrueades sammen om delinkventens ben.

Spanske Sø, Den, d. s. s. Biscaya Bugten.

spansk flue (*Lytia vesica/laria*), grønlig plasterblille. Afgiver en blæretækkende vædske. S-Europa.

spanskflueplaster el. *kantar ide plaster*, blæretækkende middel.

spanskgrønt, basisk kupriacetat.

Spansk Gu'inea [gi-], sp. *Guinea Española*, koloni ved Guineabugtens inderste del, omfatter Rio Muni og Øerne Fernando P6o, Annobon m. fl. småøer. Eksport af kakao, kaffe og tømmer. Hovedstad: Santa Isabel på Fernando Poo.

spansk humle, en art merian, krydderplante, anv. bl. a. til kryddersild.

spansk krave, betegn. for pipekraven o. 1600, da den sp. mode dominerede.

spansk kunst. *Malerkunsten* begynder med håndkriftsminiaturer i 10.-11. årh., *rel. vægbilleder* i landsbykirker i 11. og 12. årh. Stilen viser blandet eur. (fr.) og

orient, påvirkning; eur. indflydelse dominerer fra og med gotikken, er overvejende flamsk i 15. årh. (afgørende var Jan v. Eycks ophold i Sp. 1428), ital. i 16. og 17. s-s storhedstid begynder i slutn. af 16. årh. med elGreco og kulminerer i 17. årh. med Fr. de Herrera, Murillo, Ribera, Zurbarán og Spans store portrætmaler Velázquez. Omkr. 1800 beherskes maler- og raderkunsten helt af Goya. I 20. årh. har Spanien Picasso, Joan Miró og Juan Gris fået bet. indflydelse i fr. kunst uden derved at påvirke den sp. kunst, som er stærkt traditionsbunden og realistisk. - *Skulptur.* Den plastiske kunst i Spån. har altid stået i kirkenes tjeneste. Den blomstrede især i barokken og er ligesom malerkunsten præget af en ophøjet naturalisme, som ofte opnår ligefrem illusionistisk virkning. - *Arkitektur.* Den sp. kirkelige bygningskunst forbinder i gotikken indflydelser fra den fr. gotik og de maurisk-islamitiske buehale-bygninger. Henad 1500 indføres ty. bygmestre plate-resktilen, som efterfulgtes af Hererras strenge udekorerede renæssancestil. På lign. måde afløstes barokmesteren José Churriguera (1650-1723) overdådig rige arkit. i 17. årh. af en strengt klassicistisk akademisme i 18. årh. Under hele udviklingen går indflydelse fra **S-Ital.** til Spån. og omv. Span.s nyere arkit. følger i hovedindret den alm. eur. udvikling.

spansk kørvel, andet navn for sødskærm.

spansk litteratur. Den sidste tid frembyder så betydelige værker som det berømte heltedigt om Cid (12. årh.) og en rig romancelit.; også den rel. poesi må nævnes (Berceo, ældste kendte sp. digter). Efter en overgangsperiode præget af ital.-provincalsk indflydelse kommer i 16.-17. årh. Spaniens litt. guldalder, hvor dramaet fik en overdådig rig udfoldelse med digtere som Lope de Vega, Castro y Bellvis, Alarcon y Mendoza, Téllez og noget senere Calderon. Også romanen stod højt i denne tid: gavytverromanerne, hyrderomanerne, men fremfor alt Cervantes' Don Quijote. 18. årh. betegner en nedgang; dog kan nævnes fabeldigteren Samaniego. Romantikken i 19. årh. har som betydeligste repr. Espronceda, Rivas og Zorrilla, størst dog den noget senere lyriker Bécquer. Mere realistiske tendenser kommer frem med prosaisterne P. A. de Alarcon, Trueba, Juan Valera. Naturalismen tæller navne som Perez Galdos og Emilia Pardo Bazán. Echegaray og Benavente er de kendteste navne i 19.-20. årh.s sp. teater. »Renæssancen fra 1898« betød et gennembrud, hvis førende navne er Unamuno, Martinez Ruiz, Pio Baroja og Valle-Inclán, for lyriken vedkommende Ruben Dario; en særstilling indtager romanforf. Blasco Ibáñez. En noget senere generation tilhører Perez de Ayala, Eugenio d'Ors (også katalansk skribent; f. 1882), Miro Ferrer, Gomez de la Serna og tænkeren Ortega y Gasset. I nyeste tid er Garcia Lorca og Arturo Barea (skildrerer af den sp. borgerkrig), de kendteste navne.

Spansk Marokko. *sp.Marruecos*, omfatter (1946): 1) byerne Ceuta og Melilla med småer: 214 km²; 145 000 indb.; 2) området Ifni ved Atlanterhavskysten: 1920 km²; 35 000 indb.; 3) nordl' protektorat (zona española); 19 800 km²; 992 000 indb.; 4) sydl. protektorat (Marruecos del Sur) ud for De Carariske Øer; 26 000 km²; 12 000 indb. - *Historie.* I fortsættelse af kampene mod maurerne erobrede spån. 1496 Melilla, fik 1580 Ceuta (s. m. Portugal); søgte i 19. årh. at udvide sin magt og fik 1904 rif-området anerk. af eur. magter som sp. protektorat. Mill. erobr. gennemførtes dog kun m. store vanskeligheder i 1920'erne (nederlag 1921).

spansk m^{os}, bol., da. navn for Tillandsia. **spansk musik.** I s brydes elementer fra den maurisk-arab. musik med indflydelse fra den romersk-kat. og fra den kontinentale eur. musik. De fornemste repr. for 16. årh.s sp. musik er guitaristen Luis Milán (ca. 1500-ca. 1561), den blinde orgelvirtuos Antonio deCabezon (1510-66) og kirkemusikeren Tomas Luis de Victoria (ca. 1535-1611). I 18. årh. var ital. indflydelse dominerende. En national rejsning indledes af Felipe Pedrell med hans operatrilogi »Les Pyrénées« (1893, opf. 1902) og hans manifest »Por nuestra musica« (for vor musik) (1890). Hans tanker føres videre af Isaac Albéniz, Enrique Granados, Manuel de Falla og Joaquin Turina.

spansk peber, de modne frugter af Capsicum annuum og C. longum. I tørret tilstand fås paprika. *

Capsicum annuum m.

spansk rytter, hindring, dannet af vandret liggende bjælke med korsvis indstukne spidse stænger el. spyd; nu tit af jern og pigtråd.

spanskror, stæng- blomster og frugter. lerne af Calamus.

Spansk Sahara, *sp. Sahara Espanol*, sp. koloni ved Saharas Atlanterhavskyst; 273 000 km², ca. 100 000 indb. Opdelt i en nordl. zone, Sekia el Hamra, og en sydlig, Rio de Oro.

spansk sprog er et af de romanske sprog. Der findes mange dialekter (andalusisk, leonesisk osv.; folkesproget i Galicien er egentlig en portug. dialekt); men det er den kastilianske, der er blevet hævet til rigssprog, hvorfor s også ofte kaldes el castellano. Fra det arabiske herredømme stammer en række arabiske låneord som almacén (magasin), s er et af de mest udbredte moderne sprog, idet det også tales i store dele af Amerika, i alt af ca. 100 mill. mennesker. Lydsystemet er simpelt (især for vokalernes vedkommende), og ortografien er beundringsværdig.

spansk syge, populær betegnelse for influenza under den store epidemi i 1918, der med urette mentes at udgå fra Spanien.

spansk væg, væg udført i en let (evt.

flyttelig) konstruktion, går som regel ikke til loftet.

spanter (holl.), de indv. tværskibs afstivningsbjælker, hvortil skibets klædning er befæstet, og hvis form bestemmer skibets linier, s anv. også i flyvemaskinekrøppe, der er bygget som skalkonstruktion.

spanterids, konstruktionstegning, der angiver formen af skibets spanter.

spår el. *spader* (*sp. espada* daggert), fr. pique (egl: spydspids), en af de 4 farver i kortspil.

sparg'mit (gr. *spdragma* afrevet stykke), forsteningsfri, røde og grå, grove sandsten, der i Skandinavien findes under de kambriske lag, især i egen omkring Gudbrandsdalen og Østerdalen.

sparbejdse, opløsninger af visse stoffer, (inhibitorer), der sættes tilde syrer, hvorved man forinden galvanisering, emailivering m. m. fjerner rust og glødeskal på jern. s beskytter jernet mod syren, og nedsætter syrelbrørgt.

spardæk (første led eng. *spår* lægte), let dæk over skibets hoveddæk.

sparebassin [-basen], beholder i forb. m. kloakledninger, s har til formål at opsamle (opsære) overskydende vand under regnskyll for siden atter at afgive det, når den stærke belastning er ophørt. Derved opnås en formindskelse af ledningsdimensionerne nedenfor s.

sparebuer, sekundære buer, der i buebroer undertiden er indskudt ml. hovedbuerne og brobanen. (Se ill. under bro).

sparekassebog, bog der udviser ejernes (indskyderens) tilgodeh. hos den udstedende sparekasse, idet indskud, udbet. og rentetilskr. indføres i s. Regler om s findes i gældsloven af 1938 kap. 4.

Sparekassen, lystspil af Henrik Hertz. **Sparekassen for Kbh. og Omegn**, grl. 1820; samlede indlån 31. 3. 1949: 558 mill. kr.

sparekasser, institutioner, som modtager og forrenter opsparede midler, s opstod for at lette mindrebemidlede adg. til sikker anbringelse af opsparede beløb. Den 1. da. s grl. 1810 på grevskabet Holsteinborg; de fleste er fra slutn. af 19. årh. I nogle lande er s offentlig. inst. s i Danm. er nu selvejende inst. m. garanti-fond; de anbringer de modtagne penge-midler sikkert, men relativt lavt forrentet, dog i alm. til lidt højere indlånssrente end bankerne. Siden 1880 står de under offentlig. tilsyn, ligesom s-loven (senest 1937) giver nærmere regler om sikkerheden og overskuddets anv. Nedenst. over-sigt viser omfanget af s-s virksomhed.

spareobligationer, oblig. udstedt af den da. stat siden 1943; kan købes på postkontorer m. m. å 20-400 kr. stk. lydende på 25-500 kr. til udbetaling efter 5^{1/2}% år, hvilket svarer til en årl. rente på 4,1%, som er skattefri. Ved tidligere indløn. er renten en del lavere, s indklæbes ved købet i en s-bog; til hver person kan højst udstedes s på i alt 3000 kr. (III. sp. 4234-35).

sparesten, store sten, der lægges i beton. Stammer som regel fra udgravning, og

Sparekassernes balance i Danmark pr. 31. 3. 1930-47 (mill. kr.).

	1930 *)	1933 **)	1946 ***)	1947	heraf (1947)		
					i hoved-staden	i prov.-byerne	i land-komm.
Antal sparekasser ...	532	531	507	510	6	103	401
	2097	2162	4272	4590	1488	2417	685
	221	260	459	440	159	218	63
Tilsammen ...	2318	2422	4731	5030	1647	2635	748

Heraf anbragt i:

Kassebeholdning	10	11	37	40	12	19	9
Obligationer	433	462	204	2144	1047	907	190
Udlån i landbrugsejendomme ¹⁾	734	795	647	672	85	426	161
i beboelsesejendomme ²⁾	371	413	631	725	127	509	89
til kommuner el. lign.	283	271	241	255	111	124	20
Andre udlån og øvrige aktiver	487	470	1127	1194	265	650	279

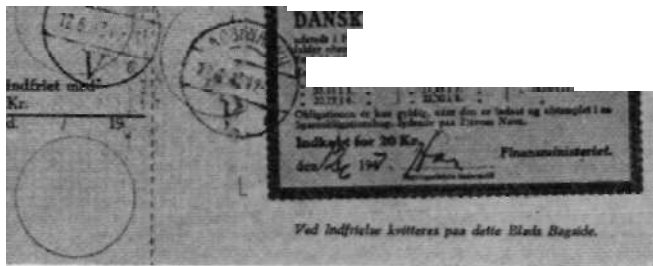
*) højkonjunktur. **) depression. ***) stor pengeregighed. ¹⁾ udlån i landejendomme. ²⁾ udlån i købstadejendomme.

OBLIGATIONEN ; SPAREOBUGATIONSBOG Nr. A 62975

Jschlufat for i
Kx. S¹> i
d./^.'fe 1S/?!

n-

BogNr.A . ^ V ? ^ R r . 25.00

Spareobligation.

lægges de i bunden af fundamenterne, spares både beton og bortkørsel.

sparetransformator, d. s. s. autotransformator.

spar'rid'er (*Sparidae*), trop. og subtrop. havfisk af aborrerfiskenes orden. Een rygfinne, store skæl. Hertil guldhovede og blankesten.

sparkstøtting (sv. *sparka* + dialektordet *støtting* kort slæde), let slæde med ståplads bag sædets rygstød; drives frem med sparklignende bevægelse bagud; anv. dog også med forspændt hest.

'sparla'gensprædiken (ældre da. *sparlagen* sengeomhæng), gardinprædiken.

Spar'mannia (efter den sv. botaniker *Sparman* (1748-1820)), slægt af lindefam. fra S-Afr.; s tue lind (*S. africana*) er stueplante.

sparre (oldnord. *sparri* bjælke), heraldisk betegn. for en vinkelformet figur, d. s. s. chevron.

Sparre, *Erik* (1550-1600), sv. adelspolitiker. Kæmpede som polit. forfatter og i praksis for adelsvælde under svag kongemagt, støttede derfor, skønt lutheraner, Sigismunds kongedømme i Sv. og unionen m. Polen. Bekæmpede som højjaristokratiets og rigsrådets leder hertug Karl (9.); efter Sigismunds nederlag udleveret til Karl og henrettet.

Sparres'horn, hovedgård 0 f. Næstved; opr. et fast slot Paddeborg, fra 1338 til Reformationen under Roskilde bispestol; 1607 erhvervet af Jens Sparre, der gav det navnet S. Fra 1807 i slægten de Bangs eje. Trefløjet hovedbyg. fra 1609, fredet i kl. A.

sparring partner [spa'ri:ri] (eng. *spar* bokse), meningsmodstander for bokser.

Sparta, *spart*, Danm.s mest alsidige idrætsklub, stiftet 1898. Har vundet i alt over 350 danmarksmesterskaber i atletik, boksning, brydning og svømning. 1949: 1200 medl.

'Sparta, gr. *Spdré* ['sparti], 1) hovedstad i d. gr. prov. Lakonia på S-Peloponnes; 6000 indb. (1938); anlagt 1834 S f. oldtidens Sparta; 2) dorisk kongerige på SØ-Peloponnes ca. 1200-220 f. Kr. If. den Lykurg tilskrevne forfatn. havde S to konger, et adelsråd (*gerusia*) på 28 medl. og en folkeforsam. (*apella*), foruden 5 eforer, der kontrollerede forfatningens opretholdelse. De ret fa fuldborger stod over for en talrig, undertrykt småbondestand (heloter). I 7. årh. f. Kr. erobred S Messenien, i 6. årh. Kynurria fra Argos, og det meste af Peloponnes tiltrådte et forbund under S, der herved blev Grækenlands førende stat og derfor den naturlige leder i perserkrigene. Fra 479 blev Athen en farlig rival, men blev slået i Den Peloponnesiske Krig 431-404, hvorefter S til nederlag mod The ben v. Leuktra 371 havde magten i Grækenland. 370 løstes Messenien og forbundet gik i opløsning. Forsøg på at reorganisere S 244-220 (Agis 4. og Kleomenes 3.) førte til S-s nederlag og kongedømmets fald, og efter et par militærtirraner kom S 192

f. Kr. under det achæiske forbund. Romersk 146 f. Kr. 396 plyndret af Alarik. Byzantinerne genopførte S under navnet Lakedaimonia. Af oldtidens S findes kun uanselige ruiner. Området dels dækket af det moderne S, dels beliggende N herfor. På det lave Akropolis hovedtemplet f. Athene. S-s kultur blomstrede i ældre arkaisk tid under stærk orientalsk og øst-gr. indflydelse, men var i klassisk tid af mindre betydning.

'Spartak'us (d. 71 f. Kr.), thrakisk gladiator, der ledede stor slaveopstand mod Rom 73-71 f. Kr.

sparta'kister (opkaldt efter *Spartacus*) ty. socialistisk parti (*Spartakus-Bund*), 6ex 1917 brød ud af Soc. dem. og under ledelse af Karl Liebknecht og Rosa Luxemburg krævede kommunistisk politik. Blev jan. 1919 til Tyskls Komm. Parti (KPD).

spar'ta'nsk, 1) ejendommelig for Spartas beboere; deraf 2) hårdfør; nøjsom, tarvelig, f. eks. s levevis, s kost.

'spartelmasse (ty. *spachtel* spatel), kit fremstillet af pulverformede fyldstoffer og olie, lak, lim el. lign. Bruges til udjevning af flader, der skal males el. belægges med linoleum.

spartle el. *spatie* (af *spatel*), dække en ru grund med et jævnt stof for at få en jævnlig malegrund.

'spasme (gr. *spasmos* krampe), krampagtig sammentrækning af muskulatur el. stærk forøgelse af tonus.

spasmo- (gr. *spasmos* krampe), krampe-, spasmo'fil' (*spasmo-* + *-fil*) el. *spasmo'fil diathese*, betegnelse for stofskifteforstyrrelser hos børn; ledsages af kramper.

'spastisk, *spas'mo'disk* el. *krampagtig* kaldes den reflektoriske stivhedstilstand, hvori muskler befinder sig, når pyramidebanerne i centralnervesystemet er lidende.

spat (*henspat*), kronisk betændelsesproces i benhuden glidede hos hesten. Oftest ledsages betændelsen af en forbeningsproces i benhuden; derved dannes s-knuden. Årsagen synes at være overbelastning af glidededdene. - Blods er en gi. betegn. for den tilstand, der fremkommer, når en spatknude løfter den store blodåre frem, hvor den passerer spatstedet.

'spa'tel el. *spartel* (lat. *spatula* lille spade), bøjelet, spadeformet redskab af stål, glas, formstof el. træ, anv. 1) af håndværkere til påsmøring af spartelfarve el. afskrabning forinden; 2) af kunstmålere til pastos farvepåsatning; 3) af læger, f. eks. til hal s undersøgelser; 4) af kemikere og apotekere til omrøring el. udsømming af pulvere og salver.

spati'e'ring (*ufspatium*), i bogtryk øgning af afstanden ml. bogstaver: spatiering.

'spa'tium (lat.) mellemrum, 1) i bogtryk dels en lille mellemrumstype, dels mellemrum ml. ord, bogstaver og linier, 2) i nodetryk mellemrum ml. linierne.

speak-easy [spik'kzi] (arner: tal sagte), smugro.

speaker (eng. *speaker* tale), 1) (eng. ['spi:ks]) a) formand (ufpolit.) i eng. Underhus. Vælges for hver parlamentsperiode (5 år),

genvælges i alm., til han selv ønsker at fratræde el. dør; b) formand i Repræsentanternes Hus i USA (i høj grad partibunden); 2) (da. ['sphkar]), da. betegn. for den person, der annoncerer radioprogrammer o. l. (sv. *hallåman*, no. *hallomann*, eng. *announcer*, fr. *annonceur*, ty. *Ansager*).

Spearman ['spi:man], *Charles* (1863-1945) eng. psykolog. Grl. faktoranalyse og fremsatte tofaktor teorien. Hovedværk: *The Abilities of Man: their Nature and Measurement* (1927).

speci'a'l (lat. *species* art), særlig, særegen, speci'ale, noget særligt; fagområde.

special forces ['spæ:ʃl 'fæ:siz] (eng: særtropper), tropper udd. i Engl. under 2. Verdenskrig til særherver (som faldskærmsfolk, til ordning af modstandsbevægelse, sabotage, lærere i våbenbrug o. l.) i ty.-besatte lande. De sammensattes både af englændere og folk fra vedk. land.

specialhandel, i eksportstatistikken betegn. for udførsel af landets egne varer, mods. generalhandel.

speciall'se're [-sia-] (af *special*), udforme særskilt, fremstille i enkeltheder; lægge sig efter; speci'al'ist, person, der har uddannet sig særlig på et enkelt område; speci'al'it'e't, særlig enkelthed; virksomhed; vare.

specialprævention, den i straffen el. andre retslofer liggende evne til at hindre, at den, der har begået et retsbrud, på ny forbrøder sig (mods. generalprævention).

specialretter, modstole, hvis kompetence er begrænset t. en bestemt art retssager, f. eks. sø- og handelsretten i Kbh.

specialstål er stål tilsat større mængder mangan, nikkel, krom, molybdæn, wolfram, vanadin m. m. s fremstilles i Martin-el. digelovne og benævnes i alm. efter den el. de vigtigste legeringskomponenter. s udmærker sig ved stor korrosionsfæsthed, varmebestandighed, hærdingssevne, viser stor renhedsgrad og homogen struktur, og er særdeles finkornet. Modstandsdygtigt over for skiftende belastninger.

'spe'cie [-s-], egl. *daler* in *specie* (daler i eet stykke), i mods. til daler kurant (daler i småmønt), hovedmønt i Danm. og No. = 2 rdl., indtil kronemøntens indførelse 1875, hvorved den omveksledes med 4 kr.

speciebanker, seddelbanker (den slesvigholstenske, grl. 1788 og den da.-no., grl. 1791), baseret på speciesøvdalercn. s skulle sanere pengevæsenet i det da. monarki, men p. gr. af de store statsudgifter mislykkedes det i Danm.; ved statsbankerøtten og oprettelsen af rigsbanken 1813 ophævedes s.

speciel [-si'æll] (lat. *species* art), særlig; udformet i enkeltheder.

'spe'cies [-si-] (lat: (særlig) slags), *)/biol.*, art; 2) *fam.*, urteblanding til teudrækt, omslag osv.; 3) *mat.* ældre betegn. for regningsarterne addition, subtraktion, multiplikation og division.

specieskøb (lat. *species* (særlig) slags), køb af individuelt bestemt vare, mods. genuskøb.

specifikere [-si'fiks's] (lat. *species* art), bestemme nøjagtigt, punkt for punkt; speci'fik, særlig, ejendommelig; specificifikation, det at specificere; det specificerede.

specifikke sanseneenergi, loven om, Johs. Mullers betegn. for det forhold, at forskelligartede påvirkninger af samme sansorgan altid resulterer i de for dette særlige fornemmelser.

speci'fik modstand, den elektr. modstand af en leder med en længde af l m og et tværnsnitareal på l mm².

specifik vægt, d. s. s. vægtfylde.

'specimen [-si-] (lat.), prøve, mønster. Spectator, The. [O's spēktætəitə] (eng: tilskueren), 1) eng. tidsskrift, red. af J. Addison og R. Steele 1711-12 og 1714, med fremragende essays og bidrag om samfundsmoral og lit.; 2) eng. liberalt (lit. og polit.) ugeskrift, grl. 1828.

'speculum (lat: spejl), rende- og rørførmede instrumenter til undersøgelse af f. eks. endetarm, moderskede.

'Speculum re'gale, *litt.*, lat. navn for Kongespejlet.

spe'da'lskhe'd (mnty. *spetal* hospital (for spedalske)) (*lepra*), en kronisk inektions-

sygdom, som skyldes Mycobacterium leprae. s optræder i to meget forsk. hovedformer: den knudeformede s, med langsomt voksende knuder overalt i huden og den glatte s, der særlig angriber nerverne f. eks. på hænder og fødder, hvorved der opstår lammelser og følelseløshed samt destruktion af fingre og fødder (lepra mutilans). s er smitsom, hvorfor de syge nu altid isoleres på særlige hospitaler. I Danm. findes nu ingen s. I No. og på Island findes endnu enkelte tilfælde. I Asien, Afr. og Sydamer. er der stadig en del s.

spedition (ital. *spedire* sende), erhvervs-mæssig besøgelse af forsendelse, toldklarering m. m. af gods for andre.

Spee [ʃpe:], *Maximilian von* (1861-1914), ty. admiral. Kommanderede ty. eskadre i Stillehavet v. udbruddet af 1. Verdenskrig, slog eng. flåde ved Coronel 1. 11., gik til bunds med sin flådeafd. i slaget ved Falklandsøerne 8. 12. 1914. - Efter S opkaldtes det ty. lommeflagskib Admiral Graf Spee.

speech [spi:ʃi] (eng.), tale, lille foredrag.

speed [spi:d] (eng.), fart, hastighed.

speeder [spi:dʒr] (eng. *speed* fremskynde), pedal, hvormed man regulerer farten af en bil, idet man ændrer karburatørspejldets stilling. Fods trykkes ned med foden for at »give gas«. Tidl. benyttes også meget hånds.

speed' me' ter [spido-] (eng. *speed* fart + *-meter*), hastighedsmåler ved automobile; står ved en stålspiral i forb. m. kardanakslens, hvis omdrejningstal derved måles, s er bygget som en dynamo, hvis strømydelse står i ligefremt forhold til omdrejningstallet. Man har inddelt s-skive således, at man aflæser km/h i st. f. ampere, men inddelingen er baseret på en bestemt diameter for de oppumpede dæk. s er oftest sammenbygget m. kilometertælleren.

Speer [ʃpe:r]. *Albert fi.* 1905, ty. national-socialist. Arkitekt, 1937 generalbyggningsinspektør for Berlin, 1942 (efter Todt) min. for rustning og ammunition og chef for organisation Todt. 1943 leder for ty. produktion i alm.; efter attentatet mod Hitler 1944 leder for admin. tremandsudvalg s. m. Goebbels og Himmler. Modarbejdede 1945 Hitlers fortsættelse af krigen; dømt 1. 10. 1946 af Nürnberg-domstolen til 20 års fængsel for krigsforbrydelse og forbrydelser mod menneskeheden.

spege, gi. ord for at konservere ved tørring, saltning og røgning.

spesjild, fede, saltede og krydrede sild.

spejderbevægelsen (eng. *scout* spejder), ungdomsbevægelse, grl. 1907 i Engl. af general Baden Powell med det formål at opdrage drenge til sunde, praktiske mennesker, samt skærpe deres sans for visse etiske krav, der kommer til orde i spejderloven; denne, som spejderen lover at adlyde ved aflæggelse af spejderløftet, kræver fædrelandskærlighed, pligttrøskab, sandhedskærlighed, hjælpsomhed, godhed mod dyr m. m. s omfatter 3 grupper: ulveunger (9-12 år), spejdere (12-17 år) og ridderspejdere (rovere) (over 17. år); aldersindd. varierer lidt i de forsk. korps, s indførtes i Danm. 1909, der findes (1949) flg. spejderkorps: Det Da. Spejderkorps, Det Da. Pigespejderkorps, KFUK- og KFUM-spejderne. De forsk. landes spejderkorps er sammensluttede i verdensspejderunionen i London, som hvert 4. år arrangerer spejdermøder (jamboreer), skiftevis i forsk. lande. Piges er organiseret i lighed med drenges.

Spejderkorps, Det Danske (»de gule spejdere«), stiftet 1909, organiseret i ulveunger (8-12 år), spejdere (12-18 år) og rovere (over 18 år). 1949: 20 142 medl.

spejl, 1) en plan el. regelmæssig krummet overflade, der er slettet så jævn, at størrelsen af ujævnhederne er små i sammenligning med lysbølglængden, s fremstilles af glas og/el. metal. Glass laves af sort glas el. glas m. sortlakeret bagside samt glas, der er belagt m. tinamalgam, forsvølv el. belagt m. andet metal. Metals laves af sølv, platin, aluminium, bronze el. spejlmatal. *Historie.* Den an-

tikke tids polerede metalplader afløstes i 13. årh. af glasplader belagt med blyfolie og senere med kviksølvamalgam. Store s blev længe luksugenstande for rige folk. Da de store spejlglas var vanskelige at fremstille, findes i gi. s ofte delte glas. - 2) *arkit.*, a) blændingsfelt

Blændet dør med spejl i Kirke-Skensved kirke, Københavns amt.

over dør el. vindue, som indrammes af muråbningens yderste led; b) glat flade indrammet af profilerede led, f. eks. fyldning i dør, gavlfelt el. lign.; c) de radialt løbende marvstråler i træ. - 3) i *jagt-sproget* den hvide plet omkr. hjortevildtets tarmåbning. - 4) *søv.*, den flade, som slutter skibets agterende. - 5) *zool.*, hos ander metalkinnende, ofte livligt farvet vingefelt.

spejflæsning, *fys.*, benyttes ved måling af små drejningsvinkler, idet der på det drejende system er fastgjort et lille spejl, som kaster lys fra en lampe hen på en målestok, hvorpå drejningen kan aflæses.

spejlbånd, hellæderbånd af kalve- el. fåreskind; rammer med blind- el. guldtrykt ornamentering omslutter et - oftest marmorert - midtfelt af anden farvetone (spejlet). Alm. i Danm. i 18. årh.; eng. forblede.

spejlbronze, hvid bronze m. ca. 35% tin.

spejlfrekvens, *radiotekn.* Ved supermodtagere kan den samme station undertiden høres ved to forsk. indstillinger, den rigtige frekvens og s. Dette skyldes, at modtagning er mulig ved oscillatorfrekvens + og - r mellemfrekvensen.

spejlgalvanometer, galvanometer med spejflæsning.

spejlglas, tykt støbt glas, der er poleret på begge sider. Anv. til store butiksruder, spejle m. m.

spejlgæs (*Chlo'ephaga*), sydamer. gæs m. vingespejl.

spejljern, råjern med ca. 10-30% mangan, 4-5% kulstof og under 1,3% silicium, viser i bruddet store spejlende flader af manganjernkarbid; bruges til afsvøvlning i råjernblanderen, som afletningsmiddel ved Bessemer- og Martin-processen og som forlegering.

spejlkikkert el. *reflektor*, en kikkert, hvis objektiv består af et parabolisk spejl, og som følgelig er fri for kromatisk og sfærisk aberration. Spejlbælgningen er aluminium, der er mere holdbart end sølv og reflekterer bedre i ultraviolet. Den største s (Mount Palomar i California) har en diameter på 5 m. (111. se tavle Astronomiske Instrumenter).

spejlmatal, legeringer af kobber, tin, zink og nikkel.

spejlmønogram, symmetrisk formet dobbeltmønogram bestående af et retvendt og et spejlvendt mønogram.

spejreflekskamera, d. s. s. reflekskamera.

spejlsiden, i *skovbrug* betegn. for den flade af træet, som i stammen har siddet radialt, benævnt således, fordi marvstrålerne her fremtræder som småflader, spejle, der i høj grad bidrager til at karakterisere gavntærskorterne.

'spej'skobel't (ty. *Speise* arsenikkelt), *CoAst*, regulært pentagondodekaedrisk

mineral, sølvhvidt med metalglans. Anv. som koboltmalm.

Speke [spi:k], *John Honning* (1827-1864), eng. Afrika-forsker; søgte 1856-58 og 1860-63 efter Nilens Kilder; opdagede 1858 Victoria-søen, som han fastslog var Nilens hovedkilde.

spek'takel (lat. *spectaculum* syn), syn. skue; optøjer, larm; klodset, latterlig person.

spek'tra'l (af *spektrum*), som angår spektr.

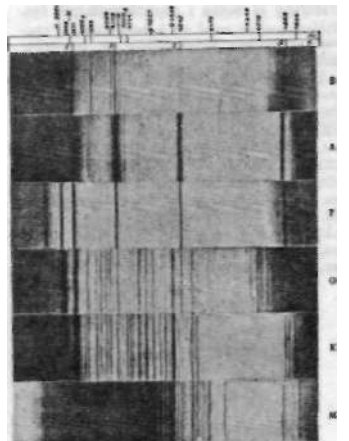
spektralanalyse, undersøgelse af et stofs spektrum for derved at finde, hvilke grundstoffer det indeholder (kvalitativ s) og i hvilke mængdeforhold (kvantitativ s), s anv. især ved metaller, hvis spektre frembringes ved elektr. gnister og undersøges med kvartsspek trografer i ultraviolet.

spektralfarver, solspektrrets farver: rødt, orange, gult, grønt, blå, violet (jfr. spektrum og farver).

spektralfotometri, bestemmelse af lysintensiteten for en lyskilde i afhængighed af bølglængden.

spektralklasser. Stjernernes spektre er kontinuerle spektre gennemtrukt af mørke absorptionslinier. Efter arten og styrken af de forekommende absorptionslinier inddeles stjernerne i s. De vigtigste s i den på Harvard observ. udarb. spektralklassifikation er følgende: O-stjerner med bl. a. linier af neutralt og ioniseret helium samt brint; B-stjerner med linier af neutralt helium og af brint; A-stjerner med meget stærke brintlinier; F-stjerner med noget svagere brintlinier samt metallinier, bl. a. af calcium; G-stjerner med stærke metallinier samt brintlinier; K-stjerner med meget stærke metallinier og svagere brintlinier; M-stjerner med meget stærke metallinier, svage brintlinier og molekylabsorptionslinier (bl. a. af titanoksyd og cyan), s underdeles efter et decimalsystem, f. eks. A5 ml. A0 og F0, osv. Solen har s GO. En stjernes absorptionsliniespektrum afhænger i første række af

den gnstl. atmosfære temp. Denne er højest for de meget sjældne O-stjerner (30 000°-100 000°), lavest for M-stjernerne (2000°-3000°). Tyngdekraftens størrelse har også nogen indflydelse Æn-

Spektralklasser udarbejdet på Harvard observatoriet.

dringer i den kem. sammensætning fra stjerne til stjerne spiller derimod kun en lille rolle. Ved nøjagtige undersøgelser kan man foretage en såk. todimensional spektralklassifikation, hvorved både atmosfæretemp. og tyngdekraftens størrelse aflæses af spektret. Dette udformes i praksis således, at foruden atmosfæretemp. aflæses stjernernes energidstråling af spektret, hvad der har særlig bet. fordi sammenligning af stjernernes lysstyrke og energidstråling giver deres afstand (den spektroskopiske metode til afstandsbestemmelse). Spektralklassifikation foretages v. hj. af stjernespektre optaget med spaltespektrografer el., fortrinsvis, objek-

Herbert Spencer. Stephen Spender.

Edmund Spenser. Baruch Spinoza.

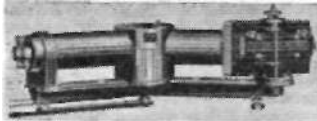
tivprisme-spektre (smgl. astrospekroskopi). Man har bestemt s for mange hundrede tusind stjerner.

spektrallinier, lys af snævert begrænsede bølglængdeområder, som i et spektroskop viser sig som skarpe lysende linier.

spektralserie, række af spektrallinier, som med aftagende bølglængde og aftagende intensitet rykker nærmere sammen på lovæssig måde, idet rækken konverger mod en grænsebølglængde. Særlig fremtrædende er s i simple spektre, f. eks. brintspekrets Balmer-s, der dannede grundlaget for Bohrs teori for brintatomet. Udmåling af s tillader at bestemme atomets ioniseringsenergi og energien af atomets stationære tilstande.

'spektr'o-, vedr. *spektrum*.

spektr'o'gra'f (*spektr'o-* + *-graf*), spektralapparat til fot. optagelse af spektre, ind-

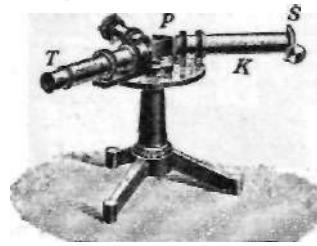
rettet omtr. som et spektroskop, hvis kikkert er erstattet med et fot. kamera med lang brændvidde. Til undersøgelse i ultraviolet må prismen og linser være af kvarts el. prismet erstattes af et gitter (gitterspektrograf). For bølglængder mindre end 2000 Å, der absorberes af luft, anv. en vakuumspektrograf med et konkavgitter el. med prismen og linser af fluspat.

'spektr'heliogra'f, instrument til fotografiering af Solen i monokromatisk lys. Solfotografier med en s benyttes til studier af Solens kromosfer og protuberanser.

'spektr'heliosko'p, et med spektroheliografen analogt instrument til visuelt studium af Solen i monokromatisk lys.

spektr'o'm'e'ter (*spektr'o-* + *-meter*), apparat indrettet som et spektroskop, men forsynet med en inddelt kreds, hvorpå kikkertens drejning kan aflæses. Benyttes især til måling af brydningsforhold for forsk. bølglængder.

spektr'o'sko'p (*spektr'o-* + *-skop*), spektralapparat til visuelt iagttagelse af spektre. Et prisme-s (iii.) består af en kolloi-

mator K, der gør lysstrålerne fra en snævert spalte S parallelle, prismet P og en kikkert T til iagttagelse af spektret. Under tiden anv. det ligestående s, hvor der med fl. prismen af forsk. glassorter opnås en farvespredning, men ingen afbøjning.

spektr'osko'pi' (*spektr'o-* + *-skopi*), læren om spektrene og deres relation til atombygningen. *Emissionsspektre*, der er spektre af lys, der udsendes af lysende legemer, deles i flg. grupper: 1) kontinuerlige spektre, aer udsendes af glødende faste og flydende legemer, og som indeholder alle bølglængder uden nogen afbrydelse;

2) liniespektre el. atomspektre, som udsendes af lysende grundstoffer i luft-el. dampform, og som består af et større el. mindre antal skarpe spektrallinier med bestemte bølglængder, karakteristiske for det pågældende grundstof; 3) båndspektre, el. molekylspektre, der udsendes af lysende luftfornige kem. forbindelser, og som består af et stort antal tætliggende linier, ordnede i karakteristiske bånd. - *Absorptionsspektre*, der er spektre af lys, der har passeret et absorberende stof, kan deles i de samme tre grupper som emissionsspektrene. Bedst undersøgt er liniespektrene, hvori der er fundet tafr. lovæssigheder (spektralserier, multiple struk tur), som alle viser, at frekvensen for enhver spektrallinie er lig med differensen ml. to såkaldte termer. Disse termer er ved Bohrs atomteori tydet som energindhold i atomets stationære tilstande, som følgelig kan bestemmes af spektrene, der derved giver oplysning om elektronbevægelserne i atomet. Man kender bølglængderne for omtr. 200 000 spektrallinier fra atomer og ioner af de fleste grundstoffer med stor nøjagtighed, ofte med 6-7 cifre. Også båndspektrene viser tafr. lovæssigheder, der ved kvanteteoriens hjælp kan give oplysninger om molekylernes bygning, f. eks. om afstanden ml. atomerne i molekylet og deres svingninger.

'spektrum (lat. billede), den farvede lysplet, som dannes, når lys af forsk. bølglængder falder i bestemt rækkefølge på forsk. steder af en skærm. For synligt lys er rækkefølgen fra lange mod korte bølger: rødt, gult, grøn, blå og violet. Et s frembringes enten ved lysets brydning i et prisme el. ved lysets bøjning og interferens fra et gitter i dertil indrettede spektroskopier el. -grafer. Undersøgelser af stoffernes spektre behandles under *spektroskopi* og *spektralanalyse*. Betegn. s anv. også ved partikler, der opdeles efter hastigheder (hastigheds-s) el. masse (masse-s) samt ved røntgenstråler (røntgen-s). (III. se tavle Farver og Spektre).

speku'lan't (lat. *speculari* se sig omkring), person, der driver spekulationsforretninger. Bygger han sin spekulation på forventning om prisfald, kaldes han baissist, forventning om prisstigning haussist.

spekulation (lat. *speculari* se sig omkring), 1) filos., forsøg på uafhængigt af erfaringen at nå til en verdensopfattelse; 2) økon., forretningsdisposition, især køb og salg, foretaget ud fra subjektiv vurdering af den fremtidige prisudvikl. Da enhver forretningsmæssig disposition indebærer et subjektivt skøn over fremtiden, er der et s-moment i al forretning. s anv. spec. om forsøg på gnm. børsernes terminshandel at tjene på prisvariationerne ved overtagelse af prisrisikoen for andre.

spekulationspapir, værdipapir, især aktier, der er underkastet stærke (konjunktursvingninger), og som er genstand for livlig omsætning.

'spekulati'v (lat. *speculari* se sig omkring), som angår spekulation; tænkssom, grublende. - *speku'le're*, gruble, grunde; planlægge transaktioner for at skaffe sig økon. vinding el. fordele.

Spellman ('spælman), *Francis Joseph* (f. 1889), USA-kardinal, udd. i USA og Rom. Paveelig sekretær 1925, biskop 1932, 1946 kardinal-ærkebiskop af New York. Leder af USAs katolikker. Har, især under 2. Verdenskrig, udført en række vigtige diplomatiske hverv.

spel't (senlat. *spelta*) (*Triticum 'spelta*), en hvedeart, som endnu dyrkes i nogle egne af Ml.-Europa.

Spemann ['Jpe:-], *Hans* (1869-1941), ty. zoolog og embryolog. Undersøgelser over æggets første udviklingstrin. 1935 Nobelpris i fysiol. og medicin.

Spenborough ['spænbra], by i N-Engl. SV f. Leeds; 37 000 indb. (1948). Tekstil- og maskinindustri.

Spencer ['spænsa], *Herbert* (1820-1903), eng. filosof og ingeniør. Fremstillede i en lang række skrifter (*System of Synthetic Philosophy*, 1862-92) en systematisk udviklingsfilosofi. 1 *Først Principles* (1862) definerer han udvikling som en forandring fra noget ensartet og enkelt til noget uensartet og sammensat, hvorefter han anv. denne ide på fys., biol., psyk. og anv. områder. Det for individet aprioriske skyldes efter S forfædrenes erfaringer. Al erkendelse er opfattelse af relationer. Det absolutte er uerkendeligt. I etik, pædagogik og politik var S udpræget individualist og utilitarianer, modstander af statsindgreb. (Portræt).

spencer (da. ['spæns'arj (efter den 2. jarl af *Spencer* (1758-1834)), kort, tætslutende trøje, først båret ca. 1800, s betegn. nu et ærmelest bryststykke el. blot et par seler fastgjort på en nederdel.

Spencer's Gulf ['spænsaz 'gælf], bugt på Austr.s S-kyst, 0 f. Eyre Halvøen.

spen'da'bel (lat. *spendere* give ud), rundhåndet, flot.

Spender ['spændja], *Stephen* (f. 1906), eng. digter. Har ligesom Auden og C. Day Lewis næret kommunist, sympatier, og søger at forsone sin udprægede individualisme med nødvendigheden af et kollektivt samfundssyn. Digte: *Oxford Poetry* (1929, 1930), *Poems* (1932), *Ruins and Visions* (1942) o. a. (Portræt).

spen'de're (lat. *spendere*), give ud, ofre.

Spener ['Jpe:nar], *Philipp Jakob* (1635-1705), ty. teolog, pietismens fader. Fremlagde i *Pia desideria* (1675; fremme ønsker) sit program til kirkeforbedring. Præst i Frankfurt, Dresden og Berlin. Virkningsfulde blev især hans *Bedenken* (7 bd.), med praktisk-kirk. råd.

Spengler ['ipe:lar], 1) *Lorenz* (1720-1807), ty.-da. kunstdrejer; rav- og elfenbensarb.; adsk. findes på Rosenborg. 2) ['spær'tarj *Joh. Conr.* (1767-1839), da. kunstdrejer og kunstkammerforvalter, søn af 1). Reddede det meste af malerisaml. ved Christiansborgs brand 1794.

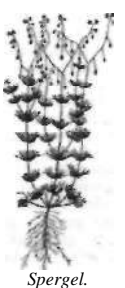
Spengler ['jærtfar], *Oswald* (1889-1936), ty. filosof. Hævede i *Der Untergang des Abendlandes* (1918-22), at kulturerne er som planter, der spirer, vokser og visner, og at spec. nutidens kultur er på sit sidste stade. Ml. de forsk. kulturers udvikling mente S at kunne påvise en vidtgående parallelisme, men hans metode er dilettantisk indtil det groteske.

Spenser ['spænsa], *Edmund* (1552-99), eng. digter. Embedsmand på Irland. Hovedværk: *The Faerie Queene* (1590, 1596), et langt allegorisk digt om adelsmandens rette dannelse. Desuden hyrde-digene *The Shepheardes Calendar* (1579), sonetterne *Amoretti* (1595) m. m. S betragtes som tidens største digter næst efter Shakespeare. (Portræt).

Spentrup, da. stationsby (Randers-Hadsund). I S var Blicher præst 1825-47, og på kirkegården ligger han og hans hustru begravet.

Spe'ranskij, *Mihail M.* (1772-1839), russ. politiker. Vandt Alexander I. for reformer efter fr. mønster og for selvstændig stilling for Fini. Styret 1812. Under Nikolaj 1. etter fremtrædende.

'spergel (senlat. ('*Spergula*), slægt af nellikefam. (fladstjernegruppen), urter med linieformede, tilsyneladende kranstillede blade; almindelig s (S. arvensis) er ukrudt på tørre marker; en kulturform dyrkes som foderplante.

Spergel.

Spe'rilla, no. sø i Ringerike; 25 km²; gennemstrømmes af Begna.

'Sperling, *Otto* (1602-81), da. læge. Nøje knyttet til Ulfeldt, indblandet i sagen mod Dina Vinhofers, efter 1654 bosat i Hamburg. Lokkedes 1664 bort fra Hamburg og fængsledes af da. reg., indespærret i Blåtårn til sin død. Efterladt selvbiografi.

'sperma (gr. sæd), betegn. for de hanlige kønsceller, spermatozoerne, med de sekreter, hvori de er opslæmmede.

spermacet [-sæt] (lat. *sperma* sæd + *cetus* hval), hvalrav, hvid krystallinsk masse, fortrinsvis af palmitinsyreens cetyl-ester, der udskilles af spermacetiolen fra kaskelottens hovedskal. Anv. i den kosmetiske industri og til lysfabrikation.

spermacethval, d. s. s. kaskelot.
spermacetiolie, lysegul olie, der fås efter fraprensning af spermacet, består af fedtsyreestere af cetylalkohol og andre højere alkoholer, samt glycerin. Tekn. anv. især til smøroleier. Har den særlige egenskab, at den ikke bliver harsk.

spermato- (gr. *sperma* sæd), sæd-
spermatocy'stitis [-sy-] (*spermatoc-* i gr. *kystis* blære + *-itis*), betændelse af sædblæren.

spermato'fo'r (*spermatoc-* i for) betegner hos forsk. dyr den kapsel, inden i hvilken sæden afgives af hannen. Findes bl. a. hos blæksprutter og visse insekter.

spermato'fytter (*spermatoc-* 4 -fyt), frøplanter.

spermatorge'nese (*spermatoc-* + *-genese*), sædcellernes dannelsesproces, der former sig som en vidtgående differentiering af en celle.

spermator'rhé [-re'] (*spermatoc-* + gr. *rhein* flyde), sædflod, sjældent lidelse, hvor sædblæren tømmes ved afløring el. vandladning.

spermato'zo' (*spermatoc-* + gr. *zoon* dyr) el. *sædfim*, sædcelle.

spermioge'nese (gr. *sperma* sæd — *-genese*), d. s. s. *spermatogenese*.

Sperreb'recher [ʃpærbræxrs] (ty. *Sperre* (mine)spærring + *Brecher* en gennem-bryder), specialskib, der kan anv. til strygning af magnetminer. S er ikke afmagnetiserede, men danner med deres elektr. sløjfe tværtimod et meget kraftigt fremad-nedad vendt elektromagn. felt, der skal bringe de magn. miner til detonation forude for S.

Sperlle [ʃpærlls], *Hugo* (f. 1885), ty. flyvergeneral, ledede ty. Condor-legion i sp. borgerkrig og luftangrebene mod Engl. 1940-41. Krigsforbryderproces; frikendt 1948.

sperry'lit, *PtAs*, tinhvidt platin-arsen-mineral. Forekommer som indblanding i nikkelmagnetiskmalme, der leverer ca. halvdelen af verdensplatinprod. (Canada, Transvaal).

Spes [spæs] (lat.), i rom. rel. håbet personificeret som guddom.

Spessart [ʃpæsart], ty. bjerglandskab N f. Main, opbygget af sandsten, skovklædt. Højeste punkt er Geiersberg (585 m).

spex (fork. af lat. *spectaculum* skuespil), en særlig art (sv.) studentterryver og amatør-komedier af komisk-satirisk virkning, ofte ved anakronismer.

Speyer [ʃpajrs], vigtig ty. industriby ved Rhinen, i Rheinland-Pfalz; 30 000 indb. (1939). Berømt romansk katedral »Kai-serdom«), grl. 1030. Romernes Augusta Nemetum, bispeæde fra 610. I 16. årh. hypp. rigsdage i S. bl. a. 1529, da de evangeliske rigsdagsmedl. protesterede mod det kat. flertals beslutn.

Spezia, (La) [la 'spetsia], i tal. by i Liguria; 122 000 indb. (1947). Grl. 1371. Var vigtigste ital. flådehavn. Ødeleggelse ved allierede luftangreb især juni 1943.

Sphagnum ['sv-], lat. navn for tørvemos.

Sphenophyllum [svenof-] (gr. *sfen* kile + *phyllon* blad), uddødt slægt af tre-årtige planter med kileformede kransstil-lede blade; beslægtet med padderokker. Vandplanter el. slyngplanter fra karbon og perm.

spinhceter [ʃfijjk-] (af gr. *sphingein* sammen-snøre), ringformet lukkemuskel.

'Spica (lat: aks), stjernen a i stjernebille-det Jomfruen.

'spica (lat: aks), en forbindelse over et led.

Spica: fingerforbinding.

hvor den ene bindtur delvis dækker den anden, så forbindingen får lighed med et aks.
spic'cato (ital. *spicare* springe), *mus.*, ved strygeinstrumenter en art hoppende buestrøg, tydelig adskilt.

spids (ty.), fællesbetegn. for forsk., oftest ret langhårede, spidssnude og lavbenede hunderaer. Hertil den grønll. hund, samojedes, lapphund, elghund.

spidsand (*Anas a'cuta*), slank, langhalset

li

svømmeand. Forlængede halefjer, grønt spejl. Hannen i forårsdragt m. brunt hoved, hvide halssider. Ret alm. i Danm. Trækfugl.

spidsartikel, d. s. s. leder.
spidsbuestil, populær betegn. for gotikken, hvor spidsbuen er den karakteristiske bueform.

spidsbuk, råbuk m. ugrenet gevir.
spidsende, på muffler den muffeløse ende.

spidsgatter, lystfartøj, i hovedtræk rigget som kutter, men skroget er spidst agter (deraf navnet). - spidsgattet kaldes et kavelbygget fartøj med spids agterende.

spidshakke, hakke til rydning af stubbe og sten.

spidshalet kjøve (*Sterco'rarus para'siticus*), knap hættægøster kjøve. De midterste halefjer forlængede. Alm. i nordl. og arktiske egne. Sjældent i Danm. Tager bytte fra mager. Kan selv fiske; æder også bær.

spidshjort, ung hjort m. ugrenet gevir.

spidskolumne el. *spids*, i bogtryk sidste side i et afsnit el. en bog, som regel med færre linier end de øvrige sider. Navnet opstod i ældre tid, da en sådan side formedes nedefter i en trekant.

spidskugle, populær betævn. for cylindro-ogivalt projektil til riflede håndskydevåben.

spidskål, en sort hovedkål, der udvikler sig tidl. end hvidkål, men ikke er så holdbar. Hovedet langagtigt og spidst.

spidsmus (*So'ricidae*), fam. af små, muse-

lign., langsnude insekttædere. Kun 2 fortænder i undermund, bagkindtænderne brede, flerspidsede. Lever af insekter, orme, små hvirveldyr. Graver gange i jorden; natdyr. I Danm. den almindelige s (*Sorex araneus*), lidt mindre end husmuse, sort på oversiden, grå på undersiden, samt dværg-s og vand-s. Til s hører den i Middelhavslændene forekommende *Pachyura* *etrusca*, Jordens mindste pattedyr, godt 4 cm.

spidsrod (ty. *spieß* spidskæp — *rote* ris), middelalderlig straf, senere anv. i militærstraffetretten. Den skyldige skulle løbe ml. to rækker af personer, der slog el. stak ham med deres våben.

spidsrotte, 1) d. s. s. desman; 2) asiat, pindsvin (*Gymnura*) uden pige.

spidsrør, rør-formstykke til formindkelse af en rørdednings tværsnit.

spidssnudebiller (*Apion*), ganske små snudebiller m. lang spids snude. Gnaver huller i kløveblade, kål, lucerne. Skadelige.

spidstæller, apparat til tælling af atomare partikler, indrettet som en Geigertæller, hvor tråden er erstattet af en metallsplade.

Spiekerøog [ʃpi:k3r:o:k], en af ty. Østfrisiske Øer; 15 km² ca. 500 indb.

Spielhagen [ʃpi:lha:gan], *Friedrich* (1829-1911), ty. forfatter. S-s liberale samfundsmøner var tidl. meget læst, også i Danm. *Hammer und Amboss* (1869, da. 1871).

'spi'eser(ty.S>FV.wspyd), i bogtryk mellemrumstyper, som under trykningen er trukket op i højde med skriften og derved giver aftryk på papiret.

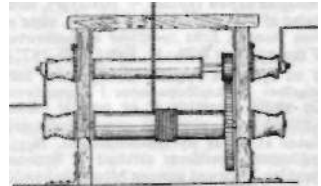
spiger [ʃpi'yar] (mnt.), stort søm; anv. i skibsbygning.

spigertønde, henrettelsesmåde, omtalt i folkeviserne; forbryderen rulledes til døde i en tønde, besat med spigere.

spikolie, 1) æterisk olie, deslill. af den vilde plante *Lavendula spica* (S-Frankr. og Spån.); ligner lavendelolie og anv. som billig erstatt. for denne til parfumer og sæber; 2) (ty. *Spickol*), indfedningsolie (spindeolie) for uld.

spil, 1) jur. handlinger foretaget efter bestemte regler af to el. fl. personer for underholdnings skyld el. for at hidføre, at en af deltagerne skal have økon. fordel på de andres (den andens) bekostning. Ingen er pligtig at betale, hvad han bliver skyldig i spil. For hasardspil kan deltagerne under visse omstændigheder straffes. 2) *zool.*, hos fuglene de komplicerede ceremonier og danse, der foregår forud for paringen.

spil (holl.), søv., mek. vinde el. tromle, hvorved man med forholdsvis ringe kraft kan løfte en svær vægt. Anv. f. eks. ved losning og lastning, drivkraften kan være damp, motor, elektricitet el. alm. håndkraft. Rattet er et lille spil med

stort håndhjul til bevægelse af rorvind og dermed roret.

spilledamp, afgangsdampen fra dampkraft maskiner.

spildevand, det vand, der bliver til overs i husholdningen, tillige med det vand, der er anv. til bortskylling af affaldsstoffer; spildevands rør, glaserede lerrør, cementør og asfalterede støbejernsrør til bortledning af s.

spildevandsgas, gas der fremkommer ved anaerob bakteriegøring til rensning af spildevand. Består væsentligst af metan; anv. sine steder til opvarmning osv. (Nedre) brændværdi ca. 5000 kcal/m³. (Jfr. kloaogas).

spiler (af (*ud*)spile), søv., stor fok på lystfartøj.

spil'lit (gr. *spilids* sten), en slags diabas med albit i st. f. Labrador.

spillebord, *mus.*, i et orgel stedet, hvor orgelspilleren sidder, altså hvor manualer, pedal og registerudtræk er anbragt.

spilledåse, mekanisk musikinstrument, hvor en valse, der er besat med korte nåle, passerer en række metallunger af forsk. længde. Alt efter nålens anbringelse og turnernes længde kan der frembringes forsk. melodier.

spillekort. Kortspil indførtes fra Orienten, og kortenes hjemland er muligvis Indien. De ældste kendte s stammer dog fra Ital. Fra 15. årh. tryktes s i kobberstik el. træsnit, også skabeloner anv. især til håndkolorering. De ældste da. s stammer fra 18. årh.s slutning. Bedst kendt er whist-, tarok-, spå-, kabale- og da. gnav-

Spillekort. Fra venstre: italiensk, 1575 (af en stadig anv. type); fransk, 18. årh. forestillende Ludvin 15. wiener-tarokkort, 1820; dansk, 1875; amerikansk, 1881; tysk, 1897. engelsk, 1765.

kort, i Kina også skak- og dominokort. s fremstilles nu i farvelitografi.

spillemand, mil., indtil 1909 fællesnavn for musikere i hær og flåde.

spiltov (*spil* tremme + oldn. *tå* faststam-pet plads), opr. hestebås, nu stolpeværk, der adskiller basene.

spiltromle, tovtromlen i et hejsespil.

spin (eng: rotere), 1) fys., den egenskab ved elektroner og andre atomare partikler, at de roterer om sig selv og derfor besidder såvel et mek. impulsmoment som et magnetisk moment. 2) *månøvre med en flyvemaskine*, under hvilken denne roterer omkr. sin længdeakse samtidig med at flyvningen foregår lodret nedad, s. der kan opstå ved en fejlmånøvrering, er ufarlig, når flyvehøjden er tilstrækkeligt stor.

spina (lat: torn), 1) med., rygsøjlen; 2) ark., et ca. 2 m h. murværk, der i det rom. cirkus løb i bygningens længdeakse og skilte reddenbanens to sider.

spina'l (lat.), hvad der vedrører spina, hvirvelsøjlen.

spinalganglie (*spinal* + *ganglie*), ansamling af nerveceller på rygmærvernernes bageste rod.

spinallammelse, lammelse, der skyldes rygmærvsygdomme (jfr. spinalparalyse).

spinalmeningitis (*spinal* + *meningitis*), betændelse af rygmærvens hinder.

spinalparalyse (*spinal* + *paralyse*), lammelse af rygmærven (eller rettere, visse af dens baner). Erbs *spastiske* s. (beskrevet af den ty. læge Wilh. H. Erb (1840-1921)) er en syfilittisk rygmærvs lidelse, der især angriber pyramidebanerne i rygmærven. En anden spastisk s. er arvelig (ikke-syfilittisk) og viser sig som fremadskridende svind af pyramidebanerne. Begge sygdomme medfører stivhed af benenes muskler, hvorved gangen bliver slæbende.

spinalpunktur, d. s. s. lumbalpunktur.

spinalvædske, d. s. s. cerebrospinalvædske.

spina'nt (pers. *isfānākh*) (*Spīnacia ole-racea*), enårig køkkenurt, hvis blade er rige på A- og C- vitaminer og mineralsalte.

spind, zool., kirteludskillelse, der stivner til fine tråde. Forekommer hos mange dyr, navnlig edderkopper og insekter.

spindefiskeri (eng. *to spin* rotere), lyst-fiskeri efter gedde, aborre, laksefisk og visse saltvandsfisk, hvorved fiskeren med ret kort stang kaster et til en line fæstet kunstig agn el. en død agnfisk (spinder) indtil 50 m ud i vandet og derpå spoler linen op, hvorved spinderen roterer gnm. vandet.

spindehus, ældre betegn. for tugthus (fangerne spandt i straffetiden).

spindel (ty: ten), aksel, især anv. om aksler i ure og ventiler og hovedakserne i værktøjsmaskinens spindelokke.

spindelaber (*spindel*, forældet ord i bet. *edderkopp*), d. s. s. klamreaber.

spindelgang, gangmekanisme i ure.

spindelolie, relativt lavtkogende og lav-viskøs smøreliefraktion af jordolie; anv. til smøring af hurtigtgående maskindele med relativt ringe lejetryk.

spindeltrappe, trappe, hvis forvange er erstattet af en søjle (spindelen); er bl. a. alm. i kirketårne.

spindelvæv (*spindel*, forældet ord i bet. *edderkopp*), edderkoppens, særlig hus-edderkoppens spind.

spindemide (*Tetra nychus telearius*), en mide, der overtrækker undersiden af lindeblade m. et stort spind.

spindemøl (*Hyponomeuta*), småsommer-fugle, hvide sortprykkede vinger. Larverne lever af blade; overspinder planterne m. hvidt spind. Hertil æbles.

spindere (*Bombycidae*), fam. af hårede, plumpe natsommerfugle. Hunnerne ofte vingeløse, hannerne m. kamformede følehorn. Larverne ofte langhårede. Hertil silkesommerfugl, pensels, fyres, nonne, løvskovsnonne, bøgenonne, processionss, natpåfugleøje, hermelinskåbe m. fl. Fl. arter alvorlige skadedyr.

spinderok, redskab til håndspinding (jfr. spinding) af garn; har endnu bet. for fremstilling af fint hørgarn.

spindesiden (modsat sværdsiden), gi. slægtshist. betegn. for alle kvinder i een slægt og for mænd, der nedstammer fra denne gnm. kvindeled. s. stammer fra kvindens tilknytning til spinderokken.

spindestoffer er de fibre el. taveformede materialer, hvoraf der spindes garn. De er alle karakteriseret ved stor længde i forhold til tykkelsen, men adskiller sig ved kemisk sammensætning, idet plante-tavestofferne bomuld, hør, hamp, kokos (coir), jute osv. samt de fleste sorter (halvsyntetisk) kunstsilke består af cellulose, mens de dyriske tavestoffer ild og silke samt f. eks. kaseinuld er æggehvide-stoffer. Dertil knytter sig de fuldsyntetiske taveformede formstoffer, der er fremstillede af råstoffer el. mellemprodukter i den kern. industri; af disse har nylon hidtil fået størst anvendelse.

Ved forbrænding udvikler cellulosen sure dampe og lugter som brændt papir, mens de andre taver udvikler alkaliske dampe, idet ild og silke brænder med en lugt af brændt hår og nylon med en lugt af selleri. Denne brændprøve kan bruges til en grov orientering ved fiberidentifikation, mens det mikroskopiske billede viser de enkelte tavers struktur. Naturs- varme-isoleringssevne og andre egenskaber beror på en særlig udviklet mikrostruktur, som kunsts savner.

spinding, den teknik, ved hvilken garn af vilkårlig længde dannes ved sammen-snoing af relativt korte tekstiltaver. Ved hånds haves kun een arbejdsgang. Det forbehandlede materiale (kartet ild el. heglet hør) formes til en passende væge, der anbringes på en stang. Med venstre hånd trækkes taver ud af vægen og fæstes til en med en tung skive af metul el. sten forsy-

Spinderok, a. rokkehjul, b. vinge, c. spole, d. rokkehjul, e. pedal.

hoved, b. vinge, c. spole, d. rokkehjul, e. pedal. net ten, der sættes i roterende bevægelse, hvorved det udtrukne stykke bliver snoet og derefter opviklet på tenen. Med spinderokken opnår man en kontinuerlig arbejdsgang, idet tenen sættes i omdrejning ved en trædemekanisme. Begge hænder er derved frie til ordning af taverne. Snoning og opvikling foregår samtidig ved hj. af vingen (b), der roterer uden om spolen. Ved maskins foretages først en bearbejdning af taverne: sortering, rensning, blanding, oplukning m.

m., alt efter taverens art. Således bliver bomuldstaver kartet på roterende valser besat med ståltrådstænder; det tynde, lette karteflor samles i en tyk væge. Uld, der indeholder meget snavs, sand og fedt, bliver rensat i særl. uldvaskemaskiner og ofte før s blandet med andet materiale. Medens uld til kamgarn både kartes og kæmmes bliver uld til stroggarn kun kartet. Den egl. s deles i fors, ved hvilken

Ringspindemaskine.

vægerne snoes og strækkes svagt, og fins af det dannede forgarn. Som s-maskine anv. selfactoren og ringspindemaskinen.

Med s betegnes nu også formingen af tynde, bøjelige og elastiske kontinuerlige taver (filamenter) af forsk. formstoffer som kaseinuld, viskose, nylon (jfr. kunstsilke) m. m.

spindere (*Arachnoidea*), gruppe af led-dyr, omfatter klassen Chelicerata undt. dolkhaler. Ejendommelige ved at bryst og hoved er sammensmeltede, oftest 4 par ganglemmer, 2 par mundlemmer, overkæberne el. chelicererne foran munden, underkæberne el. palperne bagved munden. Bagkroppen, der kan være ledlet el. uledlet, lemnelos. Spindeevnen stærkt udviklet. Hertil skorpioner, mejere, moskorpioner, edderkopper og mider.

spindplanter, kulturplanter, hvorfra der fås spindematerialer, ofte basttaver fra stængel el. blade, f. eks. hør, hamp, agave; af andre spindplanter anv. hårene (froulden) f. eks. bomuld.

spinel (lat. *spina* torn), $MgAl_2O_4$, regulært, mest rødt mineral m. stærk glasglans og hårdhed 8. Forekommer i ultrabasiske bjergarter og som kontaktmineral. Klar rød ædel s anv. som ædelsten (Ceylon, Indien).

Spinnello Are'tino (egl. *Spinello di Luca Spinelli*) (ca. 1346-1410), ital. maler, f. i Arezzo, virksom her og i Firenze. *Madonna med Barnet, der Lejer med en Fugl* (kunstmus., Kbh.).

spinet (ital. *spinetta*, efter venetianeren Giovanni Spinetti (ca. 1500)), musikinstrument, mindre udgave af cembalo.

spino'l (lat. *spina* torn, tap) el. *pinol*, konisk tap til understøtning af mindre aksler og arbejdsstykter på værktøjsmaskiner.

Spinoza [*spinale*], *Ambrosia, Markis af* (1569-1630), -sp. felterre, f. i Genova. Erobrede 1604 Oostende fra Moritz af Oranien, 1625 Breda (malet af Velázquez).

Spinoza [-no:za], *Baruch* (*Benedict*) (1632-77), nederl. filosof, jøde. S var skaber af det betydeligste rationalistiske filos. system. Bortset fra en kritik af Descartes' filos. udgav han sin levetid kun *Tractatus theologico-politicus* (1670), hvis grundlæggelse af bibelkritikken vakte så megen harme, at han afholdt sig

fra at lade sine andre skrifter trykke; de udkom først efter hans død. I *Tractatus de intellectus emendatione* skelnede han ml. 3 stadier i erkendelsens udvikling: først grov erfaring, så lovformulerende videnskab og endelig intuitiv helhedsopfattelse, hvor all kan ses »sub specie aeternitatis« (fra evigheds synspunkt). Selvsystemet udviklede S i hovedv: *Ethica, more geometrico demonstrata* (Etik, bevist på mat. måde), if. hvilket tilværelsen er en substans, gud el. naturen, der består ved sig selv og forstås ved sig selv, men som fremtræder under uendelig mange attributter, hvoraf mennesket kun kender ånd og materie. Som parallelle sider ved substansen kan de ikke påvirke hinanden, men danner hver for sig en kausalkæde, og er udtryk for et og det samme (identitetshypotesen). Enkelttingene i verden, som ikke består el. forstås ved sig selv, kaldes »modi«. Som modus er mennesket led i verdensordenen og har ingen fr vilje. Dets inderste væsen er selvholdelsesdriften, og eftersom denne tilfredsstilles el. ej fremkommer glæde, lyst el. sorg, ulyst. Den højeste glæde: »Amor intellectus dei« (den intellektuelle kærlighed til gud) nås ved menneskets forståelse af sig selv som et nødvendigt led i helheden, idet denne følelse er en del af guds uendelige kærlighed til sig selv. (Portr. sp. 4241).

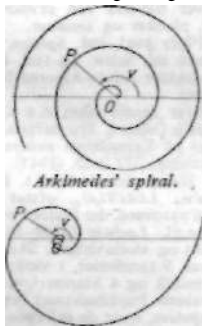
spintari'skop (gr. *spintharis* gnist - r skop), tidl. anv. demonstrationsapp. til iagttagelse af a-partikler v. hj. af scintillationer på en fluorescerende skærm.

spio'n (ital. *spiona*, af mht. *sphe*nspejde), person, der i det skjulte udforsker forhold, der er bestemt til at hemmeligholdes, navnlig mil. hemmeligheder. Spionage [-na:ʃa] straffes i Danmark med bøde, hæfte el. i graverende tilf. med fængsel i indtil 16 år; i krige if. mil. straffelov af 7. 5. 1937 med døden.

spir (oldnord. *spira* tynd stamme), slank topafslutning på tårneel. andre bygninger.

spirakler (lat. *spirare* ånde), åndehullerne hos insekter.

spira'le (lat. *spira* snoning), mat., plan kurve, der i uendelig mange vindinger

Logaritmisk spiral.

snor sig om et punkt. Figurerne viser to eks. på s. Tænker man sig, at et punkt P gennemløber kurverne, vil den på fig. angivne vinkel v ved Arkimedes' s vokse proportionalt med P's afstand fra O og ved den logaritmiske s proportionalt med denne afstands logaritme.

spiralbor, bor m. spiralformede spånriller.

spiral'fold, skrueformet forløbende fold i tarmens bageste del hos visse primitive hvirveldyr (rundmunde, tværmunde, enkelte benfisk).

spiral-galakse el. *spiral'åge*, et stjernesystem uden for vort mælkevejssystem, hvor stjernerne i de ydre dele af systemet har en sådan rumlig anordning, at spiralstruktur, f. eks. to spiralarme, fremkommer. Spiralstrukturen er omtrent plan. Når en s ses fra kanten (d. e. med synslinien parallel med s-plan), udviskes spiralstrukturen. Vort mælkevejssystem er muligvis en s. (111).

spiralornamentik, sammenkædede spiraler i dekorative mønstre; dominerende stilart i ældre bronzealder.

spir a ls ve js te **rør** har svejseliggende i en skrueform; de anv. til større dampledninger m. stort tryk.

spiral'åge, d. s. s. spiral-galakse.

spira'nt (lat. *spirare* ånde), *fonet.*, hemmeligt, frikativ, en konsonant, der artikuleres ved et hemme, men ikke fuldstændigt lukket, etsteds i munden f. eks. f, j.

Spirbakken, 22 m h. klitparti, 9 km SV f. Skagen.

spireevne angives ved den procentdel af frøene, der kan spire ved gunstige betingelser.

spirehastighed angives ved den procentdel af frø, der spirer efter en vis, kort tid. Vigtig for bedømmelse af frø.

spirekasse, flad tremmekasse, til forspiring af kartofler.

'Spirifer (lat. *spira* snoning + *ferre* bære), slægt af brachiopoder med spiralformet armskelet og lige hængselrand. Forekommer hyppigt i aflejringer fra gotlandium til perm.

spira'ril'er (lat. *spira* snoning), stive, skrueformede bakterier.

spiring, *hot.*, vækst, hvorved frø, knolde, løg og sporer udvikles. Betingelse for s er vand, varme, ilt. Hvis s ikke finder sted trods gunstige betingelser, er frøet osv. enten dødt el. i hvile.

spira'tisme (lat. *spiritus* ånd), tro på, at åndens ånder enten umiddelbart el. gnm. medier på forsk. måder kan meddele sig til nulevende. Moderne s begyndte i Hydesville i USA 1848 og er blevet en verdensbevægelse, spiritistisk, vedr. s.

spira'tu'a'le'r (lat. *spiritus* ånd), den strenge fløj af franciskanerne.

spiritualisme (lat. *spiritus* ånd), 1) *filos.* opfattelse af tilværelsen som værende af åndelig (immateriel) natur; 2) *teol.*, overdreven åndeliggørelse af Gud, det onde, frelsen og andre teol. begreber.

spira'tu'el' åndrig, åndfuld.

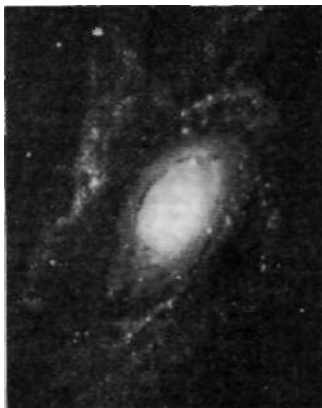
spira'tu'osa (nylat. *spiritus* vinånd), betegn. for alkoholholdige drikkevarer med mindst 25% alkohol.

spira'tu'oso (ital., af lat. *spiritus* ånd), *mus.*, åndfuldt, livfuldt.

spira'tus (nylat. vinånd) gi.kern. samt farm. betegn. for forsk. flygtige stoffer, nu især om ætylalkohol og opløsninger i dette stof, f. eks. s concentratus, s dilutus, s jodi osv. (jfr. alkohol).

spira'tus asper (lat. hårdt pust), *sprog.*, (tegn: °) i græsk grammatik betegn. for h i beg. af et ord.

spira'tusbeskatning. Beskatn. af alkoholiske drikke er kendt langt tilbage i tiden; omfatter foruden øl- og vinskatter egl. s af spirituosa. Formålet er dels at begrænse forbruget, dels at skaffe staten indtægt. Den seneste tids stærkt stigende s har gjort spiritusforbruget til en luksus. Formerne for s har været talrige: udnyttelse af et statsligt spiritusmonopol, indførelstold, afgift på råstoffer og redskaber samt i nyeste tid især produktions- og omsætn.-afg. på færdigvaren. Spiritus var i Danmark, før 1908 beskattet med 18,5 øre pr. 1100% spiritus, fra 1. Verdenskrig med 15-20 kr. og siden 1946 med 34-60 kr., hvortil kommer omsætningsafg. Des-

Spiral-galakse.

uden er udenl. spiritus højt fortoldet, s indbragte 1946-47: 324 mill. kr. (ekskl. told, men inkl. omsætningsafg. på stærke drikke, der også omfatter øl m. v.).

spira'tusforbud, forbud mod udsækning af spirituose drikke, har været anv. i mange lande, således i USA 1920-35, for at gennemtvinge afholdenheden, men førte til omgælder og øget alkoholmisbrug. T 1930erne blev s opgivet som program-punkt for afholdsselskaberne, i Danmark. 1934. I fl. lande, deribl. Danmark, kan lokalt s indføres v. kommuneafstemm., i andre (f. eks. Sv., efter Göteborgssystemet) findes delvis s i form af monopolisering af forhandling og udsækning i forb. m. begrænsning af salget af alkohol.

spira'tusflak, opløsning af natur-el. kunstharpiks (f. eks. kolofonium, shellak, fenolharpiks) i denat. ætylalkohol, ofte også metylalkohol, men uden fernis. Der kan tilsættes farvestoffer og til forøgelse af elasticiteten balsamharpiks og fedtsyrer. (Se også paltur).

'spira'tus lenis (lat. blødt pust), *sprog.*, (tegn: °) angiver i gr. gramm., at vokalen ansættes uden indledende pustelyd.

spira'tusnydelse. Indtagelse af alkoholholdige drikke. Alkoholens er et stofskifteprodukt af gærsvampene, der spalter rørsukkeret i den gærende vædske. Ved den naturlige gæring opnås flg. alkohol-koncentrationer i de forsk. øl- og vinsorter (rumfangsprocent):

hvidtøl og skibøl	1,4%
lys pilsner	2,3-2,4%
bjergøl og lagerøl	4,0-4,5%
eksporøl	5,0-5,5%
porter	6,7-7,0%
påskebrøyg	6,75%
rødvin, hvidvin, champagne	8-11%
bourgogne	12-14%
Stærkere drikke end disse fås ved til-sætning af ekstra alkohol el. ved destilla-tion, f. eks.:	
madeira, portvin, sherry	18-20%
forsk. likører	20-35%
whisky, rom, gin, cognac	35-45%
akvavit	43%

Spiritus har giftvirkning over for alle levende væsener. Giftvirkningen hos mennesket er afhængig af alkoholindholdet i blodet, der afhænger af spiritusindtagelsen, af legemsvægt og af alkoholfens forsvinden fra organismen. Blodets alkohol-koncentration falder jævnt med en hastighed af 0,15 %U pr. time. Ved for-søg er det vist, at selv små alkoholmængder nedsætter kvaliteten af såvel legemlige som sansemæssige og psykiske præstati-oner kendeligt; således forringes reakti-onsevnen bet. uden at selvkritikken skærpes, hvorfor s og f. eks. automobil-kørsel ikke kan forenes. Den seksuelle hæmsel mandskes; de fleste tilfælde af kønssygdomme er erhvervet under s. Alkohol har stor næringsværdi (1 g alkohol = 7,1 kalorier svarende til 1,8 g sukker) og har derfor fedende virkning. Men den i længden store giftvirkning gør det uanvendeligt som næringsmiddel. Smlgn. endv. alkoholiske sindssygdomme, alkoholisme, beruselse, delirium, patolo-gisk rus, rusgifte, stimulanter.

spira'tusprøve, lægeundersøgelse (hyppigst foretaget af embedslæger) for at konstatere om en person frembyder tegn på at være påvirket af alkohol. Den kombi-neres i reglen med en blodalkoholunder-søgelse. If. lov om motorkøretøjer (Bekendtg. af 14. 4. 1932) er politiet beretti-get til at fremstille en person, som må an-tages at have ført el. forsøgt at føre et motorkøretøj, uagtet han p. gr. af nydelse af spiritus ikke er i stand til at gøre det på betryggende måde, til s.

Spiritus Sanctus (lat.), Helligånden.

spira'tus vini (lat.), vinsprit, 90% alkohol.

spira' (lat. *spirare* ånde), åndedræts-

spira'kæ'ter (lat. *spira* snoning + gr. *chaite* hår), bøjelige, skrueformede bakterier.

spira'me'ter (*spira*- + *meter*), apparat, v. hj. af hvilket man kan måle den luft-mængde, der åndes ind el. ud gnm. dets mundstykke, for derved at f. fastsætte lun-gernes kapacitet.

Spiroptera neoplastica, en rundorm, der snylter hos visse kakerlakarter. Ved forsøg er det vist (af Johs. Fibiger), at S kan bevirke opståen af kræftlignende dannelser i tarmkanalen hos rotter (småkn. kræftfremkaldende stoffer).

spiro'sal, indgnidningsmiddel ved gigt-lidelser.

spirtønde (.spir, d. v. s. stang), flydende sømærke, hvis form tåler istryk, anv. derfor som vintorsmærke; i nyeste tid forsynet med lille elektr. blinklanterne.

'Spirula (lat: lille snoning), d. s. s. post-hornblæksprutte.

Spirræa (gr. *speira* snoning; p. gr. af den snoede frugt), slægt af rosenfam. Prydbuske med talrige, hvide el. rosa-farvede blomster. 60 arter fra nordl. temp. egne. En mængde arter i haver.

Spis [spif], ty. Zips, landskab i Slovakiet SØ i Høje Tatras.

spiseolie, alm. betegn. for især vegetabiliske olier til spise- og madlavningsbrug. Som s. anv. især oliven-, sesam-, soja-bønne-, jordnød- og rapsoolie, i spec. til-fælde sennepsfrø-, solsikke-, valmue- og våldeolie. Også enkelte animalske fedtstoffer anv., f. eks. tran. En forudsætning for oliernes anv. som s er en vidtgående raffinering.

spiserøret (*oesophagus*), hos mennesket et ca. 25 cm langt muskuløst rør, der forbinder svelget og mavesækken, s er fingertykk og indvendig beklædt med slimhinde, s ligger i halsen bag luft-røret, strækker sig gnm. brysthulen bag hjertet ned til mellemgulvsmusklen. Efter at have passeret denne, går det ind i bughulen og munder efter et kort forløb her ind i mavesækken.

spiserørssygdomme el. *oesophagussygdomme*. De hyppigste sygdomme i spiserøret er 1) *spiserørskrampe* (kardiopasme), en krampagtig sammentrækning i den nedeste del af spiserøret; fremkalder synkevanskeligheder og vægttab; behandles med en »spiserørsudvidende« som indføres gnm. munden. 2) *varicer*, åreknuder i den nedeste del af spiserøret. 3) *kræft*, udvikler sig fra slimhinden i spiserøret, hyppigst ud fra luft-rørets forgrening el. ved den øverste el. nedste ende af spiserøret, s danner en knude, som hindrer fødens passage, i senere stadier kommer der smerter. Behandles med stråler. 4) *dilatation*, udvidelse af spiserøret, oftest p. gr. af krampe el. kræft. 5) *diverikel*, sækkormet udvidelse i øverste del af spiserøret.

spiseske, på recepter ca. 15 cm³.

spisesvampe (se farvetavle Svampe), følelsesbetegn. for svampe, der kan spises. Der kan ikke gives noget alm. kendetegn på, om en svamp er spiselig el. ikke. Den eneste måde at sikre sig på er at lære svampene grundigt at kende, s-s næringsværdi er ikke særlig stor, men de har nogen bet. ved deres smagsstoffer; nogle indeholder vitaminer.

Spitalfields [spitfi:ldz], kvarter i østl. London med stort grøntorr, S Market.

Spitfire [spitfai:s] (eng., egl: »Udspyer«), eng. jagertype, bygget af firmaet Vickers Supermarine, et ensædet, eenmotoret, lavningst metalmonoplan med en hastighed på over 650 km/h. S er kraftigt bevæbnet, og den har været bygget i nogle og tyve forsk. typer. S bidrog i væsentlig grad til, at de ty. bombeangreb mod Engl. i efteråret 1940 blev slået tilbage. (Ilt. se tavle Luft-våben).

Spithead f'spit'hæd], sundet ml. Portsmouth og øen Wight.

'Spitsbergen [-bargan], no. øgruppe på grænsen ml. Nordhavet, Barents Hav og Ishavet, ml. 76° og 81° n. br., 10° og 35° ø. lgd.; 62 747 km²; 1100 indb. (1946; 1941 fandtes 2900 indb., hvoraf ca. 2000 russere). S består af to større øer, Vest-S og Nordaustlandet, adskilte ved Hinlopen Strædet, og nogle mindre øer, bl. a. Kvitøya. Især vestlandet er stærkt indskåret og har stejle kyster. S er opbygget af caledonisk foldede lag af kalksten, lersklifer og krystallinske skifre, devoniske sandsten samt ferskvandslag med rige kuller fra karbon, jura,

Spitsbergen. Ny Ålesund i Kingsbay.

kridt og især tertiær. Store strækninger er dækket af is. Højeste punkt: Newton-toppen (1717 m). Klimaet er arktisk. Green Harbour har i gnst. for koldeste (marts) og varmeste (aug.) måned -r 15,4° og + 4,1°. Vestkysten beskyttes af en gren af golfstrømmen og kan besjæles om sommeren, men iøvrigt er S omgivet af kolde, isfyldte have. Plantevæksten er åben fjeldmark. Af pattedyr findes rensdyr, lemning, polarræv, isbjørn, og fra Grønland er overført moskusokse og polarhare. Fast bebyggelse findes kun ved kulgruber (Longyearbyen), hvoraf en del er forpagtet af Sovj. Kuleksport 1940: 540 963 t, heraf fra no. gruber 271 234 t. S skal være opdaget af nordmænd allerede 1194. Genopdaget 1596 af W. Barents. Det uafgjorte spørgsmålet om suveræniteten over S mistede sin aktualitet i 18. årh., da hvalfangsten gik tilbage; men da de rige kuliefer opdagedes omkr. 1900, blev spørgsmålet brændende, og ved Pariserkonventionen 9. 2. 1920 fik Norge fuld højhedsret over S, der skulle forblive demilitariseret. 14. 14. 8. 1925 blev øerne of. taget i besiddelse af Norge. Blev ubesat af ty. efter 1940; allieret eksped. 8. 9. 1941 ødelagde minerne og evakuerede S-s befolkning til Engl. og Sovj. Besat af ty. 1942, maj 1942 erobret af no. styrker; ty. bombardement 8. 9. 1943, 9. 4. 1945 fastsløges i no.-sovj. deklaration, at neutralitetsbestemm. fra 1920 var uholdbare. Jan. 1946 meddeltes, at Sovj. havde foreslået sovj.-no. fælles forsvar af S og opgivelse af 1920-bestemmelserne, som Sovj. ikke havde underskrevet. I hemmeligt stortingsmøde 15. 2. 1946 fastsløges, at No. ikke kunne ændre bestemm. fra 1920 uden samtykke af øvr. underskrivere, at No. ikke kunne diskutere forsvar af no. område sammen med en enkelt anden magt, men at 1920-traktat burde revideres. 16. 6. 1947 vedtog Stortinget, at militæret skulle rømme S inden 1948. - Adm. udgør S en selvstændig enhed under en ssyslmand. S. m. Bjørnøya kaldes S Svalbard.

Spitteler [t'p-j. Carl (1845-1924), schw. forfatter. Skrev foruden fortællinger i den gængse naturalist, el. impressionist, stil store allegoriske gudeeposer *Olympischer FrauMing* (1901-06, omdr. 1910). Nobelpris 1920.

Spitzweg [J'pitsve:k], Carl (1808-85), ty. maler. Virksom i sin fødeby München, hvis småborgerlige milieu han skildrer med megen luke.

spjæld, jernlukke til regulering af luftstrømmingen i kanaler, skostene o. 1.

sp planknolo'gi' (gr. *spdnchnon* indvolde + -logi), læren om indvoldene.

spleen [spl:n], (eng., af gr. *splén* milt), melankoli, dårligt humør.

splejse (holl. *splitsen*, egl: spalte) el. *splejsning*, søv., sammenfletning af tove; de vigtigste former er øje-, kort- og langsplejning.

splen (gr.), milt.

splendi'd (lat. *splendidus*), prægtig, flot. **splendid isolation** [spléndid aisa'lejan] (eng.; glimrende afsondrethed), Salsburgs karakteristiske af Engl.s stilling op mod år 1900, ubundet af militæralliancer.

spleno- (gr. *splén* milt), milt-.

splenomega'li' (*spleno*—h -*megali*), forstørret milt. Symptom ved mange og forskelligartede lidelser, f. eks. en del infektioner, lever- og blodsygdomme.

split't (af ty. *Splint*, egl: fedt, sammenblendet med ordet (*lrs*)*splint*), *skovbrug*, det ydre, levende, oftest lysere og blodere ved uden om kernevædet. Sæftstigningen finder især sted i s.

splitfrnit glas kan være af forsk. beskaffenhed. 1) To glasplader klæbes sammen med en tynd hinde af et klart og farveløst formstoff, f. eks. et cellulose-derivat. 2) En enkelt glasplade afkøles, efter opbejdning, hurtigt, hvorved styrken over for slag, tryk og bøjning stiger betydeligt og de evt. dannede skår bliver meget små (ikke skærende). 3) Med s beteges ofte plader af transparente kunststoffer (plexiglas o. l.). 4) Trådglas.

split, søv., lille jern-el. kobberstift, der som sikring sættes gnm. enden af en bolt for at sikre.

Split (ital. *'Spalato*), jugosl. havneby midt på Dalmatiens kyst; 50 000 indb. (1948). Bæner til indlandet; eksport af vin og olie. Den middelalderlige del af S er bygget ind i resterne af Diocletians palads fra 303.

split-cane ['split 'kæin] (eng. *split* spalte 4 *cane* stang), fiskestang, opr. bygget af sammenlignede bambustrimler, senere også af andre hårde træarter.

splitflag, form for stats- og orlogsflag i de nord. lande; Danm. og Isl. 2 Splitter, Sv., No. os Fini. 3 splitter (se flagtavlen).

splitsvansla'vet, en lavetkonstruktion med stor sideretingsfrihed, idet lavetten har to fra hinanden udklappelige lavetben, som III. til felthaltvis viser.

split-terne (*'Sterna sandvi'censis*), stor

terne, kridhvid, sort hætte, sort næb m. gul spids. Stærkt kløftet hale. Ruger i meget tætte kolonier. Ikke sjælden i Danm. Trækfugl.

splitved, i træhandelen de træstykker, som bliver tilovers ved savkæring af brædder, planker og tømmer.

Splugen [J'ply:gn], ital. *Spluga*, alpepas på grænsen ml. Schw. og Ital. (2119 m o. h.); adskiller Adula-Alperne fra Rætiske Alper.

'spodium (gr. *spodos* aske), d. s. s. benkul.

Spodsbjæ'g [s'bos-l, Ooverfartssted (til Nakskov) på Langelands østkyst. Bane til Rudkøbing; 277 indb. (1945). 2) pynt NNØ f. Hundested (N-Sjælland). Fyr.

spodu'me'n, *LiAlSi₃O₈*, oftest grønlig monoklin pyroksen, der findes i pegmatit.

Spohr [J'po:r], *Ludwig* (1784-1859), ty. komponist og violinvirtuos. Skrev bl. a. 10 operer, 9 symfonier, 1 violinkoncert, kammermusik og 4 klarinetkoncerter.

spoils-system [spails'sistom] (eng. *spoil* bytte), system, hvor de sejrende fordere byttet. I USA den skik, at en række fremtrædende embedsposter nybesættes, hvor et parti kommer til magten.

Spokane [spo'kâm], største indlandsby i staten Washington, USA; 122 000 indb. (1940). Trafikcentrum.

spolebenet (*radius*), det korteste af de 2 underarmsben, ligger på ^tommelfingersiden. Øverste ende indgår i dannelsen af albuedlet, nederte ende indgår i håndledet. Foruden disse ledforb. er s ved led forbundet med albubenet, således at det kan dreje sig om albubenets længdeakse (pronation - supination).

spo'le're (lat. *spolium* krigsbytte), ødelægge, fordærve.

Spoleto, ital. by i Umbrien 100 km NNØ f. Rom; 32 000 indb. (1936). Rom, akvadedt. Flere ej. kirker. Borg fra 14. årh. Fra 6. årh. hovedstad i langobardisk her-tugdømme, der omfattede store dele af Mellemital. Fra 1198 under Kirkestaten.

***spolia** (lat.), krigsbytte af fjendens våben; i overført betydning vidensk. udbytte.

spolorme (*'Ascaris*), rundorme, tarm-snyltere hos pattedyr. Forholdsvis store, gullige m. spids bagende. Hertil bl. a. menneskets s (*A. lumbricoides*), op til 25 cm lang, meget alm. snylter i tynd-

tarmen, særlig hos børn. Æggene føres ud med ekskrementerne og kommer m. drikkevand, salat, frugt o. l. atter ind i mennesket. De nyudklækkede orme vandrer gnm. tarmvæggen og blodet op i lungerne og herfra gnm. luftrøret og

svælget tilbage til tarmen. I tarmen gør de ikke synderlig skade, hvorimod de vandrede unger kan fremkalde bronchitislign. sygdomme, i sjældnere tilf. alvorlige bylder o. l.

spodyl- (gr. *spodylos* ryghvirvel), ryghvirvel-, ryg-.

spodylitis (*spodyl-* + *-itis*), betændelse i ryggraden, ofte af tuberkuløs natur. Symptomerne ofte, først ubestemte, periodiske smerter i ryggen, senere stærkere smerter og udvikling af rygdformitet (skævhed el. kuelryg), idet s får kalten til at svinde i hvirvellegemerne. Hospitalsbehandlet i tide har s gode helbredelsesmuligheder.

spodyloarthritis (*spodyl-* + *arthro-* + *-itis*), betændelse i leddene ml. rygsøjleens hvirvler.

spon'dæ', *spondeus* (lat) el. *spondé* [-'dæ'] (gr. *spondé* drikoffer (hvorunder langsomme melodier føredroges)), 1 antik verslære en enhed, bestående af 2 lange stavelser (—), i nyere verslære et omstridt begreb, ofte forstået som et grænsetilfælde af trokæen (-).

Spong [spår;], *Berit* (f. 1895), sv. forfatterinde. Akad. udd. Debuterede m. digtsaml. *Hogsal och brtagård* (1924), naturskildr. og almuedyller; har siden udd. lyrik, noveller og en kulturhist. roman *Ndvervisan* (1942).

'spon'gier (gr.), d. s. s. svampe.

spon'gi'n (gr. *spongiá* svamp), protein, der findes i hornsvampens skelet.

spongi'osa (gr. *spongiá* svamp), den svampagtigt opbyggede knoglesubstans, der findes f. eks. i hvirvlerens og røknoglerens indre.

Spongo'sta'n (gr. *spongós* svamp), blodstansende middel, gelatine-svamp-præparat fremstillet af A/S Ferrosan, Kbh.

'Sponeck, Wilhelm Carl fppingen (1815-88), da. politiker. Amtmandsson; 28 år gi. leder for kongerigetstoldvæsen. Nov. 1848-dec. 1854 finansmin., gennemførte jernbanelove, toldenhed i monarkiet, bidrog til fastlæggelse af rigsdagens finanslovbehandling; ivrigt national, svingede fra en art Eftærdanskhed tilbage til opr. helstatsindstilling, bekæmpede de Nat.-lib. med nærgående midler under valgene. 1854-63 generaltolddirektør, udarbejdede toldreform 1863. Ledsagede 1863-66 Georg I. til Grækenland, men vakte uvilje ved autoritær tankegang. Nationalbankdirektør 1868-73, direktør i Handelsbanken 1873-88.

spont'a'n (lat. af *sponte* frivilligt), som opstår af egen drift, umiddelbar.

spontanbevægelser, *med.*, bevægelser som rysten el. krampet, der under visse hjemmelidelser udløses fra hjernen uden viljens medvirken.

spontan(e)'te't (lat. *sponte* frivilligt), genstandens formodede evne til at virke uden ydre tvang.

spont'a'n variation, d. s. s. *mutation*.

Spon'tini, *Gasparo* (1774-1851), ital. operakomponist. 1803 bosat i Paris, 1819-41 i Berlin. Komp. bl. a. operaen *La Vestale* (Paris 1807, Kbh. 1844) og *Fernando Cortez* (Paris 1809, Kbh. 1827).

spor, *mat.* ved en linies (pl) s i en plan forstås dens skæringspunkt (-linje) med planen.

Spor'raderne (gr. *Sporddes*, egl. de spredte), to ørgrupper i Det Gr. Øhav; de nordl. S ud for Eubøa (bl. a. Skyros); de syd. S ud for den syd. del af Lilleasiens V-kyst (bl. a. De Dodekanesiske Øer, Chios og Samos).

spora'disk (gr. *speirein* så), spredt.

sporan'gie (gr. *sporos* sæd + *angeion* beholder) el. *sporangium*, bot., sporehus.

sporbremser anv. på større rangerbane-gårde til regulering af godsvognenes hastighed ved deres løb gnm. banegårdens

forsk. sporgrupper, s. som almindeligvis indlægges i forbindelsessporene ml. de enkelte sporrister, består af 4 stk. 10-15 m lange bremsebjælker, to ved hver skinnestreg, een udvendig og een ind-

vendig. Bremsebjælkerne ligger normalt sænket under skinnetop. Når bremsning skal foretages, løftes de opad og presses samtidig mod vognens hjulbandager, hvorved vognene afbremses. Som drivkraft anv. alm. trykluft el. vand. Ved DSB findes s på rangerbanegårdene i Århus og Fredericia.

spore (gr. *Sporá* sæd), *biol.*, 1) en udposning på et bløsterblad, hvori der opbevares honning, f. eks. hos torskemund; 2) et ofte eencellet legeme, der tjener forplantningen hos sporeplanter og eencellede dyr; 3) en kort frugtgren dannet ved beskæring.

spore, *ornitol.* hos visse fugle en spids, kegleformet fortykkelse af hornlaget på mellemfoden (fåsaner, høns), mellemhånden (sporevinger, sporeviber) el. håndroden (sporegås).

spore, i *ridning*, metalbøjle fastspændt på rytterens hæl til forstærkn. af rytte-

rens schenkelhjælp, består af to grene samt s-hals, hvori oftest er anbragt et takket hjul. Spændes (nu alm.) sidder lige oven for støvlekappen, i underkanten af foldestykket. Faste s (gamlemelds) anbragtes på selve hælen, hvor sporens grene skruedes ind i hællens massive læder.

sporefrøer (*Xenopus*), afr. springpadder. De 3 inderste tæer bærer klolign. hornskeder. Veludviklet svømmehud, lever udelukkende i vand. Æggene klæbes enkeltvis til vandplanter. Tandløse, lever af småorganismer.

sporegøge (*Centropus*), store langhalede gøge. Bagtæen m. sporelign. Klo. GI. verdens træer.

sporegås (*Plec'tropterus gambi'ensis*), stor, mørk, metalkinnende gæs m. sporer på håndroden. Afrika.

sporehus, hos sporeplanter det organ, hvori sporerne udvikles.

sporelementer kaldes små mængder af visse grundstoffer, såsom bor, mangan, kobber osv., som har en gunstig indvirkning på kulturplanternes vækst, hindrer mange sygdomme m. m. I større kome kan de have skadelig indvirkning. Såfremt s ikke forefindes i jorden, må de tilføres, f. eks. med gødningsstofferne.

sporepiber (*Anthus ri'chardi*), sibirisk piber. Bagtæen sporelign.

sporeplanter (*krypto'ga'mer*), en stor gruppe af planter, som ikke har blomster og derfor heller ikke danner frø, men formerer sig kønnet el. ukønnet ved sporer, s er indbyrdes meget forsk. fra eencellede til højt udviklede planter.

Sporeslaget, slaget ved Courtrai 1302, hvor Flanderns borgere slog en fr. riddere og efter slaget kunne opsamlе 4000 gyldne sporer fra de faldne riddere.

sporevibe (*Hopl'opterus spi'nosus*), afr. vibe m. lang spore på mellemhånden.

sporevinger, fællesbetegn. for visse bladhøns, bl.a. safranrikse, der har en spore på mellemhånden.

sporlys-projektilel, *tracer* ['træiss](eng.), projektil, der bagtil indeholder en lys-sats, der tændes i skudafgangen, så s lyser i banen; bruges mod flyvemaskiner, tanks og panservogne, da beskydningen af målet lettes ved den synliggjorte projektilbane.

sporo- (gr. *sporos* sæd), plantespore-, **sporo'fytt** (*sporo-* + *-fytt*), den diploide, sporebærende plantegeneration, f. eks. mossernes sporehus, bregne- og blomsterplanten.

sporozoer [-'so-] (*sporo-* + gr. *zoon* dyr), klasse af eencellede dyr, oftest simpelt byggede cellessyltere, uden fimrehår el. andre be vægredskaber. Forplantning foregår foruden ved deling og knopskydning ofte ved en sporedannelse, idet kernen deler sig i flere, der hver danner en spore. Forud for sporedannelsen går ofte en befrugtning, så at der bliver tale om et generationskifte. Hertil gregariner, hamosporidier, coccidier, myxosporidier, mikrosporidier og sarcosporidier.

sporskifter, *jernbanetekn.*, indlægges i spor på steder, hvor der fra et spor - stamsporet - skal udgå et andet spor, vige-sporet, s-s hoveddele er: tungepartiet, som bl. a. omfatter de to bevægelige s-tunger, hvormed forb. ml. de to spor tilvejebringes, og sporkrydsningen med hjertestykket, hvor de to spors hinanden nærmest beliggende skinnestregene krydser hinanden. Krydsningens hældningsforhold er afgørende for den hastighed, hvormed man må køre ind i vige-sporet. Ved DSB anv. mest hældninger på 1 : 9 (40 km/t), 1:11 (50 km/t) og 1:14 (60 km/t).

sporstopper, *jernbanetekn.*, anbringes for enden af blindspor. Den enkleste form for s er en alm. jordvold. Mest anv. er faste s, som f. eks. består af to stødbjælker af profiljern, der er fastgjort til skinnerne. Bremsningen v. faste s foregår stødagtigt. Til afslutn. af blindspor, som befares af personførende tog, anv. nu ofte bevægelige s, de såk. bremsestopper, som giver en elastisk afbremsning.

sport (gleng. *disport* adspredelse), eng. egl. leg; s omfatter såvel legemsøvelser i alm. (undtagen gymnastik og leg) som beskæftigelser der uden direkte at være legemsøvelser, indeholder den spænding og kappesdrift, der kendetegner egl. s (mods. idræt; der i snævrere bet. omfatter personlig indsats af kraft og behændighed).

sport (eng. *to disport* føre bort), *biol.*, i gartneriet brugt betegn. for pludselig opstået afart, mutant, f. eks. ved knopmutation i en plante.

sportler (lat. *sportula* lille kurv), foræring, gebyrer til embedsmænd for embedsforretninger. I ældre tid bestod embedsmændenes lunninger for en stor del i s; nu indgår disse i de fleste tilf. i statskassen.

sportsflyvning, flyvning med lette maskiner (1-4 personer) i privat el. sportsligt øjemed, s drives af enkeltpersoner med eget materiel el. i motorflyveklubber, som anskaffer maskiner, medl. kan leje. Den egl. s udvikledes især i den sidste

del af perioden 1920-39. I Danm. har især motorflyveklubberne, fabrikationen af da. sportsmaskiner (KZ-typerne) samt en begrænset, privat, økon. støtte fremmet udvikl. af s. (111. viser KZ 111).

sportsfysiologi, d. s. s. idrætsfysiologi.

sportshygiejne, d. s. s. idrætshygiejne.

sportsmanship ['spåUsmsnJip] (eng.), dygtighed el. kendskab til sport; anv. navnlig om den, der udviser god sportsånd, er en god taber.

sportsridning deles i distanceridt og jagt-, skole-, træng- og væddeløbsridning samt springning.

sporveje, trafikmiddel med køretøjer, som løber på spor nedlagt i gader og veje. Som trækraft anv. ved de første s heste. Den første hestes blev åbnet i New York 1852, den første i Eur. 1854 i Paris og den første i Danm. i Kbh. d. 22. 10. 1863. Den første elektr. sporvogn kørte

på en industriudstilling i Berlin 1879; 1881 åbnedes den første regelmæssige trafik med elektr. s i Berlins forstad Lichterfelde. Medens de første en del steder fik den elektr. strøm fra akkumulatorer i vognene el. tilførte fra elektricitetsværket gnm. skinnerne, sker strøm-

tilførslen nu overalt gnm. en over sporene anbragt køreledning. Omkr. 1900 gik man alm. over til elektr. sporvedsdrift, s anlægges så vidt muligt med dobbeltspor, da dette er mest økon. og sikrer rettidig afvikling af driften. Sporvidden er i reglen den normale (1,435 m) el. 1,0 m. Om muligt lægges sporene i et særl. banelegeme el. vejen med to kørebåner på hver side, idet anlægs- og vedligeholdelsesudgifterne derved bliver mindre, end hvis sporene blev nedlagt i selve vej kørebånen. Endv. formidles faren for sammenstød med andre trafikmidler, og hastigheden kan øges. s-s spor er ikke i samme grad som alm. jernbanespor underkastet længdevariationer som følge af temperatursvingninger, idet de er afdækkede med skærver el. nedlagt i vejen, og kræver derfor ikke stødspille- rum, hvorfor de alm. bliver svejset sammen i meget store længder.

Vognparken består af motor- og bi- vogne. Den endnu mest anv. type vogne har en perron ved hver ende med ind- og udstigning over disse perroner. En anden type har en midterperron, hvor al ind- og udstigning foregår. En ny type er vogne med fast konduktør- plads, hvor de rejsende stiger ind ved den ene endeperron og må passere konduktørens plads for at komme ind i vognen, som kun kan forlades ad den anden endeperron. Vognene udføres enten som 2-akslede vogne el. som 4-akslede bogievogne; sidstn. giver ved større kørehastigheder en behageligere kørsel. Der anv. nu alm. elektr. modstandsbremser, foruden at hver vogn er forsynet med en håndbremse. I Kbh. anv. desuden elektromagn. skinnebremse. s har altid centralkobling, som dog kun undtagelsesvis er automatisk.

s-s tarifsystemer er meget uensartede og i høj grad afhængige af lokale forhold, herunder konkurrence fra andre trafikmidler. I hovedsagen har man flg. to systemer: enhedstariffen, hvor prisen er ens for hver rejse uanset rejselængden (Kbh.), og zone-el. dels trækningstariffen, hvor strækningen er inddelt i zoner, og prisen er afh. af det antal zoner, man ønsker at gennemkøre (Gentofte).

I Danm. findes s i Kbh.-Frbg. (1863), Gentofte (1884), Århus (1904), Odense (1911) og Gladsaxe (1929).

Sporveje, Københavns (fork. KS). 1. 8. 1911 overtog Kbh.s kommune de i Kbh. beliggende private sporvejs- og omnibus- selskaber, i alt 12 elektr. sporvejs-, 1 hestesporvejs- og 1 hesteomnibuslinje. Ledelsen blev overdraget til en sporvejs- direktør, 1926-48 Juel-Hansen, fra 1948 Einar Nielsen, 1. 10. 1919 sammenlut- tedes de indtil da selvst. sporveje på Frederiksberg m. S. Nettet omfattede 1948 18 sporvejs-, 6 benzinomnibus- og 1 trolleyomnibuslinjer. Vognparken om- fattede 501 motor- og 413 bi- vogne, 91 omnibusser og 9 trolleyvogne (samt 1 bi- vogn). 1 driftsåret 1947-48 befordredes 254,5 mill. rejsende Indtægten i 1947-48 var 61301700 kr., udgiften 62559600 kr.

sporvidde, ved jernbaner afstanden m. skinnernes inderkanter. Der findes: nom- malspor (1,435 m), bredspor (over 1,435 m) og smalspor (under 1,435 m).

spozalizio [spozal'izio] (ital.), troløvelse. Fremstilling af Marias og Josefs trolø- velse. Især kendt er Raffaels s i Brera- mus., Milano.

spotlight [spåt'lait] (eng., egl: pletlys), lyskaster m. indstillelig strålekegle, der kan koncentreres stærkt. Anv. v. effektfot.

spottedrosler (*Miminae*), atrier., drossel- lign. fugle af sangerens fam. Afrundede vinger. Har stor evne til at efterligne andre fugle.

spottefugl, *zool.*, betegn. f. en fugl, der kan efterligne andre fugles stemmer.

spover, d. s. s. regnsøver.
S. P. Q. R., fork. f. *se'natus popu'lusque ro'manus* (lat: det rom. senat og folk), d. s. s. staten Rom.

'Spranger [JpnMpr], *Eduard* (f. 1882), ty. filosof og pædagog. Udviklede Diltheys »forstående« psykologi som en psyk. typeori (*LebensJormen*, 1921). Pæda- gogisk hovedværk: *Psychologie des Ju- gendalters* (1924).

spray [spræi] (eng: sprøjte), apparat til forstøvning af vædsker, anv. dels til medicin, dels til parfumer (refraichisseur) og i teknikken.

sprechstallmeister [ˈʃpɾɛçstjal-1 (ty: talestaldmester), i cirkussproget betegn. for den funktionær, der leder forestillingen ved at annoncere numrene og talende medvirke i klovn-entréerne.

spredning, statistisk udtryk, der giver et mål for en række iagttagelses tilfældige variation omkr. en middelværdi. Kaldes iagttagelserne x_1, x_2, \dots, x_n bliver spred- ningen, s, bestemt ved formelen:
$$S = \sqrt{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}$$

(Formlen giver samme resultat som den under fejlteorien anførte).

spredning, magnetisk, det forhold, at ikke alle de fra en feltmagnet el. gnm. en bevikling gående kraftlinier følger hovedfeltets vej.

spredningsanalyse, en af den eng. sta- tistikker R. A. Fisher udviklet metode til spalting af spredningen på en række iagttagelsesresultater i fl. forsk. spredning. Har man f. eks. foretaget blod- prøve på 100 mennesker, vil en s kunne klarlægge, hvor stor en del af variationen af de 100 iagttagelser, der må henføres til målefejl, og hvor stor en del der må henføres til variationen i blodprocent fra person til person.

spredningsfelt, de kraftlinier, der ikke følger hovedfeltet fra en feltmagnet el. gnm. en bevikling.

spredt fægtning, *mil.*, dels små, sam- tidige kampe spredt over ildlinien, dels kampform i åbne led, mods. sluttet orden.

spredtporede træer, skovbrugsudtryk for træer, hos hvilke vedkarrene (porene) i tværsnit ses at være små og fordelt over hele årringen, f. eks. bøg, lind, birk, popel (mods. ringporede træer).

Spree [ʃpre:], 403 km. l. biflod til Havel; fra Oberlausitz gnm. Spreewald og Ber- lin til Spandau. Står gnm. kanal i forb. med Oder.

Spreewald [ʃpre:valt], ty. sumplandskab i S-Brandenburg, gennemstrømmes af Spree, der her deler sig i et par hundrede arme. Opr. dækket af vidtstrakte elle- skove, nu delvis udtørret. Befolkningen af delvis sorbisk afstamning.

Spre'kelia (efter den ty. botaniker *Spre- kelsen* (d. 1764)), løgvækst af amaryllis- fam., fra Mexico; jakobsblille (S. formosissima) har store, purpurrede blomster, væksthusplante.

'Sprengtporten, *Jakob Magnus* (1727-86), sv. officer. Planlagde Gustav 3.s statskup 1772, hvor S ledede revolten i Fini. Folte sig siden tilsidesat; pensione- redes 1774, vistnok sindssyg.

spring, 1) *geol.*, d. s. s. forkastning, s- højde, den lodret målte højdeforskel ml. samme lag på de to sider af s. - 2) *sv.*, a) skrogs langs krumning; jo højere for- og agterskib er i forh. til midten, des større s; b) fortøjnings trosse; c) s på ankerkæden; ekstra trosse anbragt på ankerkæden til støtte for skibets retning uafhængig af vind og strøm.

Spring [sprit], *Howard* (f. 1889), eng. journalist og forfatter. Kritiker v. »Eve- ning Standard«, hvorfra hans anmeldelse er samlet i *Book Parade* (1938). Skrev succesromanen *O Absalom* (1938, da. *Min Søn's*: *Min Søn's*: 1938).

springbalsamin (*Impatiens noli-tange- re*), art af balsaminfam, med gul krone, alm. i da. skove. De modne frugter springer op ved berøring.

springben (w/u.s), en af fodrodens knogler.
springbuk (*Antidorcas marsupialis*), syd- afr. antilope. Kan foretage enorme spring. Oprådtede tidl. i uhyre flokke.

springedderkopper (*Saltigradae*), små, ofte stærkt farvede edderkopper, der springer på byttet. Skjuler sig om natten i et spind, hvori æggene gemmes.

springer, skakbril (officer), der flyttes en frem og to til siden el. to frem og en til siden.

Springer [ˈʃpriːər], *Anton* (1825-91), ty. kunsthistoriker. Har bl. a. skrevet *Hand- buch der Kunstgeschichte* (1855) og *Raffael und Michelangelo* (1877-79). Stærkt frin- det og polit. interesseret.

Springer [ˈʃpriːər], *Julius*, ty. forlag. grl. 1842. Udgiver af vidensk. og tekn. lit., bl. a. de såk. »Zentralblätter«, tidsskrif- ter, der refererer verdenslit., inden for en bestemt videnskabsgræn. 1946 tilladt i den eng., arner, og fr. zone.

springere, *zool.*, 1) d. s. s. delfiner; 2) lar- vef af osteflun. Forekommer i flæsk, skinker, ost o. l. Kan foretage indtil 20 cm høje spring.

springer spaniel [ˈsprɪːa ˈspɔːnjəl], eng. jagthundrace.

Springfield [ˈsprɪŋfi:ld], byer i USA: 1) hovedstad i Illinois; 76 000 indb. (1940). Abraham Lincolns grav. 2) industriby ved Connecticut River i staten Massa- chusetts; 160 900 indb. (1945). Våben- fabrikker. 3) industriby i Missouri, på Ozark-plateauet; 61 000 indb. (1940). 4) industriby i Ohio; 72 000 indb. (1945). Landbrugsmaskiner.

springfinger, lidelse, der ytrer sig ved, at en finger under strækning el. bøjning møder en modstand, som - ofte med et hørligt smæld - pludselig kan overvindes. Skyldes oftest en partiel fortykkelse på senen og en tilsvarende forsnævring af seneskeden.

springflod, stærkeste flod, jfr. tidevand.
springfluer (*Borboridae*), ganske små, et par mm lange, mørke fluer. Bagbenene undertiden omdannet til springben. På gødning, rådne planter o. l., ofte i stor mængde.

Springfor'bi', station ml. Klampenborg og Skodsborg (Kystbanen).

springfor *QRana palma'tina*, langbenet brun frø. Forekommer navnlig i skove.

I Danm. i den syd. og østl. del af landet.

springfor, bot., d. s. s. springbalsamin.

springgås, legetøj, der laves af gåsens el. andens brystben.

springhaler (*Collembola*), vingeløse, små insekter. På under- siden af den fælede- dede bagkrop er gaf- felformet springap- parat. Talr. arter i jordbunden. Over træ- der ofte i store mængde. Hertil bl. a. glet- scherleppe.

springhare (*Pedetes 'caffer*), sydafr. gna- ver. Lidt mindre end en hare; bagbenene uddanned til lange springben.

springkilde, kilde, hvori vandet presses op over jordoverfladen som en stråle. Forekommer, hvor vandet står under tryk, dækket af vandstandende lag og bærer sig vej gnm. en snæver åbning, f. eks. v. artesiske borer. - Varm s er d. s. s. geysir.

springknap (*Car'damine*), slægt af kors- blomstfam., en- el. flerårige urter med hvid, lilla el. rofarørd krone, langkulpet. 50 arter, mest ncidiske, i Danm. 5 arter, mest alm. er engkarse (C. pratensis) og vandkarse (C. amara).

springknap (*Parietaria*), slægt af nælde- fam., m. spredte elliptiske blade og grøn- lige blomster i nøgler, s har navn af, at de fine støvdragere ved svag parring plud- selig springer op, retter sig ud og spreder

deres støv. *P. officinalis* (St. Peders urt), gi. lægeplante, nu sjældent i Danmark.

springmus (*Diapodidae*), fam. af gnavnere. 4 kindtænder i overmundten. Hos de fleste er bagbenene forlængede og fungerer som springben. Ørken- og steppformer. Hertil birkemus, mark-s, pilspringer og ørken-s.

springning til hest bestod i tidl. tider i visse skolespring, som ikke kendes i mod. ridning, og har i mange år været en væs. del af jagttræningen, s fik sit første store opsving i 1 tal., hvor man skabte den »italienske stil«, d. v. s. rytterens placering i en medgående bevægelse, der giver hesten størst mulig frihed under springet. Verdensrekorden i højdespring ligger omkr. 2,45 m. alm. konkurrenceheste kan springe ca. 1,30 m. Konkurr. i s omfatter i Danmark som regel passage af 12-20 forhindringer i højder fra 1,10-1,60 m. Alle forhindringer er indrettet til nedslag, d. v. s. at hesten ved en kraftig anstødning vælter dele af forhindr. s er et godt show-nummer, hvorfor bl. a. De Olympiske Lege altid afsluttes med s.

springorm, form for snive.

springpadder (*Anura*), orden af padder m. ofte forlængede baglemmer. Kort haleløs krop, 4 tæer på for-, 5 på baglemmerne. Lever af insekter, snegle o. a. smådyr. De fleste opholder sig uden for yngletiden på land, ofte dog i nærheden af vand. Æglægningen foregår i vand, befrugtningen finder sted uden selve æglægningen. Æggene lægges ofte i snore el. store ægmasser. De spæde larver er lemme-løse, har lang svømmehale og ydre gæller (haletudser). Senere udvikles indre gæller og lemmer, hvorefter halen svinder, og dyret går på land. Larverne har hornetænder og hornkæber og lever til dels af planteføde. Flere s har ynglepleje. Til s hører frøer, tudser, løvfrøer, løgfrøer, klokkefrøer, pipa tudser og sporefrøer.

springring, fjedrende metalring, anv. til sikring af maskindeles indbyrdes stilling og som nøglering.

Spring [sprhʒ], mineby i Transvaal, Syd-afrik. Union, 50 km Ø f. Johannesburg; 87 000 indb. (1936); 1946 var der 25 000 hvide.

springspidsmus (*Macroscehididae*), fam. af insektæder. Ligner spidsmus m. lange bagben; lang, tynd, snabellig. snude. Afr.

springtid, højeste højvande og laveste lavvande ved fuld- og nymåne, mods. niptid.

springtyr, ung tyr i beg. af den avledygtige alder.

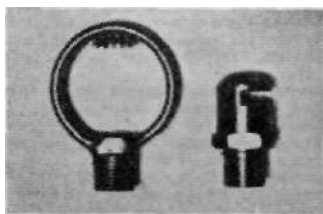
springtæger *Qsaldidae*, ovale tæger. Lever ved strand- og søbredder; flyver i korte spring.

springtæppe, et som regel cirkulært lærredstæppe, 2,5-3 m i diameter, forstærket med påsyede gjorde og forsynet med håndtag langs kanten, s anv. i nødstilf. til redning af personer under ildebrand. (III. se tavle Brandvæsen).

springtøjle el. *springrem, sport*, går fra næsebåndet ned ml. hestens forben til sadelgorden og skal hindre hesten i at kaste halsen bagover. Anv. kun sjældent, da det hindrer hesten i at bruge halsen som regulerende vægtstang.

springvand el. *fontæne*, kunstn. udformet springbrønd, hvor vandet ved mek. el. hydraulisk tryk bringes til at stige for atter at føres tilbage til forledningen og cirkulere påny. Især barokken og rokokoen yndede s. De mod. s drives af et indbygget maskinpumpeanlæg.

'sprin'kleranlæg (eng. *sprinkle* stænke),

Sprinkler.

overrislingsanlæg, der automatisk sættes i virksomhed, når de på anlægget anbragte sprinkler (brusermundstykker) opvarmes til en bestemt temp., som regel 70° C. s anv. i store garageanlæg, varehuse, brandfarlige virksomheder m. v. og indrettes efter bestemmelser, fastlagt af forsikringselskaberne.

sprin't (eng.), væddeløb over korte afstande, hvilket sætter deltagerne i stand til at yde maksimal hastighed hele løbet igennem.

sprit (lat. *spiritus* ånd), d. s. s. alkohol. **Sprittfabrikker A/S, De Danske**, stiftet 1881; fabrikation af sprit, gær og dertil knyttede produkter (2 sprittfabrikker i Alborg, 1 gærfabrik i Randers og 1 gærfabrik i Slagelse samt 1 likørfabrik i Roskilde). 1948: aktiekap. 7 mill. kr., 1948 ca. 1000 arbejdere og funktionærer. Produktion 1948: 17 453 000 l 100% sprit, 9 031 000 kg gær. Salget af fabrikkernes produkter, af Alborg Akvavit, C.L.O.C. likører til udlandet samt S-s interesser i andre virksomheder varetages af a/s Danisco (aktiekap. 2 800 000 kr.).

sprog er et sæt af lydforb., artikuleret med åndedræts-, mund- og næseorganerne, der tjener som meddelelsesmiddel inden for en gruppe individer (talesprog). Orden s anv. endv. om en skriftlig gengivelse af lydsproget, som henvender sig til øjet (skriftsprog), samt i overført bet. om tegnsprog (der ligeledes kan være en gengivelse af lydsproget, f. eks. til brug for døve), billedsprog m. m. De færreste s er fuldstændig ensartede over hele deres område; i rgl. falder de i en række dialekter, der dog stadig betragtes som eet s, så længe de er indbyrdes forståelige. Et fælles skriftsprog kan i høj grad fremme denne forståelse. Opsplittningen af s i dialekter er en stadig foregående proces, der modvirkes ved samkvem ml. sprogområdets forsk. dele; herved kvæles mange spirer til særudvikling, og samtidig får dialekterne i de kulturelt førende dele af området en chance for at fortrænge smådialekter. Hvis en enkelt dialekt bliver antaget som en overdialektal sprogform, kaldes den rigssprog. Grænsen mellem dialekt og s bliver flydende, men i alm. forståelse man ved s en nations s. Således kaldes da. og sv. s, skønt de er gensidigt forståelige og mindre forsk. fra hinanden end visse ty. dialekter indbyrdes. Mange af de s vi kender er indbyrdes beslægtede i den forstand, at de nedstammer fra samme modersprog, således som fr., sp., ital., rum. m. fl. alle er forsk. videreudvikl. af kejsertidens lat. talesprog. De vigtigste sprogtætter man hidtil har fået rede på er den indoeur., den fi.-ugrisk-samojediske, den tyrk., den mongolske, den tungus., den kaukas., den semito-hamit., sudan-s., bantu-s., de indokin., malayo-polynes., dravid., forsk. palæoasiat. s i S og N, og endelig et ubestemt antal sprogtætter i Amer., deriblandt eskim. På hvilket tidspunkt inden for menneskehedsens udvikl. s er opstået, vides ikke. Alle kendte folkeslag har så langt vi kan følge dem tilbage i tiden, været i besiddelse af højt udviklede s.

sprogtlas, dialektgeografisk kortsamling. **sprogbrug**, et sprogs faste sprog vaner, fraseologi.

sprogfilosofi, den gren af den almene sprogvidenskab, der ganske abstrakt studerer sprogets væsen og funktion.

Sprogforeningen, sønderjysk forening, grl. 1880 af Junggreen »til det da. sprogs bevarelse i Nordslæsvig«. Udg. da. skrifter, »blå sangbog«, almanak; støtter da. bogsamlinger på begge sider grænsen. 1949 ca. 17 000 medl.

sprogfysiologi, den gren af fonetikken der beskæftiger sig med taleorganernes fysiologi.

sprogfølelse el. *sprogans*, den på indfølelse af et sprog beroende, umiddelbare fornemmelse for sprogfej.

sproggeografi, d. s. s. dialektgeografi. **sproglyd**, de lyd, der udgør et talesprogs udtryksmidler.

sproglære, d. s. s. grammatik.

Sprog- og Litteraturselskab, Det Danske, stiftet 1911 med det formål at

udgive da. sprogl. og litt. mindesmærker i kommenterede udgaver, f. eks. *Ordbog over det Danske Sprog* (1919 ff.).

sprogrensning, d. s. s. purisme. **sprogreskripter**, 1) lov af 1840 om indførelse af da. retsprog i Nordslæsvig; 2) bestemmelser af 1851 om kirke-, skole- og retsprog i Sønderjylland, præget af Kegeburg; skarpt angrebet fra ty. side, fordi de delvis da.talende, men ty.sindede distrikter i Mellemslæsvig fik da. skolesprog.

sprogstatem el. *sprogæt*, en gruppe indbyrdes beslægtede sprog, der ikke kan bringes i slægtskabsforhold til andre sprog **sprogundervisning**, undervisning i modersmålet el. i fremmede sprog. Undervisn. i fremmede sprog baseres indtil slutn. af 19. årh. væsentlig på skriftsprog, og metoden var en fortsætt. af den i middelalderens latinunderv. benyttede, d. v. s. indøvelse af gramm. samt overs. med tilhørende tekstfortolk. Formålet var opøvelse af læseferdighed. Ved nutidens s i levende sprog er udgangspunktet talesproget, der straks fra beg. indøves fonetisk korrekt, og den videre tilegnelse af sproget foregår ikke alene ved læsning, men samtidig ved taleøvelse. Denne reform, hvis forudsætning var den moderne fonetik, blev i Danmark især ført frem af Otto Jespersen.

sprogvidenskab, studiet af det menneskelige sprog. Deskriptiv s vil sige skildring af et enkelt sprog el. visse sider af det. Redegørelse for dets gramm., lyd-system, ordforråd osv.; sådanne studier har været drevet af mange folkeslag til mange tider, ofte med praktisk sigte, og er grundlaget for al videre s. Eks. er assyrenes og hittitternes ordsaml., kinesernes leksika og rimordbøger, indernes fonetik. — I 19. årh.s Eur. blev studiet af moderne indoeur. sprog og tilbagekaldt, herfra et vigtigt middel til udredning af de indoeur. stammers opr. indbyrdes forhold og forhist. (hist.-sammenlign. s.). Der skabtes her en fast metode for udforskning af forhist., sprogudvikl. spec. lydhist., der siden har hjulpet til at skabe rede i den øvrige verdens mylder af sprog ved at stille dem sammen i de nu kendte slægtskabsgrupper. Ved almen s forstås fremragelse og systematisering af fælles menneskelige tendenser, der ses at have

virket formende ind på alle el. mange sprog, uanset disses hist. sammenhæng.

sprogæt, d. s. s. sprogtætning. **Sprogø**, ø i Store-Bælt; 0,38 km²; 6 indb. (1945).

sprosser (ty.), smalle træ- el. metallister, som opdeler en vinduesramme el. en glasdør.

sprue (holl. *spruw* lille svamp) en lidelse, hvis hovedsymptom er fedtdiarrhoe (fedt-glimsede, voluminøse, oftest grodagtige fæces) og mundbetændelse. Lidelsen findes i en tropisk form og i en ikke-tropisk form, hvilken sidste er beskrevet nøje af den da. læge Hens Thaysen (1883-1936).

spryd, d. s. s. hovspryd.

sprydsejl, firkantet storsejl uden gaffel el. bom i små, ældre sejlfartøjer, holdes udspilet af en diagonal anbragt sprydstag.

sprækkesvampe (*Phacidia*), fam. af skivesvampe med linieformet til rundagtigt stort frugtlegerne, som ved modenhed åbner sig ved en snæver længdesprække. Særlig ødelæggende er fyrens s og en lign. art på gran. Begge snylter på nålene, andre arter på blade af løvtræer.

sprængblyant (efter udseendet), middel til at påtænde en sprængladning på given

tid efter ladningens anbringelse; virker ved udløsning af en slagmekanisme, når en tynd metaltråd er sæt over af en syre fra en glasampulle, der knuses, når ladningen er bragt på plads.

sprængbomber, flyverbomber, der anv. mod levende, uadækkede mål. s består af en i reglen pæreformet stålbøsse, som omfatter en brisant sprængladning, vægt indtil 500 kg.

sprængbøsse, vandtæt lukket zinkæske indeholdende en sprængladning, anv. især til sprængninger under vand.

sprængflaske, d. s. s. brandflaske.

sprænggelatine, sprængstof bestående af 92-94% nitroglycerin og 7-8% kolloidumuld. Opfundet 1875 af A. Nobel.

sprængklap, en på et ballonhlyster påklæbet stofstrimmel, der normalt dækker hurtigtømnings-åbningen, men som skal kunne afriives hurtigt efter landing.

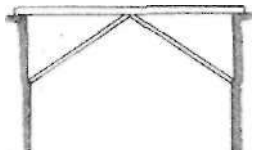
sprængningskommando, mil. kommando uddannet til at sprænge nedkastede, ueksploderede bomber.

sprængstoffer, eksplosivstoffer, er energirige kern. forb. el. blandinger, der er holdbare under alm. forhold, men som ved varme, slag el. ved sæk. initialetænding (med en sprængkapsel) sonderdeles med stor hastighed under pludselig udvikling af varme og luftarter. De indeh. iltafgivende stoffer (nitrate, klorater osv.) og kulstof, som ved hurtig forbrænding til kulilte og kuldioksyd bevirker en stor trykstigning. Eks. på s er krudt, nitroglycerin, skydebomuld, trolyt o. m. a.

sprængstykkebomber > d. s. s. sprængbomber.

sprængt kød, letsaltet kød.

sprængværk (ty. *sprengen*, egl: udspændte), konstruktion, der anv. for at øge

afstanden ml. understøtninger for en bjælke. Den simpleste form har blot to skråttvere, der understøtter bjælken på midten.

sprødglimmer, gruppe af glimmerlign. mineraler med uelastiske spalteblade og hårdhed 4-6. Hertil margaritog kloritoid.

sprøjtet, (Helmio), skælfimfisk, forlænget snude, kan dog ikke sprøjte.

sprøjtetehul, zool., d. s. s. issehul.

sprøjtetakering, sprøjtetaling, maleteknik, hvorved letlydende lak el. maling påsprøjtes v. hj. af trykluft.

sprøjtetøbning el. trykstøbning, støbemetode, hvorved smeltet metal el. formstoffer af en støbemaskine under højt tryk indsprøjtes i en metalform.

sprøjtning med insekt- el. svampedræbende midler v. hj. af en sæk. frugttræs-sprøjte er et nødv. led i rationel plantedyrking, bl. a. i frugtavl; s sker under højt tryk for at sikre fin forstøvning af vædskerne.

spule (holl.), søv., skylle af med vand.

spunding [-nen], sov., den rille i en traskel i hvilken klædningsplankerne bliver føjet ind.

spun's (holl.), prop af træ, kork el. metal; bruges til fustager.

spunsvæg, en i jorden nedrammet væg, der v. hj. af fjeder og not (ved træ- og

jernbetonpæle) el. ved særlig udformning af profillet (ved jernpæle) gøres så tæt

som muligt, således at den kan anv. som afgrænsning af byggegruber under vandspejlet, til bygning af havnekajer o. l.

Spurgeon [sp3:d33n], Charles (1834-92), kendt eng. vækelsesprædikant, baptist. Tabernacle i London byggedes til ham 1859-61.

spu'rt (eng.), egl. *slutspurt*, tempoforøgelse i slutfasen af et løb. s-løb, cykeløb med indlagte præmiespurter, som er uden bet. for løbets slutresultat.

spurve (*Passer*), usseligt farvede finker. Næbbets overkant bøjet; reden ofte i murhuller, klipperevner o. l. I Danmark gråspurv og skovspurv.

spurvefugle (*Passeres*), orden af oftest mindre fugle m. siddefod. Alle tærne kan bevæges uafhængigt af hinanden. Hertil hører over halvdelen af alle fugle. De fleste s hører til gruppen sangfugle; til s hører desuden lyrehaler, tyranner, kotingaer, pragtdrosler og brednæb.

spurvehøg (*Accipiter nisus*), lille høg-art. Undersiden rustrod el. brunl. tværstribet, oversiden blågrå hos hannen, brunl. hos hunnen. Hannen meget mindre end hunnen. Lever af småfugle. Alm. i skovegne. Oftest standfugl el. strejffugl.

Spurvehøg.

Spurveeskjul, landsted ved Frederiksdals Skov NØ f. Kbh. opført af maleren Nic. Abildgaard 1805. Fredet i kl. B.

spurveugle (*Glaucidium passerinum*), ganske lille, kun spurvestor ugle. I Danmark tilfældig vintergæst.

'sputum (lat.), opspyt, ekspektorat.

Spy [spil, lille belg. by V. f. Namur, 3200 indb. (1949)]. Her fandtes i 1886 nogle af de første kranier tilhørende neandertal-racen.

spy, æg af spyfluer.

spyd, kaste- og stødvåben bestående af træskaft og od, hvis materiale har varieret gnm. tiderne: ben, bronze, jern, stål; har været anv. til krig og jagt af de fleste folkeslag, s i mod. idræt har en længde af mindst 2,5 m. Oddsens afstand fra tyngdepunktet er 90-110 cm. Ved tyngdepunktet er en snorbevikling af 16 cm længde og 25 mm diam. Vægt mindst 800 g. Verdensrekord i s-kast: 78,70 m (Yrjo Nikkanen, Fini., 1938).

spydbuk, d. s. s. sabelantilope.

spydformet, bot., kaldes en bladplade, fra hvis grund der udgår en større spids flig til hver side, og som danner en omtr. ret vinkel med bladets midtlinie.

spydglans, andet navn på antimonglans efter krystallernes form.

spyd hjorte (*Ma'cana*), små sydamer. hjorte. Korte ugenede takker.

spyfluer (af verbet *spy*) (*Calliphora*), store, gråblå, skinnende fluer. Æggene lægges på kød, ædsler o. l., hvor larverne udvikler sig hurtigt. Opræder talrigt i huse.

spygat (vistnok nty. *spien* spytte + *gat*), søv., afløb i skibside for vand fra dækket.

spyt (*saliva*) er sekretet fra de i mundhulen udmundende spytkirtler, s består af 99% vand og indeholder desuden mucin og ptyalin. Bikarbonater i s omdannes i mundhulen til karbonater, der kan sætte sig som tandsten.

spyt kirtelkromosomer, d. s. s. kæmpekromosomer.

spyt kirtler (*glandula salivatoria*) deles i de små og destore. De små s ligger i mundhulens slimhinde. De store s er 1) øres, der ligger bag den opadstigende gren af underkæben, og hvis udførselsgang (ductus stenoni) munder i kinden ud for 2. kindtand i overmund, 2) underkæbes, der ligger i mundhulens bund tæt ind til underkæben, og hvis udførselsgang munder ud for nederste del af tungebåndet og 3) undertunges, der ligger lige under slimhinden i mundbunden. Den har flere små udførselsgange her. - s er opbygget af celler, der efter deres udseende under mikroskopet og deres funktion falder i 2 grupper: serøse celler og mukøse celler. Den enkelte s består enten af den ene gruppe celler alene el. af en blanding af de to grupper (underkæbe- og undertunges), s er rigt forsynet med nerver, hvorigen centralnervesystemet på forsk. måde regulerer afsondringen.

spytsten, konkrement, der undertiden dannes i spytkirtlernes udførselsgange. Hovedbestanden er kulsur kalk.

spæk, det faste fedtlag, som findes under huden, navnlig på havpattedyr.

spæk hugger (*Orcinus orca*), stor delfin, ca. 1/2 m høj rygfinne. Kraftige tænder. Lever af andre hvælver og sæler.

spæksten, el. *fedtsten*, tæt bjergart, bestående af talk.

spæksvin, store fede svin, hvor der lægges mere vægt på flæsk end på kød. Man taler også om spækcracer.

spænde, metalbøjle med nål, kendt i den klass. antik som fibula; i Norden i ældre bronzealder. Heraf udvikledes vor sikkerhedsnål.

spændemøtrik, lang møtrik med højregvind i den ene ende og venstregevind i den anden. Bruges til regulering af tynde trækstængers længde.

spændetroje, alm. lærredstrøje med lukkede, sammenbundne ærmer, som voldsomme og urolige sindssyge tidligere blev iført.

spændholt, søv., tværtræ i bunden af en båd til støtte for foddere under roning.

spænding, 1) *tekn.*, kraft pr. arealenhed, måles ofte i kg pr. cm² og beteges da kortere atm. (atmosfære); 2) *elektr.*, d. s. s. elektrisk potential.

spændingsmåling, Måling af indre spændinger i elastiske legemer el. i en konstruktion når disse påvirkes ved tryk, træk, bøjning m. m. s kan ske ad mekanisk vej gnm. måling af formforandringerne el. ad optisk vej (spændingsoptiske undersøgelser), s er også udført v. hj. af tilbagekastede røntgenstråler.

spændingsoptiske undersøgelser udføres til bedømmelse af spændingsforholdene i bygnings- og maskindele. Små glas-el. plasticmodeller gennemlyses med polariseret evt. også monokromatisk lys, hvorefter de belastes. Derved fremkommer regnbuefarver el. ved monokromatisk lys mørke og lyse partier, ud fra hvilke spændingstilstanden kan fremstilles.

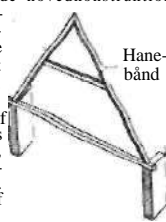
spændingstransformatorer, transformatorer, der til målebrug afgiver en sekundærspænding proportional med primærspændingen. Anv. for at undgå at føre højspænding til måleinstrumenterne.

spændvidde (for en bærende konstruktion (bue el. lign.) er afstanden ml. understøtningerne.

spæ'r (mnty.), 1) de skråttillede tømmerstykker i en tagkonstruktion; 2) *mil.*, gængs betegn. for 11-14. årh.s 3-5', j m 1. stødspyd el. lanse.

Spærck, Æagnar (f. 1896), da. zoolog. Prof. v. Kbh.s Univ. 1937. Arbejder over østers, havbundens dyresamfund, nord. zoogeografi.

spærfag, den bærende hovedkonstruktion i en alm. tagkonstruktion. Det består i sin simpleste form af en vandret bjælke og to spær, der nedtappes hver sin ende af bjælken og mødes midt over bjælken, men mere udviklede former er alm. s kan udføres af træ, jern el. sjældnere jernbeton.

Træspærfag.

Gitterspærfag.

spærhage el. *pal*, en stopper, som ved at indgribe i et spærhjul (d. v. s. det hjul der spærrer) tænder hindrer en bevægelse.

spærhorn, lille ambolt.

spærring (*Gadus esmarki*), ganske lille torskefisk. På dybere vand; uden økon. betydning.

spærballoner, ubemandede standballoner til ballonspærring, s fastgøres til et spil med et 3-6 mm tykt stål kabel, hvis længde varierer fra 3 til over 7 km; størrelse 350-700 m². (111. se tavle Luftvåben).

spærrefort, enligt liggende fort på truet sted, til nær grænsen ved vigtig vej.

spærreild (fr. *tir de barrage*), ildtæppe dannet ved hurtigskydning og lagt som spærring for angriberen.

spærrelagscelle el. *fotocell*, en art fotocelle, der ikke kræver nogen ydre spændingskilde, men hvor de ved belysningen udløste elektroner hindres i at gå i den ene

retning af et spærrelag, der kan bestå af kuprioksyd el. selen, s. anv. til lysmåling, til automatisk tænding og slukning af gadebelysning osv.

spærrepenge, bøde der betales af dem, der møder for sent på børsen, ved Kbh.s fondsbørs 25 øre.

spærretid, under den ty. besættelse af Danmark, betegn. for de tider af døgn, hvor der forskredes udgangsforbud.

spærret skrift, d. s. s. spatiering.

spætmejsse (*Sitta euro-paea*), lille, insektædende spurvefugl. Kan løbe både op og ned ad træstammer. Overstuden blågrå, undersiden hvidl. el. rustfarvet. Kan også æde nødder, agern o. l. Reden i træhuller. A./m. i Danmark. Standfugl.

spættfugle (*Picini*), orden af træboende fugle m. klatrefod. Hertil spætter, tukaner, honningfugle, skægfugle, doventfugle og glansfugle.

spætter (*Picidae*), fam. af insektædende fugle m. klatrefod, stive halefjer og lang, udstrækkelig tunge m. bagudrettede hager. Kraftigt mejseldannet næb. Reden i træhuller. Hertil flag-s, sort-s, grøn-s, grå-s, vendehalse.

spættet sæl *CPhoca viu'lind*), grå sæl m. gullige tegninger. Op til 2 m. Vidt udbredt på den nordl. halvkugle. Ungen kan straks svømme. Den mest alm. sæl i Danmark.

spøgelse, genganger, der synlig el. usynlig giver sig til kende på i regi. ondsindet el. skrækindjagende måde.

spøgelser (*Phasmidae*), insektfam. Langstrakte, ofte blad- el. grenformede, bidende munddele; beslægtede m. græshopper. Trop. og subtrop. Hertil vandrende pinde og blade.

spøgelsesaber (*Tarsius*), slægt af aber, der danner en selvstændig gruppe. Nat-

dyr. Meget store øjne; baglemmerne springben, fingerspidserne m. hefteskive. Østind. øer.

spøgelsesløber (*Mormo'lyce phyl'lodes*), løbebiller. Meget lange følehorn, bladformet udvidede dækvinger. Java.

spøl, bæreme, drunk, ved alkoholfabr. den rest, der fremkommer efter at råspritten er af destilleret (fra den forgæret mask); anv. til kreaturføder.

Spøttrup, tidl. hovedgård NV f. Skive, tilhørte i middelalderen Niels Bugge til Hald og fra 1404 Viborg Bispestol, senere bl. a. slægterne Below og Rosenkrantz

samt 1803-48 studeopdrætteren og legatstifteren Nis Nissen (1771-1848), der gjorde S til en mønstergård for hele Salling. 1937 kobt af staten og udstykket. Hovedbyggn. fra ca. 1500 og 1579 tf. m. volde og grave, et af landets mest imponerende herregårdsmonumenter, restaureret 1938 ff. nu offentlig tilgængelig. Fredet i kl. A.

spådomskunst el. *mantik*, kunsten at forudsige fremtidige begivenheder uden hensyn til naturlovene.

spån, betegn. dels for tagspån (ca. 1

cm tykke), dels for veddets elementer (håndværkersprog), d. v. s. de tynde flager fremkommet ved f. eks. høvling el. skæring: skæring over s betyder, at snittet er skråt i forhold til veddets celler.

'Spånga, nordvestl. bydel i Sthlm.; indlemmet 1949, Radiostation.

s.q., fork. f. square.

squadron ['skwádran], eng. flyverenhed, eskadrille.

square ['skwæs] (lat. *quadrum* firkant), eng. kvadrat; f. eks. 1 s mile = 640 acres = 2,590 km²; 1 s yard = 0,8361 m²; 1 s fgot = 929,0 cm²; 1 s inch = 6,4516 cm².

squash rackets ['skwáj 'rákts] (eng. *racket ketcher*), spil i lighed med *racket*, men spillet på mindre bane, med blødere bold og kortere ketcher.

squatler ['skwát3] (eng. 5/10<<' sidde på hug), person, der slår sig ned på udrykret land uden adkomst; i Austr. og USA: ejer af førefarm; husvild (opr. i London), der uden adkomst slår sig ned i ubeboet hus (f. eks. i London aug. 1946).

squaw [skwá:] (eng., af algonkinsprog *esquaw* kvinde), indiansk kvinde.

squire ['skwáis] (eng., af lat. *scutarius* skjoldbærer), herremand (i Engl.).

Squire ['skwáisj, Sir John (f. 1884), eng. forfatter og kritiker. Red. af *The London Mercury* (1919-34) og litt. medarb. v. »New Statesman«. Kritik: *Books in General* (1918-21). Parodier: *Collected Parodies* (1921). Essays: *Grub St. Nights* (1924).

Sr, kern. tegn for strontium.

'Srenski Karlovci [ka:ri'Dvtsi], ty. *'Karlovit*, lille by i Serbien, Jugoslavien, ved Donau, ca. 70 km NV f. Beograd, 6000 indb. Om freden i S, se Karlovitz.

Srinagar [sri'nágs, '-na.gs], hovedstad i Kashmir, 208 000 indb. (1941). Tæppe- og kunstindustri.

S/S, fork. f. eng. jteam-mip, dampskib.

SS, (fork. f. ty. Schutzstaffel, beskyttelseskorps), nationalsocialistisk korps (sort uniformeret). Dannet 1925. Mods. masseorganisationen SA, bestod S af særlig udvalgte folk. Lededes fra 1929 af Himmler, anv. til politi- og krigsmæssige opgaver. Et hovedredskab for nat.soc. terror i Tyskland og besatte lande, blev militærorganisation m. stor magt; modsætn. til hæren.

SSR, russ. fork. f. 6'o'vjetskaja Sotsialistitjetskaja ftes'publika, Socialistisk Sovjetrepublik.

SSSR, russ. fork. f. So'juz So'vjelskih i'otsialistitjetskikh Res'publik, d. v. s. Sovjetunionen (da-(eng.) fork: USSR).

st., fork. for Sankt og stor.

s.t., fork. for salvo titulo.

Staaff [stá:v], Karl Albert (1860-1915), s.v. politiker. Jurist, fra 1896 medl. af 2. Kammer. Liberal fører, krævede min. i overenst. m. 2. Kammeres flertal, første-minister 1905-06, 1911-14; bidrog til demokratisk forfatningsreform. Afgik efter konflikt m. Gustav 5., der ønskede styrkelse af forsvar og støttede kons. krav herom-i off. udtalelse til sv. bondetog til Sthlm. febr. 1914.

stab (d. s. s. stav), egl. kommandostav; senere alle højere officerer i hær og flåde; nu de nærmeste hjælpere for chefer for batailloner og højere led.

'stabat mater (lat: (Guds)moder stod -), den ene af de fem middelalderlige sekvenser, der endnu er i brug i den kat. kirke. Digtet af Jacoponus (d. 1306). Ofte sat i musik, bl. a. af Palestrina, Pergolesi, Rossini, Verdi og Dvorak.

stabbur ['stab:urj, forrådsmagasin ved no. gårde; opføres på stolper.

stabel, *arkit.*, faststående tap, hvorom et hængsel drejer.

stabelafløbning (stabel, d. s. s. bedding), søv., søsætning af skibsskroget fra byggebeddingen.

stabelplads, egl. plads hvor varer stables; plads, oftest havneby, hvor en vare - især råvarer - forekommer i større mængder, i kraft af stedets handel og trafik.

stabelret, en købstads ret til at kræve varer, der føres forbi den på et skib, udbudt til salg i en vis tid. Spillede

tidl. stor rolle i Tyskland, men anv. kun lidt i Danmark.

stabelstad, 1) by, som har stabelret; 2) by, som har eneret på handelen med udblandet.

stabeltaver, opr. betegn. for cellulid; omfatter nu alle i passende længder (til spinning af garn) afskårne træde af kunstspindelstoff (viskose, acetat, kasein, glas osv.).

stabelvare, vare der handles og lagres i store, ensartede kvantiteter, især råvarer som bomuld, korn osv.

sta'bi'l (lat.) fast, pålidelig, varig; stabilite't, bestandighed, uforanderlighed, pålidelighed; *tekn.* et legemes (f. eks. skibs el. luftfartøjs) evne til af sig selv at søge tilbage til ligevægtstilstanden, hvis denne forstyrres.

stabil befolkning, statistisk begreb, en tænkt befolkning, hvis dødelighedsforhold og fødselshyppighed tænkes konstante. En s kan godt være enten jævnt voksende el. jævnt aftagende, men dens aldersfordeling vil være konstant.

stabilise're (lat. *stabilis* fast, uforanderlig), gøre støt el. rolig (i bevægelsen); fæstne, ordne varigt.

stabiliseringslån, tvangsån til stabilisering af et lands pengeforhold. Påligendes større formuer som led i den da. engangsbeskatning 1946.

'Stabia, oldtidsby i Campanien, ved nuv. Castellammare di Stabia. Begravedes ved Vesuvus udbrud i 79 e. Kr.

stabschef, officer, der ved brigader el. højere led er generalens nærmeste hjælper og foresat for stabens personel.

stabsdyrlæge, embedsmand og chef for Hærens Dyrlægekorps. Rang som oberst.

stabsintendant, embedsmand af forplejningskorset med rang som oberstløjtnant el. oberst.

stabslæge, militærlæge, i Danmark med rang som oberstløjtnant el. oberst.

stabsofficer, fællesnavn for officerer af majors-, oberstløjtnant- og oberstgrad.

stabsofficiant, efter 1922 næsthøjeste grad for befalingsmand af officiantgruppen.

stabssergent [-Jan't], for 1922 højeste grad for underofficerer i den da. hær.

stae'cato (ital. *staccare* adskille) (fork. stacc. el. betegnet ved • el. ' over noden), *mus.*, stødt, adskilt; antyder, at tonerne skal anslås, så der fremkommer en lille pause efter hver.

Stachanov, anden stavemåde for Stachanov.

'Stachys-knolde [-kys-] (gr. *stachys* aks), stængelknolde af en art galtetand (løbeblomstfam) fra Østasien, s er spiselige, dyrkes undertiden som køkkenurt.

Stad [sta:], forbjerg i V-Norge, yderste punkt på den 28 km l. halvø Stadlandet [sta:lan:9] N f. Nordfj; grænse ml. Nordhavet og Vesterhavet.

Stade [*Stad*], ty. by i Niedersachsen, 0 f. Hamburg; 20 000 indb. (1939). Gl. male-rik by. - Tidl. Hansestad; 1648-1719 hovedstad for de svenske fyrstebispedømmer Bremen og Verden.

Stadel Fjord, sø N f. Ringkøbing Fjord; 19,6 km².

'Stadfel'dt, Snebjørn/Isger (1830-96), da. fødselslæge. Prof. ved Kbh.s Univ. (overaccoucheur) 1869. Indførte Listers Antiseptik.

'stad'ier (eng.), nivellererlæger i alm. af træ evt. med indsat invarbånd delt i 5 mm evt. 1 cm intervaller. Justeres v. hj. af stålmetre el. fladmetre.

Stadil Fjord, tidl. stavemåde for Stadel Fjord.

'stadion (gr. længdemål (i Olympia = 192,3 m), deraf: løbepane af denne længde), idrætsanlæg, især beregnet på atletik, men ofte indrettet sådan, at fodbold o. l. spil kan dyrkes på det. Stadion i Kbh. kan rumme 10 000 tilskuere og er indrettet alene til atletik.

'stadium (lat. af gr. *stadion*), 1) rom. længdemål = 184,8 m); 2) nu: udviklingsstrin.

stadsarkitekten i Kbh., magistratens konsulent i spørgsmål vedr. kommunens ejendomme, opfører mangel af dens bygninger.

stadsbygmesteren i Kbh., bygningskommissionens forretningsførende medlem og bygningsspektørernes nærmeste forsatte.

stadsdyrlæge, en af en kommune ansat veterinær til at varetage den offentl. kødel. mælkekontrol el. begge disse.

stadsfæstemand kaldtes en person, dei i en by, mod vederlag, ydede sin medvirksomhed til afslutn. af medhjælper- (tyende-) kontrakter.

stadshauptmand, tidl. øverstbefalende for en bys borgervæbning.

stadsingeniør, kommunal tjenestemand, varetager ingeniørarbejder i byerne.

stadsinspektør, kommunal tjenestemand i Kbh., opmåler og afsætter grunde m. m.

stadsrådgiver, øverste embedslæge i Kbh. (siden 1857), har funktioner som en amtslæge.

stadsmusikant, i ældre tid den musikant, der i en købstad havde eneret på at levere musik til bryllupper, begravelser o. l. Kendt i Danm. allerede 1380, ophævet i Kbh. 1860.

stadsret, retsregler, der gælder for en by, mods. den for det omkringliggende land. ret, s. kendes bl. a. fra Kbh., Roskilde, Ribe og de store sønderjyske købstæder.

Stael [stal]. Madame de (Anne-Louise Germaine) (1766-1817), fr. forf., datter af Necker, gift med ^A ^M ^P ^I ^K ^B baron de Stael-Hol- I f /3

sv. minister i Paris. WM Liberal modstander ^{Hfw} ^{HL} ^{Afl} af Napoleon. I ro- l) TM ^S i i manerne ^{Delphine} ^{JSN} ^{AB} " | * B

umuligheden for en B I ^{klff} overlegen kvinde at ^{Er}

lærer hun sine landsmænd Tyskls natur, tænkning og digtning at kende. Ved sin sans for følelsens betydning er hun en forløber for romantikken.

stafet (ital. *staffetta*, af *staffa* stigbøjle (opr. et germ. ord, beslægtet m. stav), ridende (el. kørende) il- el. sendebud, som overbringer breve o. l. - stafetløb, holdkonkurrence i løb, skiløb m. m.; hver deltager gennemløber sin etape og afleverer en stafet (en rund træpind, depeche) til næste mand på holdet.

Staff [staf], Leopold (f. 1878), po. lyriker, tilhørte »det unge Polen«, debuterede omkr. 1900.

Staffa [stafs], ø bl. indre Hebrider med Fingalshulen.

staffage [sda'fa:fc] (ty. *staffieren* udstyre (m. stof), figurer, der indføres f. eks. i et maleri som oplivende el. udfyldende element; staf'fe're, pryde, udsmykke, udstyre m. s.

staffede kaldes brædder, der er profileret sådan, at samplingsugerne bliver mindre iøjnefaldende.

'Staffeldt, AdoXph Wilhelm Schack von (1769-1826), (ty.-)da. forfatter. Af ty. adelslægt, udd. som da. officer. Tilhængte sig allerede for 1800 de romantiske hovedtænder. *Digte* (1804), bl. a. med romancesforsøg i Oehlenschlägers stil, nåede ikke forbilliget og blev, ligesom de spekulativt ujordiske *Nye Digte* (1808), ikke anerkendt. S-s medførte melankoli forstærkedes og hans gode embedskarriere (amtmand fra 1810) bragte ham ingen tilfredsstillelse. Eftertiden har anerkendt hans store lyriske evne. (Portræt).

staffe'li' (ty. *Staffelei* af *staffel* trin), malers arbejdsstativ, s- billedet betegn. for alm. maleri mods. fast vægbillede.

Stafford [stáfad], by i Midt-Engl. NNV f. Birmingham. 38 000 indb. (1948). Skotøjindustri.

Staff ordshire [stáfstdjia], grevskab i Midt-Engl. omkr. øvre Trent. 2988 km²; 1 586 000 indb. (1948). Rige kul-, jern- og saltlejer. Kemisk industri.

¹ stafylo- (gr. *stafylé* drueklasse), drueagtig, drue-; drøbel-
stafylo'kokker (*stafylo-* drue- + *kokkos* kærne), runde kokker, med uregiml..

A. Schack Staffeldt. Josef V. Stalin.

f. eks. drueklasselignende, lejring. Mange s fremkalder bylder, benmarvsbetændelse O. a.

stafy'lo'm (gr. *stafylé* drue f -om), udbulning på øjets hornhinde.

stafylo'my'kose (*stafylo-* + *mykose*), d. s. s. byldesyge.

stag [sta'y], søv., tov el. wire, der forstøtter mast el. stang forefter; s-sejl, trekantet sejl, der hejses langs et s; s-fok hejses på det s, der forstøtter forreste mast.

stagbolte, støttebolte i damplokomotivkedler.

Stage, Carl Frederik Gottlob (1803(?)-92), da. skibsreder. Til minde om sønnen Georg Stage, der døde ung af tuberkulose, oprettede han stiftelsen Georg Stages Minde og skænkede den skoleskibet Georg Stage.

Stägeiros, gr. oldtidsby på Chalkidike. Aristoteles' fødeby.

Stagnelius [sW]ne:lius], E-M: Johan (1793-1823), sv. digter. Skrev under påvirkn. fra Geijer digte og dramer med motiver fra nord. oldtid. Et rel. gennembrud fik udtryk i *Liljor i Saron* (1821-22), hvori forkyndes en forening af gnosticisme og romantisk naturfilos., og i dramaet *Martyrerne* og *Bacchanterna* (1822). Karakterist. f. S er modsætningen ml. ekstatiske stemning og klassisk diktning.

stagnere [sday'ne'ra, sdarj'ne'ra] (lat. *stagnare* stå stille), standse, stå stille; forsumpe, stagnation stilleståen.

stavgvending, sejlskibsmanøvre, vending gnm. vinden, gå over stag (mods. kovende).

Stahanov [-tanof], Aleksej (f. 1906), sovj. kulminearbejder, der på eget initiativ satte produktionen op gnm. rationalisering af arbejdsprocessen. Hans eksempel blev fra 1935 fulgt i stigende grad (S-arbejdere, der lønnes efter en progressiv skala).

Stahl [sta:l], Georg Ernst (1660-1734), ty. læge og kemiker. Fremstillede flogiston-teorien.

'Stahlas, fabriksnavn for stålslaggeasfalt. 'Stahlhelm [Jtø:l-], (ty. stålhelm), nationalistisk ty. organisation af gj. frontkæmpere. Stiftet nov. 1918 af F. Seldte, bekæmpede de demokr. partier, udvikl. til svært bevæbnet korps. Ca. 1 mill. medl. 1932. Gik 1933 i samarb. m. Hitler-reg., indorganiseredes 1934 i Nationalsoz. og National-sozialistischer Deutscher Frontkämpferbund.

Stahlschmidt [sta:lsmet], Paul (f. 1888), da. embedsmand; dept.chef i landbrugsmin. fra 1945.

Staines [stæ:nz], sydvestl. forstad til London. 39 000 indb. (1948). Maskin- og linoleumsindustri, garnierier.

stak (ældre da. *stakboð*), bot., en børsteformet, ofte stikkende forlængelse fra et blads spids el. ryg, f. eks. hos mange græsser avner (nedre inderavner).

stake [stæk] (eng.), indskud. Opr. knyttedes s til navnet på et hestevæddeløb for at angive, at præmiesummen bestod af indkomsten af indskud og forfeit, men s bruges nu også om løb med forud fastsat præmiesum, f. eks. The Derby S.

Staked Plains [stæ:kt 'plæ:nz], eng. navn på Llano Estacado.

stakkehave, en indhegnet plads, hvor korn-, hø- og halmstakke anbringes.

stakrytter el. hiesje er et stativ, der anv. til vejring af kløvergræs og forsk. frøgrøder.

stakåndethed, med., dyspnø.

stalag'mit (gr. *stallagma* dråbe), afrundede

forhøjninger af drypsten, der opstår på bunden af drypstenshuler, hvor vandet drækker ned.

stalagmo'me'ter (gr. *stalagmos* dryppen + *-meter*), apparat til måling af en vædskes overfladespænding ved antallet af dråber, der drypper fra en åbning el. et kapillarrør af bestemt dimension.

stalak'tithvælvning, i maurisk arkitektur et hvælv, sammensat af celleragtige fordybninger og nedhængende tappe, mindende om stalaktitter i drypstenshule.

stalak'titter (gr. *stalakssein* dryppe), drypsten, der som istappe hænger ned fra drypstenshulers loft.

stald, opholdsrum for større husdyr. Tidl. var en s ofte et mørkt, snavset og klamt rum; men i de senere årtier er man mere og mere blevet klar over, at det af sundhedsmæssige, hygiejniske og produktionsøkon. grunde er af den største betydning, at en s er rummelig, lys, velisoleret og ventileret. Af hensyn til byggeomkostning og praktisk arbejdsgang gøres staldbygninger nu i alm. lang bredere (13-16 m) end tidl., ligesom man søger at anbringe foderrum og lade i så direkte forbindelse, med staldrummene som muligt. En løsning, der honorerer disse krav, er den såkaldte T-gård.

staldflue (*Muscina stabulans*), stuefluelign., lidt større. Knyttet til kvæg og stalde. Bruges også om stikflue.

staldfoder, alm. betegn. for græs og grøntfoder, der gives på stald til forskel fra afgræsning på marken.

staldgødning omfatter egl. både den faste og flydende gødning (ajle) fra husdyr, såvel som den indblandede strøelse, 1 alm. tænker man dog ved s kun på den faste gødning, s er et meget vigtigt gødningsmiddel i landbruget. Fra jævnt fodrede besætninger indeholder s 0,5 % kvælstof, 0,3% fosforsyre og 0,4% kali.

Sammenlignet med den gnm. årene stærkt stigende import af kunstgødning havde s (+ ajlen) i årene for 2. Verdenskrig en gødningsværdi, der for kvælstof og kali var ca. 6 gange og for fosforsyre 1/4 gang så stor, som den samlede import af kunstgødning.

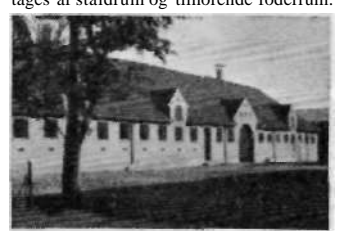
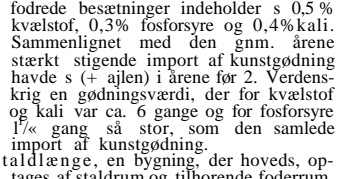
staldlænge, en bygning, der hoveds. optages af staldrum og tilhørende foderrum.

Staldlange ved Borris landbrugsskole.

'Stalheim [-hæim], kendt no. hotel, Hordaland, i Nærøydalen.

'Stalin (dæknavn, afledt af russ. *stal* stål), Josef (russ. *Iosif Vissarionovitj*), egl. *Dzuga'sjvili* (f. 21. 12. 1879), sovj. politiker. Skomageren fra Georgien; studerede tidl. præst, men blev tidligt socialistisk propagandist og sabotør. 1903 bolsjevik; fængsledes og deporteredes fl. gange. Ledende bolsjevik i Kaukasus til 1912, s. å. medl. af partiets centralkomité, red. af »Pravda«. Lenins nære medarbejder under Okt.-revolutionen og krigen 1917-20, forsvarede 1918 Tsaritsyn (nu Stalingrad), 1920-23 medl. af krigsrådet. Nov. 1917-23 folkekommissær f. nationalitetsproblemer; 1919-22 f. bonde- og arbejderinspektion. 1922 generalsekretær f. det kommunist. parti, fra 1924 tillige form. f. Politbureau. Havde afgørende indflydelse på de sovj. forfatn. 1922 og 1936. S-s samarbejde m. Kamenjev og Zinovjev afløstes efter Lenins død 1924 af modsætningsforhold, og S-s modstandere fjernedes efterhånden fra magten; Trotskij ledede fra udlandet modstanden mod S. men ved udrænsningsprocesser 1936-38 (Moskva-processerne) likvideredes oppositionen. 1927 standsede S Nep-politikken og gennem-

staldlænge, en bygning, der hoveds. optages af staldrum og tilhørende foderrum.

Stalheim [-hæim], kendt no. hotel, Hordaland, i Nærøydalen.

'Stalin (dæknavn, afledt af russ. *stal* stål), Josef (russ. *Iosif Vissarionovitj*), egl. *Dzuga'sjvili* (f. 21. 12. 1879), sovj. politiker. Skomageren fra Georgien; studerede tidl. præst, men blev tidligt socialistisk propagandist og sabotør. 1903 bolsjevik; fængsledes og deporteredes fl. gange. Ledende bolsjevik i Kaukasus til 1912, s. å. medl. af partiets centralkomité, red. af »Pravda«. Lenins nære medarbejder under Okt.-revolutionen og krigen 1917-20, forsvarede 1918 Tsaritsyn (nu Stalingrad), 1920-23 medl. af krigsrådet. Nov. 1917-23 folkekommissær f. nationalitetsproblemer; 1919-22 f. bonde- og arbejderinspektion. 1922 generalsekretær f. det kommunist. parti, fra 1924 tillige form. f. Politbureau. Havde afgørende indflydelse på de sovj. forfatn. 1922 og 1936. S-s samarbejde m. Kamenjev og Zinovjev afløstes efter Lenins død 1924 af modsætningsforhold, og S-s modstandere fjernedes efterhånden fra magten; Trotskij ledede fra udlandet modstanden mod S. men ved udrænsningsprocesser 1936-38 (Moskva-processerne) likvideredes oppositionen. 1927 standsede S Nep-politikken og gennem-

førte i de flg. år socialisering af Sovj.s erhvervsliv (femårsplanerne). Maj 1941 afløste S Molotov som form. f. folkekommissærernes råd og fik først dermed en forfatningsmæssig afgørende stilling. Juni 1941 form. f. forsvarsrådet med Akse-magterne, forsvarskommissær og øverstkommanderende. Viste herunder vilje til samarb. m. De Allierede (Kominterns op-hævelse 1943, Tehrán-konferens dec. s. å.). Deltog som en af de 3 store i konferencerne i Jalta og Potsdam (febr. og juli 1945). Jan. 1944 stormarskal af Sovj., juni 1945 generalissimus. Afløstes marts 1947 af Bulganinsforsvarsmin. - Forf. til bl. a. *Lenninsmens Problemer* (artikler og taler 1924-39, da. 1940), *Marxismen og det Nationale og Koloniale Spørgsmål* (artikler; 1935, delvis da. 1939), *Sovjetunionens Kommunistiske Partus Historie* (1938; da. 1939). (Portræt)

Stalinabad [-'bat], til 1932 *Dzjusjambe*, hovedstad i Tadjikistan, Sovj.; 83 000 indb. (1939). Jernbanecentrum. Univ.

Stalingrad [-'grat] (til 1925 *Tsartissyn*), by i RSFSR, Sovj., ved Volga-deltaets begyndelse; 445 000 indb. (1939). Stor flodhavn og vigtigt jernbaneknudepunkt med træ-, fødevarer- og jernindustri (traktorer). - *Historie*. Grf. 1589, men fuldstændig ombygget efter Okt.-revolutionen. 1918 forgæves angrebet af kosak-tropper, forsvaret af bl. a. Stalin. Aug. 1942 nåede ty. tropper byen. Nov. indledede russerne modoffensiv og omringede 22 ty. divisioner under general Paulus. 3. 2. 1943 opførte modstanden. Russerne opgiver at have taget 91 000 ty. fanger efter 10. 1. S-nederlaget blev afsluttet på ty. offensiv mod S-Rusl. 1942, hvorefter initiativet i det væsentl. gik over til Sovj. Betragedes s. m. samtidige Akse-nederlag i Afrika som 2. Verdenskrigs vendepunkt og styrkede modstandsviljen i de af Aksemagterne besatte lande.

Stalinakanalen, d. s. s. Hvidehavs-Østersøkanalen i Sovj.

Stalino (til 1925 *Juzovka*), by i Donbass i Ukraine; 462 000 indb. (1939). Områdets største by med kulfelt og jernudsmeltning, stålværk og kern. industri. Besat af tyskerne 20. 10. 1941-8. 9. 1943.

Stalino'gorsk [-'nå-], til 1934 *Bobriki*, by i RSFSR, Sovj. SØ f. Tula; 176 000 indb. (1939). Brunskulfelt med kraftværk og kern. industri.

'stalinorgel, under 2. Verdenskrig betegn. for russ. raketskylts.

Stalin-præmier, præmier, fra 25 000 til 100 000 rubler, der i Sovj. årligt uddedes for særlige ydelser inden for videnskabelig, kunst og teknik, indstiftet ved beslutning af Sovj.s ministerråd af 20. 12. 1939 og li 2. 1940.

•Stalinsk, til 1932 *Novo-Kuznetsk*, by i RSFSR, Sovj., SØ f. Novosibirsk i Kuzbass; 170 000 indb. (1939), kulminer, jern- og stålprod.; maskinindustri.

stall (beslægtet med *stå*), i nord. rel. kult. en sten el. hob af sten i blotuseth, alteret, hvor hovingens guldring lå.

stalle, udtryk for, at heste lader urinen.

staller el. *stallare*, lederen af kongens staldetat i ældre middelalder, i Danm. fra 13. årh. kaldet marsk.

stalling (*Thymallus thymallus*), laksefisk. Stor røddpletlet rygfinne. Nordfl. form. I Danm. i visse sydvestjyske åer.

stalling ['stá:ip?'] (eng., af *stall* tale fart), en med et kraftigt tab af opriftrt forbundet tilstand, der optræder ved en flyve-maskines bæreplan, når indfaldsvinklen overskrider en vis kritisk værdi, s-vinklen, og flyvehastigheden samtidig falder under s-hastigheden, som er den laveste hastighed, hvormed flyvemaskinen kan flyve. Ved s vil flyvemaskinen »falde igennem«, d. v. s. tabe højde. Dette er i alm. ufarligt, hvis højden er tilstrækkelig, men fører i modsat fald til katastrofe.

stamaktie, aktie, der giver særlige rettigheder.

stambog, 1) *lit.*, bog, som venner og bekendte forsyner med navne, vers, lyd-spørg o. l., stundom også med tegninger; floreder i 17. og 18. årh. og fremstilles endnu »poesibog«; 2) *mil.*, bog ført ved

mil. afdelinger over befalingsmænd, værnepligtige og heste; 3) i *husdyrbrug* skelner man ml. familier og off. s. De første indeholder skrevne optegnelser som samtl. dyr i en besætning; de sidste trykkes og udgives her i landet af De Samv. Da. Landboforeninger, de giver udførlige off. oplysninger om de optagne enkeltindivider (elites og register-s).

Stamboliskij [-'bu'liski], *Aleksandr* (1877-1923), bulg. bondepolitiker. Førstemirj 1919-23. Slog kommunismen ned med hård hånd, arbejdede på genrejsning, myrdet ved militærøpstand.

Stambolov [-'bu'bf], *Stefan* (1855-95), bulg. politiker. Liberal, gennemførte 1887 Ferdinand af Coburgs valg, ledende til 1894, da han styrtedes af Ferdinand; russ.-fjendtlig, nåede betydeligt opsving (jernbaneanlæg, finansreform). Myrdet.

stambrok, en positiv brok med tælleren 1.

Stamb'ul, tidl. alm. eur. gengivelse af tyrk. Istanbul.

Stamford Bridge [stamfad 'brid3], lille by i NØ-Engl. 12 km ØNØ f. York. Her blev Harald Håderåde dræbt 1066 i et slag mod Harald Godwinson.

stamfrø, frø, der udsås til avl af brugsfrø.

stambhus, form for fideikommiss-gods, ikke under 400 tdr. hartkorn. Fra 1848 måtte intet nyt s oprettes, og de bestående skulle overgå til fri ejendom. Jfr. læns-afløsning.

Stamitz ['twrmitz], *Johann* (1717-1757), bdmisk komponist og kapelmester. 1745 kammermusikdirekt. i Mannheim (Mannheimerskolen). Grundlaget for hele Wienerklassicismens orkester teknik må søges her. Skrev bl. a. 10 orkester-trioer, 50 symfonier, ca. 12 violinkon-certer samt violinsonater.

Stam'm, *Ivan* (f. 1888), da. politimand; 1937-46 politidirektør i Kbh. Suspende-ret fra maj 1945 p. gr. af sin holdning under besættelsens, afsked m. pension.

stamme, 1) *planteavl*, underafdeling under sort hos kulturplanter, der fremmed-befructes. Stammens individer ligner hverandre, men er ikke arvemæssigt ens, hvorfor s må holdes vedlige ved fortsat forædlingsarbejde. 2) *sprog*, den del af et ord, der bliver tilbage, når enten bøjningsendelserne er fjernet («spising-en») el. både bøjnings- og afledningsend. («spis-ningen»). I sidste tilf. bliver s i mange sprog eentydigt med rod.

stammehæk el. *palisadehæk*, hæk, som i en vis afstand fra jorden ved klipping og tilbinding er formet af træers kroner.

stammen, en talefjg, som ikke skyldes nogen abnormitet i stemmeorganernes anal., men en manglende beherskelse af deres funktion. Behandlingen, som er langvarig, kan foregå på Statens Institut for Talelidende.

Stamp [stamp], Sir *Josiah* (1880-1940), eng. forenrt. mand, nationaløkonom og skatteekspert.

'Stampa, *La* (ital. pressen), ital. dagblad, grl. 1877, opr. liberalt, senere fascistisk.

Oplag 1939: 300 000. Efter 2. Verdenskrig uafhængigt borgerligt og navnet ændret til *La Nuova S*.

Stampe, *Henrik* (1713-89), da. retslærd, prof. i filosofi v. Kbh.s Univ. fra 1741, i retsvidensk. 1753-85, generalprokurør 1753-84, statsmin. fra 1784; medl. af kommissionen i processen mod Struensee, menes at have affattet dommen over denne. S havde stor bet. som lovforfatter og gnm. sine talr. betænkninger over retsspørgsmål, posthumt udg. under titlen: *Erklæringer, Breve og Forestillinger, Generalprokurørembedet vedkommende* 1-6 (1793-1807). S hævede konsekvent dom-stolens uafhængighed og gik ind for bøndernes frigørelse og for næringsfrihed.

Stampe, *Rigmor* (1850-1923), da. forfatterinde; kendt er bogen *H. C. Andersen og hans Nærmeste Omgang* (1918).

stampeasfalt, vejbelægning fremstillet af knust asfaltkalksten; udlægges varmt. Da belægningen bliver meget fedtet i regnvejr, bruges den praktisk talt ikke mere.

stampemølle, vandmølle til drift af lod-ret bevægelige bjælker, stampet, tidl. anv. til knusning og valkning.

Stampen, tidl. klædefabrik, nu grynmølle ved Mølleåen V f. Rådvaldams Fabrik-ker; nedbrændt 1914, genopbygget 1918, overtaget af staten 1939.

stamping-out-metoden [stampin 'au-] (eng. *stamp out* bekæmpe), *vet.*, metode, der anv. ved bekæmpelse af visse smit-somme sygdomme, f. eks. mund- og klovsyge. Metoden består i, at samtlige dyr i besætningen dræbes, når diagnosen er bekræftet for straks at sætte bom for sygdommens udbredelse. Der udbetales erstatning til ejeren efter ganske be-stemte regler.

stamsild (*A'losd*), store sildefisk. Vandrør i åer for at yngle. Hertil majsild, stav-sild og shad.

stamtavle, slægtsregister, dokument, der angiver et individs oprindelse og familie-forhold. - I *husdyrbrug* medfølger en s ved salg af avlsdyr; den indeholder op-lysn. om opavsindividernes præmiering, ydelse m. v. i 3 å 4 slægtled.

stand, i ældre tid et samfundslag, der adskilte sig fra andre stænder ved en særenge retsstilling. Adel og gejstlighed nød således i middelalderen bet. privilegier frem for borgerstanden, som igen havde visse friheder fremfor bønderne. Nu naturlig sprogbrug, uden tanke på retslige el. polit. privilegier (f. eks. embedsstand, middelstand o. l.).

stand. Et urs stand er den korrektion, der skal lægges til, hvad uret viser, for at man skal få det korrekte tidspunkt. Ændringen af urets stand pr. døgn kaldes dets gang.

'**standard** (eng.), 1) normal, mønster. Anv. om genstande, begreber el. bestemmelser, der opfylder visse forskrifter udarbejdede for at opnå ensartethed inden for et geogr. el. fagl. område for derved at opnå lettelser af praksis og økonom. bet. Eks. på s: Mønt, mål og vægt. I Danm. opstilles s af Dansk Standardiseringsråd. Nogle s er internat., vedtaget af Internat. Federation of the National Standardizing Associations. - 2) mål for trælast (mest

anv. i Danm. er Petersborg s).

standardafvigelse, *biol.*, d. s. s. *middel-afvigelse*.

standardatmosfære, *meteor.*, tænkt tilstand af atmosfære, s skal til enhver tid have samme fysiske egenskaber i samme højder. Indført som grundlag for ens-artet vurdering af flyvemaskiners flyve-egenskab.

standardhuse, betegn. for både element-huse og standardiseret byggeri.

standardiseret byggeri tilstræber at finde frem til hensigtsmæssig standardi-serede enheder el. elementer, således at unødv. afvigelse, der praktisk og æstetisk er uden bet., kan undgås. For eks. kan elementerne (døre, vinduer, skabe m. m.) fremstilles i seriefabrik og indsættes fuldt færdige; et helt fabriksfremstillet badeværelse kan fuldt færdigt køres ud til byggepladsen, hvor det indsættes i huset, og rørledningerne forbindes, s betyder ikke, at alle huse bliver ens, idet der naturligvis fremstilles fl. typer og størrelser af hver ting, dog således at der kun findes sådanne forsk. udførelser, der afviger betydeligt fra hinanden, mods. de nuv. forhold, hvor der f. eks. laves vin-duer, som kun afviger nogle få cm fra hinanden, hvilket ikke ses, men kun be-tyder en foryrelse. (Jfr. modul).

Standardiseringsråd, *Dansk*, oprettet 1926, fastsætter standarder. De af standardiserede varer må mærkes ^ADS —.

Standard Oil Co. ['standard 'a:il], arner, oliekoncern. Grl. 1870 i Ohio af John D. Rockefeller, 1882 omdannet til trusten »Standard Oil Co. (New Jersey)«, som 1892 og 1911 opløstes i h. t. arner, anti-trustlove, og derved måtte opgive den direkte kontrol med de tilsluttede sel-skaber. Et datterselskab af S er DDDA i Danm. S behersker s. m. Royal Dutch Shell størstedelen af verdens mineralolie-produktion og -handel. *Esso* har siden 1925 været varemærke for en række af S-s produkter.

Standards, National Bureau of ['náj-an] 'bjuro av 'standard/J, USA-institu-tion, grl. 1901 i Washington, med stan-

ardisering inden for handel, teknik og videnskab som formål.

standardstofskefte, d. s. s. basalstofskefte. **stan'dar't** el. *estandard* (oldfr. *estandard*), rytterfane.

standbailon, et ikke mekanisk drevet luftfartøj, lettere end luften, anv. til observationsbrug og som spærreballon.

stander (omdannelse af *standart*), *søv.*, aflangt, trekantet flag; kommando tegn i orlogsmarinen.

standfisk betegn, fiskeart, der ikke foretager større vandringer, f. eks. ålkevabbe og skrubbe.

standflugt betegn, i modsætn. til strejffugl el. trækkflugt en fugl, der opholder sig året igennem i nærheden af ynglepladsen.

standolie fås ved opbejdning af linoligt til 300-350° C uden tilsætn., hvorved indtræder en polymerisation, og der fås et viskøst, glansfuldt og modstandsdygtigt produkt, som anv. i farve- og lakindustrien.

standpunktprøver, 1) opgaver til bestemmelse af elevens standpunkt på et bestemt område i et fag (f. eks. multiplikation med 2-cifret multiplikator) sammenlignet med den alm. standard på samme klasse- el. alderstrin. Standardiserede s. indførtes i Danm. af skolepsykologen Henning Meyer i 1926. 2) eksamensprøver, holdt 3 gange årligt i Kbh.s eksamensfri mellemsskole.

standret, domstol, som i krig, under okkupation el. undergæstestilling påkender forbyrdsel, uden at følge de alm. retsplejeregler, efter summarisk procedure, og hvis afgørelser i reglen ikke kan appelleres, s. findes ikke i da. ret.

standsningsret, sælgerens ret til at standse varerne undervejs til køberen, hvis denne går konkurs, standser sine betalinger e. I. (passiv s), el. til at kræve varerne udleveret af køberens konkursbo, hvis de først er kommet frem efter konkursens indtræden (aktiv s).

standsvildt, vildt der har stadig ophold på et sted, og som vender tilbage til det, selv om det foruriliges.

stang, *søv.*, den øverste, el. hvis der tillige er en bramstang, midterste del af en mast.

Stang, *Emil* (1834-1912), no. politiker; søn af Fr. S. Sagfører, Højres ledende rigsdagspolitiker i 1880erne, fældede Sverdrup 1889. Statsmin. 1889-91, styrtet på imødekommende politik mod Sv. i striden om udenrigsstyret; atter 1893-95.

Stang, *Fredrik* (1808-84), no. politiker. Højsteretsadvokat, indenrigsmin. 1846-56 (jernbaneanlæg, næringsfrihed). Leder af Højremin. 1861-80, m. statsministeriet efter statholderpostens afskaffelse 1873. I 1870erne svækket ved voksende konflikt m. Venstre.

Stang, *Fredrik* (1867-1941), no. retslærd og kons. politiker, søn af E. S. S-s forskab faldt navnlig inden for formueretten og har haft stor bet. for den moderne jur. videnskab i de nordiske lande. Fremtrædende i det fællesnordiske lovgivningsarbejde.

Stang, *Hans Georg* Jacob (1858-1907), no. artilleriofficer, ledende i arb. for anlæg af no. grænsefæstninger mod Sv., krigsmin. 1900-03. Krævede aggressiv holdn. og unionsspørgning, skarp mod Karlstadkonventionerne og bestemmelsen om grænsefæstningernes nedlæggelse.

stangbid, bid til heste, bestående af et fast, ubevægelig mundstykke, som regel med en bue på midten (tungefrihed), i hver ende en stang, som med 2 øjer er forbundet dels med hovedtøjet, dels med stangtøjlen, s. anv. i kandari i forb. m. bridon, hvorved hesten får en kraftig påvirkning i munden.

Stangerup, *Hakon* (f. 1908), da. kritiker og litt.historiker. Foruden fl. essaysaml. og oversigter disp. om 18. årh.s *Da. Roman* (1936). *Schack Staffeldt* (1940) og *Kulturkampen* (1946) om tiden 1872-83. Ansat ved »Fyens Stiftstidende«. Folketingsm. (kons.) 1943-45.

stanghest, ved forspænding med tandem, firspand osv. de heste, som går ved stangen, mods. de forreste, forløberne.

stangjern, jern (blødt stål), udvalset til stænger af simpelt tværsnit (rundt,

K. Stanislavskij. Henry M. Stanley.

halvrundt, kvadratisk, rektangulært, 6-el. 8-kantet).

stangmål, en hests el. a. husdyrs lodrette højde over manken. Til at måle højden anv. et s, d, v, s. en lodret i cm inddelt stok med et forskydeligt vinkelstykke.

stangplanimeter, et enkelt udformet instrument til bestemmelse af arealers størrelser på grundlag af et kort; konstr. af den da. officer Holger Prytz (1848-1930). s består af en metalstang, som i den ene ende bærer en førestift, og i den anden er ombøjet og forsynet med en økseformet æg i plan med stangen. Middelejl på de fundne arealer ca. 1 %.

stangpolygon, 1) mat. hjælpemiddel inden for bygningsstatikken, nemlig et system af vægtløse stænger, forbundet ved friktionsløse led; 2) i daglig tale også praktiske konstruktioner af form som en s.

stangskov, mellemaldrende skov, hvis udhugning overvejende giver s tangtræ, d. v. s. stammer, tyndere end ca. 10 cm.

stangspring, højdespring med stang over en overligger, der hviler på 2 springstøtter. Ved hjælp af stangen, hvis nederste ende anbringes i en forsænket springkasse umiddelbart foran overliggeren, tvinger springeren sig over denne, lader stangen falde tilbage og falder selv ned i en sandgrav. Verdensrekord: 4,77 m (Corn. Warmerdam, USA, 1941).

stangsvovl, svovl støbt ud i stænger.

Stanhope [stånep], *James Richard*, 7. Earl (f. 1880), brit. kons. politiker. Deltog i boerkrigen og 1. Verdenskrig. Understabssek. i udenrigsmin. 1934-36; leder af den brit. delelegation v. Montreux-konferencen 1936; arbejdsmin. 1936-37, undervisningsmin. 1937-38, marinemin. 1938-39, Lord President 1939-40, Overhusets leder 1938-40.

Stanislav [-slaf], po. *Stanisławow*, industriby i V-Ukraine (1920-39 i Polen); 60 000 indb. (1937).

Stanislav [-nistaf], po. *konger*. Stanislav 1. Leszczyński [læjtjinski] (1677-1766), højadelmand, reg. 1704-09. Indsat af Karl 12. mod August 2., styrtet efter Poltava. Søgte forgyves at genvinde Polen i polske tronfølgekrig 1733-35, skønt støttet af sin svigerfader Ludvig 15. af Fr.; fik 1735 Lorraine, - Stanislav 2. Poniatowski t-'v'f] (1732-98), konge 1764-95, indsat efter ønske af Katarina 2. af Rusland. Evnede ikke at hindre Polens delinger; d. i Rusl.

Stanislav den Hellige [sta'nistaf], biskop i Krakow 1072-79, lyste Boleslaw 2. i ban og dræbtes af denne. Polsk nationalhelgen 1253.

Stanislavskij [-slafski], *Konstantin* (1863-1938), russ. skuespiller og teaterleder. Grl. 1898 Moskvas kunstnerteater, hvor han først fremstod som naturalistisk iscenesætter, eksperimenterede senere med symbolsk og abstrakt teater for at slutte i en ultrarealistisk retning med hovedvægten på den indre oplevelse. Har skrevet de betydningsfulde memoarer *Mit Liv i Kunsten* (1924; da. 1944) og *En Skuespillers Arbejde med sig selv* (1936; da. 1940). (Portræt).

stankelben (af arten *Tipulidae*), fam. af myg. Meget langbenede, ofte temmelig store. Larverne m. lille indtrækkeligt hoved, 2 åndehuller i bagenden, lever i fersk vand el. fugtig jord. Jfr. stankelbenslarver.

stankelbenskrabber, forsk. slægter af krabber (*Stenorhynchus*, *Inachus*) *Stankelben*.

m. meget lange, tynde ben og forholdsvis lille krop. Et par arter i Danm.

stankelbenslarver (af arten *Tipula paludosa*) kan anrette stor skade på mange afgrøder: korn, græs, rodfugt og køkkenurter ved om næsten at gnave på de unge stængler og blade over jorden eller lige i jordoverfladen. Angreb efter grønjord (græsmark) undgås ved at pløje denne i juli, inden æglægningen. Bekæmpes ved udstømning af giftklud (50 kg hvedeklid blandet med 1 kg schweinfurtergrønt og fugtet med 40 liter vand pr. ha).

Stankovic [stånkovitj], *Borislav* (1876-1927), serbokroat. forfatter; skrev uden for den artistiske moderetning i en sober realistisk stil.

Stanley [stanli], kulmineby i NØ-Engl. SV f. Durham. 49 000 indb. (1948).

Stanley [stanli], *Carl Frederik* (1738-1813), da. billedhugger; søn af S. C. S.; har udf. *Drott. Louises sarkofag* i Roskilde domkirke (1789), *buste af Johs. Ewald* m. m.

Stanley [stanli], *Sir Henry Morton* (1841-1904), eng. Afrikarejsende. Af »New York Herald« 1870 udsendt for at finde Livingstone, som han traf 1871 i Ujiji. Udforskede 1874-77 Victoria Sø, opdagede Edward Sø. Udforskede 1879-84 Congo-egnene i Kong Leopold af Belgiens tjeneste. *How I Found Livingstone* (1872), *Through the Dark Continent* (1878) og *The Congo and the Founding of its Freestate* (1885). (Portræt).

Stanley [stanli], *Oliver* (f. 1896), brit. politiker og jurist. Deltog i 1. Verdenskrig. 1924-45 i Underhuset (kons.), transportmin. 1933-34, arbejdsmin. 1934-35, undervisningsmin. 1935-37, handelsmin. 1937-40, krigsmin. jan.-maj 1940, kolonimin. 1942-45.

Stanley [stanli], *Simon Carl* (1703-61), da. billedhugger; bl. a. arb. i Fredensborg slotshave.

Stanley [stanli], *Wendell* (f. 1904), amer. biokemiker, har vist, at visse virus er krystallinske proteinstoffer. Nobelpris 1946, s. m. James B. Sumner og John H. Northrop.

Stanley-faldene [stanli], syv stormhvirvler på Congo, hvor denne første gang passerer ækvator.

Stanley Pool [stale 'pul, sta?]] (eng. *pool* dam), indsøignende udvidelse på Congo, 400 km fra mundingen. Ved S ligger byerne Leopoldville (belg.) og Brazzaville (fr.).

Stanleyville [stidla'vil, stan-], by i Belg. Congo ved Congo nedden for Stanley-faldene (ca. 1000 hvide indbyggere).

stan'na't (lat. *stannum* tin), salt af tinsyren.

stanni- (lat. *stannum* tin), forb. af tetraivalent tin.

stanni'o'l (lat. *stannum* tin), tynde, udvaldsede tinnolier af en legering med 97 % tin, 2,5 % bly, 0,5 % kobber. Anv. til indpakningsmateriale.

stanno- (lat. *stannum* tin), forb. af divalent tin.

stannogra'fi el. *stannot'pi* (stanno- + -grafi el. -typi), trykning med tinplader. **stannum** (lat.), tin.

Stano'voj Bjergene, bjergkæde i Øst-Sibirien, N f. Amur (indtif 1200 m).

stånse (ty.) el. *matrice*, fordybet stempel til formgivning af blik, pap, læder m. m.

stånstning, forpresning af blik, pap, læder o. i. ml. et ophøjet stempel, patrien, og et helt stempel, stansen el. matricen, s. foretages for hånden v. hamring el. maskinelt m. en stansemaskine (faldværk el. presse). Ved udstansning udhugger stansen genstandens konturer.

'stante 'pede (lat.), på stående fod, straks.

'stanto (lat. flertal bydeform af *stare* stå), 1) udbrå i ståbold, ved hvilket alle deltagere skal blive stående; 2) betegn. f. legen ståbold; 3) stå s. udtryk for, at et spil er uafgjort.

Stanwyck [stanwik], *Barbara* (f. 1907), amer. filmskuespillerinde. Filmdebut 1929, har især spillet den let hårdkødet og ikke absolut sympatiske unge nutidskvinde, f. eks. i »Golden Boy« (1939), »Vi Behøver Hinanden« (1941) og »Kvinden uden Samvittighed« (1944).

stanze [ˈstansz] (ital. *stanza*), 1) det ital. ord for værelse. Raffaels stanzer er en række sale i Vatikanet i Rom, med fresker af Raffael. 2) (samme ord som ')) opr. 8-liniet strofe af stigende 11-stavelser-vers. Nu især brugt om ottaven (ottave rime).

Sta'pelia (efter holl. botaniker J. B. van Stapel (d. 1636)), d. s. s. ådselsblomst.

Staphy'lea [-fy-] (gr. *staphylē* drue; blomsterne i klasser som druer), hårdføre buske med hvide blomster, fra Asien og Eur. Prydbuske i haver.

'Stappen, *Charles van der* (1843-1910), belg. billedhugger, kunsthåndværker og medaillør. Har bl. a. udført en monumental statue i marmor af *Vilhelm af Oranien* (Bruxelles).

star [sta:r] (eng.), stjerne; (amer.) perspn. der særlig udmærker sig på sit område (især film, teater; som spiller hovedrollerne)

sta'r (Carex), slægt af halvgræsser med trekantet, marvfyldte stængler, der er kiselrige; eenkønnede blomster i aks, nød omgivet af et frugthylster. Nogle arter har underjordiske udløbere og derfor spredt vækst, andre danner tætte tuer. 800 arter, især i koldere egne; i Danm. ca. 60 arter på meget forsk. bund. Ud-gør ofte hovedbestanddelen af vegetationen på enge, i moser og kær.

Star, The [5sˈsto:]; eng. dagblad (liberalt), grl. 1888, udg. s. m. »News Chronicle«. Oplag 1948: 1 083 000.

'Staraja 'Russa, by i RSFSR, Sovj., ved limen-søens sydvest. Tidl. søgt kursted. Hæftige kampe under 2. Verdenskrig, især fra slutn. af 1943 ved sovj. offensiv; sovj. 17. 2. 1944.

'Stara Plani'na, bulg. navn på Balkanbjergene i Bulgarien.

'Stara Za'gora [-za'gora], by i Midt-Bulgarien S f. Balkanbjergene; 37 000 indb. (1947). Jernbanecentrum med handel og landbrugsin-dustri.

Starcke, Carl Nikolaj (1858-1926), da. filosof og politiker. Grl. Retsforbundet; skrev bl. a. *Die primitive Familie* (1888), *Samvittighedslivet* (1894-97), *Personlighedens Moral* (1912) og *Baruch de Spinoza* (1921). Oprettede 1899 Det Danske Sel-skabs Skole, en radikal reformskole. 1911 blev den nedlagt af økonomiske grunde. Prof. i filos. v. Kbh.s Univ. 1916-26.

Starcke, *Henrik* (f. 1899), da. billedhugger; medl. af »Den Frie Udst.« fra 1938. Hovedværker: *Granittryene* i Kantor-parken og *udsmyk. af festsalen på Skan-lingsbanken*. (111. tavle Dansk Kunst IV).

Starcke, *Viggo* (f. 1895), da. politiker, overlæge. Søn af C. N. S. Form. f. Danm.s Retsforbund 1938-39, folketingsm. fra 1945, formand for partiets rigsdagsgruppe fra 1946, fremtrædende talsmand for parkravet om frihandel og ophevelse af restriktionerne.

Stargard [ˈJtargort], tv. navn på Starogrod i Pomorze i Polen.

Starbemberg [ˈJta:r3mba:rk], østr. adels-slægt. *Ernst Rudiger* v. S (1638-1701) ledede Wiens forsvar under tyrkernes belejring 1683. - *Ernst Rudiger* v. S (f. 1899) var en tid knyttet til Hitler, 1930 leder for det nationalistiske Heimwehr-korps, fascistisk bekæmper af demokrati og socialisme. Samarb. m. Doll-fuss og Schuschnigg. vicekansler maj 1934-maj 1936; trængtes 1936 til side. Flygtede til udi. 1938; 1939-40 tjeneste i RAF. Siden i Argentina.

Stark [stark], *Harold* Raynsford (f. 1880), USA-admiral. Chef f. søkrigsoperatio-nerne 1939-42. Leder for USA's søstridskræfter i Eur. 1942-45.

Stark [ju:rk], *Johannes* (f. 1874), tv. fysiker. Opdagede S-effekten 1913. Nobel-pris 1919. Medlem af N.S.D.A.P.

'Starkad (yngre, ukorrekt form: *Stærk-odder*), nord. sagnhelt; repr. vikingetidens mandsideal, den hårdføre, frygtløse kæmper. Hans opvægnede tale til den vege kong Ingjald, skildret i Ingjaldskvadet, der især kendt bl. talr. S-sagn.

Stark-effekt (efter J. Stark) består i spektralliniers opspaltning i fl. symmetrisk beliggende komponenter, når lyskilden anbringes i et elektr. felt, hvilket kan forklares ved atomeorien.

Starnberger See [ˈItnarbergr ˈze:], 57 km² stor tv. sø SV f. München; stort fiskeri. - 1886 druknede Ludvig 2. af Bayern i S.

Starogród [staˈragrut], ty. *Stargard*, by i Pomorze (Pommern), Polen. ØSØ f. Szczecin (Stettin); ca. 30 000 indb. Banecentrum, handelsby med nogen industri.

Stars and stripes [ˈstɑ:z an ˈstri:ps] (eng. stjerner og striber), USA's nationalflag, stjernebanneret, der har 13 skiftevis røde og hvide striber (symbol for USA's første 13 stater) og 48 stjerner i et blåt felt (symbol for USA's enkeltstater; 1948: 48). S blev USA's flag i 1777. (111. se farve tavle Flag).

Star-Spangled Banner, The [5a ˈstɑːspænd ˈbɑ:nsr] (eng. det stjernebesatte banner), fra 1931 USA's nationalsang. Skrevet af Francis Scott Key (1779-1843) 1814 til en melodi af John Stafford Smith, mens han var vidne til englændernes bombardement af det arner, fort McHenry nær Baltimore. Også navn på USA's flag.

startmaskine, anv. på væddeløbsbaner og består i et net el. flere bånd udspændt over banen på startstedet og ved fjederkraft slyngt til side el. i vejret ved startrens tryk på elektr. kontakt.

start- og landingsbane, en lang, lige bane med hård overflade, benyttet til flyvemaskiners start og landing. Da selv veldræned, faste græsarealer ikke kan bære nutidens tunge maskiner, er det nødv. at forsyne internat, lufthavne med s, der i reglen støbes af beton og evt. asfaltbelægges, s skal findes i sådant antal og anlægges i sådanne retninger, at start og landing altid kan foretages tilstrækkelig nær op til vinden.

'stase (gr. 5055 stilleståen), blodopstemning.

-'stase (gr. *stasis* stilling, stilleståen, tilstand) stillen, standsmg, tilstand.

Stasek [ˈstafæk], *Antal* (pseud. f. Antonin Zeman) (1843-1931), eck. romanforfatter, skildrede i første række klassekampene i Tschoslovakiet.

stassani'se'ring, betegn. for en af d. ital. videnskabsmand H. Stassano (1862-1941) udført metode pasteuriseringsmetode, hvor mælken i tynde lag underkastes en meget kortvarig opvarmning til ca. 73° C. Metoden anv. over for kon-summælk.

Stassen [stosn], *Harold* (f. 1907), USA-politiker. Sagfører; guvernør f. Minnesota 1939-43 (Republikaner), derpå sø-officer til 1946. Deltog i San Francisco-konf. 1945; mod vetobestemmelsen. Søgte 1948 opstilling som præsidentkandidat, men republikanerne foretrak Dewey.

Stassfurt [ˈJtasfurt], tv. by i Sachsen-Anhalt, SSV f. Magdeburg; 16 000 indb. (1939), brydning af stensalt og kalisalte (S-salte); brunkulsminer; kemisk industri.

Stassfurter-salte, de øvre kaliholdige dele af saltaflejringerne ved Stassfurt, Nederst i saltserien findes stensalt med anhydrit, derover stensalt med polyhalit og øverst de egl. S: kieserit og carnallitonerne, hvis kalisalte anv. som kunstgødning og i kern. industri.

stat (lat. *status* stilling, tilstand, indretning). For at der skal foreligge en s, kræves i reglen 1) et vist territorium, 2) en befolkning, 3) en herskermagt af en vis stabilitet. Uden for s-begrebet falder således bl. a. et oprørsparti. Hvor et sådant parti har sat sig i besiddelse af et vist territorium og udøver magten inden for dette, vil det dog også, forinden der kan siges at foreligge en egl. s, til en vis grad være undergivet folkerettens regler om s. - Efter marxistisk opf. er s en herskende classes redskab til undertrykkelse af sine klassefjenders modstand.

Stat, ældre stavemåde for Stad (forbjerg i No.).

-'sta't (gr. *statos* stillet), apparat, som holder noget i en vis, uforanderlig tilstand.

sta'ta'risk (lat. *status* stilling), udførligt, (grundigt).

'Statenhuk (holl. *staten* staterne = Nederlandene + *hoek* forbjerg), gi. navn på Kap Farvel.

Staten Island [ˈstɑ:tn ˈaɪbnd] (holl. *staten* Nederlandene + eng. *island* 0), 0 ved indsejlingen til New Yorks havn med bydelen Richmond; 154 km²; 188 000 indb. (1948).

'Statenland [-lánt] (holl. *staten* staterne = Nederlandene), gi. holl. navn på Grønlands vestkyst.

Statens Gymnastikinstitut, ældre navn på Danmarks Højskole for Legemsøvelser.

Statens Museum for Kunst (i dagl. tale *kunstmuseet*) findes fra 1896 i en af Vilh. Dahlerup opr. bygning på Østervold i Kbh. Det består af 1) Den Kgl. Maleri- og Skulptur-samling, der er en videreførelse af det i 17. årh. oprettede kgl. billedgalleri og indeholder da. og ældre udenl. (især nederl.) malerier, moderne fr. malerier (Rumpke Saml.) og nogen skulptur; samt 2) kobberstiksamlingen og 3) afstøbningssamlingen.

stater [-ˈtæ:r], oldgr. møntenhed af guld el. sølv, varierende efter de forsk. mønt- og vægtsystemer; almindeligst var det = 2 drachmer.

Statensman's Yearbook, The [ˈstætis-mnsz ˈjɑ:buk] (eng. statsmandens årbog), årl. udgivet håndbog m. oversigt over de enkelte staters Forfatn., erhvervsliv m. m. Særl. vægt på det britiske rige og USA. Udg. i London siden 1864.

statholder, person, som på statsoverhovedets vegne udøver dennes funktioner i en vis landsdel, el. evt. i et helt land (f. eks. i Norge efter 1814).

statholderstriden, konflikt under no.-sv. union. Efter ordningen af unionen 1814-15 havde kongen ret til at indsætte statholder i Norge, opr. svensker, fra 1836 nordmand. 1854 vedtog Stortinget ophevelse af statholderstillingen, der ikke var fastlagt i rigsakten, men kun i no. grundlov; Oscar L. nedlagde veto; 1856-57 var kronprins Karl (15.) vicekong, hvorefter stillingen stod ubesat. No. for-Søg på fuld ophevelse strandede atter 1859 på Sv. (skønt Karl 15. personlig var villig), hvilket medførte no. regerings-kris. Først 1873 lykkedes det Oscar 2. at få sv.-no. enighed om at opheve statholderstillingen, hvorpå no. regeringchef fik titel af statsminister.

'Statie [-ss] (nu Li'monium), slægt af hindbægerfam., 150 arter, nordl. halv-kugle. Bladene grundstillede og blomsterne i de i reglen stærkt forgrenede blomsterstande har hideagtigt bæger. Mange arter er prydanter i haver (evighedsblomster).

sta'tik (gr. *statikos* som får til at stå stille; vejende), læren om legemers ligevægt. Betingelsen for ligevægt af et fast legeme er, at summen af kræfternes projek-tioner på enhver linie er nul, og at summen af kræfternes momenter om enhver akse ligeledes er nul. Ligevægtslæren for vædsker kaldes hydro-s, for luftarter aero-s og for elektr. elektro-s.

station (lat. *statio* stilling, opholdssted, af *stare* stå), opholdssted; bolig og ophold; banegård. I kat. lande de kors (billeder el. kapeller), der findes på vejen til et val-fartssted; der skal være 14, fordi Jesus stansede 14 gange på vej til Gølgatha.

statio'ne're [stalo-] (af *station*), postere, sætte på et af. anvise bestemt plads.

stationsbestyrer, tjenestemand, der på en jernbanestation har den ansvarlige ledelse for togekspeditionen.

statio'nær (fr. *stationnaire*, af *station*), stillestående; fastboende; varig.

stationær befolkning, statistisk begreb, et specielt eck. på en stabil befolkning, nemlig en sådan hvis folketal holder sig konstant.

stationære tilstande er ifølge Bohrs atomeori sådanne tilstande i atomerne, hvor der ikke udstråles el. absorberes energi.

'sta'tisk (gr. *statikos* som får til at stå stille, vejende), som befinder sig i lige-vægt, i hvile.

statiske forsøg udføres i forb. med viden-

skabelig forskning som grundlag for udviklingen af nye konstruktioner el. som kontrol på beregningsmetoder. Betegnelsen omfatter også rutinemæssige styrkeprøver.

stat'list (ty., af lat. *stare* stå), i teater- og filmsproget betegn. for, en som regel sunn person, som udfører en ubet. rolle, men bidrager til helhedsvirkningen af en scene.

statistik (af *stat*, opr. betegn. for den viden, der var nødv. for statsmænd, men siden benyttet i en lang række andre forbindelser. I alm. betegner s en tal-mæssig opgørelse af en række iagttagelser af en vis ensartet natur: f. eks. private firmaers s over salg, produktion og omkostninger el. Statistisk Dept.-s indsamling af oplysninger. Den *retoretiske* el. *matematisk* s omfatter, foruden sandsynlighedsregningen og læren om hyppighedsfordelinger, læren om, hvilke slutninger det i givet fald vil være forsvarligt at drage ud fra et givet talmateriale, og hvilke synspunkter, der bør lægges til grund ved en planlægning af forsøgsrækker (som de f. eks. udføres inden for medicin, biologi, landbrugsvidenskab og teknik), el. tilrettelægning af en driftskontrol af en industrivirksomhed. Den stærke udvikling, der i dette årh. er sket indenfor den mat. s, skyldes i første række engelske forskere (Pearson, Student, R. A. Fisher o. a.), som har gjort det muligt på korrekt måde at drage slutninger fra små talmateriale, et forhold af stor økon. betydning for de videnskaber, der i større udstrækning bygger på iagttagelsesrækker og forsøg. Under 2. Verdenskrig blev den allierede krigsproduktion i høj grad fremmet ved en vidtstrakt anvendelse af mat.-stat. metoder.

Statistisk Departement, da. statsinstitution som har til opgave at fremskaffe oplysninger om bl. a. befolkningsforhold, de sociale, økon. og kulturelle forhold og statens og kommunernes administration. S skal dels publicere de fleste af disse oplysninger, dels være til rådighed for regeringens og centraladministrationens. S, der fik sit navn i 1913 (tidl. *Statens Statistiske Bureau*) havde forsk. forløbere helt tilbage til 1797.

statistiske bureauer el. *statistiske kontorer* er institutioner oprettet af staten el. af større kommuner for at udarbejde og publicere statistiske opgørelser af almen nytte dels for regeringen el. kommunalbestyrelsen, dels for offentligheden.

Statistiske Efterretninger, populært periodisk skrift (ca. 60 hefter årl.), udgivet af Statistisk Dept. fra 1908; bringer statistiske oversigter, hvoraf de fleste senere udkommer samlet i Statistisk Årbog.

Statistiske Meddelelser, publikationer fra Statistisk Dept. Hvert hefte indeholder oplysninger bl. a. om følgende emner: befolkningsbevægelser, landbrugsstatistik, produktionsstatistik, skibsfarten, bolig- og huslejeforhold, kriminalstatistik, ejendoms- og personbeskatn., samt indkomst- og formueansættelser til staten.

Statistisk Kontor, Kbh., kommunal institution som bl. a. har til opgave at fremskaffe oplysninger om hovedstadens befolkningsforhold, de sociale, økon. og kulturelle forhold og hovedstadskommunernes administration. S administrerer folkeregisteret, udfærdigelsen af valg-lister samt fordelingen af rationeringskort.

Statistisk Tabelværk, gruppe af publikationer, udsendt af Statistisk Dept.; hvert bind behandler et af følgende emner: folketællinger (hvert 10. år fra 1840), vielser, fødsler og dødsfald (hvert 5. år fra 1801), erhvervstællinger, Danmarks væreindførsel og udførsel (årligt fra 1834), kommune- og havneregnskaber (hvert 5. år fra 1895), samt ejendomsskyld vurderinger (ca. hvert 4. år siden 1904).

Statistisk Årbog, oversigtsværk, udg. årligt af Statistisk Dept. fra 1896, indeholdende statistiske oplysninger om forholdene i det egentlige Danm., på Færøerne og i Grøn., samt forsk. internat. oversigter. Stat. årbøger udgives også

af Kbh.s samt Odense, Ålborg og Århus kommuner, ligesom de fleste kulturlande udsender tilsvarende publikationer.

'Statius, *'Publius Papinius* (61-96), rom. digter. Overlev. er *Thebats* (kvad om Theben), *Achilleis* (kvad om Achilleus), der begge behandler gr. sagn, og *Silve* (blandede digte).

sta'ti'v (lat. *stativus* stående), maskindel, der danner en bærende konstruktion i en maskine el. et apparat.

stato'cyster [-'sy-] (gr. *stalds* stående + *kysthos* blære), seanseorganer, der står i ligevægtens tjeneste. Består som regel af en vædskefyldt blære, der indeholder et el. fl. kalklegemer el. lign., ved hvis tryk på forsk. steder af blærens væg dyrets stilling registreres, s findes hos mange hvirvelløse dyr.

stato'lit (gr. *States* stående + *-lit*), det faste legeme, der findes i stato'cysten.

'stator (lat: den som står), den faststående del af en elektr. maskine. Bruges i rgl. kun om vekselstrømsmaskiner.

statsadvokat, repr. f. den offentl. anklagemyndighed. Rejser påtale i de sager, som ikke er særlig henlagt til politiet el. rigsadvokaten.

statsaktivkontorerne, 5 kontorer under Finansmin., bestyrer statens aktiver og meddeler lån til oprettelse af statshusholdningsbureauer m. m.

Statsanstalten for Livsforsikring, siden lov af 1893 navn på Livsforsikrings- og Forsørgelsesanstalten af 1871, som var en sammenslutn. af Livrentee- og Forsørgelsesinstituttet af 1842 og Livsforsikringsanstalten i Kbh., samtidigt oprettet af regeringen. S er en selvejende institution, som tegner livsforsikringer i konkurr. med de priv. selskaber. Den er statsgaranteret og sorterer under Finansmin.; den (1949) gældende lov om S er af 1931 (lovb. 24.6. 1940). I. 1. 1949 androg S-s formue 655 290 000 kr., den saml. bestand af livsforsikringer (kapitalfors.) 1 428 758 000 kr., rentefors. 50 664 000 kr. årlig.

Statsbaner, Danske (fork. *DSB*), dannet 1. 10. 1885 ved sammenslutn. af de jysk-fynske og de sjællandske statsbaner.

S-s nuv. organisation beror væsentligt på lov nr. 40 af 25. 2. 1925; S hører under Ministeriet for Qftentl./Arbejder, og S-s chef, generaldirektøren, står som departementschef direkte under ministeren. I generaldirektoratet findes 5 afd: trafik- og personalafd., med søfartsvæsenet; tarif- og regnskabsafd.; baneafd. med overingeniøren for nyanlæggene og overarkitekten; maskinafd. med centralværkstederne samt handelsafd. - Den egl. driftstjeneste ledes af de to distriktschefer. 1. distrikt omfatter Sjælland-Falster, 2. distrikt Jylland-Fyn. Hver distriktschef har til medhjælper en overtrafikinspektør for trafiktjenesten, en overbaneingeniør for baneingeniøren, en overmaskiningeniør for maskintjenesten og en oversignalingeniør for signaltjenesten. Det daglige tilsyn med driften og ledelsen af de til driftens gennemførelse fornødne arbejder udføres for trafikens vedk. af trafikinspektører, for de tekn. tjenestegrenes vedk. af sektioningeniører. DSB har hidtil haft følgende generaldirektører: Niels Holst 1. 10. 1885-1. 9. 1889. J. V. Tegner 1. 10. 1889-1. 8. 1902. G. C. Ambt 1. 8. 1902-1. 10. 1915. Th. Andersen-Alstrup 1.10.1915-1.11.1931. P. Knutzen 1. 11. 1931-27. 1. 1948 (fritaget for tjeneste siden 7. 5. 1945). E. Terkelsen konst. 7. 5. 1945, udnævnt 1. 2. 1948.

Maksimalhastighed ved DSB er for lyn- og motorvogt 120 km/t, personførende dampvogt 100 km/t, luftbremsete godstog 80 km/t, skrubremsete tog 60 km/t. På hovedbaner 1. kl. er maksimalhastigheden alm. 120 km/t, på hovedbaner 2. kl. 100 km/t og på sidebaner 70 km/t.

statsbankerott, en stats fuldstændige el. delvise udløstelse af at opfylde sine finansielle forpligtelser, s forekom bl. a. i Danm. 1813 i forb. m. en nyorganisation af landets møntvæsen, idet de af Kurantbanken udstedte rigsdaler kurant-sedler ombyttedes med ny-udstedte rigsbankaler kurant-sedler i forb. 6.1. Også i adsk. andre lande medførte Napoleonskrigene s, men siden er den sjældent forekommet.

Statsbiblioteket i Århus, grl. 1897.

TABEL I.

Udviklingen afDSBs driftsmateriel m. v. siden 1900.

	31. 3. 1900	31. 3. 1914	31. 3. 1920	31. 3. 1939	31. 3. 1949
Banenettets gennemsnitslængde i km	1870,1	2082,2	2268,4	2552,6	2628,9
Damp- og motorlokomotiver	10 591	13 198	16 282	15 121	19 304
	432	629	651	573	606
	-	-	-	8	8
	-	-	-	165	167
Post- og rejsegodsvogne	1 097	1 606	1 732	1 659	1 485
	302	444	513	647	595
	5 505	9 664	10812	11629	14 359
Færger og skibe	27	31	32	19	22
Omnibusser og bivoogne til automot.	-	-	-	221	319
Pladser i person- og motorvogne	48 196	75 516	84 529	105 347	101807
Rejsegods- og godsvogtens bærel.	53 355	107072	133 028	170207	222 381

TABEL II

Sammenstilling af DSBs driftsresultater siden 1900.

	1899-1900	1913-1914	1919-1920	1938-1939	1948-1949
I finansåret:					
(NB. alle tal i mill.)					
Togkilometer	10,65,	14,«,	12,u,	30,«5	30,3,
Sjældskilometer	0,50,	0,««,	0,7,1	0,7,	0,6,5
Vognakselkilometer:					
ialt (ekskl. overfarter)	299,2,	474,«8	484,«80	656,5	831,2,
Person- og motorvogne	174,«««	150,««	150,«	290,«	349,«81
Postvogne		13,28,	14,561	20,0	25,200
Rejsegodsvogne			35,«5,	63,«	61,68,
Godsvogne		286,«15	283,«	282,4	394,«
Pladskilometer	1931,«	2705,000	2612,0,«	4818,«	5000,000
Antal rejser	17,«		31,25	52,«	ca. 94,«
Befordret godsmængde inkl. rejsegods og lev. dyr i tons	3,«,	23,680		5,«	7,687
Indtægt i kr.	26,«	6,280	138,«	126,«1	339,«
Udgift i kr.	23,6	56,4	164,«	151,1	386,«
Overskud i kr.	2,«	47,«	-5,25,«	-25,«	-47,«

Virkede indtil 1920 som folkebibl. for hele provinsen. Nummer bl. a. al væsentlig litt. på da. efter 1800 og har del i pligtafleveringen. Siden 1934 uv. bibl. for Århus Univ., fra 1938 desuden overcentral for folkebibl. Nummer 1949 ca. 415 000 bd.

Statsboligfonden, 1922-27, ydede lån i form af kasseobligationer til opførelse af boliger væs. m. mindre lejligheder mod 2. prioritet.

statsborgerret, d. s. s. indfødsret. Stat s-Brandforsikringsfonden, oprettet v. lov af 1906 til overtagelse af de indtil da hos priv. selskaber tegnede brandforsikringer for statsjendomme m. v. .

statsdyrskuer afholdtes i Danm. fra 1887 til 1927; efter 1927 varetages de tilsv. opgaver af landbrugsorganisationerne.

Statsebedsmænds Samråd, Danske, sammenslutn. af foreninger af statsjendomsstæmænd til varetagelse af fælles interesser. Grl. 1911. 1948: 30 foreninger m. ca. 6500 medlemmer.

statsforbrydelser, forbrydelser, rettet mod statsens selvstændighed og sikkerhed, forfatningen el. de øverste statsmyndigheder.

statsforbund, sammenslutning af stater med visse fælles organer, men uden fælles statsoverhoved, f. eks. det ty. forbund 1815-66.

statsformue, samtlige værdier, staten besidder og forvalter. Ult. marts 1949 var den da. stats bruttoformue ca. 6 milliarder kr., nettoformuen ca. 1,5 milliarder kr.

Statsfrøkontrol, Danm.s eneste off. frøkontrolanstalt. Den blev under navnet Dansk Markfrøkontrol stiftet i 1871 af E. Møller-Holst, og i 1891 overtaget af staten.

statsfængsel, tidl. anv. strafart, især for visse politiske forbrydelser. Bortfaldt ved straffeloven af 1930.

statsgeodæt, overordnet tjenestemand v. Geodætisk Institut; i 1949 fandtes 4 s., hvoraf 3 er chefer for geod. afd. I og II samt for seismisk afd.

statsgeolog, overordnet tjenestemand v. Danm. Geol. Undersøgelse; 1949 4 s.

statsguardein [-gar'da'in] (mlat. *guardianus* vogter), den embedsmænd, der forestår statens kontrol med guld- og sølvvarer.

statsgæld. I middelalderen bestod s af kongers og fyrsters personl. lån hos enkelte pengehus, hovedsagl. til krigsførelse. Til midten af 19. årh. havde s regelværende lign. karakter og var som regel ikke af større omfang. Derefter bevirkede den kapitalistiske udvikl., at statsmagten påtog sig forsk. urentable investeringer (jernbaneybyg., post- og telegrafvæs. m. m.), som finansieredes ved statslån, s voksede derfor efterh. stærkt. Størstedelen af den moderne s skyldes dog fremdeles krigslån, især under 1. og 2. Verdenskrig. Endelig har statens erhvervs- og beskæftigelsespolitik m. m. siden 1930erne yderl. øget s. s har overvej. form af inden- el. udenl. obligationslån, d. v. s. langfristet (konsolideret) gæld, men kan - især midlertidigt - også have form af kortfristede statskammerveksler o. l. el. lån trukket på landets centralbank (flydende el. svæv. s.). Danm.s s var omkr. 1750 ca. 4 mill. kr., 1889 173 mill. kr., 1939 1238 mill. kr. og 1948 11,8 milliarder kr. (hvoraf 5,5 md. kr. på statens reguleringskonto i nationalbanken).

statshemmelighed. Åbenbarelse af s, hvorpå statens sikkerhed el. rettigheder i forh. t. fremmede stater beror, el. som angår bet. samfundskon. interesser over for udlandet, straffes med fængsel indtil 16 år.

Statshospitalet i Sønderborg, tidl. ty. marinelazaret, 1920-21 restaureret og åbnet som statshosp. med 130 senge, senere udvidet til 359 senge fordelt på med., kir. og gynækologisk-obstetricisk samt røntgenafdeling.

statshusmand, bruger af et statshusmandsbrug (jfr. *husmandsbrug*).

statshåndbog, årligt udkommende opslagsværk med officielle oplysninger om vedk. stat og dens institutioner. Kendes

allerede fra d. 17. årh. I Danm. udgives Kgl. da. Hof- og Statskalender.

statskapitalisme, 1) kapitalistisk samfund med omfattende statsindgreb på forsk. erhvervsområder (til tider misvisende kaldet »statssocialisme«); 2) offentl. erhvervsvirksomhed ved drift af f. eks. jernbaner el. gasværker; 3) under NEP-perioden i Sovj. 1921-24 den af staten kontrollerede kapitalisme.

statskassen, statsmagten som bærer af formueretlige rettigheder og forpligtelser.

statskirke, 1) den eneste i en stat tilladte kirke, så at borgerlige rettigheder er afhængige af medlemskab i s (f. eks. i Danm. til 1849); 2) statsstøttet kirke, der har fælles øverste myndighed med staten (f. eks. i Danm. Folkekirken efter 1849).

statskollegium, da. kongeligt råd, indført 1660, beregnet som samlede ledelse til drøftelse af alle vigtigere polit. anliggender. Råd i hovedsagen til at drøfte indenrigspolitik, modarbejdedes af kongens mere intime rådgivere og forsvandt 1676.

statskonsulent er en af staten ansat og lønnet sagkyndig rådgiver. - s (*under Undervisningsmin.*) er fra 1934 navn på Undervisningsmin.s pædag. konsulent i sager vedr. folkeskolen og seminarierne og formand for eksamenkommissionen ved lærereksamen. Embedet oprettedes 1899.

statskup, ændring af forfatningen, som hidføres af statens overhoved el. regering ved magt el. trusel om magtanvendelse.

statslære, videnskaben om statens væsen og formål og de forsk. statsformer.

statsløse, personer uden statsborgerret i noget land; kan skyldes enten at de enkelte landes regler om statsborgerrets erhvervelse er forskellige, el. at de pågældendes opr. statsborgerret er frataget dem af polit. grunde.

Statslånefonden, grl. 1904, yder lån til opførelse af arbejderboliger, til fiskeri-erhvervet o. a. lov hjemlede formål.

statsmeteorolog, overordnet tjenestemand ved Meteor. Institut; 1949 5 s.

Statsministeriet, oprettet 1913 (navnet fra 1918) af konselspræsiediet. Behandler bl. a. forfatningsspørgsmål og forretningsernes fordeling ml. de forsk. min. samt forholdet til Færoerne. Under S sorterer Grønlands styrelse.

statsmonopol, erhverv hvis udøvelse er monopoliseret af staten, f. eks. forvaltningssmonopoler som postvæsenet og statsbanerne el. finansmonopoler som det sv. tobaksmonopol.

statsobduktion [-sæn't]. Prosektorerne i Århus og Odense har titel af s. De foretager de legale obduktioner V f. Store-Bælt. (I det øvrige land foretages de af Retsmedicinsk Institut).

statsobligation, langfristet statsgældsbevis, kan udstedes til ihøjdehaveren. Til værn mod uberettigede dispositioner kan ejeren lade s indskrive (deponere) i Finansministeriet.

statspolitiet, oprettet 1911. Opgik 1938 i Rigspolitiet. Var fælles for hele landet og virkede i forb. med de stedlige (kommunale) politimyndigheder.

Statsprøveanstalten, da. materialprøveanstalt, oprettet 1896 af Da. Ingeniørforening og overtaget af staten 1909. S prøver byggematerialer m. m. samt fører offentl. kontrol med mønternes finholdighed, statens papir og blæk samt trykflasker af stål.

Statsradiofonien. I 1925 overtog staten da. radiofoniusendelser. Radiorådet, (s. d.) har ansvaret for S; den daglige ledelse varetages af direktøren, medens Generaldirektoratet for Post- og Telegrafvæsenet har den tekn. ledelse af sendestationerne. Udgifterne til S dækkes v. en årlig licens for hvert modtagerapparat. Udsendelserne foregår siden 1941 fra radiohuset i Rosenørns Allé i Kbh. Sendestationer er Kalundborg Radio (60 kW, 1250 m) og Kbh.s Radiofonistation i Herstedvester (30 kW, 255 m). Danm.s Kortbølgesender (50 kW) findes også i Herstedvester. Radiohuset i Kbh. med koncertsal og studier indviedes 1945. 1.1.1949 fandtes i 163 272 indregistrerede lyttere. - Ved den ny bølgelængde-

fordeling (i kraft fra 1950) har Danm. fået anvist følgende frekvenser og maximale sendeeffekter i lang- og mellem-bølgeområdet:

Kalundb. Radio 245kHz(1224m)150kW
Danmark Øst.. 1061 - (283m) 60 -
(Kalundb.)

Térshavn .. 1367 - (220 m) 5 -
Danmark Vest. 1430 - (210m) 70 -
(Skive)

København ... 1430 - (210m) 10 -
Danm.(internat. fællesbølge).. 1484 - (202m) 2 -
Danm.(internat. fællesbølge).. 1594 - (188m) 2 -

statsregnskab, årl. regnskab over de af staten oppebårne indtægter og afholdte udgifter (som er budgetteret i finanslov samt tillægsbevillingslov).

Statsregnskabsrådet består siden 1926 af statsregnskabernes, hovedregnskabernes og finanshovedbogholderens. S skal søge tilvejebragt ensartet revision.

statsreligion, den trosbekendelse som if. statens forfatning enten (i ældre tid) er den eneste tilladte inden for staten, el. som staten understøtter.

statsret, i videre forstand statsforfatningsret og statsforvaltningsret, i snævrere forstand ofte d. s. statsforfatningsret.

statsrevisorer. If. grundlovens § 49 vælger rigsdagen hvert 4. år 4 lønnede s, der reviderer det årl. statsregnskab samt hovedregnskabernes regnskaber.

statsråd, i Danm. statsorgan, som består af samtlige ministre, under kongens forsæde. Når tronfølgeren er myndig, tager også han sæde i s. - I Sv. og No. bruges s også som betegn. for de enkelte ministre.

Statsrådssekretær, embedsmand, som fører protokollen i statsrådet. I Danm. beklædes stillingen af departementschefen i Statsministeriet.

statssekretær, 1) (*Secretary of State*) i Engl. betegn. for en række ministre, i USA den fremmeste af ministre (udenrigsministeren); 2) (*statssekretærer*) i Sv. en polit. embedsmand, der udgør et medlem ml. ministeren og den øverste faste embedsmand i departementet; han afgår evt. ved ministerskifte.

statsservitut, d. s. s. folkeretlig servitut.

statsskatter, egl. samtlige skatter til staten, i Danm. særlig indkomst- og formueskatten til staten samt selskabsskatten. Disse udgjorde 1947-48 tiis. ca. 891 mill. kr.

statsskoler, i Danm. statens gymnasieskoler.

statsskov, skov der ejes af staten. I Danm. udgør s 76 000 ha foruden statens klitplantager.

statssocialisme, 1) teorier om oprettelse af et socialistisk samfund gnm. gradvis statsovertagelse af erhvervslivet; 2) en kapitalistisk samfundsform med udvidede statsindgreb.

statsuccession, en stats indtræden i de til et nyerhvervet territorium knyttede offentlige rettigheder og forpligtelser, jfr. overdragelse af territorium.

Statstidende, da. dagblad, ukd. hver søgnedag (siden 1. 4. 1904), udg. ved offentlig foranstaltning i henh. til lov af 23. 1. 1903. Indeholder bekendtgørelser om afskedigelser, udmøvelser, ledige embeder, konkursboer, dødsboer m. m. samt *Tingbladet* m. oversigt over tinglyste ejendomsalg, pantsætn., ægtepagter, umyndiggørelser m. m. S er fremlagt gratis til eftersyn på alle postkontorer. Oplag 1949: 7500.

Statstjenestemændenes Centralorganisation I omfatter etaternes funktionærklasser, de såk. sølvsnore; stiftet 1909. I alt (1948) 28 000 medl. i 29 tjenestemandforeninger.

Statstjenestemændenes Centralorganisation II omfatter etaternes embedsklasser, de såk. guldsnore; stiftet 1908. 1. 1. 1948: 11 657 medl.

Statungdomshjemmet Prøven, Rødovre pr. Vanløse. Oprettet 1908 af fængselshjælpen som opdragelsesanstalt for særlig vanskelige elever. Fra 1923 overtaget af staten.

statsutskottet ['stats:tskådt] (sv:

Thorvald Stauning. Richard Steele.

Niels Steensen. Japetus Steenstrup.

Johs. Steenstrup. K. J. V. Steenstrup.

statsudvalget), fast sv. rigsdagsudvalg (12 medl. fra hv. kammer), kontrollerer admin., lægger budgettet, kontrollerer statsregnskab.

statsvidenskab, fællesbetegn. for en række selvst. videnskabsgrene: statslære, statsret, statsøkonomi osv.

statsvidenskabelig eksamen tages under det rets- og statsvidensk. fakultet. Studiet, der varer ca. 7 år, omfatter samfundets økon. og statistiske forhold, og giver graden cand. polit. s giver ikke adgang til bestemte stillinger.

statue ['sta-] (fr., af lat. *statua*, af *status* stilling), større plastisk afbildning af et levende væsen i hel el. overnaturlig størrelse; statu'ette, lille s, ofte under V, naturlig størrelse.

statu'e're (lat. *status* stilling), fastslå; bestemme.

sta'tu'r (lat. *statura* af *stare* stå), skikkelse, vækst.

'status (lat. af *stare* stå), stilling, tilstand; opgørelse af aktiver og passiver, balance; forfatningsmæssig stilling. - I *bogholderi* en samlet opstilling over en virksomheds aktiver (t. v.) og passiver inkl. egenkapital (t. h.). s giver et øjebliksbillede af virksomhedens formue (de værdier, virks. råder over) og kapital (de kilder, hvorfra virks.s midler er fremskaffet). Et vigtigt problem v. udarb. af s er posternes værdiansættelse (vurdering), da denne automatisk indvirker på over-el. underskudets størrelse (altså på driftsregnskabet). Den alm. købmandsmæssige vurderingsregel er den forsigtige, at aktiver aldrig må ansættes for højt, passiver aldrig for lavt, og - i sammenhæng hermed - at et tab altid skal tages, når blot det truer, men en vinding aldrig før den er sikkert fastslået. I tider m. stærk prisstigning søger man gnm. særlige vurderingsprincipper at hindre, at forlji., der skyldes prisstigningen, indgår i det regnskabsmæssige overskud. De vurderingsregler, som kræves lagt t. grund for opgørelsen af skattepligtig indkomst og formue, afviger på mange punkter fra sædv. købmandsmæssige principper. If. bogføringsloven skal bogføringspligtige en gang årlig indføre forrettningens s i status-bog el. hovedbog.

'status epi'lepticus, voldsomme vedvarende krampeanfald ved epilepsi.

status quo [-'kvo'] (lat: tilstand i hvilken), uforandret tilstand.

Statute law ['statu:t lɑ:] (eng: statutlov), i Engl. den del af retsordenen, som indeholdes i lovgivningen, mods. den ved domspraksis skabte ret (common law).

sta'tutkollision, *fur.*, sammenstød ml. retsnormer, enten fordi et vist forhold kan bedømmes både efter ældre og nyere ret, el. fordi fl. landes ret kan tænkes at komme til anv. på det.

Stavanger. Domkirken.

sta'tutter (lat. *statutum* det fastsatte), fastsatte regler, især de af myndighederne stadfæstede bestemmelser for en institution.

Staub [Itaup], *Rudolf* (f. 1890), schw. geolog, prof. i Zurich. Forklarer bjergkædernes dannelse ved kontinentforskydninger. I det nordl. og sydl. halvkugles kontinenter nærmer sig hinanden, opfolds bjergkæderne ved presset ml. fastlandsblokkene. Efter foldningen fjernes fastlandene atter fra hinanden p. gr. af udligningsstrømninger i simaunderlaget. Teorien særlig belyst ved alpine foldezones geologiske bygning.

Staubachfall [Jtaubbaffal], ca. 300 m h. vandfald i Lauterbrunnen, Schweiz.

staude [-da] (ty.), flerårig urteagtig prydeplante, der dyrkes i haven på rabat el. stened.

Stauffenberg [Jtauf3nbærk], C/auScAe/icA; von (1907-44), ty. generalstabsofficer. Greve. Oberst. Invalid efter felttog. Katolik, skarpt antinazistisk, arbejdede efter 1943 s. m. Schlabrendorff, Beck o. a. ty. officerer på attentat mod Hitler og statskup, havde tillige forb. m. arbejderpolitikere. Søgte 20. 7. 1944 at dræbe Hitler i hans hovedkvarter m. en bombe, medført i taske, men ved et tilfælde blev Hitler kun let såret. S forlod hovedkvarteret uden sikkerhed for, at Hitler var død, og flø-til Berlin; efter mislykket of-ficersrejning skudt v. standret samme dag.

Stautfer-'Bern [Jtau-J, *Karl* (1857-91), • ty.-schw. maler, raderer og billedhugger. Fra 1888 virksom i Rom. Især skattet som raderer. Portrætraderinger, bl. a. af digteren *Gottfried Keller*.

Stau'n, C. pseud. for *Lars Chr. Povlsen* (f. 1866), da. forfatter, især kendt for romanen *Proletardrengens Læreår* (1911).

Stauning, *Thorvald* (13. 7. 1873-3. 5. 1942), da. politiker. Opr. cigarsorterer, 1898 kasserer i »Soc.dem. Forb.«; forretningsfører (formand) 1910-39. Folke-tingsmand 1906-42. Bevarede forståelse m. Rad. Venstre, støttede min. Zahle efter 1913, 1916-20 kontrolminister, fra 1918 admin. S socialpolitik; gik skarp mod de yderligtgående i Soc.dem., afgik ved påskekrisen 1920. Dannede soc.dem. min. apr. 1924-dec. 1926, opnåede som erhvervsmin. forlig m. Venstre om kronehævning, men den hurtige kronestigning skabte krise og min.s fald. 1929-40 leder for soc.dem.-rad. reg., 1933-35 tillige forsvarsmin., opgav afrustningsprogrammet; gennemførte ved skiftende forlig med Venstre og Kons. en politik til imødegåelse af krisen, særlig Kanslergadeforliget jan. 1933, vandt stor valgsejr okt. 1935; først valget 1939 og folkeafstemningen om grundlovsforslaget standsede S-sfremgang. Førte imødekommende neutralitetspolitik mod Tyskl., afviste 1937 (Lund) tanken om nord. forsvarsforb. Gik efter besættelsen 1940 ind for samarbejds-politik med tyskerne; fortsatte som leder for koalitionsmin. til sin død, men med ringere magt over for Scavenius. (Portr.).

Staupitz [Jtau-j, *Johann von* (d. 1524), ty. teolog; Luthers foresatte og skriftefader i klostret i Erfurt; øvede stor rel. indfl. på ham.

stauro'lit (gr. *stauros* kors + -lit), HFeAh •S'JOU, rombisk brunt mineral, danner korsformede tvillinger; forekommer især i glimmerskifer.

stav, *arkit.*, d. s. s. rundstav.

Stavanger [-'vayrs], no. købstad, Rogaland, ved Byf jorden i Jæren; 49 000 indb.

(1946). Domkirke (No.s ældste og største romanske kirkebygn., grl. 1130), Kongsgården, Bispekapellet, S Museum, med zool. og etnograf. samlinger. Misjonsskolen. Bøt. industri, især hermetik, skibe og jernvarer. S er efter vareomsætning No.s tredjestørste havn, stor handelsflåde (1947: 124 000 BRT). S er kendt fra i 042, blev bispesæde ca. 1125; stadretting-heder 1425. (fl. sp. 4288).

Stavanger bispedømme omfatter Rogaland fylke; 9183 km²; 199 000 indb. (1946).

Stavangerfjord [-'va7j3rfjo:r], andet navn på Boknfjord.

stavantenne, kort, lodret antenne hyppigst forbundet til modtager gnm. et skærmet kabel; anvendes bl. a. • på biler.

stavceller, stavformede celler, som findes i øjets nethinde.

stavelse, *gramm.*, lydgruppe, der indeholder en sonorisk klimaks, som enten består af en vokal el. den mest sonore af en gruppe konsonanter. En stavelse, der ender på vokal, kaldes åben, ender den på konsonant kaldes den lukket.

stavemetode, læsemetode for nybegyndere (i Danm. længst og mest benyttet); bogstavnavnene og deres simple sammensætninger læres først.

staver, træstykker, der danner siderne i dritler, tønder, kar o. l.

Stavern [st<JvSrn, sta'va:rn], no. keibstad (fra 1943), S f. Larvik; 1100 indb. (1946). Det tidl. orlogsværft Fredriksvern (nedlagt 1850). Krigsskole til 1864.

Stavisky-affæren [-'skij], fr. finansskandale 1933-34. Beg. med afsløring af et kæmpebedrageri (7. milliard frcs.) i Bayonne; svindleren Alexandre Stavisky (1886-1934) begik formentlig selvmord, da han skulle arresteres; følgende korruptionsafsløring ramte medl. af min. Chaumemps, der styrtedes. Udnyttedes af højrepressen og fascisterne til hovedangreb på de rad. ministre; efter kamp mod demonstranter i Paris måtte nyt rad. min. under Daladier vige for overvejende kons. samlingsreg. under Doumergue febr. 1934.

stavkirke, spec. nordisk form f. trækirke. Strengt taget er det rammekonstruktions-hjørnestolper, der kaldes stave og giver tyver navn. Nok så karakteristisk for s er dog, at vægfladerne (ml. rammeværket) altid udfyldes m. lodret stillede planker (stav-planke). I No.s tidlige middelalder drevs stavteknikken til et højdepunkt, her står endnu godt 20 s, i Sv.

Borgund stavkirke.

Henrich Steffens. Charlotte von Stein.

Karl von Stein. John Steinbeck.

K. K. Steincke.

P. C. Stemann.

er kun een fuldt bevaret, i Danm. ingen; løse fragmenter kendes fra alle 3 lande. Greenstead i Essex, råt og primitivt udført, er den eneste bevarede s uden for Norden.

stavnsbånd, den i Danm. 1733 indførte forpligtelse for den mandlige bondebefolkning til at blive på det gods, på hvilket vedk. var født, således at godsejerne fik den fornødne arbejdskraft under landbrugskrisen (off. for at sikre, at godsejerne kunne levere soldater til militsen); s omfattede en tid alle mandspersoner i alderen 4 til 40 år. Det ophævedes 20. 6. 1788 med en overgangsperiode indtil 1800.

Stavns Fjord, origt bugt på NØ-Samsø. **Stavns hoved**, 35 m h. klint på N-Djursland.

Stavnstrup, Peter (i. 1887), da. journalist; medarb. og red. ved kons. provinsblade 1912-26, herefter ved »Nat.tid.« 1927-40 og »Bed. Tid.« siden 1940. Har bl. a. skrevet: *Politik og Demokrati* (1921), *Dansk Tidelværv 1848-64* (1941).

stavri'm f'stau-], d. s. s. allitteration.

'Stavropol [-rapol], 1936-44 *Vorosjilovsk*, by i RSFSR, Sovj., ved Kaukasus' N-fod; 85 000 indb. (1939).

stavselse, en slags kumtese.

stavsild (*Alosa finta*), ca. 50 cm l. stamsild. Nu og da i da. farvande.

stavtræ, gavntre anv. til fremstilling af drivtræ, vinfade o. l.; til smørdrivtræ bruges bøg, til vinfade eg.

stavtæge (*Ra'natra line'aris*), stavformet vandtæge, beslægtet m. skorpionstægen. På vandplanter.

stavværk, profileret sten-sprossværk, opdelende et gotisk vindue og dannede et mønster, skiftende efter stiludviklingen.

stayer ['steis] (eng.), væddeløber, der har sin styrke i udholdenhed, d. v. s. placerer sig bedst i løb på 1800 m og derover.

STB., fork. for Skand. Telegrambureau.

steap'sin (gr. *stéar* fedt), bugspyttets lipase.

stea'ra'ter, betegn. for stearinsyre salte og estere.

stea'ri'n (gr. *stéar* talg), en blanding af stearin- og palmitinsyre

stearinlys, lys fremstillet af faste fedtsyrer overvejende bestående af stearinsyre og palmitinsyre. I reglen tilsættes ca. 10% paraffin for at lyset ikke skal blive sprødt, s er ikke så tilbøjelige til at »løbe« som paraffinlys. (Jfr. lys, tekn.).

Jan Steen: Døden og Den Gerrige. (Kunstmuseet).

§

stearinsyre, $C_{17}H_{35}COOH$, fedt syre. Faste fedtstoffer består for en stor del af s-s glycerinester.

stea'tit (gr. *stéar* fedt, talg), d. s. s. talk (fedtsten, spæksten, vegsten, klæbersten).

steat(o)- (gr. *stéar* fedt), fedt-.

steatop'gi' (*steato-* + *pygé* bagdel) el. *fedtbag*, en hos visse primitive menneskeracer forekommende tendens til overvældende fedtaflejring på kvindernes bagdel.

Stecchetti [ste'ket.'i], *Lorenzo*, pseud. for *Olando Guerrini*.

-sted, sidsteled i da. stednavne. Glda. har -stath(æ), jfr. oldn. staQir. Forleddet er i reglen et personnavn. Byerne på s er som regel forholdsvis betydelige.

stedlinie, det geometriske sted for de punkter på jordoverfladen, der i et givet øjeblik har et bestemt himmellegeme i en og samme højde over horisonten. Måling af et himmellegemes højde med samtidig notering af Greenwich middelsoltid fastlægger en s. Ved bestemmelse af s's fastlæggelse observationstid. I astron. navigation er princippet udformet til den såk. s-metode til geogr. stedbestemmelse.

stedmoderblomst (*Viola Uricolor*), eenårig art af violfam., vokser vildt i Danm. på tørre marker og i klitter. Den dyrkede s, der er en krydsning af *V. tricolor* og fl. arter, er flerårig, men dyrkes mest som eenårig og forekommer i mange sorter.

stednavne. Ved s forstås i alm. navne, som beboerne af stedet el. omegn traditionelt anv. om en bestemt lokalitet. Mange af de da. s er karakteriserende ord, hvis bet. senere er glemt (Vejle betyder ord, vadedest, osv.). Tolkningen af s er ofte meget vanskelig el. umulig, hvor det gælder gi. navne. Da s ofte er meget gi. har de selvstændige bet. som hist. og kulturhist. kildestof. I nutiden er s-forskningen blevet en selvstændig fagvidenskab. Af grundlæggende bet. for den nord. s-forskning har Joh. Steenstrups undersøgelser været. Under udg. er det store værk »Danmarks Stednavne«. Om da. s se artiklen *landsby*.

Stednavneudvalget, nedsat af Undervisningsmin. 1910. Udg. videnskabelige navneværker (fra 1922 »Danmarks Stednavne«) og fortegnelser over stednavne til praktisk brug autoriseret af Statsmin.

stedord, d. s. s. pronomen.

stedsans, evne til uden umiddelbar påvirkning af de ydre sanser at kunne orientere sig m. h. t. verdenshjørnerne el. bestemte genstandes beliggenhed i forhold. t. en selv (fjernorientering), s-s - hovedsageligt ubevidste - mekanisme hos dyr og mennesker er endnu ikke opklaret.

stedsegrøn, *bol.*, kaldes en plante, som beholder sine grønne blade i den ugunstige årstid (vinter el. forår).

Steed [sti:d], *Henry Wickham* (f. 1871), eng. journalist, udenrigspolit. korresp. »Times« 1897-1913, red. 1914-19, chefred. 1919-22. Bøger om hist. og polit. emner.

Steele [sti:l], Sir *Richard* (1671-1729), eng. forfatter. Udg. s. m. Addison de populære tidsskr. *The Tatler* (1709) og *The Spectator* (1711-12). S skrev desuden en række sentimentale, moralske komedier. (Portræt sp. 4288).

Stemann Nielsen, *Einer* (f. 1907), da. botaniker; prof. v. Farmaceutisk Højskole 1944. Arbejder over havplankton og over fotosyntesen hos alger.

Steen [stem], *Jan* (1626-79), holl. maler. Elev af svigerfaderen Jan van Goijen.

F. i Leiden. Drev bryggeri i Delft og værtskue i Leiden. Hans motivkreds er meget omfattende, værtskuescener, episoder af hjemmelivet, genbilleder og bibelske sjetter. Hans skildringer vidner om ukueligt humor, vid og lune; også for livets alvor forstår han at give udtryk. På Nivågård findes det eneste levende livvilde billede *Bornenes Måltid*. (111.).

Steen [stem], *Johannes* (1827-1906), no. Venstrepolitiker, rektor (Stavanger), stortingsmand 1859-74, 1876-88, stortingspræsident 1881-88. Rejste opposition mod min. Sverdrup, som S ikke fandt tilstrækkelig venstrepræget. Afviste Sverdrup som Venstres leder; statsmin. 1891-93, 1898-1902; gik skarpt ind for no. krav i unionskonflikten.

Steenberg, A. S. *Schack* (1854-1929), da. skole- og biblioteksmand. Banebrydende agitationarbejde for folkebibl. efter engamer. mønster. Forlod 1909 skolegeringen for at blive leder af Statens Bogsamlingskomitets kontor, hvor han senere s. m. Th. Døssing skabte den praksis, der førte til bibl.-loven af 1920.

Steenberg, *Carl Marinus* (1882-1946), da. zoolog. Prof. i sammenlign. anatomi 1929-46. Arbejder over snegle og myggelarver.

Steenbjerg, *Folmer* (f. 1904), da. landbrugskemiker. 1932 bestyrer af den jordbudske m. afd. ved Statens Planteavlslaboratorium. Har særlig arbejdet med undersøgelser over jordens indhold af tilgængelig fosforsyre, mangan og kobber. 1947 prof. i landbrugets jorddyrking ved Landbohøjskolen.

Steenberg, *Viggo* (f. 1898), da. landbrugskyndig. Forsøgsleder ved Landøkonomisk Forsøgslaboratorium 1927, forstander på Næsgård Agerbrugsskole 1949.

Steenby, Wans Peter (1875-1920), da. geograf; prof. 1911. Skrev bl. a. *Om Eskimokulturens Oprindelse* (1905).

Steenen, *Niels*, lat. Nicolaus Steno (1638-86), da. anatom, geolog og kat. gejstlig. Største da. anatom i 17. årh. *Anatomicus regius* i Kbh. 1672-74, men tilbragte ellers størstedelen af sit liv i udlandet, særlig Ital. Opdagede ørespytkirtlens udførselsgang (ductus stenoianus). Bet. arbejder om tåreapparatet, kirtler, muskler, hjertet. Erkendte som den første forsteningernes rette natur og regnes for den vidensk. geologis grundlægger. Konverterede 1667 til katolicismen, præsteviet 1675, biskop 1677 og ophørte med vidensk. arbejde. Død i Schwerin; begravet i Firenze. (Portr. sp. 4289).

Steenens Hospital, *Niels*, Gentofte, oprettet 1932, opkaldt efter *Niels Steensen*. Privat hosp. for 22 patienter m. stofskiftesygdomme.

Steensgård, hovedgård NV f. Fåborg, tilhørte i 14.-15. årh. slægten Bjørn, 1751-

1928 under stamhuset Hvedholm, fra 1798 ophøjet til grevskalet Brahesminde. Malerisk hovedbyggn. fra 16., 17. og 18. årh.; fredet i kl. A.

21928 under stamhuset Hvedholm, fra 1798 ophøjet til grevskalet Brahesminde. Malerisk hovedbyggn. fra 16., 17. og 18. årh.; fredet i kl. A.

21928 under stamhuset Hvedholm, fra 1798 ophøjet til grevskalet Brahesminde. Malerisk hovedbyggn. fra 16., 17. og 18. årh.; fredet i kl. A.

21928 under stamhuset Hvedholm, fra 1798 ophøjet til grevskalet Brahesminde. Malerisk hovedbyggn. fra 16., 17. og 18. årh.; fredet i kl. A.

21928 under stamhuset Hvedholm, fra 1798 ophøjet til grevskalet Brahesminde. Malerisk hovedbyggn. fra 16., 17. og 18. årh.; fredet i kl. A.

21928 under stamhuset Hvedholm, fra 1798 ophøjet til grevskalet Brahesminde. Malerisk hovedbyggn. fra 16., 17. og 18. årh.; fredet i kl. A.

21928 under stamhuset Hvedholm, fra 1798 ophøjet til grevskalet Brahesminde. Malerisk hovedbyggn. fra 16., 17. og 18. årh.; fredet i kl. A.

21928 under stamhuset Hvedholm, fra 1798 ophøjet til grevskalet Brahesminde. Malerisk hovedbyggn. fra 16., 17. og 18. årh.; fredet i kl. A.

21928 under stamhuset Hvedholm, fra 1798 ophøjet til grevskalet Brahesminde. Malerisk hovedbyggn. fra 16., 17. og 18. årh.; fredet i kl. A.

21928 under stamhuset Hvedholm, fra 1798 ophøjet til grevskalet Brahesminde. Malerisk hovedbyggn. fra 16., 17. og 18. årh.; fredet i kl. A.

21928 under stamhuset Hvedholm, fra 1798 ophøjet til grevskalet Brahesminde. Malerisk hovedbyggn. fra 16., 17. og 18. årh.; fredet i kl. A.

21928 under stamhuset Hvedholm, fra 1798 ophøjet til grevskalet Brahesminde. Malerisk hovedbyggn. fra 16., 17. og 18. årh.; fredet i kl. A.

21928 under stamhuset Hvedholm, fra 1798 ophøjet til grevskalet Brahesminde. Malerisk hovedbyggn. fra 16., 17. og 18. årh.; fredet i kl. A.

21928 under stamhuset Hvedholm, fra 1798 ophøjet til grevskalet Brahesminde. Malerisk hovedbyggn. fra 16., 17. og 18. årh.; fredet i kl. A.

21928 under stamhuset Hvedholm, fra 1798 ophøjet til grevskalet Brahesminde. Malerisk hovedbyggn. fra 16., 17. og 18. årh.; fredet i kl. A.

21928 under stamhuset Hvedholm, fra 1798 ophøjet til grevskalet Brahesminde. Malerisk hovedbyggn. fra 16., 17. og 18. årh.; fredet i kl. A.

Steensgård, hovedgård på Langeland, opr. Kroagergård, 1577 af kongen magede.

skiftet til slægten Steensen; siden gået i arv i denne slægt, fra 1793 Steensen-Leth. Hovedbyggn. af G. F. Hetsch fra 1836-37.

Steenstrup, Japetus (1813-97), da. naturforsker. Grundlæggende undersøgelser over tørvemosens indhold af plante- og dyrerester. Prof. i zool. v. univ. 1846. Arbejder over blækskrutter o. m. a. Beskæftigede sig meget m. arkæologi, skabte ordet køkkenmødding. S var en meget idérig forsker, påvirket af naturfilosofien, 19. årh.s betydeligste da. zoolog. I skarp modsætning til Schiødt og hans kreds. (Portræt sp. 4289).

Steenstrup, Johannes (1844-1935), da. historiker, søn af Japetus S, prof. 1882-1917. Yderst lærd, strengt kons., skarpt vendt mod Erslevs og Årups radikale kildeskæb. Hovedværk: *Normannerne 1-5* (1876-82 og 1925). (Portr. sp. 4290).

Steenstrup, Ånud /ohannes l'ogelius (1842-1913), da. geolog. Påviste at jernet på Disko er tellurisk, endv. tair. vigtige unders. på V-Grønland. (Nugssuaq, Disko, Svartehuk, S-Grønland). (Portr. sp. 4290).

Steenstrup, Mathias (1822-1904), da. forfatter. Stifter af Udvalget for Folkeoplysningens Fremme 1866. Forsvarsskrift 1886 for højskolerne, hvis tilsynsmand han var.

Steenwijck [ste:nvæjk], *Henrik van* (ca. 1550-1603), flamsk maler. Har malet kirkeinteriører.

Steenwinckel, van, [ste:nv-], da.-holl. arkitekt- og jilleduggerslægt. 1) *Hans* (1545-1601), fæstningsingeniør fra Antwerpen. Opf. *rådhuset i Emden*; til Danm. (1577?), hvor han arbejdede på Kronborg, siden f. Tyge Brahe på Hven (Uranienborg); byggede *Slangstrup kirke*. - 2) *Hans* (1587-1639), søn af 1), arbejdede på næsten alle Chr. 4.s byggn.; han var vel manden, der gav kongens ideer form. - 3) *Morten* (1595-1647), søn af >). Lofts-billeder på Kronborg, arb. på Nykøbing slot. - 4) *Oluf* (d. 1659), søn af 1) (?). Bygmester; deltog i det mislykkede forsøg på at liste Kronborg fra svenskerne og blev henrettet.

steepchase [sti:pltiæis] (eng.), heste-væddeløb med store, brede forhindringer, bl. a. vandgrave med reck el. hæk foran, mods. hurdlebø.

steeples [sti:ptle], d.s.s. steepchasehest.

Steep Point [sti:p 'pajnt] (eng.; stejlt punkt), det austr. fastlands V-punkt, 113,5° ø. lgd.

'Stefan (gr. *Stefanos* krone), mandnavn; jfr. Stefanus.

'Stefan, lat.: *Stephanus*, navn på 9 paver. - Stefan 2. (pave 752-57), -grl. 755 Kirkestaten. - Stefan 9. (pave 1057-58), medårsag til bruddet med Konstantinopel 1054, som pave tilhænger af cluniansernes reformkrav, bekæmpede kejserdommet.

Stefan 4. Ba'tory (1533-86), konge af Polen 1575-86; vojvod i Transsilvanien 1571-76; g. m. Sigismund 2.s søster Anna. Slog Ivan 4. af Rusl. Med S kulminerede Polens ydre magt.

Stefan 1. den Hellige, ung. *Szent-István*, fyrste i Ungarn 997, konge 1000-38, døbt ca. 990, kristnede og europæiserede Ung. Helgen 1087. Oprettede ærkebispesædet i Esztergom og delte Ungarn i ca. 70 grevskaber.

Stefan af Blois [blwa], (eng. *Stephen* [sti:vn] (ca. 1097-1154)), konge af Engl. 1135-54, dattersøn af Vilhelm 1. Mätte kæmpe om magten med Henrik 1.s datter Mathilde.

Stefan Dusan [dujan] (1308-55), konge af Serbien 1331-55, erobrede Albanien, Epirus, Makedonien, Thessalien, Bosnien og Beograd, havde hovedindflydelsen i Bulgarien, gav 1349 en lovbog, oprettede et serb. patriarkat og tog kejsertitel 1346.

'Stefansforeningen, da. kristelig forening, virkede fra 1876 til 1920 for menighedspleje, afholdssag, sygepleje, sømandsmission etc.

Stefanskronen, den ung. kongekrone, efter Stefan 1., som år 1000 fik den som gave fra paven. 1945 ført til Østrig af Szálasi og siden bevogtet af de arner, militærmyndigheder i Tyskl. (Munchen).

Stefans lov, fundet 1879 af den østr. fysiker *Josef Stefan* [Itæ-j (1835-93)], udsiger, at varmestrålingen fra et absolut sort legeme er proportional med 4. potens af legemets absolute temp.

Stefánsson [stæ:faunsá:n], *David* (f. 1895), isl. lyriker. Hans smidige og velklingende vers, der ligger tættere op ad dagliglivets tale end tidl. isl. lyrik, er sidst udg. i *Kvæðsafn* 1-3 (1943). S har desuden forf. fl. skuespil og romanen *Sohn Islandun* 1-2 (1940).

Stefánsson [stæ:faunsá:n], *Halldor* (f. 1892), isl. forfatter, især kendt som en udmærket og stilistisk fint skolet novellist.

Stefánsson [stæ:faunsá:n], *Jon* (f. 1881), isl. maler; elev af Zahrtmann og Matisse; figurbill., landskaber og opstillinger; *dekorationer i restaurant Frascati*, Kbh.

Stefánsson [stæ:faunsá:n], *Stefan Johann* (f. 1894), isl. soc.dem. politiker. Højesteretssagf., socialmin. 1939-42, udenrigsmin. 1940-42. 1944 betænkelig ved ensidig unionsopløsning. Febr. 1947 statsmin. (koalition, kommunisterne undt.).

Stefánsson [stæ:faunsá:n], *Pi7Aya/Mttr* (f. 1879), canad. polarforsker (isl. forældre), eksped. til Amer.s nordpolaregne og Ishavet 1908-12, 1913-18, 1921-22, og Austr. 1924.

'Stefanus (gr. *Stefanos* krone), da. *Steffen*, den første kristne martyr, menigheds-tjener i Jerusalemenigheden, stenet af jøderne Helgendag 26.12. Opr. er 2. juledag en solhvervsfest, fejret med ridt og hestefroe; heraf legenden, at S var staldkar hos Herodes.

Steffani [stef-], *Agostino* (1054-1728), ital. komponist. En af de fornemste repr. for tiden omkr. 1700. 1675 organist i Munchen. I det pavelige diplomatis tjeneste. Sine sidste værker skrev han under pseud. *Piva*. Operaer, kirkemusik, kammerduetter, kantater m. v.

Steffen, Gustaf (1864-1929), sv. sociolog og soc.dem. politiker. Prof. i Göteborg; skrev bl. a. *Sociologi* (1910-11) og *Världsaldrama* (1918-20).

Steffen, Richard (f. 1862), sv. litt.historiker. Rektor i Visby 1906-28. Har udg. afhandl. om nord. mytol., sv. folkeviser, Bellman o. a.

Steffens, Henrik (el. *Henrik*) (1773-1845), da.-ty. forfatter, naturforsker og filosof. F. i No., 1779 til Danm. Student 1790. 1797 doktor på en ty.-naturfilos. afhandl.; efter en romant.-filos. vækkelse gnm. Schelling med offentl. støtte til Tyskl. 1798-1802, hvorfra han vendte hjem som overbevist romant. naturfilosof. Ved sin afgørende påvirkn. på den unge Oehlenschläger og ved sine filos. forelæsninger 1802-03, der betog mange, blev han indlederen af den da. romantik. 1804 prof. i Tyskl., hvor han producerede flittigt og mangesidigt. (Portræt sp. 4291).

Steffensen, Ingeborg (f. 1888), da. operasangerinde (mezzo-sopran). Deb. som koncertsangerinde 1909, som operasangerinde (Det Kgl. Teater) 1915. Kammer-sangerinde 1931.

Steffensen, Johan Frederik (f. 1873), da. matematiker. 1923-43 prof. i forsikringsmatematik ved Kbh.s Univ.

Steffensen, Poul (1866-1923), da. maler, især landskaber m. dyr; har ill. børnebøger.

Steffens-Preis, Heinrich [Tsef-1], ty.-nazistisk propagandapris, uddelt bl. a. til Verner v. Heidenstam og Svend Borberg.

steffensurt (*Cir'caea*), slægt af natlysfam. Urter med 2-tallige blomster. *Dunet s* (C. lutetiana) er alm. i skove. Frugterne

har krogborster, hænger let i tøjlet (præstelus).

steg [ste'y] (ty. *Steg* forbindelsesstykke, bro), 1) tværstykke i rammen på en sav; 2) i ure bøjle, der understøtter akslen; 3) stolen på strygeinstrument; 4) en af de træplader i en sadel, der ligger umiddelbart på hestens ryg; 5) i bogtryk retvinklet klods, som er lavere end de alm. typer og navnlig anv. til udfyldning af store mellemrum ml. linierne.

steganogra'fi (gr. *steganos* dækkende, tavs + *-grafi*), d. s. s. lønskrift.

Stege, da. købstad på Møn, ved S Nor; 2639 (1945 med forstæder 3768) indb. (1948). Mølleport (ca. 1600, den eneste bevarede af byens tre byporte), St. Hans Kirke, Møns Museum, sindssygehospital, Kammerrådgården og Hages Gård. Industri. Havn. S er en gl. by, sikkert op-

Stege. Mølleporten.

vokset omkr. den nu forsvundne borg Stegeborg el. Stegehuse. Ældste kendte privilegier 1268.

Stege Bugt, indskæring på Møn ml. Koster og Ulvshale.

stegepuder (af *steg*), puder af f. eks. dækketøj el. af lang halm under sadelbommens sidestykker.

stegers (glda. *stegherus*), gammeldags betegn. for køkken.

Steglitz [tte:glits], syd-vestl. bydel i Berlin; 142 000 indb. (1947).

Stegmann, Poul (1888-1944), da. arkitekt; har sammen med K. Fisker og C. F. Møller bygget Århus Universitet. Dræbt ved clearingmord.

stegocephaler [-se'fa-] (gr. *stégos* tag + *kefalé* hoved), urpadder.

Stego'saurus (gr. *stégos* tag + *'sauros*

ogle), til orthopoderne hørende dinosaurslægt fra nedre kridt i N-Amer., 9 m l. med 2 rk. store benplader på ryg og hale.

SteHR [Itæ:r], *Hermann* (1864-1940), ty. forfatter. S-s rel.-mystiske søgen er ægte schlesisk; betydeligste roman: *Der Heiligenhof* (1918).

'Stelermark [Jtais-J, østr. forbunds land ved grænsen til Ung. og Jugoslav.; 16 373 km²; 1 116 000 indb. (1946). Hovedstad: Graz. Størstedelen opfyldt af Alperne. Bet. kvægvall, agerbrug, minedrift og industri. - *Historie*. Under Rom 1.-5. årh. e. Kr., derpå omstridt ml. bayrer og slav. folk; 1192 til Østrig. 1945 besat af brit. tropper. Krav om grænseændring er fremsat af Jugoslav., idet der i sydl. S findes ca. 10 000 slovenere.

Stein [Jtain], *Andreas* (1728-92), ty. kla-

ver- og orgelbygger. Mozart og Beethoven benyttede hans instrumenter. Hans stemmegaffel viser a' = 421,5.

Stein [Itain], *Charlotte* von (1742-1827), hofdame ved hoffet i Weimar, g. m. staldmester von S. Fik stor indflydelse på Goethe indtil dennes Italiensrejse. (Portræt sp. 4291).

Stein [stam], *Gertrude* (1874-1946), arner, forfatterinde, bosat i Paris, eksperimenterede med en ny prostil, holdt litt. salon for unge arner. forf. Har bl. a. skrevet *Matisse, Picasso and Gertrude Stein* (1932) og *Everybody's Autobiography* 1937.

Stein, *Harald* (1840-1900), da. gejstlig; præst ved Diakonissestiftelsen, formand for Kbh.s Indre Mission. Foregangsmand i filantropiske og soc. spørgsmål. Fyns biskop 1889.

Stein, *Hendrik* (1874-1944), da. journal- list, cand. jur. 1900; red. af »Børsen« fra 1901, medl. af Landstinget 1932 (kons.).

Stein [Itain], *Karl*, *Freiherr vom und zum* (1757-1831), preuss. politiker. Leder for reformmin. 1807 efter nedlægget mod Napoleon; gennemførte landbrugsreformer, større næringsfrihed og værnepligt; styrte des 1808 på krav fra Napoleon, undslap franskmandene, bidrog 1812-13 til Frankr.s nederlag. (Portr. sp. 4292).

Stein, *Theobald* (1829-1901), da. billed- hugg; *statue af Holberg* (1875, foran Det Kgl. Teater), *Niels Juel* (1881, Holmens Kanal) og *Suenon* (1889, Nyboder).

Stein, *Kaldemar* (1836-1905), da. kemiker. Grundlægger af S-s Kemiske Laboratorium, der udfører off. kem. analyser.

Steinach [Itainaf], *Eugen* (1861-1944), østr. fysiolog, især kendt for sine transplanteringsforsøg med kønskirtler, hvorved dyrs kønskarakterer kunne omstemmes. Indførte også endring af sædstrengen som modforanstaltning mod begyndende alderdomssvækkelse.

Steinanger [Itainam'oijar], ty. navn på Szombathely, Ungarn.

Steinbeck [stainbæk], *John* (f. 1902), arner, forfatter af den sociale retning i 1930'erne; forener hårdhed og varme i stilog menneskeskildring. Hovedværker: *Tortilla Flat* (1935; da. *Dagdrifvanden* 1938), *O/Mice and Men* (1937; da. *Mus og Mand* 1939), *The Grapes of Wrath* (1939, da. *Vredens Druer* 1939), *The Wayward Bus* (1946, da. *Rutebil på Afveje* 1947). (Portræt sp. 4292).

•**Steincke**, Åarl Kristian (f. 1880), da. soc. dem. politiker. Lærersøn, jurist, fra 1907 ansat i Frederiksbergs forsørgelsesvæsen. Landstingsm. fra 1918. Justitsmin. 1924-26, vakte opmærksomhed og kritik ved stærkt personligt præget adm.; socialmin. 1929-35, gennemførte 1933 socialreformen, hvis folkeforsikringsplan S i en række skr. havde arbejdet for. Justitsmin. 1935-39, gennemførte 1937-38 love om rettigheder for børn født uden for ægteskab og svangerskabsloven. Fra 1940 statens repræsentant i kryolitselskabet Øresund; Lands- tingets formand jan. 1948. Udg. erindringer (1945 ff), en række bøger med polemisk diskussion af begreberne moral og demokrati samt fl. bind sarkastiske strøttanker (bl. a. *Tegnestifter* (1938)). (Portræt sp. 4293).

Steiner [Itai-j], *Rudolf* (1861-1925), østr. filos. forfatter. Udgået fra teosofien grl. S sin antroposofi, som især beskæftiger sig med udforskning af formodede højere tilværelsesplaner, hvortil mennesket skal kunne hæve sig. Talr. publikationer.

Steinernes Meer [Itainarnss 'me:r], Alpeparti ved Berchtesgaden på den ty.-østr. grænse.

Stefngrimsfjordur f. stæfngri.ms'fjoroör], vestlig arm af Hunafloi, på NV-Island.

Stefngri.ms'son [stæfngri.ms:an], *Jon* (1728-91), isl. præst; oplevede på nært hold Skaftakratrenes udbud 1783 og deltog i hjælpearbejdet. Skildrede katastrofen i sine kulturhist. værdifulde memoarer *Æfjsaga* (udg. 1913-18).

Steinhausen [Itainhauzan], *Wilhelm* (1846-1924), ty. maler. Prof. ved akad. i Frankfurt a. M. Har malet rel. billeder bl. a. *Iuider de Små Børn Komme til Mig* og portrætter m. m. Litografier.

Steinhuder Meer ['Itainhu:d3r 'me:r], afløbsløs ty. sø (32 km²), V. f. Hannover.

Steinitz [Itainits], *Wilhelm* (1837-1900), østr. skakmester. S skabte begrebet »verdensmester i skak« og var det selv 1886-94.

Steinkjer [stæinkjær], no. ladested, inderst i Trondheimsfjorden; 2500 indb. (1946). Station på Nordlandsbanen. - Ødelagt ved ty. bombing 21. 4. 1940.

Steinlen [sue'læn], *Theophile* (1859-1923), fr. tegner. Har skildret det parisiske gadeliv og Montmartre-typer med en levende og følsom streg. Bogill. og plakater.

Steinmann, Peter Frederik (1812-94), da. general. Stabschef under Rye 1849. Betænkelig ved romningen af Dannevirke febr. 1864; kommand. general på Als maj-juni 1864, derpå overgeneral. Krigsmin. under Fønnesbech 1874-75.

Steinmetz [stainmets], C. P. (1865-1923), ty.-amer. ingeniør; f. i Tyskl., men virkede i USA. Har haft stor bet. for udviklingen af den mod. elektroteknik.

Steinschneider [Itainjaindar], *Moritz* (1816-1907), østr.-ty. videnskabsmand. 1869-90 rektor for den jødiske pigeskole i Berlin, prof. 1894. Har bl. a. udarbejdet kataloger over de hebraiske håndskr. i samlingerne i Oxford (1857), Leiden (1857), Munchen (1875), Hamburg (1878) og Berlin (1878-97).

Steinthal [Itainta:ti], *Heymann* (1823-1899), ty. sproglig. Sammen med Lazarus grundlægger af folkepsykologien, hvis sproglige side han behandlede i talrige værker.

Steinway and Sons [stainwæ: an 'sSnz], arner, klaverbygningsfirma, grl. af den tyskfødte Heinrich Engelhard Steinweg (1807-1871) i Braunschweig. 1855 til New York.

stejle (oldnord. *stakl* pæl), *retsligt*, lodret i jorden anbragt stang, på hvis øverste ende var fastgjort et vandret liggende hjul, hvorpå den middelalderlige straf radbrækning fuldbredtes (hjul og stejle). stejle (oldnord. *stikil* spids), *zool.*, hos de skedehornede den udvækst fra pandebenet, der omslutes af hornskeden.

Stejlebjærg, det højeste punkt (82 m) på Hammeren (N-Bornholm).

stejleplads, plads til tørring af garn i fiskerlejer.

•**stele** (gr.), opretstående plade, oftest af sten, m. indskrift, billede el. ornament, i oldti-; dens Grækenland anv. som gravsten el. mindesten, t. kundgørelse af dekret, trakta- t o. l. (III).

•**Stella** (lat.), stjerne.

•**'stella 'nova** (lat.) ny stjerne.

•**'Stella po'laris** (lat.), Polarsjernen.

stel'la'r (lat. *stella* stjerne), vedrørende stjernerne.

stel'la'rastrono- mi, den gren af astron., som omhandler fiksstjerne-erne, særlig deres rumlige fordeling og bevægelsesforhold.

Stellers and (efter d. ty. naturforsker Georg Wilhelm Steller (1709-46)), (*Poly'stica 'stellersi*), med ed-erfulgen beslag- tet dykand. Fore- kommer i Sibirien, Beringshavet, meget sjældent i Danm.

Stellers søko (*Rhy'Hima 'stellersi*) (efter den ty. na-

turforsker G.W. Steller (1709-46)), tand- løst søko, barket hud, ca. 8 m. Uddød i forrige årh. Beringshavet.

Stellingen [ftælhin], nordvestl. bydel af Hamburg, med Hagenbecks dyrepark.

stel'lit (af *lat.stella* stjerne), et hårdmetal; legering af kobolt med wolfram- og kromkarbider.

Steltzer [Itæltssr], Tæodor (f. 1885), ty. politiker. Som officer i No. under 2. Verdenskrig i kontakt m. No. modstands- bevægelse; fængslet 1944 som antinazist. Medl. af Kristelig-Demokr. parti. Land- råd i Rendsburg 1920-33, atter okt. 1945. Nov. s. å. overpræsident for Schleswig- Holstein, 1946-47 ministerpræsident. Ønskede selvstændigt Schleswig-Holstein som stødpude ml. Tyskl. og Norden; skarpt vendt mod dansksindede bevæ- gelse i Sydslesvig.

•**'Ste'man'n**, *Christian Ludvig Ernst* (1802-76), da. jurist, retshistoriker; 1852-64 president for Slesvig apellationsret. *Ge- schichte des öffentlichen und Privat- Rechtes des Herzogthums Schleswig* (1866-67).

•**'Ste'man'n**, Paul Christian von (f. 1891), da. embedsmand; amtmand på Born- holm fra 1934.

•**'Ste'man'n**, Poul Christian (1764-1855), da. minister. Højesteretsassessor 1789, amt- mand i Sorø 1798-1827, justitsmin. og præsident f. Da. Kancelli 1827-48. Au- tokratiske enevældtilhænger, modstan- der af Ørstedes liberalisme, ildeset som reg.s mest kons. mand; dansk national, modstander af slesvigholstenismen. (Por- træt sp. 4293).

•**'stemma** (gr. krans), hos romerne navnet på kransene, der hængtes på anebille- derne. Heraf s = stamtræ.

stemme, 1) toner og lyde, som uvilkårligt frembringes ved luftens passage gnm. strubehovedet. Under udåndningsluftens passage gnm. stemmeridens sættes stemmelæberne i bevægelse og afh. af disses strammingsforhold og stemme- ridens størrelse opstår de forsk. toner. Den øverste del af strubehovedet, svel- get, næsen og munden virker som resona- tor. I munden kan tonerne v. hj. af tungen og læberne omdannes til lyde (artikuleres); herved opstår talen. - Den menneskelige s deles efter de forsk. in- dividuelle toneomfang i hovedgrupperne sopran, alt, tenor og bas. 2) de nodeblade, de enkelte musikere (korister, solister) benytter ved udførelsen af et musik- stykke, der kræver fl. medvirkende. 3) de enkelte linier i det mus. stof, enten de så fremføres i ensemblet el. af sangere el. fremtræder f. eks. i en fuga.

stemmebånd, d. s. s. stemmelæberne.

stemmebløje, et lille fløjtelignende in- strument af messing el. stål til angive- lyses af en enkelt bestemt tone, i reglen kammertonen.

stemmegaffel, en togrenet stål-gaffel, konstr. 1711 af englænderen John Shore (d. 1752). Giver ved anslag en bestemt tone, som regel kammertonen. I nyere tid er konstr. forsk. elektr. stemmegaffer, hvor hovedprincippet er, at vekselstrøm af en bestemt frekvens omsættes i en bestemt tone.

stemmehammer el. *stemmenøgle*, ham- merlignende instrument, der benyttes ved stemning af klaverer. Det er forsynet med en udboring, hvorved det kan gribe ned over skrukehovederne.

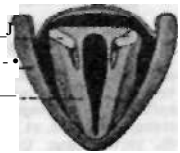
stemmejern, ensidig skærpet, mejsel- formet værktøj til træarbejdning.

stemmelæberne el. *stemmebåndene* (*va- bialia vocalia*) er udspændt forfra bag- til i den nederste del af strubehove-

det. De består dels af muskel-, dels af s- bindevæv og er beklædt m. slim- hinde. V. hj. af muskler kan de slappes og spændes fra el. imod hin- anden, således at rummet ml. dem,

Stele. {Napoli}.

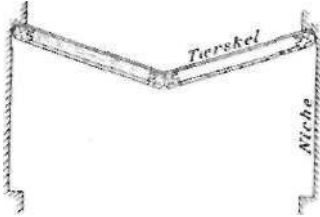

Tværsnit af strubeho- ved hos 34-årig mand. 1. tudbrusk. 2. skjold brusk. 3. stemmelæbe.

stemmeridsen (glottis), forandrer form, s er hos manden 20-23 mm l., hos kvinden 15-17 mm l.

stemme-lægning, den disciplin, der under tale- el. sangundervisning tager sigte på at lægge stemmen i det naturlige leje. stemmenogle, d. s. s. stemmehammer. stemmeovergang, forandring af stemmen hos drenge ved pubertetens indtræden.

stemmeport, en port, der danner lukke i kammerluser, havnesluser og dokker, s består af to porte, der i lukket tilstand danner en vinkel på ca. 145° med hin-

anden, med spidsen vendende mod den højeste vandstand. Derved bringes portene til at stemme imod hinanden, og god tæthed opnås. I åben tilstand går s ind i niche, således at de ikke græber ind i løbet, s udføres af træ el. jern.

stemmeridsen, rummet ml. stemmelæberne og tudbruskene.

stemmesalg ved valg til rigsdagen, Færøernes Lagting, kommunale råd el. myndigheder, straffes m. fængsel indtil 2 år, under formild, omst. bøde. Samme straf ifalder den, som yder, lover kl. tilbyder en formuefordel for at påvirke en anden til at stemme på en bestemt måde el. til at undlade at stemme.

stemmestok, ved strygeinstrumenter en lille rund træstok, der er anbragt ml. dækket og bunden, under den fod af stolen, over hvilken den tyndeste streng er udspejndt.

stemmeværk, bygværk, som tjener til opstemning af vand, s udføres som en dæmning, hvor det tilløbende vand kan løbe bort over dæmningskronen (overfaldsdæmning) el. gnm. åbninger i dæmningen. Omkring disse åbninger må s udføres af fast materiale, som træ, sten, murværk el. beton, mens den øvrige del af dæmningen kan udføres af jord, s benyttes ved opsamling af vand til vandforsyning og ved vandkraftanlæg el. for tilvebringelse af højere vandstand af hensyn til besejling el. vanding.

stemning, fastsættelsen af enhed i et el. fl. instrumenters tonehøjde i overensstemmelse med en given normaltone.

stemningssindssygdom (manio-depressiv psykose), hyppig sindssygdom, optræder anfalds vis og viser sig ved abnorme udsving i sindstemningen i retning af opstemthed (mani) el. nedtryktthed (depression, melankoli); ofte svinger sindstemningen ml. disse to poler, cirkulær psykose, s viser udpræget tendens til helbredelse af de enkelte anfald, men tilbagefald er almindelige.

stempel, 1) det arbejdende organ i en cylinder til pumper, dampmaskiner, forbrændingsmotorer o. l. Tæthed ml. s og cylinder tilvejebringes oftest v. hj. af fjedrende stempelringe i riller i stemplets omkreds, v. dykkers (plunger) v. hj. af

Dykkerstempel.

en pakning i en rille i cylinderen, og ved brændstofpumper ved indslibning af s og cylinder; s anbringes ofte på en stempelstang, som gnm. et krydshoved forbindes m. plejlstangen. Udelades stempelstang og krydshoved, og lejres plejlstangen på en stempelpind i stemplet, kaldes dette et trunk-s. Det virker da selv som krydshoved og er derfor længere end alm. stempler. 2) værktøj af stål, messing,

gummi o. l. forsynet m. bogstaver, figurer o. l., som v. tryk, evt. m. påført farve, overføres på en genstand.

stempelfgift, afgift til staten ved stempeling af visse dokumenter (f. eks. skøder og værdipapirer) m. v., udføres ved køb af stempelmærker. Bestemmelserne herom findes i stempeloven, senest af 1932 (m. ændr. af 1947).

stempelfalsk, 1) mærkefalsk; 2) anv. af eftergjort el. forfalsket stempelpapir, stempelmærker, frimærker m. m. (straffes med fængsel indtil 8 år).

stempelhammer, en hammer på hvis bane der er navnetræk, bogstaver el. tal; s benyttes i skovbruget og savværksindustrien til mærkning og nummerering af effekter.

stempelmaskine, kraftmaskine, hvor drivmediets energi overføres til drivakslen gnm. et stempel.

stempelmærke, trykt mærke, der påklæbes stempelpligtige dokumenter som bevis for, at stempelfgift er betalt med mærkets pålydende.

stempelpligt. Dokumenter af jur. indhold ang. formueforhold skal stemples el. oprettes på såkaldt stempelpapir. Stempelfgiftens størrelse fastsættes af stempeloven. Undladelse af s er uden bet. for dokumentets gyldighed, men medfører bødeansvar.

stempeling af guld- og sølvvarer foretages i Danmark på forfærderens ønske af statsguardejnen, når værerne indeholder henh. mindst 585 %, rent guld og mindst 826 % rent sølv. Stemplet angiver lodigheden i tusinddele (i forb. med et S, når det er sølv); desuden anbringes forfærderens navnestempel.

stemte lyd, fonet., lyd, hvis artikulation ledsages af stemmebåndssvingninger, f. eks. v (mods. f).

sten, 1) egl. d. s. s. fast bjergart (natursten), nu også om kunstige s-lign. materialer (mur-s, tegl-s o. s. v.). Som kornstørrelsesbetegn. i geol. korn over 20 mm, i teknikken over 5 mm diameter. 2) med., kongremerter, der har nået en vis størrelse, mods. de mindre kongremerter, der kaldes grus og sand.

Ste'n, Holger (f. 1907), da. romanist. Prof. i romansk filologi i Kbh. 1943. Arbejder om fr. og portug. sprog.

stenalderen, det afsnit af oldtiden, hvor sten sammen med træ og ben var det vigtigste materiale til våben og redskaber. Ældgamle s-kulturer findes verden over, men er ikke sikkert tidsbestemte. Fra fr. istiderne kendes kun flintstager (i tvivlsom opr.: eoliterne. Først med de paleolitiske kulturer fra de sidste istider og mellemistider beg. den egl. s, der i V-Eur. inddeles i et ældre afsnit med perioderne Préchelléen, Chelléen, Acheuléen og Moustérien og et yngre med Aurignacien, Solutréen og Magdalénien, sidste periode fra slutn. af sidste istid. Karakteristisk for de paleolitiske kulturer er håndspidserne (trekantede, tilhuggede stenredskaber, ført med hånden). De vekslende kolde og varme tider har bevirket, at disse kulturers efterladenskaber findes dels i klippehuler, dels på åbne boplader ved gi. flodlejer. Den ældre paleolitikums befolkning tilhører den primitive neandertalrace, den yngre Cromagnon-racen, der ikke er meget forsk. fra nutidens eur. befolkning. For efteristidens kulturer, Tardenoisien og Azilien, er mikrolitter typiske. - *Dann.* Den ældste da. kultur, ca. 12 000 f. Kr., Bromme-kulturen har paleolitikus præg. Noget yngre er Lyngby-k. Fra den første store skovtid er Mullerup-k. (ca. 6000 f. Kr.), der særlig findes i Ø-Dann., medens Gudenaak-k. behersker Jyll. Disse k. tilhører ældre s-s jægerbefolkning og afsluttes med Ertebølle-k., hvis boplader, køkkenmøddingerne, findes ved kysterne (ca. 4000-2500 f. Kr.). Bondekulturen inleder yngre s (neolitikus s) ca. 2500 f. Kr., der adskiller sig fra ældre s ved sine slæbne flinteøkser og smukt formede og ornamenterede lerkar. Denne udvikling skyldes indflydelse fra den håndkeramiske agerbrugskultur i Ml.- og S-Eur. og fra V-Eur.s megalitiske kultur, sand-

synligvis også under påvirkning fra østeur. steppeskulturer. Minder om den første bondekultur er de store stengrave, dysser og jættestuer, hvis kultur bydes ved enkeltgravfolket indfald ca. 2000 f. Kr. Enkeltgravfolket tilhører den snorkeramiske kulturgruppe, der fra Ø-Eur. trænger ind i Centraleur. og sammen med klokkebæger-kulturen fra Spanien bliver bestemmende for den senere kulturudv. S-s slutningsafsnit, hvor bronze-redskaber allerede var alm. brugt, kaldes dolkitid (indtil ca. 1500 f. Kr.) og går jævnt over i bronzealderen. Denne tids flintedolke og pilespidser betegner højdepunktet i nord. flintteknik. (Hertil tavle).

stenalderhavet, d. s. s. Litorinahavet. *Stenart*, tidl. hovedgård 0 f. Randers, skal bl. a. have tilhørt Marsk Stig; 1787-1810 stamhus i slægten Schack til Giesegård. 1939 købt af staten og udstykket. Hovedbyggn. opført 1799 ff. af A. Kruse; fredet i kl. B.

stenbearbejdning, tilfællelse og overfladebehandling af sten. s kan ske med såvel håndværktøj som maskiner. Savning foretages med karborundumskiver el. stål, der sliber med sand og vand. Slibning sker med karborundumskiver og polering med filtskiver og fine pulvere.

stenbider (*Cyphopterus Humpus*), art af skivefisk. Ret stor m. række af ben-

Stenbider. Hun.

knuder. Hunnen, kvabsoen, grålig, større end hannen, der har rød. underside. Alm. i da. farvande om sommeren. Navnet hentyder til, at fisken suger sig fast på sten.

stenblomster, da. navn for Blastoida. *Stenbock, Gustaf Otto* (1614-85), sv. general. Udmerket sig i 30-årskrigen, kommanderede 1659 på Fyn, hvor S ved Nyborg led nederlag mod da. og allierede tropper. Rigsadmiral 1664-83.

Stenbock, Magnus (1665-1717), sv. felt-herre. Udmerket sig under Karl 12.s felttog, fra 1707 guvernør i Skåne, hvor S 1710 drev da. her tilbage over Sundet ved slaget v. Hålsingborg. Slog 1712 danskerne v. Gadebusch, gik mod Jylland, men indsluttedes i gottorpske fæstning Tønning og kapitulerede her 1713. Mod aftale faldstod i da. fangenskab; død i Kastellet i Kbh.

stenbrudning, stens løsgørelse fra klippen. Sker med sprængstof el. v. hj. af kiler el. ved savning.

stenbræk (*Saxifraga*), slægt af s-fam. I almindeligst er kornet s (S. ^{ap} M-granulata) med ynglekorn C^A Qfiz^A per på jordstængelen. Talrige arter dyrkes som pryplanter, især på stenhøje. - Navnet s hentyder vistnok til voksestedet ml. sten; senere opfattet som middel mod blæresten.

stenbrækfamilien (*Saxifragaceae*), mest flerårige urter, sjældent buske fra nordlig temp. el. arktiske egne med spredte blade og /-VV /-\\ femtallige. reglm. blomster, v j ^ ^ 7^*A Ca. 500 arter, en del arter er pryplanter. Jsf

stenbuk, fællesbetegn. for forsk. arter af vilde geder, knyttet til højfjelde. Hannen m. meget store horn m. trekantet tværsnit. En art (*Capra ibex*) i Alperne. J | g ^ * * ^ g

Stenbukken (iat. *Capri cornus*), stjernebillede på den sydl. stjernehimel.

stenbukkens vendekreds, d. s. s. sydligere vendekreds.

stenbøsser, svært skvts, som blev fremstillet i slutn. af 14. og beg. af 15. årh. og som udskød stenugler.

stencelle, bot., celle med tykke og forvandede vægge, forekommer i stenfrugters sten (blomme) og ofte i små grupper i kødet af pærer.

stencil [stænsil], paraffineret papir el. tekstil, der anv. ved duplivering. Med skrivemaskine (uden farvebånd) el. metalstift skrives på s., således at paraffinlaget gennembrædes med skriften, s. spændes derefter på en farvevalse, og farvestoffet trænger igennem på de steder, hvor paraffinlaget er brudt, og overføres på papir.

Stendal [stænda:], ty. by i Sachsen-Anhalt; 36 000 indb. (1939). Talrige gi. bygninger. Industri. Tidl. Hansestad.

Stender-Petersen [-nd-], *Adolf* (f. 1893), da. slavist, fra 1941 prof. i Århus. Hovedværker: *Die Varøgersage als Quelle der altruss. Chronik* (1934); *Etudes Varègues* (1940-43). (Portræt).

Stenderup, [stæn'a-j.], 1) da. stationsby (Horsens-Juelsminde); 302 indb. (1945); 2) (Sønder-Stenderup), stationsby SØ f. Kolding; 503 indb. (1945).

Stendhal [stæ'dal], pseud. for Henri Beyle. **stendrosler** (*Monnecula*-), kraftigt farvede, røde el. blå drosselfugle. Lever i bjergene i Afrika, S-Eur., S-Asien.

stendysse, d. s. s. dysse.

steneg (*Quercus ilex*), art af egeslægten; stedsgrønt træ fra S-Eur.

'Ste'nersen, *Peder Christopher* (1723-76), da.-no. forfatter. Især kendt f. den Klopstock-påvirkede rimfri *Ode til Brud og Brudgom* (1754) og det naturbeskrivende digt i eng. stil *Ode til Junkers-Kilde* (1762).

'Stenersen, *Stener Johannes* (1789-1835), no. teolog. Prof. i Kristiania 1818, havde s. m. S. B. Hersleb afgørende indfl. på de no. præster. Ortodoks; stod Grundtvig nær til 1825.

stenfrugt, en frugt, hvor frøet er omsluttet af et indre hårdt lag og et ydre kødet lag, hos enkelte arter forekommer fl. frø og dermed sten i frugten. Mest kendt er s fra s-fam. (kirsebær, blomme), hvor kødet er saftigt. Der findes også s med tørt el. trævlet kød (mandel, valnød, kokosnød).

stenfrugtfamilien (*Amygdalaceæ*), træer el. buske, ofte med g陵entone. Omkringsædige, regelm., 5-tallige blomster, stenfrugt. Hertil hører kirsebær, blomme, fersken, abrikos, mandel o. fl. a. 200 arter. Mange er frugttræer el. prydbuske.

stenfrø (*Jliihospermum*), slægt af rubladfam. En el. flerårige urter el. halvbuske med hjul- el. tragformede kroner. Ca. 40 arter; i Danmark findes rynket s (*L. arvensis*); alm. som ukrudt i sæd.

stengalle, en knusning af læderhuden i hengslens hov, hyppigst på forhovene. Arsgen er som regel fejlagtig beskæring el. fejlagtig beslag, men kan også være forsk. hovlidelser.

stengang, d. s. s. kollergang.

sten-gun [stængån], eng. 300 m maskin-

pistol, konstrueret af obersterne Slep og Tickle i Ænfield (derfor kaldt *sten*).

'Stenhammar, sv. kgl. slot, opført i 17. årh., ombygget 1849. Fra 1905 bolig for prins Wilhelm.

'Stenhammar, *Vilhelm* (1871-1927), sv. komponist og pianist. Har skrevet dram. værker, en symfoni, en ouverture, to klaverkoncerter, kor værker, 21 strygekvartetter, klaverstykker, sange, herimellem *Sverige* (for kor).

stenhuggermærke, et bomærke, i alm. en geom. figur, som stenhuggere i middelalderen indhuggede på bygninger, de havde været med til at opføre.

stenhumle (*Bombus lapidarius*), art af humlebl. Har sit bo under sten. Ret alm. i Danmark.

stenhøns (*A'lectoris*), hønsfugle beslagtet

A. Stender-Petersen. James Stewart.

m. agerhøns. Lever især i bjergene i S-Eur., Afrika, V-Asien.

-ste'ni' (gr. *sthénos* kraft), kraft, styrke. **stening**, gi. form for dødsstraf, idet forbryderen dræbtes ved at alle tilstedeværende kastede sten på ham. Omtales hos oldtidens kulturfolk, men også i gi. germanske og i da. kilder.

stenis, mægtige, vidtstrakte lag af is, der i nordl. dele af Alaska og Sibirien forek. i lavlandet, dækket af grus, sand og tørv med vegetation, s er rester af isområder, der er frosset i floddeltaer i istiden. I Sibiens s findes velbevarede lig af mammut, uldhåret næsehorn o. a. kvartære pattedyr.

stenkalk, brændt, men ikke læsket kalk.

Stenkils-ættten [stæ:kils-], sv. dynasti ca. 1060-1125; nedstammer fra den kristne sv. konge Stenkil (ca. 1060-66).

stenkiste, gennemløb for vand under en vej el. a., bygget af kløvede sten el. nu oftest beton.

Stenkjær, gi. stavemåde for Steinkjer. **'Stenklo't** (sv. *klot* kugle), runde ornamenterede stenklokker, der i Mellemseverige findes på el. i gravhøje fra d. y. jernalder.

stenkløver (*Meli'lotus*), slægt af ærteblomstfam. Urter med sammensatte blade og hvide el. gule blomster i lange klaser. Fl. arter er vildtvoksende i Danmark.

stenknuser, maskine til sønderdeling af sten. Mest brugt er kæbeknuser, pendulknuser, hammerknuser.

stenkul, tætte, hårde kul af sort farve og med sort streg. I vand- og askefri substans indeh. antracit over 90% kulstof (C) samt ilt og brint; ved opbedning fås 82-92% koks. Fede s (kokskul, smedekul, gaskul) har 80-91 C og giver 60-82% koks. **Stenkløver**. Tørrer (magre) s (sandkul) har 75-80% C; 50-60% koks. Nogle s er glinsende (»glanskul«), andre stribede el. matte. Cannelkul og bogheadkul er særlige varieteter, s findes i lag, sjældent over 2 m tykke; optræder mest i karbon.

stenkulfomationen, da. betegn. for karbon.

stenkultstjære, sort olieagtigt produkt, der fås ved tørdestillation af stenkul, biprodukt ved gas- og koksfabrikationen. Tjæremængden varierer med kullenes skaffenhed og destillationsmetoden, men er af størrelsesordenen 3-5% af kullenes vægt. s-s sammensætning varierer ligeledes, over 150 kern. forb. er identificeret i s. Den indeholder store mængder vand, som før destillation fjernes f. eks. ved centrifugering, og finfordelt kul. Ved destillationen fås først letolie, kp. 75-170°, der fortrinvis består af benzol, toluol, xyloler og såk. solventafta, derefter mellemolie, kp. 170-230°, der væsentligst består af fenol og naftalin; tungolie, kp. 200-300° og antracenolie kp. 280-350°, anv. til brændselsolie og til træimpregnering. Af antracenolien udvindes desuden antracen. Tilbage bliver beg. der udgør ca. 50% af tjærens vægt. Destillationsprodukterne af s har stor betydning som udgangsmaterialer for den syntetiske org. kemi, f. eks. til lægemidler og farvestoffer. Hvis kun let- og mellemolie afdestilles, fås produkter, der kan anv. som vejtjære el. til fremst. af tagpap.

sten-kultus, inden for de antikke kul-

turer opfattes sten som besjælede og i besiddelse af særl. kræfter efter deres anvendelse, f. eks. har vej- el. grænsesten værnende magt. Sten, der markerer helligstedet, bliver ofte guddommens symbol. Nogle folk anv. sten som kultiske symboler, f. eks. de semitiske.

Sten'ille, da. stationsby (Høng-Tølløse) på Midtsjælland; 873 indb. (1945).

stenlås, ældre betegn. for flintlås.

stenmeteor, lysegrå meteor, væs. bestående af olivin, anortit og pyroxen. I de fleste findes bestanddelene ordnet i småkugler (chondrer) i finkornet mellemmasse, s er gennemgående små, den største er Long-Island-s 564 kg. Fra Danmark kendes s fra Mern, ca. 4 kg, faldet 1878. (Hilf. se meteor).

stenmølle, d. s. s. kollergang.

Steno, *Nicolaus*, lat. for Niels Steensen. **steno-** (gr. *stenos* snæver), kort, sammen-trængt; - *ste'nos*, forsnævring.

steno'gra'fe'ris maskine, d. s. s. stenotypmaskine (se *stenotypi*).

steno'gra'fi' (*steno-* + *-grafi*), hurtigskrift v. hj. af særl. tegn- og forkor telessy s terner, s. der kan føres tilbage t. oldtidens Rom, er nu meget udbredt i forretningslivet, v. nedskrivning af taler etc. Bl. de forsk. systemer, der gnm. tiderne har været anv., har det af tyskeren Gabelsberger 1834 udgivne haft særl. bet. for Danmark. Det af A. Worms (f. 1866) 1894 i Danmark udgivne system bygger på lign. principper som Gabelsbergers, det da. fællessystem af 1931 er et revideret Gabelsberger-system.

steno'gram (*steno-* + *-gram*), stenografisk nedskrift af en tekst (diktat o. l.). **steno'ha'li'n** (*steno-* + gr. *halinos* af salt) kaldes en organisme, der kun forekommer inden for snævre saltholdighedsgrænser.

stenokar'di' (*steno-* + *-kardi*), angina pectoris.

stenolie, ældre betegn. for jordolie.

stenoperation, kir. indgreb, hvorved sten fra legemets hulheder fjernes. Ved s forstås i alm. fjernelse af blæresten. *ste'nos* (gr. *stenos* snæver), *med.*, forsnævring.

steno'ter'm (*steno-* + *-term*) kaldes en organisme, der kun findes inden for snævre temperaturgrænser.

steno'ty'pi' (*steno-* + *type*), kortskriftssystem, hvorved man på en s-maskine hurtigt kan nedskrive tale. Den første brugbare s-maskine blev opf. 1860 af i tal. Michaela, men først 1910 opnåede Marc Grandjean (1882-1949), Frankr., med sin maskine praktisk anv. af s-masker, der er lille skrivemaskiner, men mods. denne kan fl. taster anlås samtidig. Der skrives på 20-30 taster, efter bestemt afkortningsmetode, som regel efter lyden. Ordene fremkommer på en fortløbende papirstrimmel, som derefter renskrives.

steno'ty'pist (*steno-* + *type*), person, der stenograferer og skriver på maskine. Betegn. s anv. hovedsagelig i Tyskl. og eng.-talende lande, sjældnere i Danmark.

stenpikker, d. s. s. digesmutte.

stenprøvning omfatter som regel slidfasthed og hårdhed, men også styrke, porøsitet, vejrlasthed m. m. prøves.

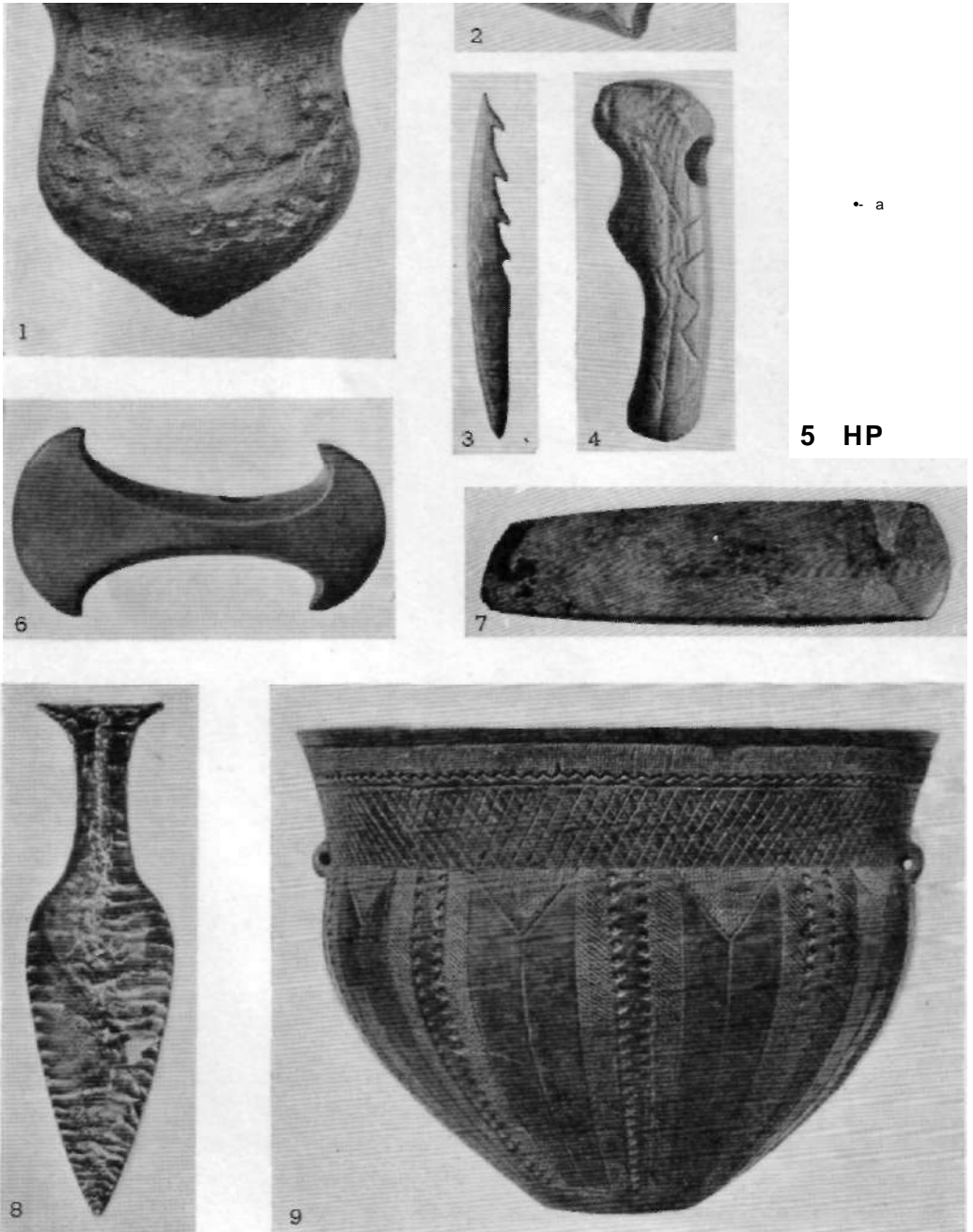
stensalt, *NaCl*, forekommer som mineral i kornet form i store lejer med anhydrit o. a. Dannet ved inddampning fra fortidens have (perm, trias). (Jfr. salt).

Stensballe, *Johannes* (f. 1874), da. politiker. Baneingeniør, forretningsmand; 1914-26 driftsbestyrer v. Sydfranske Jernbaner, bestyrelsesmedl. fra 1929. Fra 1920 landstingsm. (Venstre); trafikmin. 1926-29, 1928-29 tillige handelsmin.; medl. af nimanudsvalget 1940-45.

Stensballe'gær'd, hovedgærd Øf. Horsens, nævnt fra 1341, bl. a. ejet af Griffenfeldts datter, g. m. baron Fr. Krag; 1748-1920 stamhus i slægterne Krag, Juel-Vind og Krag-Juel-Vind-Frijs. Hovedbyggn. fra 1692-93; fredet i kl. B.

stenspurv (*Pe'tronia pe'tronia*), ret stor spurveart. Bygger rede i klippesider. Gul strube. Middelhavslandene.

Stenstrup, da. stationsby (Ringe-Svendborg); 709 indb. (1945). Teglværker.

i. Spidsbundet lerkrug; ældre stenalder. 2. Pilespids; ældre stenalder. 3. Harpunspids fra Mullerup; ældre stenalder. 4. Hjortetakøkse; ældre stenalder. 5. Rentøkse; ældre stenalder. 6. Stridsøkse (døbeløkse) af sten; yngre stenalder. 7. Tyndnakket flintøkse; yngre stenalder. 8. Flintdolk fra Hindsgavl på Fyn; yngre stenalder. 9. Lerkar fra Skarpsalling; yngre stenalder. (Nationalmuseet, Kbh.).

to billeder, der synes at smelte sammen til eet.

stereoskopfotografi, fot. m. stereokamera. **stereotele'me'ter** (*stereo- + tele- + -meter*), afstandsmaal baseret på stereoskopprincippet. (Jfr. telemeter).

stereotyp (*stereo- + gr. typos* præg), som vedrører stereotypering; uforanderlig, ensformig, stivnet, klicheagtig.

Stereo type [-'taip] (*stereo- + type*), en ny art sættemaskine, opt. af danskeren Bjørn Bjørnbro (f. 1896). S er beslægtet med Varitype, men adskiller sig fra denne ved at skrive linjerne i en art matricepap, hvorefter der kan tages stereotypier.

stereoty'pi' (*stereo- + -typi*), metode til afstøbning af sats og klicheer. Matrinen (støbeformen) fremst. i en særl. art pap, matricepap, som i en kalenderpresse (prægpresse) presses ned over original-satsen til satsbillede står skarpt forsynket. Efter denne matriceform kan der tages et antal afstøbninger alt efter matricepappets kvalitet, s har sin særl. bet. ved fremstilling af de cylindriske formede stereotypier til brug for rotationspressen. P. gr. af matricepappets bøjelighed er man i stand til at støbe trykformene cylindriske i særl. støbeforme.

stereoty'pi'er (*stereo- + -typi*), med. ensartede handlinger og talemåder, symptomer ved visse sindssygdomme.

ste'ri'l' (lat.), ufrugtbar; gold; kimfri, bakteriefri.

sterilisation (af *steril*), 1) operation til ophævelse af menneskets (el. dyrs) forplantningsevne. Efter retslig afgørelse kan s udføres på personer, som samfundet vil forhindre i at sætte børn i verden, s kan tillades af justitsministeren, når samfundsmæssige grunde taler derfor. Begæringen skal i reglen udgå fra den pågældende selv. Såfremt det drejer sig om åndssvage, meddeles tilladelsen af et særligt navn, og ansøgningen fremsættes i dette tilf. af vedk. anstaltsledelse. - Endv. udføres s hos kvinder, som ikke kan tale flere svangerskaber. Ved s lukkes æggelederne el. sædstrengene, hvormod kønscirklerne ikke røres, så s får ingen mærkbar indflydelse på patientens sekundære køns karakter (mod s. kastration, hvor kønscirklerne fjernes). 2) fuldstændig tilintetgørelse af smitstoffer (desinfektion).

sterili'te't (lat. *sterilitas* ufrugtbarhed), 1) ufrugtbarhed el. nedsat frugtbarhed. Kan have mange årsager (hos mennesket således sygdomme i kønscirklerne, i sædleder, ægleder el. i livmoderen). Kendetegn er ofte artsrydningen og kan her bl. a. forklares gnm. uoverensstemmelser i de opr. arters kromosomsæt. 2) bakteriol., kimfrihed.

sterilitetsgrænse, *biol.*, det forhold, at to arter ikke kan krydses el. kun kan danne steril afkom. Herved bevares arterne sig rene gnm. tiderne, omend der inden for deres rammer kan opstå arvelig variation.

ste'ri'ner (gr. *stereos* fast, hård) el. *steroler*, gruppe af hydroaromatiske stoffer, der forekommer i organismen. Mange hormoner og vitaminer hører til s.

'stedet (ty., fra russ. *stertadji*) (*Acipenser ruthenus*), lille størart, leverer særlig god kaviar.

sterling ['st3:li'], eng. møntenhed = pound s (tegn: £) 120 sh. Opkommet som sølv mønt 1180.

sterlingblokken, de lande, som 1931-36 knyttede deres valuta til sterlingkursen, deribl. Dominions og de skand. lande.

sterlingsølv, legering der indeholder 92,5% sølv, resten kobber; anv. til fremstilling af mønter og brugsgenstande.

Stern [Jtærn], terroristisk jød. gruppe i Palæstina på nogle hundrede medl., grl. af Abraham Stern (f. i Polen 1907, dræbt 1942), stærkt bekæmpet af de ansvarlige zionistiske instanser. Off. ophævet 1948, efter at en undergruppe, »Fædrelandsfronten«, havde vedkendt sig mordet på grev Bernadotte.

Stern [Jtærn], *Otto* (i. 1888), ty. fysiker. Emigrerede 1933 til USA. Påviste v. hj. af atomstråler frie atomers magnetiske

moment og målte i 1933 protonens magnetiske moment. Nobelprisen 1943.

Stern [Jtærn], *William* (1871-1938), ty. psykolog og filosof. Fra 1934 i USA. Kendt for undersøgelser vedr. vidnepsyk., børnepsyk. og differentialpsyk. *Psychologie der frühen Kindheit* (1914), *Person und Sache* 1-3 (1923-24), *Allgemeine Psychologie auf personalistischer Grundlage* (1935).

Sternberg [Jtærnbærk], amer. [s'tsrnbsrg], *Josef von* (f. 1894), østr.-amer. filminstruktør. Fik sit gennembrud som arner, filminstruktør i beg. af 1920'erne og skabte bl. a. den mesterlige Jannings-film »Den sidste Kommando« (1928). Lancerede 1930 Marlene Dietrich som »Den Blå Engel« (i Tyskl.). Hans forenede og opstyrtethed førte efterhånden til hans fald.

Sternbergs Sygdom (efter den østr. læge, *C. Sternberg* (f. 1872)), lymfogranulomatose.

Sterne [sts'n], *Laurence* (1713-68), eng. forfatter. Blev berømt ved romanen *The Life and Opinions of Tristram Shandy* (1760-67), en grotesk roman i 9 bd. Senere skrev S den følsomt humoristiske *A Sentimental Journey* (1768, da. *En Følsom Pejse* 1775) på grundlag af en rejse til Frankr. og Ital.; og den har bl. a. påvirket Baggesen og Ewald.

Sternheim ['Itæmhaim], Afar (1878-1942), ty. forfatter. Karikerede og kritiserede i sine dramer skænseløst småborgeren; *Die Hose* (1911), *Burger Schippel* (1913). S-s koncentrerede stil og stiliserede mennesketegnning peger frem mod ekspressionismen. 1936 kom i Amsterdam *Vorkriegseuropa im Gleichnis meines Lebens*.

'sternum (lat., fra gr.), brystben.

'Stery-effekt, afsvækning af det latente fot. billede v. behandling af negativet m. kaliumdikromat.

Sterup-Hansen, *Dan* (f. 1918), da. maler og grafiker. Deb. 1936 på Kunstnernes Efterårsudst. Gæst på »Den Frie Udst.« fra 1947. Har fortrinsvis malet opstillinger og figurbilleder. Hans billeder er deciderede flademalerier, der næsten har farveklippets karakter. Ofte voldsom og pågående kolorit.

***stesso 'tempo** (ital.), mus., i samme tempo.

steto- (gr. *stêthos* bryst), bryst-.

steto'sko'p (*steto- + -skop*), hørerør til undersøgelse af lunger og hjerte; opfundet af den fr. læge *René T. H. Laennec* (1781-1826).

stetosko'pi' (*steto- + -skopi*), brystundersøgelse. I alm. forstås ved s inspektion, palpation, auskultation og perkussion.

Stettin [Jtæ'ti:n], ty. navn for Szczecin. **Stettiner Haft** [Itæt'imar 'haft] el. *Pommersches Haft*, stråndsø i NØ-Tyskl. ved Odras (Oders) munding i Østersøen; er ikke som andre hafter mod havet begrænset af en havfjæret tange, men af to store øer, Usedom (po. Uznam) og Wolin (po. Wolin).

Stettinius [sta'tinias], *Edward R.* (f. 1900), USA-diplomat. Søn af bankdirektør, fra 1926 knyttet til General Motors, 1934 til US Steel Corporation, bestyrelsesform, her 1938-40. Fra 1939 fremtrædende i reg. s oprustningsarbejde, ledede admin. af låne- og lejeloven, 1943-44 viceudenrigsmin., nov. 1944-juni 1945 udenrigsmin. USA's repræsentant i FN aug. 1945-marts 1946.

stev [ste:v] (oldn. *stef*, egl. noget fastsat; omkvæd), omkvæd i oldtidens kvad og middelalderens viser i Norden. I nyere no. folkedigt. en enkelt lyrisk strofe.

stew [stju:] (eng. *stew* stuve), en sammenkogt ret af kød og grøntsager.

steward ['stjuart] (eng. hushovmester o. l.), hovmester; opvarter på skib; stewardess ['stjuar'dæs] (eng.), kvindelig betjening (skib, flyvemaskine).

Titel for eng. embedsmand: 1) Lord High Steward, i ældre tid kronens højeste statsembedsmand (nu især ved kroning). 2) The Steward of the Household har overopsynet m. den kgl. husholdnings regnskaber, embedsmand og tjener (arveligt embede til 1319).

Stewart ['stjuart], *James* (f. 1908), amer. filmskuespiller. Deb. på film 1935; lyst-spil- og karakterskuespiller, f. eks. i »Du

Kan Ikke Ta' Det Med Dig« (1938), »Mr. Smith kommer til Washington« (1939) og »Det er Herligt at Leve« (1946). (Portræt sp. 4304).

Stewart Øen ['stjuat], Ø S f. New Zealand; 1715 km²; ca. 500 indb.

'stevedo'r (eng., af sp. *estivar* stuve), den, der stuver en skibslast.

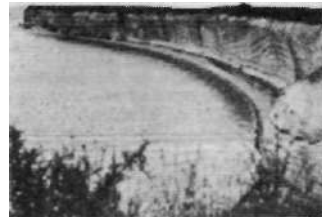
Stevens [sthvnz], *Alfred* (1817-75), eng. billedhugger og portrætmaler. Påvirket af Thorvaldsen: *Wellington monumentet* i Saint Paul's Cathedral i London. Dekorative arbejder, bl. a. til læsesalen i Brit. Museum.

Stevens [ste'væ:s], *Alfred* (1828-1906), belg. maler. Virksom i Paris. Mondane kvindeportrætter, ofte i interiører.

Stevenson [sti:vnsn], *Robert Louis* (1850-94), eng. forfatter. S skrev spændende og dram. fortællinger, omfattende bl. a. søroverromanen *Treasure Island* (1883; da. *Skatteøen* 1887), den hist. roman *Kidnap ped* (1886) og den psyk. kriminalroman *Dr. Jekyll and Mr. Hyde* (1886, da. 1889). Desuden digte, *A Child's Garden of Verses* (1885) o. a. og talr. essays, *Virginibus Puerisque*. - S har sin styrke i handlingen og som stilist. Siden 1888 boede S af helbredshensyn på Syd-havsøerne.

Stevens, halvøen ml. Køge og Faxe Bugt (Østsjælland), begrænset mod V af Tryggevejle A. Mod Ø af Stevens Klint. 204 km²; 13 303 indb. (1945).

Stevens Klint, til 41 m h. klint dannende den østl. del af kysten på Stevens fra Rødvig til V f. Gjorslev. I S ses nederst skrivekridt (senon), derover danienlag

omfattende fiskeler (til 5 cm), cerithium, kalk (0,6 m) og bryozokalk (limsten). I nordl. del, hvor skrivekridtet går til overfladen, findes kridtbrud med slemmeri, syd. udsaves limsten til bygningsten. På S ligger Højrup kirke, hvis kor styrtede i havet 1928.

Stevens, *Niels Larsen*, se Larsen Stevens.

Steyr [Jtair], by i Oberösterreich; 22 000 indb. (1946). Bet. industri- og bjergværksby (biler, cykler, væben, kuglelejer).

Sten [ste'n], *Hans Christian* (1544-1610), da. præst (fra 1583 i Malmö) og salmedigter. Hans salmer er skrevet i folkevisetone i et enkelt sprog. Mest yndede er *Du Herre Krist*, *Den mørke nat forgangen* og *Gud, efter dig jeg langes*.

Sthyr, *Hans Valdemar* (1838-1905), da. teolog og politiker. Prof. i N. T. 1877, biskop over Lolland-Falster 1887, kultusmin. 1897 (gennemførte skoleloven 1899), biskop på Fyn 1900.

Sthyr, *Jørgen* (f. 1905), da. kunsthistoriker. **Har bl. a. udg. Malerier af Hans Smidth** (1933) og **Da. Grafik 1500-1800** (1943). Fra 1931 insp. v. kobberstiksaml.

sti, afgrænset staldrum til løsgående husdyr (svines, færes, kalves, gases).

stibium (lat.), antimon.

stichomy'ti' (gr. linietale), skifte af eenlinjede replikker i et drama, især anv. i gr. tragedie.

-stichon (gr. *stichos* række, linie), vers med et vist antal linier.

Stieler ['Jtkbr], *Adolf* (1755-1836), ty. kartograf. Ud gav 1817-22 det første håndatlas (50 blade), talr. senere oplag.

Stiernhielm [Iæ(r)njælm], *Georg* (1598-1672), sv. -embedsmand, polyhistor og digter. Hans hovedværk er det skælsættende heksameterdiget *Hercules* (1658), en episk allegori om menneskets moralske muligheder. Medens digtet i ånd og form som det første i sv. Hu. har antikke for-

billeder, finder S-s varme patriotisme udtryk i en dybtgående sproglig formelse.

Stiernstedt [læ(r)n-], *Marika* (f.1875), sv. forfatterinde. G. m. L. Nordstrom 1909-38. Har iidd. over 40 bd. romaner, bl. a. *Daniela Herz* (1912), *Friken Liwin* (1925, da. 1926), kendetegnet ved klar og kølig stil og ofte dybtgående kvindeforsk.

stift, siden Reformationen beteg. for da. bispedømme. Fra 11. årh. havde Danm. 8 s med Lund som ærkebispesæde (desuden: Roskilde, Odense, Børglum, Viborg, Århus, Ribe, Slesvig). Børglum flyttedes efter Reformationen til Ålborg, Lolland-Falster udskiltes fra Fyn 1803, Sjællands s deltes 1923 i Kbh.s og Roskilde s. Haderslev s oprettedes s. å., bestående af det østl. N-Slesvig, og dele af Ribe og Århus stifter. Dermed har Danm. 9 s.

stift kaldes et skib, der efter krængning med voldsom fart svinger tilbage på ret køl (stor metacenterhøjde); modarbejdes v. ballast i højtanke i st. f. i bundtanke.

stiftamtmand, amtmand, der tillige er medl. af stiftsøvrigheden (amtmandene i Kbh.s, Maribo, Odense, Ålborg, Viborg, Århus, Ribe og Haderslev amter).

stiftelse, 1) formue, henlagt til et vist formål af velgørende el. almennyttig karakter; 2) (i snævrere forstand) s, hvis formål består i ydelse af fribolig med el. uden underhold.

Stifter [ftit-], *Adalbert* (1805-68), østr. digter og maler; voksede op i Bdhmerwald; meget betydelig naturskildrer, *Hochwald* i saml. *Studien* (1844-50). S-s stil spænder fra det eksotisk-ekspresionist. (*Abdias* i *Studien*) til det sublimt-klass. *Nachsommer* (1857, roman). I 20. årh. oplevede S-s kunst en storstilet renaissance, der også omfatter den særprægede hist. roman *Witiko* (1865-67).

stift hæftet kaldes en bog, hvis bind består af pap på siderne og shirtingsryg, pappet glat afskåret med snit.

stiftsbånd, sv. beteg. for den praksis, at præsterne i Sv. kun kan søge embede i det stift, hvortil de er ordineret.

stiftsbånd, menighedernes forhold til biskoppen; ved stiftsbåndsløsning (i Danm. fra 1922) giver en menighed sig under en anden biskops tilsyn.

stiftsdsame, medl. af visse adelige frøkenklostre (ty. stift), i Danm. f. eks. af Vallø. stifts fysikus, før 1914 titel på visse overordnede embedslæger, afløst af amtslæge.

stiftshospital, 14 milde stiftelser i da. provinsbyer, oprettet efter Reformationen som afløsning for den kat. kirkes syge- og fattigpleje. ^

stiftslandsbykirker, beteg. for 14 sjællandske kirker i økon. fællesskab under stiftsskrivener.

stiftslensmænd, i tiden efter Reformationen lensmændene i el. ved stiftsbyerne, der havde et vist tilsyn med kirk. forhold. Svarer nærmest til stiftamtmandene.

stiftsmidler, de af stiftsøvrighederne og stiftskassererne bestyrede midler, hvis væsentligste del tilhører præsteembeder og kirker. Navnlige efter tiendeaflysningen af bet. omfang (1936: 144 366 000 kr.).

stiftsprovst, den af et stifts provster, der er biskoppens vikar i stiftet.

stiftsskriver, efter Reformationen den embedsmand i hvert stift, som bestyrede kirkers og præsteembeders formuer, ophævet 1677-1721, derefter atter i funktion for patronatsløse kirkers vedk. Nu findes embedet kun i Roskilde.

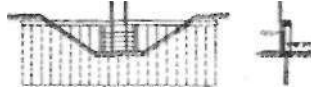
stiftstidende, fra 18. årh. provinsdagblad med kgl. privilegium til indrykning af betalte off. kundgørelser. Privilegiet ophørte 1904 med oprettelsen af »Stats-tidende«.

stiftsøvrighed, stiftets øverste kirk. forvaltningsmagt; består af biskop og stiftamtmand (i Kbh. overpræsident og biskop), s er overtilsyn med kirker og stiftelser og bestyrer stiftsmidlerne.

stifttand, kunstig tandkrone af porcelæn, guld el. andet materiale, forsynet med en metalstift, som cementeres op i den naturlige tands udvidede rodkanal, s bruges mest til at erstatte en fortand el. hjørnetand, som for at modtage s må slibes af lige til tandkødsranden. s kan kun anv. hvis tandens rod er rask.

Sti'g, nord. mandsnavn; latiniseret *Stigotus*.
Stig Andersen, to da. statsmænd af Hvideættens: 1) (d. 1293), Erik Glippings marsk; ledede det parti, der med håndfæstningen 1282 ville begrænse kongemagten. Dømt 1287 for medskyld i kongens drab, hvorefter han bekrigede Danm. fra borgen Hjeml i Kattegat. - 2) Sønnesøn af ^) (d. 1369), modarbejdede Christoffer 2.; marsk hos grev Gerhard 3. 1331, sluttede sig 1340 til Valdemar Atterdag, var statholder i Estland til 1346, derefter marsk fl. gange, men ikke uden opposition mod Valdemar.

stighord (beslægtet m. oldn. *stifla* opdæmme), lodret el. svagt hældende flade.

der åbner og lukker for gennemstrømningsåbningen i en sluse el. lign. s udføres af træ el. jern og kan gøres automatisk virkende.

stighøjle, støtte for foden under ridning og under op- og afsidning, s består alm. af en metal-halvring forøden forbundet v. et ikke for smalt og ikke glat fodtrin. Bør være bred og rummelig, så rytteren ved affald ikke bliver hængende fast i s med foden.

stighøjlen, med., den af de små ørenkugler, hvis fodplade passer ind i det ovale vindue.

Stige, nordl. forstad til Odense; 736 indb. (1945).

Stigeli [sti'jæl], *Robert* (1852-1907), fi. billedhugger; hovedværk: *De Skibbrudne* (1889-91, Helsinki).

stighjul, tandhjul i gangmekanismen i ure.

stighøjde, den højde under el. over jordoverfladen, hvortil vandet stiger i artesiske borer.

'stigma (flertal *'stigmata*) (gr., egl: brændemærke), med., gammeldags beteg. for symptomer, der opfattedes som fundamentale ved hysteri.

stig'ma'ria (gr. *stigma* mærke), de grenede, vandrette rødder af *Lepidodendron* og *Sigillaria*. Bærer runde ar efter lange vedhæng. Forekommer under kullagene fra karbon.

stigmatisation (gr. *stigma* mærke), en (antagelig hysterisk begrundet) fremtræden af Kristi sårmærker. Det første kendte tilf. af s fremkom hos Frans af Assisi. Selvsuggestion Og fordybelse i Kristi lidelseshist. synes at være forudsætningen for s. Alle kendte tilf. er forekommet inden for den kat. kirke.

Sti'g'næs, halvø SV f. Skælskør. stik, populær beteg. f. kobberstik, o. I. - byggetekn., d. s. s. buestik, murværk over muråbning el. blanding, formet som en bue.

stik (holl.), søv., knob, knude, sammenbinding af tovender.

stikbrev (ty. *Stechbrief*; vistnok egl. skrivelse, der hemmeligt stikkes til en, og i hvilken der gives oplysning om en siget person), efterlysning.

stikflamme, tynd, meget varm flamme, der p. gr. af stærk lufttilførsel pludselig skyder frem.

stikflue (*Stomoxys calcitrans*), blodsugende flue. Larverne udvikles i kalvebøse. Beslægtet er den lille s (*Lyperosia irritans*), der stikker kvæget på mæken og efterår ss(Haematobia stimulans).

stikhvæpse (*Apo'crita*), fællesbetegn. for årevingede insekter m. indsnøring ml. bryst og bagkrop. Hertil galhvæpse, snyltehvæpse, gravehvæpse, vejhvæpse, myrer, bier og gedehamse.

Stikine [sti'kim], 539 km l. flod i Brit. Columbia, Canada; udmunder i Stillehavet.

stikkappe, arkit., mindre hvælvingsskappe, der skærer ind i en større.

stikkejern, spinkelt stammejern.

stikkelsbær (*Ribes grossularia*), frugtbuske af ribsfam. Uanselige, oversædige blomster, 1-3-grenede barktorne lige under løvbladernes grund. Bærrene enlige el. få sammen, grønne, gule el. røde, glatte

cl. hårede. Vokser vildt i det meste af Eur., i Danm. i krat og hegn, sandsynligvis indført. Mange sorter dyrkes i haver, s plages ofte af en snyltesvamp, s-dræber. 1948 var der i Danm. 2.9 mill. dyrkede s-buske.

stikkelsbærbladlus (*Aphis grossulariae*), grønlig bladlus. Frembringer krødede blade på stikkelsbær, ribs, solbær. Skadelig.

stikkelsbærdræber (*Sphaerotheca mors-uva*), sygdom, der på stikkelsbær viser sig som hvide, megede, senere brune belægninger på skud og frugter, s bekæmpes ved vinter- og sommersprøjtning med svampedræbende midler.

stikkelsbærhvæps, fællesbetegn. for to bladhvæps (*Pteronius ribesii* og *Pristophora palipes*), hvis larver lever på stikkelsbærplanter. Skadelige.

stikielsbærmøl(*Zophodia convolutella*); natsoommerflugt, hvis larve lever i stikkelsbærrene.

stikkelsbærmåler, d. s. s. harlekinnatsoommerflugt.

stikkelsbærpyralide (*Zophodia convolutella*), møllign, sommerflugt. Larven i stikkelsbær. Skadelig.

stikker, i alm. en person, der for betaling el. for at opnå anden fordel anmelder gerningsmanden til en forbyrdsle til politiet. If. forræderloven af l. 6. 1945 straffes den, som ved angiver el. på anden måde har medvirket til, at nogen er blevet anholdt el. udsat for anholdelse af ty. myndighed el. nogen dermed samarbejdende organisation el. enkeltperson el. er blevet fængslet el. straffet i h. t. de midlertidige da. undtagelsesbestemmelser, der er givet i ty. interesse, med fængsel. Livsstraf kan anv., hvis nogen har mistet livet, har lidt alvorlig skade på legeme el. helbred el. er blevet ført ud af landet el. berøvet friheden i længere tid, el. hvis sådan følge har været tilsigtet.

stikkontakt, del af den faste elektr. installation, hvorfra man kan forsyne en transportabel elektr. brugsgenstand gnm.

en stikprop med tilhørende ledning.

stikledning, ledning der udgøres fra en stamledning (f. eks. fra fjernvarme-, vand-, kloak-, gas- o. a. ledninger).

'Stiklestad [sta], no. kirke (og nogle gårde), i Verdalen NØ f. Trondheim, kendt fra slaget ved S 29. 7. 1030, hvor Olav den Hellige faldt mod en no. bondehær.

stikling (ty. *Steckling* af *stecken* putte, stikke), plantedel, der fraskilles moderplanten og stikkes i jord for at slå rod og danne en ny plante.

stikmyg (*Cul'icidae*), slanke myg. Skælklejede vinger, hunnerne blodsugende, hannerne buskede følehorn. Larverne, der har ånderør i bagenden, lever i vandpølser, grøfter, oversvømmede enge, vandtønder o. l. Pupperne m. ånderør

Længdesnit af sugende myg. (Skematisk).

på forbrystet, stærkt bevægelige. Nogle arter (hustmyg) særlig knyttet til huse, overvintrer som voksne, andre overvintrer som æg. Foruden at frembringe plagsomme stik overfører adsk. s. navnlig i trop., alvorlige sygdomme, f. eks. gul feber. Til s hører også malariamyg, s bekæmpes bedst på ynglepladserne ved dræning og udtørring af disse.

stikning, i havebrug, udplantning af el. forering ved stiklinger.

stikord, 1) på teatret de sidste ord i en replik, som den medspilende skal besvare, 2) opslagsord i leksikon o. l.

stiksav, sav til udsavning af huller, s har en smal, stiv klinge med et håndtag i den ene ende. (111. se sav).

stikstøj, en fra gjorden frem ml. hestens forben gående rem, der bæres af en halsrem (v. manken), og hvis ende er tvedelt og forsynet med ringe, gnm. hvilke et sæt tøjler føres. Hindrer hesten i at slå hovedet for højt i vejret og bagover.

stil (lat. *stilus* griffel), 1) *litt.*, individuel sprogbrug (denne kan selvfølgelig kun erkendes og analyseres i relation til den almene sprogform); 2) *kunstl.*, en kunstners el. en kunstepokes karakteristiske udtryksform; 3) personlighedspræg og korrekthed (f. eks. i klædedragt el. optræden); 4) d. s. s. kalender. Gl. s betyder juliansk kalender, ny s gregoriansk kalender.

stil'b (gr. *stilbein* skinne) (fork. *sb.*), enhed for en lysgivers lystehed, hvorved forstås lysstyrke pr. cm². 1 s er da lig med 1 normallys pr. cm².

stilboe'stro'l, syntetisk stof med virkning som det kvindelige kønshormon.

sti'let (ital. *stiletto* af lat. *stilus* spidst instrument), dolk med fin, trekantet el. sylformet klinge; tidl. alm. våben i nykamp.

'Stilicho [-ko], (d. 408), vandaler, der blev rom. magister militum og formyndere for Honorius (395), forsvarede dygtigt Vestrom, til Honorius styrtede og dræbte ham.

stil'se're (af *stil*), kunstnerisk at fremstille efter visse grundformer med udeladelse af individuelle enkeltheder for at opnå en dekorativ el. ornamental virkning.

stil'stik, videnskaben om stil, især litt. stil, fra oldtiden til 19. årh. især dyrket med henblik på at give forskrifter for sprogets rette brug (normativ s), siden mere sproghist. el. sprofgilos.

Stilk og Co., da. titel på R. Kiplings

roman »Stalky & Co.« (1899).

stilleben ['julleiban] (ty: stille liv), d. s. s. nature morte.

stillebælder, s. d. s. kalmer.

Stillehavet, eng. *Pacific Ocean*, største ocean, 180 mill. km² el. 1/4 af Jordens overflade, ml. N- og S-Amer., Antarktis, Austr., Indonesien og Asien (uden bivahe: 165 mill. km²). Mod V flere randhave, Bunden danner flade sletter på 4-6000 m, adskilt ved lavere rygge. De største dybder ligger som grave langs randen af disse bækkener, nær fastlandet. Vigtigst er Filipinerbækket mod V med Filipinergraven, 10 793 m, størst målte havdybde, det nordpacificke bækket med Aleutergraven (7384 m), Japan-graven (8513) og Marianer-graven (9636), det syd-pacificke bækket med Tonga Graven (9184) og Kermadec Graven (9428), det peruanske bækket med Peru Graven (6159) og Atacama Graven (7635) samt det pacific-antarktiske bækket. Mod SV er bunden meget ujævn, her var endnu i kridttiden land. Bunden i bækkenerne dækkes af rødt dybhavsslam, ryggen af hvidt. Saltholdigheden er størst i passatbæltene i overfladen. Storme er hyppige. Strømmene: N- og S-passatdrift, skilt ved ækvatorial modstrøm, yarme vestvinddrifter i N og S; langs Amer.s kysten kolde strømme. Dyreriget præget af kyst- og søpattedyr. S-s verdenspolit. betydning er tiltaget stærkt i 20. årh. Krydses af vigtige skibs- luft- og telegrafbrindelser ml. Amer. og Asien-Australien.

Stillehavsrådet, fælles allieret råd for koordineret krigsførelse mod Japan under 2. Verdenskrig, opr. i London febr. 1942, fra apr. s. å. i Washington.

'Stiller, *Niaurh*z (1883-1928), sv. filminstruktør og skuespiller. Deb. som instruktør 1912, senere bl. a. »Den Blodrøde Blomst« (1918), »Hr. Ames Penge« (1919) og »Gosta Berlings Saga« (1923-24), 1925-27 i Hollywood.

stillere, de, der over for vælgerne anbefaler en person til valg. If. valgetoen af 11. 4. 1920 skal enhver, der opstiller sig til valg til Folketinget, have mindst 25 og højst 50 s.

stille selskab, en fra ty. ret hentet betegn. for et selskab med økon. formål, i

Joseph W. Stillwell. Henry L. Stimson.

hvilket der er indskudt en kapital af en person, der ikke udadtil optræder som interessent, men som deltager i tab og vinding.

stille uge, ugen fra palmesøndag til påskedag.

stilhælte-aftale ['Jtilholts-], en art moratorium, spec. om s for ty. bankers kortfristede gæld 1931.

'stillids [-is] (nty. *Stieglitz*, lånt fra slav.) (*Carduelis carduelis*), finke, hvid underside, sorte og gule vinger, partiet om næbbet højrødt. Hist og her i Danm., mark- og havefugl. Lever af tidselrø o. l. Standfugl el. strøjfugl, af og til træfugl.

Stilling, da. stationsby ca. 5 km NØ for Skanderborg; 713 indb. (1945).

stilling, 1) *mus.*, ved spil på stryg-instrumenter udtryk for venstre hånds plads på instrumentets hals. For hver højere s rykker hånden et tonetrin op på gribetrættet; 2) *tekn.*, stativ, der bærer de egentlig arbejdende dele i et redskab el. en maskine; f. eks. rammen på en håndsav. Vognstillingen er den faste del af undervognen.

Stilling-Andersen, *Jacob* (1858-1933), da. mejerileder, 1882 medstifter af Danm.s første andelsmejeri i Hjedding, som s bestyrede 1882-85, senere direktør for privat smørekseportfirma.

stillingskrig, kamp om forberede stillinger el. ml. hære, hvis fronter stivner tæt på hinanden.

stillingsmand, værnepligtig (med frilod), der tjente i da. hær (inden for tiden 1849-67) i en udskrævens sted.

Stilling-'Solbjørger Sø, 4 km² stor sø

NØ f. Skanderborg.

stillingssans, evne til, uden synets hjælp, at bedømme den stilling, le-mnerne og kroppen indtager.

Stillwell ['stitwæl], *Joseph W.* (1883-1946), USA-general. Fik apr. 1942 kommandoen over USA- og kinesiske tropper i Burma, drevet bort fra Burma-vejen, generobrede Burma 1944-45. 1945-46 chef f. USAs hjemmehær. (Portræt).

Stilton ['stiltln], landsby i Huntingdonshire, Ø-Engl. Kendt for stiltonosten.

stiltonost (efter landsbyen *Stilton*), eng. skimmelost, minder om roquefortost.

stimand, i ældre da. retssprog (f. eks. Jyske Lov) d. s. s. røver.

Stimson ['stimsn], *Henry Lewis* (f. 1867), USA-politiker. Sagfører; Republikaner; senator fra 1910. 1911-13 krigsmin. Officer i 1. Verdenskrig; 1927 ledende ved underskuelen af modstand i Nicaragua; 1927-29 guvernør på Filipinerne. Udenrigsmin. under Hoover 1929-33. Mod isolationisterne, krigsmin. under Roosevelt juni 1940-sept. 1945. (Portræt).

stimu'lan's (lat. *stimulare* stikke m, en pigkæp), opvikkende middel; stimulerende påvirkning; stimulanter er 1) i *medicinsk* forstand stoffer med stimulerende virkning på centralnervesystemet, dels sådanne, der særligt irriterer centrene for åndedræt og kredsløb (f. eks. kamfer, coramin, pentazol, pikrotoksin og kuldioksyd, f. eks. i karbogenapparatet) og anv. mod lammelser af disse centre som ved sovemiddelforgiftninger, dels sådanne, der irriterer overvejende storkhernen med deraf følgende aktivt velvære (kokain og amfetamin); 2) i *daglig tale* stoffer, der gnm. påvirkning af storkhernen fremkalder velvære. De falder i 3 grupper: a) relativt harmløse storkhjerneirriterende nydelsesmidler (kaffe, te, tobak), b) storkhjerneirriterende rusgifte (kokain, amfetamin), c) visse rus-

gifte, der fremkalder velvære gennem en storkhjerne-lammelse (som morfin og alkohol).

stimu'le're (lat. *stimulus* pigkæp), pirre, incitere, kvikke op.

'stimulus (lat., egl: pigkæp), påvirkning, irriterant, parring; miljøforandring, som fremkalder en reaktion hos en organisme.

sting, betegn. 1) for smerter i ryg el. bryst ved indånding, kan hidrøre fra brystmusklerne el. fra lungehinden, 2) for forbigående smerter i venstre side af underlivet, særlig hos børn efter løb.

stinkbrand (*Til'elia*), slægt af brand-svampe, hvis mycelium gennemvokser hele værtplanten. Sporene udvikles i frugtknuden. Mest kendt er hvedens s.

stinkdyr (*Me'phitis me'phitis*), sort og hvid, langhåret arner, grævling, godt 1/3 m lang. Kan fra en kirtel ved gatåbningen udsprøjte en meget ildelugtende vædske. Leverer pelsværket skunkf.

stinkgrævlinger (*Mydaus*), m. stinkdyret beslægtede grævlinger, der kan udsprøjte et ildelugtende sekret. Soendaerne.

stinknaese (*ozoena*), kronisk, tør næsekatar med ildelugtende skorpedannelse. Der findes også en tør næsekatar uden ilde lugt.

stinksten, da. navn på antrakonit, p. gr. af den ubehagelige lugt, der fremkommer, når man slår på den med en hammer.

stinksvampe (*Phal'lacæe*), fam. af bug-svampe 1) Danm. er almindelig s (P. *impudicus*) alm. i skovbunden om efteråret. Myceliet lever i skovbunden og frembringer et frugtlegeme af form og størrelse som et hønseæg, kaldet hekseæg. Senere brister dette og en ca. 15 cm høj stok med olivengrønt, grubet, sporebærende hoved skyder frem. I denne form har s stærk ådsellugt. Sporene spredes af fluer. (111. se farvetavle Svampe).

stinktaeger (*Penta'tomidae*), store, brede, flade, ofte stærkt farvede tæger, der udskiller et ildelugtende sekret. Hertil kältægen.

Stinnes [fjtins], Hugo (1870-1924), ty. forretningsmand. Dannede før 1914 store rhinske syndikater, omfattende kulmine-drift, jernproduktion og rhintrafik, fik efter 1920 interesser i skove, papir, forlagsvirksomhed og dagblade. Kort efter S-s død brød hans overkapitaliserede virksomheder sammen.

stipendi'a't, indehaver af et stipendium.

stip'en'dium (lat.), i det g. Rom sold til soldater; nu: understøttelse til studier før og efter eksamen.

stipu'latio (laf. en formelig forespørgsel og af kræven af et løfte i retten), den alm. kontraktform i romerretten. Krævede at begge parter var til stede og indgik aftalen under anv. af ganske bestemte ord.

stipu'le're (lat. *stipulari* lade sig noget formeligt love), fastsætte ved aftale.

Stirling ['st3:hrj], 1) grevskab i Lavskotl.; 1169 km²; 186 000 indb. (1947); 2) hovedstad i 1) V f. Firthof Forth; 29 000 indb. (1947). Uld-, læder- og maskinindustri. I middelalderen en af Skotl.s vigtigste byer. I nærheden S Castle [-'ka:sl] (16. årh.), de skotske kongers yndlingsresidens.

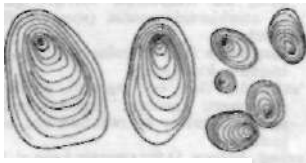
stirling-kedel, dampkedel-type: vand-rørs-kedel med stejle rør.

Stimer ['Jtir-], *Max* (dæknavn for Kaspar Schmidt) (1806-56), ty. filos. forfatter. Hævdede i *Der einzige und sein Eigentum* (1845) en radikal egoistisk individualisme.

stirrids ['stiris] (eng. *steerage* egl. det at styre et skib), opr. rum, hvor styregrejere opbevarede, nu et affluke i et skib, hvor hovmesteren opbevarer mad, service o. l.

stiv bue, *arkit.*, er en bue, der i modsætning til en slap bue kan optage tryk- og bøjningspåvirkninger.

stivelse, polysakkarid af formelen (C₆/Ao O₅)_n, s. m. cellulose det i planter oftest forekommende kulhydrat, s er uopløselig i koldt vand, dog kan vandopløselig s fremstilles. Ved opvarmning med vand kvælder s og danner klister. Med jod

Stivelseskorn fra kartoffel.

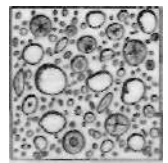

Stivelseskorn fra byg.

Stivelseskorn fra hvede.

Stivelseskorn fra hvede.

Stivelseskorn fra rug.

danner s en blåfarve t forbindelse. Ved hydrolyse med syrer nedbrydes s kvantitativt i glukose, med visse enzymer, især diastase, nedbrydes s til maltose. s er den væsentlige bestanddel af mel. s fremstilles især af kartofler, hvede, ris, majs og andre kornsorter og rodfrugter (sago, arrow-root). Kartoffels kaldes alm. *kartoffelmel* (fremst. se der). Ved fremstilling af hvedes behandles hveden i æltemaskine med vand. Den opståede dej udvaskes derefter med vand til adskillelse af rås og gluten. Af råsmælken fås hvedes ved centrifugering. De øvrige s-sorter fremstilles ved lign. metoder, idet der dog til riss anv. behandling med en tynd natronlud og til majs svovlsyrling vand. s anv. til appetur og stivning af tøj, til tapetserer- og bogbinderklister, som fortykningsmiddel til tøjtrykfarver, til limning af papir, til pudder, til næringsfoder og til fyldstof i mangfoldige industrier.

stivelsesgummi, blanding af stivelse og dekstriner, som med vand danner en stærkt klæbende sirup. Sæk. syregummi fås ved behandling af stivelse med salt- el. salpetersyre ved 180°. sæk. ristegummi fås uden syre ved 180-200° i ristetromler. Anv. som erstatning for kostbare gummisorter, til klæbemiddel (f. eks. til frimærker), til appetur og til trykfarver.

stivelseskorn dannes i plantecellerne af grønkornene ved kuldioksydassimilationen el. af hvidkornene, som er i stand til at omdanne sukker til stivelse, s har tydelig lægning og er forsk. for hver plantear. De farves blå af jod. (III).

stivelsessukker, glukose (Dextrapur), fremstilles ved hydrolyse af stivelse med fortyndede syrer ved opvarmning i autoklave, s indeholder ofte mindre mængder dekstrin. Med s betegnes også stivelsessirup, en tyktflydende blanding af glukose og dekstriner, der fremst. på lign. måde og har udstrakt anv. til bolsjer, konditorvarer, spisesirup o. m. a.

stivelsesværdighed, ty. enhed for foderværdi. 1 s = næringsværdien (til fedning) af 1 kg rent stivelse. 1 s svarer til ca. 14 foderenhed.

stivheden *a/et konstruktionselement*, f. eks. en bjælke, udtrykker et mål for de formforandringer, elementet får under belastning. Jo mindre formforandringerne er, desto større er s.

stivhedstillæg, det tillæg til en trykstangs (søjles) dimensioner, der må gøres for at hindre sideudbøjning.

stivkrampe (*tetanus*), en sygdom, som opstår, når jord, der indeholder s-bakterier, kommer ind i sår. Her udvikler bakterierne en gift, som i løbet af nogle dage el. uger gnm. irritation af rygmargen og hjernestammen fremkaldt krampesamt og lemmer samt undertiden stærke smerter. Synkningen kan også blive vanskelig. s kan som regel forebygges, når mennesker, der har fået forurenede sår, straks får indsprøjtning med s-serum.

stivkrampeserum el. *tetanusserum*, serum fra dyr (heste, får), som er forbehandlet med indsprøjtninger af stivkrampetoksin; herved kommer serumet til at indeholde stivkrampe-antitoksin. Indsprøjtning af s anv. til forebyggelse af stivkrampe efter læsioner, hvor man kan frygte en forurening med stivkrampesporer. Som forebyggende middel er s meget virksomt; det anv. også, men med mere usikker virkning, til behandling af allerede udbrudt stivkrampe.

stiv køreplan, meget anv. køreplanssystem for by- og nærtrafikmidler. Ved

s følger togene til samme bestemmelsessted el. på en og samme linie lidt hinanden i en konstant tidsafstand, f. eks. med en afstand på 5, 6, 10, 15, osv. min., således at togangen gentager sig time for time.

stivlærred, form for canvas, vævet af langhør, ringe kvaliteter af blå, appretet med lim el. lign. Benyttes som underlag for bløde stoffer.

stivsyge, *benskørhed* el. *rachitis*, vel., en lidelse i knoglesystemet; dyrene får en ejendommelig stiv og ømmelig gang og tilbøjelighed til benbrud el. afrivninger af sener ved deres knogle tilfæstning. Optræder hos det unge, endnu voksende dyr som mangeldefuld forbering af det nydannede knoglevæv, mens benskørhed (osteomalaci) findes hos det voksne dyr med abnorm nedbrydning af knoglerne.

Stjerkbakov [Merba'ksf] (til 1946 *Rybinsk-*), by i RSFSR, Sovj., ved Volga NNØ f. Moskva, 139000 indb. (1939). Flodhavn med jernbane. Jern- o. a. industri. Ved S er Volga opstemmet til S-havet.

Stjerkbakov-havet [Jtferba'kof-j] (tidl. *Rybinsk-havet*), ca. 4800 km² stor opstemmet sø på Volga ved Stjerkbakov NNØ f. Moskva; indgår i kanalsystemet Moskva-Volga-Leningrad. Ved S anlægges et stort kraftværk (planlagt 330 000 kW).

Stjerna [Jæ(r)na], Knut Martin (1874-1909), sv. arkæolog, docent i Uppsala 1905, Har skrevet *Bidrag till Bornholms befolkningshistoria* (1905).

stjerne, i daglig tale fællesbetegn. for alle lysende himmellegemer; mere specielt mener man med s fiksstjerne. Om s i religionen se stjerner.

stjerne-anis (*Uthicium*), slægt af magnoliefam. fra Østasien, bruges tidl. til fremstilling af anisolie.

stjerkbannet, da. betegn. for USAs nationalflag (Stars and Stripes).

stjerkbilleder (*konstellation*), en let kendelig gruppe af stjerner, som har et stjernebilled-navn. Babylonierne og grækerne havde s. bl. a. Dyrkredsens tolv stjernebilleder (himmeltegn). I Ptolemæus' Almagest fra det 2. årh. e. Kr. anføres 48 s. Hertil er senere kommet bl. a. stjernebilleder omkr. himlens sydpol, en del af himlen, som først blev kendt ved opdagelsesrejserne S om Afrika. I den vidensk. astron. bruges s-s navne i forb. med små gr. bogstaver, små lat. bogstaver og numre til at betegne de lysstærkeste fiksstjerner. Foranderlige stjerner betegnes ved s og store latinske bogstaver. Ældre tiders s-figurer spiller ingen rolle i denne forb., s er kun et navn for et bestemt himmelareal. (III. se stjerkort).

stjerkbold (*Ge'aster*), slægt af bugsvampe, hvis frugtlegerer i begyndelsen er skjult i jorden, men senere viser sig over jorden med det ydre hylster stjerneformigt åbnet. Fl. arter i da. skove.

Stjerkborg, observatorium bygget på Ven af Tyge Brahe i 1584. S indeholdt en række af Tyge Brahers instrumenter til måling af himmellegemernes positioner, opstillet i underjordiske krypter. S er fl. gange blevet udgravet og størstedelen af den underjordiske del af bygningerne er bevaret.

stjerkbyg, en form af seksradet byg, hvis seks rækker kerner i et akstværsnit danner en regelmæssig sekskant.

stjerkdøgn el. *stjerkedag*, tiden ml. to på hinanden følg. kulminationer af forårspunktet.

stjerkfarver. Stjerner med atmosfære-

temperaturer (jfr. fiksstjerner og stjerne-temperatur) under ca. 4000° ses rødlige, ml. ca. 4000° og ca. 8000° gullige og over 8000° hvidlige.

stjerkfotografi, d. s. s. astrofotografi.

stjerkfotometri, d. s. s. astrofotometri. **stjerkhob**, en samling af stjerner, som står relativt tæt sammen i rummet, og som millioner af år vil vedblive hermed. De kugleformede s udmarker sig ved regelmæssig begrænsning og stærk koncentration af stjernerne mod centret. En kendt kugleformet s er Herkules-hoben. Man kender omtr. 100 kugleformede s, der tilhører Mælkevejssystemet. De største indeholder ca. 1 million stjerner. Den gnstl. diameter for de kugleformede s er ca. 100 lysår. De åbne s er af mindre regelmæssig form og kun svagt koncentreret mod centret, stjerkantallet er gnstl. betydeligt mindre, men kan dog nå op på adskillige tusind stjerner. Kendte åbne s er Pleiaderne og Praesepe. Man kender ca. 300 åbne s i Mælkevejssystemet. Den gnstl. diameter er ca. 15 lysår. I s er gennemsnitsafstanden fra en stjerne til den nærmeste nabostjerne ca. 10 gange mindre end i Solens omegn. De kugleformede s holdes sammen af stjernerens indbyrdes tyngdetiltrækning, medens hobens beståen for de åbne s-s vedkommende beror på, at stjernerne har lige store og parallelle hastigheder gnm. rummet. Der findes åbne s, for hvilke afstanden fra Solen er så

lille, at hobens stjerner ses spredt over en stor del af himlen (Hyaderne, Bjørnestrømmen).

Stjerkkammeret, eng. *Court of Star Chamber* (navnet vistnok efter det m. stjerner bemalede loft i mødesalen), eng. domstol, oprettet 1487 af Henrik 7. Behandlende i beg. sager angående statens sikkerhed og embedsmissbrug, men dens virkefelt udvidedes af Wolsey. S misbruges til idømmelse af straffe, for hvilke der ikke fandtes hjemmel i common law, og ophævedes 1641 af det lange parlament.

stjerkkatalog, fortegn, over fiksstjerner steder på himlen (positioner). I Ptolemæus' Almagest fra 2. årh. e. Kr. findes en s med positioner for ca. 1000 stjerner. Positionernes gnstl. fejl er ca. 10 buemin. Tyge Brahe samlede resultaterne af sine fiksstjerneobservationer i en s med ca. 1000 stjerner; positionernes gnstl. fejl er her kun ca. 1 buemin. Den første s, hvis positioner har en nøjagtighed, der ikke står meget langt tilbage for moderne s-s, er Bradleys fra midten af 18. årh. I det 19. og 20. årh. er fremkommet et stort antal s, bl. a. »Astronomische Gesellschaft«s s for alle stjerner lysstærkere end ca. 9. størrelsesklasse. (Om s med tilnærmede positioner se Bonner Durchmusterung). En i slutn. af 19. årh. planlagt s for stjerner med til 11. størrelsesklasse med positioner bestemt ad fotografisk vej er ikke blevet fuldført.

stjerkkikkere (*Urano'scopidae*), trop. fiskfam. beslægtet m. fjæsing. Fladhovedede, opadrettede øjne og mund. Nedgravede, lokker bytte til ved et Vedhæng fra munden.

stjerkkobling el. *Y-kobling*, elektr. forbindelsesmåde for faserne i et trefaset system, hvor faserne efter gennemgang i 3 adskilte belastninger forbindes til samme punkt, stjerkpunktet.

stjerkkoraller, de kolonidannende, revbyggende koraller.

stjerkkort, afbildning af stjernerne på himlen i et plant kort. 1 ældre s er i

stjerneskaerm (*A'strantia*), slægt af skaermblomstfam. Under hver skaerm findes et svøb af farvede, stjernerformigt udstående højbåde. A. major er have-staue.

stjernespektrografi, d. s. s. astrospektroskopopi.

stjerneretnet, et blad med fl. kraftige strenge, der udgår fra et punkt inden for bladranden, f. eks. landløber (*Tropaeolum*) og lupin.

stjernerstørrelse, se størrelsesklasse.

stjernetemperatur. Den synlige del af en stjerne udgøres normalt af en ganske tynd skal, stjerneratmosfæren. Ved s forstås et på passende måde defineret gennemsnit af temp. i stjerneratmosfærens forsk. lag. Stjerner med høj s (10 000³-100 000³) har spektre, hvor strålingen er stærkest i det ultraviolette, i stjerner af soltypen (s ca. 6000³) falder strålingen overvejende i den synlige del af spektret, medens endelig stjerner med lav s (1500³-3000³) væsentlig stråler i det ultrarøde. Absorptionslinjespektrets karakter afhænger af s (smilng. spektralklasse). I stjernerne indrækker if. teoretiske beregninger temp. på millioner af grader (smilng. Solen).

stjernetid defineres som forårspunktets timevinkel, s. anv. i astron., idet den angiver stjernehimlens stilling. I hvert øjeblik er s lig rektascensionen for de stjerner, der kulminerer i øvre kulmination. P. gr. af Solens (og middelsolens) bevægelse ml. stjernerne er 24 timer efter s et noget kortere tidsrum end 24 timer efter middelsoltid, nemlig lig 23 tim. 56 min. 4,09 sek. Omtrent ved efterårs- og forårsjævndøgn, ca. 22. sept., er s lig middelsoltid, derefter gennemløber forskellen i løbet af et år alle værdier fra 0 til 24 timer.

stjernetydning, d. s. s. astrologi.

stjernetåge, et stjernesystem uden for mælkevejsystemet, der p. gr. af den store afstand ses som den sammenhængende lysmasse (se galakse og spiral-galakse).

stjært 1) fugehale, 2) bagvedvendende arm på en vejrmølle til at stille møllen i vinden med.

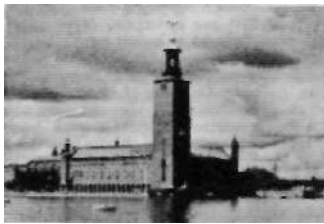
stoa (gr.) søjlegang. Særlig berømt var Poi'kile s (gr. den brogede s; smykket med malerier), som Zenon brugte til sin undervisning.

sto'b (mnty.), ældre da. mål for flyd. varer; sattes i 1584 m 4 potter; senere betegn. for et drikkekar.

Sto'baioi, *Johannes* (5. årh.), gr. forfatter, der i sit *Anthologion* (antologi) har kompileret stof fra gr. filos. forf., hvoraf mange nu er tabte, til belysning af de filos. ideers hist.

stock exchange ['stak iks'tlæinds], eng. betegn. for fondsbørs.

'Stockholm, Sveriges hovedstad og største by, regeringens, rigsdagens, højesterets sæde m. m., liggende ved Mälarens udløb i Saltsjön, dels på øer, dels på fastlandet; udgør et eget län: 143 km²; 726 000 (med forstæder 911 000) indb. (1949). *Bydele*: ml. Mälaren og Saltsjön ligger *Staden* [stam] el. *Staden melian broarna*; den består af 1) Helge'andsholmen med Riksdagshuset (1898-1904), og Riksbanken (1906); 2) Stadsholmen [stas-J med kongeslottet (ital.-præget barok, 1692-1760), Storkyrkan (13. årh., ombygget 1736-43), Børsen (rokoko, 1767-76), Riddarhuset (1641-74) og trafikknudepunktet Slussen; 3) Riddarholmen med Riddarholmskyrkan (gi. franciscanerkerke, grl. 1270) med mange sv. kongers og berømte sv. mænds grave,

Stockholm. Stadshuset.

Luftfotografi af Stockholms centrale del med slottet og (bagved) rigsdagen.

Gamla Riksdagshuset, Riksarkivet, generalstabens bygn., Wrangelska palatset, der bl. a. rummer Svea hovrätt. På fastlandet mod N ligger *Norr'malm* med forretningsk varter; Operan (1891-97), Jakobs kyrka (indviet 1643), Klara kyrka (1575-90), Konserthuset (1923-26) og de to 70 m h. Kungstornen. SØ-Norr'malm, •Blasieholmen, er en tidl. ø, her ligger bl. a. Nationalmuseet (renæssance, 1850-65) og Svenska teatern. Længere mod SØ ligger 'Skeppsholmen med Sjøkrigsskolen og Flottans varv og Ka'stelholmen med 'Kastellet. N f. Norrmalm ved Brunnsviken ligger 'Vetenskapsstaden ('Brunnsviken) med Naturhistoriska riksmuseets store bygninger, Vetenskapsakademien, Nobelintitutet, Bergianska trädgården (botan. have) m. m. 0 f. Norrmalm og langs Djurgårdsbrunnsviken ligger *Oster'malm* med Kungl. Biblioteket, Dramatiska teatern og Statens historiska museum. 0 og NØ f. Ostermalm, i *Norra Djurgården*, ligger kaserner, Tekniska hogskolan, stadion,

museer og store havneanlæg. S f. Djurgårdsbrunnsviken ligger *Sodra Djurgården* med Nordiska museet med friluftsmuseet 'Skansen," planetariet, Grona Lunds tivol, forlystelsesstedet Hasselbacken, Thielska Galleriet og lystslotte. V f. Norrmalm ligger 'Kungsholmen med S-s pragtfulde rådhus Stadshuset (1911-12), Serafimerladsarettet, Karolinska institutet, S-s domhus Rådhuset (1911-15) og store moderne beboelseskvarterer. På fastlandet mod S ligger *Soder'malm* (overvej. fabriks- og arbejderkvarterer). Mange broer forbinde bydelene. *Undervisningsanstalter* bl. a.: Karolinska medico-kirurgiska institutet, S-s hogskola (grl. 1878), Tekniska hogskolan (grl. 1877). Industri-er et bet. og omfatter metalvarer, maskiner, motorer, skibe, tekstilvarer, sprit, øl, mel, læder, grafik. *Trafik*: Efter mængden af udsolde og lastede varer står S-s havn kun tilbage for Goteborgs havn. Den hjemmehørende handelsflåde androg 1945 403 437 NRT. Fra S udgår tre hovedjernbaner: västra og norra stambanan og S-Västerås-Bergslagsbanan. Lufthavn: Bromma. Radiostation. -

Historie.- Opr. fiskerleje. Måske befæstet ca. 1200. Stadrettigheder ca. 1255; ældste bevarede privilegier fra 1436; talr. tv. handlende. 1520 blev byen overgivet Chr. 2.; »det stockholmske blodbad« foregik 8.-9. 11. s. å. Fra ca. 1600 rigets midtpunkt. Stærk vækst fra slutn. af 19. årh. med industriens og samfærdelsens udvikling.

Stockholms blodbad, massehenrettelser, beordret af Christian 2. 8.-9. 11. 1520. Chr. havde lovet amnesti ved Sthlm.s kapitulation, men havde formelt gyldigt påskud til at omgå løftet, da Gustav Trolle som ærkebisp rejste kætteranklage mod Sturepartiets ledere for deres overgreb mod ham. Hvorvidt Gustav Trolle el. Chr. 2. har været den egl. drivende kraft, er omstridt. Efter formløs domfældelse henrettedes ca. 100 mennesker, bl. a. bisperne Mathias af Strängnäs og Vin-

dens af Skara. Gustav Vasas nærmeste familie og mange borgerlige og adelige ledere af Sturepartiet. Videreførtes med henrettelser i provinsen, bl. a. af Hemming Gadh.

Stockholms enskilda bank ['e:njilda] (sv. *enskind* privat), grl. 1856, Sveriges næststørste bank (efter Sv. handelsbanken), fra 1937 a/s.

Stockholms hogskola ['ho:g-], univ. i Sthlm., grl. 1878 ved kommunale og private midler. Omfatter 3 fakulteter: mat.-naturvidensk., stats- og retsvidensk. og humanistisk, 175 lærere (deraf 45 prof.) og 2100 studenter (1946).

Stockholm-skolen, sv. nationaløkon. retning, der påvirket af Wicksell, lægger hovedvægten på analyser af selve forløbet i økon. processer gnm. et tidsrum (dynamisk synspunkt) - mods. den klassiske teori, der analyserer situationer på givne tidspunkter. S har især uddybet penge- og finans teorien (Lindahl, Myrdal, Ohlin m. fl.).

Stockholms lan, sv. lin. omfattende Ø-Uppland og 0-S6dermanland m. undt. af byen Sthlm.: 7734 km², 349 000 indb. (1948). Bet. og mangesidig industri, landbrug (22% agerland), skovbrug (54% skov), fiskeri og handel.

Stockholms-Posten (1778-1833), sv. avis. Under J. H. Kellgrens ledelse indtil 1792. Modtog bidrag fra bl. a. F. M. Franzén og fru Lenngren. Mistede omkr. årh.s kiftet sin bet.

Stockholms slot. Opr. en middelalderlig borg, domineret af et stort rundtårn, det senere Trekronor, opførtes ca. 1150 og udvidedes med tiden. I 16. årh. forsøgte Johan 3. at pynte den op med sydlandske loggier o. l., men den op. s. v. storkamretid kunne bygningen ikke forliges. Det nuv. overordentlig anseelig, af Nic. Tessin d. æ. tegnede S (ital.-præget barok) er grl. 1692 og fuldført i det ydre 1760.

Stockholms stift, sv. stift, oprettet 1942, omfatter Sthlm. og en del af S-Uppland; 879 000 indb. (1946).

Stockholms-Tidningen ['thdnjn] (sv. *tidning* avis), sv. dagblad (uafhængigt liberalt), grl. 1889, i sin nuv. form 1931; 1933 overtog S »Aftonbladet«. Oplag 1948: hverdage 176 500, søndage 213 200.

'Stockmarr, *Johanne* (1869-1944), da. pianistinde, Deb. 1889. Talr. koncerter i ind- og udland. 1907 kgl. hoffpianistinde.

Stockport ['stækp:rt], by i NV-Engl. SØ f. Manchester. Bomulds- og maskinindustri. 141 000 indb. (1948).

Stockton ['staktsn], industriby i California, USA, 100 km 0 f. San Francisco; 58 000 indb. (1940).

Stockton-Darlington-banen ['stæktan-d:lii]t3n-], eng. jernbane, anlagt af G. Stephenson. Første jernbane, som var bestemt for offentlig trafik; åbnet for drift 27. 9. 1825. Længde 12,3 km. S blev straks bygget for lokomotivdrift, men indtil 1842 blev den bestyrket dog drevet med heste.

Stockton-on-Tees ['stæksn on 'ti:z], by i NØ-Engl., ved floden Tees V f. Middlesbrough. 73 000 indb. (1948). Store dokker.

skibsbygning. Ml. S og Darlington åbnes 1825 verdens første jernbane.

stof, 1) materie, det håndgribelige, rumligt udstrakte, mods. ånd. 2) erkendelsesindholdet (sansfølelser el. meninger) mods. den måde, det ordnes på (erkendelseformerne el. de logiske former). 3) materiale, hvoraf noget formes el. bygges. 4) tøj.

stoffets konstans, loven om (el. *materialens konstans*) udsiger, at stof ikke kan forsvinde og ikke opstå af intet, således at den samlede stofmængde i verden er konstant. Loven er fremsat af Lavoisier på grundlag af nøjagtige vejninger af de stofmængder, der medgår og dannes ved kern. processer. Loven, der sammen med energisætningen udgør grundlaget for fysik og kemi, må efter at relativitetsteorien og atomkernefysikken har vist, at stof og energi er ækvivalente, formuleres således: summen af stof og energi er konstant.

•**Stoffregen** [-re:ysn], *Alexander* (f. 1884), da. pianist og klaverpædagog. Deb. 1906. Havde 1924-43 eget klaverkonservatorium.

stofproduktion, bot., forøgelse af tørstofvægten under en plantes udvikling. Særlig vigtig er grønne planters s, fordi den udelukkende sker ud fra uorg. stof: kuldioksyd, vand og salte. Grønne planters s er betingelse for alt liv på jorden.

stofskifte, 1) *fysiol.*, summen af de i organismen forløbende kern. omsætninger, s viser sig som optagelse af næringsstoffer og ilt og udskillelse af affaldsstoffer med dertil svarende produktion af energi, s kan måles, idet både den optagne ilt og den dannede energi udtrykt i kalorier giver udtryk for s-s størrelse. Hos et voksent menneske i hvile er s ca. 250 cm³ ilt pr. min. el. ca. 1700 kcal pr. 24 timer. Under arbejde kan s stige til det ca. 15-dobbelte. - 2) *plantefysiol.*, betegn. for alle kern. processer i cellerne: assimilation (opbygnings-s) og dissimilation (nedbrydnings-s).

stofskiftesygdomme, sygdomme, hvis symptomer er fremkaldt af produkter, dannet ved anormiteter i stofskiftet (f. eks. sukkersyge, urinsur gigt).

stoffransport, bot. Vand og opløste salte transporteres fra roden opad i ved kar som følge af bladens osmotiske sugning. Opløst sukker og aminosyrer fra bladene transporteres i sikar til frugter, forrådsorganer m. m. Luftarter fordeles i planten ved diffusion i cellemellemrum.

stofftryk, mønstertryk på tætbevædede stoffer af ufarvet hør el. bomuld (kattun). Tryknet foretages med blokkeme, hvor mønstret er udskåret på en træblok, og overføres v. håndkraft, fabriksmæss. s dog m. maskiner, nu alm. dybræksmaskiner. På farvede stoffer kan hvide mønstre frembringes ved trykning med farvefjernerne kemikalier.

S-tog, de på Kbh.s S-bane (s. d.) kørende tog, bestående af elektr. motorvogne og bogvogne, hvoraf en del er forsynet med førerstand, de såk. styrevogne. S-materiellet er spec. bygget til at kunne tage store belastninger m. h. t. antallet af rejsende.

Stoholm, da. stationsby (Viborg-Skive); 888 indb. (1945).

stoicismen [sto-'is-] el. *den 'sto'iske skole* (efter *stoa*), gr. filos. retning. Grl. ca. 300 f. Kr. af Zenon fra Kition. Hævede, at Gud er en fornuftig verdenssjæl, at man skal leve i overens, med naturen, at alle mennesker som Guds børn er brødre. Lagde i øvrigt vægt på uafhængighed af ydre forhold og bevarelse af »stoisk ro« under livets tilskikkelser. Havde bet. indfl. på kristendommen.

'**sto'iker**, tilhænger af 1) den stoiske skole (stoicismen), 2) stoisk livsførelse.

Stoja'dinovic [-vitj], *Milan* (f. 1888), jugoslav. politiker. Bankdirektør, knyttet til Pasic. finansmin. 1922-26, 1934-35. Førstemin. 1935-febr. 1939, fastholdt serb. overvægt i Jugosl., sluttede ven-skabstraktat m. Itål. 1937. Arresteret april 1940, udleveret til engl. marts 1941, interneret på Mauritius.

stok, lænke- og torturretskab, bestående

af en vandret bjælke med to huller, hvori delinkventens ben anbragtes.

stokand, d. s. s. gråand.

stokastisk (gr. *stochazesthai* formode, gætte), statistisk udtryk. Benyttes i forb. s-variabel, d. v. s. tilfældigt varierende størrelse og s processer, d. v. s. processer, hvis forløb i et vist omfang er bestemt af tilfældigheder. De s processer er navnlig studeret af den russ. mat. Kolmogorov og den sv. mat. Cramer.

stokbebyggelse, fritliggende huslænger

Stokbebyggelse i København fra 1930'erne.

med god lysafstand og rigtig solorientering for alle lejligheder.

Stoke Newington [stouk 'njurntan], bydel i nordl. London. 45 000 indb. (1948).

Stoke-on-Trent [stouk ən 'træntj], by i Midt-Engl. ved Trent s f. Manchester. 274 000 indb. (1948). Hovedby i The Potteries, stor porcelæns- og keramikindustri. Kulminer i omegnen.

Stoker ['sto:k>r] (eng. *stoke* fyre), mekanisk fyringsapparat, der anv. ved større kedelanlæg. I kedelristens midte findes en fordybning (stokertruget), som brændslet presses ind i enten v. hj. af en roterende snegl el. ved et frem- og tilbagegående stempel. Det friske brændsel presses altså ind under det allerede glødende, således at forbrændingsgassen passerer op igennem dette og forbrænder.

Stokes lov [stouks], fundet af den eng. fysiker George Gabriel Stokes (1819-1903), siger, at gnidningsmodstanden for en kugle med radius r, der bevæger sig med hastigheden v i vædske el. luft med gnidningskoefficienten - σ , er $6 \pi r v \eta$. S forklarer regnrådbræbers faldhastighed og skyvers svæven samt i vædsker opslæmmede korns afsætningshastighed (sedimentationsanalyse).

Stokes mor'te'r [stouks], forladevåben konstrueret 1915 af d. eng. ing. Fred W. Scott Stokes, nu indført som fodfolks-hjælpvåben i alle hære.

stokfisk (fisken tørredes på tynde stokke), lufttørret, usaltet fisk (torsk).

stokhammer (p. gr. af det stoklignende hoved og håndtag) el. *krushammer*, anv. til behugning af granit.

stokhus, gi. betegn. for mil. arresthus; jfr. stok.

stokjern el. *stokmejsel*, mejselformet smedeværktøj m. firkantet tap til at anbringe i en ambolts stokhul; anv. til overhugning af materiale, der lægges over s og med hamren slås mod dette.

stokkedrev (*drev* lille tandhjul, *afdrive*), tandhjul, hvis tænder er runde stokke, anbragt ml. to skiver; bruges f. eks. i ure.

Stokkemærke, landsby på Lolland, NV f. Maribo; 528 indb. (1945).

stokker (nok, her: gærdepind), i cricket da. betegn. f. keeper.

Stokkerup, gi. da. landsby, hvis huse lå nær Eremitagen i Jægersborg Dyrehave. 1670 nedlagt for at skaffe Christian 5. jagtterræn. Tomterne kan stadig skimtes.

stokløbning, blomstring første år hos toårige planter, f. eks. hos roer, skyldes påvirkning af lav temp. ved for tidlig såning el. senere nattekulde. Er en slags naturlig vernalisering. Nedsætter **udbyttet**.

Stokowski f-'kåfski], *Leopold* (f. 1882), arner, kapelmester, f. i London af po. forældre. 1909-12 leder af Cincinnati Symphony Orchestra, 1912-1 af Philadelphia Symphony Orchestra. Kendt for talr. gramofonindspilninger og sin medvirken i filmen »100 Mand og Een Pige« (1937); dirigerede og arrangerede musikken til Walt Disney's »Fantasia« (1940).

L. Stokowski. Rob. Storm Petersen,

1945 leder af Hollywood Bowl Orchestra. (Portrait).

stokrose (*Althæa*), slægt af katostfam., 15 arter i Eur. og Asien. Vildtvoksende på vore sydligste strandbredder, men sjælden er læge s (A. officinalis), hvis rod anv. i med. Fl. former af A. rosea dyrkes i haver.

stokværk (mnty. <ocA:bjælke), tidl. betegn. f. etage.

stol (beslægtet med *stå*, opr: noget opstillet, et stillads (vævestol, tagstol)), 1) tidl. betegn. for faste og løse bænke, f. eks. kirkestole. Det flyttelige enkeltstole, kendt fra oldtiden, blev først amt. i Danm. fra Frederik 2.s tid. Den anseligste type var i barokken armstolen, som i Nordsjælland kaldtes vingestol, 2) *mus.*, som strygeinstrumenter den udskaarne plade, der er anbragt lodret på dækket mellem lydholderne, og over hvilken strengene er udspændt.

•**stola** (lat., af gr. *stole* udrustning, udstyr), 1) i oldtidens Rom en lang kvinddragt, 2) hos den rom.-kat. gejstlighed et hvidt skulderbånd m. broderede kors.

Stolberg [Tolbærk], ty. industriby 0 f. Aachen; 30 000 indb. (1939).

Stolberg [Tjstlærk], *Auguste Luise*, f. grevinde S-Stolberg (1753-1835), søster til Chr. og Fr. L. S. 1789 g. m. A. P. Bernstorff; kendt for sin brevveksling med Goethe.

Stolberg: (ty. [Tolbærk], da. ['stolbær(v)l] *Christian Ernst* (1691-1771), greve af S-Wernigerode. Ivrig pietist, havde gnm. hyppe brevveksling stor indflydelse på sin fætter Chr. 6. af Danm.

Stolberg [Tolbærk], *Christian og Friedrich Leopold*, greve af S-Stolberg (1748-1821 og 1750-1819), ty. forfattere. Brødre. De voksede op i Nordsjælland; var senere med i Gottinger Hain, Kun F. L. S.s digtning, patriot, lyrik og naturpoesi, har bet. Chr. S var 1777-1800 da. amtmand i Tremsbuttel i Stormarn. 1777 g. m. Louise S. f. Rentlow.

•**Stolberg** *Christian Günther* (1714-65), greve af S-Wernigerode. Da. officer, knyttet til Chr. 6., amtmand i Segeberg 1744-56. Ophævede livenskabets på sit holstenske gods; 1756-65 overhofmester hos enkedronning Sofie Magdalene, indførte arvefæste og afskaffede hoveriet på Hirschholm.

'**Stolberg**' *Frederikke Louise* (1746-1824), da.-holstensk adelsdame, søster til land-reformatoren Chr. D. Rentlow. Ægtede 1777 grev Christian Stolberg, amtmand i Tremsbuttel (Stormarn), hvor S skabte et kulturcentrum; livlig interesse for litteratur, polit. frisindet, havde en tid sympati for Den Fr. Revolution.

Stolbova [stal'bova], nu forsvundet russ. landsby S f. Ladoga, kendt for den 1617 afsluttede fred ml. Sv. og Rusl. Rusl. afstod Ingermanland og Keksholm län, hvorved det lukkede ude fra Østersøen.

stolestadepenge, afgift til kirken fra dem, der ikke betalte tiende.

stolestader i kirkerne fandtes tidl. for hvert beboelsessted i sognet, i købstæderne kunne s købes.

stolgang (*stol*, her: natstol), forældet betegn. for afføring.

stolle (ty. *Stollen*, egl: støtte, stolpe, f. eks. i grubegang), gang, der udefra, f. eks. fra foden af en bjergvæg, fører omtr. vandret ind i en grube.

Stolp [ftolp], ty. navn for Slupsk i Polen. **Stolpe**, *Hjalmar* (1841-1905), sv. etnograf og arkeolog, stifter af det etnografiske museum i Sthlm.

Stolpe, Peter Matthias (1832-1918), da. litt. historiker og embedsmand, især kendt for *Dagspressen i Danmark* (1878-82).

• **Stolpe**, Sven (f. 1905), sv. forfatter og kritiker. Har med intelligens og varme forsvaret skiftende æstetiske og rel. standpunkter (livsdyrkelse, oxfordkristendom o. a.) i romaner, f. eks. *I dødens vånrum* (1930, da. 1931) og essaysaml. *Två generationer* (1929), *Den kristna falangen* (1934).

stolpeskab el. *våskab*, et af stuens ældste møbler, stod på bænken i højsædekrogen nærmest vinduet. Fandtes på landet helt op til nutiden.

stolsvamp (ty. *Stollen* brodde på hestsko), d. s. s. albuvsvamp.

stolt Henrik, *bot.*, folkeligt navn for alm. brandbæger.

Stolypin [-'li-], Peter A. (1862-1911), russ. statsmand; 1906 indenrigs- og premie-min., hårdhændet reaktionær, opløste dumaen. Afløste mir-systemet m. selveje til gavn for storbønderne. Mod de nat. minoriteter for at vinde højreoppositionen (hoffet), dræbt v. attentat.

stomachika [-ki-] (gr. *stomachos* mave), appetitstimulerende midler, øger sekretionen af fordøjelsessvædske, består i rgl. af aromatiske stoffer, f. eks. malurt.

'**stomachus** [-kus] (gr. *stomachos?* mave), mavesæk.

stomatitis (*stomat(o)-* + *-itis*), mundkatarr.

stomat(o)- (gr. *stoma* mund), mund-, stomatolo'gi' (*stomato-* + *-logi*), læren om mundhulen og dens sygdomme.

Stomberg ['stom:bærj], *Ewald* (f. 1876), sv. journalist, red. bl. a. af »Sydsv. Dagbladet« 1923-28, af »Sthlm.s Dagblad« 1928-31, »Sthlm.s-Tidn.« 1931-37 og »Sv. Dagbladet« 1937-42.

sto'mi' (gr. *stoma* mund), *med.*, operation, hvorved der dannes en kunstig udførsels-gang.

stomia'tider, gruppe af havfisk af sildeordenen. Sorte el. sølvglinsende m. lysorganer, store øjne. Oceaniske. En enkelt art nu og da i da. farvande.

stone [stoun] (eng., egl. sten), eng. vægt, alm. = 6,35 kg.

Stone [sto:n], *Irving* (f. 1903), arner, forfatter; kendt for sine biogr. af van Gogh, *Lust for Life* (1934, da. 1935), og Jack London, *Sailor on Horseback* (1938, da. 1939).

Stonehenge ['stoun'hænds], oldtidsminde ved Salisbury i Wiltshire, Engl. Består af en kreds på ca. 30 indtil 7 m h. firsidet tilhuggede, oprejste sten, der har været

forbundne ved svære overliggere af lign. form. Den er ca. 30 m i tværmål, omsluttet af en lav jordvold, og omslutter 3 mindre lignende stenkrede og en centralt liggende altersten. S og beslægtede anlæg andetsteds i Engl. og Frankr. menes at være knyttet til megalitkulturens soldrykkelse.

Stonehouse ['stounhaus], del af den eng. by Plymouth.

stop [sto:p], ældre sv. rummål = 1,31 l.

stopbane, hane, anbragt i en rørlørdning for at spærre bevægelsen gnm. denne.

stoplygte el. *bremselygte*, en bagpå motor-køretøjet anbragt elektr. lygte, som udsender rødt lys, når bremsepedalen trykkes ned.

stoppebøsse, *tekn.*, d. s. s. pakkåse.

stoppende midler, *med.*, lægemidler, der standser diarree, dels ved at virke på tarms muskelbevægelse, dels ved at virke sekre tionshæmmende; f. eks. opium og risstivelse.

stopur, ur, der, bl. a. ved idrætskonkurrenser, anv. til tidsmåling m. stor nøjagtighed, og som er indrettet til v. fingertryk på en knap at kunne startes, stoppes og nulstilles, s. til tidsstudier kan være

indrettet til at vise fortløbende tidsforbrug, idet viserne, hvis s ikke nulstilles v. tryk på en særlig knap, v. nyt starttryk starter fra den stilling, hvori det blev stoppet, s kan også have et dobbelt sæt visere, hvoraf det ene løber videre, når det andet stoppes.

'**Stora För'var** (sv.: det store opbevaringssted), grotte på Stora Karlsö ved Gotland, der gemmer et indtil 3,5 m tykt kulturlag fra stenalderen.

Stora Kopparbergs Bergslags A/B, en af Sv.s største industrikoncerner; driver jern- og savværker og kern. fabrikker; ejer ca. 300 000 ha skov; dets vandkraftværker producerede 1947 ca. 800 mill. kWh. Største virksomheder: Falu Kopparverk, Domnarfvets Jernverk, Kvarnsvedens pappersbruk, Aktiekap. (1948); 90 mill. kr. Antal arbejdere (1948): ca. 10 000. - S er Sv.s ældste industrivirksomhed; det opstod ca. 1280 omkr. Falu kobberværk (Sv.s vigtigste), malmen består af svovlkis og kobberkis og ligger i kvartsen. Maximal brydning knapt 2000 t kobber årligt. S var til 1862 under statens admin. og blev 1888 aktieselskab.

Stora Sjöfallet [-'Jø-], sv. vandfald i Lule älv's øvre løb, sammenlagt faldhøjde 39,6 m. 1900 km² af egnen omkr. S udgør siden 1909 S-nationalpark.

Storavan ['sto:ro:væn], sv. sø (172 km²), S-Lappland, gennemstrømmes af Skellefte älv.

'**storax** el. *styrax* (gr. plantenavn), balsam fra barken af især Liquidambar orientalis (et lille platan-lign. træ fra de østl. Middelhavslande) og styrax officinalis, grå tyktflydende masse med behagelig krydret duft. Indeholder foruden harpiks bl. a. kanelsyre. Anv. i parfumeri og medicin.

Storbritannien, navn på Engl. og Skotl. efter unionen 1707.

Storbritannien og Irland, Det Forenede Kongerige, eng. *United Kingdom*, dannedes år 1801 ved union og bestod til 1922, da det deltes i 1) Det Forenede Kongerige Storbritannien og N-Irland (se England *) og 2) Eire.

Storch [-k], *Vilhelm* (1837-1918), da. kemiker, forstador for Landbohøjskolens forsøgslaborator (kern. afd.) 1883-1918. Talsr. vidensk. arb. indenfor mejerikemi og -bakteriologi.

storcirkel, *mat.* Ethvert plan gnm. en kugles centrum skærer denne i en s. storcirkelsejls, sejls langs tænkt storcirkel på jordoverfladen, korteste vej ml. to steder.

Storck, Herman Saagø (1839-1922), da. arkitekt og prof., elev af Herholdt. Har opført *Abel Carlines stift.* (1886), *Helligkorskirken* på Nørrebro (1887-90) og *Hirschsprungs Museum* (1908-11), men helligede sig især studiet af Danms. middelald. bygn. og var gnm. 50 år medudg. af »Ældre Nord. Arkit.« S har dygtigt, men i visse tilf. meget hårdhændet restaureret gi. kirker, bl. a. *Helligåndskirken* i Kbh. (1878-80), kirkerne i *Ledøje* (1887-92 og *Bjærned* (1890-92), *St. Olaf* og *St. Maria-kloster* (1900-07) i Helsingør og fuldført restaurering af *Viborg domkirke*.

Stord(øy) ['sto:r(øi)], no. ø i Bømlafjorden; 241 km²; 6250 indb. (1946).

Store Australiske Bugt, eng. *Great Australian Bight*, åben bugt på Austr.s S-kyst.

Store Barriere Rev, eng. *Great Barrier Reef*, 1600 km l. voldrev langs Austr.s Ø-kyst fra Papua Bugten til 25° s. br.

Store bededag, off. *Den Store Bods- og Bededag*, if. Tororden, af 1686 4. fredag efter påske, s påtænkes flyttet til efteråret.

Store Bjørn (lat. *Ursa major*), *astron.*, se Bjørnen.

Store Bjørne Sø, eng. *Great Bear Lake*, Canadas største sø; 29 750 km², 119 m o. h.

store bogstaver anv. allerede før bogtrykkerkunstens opfindelse, især som initialer og til navne. Endnu omkr. 1500 er brugen ikke fremtrædende. Med ty. bogtrykkere fandt de indpas i Danm., hvor de anv. i omtr. samme udstrækning som på tysk. Denne praksis blev alm. i løbet af 17. og 18. årh.; småskrivn. i

substantiver holdt sig dog længe i privatbrev o. lign., anvendtes endnu i bibelovers. 1819 og anbefaledes omtrent samtidig af Rasmus Rask. I sidste halvdel af 19. årh. opstod i skandinavistiske kredse en reaktion mod s, som er en vigtig forudsætning for den da. retskrivningsreform af 1948.

Store-Bælt, farvandet ml. Fyn og Sjælland, ca. 115 km l., ca. 12 km br. på det smalleste sted (Langeland-Lolland); den sydl. del kaldes Langelands Bælt. Indskæringer: modø Kalundborg Fjord, Jæmmerland Bugt, Musholm Bugt, Korsør Nor, Skælskør Fjord og Nakskov Fjord, mod V Kerteminde Bugt og Nyborg Fjord. Øer: Sprogø, Romsø, Musholm, Egholm, Agersø og Omø. Gnm. S fl. 20-30 m dybe render. I den nordl. del grundene Lysegrunde (6 m), Elefantgrund (3 m), i den mellemste del Vengeance Grund (6 m), Vresen Puller (3 m). S benyttes fortrinnsvis af skibe på mere end 7 m dybgående, da disse ikke kan passere Øresund, og Lille-Bælt ligger for afsides. Vigtigst af S-s færgeruter er Korsør-Nyborg.

Store Dyrehave, skovparti SØ f. Hillerød.

• **Storeggen**, ryg i Nordhavet V f. Ålesund, 70 km fra kysten; ca. 100 km l., 100-200 m under havoverfladen; vigtig fiskebanke.

Store Grundet [-'gronat], hovedgård N f. Vejle, oprettet 1578. Hovedbyg. fra 1840-47; fredet i kl. B.

Store-Heddinge, da. kobstad på Stevns; 2165 (1945 med forsteder) indb. (1945) 2643 indb. (1948). Middel- Wi T. alderlig korskirke med otte-kantet skib og tårn af kridt-i f. stenkvadere. Station på Hårlev-Rødvig Banen. Kendes fra 13. årh. Ældste kendte privilegier 1441.

Store Koldewey [-'koldsvai] (efter Karl Koldewey), ca. 90 km l. smal ø udfor Dove Bugt, Ø-Grøn.

Store-Magleby' [-'mayb-], sogneby på Amager; 1214 indb. (1935). Museum. I S bosatte Chr. 2. indkaldte holl. bønder. **Store-Middelgrund**, danske ml. Anholt Østrev og Kullen (7 m vand).

Store Nordiske Krig 1700-21, udbrød efter koalition ml. Rusl. (Peter d. St.), Sachsen-Polen (August 2.) og Danm.-No. (Fred. 4.), rettet mod Sv. (Karl. 12.). Polen angreb Riga; Danm. vendte sig mod Sv.s forbundsfælle Gottorp, men blev af Engl.-Holl. tvunget til fred i Traventhal aug. 1700. Karl 12. slog nov. s. å. russerne ved Narva, gik 1701 over Diina, slog polakkerne ved Kliszow 1702, indsatte Stanislav Leszczynski som po. konge, tvang 1706 August til fred ved indrykning i Sachsen (Altranstädt). Rettede derpå hovedangreb mod Rusl., men led svære tab, slægt ved Poltava 1709, undkom til Tyrkiet. Danm. og Polen greb hid; Magnus Stenboek fordrev danskerne fra Skåne (Hålsingborg 1710), slog dem 1712 ved Gadebusch, men måtte derpå søge nordefter og kapitulere i den gottorpske fæstning Tønning 1713. 1710 havde Rusl. taget Baltikum, 1714 faldt Finland, 1715 erobrede Danm. og Preussen de sv. besiddelser i Tyskl., mens samtidig Engl. indtrådte i krigen. Karl 12. kom til Sv. 1715, angreb No. 1716 og 1718, søgte med held at spille fjenderne ud mod hinanden, faldt nov. 1718 foran Fredriksten. Sv. søgte da fred m. Engl. <1719; afstod Bremen-Verden), m. Preussen (1720; afstod sydl. Forpommern m. Stettin) og Danm. (Frederiksborg 1720; opgav Øresunds-toldfrihed samt Gottorps sag); reddede 1721 (Nystad) ved freden m. Rusl. det meste af Fini., men opgav Viborg og Ladoga-grænsen, Ingermanland, Estland og Livland. Sv.-po. fred først 1732. Krigen kostede Sv. stormagtsstillingen ved Østersøen, hvor i stedet Rusl. og Preussen rykkede frem. Danm. opnåede 1721 at indlemme gottorpske del af Sønderjylland.

Store Nordiske Telegrafelskab, Det, stiftet 1869 af C. F. Tietgen ved sammenlutning af 3 telegrafelskaber, det da-

no.-eng., det da.-russ. og det no.-brit. S har senere udført en række kabelanlæg i Eur., og har egne stationer i fl. lande. I Danmark betjenes kablerne af Post- og Telegrafvæsenet. I 1869 opnåedes koncession på kabelanlæg ml. Rusl. og Kina-Japan. I tilslutning til de transsibiriske telegraflinier udlagdes kabler til Japan og derfra til Shang-hai og Hong Kong. Aktiekap: 36 mill. kr.

Store Ocean, d. s. s. Stillehavet.
Store og Gode Handlinger o/ Darfp, *Norske og Holstenere*, titlen på Ove Malling's 1777 udg. forsøg i moralsk-antekdotesk Danm.shistorie.

store ok'ta'v, mus., omfatter tonerne C-H.

stores ['stolas] el. ['stá:-^{IV} s rrs] (fr., af lat. *storea* [^] mätte), tynde gardiner, der dækker hele vinduet *Store oktav*, el. en del deraf.

stores [stá:z] (eng. *store* lager), søv., rum i et skib til opbevaring af forråd el. tovværk m. m. (bådsmandstores).

Store Saltso, da. navn på *Great Salt Lake*.
Store Sandørken, eng. *Great Sandy Desert*, ørken i NV-Austr.

Store Slave Sø, eng. *Great Slave Lake*; 28 929 km² stor sø i Mackenzie-distriktet i Canadas Northwest Territories. Tilløbet er Slave River, afløbet Mackenzie. Vandspejl 151 m o. h.

Store 'Svelmø', da. ø. SØ f. Fåborg; 0,27 km²; 7 indb. (1945).

Store Victoria Ørken, eng. *Great Victoria Desert*, ørken i V-Austr.

Store-Vildmose, opr. 66 km² stor delvis opdyrket højmose ml. Brønderslev og Åbybro (Vendsyssel). 4-6 m tykt tørvelage. Opdrætning af tuberkulosefrie kreaturer på en centralgård og 20 staldgårde. Fabrik, der fremstiller tørvessmuld og tørvestroelse.

'Storevorde, da. stationsby (Ålborg-Had-sund); 549 indb. (1945).

'Storfjorden [-fjo:ran], no. fjord, Møre, 0 f. Alesund. Sidfjorde: Hjørund-, Sunnlyvs- (med Geiranger-) og Nord-dalsfjorden.

storfyrste, for 1574 titel for den mægtigste russ. fyrste (siden tsar), fortsat titel f. dynastiets medl., efter 1886 kun tsars konger nærmeste - 1581-1809 førte de sv. konger, 1809-1917 de russ. tsarer, titlen s af Finland.

storgopler (*Scypho'zoa*), gruppe af polypdyr med fastsiddende polypstadium af ganske små, enlige individer, der v. tværdeling frembringer en fritsvømmende medusegeneration af ret bet. størrelse, de såk. vandmænd. Disse sidste forplanter sig kønnet, af æggene fremkommer små fimreklædte larver, s er udstyret m. nældeceller og lever af mindre dyr, f. eks. fiskeunger og kan herved gøre nogen skade, ligeledes ved at fylde fiskegarn. s er havdyr, et par arter (brændegoplen, øregoplen) meget alm. i da. farvande.

Storgrekenland, lat. *Graecia major*, kaldtes S-Ital. i oldtiden p. gr. af de mange gr. kolonier.

storhedsvanvid el. *megalomani*, symptom ved dementia paValytica.

storchertug, fyrsteligt titel, finere end hertug, lavere end konge. Bevaret i Luxembourg.

storchjernen, et af hjernens tre hovedafsnit.

stori's, store, sammenhængende ismasser i havet; dannes i Ishavet, føres med Østgrønlandske Strøm langt mod S.

Stéri-Sandur ['sdo:re sandøf], fjeldvej i Island, N f. Langjökull.

storkansler, da. titel for fælles chef for Da. og Ty. Kancelli, anv. ml. 1676 og 1730.

storker (*Cico'niidae*), fam. af langbenede, langnæbbede fugle af storkfuglenes orden. De fleste s er stumme; svævende flugt m. udstrakt hals. Lever af fisk, frøer, orme, insekter. Hertil den alm. s (*Ciconia ciconia*), hvid og sort m. rødt næb. 0- og S-Eur. Ret alm. i visse egne i Danmark, yngler oftest på hugstuge. Trækfugl, om vinteren i S-Afr. Endv. den sorte s (*C. nigra*), sky løvskovfugl; meget sjælden i Danmark. I trop. findes adsk. s som

Almindelig stork.

marabu-s, sadel-s, gabenæb Og jabiru.

Storkkeen, en af de tre gi. ege i Jægerspris Nordskov, noget højere, men lidt tyndere end Kongeegen; -tammen er stærkt beskadiget af råd, og efter de strenge vintre 1940-42 er S meget svækket.

storkfugle (*Gres'-sore*s), orden af langhalsede, langnæbbede og højbenede fugle, knyttet til sumpede egne. Ofte kolonirugende. Hertil storke, hejrer, hvis, txas-konæb, hammerfugl.

storkenæb (*Ge'ranium*) (navnet hentyder til frugtens lighed med et langt næb), slægt af s-fam. Urter m. hånddelte blade, 5-tallige regelmæss. blomster, hvis frugtknude har en lang, kraftig griffel. Ved modenheden slynges frøene ud af kapslen. 12 da. arter, et par dyrkes i haver.

storkenæb, mat., d. s. s. pantograf.
storkjove (*Sterco'rarius 'skud*), havmågestor, mørkebrun kjove. Lys plet på vingen.

Oceanfugl. Yngler bl. a. på Færøerne, Shetland Øerne og Island. Lever til dels af ådler, fugleæg og fugleunger.

storkors, højeste klasse i de fleste ordner. **stor kreaturer**. Den samlede *kreaturstyrke* angives statistisk i s, hvortil opdræt og mindre husdyr da omregnes. Udgangspunktet er en malkekøs årl. foderbehov, idet det antal andre husdyr, som kan opføres med denne fodermængde, regnes = 1 s (1 kreaturenhed), eksempelvis 1,75 kvier, 2,65 kalve, 1 stor hest, 1,33 småheste, 3,33 føl, 2 søer el. orner, 25 pattegrise og 50 høns.

storkrebs (*Mala'costrac'd*), gruppe af krebsdyr, der består af 20 led. Hertil lyskrebs, dekapoder, mysider, cumaceer, amphipoder, isopoder og søknælere.

storkreds, folketings-valgkreds i Kbh.-Fr.berg (ialt 3); de tilsv. kredse i det øvr. Danmark kaldes amtskredse.

Storkøbenhavn's Mejerier, en l. 12. 1941 ikrafttrådt admin. sammenslutn. af kbh. mejerier med den hensigt at rationalisere og billigøre Kbh.s mejeriforsyning, bl. a. ved at hvert mejeri skulle tildeles et bestemt kundedistrikt i nærheden af mejeriet.

storlast, søv., det midterste lastrum i et skib.

'Storlien, sv. station (Trondheim-Oster-sundbanen) og turiststed (skisport) i Jämtland, ved grænsen til No.

Storlogen af Danmark [-loijan], da. logeforsund inden for verdensfrimureriet, stiftet 1931.

storm, vind, hvis hastighed overstiger ca. 20 m i sek. (Beaufort-skala vindstyrke 9).

Storm, *Edvard* (1749-94), da.-no. forfatter. Skrev i flertallet af tidens mindre gener: ode, fabel, vise, idyl. Af væsentlig litt. bet. er kun hjemstavnsdigtene på dialekt fra Gudbrandsdalen. skrevet omkr. 1770.

Storm, *Gustav* (1845-1903), no. historiker, specialist i vikingetiden.

Storm, *Johan* (1836-1920), no. sprogforsker. Har især beskæftiget sig med fonetiske spørgsmål. *Om Tonelaget i de skandinaviske Sprog* (1875). Kæmpede i striden om det no. landsmal for riksmålets ret.

Storm [Jorm], *Theodor* (1817-88), ty. forfatter, f. i Husum i Sydslesvig. S er som fortæller i beg. præget af romantikken. *Imnensee* (1851), sentimental erindringsnovelle), senere mere realist. *Der Schimmelreiter* (1888, fra Slesvigs V-kyst). Betydelig som lyriker.

stormmagasin, stor detailforretn. m. mange afd., som sælger mange forskelligeartede varer; i de fleste da. s er tekstil grundstammen. Fordelene ved s er mere effektivt udnyttelse af lokaler, udstillingsvinduer, arbejdskraft m. m., større reklamevirkning, mulighed for vidtgående kundeservice (udbringning af varer, kreditgivning osv.). Ulemperne er de store administrationsomkostninger, manglende personlig kontakt med kunderne, fare for bureaukrati osv. I Danmark findes godt en halv snes s.

stormagter, stater, som ved folketal og magtmidler øver afgørende verdenspolit. indflydelse. Efter 2. Verdenskrig betragtes flg. som s: Frankr., Kina, Storbrit., USA og Sovj. Disse er faste medl. af FN's sikkerhedsråd og har som sådanne vetoet.

Stormarn ['Jormarn], ty. geestlandskab i Holsten, N f. Hamburg. Opkaldt efter den sachsiske stamme stormerne; fra tidl. middelalder forenet m. Holsten.

stormartilleri, motoriseret feltartilleri.

der er så godt beskyttet (pansret), at det kan optræde i de forreste linier.

stormast, den højeste mast i flermastede sejlskibe, den ærgreste mast i normale fragt- og passagerskibe.

Stormbroen, Kbh., forbinder Stormgade m. Slotsholmen. Nuv. bro fra 1900 (udvidet 1936-37). Ligesom Stormgade opkaldt efter svenskernes storm på Kbh. 11.2.1659, da svenskerne over isen trængte frem til det daværende bolværk ved nuv. Vandkunst nær S dg afvistes under heftige kampe.

stormbuk, mil., d. s. s. murbrækker.

stormester, lederen af en gejstlig ridderorden; anv. også i frimureriet.

stormflod, usædvanlig høj vandstand ved kyster under storm.

stormfri, mil., kaldes værker, hvis grave har høje og stejle sider og en bund, der kan langskydes fra udefra usete, skudfaste rum.

stormfugle (*Tabi'nares*), orden af mågelign. fugle. Næsehulen rørformet forlænget, næbbets hornskede opdelt i adskilte stykker; næbspidens kroglinje, svømmehud. Oceaniske, lever af plankton; yngler ofte kolonivise, de fleste på oceaniske øer, ofte i jordhuller. Hertil lsstormfugl, albatrosser, skræper, kapdue, stormsvale og alkestormfugl.

stormhat, 1) bot., også kaldet *venusvog* (*Aco'nium*), slægt af ranunkelfam. Urter

med knoldformet jordstængel, uregln. blomst med stort, hjelmformet bageblad og 2 langstilkede kronblade («duerne»), som er omdannet til honningemmer; blå s (A. napellus) er havestaude, giftig. 2) mil., bredskygget, rundpullet hjeml af jern el. stål til værn mod skud, sten o. l., der kastes fra oven mod den stormende. Især anv. i 16-17. årh.

stormlejder, søv., let transportabel rebstige til udenbords brug.
stormmåge (*Larus 'canus*), lille havmåge-

lign. måge. Lys blågrå overside. Meget alm. i Danm. Trækfugl el. strejffugl.

'Stormogul'en, ind. diamant fundet ca. 1650; opr. 793 karat, sletbet som rosensten på 279 1/2 karat. Ejedes af stormoguler, forsvandt omkr. 1739.

'stormogul'erne (forvansket af *mongol*), ind. muhamedansk fyrstedynasti, grl. ca. 1500 af Baber, en efterkommer af Timur. Rådede i 16-17. årh. over det meste af Indien (kulmination under Akbar); hovedstad Delhi. Svækkedes efter 1700 v. eur. magters voksende indflydelse; off. afsat efter sepoy-oprøret 1857-58.

Storm Petersen, *Robert* (1882-1949), da. tegner, maler, forfatter og skuespiller. 1905-10 medarb. v. »Ekstrabladet«, 1903-09 skuespiller ved Casino og Dagmar-teatret, 1914-18 i kabaret »Edderkoppen«, siden 1916 tegner ved de Berlingske aviser (*Tre Små Mænd, Peter og Ping, Dagens Flue, Dagbogblade*), fremstillede 1920-21 tegnefilm, fra 1930 med, af »Den Frie Udstilling«, 1930-33 ved Det Kgl. Teater som skuespiller. Han var

- Du, Tiberius - den er gal - der mangler elleve millioner tomme flasker.
- Hva' ka' det gøre - når de er tomme.

som tegner autodidakt, fuld af barokke og originale indfald præget af ofte dyb hverdagsfilosofi, hvilket også kom frem i hans forfatterkab, f. eks. i *Tretten Øre, Alt Iberegnet* (1913). Var som skuespiller og manuskriptforf. pioner i filmens barn-dom. (Portræt sp. 4329).

stormporte, høje porte, anbragt på havsiden af havne- el. digesluser for at beskytte havnen el. jorden mod højvandet under stormflod.

stormpæle, mil., skråstillede pæle på fæstningers gravskrånninger for at hindre fjendens overgang over graven.
stormsvåler (*Hydrobatalidae*), svalelign. kort

vingede stormfugle. Næserørerne sammen-smeltede til eet. Et par arter v. Færøerne og Island, den brune almindelige s (*Hydrobates pelagicus*) og den kløft-hålede s (*Oceanodroma leucorhoa*).

stormufti, titel, der ofte tillægges muftien af Jerusalem; indtil 1924 titel for den øverste mufti (Sheik-ul-Islam) i Istanbul.

stormvarsler, advarsel om, at vindens styrke i den nærmeste fremtid kan ventes at stige så stærkt, at stormstyrken kan nås, i hvert fald på nogle steder, s udsendes pr. radio af de meteor. institutter.

Stormähriske Rige, et kortvarigt storrige med centrum i Mähren, dannet af kong S vatopluk (d. 894), 905 bukkede det under for magyarerne.

Stornoway ['stã:nsvæi], hovedby på Lewisl.ydre Hebrider; 4000indb. (1931). Fiskerby, hvis befolkning fordobles i sildesæsonen.

storofficer, i mange ordner betegn. for næsthøjeste klasse.

Storpolen, po. *Wielko polska*, gi. betegn. for landet omkr. Warta, hvorfra Polens samling i tidl. middelalder udgik.

storrur, ty. *Grossraum*, i Aksemagternes sprogbrug det område, en af Aksemagterne, uanset nationalforhold, af mil. og økon. grunde anså sig for selvskrevet til at beherske. Således det østasiatiske s for Japans vedk.

størsejl, nederste ræsejl på stormasten, i skonnertriggede skibe det største gaffelsejl.

'Storsjøen [-Jø:n], to no. søer i Hedmark; 1) SV f. Femund; 51 km²; gennemstrømet af Renar. 2) SØ f. Mjøsa; 46 km².

'Storsjon [-Jon], sv. sø (456 km²), Jämtland. Aflob: Indalsålvén.

storsommerfugle, nu forældt fællesbetegn. for forsk., gennemgående store sommerfuglefam., som dagsommerfugle, aftensværmere, spindere, ugler og målere.

storspove (*Nu'menius ar'quata*), stor regspove. N- og Mellem-Eur. Yngler nu en del steder i jyske hedeegne. Trækfugl.

'Storstein [-stæin], Åge (f. 1900), no. maler; elev af P. Krogh og H. Sørensen; bl. a. halvt kubistiske figurbl.

Storstrømmen, farvandet ml. Masnedø og Farø (N) og Falsters nordkyst (S); største dybde 36 m. Over S fører Storstrømsbroen.

Storstrømsbroen, bro ml. Falster og Masnedø, indrettet for såvel jernbanelinje som vejtrafik. Selve broen er 3211 m

ang og gennemsejlingsfagene er 104, 138 og 104 m, med fri højde i midten 26 m. Omkostninger ved selve S var 28 mill. kr., men med landtilslutninger og den nye Masnedundsbro steg de til 41 mill. Kr. S fuldførtes i 1937.

Stortinget, den no. rigsdag, som vælges for 3 år af mænd og kvinder, der er fyldt 23 år. Består af Odelstinget og Lagtinget, der omf. henh. 3/4 og 1/4; af S-s medl., valgt af dette bl. dets egne medl. Har et lovforslag to gange været forelagt Lagtinget og er blevet sendt tilbage til Odelstinget med afslag, træder begge ting sammen i en enk. forsamling, og forslaget kan da vedtages med 2/3 af det samlede S-s stemmer. I mods. til, hvad der i reglen gælder om lovgiv. forsaml., kan S ikke opløses af kongen.

stortrappe (*Otis 'arda*), kalkunstor trappetræ. Har enkelte gange vist sig i Danmark.

stortrøje, kort overfrakke, især af mørkt klæde. Anv. især af sømænd og marine-soldater.

Storuman ['sto:r'ii:man], sv. sø (163 km²), SV-Lappland, gennemstr. af Ume ålv.

'storvesi'r, tyrk. *sadzam*, embedsmand i gi. Tyrki, under de svage sultaner i 17-18. årh. landets egl. styrer, i nogle tilf. taget af ikke-tyrk. slægter.

stovrinkelobjektiv, fot. objektiv m. stor billedvinkel, så billedfeltet bliver stort, s har oftest kort brændvidde og lille åbningsforhold.

Stovvorde, tidl. stavemåde f. Storevorde. Stora (*Holstebro Å*), 104 km l. vandløb, udspringer 0 f. Herning, optager Heringsholm Å, Sunds-Nørreå, Lilleå, Tvis Å, Grydeå, Idum Å og Lilleå og udmunder i Nissum Fjord.

Stoss [Ito:s], *Veit* (d. 1533), ty. billedhugger. Virkede i Kraków og Niirnberg. *Maria-altret* i Krakow, *Der englische Grass* i Lorenzkirken i Niirnberg.

sto'tinka (flertal -i), bulg. møntenhed = 1/100 lev.

Stour, navn på fl. eng. floder. 1) [stãus] el. [stãus], udmunder ved Harwich (76 km l.). 2) [stãus] el. [stãus], udmunder på Ø-kysten af Kent (65 km l.).

Stourbridge ['stũ:brĩdʒ], 'staua-, 'stoua-], by iMidt-Engl. V f. Birmingham. 37 000 indb. (1948). Glasindustri.

stout [stou't] (eng., egl. kraftig), 1) tvistlæred; svært, lærdesvævet, bleget el. ubleget bomuldstøj; anv. til lagener, gardiner, arbejdstøj o. a. En lettere kvalitet ensfarvet, sort el. grå anv. til foer. 2) [stãut] meget mørk, eng., porterlign. øl med indtil 25% ekstraktstoffer og 4% alkohol.

Stout [stãut], *George Frederick* (1860-1940), eng. filosof og psykolog. Skrev bl. a. *Analytic Psychology* (1898) og *Mind and Matter* (1931).

Stout [stãut], *Rex* (f. 1886), amer. forfatter. Talrige spændende kriminalromaner med rigt varieret milieue. Oversat til da.

Stowe [sto:], *Harriet Beecher* (1812-96), amer. forf., skrev romanen *Unde Tom's Cabin* (1852, da. *Onkel Toms Hytte* 1853), rettet imod neger-slaveriet i Sydstaterne.

stra'bismus con'vergens (gr. *strabon* skelende), indadskælen; s divergens uadskælen.

*Strabon (67 f. Kr.-22 e. Kr.), gr. geogr. forf., der i 17 bøger *Geografikã* skildrer den da kendte verden.

Strachey [strãetli], Evelyn *John* St. Loe (f. 1901), brit. politiker. I Underhuset siden 1945 (Labour), understatssekretær i luftfartsmin. s. å. Afløste 26. 5. 1946 Ben Smith som levnedsmiddelmin.

Strachey [strãetli], *Lytton* (1880-1932), eng. forfatter. Indledede den moderne psyk.-hist. biografi med værkerne *Eminent Victorians* (1918), *Queen Victoria* (1912) o. a. Hans stil er båret af fin ironi.

¹strada(ital., aflau/ratø brolagt), gade, vej. Stra'della, *Alessandro* (1645-81), hal. operakomponist. Endv. oratorier, trio-sonater og kantater.

Stradi'vari el. *Stradivarius*, *Antonio* (1644-1737), ital. violinygger, elev af Niccolò Amati. S. alle tiders største violinygger, var hjemmehørende i Cremona, hvor han havde sin virksomhed s. m. sine to sønner *Francesco S.* (1671-1743), og *Omobono S.* (1679-1742).

straf, lidelse, der af samfundet tilføjes en person, som har begået en forbrydelse. Nogle har i s set en gengældelse for den begåede brede, andre har set s-s formål i en forebyggelse af, at der begås forbrydelse, enten af den påg. selv (special-prævention) el. af andre (general-prævention). Anv. af s forudsætter, at den påg. er tilregnelig; ovf. utilregnelige kan evt. anv. sikkerhedsforanstaltninger. I den da. straffelov af 1930 kendes flg. straffar-ter: bøde, hæfte og fængsel. Tidl. spillede æresstraf, legemsstraffe og dødsstraffe en bet. rolle.

strafarbejde, tidl. fællesbetegn. for tugt-hus og forbedringsstraf.

strafbarhedsbetingelser. For at ifalde straf må en person have gjort sig skyldig i en i loven omtalt forbrydelse, og der må ikke foreligge straffrihedsgrunde.

straf bortfaldsgrunde (strafophørsr unde), efterflg. omstændigh., der medfører, at en straf bortfalder, f. eks. forbryderens død, eftergivelse (benådning, amnesti), foreldelse.

straffeanstalt, indtil 1930 anstalt t. udstæls af strarfarbejde.
straffeattest, udskrift af strafferegistret.
straffekoloni, koloni, hvortil straffefanger sendes, f. eks. Australien (eng.) 1619-1858, Guayana (fr.) 1791-1946.
straffekort, indberetn. fra domstol el. politikmyndighed efter afslutn. af en straffesag, indeh. oplys. om forbyrdeledsens art, forbyrderens person, sagens udfald m. m.
straffelov, lov, der fastsætter straf for foretagelsen af visse handlinger. I Danmark især Borgerlig S af 15.4.1930.
 Straffelovs tillægget af 1. 6. 1945, d. s. s. forræderiloven.
 straffefornem, retsregel (lovregel), der indeholder hjemmel for anv. af straf.
straffeprocess, *kriminalproces* el. *straffetspleje*, læren om behandlingen af straffesager.
straffesamme, grænserne for strafudmålingen.
strafferegister, et i hver politikreds ført register over de i kredsen fødte tiltalte og straffede personer. Udarbejdes p. grundl. af straffekortene. s er hemmeligt; men udskrift (straffeattest) kan rekvireres af offentl. myndigheder el. af den, som attesten angår; fuldstændig afskrift af s kan dog kun kræves af politi og anklagemyndighed.
strafferet, læren om forbyrdelser og de for disse fastsatte straffe.
straffespark dømmes i fodbold som straf for forsyndelser, begået i eget s-felt, dog ikke sådanne, som giver mildt frispark, s foretages fra s-pletten og skal sparkes med mål. Under s skal alle spillere befinde sig uden for s-feltet undtagen den sparkende og målmændene, som skal stå på mållinjen mellem målstængerne, og som ikke må flytte sig før bolden er ramt.
straffesparksfelt, rektangulært felt foran fodboldmål, inden for hvilket visse forsyndelser giver straffespark.
Strafford [stråfsd], *Thomas Wentworth*, 1. Earl of (1593-1641), eng. politiker; tilhørte opr. oppositionen, men var mod puritanismen og gik 1628-29 over til Karl 1. Ordne 1632-39 forholdene i Irland (statholder); 1639 førstemin., styrtet 1641 af parlamentsoppositionen, svigtet af Karl, henrettet.
straf forvandling, omsætning af en strafart til en anden, f. eks. bøde til hæfte, hvis bøden ikke betales.
strafforældelse kan ske dels ved, at adgangen til at rejse påtale forældes, dels ved at selve den idømte straf forældes. *Forældelse af påtalen* indtræder i straffelovens § 93 efter 2, 5 el. 10 år. Meget grove forbyrdelser forældes dog ikke, men justitsministeren afgør, hvis 10 år er forløbet efter udovelsen, om påtale skal rejses. Fristen løber ikke altid fra det øjeblik, da forbyrdelisen begås. *Forældelse af en idømt straf* indtræder kun ved mindre straffe, men efter 10 års forløb kan ingen straffedom fuldbyrdes uden justitsministerens påbud.
straffrihedsgrunde, omstændigheder, der bevirker, at en ellers strafbar handling ikke straffes, f. eks. at gerningsmanden er under den kriminelle lavalder el. utirregelig el. at der foreligger forudgående gyldigt samtykke fra den person, som forbyrdelisen er rettet imod. Endelig er en nødværge- el. nødretssituation s.
straffuldbyrdelse sker gennem politiet. Ingen straffedom kan fuldbyrdes, forinden ankefristen er udløbet.
strafophørsgrunde, d. s. s. strafbortfaldsgrunde.
strafudmåling, I moderne strafferet er s i alm. overfaldt til dommeren inden for en af loven fastsat straffesamme, medens ældre ret i reglen fastsatte en bestemt straf for hver enkelt lovovertrædelse. Ved s skal foruden til forbyrdeledsens grovhed og farlighed også tages hensyn til gerningsmandens forudgående vandl. alder og forhold før og efter gerningen, til styrken af hans forbyrderiske sindelag samt bevæggrundene til handlingen. At gerningen er udført af fl. i forening vil i reglen være en skærpende omstændighed.

Strandkrabbe.

straight [stræit] (eng. lige), i poker en hånd bestående af 5 kort i rækkefølge, s flush [fiə] (eng. flush rødme; farve i kortspil), 5 kort i rækkefølge i samme farve.
straight-run benzin [stræit 'rdn], benzin direkte afdestilleret jordolien, ikke fremkommet ved »cracking« (termisk spaltning), som nu udgør hovedmængden.
StraitsSettlements [stræits 'sætlmants], 1867-1946 brit. kronkoloni omfattende Singapore, Penang og Malacca; fra 1946 er Singapore en selvstændig koloni, mens resten indgår i Malaja.
Stralsund [Jtra:lzunt], tv. by i Mecklenburg-Vorpommern ved St'ela-sund over for Rugen, med dæmning over til øen; 53 000 indb. (1939). S havde talr. middelalderlige huse. Handel og industri. Trafikknudepunkt. - Grl. 1209; vigtig Hansestad i middelalderen. 1370 sluttede Valdemar Atterdag fred m. hansestæderne i S. Svensk 1648-1814; 1715 erobret af da.-preuss. tropper efter lang modstand fra Karl 12.; preuss. 1815. 1. 5. 1945 besat af Sovj. Ca. 50% ødelagt i 2. Verdenskrig.
stramaj' (nty., fra lat. *stamineus* fuld af træde), en art canvas.
strambotto (ital., egl. vās), litt., metrisk form, særlig yndet i folkedigtningen.
strand, den yderste del af en kyst, såvel den del, der beskylles af havet som den uden for liggende, nærmeste del af havbunden.
Strand, The [5a 'strand], gade i West End, London, parallel med Themsen; mange hoteller og teatre.
Strand, Kaj Aage (f. 1917), da.-arner, astronom; Prof. ved University of Chicago 1946-47; direktør for Dearborn Observatory (Illinois, USA) 1947.
strandaborre, den alm. aborre, når den lever i brakvand.
strandarve (*Hon'ckenya*), slægt af nellikefam. På strandbredder i Danmark findes alm. tykbladet s (*H. peploides*) med nedliggende stængler, kødede blade og uanselige blomster.
strand-asters [*Aster trl-polium*], art af kurvblomstfam. med smalle, kødfulde blade, violette randblomster samt gule skiveblomster. Alm. på strandenge.
strandbede (*Beta vulgaris*), af salturtfam., flerårig plante med kraftig, stærkt grenet pælerod og mere el. mindre nedliggende stængler m. æg-el. rufeformede blade. I Danmark på grusede strandbredder, især v. Store-Bælt. Stamform til blade og rødbede, der dyrkes i havebruget, samt foderbede (runkelroe), fodersukkerbede (fodersukkerroe) og sukkerbede (sukkerroe), der dyrkes i landbruget.
Strandberg [strandbærj], *Carl Vilhelm August* (1818-77), sv. forfatter og redaktør. Skrev som ivrig patriot og skandinavist patetiske og krigeriske digte; bl. a. *Sanger i pansar* (1845).
strandbrokfugl, d. s. s. strandhjejle.
Strandby, fiskerleje NV f. Frederikshavn; 942 indb. (1945).
strandfoged, offentlig ansat person, der på de dele af kysten, hvor risiko for strandinger foreligger, har opsyn med strandinger.
strandgæsefod (*Suaeda*), slægt af salturtfam. s (*S. maritima*) med kødfulde, bladduggede, ofte røde blade forekommer i Danmark på marskenge.
 strandhjejle (*Squa'tarola squa'tarola*), hjejle m. lille bagtå og sorte armhulefjer. Lign. iøvrigt alm. hjejle. Arktisk. I Danmark. alm. på træsk.
strandjagt, jagt på ænder v. hj. af pram.

På egnede steder skydes ænderne ofte på træsk.
strandkarpe, d. s. s. rimte.
strandkrabbe (*Car'cinus 'maenas*), 7-8 cm stor krabbe; Skjoldet m. skarpt savtakket rand. Alm. på lavt vand i Danmark. Vigtig torskeføde. (111).
strandkål (*Crambe*), slægt af korsblomstfam. Urter med store blade og hvide blomster, ledskulpe, s (*C. maritima*) har kødfulde, bladduggede, bugtet-lappede blade og findes på sandede og grusede strandbredder. Anv. som køkkenurt, idet de unge skud bleges og spises.
strandlinje, grenselinjen ml. hav el. sø og land. Hævet s markeres ved strandvolde og terrassehak. Studiet af disse og deres korrelation spiller en stor rolle for forståelsen af Skandinavien's geogr. udvikling efter istiden.
strandløbere, d. s. s. rylter.
strandløg (*Ur'ginea*), slægt af liljefam. fra Middelhavsområdet. U. maritima har med. anv. og benyttes endv. som rottegift (indeh. scillaren).
Strandmøllen, mølle ved Mølleåens udløb i Øresund N f. Kbh. Med enkelte afbyrdelser drevet som papirmølle fra 16. årh. til 1898; 1718-1889 i slægten Drewsens eje. De fleste af bygningerne nedrevet ca. 1918.
strandpibere, d. s. s. præstekraver.
strandpille, isoleret klippeparti ved en kyst, opstået ved havets erosion.
strandret, 1) i ældre tid kystbeboernes ret til gods, der strandede; 2) i nutiden den ret, som tilkommer ejeren af en strandgrund til strandbredden, begrænset af almenhedens ret til færdsel, men ikke til ophold og badning.
strandrøddike (*Cakile*), slægt af korsblomstfam. Eenårige, kødede urter med lilla blomster og fligede blade. I Danmark vokser på strandbredden alm. s (*C. maritima*).
strandsemppe, d. s. s. Strandrøddike.
 strandskade (*Hae'matopus o'stralegus*), sort og hvid vadefugl m. langt rødt næb. Æggen lægges på grus el. strandskaller. Ret alm. v. da. kyster. Trækfugl.
strandseagle (*Lito'rina*), tykskallede forgellesagle. I Danmark 3 arter alm. i tidevandszonen og på lavt vand. Planteædere. En art (*L. litorea*) spises i V-Eur.
 (og tidl; i Danmark. Alm. i køkkenmøddinger.)
strandstø, ty. *Haff*, russ. *liman*, ital. *laguna*, bugt, der er skilt fra havet ved en tange (ty. *Nehrung*, ital. *lido*). Ofte udmunder en flod i s, hvis vand da bliver brakt, s findes bl. a. ved Jyll. vestkyst, f. eks. Ringkøbing fjord, og sydl. del af Østersøen.
strandtudse (*Bufo cala'mita*), tudseart. Lys rygstribe; kan løbe som en mus. Ikke sjælden i Danmark.
strandtæger, d. s. s. springtæger.
strandulv, d. s. s. skaberakhyæne.
strandvasker, et lig opskyllet på stranden.
Strandvejen, gade og vej, fra Kbh. langs Øresund til Helsingør. 1938 indviedes *Den Nye Strandvej* («Strandstrandvejen») ml. Charlottenlund og Klampenborg, 0 f. den gr. S, og 1948 åbnedes ligeledes Øf. den opr. vej, en sv. strækning, som fører trafikken uden om Nivå by.
strandvold, lav vold af grus el. sten, opskyllet på stranden af kraftigt bølgeslag. Hævede s fra Litorinahavet hyppige i NØ-Danmark.
strandært (*La'thyrus*), art af fladbælgslægten, med kantet, nedliggende stængel og fannede blade. Findes hist og her, især på sandede strandbredder i Danmark.
strangulation (af *strangulare*), kvælning ved omsnøring af halsen, oftest med en snor.
strangu'le're (lat., af gr. *strangallé* strikke) kvæle (med en snor).
Straparola l-nla, *Giovanni* (d. ca. 1557), ital. forfatter. Udgav den første vidt

"tør

Strandseagle.

Strandarve.

udbredte eventyrsaml. *Le piacevoli notti* (1550-53).

Strasbourg [straz'bu:ri], ty. *Strassburg*, fr. by i Alsace, ved Rhinens biflod Ill. 174 000 indb. (1946), domkirke (11.-15. årh.) med 142 m højt tårn. Vigtigt trafikknudepunkt, bet. industri (maskiner, tobak, konserves m. v.). Univ. (grl. 1567). - *Historie*. Støttestruktur for romerske ringgrænse (lat. *Argentoratum*), alemannisk v. folkevandringerne, tysk bispestad under karolingerne; fri rigstad i 13. årh., blomstrende især efter 1500, hvor S delvis blev protestantisk. 1681 fr. ved reunionskammerdom og militærkup, har siden fulgt Alsaces skæbne. Befriet 24. 11. 1944 af fr. tropper (Leclerc).

Strasbourg-ederne, ældste overleverede oldfranske tekst. 842 sluttede Ludvig den Tyske og Karl den Skaldede forbund i Strasbourg. Ludvig aflagde eden på fransk for at blive forstøjet af Karls hær, Karl på tysk for at blive forstøjet af Ludvigs hær.

strass (opkaldt efter den østr. guldsmed *Joh. Strasser*), kunstige ædelsten, bestående af blyholdigt glas (se glasflus).

Strasbourg [Itra:sburk], ty. navn på Strasbourg.

Strasser [Itra:-]. *Gregor* (1892-1934), ty. nationalsocialist. Sluttede sig til Hitler 1921, bl. partiets mest fremtrædende ledere (yderligtgående) til dec. 1932, da S under indtryk af valgnederlaget i nov. søgte forb. m. v. Schleicher og brød med Hitler. Myrdet ved udrensningen 1934.

Strasser [Itra:-]. *Otto* (f. 1897), brøder til *Gregor S.*, tilhørte det nat.soc. partis radikale fløj, ledede fra 1930 den hitlerfjendtlige Schwarze Front, flygtede 1933 til udi. Søgte 1948 fra Canada at genoplive bevægelsen som »Liga for Tyskls. Genopbygning« med afstandtagen fra kommunisme og kapitalisme.

stra'te'g (gr. *straté'gos*), hærfører. I Athen valgtes årligt 10 s.

strate'gi' (gr. *stratēgia* hærførelse) omfatter alle forberedelser til et lands krigsførelse og kræfternes brug i krig (inden slaget); mens taktik er kræfternes brug i slaget. Nogen skarp grænse mellem ordenes betydning findes dog ikke.

Stratford-le-Bow [stratfad la 'bou], østl. bydel i London.

Stratford-on-Avon [stratfad ən 'æivn], by i V-Engl. 35 km SØ f. Birmingham. 14 000 indb. (1948). Her fødtes og døde Shakespeare; til hans minde er rejst et stort teater.

strati- (lat. *stratum*, egl: det udbredte; tæppe), lag-, vedr. jord- el. luftlag.

stratifikation (strati- + lat. *ficere* gøre), lagdeling.

stratigra'fi' (strati- + -grafi), læren om den geol. lagførelse (historisk geologi).

strato- (lat. *stratum*, egl: det udbredte; tæppe), lag-, vedr. jord- el. luftlag.

Stratocruiser [stratskru:zɜr] (*strato-* + eng. *cruiser* krydser), en af den amer. flyvemaskinefabrik Boeing Aircraft Co. fremstillet passagermaskine til befording af ca. 80-100 passagerer og mindre gods-mængder. S, der har trykkabine i to dæk, er et midtvinget monoplan med 4 motorer på ialt 14 000 HK. Marchhastighed ca. 550 km/timen, fuld vægt ca. 63 t. (Ill. se tavle Flyvemaskiner).

'**strato-cumulus**, stratus-skydække, der

er opdelt i talr. mindre partier. 1-2 km over Jorden.

Stratoni'keia, oldtidsby i Karien, nuv. Eskihisar. Ruiner fra hellenistisk-rom. tid.

strato'sfære [-sv-] (*strato-* + *sfære*), luft-havets øvre lag, der ikke el. kun i ringe grad deltager i vejrpocesserne. Temp. i s aftager kun uhjre langsomt med højden.

Richard Strauss.

Igor Stravinski.

Gustav Strsemann.

August Strindberg.

stratosfærebollon, ballon af spec. konstruktion, der muliggør opstigning til stratosfæren. Da man selv med iltudstyr ikke kan opholde sig i meget store højder i åben ballonkurv, er denne erstattet af en kugleformet, lufttæt gondol, i hvilken der under opstigningen vedligeholdes lufttryk og -sammensætning svarende til de lavere luftlag, hvor mennesket uden skade kan opholde sig. Med en sådan S satte amerikanerne 1935' den endnu (1948) urørte, absolutte højerekord på 22 066 m.

stratosfæreflyvemaskine, flyvemaskine beregnet til flyvning i stratosfæren, d. v. s. på over 6-8 krt.s højde. P. gr. af det lave atm.-tryk i stratosfæren må s forsynes med trykkabine. Stratosfæreflyvning åbner store muligheder m. h. t. fart, komfort og sikkerhed, og s udrustes med reaktorer. Anses af mange som fremtidens trafikflyvemaskine over store distancer.

'**stratum** (lat. egl: det udbredte; tæppe), leje, lag.

'**stratussker** el. *lagskyer* (lat. *stratus* ud-

bredt (som et lag)), skyer, der udgør et vandret, mere el. mindre ensartet, gråt skylag.

Straube [Jt-]. *Karl* (f. 1873), ty. orgel-spiller. 1902 organist i Leipzig, 1903 dirigent ved Bachforeningen i Leipzig, 1918 kantor ved Thomaskolen. Har udg. en del ældre orgelmusik.

Straus [Jt-]. *Oskar* (f. 1870), østr. komponist og kapelmester. Har skrevet adsk. operetter, bl. a. *Valsedromme* (1907, Kbh. 1908).

Straus [Jt-]. *David Friedrich* (1808-74), ty. teolog og hist. Hovedværk: *Das Leben Jesu* 1-2 (1835), udfra en hist. vurdering.

Straus [Jt-]. *Johann* (den ældre) (1804-49) østr. dansekomp. Var ved siden af Lanner tidens førende og har ialt skrevet 251 værker, hvoraf de fleste er valse f. eks. *Taglioni-Walzer*, *Viktoria-Walzer* og *Cecilie-Walzer*.

Straus [Jt-]. *Johann* (den yngre) (1825-99), østr. dansekomp. søn af *Johann S.* (d. æ.). Foretog adsk. koncertrejser, bl. a. til St. Petersburg, Berlin, London, Paris og Arner. Hans popularitet overgik langt faderens. Lever endnu i sine bedste valse *An der schönen blauen Donau*, *Morgenblätter*, *Geschichten aus dem Wienerwald* og *Wienerblut*. Endv. har han komp. operetter, herimellem *Flagermuseen* (1874, Kbh. 1880), *Den lystige Krig* (1881, Kbh. 1884) og *Zigeunerbaronen* (1885). Ialt udsendte han 479 værker.

Strauss [Jt-]. *Richard* (1864-1949), ty. komp. Deb. 1876. Har bl. a. komp. opererne *Salome* (Dresden 1905, Kbh. 1919), *Elektra* (Dresden 1909), *Rosenkavalieren* (Dresden 1911, Kbh. 1916), *Ariadne på Naxos* (Stuttgart 1912 - Wien 1916), *Arabellen* (Dresden 1933), *Friedenstag* (München 1938) og *Daphne* (Dresden 1938), balletterne *Joseflegenden* (Paris 1914, Kbh. 1931) og *Schlagobers* (Wien 1924), *Sinfonia domestica* (1903), *Eine Alpensinfonie* (1915), de symfoniske digtninge *Tod und Verklrung* (1889),

Till Eulenspiegels lustige Strelche (1895), *Also sprach Zarathustra* (1896) o. a., kammermusik (sonate for violoncel 1883), adsk. sange og enkelte klaverstykk. (Portr.) straw-ballots [Istrá: 'bálsu] el. *straw-votes* [-vouts] (eng: -prøvevalg), en metode, arner, tidsskrifter, navnlig Literary Digest, har bragt i anv. til undersøgelse af stemningen i politiske spørgsmål. Den anv. metode er den samme, som Gallup-instituttet bruger.

Stra'vinski, *Igor* (f. 1882), russ.-fr.-amer. komponist. Født i Rusl., som han besøgte sidste gang i 1914. 1934 fr. statsborger, 1945 amer. statsborger. Elev bl. a. af Rimskij Korsakov. Har komponeret balletterne *Ilfluglen* (Diaghileff, Paris 1910), *Petrouchka* (Paris 1911, Kbh. 1925), *Pulchella* (Paris 1920). Endv. operaen *Rosignol* (Nattergalen efter H. C. Andersen) (Paris 1914, Kbh. 1946), og operatoriet *Oedipus Rex* (Berlin 1928) m. v., melodramaet *Persephone* (Paris 1934), skuespillet *Histoire du soldat* med musik for 7 instrumenter, 3 symfonier, orkesterværker, capriccio for klaver og orkester (1929), violinkoncert (1931), kammermusik og sange for damekor m. v. 1935 erindringerne *Chroniques de ma vie* (da. *Mit Livs Historie* 1943). (Portræt).

streg, 1) *mil*, artilleristisk vinkelmaal, også kaldet ts. (tusindedel). En streg er den vinkel, hvorunder en meter vinkelret på synslinien ses på en kilometers afstand. -2) søv., 'a2 af kompassets omkreds = H>4°

streg (også kaldet *stregfarve*), ride i et mineral, der fremkommer, når man gnider det mod en ru porcelænsplade. S viser pulverfarven, der er diagnostisk vigtig.

stregbælg <> *Galegii*), slægt af ærteblomst-fam. 3 arter fra Middelhavsområdet; læge-s (G. officinalis) med linieformede bælg er prydeplante i haver.

streglus (*Ischnaspis fili'formis*), trop. skjoldlus. Alrm. i væksthuse.

stregmål, redskab til ridsning af en linie parallel med en kant på et arbejdsstykke.

stregprøve angiver tilnærmelsesvis guld-el. sølvholdighed i gamle genstande, idet guldsmede på en porbersten (sort kisel-skifer) ved at gnide genstanden mod stenen afsætter en streg, hvis farve sammenlignes med stregerne af probermaic.

stregatsning, *bogtryk*, kliché til bog-tryk, hvor billedet (efter en tegning i skarpe linier) fremtræder i fuldsorte streg-mods. autotypien.

Strehlenau [Jtre:-], *Nimbsch von*, ty. forfatter, skrev under navnet Nikolaus Lenau.

Streicher [Jtraixar], *Julius* (1885-1946), ty. nationalsoc. udgav fra 1923 det hensynsløst antisemitiske blad »Der Stürmer«. Gauleiter i Franken. Dømt af Niir-bergdomstolen for forbyrdelser mod menneskeheden; hængt 16. 10. 1946.

strejfe, r jagtsproget d. s. en af flå pelsvildt. **strejffugl**, fugl, der uden for yngletiden strejfer rundt, men ikke foretager rglm. vandringer.

strejfkorps, lille troppestykke, der virker på egen hånd for at skaffe efterretninger el. skade fjenden.

strejfvildt, vildt, som kun kortvarigt opholder sig på reviret.

strejke (af eng. *strike* slå), samlet arbejdsnedlæggelse inden for en bedrift, et lag, en industri osv.; et af arbejderklassens vigtigste faglige kampmidler i det kapitalist. samfund. Opr. udbrød s rent spontant og var oftest små, ret hyppige og nærmest af oprørskaraktet, men under

fagforeningers ledelse udvikledes mere effektive, planlagte og organiserede s med understøttelser fra s-kasser, indsamlinger m. m. Derved blev s og lockouter mindre hyppige, men langt mere omfattende. Samtidig udvikledes retsregler om arbejds-konflikter, hvorved rent politiske kampe adskiltes fra konflikter vedr. overens-komstforhold o. l., således at s i alm. nu kun vedrører faglige, formelt upolit. strids spørgsmål, og der sondredes ml. retskonflikter og interessekonfl. Til langt op i 19. årh. var s forbudt i næsten alle lande; de blev i alm. lovlige samtidig med organisationsrettens gennemførelse. Tjenestemandss er mange steder (bl. a. i Danm.) el. anses i alm. for forbudt.

- I de fascistiske stater var (og er) s gene-relt forbudt. Dette er ikke tilf. i Sovj., men i praksis har s ingen rolle spillet efter afskaffelsen af det private lønarbejde, s iværksat til støtte for konfliktramte arbejdere kaldes sympatis, s omfattende alle el. næsten alle (større) arbejdspladser general s.

Strelasund ['Jtre:lɔ:zunt], farvandet ml. Rugen og Fastlandet.

stre'lits'er (russ. *srelets* skytte), første russ. stående hær, oprettet af Ivan 4. ca. 1550. Opløst efter oprør mod Peter d. Store 1698.

Strelitz ['ftr:elits], ty. by i Mecklenburg; 1931 indlemmet i Neustrelitz.

Stre'litzia [-sia] (efter George 3.s dronning Charlotte, en prinsesse af Mecklenburg-Sirelitz), varmhusplante fra S-Afr. Bladene ligner små bananblade og sidder i to rækker. Blomster med orangegul og gentianablå blomsterblade på et 1,5 m h. skaft. En anden art har rent hvide blomster.

• strelluf-støver, en i den senere tid i Danm. fremavlet støvrace.

streng, dansk mål for uldgarn = 10 fed el. knæk.

streng, den tonegivende del på de såk. strenginstrumenter, der alle har fl. el. færre s udspondet over en resonansbund, s laves af træ, silke el. metal (stål, messing).

streng arrest, straf inden for hær og søværn, ikendes fra 2-30 dage. Den udstås i enrum, og arrestanten må ikke beskæftiges, heller ikke med læsning. Kosten er en særlig fangekost: brød, kartoffel, mælk, vand og salt. Straffen udstås i perioder på 5 dage, adskilte af 2 mellem-fristdage, der udstås som vagtarrest.

streng(e), *bol.*, 1) d. s. s. nerver, 2) d. s. s. ledningsstreng(e).

strenginstrumenter, musikinstrumenter, hvor tonen frembringes af streng(e), som er udspondet over en resonanskasse. Strengene bringes til at klinge ved stryging med en bue (se strygeinstrumenter), knipsning med fingrene (f. eks. guitar) el. et plekter (f. eks. banjo), ved slag med en hammer el. lign. (f. eks. hakkebræt).

streng(e) stil, den, i gr. billedhuggerkunst den ældste af de tre klassiske stilperioder; s herskede 480-450 og modsættes den friere 2. periode, der repr. af Feidias.

strengtang ('*Chorda filum*), fl. m lang, ugrenet brunalge. Den er fasthæftet til sten el. lign., alm. ved da. kyster.

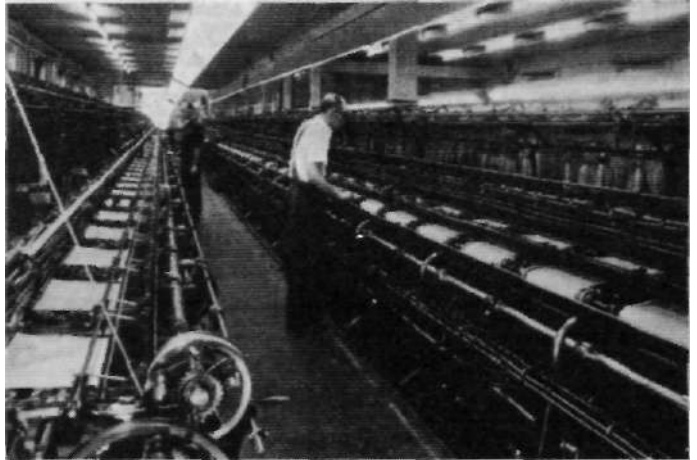
strenggalvanometer består af en tynd, forsvølet kvartstråd, udspondet i et kraftigt magnetfelt. Sendes en elektr. strøm gnm. tråden, vil den gøre et udslag, som kan iagttages i mikroskop.

strengorme ('*Gordius*), ganske tynde, meterlange orme, besl. m. rundorme. Udviklingen foregår i vandinsekter, æggen aflægges frit i vandet. Ferskvand. Ikke sjældn i Danm. Bruges også om visse rundorme (Mermsis).

strengpresning, udpressing af et plastisk stof (ler, kunststof, varmt metal) fra en beholder gnm. et mundstykke, der former det til en streng.

• strepitHs (lat: knirken), skrabende lyd, som høres, når 2 brudender af en knogle gnider mod hinanden.

strepsis'pte'rer (gr. *strepsis* drejning + *pteron* vinge), lille m. billerne beslægtet insektgruppe. Hannen uden forvinger, m. store bagvinger, hunnen larvelign. Snylter hos bier.

Fladstrikkemaskine. Moderne coltonmaskine til fremstilling af fuldfashionerede damestrømper, fremstiller ca.1 300000 masker pr. min. og producerer 32 strømper ad gangen. Maskinen er ca. 18-19 m lang og betjenes af en arbejder.

Strepta'mi'd, handelsnavn for sulfanilamid.

strept(o)-(gr. *ifrc*'p/o. drejet; kæde), kæde-Streptobac'terium (*strepto-* + gr. *bak'terion* lille stav), stavformet bakterie, som lejr sig i kæder. S plantarum og S casei er af bet. henh. ved ensilering og ved ostens modning. S *ulceris mollis* er årsag til blød chancker.

Strepto'carpus, planteslægt fra trop. Afrika. S *polyanthus* har kun eet meget stort løvblad, fra hvis grund rødder og blomsterstand opstår.

strepto'kokker (*strepto-* + *kokker*), kugleformede el. aflange kokker, som vokser i kæder. Visse s fremkalder rosen og skarlagensfeber hos mennesket, andre yvetændelse hos køer, atter andre kværke hos hesten. Inddeles i mange grupper og typer. - hæmolytiske s er bakterier, evne til at fremkalde hæmolyse, er som regel årsag til halsbetændelse.

streptomycin [-'si'n] (*strepto-* + gr. *mykés* svamp), et antibioticum, som dannes af strålesvampen *Actinomycetes griseus*. Det er virksomt ved enkelte infektioner, som ikke påvirkes af penicillin, f. eks. tularæmi samt meningitis, sepsis og urinvejsinfektioner, fremkaldt af visse stavbakterier. I marsvineforsøg kan det helbrede tuberkulose; hos mennesket har man set gunstige resultater ved visse former af akut forløbende tuberkulose.

Stresa Borromeo ['stresa bor:omæo], nordital. vinterkurdet ved Lago Maggiore; 4000 indb. (1936). Samlingssted for Stresa-konferencen 1935.

Stresa-konferencen, eng.-fr.-ital. konference i Stresa Borromeo 11.-14. 4. 1935 i anl. af Tyskl.s brud på Versaillestrakta-ten 16. 3. s. å. m. indførelse af alm. værnepligt. Magterne endes om at støtte Frankrigs henvendelse til folkeforbundet m. skarp fordømmelse af Tysklands handle-måde. Frankrigs ønske om fast samarbejde ml. Stresa-magterne strandede imidlertid i 1935-36 på Abessinien-spørgs-målet.

Stresemann ['Jtre:za-], *Gustav* (1878-1929), ty. politiker. Nationaløkonom, industrimand; nationallib. rigsdagsmand 1907-12, 1914-18. Grl. 1918 Tyske Folkeparti. Rigskansler aug.-nov. 1923, opgav kamppolitikken i Ruhr og indl. stabiliseringen af marken, fortsatte som udenrigsmin. til sin død. Havde under krigen krævet ty. erobringspolitik, søgte nu at lette Tyskl.s stilling ved imødekommende holdn. over for Frankr. og vinde kraft til senere at få Versaillesfreden omstyrtet. Fik Ruhr-besætt. afviklet, gennemførte Dawes-planen 1924, Locarno-af talerne 1925, Tyskl.s optagelse i Folkeforb. 1926; bidrog til Young-planen, der 1930 muliggjorde rømning af Rhinlandet. (Portræt sp. 4344).

Stretford ['strætfɔ:d], by i NV-Engl. SV f.

Manchester; 61 000 indb. (1948). Bomuldsindustri.

'stretto (ital. sammentrængt), *mus.*, angiver, at et afsnit, særlig mod slutn. af et tonestykke", skal udføres hurtigere end det foregående.

Streuv'els ['strøv'els], *Stijn* (pseud. for *Frank Lateur*) (f. 1871), flamsk romanforfatter, skildrer jævnt og ægte livet på landet.

Streymoy ['stræimåi], da. *Strømø*, den største af Færøerne; 373,5 km²; 7865 indb. (1945). Torshavn ligger på S. Højeste punkt: Koppenni (790 m).

Stri'b, havneby NØ f. Middelfart; 1359 indb. (1945). Fra 1872 indtil Lille-Bæltssbroens åbning (1935) jernbanefærgen fra St. Fredericia.

stribe'syge (*Helmintho'sporium gramineum*) optræder på byg og viser sig ved lange, lyse striber (senere brune) på de unge blade. Bladet spaltes, trævles op og skrilles sammen. Akset skrider sjældent, s bekæmpes ved afsvampning.

stribe't gran'it, navn for størstedelen af den bornholmske granit.

'Stribo'rl, *Valdemar* (1868-1907), da. veterinær, fandt s. m. B. Bang årsagen til den smitsomme kalvekastning (*Brucella abortus* Bang).

'stricte (lat.), strengt taget.

'stricto 'Jure (lat.), efter den strenge ret, mods: efter billighed.

stridens åble, talemåde efter det gr. sagt om stridens gudinde Eris, anv. om det, som er genstand f. strid.

'stridor (lat: piben), pibende åndedrætslyd ved forsnævning i åndedrætsorganerne. - s *con'genitus* (lat. *congenitus* nyfødt), hivende lyd ved indånding hos nyfødte og spæde børn. Årsagen er i mange tilfælde en forsnævning af strubehovedet. Forsvinder uden behandling omkr. 1 års alderen.

stridshammer, et fra oldtiden alm. brugt og yndet våben, bestående af hoved og skaft. Hovedet var opr. af sten, siden af kobber el. jern, udformedes kunstigtog fik næb (bagud) el. spids (opad), evt. begge dele.

stridshandske, handske af læder, jern el. stål til værn for hånd (og underarm). Brugt i middelalderen.

stridskøller brugtes allerede i y. stenalderens beg., hvor de var af sten og indsat i et skaft; senere kugleformede el. skiveformede med skaftuhl. Fra bronzealderen kendes kun enkelte s, fra jernalder s af egetræ med svært, cylindrisk hoved skåret i eet med skaftet.

stridsvogn, 1) thojulet, antik kampvogn til stående personer, trukket af heste; 2) d. s. s. tank (kampvogn).

stridsøkse, et endnu af primitive folk brugt våben, bestående af skaft med påsat øksehovede af forsk. form.

stridulation (lat. *stridulus* pibende), in-

sekters frembringelse af hvislende, knitrende o. l. lyde v. gnidning af to legemsdele mod hinanden, hos markgræshoppen f. eks. benene mod vingerne, s træffes ikke blot hos voksne insekter, men også hos en del larver og pupper og tjener hos dem formelntlig til at skræmme fjender bort.

Strigel ['Jtrkgs], *Bernhard* (1460 el. 61-1528) ty. maler, virksom i Augsburg, Wien og Nurnberg. Portrætter og altertavler.

'**strigilis** (lat.), gr. *stiengis*, skraber af metal, anv. af oldtidens atleter til at rense kroppen med efter legemsøvelserne, for hvilke de indgned sig i olie.

strigle (af *strigilis*), håndredskab af svært jernblik med takkede rande til renholdelse (strigling) af hudsynerne hud.

strikkemaskine, maskine der fremstiller trikotage og i principet arbejder efter håndstrikkningens teknik. (Den første s blev opfundet af engl. William Lee 1589). Maskedannelsen sker v. hj. af et stort antal nåle, der anbringes på forskellig måde. Man skelner mellem runds, hvor nålene er anbragt som en cylinderflade el. radiært på en cirkulær skive, og hvor varen fremkommer i cylinderform, og flåds, hvor nålene sidder side om side i lange rækker, og hvor slæden fører tråden frem og tilbage under strikkningen. Fordelen ved flåds er, at man efter ønske kan tage masker ind el. ud, d. v. s. gøre varen mindre el. bredere, altså fremstille en faconstrikke t vare. Efter nålenes konstruktion skelnes endv. ml. *virkmaskiner*, der arbejder med krog nåle m. ombøjet, fjederne spids, og *strikkemaskiner*, der arbejder med tunge nåle, der har en lille drejelig tunge, som svinges med mod en kort krog i nålens ende. Det allerede fremstillede stof, som hænger med de sidst dannede masker på den bageste del af nålene, føres fremefter og ud over de lukkede nåleøjer, hvorved maskerne dannes. Stoffet føres tilbage igen og processen gentages. Produktionsvejen er for de hurtigste sover 1,3 mill. masker pr. min. (håndstrikning 70 masker pr. min.). (111. sp. 4346-47, se endv. trikotage).

striking, maskedannelse v. hj. af en fortløbende tråd med to el. fl. pinde, s kan udføres i større el. mindre flader, i vrang- el. retstriking. Mods. vævet stof kan det strikkes v. hj. af ud- og indtagning udføres i den form, det ønskes. Ved en kombination af ret- og vrangstriking, ud- og indtagning kan s udføres i mønstre.

strikt (lat. *strictus* sammentrukket), streng, nøjagtig; konsekvent.

Strikte Obser'van's, Den, ty. frimurer-system fra ca. 1751. Ophævet 1776 og afløst af Den Rektificerede Ritus.

striktu'r (lat. *strictus* sammentrukket), forsnævring af en kanal i legemet, f. eks. spiserør, urinrør el. tarme; forårsages af arskrumpling efter betændelser, af læsioner el. af cirkulære svulster.

Strindberg ['strindberj] *August* (1849-1912), sv. forfatter, bibliotekar 1872-84, G. m. Siri von Essen 1883-91, Frida Uhl 1892-94, Harriet Bosse 1901-04. Produktiv indenfor alle generer og fl. videnskaber (hist., filologi, kemi), påvirket af de forsk. ste ånder (Brandes, Nietzsche, Swedenborg). Debut m. det hist. drama *Master Olof* (1878); den ringe succes inspirerede til den satiriske kunstnerroman *Roda rummet* (1879), naturalismens gennembrudsværk i Sv. Vendt mod moralen i »Et Dukkehjem« er novellesaml. *Gästas* (1884-86); det heri begyndende kvindeskab kulminerer i skuespl. *Faderen* (1887) og selvbiogr. *Tidnestekvinnans son* (1-3, 1886-88; 4., 1909). Sjælelige kriser af schizofren art præger 1890erne, fører til rel. omvendelse og udtrykkes kunstnerisk i dramaerne *Till Damaskus*, 1-3 (1898-1902), *Ett drömspel* (1902), *Dodsdaen* (1901). Mægtig skabende fantasi og hensynsløshed som bekendt og polemiker er konstante træk i S-s modsætningsrige person og værk. Forf. skabt overs, til da. af Sven Lange. (Portræt sp. 4344).

Strindberg ['strindberj], *Tore* (f. 1882), sv. billedhugger; *Järntorvsbrunnen* (1927, Göteborg), broncef. *Crocus* (stadshustrådgården, Sthlm.).

stringendo [-'dsændo] (ital., egl: sammenstrængt), *mus.*, med voksende hastighed.

strin'gen't (lat. *stringere* sammensnære), klar; følgestreng, konsekvent. Strin'gen's følgestreng; skarphed (i tanken).

'**stringer** (eng. *string* snor), 1) *søv.*, vandret drager i et skib, f. eks. langs forskibets yderklædning eller i en høj tank; - 2) langsgående stiver, som forbinder spanterne i flyvemaskinekroppe af skal-konstruktion.

stripe-farming ['straip fatmb] (amer. *stripe* stribe -i *farming* landbrug), en ny landbrugsmetode i N-Am. til formindring af den frygtede jorderosion. Afgrøderne lægges i smalle bæltter afvekslende med hinanden, parallelt med højdekurverne.

strisciando [-'lan-] (ital. *strisciare* slænde), *mus.*, glidende fra en tone over i en anden.

Strix (lat: ugle), sv. satir. ugeblad, udg. 1897-1924 af A. Engström, derefter slået s. m. »Søndags-Nisse«.

strobo- (gr. *strobein* dreje rundt), omdrejnings-

strobo'sk'op (*strobo-* + *-skop*), apparat til ved anv. af intermitterende belysning at studere hurtige svingninger, f. eks. en stemmegaffel. Man belyser denne gnm. en række huller anbragt på en roterende skive. Hver belysningsfrekvens er lig med stemmegaffelens frekvens, vil denne synes at stå stille; er frekvenserne lidt forsk., vil stemmegaffelen synes at udføre langsomme svingninger.

'**strofy** (gr., egl: vending), i antikkens gr. koryrik (Pindar og de tragiske kor) sammen m. antistrofe (modstrofe) og epode (eftersang) betegner, for korresponderende sangafdelinger; ordets opr. må forklares ud fra koretets bevægelser (vendinger). - I moderne poesi er s betegner, for, hvad der populært kaldes et vers, altså en sædv. til gentagelse bestemt versenhed.

Stroheim ['stro:haim], *Erich von* (f. 1885), amer. filmskuespiller og instruktør, f. i Østrij. Til filmen 1914, deb. som instruktør 1919, skabte nogle meget bitre, afslørende realistiske film, f. eks. »Rouletten« (1921-22), »Guld« (1924) og »Bryllupsmarchen« (1929). Virker nu som en fortrinlig fremstiller af de skurke og preussiske militærtper, hvortil hans ydre henviser ham f. eks. i »Den Store Illusion« (fr., 1939) og »Ørkenens Hemmelighed« (amer., 1943).

***stroma** (gr: det udbredte; tæppe), 1) *anat.*, i histologi den cellulære elementer og tråde, der danner »skelettet« i et vævs opbygning. - 2) *bot.*, et hos kernesvampene optrædende, af myceliet dannet, fast legeme, hvis form er karakteristisk for de forsk. arter; i el. på dette sidder sporebeholdere.

Stromboli ['strom- el. 'strDm-], en af De Lipariske Øer N f. Sicilien; når med sin stadig virksomte vulkankegle 926 m. o. h. Med 10-45 min.s mellemrum undviger dampe fra kraterets lava under eksplosioner, der slynger slagger og bomber i vejret.

Strong [strå:], *Leonard Alfred George* (f. 1896), eng. forfatter. Digte (*Dublin Days, Northern Light*) og noveller med vemedigt-humoristiske stemningskildringer.

Stron'gyllion (slutn. af 5. årh. f. Kr.) gr., billedhugger. Berømt som dyrefremstiller. Især kendt er hans bronzegengivelse af Aepios' trojanske hest (på Akropolis) og hans 3 musefig. (på Helikon).

strongy'lose, vildtysgdgom, som skyldes små rundorme (Strongylus) i maven og efterfølgende tarmsnit, hvor de borer sig ind og suger blod; tarmen bliver rød-farvet med slimet indhold; æggene passerer ud med gødningen, bliver i det fri til larver, der optages af andre dyr med føden, s kan være alvorlig for haren. Lign. sygdomme kan forekomme hos råvildt o. a. hærvidt.

strontia'nit (efter *Strontian*, landsby i Argyll), rombisk, hvidligt, grønligt el. gulligt mineral med glasglans og hårdhed 4; består af strontiumkarbonat *SrCo.*. Fines iser i kalksten og mergel, anv. til fremstilling af stron-tiumforbindelser. '**stron'tium** (efter *strontianit*), grundstof,

kern. tegn *Sr*, atomnr. 38, atomvægt 187,6, metal, der slutter sig til calcium og barium. Findes som celestian (s-sulfat) og strontianit (s-karbonat). Anv. i fyrværkeriet, da det farver flammer røde. Hydrokysyd har haft stor anv. til melasse-afsukking.

Strophanthu[s]-'fantus] [*gr.strofe* vending, sning + *anthos* blomst], slægt af sinngam.; halvbuske el. buske fra trop. Afr. og Asien. S gratus er varmhøplante med store velligtende blomster. Rødder og frø af fl. arter er giftige.

strophan'ti'n, meget hurtigt virkende lægemiddel med digitalisvirkn. på hjertet, anv. kun som indsprøjtning. Består af en glykosid blanding fra frøene af *Strophanthus* kombe.

'**strophulus** [-fulus] (nylat., af gr. *strofos* snoet bånd), d. s. ernæringsknopper.

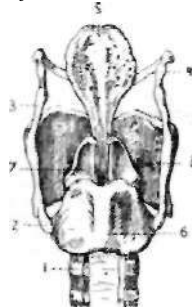
Strossmayer ['trosmajar], *Joseph* (1815-1905), biskop i Bosnien, fremragende kroatisk kulturpersonlighed, som kæmpede for en nat. genforening af serberne og kroaterne. Grundlagde univ. og akademi-tiet i Zagreb.

Stroupeznicky ['stroupæ3nitski:], *Ladislav* (1850-92), cech. realist, dramatiker, påvirket af Ibsen.

Strozzi ['strDt:si], florentinsk slægt, Medicinerne modstandere. Palla S (1376-1462) samlede gi. græske manuskripter. - Filippo S (d. 1491), byggede Palazzo's; hans søn af samme navn (1488-1538) styrtede Medicinerne 1527 og søgte for-gæves det samme 1537.

***Strozzi** [-t:si], *Bernardo* (1581-1644), ital. maler; fresker og malerier i farvestående barokstil med emner fra Biblen (*Skatens Mont* (Firenze)), og dagliglivet (*Lutspille-ren*); portrætkunst (*Den Hellige Caecilie*).

strube (nord., egl: snæver åbning) *anat.*, (lat. *larynx*), øverste del af lufttrøret, der er udviklet m. henblik på stemmedannelse og som lukkemekanisme imod svelgrummet under synkning, s-s »skelet« består af bruske, der står i forb. med hinanden ved ægte ledforb., bånd og elastiske membraner. Bruskene er de 3 parrede: ringbrusken, skjoldbrusken og s-låget og de 3 parrede: tudbrusken. Ringbrusken danner o vengangen til lufttrøret og har form som en signetring, det brede parti sidder bagtil. Skjoldbrusken, den største består

Strubehovedet set bagfra. 1. bruskring i lufttrøret, 2. og 3. skjoldbrusking 2 horn, 4. store tungebenshorn, 5. strubelåg, 6. ringbrusken, 7. tudbrusk, 8. skjoldbrusk.

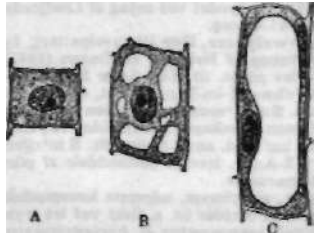
af 2 firkantede bruskeplader, der fortill mødes og danner et fremspring; adams-åblet. S-låget har form som et myrte-bånd, hvis brede ende vender opad mod tungeroden og hvis tilspidsede ende er fastgjort i midtlinien til skjoldbruskingens bagflade. Det er beklædt m. slimhinde. Under synkningen dækker s-låget over indgangen til s-hovedet således at føden ikke kommer i lufttrøret. Tudbrusken er pyramideformet og sidder på den øverste kant af ringbrusken bagtil. De forreste hjørner går over i stemmebåndene, der strækker sig over til skjoldbrusken. Lidt ovenover disse danner slimhinden i s-hovedet et par plumpe folder: de falske stemmebånd. Stemmebåndene begrænser s. m. tudbruskenes stemmeridsen. Talr. muskler bevæger brusken i forh. til hinanden og herved opnås forsk. spænding af stemmebåndene og åbning og lukning

sække, underpolstring og (impregneret med gummi) til autodæk. Ved fremstilling af automobildekk bygges først en sæk karkasse af 2-12 lag s efter dækkets størrelse og anvendelse, herover påføres et beskyttende gummlag og slidbane, hvorefter dækket vulkaniseres, s fremst. også af andre end jutetaver, f. eks. af syntetiske.

strækmetal, pladegitter, fremstillet af blød jernplade. De kraftigste bruges til armering af jernbeton og til hegn, de spinklere bruges som pudsberere.

strækning af en tråd afhænger af trådens elastiske egenskaber, og forlængelsen er proportional med kraften og med trådlængden og omv. proportional med tværsnitetsarealet. (Hookes lov). - Ved smedning er s forøgelse af emnets længde.

strækningvækst, bot. celledernes rum-

Strækningvækst. A. Ung plantecelle for strækningvækst, B. begyndende strækningvækst, C. stort centralt celledækk.

fangforøgelse ved cellevæggens fladevækst, s påvirkes og reguleres af auxin.

strækspinding, en proces, hvorved enkelttråde af kunsttæver strækkes, ofte meget bet., hvorved fås en tyndere tråd med forbedrede tek. egenskaber.

• **Strängnäs** [-næs:], sv. köbstad, N-Södermanland, 0 f. Eskilstuna; 6400 indb.

(1949). Domkirke (se særlig artikel). Biskop Rogges borg (15. årh.). Bispesæde fra ca. 1100.

Strängnäs domkirke, Sverige, påbeg. i 1250eme. Under indvielsesfestlighederne 1291 brændte den, efter istandsættelsesarb., der noget ændrede den opr. plan, stod den fuldstændt ca. 1340 som en tung, senror.-ansk-ungotisk, 3-skibet langbygning m. skib og kor ud i eet. I 1400-erne store forandringer: vesttårn, henimod 1500 nyt kor m. omgang; desuden kapeller. I højkor et hviler Karl 9., hans to dørn., søn og ældste datter.

Strängnäs stift, sv. stift, omfatter største delen af Södermanlands län og Närke; 390 000 indb. (1946).

strøelse i form af halm, avner, tørvestrøelse el. a. anv. i stalde for at give dyrene et rent og lunt leje.

strøer, træ-el. jernstykker, der anbringes (strøes) ud over en flade (jorden, jernbetongulv el. a.) som underlag enten for en opstaldet vare (træ, tovværk el. a.) el. for tværgående tømmer, f. eks. gulvbrædder. (111. se svømmende gulv).

strøg, geol., d. s. s. strygning.

Strøget, alm. (ikke off.) betegn. for hovedfærdselsåren i indre Kbh., fra Rådhuspladsen til Kongens Nytorv: Frederiksberggade-Nygade-Vimmelskaftet-Amager-torv-Østergade. En række af Kbh.s førende stormagasiner på S. Den smalle og krumme rute uegnet f. moderne trafik; overv. præget af forretningsbyggn. fra sidste halvdel af 19. årh.

strøggarn (ty. *Streichgarn*), fyldigt, blødt, laddent garn, der fremstilles af kort uld; er ikke mere af så stor bet. som kamgarn,

men anv. bl. a. til gulvtæpper (kraftige garner af mindre udsøgt materiale).

strøkkorn, de større mineraler i porfyriske bjergarter.

Strøm [strøm:], *Halfdan* (f. 1862), no. maler; elev bl. a. af Roll i Paris; repr. fr. realisme i Zolas ånd, påvirket af Chr. Krohg. Hovedværk: *Restauranten* (1888, Nasjonalgall., Oslo).

Strøm, *Johan* (f. 1898), da. soc. dem. politiker. Skibsværktarb. i Ålborg, fagforeningsleder. Folketingsm. fra 1932, folketingssekr. 1935, 1939-47 form. for Arbejds- og Socialmin.s ungdomsudvalg. Fra nov. 1947 socialmin.

strømaftager, anordning på en bevægelig strømforbruger (f. eks. S-tog), hvorved denne aftager elektr. strøm fra et ledningsnet.

strømbegrænser, et apparat, der sørger for, at den elektr. strøm i en del af et elektr. anlæg ikke bliver større end forud fastsat.

• **Strömberg** [-bær:], *Kjell* (f. 1893), sv. kritiker og journalist. Har udg. oversigtsværker over moderne fr. og sv. litt.

• **Strömbom**, [-bom], *Sixten* (f. 1888), sv. kunsthistoriker, insp. v. nat. mus. (Sthlm.) 1919; bl. a. udg. *Sv. portrtdt* (1919).

strömel, biprodukt ved formaling af korn til mel og gryn, består af kliddele. Anv. især i foderbland. for kyllinger og smågrise. Under 2. Verdenskrig brugt til indmaling i groft og halvsgiget rugmel p. gr. af mangel på brødkorn.

strömflasker, flasker, der kastes i havet og ved genfindning kan give oplysninger om strømforhold.

Strömgnren, *Bengt* (f. 1908), da. astronom. Søn af S. E. S. og H. S. 1940 prof. i astron. v. Kbh.s Univ. Grundlæggende arbejder over teorien for stjernenes indre opbygning. (Portræt sp. 4352).

Strömgnren, *Erik* (f. 1909), da. psykiater. Søn af S. E. S. og H. S. 1945 overlæge ved sindssygehosp. i Århus og prof. i psykiatri ved Århus Univ. Bidrag til den psykiatr. arvelære, undersøgelse over en ø-befolkning samt andre psykiatr. emner.

Strömgnren, *Hedvig* (f. 1877), da. tandlæge. Har skrevet en rk. arbejder om tandlægekunstens historie.

Strömgnren, Svante *Elis* (1870-1947), sv.-da. astronom. 1907-40 prof. i astron. v. Kbh.s Univ. Udførte vigtige arbejder over trelegemeproblemet og Kometbane-problemet og gjorde en stor indsats ved ledelsen af det astron. centralbureau i Kbh., som muliggjorde det internat. astron. samarbejde de to verdenskrige.

strömkarlen [ström:ka:ren:], nøkken i menneskeskikkelse.

strömkantring, søv., overgang fra ebbe til flod og omv.

strömlinieform, fortil afrundet og bagtil tilspidset form, som man giver legemer, der skal bevæges hurtigt gnm. luft el. vand, for at formindske modstanden mod bevægelsen så meget som muligt.

stramlinie-lokomotiv, lokomotiv, forsynet med en udv. glat beklædning af tynde stålplader, som såvidt muligt er tilpasset det egl. strømlinieprofil. Anv. af s er nødvendigvis af de stadig stigende hastigheder ved togfremførelsen, som kræver særl. foranstaltn. til overvindelse af luftmodstanden. Det første s blev bygget i Frankr. i 1924.

strömliiner, de baner, hvori vædske-el. luftdelene bevæger sig i strømmede vædske el. luft. III. viser strømliiner ml. kugler el. cylindrer.

Strömme, *Johs. Jrgens* (f. 1876), no. psykoanalytiker.

Har bl. a. skrevet

(1922)¹ *Die S. Spross* Strömliiner. 'Ström'men. 1) sydl. forstad til Randers; 328 indb. (1945); 2) [ström:en], no. industriby i Romerike, ved N-spidsen af Øyeren; 5200 indb. (1930).

• **strömning** (sv.), lille sildrace fra den indre Østersø.

strömper, stramtsiddende kladningsstyk-

ke til benene. I middelalderen brugtes syede hoser, og først i 16. årh. kom strikkede s til N-Eur. fra Spanien og Ital. Uldstrømper kendes siden 18. årh. Til 19. og 20. årh.s lange herrebeklæder bæres korte sokker. Dame-s er siden ca. 1920 oftest af tråd el. silke, resp. kunstsilke (nylon).

strömprofil, en strøms tværsnit. Ved vandløb dettes tværprofil.

strömregulatorrør anv. i radiomodtagere til opnåelse af konstant strøm uafhængig af netspændingen. Består af jernmodstand i brintatm.

Ströms'holm, sv. kgl. slot i Västmanland, opført 1558 af Gustav Vasa, ombygget 1669-81. Nu mil. rideskole.

Ströms'holms ka'nal, sv. kanal fra Smedjebacken i Dalarna til Mälaren, 100 km l., 31 sluser, opr. anl. 1776-92.

strömsignal, søv., signal fra land om strøms retning og hastighed ved havne, snævre løb o. l.

strömsild (*Argen'tina sphy'raena*), fisk af gulldaksenes fam. Dybt vand langs Eur.s V-kyst.

strömskalle (*Leu'cisus leu'cisus*), skal-

leart m. omkr. 50 sidelinieskæl. 15-30 cm. 1 Danm. kun i SV-Jylland.

• **Strömstad**, [-sta:], sv. köbstad (fra 1674), N-Bohuslän; 3200 indb. (1949). Badested.

strömstyrke, elektricitetsmængde pr. tidsenhed, måles i ampere. 1 ampere = 1 coulomb pr. sek. (se *elektrisk strøm*).

strömtransformatorer, transformatorer, der til målebrug afgiver en sekundærstrøm, der er proportional med primærstrømmen. Anv. ved højspænding for at undgå at føre den farlige spænding til måleinstrumenterne og ved lavspænding for at få mindre strømme i instrumenterne.

ström-tæthed, den elektr. strømstyrke pr. arealenhed af en leders tværsnit.

strömventer, apparat, ved hvilket man kan vende forbindelserne til en del af en strömkrebs.

ström-vægt, apparat til definition af den internat. strømstyrkeenhed (ampere) ved vejning af tiltrækning ml. ström-spøler.

Strömø, da. navn på Stremoy.

ström-tanker, d. s. s. aforismer.

stråkol, let køl under kølen i træskibe til beskyttelse af denne.

stråle, *cool*, den kileformede, blødere horndannelse under

hestens hov. (111).

strålebehandling, se *Æ---* radioterapi.

strålebeskyttelse, *m--<* anv. af blyplader spec. > *M* over for røntgen- og *Æ'* > *s** radiumstråler. *roH*

stråleberere, er de *af* små spidse knogler, *fc* | I S JHf i hos benfiskene hvorpå *w/** • ljp•** ryg- og gatfinnestrålerne er indledede. *Hestehov set fra*

stråledyr, forældet fællesbetegn. for polypter- og pighude.

strålekræft, d. s. s. hovpapillom.

stråleopvarmning foregår enten v. hj. af såk. stråleradiatorer el. ved rør, som er indbygget i loft el. vægge. Radiatorerne består af elementer med glat forside og på bagsiden forsynet med vandførende rør. Herved opnås en lav overfladetemp. Bag stråleradiatoren må der varmesisoleres godt. En fordel ved s er: billig drift og lavere rumtemp. end ved alm. centralvarmelæg.

stråleplet (*Diplo'carpon*), slægt af skive-svampe, s danner stråleformede, mørke platter på de angrebne planter. Kendt er især rosens s (*D. rosea*). De angrebne roser afkaster bladene.

strålepropel, d. s. s. hydraulisk propel. **strålesvampe**, en gruppe af de lavest organiserede svampe; kan til dels hen-

regnes til bakterierne; findes meget udbredt, bl. a. i jorden og på dyrs og menneskers slimhinder. Nogle danner luft-hyfer, andre ikke, således de s, som fremkaldt sygdom hos mennesker. De fleste s er uden patogen bet. De s, som ikke er forgrenede, vokser i vinkler; til den sidste gruppe hører difteribacillen og tuberkelbacillen.

strålesvampsygdom (*aktinomykose*), vel-, især hos kvæg og svin, er karakteriseret ved dannelse af knuder af typisk udseende. Årsagen ikke altid strålesvamp, undertiden bakterier.

stråleterapi, behandling af syge med stråler, såsom lysstråler (kulbuelys, lokalt finsenlys, kviksølvkvartsllys) og røntgen- og radiumstråler, se radioterapi.

strålevarme, se varmemstråling og stråleopvarmning.

stråling, i fys. betegn. for mange forsk. fænomener, der falder i to grupper: 1) korpuskular- el. partikel-s, som består af materielle partikler, der udsendes fra det strålende stof, f. eks. elektroner, α -partikler, neutroner, atomer el. ioner, og hvis hastigheder kan variere inden for vide grænser. 2) Elektromagnetisk s, der er elektromagnetiske bølger, der udbreder sig med hastigheden 300000 km/sec, og som omfatter mange slags s, som kun adskiller sig indbyrdes ved deres forsk. bølglængde og svingningstal og ved frembringelsesmåden, f. eks. radiobølger, varme-s, lys-s, røntgen-s og y-s. Elektromagnetisk s udviser også partikel-egenskaber, især ved korte bølglængder (Compton-effekt), medens korpuskular-s udviser bølgeegenskaber, især for små partikler (elektroninterferens).

strålingstryk udøves af lysstråler, der rammer en flade, hvilket er en konsekvens af den elektromagnetiske lysteori, s er påvist eksperimentelt, men er meget ringe; for solstråling ca. 0.4 mg pr. m².

strålkis, da. betegn. for markasit.

strålesten, da. betegn. for aktinolit.

stråmand, fugleskræmsel, fig. i menneskelig skikkelse, lavet af strå. Også om person, der udtaltil fremtræder som ansvarshavende, men bag hvem de eng. ledende dækker sig.

stråtag udfores af rughalm el. tagrør, der sys fast til lægterne med garn el. stål-tråd; et udmærket, men brandfarligt tag.

Stuart ['stjuat], skotsk dynasti 1371-1714, e. 1603-1714. Hovedlinien uddød 1807. Efter 1714 søgte Jakob Edvard og Karl Edvard forgæves at vinde tronen. - Til slægten S hørte også Darnley (g. m. Marie S).

Stuart ['stju3rt], Gi76e/-r(1755-1828), arner, maler. Elev af B. West. Har malet portrætter, bl. a. af Washington.

Stub, *Ambrosius* (1705-58), da. digter. Søn af fynsk landsbyskrædder, student 1725. Nødtvungen giftermål 1735; ernærede sig som »skriverkarl« og forlystelsestråd, mest på Valdemarslost på Tåsinge, mens familien sad i Odense. Som enkemand til Ribe 1752; der privat pøgeleer. Hans lyrik (drikkeviser og -skåler, erotiske og rel. digte, moralske og naturlyriske viser og arier m. m.) er typisk rokokokunst; de bedste af dem, bl. a. *Den Kedsom Vinler gik sin Gang* og *Du Dejlig Rosenknop* tilhører ved sin enkelhed og musikalske sødme den evige poesi.

Stubaier Alper ['tjuibaia], del af Ost-alperne S f. Inn, Østr.

Stubbekøbing, da. købstad på N-Falster; 2213 indb. (1948). GI, kirke, .-s- -enkelte købmansgårde fra \ -> s- - / 18. årh. Havn. Udgangs- JH>Lm punkt for S-Nykøbing-Ny- 1 ^ ^ ^ f l sted banen. Ældste kendte 'efi2-*5< ^ ^ ^ f privilegie 1354.

Stubben, grund N f. Kronløbet i Øresund.

Stubbe-'Teglbjærg', Carl Vilhelm (f. 1894), da. raderer; lyrisk naturalistiske landskabsmaler.

Stubbe 'Teglbjærg', Hans Peter (f. 1896), da. psykiater, 1939 overlæge ved Kolonien Filadelfia (epileptikerhosp.). Afh. om epilepsi og vandstofskiftet.

stubbjød el. *slubmark*, kornmark, hvorfra afgrøden er indhøstet.

stubbmølle, en af træ opført vejmølle,

hvilende på en pælefod, stub, hvorefter den kan drejes efter vinden.

stubroer, de roer (som regel turnips), der efter tidl. kornhøst kan sås på ompløjet stubjord.

'stueco 'lustro (ital: glansstuk), imiteret marmor.

Stuck [Jtuk], *Franz von* (1863-1928), ty. maler. En af Münchener-secessionens ledende kunstnere. Har malet figurbilleder med mytol. motiver i tilknytning til Bocklins kunst.

'Stuckenber, *Frederik Henrik* (1832-99), da. fængselskyndig. Grl. 1878 »Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen og øvrige penitentiære Institutioner«. Hovedværker: *Fængselsvæsenet i Danmark 1550-1741* (1893) og *Fængselsvæsenet i Danmark 1742-1839* (1896).

Stuckenber, *Viggo* (1863-1905), da. forfatter. Bl. a. inspi- .: "" : "ia reret af venskab med J H M B ^ ^ .

med de psyk. fine ttfiMjfe. fPS 9 og stilist, gennemar- y w

prosabøger mærkes *ÆmEPJÆH* eventyr- og mytesaml. *Vejbred* (1899). Uden hans prosas hyppige søgthed er digtsaml. som *Flyvende Sommer* (1898) og *Sne* (1901); især digtet *Ingeborg* (til 1. hustru, 90erens muse) og *Bekendelse* (til Jørgensen) er ved enh. inderlighed og mandig stoicisme bl. det holdbareste af hans generations sjælfule lyrik.

stud (oldnord. *stod* støtte), da. middelalderlig skat, bestående i korn.

stud, kastreret tyr, brugtes tidl. som trækdyr, i Danm. nu udelukkende som slagtedyr. Studeopdræt og studefedning spillede tidl. en stor økon. rolle for det da. landbrug. Nu udgør studeholdet kun ca. 1.5 % af den saml. kvægbestand. Studeopdræt hører navnlig hjemme på visse nord- og vestjyske egne, hvor korthornskvæget er talrigest repræsenteret.

stud. [stu'6], fork. f. lat. *studiosus* student, studerende; anv. i forb. s theol., s jur., s med., s mag., s polit., s polyt. osv.

'Studeli Mile, andet navn på Råbjerg Mile.

stu'den't (lat. *stude're* stræbe efter), den, der har bestået studentereksamen.

Student ['stju'diant], psejdonym benyttet af den eng. statistiker W. S. Gosset (1876-1937), da den byggerivirksomhed, hvortil han var knyttet, forbød ham at publicere afhandlinger i hans eget navn. S-s talr. stat. arbejder har været af stor betydning for den mod. mat. statistik.

Studenterbyen i Paris, fr. *La Cité Universitaire* [la si'te yni'versi'te:ra], grl. 1925. 19 fr. og udenl. stiftelser (2400 værelser) på et areal af 46 ha; egen kirke, sportsanlæg og metrostation. Da. studentehus indviet 1932.

studentereksamen (lat. (*examen*) 'ar'tium), i Danm. eksamen, der afslutter det 3-årige gymnasium (el. studenterkursus) og giver adgang til univ. og andre højere undervisningsanstalter, s blev 1948 bestået af 1736 mænd og 1132 kvinder.

Studenteforeningen, Kbh., største da. akad. forening; 5188 medl. (1948); stiftet 1820, nuv. bygn. 1910 (bl. a. bibliotek på 110 000 bd.). 1844-63 var S et skand., nat.lib. samlingssted af stor bet. 1882 førte opstilling mod S fra radikale kredse til stiftelse af Studentersamfundet.

Studentergården, betalingskollegium for 112 mandl. studenter i Kbh., opført 1921-23.

Studentehus i Paris, Det Danske, fr. *Fondation danoise* [Rda'sjo da'nwa:z], del af studenterbyen i Paris; åbnet 1932. Bolig mod betaling for ca. 30 mandl. og 10 kvindelige da. og fr. studerende.

studenterkollegium, fælles bolig for studerende og yngre kandidater. I Kbh. ialt 650 pladser i friboligerne Valkendorfs Koll. (oprettet 1595), Regensen (1623), Borchs Koll. (1689), Elers Koll. (1691), Hassagers Koll. (1900) samt betalings-

kollegierne Hagemanns Koll. (1909), Ballonparken (oprettet 1948 af Kbh.s magistrat, udlejes til enlige unge mænd, der søger udd. i Kbh.), Studentergården (1923), Kvinderegensen (1932) og Nordisk Koll. (1942) samt Landbohøjskole Koll. (1944). I Århus 300 pladser i kollegier i forb. m. univ. (fra 1935).

studenterkursus, 1-3-årige kursus, oftest med aftenundervisning, der fører op til studentereksamen.

Studenternes Efterretningstjeneste, da. illegalt blad; udkom hver 14. dag fra 1942 (oplag 500); i beg. af 1944 var oplaget 120 000, senere dalende til 75 000.

studenterråd varetager studenternes interesser over for deres læreanstalt og udtaltil. Først oprettet i Engl. i 1890erne, ved Kbh.s Univ. i 1912, senere ved alle højere læreanstalter.

Studentersamfundet, polit. studenterforening i Kbh., stiftet 1882 af radikale studenter, der var trådt ud af Studenterforeningen. Udfoldede omfattende åndelig og soc. virksomhed, beg. nov. 1882 »S-s aftenundervisn. f. arbejdere«, udgav fra 1884 *Populære Småskrifter*, stiftede 1885 S-s retshjælp for ubemidlede. Oplost 1915; genoprettet 1920 (1922-24 bestod som særlig gruppe Det Nye S). S var 1934-39 fraktion inden for Studenterforeningen. Indstillede arbejdet

1943 over for politiets censur. Nystiftet 1945 med det formål at samle venstreorienterede studenter og intellektuelle.

Studentersamfundets Retshjælp, grl. 1885 af Studentersamfundet for at skaffe ubemidlede jur. bistand. S eksisterer stadig (omend uden tilknytn. til Studenter-samf.), og dets personale består i det væsentl. af yngre jurister, der virker uden vederlag.

Studentersangforeningen, da. mandskor-sangforening, der udelukkende rekrutterer sine medl. bl. studenter. Stiftet 1839.

student!'ko's (ty.), på studentervis, studenteragtig.

Studerendes Fællesråd, Danske, siden 1922 fællesrepræsentation for de off. råd af studerende v. de højere læreanstalter.

'stud'le (lat. *studium* flid), 1) kunstnerisk øvelses- el. uddannelsesarbejde; litt. udkast; mindre afh.; 2) (ital. *studio*), atelier (kunstners, film-); 3) optagelseslokale for radiofoni el. grammofonoptagelser.

Studiefond, Dansk, stiftet 1913, yder studieuløn til studerende og kandidater fra Kbh.s og Århus Univ., Danm. Tekn. Højskole, Landbohøjskolen, Farmaceutisk Højskole, kunstatkad., Handelsvidensk. Lærestalt, musikkonserveriet, Tandlægehøjskolen, seminarierne og til studerende ved Det Tekn. Selskabs dag-skoler; det samlede udlån er ca. 300 000 kr. årlig.

Studegården, annekts til univ. i Kbh., opført 1915-16; rummer auditorier samt laboratorier for jurister, teologer, økonomer m. v.

studiekreds, mindre kreds af voksne (i alm. 5-10), der studerer et bestemt emne. Alle deltagerne forbereder sig til hvert møde på et afsnit i en grundbog, men en el. to forelægger det under udnyttelse af suppl. litt. som indledning til diskussion, s-bevægelsen kom til Danm. fra USA omkr. 1910, men fik først fart, da Arbejdernes Oplysningsforbund 1924 tog den op og udsendte en rk. studievejledninger.

studio ['stju-] (ital.), kunstneratelier.

Studio, The ['stju:diu], eng. kunstsit-skr.; rigt ill. Grl. 1893. Udsender værdifulde specialnumre.

stud'osus (fork. *stud.*) (lat: som bestræber sig for noget), student, s per'pe'tuus (lat: vedvarende student), en gi. student, der aldrig' når at tage eksamen.

'stud'ium (lat: flid), studering, studiefag.

studs (ty. *stutz*), kort rørstyrkke på en beholder el. lign. til tilslutning af en rørledning.

Studsård Forsøgsstation ['stus-], SV f. Herning, under Statens Forsøgsvirksomhed i Plantekultur; oprettet 1906. Hovedopgave: gødningsforsøg og forsøg med kartoffer. Under S sorterer et forsøgsareal ved Borris (V-Jyll.).

studsharer, fællesbetegn. f. visse korthalede og kortørede gnavere som marsvin og flodsvin.

studsmus (*Microtinae*), underfam. af mus. Korthalede, korte ører, højkrønnede kindtænder. Hertil markmus, rødmus, vandrotte, bisamrotte.

studsnig, i håndbold o. l. spil betegn. for at slå bolden i gulvet.

stueantenne, indendørs modtageantenne bestående af ledning anbragt ved væg el. loft.

stuebirk (*Ficus Benjaminia*), stedsegrøn, smuk stueplante af figenfam., blanke blade og hængende top.

stueflue (*Musca domestica*), ret stor, grålig flue. Larverne navnlig i svinegødning, endv. i hestegødning, forsk. affald

Stueflue og stuefluelarve.

o. I. Ret nøje knyttet til huse. Kan dels ved sin massive optræden være generende, dels være smittespredere. Kan bekæmpes bl. a. ved at dække svine- og hestegødning med gødning. En mindre art er den lille *s* (*Fannia canicularis*), der navnlig flyver under loftet. Larven i gødning.

stuefugle, fugle, der holdes i bur. *s* findes også hos primitive folk. I de senere år holdes i Eur. navnlig trop. stuefugle, særlig papegøjer, væverfugle, forsk. finker som kanariefugl m. fl.

stuelind (*Sparmannia africana*), art af lindefam. fra Kaplandet. Træagtig

vækst med store, lysegrønne, hjerteformede blade, hvide blomster. Stueplante.

stueovne, ofte kaldet kakkellovne, idet ovnene i middelalderen opbyggedes af kakler. Den mod. ovn er fremstillet af jern og udstyret med magasin, så den kun kræver ringe pasning. Varmeafgivelsen hidrører dels fra gløderne i fyret og dels fra røgen, hvorfor mange ovne udstyres med en overdel, hvor røgen vender, før den når skorstenen, el. de er indrettet som rundtræksovne. - Ydermere kan ovnen være omgivet af en stålkappe (ventilationsovn). - I skovrige egne benyttes særlige brændeovne. Endelig bruges petroleumsovne.

Stuhlweissenburg [Jtu:l'vaisanburk], ty. navn på Szekesfehervár, Ungarn.

Stu-har, *William* (f. 1882), da. maler; landskaber, havnebill. fra Skagen, kbh.ske bybill. m. v.

stuk (ital. *lucco*), *stukkatur*, betegn. for de i gips o. l. materialer udførte ornamenter til udsmykning af vægge og lofter; især meget anv. i barokken.

Stuka [t'u:ka:], ty. fork. for *Stutz* flamf-lugzeug, dykbomber.

stukkips, gips brændt ved 120-140°. Udført med vand storkner den meget hurtigt under varmeudvikling og svag rumudvidelse og bliver ret stærk, men ikke vejrfast.

stukka'tu'r, ornamenter fremstillet af stuk.

stukka'tø'r, person, som arbejder med stuk.

stukning, v. smedning en fororktelse af emnet m. samtidig forøgelse af dets tværsnit.

stumhed (*mutitas*), mangel på taleevne, opstår som regel s. flg. af medfødt el. tidligt erhvervet døvhed.

Stumme i Portici, Den, opera af Auber (Paris 1828, Kbh. 1830).

stumpbiller (*Histeridae*), fam. af brede, korte biller. Vingerne dækker ikke bagkroppen helt. Under bark, i myretuer osv.

stumphaler, d. s. s. tinamuer.

stumtpønde, flydende sømærke, flad form foroven.

stumtjener, lille bord til at stille genstande fra sig på, el. fritstående stativ til overtøj.

Stundesløse, Den, karakterkomedie (opf. 1726) af Holberg, beslåget med Molières »Den Indbildt Syge«.

stun'dister (ty. *stunde* (bibel)time), russ. sekt, påvirket af ty. pietisme.

'stunthoser, egl. *stumphoser*, fodløse strømper, kendt af oldtidens germanere. Indtil ca. 1900 anv. af den jyske almue.

'stupa (sanskrit; pali *thupa*; ny-indisk *tope* el. *dagob*), betegn. for ind. gravhøje* oprettede efter ligbrænding over berømte rel. lærere, spec. i buddhismens periode.

stu'pi'd (lat. *stupidus* betuttet), dum, sløv.

'stupor (lat: sløvhed), tilstand af stivnet helligens uden reaktion på ydre indtryk, symptom ved sindssygdomme.

Stur [turr], *Ludevít* (1815-56), slovak, æstetiker, filolog og journalist, organisator af den mod Ungarn rettede slovak, separatisme, grundlægger af det slovak, skriftsprog, moderne panslavist.

Sturdes [st3:di], *Vernon* (f. 1890), austr. officer. Generalstabschef 1940-42; leder f. austr. militærmission i USA 1942-44, chef f. 1. austr. armé 1944-45.

Sture [stu:ra], sv. adelslægt. Kendtest er: Sten S den Ældre (ca. 1440-1503), sv. rigsforsøger 1470-97 og 1501-03, sløg Christian I. på Brunkeberg 1471, anerkendte 1483 Hans' ret til den sv. trone, rigsforsøger igen efter Hans' afsættelse 1501. - Svante Nilsson S (d. 1512), sv. rigsforsøger 1504-12. - Sten S den Yngre (1492-1520), søn af Svante S, sv. rigsforsøger 1512-20, faldt mod Chr. 2. - Svante Stensson S (1517-67), søn af Sten S d. Y., sv. rigsmarsk, myrdet s. m. sine sønner af Erik 14.

'Sturla 'Sighvatsson (1199-1238), isl. høvding, der 1235-38 forsøgte at samle Island under Norge. Brodersøn af Snorre.

'Sturla 'Poraarson (1214-1282), isl. stormand, historiker og skjald; Snorres brodersøn. S-s hovedværk er *Islendinga saga*, et grundigt og objektivt værk om de isl. høvdingers stridigheder 1183-1262, der er optaget i »Sturlunga saga«.

'Sturlunga saga el. *Sturlunga*, isl. saga fraomkr. 1300 af ukendt forf. (redaktør). S er et samlingsværk, udarbejdet på grundlag af de foreliggende samtidssagaer, især Sturla pordarsons »Islendingasaga«, med det formål at skabe en kronologisk sammenhængende Isl.hist. for 12. og 13. årh. Da flertallet af kildekrifterne er gået tabt, har S stor politisk og litt.hist. betydning.

'Sturlungerne, berømt isl. slægt i 13. årh.; opkaldt efter Sturla pordarson (1115-83); til S hørte bl. a. Snorri Sturluson og Sturla Sighvatsson.

'Sturluson, *Snorri*, se Snorri Sturluson.

Sturm-Abteilung [Jturmaptailur] (ty. stormafdeling), opr. betegn. f. SA.

Sturm-und-Drang (ty. storm og trængsel), ty. litt. strømning, der kulminerer i 1770'erne; navnet fra et drama af F. M. Klingler. S-s åndelige fædre er Hamann og Herder, dens digteriske repr. Goethe, Lenz, F. M. Klingler o. a., i 1780'erne Schiller. Gottinger-Hain-digternes borgerlig-lyriske sentimentalisme hører kun i betinget grad hjemme i S. Som udpræget revolutionær ungdomsbewægelse og voldsom reaktion mod oplysningen varede S kun få år. S betragtes som første led i Goethetidens idealisme, i forhold til »die Klassik« meget urolig og dynamisk, i forhold til romantikken mere følelsesbestemt, mindre spekulativ.

Stursa [Jtursa], *Jan* (1880-1925), cech. billedhugger. Har udført *reliefferne* til *Ferdinandsbrücke* i Praha.

Sturzen-Becker [sturtssn], *Oscar Patrik*

(1811-69), sv. forfatter. Påvirket af eur. liberalisme (Heine, Byron); bidrog med ubesværede vers og litt. causerier. *Grupper och personer* (1865), til tidens skandinavisme.

Sturzo [sturtso], *Luigi* (f. 1871), ital. politiker. Katolsk præst, grundlagde 1919 katolsk-demokratisk »Folkeparti« (»popolari«), fik bet. tilslutn. i efterkrigstiden, søgte 1922 forståelse m. Mussolini, flygtede efter brud til Engl. 1924. Vendte 1946 tilbage til Italien.

stutflag (da. *stut* kort, afstumpet), søv., firkantet flag, mods. splitflag.

stutte'ri' (ty. *stute* hoppe), virksomhed, hvor mange heste er opstaldet til opdrætning, oplæring el. til brug ved kørekursus, ridekursus el. l.

Stuttgart [JtutOT], ty. by, hovedstad i Württemberg-Baden ved Neckar; 414000 indb. (1946). Vigtig tekstilindustri, produktion af maskiner, automobiler, kemikalier, optiske instrumenter m. v.; bet. forlagsvirksomhed. Stor handel. - 1482-1946 Württembergs hovedstad. Ca. 50% ødelagt i 2. Verdenskrig.

Stuthof [Jtutho:f] (po. *Sztutowo*), ty. koncentrationslejr i Weichels delta, ca. 30 km fra Danzig. Oprettet nov.-dec. 1939. Passerede indtil jan. 1945 af over 110 OOO fanger, hvoraf 85-90 000 døde her.

stuve (mnty. *stuwen* pakke), søv., anbringe, fordele, forstøtte.

stuvning (mnty. *stuwinge* opdræmning), 1) opstemning i et vandløb el. en kloakledn. s fremkommer, når recipienten har høj vandstand el. der på anden måde (f. eks. ved stemmeværker) er lagt hindringer i vejen for den frie udstrømning. Ved s er vandspejlets fald mindre end bundens fald; - 2) ret bestående af en jævnet el. opbagt sauce, hvori levnedsmidler som kød og grønsager er opvarmet.

styk gods, varer, der forsendes enkeltvis el. i mindre partier, som regel i emballeret stand.

stykjunker (ty.), fra 17. årh. officer i da. artilleri; fik sekondløjtnants rang 1754; afskaffet 1764; 1773-1830 navn forelever i ældste klasse i artillerikadetinstitutet.

Stykkholmur [sdehgjes(h)oulmør], isl. handelsplads på S-siden af Breiflafjordur; 700 indb. (1946).

- **'sty'l'** (gr. *stylos* søjle), bygning med søjler. **'sty'l** (gr. *stylos* søjle), søjlehelgen.

stylo- (gr. *stylos* søjle), søjle-; *med:* tungenbens-; *bot:* griffel-

stylo'ba't (*stylo-* + gr. *bainein* træde), den øverste og yderste del af det gr. tempels fundament, hvorpå søjlerne hviler. (III. se dorisk stil).

stylo'litter (*stylo-* + *lit*), stængelformede dannelser, der fra et kalkstenslag griber tapformigt ind i et andet kalkstenslag. Opstår ved opløsning langs grænsefladen.

Stiilpnagel [Jtylps-i:gal], *Heinrich* von (1886-1944), ty. general. 1940 chef f. ty. militærforvaltning i Frankr., arméchef på sydl. Østfront 1941; hægt efter deltagelse i attentatet mod Hitler.

Stiilpnagel [Jtylps-J. Otto von (1878-1948)], ty. general; 1940-42 mil. kommandant i Frankrig; begik selvmord.

styltfoed, ve., en tilstand, der ses medfødt hos føl. Dyret træder på et el. begge forben på hovens tåstykke el. dens forflade, fordi en forkortning af forbenets bøjeseener har medført en yderst stærk bøjning i tåledene. Hos voksne heste optræder s endten mere akut el. mere snigen-de ved smertefulde betændelsestilstande med deraf følgende arvevæddannelse i tåens bøjeseener, s ses også hos kvæg.

stylteløber (*Himantopus himantopus*), uhyre langbenet vadefugl. Hvid og sort. Middelhavslændene, Afrika, Asien. Sjældent gæst i Danmark.

stylene, afkappe grene, især brugt om pile og popler, hvis grenne blev brugt til risgerder, tidl. meget alm. på Lolland og Falster.

'styptika (gr. *styptikos* sammensnerpende), blodstillende midler. - »styptisk bomuld«, væt med blodstandende tilsætning.

'Styrax, slægt af Styracaceae, trop. træer el. halvbuske fra Asien. Af stammerne fås benzoeharpiks, der bruges til benzoe-fedt og -dråber. Produktet styraxbal-sam fås af et lilleasiatisk træ (Liquidam-

bar) af en anden fam. og anvendes mod fnat.

styrbord (opr. den side, hvor styrearen var anbragt), skibs højre side, når man agterfra ser ret forover, om natten afmærket med grønt lys.

styrejfer, hos fuglene de kraftige halejfer, som benyttes som styredskaber under flugten. Antallet varierer fra 6-24.

styrejrejer i en flyvemaskine består af pedaler el. hammel, hvormed piloten bevæger sideroret, og styrepind, hvormed højderoret og - i mindre maskiner - balanceklapperne bevæges. I større maskiner manøvreres balanceklapperne med et rat, der sidder på styrepinden, som da kun benyttes til højderorsbevægelsen. Forb. ml. s i førerkabinen og rolfladerne udgøres af et wire- el. stangtræk el. en kombination heraf.

styre-maskine, søv., i større skibe elektr. el. hydrauliske maskinanlæg til rorets bevægelse, s er anbragt agter over ror-stammen.

styresmand, lederen af et skipæn under ledingsordningen.

styring, ved en dampmaskine de maskindele, der tjener til at lede dampen på rette måde; ved forsk. andre maskiner organer med tilsv. opgaver.

styrke, tekn., den spænding, ved hvilken et legeme brydes. Man skelner ml. tryk-, træk-, bøjnings-, forskydningsstyrke m. m. efter påvirkningens art.

styrkeprøver kan enten være statiske el. dynamiske og giver mal for materialers styrke. Anv. bl. a. til brug ved byg-værkers dimensionering; udføres med materialprøvemaskiner.

styrkevæv, bol., cellevæv, der er 1) afstivende, f. eks. bastceller, vedtaver, el. 2) beskyttende, f. eks. stenceller i sten-frugters sten.

styr-lastighed, søv., forskellen ml. et skibs dybgående for og agter.

styrmand, dæks-befalingsmand i skib, der efter alm. sømandsuddannelse og navigationskolestudium har taget s-eksamen og løst s-bevis. Med en vis s-fart og 25 års alder har en s ret til at føre sejskib eller 400 BRT i hvilken som helst fart samt føre mindre damp- el. motorskib i udvidet kystfart og indskrænket fart. Første s i da. udvandrerskib i fart på fremmede verdensdele skal have bevis som skibsfører.

Sturmer, Der [-'ltyrmar] (ty: stormeren), ty. antisemitisk ugeblad, grl. af Jul. Streicher, udkom 1923-45.

styr'rol' (af *Styrax*) el. *styr'e'n*, vinylbenzin, tenylatetylen $C_{10}H_{18}$, farveløs vædske, findes i storaks (styrax), men fremst. i stor mængde af benzol og aetylen. Polymerisationsprodukter af s har stor bet. som isolationsmaterialer osv.

styrtedykker, fugl, der fra luften styrter sig ned i vandet og ved sin vægt kommer lidt ned under overfladen. Hertil bl. a. terner, suler, isfugl, enkelte måger.

styrtleje, særlig forstærkning af vandløbs bund umiddelbart nedenfor et vandfald el. en gennemstrømningsåbning, som vandet passerer med stærkt fald.

styrtløb, skiløb nedad bjergskråning; konkurrenceform i skiløb.

styrting, støbemetode til støbning af hule genstande uden brug af kærner. Når der i formen er dannet en tør el. størknet skal, hældes den endnu flydende rest af det støbte materiale ud, og emnet bliver hult.

styrtseng, d. s. s. styrtleje.

'Stii'rup, *Georg* (f. 1905), da. psykiater, 1942 overlæge ved psykopatantst. i Herstedvester.

styr'vol't, 1) gi. kortspil. 2) små kort, der ikke kan ventes at give stik.

'styver (holl. *stuiver*), 1) ældre nedertysk holl. skilleløb, 2) betegn. for ældre da. skilleløb af 2 skillings værdi.

Styx, i gr. rel. en flod i Underverdenen.

Stærh-Nielsen, *Erik* (1890-1921), da. maler; især Gribskovs- og urskovsmotiver m. fig.

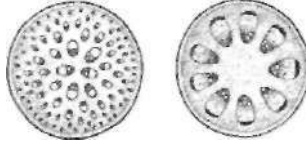
Stærh-Nielsen, *Olaf* (f. 1896), da. billedhugger; udsmykn. af fl. stormagasiner og biografteatre samt *Norre-Standby rådhus* (1939, s. m. Nathalie Krebs).

stæmskalle (sv.), d. s. s. strømskalle.

stændchen (da. [stænfan]), betyder i ty. musikprog hyldestmusik el. serenade uden dog som dette sidste at være knyttet til udførelse om natten.

stænderforsamling, folkerepræsentation, hvis enkelte medl. optræder som repræs. for de stænder, staten omfatter (ell. i hvert fald de stænder som har polit. indflydelse). I Danm. kendt fra 1468, spillede en ikke ubetydelig rolle i det sidste årh. før enevældens indførelse 1660. Genindførtes 1834 som rådgivende provinsialstænder. - Jfr. kooperativ stat.

stængel, den del af planten, som bærer blade, s kan være meget forskellig udfor-

Stængel. T. v. tværsnit af en kimbladet, t.h. tværsnit af tokimbladet plante.

met: urteagtig el. træagtig s, overjordisk el. underjordisk s, knoldformet s med oplagsnæring, omdannet til grenort el. til klatretråd, blomsterbund, som bærer blomstens blade. - s består af overhud, bark og centralcylinder, hvori karstrængene ligger, hos enkimbladede spredt uden noget vækstlag, hos tokimbladede i en kreds med et sammenhængende vækstlag, så s kan vokse i tykkelse.

stængelbrand (*Uromyces*), slægt af brand-svampe, hvis mycelium gennemvokser værtsplanten. Sporerne dannes i stængel- og blade, som får abnorme former. Alm. på rug, anemoner, violer m. fl.

stængelknold, opsvulmet, knoldformet stængel, i reglen med oplagsnæring, f. eks. kartoffel, krokus.

stængelål (*Tylenchus dipsaci*), ganske lille rundorm. Snylter i stængel- og blade af forsk. urter. Hver plante har sin spec. race, f. eks. lucerneål, rødkloverål m. fl.

stængestag, søv., en masts underste stag.

stænkpuds, puds bestående af et udkastet lag grovpuds afret- med kardæk og dækket af et udkastet lag af hydraulisk mørtel, der ikke efterbehandles.

stænskærm, en på biler anbragt skærm, der skal forhindre, at fodgængere oversprøjtes af gadesnavs fra kørende biler. Trods mange forsøg er praktiske anvendelige konstruktioner endnu ikke fremkommet.

stænskøring anv. v. nogle forbrændingsmotorer til smøring af krumtap- og plejstangsejer, idet krumtappen sprøjtet olie i bundkarret rundt i krumtaphuset.

stær, populær betegn. for forsk. øjensygdomme. - 1) sort stær, nu forladt betegn. for blindhed. 2) grå stær (*cataracta*), uklærlighed i øjets linse, s kaldes moden, når linsevævet helt er uklært; pupillen viser sig da som oftest grå, og patienten er blind. Er operabel. 3) grøn stær (*glaukom*), farlig øjensygdom, som skyldes en forøget af øjets tryk. Stiger trykket abnormt, lider øjet. Navnlige tåler synsnerven ikke en vedvarende el. stærk trykstigning. Det er af allerstørste vigtighed, at patienter med glaukom lader deres øjne lægekontrollere med mellemrum. Behandlingen må alt efter forh. være medikamentel el. operativ. (Se også stær-operation).

stære (*Sturmidæ*), fam. af små spurvefugle. Spidsvingede. Lever af insekter o. a. smådyr, der tages på jorden, samt i

perioder af bær. Hertil bl. a. den alm. s (*Sturnus vulgaris*), metalskinnende, hvidprykket. Reden i hule træer el. i kasser. Tidligt ankomende træfugl, overvintrer til dels i V-Eur. Endv. rosens, glanss, larvehakkere, lappes m. fl.

Stærkassen, indtil 1948 off. navn på Det Kgl. Teaters anneksscene, nu *Den Nye Scene*; bygget af arkitekt Holger Jacobsen, åbnedes 1931. Nedlagdes af økon. grunde efter to sæsoners dobbelt-drift, Overtoges af Statsradiofonen, indtil radiohuset i Rosenørns Allé var færdigt 1941. Derefter tilbage til Det Kgl. Teater.

stærke jyder, de kristeligt vakte i enen ml. Horsens og Vejle. Vækkelsen begyndte kort før 1800 og førte gnm. 40 år en til slut sejrj kamp mod myndighederne for at beholde Pontoppidans katekisme og Kingos salmebog. Enkelte sogne og skoler bruger endnu de gamle bøger.

Stærkoder, ukorrekt form for Starkad.

stærkstrømsanlæg, elektr. anlæg til lys, kraft og varme.

stærkstrømsreglementet, de af elektricitetsrådet fastlagte bestemmelser og retningslinier for udførelse og drift af stærkstrømsanlæg.

Stærkroder, *Robert* (f. 1907), da. politiker. Medstifter af Dansk Samling 1936, formand for partiets rigsdagsgruppe 1943-47. Forstander for Støvring Folkehøjskole 1937-43. Informationsvirksomhed i Engl., Færøerne, USA og Canada 1944-45. Fabrikant 1948.

stæroperation, kirurgisk indgreb med henblik på at fjerne grå stær, s er kendt fra oldtiden. Den udførtes dengang af »stærstikkerer«. Ved den ældste metode trykkes linsen ned på bunden af øjet. Nu gøres hos børn og unge et indsnit gnm. forreste linsekap (discission), så linse-massen kommer i forb. med vandvæskken, hvorved linsen opløses lidt efter lidt, så pupillen bliver fri. Hos ældre fjernes stæren helt fra øjet ved operationen, idet der gøres et snit gnm. hornhinden.

stær, søv., et skibs for- og agterende benævnes hhv. fors og agters. I større træskibe er såvel for- som agters bygget op af ydre-, mellem- og indres.

stævne, jur., indkalde ved stævning.

»Stævnet«, d. s. s. Det Internationale Fodboldstævne.

stævning, skriftlig indkaldelse til at give møde for en domstol.

stævning (glda. *stafn* træstub), hugst el. klipping af tynde stammer el. skud nær ved jorden (rodstævne) el. afhugning af krone og stamme et stykke over jorden (tops) el. afskæring af sidegrene (sides).

stævningensmænd, olien[1. beskikkede personer, der foretager fornyelser af stævninger m. m.

stævningsskov (glda. *stafn* træstub), bevoksninger fremgaaede af stødskud, drives i lavskovsdrift.

stævnrør, søv., det rør, ignm. hvilket skrueakslen føres ud gnm. skibsskroget.

støbeasfalt, en blanding af asfaltmastiaks, grus, sand og bitumen. Bruges til vejbelægning, især hvor svar trafik forekommer. Udlægges i varm tilstand.

støbegods, betegn. for støbte genstande, især af metaller. Angives materialet ikke, er s jernstøbegods.

støbejern, jern, i reglen med et kulstofindhold på over 2,6%; ikke smedeligt. Det fremstilles ved omsmelting af råjern i kupulovne, hvorfra det smeltede s hældes i formene. Man sonder ml. gråt og hvidt s. Gråt s er det til støbning alm. anv., har sin farve fra udskidt graf. Ved legering med Ni. Cr. Mo fås special-s m. særlig gode egenskaber. *Thermisilid* er s med ca. 15% silicium, der er meget mod-

standsdygtigt over for kem. angreb. - *Perlitjern* er et spec. særlig stærkt s. Hvidt s indeholder kulstoffet som cementtilsat (jernkarbid), evt. en eutektisk blanding af cement og troostit (ledeburit). Det er hårdt og ubearbejdeligt (hårdstøbt gods, kokilgods).

støbejernsrør anv. til hydrauliske anlæg og ledninger for gas, vand, damp m. m. De er ofte asfalterede og samles m. muffe el. flanger, s støbes enten stående el. bedre liggende v. centrifugalstøbning.

støbelighed af et materiale er betinget af, at det kan bringes i flydende (smeltet) tilstand og i forme udstøbes til blærefrit og homogent gods, hvorved en ringe udvidelse under størkningen er gavnlig for at opnå skarpe afstøbninger, s er karakteristisk for metallegeringer, mørtelkompositioner, stearin og paraffin (til lys), formstoffer m. m.

støberande el. *støbefinner* på støbegods fremkommer ved skilleflader i formen. **støbesand**, formsand, lerholdigt kalkfattigt sand egnet til formning (s. d.). Af bet. er bl. a. smp. - der efter formålet skal være over 1100-1400° C - kornstørrelsen og lerets beskaffenhed, da den af vådt sand byggede form skal være porøs, s blandes med brugt sand og kulstøv, s findes i Danm. ved Bjerringbro, Haderslev, Sorø, Esbjerg og Ribe.

støbeskal, hård skal på overfladen af støbegods.

støbessel i en betonkonstruktion fremkommer, hvor støbningen har været afbrudt i så lang tid (f. eks. om natten), at betonen når at størkne helt el. delvist. I s er betonen svagere end ellers, hvorfor s må ligge på sådanne steder, hvor dette ikke er til skade.

støbetap, størknet metal i indløbskanalen ved støbegods.

støbning, formgivningsmetode, hvorved flydende el. grødet materiale el. smeltet metal fyldes i en form, der efter materialets størkning fjernes. *Metaller* støbes enten i sand- el. lerform el. i metalform (kokille); småt kokillegods bliver ofte trykstøbt, idet smeltet metal af en støbemaschine under højt tryk sprøjtes ind i kokillen, el. pressestøbt, idet grødet metal presses ind v. hj. af et stempele. - Ved s af cement skelnes efter mørtelens el. betonens konsistens ml. tør- og vads. - I *bruggertekn.* betegn. for udblødning af især byg i malffabrikationen.

Støcker ['Jtoksr], *Adolf* (1835-1909), ty. protestantisk præst og politiker. Grl. 1878 et kristeligt-socjalt parti byggede på katedersocialismen. Glødede antisemit og modstander af Bismarck.

stød, 1) *fyss.*, kortvarig påvirkning ml. to legemer, der rammer hinanden. Resultatet af et s kan forudberegnes for et centralt s ml. to kugler for to ideale tilfælde: det uelastiske og det elastiske s. Er kuglerne uelastiske, vil de efter s følges ad med en fælles hastighed, som kan beregnes af begyndelseshastighederne og masserne, og der vil tabes kinetisk energi ved s. Er kuglerne fuldstændig elastiske, vil de efter s få forsk. hastigheder, der også kan beregnes; den kinetiske energi vil være ens før og efter s. Har kuglerne samme masse, vil de blot bytte hastighed. Rammer en kugle en væg i et elastisk s, tilbagekastes kuglen med samme hastighed. Fuldstændig elastiske s finder sted ml. luftmolekyler. - 2) i *lyd læren* det fænomen, at to toner med omtr. samme svingningstal skiftevis forstærker og svækker hinanden så mange gange pr. sek., som forskellen ml. svingningstallene angiver. Ved større forskel høres en s-tone. - I *fonet.*, stemmebåndslukke (fuldstændigt el. delvis) ved afslutn. af en vokal ('ra'n') el. en stemt konsonant ('ra'nd'). Forekommer som fast del af lydssystemet kun i ganske få sprog (dansk, lettisk, kinesiske dialekter). - 4) *søv.*, samlingsstedet for enderne af to planker el. stålplader.

stød el. stub, den del af træet som s. m. roden bliver tilbage, når træet fældes.

stødbrende, i skovbruget brænde, fremstillet ved stødrydning.

støddykker, d. s. s. styrtedykker.

støde (om jagthund), jage vildtet ud uden at være kommanderet dertil.

stødforbindelse, i Orb. ml. to konstruktionsdele, der ligger i forlængelse af hinanden; anv. enten fordi konstruktionsdelen ikke kan fås i tilstrækkelig stor længde el. af hensyn til monteringen, f. eks. for armeringsjernenes vedk. i jernbetonhuse i fl. etager. Endelig anv. s, hvor konstruktionsdelen ikke kan bøjes som ønsket.

stødhævert, opfundet af brødrene Montgolfier, anv. til $\langle j \rangle$ uden tilførsel af energi udefra at hæve en del af vandet fra et lavere liggende bassin op i et højere liggende. De to på fig. viste ventiler (Kog Z) åbner og lukker sig skiftevis, hvorved endel af vandet p. gr. af stødvirkningen får øget energi og trykkes op, mens resten mister energi og løber bort.

stødionisering, ionisering af luftmolekyler ved sammenstød med elektroner og ioner, s er betingelsen for en selvstændig strøm gnm. en luftart.

stødpude, *puffer* el. *buffer*, *kern.*, saltopløsning, der udmærker sig ved, at brintionkoncentrationen kun ændrer sig ganske lidt ved syre- el. basetilsætning.

stødpudestat, mindre stat, der ved ligheden ml. stormagter hindrer disse i at komme i umiddelbar konflikt.

støds kud, de kud, som udvikles fra randen af et stød, efter at træet er fældet.

stødspillerum, spillerum ml. de to skinneder ved et skinnestød, som ved normal temp. skal være til stede, for at skinnerne i varmen kan udvide sig svarende til temp.stigningen.

stødtand, kraftig tand, der rager uden for munden. Er oftest hjørnetanden, f. eks. hos hvalros, el. fortanden f« eks. hos elefanten.

stødtillæg, tillæg, der gøres til den bevægelige belastning på en konstruktionsdel for at give konstruktionen fornøden styrke også mod de stød og rystelser, som belastningen forårsager, f. eks. ved en jernbanebro.

stødvåben, våben kun beregnet til stød, f. eks. spyd og lanse, dolk og bajonet.

støjkontoret, off. *Kontoret for Radiofoniforstyrrelser*, afd. af Statsradiofonien, som undersøger klager over radiostøj fra motorer o. l.

støjsender, radiosender, hvis opgave er at hindre modtagning på en bestemt bølgelængde. Under 2. Verdenskrig anv. for at hindre radioaflytning og for at umuliggøre brug af radar.

støkiometri (gr. *stoicheion* grundstof + *metri*), læren om de love, der gælder for de kem. forbindelsers kvantitative sammensætning.

stækker, d. s. s. hestemakrel.

Stor [Itør], 75 km l. biflod til Elben; udspringer ved Neumiinster, udmunder neden for Glückstadt.

Støren ['stø:ran], stationsby på Dovrebanen, endepunkt for Rørosbanen, i Gauldalen, S for Trondheim.

'stør'er (*Chon'drostei*) orden af primitive benfisk. Skelettet overvejende brusket. Snuden forlænget, munden på under-

siden. Hertil den egentlige stør (Acipenser sturio) (ill.), nogen m. benplader i huden; fl. m lang. Lever i havet, vandrer op i floder for at yngle. Dens rogn anv. som kaviar. Endv. sterlet, huse, skuffelstører og spædstører.

størkning, et stofs overgang fra flydende til fast tilstandsform ved afkøling til s-punktet, som er samme temp. som stoffets smeltepunkt. Ved s frigøres s-varmen, som er lig med stoffets smeltevarme. For mange stoffer indtræder s kun med

vanskelighed, hvilket iagttages ved underafkøling.

'Stønner, Carl (f. 1874), no. matematiker. Har gnm. beregninger af elektronbaner i jordens magnetfelt gjort rede for nordlysets natur og har foretaget systematiske målinger af nordlysets højde.

Større Færdssikkerhed, da. forening 1935-38 med bl. a. større forsikringselskaber som støtemedl.; dens arbejde er delvis fortsat af Justitsministeriets Udvalg for Færdsselspropaganda.

størrelsesklasse (*magni'tudd*), *astron.*, et mål for himmellegemers lysstyrke. I oldtiden inddeltes fiksstjerner ved skøn i 6 s fra 1. s, som indeholdt de lysstærkere, til 6. s, der omfattede de lyssvagere med blot øjne synlige stjerner. Nu defineres s ml. ved formlen $m = \text{constant} - 2,5 \log I$, hvor I er lysintensiteten. Konstanterne i formelen er valgt således, at de definerede s så nær som muligt sammenfalder med traditionens. De svageste iagttagelige stjerner er af 21. s (smlgn. astrofotometri og fiksstjerne).

støt, *søv.*, lige; holde s kurs, styre nøjagtig kurs.

støttepille, *arkit.*, halvpille, støttende en mur.

støtteskifte, *arkit.*, det forhold at f. eks. en arkades buer bæres af piller og søjler i rytmisk afveksling, m. een el. fl. søjler ml. hvert pille-par.

støttevæv, samlebetegn. for knoglevæv, bruskvæv og bindevæv.

støv, faste smådele med så stor overflade i forhold til tyngden, at de kan holde sig svævende i luften i længere tid.

støvbindende middel, f. eks. klorkalcium, anv. til udsprengning på grus- og macadamveje for i tørre årstider at forhindre støvdannelse.

støvblad, *bot.*, et omdannet blad, på hvilket støvkornene dannes. Et s består i regelen af en tynd del, støvtråden, der bærer en tykkere del, støvkappen, der er delt i 2 dele, hver med 2 støvsække, som åbner sig ved længdespalter el. huller i spidsen og indeholder støvkornene.

støvbold (*Lyc'o'perdon*), slægt af bugsvampe. Støvet dannes i kugle- el. ægformede frugtleger, som til sidst bryder og udmøtter sporerne, i Danm. findes kæmpes (L. giganteum) med hovedstort frugtleger og fl. mindre arter. Spiselige som unge.

støvbrand (*Ustil'ago*), slægt af brandsvampe med mørke sporer, der i reglen udvikles i blomsterdelene. Nogle arter angriber kulturplanter, f. eks. havre, hvede, byg. Forebygges ved afsvampning af såsæden.

støvberer, *bot.*, d. s. s. støvblad.

støvdrager, *bot.*, d. s. s. støvblad.

støvere, forsk. lavbedede hunderacer, som anv. til flok at forfølge vildtet.

støverjagt drives på ræv, hare og råvildt af en el. nogle få jægere v. hj. af støvere el. kraftige gravhunde. Hundene rejser vildtet, og jægeren tager plads ved de vekslers, som vildtet skønnes at ville passere.

støvfang, *bot.*, den øverste del af støvvejen, som ved sin klæbrige beskaffenhed opfanger og fastholder støvkornene.

støvkorn (*Pollen*), *bot.*, celler, der udvikles i støvkapperne og på forsk. måde overføres til støvfangene, hvor de spirer og sender et støvrør (en celleforlængelse) ned gnm. griften til frøanlæggene, som derved befrugtes, s er mikroskopiske og ofte forsynet med vorter, pigge o. l. s hos vindbestøvende planter er fint og tørt, hos insektbestøvende grovt og klæbende.

støvle, fodtøj m.t.d skaft. De rom. soldater anv. en slags s, men i« I j ellers har s udviklet sig $\langle fjfc \rangle$ siden 14. årh., opr. kun $\langle \text{JL} \rangle \text{JaKf}$ brugt af ryttere, jægere $\langle \text{JL} \rangle \text{JaKf}$ o. l. Rides gæt i 16. årh. $\langle \text{JL} \rangle \text{JaKf}$ opover knæet, smøgedes i 17. årh. ned (kra- $\langle \text{JL} \rangle \text{JaKf}$ ves) i 17. årh. ned (kra- $\langle \text{JL} \rangle \text{JaKf}$ ves). Vor tids rides når kun til knæet. I 18. årh.s 2. halvdel blev skaftes alm. som uden- $\langle \text{JL} \rangle \text{JaKf}$ dørsfodtøj for mænd; $\langle \text{JL} \rangle \text{JaKf}$ støvle fra c. 1650.

den afløstes ca. 1830 af den lave snøres, som nu næsten er gået af brug undt. til vintersport. Fra 1840'erne til op mod vore dage var en let, højskafet snøres meget brugt af damer.

støvlet, løst støvleskaft til at snøre uden på benklæderne. Hørte til 18. årh.s militæruniform. En let damestøvle kaldes nu undertiden s.

Støvlet-Katrine, øgenavn for Chr. 7.s elskerinde Anna Cathrine Benthack (1745-1805). Schimmelmann og Bernstorff fik 1768 fjernet S fra Kbh., efter at hun havde vakt voldsom forargelse ved sine udsejler.

'Støvring, da. stationsby (Ålborg-Hobro); 1080 indb. (1945).

tøvring'gærd, hovedgård Øf. Randers, nævnt fra beg. af 14. årh., har bl. a. tilhørt skæterne Thott og Kaas; 1735 af gehejmerådinde Christine Harboe, f. baronesse Fuiren, oprettet til jomfrukloster. Hovedbyggn. fra ca. 1600-30; fredet i kl. A. Bolig for priorinde og 12 klosterdamer.

støvsuger, en ventilator, som suger luft og støv gnm. en slange forsynet med et

særlig formet mundstykke. Ved hj. af et filter udskilles støvet i en beholder, der kan tømmes. Anv. til rensning af tæpper, møbler osv.

støvsvej, det hunlige kønsorgan hos blomsterplanter; dannet af eet el. fl. frugtblade, som er vokset sammen, s består af frugtknude, griffel og støvfang. Frugtbladens rande kaldes bugsumme og her sidder frøanlæggene, medens deres midtstreng er rygsummen. Består s af eet frugtblad som hos ært, vokser de to bugsumme sammen, og frugten bliver enrummet med vægstillet frøstol; vokser fl. frugtblade sammen, kan frøstolene være midtstillede el. vægstillede.

stående bølger dannes ved interferens ml. to modsat rettede bølgebevægelser med samme bølgelængde og kan iagttages ved vandbølger, der kastes tilbage fra en kajmur. s er karakteristiske ved, at bølgerne ikke vandrer, men at der på visse steder, svingningsbugene, med en indbyrdes afstand på 1/2 bølgelængde, sker stærke udsving, medens der derimellem ligger punkter, knudepunkterne, hvor vandet hele tiden er i ro. s kan også iagttages ved lysbølger.

stående hær, hvervet hær; hær af folk, der er faste el. har lang tjenestetid.

'Ståhlberg [-hærj], *Kaarla* (f. 1865), fi. politiker. Jurist; arbejdede på udvanding efter fi. borgekrig 1918, havde hovedindflydelse på forfatn. af 1919, præsident 1919-25. Vendte sig mod Lappobevægelsen, der 1930 bortførte S. Rigsdagsmand 1930-33 (Fremskridtspartiet), søgte forgæves valg som præsident 1931 og 1937.

stål, alle til tekn. formål anv. jernlegeringer, som er fremstillede i flydende tilst. (fluss) og er smedelige ved temp. under smeltepunktet. Svejses fremst. dog i dejlig form tilst., bl. a. i såk. puddelovne (puddels); almindeligt s (kulstofs) indeholder indtil 1,7% kulstof samt små mængder af mangan, silicium og (uønsket) svovl og fosfor. - s fremstilles af råjern ved Bessemer.-el. martinprocessen og kan evt. raffineres i elektro-

ovne. Det flydende s tappes i støbeskeer og derfra i store koniske jern- el. s-forme (kokiller). De støbte blokke (ingots) kommer i en muret varmeudjævningsgrube, og når de helt ignm. har nået en ensartet temp., kan de bearbejdes med damphammer el. i valseværker. s-støbegodset behandles i glødevæne (normalglødning) for at ophæve spændinger og forbedre strukturen. Efter stigende kulstofindhold betegnes alm. s som blødt, mellemhårdt og hårdt. Fosfor gør s koldskørt, svovl gør det rødskørt, tilsammen må disse urenheder ikke overstige 1/10. s-s mekaniske egenskaber betinges i høj grad af strukturen og denne varierer med sammensætningen. Alm. udglødet og normalt afkølet s består af rent jern (ferrit), perlit og cementit. s med 0,9% kulstof (C) består af perlit og kaldes eutektisk; med under 0,9% C kaldes det undererektisk (ferrit + perlit), med over 0,9% C overerektisk (perlit + cementit). Ved afkøling af glødende s i koldt vand hærdes s, idet der i stedet for ferrit og perlit dannes den meget hårde strukturform martensit (forretages f. eks. til fremst. af værktøjs). Ved anløbning (opvarmning) til ca. 300° omdannes martensitten, så s bliver blødere og sejgere, ved anløbning bliver martensitten ved ca. 650° til en yderst finkornet form for perlit, kaldet sorbit, som gør s meget sejt (forredet s); anv. ved specialf. Opvarmes blødt s nedpakket i trækul el. lign. til ca. 900°. optages kulstof i s-s overflade, som derved bliver hård, mens det indre forbliver sejt; anv. til cykleakslers, tandhjul m. m. Overfladehærdning foretages også ved nitridering. Et særlig rent s er *armcos* med 0,015% kulstof og kun små mængder fremmede bestanddele; det er ret korrosionsbestandigt, mens s med stigende kulstofindhold stadig lettere angribes og rustet, hvorfor det beskyttes ved maling, anløbning, brunering, forzinkning, forkobring, fornikling, forkromning, parkerisering osv. Ved stærk el. langvarig opvarmning bliver s skørt (overhedet struktur), hvilket kan ophæves ved udglødning ved bestemte temperaturer (normalisering).

De vigtigste s-producerende lande var 1948:

	1000 t
USA	80285
Sovj.	16500 (?)
England	15116
Frankrig	7255
Tyskland	6950
	(heraf Saar 1212)
Belgien	3917
Canada	2736
Cechoslovakiet	2650
Luxembourg	2453
Polen	2110
Sverige	1880
Ungarn	1240

stålbrillanter, små facetslebne stålstykker på stift til brocher m. m.

stålbånd, *landmåling*, i alm. 20 m l. målebånd, normalt kun forsynet med endemål. Benyttes under 10 kg træk ved landmåling, spec. polygonmåling. Etaloneres på murbænk.

stålbåndsoptagelse, magnetisk registrering af lyd til senere gengivelse. Blev alilerede i 1898 angivet af Vald. Poulsen, som udviklede et magnetisk lydregistreringsapparat, der fik navnet telegrafonen. Som lydberær anv. en ståltråd, der føretes forbi et par magnetpoler og blev magnetiseret i overensstemmelse med de modtagne lydindtryk. Ved afspilningen passerende ståltråden en afspilningsmagnet og inducerede i dennes spole en vekselspænding, der svarede til trådens remanenserne magnetisme. Omkr. 1930 fremkom nye telegrafontyper, baseret på elektronrørsforstærkerteknikken, og med stålbånd som lydberær; således den tidl. af adsk. radiofoniselskaber benyttede stålbåndsmaskine (Marconi-Stitle systemet). I nyere tid er stålbåndet erstattet med bånd af sikkerhedsfilm, på hvis ene side der er udfældet et ferromagnetisk pulverlag. Registreringsapparatene (magnetofon m. v.) er forsynet med et magnet-hoved, hvori er indbygget slette-, ind-

spilnings- og afspilningsmagnet. Lydbåndet kan anv. mange gange, idet det ved optagelsen afmagnetiseres af slette magneten, før det passerer indspilningsmagneten. Sletningen foretages med højfrekvensstrøm (40-100 kHz), ligesom der foruden indspilningsspændingen tilføres indspilningsmagnetspolen en højfrekvensspænding, hvorved kvaliteten af det indspillede forbedres. Lydbåndapparater af høj kvalitet anv. ved radiofoni-, gramfon- og filmoptagelser.

Ståldyb, farvandet ml. Skalø og Rågå (N f. Lolland).

stålheljelm, heljelm af nikkelstål til værn for hovedet mod småskarp og sprængstykke, indført under 1. Verdenskrig.

stålmetre, normalmetre til prakt. geod. brug, s er noget over 1 m l. og af rektangulært tværsnit. Længs en af kanterne er med nøjagtig 1 m mellemrum anbragt 10 målestreger, 1 mm på hver side af disse streger er delt i 1/5 mm. Benyttes ved etalonering af stadier, murbænk, stålbånd osv.

stålmøbler. Anv. af stål til møbler er af ret ny dato, først omkr. 1920 forekommer s i boliger, tidl. kun som pengekabe og hospitalsinventar. Til funktionalismens møbelformer var stålet det egnede materiale, holdbart og hygiejnisk. Der er skabt gode siddebømler, der dog ikke har vundet større udbredelse.

stålorm (*Anguis fragilis*), grålig, glin-

sende, glat, lemmeløs øgle. Ca. 35 cm l. Skjult tilværelse, lever af regnorme, snegle o. l. Ret alm. i Danmark.

stålpen, skriveredskab m. stålspidis af tynd plade.

stålror er oftest fremstillet af kulstofstål, sjældnere af specialstål. De benævnes efter lysningen (rørets inderdiameter). Svejsede rør kan være kilsevejse (en kile indsejves i svejsesjue) el. stuk-svejsede (kanterne støder ved svejsningen mod hinanden), over 50 mm bedre lappesvejsede; store rør også spiralsvejsede. Svejsede rør anv. til vand- og gasledning (kanterne støder ved svejsning og kræver; de er stærkere og bruges til kedel-, damp- og trykrør (hovedvand- og gasledning). Rør af tyndere plade fælses, nittes el. loddes; store rør nittes el. svejves v. flamme- el. lysbuesvejsning.

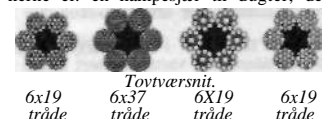
stålskelethuse. Skelethuse med stål som bærende element er særligt anvendelige til industrielt byggeri, hvor der er store belastninger el. spændvidder, samt til meget høje huse (skyskrabere), men kan også være velegnede til kontorbygninger, varehuse o. l. - s kan bygges hurtigt, især ved anv. af industrielle byggemetoder.

stålslaggeasfalt, en asfalt af dammantypen med stålslagger som tilsatmateriale i st. f. sten.

stålstik, stik på stålplade (bedst af kulstoffrit stål) i samme teknik som kobberstik. Benyttes især til store oplag.

ståltryk, trykmetode, hvor skrift og illustration fremtræder i højrelief; anv. især til brevhoveder.

ståltråd, tråd af valset og trukket stål. **ståltrådstove** slås af ståltråd, der ofte er forzinket. Tråden slås om en ståltrådskerne el. en hampesjæl til dugter, der

igen kan slås til tov om en ny kerne el. hampesjel. Ofteft er dugterne og tovet slæbt modsat for at give en jævner overflade (abtertslag, Lang's patent). Særlig bøjelige tove er kabelslæt, d. v. s. dugterne er selv slæbt af kordeler. Tove til hængebroer og hængebaer er »lukkede«; de slås af profilræder, der griber fat i hinanden. Tru-lay-s består af træde og **dugter**, der forud for slåningen formes efter en skruelinie, og har kun ringe tilbøjelighed til at sno sig op.

Staalvalseværk A/S, Det Danske, Frederiksværk, grl. 1940 med en aktiekapital på 8,4 mill. kr. og en indskuds-kapital fra staten på 4,0 mill. kr., i 1947 udvidet til 18,0 mill. kr. og 8,5 mill. kr. Det nuv. værk har 2 stk. 45 t Siemens-Martin-ovne. Valseværkerne producerer rundjern (herunder betonjern), firkantjern, fladjern, vinkeljern, universaljern samt I- og U-bjelker, kapaciteten er ca. 40 000 t pr. år. I årene 1947-49 udvidedes værket med 2 stk. 70 t Siemens-Martin-ovne og et plade valse værk; herefter bliver årskapaciteten ca. 100 000 t stangjern og plader. Der beskæftiges ca. 450 arbejdere og ca. 75 funktionærer, og efter udvidelsen bliver styrken i alt ca. 750. Værket har egen havn med ca. 6 m vanddybde. (111. se Frederiksværk).

'Stångenfundet, en kraniekal og nogle lemme-knogler fra ældre stenalders maglemoseetid, fundet ved Stångenäs i Bohuslän i Sverige.

Stårupgård, hovedgård, NØ f. Skive. Hovedbyggn. fra ca. 1550; fredet i kl. B. S.U., autom.-kendingsm. f. Sovjetunionen.

suaheli [sua'he:li], d. s. s. swahili.

Suárez [swa're>], Francisco (1548-1617), sp. teolog og filosof, jesuit. Udformede i *Disputationes metaphysicae* (1597) det kendtteste sen-skolastiske system, bygget på den kat. teol. og Aristoteles.

sub- (lat. *sub* under), under-

'subalpi'n (*sub* + *alpin*), betegn. for 1) *geogr.*, overgang i bjergene ml. skovregion og højfjeld; 2) *bot.*, den plantegion, som svarer hertil.

subal'ter'n (*sub* + lat. *alter* den anden), underordnet; subalternation, underordning; i *logikken*: slutning fra en almen dom til en delvis dom med samme subjekt og samme prædikat.

'subantarktisk (*sui-* + *antarktisk*), *geogr.*, kaldes overgangen ml. den tempererede og antarktiske zone.

'subantarktiske øer, småøer ml. 40° og 60° s. br. med kolde, barske søer, meget milde vintre og kraftige vesten-storme. Plantevæksten er fattig (mos og græs). Rigt dyreliv af pingviner, søelefanter og søløver. Vigtigst er Syd-Georgien (brit.), Syd-Shetland (brit.), Bouvet (no.), Crozet (fr.), Kerguelen (fr.) og Macquarie (austr.).

'subappenni'n-formationen (*sub* + *Appenninerne*), 300 m mægtig marin og fluvialt serie af ler, sand og kalk fra pliocæn i I tal. Indeh. bl. a. rester af store pattedyr som elefanter, næsehorn o. a.

subarachnoide'alrum [-arako-ide'a'l-] (*sub* + *arachnoidea*), vædskfyldt hulrum ml. de to indreste, bløde hjernehin, der (pia mater og arachnoidea).

'subarktisk (*sub* + *arktisk*) kaldes det område, der danner grønsen ml. den tempererede og den arktiske (polare) zone.

'Subasié [-Jitj], Ivan (f. 1892), kroatisk bondopolitiker. Sagfører, fængslet 1941, derpå i modstandsbevæg. Førstemin. i Peter 2.s eksilreg. maj 1944-marts 1945, søgte forstæelse m. Tito, afskedigede Mihailović; trods Peter 2.s uvilje udenrigsmin. i Titos samlingsreg. marts-nov. 1945.

'subatlan'tisk tid (*sub* + *atlantisk*), yngste afsnit af alluvialtiden i Danmark med relativt koldt og fugtigt klima. Bøgen dominerende skovtræ.

'subbas (*sub* + *bas*), i orgelet en 16 fods gedaktstemme, der oftest forekommer i pedalen.

'subborea'l tid (*sub* + *borealtid*), afsnit af alluvialtiden med varmt og tørt klima i Danmark. Svarer til Li torina-sænkningens yngre del. Blandingsskov af eg, avnbøg og bøg dominerende plantevækst.

'subdominan't el. *underdominant*, den fjerde tone (kvarten) i en toneart; s-akkord, akkord på fjerde tone.

'subdu'ra'lrum (*sub*- I- *dura*(mater)), vædskfyldt hulrum under den yderste hjernehinde (dura).

'Sube'rit (lat. *suber* kork), korkplader, dels bløde til underlag for linoleum, dels hårde til slidlag.

'subfossi'le (*sub*- + *fossil*) kaldes dyre- og planterester fra kvartærtiden.

'subfragt (*sub*- + *fragt*), vederlag til tidsbefragter for videreudlejelse af skib ved nyt certeparti.

'subglacia'le (*sub*-f- *glacial*) kaldes floder, der har løbet under indlandsisen, og de af dem udformede dale (tunneldale).

'Subiaco [-'biako] (oldtidens *Sublaqueum*), i tal. by 55 km 0 f. Rom; 9000 indb. (1936). Rom. ruiner, bl. a. Neros villa.

'subimago(ul-> + *imago*), hos døgnfluerne det vingede udviklingsstadium umiddelbart forud for selve det voksne stadium (imago).

'subi'ta'næg. (lat. *subitaneus* pludselig), hos damfjer og hjuldyr tyndskallede, ubefrugtede æg, der klækkes kort efter æglægningen.

'subito (ital., af lat. *subitus*), straks, pludselig-

subjekt (lat. *subjectus* lagt under) (1), 2) og 3) [*sub*-I]. *filos.*, det iagttagende, tænkende, følende el. handlende individ, mods. objekt (i skolastikken anvendtes disse ord omvendt); 2) *illogikken* den genstand, som et udsagn handler om; 3) *gramm.*, grundled, det første led (udgangsleddet) i en prædikation; i aktive sætninger oftest udtryk for agens; 4) [-'jækt], forhultet individ.

'subjekti'v [af *subjekt*], hvad der hører til el. er afhængigt af et subjekt.

sub'jekti' visme [af *subjekt*], opfattelse der betoner erkendelsens el. vurderingens afhængighed af det erkendende el. vurderende subjekt.

subjektiv ret, jur., de beføjelser som tilkommer den enkelte person i h. t. den objektive ret.

sub 'judice (lat.), for dommeren.

'subkontrae're domme (*sub*- + lat. *contra* imod), i *logikken* forholdet ml. 2 delvise domme, der ikke begge kan være falske.

'subkuta'n (*sub*- + *kutan*), hvad der ligger el. foretages umiddelbart under huden.

'Subla'mi'n (varebetegn. dannet ud fra *sublimat*), kvæksølvholdigt hånddesinfektionsmiddel.

'sub'bli'm (lat. *sublimis*egl: som stiger skråt opad), højet; fortræffelig; ændrig.

'subli'ma't (lat. *sublimare* fordampe), merkuriklorid. Ved sublimatforgiftning er symptomerne opkastning og diarrhøe. Behandles med mælk, udskylninger, kulpulver og magnesiumsulfat.

'sublimation (lat. *sublimare* fordampe), direkte overgang fra dampform til fast tilstandsform el. omvendt uden at vædsketilstanden passerer. Snekrystaller dannes ved s.

'subli'me're (lat. *sublimare* fordampe), 1) *chem.*, undergå en sublimationsproces; 2) (lat. *sublimis* opløftet) *psyk.*, Freuds betegn. for at udjøre en hemmet drift på et »højere« plan.

'sublimi'na'l (*sub*- f lat. *limen* tærskel), underbevidst.

'subluksation (*sub*- + *luksat ion*), ufuldstændig luksation, hvor den ene knogleende bliver stående på kanten af leddet; går ofte tilbage igen.

'submanda't (*sub*- + *mandat*), mandatarens overladelse af det ham overdragene hverv til den anden mandatar.

'submarin (*sub*- + *marin*), undersøisk.

'submucosa, som ligger umiddelbart under slimhinden (*membrana mucosa*).

'submyke'nsk tid (lat. *sub*- I- gr. by *Mykene*), i gr. arkæol. perioden ca. 1200-950 f. Kr. Urolig folkevandrings tid, hvor jernet bliver alm., og ligbrænding vinder indpas.

suboksyd, d. s. s. underilte.

'subordination (*sub*- + lat. *ordinare*), 1) *filos.*, underordning, underordningsforhold, spec. et begrebs underordning under et andet; 2) *mil.*, det lydighedsforhold,

hvori en underordnet står til sin foresatte. Udtrykket bruges ikke mere i den da. hær.

'Subotica [-titsa], ty. *Ma'ria, Theresi'opel*, ung. *Szabadka* t'sDb.itka), by i Jugoslavien ved grænsen til Ungarn, NNV f. Beograd; 113 000 indb. (1948). Vigtigt jernbanecentrum med stor handel og bet. jern-, tekstil-, mølle- og læderindustri.

sub 'rosa (lat.: under rosen (tavshedens og fortrolighedens symbol)), i fortrolighed.

sub'si'dier (lat. *subsidium* hjælp), understøttelse, hjælp.

'subsidi'æ'r (lat. *subsidium* hjælp), understøttende, hjælpe-; s påstand, påstand, der nedlægges for det tilf., at retten ikke giver medhold i hovedpåstanden (den principale påstand).

'subsidiære retskilder, retskilder, som kun kommer i betragtning, når den principale retskilde ingen regler indeholder (analogi, sædvane, praksis, forholdets natur).

subs'i'sten's (*sub*- + lat. *sistere* stille, I) *filos.*, den art eksistens, som tilskrives blot begrebmæssige genstande; almenbegrebers (formodede) eksistens som objektive genstande. 2) underhold, livsforøndenheder; *subs'i'sten's*løs, uden arbejde og midler til at klare sig selv; *subs'i'ste're*, opretholde livet, eksistere.

'subskri'be're (lat.: underskrive), i fællesskab yde penge til noget; abonnere på, holde; tegne sig; *subskri'ben't*, den der s-r; *subskription*, forpligtelse påtaget ved underskrift; navnlig til at aftage et litterært værk, der udkommer successivt.

sub 'specie æterni'tatis (lat.), under evighedsens synspunkt (Spinoza).

'sub'stan's (lat. *stantia* beståen, væsen), det tilgrundliggende; genstand, som har (bærer) egenskaber; tingens kerne, det væsentlige og varige ved ting.

'substantiali'te't (af *substant*), den egen-skab at være væsentlig el. varig (evig).

'substanti'e'f (fr. fra lat.), væsentlig, selvstændig, solid.

'substanti'v (lat.), *gramm.navneord*; ordklasse, der særlig hyppigt angiver personer el. genstande (mænd, bøg), og som på indouer, sprog har bestemt gramm. køn og bøjes i tal og kasus.

substantive farvestoffer, lidet ægte farvestoffer, der farver bomuld (nogle også uld) uden anv. af bejds. De fremstilles især ud fra benzidin, der diazoteres og kobles med aminer og fenoler til diazoforbindinger. Forøget æghed opnås ved efterbehandling, med kobber- og kromsalte, formalin osv.

substitu'en't (lat. *substituere* stille under), *chem.*, atom el. radikal, som i et molekyle har erstattet et andet atom el. radikal.

'substitu'e're (*sub*- + lat. *statuere* opstille), lade træde frem i stedet for, indtræde; *substi'tu't*, stedfortræder; *substitution*, 1) *jur.*, indsetelse af en person i en andens sted, 2) *chem.*, proces, hvorved et atom el. en atomgruppe træder ind i et molekyle i st. f. en ækvivalent mængde af andre atomer el. atomgrupper. Således substitueres brint i benzol let med nitrogen, halogen osv.

substitu'ere (lat. *substituere* stille under), *chem.*, atom el. radikal, som i et molekyle har erstattet et andet atom el. radikal.

'substitu'e're (*sub*- + lat. *statuere* opstille), lade træde frem i stedet for, indtræde; *substi'tu't*, stedfortræder; *substitution*, 1) *jur.*, indsetelse af en person i en andens sted, 2) *chem.*, proces, hvorved et atom el. en atomgruppe træder ind i et molekyle i st. f. en ækvivalent mængde af andre atomer el. atomgrupper. Således substitueres brint i benzol let med nitrogen, halogen osv.

'sub'stra't (lat.), underlag, grundlag; dyrkningsstof; *sprog.*, det opr. modersmål hos mennesker, der har skiftet sprog, s giver sig ofte til kende i småejendommeligheder i udtale og ordvalg, som kender det f. eks. hos jyder, der taler rigsdansk med bibeholdelse af fortunge-r o. I. (ubevidst el. som kokeretteri).

sub'stra'farver, farvestoffer, som ikke i sig selv kan anv. som malfarver, men må være »opsuget« i et uorg. stof (substratet) for at kunne nuanceres, f. eks. er okker en naturlig s (jernoksyd opsuget på ler), medens syntetisk ultramarin på aluminiumoksyd er en kunstig s.

'subs'u'me're (*sub*- + lat. *sumere* tage), indordre under; *subsum*(p)tion, ind-ordning af et individ under en art el. af en doms subjekt under dens prædikat.

sub'til (lat. *subtilis* fintvævet), skarpsindig; spidsfindig.

'subtra'he're (*sub*- + lat. *trahere* trække), at trække fra; *subtra'hen'd* ved en subtraktion det tal, der trækkes fra minuenden; subtraktion, at trække et tal

fra et andet. I subtraktionsligningen $a - b = c$ kaldes a minuend, b subtrahend og c differens. Ligningen er ensbetydende med $b + c = a$ (subtraktionsproven).

subtrak'tiv'proces betegner v. farvefot., at det farvede billede opstår, idet der af spektret subtraheres visse dele ved successiv absorption i farvede hinder. F. eks. dannes ved Agfacolor farven ved absorption i en blå, en gul og en rød hind, s står som modsætning til additivproces.

'subtropisk (*sub-* + *tropisk*), grænseområdet ml. tempereret og trop. zone. Vinteren er her så varm, at den ikke bliver hvidelet for plantevæksten, som er meget forsk. efter nedbørsforholdene, nemlig maki, græs- og busksteppe, ørken, savanne og regnskov. Koldeste måned: $3-10^{\circ}$ C. (Se de plantegeogr. kort under de forsk. verdensdele).

'suburbika'riske biskopper (*sub-* + lat. *urbis* by), de 7 kardinalbiskopper, hvis bispedømmer udgør een kirkeprovin s. m. Rom, der er pavens bispedømme i snævrere forstand.

subway ['sabwæ:], arner, betegn. for underjordiske baner.

subvention (lat. *subvenire* komme til hjælp), (statslig) understøttelse.

succe'de're [sukk-s-J (lat: følge efter), indtræde i en vis retsstilling efter en anden; succession, indtrædelse i en sådan retsstilling, navnlig ved arv; successor, retsefterfølger (navnlig ved tronfølgen); 'successi'v, lidt efter lidt, efterhånden.

succes [syk'se] (fr., af lat. *succensus* fremgang), held; heldigt foretagende (skuespil, koncert); hvad der gør lykkelig; succes d'estime [syksæ dæ'stim] (fr; agtelsesheld), velvillig modtagelse af mindre godt kunstværk for kunstnerens skyld.

succi'na't [-ks-] (lat. *sucinum* rav), salt af ravsvyre.

'Succubus (lat. *succubare* ligge under), kindeligt djævelvæsen, som if. middelald. dæmonro over utugt med sovende mænd. Smig. Incubus.

Su'chow [su d3ou] (*Soochow*), by i O-Kina, V f. Shang-hai, v. Kejserskanalen; 260 000 indb. (1931). Gennemskåret af kanaler («Kinas Venedig»).

'Suckert, Curzio (f. 1893), ital. journalist og forfatter. Skriver især under pseud. *Curzio Malaparte*. Slog igennem med *UEuropa vivente* (1923) og opnåede også succes med skuespillet *La coscienza dei morti* (1928). Som krigsreporter under 2. Verdenskrig skrev han *Kaputt* (1944, da. 1948).

Suckling ['saktlɪŋ], Sir John (1609-42), eng. digter, en af de såkaldte kavallerdigtere. Elegant, frivol lyrik. *Fragment Aurea* (1643) og vittige skuespil.

Sucré ['sukræ] (efter A. J. de S.), Bolivias off. hovedstad, i Østcordillererne (3200 m o. h.); 30 000 indb. (1946).

sucré ['sukræ] (efter A. J. de S.), mønt i Ecuador = 100 centavos (1948: 1 s = 0,007 \$).

Sucré ['sukræ], Antonio José de (1795-1830), sydamer. frihedshelt. Bolivars næstkommanderende. 1826-28 præsident i Bolivia.

sucré d'orge ['sykrs 'dɔxrs] (fr., egl: bygsukker, bolsjer), altaebolsjer.

Suda-bugten ['su3a], bugt på N-kysten af V-Kreta.

Su'da'n, den del af Afr., der mod N begrænses af Sahara, mod V af Atlanterhavet, mod O af Abessiniers højland og mod S af ca. 5° n. br.; omtrent sammenfaldende med Afr.s nordl. savannebælte. S er ingen politisk enhed, men fordeler sig på Gambia, Sierra Leone, Guldskystkolonien, Nigeria (alle brit.), Anglo-Ægyptisk Sudan, Fr. Vestafrika og Fr. Ækvatorialafrika.

su'da'nfolk (el. ['su:dan-j]), de i Sudan boende hegerfolk. s taler sudansprog. Fl. kulturformer forekommer inden for s-s område. Hovederhverv er overalt agerbrug, oftest drevet af mænd med hakke som vigtigste redskab. Mod S i skovområdet er kulturplanterne de samme som. Congos: maniok, yams, taro, batater; desuden dyrkes jordnødder og indsamles

palmenødder. Mod N i savannen dyrkes korn: durra, majs, og her indtages kvægavlen en fremtrædende stilling: hornkvæg, får, heste, nærmest Sahara også kameler. Islam og dertil knyttede kulturelementer er stærkt udbredt, mange s har dog beholdt deres primitive religion. Nogle s er kendt som dygtige billedkærere, andre som fine bronzestøbere, i det hele står håndværkene højt.

Su'da'B-Mission, Dansk Forenet, stiftet 1911, arb. påbegyndt i Afr. 1913; 1949: 12 hovedstationer, 1 centralhosp. med 2 læger, samt klinikker ved hovedstationerne. Talr. skoler, deriblandt 150 buskskoler ledet af indfødte evangelister; ca. 35 lærere, 5 præster, 45 missionsærer, 4500 døbte og 2000 under forberedelse.

sudanrødt, olierødt, et azofarvestof, der anv. til farvning af fedtstoffer o. L.

sudansprog, fællesbetegn. for de afr. sprog, som tales ml. Senegal og Abessinien, mod N begrænset af de hamitiske sprog, mod S af bantusprogene. Det er usikkert, om s udgør en sprogfamilie. Kru og yoruba, begge talt i Liberia, er s. **suda'torium** (lat. *sudare* svede), svedebad. **Sudbury** ['sædbæri], vigtig mineby i Ontario, Canada, ca. 70 km N f. Huron Søen; 32 000 indb. (1941). Verdens rigeste nikkellmine, store mængder af kobber, desuden guld, sølv, selen, tellur og platin.

'suder (, *Tinca 'tinca*), mørk, småskællet, stærkt slimet karpefisk. Navnlig i vegetationsrige damme. Ikke sjælden i Danm.

Sudermann ['zu:dar-], Hermann (1857-1928), ty. forfatter. S, der tidl. var en meget yndet naturalist og dramatiske; *Heimat* (1893); er mest ægte i *Litauische Geschichten* (1917, fra S-s hjemstavn).

'Sudere, da. navn på SuSuroy.

Sudetenland, Reichsgau [raixsgau zu:de:tanlant], 1938-45 off. betegn. for de af Cechoslov. 1938 til Tyskl. afstædede områder; 22 608 km²; 2 943 000 indb. (1939). Hovedstad: Reichenberg (cech: Liberec). 1945 atter cechisk.

Su'de'terne, ty. *Sudeten*, randbjergene ml. Cechoslov. og Polen (Schlesien) fra Elbens gennembrudsdal til Den Mähriske Port. S består af en række horste, opbygget af gi. eruptiver og krystallinske skifre, stedvis overljet af kridttids- og tertiære dannelser; fl. steder findes produktive kulaflejringer. Det højeste parti er Riesengebirge (cech. Krkonose) med Schneekoppe (i 603 m), desuden Glatzer Bergland med Glatzer Schneeberg (1422 m), mod SØ Jeseník m. Pradéd (1490 m).

sudetertyskerne, de tyskere, der i 12-13. årh. indvandrede til De Bohmiske Randbjerge. Ved oprettelsen af Cechoslov. 1918-19 var der bl. de over 3 mill. s stemm. for at komme under Tyskl., men det afvistes. I 1920erne deltog ty. partier i Cech. ministerier, men der var skarp national modsætning og kamp om jorden; ty. sprog var beskyttet ved mindretalsordn. Efter 1933 samledes 90% af s efterh. i Henleins nazistiske parti, hvis selvstyrekraft sigtede mod Cechoslov.s opløsning, et hovedredskab for Hitlers politik i 1938. Efter Miinchen-øverenskomsten sept. 1938 indlemmede de s områder i Tyskl. Efter genindlemmelse i Cechoslov. 1945 gennemførtes udvisning af alle ty. elementer, der havde sluttet sig til Henlein og Hitler, idet Hitler havde erklæret de ty. dele af Cechoslov.s befolkning for ty. statsborgere, så at alle, der ikke nu fik cech. statsborgerret, kunne udvises. Okt. 1946, da overflytning regnedes tilendebragt, var ca. 2 251 000 ført ud af landet, mens ca. 300 000 blev.

'sudur (lat.), sved. s anglicus, engelsk sved (en infektionssygdom).

Suduroy ['su:urái], da. *Sudere*, den sydligste af Færøerne; 166 km²; 5991 indb. (1945). Ved Hvalbour og Trongisvágur brydes kul.

Sue [sy], Eugéne (1804-57), fr. forfatter; bindstærke, spændende romaner som *Les mystères de Paris* (1842-43) og *Le juif errant* (den evigte jøde) (1844-45). Overs. til mange forsk. sprog, også til da.

Suecia ['sve-], nylat. navn for Sverige.

Suei [swæi], kines. dynasti (581-617).

Suenson ['su:an-], Edouard (1805-87), da. søofficer. I fr. tjeneste 1827-30; slog som da eskadrechef 9. 5. 1864 østr.-preuss. flåde ved Helgoland.

Suenson ['su:an-1, Edouard] (1842-1921), da. søofficer, forretningsmand. Son af E. S. (1805-87). Deltog i krigen 1864, 1870 knyttet til Tietgen, ledede Store Nordiske Telegraf-Selskabs kabeludlægninger og organisation i Det Fjerne Østen, 1877-1908 selskabets direktør, bestyrelsesformand 1908-16.

Suenson ['su:an-], Edouard (f. 1877), da. civilingeniør. Son af E. S. (1842-1921), 1916-47 prof. i jernbeton og materialer ved Danm.s Tekn. Højskole. Praktiske ingeniørarbejder: Christiansborg, Ørstedværket, nævnte højskole, Det Ny Teater m. m. Talr. afhandl. og bøger, bl. a. *Natursten* (1942).

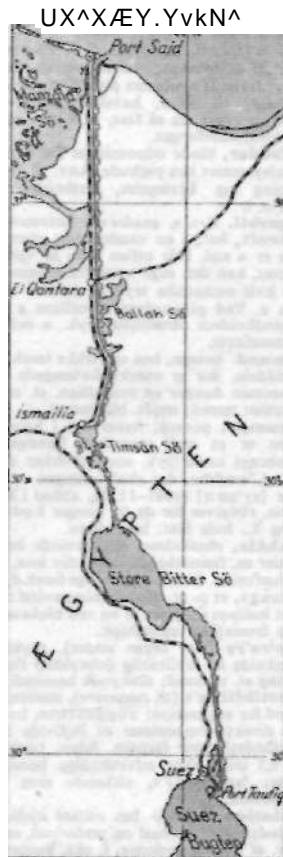
Suenson ['su:an-], Palle (f. 1904), da. arkitekt, søn af E. S. (f. 1877). 1941 prof. ved akademiet. Har bl. a. ombygget *Privatbankens hovedsæde* i forb. med den nye *Knippelsbro* (1937) og udarb. det af magistraten vedtagne forslag til bebyggelse af arealerne på broens Chr.havnsside. Endv. banker, behøvesejendomme og villær i Kbh. og provinsen.

Suets, E., se sp. 4455.

Suetsugu [suæts(u)gu], Nobumasa (1881-1944), jap. admiral. Styrkede jap. flåde m. opgør m. USA for øje, udtalte sig i 1930erne skarpt f. aggressiv politik.

Suez (eng. ['su:zi:]), arab. *Es Suweis*, ægypt. by ved S-kanalens mundning i S-bugten, Det Røde Havs nordvestligste udløber; 108 000 indb. (1947).

Suez-kanalen, kanal (uden sluser) ml. Middelhavet og Det Røde Hav, nærmeste søvej fra Eur. til S- og Ø-Asien. 165,8 km

10 8° 0' Udobr. J. Hum/u
Maalestok 1:1500000

l, 11 m dyb, 80-135 m br.; mindst bund vidde 45 m. S byggedes 1859-69 af F. de Lesseps. Aktiemajoriteten er på brit. hænder. S passeredes 1947 af 5972 skibe på 36,6 miU. NRT (heraf 42,7% brit.).

su'fe'ter (fönisk ord), Karthagos øverste embedsmænd.

suffiks (lat. *suffigere* vedhæfte), *gramm.*, efterhængt partikel.

suffi'oni (ital., af lat. *suffire* ryge), varme kilder i Toscanas vulkanske egne med hedt, borsyreholdigt vand, s leverer en bet. del af verdens borsyreproduktion.

suffisance [sufi'sæ'ʒs, sy-] (fr. *suffire* slå til), selvtilfredshed, selvsikkerhed; *sufi'san't*, selvtilfreds, selvsikker.

suf 'flo'r (fr. *souffler* hviske), person, som skjult for publikum i s-kassen under en teaterforestilling har til opgave om fornødent at hviske replikkerne til de optrædende.

suffo'cato (ital., af lat. *suffocare* kvæle), *mus.*, dæmpet.

Suffolk [sáfak], grevskab i SØ-Engl., N f. Themsmundingen. Deles i East S [i:st-], 2255 kws., 315 000 indb. (1948) og West S [wæst-], 1582 km², 112 000 indb. (1948). Frugtbar agerbrugsjord.

suffolkhesten [sáfak-j], middelstor, ret svær eng. trækhæsterace.

suffra'ga'n'biskop (lat. *suffragari* støtte med sin stemme), kat. biskop, der er underordnet en ærkebiskop.

suffra'getter (eng. *suffrage* stemmeret), radikale forkæmpere for kvindernes polit. ligheder med mænd. Kendtest det af mrs. Pankhurst ledede arbejde i beg. af 20. årh. i England.

suf'fragium (lat. *suffrangere* bryde itu), egl. potteskår, anv. ved afstemning i det gi. Rom. Heraf s = stemme, stemmeret.

su'fi'isme (arab. *sufi* klædt i uld, p. gr. af tilhængerens simple klædedragt), arab.-pers. skole af mystisk præg, påvirket af nyplatonisme og kristendom.

sugefisk [*Discocephali*], benfisk. På oversiden af hovedet en oval sugeskive, dannet af forreste rygfinnes pigstråler. Lever faskesugt til hajer, havskildpadder el. skibe og suger sig så fast, at s kan anv. til skildpaddefangst.

sugefodder, bløde udposninger fra vandkanalsystemet hos pighude. Anv. til fastsugning og bevægelse, fastholden af føde o. l.

sugegasbil, d. s. s. gasdrevet automobil.

sugekraft, *bol.*, i en vandmættet plantecelle er s nul. Når cellen ikke er vandmættet, kan den suge vand fra opløsninger, hvis osmotiske tryk er mindre end dens s. Ved plasmolyse er cellens s lig celleindholdets osmotiske tryk. s måles i atmosfærer.

sugemund betegn. hos en række insekter munddele, der er stærkt forlængede og tilsammen danner en snabelign. el. rendeformet mund; mods. bidemund.

sugepumpe, pumpe, hvori det i hovedsagen er et ved stemplets bevægelse frembragt undertryk, som påvirker den luft el. vædske, der skal bevæges.

Suger [sy'3æ:r] (1081-1151), abbed i St-Denis, rådgiver for de fr. konger Ludvig 6. og 7., hvis hist. han skrev.

sugeskåle, muskuløse, skålførmede hudpartier m. fremstående rand, der anv. til fasthæftning. Findes hos mange forsk.dyr.

sugetragt, et p. gr. af størkningssvind opstået hulrum i toppen af en ved blokstøbning fremstillet metalblok.

suge're're (lat. lægge under), psykisk fremkalde en uvilkårlig (ubevidst) forestilling el. tilstand; tilskynde hemmeligt.

suggestibili'te't (til *suggerere*), modtagelighed for suggestion; suggestion, hvad der direkte bestemmer et individs bevidsthedstilstand (sansen, følen, tanken m. v.) uden dets selvstændige bedømmelse; 'suggesti'v, virkende som en suggestion.

sugillation (*sub-* + lat. *cilium* øjelåg), blodtrædning i hud og underhud, ofte p. gr. af dybere læsioner, f. eks. benbrud el. ledskred.

Sugiyama [sugijama], *Hajime* (1880-1945), jap. feltmarsk. Krigsmin. 1937-38 (krig mod Kina), fra 1938 øverst-

P. F. Suhm.

Theodor Suhr.

befalende over jap. styrker i N-Kina, Okt. 1940-febr. 1944 generalstabschef f. hæren, planlagde og gennemførte angrebet mod Bagindien 1941-42. Krigsmin. under Koiso 1944-45, i overkommandoen fra apr. 1945, selvmord sept. s. å.

Suhm [su'm], Peter Frederik (1728-98), da. historiker; skrev *Historie af Danmark* 1-14 (1782-1828) (til 1400). Hans bibl. på 100 000 bd. afhængende 1796 til Det Kgl. Bibliotek. (Portræt).

Suhona [i'o-], den vestl. af Nordlige Dvinas kildeløder, Sovj.

Suhr, Ole Ber(e)ndt (1813-75), da. forretningsmand, brodersøn af Johs. Th. S. Overtog efter denne 1856 Kbh.s største kulforretning, medstifter af Privatbanken, DFDS, De Da. Sukkerfabrikker og Store Nordiske Telegraf-Selskab, knyttet til Tietgen. - Firmaet S. ophørte 1899.

Suhr, Theodor (f. 1896), da. katolsk biskop, benediktiner, filos. og teol. studier i Luxembourg og Rom, 1935 prior i San Girolamo. 1939 biskop og apostolsk vikar i Danmark.

Suhr, Johannes Theodor (1792-1858), da. forretningsmand. Overtog 1815 omfattende forretning efter sin fader, arbejdede sig med hensynsøls energi gnm. de vanskelige år, samlede sig om handel m. jern og navnlig kul. Knyttet til tidens politikere (Tscherning) og Heiberg. Ejede Sølyst ved Klampenborg, N. F. Kbh. (Portræt).

Suhrlandt [zu'rlandt], *Rudolph Friedrich Karl* (1781-1862), ty. maler. Portrætter, bl. a. af *Thorvaldsen* og af *Canova*, hvis sekretær han var (begge på Thorvaldsens Mus.).

• Su'hr-'Mai'lan'd./n'å'ng (f. 1871), stifter af Den Suhrske Husmoderskole (1901), fra 1905 med husholdningsseminarium; forstanderinde til 1930.

Suhumi [-tu-], hovedstad i Abhasien i Georgien, Sovj., ved Sortehavets østl. del; ca. 50 000 indb. Havn og badested.

sui'cidium (lat.), selvmord.

Suidas [svi-] (10. årh.), byzantinsk leksikograf, hvis værk indeholder værdifulde udtog af gr. og rom. litt. Ny kritisk udg. ved Ada Adler, 1928-38.

Sui-fu [swæi fu], by i den kin. prov. Szechwan, SV f. Chung-king; Yang-tze-Kiang er sejlbår f. S.

'sui 'generis (lat.: af sin egen slægt), hvad der er enestående i sin art, anv. spec. om Gud.

'sui 'juris (lat.: under egen-myndighed). At en person var s, betød i romerretten, at han ikke var undergivet nogen patrias potestas (forældremyndighed).

Suir [lus], irsk *Ant-Suir*, flod i SØ-Eire; udmunder i Waterford Harbour.

Suisse [sijs], fr. navn på Schweiz.

suit-case [sju:tkeis] (eng. *suit* sæt tøj + *case* kuffert), flad håndkuffert.

suíte [svits] (fr. *suivre* følge), ledsagende følge; en række værelser; *mus.*, en af de ældste cykliske musikformer, der bestod i Bn række løst sammenkædede dansestykker af forsk. tempo, taktog karakter. Fik sin faste form i Ital. omkr. 1700 (Corelli); allemande, courante, sarabande og gigue. Ca. 1850 opstår s atter, men er nu blot en følge af musikstykker fra et skuespil (Bizet: Arlésienne-s) el. af enkelte tonebilleder, der sammen udgør en enhed (C. Saint-Saëns: Suite Algérienne, op. 60).

Sui-yiiian [swæi jyan], prov. i NV-Kina omkr. Hwang-ho's nordligste bue; del af indre Mongolrik: 294 000 km²; ca. 2,1 jnill. indb. Hovedstad: Kwei-sui.

sujet [syJæ(t)] (fr., af lat. *subjectus* underkastet), emne, motiv, stof.

sujet mixte [sysæ'mikst] (fr.: blandet undersåt), person, der har statsborgerret i mere end eet land, oftest som følge af forskelle i landenes statsborgerlovgivning.

Suk, *Josef* (1874-1935), bohmsk violinist og komponist. Skrev symfonier, f. eks. *Azrael*, korværker, kammermusik m. v.

su'ka't (lat. *succus* saft), ituskårne, tykke skaller af visse citrusfrugter; skallerne lægges nogen tid i saltvand, vaskes, koges med sukker og lægges på fustager el. tørres i luften. Fås fra Genova og Livorno.

Sukkenes Bro, ital. *Ponte dei sospiri*, højtsiddende, overdækket bro i Venezia (ca. 1600), ad hvilken til fristatstiden stats-

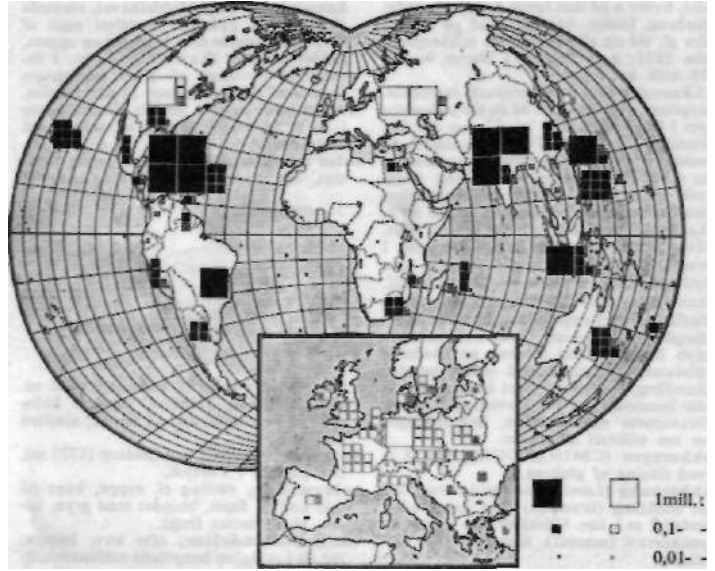

fanger føres fra blykamrene til statsinspektorerne i dogepaladset.

sukker, *rørsukker*, *saccharose*, *C₁₂H₂₂O₁₁*, disakkarid, opbygget af et molekyle glukose og et molekyle fruktose, s forekommer umådelig udbredt i naturen, især i s-rør, s-roer og s-ahorn, og næsten i alle plantesafter, især i søde frugt- og bærsaft, s er meget let opløseligt i vand, smelter ved 160°. Ved ca. 200° dannes under vandafgivelse karamel, der ikke kan genomdannes til s. Ved hydrolyse med syrer spaltes s til glukose og fruktose, s er ikke forgerbart med gær, men gær indeholder et enzym, som spaltes s til glukose og fruktose, der derefter kan forgæres, s er højredrejende, men efter hydrolyse bliver opløsningen venstredrejende, da fruktose er stærkere venstredrejende end glukose højredrejende; processen kaldes derfor invertering, og den opståede blanding inverts.

s fremstilles især af s-rør (12-16% s), der dyrkes i tropenerne (Vestindien, Brit. Indien o. a.) og af s-roer (15-18% o s), der især dyrkes i tempererede områder (Eur., USA m. fl.). De vaskede roer snittes i stykker og udluges med vand i modstrøm i såk. diffusionsbatterier. De udludede roesnitner anv. som kreaturfoder. Diffusionsaften renses v. behandling med brændt kalk og kuldioksyd og påflg. filtrering, hvorved man får den såk. tyndsåft med 12-15% s. Den inddampes (i såk. flerlegemeapparater med trykluft fra første til sidste legeme, hvorved saftdampen fra et legeme kan benyttes til (indirekte) opvarmning af det flg.; en meget brændselsbesparende fremgangsmåde) til den såk. tyksåft med ca. 55% s; denne filtereres og vakuuminddampes til en ret grovkornet krystalgrød med ca. 85% s, såk. 1. produkt fyldmasse, deri såk. maischere (formodentlig af ty. *mischen* blande), centrifugeres og giver råsukker med 95-97% s, samt sirup. Denne inddampes yderligere til 2. produkt fyldmasse, der ved centrifugering giver et mindre rent råsukker, som sædvanligvis opløses i tyndsåften og føres tilbage til tyksåften, samt melasse med ca. 50% s. Melassen anvendes til forskellige formål, bl. a. melassefoder samt sprit- og gærfabrikation. I stedet for rås kan

man, som det er tilfældet på flere danske fabrikker, fremstille konsumvaren melis (99,95% s) direkte af l. produktfyldmasse, idet tyktsaften inddampes til en finkornet krystalgrød (melisfyldmasse), der i centrifugerne rendækkes med vand og derefter tørres til melis (jfr. diagram for sukkerfabrikation). Rås raffineres på særlige raffinaderier (der i modsætning til råsukkerfabrikkerne, der befinder sig i roedyrkningsdistrikter alm. er beliggende i el. i nærheden af en større konsumtionscentral). Raffineringen indledes med den såk. affinerings. Affinades opløses i varmt vand, filtreres, evt. efter tilsætning af kiselgur, og filtreres derefter yderligere gnm. aktive kul til affarvning, og der fås en klar, farveløs saft, der nu vakuuminddampes til krystaller, der centrifugeres fra og tørres til melis el. støbes i blokke til udsavning til hugget s. Det egl. rørs fra s-rør fremstilles ved udpresning af s-saften (i et stort antal kraftige valseværker, til sidst under påsprøjtning af vand), hvorefter denne renses på lign. måde som råsaften fra s-roer. Presseresterne, den såk. bogasse, anv. til fyring men kan også oparbejdes til isolationsplader el. cellulose. Rørs har været fremstillet i over 1000 år i Orienten. At runkelroer indeholder s blev opdaget i 1747, jfr. art. *sukkerroe*.

Kort over verdensproduktionen af sukker 1936-38, som er det sidste år, for hvilket der ved leksikkens udgivelse kunne skaffes pålidelig og fuldstændig statistik. De sorte kvadrater angiver rørsukker, de hvide roesukker. Udarbejdelse: J. Humlum.

Verdensproduktionen af s var 1947/48 30,16 mill. t rås, heraf 20,77 mill. t rørs.

De største producenter af rørsukker var 1947/48:

Cuba	1000 f	6055
Indien		5275 (Ganges-landet)
Brasilien...		1599 (nordøstl. stater)
Puerto Rico		1005
Hawaii....		780
Australien .		613 (Queensland)
Argentina..		604

Af rørs-eksporten (ca. 10 mill. t) kommer hovedparten normalt fra Cuba, Java, Formosa og Hawaii.

De største producenter af roesukker var 1947/48 (da verdensproduktionen i alt var 9,39 mill. t):

Sovj.	1000 t	ca. 2500 (Ukraine)
USA		1662 (California og Colorado)
Tyskl.		784 (Sachsen)
Frankr. ...		642 (NØ f. Seine)
Polen		550
Engl.		484

Danm.s sukkerproduktion var 1948 246 000 t (råsukker), hvoraf 69 500 t (færdigt sukker) eksporteredes. Sukkerforbruget pr. indb. var 1935-37 i Danm. 49,9 kg (verdens næststørste efter New Zealand med 50,1 kg), i 1948 36 kg.

sukkerhorn (*Acer saccharum*), træ af lønslægten, skovtræ i østl. USA og i Canada. Af den på store træer ved boring af huller udflydende saft, der indeholder ca. 5% rørsukker, udvindes sirup el. sukker.

sukkerarter, d. s. s. kulhydrater.
sukkererstatninger, se sødemidler.
Sukkerfabrikker, A/S De Danske, Kbh., stiftet 1872. Sukkerfabrikkernes drift er sikret ved lov, idet aktieudbyttet er begrænset, og over- og underskud reguleres gnm. Sukkerfonden. Detailprisen fastlægges af staten på et for forbrugerne overkommeligt niveau. Bet. statsindtægter gnm. eksport af sukker. Hovedkontoret ligger, ligesom raffinaderiet »Phønix« og centrallaboratoriet, i Kbh. Desuden fabrikker i Nakskov, Saksøbing, Stege, Gørlev, Odense, Maribo, Holeby og Assens; de 5 førstnævnte fremst. melis, de 3 sidste råsukker. Antal arb. og funkt. 1948: udenfor kampagnen 2096, i kampagnen 5158. Prod. 1948: 204 456 t konsumsukker, heraf ca. 59 900 t til eksport. Aktiekap. 1949: 22,5 mill.

sukkerfugle (*Coerebidae*), fam. af små, syd- og ml.-arner, mejselign. fugle. Lever af blomsterhonning.

sukkerimprægnering af træ sker ved kogning i svag sukkeropløsning. Bruges mod forrådnelse i svejler, master o. l.

sukkerkul, rent kulstof, fremstillet ved opbejling af kulhydrater.

sukkerpalme (*Arenga*), palme fra de øst-ind. øer, kraftigt, indtil 12 m h. træ. Veddet er hårdt og kan forarb., bladene

anv. som gemyse, men bruges også til tækning, taverne til tove og forsk. vævning. Især udvindes af de hanlige blomsterkolber en stærk sukkerholdig saft, som forarb. til sukker el. gæres til palmevin.

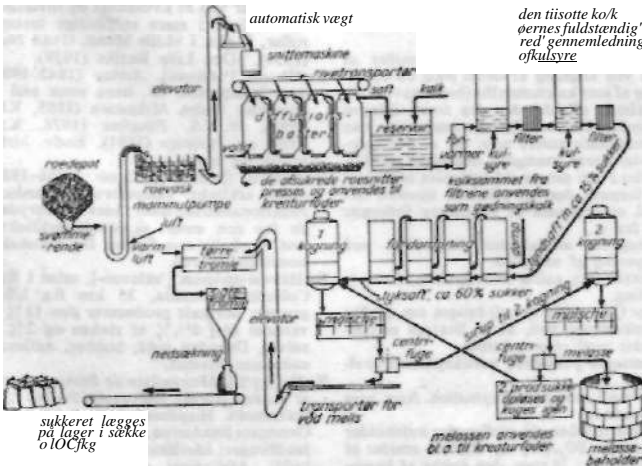
sukkerrod (*Sium sisarum*), køkkenurt af mærke-slægten, dyrkes kun i varmere egne af Asien og Eur., indeholder rørsukker i de lange, knippestillede ammerødder (rødder, der indeholder oplagsnæring).

sukkerroe, forædlet form for runkelroe. Allerede i 1747 påviste den ty. kemiker *Andreas Marggraf* (1709-82), at de dyrkede former af bederoer indeholdt sukker af samme art som sukkerrøret. Den første roesukkerfabrik blev oprettet i Schlesien i 1802 under ledelse af *Franz Karl Achard* (1753-1821). Det første mere omfattende forædlingsarbejde med s blev udført af *Vilmorin* i Frankr. i 1830erne og af forsk. virksomheder i Tyskl. i 1850erne, bl. a. i Klein Wanzleben, hvor dette arbejde stadig fortæres. Resultatet af forædlingen belyses af, at medens s omkr. 1840-60 kun indeholdt 9-10% sukker, ligger indholdet nu omkr. 17-19% i Danm. blev den første fabrik oprettet af *Erhard Frederiksen* (1843-1903) i 1873 og A/S De Danske Sukkerfabrikker blev stiftet 1872. Dyrkningen af s var i ældre tid baseret på indkøb af frø, fortrinvis fra Klein Wanzleben, men De Danske Sukkerfabrikker har senere optaget et forædlingsarbejde, og fra 1920 anv. hovedsagelig egne s-stammer (se till. rodfrugter). - Af s er i de senere år også tiltrukket en række stammer, beregnet til foderbrug. 1948 var s-arealet i Danm. 73 082 ha, deraf 48 900 med s til fabrik (mest på Øerne).

sukkerroekampagne, den tid, hvor sukkerfabrikkerne modtager roer. Af hensyn til at få afsluttet arbejdet, inden frosten sætter ind, begynder optagningen og leveringen af roerne allerede i sept., og leveringen udstrækkes ofte til ind i december.

sukkerør (*Saccharum*), slægt af gnesfam. 12 arter fra tropeegne. s (*S. officinarum*) er indtil 4 m h. med marvfyldt, sukkerholdig stængel, hvoraf sukkersaften udpresses. Dyrkes i de fleste tropeegne. (Produktionsstatistik, se sukker).

sukkerskat anv. af mange lande som indtægtskilde, dels i form af told på indført sukker, dels som indeni, forbrugs-afg. Da sukker er et vigtigt næringsmid-

Skematisk fremstilling af roesukkerfabrikation.

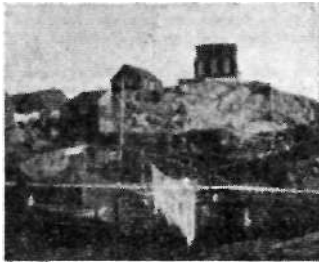
del, hviler s på den brede befolkn.s nødv. forbrug. Danm. har haft told på sukker fra gi. tid og afg. på indeni, sukkerprod. fra 1873. s indbringer i Danm. omkr. 18 mill. kr. årligt.

sukkersyge (*diabetes mellitus*), stofskifte-sygdom, hvis årsag er, at de langerhanske øer i bugspytkirtelen producerer for lidt insulin, som er nødv. for omsætn. af sukkerstoffer i organismen. Symptomerne er stærk tørst, rigelig vandladning, vægttab trods god appetit, blodsukkerforhøjelse og sukkerudskillelse i urinen m. fl. Lette tilf. af s kan behandles med diæt, hvor sukkermængden er indskrænket. I sværere tilf. gives desuden insulin som indsprøjtning. I svære el. forsømte tilf. kan der p. gr. af den mangelfulde sukkerforbrænding i organismen optræde syreforgiftning (acidose), som kan medføre dyb bevidstløshed (coma), en livsfarlig tilstand, som straks må under lægebehandling. Gives for meget insulin, opstår der insulin tilf. med uro, sved, sult og evt. besvimelse med krampe. Behandlingen er her tilførsel af sukker.

sukkersyre (*CHOHCOOH*)* fås bl. a. ved iltning af glukose.

sukkertang (*Laminaria saccharina*), art af blad tang (brunalge) med bredt udeligt indtil 2 m l. høv. Udskiller ved tørring et sukkerstof (mannit). Alm. i de da. farvande.

Sukkertoppen, Grønsl.s største koloni

(795 indb. (1946)), på øen Manitsog, ved høvjange gennemskåret af kanaler (»Grønsl.s Venedig«). Stor torskefængst, børnesanatorium. Anlagt 1755 ved nuv. Kangamiut, flyttet til nuv. plads 1781. S. distrikt (1773 indb. (1946)) går fra Søndre Strømfjord til 54° 30' n. br. Vigtigste udsted: Kangamiut.

Sukkertoppen, brasiliansk *Pão de Açúcar* [pæudja'sukar], 390 mh. klippestov ved indsejlingen til Rio de Janeiro, Brasilien. Hængebane til toppen.

sukkerært, grønsag med flade og brede bælge, der er saftfulde og søde. Dyrkes meget i Danm.s nordl. nabolande, men kun meget lidt i Danm.

sukkulenter (lat. *succus* saft, vædske), bot., saftplanter.

Sukkur (eng. [s'åka]), ind. *Sakhar*, by i Sind, Pakistan, ved Indus' nedre løb NØ f. Karachi. Ved S en dæmning (færdig 1932) over Indus; den muliggjorde 1'242-43 vanding af 19 340 km² i Sind og Baluchistan (hvede og bomuld). Ca. 70 000 indb.

sul (hal., sm.trækn. af *su* på G- og pronominet *il*), *mus.*, sul G, på G-strengen.

Sulaiman Bjergene (eng. [sui'ai'man]), bjergkæde i N-Baluchistan.

'Sulamit(h), bruden i højsangen (kap. 7.1), vistnok et eggenavn.

Suldal [s'iilda:l], den længste del af det n. dalfore, der fører fra Hardangervidda til Sandsfjorden (arm af Bøknfjord). Stort turistbesøg. Sidedal: Brattlandsdalen.

'sule (oldn. *sula* søjle, stolpe), i husbygning tagstøtternes støjle. Endnu anv. i ældre bøndergårde, hvor de bærer tagets åsbjelke(r) (højsule); striit s er 2 skråtstillede, foroven samlede stolper af samme funktion, men stivere.

'Suleiman, tyrk. *Süleyman* [sylæi'mon] (1496-1566), tyrk. *sultan* 1520-66. Son af Selim I. Erobrede Rhodos 1522, slog 1526 ungarene v. Mohács, standsees 1529 v. Wien, men sikrede tyrk. magt over Ungarn i flg. år. Slog perserne, be-

kæmpede Karl 5. i Middelhavet, støttede Frans 1. af Frankr. Beundret også af samtidens kristne som hærfører og regent, kaldet lovgiver (kanu'ni); digter. I senere år påvirket af yndlingsshustruen Roxelane til forfølgelser af sin familie.

'sulekonge, betegn. for den albatros, som i 34 år (1860-94) levede bl. sulerne på Færøerne.

suler (*Sulidae*), fugle, årefodede, m. kraftigt, lige næb. Styrtdykkere, lever af

fisk. En art (*Morus bassana*), hvid m. sorte svingfjer, gåsestor, yngler i kolonier på Færøerne, Isl. og Skotl.; sjælden gæst i Danm.

Suletind [sulatin:], no. fjeldtop (1772 m), den højeste i Filefjell.

sulevælling, vælling el. suppe, kogt på salt kød el. flæsk, blandet med gryn, urter, rå el. tørret frugt.

'sulfa-forbindelser, ofte anv. betegn. for de i terapien benyttede sulfonamider.

sulfaguani'di'n, *guasept*, *p-aminobenzol-sulfonylguanidin*, sulfonamid, anv. bl. a. mod tarminfektion.

sulfametylizol [-so'l], sulfonamidpræparat; da. firmanavn *Lucosil*.

sulfanila'mi'd, *p-aminobenzolsulfonamid*, *NH₂C₆H₄SO₂NH₂*, streptomid, meget hyppigt benyttet sulfonamid. Anv. især mod streptokokker. Det enklest sammensatte sulfonamidpræparat.

sulfa'ni'syre (lat. *sulfur* svovl + *anilin* + syre), *C₆H₅(NH₂)SO₂H*, *p*-aminobenzolsulfonsyre. Anv. i farvestoffabrikationen. *s-s* amid og derivater heraf har fundet enorm anv. i kemoterapien.

sulfapyri'di'n (*2-sulfanilamidopyridin*, *pyrimid*, *Dagenan*, *M & B 693*), det første sulfonamid med udtalt virkn. mod pneumokokker (lungebetændelsesbakterier). Er nu afløst af andre sulfonamider med færre bivirkninger.

sul'fa'tcellulose, cellulose fremstillet af træ ved kogning af dette med en opløsning af især natriumhydroxyd og natriumsulfid. Kaldes s fordi alkalitabet ved metoden dækkes ved tilsætning af natriumsulfat.

sul'fa'ter (lat. *sulfur* svovl), salte af svovlsyre.

sulfatiazol [-so'z], *2-sulfrinilamino*tiazol, *Chemosept*, *Cibazol*, et af de kraftigst virkende og mest anv. sulfonamider. Anv. navnlig mod lungebetændelse og gonorré.

'sul'fhydra'ter (lat. *sulfur* svovl + *hydrat*), hydrosulfider.

sul'fi'der (lat. *sulfur* svovl), salte af svovlbrinte. Med undt. af alkalis er alle s tungtopløselige i vand. Mange mineraler er s.

sul'fitcellulose, cellulose fremstillet af træ ved kogning af dette med en opløsning af surt kalciumsulfid (heraf navnet s).

sulfituld, affaldsluden fra fremstillingen af sulfidcellulose. Medens man tidl. ikke kunne finde større anv. for s, der indeholder store mængder organiske stoffer, er det i den senere tid lykkedes rentabelt at forgære den til alkohol, ligesom det også er lykkedes at producere fodergær ud fra s.

sulfitsprit, ætylalkohol fremstillet ved forgæring af sulfituld.

sul'fitter (lat. *sulfur* svovl), salte af svovlsyrling.

sulfo- (lat. *sulfur* svovl) bruges om stoffer fremkommet ved, at et ifatom er ombyttet med et svovlatom.

sulfomono'persyre, peroksymonosvovlsyre.

Sulfo'na'I, acetonedietylsulfon. Anv. som sovemiddel.

sulfona'mi'der, 1) stoffer, der indeholder gruppen *-SO₂NH₂*, og altså er amider af sulfonsyrer; 2) spec. den række af kemoterapeutica, der afledes af sulfanilamid

og dermed beslektede stoffer, *s-s* virkning mod streptokokker opdagedes i 1935 af G. Domagk. *s-s* stærke virkning mod mange forskellige bakterier, bl. a. colibakterier, pneumokokker og gonokokker, har givet dem stor bet. i terapien. Dog har det vist sig, at nogle gonokokkammerer er resistente over for behandlingen med s, hvorfor det procentiske antal gonorrétilf., der helbredes med *s-kure*, stadig daler. Nogle af de i Danm. hyppigst anv. s er: sulfanilamid (Streptomid), sulfaguaniidin, Marfanil, Salazopyrin, Alfazol, Lucosil, sulfatiazol (Chemosept) og forsk. sulfapyrimidiner (sulfadiazin, -merazin og -metazin).

sul'fo'ner (lat. *sulfur* svovl), organiske stoffer, der indeholder radikalet =SO₂.

sulfo'ne'ring (lat. *sulfur* svovl), proces, hvorved sulfonsyreradikalet *-SO₂H* indføres i molekylet.

sul'fo'nsyrer (lat. *sulfur* svovl), organiske stoffer, der indeholder radikalet *-SO₂H*. Aromatiske s har stor bet. i farve- og medicinalindustrien. Alifatiske s tilsættes vaskemidler for at blødgøre vandet.

'sulforicinat er en vigtig tekstilolie, der fås ved behandl. af ricinusolie med kone. svovlsyre (jfr. tyrkiskrødtolie).

sulfo'si'n (lat. *sulfur* svovl), svovllieop-slemning, der, indsprøjet i muskulaturen, giver kunstig feber; anv. som behandl. ved astma, leddegigt osv.

sulfur (lat.), svovl.

'sulfur praecipitatum (lat. *praecipitatus* faldet til bunds), fældet svovlpulver.

Su'lina, by i Rumænien, hvor Donaus mellemste, kanaliserede deltaarm munder i Sortehavet; ca. 10 000 indb. Havneby med frihavn; korneksport.

Suli'tjelma, sv. *Sulitälma*, 1) fjeldparti i Kjølen på grænsen ml. No. og Sv., højeste punkt på den no. side 1910 m, på den sv. 1877 m. Kobbergruber på den no. side: årl. produktion ca. 100 000 t kobberholdig svovlkis (2-7% kobber, 25-45% svovl); 2) no. industriby ved 1); ca. 2500 indb.

sulky [sulki] (eng. *af sulky* [s'ålki] tvær, surmulende), meget let enspænderkøretøj til een person (deraf navnet); spec. form anv. til travløb.

'Sulla, *Lucius Cornelius* (138-78 f. Kr.), rom. diktator. S tog 105 Jugurtha til fange og udmærkede sig i Forbundssællekrigen. Som konsul 88 fik han kommandoen mod Mithridates, og da Marius forsøgte at tilegne sig den, rykkede S mod Rom, fordrov Marius, styrkede senatsvældet, og drog dernæst mod Mithridates, som han besejrede 87-85. 83-82 slog han Demokrationerne, der havde styrtet senatsvældet i Rom. Som diktator 81-79 tog han blodig hævn over modstanderne og genoprettede senatets magt, hvorefter han abdicerede.

Sullavan [s'ålvavn], *Margaret* (f. 1911), amer. filmskuespillerinde. Filmdebut 1933, har vist et kvindeligt og intelligent talent, især i mere stilfærdige lystspilroller, f. eks. i »Lille Mand, Hvad Nu?» (1934), »Den Lille Butik« (1939).

Sullivan [s'ålvavn], *Arthur* (1842-1900), eng. komponist. Bl. hans mere end 20 operetter findes *Mikadoen* (1885, Kbh. 1892), *H.M.S. Pinafore* (1878, Kbh. 1888) og *Pattience* (1881). Endv. kirke-musik og sang.

Sullivan [s'ålvavn], *Louis* (1856-1924), amer. arkitekt. Videreførte Richardsons funktionalistiske ideer; blev banebrydende for den amer. skyskraberarkitektur ved at skabe nye former for stålskeletkonstruktionerne.

Sullivan-minen [s'alavgn-L mine i Brit. Columbia, Canada, 35 km fra USAs grænse; normalt producerer den 11% af verdens bl. 8-12% af zinken og 2% af sølvet. Desuden guld, kobber, antimon, cadmium, vismut.

Sully [sy'li], *Maximilien de Béthune*, baron af Rosny [ro'ni], hertug (1559-1641), fr. statsmand. Hugueno, ven af Henrik 4. Genrejste finanserne, ivrig for at afhjælpe landbruget; håndfast, pegenkær, lidet afholdt. Afskediget efter kongens død; skrev memoirer.

Sully Prudhomme [sy'li pry'dDm], *Armand* (1839-1907), fr. digter, sluttede sig af begejstring for Leconte de Lisle til parnassismen, men er især tolker af hjerterets intimeste følelser i digtsamlinger som *Stances et poèmes* (1865), *Les solitudes* (1869). 1 de metafysiske digte *La justice* (1878) og *Le bonheur* (1888) har han udviklet en optimistisk filosofi. - Nobelpr. 1901.

Sulpicius Rufus, rom. patricierfamilie; bedst kendt er: Publius, tribun 88, ophavsmand til at fratage Sulla kommandoen mod Mithridates, dræbt af Sulla s. å. - Servius (d. 43 f. Kr.), konsul 51 f. Kr., berømt retslærd.

sultan, en organformelse, der udløses af mangel på næringsstoffer. Når mavesækken er tom, opstår der uvilkårlige kontraktioner i den, som muligvis fremkaldes s. Lavt blodsukker alene vil også kunne give s.

'sultan (arab. *sultan* magt, magthaver), titel for de seldsjukkiske livagtshøvdinge, der fra 11. årh. var de egl. regenter i Abbasidernes kalifat i Bagdad. De osmanniske tyrkers overhoved førte samme titel til dynastiets afsættelse 1922.

Sultaneh [solto:'næ], *Qawwâm es-*, iransk politiker. Førstemin. 1921-23 og 1942-43, landflygtig 1923-28. Dannede jan. 1946 min. til forhandl. med Sovj. under konflikten om Azerbaidjan og Tudepartiets selvstyrekrav. Sluttede apr. 1946 aftale med Sovj. om rømning af Iran mod løfte om selvstyre til Azerbaidjan og oliekoncessioner til Sovj. Efter Sovj.s rømning uskadeliggjorde S i dec. 1946 Azerbaidjan-bevægelsen; skarpt angrebet af Sovj., da iranske parlament nægtede at ratificere olieoverenskomsten. Årgik 1947; leder for demokratiske parti i parlamentet.

'sultanhøns, fællesbetegn. for prægtigt farvede vandhøns, navnlig af slægten Porphyrus, m. rødt næb, rød blis og røde ben. Hertil purpurhøne.

'Sulu Søen, havet ml. Borneo, Filipinerne og Sulu Øerne. Største dybde 5576 m.

'Sulu Øerne, vulkansk øgruppe bl. Filipinerne V f. Mindanao; 2801 km²; 228 000 indb. (1930).

sum (lat. *summa*) (tegn: 2 (det gr. bogstav sigma)), *mat.*, resultat af en addition.

'sumak (arab. *summaq*), garvestof vundet af blade (og grene) fra forsk. busk- el. træsorter af slægten Rhus, f. eks. Rhus coriaria. s fås især fra Middelhavslændene. anv. til garvning af lyse, bløde lædersorter, f. eks. saffian. s-garvede skind forandrer ikke farve ved lysets påvirkn., derfor særl. egnet til bogbind. Alm. s bør indfør. ca. 25% opl. garvestoffer.

Suma'rokov [-kof], *Aleksandr* (1718-77), russ. forfatter, som især dyrkede den dram. genre og af sine samtidige blev kaldt »den russiske Racine«. Hans tragedier bevægede sig alle inden for den nationale emnekreds.

Su matra, malaj. *Semudra* [s3'mu:dra], ø i Holl. Indien SV f. Malacca-halvøen; 434 000 km²; ca. 8 mill. indb. Hovedby: Palembang. Den 1750 km l. ø gennemløbes NV-SØ af en bjergkæde, der ligger

Sumatra. Batakhus med gavlf afbroget flelværk.

nærmest ved V-kysten. Klimaet er tropisk og regnskov den naturlige plantevækst. Indb., der er malajer (bl. a. batakker), dyrker ris, majs, tobak, kopra, kautsjuk (på lavsletten v. Ø-kysten), oliepalme, batik, maniok m. v. Ofte ved Palembang og Padang. - S koloniseredes opr. af portugisere, fra 1598 af hollædere, som fra 1824 ejer hele øen. 1942-45 besat af jap. efter store ødelæggelser i olieområderne. Efter 2. Verdenskrig del af Den Indonesiske Republik.

Suraava [Jumava], cech. navn på Bohmerwald.

'Sumer (rettere: *Shumer* [fu-]), babyionernes navn på deres lands sydl. del; indtil grundlæggelsen af Babylonien beboet af su'me're, i sprog og race afvise de fra de semitiske babylonere. Disse og assyrerne prægedes udsletteligt af deres su'me'riske forgængere; de fik fra dem kileskriften; sumerisk forblev det hellige sprog, og sumeriske vendinger holdt sig i jur.-økon. sprogbrug. - Det sumeriske samfund besad en fremragende civilisation, baseret på nyttiggørelsen af Eufrat- og Tigrisvandet ved kanalisering. Leret, der var aflejret af floderne, afgav materiale, dels til udfærdigelse af indskrifttavler, dels til et udstrakt monumentalt byggeri; sten, tømmer og metal importeredes. - Udgravning, især i Lagash, Ur og Uruk, har fremdraget en rigdom af skulpturer og kunsthåndværk: seirstelen med gråbæne, Entemenas sølvvase, statuer, spec. af Gudea; gravgods i guld, sølv og lasurten (fra Ur); mosaikarbejder og skårne seglcylindre. Desuden talrige indskrifter, mest med tilknytning til gudstjenesten (byggnings- og rituelle tekster). Hovedguddom: Enlil af Nippur; sumer. myter, legender, hymner og kultantæg (tempel m.sikkurat) kendes. Samfundet bestod af bystater; by og tempel var gudens ejendom, fyrsten hans repr.; landbrug og industri hørte ind under tempeløkonomien. Sumerernes overlegenhed over landets semit. befolkning aftog med 2000 f. Kr. og bragtes til ophør med Hammurabis babyl. dynasti. (III. se Babylonien).

sumerolo'gi' [*Sumer* + -logi], videnskaben om oldtidens sumer, underafd. af assyriologien; grl. af F. Thureau-Dangin og Paul Haupt (1858-1926).

'summa (lat: sum, indbegreb), i kat.-filos. litt. ofte anv. titel på samling af læresætninger og teorier.

'summaforsikring, forsikr. tegnet på en vilkårlig sum uden nødvendig nærmere relation til den lidte skade (mods. værdiforsikr.). Eks. på s er især livsforsikr.; også syge- og ulykkesforsikr. kan være s.

Sum'ma'r, lysstærkt fot. Leica-objektiv.

sum'ma'risk (lat. *summa* sum), i store træk, uden overflødige enkeltheder.

sum'ma'risk proces, form for proces, der kendetegnes ved mindre udførlighed end den alm. retspleje, f. eks. i politisager.

'summa summarum (lat: summernes sum), alt i alt; kort sagt.

sum'me're (lat.), sammentælle.

Summerhill [sámshil], A. S. Neills skole i N-Wales.

'summmum 'bonum (lat.), det højeste gode.

'summmum 'genus (lat.), den øverste slægt (i en klassifikation).

'summus e'piscopus (lat: øverste biskop), i ev. lande (især ty. før 1918) den højeste kirk. myndighed, der er identisk med landsherren.

'summus the'ologus (lat: øverste teolog), gi. betegn. f. ældste teol. prof. ved Kbh.s Univ.

Sumner [sámnar], *James B.* (f. 1887), arner, biokemiker. Nobelpris 1946 (s. m. I. H. Northrop og W. M. Stanley) for sine arb. over renfremstilling af enzymer og virusproteiner.

Sumner [sámna], *William Graham* (1840-1910), arner, sociolog, skrev *Folkways* (1907) til illustration af, hvor omskiftelige sæder og skikke og moralske synspunkter er i de menneskelige samfund.

sumo, jap. brydning: udkæmpes dels parvis, dels som holdbrydning.

sump, 1) geogr., plantebevokset område, hvor grundvandet når op til et. lidt over

jordoverfladen, s findes ved søbredder, på lavt liggende flodsletter og på fladt terræn med vandstandende underlag. - 2) *tekn.*, a) fordybning til opsamling af spildevand, olie o. l., som ikke kan føres til afløb; b) muret grube til lagring af teglværkser (*sumping*).

sumpbæver, d. s. s. bæverrotte.

sumpcypres (*Taxodium*), slægt af nåletræer voksende i sumpe, N-Amert. 3 arter. Af mexicansk s (T. muronatum) findes et eks. med en stammediameter på 16 m og 50 m h., der antages at være 5000 år gi. og måske Jordens ældste træ. T. distichum forekommer som parktræ i Eur.

Sumpen, fr. *le marais* [ma'rae], under Fr. Revol. gruppe i nationalkonventet, stod vakkende ml. girondinere og jakobinere.

sumpfeber, d. s. s. malaria.

sumpgæs, d. s. s. metan.

sumphøns, d. s. s. rørvagtel.

sumpmejsje, d. s. s. gråmejsje.

sumping, lagring af teglværkser i muret grube (sump) for at fordele vand og evt. tilslag ensartet.

sumpodder, d. s. s. flodilder.

sumpsanger, d. s. s. rørsanger.

sumpskildpadder, fællesbetegnelse for skildpadder m. fladt skjold, svømmehud ml. tæerne. Hertil bl. a. den eur. s (Emys orbicularis). S- og ml.-Eur., tidl. i Danm.

sumpsnegle (*Viviparus*), forgælsnegle. Lever i ferskvand; hornagtig, grønliggul skal m. gullige bånd. To arter i Danm., den ene levendeførende.

sumpstrå (*Heleocharis*), slægt af halvgræsser med oprette, trinde el. svagt kantede stængler, der i spidsen bærer et aks. Bløstener er børsteformet, den nedre del af griffen danner et næb på frugten. 4 arter i Danm. på fugtig bund.

sumpugle, d. s. s. mosehornugle.

'Suml' - mi], by i N-Ukraine, NV f. Harkov; 64 000 indb. (1939).

sun [sur:], jap. længdemål — 3,03 cm.

Sun, The [ds'sån], arner, aftenblad i New York, organ for forretningsverdenen. Grl. 1833. Oplag 1948: 294 000.

sund, smalt farvand ml. fastlandet og en 0 el. ml. to øer.

'Sunda-, alm. stavemåde for Soenda-.

sunda'ne'sisk, indonesisk sprog, tales på V-Java.

Sundarbans ['sundsban:], mangroveområdedet i Ganges' delta.

Sundar Singh (1889-ca. 1929), indisk rel. forkynder af budskabet om Kristus, oplevet ud fra indisk mentalitet. Forsvundet på rejse i Tibet.

Sunday Dispatch ['sáundi dis'patl], eng. søndagsblad i London; alm. nyheds-samfund underholdnings-stof. Grl. 1801. Oplag 1948: 2 061 000.

Sunday Express ['sáundi iks'præs], eng. søndagsavis i London; grl. 1918; ejes af lord Beaverbrook. Oplag 1948: 2 573 000.

Sundberg ['siin(d)ber:], *Anton Niklas* (1818-1900), sv. teolog, prof. i Lund 1852, ærkebiskop 1870. Bekæmpede frikirkeligheden og var medv. årsag til dens vækst.

Sundblom ['siind-J, *August Julius* (1865-1945), fi. politiker. Arb. 1920 på Ålands tilknytn. t. Sv., benådet efter forræderi i Finl., fra 1922 formand f. Ålands landsting.

'Sundbo', *Arne* (f. 1886), da. socialdemokrat. Søn af J. P. S. journalist, overretssagfører, borgerrepr. i Kbh. fra 1922; fra 1938 borgmester (4. afl., fra 1946 5. afl.). Har udg. en række lokalhist. arb., bl. a. Frederikssunds og Slangerups historie.

Sundbo, yens Peter (1860-1928), da. socialdemokrat. Husmandssøn; højskolelærer, journalist. Fra 1898 red. af »Vestjyllands Social-Demokrat«, kommunalpolitik i Esbjerg, hvor S 1910 fik oprettet Danm.s første arbejderhøjskole. 1918-28 folketingsmand.

Sundby, bydel i Kbh. på Amagerstiden. Opr. landsbyerne S-Øster og S-Vester; i 19. årh. udbygget som industri- og beboelskvarter omkr. Amagerbrogade, 1902 indlemmet i Kbh.

Sundbyberg ['siin(d)by'ber:], sv. købstad (fra 1927), S-Uppland, forstad til Stockholm; 18 000 indb. (1949). Chokoladefabr.

Sundby Hage, grund i Øresund, 0 f. Sundby; ca. 4 m vand.

Sundby Hospital, Kbh.s hosp.væsen, oprettet 1894, udvidet 1934 til 4 f. ad. m. 420 senge samt poliklinik, røntgen-, bade- og massageklinik.

Sunde ['sinda], *Arne* (f. 1883), no. højesteretsadvokat. Norsk advokat v. Grønlandsprocessen i Haag 1932-33; Venstrepolitiker, justitsmin. under Mowinckel 1930-31, 1933-35; bankdirektør. Min. u. p. i no. London-regering under 2. Verdenskrig.

Sunderland ['sændafond], havneby i NØ-Engl. S f. Tyne; 181000 indb. (1948). Skibsbygning. Fabrikation af glas, maskiner, kemikalier, skibstilbehør. Kuleeksport.

Sundet, alm. brugt navn for Øresund.
Sundved, halvø ml. Åbenrå og Flensborg-fjorde; 127 km²; ca. 11 700 indb. (1945).

Sundhedskollegium, Det Kgl., afløste 1805 det 1740 oprettede Collegium Medicum som sundhedsvæsenets admin. centralorgan, ophævet 1909 og erstattet af Sundhedsstyrelsen.

sundhedskommission, et af kommunalbestyrelsen valgt organ, der i samarbejde med politi og embedslæge påser, at sundhedsvedtægtens bestemmelser overholdes indenfor kommunens område; oprettet efter lov af 1858.

sundhedskonventioner. I det øjemed ved internat, foranstaltninger at bekæmpe visse, navnlig epidemiske sygdomme og fremme den alm. sundhedstilstand, er sluttet en række internatkonventioner, bl. a. i 1903 og 1912 samt under Folkeforbundets auspicer i 1926. På en konference i New York juli 1946 oprettedes en Verdenssundhedsorganisation (World Health Organization, WHO) i tilslutning til F.N.

sundhedslære, d. s. s. teoretisk hygiejne.
Sundhedsministeriet, da. min. 1926-29. Dets sager sorterer nu dels under Indenrigsmin., dels under Socialministeriet.

sundhedspas, 1) en af karantænemyndighed til et afgående skib udstedt erklæring om, hvorvidt der på et i nærheden af afgangstedet hersker epidemier af pest, kolera, kopper vel. a. epidemiske sygdomme; 2) af karantænemyndighed udstedt *sankvemspas*.

sundhedspleje, praktisk hygiejne mods. teoretisk hygiejne (sundhedslære), s. deles i den personlige s. og den offentlig. s. Sidstnævnte udøves gnm. sundhedsvæsenet.

sundhedsplejersker, kommunalt ansatte, særligt uddannede sygeplejersker, der gratis vejleder hjemmene i det sunde spædbarns ernæring og pleje i dets første leveår, s. er ansat i henh. til lov af 1937. Juli 1949 var der 281 s. i Danm. (heraf 88 i Kbh., Frdb. og Gentofte kommune).

sundhedspolitiet, egl. *Sundheds- og Veterinærpolitiet*, afd. under Kbh.s politi (3. politinspektorat), der kontrollerer overholdelsen af de sundhedsmæssige (hygiejniske) forskrifter i erhvervsvirksomheder.

Sundhedsstyrelsen, øverste da. adm. myndighed for sundhedsvæsenet, oprettet 1909; henhører under Indenrigsmin. og ledes af medicinaldirektøren. S er sagkyndig rådgiver for de offentlige myndigheder og har overopsyn med hele sundhedsvæsenet, herunder sygehuse, apoteker, og medicinalpersonalet, d. v. s. læger, tandlæger, apotekere, jordemødre, sygeplejersker og massører m. fl. Embedslægerne er embedsmænd under S.

sundhedsdropperne, to depoter under hærens lægekorpss af værnepligtige, der skal hjælpe på sygehus, ved ambulancer o. l.

sundhedsvedtægt, en af kommunalbestyrelsen vedtaget og af Indenrigsmin. stadfæstet samling bestemmelser vedr. sanitære forhold i kommunen, navnlig vandforsyning, afløb, renovation, kontrol med levnedsmidler og boliger.

sundhedsvæsen. Det offentl. sundhedsvæsen er i Danm. henlagt under Indenrigsministeriet med Sundhedsstyrelsen (sundhedslovgivning i alm.), Justitsmin. (levnedsmiddelovgivning), Landbrugs-

min. (kontrol bl. a. med kød og mælk), Undervisningsmin. (skolehygiejne), Socialmin. (syge-, invalide- og ulykkesfors., arbejds- og fabriktilsyn) og (1947) Boligmin. (boligsørgsmål).

Sundholm, Kbh.s kommunes arbejdsanstalt i Sundbyvester. Afløste 1908 Ladegården. Anv. især til indlæggelse af subsistensløse, arbejdsføre personer. Rummer forsørgelsesafd. og sygeafd. samt hjemløserberg (med plads til 300 mænd) og en tvangsarbejdsanstalt, fælles for Kbh. og østifterne, s. råder over i alt 800 pladser; belægning 1. 4. 1949: 303.

Sundlo ['siin:lo], *Konrad* (f. 1881), no. officer. Oberst 1933. Undersøgte på lange rejser om. folks levevilkår, særlig fanternes (omstrejfernes, især søgøjernes) og øvr. proletariats forhold; arbejdede for løsning af socialproblemerne og for folkeoplysning, udg. mange skrifter om no. folkeliv.

Sundsvall ['sun(d)sval], sv. købstad (fra 1621), Medelpad, SV f. Härnösand; 25 000 indb. (1949). Centrum for et stort trævareindustriområde, stor udførsel af tømmer, træmøse, møbler.

Sundt [siint], *Eilert* (1817-75), no. socialpolitiker, præst. Undersøgte på lange rejser no. folks levevilkår, særlig fanternes (omstrejfernes, især søgøjernes) og øvr. proletariats forhold; arbejdede for løsning af socialproblemerne og for folkeoplysning, udg. mange skrifter om no. folkeliv.

Sundt-Hansen, *Carl* (1841-1907), no. maler; realistiske, ofte dramatiske folkelivsmotiver, bl. a. / *Lensmandsarresten* (1875, Nasjonalgall., Oslo).

Sundtolden, afgift opkrævet af da. konger af skibe, der passerede Helsingør, indført omkr. 1429 af Erik af Pommern, afskaffet 1857. Opr. skibsafgift; fra 1472 tillige afgift af særlige varer; 1567 indførte Peder Oxen alm. afgift pr. læst varer (lastetolden). Chr. 4.s hensynsløse forhøjelser af s førte til modsætningsforh. t. Holl.; ved Kristianopol-traktaten 1645 blev toldsatserne bundet. Sv. var opr. toldfri og fik det fastslået for alle sine besiddelser i Bromsebro-freden 1645, men måtte opgive retten 1720. S gav glimrende indtægt under højkonjunkturer; angrebet af sømagterne efter 1820, skadede Kbh.s handel til fordel f. Hamburg; sænket efter 1841, mens reg. ved afkört. i alm. told afbødte Kbh.s vanskeligheder. 1855 opsagde USA gældende handelstraktat til udløb i 1856 og erklærede ikke at ville betale derefter. Efter Konference i Kbh. vedtog magterne 14. 3. 1857 Øresundstraktaten, der mod moderat erstating (67 mill. kr.) ophævede S og tilhørende Bælttold.

Sune Ebbesen (d. 1186), sønnesøn af Skjaln Hvide, Valdemar Ls tro mand og rådgiver.

Suñier [su'njær], *Ramon Serrano* (f. 1901), sp. falangist. Opr. knyttet til Gil Robles; efter Primo de Rivera d. ys død 1936 bl. ledende i falangistbev., som S indordnede under sin svoger Francos politik, Indenrigsmin. 1939-40, fra aug. 1940 udenrigsmin., understregede Span.s nøje forståelse m. Aksemagterne; afgik sept. 1942.

Sunesønnerne, Sune Ebbesens 7 sønner, Valdemarernes tro støtter: Anders Sunesen (s. d.) (d. 1228), ærkebisp i Lund 1201-23. - Peder S. (s. d.) (d. 1214), biskop i Roskilde 1191. - Jakob S. (d. 1246), ledede forhandlingerne om Valdemar Sejrs frigivelse 1225. - Ebbe og Lars S., faldt i slaget ved Lena 1208, da de ville genindsætte Sverker 2. i Sverige. - Torben S. (d. 1198). - Jens S. (d. 1202).

Sung [suw?], kinesisk dynasti 960-1279.

'Sungari, 1280 km l. biflod til Amur i Midtmanchuriet.

sunhamp (Crotalaria juncea), asiatiske plante af ærteblomstfamilien, eenårig, dyrkes bl. a. i Forindien, på Java og Borneo. Taverne anv. i tekstilindustrien til tove og til grovere vævninger (sejl, net, sække m. m.).

'Sunion, oldgr. navn på Atykas sydspids, nu *Kap Kolones*. Ruiner af befæstning og Poseidontempel.

Sun Jat-sen, anden skrivemåde for Sun Yat-sen.

Sunlight ['sánlait] (eng. sollys), firmamærke for sæbesåner fra Unilever.

'sunna (arab; sædvane), ord, der dækker indholdet af det, som if. traditionen har været skik og brug i islam på alle livets områder lige siden profeten og den ældste menighed. Af s afledes sun'nisme, den ene af islams hovedretninger. Tilhængere af s kaldes sunnitter.

Sundalselven ['sun:da:ls-], 125 km l. no. elv. Møre. Gennemstrømmer den maleriske Sunddalen, udmunder i Sundalsfjorden.

'Sundalsfjorden [-fjo:ran], ca. 48 km l. fjord på Norges vestkyst, SØ f. Kristiansund.

Sunnfjord ['sun:fjo:r], Norge, betegn. for kystdistriktet ml. Sognefjorden og Nordfjord i Sogn og Fjordane. S strækker sig mod Ø til Jostedalbreen.

Sunnhordland ['sin:hórdlan:], no. landskab omkr. Bomlafjorden; 3267 km²; 41 500 indb. (1946).

sun'nitter, tilhængere af sunna.
'Sunniva el. *Synnøve*, no. helgeninde, efter legenden irsk prinsesse, som flygtede for en hendesk brudgom og døde ved øen Selje i No. Grav i Bergen. Helgendag 8. 7.

Sunnmøre ['sun:mo:r3], no. landskab omkr. Storfjorden; 5229 km²; 68 000 indb. (1946).

Sun Yat-sen ['sun'jot'sæn] (1866-1925), kin. polit. Opr. læge, fra 1890erne ledende bl. nationale revolutionære, der ønskede at styrte manchudynastiet og skabe kin. nationalstat, uafh. af eur. magter. Ved skrifter og organisationsarb. især i udi. blev S den mest fremtrædende bl. de revolutionære politikere i 1911, stod stærkest i Sydkin; godkendte Yiian Shi-k'ai som præsident 1912 for at bevare Kinas enhed; modarbejdede siden Yiian diktaturtendenser, skabte det radikale Kuo-min-tang-parti i modsætning til Nordkinas konservatisme, men blev ikke polit. ledende under de Hg. kampe. S betragtes af Kuo-min-tang som det moderne Kinas skaber, særlig i kraft af sit grundlæggende skr. om »de tre folkelige principper« m. krav om national enhed og demokrati, samt højere levestandard. Hældede i sine seneste år mod kommunisme. (Portræt sp. 4395).

Suomen Lahti ['suomæn 'latti], fi. navn på Finske Bugt.

Suomenlinna ['suomæn-], fi. navn på Sveaborg.

Suomi ['suDmi], det fi. navn på Finland.
'Suomussalmi, kommune i Ø-Finl., hvor finnerne under Vinterkrigen dec. 1939 afviste sovj. angreb; 8.1.40 melde finnerne, at 44. sovj. division var tiltentgjort under kampene.

'Suorva, sv. reguleringsdæmning, Lappland, ved søen 'Suorvajaur; regulerer vandmængden i Harsprånget og Porjus.
'suo 'tempore (lat.), til sin tid, i rette tid.

super(-) (lat. *super* over), over(-); overordentlig.

su'perb [sy-, su-] (lat. *superbus* overmodig), prægtig, kostelig.
super'cargo (*super- -- cargo*), person, der i ældre tid fulgte med et handelsskib for på ladningssejersens vegne at føre tilsyn med varerne og evt. forestå deres salg på bestemmelsesstedet.

'super-centrifuge, særlig hurtiggående centrifuge.

supercharger ['sju:pu'tu'r.d33] (eng.), d. s. s. overlader.
superfici'ær'fæste (lat. *superficies* bygning, mods. grunden), fæstemål ang. en ejendom, hvor fæsteren selj ejer bygningsgen.

'superfosfa't (*super- 4- fosfat*), vigtigt gødningsmiddel. Består af en blanding af kalciumsulfat *CaSO*, og surt kalciumfosfat *Ca(H₂PO₄)*. Fremstilles ved behandling af de i naturen forekommende fosfater (apatit, fosforit osv.) med svovlsyre. Udmærker sig ved at indeholde løseligt fosfat. Den første superfosfatfabrik i Danm. oprettedes i 1851. Det da. landbrug anvender ca. 400 000 t s årlig.

'superfæstning, amer. *superfortress*, type-

betegn, for det arner, bombefly Boeing B-29 Superfortress, et firemotoret metalmonoplan, der i slutningen af 2. Verdenskrig blev anv. til bombetogter mod Japan og jap. besatte områder, s vejer fuldt lastet over 61 000 kg.

superhetero'dy'nmotdager, korrekt navn på supermodtager.

'superintenden't (lat.: tilsynsførende), ved Reformationen indført betegn, f. biskop; i Danm. gik betegn, hurtigt af brug, men i ty. evang. landskirker anv. den endnu.

su'perior (lat.), øvre.

Superior [sa'pirisr], havneby i Wisconsin, USA, ved den vestl. ende af Øvre Sø; 35 000 indb. (1940). Verdens største korn-elevatorer og malmkajer. Sammenbygget med Duluth i Minnesota.

Superior > Lake [læ:k sa'piriar], eng. navn på Øvre Sø.

su'perlati'v (lat.: øverste (grad)), højeste trin af adjektivernes og adverbiernes komparation.

'supermodtager (egl.: *superheterodynmodtager*), radiomodtager hvor de indkommende svingninger omdannes til en anden frekvens (mellemfrekvens) beliggende over det hørlige område inden den endelige ensretning.

superoksyder, gi. betegn, for overlitter.

superpolyamider er højpolymere polyamider, bragt på markedet i form af Nylon.

super'porte (ital. *sopra 'porte* over døren), dørstykke, billede anbragt over døren, som fast led i dekorationen.

superpositionen (vulgærlat. *superpositio* sætten ovenpå) omhandler fuldkomment elastiske legemer påvirket af fl. kræfter og siger, at deres formændring og dermed deres spændinger er summen af de formændringer, henh. spændinger, som kræfterne hver for sig frembringer.

'superregenerati'v modtager (*super- + lat. regenerare* genfrembringe), simpel radiomodtager, der ved positiv tilbagekobling virker som selvsvinger i kortvarige perioder.

superstition (lat.), overtro.

Superviølle [sypær'vjøll], *Jules* (f. 1884), fr. forfatter; surrealistiske digte, bl. a. *La Belle du Bois* 1932. Var under 2. Verdenskrig i Sydamer. og deltog herfra i den fr. frihedsdigtning.

supination (lat. *supinus* tilbagebøjet), drejning af underarmen, således at håndryggen, ved bøjet albue, vender nedad og tommelen bort fra kroppen; supin'ator, muskel, der udfører s.

su'pinum (lat.), *gramm.*, benævnelse på to lat. verbalformer: første s betegner hensigten (»for at«; eks: *necatum venit*: han kom for at dræbe); andet s præciserer i forb. m. et adjektiv den handling egenskaben gælder (mirabile *dictu*: underligt at sige, d. v. s. mærkværdig nok).

Suppe [zupe:], *Franz* von (egl. Francesco cavaliere Suppe-Demelli) (1819-95), østr. komponist til operetter og syngespil, herimellem *Den Skønne Galathea* (1865, Kbh. 1893), *Let Kavaleri* (1866, Kbh. 1883) og *Boccaccio* (1879, Kbh. 1880).

supple'ant (lat. *supplere* udfylde), stedfortræder.

supplement [-mæn't, -'mai] (lat.), tillæg; fuldstændiggørelse.

supplementvinkler, to vinkler, der til sammen er 180°.

sup'ple're (lat.), udfylde, fuldstændiggøre.

sup'ple'ringsvalg, valg, der afholdes i tilf. af, at den opr. valgde dør, frasiger sig hvervet el. lign. Forekom tidl. i Danm. ved valg til rigsdagen; nu overflødiggjort ved reglerne i valgloven om valg af stedfortrædere samtidig med valget af rigsdagsmænd, s findes stadig i Engl.

'supple'ti'v fleksion, *gramm.*, d. s. s. heteroklise.

suppli'ce're [-se'res] (lat.), bede ydmygt, bønfulde; sup'plik, bønsskrift; suppli'kan't, ansøger.

suppo'ne're (lat.), forestille sig, antage, tænke sig; undersøkyde; supposition, antagelse, underskydning.

supposi'to'riar (lat. su'/?p-cw//« s ind for neden), *farm.*, stikpiller, aflange piller (2-4 cm), hyppigst anv. til indføring af et lægemiddel i endetarmen. Består foruden

af lægemidlet af fedtstof, der har smeltepunkt v. legemstemp. (f. eks. kakaosmør).

suppri'me're (lat.), undertrykke.

suppu'ran'tia (lat. *suppurare* være bullen), tidl. anv. midler til fremkaldelse af betændelse for at holde et sår åbent og derved skaffe afløb for dybere liggende betændelse.

suppuration (*sub- + pus*), afsondring af materie, bylddannelse; suppu're're, afsondre materie.

supra- (lat. *supra* oven over), over-

'supradenta'ler (*supra-* + lat. *dens* tand), *fonet.*, gummelyd, sproglyd, der artikuleres med tungespids mod gummeranden som d, t og n på engelsk.

supraledning, fænomen, som optræder hos visse metaller ved afkøling til en bestemt temp. få grader over det absolutte nulpunkt, hvorved den elektr. modstand pludseligt falder til praktisk talt nul. Der er ikke fundet nogen simpel forklaring på s.

'supranaturalisme (*supra-* + *naturalis-*), teol. retning omkr. 1800, som hævdede, at åbenbaringen var faktisk uden dog at være fornuftstridig.

suprema'ti' (lat. *supremus* højeste), overhøjhed, spec. pavens overhøjhed over biskopperne og over kirken.

suprême conseil [sy'præ:m k5'sæ:] (fr.: højeste råd), øverste ledelse af frimureriets Gamle og Antagne (Skotske) Ritus.

Supreme Court of Judicature [sju'pri:m 'kå:t av 'dʒu:dik3tʃ] (eng.), højeste eng. domstol, med sæde i London. Omfatter High Court of Justice og Court of Appeal.

Supreme Headquarters Allied Expeditionary Forces [sju'prkm 'hædkwɑ:tsz 'ætaid ækspidi'djanri 'fæ:siz], se SHAEF.

Sur [su:r], lille by (ca. 6000 indb.) i Libanon ved Middelhavet. Oldtidens *Tyris*.

'siira el. *sure* (arab.), betegn, for et kapitel i Koranen.

Surat (eng. [sʊsrat, su'råt]), by i prov. Bombay, Hindustån, N f. Bombay; 171 000 indb. (1941). Jernbaneknudepunkt. Tekstilindustri.

Surbiton ['sɑ:bitn], forstad til London ved Themsen, 20 km SV f. City; 59 000 indb. (1948). Store landsteder.

surbrød, brød, bagt af en blanding af rugsigtemel og flormel og i alm. hævet ved hjælp af surdej; bestrøet med kommen.

'surbundsplanter, planter, der sædvt findes på sur jord, hvor de trives bedst (bølget bunke, lupin), el. fordi de kun dør kan klare sig i konkurrencen (rødknær, Spergel).

surdej, en dej, der foruden gær indeholder mælkesyrebakterier, som under fremst. af s danner mælke- og eddikesyre. Om s-s bagetekn. betydn. se brød.

sure bjergarter, de kisel syreriige, mest lyse eruptiver (over 66% SiO₂).

Suresnes [sy'ræ-n], vestl. forstad til Paris; 32 000 indb. (1946).

surfriding [sʊsfridɪŋ] (eng. *surf* brænding + *riding* ridning (på)), vand sport, hvor deltagerne, balancerende på et bræt (*surfboard*), lader sig trække hen over vandet af hurtiggående motorbåde. Opr. anv. uden bugsering af sydhavsørernes indfødte, som på denne måde forsøgte at forcere brændingen.

'Surikov [-af], *Vasilij* (1848-1912), russ. historiemaler. Hovedværk: *Bojarfruen Morozov føres til Båle*.

Suriname [syri'na:m3], d. s. s. Holl. Guayana.

sur jord, jord, der som følge af den alm. kalciumudvaskning har for lavt reaktions-tal, pH. S må tilføres kalk for igen at komme i god kultur.

surkløver (navnet hentyder til bladens smag) (*Oxalis*), slægt af s-fam. Urter (få træagtige) med i reglen sammensatte blade, 800 arter. I Danm. vokser s (O. acetocella) i skove, har hvid krone med rødlige årer, kaldes også skovsyre. Bladene har søvnbevægelser. Et par arter dyrkes i haver.

Sur'kov [-kaf], *Alekszej* (f.1900), sovjetruss. digter, som under borgerkrigen og 2. Verdenskrig skrev en bevidst folkelig lyrik m. sociale motiver og optimistisk livssyn.

Sun Yat-sen.

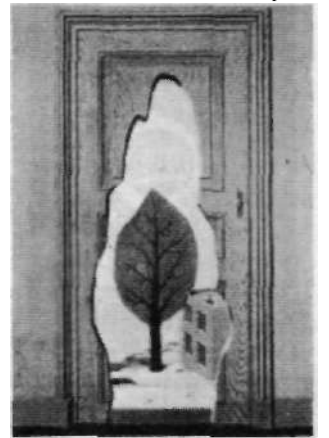
Hans Svane.

sur mælk, mælk, i hvilken en større el. mindre del af sukkeret er omdannet til syre ved bakteries virksomhed.

surprise (fr. [sy'rprhʒ], eng. [ss'praiz]), overraskelse.

surre (holl.), søv., binde fast med tov el. kæde.

surrealisme [syr-] (fr.), retning inden for litt. og billedkunst; opstod ca. 1924, delvis på grundlag af dadaismen med den fr. forf. André Breton som nærmeste ophavs-

René Magritte: Forelsket Perspektiv.

mand, s søger at give udtryk for det underbevidste, i motiver fra drømmelivet og i tilknytning til Freuds psykoanalytiske undersøgelser. I Danm. har s ikke haft større bet. Bl. a. har Vilh. Bjerke-Petersen (f. 1909) dyrket den i teori og praksis.

Surrey [sari], greyskab i SØ-Engl. V f. London; 1869 km²; 1 572 000 indb. (1948). Frugtbar agerjord. Hovedstad: Guildford.

Surrey [sari], *Henry*, Earl of (1517-47), eng. digter. Indførte s. m. Wyatt den i tal. sonnetform i Engl. og overs. 2. og 4. bog af »Eneiden« (1557, i blankvers).

surro'ga't (lat. *surrogare* lade vælge i nogens sted), erstatningsmidler for natur-el. industriprodukter, f. eks. syntetisk fremst., ofte af ringere kvalitet end disse. Dog har mange produkter, der opr. var s, fået en selvstændigt bet. for den tekn. udvikling, f. eks. celluloid (elfelbæns), kunstsilke, kunstgummi osv.

surstof (ty. *Sauerstoff*), no. betegn. for ilt, **'sursum 'c** or da (lat.: hjerterens opad), i den kat. messe indledningsordene til nadverhandlingen; bevaret på samme plads i Danm. (»Opløst eders hjerter til Herren«).

surtarbrandur [sørtar'brandør] (isl.: Surts brand, efter dværgen Surtr, der skal hænge verden med ild), brunkl overkommende i mioocæne sandstens- og ler-lag mellem basaltbænke på nordvest-halvøen i Island.

surtout [syr'tu] (fr., egl.: over alt), 1) i 17. og 18. årh. navnet på overklædningen i almindelighed; 2) d. s. s. plattmenage.

Surts'hellir ['sørts'hædlar] (isl.), lavahule i Island, V for Langjokull; 1,6 km l., 15-16 m bred. Dannet af en lavastrom, hvor lavaen'er løbet ud, efter at overfladen var stærknet.

survival [sa'vaival] (eng.), levn, spec. om rester af urtidens religion og trofosteretninger, der i ændret og misforstået form genfindes i folke traditionen.

survival of the fittest [ss'vaival af Qa •fistil] (eng.), overlevelse af det bedst egnede individ, i kampen for tilværelsen. Et af hovedpunkterne i Darwins lære. 'Siirya [-ja] (sanskrit: Solen), i ind.-vedisk rel. solen som kraft og som guddom, opfattes som en fugl, en tyr, en best, en sten midt på himlen, men også som en kvinde. 'Suså, hovedstaden i Elam. Den faldt ca. 640 f. Kr. for Assurbanipal af Assyrien, der bortførte et umådeligt bytte. Byen var fortsat hovedstad, og elamitisk et af de off. sprog i Achæmenidernes Persien; den blev forladt i middelalderen. Fr. udgrav. (fra 1884) fremdrog indskrifter i babyl. og elamitisk sprog, fl. kulturhist. vigtige monumenter, bl. a. Naram-Sins seerssiele, Hammurabis lovstøtte. Den såkaldte Susa-keramik (op mod 3000

Krukke af Susa-keramik.

f. Kr.) er fremragende ved teknikken fihed og dekorationens elegance (dyremotiver i næsten geom. udformning); prøver i Nationalmuseet (IH, seogså Babylonien).

Susak ['sula:k], havneby i Kroatien, Jugoslav., forstod til Fiume; ca. 20 000 indb.

Su'sanne, en smuk og gudfyrtig, gift jødinde, om hvem et tilfæg til Daniels bog handler. Hun efterstræbtes af to jøder, der beskyldte hende for ægteskabsbrud, da deres anslag mislykkedes, men hun reddedes af Daniel.

suscipit'i'bel [-sæp-] (lat. *suscipere* tage op), modtagelig, pirrelig.

Suso ['zu:zo:], *Heinrich* (1300-66), ty. mytstiker. Påvirket af Eckehart.

su'spekt (lat. *suscipere* se nedefra), for-dægtig.

suspen'de're (lat: gøre svævende), sætte (midlertidigt) på bestillingen.

suspension (lat. *suspendere* gøre svævende), 1) tvungen tjenestefrigørelse under visse potentielt graverende forhold. Under s ydes halv løn, resten efterbetales ved evt. genindsættelse i stillingen; 2) kern., opslæmning.

'suspensiv (lat.), opsættende.

suspensivt betinget. Et forholdsforhold er s, når det kun kommer til eksistens, hvis en vis begivenhed indtræder. Således er et tilbuds forpligtende virkning for løftegiveren s af, at modtageren meddeler rettidigt og overensstemmende accept.

suspensorium (lat. *suspensus* ophængt), med., et opbærbind; anv. ved lidelser i pungen og løfter denne.

Susquehanna River [saskwi'hana 'rivar], 750 km l. flod i Pennsylvania, USA, til Chesapeake Bay.

Sussex ['sasiks], grevskab ved Eng. Kanal S f. London. Deles i East S ['i:st-L 2147 km²], 609 000 indb. (1948) og West S ['wæ:st-], 1626 km², 310 000 indb. (1948). Frugtbar agerjord. Hovedstad: Lewes. - Angelsaksisk kongerige 447-823.

sussex, lys ['sāsiks] (efter grevskabet Sussex), eng. ml.svar hønsere; hvid med mørke halefjer og mørke fjerspidser på halsen. Ret udbredt i Danmark.

Sustenstrasse ['zustantra:sa], schweizisk alpevej, bygget 1938-45, forbinder Innertkirchen i Aares dal med Wassen i Reuss' dal, og dermed som tværvæg de to vigtige alperuter over Gotthard og Grimsel passene.

Sustermans ['Sø-], *Joost* (Justus) (1597-1681), flamsk maler. Malede som hofmaler i Mediceneers tjeneste i Firenze fremragende portrætter m. m. Portræt af grev *Valdemar Christian* (Christian 4.s søn) (Firenze; gi. kopi på Fr.borg).

Suså el. *Næsby* Å, 83 km l. vandløb på Sjælland, udspringer N.f. Kobanke, optager Ringsted Å og Tuel Å, løber gnm. Tystrup-Bavelse Sø, udmunder i Karrebæk Fjord. Kapitaliseret til Næstved. Afvander 835 km².

Sutherland ['saQaland], grevskab i N.-Skotl.; 5252 km²; 14 000 indb. (1947). Kun 15 % af arealet dyrkes.

Sutlej (eng. ['satleds]), 1550 km l. biflod til indus, fra SV-Tibet.

'sfitra (sanskrit: tråd, ledetråd), ind. benævnelse for læresætninger, affattet knapt og koncist, beregnet til mundtlig overlevering, og for hele værker, mest rel., bestående af sådanne sætninger. Påli-formen *sutta* betyder: hellig læretekst indeholdende Buddhas egne ord.

'**sutta** (páli), d. s. s. sutra (sanskrit).

suttee ['sari:], eng.-ind. form for sati.

Suttner ['zutar], *Bertha von*, f. grevinde *Kinsky* (1843-1914), østr. forfatterinde. Gjorde en stor indsats for fredstanken. *Die Waffen nieder* (1889, roman; senere tidsskrift med samme titel). Nobel-fredspris i 1905.

Sutton and Cheam ['satn an 'tji:m], forstad til London, 18 km SSV f. City; 81 000 indb. (1948).

Sutton Hoo skibet ['sStn 'hu:-], højsat skib fra ca. 600 e. Kr. udgravet ved S. H., Suffolk, Engl., i 1939. Af skibet, der var ca. 30 m l. og klinkbygget og med plads til 38 roere, var kun naglerne bevaret. Midt i skibet har der været rejst et ca. 5 m l. gravkammer af egeplanker, hvori en høvdingss pragtfulde udstyr fandtes: sværd, hjelm, skjolde, drikkehorn, pung med 40 merovingiske guldmønter og 2 guldbarrer, guldspænder, sølvfæde og skåle, samt køkkenudstyr. Mange af sagerne rigt prydet med ornamenter, guld og ædle stene. Der fandtes intet spor af den gravlagte.

Sutton in Ashfield ['sätn in 'æffi:ld], by i Midt-Engl. SØ f. Sheffield; 40000 indb. (1948). Kålminer, kalkbrud. Bomuldsind.

'**Suttung**, i nord. rel. en jætte, fra hvem Odin røvede skjaldemjøden.

su'tu'r (lat. *sutura* syning), *kir.* betegn. for syning. Anv. ved operationer for at holde sårrendene sammen og få såret til at hele hurtigere og med et bedre ar. Til s anv. tråd af silke, hør, hampe el. af rustfrit stål. Et særligt s-materiale er catgut, som resorberes i legemet.

sutura (lat.), søm, 1) anat., form for uægte ledforbindelse; 2) kir., d. s. s. *sutura*.

'**suum culque** [-kvikve] (lat.), enhver sit.

Suursaari ['su:rsa:ri], sv. *Hogland*, sov. ø i Finske Bugt, S f. Kotka; 158 m h.; 21 km²; ca. 800 indb. Finsk til 1939, da den erobredes af sovjettropper; afstået til Sovj. 1940; generobret 1941; atter afstået 1944 (1947).

'**Suva**, Fijioernes hovedstad, på Viti Levu; 25 000 indb. (1946).

Suwalki [-'valki], by i NØ-Polen, N f. Bialystok; ca. 25 000 indb.

Suweida, *Es* [is 'su-we:då], hovedstad i Djebel ed Druz, Syrien; ca. 5000 indb.

suve'ræ'n (fr., af mlat. *superanus*, af lat. *super* over), ældre betegn. for monark. Hdrører fra enevældens tid, da monarken ansås for bærer af statens suverenitet.

suveræni'te't (af *suveren*), den egenskab ved selvstændige stater, at de ikke har anden myndighed end folkeretten over sig. Medens fl. ældre folkeretlige forfattere har betragtet s som en absolut øverste magt, erkendes det af moderne forfattere, om end sjældent i den polit. diskussion, at s er relativ, for så vidt som den begrænses af folkerettens regler. Tillige betegn. for statens ret til myndighedsudøvelse over sit territorium og over sine

statsborgere. En virkeliggørelse af de senere års planer om effektivt system til forhindring af krig kræver vidtgående begrænsninger af s, f. eks. international inspektion af anlæg for atomenergi og møderderforafgørende politisk modstand.

'**Suvich** [-'vik], *Fulvio* (f. 1887), ital. diplomat. Fascist, Mussolinis førende medhjælper som understatssek. i udenrigsmin. 1932-36, ambassadør i USA 1936-38.

Suvorov [-'vorsf], *Aleksandr* (1730-1800), russ. general, deltog i tyrkerkrigene, slog polakkerne efter rejsningen 1794 og franskmændene i Ital. 1799.

Suvorov-ordenen, højeste mil. fortjenstorden i Sovj. Indstiftet 1943.

suzeræni'te't [suz-] (fr., af lat. *sursum* foroven), den overhøjhed, der tilkommer en halsuveren stat over en halvsoverer.

Suzuki [suzuki], *Kantaro* (f. 1867), jap. politiker, baron, admiral. Dannede apr. 1945 min. m. formål at opnå fred uden betingelsesløs kapitulation, søgte forges at opnå fordele under den fortsatte krig. Afgik 16. 8. 1945, sept. s. å. arresteret, 1948 idømt livsvarigt fængsel for krigsforbrydelser.

'**Svabo**, *Jens Christian* (1746-1824), færøsk forsker. Efterlod håndskrift til færøsk ordbog. Indsamlede bl. a. gi. kvad. Betragtes som grundlæggeren af den færøske litter.

'svada (lat. *svadere* overtale), ordfrom, tirade; 'Svada, i rom. rel. overtalelsens gundide.

Swaffer [swäfa], *Hannen* (f. 1879), eng. journalist. Betydelig teaterkritiker i 'Northcliffe-prensens dagblade, svagbørnskoloni, børnekoloni, hvor svagelelige skolebørn kan opholde sig, i alm. et par måneder. Nogen skolegang.

'**swagger** (eng. *swagger-dress*; af *swagger* spankulere), dameoverstykke i løs, vid facon.

svagstrømsanlæg, anlæg for telefon, telegraf, radio m. v.

svagsynethed (*amblyopi*), synsedsættelse, som ikke kan afhjælpes med briller.

svagsynsklasser, særklasser for børn, der (selv med briller) har synsstyrke mindre end 6/18. s findes i folkeskolen i Kbh. (1947: 5 s med 65 elever) og på blindeinstit. på Røsnæs for børn uden for Kbh.

swa'hili (arab. *sawāhil* kyster), 1) arabisk-blandet bantufolk på Afrs Ø-kyst fra Zanzibar og nordpå, 2) det af s talte sprog; det anv. som alm. handelsprog i hele Ø-Afr.

svajer (kbh. slang), cykelbud.

Svalbard ['svo:l-], fællesbetegn. for Bjørnøya og Spitsbergen.

svalegang el. *svale* (*svale* køllig), overdækket, åben træudbygning (galleri) fra l. sal på et hus; kendes bl. a. fra gi. da. bindingsværkshuse.

svalegangshus, fleretages beboelseshus.

Svalegangshus. (Søndergade 1, Grenå)

hvor adgangen til lejlighederne sker fra svalegange, forbundne med trapper.

svalehale, underskæret tap, der passer i en tilsvar, fordybning; anv. især til træforbindelser.

svalehaler (*Papili'oniidae*), dagsommerfugle, prægtigt farvede. Bagvingerne m. karakteristisk forlængelse. Tropiske; en enkelt art i Danmark. (fl. se Sommerfugle).

svaleklire (*Tringa ochropus*), vadefugl. Oversiden mørk, underside og overgump hvid. Nordl. i Danmark, på træk.

svaler (*Hirun'dinidae*), langvingede spurvefugle. Kort, bredt næb; ganske korte ben. Insektdædere; fremragende flyvere, tager udelukkende byttet i luften. Yngler hyppigt koloni vis, redeerne af ler, nogle

i jord- el. træhuller. Hertil bysvale, landsvale og digesvale.

svalerede, spiselig, rede, bygget af den til sejlerne hørende salangan; yndet spise i Kina.

svalerefamilien (*Asclepiadaceae*), bot., 1700 arter, mest i tropenerne. I Danm. forekommer svalerod (Cynanchum vincetoxicum) m. reglm., 5-tallige, hvidlige blomster, mælkesaft. Findes hist og her på skrænter og har med. anv.

Svalerod.

Svalerumpen, syd. del af Sundby Hage. **svalestøre** (*Aritamus*), austr. spurvefugle m. lange, svalelign. vinger.

svaleurt (*Chelidonium*), slægt af valmuefam. s. (C. majus) har gule blomster og er eneste da. plante med orangefarvet mælkesaft, gi. lægeplante.

svalevinger (*Chelidoperer*), langvingede doventfugle. S- og Ml.-Arner.

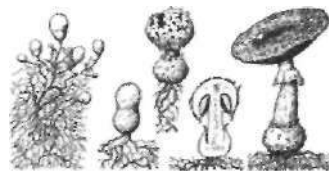
Svalov ['sval:ø:vi], sv. stationsby, Skåne, 18 km ØNØ f. Landskrona; 1500 indb. (1948). Planteforædlingsinstitut. Folkehøjskole.

Swammerdam ['s'v:] Jan (1637-80), holl. naturforsker. Har beskrevet en mængde dyr, disses larver osv. Var den første, der beskrev de røde blodlegemer (1658).

Svaleurt.

svampe, 1) bot. (*Fungi*), klasse af løvspejleplanter, der alle mangler bladgrøn og derfor ikke kan assimilere luftens kuldioksyd; de er alle råd- el. snylteplanter, s består af et organ til optagelse af næring, *myceliet*, der gennemvokser s-s næringssubstrat, og hos mange af et for-

Udviklingsstadier af en fluesvamp.

plantningsorgan, *frugtlegemet*, af meget forsk. udseende. Forplantningen kan være kønnet el. ukønnet. Den kønnede forplantning sker ved mikroskopiske sporer af forsk. køn. Den ukønnede forplantning kan ske ved frigørelse af vegetative dele el. ved særlige sporer, s deles i a) alges med veludviklet mycelium, der består af een stor mængdekern celle, b) højere s med stærkt udviklet mycelium og i reglen veludviklede frugtlegemer; de deles i 1) søkspores, 2) køllespores; c) ufuldstændig kendte s (*Fungi imperfecti*), hvis kønede sporer endnu ikke kendes.

Adsk. s-arter har betydning som næringsmiddel, både vildtvoksende og dyrkede (*championns*), s-samlere bør have nøje kendskab til spise-, resp. gift-s (se de tilsv. art. samt hosstændige farvetavle, der giver en vejledning).

2) *zool.* (*Po'rifera*), gruppe af hvirvelløse dyr. Består af en kolonilign. masse uden skarp adskillelse af de enkelte individer og uden egl. vævsdannelse. Er opbygget af 2 celler, en ektoderm og en af kraveceller dannet entoderm. Ml. disse lag findes en masse, hvori køns-, muskel- og skeletdannende celler. Cellerne er ordnet omkr. et hulrum, forsynet

Svamp. (Venuskurr).

m. talr. små porer, hvorignm. vand strømmer ind, medens udstømningen finder sted gnm. en enkelt stor åbning. De H. s danner skelet, der kan bestå af kalk, kisel el. af et org. stof (spongin). Ofte består skelettet både af .

Badesvamp.

kalk- og kiselskelettet er opbygget af ofte kunstfærdigt formede nåle, s former sig dels kønnet, dels ved knopdydding. Larverne fimreklædte, fritsvømmende. Badesvamp. s, der forekommer i havet bortset fra en enkelt gruppe, danner ofte ret store grønede el. skorpeformede kolonier. Til s hører ferskvands, vaskes, glass. Adsk. arter i da. farvande, s er genstand for fiskeri i Middelhavet og ved Japan.

svampefluer (*Aphiochaeta*), små, mørke fluer. Larverne skadelige i champignonkulturer.

svampeforgiftning fremkaldes af kvælstofholdige stoffer i visse svampe, giver psykisk ophidselse og krampes med påfølgende lammelser. Behandlingen er alm. stimulerende, da symptomerne på s indtræder så sent, at en maveudskylning el. behandling med evt. modgifte er uden virkning.

svampemyg (*Ivfycto'philidae*), små, ofte mørke myg. Larverne ofte i paddehatte.

svampesygdome, lidelser, der skyldes svampe; angriber hud og hår; hos mennesket forekommer trichofyti (ægte ringorm), epidermofyti (fodsvamp), favus (skurv), pityriasis versicolor (leverpletter) samt gærs vampelidelser. Alle i Danm. forekommende s er helbredelige. Behandlingen foretages med salver og opløsninger af fedtsyrer, farvestoffer, svovl og andre kern. midler, som standser svampevæksten.

1 s vamppar enky'm, bot., det under palisadevævet i et blad liggende livtæv.

svamprød, d. s. s. mykorrhiza.

Swane, *Christine* (f. 1876), da. malerinde og keramikker; søster til maleren Johannes Larsen; 1910-20 g. m. Sigurd S; medl. af »Grønningen« fra 1937; for- enklede, koloristiske figur-, landskabs- og blomsterbill.; keramiske arbejder.

Swane, *Hans* (1606-68), da. biskop. Prof. 1633. Sjællands biskop fra 1655. Oprådte myndigt som lavere stænders talsmand på stændermødet 1660, bidrog afgørende til indførelse af arvereg., fik 1660 ærkebiskop-titel og blev medl. af statskollegiet; knyttet til Hannibal Sehested, synes at have vist nogen utilfredshed m. udviklingen efter 1660. (Portræt s p. 4395).

Swane, /fans /Anton (1869-1948), da. skolemand, viceskoleledere i Kbh. 1916-39, formand for Det Da. Spejderkorps 1924-31.

Swane, *Leo* (f. 1887), da. kunsthistoriker, dir. for kunstmuseet i Kbh. 1931. Har bl. a. udg. *Abildgård, Arkitektur og Dekoration* (1926), *Dankvart Dreyer* (1921), *Matisse* (1944) og *Fire Fynske Malere* (1946).

Sigurd Swane: Moder med Barn. (Kunstmuseet).

Swane, *Sigurd* (f. 1879), da. maler; elev af Zahrtmann; medl. af »Grønningen« fra 1915; rejste 1907 til Paris og påvirkedes af fr. impressionisme; har malet landskaber, opstillinger, figurbill. og portrætter, bl. a. af *H. Pontoppidan* (kunstn.); udg. B. digtsamlinger. (III).

Swanegrund, grund i Kattegat, NNØ f. Endelave; 1,5 m vand.

svanegås (*Cygnopsis cygno'ides*), meget stor, gråbrun gås, sort næb. Ø-Asien. Holdes tæmnet.

svanehals, 1) arkit. S-formet led ml. tagrende og nedløbsrør; 2) søv., a) rør anbragt på dæk som luftafgangsør fra tanke osv.; øverste ende er bøjet 180° ned mod dæk; b) beslag på mast el. lign. til befæstelse af bom.

svanejomfru, mø i svaneham, helinde i et udbredt eventyr om en mand, der gifter sig med en s og mister hende igen, da hun får sin ham tilbage.

'Svaneke, da. købstad på Østbornholm; 1196 indb. (1948). Kirke med spåntækket spir. Havn. Bådebyggerier, silderoerier, stenhuggerier. Nævnes som købstad i slutn. af 15. årh.

svanekegranit, grovkornet granit fra Bornholm.

Svaneklapperne, småholme Svaneke. på Saltholm Flak; 0,2 km².

Svanemølle Bugt, indskæring ml. Kbh. og Charlottenlund.

Svanen (*Cygnus*), stjernebillede på den nordl. stjernehimmel.

svaner (*Cygnidae*), langhalsede, forholdsvis kortbenede andefugle m. brede vinger. Lever af vandplanter, der rives op fra bunden. Hertil sangs, pipes, knops, sort s, koskorobas, sorthalset s.

Svanesang, bl. a. titlen på en saml. efterlavede digte af H. A. Brorson, if. sagn om de ellers stumme svaners skønne sang i dødsstunden.

Swanevelt ['svamsvælt], *Hermann van* (ca. 1600-55), holl. maler. 1623 i Paris, 1624-38 i I. tal.; påvirket af Claude Lorrain. Medl. af det fr. akademi. Landskaber med lysrik betonet stemningsindhold. *Stille Sommeraften ved en Bjergsø* (kunstn., Kbh.).

svaneøgler, gruppe af uddøde krybdyr indtil 5 m l. med lille hoved, lang hals og lange luftægtige lemmer. Havdyr fra mesozoisk tid.

swanfatning, elektr., d. s. s. bajonetfatning.

svangerskab, den tilstand, den hnlige organisme befinder sig i, mens den huser fosteret. Varer ca. 40 uger hos mennesket. Afsluttes s med fødsel inden udgangen af uge, kaldes fødslen en abort.

svangerskab, **ekstrauterint** (lat. *extra* udenfor + *uterus* livmoder), svangerskab uden for livmoderen, oftest i æglederen, sjældn på æggestokken el. på bughinden. Det befrugtede æg er ikke som normalt nået ned i livmoderen. Æggets vækst kan fremkalde farlige tilstande ved bristning, resp. udstødning af æglederen, således at hurtig operation er nødv. for at hindre en indre forblødning fra bristningsstedet i æglederen.

svangerskab, **indbildt**, fr. *grossesse nerveuse*, nervøs tilstand, hvor patienten fejlagtigt mener at observere alle svangerskabsstegn på sig selv.

svangerskab, **intrauterint** (*intra* + *uterus*), normalt svangerskab i livmoderen, mods. ekstrauterint svangerskab.

svangerskabsafbrydelse, 1) *med.*, kunstigt fremkaldt udstødelse af fosteret, før det er levedygtigt; 2) *jur.* s er en i alm. strafbar handling både for den, der udfører den, og for den pågæld. kvinde. If. lov af 18. 5. 1937 kan en kvinde dog få sit svangerskab afbrudt, 1) når det er nødv. for at afværge alvorlig fare for hendes liv el. helbred, 2) når hun er blevet besvangret ved en blodskams- el. kønsfrihedsforbrydelse, 3) når der er nærliggende fare for at barnet vil arve alvorlige mentale defekter, s må kun foretages af en autoriseret læge og normalt ikke efter 3. svangerskabsmåned. Den, der uden at være autoriseret læge afbryder et svangerskab el. yder medvirkning der-

til, straffes med fængsel indtil 4 år, i gentagelsestilf. 8 år. Kvinden straffes m. fængsel i indtil 3 måneder.

svangerskabsbrækning forekommer v. de fleste svangerskaber, især i de første par måneder. Taber sig i reglen, men kan i sjældne tilf. blive alvorlig og vedvarende.

svangerskabshormoner, d. s. s. gonadotropin hormoner.

svangerskabsreaktion, reaktion, som indtræder, når urin af en gravid kvinde indsprøjttes i mus el. kaniner; s., der gør sig gældende ca. 1 uge efter, at menstruationen er udeblevet p. gr. af graviditet, anv. til påvisning af denne.

svangt frø (oldnord. *svangr* mager), frø, som ikke er springedygtigt.

Svanholm, hovedgård SV f. Frederikssund. Hovedbyggn. fra 1744; fredet i kl. B.

Svaning [svanen], *Hans* (1503-84), da. historiker, prof. 1539, huslærer for kronprins Frederik (2.) 1541, kgl. historiograf 1533, skrev *Hans'* og Chr. 2.s hist.

•Svanninge Bakker, 126 m h. bakkeparti, 4 km N f. Fåborg.

Swan River [swån 'rivs] (eng. Svanelunden), ca. 500 km l. flod i V-Austr. 'Swan's', *Svan'sen*, ty. *Schwansen* [Jvanzsn], halvø i Sydvestys ml. Shen og Eckernförde Bugt. Frugtbar moræneland. Fortrysket i 16. årh.

Swansea [swånziL havneby i S-Wales; 158 000 indb. (1948). Centrum for et kuldistrikt. Udsmeltning af jern, kobber, zink og tin, som bl. a. importeres fra Sverige og Spanien. Skibsværft, jern- og metalindustri. Kulekøst.

•svanshammer (ty. *Schwartz* hale), maskinhammer med et hammerhoved på den lange ende af et som en uligearmet vægstang lejret skaff, der bevæges af en roterende skive m. fremspringende knaster, som trykker ned på skaffets korte ende, løfter hammerhovedet, og efter knastens passage atter lader hammeren falde.

Swanson [swånsn], *Gloria* (f. 1898), amer. filmskuespillerinde. En af stumfilmens stjerner.

•Svantevit (slav. hellig åbenbaring), vendisk gud, hvis helligdom og billede i Arkona ødelægtes af danskerne 1169.

svara'bhakti (sanskrit *svárđ* lyd + *bhakti* del), vokal, der udvikles i en konsonantgruppe for at lette udtalen, som i da. 'sej(e)r' (oldn. *sigr*) el. i nogle danskeres udtale af 'kniv' som [ka'niv].

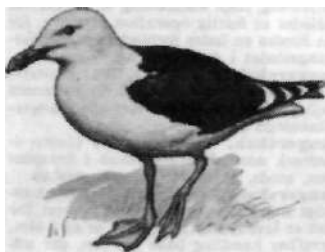
Swarāj [sw'ra:d3] (sanskrit: selvstyre), de indiske nationalistes, særlig Kongresspartiets, krav over for England.

svarkoponer, internationale, til betaling af svarporto fra udlandet, udstedes af Post- og Telegrafvæsenet.

•Svarstad [-sta], *Anders* (1869-1943), no. maler; skildringer fra fabrikskvarterer m. m. og portrætter, bl. a. af *Sigrid Undset*, med hvem S var gift 1912-25.

svartalfar (oldnord. *svart* sort), alfer, der if. Snorres Edda bor i jorden.

svartbag (oldnord. *svaribakr* sorttryg) (*La-*

rus marinus), stor, sorttrygget og sortvinget måge. Omkr. det nordl. Atlanterhav. Nogle få ruger på Læsø, i øvr. alm. i Danmark, på træk. Strejffugl.

•Svartenhuk (holl. *Zwarte Hoek* det mørke forbjerg), halvø N f. Nordostbugten, Vestgrøn. Størstedelen af det bjergfulde land, der har højder til 1800 m, består af basalt. Ubeboet.

•Svartholm, fi. fæstningsruin, 11 km S f. Lo visa, anlagt 1748-66, ødelagt af Engl. 1855 (Krimkrigen).

•Svartisen, Norges næststørste firnplateau,

The. Svedberg. Em. Swedenborg.

ligger under polarkredsen i Nordland, 490 km². Snetid (1599 m). Mange gletschere, bl. a. Engenbreen, der når ned til kun 10 m o. h. (III).

svartside (oldnord. *svart* sort), d. s. s. grønlandssæl.

Svartsjølandet [svflrtfölandat], sv. ø (79 km²) i Ø-Malaren; ca. 3000 indb. På S ligger den tidl. sv. kongsgård Svartsjø, hvis nuv. bygn. er opført 1735 (opr. slot nedbrændt 1687). Slottet anv. til anstalt f. tvangsarbejdere og alkoholister.

Swartz, Carl (1858-1926), sv. forretningsmand, politiker. 1906-11 finansmin. i Lindmans kons. min.; ledede marts-okt. 1917 moderat kons. regering. Svækket ved væremangel og liberal-soc. dem. krav om handelspolit. tilnærmelse til De Allierede, afgik efter valgnederlag.

Swartz, Nanna (f. 1890), sv. læge, prof. 1937, overlæge ved Karolinska sjukhuset, Stockholm. Videnskabelige arbejder om tarmsygdomme og ledsygdomme.

•Svartån, sv. vandløb 1) i Ostergötland, udspringer ØNØ f. Jonkbping, løber gnm. Sommen og udmunder i Roxen (125 km); 2) i Västmanland, udmunder i Mälaren (62 km); 3) i Närke, udmunder i Hjälmaren (60 km).

•svastika (sanskrit: heldbringer), ind. betegn. for hagekors, fra de ældste tider et lykketegn i Indien.

Swatow (eng. [swa:'tau]), kin. *Shan-t'ow*, havneby i Sø-Kina, NØ f. Hong Kong; 179 000 indb. (1931).

Swaziland [swa:zilãnd], brit. protektorat i S-Afr. SØ f. Transvaal; 17 365 km²; 186 000 indb. (1946) (bantunegre). Kvæg-avl: 467 000 stk. kvæg (1945).

•Svea, digterisk udtryk for Sverige.

Sveaborg f.-bårj, fi. *Suomenlinna*, finsk (opr. sv.) fæstning i Helsinki skærgård, anlagt 1748-72. Kapitulerede uden kamp t. russerne maj 1808 (i den sv.-russ. krig 1808-09).

•Sveaelven, *geol.*, strøm, der dannede afløbet fra Ancylusseen gnm. Mellem-Sverige (Närke) til Väneren og videre til Kattegat. Afløstes senere af Danaelven.

•Svealand, den mellemste af Sveriges tre hoveddele, svarer i det store og hele til Det Mellemsvenske Lavland og omfatter landskaberne Nørremanland, Uppland, Västmanland, Södermanland, Värmland, Dalarne; 85406 km²; 2288 000 indb. (1946). I folkevandringstiden sveernes rige.

Svea livgarde, den sv. hærs 1. gardefodfolksregiment; stammer fra et drabantkorps 1526, kaldtes 1792 Svea garde og 1809 S.

sweater (da. ['svætsr, 'svitar] (eng. *sweat* svede), strikket, langærmet bluse, oftest m. cpstående krave, opr. kun anv. af sportsmænd i pauserne.

sweatingsystem ['swætiŋ 'sistam] (eng.), arbejdsystem (især i beklædn. industr.), hvor et arbejde overdrages en mellemmand - sweater (udsveder) - der akkorderer med oftest uorganiserede arbejdere om arbejdets udførelse som hjemmearb.,

Svartisen. I midten Engenbreen.

i alm. for en ussel løn. I mange lande begrænses s af lovgivn.

•sve'ber, lat. *suebi*, germansk stamme, der allerede under Cæsar truede Rhingrænsen, og som 406 brød over Rhinen og dannede et rige i NV-Spanien, som 585 erobredes af vestgoterne, s gav navn til heretugdommet Schwaben, hvorfra senere Württemberg opstod.

•Sve'bølle, da. stationsby (Holbæk-Kalundborg); 458 indb. (1945).

sve'clsm [-s] (af *Svea*), en for det svenske sprog ejendommeligt udtryksmåde, overført til et andet sprog.

sved (*sudor*), vædske der udskilles af hudens svedkirtler, består af ca. 99% vand, hvori er opløst bl. a. kogsalt. Produktionen af s tjener varmereguleringen, idet der til fordampning af den producerede s bruges store varmemængder, der tages fra huden.

Svedberg ['sve:dbærj], *Jesper* (1653-1735), sv. teolog, prof. i Uppsala 1692, biskop i Skara 1702. Bet. filolog og pædagog. Berømt salmedigter (salmebog 1694), svarende til Kingo, men mere åben for pietistiske strømninger. Far til Emanuel Swedenborg.

Svedberg ['sve:dbærj], *Theodor* (f. 1884), sv. kemiker, prof. i Uppsala 1912. Banebrydende arb. inden for kolloidkemien; spec. skal nævnes hans konstruktion af ultracentrifuger. Nobelpriisen 1926. (Portr.)

sveddrivende midler, 1) udvortes s: påvirkning af stærk (især tør) varme, indpaking i uldtæpper, varme bade o. l.; 2) indvortes s: varme drikke (vand, guld og toddy, te, kamille, hylde te o. l.), medikamenter (pilocarpin og de fleste feberstillende midler).

svede betyder i byggeteknikken, at en mur el. lign. får dug på overfladen.

svedebad, bad, der fremkalder sved, f. eks. romersk el. russ. bad, glødelysbad.

svededug, tøjstykke, hvormed jøderne dækkede den dødes ansigt.

svedekiste, aflang, lukket kasse til dampopvarmning af træspanter o. l. for at lette bøjningen, anv. på træskibsyggerier.

Swedenborg ['sve:danbærj], *Emanuel* (1688-1772), sv. naturforsker og mystiker; søn af Jesper Svedberg. Matematiker og geolog, opfinder, udformede et naturvidensk. system, hvori hele verden betragtes som opbygget på en trinrække af verdener, der genspejler sig i hinanden (korrespondancelæren). Havde mystiske oplevelser. Bibelen tolkede han allegorisk. Rel. hovedværk *Arcana coelestia* (1749-56; sv. overs. *Himmelska hemligheter* 1861-1911). I Amer. og Sv. findes et S-samfund: Det Nye Jerusalem Kirke, en mærkelig blanding af rationalisme og mystik. (Portræt).

svedjebrug (sv. *svedja*, af oldnord. *sviQa* brænde), primitiv nordisk form for jordbrug: den fælede skov afbrændtes, når veddet var blevet helt tørt; derefter toges sædafgrøder (rug o. a.), som i begyndelsen var gode på grund af den rigelige plantenering i asken, senere blev ringe og afløstes af græs, der efterhånden blev så dårligt, at arealet blev opgivet og fik lov at springe i skov.

svedkirtlerne er uforenede rørkirtler, hvis blindt endende dele er nøgleformede og ligger i læderhuden dybeste del. De findes næsten overalt i huden. Mundingen (svedporen) kan ses på hudoverfladen v. hj. af en lup. Fine nerveceller og blodkar omspinder nøglet.

svedning af træ, dampopvarmning af træ for at blødgøre det, så det kan bøjes i en varig form.

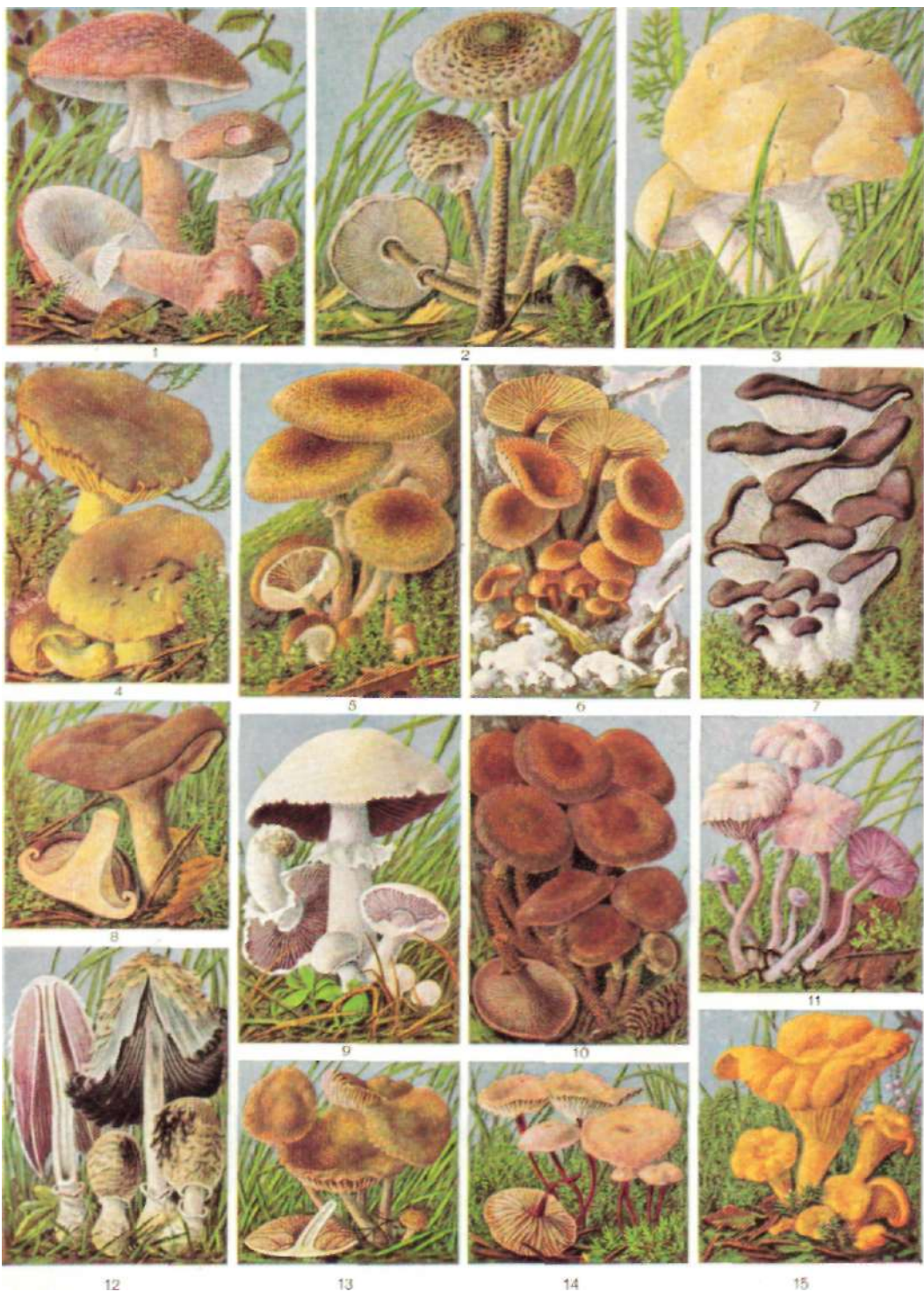
Sveske, ældre stavemåde for sveske. **•Sved'strup**, *Alexander* (1864-1930), da. forfatter af rejsebøger, fortællinger og romaner, bl. a. den kulturhist. interessante *Erik Gudmund* (1923-25).

svedudslæt (*su'damind*), udbrud af små, klare blærer på huden efter stærk sved.

•Sweetinck ['sveilink], *Jan Pieters* (1562-1621), nederl. komponist og orgelspiller. Havde afgørende bet. for den nordtyske orgelskoles udvikling, der kulminerede med Joh. Seb. Bach.

sweepstake ['swi:pstæk] (eng. *siveep* stryge ind + *stake* indsats), hestevæddeløb,

SPISELIGE SVAMPE I

i. Perle-fluesvamp (*Amanita rubescens*). 2. Stor parasolhat (*Lepiota procera*). 3. Vårmusseron (*Tricoloma gambosum*). 4. Ægte ridderhat (*Tricoloma equestre*). 5. Honningsvamp (*Armillaria mellea*). 6. Fløjlsfodet fladhat (*Collybia velutipes*). 7. Alm. østershat (*Pleurotus ostreatus*). 8. Alm. netbladhat (*Paxillus involutus*). 9. Mark-champignon (*Psalliota campestris*). 10. Foranderlig skælhat (*Pholiota mutabilis*). 11. Ametyst-traghat (*Clitocybe laccata*). 12. Paryk-blækhat (*Coprinus comatus*). 13. Elledans-bruskhat (*Marasmius oreades*). 14. Spiselig løg-bruskhat (*Marasmius schorodonius*). 15. Spiselig kantarel (*Cantharellus cibarius*).

16. Spiselig mælkehat (*Lactarius volemus*). 17. Velsmagende mælkehat (*Lactarius deliciosus*). 18. Broget skørhat (*Russula cyanoxantha*). 19. Brunstokket rørhat (*Boletus badius*). 20. Smør-rørhat (*Boletus luteus*). 21. Spiselig rørhat (*Boletus edulis*). 22. Brun birke-rørhat (*Boletus scaber*). 23. Fåre-porehat (*Polyporus ovinus*). 24. Alm. pigsvamp (*Hydnum repandum*). 25. Trøffel (*Tuber aestivum*). 26. Sortagtig bovist (*Bovista nigrescens*). 27. Gul køllesvamp (*Clavaria flava*). 28. Spiselig mørkel (*Morchella esculenta*). 29. Kruset blomkålssvamp (*Sparassis crispa*). 30. Spiselig stenmørkel (*Gyromitra esculenta*), bør tørres eller udtrækkes med kogende vand inden tilberedningen.

direktor smst. Fra aug. 1943 ledende forhandler over for Best som repr. f. departementschefstyret, angrebet af modstandsbevægelsen for imødekommendehed over f. ty. ønsker om da. regeringsdannelse efter 29. 8. 1943; nedlagde skarpe protester mod ty. terror og løffebud. Frf 1945 gesandt (fra 1947 ambassadør) i Sthlm.

•Svenska **akade'mien**, sv. litt. selskab, stiftet af Gustaf 3. 1786. Har som det fr. forbillede til opgave at værne sproget og befordre den gode smag. Dets 18 medlemmer (De aderton) er derfor oftest blevet udvalgt bl. repr. for den klassiske, gennemreflekterede stil (f. eks. Kellgren, Leopold, Tegner) og hektiske, revolutionære ændringer forbigået (f. eks. Thorild, Lidner, Strindberg). Nuv. Medl. er bl. a. M. Lamm, S. Siwertz, H. Gullberg, P. Lagerkvist, A. Osferling og H. Martinsson; desuden repr. for de øvrige humane fag: hist., etnogr., filologi m. m.

Svenska **Amerika Linien, AB.**, sv. rederi, grl. 1911; kendt for sin passager-rute Göteborg-New York.

Svenska **'Dagbladet** [ˈda:ɡblɑ:dɔ], sv. dagblad i Sthlm., grl. 1884, opr. kons., derpå en årrekket liberalt, siden ca. 1914 igen kons. Oplag 1948: hverdage 90 700, søndage 94 100.

Svenska **flaggans dag**, sv. årlig festdag (6. 6.) til flagets ære (1. gang 1916).

Svenska **Handelsbanken**, Sv.s største bank, dannet 1919 ved sammenslutn. af Stockholms Handelsbank (grl. 1871) og Skandinaviska Kredit-AB (grl. 1863).

Svenska **Institutet** [ɪnˈstiːtuːtɪ], Rom, grl. 1925 som skole til fremme af sv. (og skand.) studier i Roms arkæol., topografi, hist. og kunst. Siden 1940 eget hus i Valle Giulia.

Svenska **Kullager Fabriken A/B** [ˈku:lɑ:ɡɑːr] (fork. SKF), sv. kuglelejer-fabrik i Göteborg, grl. 1907. Aktiekap. 130 mill. kr., antal arb. 8586, funktionærer 2154 (1948). Til S hører Hofors stålværk, samt fabrikker i bl. a. Engl., Frankr., Tyskl. og USA. Endv. ca. 200 salgslinier over hele verden.

•Svenska **Kyrkans Mission** [ˈxyr-], stiftet 1873. Den sv. kirkes off. mission, hvis formand er ærkebiskoppen. Arb. (1948) med 213 missionærer i Afrika, Indien og Kina.

'Svenska **läkarsällskapet**, Sveriges ældste og fornemste vidensk. med. selskab, stiftet 1807. 2523 medl. (1947).

•Svenska **Missionsfor** 'bundet, frikirke-lig sv. forening for Indre og Ydre Mission, stiftet 1878 af P. P. Waldenström; har (1947) 105 330 medl. og driver mission med 141 missionærer i Congo, 35 i Kina og 22 i Indien.

Svenska **tåndsticks ab.**, Jonkoping, holdingselsk., grl. 1917 på I. Kruegers initiativ, rekonstr. 1932 efter hans konkurs. S ejer en række sv. fabr. og udenl. daterselsk. Aktieselsk. 1948: 117,5 mill. sv. kr.

•Svenska **'vitterhetssamfundet** (sv. *vitterhet* kundskab, litteratur), stiftet 1907. Udsender kritiske og kommenterede udg. af Sv.s litt. klassikere.

svenske, **zool.**, d. s. s. grønirisk.

Svenske **folkparti**, sv. *Svenska folkpartiet*, fl. polit. parti, m. tilslutn. især fra sv.-talende bondestand, stiftet 1906. Kæmper for sv. sprog og kultur i Fini., i alm. polit. spørgsmål, kons. Valg 1948 gav S 14 mandater (af 200) i rigsdagen.

Svenske **krigene**, betegn. f. Danm.s krige m. Sv. for 1720, særlig om Karl Gustav-krigene 1657-60, hvor sv. tropper hær-gede Danm.

Svenske **System**, Det, sv. frimurerisk højgradssystem, fra ca. 1800 omdannet til en kristelig ridderorden til kongemagten støtte. Indført i Danm. 1855-58.

svensk gymnastik, betegn. for gymnastik, som grund sig på Lings teorier.

Svensk **Interkontinental Luftrafik Aktiebolag** (fork. *SILA*), sv. luftfarts-selskab, grl. 1943 med udelukkende interkontinental luftrafik for øje. 1946 parthaver i Scandinavian Airlines System. 1948 sammensluttet med ABA.

svensk **kunst**. Fra oldtiden kendes helle-

Johan Svendsen. Johan Sverdrup.

ristninger, billedsten og runesten; rester af tidlig træbygningkunst (stavkirker) er bevaret. På Gotland, hovedstedet for studiet af sv. middelalderkunst, huggedes i 11. og 12. årh. rigt udsmykkede døbefonte (bl. a. den i Åkirkeby). Kirker i romansk stil (ca. 1130-1240) afløstes af gotikkens forsk. faser med Uppsala domkirke som hovedværket i sv. højgotik. Som maler og billedhugger virkede i sengotikken liibeckeren Bernt Notke (St. Jørgens gruppen, Storkyrkan, Sthlm.). Af profan bygningskunst fra den tidl. middelalder må fremhæves Visby borgmur, senere tillige slotte, fra Karl 9.s tid Vadstena Slot af et rent Renaissancepræg. Under Gustav 2. Adolf genoptoges kirkebyggeriet med gotiske former og bruskværk. Portrætmaleriet fik udøvere, og kunsthåndværket blomstrede. I den karolinske periode (1650-1735) knyttedes kunstn. forb. med Holl., Frankr. og Ital.; hovedværker: Riddarhuset, Sthlm., Drottningholm og Kalmar slotskirke af Tessin d. æ. og Sthlm. Slot af Tessin d. y. Indkaldte kunstnere arbejdede som portræt- og historiemalere. Rokokoens største navn er maleren Pilo, klassicismens billedhugger Sergei (Gustav 3.s statue, Sthlm.). Bl. empiriens og romantikkens kunstnere kan nævnes maleren Hockert og billedhuggeren Fogelberg. Nygotikken fik indflydelse på kirkebyggeri og anvendt kunst. Der hentes i maleriet impulser fra ty. genre-maleri, og det af realismen prægede historiemaleri betegnes ved navne som O. Björck, G. Cederström, N. Forsberg og J. Kronberg. 80ernes største malere navne er i øvr. C. Hill, E. Josephson og A. Zorn. Som repr. for nat. og romant. strømninger kan nævnes C. Larsson, E. Jansson, B. Liljefors og prins Eugen. Skulpturen udviklede over nyklassicisme og naturalisme til de mod. fr.-orienterede retninger, fra J. Borjeson til C. Milles, der vandt ry i Arner., C. Eriksson, C. Eldh, I. Johnson, N. Sjogren, N. Mollerberg og B. Hjorth, der tillige som maler har knyttet forb. til sv. almuekunst. Den nyere malerskole er stærkt fr.orienteret (N. Dardel, I. Grunewald m. fl.), dens største navn er K. Isakson, der levede i Danm. og først efter sin død fik betydning for sv. kunst. I arkit. var R. Ostberg (Stads-huset, Sthlm., fuldført 1923) den centrale skikkelse; siden har betydelige, moderne indstillede arkitekter bestemt udviklingen.

yensk litteratur. I middelalderen repræsenteredes litt. af de fælles skand. gener: folkeviser, kronike, rel. opbyggelsesbøger; fra Renæssancetiden kendes de tidligste eks. på original kunstdigt. (Stiernhielm), men først med Dalins overførelse af vesteur. gener og ideer til Sv. (ca. 1730-50) skabes grundlag for en litt. udvikl. Denne former sig i det 18. årh. som en dobbelt strømning: en rationalistisk-formdyrkende (Kellgren) og en følsom-patetisk (Thorild, Lidner), der forbereder romantikken (ca. 1800-30). Romantikken omfatter to hovedgrupper, G6-tiska forbundet (Tegner) og Fosforisteme, der henh. inspireredes af nord. fortidshist. og ty. filos. og poesi. 1830-70 er en bergerlig periode, hvori roman og nat. lyrik er hovedgener. Naturalismens gennembrud i 70erne fremkaldte kun ringe direkte virkning, men som reaktion en blomstrende fantasidigtning (Heidenstam, Lagerlof, Strindbergs både realist. og romant. digtn. med stor bet. ud over s). Mellemkrigsårenes litteratur repræsenteres af to hovedretninger: pro-

letardigt., der med soc. virkeligheds-skildr. fortsætter naturalismen, og eksperimentaldigt., der søger nye litt. udtryksformer for det individuelle bevidstheds-livs erfaringer og problemer.

svensk musik. Med Gustaf Diiben (d. 1690) begynder den egl. sv. musiks hist. Johan Helmich Roman (1694-1758) var komp. af internat, rang. Hans stil videreføres af F. Zellbell og Johann Joachim (1701-65). På tærsklen til den gustavian-ske tid virkede C. M. Bellman i Sthlm. Det store kulturelle opsving under Gustav 3. førte til stiftelsen af Musikalska akademien (1771) og grundlæggelsen af Kungl. opera (1773). Gustav 3. indkaldte J. G. Naumann fra Dresden, til hvis »Coras« og »Gustav Vasa« kongen selv gav tektudskudning. Samtidig virkede de udenlandske komp. J. M. Kraus, G. J. Vogler og J. C. F. Häffner (grundlægger af studentersangen i Uppsala) og de sv. Johan Wikman (1753-1800) og O. Ahlstrom. En nat. rejsning gav sig udslag i udsendelsen af Afzelius og Geijers folkevisesamlinger. Vokalmusikken dyrkedes i 19. årh. af Crusell, Adolf Fredrik Lindblad (1801-78), Otto Jonas Lindblad (1809-64) og Gunnar Wennerberg. Bet. ud over Sv. fik symfonikeren Franz Berwald. En anden af årh.s mest frem-trædende komp. var Aug. Soderman. De førende navne omkr. århundred-skiftet var Johan Andreas Hallen (1846-1925), Emil Sjogren, Tor Aulin, Vilh. Stenhammar, Hugo Alfvén og Ture Rangstrom. Bl. de nulevende kan nævnes Gosta Nyström, Hilding Rosenberg og Lars-Erik Larsson.

svensk **punch** (*Caloric*), en blanding af arrak, sukker og vand.

Svensk **rod och vit boskap** el. *S.R.B.* [ˈɔːbɔːkɑp] (sv. *boskap* kreaturer), rød-broget malkekræ, for hvis dannelse ayshirekvæg har haft betydning.

svensk sprog. De ældste mindes-mærker i Sv. er indskr. med de ældre runer (ca. 200-800); fra den følg. tid er indskr. med de yngre runer, de fleste fra 12. årh. Den længste og mærkeligste runeindskr. er Rokstenens (Ostergotland). De ældste sv. håndskr. er fra 13. årh.s midte. Fra 14. årh. er de talr. lov-håndskr.: Vastgotalagen, Ostgotalagen, Upplandslagen osv., og allerede her spores en tendens til dannelse af et fast skrift-sprog. Denne periode kaldes for ældre oldsv. (fornsv.). Hovedmassen af litt. fra den følg. tid er rel., især fra birgittiner-klostret i Vadstena, hvor der var en livlig oversætter- og forfattervirksomhed. Fra 15. årh. er overs. af middelalderlige ridderdigte, rimkroniker osv. Sproget i perioden 1375-1526 kaldes yngre oldsv. el. middels v. Der findes nu en skrift tradition; men i 15. årh. undergår sproget mange forandringer, som kun ses ufuldstændigt i skriften. Det gamle bøjnings-system går i opløsning. Med bogtrykker-kunstens indførelse begynder en ny periode. Mange af de skr., der er knyttet til Reformationen, blev udbredt i trykte eksemplarer, f. eks. overs. af N. T. (1526) og Gustav 1.s Bibel (1541); sproget heri blev normiver. De fleste skr. blev trykt i Stockholm el. Uppsala; herved fik disse provinser større bet. for talesproget end de havde haft i middelalderen. Der ses nu større konsekvens i retskrivningen, og en række tidl. påbegyndte ændringer gennemføres. I 17. årh. bliver litt. righoldigere og giver et mere alsidigt udtryk for sproglivet: oldgranskning, hist.skrivning, skønlett. Det litt. sprog udvikles yderligere (18. årh.) under tydelig påvirkning fra Frankr. og i 19. årh. fuldføres de tidl. påbegyndte ændringer og reformer, skriftsproget fæstnes, og talesproget kommer under skriftsprogets indflydelse (det dannede Sthlm.s udtale er her gået i spidsen). I 20. årh. er der som i da. trykning ml. tale- og skriftsprog. De vigtigste forsk. ml. da. og sv. rigssprog er følgende: 1) Sv. har i alm. bevaret p. og k efter vokal (lopa: løbe, gata: gade, krok: krog); 2) de bløde d- og g-lyde er blevet til de hårde d- og g-lyde (som i da. da og gå) (bloda: bløde, skog: skov), 3)

vn er blevet til mn (hamn: havn), 4) sv. har vokalerne e [a], i, a, u og o i trykssv stavelse (herde: hyrde, tagit: taget, tala: tale, tjugu, tjugo: tyve), 5) sv. har bevaret ju (djur: dyr, ljus: lys), 6) til da, vo svarer oftest sv. va (var: hvor, vågn: vogn), 7) sv. har ikke-omlydte former (dagg: dug, barn: børn, lag: lov), 8) sv. har å, da, a i visse ord. (åka: age, alder: alder, låta: lade); over for sv. blåsa og grata står da. blåse og græde. De vigtigste sv. dialekter er følgende: 1) skånske el. sydsv. mål, 2) gotiske mål, (i Väs ter- og Östergötlandsegnene), 3) sveamål i Uppland og landet omkr. Mälaren, 4) de nordnorske dialekter, 5) de østsv. dialekter i de sv.-talende dele af Finland og Estland, 6) gutnisk, som tales på Gotland.

Svensk'sund, fi. *Ruotsinsalmi*, smalt farvand i sydf. skærgård, hvor russerne 1789 slog sv. skærgårdsflåde; 1790 vandt Gustav 3. smst. afgørende sejr over russerne.

Svensson, Adolf (f. 1880), da. redaktør. F. i Løjtirkkeby; knyttet til J. Jessen, gik ivrigt ind for Flensborgbevægelsen. 1923-29 red. af »Haderslev Stifttidende«, der 1929 gik op i »Jydske Tidende«, som S redigerede 1929-45. 1932-45 kons. folketingsmand.

Svenstorp, sv. herregård NØ f. Lund, opført 1596, måske af arkitekten Hans Steenwinkel d. æ.

Svenstrup, da. stationsby (Ålborg-Hobro og Ålborg-Nibe); 956 indb. (1945). Ved S led jv. adel nederlag mod bønderne i Grevsens Fejde (1534).

Svenstrup, hovedgård NØ f. Ringsted; tilh. i middelalderen Antvorskov Kloster, fra 1454 til Reformationen Roskilde bispestol, derefter kronen til 1666, ærkebiskop Hans Svane og hans slægt 1666-1751 og fra 1751 slægten (Wedell-)Neergaard. Trefløjet hovedbyg. fra 1781-84, fredet i kl. A. Stor park, til dels anlagt i 18. årh.

Sverdlov [-bf], *Jakov Mihajlovitj* (1885-1919), sovj. politiker, formand f. central-eksekutivkomiteen 1917-19; stod antagelig bag drabet på tsarfam. i Jekaterinburg (nu Sverdlovsk). Stor organisator.

Sverdlovsk [-bfsk] (efter J. M. Sverdlov; til 1924 *Jekaterinburg*), by i RSFSR, Sovj., på østskrånningen af Midtural; 426 000 indb. (1939). Stor jern-, kobber- o. a. metalforestilling; stål- og maskinfremstilling, træ-, papir- og kern. industri. Den nordl. gren af den transsib. bane udgår fra S. -Grl. 1721 af Peter d. St. I S dræbtes den russ. kejserfamilie 1919.

Sverdrup [svardrup], *Harald Ulrik* (f. 1888), no. oceanograf og meteorolog. 1918-25 leder af det vidensk. arb. på Maud-eksp., fra 1922 tillige leder af eksp. efter Amundsen. 1936-48 prof. v. Univ. of California, under 2. Verdenskrig tilknyttet den armer. marine. 1948 leder af det nyoprettede Norsk Polarinstitut.

Sverdrup [svardrup], *Jakob* (1845-90), no. politiker, gejstlig. Broder søn til Johan S. Stortingsmand 1878-84, sogneprest, 1884-89 medl. af Johan S-s min., fra 1885 som kirkeemin. Fremkaldte ved forslag om menighedsråd stærk splittelse i reg. og Venstreparti, stærkt angrebet af Sieens radikale gruppe. Kirkeemin. under Hagerup 1895-98, derpå biskop i Bergen.

Sverdrup [svardrup], *Johan* (1816-92), no. politiker. Sagfører, stortingsm. 1851-84, skabte demok. Venstreparti af bondegrupper og intellektuelle. Oppositionsleder mod højreministererne Stang og Selmer, fremragende taler, bittert angrebet af Højre; krævede udvidet valgret, folkelig forsvarsordning, parlamentarisme. Tvang ved rigsretsanklage Højre bort, statsmin. 1884-89, men formåede ikke at fastholde sin radikale tradition og samle Venstre. Genemførte herre-reform og nævningsystem 1887, svækkedes v. Ole Richters selvmord 1888, styrtet efter en række angreb i Stortinget, isoleret i seneste år. (Portræt sp. 4409).

Sverdrup [svardrup], *Otto* (1854-1930), no. opdagelsesrejsende. 1888 med Nansen

over Grønlands indlandsis, 1893-96 fører af »Fram« over Polhavet, ledede 1898-1902 ekspedition med »Fram« til Ellesmere Land, opdagede S Øerne; 1914 og 1920 langs sibiriske ishavsyst på undsættings eksped. efter rusl. rejsende.

Sverige (sv. [s'verja], stat (kongerige) i N-Europa, omfatter den østlige del af Den Skandinaviske Halvø og begrænses af Skagerrak, Kattegat, Øresund, Østersøen, Finland og Norge; 449 165 km², 6 842 000 indbyggere (1948). - Største byer: Stockholm, Göteborg, Malmö, Norrköping, Hålsingborg. - (Kort se hosstående over Sydkandinavien samt farvekort Nordeuropa under Norge). *Beliggenhed og udstrækning*. Det nordligste punkt er rigsvarden Koltajaur, 69°4' n. br., det sydligste Smyge huk, 55°20', det østligste øen Kataja S for Torne ålvs munding, 24° 10' ø. lgd., og det vestligste skaret Stora Drammen NV f. Kosteröarna, 10°58'. Afstanden fra N til S er i luftlinie 1574 km og landets største bredde (N. f. Mälaren) 499 km. Fastlandets kystlinie er målt til 7624 km. Mod Finland (536 km) dannes grænsen af Torne ålv og dennes bielv Muonio ålv, mod Norge (1657 km) følger den indtil ca. 62° n. br. det folketomme fjeldplateau, mens der sydligere savnes naturlige skillelinier. *Kyster*. Som helhed er S-s kyster indskårne og ledsaget af en skærgård, og landet er derfor rigt på naturlige havne. Da Skåne overvejende er opbygget af bløde bjergarter, er kysten her mindre indskåret og har bugter; de største øer er Gotland (3118 km²) og Oland (1344 km²). - *Geologi*. S hører til det fennoskandiske resistensområde. I ca. ¼ af landet danner grundfjeldet (sv. »urberget«) dybgrunden. Grundfjeldet består af gnejs gennemsat af granit og underordnede mængder af mindre omdannede sedimenter og vulkanske dagbjergarter. Mellem-S-s (Grängesberg, Norberg m. fl.) og Norrlands (Kiruna, Gällivare m. fl.) jernmalforekomster samt Bolidens værdifulde malme er knyttet til grundfjeldets såkaldte leptiforition (overv. stærkt omdannede sediment). Af proterozoiske el. algonkiske dannelser findes bl. a. forsk. dagbjergarter, der sammenfattes under navnet dalaporfyrer, endv. sparagmit-sandsten og moræne-konglomerater. Kambro-siluriske dannelser træffes dels i uforstyrret lagstilling, bl. a. på Oland, Gotland, Västergötlands plateaubjerg (Billingen, Kinnekulle m. fl.), dels i stærkt forstyrret lagstilling i foldningszonen (caledoniske folding), der strækker sig som en 20-50 km bred zone langs den no. grænse fra Dalarna og mod N. Fra devon, kul og perm findes ingen aflejringer. Fra slutn. af trias og beg. af jura findes bl. a. kulførende ler omkr. Hålsingborg og Hoganäs og fra den sidste del af kredittiden i Halland, Blekinge og Skåne forsk. marine sedimenter. Af faststående tertiære aflejringer kendes kun mindre forekomster. Ved slutn. af tertiærtiden lå S højt. *Kvartære dannelser*: I istiden dækkedes landet gentagne gange af indlandsisen. Ved afsmeltningens beg. lå S flere hundrede m lavere end nu, men verdenshavens vandstand var samtidig 100-200 m lavere end nu. Landet hævede sig nu samtidig med at havfladen ved afsmeltningen steg, begge (især sidstn.) dog med forsk. styrke til forsk. tid. Oven for de grænser, hvortil havet (og Østersøen) nåede til forsk. tid (indtil 284 m over nu, vandstand) i de forsk. dele af S, er istidsaflejringer stort set uforstyrrede, nedenfor er morænen mange steder skyllet bort eller omlejret og yngre dannelser aflejret, så de sen- og postglaciale, nu hævede »skærgårde« fremtræder som et maskenet af frugtbar, dyrket jord mellem nøgne eller for en stor del skovklædte, højere liggende »øer« og »skær«. I øvrigt har tørvedannelsen en meget stor udbredelse (ca. V« af hele S-s areal), *Terræn*. S-s højeste partier træffes inden for den caledoniske folke-kædes områder, men det er dog kun rodderne af de opr. foldebjerg, der nu er tilbage. I tertiærtiden hævedes det

peneplan, som Norrland var nedbrudt til, og hævnningen var størst mod V i den gi. foldningszone. De højeste punkter på den sv. side af Kjølen findes, hvor overfladen dannes af særlig modstandsdygtige bjergarter, f. eks. Kebnekaise (2123 m) og Sarektjåkko (2090 m) i Lappland, Storsylen (1762 m) i Jamtland. *Landskaber*. Norrland er et af sørige, dybe dale furet, mod ØSØ skrånende plateau, hvis vestl. del ligger over skovgrænsen, pletvis også over snegrænsen, og hvis østl. del er høvet skærgård. Det *Mellemsvenske lavland* m. Skagerak og Østersøen er et af talrige brudlinier gennemsat område, der under dele af afsmeltningstiden lå under vandets overflade. Det er brudland, hvis laveste dele danner store søer, og de højeste dele, der ikke alle var havdækkede i istiden, rager op som morænedækkede el. mere el. mindre nerskyldede klippeøer over de flade og oftest frugtbare sletter. Vänern (5550 km²) er S-s største sø. Vattern (1900 km²) den mest fremtrædende grav-sænkning. Det *sydsvenske højland*, der omfatter Småland og tilgrænsende dele af Halland, Skåne og Blekinge, er et af korte dale furet skovrigt plateau, dækket af et tyndt lag frugtbar morænegræs; det højeste punkt er Tomtabacken (377 m). *Skåne* ligger i den fennoskandiske randzone og slutter sig til det mellem-eur. lavland. Det er et sletteland, der gennemskæres af en række NV-SØ gående grundfjeldshorste: Hallandsås, Söderåsen, Kullen m. fl., ml. hvilke der ligger tykke lag af moræne- og smeltevandsaflejringer med terrænformer af ganske samme art som i Danmark. *Gotland* er en kalk- og sandstenslette; på *Oland* træder kalkstener frem i det indre. *Klima*. Klimaet er tempereret. Vinteren er mild ved vestkysten og den sydl. del af østkysten, ret streng inde i landet og ved den mellemste del af østkysten og meget streng i det nordl. S. Sommeren er derimod, trods landets store udstrækning, næsten overalt (undt. de højliggende steder) 15-17° (ligesom i Danm.), men der er stor forskel på sommerens længde mod S og mod N. Hovedmængden af nedbøren falder i sensommeren og efteråret, men vinteren er navnlig mod

O og N fattigere på nedbør end i Danmark. Snegrænsen ligger mod N ved 1000-1300 m, længere mod S stiger den til 1500-1600 m. *Vegetation*. Af landarealer er 34% uproduktivt, og heraf falder ca. halvdelen på højfjeldet. Skovgrænsen ligger mod N ved 400-500 m, i S-Jämtland ved 900 m. Lige oven for nåleskovbæltet ligger et birkebælte, der mod N er ca. 30 km, mod S kun få hundrede m bredt. Neden for skovgrænsen er hele Norrland en eneste nåleskov dannet af skovfyr og rødgran, men mange steder iblandt løvskov. Løvskovbæltet omfatter store dele af Syd- og Mellem-S. Bog forekommer især mod V, eg mod SØ. Af landarealer er 54% bevokset med skov. Efter skov er det vigtigste plantesamfund mose. 11,3% af landarealet er landbrugsområde udnyttet. - *Dyreverdenen*. Alm. udbredt er hare, markmus, hermelin og mange fuglearter, i fjeldregionen endv. lemning, fjeldræv, jærv, fjeldrytte, sneuspurv, højle m. fl., i nåleskov bjørn (spjælden), ulv, løv, skovmår, eldsyr, tjur, jærpe, korsnæs, dompap, fuglekonge m. fl., sydl. levende grævling, pindsvin, rådyr, dådyr (indført), ilder, muldvarp, agerhøne, sanglærke m. fl.; andre alm. udbredte dyr er ræv, egern, flagermus, spidmus og adsk. fuglearter, bl. a. mange trækfugle.

Befolkning. Svenskerne hører til den nordiske race. Sproget er svensk. Mod N findes 34 000 finner og 6500 lapper. Folketætheden var 1948 15 indb. pr. km². S er efter Island, Norge og Finland det tyndest befolkede land i Europa. Fødselshyppigheden var 1947 18,86‰, dødeligheden 10,79‰. 1946 androg bybefolk. 42,1% af hele befolk. el., hvis kopingerne medregnes, 45,0%. - *Mønt*:

1 krona = 100 ore. *Mål og vægt*: Meter-systemet. - *Erhverv*. 1946 levede 28,0%

af befolkn. af landbrug, skovbrug og fiskeri, 37,6% af industri og håndværk, 11,7% af handel og 7,9% af samfærdsel. De bet. strækninger af dyrkelig jord, det ret gunstige klima, de udstrakte nåleskove, rigelige forekomster af værdifulde mineraler (især jernmalm) og vandkraft og mange naturlige havne er det naturlige grundlag for S-s erhvervs-*landbrug*. Landbrugsarealet androg 1944 46 567 km² (11,3% af landarealet), heraf var 37 146 km² agerjord og haver og 9421 vedvarende græs. Af agerlandet anvendtes 38,6% til korn, 3,7% til kartofler, 1,5% til sukkerroer, 1,8% til foderroer, 47,1% til græsning og grøntfoder, 1,9% til andre planter, og 5,4% lå brak. Da kvægavlen er den vigtigste side af landbruget, lægges hovedvægten for kornsorternes vedk. på havre og blandsæd; S indfører (foruden majs) en del havre, men er selvforsynende med hvede, rug, byg, kartofler og sukker. Af samtlige landejendomme 1944 (414 441) havde 77,4% mindre end 10 ha, og havde tilsammen 34,1% af agerlandet, 20,8% havde 10-50 ha og tilsammen 45,7% af agerlandet, 1,8% havde mere end 50 ha og tilsammen 20,2% af agerlandet. Antallet af husdyr var 1947: 551 000 heste, 2 796 000 stk. hornkvæg, 1 188 900 svin, 420 800 får, 8 361 400 høns og (1944) 162 000 rensdyr. Mejeridriften har sit vigtigste område i Skåne, hvor tillige ca. 7/8 af svinebestanden findes. S er som helhed selvforsynende med animalsk, næringsmidler. - *Skovbrug*, 222 690 km² (54% af landarealet) er skov, hvoraf langt den største del findes i Norrland. Elve og søer begunstiger tømmerttransporten og vandkraften træindustrien. Skovenes forråd af træ er beregnet til 1417 mill. m³ (596 mill. m³ gran, 537 mill. m³ fyr og 248 mill. m³ løvtræ) og den årlige tilvækst til 47,7 mill. m³. Den årlige hugst er beregnet til 39 mill. m³. Skovene ejes dels af staten (18,5%) og kommunerne (5,8%), dels af enkeltpersoner (50,4%) og aktieselskaber (25,3%). Ångermanälven, Ljusnan, Dalälven, Indalsälven, Ljungan og Urne älv har den største tømmertilførsel. I alt var 1941 202 095 el. 3,2% af befolkn. beskæftiget udelukkende ved skovbrug, og for en meget stor del af landbrugerne er skovbruget vigtigt bierhverv. - *Fiske-riet* beskæftigede 1941 33 727 el. »80% af befolkn. Det er vigtigst i Bohuslän og omfatter især (i parentes antal mill. kr. 1946) sild (32,1), kuller (9,5), torsk (9,2), laks (5,8), ål (5,0), rødspætter (3,8), makrel (3,3). - *Minerif.* 1946 producerede 6,9 mill. t jernmalm (Kiruna, Gällivare, Dannemora m. fl.), 488 000 t stenkul (Skåne), 280 000 t svovlsis (Boliden, Falun m. fl.), 104 000 t guld-, sølv-, kobber- og arsenholdig malm (Boliden), 63 000 t zink (Ammeberg), 56 000 t kobber (Boliden), 13 000 t manganmalm (Långban, Spexeryd), 28 000 t sølv og blymalm (Boliden, Arjeplog). Af jern udsmedtes 1946 686 000 t, af stål 12 mill. t, kobber 15 000 t, sølv 22 000 kg og guld 2843 kg. Af granit, sandsten, kalksten, kridt m. fl. bruges Store mængder. - *Industri*. Grundlaget for industrien er i første række rigdommen på træ, jernmalm og vandkraft. Den samlede vandkraft ved middelvandføring er beregnet til 17,7 mill. HK, hvoraf mindst 6/11 mill. HK er økonom. anvendelig og 3 670 000 HK var udnyttet 1948. De største vandkraftværker er Trollhättan (Gota älv), Krängede (Indalsälven), Hjalta (Faxälven), Porjus (Lule älv), Älvkarleby (Dalälven), Stadsforsen og Midskog (begge i Indalsälven). Fra 1952 vil Harsprånget i Lule älv være den største. På 11 397 industrielle virksomheder beskæftigedes 1945 639 400 arbejdere. Efter produktionsværdien er de vigtigste grene: metal-, næringsmiddel-, tekstil- og træmasse- og papirindustrien. - *Handel*. Eksporten 1947 androg 3220 mill. sv. kr. og importen 5175 mill. sv. kr. De vigt. eksportvarer er papirmasse, savet træ, papir, maski-

ner, grove jernvarer og jernmalm. De vigt. importvarer nærings- og nydelsesmidler, spindestoffer, kul og olie, kemikalier, forsk. metaller og maskiner. 1946 var USA, Storbrit., Argentina, Belgien og Schweiz de vigtigste handelsforbindelser. - *Samfærdsel*. Handelsflåden bestod 1948 af 2178 skibe på tiis. 2 mill. BRT. Jernbanenettet var 1947 16 713 km, heraf 12 519 km statsbaner og 4194 km privatbane, 5830 km var elektrificeret. Landevejenes længde var 1947 90 237 km, hvoraf 65 685 km bygdeveje. Antallet af automobiler var 1947 238 131. Adskillige flyveruter. Vigtigste kanaler: Trollhätte, Stockholms sluss, Soderäljen og Dalslands kanal.

Forfatningen hviler på de 4 grundlagar (grundlove); regeringsformen af 1809, successionsordningen af 1810, trykkefrihedsordningen af 1812 og rigsdagsordningen af 1866 (m. senere ændringer). Kongemagten er arvelig inden for Karl 14. Johans mandlige agnatiske descendens. En sv. prins, der gifter sig med en ikke-fyrstelig kvinde el. uden kongens samtykke, mister arveretten til tronen for sig og sin descendens. Kongen vælger selv statsministeren, der da udpeger sine kolleger. Det parlamentariske princip er ikke fastslået i forfatn., men følges i praksis. Ministrene betegnes som statsråder. *Rigsdagen* består af 2 kamre: 1. Kammer (150 medl.), valgt ved indirekte valg (af landstingene og særl. valgmænd for byerne); 2. Kammer (230 medl.) vælges ved direkte valg af mænd og kvinder over 23 år. Rigsdagen har skattebevillingsretten og i forb. m. kongen lovgivningsmagten. Et særligt lagråd overvåger lovforslagenes form og indhold. Hver ordnær rigsdag vælger to særlige embedsmænd: justitieombudsmanden (der fører tilsyn med lovenes overholdelse og over for rigsdagen fremsætter forslag til ændringer i lovgivningen) og militieombudsmanden (med tils. beføjelser ang. den milit. lovgivning). *Domsmagten* udøves i øverste instans af »högsta domstolen«, best. af 24 justitieråder, af hvilke 5 el. 7 deltager i hver sags behandling. Den nærmest lavere instans er de 4 hovrätter. Laveste instans er på landet häradsrätten, i byerne rådhusrätten. (Den svenske retspleje er ved at gennemgå en gennemgribende reform). Klageroverforvaltningen afgøres af regeringsrådene, bestående af 7 regeringsråder. - *Forvaltning*. Centralstyrelsen foregår især gnm. departementerne (ministerierne), lokalforvalt. gnm. 24 lan. I spidsen for et lån står en landshovding. Sthlm. udgør en særlig forvaltningskreds, hvis øverste embedsmand benævnes överståthållare. Den kommunale forvaltning foregår gnm. sogne og bykommuner. I byerne findes ved siden af de folkevalgte stadsfuldmægtige en magistrat, bestående af en af kongen udnævnt borgmester, der tages ml. 3 af byn ved alm. valg foreslåede personer, samt nogle rådmænd, der udpeges af stadsfuldmægtigene. I hvert lån findes et kommunalt organ, svarende til de da. amtsråd, der betegnes som landsting med 1 medl. for hver ca. 5000 indb. Større byer kan udtræde af landstinget. - *Lovgivning*. I middelalderen bestod S, ligesom de andre nord. lande, af en række mindre områder med hver sin retsorden. I midten af 14. årh. tilvebragtes imidlertid retsenhed, 1686 nedsattes en kommission til at kodificere og reformere den nedarvede ret, men først 1734 kunne arbejdet afsluttes. Den herved fremkomne lovbog (1734års lag) er stadig grundlaget for gæld. sv. ret, og de i tidens løb foretagne tilrige reformer af retsordenen er i det hele slet med bibeholdelse af lovbogens systematik.

Hær og flåde. Alm. værnepligt. Efter lov af 30. 12. 1941 er enhver mand værnepligtig fra 20. til 47. levår. Tjenestetid under fanerne: første uddannelse 1 år, genindkaldelser tilsammen 150 dage.

Kirken. Den evang.-luth. kirke er statskirke, men med vidtgående selvstyre, dels i den decentraliserede stifts-

ordning, hvor biskop og domkapitel er ledende, dels gnm. den fælles repræsentation i kyrkomotet (opr. 1863). Også sognene har vidtgående kirk. selvstyre. Der er 13 stifter. Ærkebiskoppen i Uppsala er kun primas, ikke admin. overordnet. De øvr. stifter: Linköping, Skara, Västerås, Strängnäs, Växjö, Lund, Karlstad, Härnösand, Luleå, Göteborg, Stockholm og Visby. Kirken bekender sig til de oldkirk. symboler, den augsburgske bekendelse og konkordieformlen; liturgien har bevaret mange gammelkirk. træk. Fra vækkelserne i 19. årh. stammer en række frikirk. dannelser (som regel inden for statskirken); vigtigst var 1945 Svenska Missionsförbundet (250 000), pinsbevægelsen (140 000), baptister (95 000) og metodister (30 000). Der findes 5000 kat. og ca. 7000 jøder. - *Skolevesen*. Skolepligt siden 1842; nu 7-14. år. De 2 første skoleår er i alm. småskole (med særlige lærerinder), resten egl. folkesk. 1940 gik næsten 400 000 børn i landsbysk. og 155 000 i byfolkesk. Fra folkeskolens 4. kl. kan man overgå til den 5-klassede realskola el. til den 7-kl. flickskola. Fra 6. kl. kan man overgå til den 4-kl. realskola (el. kommunal mellanskola). Fra 8., 9. el. 10. skoleår i disse 3 mellemkoleformer kan man overgå til 4. el. 3-årigt gymnasium (lårøverk består foruden gymnasiet af 5-årig realskola). 1942 var der ca. 50 000 elever i melian- og realskolen og 14 000 i gymnasiet. 2 fuldstændige og statslige univ. (Uppsala og Lund (henh. ca. 3000 og 2500 studenter)); Stockholms og Göteborgs hogskolor (henh. 2300 og 500 studenter) er kommunalt-privat drevne og har henh. 3 og 1 fakultet.

Historie. Indtil 1060 er S-s historie lidet kendt, men i denne tid blev S kristnet (Ansgars rejser til sveernes hovedstad Birka ca. 830 og 853, Olov Skotkonung og Anund Jakob, kristne konger i 1. halvdel af 11. årh.) og sveernes og goternes stammer forenet under en konge. De sv. vikingetog rettedes dels mod Danm. (Sønderjylland), dels mod Rusland (varægerne). Med Emund Gamle (ca. 1060) uddøde den g. sv. kongeslægt, efterfulgt af Stenkils-ætten til ca. 1125, dernæst af de konkurrerende Sverker- og Eriks-ætter (-1250). Under disse afgjordes de lange kampe ml. sveer og goter med de førstes overvægt, et aristokratisk voksende frem, kirken organiseredes (ærkebispedømmet i Uppsala 1164) og grunden lagdes til Finlands erobring. 1250-1365 regerede Folkungerne: Valdemar-1275, Magnus Ladulås-1290, Birger-1319, Magnus Smek-1363. Rigsstyrelsen organiseredes og Finlands erobring fuldførtes. Fra ca. 1300 tager adelen magten fra kongerne, der svækkes erhvervelse af Skåne 1332 holdt kun til 1360. Dette i forbindelse med hans afsættelse i Norge 1355 og hans tab af Gotland til Danm. 1361 førte 1363 til hans afsættelse. Da Albrecht af Mecklenburg (1363-89) forsøgte at støtte sig til tyske lejeriddere, kaldte adelen dronning Margrete af Danm. til hjælp (1389). Sejren ved Asle 1389 indledte unionstiden (-1523), hvor da. konger støttet til et svindende unionsparti bl. adelen (Margrete -1412, Erik 13. af Pommern -1439, Christoffer af Bayern 1441-48, Christian I. 1457-64, Johan 2. = Hans 1497-1501, Christian 2. 1520-23) regerede afløst af sv. rigsforstandere og konger (Karl 8. Knuts-son konge 1448-57, 1464-65 og 1467-70, rigsforstandere: Karl Knutsson 1438-40, Sten Sture d. æ. 1470-97 og 1501-03, Svante Nilsson Sture 1504-12, Sten Sture d. y. 1512-20, Gustav Vasa 1521-23). Den sv. adels uafhængighedstrang og de da. kongers forsøg på at regere S fra Danm. førte til stadige oprør, fra 1434 (Engelbrekt) til unionens endelige opløsning, idet Danm. ikke var stærkt nok til en varig erobring af S. Christian 2.s forsøg på at knække den sv. adel ved Det Stockholmske Blodbad kom først Vasaætten til gode. - 1523-1718.

(Gustav 1. Vasa 1523-60, Erik 14. -68, Johan 3. -92, Sigismund -99, Karl 9. 1604-11, Gustav 2. Adolf -32, Kristina -54, Pfalz: Karl 10. Gustav -60, Karl 11. -97, Karl 12. -1718). Under livlig sv. tilsnit. og m. Lubecks hjælp fordrøvede adelsmanden Gustav Vasa danskerne, hylede 1523 som konge, hævdede stærk centralmagt, trods mange oprør; indlemmede kirkegodserne (Västerås-Rigsdag 1527) og støttede Reformationen, bidrog til Lubecks nederlag i Grevefejden, indførte arvekonkordomme 1544. Erik 14. erobrede Estland 1561, indledede Syvårskrigen mod Danm., men hans voldsherredømme styrkedes 1567-68 (afsat som sindssyg); broderen Johan 3. sluttede fred m. Danm. 1570, slog russerne, nærmeste sig katolsk religion, fik sønnen Sigismund valgt til po. konge; skiftevis i strid m. broderen Karl og m. højadelen. Mod Sigismund rejste den lutherske kirke sig, støttet af Karl, der efter Sigismunds nederlag 1598-99 blev S-s hersker og kuede højadelen v. henrettelser; førte S i alvorlig krise ved Kalmarkrigen, som sønnen Gustav Adolf klarede uden afståelser. Gustav A. opnåede forståelse m. adel og rigsdag; fortrængte Rusl. fra Østersøskysten (fred i Stolbova 1617), slog Polen (Altmark 1629; Livland til S), stræbte i konflikt m. Christian 4. mod Østersøherredømme, støttet t. indtægt af sv. kobbereksport og forb. m. Holl. Greb 1630 ind i 30-årskrigen, slog katolikkerne, faldt ved Lutzen. Formynderreg. under Axel Oxenstierna fortsatte krigen til sejr 1648: S fik Forpommern og Bremen-Verden. Christian 4., der modarbejdede S, blev 1643-45 slået i Torstenssonkrigen, afstod (i Brdmebro) Härjedalen-Jämtland, Gotland, Øsel, samt (for 30 år) Halland. S havde brudt de da.no. provinsers indkredning, skaffet sig vej vestover og lederstilling i Norden. Under finansvanskigheder og konflikt ml. lavere stænder og højadelen, der havde erhvervet vældige rigdomme ved krigen og udnyttet statens pengemangel til kongsdogs-erhvervelser, abdicerede Kristina (katolsk indstillet) 1654. Fætterten Karl Gustav angreb Polen, gik 1657 mod Danm., der 1658 i Roskilde afstod Skåne, Blekinge, Halland, Bornholm, Bohus og Trondhjem len. Under ny krig 1658-60 gik S i stå foran Kbh., led nederlag mod po.-ty.-da. tropper i Jyll.-Fyn, søgte efter Karl Gustavs død forståelsesfred 1660, bevarede stormagtsstillingen (afstod Bornholm og Trondhjem til Danm.-Norge). Efter adeligt formynderstyre, der svækkede finanserne yderligere, tog Karl 11. magten under Skånske Krig og reddede S uskadit ved fred 1679. Tog 1680 og 1682 ved lavere stænder hjælp praktisk talt enevældig magt, inddrog ved reduktion bortkomne krongodser, skabte finansbalance, stærk militær-magt. Karl 12. angreb 1700 af da.-po.-sachs.-russ. alliance, slog Danm. 1700, Russerne s. å. (Narva), ydmygede August 2. af Sachsen-Polen, men led nederlag mod Peter d. St. (Poltava 1709). S afviste Danm.s sidste forsøg på generobring af Skåne, men mistede ty. besiddelser, Baltikum og Fini.; da den 1714 hjemvendte Karl 12. 1718 faldt v. Fredriksten under forgæves angreb på Norge, var S-s stormagtsstilling forbi. *Frihedstiden 1718-72* (Ulrika Eleonora 1718-20, Frederik af Hessen -51, Adolf Frederik af Gottorp -72). S afstod 1719 -20 Bremen-Verden (til Engl.-Hannover), sydl. Forpommern (Preussen); 1721 fik Rusl. Baltikum og Kexholm len, men S reddede øvr. Fini. Kongemagten svækkedes; aristokratisk rigsrådssystem under Arvid Horn -38, hvorpå »Hattepartiet«, støttet til rigsdagsflertal tog magten til 1765. Revanchekrig mod Rusl. 1741-43 gav nederlag og afståelse af del af Finland; tanker om da. prins som tronfølger **1743** bræmmedes af Rusl., der fik Gottorp indsat, men Hattepartiet vandt Adolf Frederik for antiruss. politik. Skiftende Hatte- og Hue-regimente 1765-72 af-

slørede partikampenes uheldige sider og rejste stemning for stærkere kongemagt. *Gustavianske enevælde 1772-1809* (Gustav 3. 1771-92, Gustav 4. Adolf -1809). 1772 tog Gustav 3. ved statskup magten i sin hånd, reformerede styret (opløst enevælde); indledede 1788 krig mod Rusl., øgede efter skarp krise og modstand fra adel sin magt 1789 (Forenings- og Sikkerhedsakten), svækkede adelsprivilegierne; hævdede sv. flådemagt mod Rusl., fred 1790. Efter Gustav 3.s mord og formynderstyre 1792-96 (Reuterholm) fastholdt Gustav 4. Adolf enevældig magt, men styrkedes, da skarp fr.-fjendt. politik førte til russ. erobring af Fini. 1808. - *1809-1905*. (Karl 13. -1818; huset Bernadotte: Karl 14. Johan -44, Oscar 1. -59, Karl 15. -72, Oscar 2. -1907, Gustav 5. 1907 -). 1809 ff. gennemførtes fri forfatn. m. magtbalance ml. stænderligt rigsdag og kongemagt. Ved Fredrikshamn-freden 1809 afstod Fini. til Rusl. Da den svage Karl 13. var barnløs, valgtes 1810 marskal Jean Bernadotte (Karl Johan) til tronfølger; i forståelse med Rusl. tvang han 1814 (Kiel) Frederik 6. til at afstå Norge, der imidlertid rejste sig og hævdede stor selvstændighed i union m. S; konge og udenrigsrigsrigs blev fælles. Karl Johan ledede personlig styret; fra 1830 rejstes i S liberal opposition m. krav om rigsdagsreform. Under Oscar 1. kom stærkt opsving, økon. liberalisme, jernbaneanlæg, afstandtagen fra Rusl. (novembertraktaterne m. vestmagterne under Krimkrigen 1855) og skandinaviske sympatier. Under den svage Karl 15. blev liberal ministerium (de Geer) ledende, gennemførte 1866 rigsdagsreform: 1 st. for stænderdeling kom tókammersystem m. begrænset valgret, der viste sig at give det godsejer- og bondeprægede Lantmannaparti overtaget i Andetkammer. Trods Karl 15.s skandinaviske sympatier kunne S-No. 1863-64 ikke yde Danm. mere end diplomatisk støtte. Da stærk økon. opsving afløstes af prisfald, gennemførtes fra 1888 toldbeskyttelse; jernbaneanlæg muliggjorde ekspansion i nordl. S, og med gennembrud for metal- og træindustri skabtes socialdemokratiet (fra 1880erne).

Siden 1905. Ministerier: Karl Staaff (lib.) 1905-06, Arvid Lindman (Højre) -11, Staaff -14, Hammarskjöld (H) -17, Swartz (H) 1917, Eden (lib.-soc.dem) -20, Branting (soc.dem.) 1920, Louis de Geer (forretningsm.) -21, Sydow (förr.) 1921, Branting -23, Trygger (H) -24, Branting -25, Sandler (soc.dem.) -26, Ekman (Folkeparti) -28, Lindman -30, Ekman -32, Hamrin (Folkeparti) 1932, Per Albin Hansson (soc.dem.) -36, Pehrsson-Bramstorp (Bondeparti) 1936, Hansson -46 (koal. m. bondep. fra 36, alm. koal. 39-45), Erlander (soc.dem.) fra 1946. 1905 opløstes unionen m. Norge; 1909-22 gennemførtes demokratisk valgordning. Over for forsvarsvenligt, industripræget Højreparti (Hammarsskjöld, Trygger, Lindman) rejstes demokratisk liberalisme (Staaff, Eden) og socialdemokrati, der 1917 tog magten og drejede S-s handelspolitik fra Tyskl. over til forståelse m. de allierede og bevarede neutralitet under fi. borgerkrig 1918. I mellemkrigstiden blev soc.dem. største parti (Branting, d. 1925, Per Albin Hansson, d. 1946), ved magten 1932-36, 1936 -39, derpå samlingsreg.; gennemførte i forståelse m. Bondepartiet (Pehrsson-Bramstorp) statsindgreb mod 1930'ernes krise, der hurtigt overvandedes i det råstofferige S med de efterspurte metal- og træprodukter. Under fi.-russ. vinterkrig 1939-40 støttede S Fini. så vidt det kunne gøres uden selv at indtræde i krigen; talte under 2. Verdenskrig for nord. samarbejde, også militært, bøjede sig 1941 for ty. krav om troppegennemførsel, men undgik krig; havde efter 1936 gennemført oprustning. Socialdemokratiet gik under kommunistisk fremgang tilbage, men bevarede lederstillingen; Højre (Bagge, Domo) gik tilbage, mens det liberale

Folkeparti (Ohlin) gik frem. 1945 ren soc.dem. regering, fra 1946 under ledelse af Erlander. Ved valg 1948 hævdede soc.dem. trods tilbagegang i mandater ledende stilling og regeringsmagt; Folkepartiet havde stærk fremgang og blev ledende oppositionsparti. Under forhandlingerne med No. og Da. 1948-49 tilbød S nordisk multilateralisme, men ville modst. No. ikke knytte sig fast til USA og Engl. (bl. a. af hensyn til Fini.). Derimod havde S 1947 sluttet sig til Marshall-planen.

Sveriges forfattere forening, stiftet 1893. Væretager sv. forf.s ideelle og økon. interesser. 1948: 422 medl.

Sveriges Rikes Lag [l:ag] (sv. lag lov), den sv. lovbog fra 1734, der (med ændringer) stadig gælder.

Sveriges utadsförening [ut:ts:e:d3s-], grl. 1886, har til formål at virke for foredling og udbredelse af nye stammer af kulturplanter. S-s hovedsæde er Svalov i Skåne, hvorfra der er usdendt talr. nye værdifulde stammer og sorter.

Sverker, sv. konger: Sverker 1., reg. ca. 1130-56; udbredte kristendommen. - Sverker 2., reg. 1196-1208, søn af Karl 7..fordrevet af Erik 10., søgte 1208-10 forgæves at genvinde tronen med da. hjælp.

Sverker-atten, Sverker 1.s slægt, sv. dynasti 1130-1208 (Sverker 1., Karl 7., Sverker 2., Johan 1.), reg. skiftevis med Eriks-atten.

Sverre (ca. 1151-1202), no. konge 1177-1202, påstået søn af Sigurd Mund, indsat af birkebeinerne, fældede 1179 Erling Skakke ved Nidaros, besejrede Magnus Erlingsson 1184, måtte derefter kæmpe mod baglemes kongesamner. Holdt kirken og stormændene nede.

Sverris saga, kongesaga om Sverre, 1. del forfattet af den isl. abbed Karl Jónsson (d. 1213), delvis i samarbejde med Sverre selv. S er den betydeligste kongesaga for Snorre.

sværve [sværvä] (eng: vige ud, dreje), sport, den afdrift, som en roterende bold får i luften. En bold sverver i samme retning, som dens forreste punkt bevæger sig mod under rotationen, s er en følge af Magnus-effekten.

sveske (tv. *zwetsche*, af lat. *damascena* (*prun*) blomme fra Damaskus), betegn. for 1) røddede blommer. Blommen dypes i varm /'j g natriumhydroksyd i V's minut for at fjerne vokslaget, skylles, tørres i solen el. i tromletørner med varm luft. Vigtige eksportlande: Frankr., California, Balkan; 2) blommesorterne sveskeblommer, der er kendetegnet ved de i reglen mørke, langagtige frugter, hvis sten slipper frugtødet.

Svética [svjæf:va], *Karolina* (pseud. f. Johanna *Mudzko*) (1830-99), cech. romanforfatterinde, Nerudas veninde, udg. en lang række fremragende, tidels stærkt spændende romaner i den realistiske genre; emner: fra landsbyliv og storby, ofte antiklerikal tendens.

Sve'to'n(ius), *Gajus* (2. årh. e. Kr.), rom. historieskriver; især kendt for *De vita Caesarum*, en saml. biogr. af de rom. kejser fra Caesar til Domitian.

S.W.G., fork. f. eng. Standard Wire Gauge [stándad 'wa:is 'gæ:d3], lære til måling af tykkelsen af tråd, metalplader osv.

svi'belfisk (ty. *Zwiebelfisch* »løgfisik«, blanding af fisk og løg), i bogtryk betegn. for urorden i sættekassen.

svidning (*sviening*), 1) i tekstilindustrien og svineslakterierne afbrænding af udstikkende lær; 2) ved kul- og trædestillation m. m. foroksmning ved relativt lav temp. (kulsvidning); 3) overladisk forukning af træpæle til værn mod svamp el. pæloorme.

sviekoks, lavtemperatur- el. halvkoks, koks, der fås ved svidning af stenkul (se svietjære) i småe jernretor, som udsættes for strålevarme (ikke direkte flamme) el. kontinuerligt i tynde lag (f. eks. i rotrovej), s brænder næsten uden røg og anv. i Engl. som letantændelige, røgfri koks til kaminfyring.

svie og smerte, erstatning for, kan tilkendes en person, der har lidt legemlig skade, hos den for skaden ansvarlige.

svietjære, lavtemperatur-, ur- el. primærtjære, fås ved forsigtig tørdestillation, temp. 500-550° (sviening) af stenkul, s har en noget anden sammensætning end stenkulstjæren, og dens bestanddele antages at forekomme i kullene selv, medens stenkulstjærens er dannet ved den stærke opvedning af primærprodukter, s indeholder især alifatiske kulbrinter og fenoler, men kun ringe mængder aromatiske kulbrinter og ingen nftalim el. antracene. Ved destillationen fås kun en ringe mængde beg. Har i Tyskl. været anv. til fremstilling af smørelolier.

Swift [swift], *Jonathan* (1667-1745), eng. forfatter. Mest kendt som forf. til *Gulliver's Travels* (1726, da *Gullivers Rejser* 1768), der skildrer G.s rejser til eventyrlige lande, men samtidig er en bitter satire over hele menneskelivet, S deltog ivrigt i tidens litt., rel. og polit. stridigheder, *The Battle of the Books*, *A Tale of a Tub* (begge 1704) o. a. - *Journal to Stella* (1710-13) viser S fra en mere elskværdig side; det er breve, rettet til hans elskede, Esther Johnson, som havde en mangelgæng forb. m. ham, uden at de giftede sig. S døde sindssyg. (Portræt).

svig. En viljersklæring siges at være fremkaldt ved s, når den er foranl. v. bevidst urigtige oplysninger fra en andens side, i visse tilf. også, hvor denne har fortiet omstændigheder, som ville have afholdt den erklærende fra at afgive viljersklæringen.

svigtig falit, ældre betegn. for forsk. strafbar forhold i forbindelse med konkurs, der påfører konkurskreditorerne tab. Er i gældende ret afløst af reglerne om skyldningsvigt.

svikkel (ty. *Zwicke* kile), blomsterstand, som fremkommer ved undertrykkelse af skiftevis højre og venstre sideskud på gaffelkvulsten. Den er som ung spiralfrem indrullet, som ældre minder den om en klase.

svikmølle (ty. *Zwicke* knibtang), 1) i spillet mølle den situation, hvorunder en spiller ved at flytte en bestemt brik frem og tilbage stadig påny kan danne mølle. 2) I overført bet. a) usikker tilstand, b) uafbrudt række begivenheder.

Svikollen, da. satirisk årbog med »Blæksprutten« som forbillende, udg. siden 1914.

svimmelhed (*vertigo*) betegn. populært en række forsk. fornemmelser: sortnen for øjnene, tyngde i hovedet, angst for at gå over en gade o. a.; med. betegn. s. en fornemmelse af, at legemet uvilkårligt forsnydes i forhold til rummet, særlig af at omgivelserne el. patienten selv roterer. Gangen kan da blive usikker, som hos berusede, s skyldes sædv. en påvirkning af ørets buegangene el. nervebanerne herfra til hjernen, men kan også skyldes påvirkning af lillehjernen, der i forb. med buegangene er organ for ligevægt og for legemets orientering i rummet. Da dette ligevægtsapparat er meget sensibelt, vil selv en forbigående blodmangel i hovedet el. en stærk nervøs påvirkning kunne give s, ligesom sværere lidelser af hjerne el. øre kan frembringe den. Behandlingen af s rettes mod den tilgrundliggende nervesvækkelse, blodmangel, ørebetændelse el. a.

svin (*Suidae*, *zool.*, pattedyrfaun. Ikke drovtyggende, parretåede, snuden forlænget til en tryne, der ender m. en flad nøgen skive. Hjørnetænderne kraftige, vokser hele livet. overmundens hos hannen opadude; kindtænderne knude. Føder mange unger. Hertil foruden tam-, vilds, flods, vortes, hjortes og navles.

Svineracer. Der forekommer et stort antal s af meget varierende type, størrelse og farve. Alm. skelnes iml. spækracer, der er dybe, brede og fede, og baconracer (kødracer), der er lange, letfede og kødfulde. I Danm. er dansk *landrace* (højt forædlet) nu næsten enerådende, idet den anden benyttede race, *det store yorkshiresvin*, formentlig højst udgør 2% af svinebestanden. Svineavl. i den alm. brugsavl går bestræbelserne ud på at opnå store kuld af kraftige, sunde grise, velegnede for slageriet. I eliteavl, navnlig på svineavlscentre, må der derimod gøres et rationelt avls-

Jonathan Swift. P. E. Svinhufvud

arbejde og udvalg med henblik på at forbedre den forhåndenværende s-bestand; herunder gennemføres regelmæssige avlsopregnelser og bedømmelser for hvert enkelt dyr, der anv. i avlen, ligesom afkomshold regelmæssigt sendes til forsøgsstationerne til kontrolfodring og efterfølgende slagtebedømmelse, s-avl en fast organiseret og står relativt højt i Danm. - Svinehold. Næst kvæget er s Danm.s vigtigste husdyr; fra ældgamletid har man draget nytte af dets særlige evne til af korn el. a. fedtfattige plantefodermidler til producere fedtrige fode-midler (svinekød, flæsk, fedt). I Danm. foretoges der en stærk udvidelse af s-holdet jævnsides med udvidelsen af kvæg-holdet og smørproduktionen i sidste halvdel af forrige årh., idet det vigtige bi-produkt, skummetmælk, giver et fortrinligt grundlag for en økon. produktion af unge letfede slagerisvin (baconsvin). Danm.s s-bestand, der i årene 1935-39 lå på ca. 3 mill. stk., indskrænkedes stærkt under krigen (1942: 12 mill. stk.), men var apr. 1949 nået op på 2,4 mill. stk.

Swinburne [swinbam], *Algernon Charles* (1837-1909), eng. digter. Stod i forb. m. Rosset tis præraffæitter, men var overvejende klass. orienteret. Af hans af sam-tiden meget beundrede digte kan nævnes *Atalanta in Calydon* (1865) og *Poems and Ballads* (1866), der foragede v. deres sanselighed og oprørsånd. Desuden dramer i elisabethansk stil og en del kritiske arbejder. *Shakespeare* (1880), *William Blake* (1868), der viser hans omfattende kundskaber og ligesom digtene er holdt i et ordrigt og svulstigt sprog.

'**Svinbådarna**, grunde i Øresund, ud for

Hoganås. Fyrskib.
svind, *tekn.*, sammentrækning ved støbning af f. eks. metalstøbegods (s = 1-2%); formen fremstilles derfor så meget større. Svindrevner opstår ved uensartet afkøling af støbegods.

Svindon [svindan], by i SV-Engl. 0 f. Severns munding; 68'000 indb. (1948). Vigtigt jernbaneknudepunkt med store værksteder.

'**svindso't**, d. s. s. lungetuberkulose.
svindspændinger fremkaldes ved uensartet svind i byggemateriale, s i beton kan forårsage svindrevner.

Svineavlens Ledelse, Landsudvalget for (nedsat 1931 af landbrugsorganisationerne) har til opgave at tilrettelægge svineavlens ledelse i Danm.

svineavlscentre, private svinebesætninger, der af avlsledelsen anerkendes som s, hvormed følger forsk. rettigheder og pligter m. h. t. eliteavl. I Danm. findes ca. 260 s.

svinebørster, svinehår, især fra nakke

og ryg.

svinedifteritis, d. s. s. svinepest.
svineforsøgsstationer modtager svin til kontrolfodring med efterfølgende slagtebedømmelse (jfr. forsøgsstationer).

svinefylking, gi. nord-, kileformet slagorden (formet som et svinehovede).

svinekort udstedtes i Danm. 1933-40; hver svineproducent fik udleveret et vist antal s, som hver gav ret til levering af 1 slagerisvin. Svin uden kort afregnedes ofte under halv pris. Ordningen tilsigtede at nedbringe svinebestanden i overensstemmelse med det kvantum bacon, Engl. ønskede at købe.

svinelus (*Haematopinus suis*), stor lus.

Alm. på svin.
svinelæder, holdbart, rødgarvet læder, der anv. til sadelmagerarbejde, bogbind, handsker m. m.

svinemel, stærkt klid- og skalholdigt affald fra møllerierne; bruges oftest som svinefoder (jfr. bygskalmel).

Svineminde [svhna'mynda], ty. navn på byen *Swinoujscie*.

svinemælk (*Sonchus*), slægt af kurvblomstfam. med gule blomster. 45 arter. I Danm. findes 4 arter; skørtidsel el. ager s (*S. arvensis*) er et besværligt, flerårigt ukrudt.

svinepest el. *svinedifteritis*, ondartet, smitsom sygdom, forårsaget af virus. Den akutte s forløber som en blodforgiftning, den kroniske hovedsageligt som en ondartet tarmbetændelse med ostede el. skorpede belægninger. Lidelsen blev i Danm. første gang konstateret 1887 i de store svinehold ved Kbh.s lossepladser; siden da kun få tilf. Dyrene kan behandles med serum el. vaccine, men bliver i Danm. i reglen slået ned.

svinergy, søv., den forreste forhøjede del af bakken.

Svineryggen, uoff. navn for spadserestierne på dæmningerne omkr. St. Jørgens Sø, Kbh. Navnet menes at hentyde til gi. dæmningsprofil.

svineslakterier. Det første da. egl. s opførtes 1879 i Holstebro; 1887 oprettedes det første andels-s. 1949 fandtes ialt 82 s (61 andels-s. og 21 private).

'**Svinesud** [-xiin:], indskæring fra Skagerrak på grænsen ml. No. og Sv. 1946 indvædes den 420 m l., 65 m h. Svine-sundbro.

svinesyge (*pasteurellose*), infektionssygdom hos svin (mest yngre, men også voksne), der, bortset fra de akutte septiske tilf., hvor der er halsetbetændelse (strubehoste), ytrer sig ved en ondartet lunge- og lungehindebetændelse; relativ sjælden i Danm.

swing [swiv] (eng. sving), *mus.*, udviklingsform af jazz, opstået i 1930'erne. Bygger i endnu højere grad end jazz på de forsk. instrumenters improvisation. Bruges også om den mod. dans og dansestil (opstået omkr. 1935) til s-musik.

svingbro, bro, der kan åbnes for gennemsejling af skibe, ved at midterpartiet drejer sig omkr. et leje på en pille, svingpille. Der dannes derved to gennemsejlingsåbninger.

svingfeber, d. s. s. kalvek&mtingsfeber.
svingefluer (*Sepsidae*), glinsende, sorte fluer. Svinger med vingerne under gangen. På gødnig.

svingel [sveVoll] (ty. *Schwengel*), den vægstang, hvortil hestens træk igennem skaglerne føres, og som sikrer, at træk- ket er lige stort i de to skagler (i modsat fald vil seletojet trækkes ud af stilling).

svingel (af *svinge*) (*Fe'stuca*), slægt af græsfam. med trinde småaks i top. Ca. 150 arter; i Danm. 7; fåre s (*F. ovina*) er et tvegræs med børsteformede blade, rød s (*F. rubra*) har udløbere, eng s (*F. elatior*) dyrkes som fodergræs, vildt-voksende på enge.

svingfjer, de kraftige, stive fjer, der sidder på fuglevingens bagkant.

svinghjul, roterende hjul m. tung kran til udvæjning af uregelmæssig arbejdsudvikling og -forbrug, især ved stempelkraft maskiner.

svingkøller, *zool.*, 1) de reducerede, kølle-lign. bagvinger hos tovingede, 2) de ligeledes reducerede forvinger hos strepsipterer.

svingning, *fys.*, bevægelse frem og tilbage ml. to yderstillinger, f. eks. af et pendul el. ved harmonisk s.

svingningskreds, elektr. kreds med spole og kondensator. Energien svinger frem og tilbage ml. disse.

svingningsstyrke, den største spænding, et materiale kan tåle uendelig mange gange, s bestemmes ved varighedsforsøg, ved hvilke spændingen stadigt veksler ml. en vis værdi og en lige så stor negativ værdi.

svingningstal el. *frekvens*, *fys.*, antallet

af svingninger pr. sec.

svingpille, *tekn.*, d. s. s. drejepille.

'**svingpjatte**, udøver af en bestemt art swingdans. Betegn. kom til Danm. fra Sv. omkr. 1941. s dyrkede en outreret danseform (lignende jitterbug) og kostyme

(snævre korte benklæder, lange jakker og hvide uldsokker for herrer, jakke og plisseret nederdel og hvide sportsstrømper for damer).

svingspolehøjtaler, højtaler, hvor membranens bevægelse fremkaldes ved en trådspole i et magnetfelt.

svingtråde (*celler, flageller*), glasklare forlængelser af celleslimens yderste lag, ektoplasmaet, hos visse celler og encellede væsner. Kan foretage rytmiske bevægelser og derved give cellen selvbevægelighed.

• **Svinhufvud** [-hu:vud], *Pehr Evind* (1861-1944), fi. politiker. Jurist; fremtrædende adelsmedl. af fi. stænderlanddag. Ungfinne, deporteret til Sibirien 1914-17; 1918 bl. De Hvides ledere, knyttet til Tyskl., gennemførte kongevalg af hessisk prins. Maj-dec. 1918 rigsforsætter; afløst af Manneheim, da S var for ty. orienteret til at vinde allieret tillid. Som borgerlig-kons. leder dannede S 1930-31 reg., gennemførte kommunistforbuddet 1931, optrådte forsigtigt mod lappbevægelsen, skarpt mod soc. dem., præsident 1931-37. (Portræt sp. 4421).

• **Svinkløv**, skrivekridtklinter NNØ f. Fjerreslev (v. Skagerrak).

Swinnerton [swinatsn], *Frank* (f. 1884), eng. romanforfatter. Skildrer især Londons fattige forstadskvartaler, f. eks. *Nocturne* (1917, da. *Aften-Nat-Morgen* 1927). Som kritiker er S kendt f. litter. hist. *The Georgian Literary Scene* (1934).

Svinninge, da. stationsby (Holbæk-Nykøbing S.); 980 indb. (1945). Til 1918 valgsted f. S folketingskredsens (Tscherning og Kr. Pedersen kredes).

Swinoujcie [sjvino'ujtsjæ], ty. *Swine-münde*, fra 1945 po. bypa. Udesod, ved udløbet fra Pommersches Haff; udhavn for Szczecin.

Svinøy [svinäj], da. *Svinø*, en af nordøerne bl. Færøerne. Den høje klipperige ø er ved en dalsænkning, der går fra S-vej på østkysten mod V og som kun er 34 m o. h. delt i to dele; højeste punkt, 587 m, på den svdl. del. Hele arealet 27,35 km², 33 800 indb. (1945).

Swinton and Pendlebury [swintsan + pændibrsri], by i NV-Engl. NV f. Manchester; 41 000 indb. (1948). Kulminer, stor bomuldsindustri.

Svinø, da. navn for Svinøy, Færøerne. **Svir**, flod i Sovj., afvander Omega til Ladoga; sejlbår; vandkraftanlæg. Under 2. Verdenskrig trængte fi.-ty. tropper frem til S 7.9. 1941; trængt tilbage v. sovj. offensiv juni 1944.

Swissair [swis-ær] (eng. *swiss* schweizisk + *air* (lines) lufttruter), Schweiz' nationale luftfartsselskab, grl. 1931.

Swithun [swi'Qan, swi'isn] (d. 862), eng. helgen, biskop af Winchester; hans relievier førtes til Stavanger i No.

• **Svitzers Bjergnings Entreprise A/S, Em. Z.**, da. bjergningsselskab, grl. 1833. 7 bjergnings- og 18-bugsertfartøjer på 3600 BRT. Virker især i skand. og eur. farvande (Middelhavet).

Svizzera [zvitrsera], ital. navn på Schw. **svogerskab**, jur., relationen ml. to personer, af hvilke den ene er el. har været gift med el. har stået i forhold til en slægtning af den anden.

Svold, efter isl. tradition et sted i Venden, hvor Olav Trygvason år 1000 faldt i søslag mod Svend Tveskæg.

Svølvær [svälv-ær], no. ladeded. Nordland, på Ø-kysten af Austvågøy i Lofoten; 3300 indb. (1946). Stor havn, der søges af talr. fiskerfartøjer i fisketiden 4. 3. 1941 angreb af brit.-no. tropper, der fangede nogle tyskere og evakuerede en del af fiskerbefolk. Befolk. viste end sympati for Engl., hvorpå Terboven lod foretage repræsalier (1 dræbt; 7. 5. 1941 7 langv. tugthusdomme; ødelæggelser i S; bøde på 100 000 kr.).

svovl, grundstof, kern. tegn S, atomnr. 16, atomvægt 32,06, vft. 1,95-2,07, metalloid nært beslægtet med selen, tellur og iit. S koger ved 445° og kan renses ved destillation (svovlbloster). S findes i fl. forsk. modifikationer, der har forsk. sm., men kan omdannes til hinanden (rombisk, monoklinter, plastisk og amorf s).

s har vidtstrakt anv. både som frit s, som s-syrer og deres salte og i org. s-forbindelser bl. a. i lægevidenskaben. Stor bet. har s i havebrug, hvor det (ofte tilsat et befugtningsmiddel) anv. mod svampe, spindemider osv. på planter, i dampform mod meldug i drivhuse; frugttræer sprøjtes med s-kalkopløsning. Vinfade og tomme frugtopbevaringshuse desinficeres ved afbrænding af s, til jordsinfektion anv. s-kulstof, s findes frit i naturen som et blødt, gult, rombisk mineral med glasslans. Forekommer dels i vulkanske egne, dels i gips og kalksten. Vigtige lejer på Sicilien, New Zealand, Java, i Japan, Louisiana, Texas og Chile. Størstedelen af s udvindes af sulfidmalm, særlig svovlks, hvoraf bet. lejer findes i Spanien ved Rio Tinto, i Italien, i Norge v. Sulitjelma, i Frankrig, USA, Tyskland v. Meggen a. d. Lenne, Rammelsberg, og på Cypern. *Verdensproduktionen* af s var i 1938: 7,6 mill. t, hvoraf 4,5 mill. t vandtes af sulfidmalm. Langt den største producent er USA.

svovlbakterier, bakterier, der findes i svovlholdigt vand, og som v. hj. af et grønt, klorofylligehede farvestof under lysets indvirkning overfører ilt fra kul-syre til svovlbrinte (el. a. uorganiske svovlforbindelser); herved udnyttes kulstoffet til s-s ernæring, medens svovlbrinten iltes til svovl (som aflejes i bakterierne) og evt. videre til svovlsyre. Man skelner ml. grønne og røde (purpur) s; de sidste indeholder både et grønt og et rødt farvestof.

svovlbloster(er) el. *svovlblomme*, gult pulverformet rent svovl. Fremstilles ved destillation af svovl.

svovlbrinte, *H₂S*, giftig, ildelugtende luftart, opstår i naturen ved forrådnelsesprocesser. Fremstilles ved behandling af svovljern med saltsyre, s danner både sure og normale salte (kviksulfider og sulfider). Sulfidene findes meget udbredt i jordskorpen, s er et vigtigt adskillelsesmiddel for metaller) • i den kvalitativt-kem. analyse.

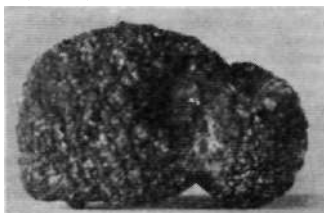
svovldioksyd, *SO₂*, svovlsyrlingandhydrid, luftart, dannes ved forbrænding af svovl el. svovlholdige stoffer samt ved ristning af svovlks, s opløses i vand (svovlsyrlingvand). Anv. til fremst. af svovlsyre og i farvestofindustrien.

svovlfarvestoffer, gruppe af organiske farvestoffer, der fås ved sammensmeltning af forsk. organiske forbindelser, især amino- og nitroforb., med svovl og natriumsulfid. Anv. til farvning af bomuld og udmærker sig ved stor lys- og vaskeægted.

svovlhat (*Hypho'loma*), slægt af paddehatte med mørke sporer; knippe-s (H. fasciul'are), svovlugt af farve, vinkser alm. i knipper på træstød. (Ih. se farvetavle Svampe).

svovljern, *FeS₂*, d. s. s. ferrosulfid.

• **svovlki's**, *FeS₂*, regulært, pentagonodekaedrisk, messinggult mineral med metaltglans og hårdhed 6½. Forekommer i

små mængder i skifer, kalk osv. og som store lejer i ældre formationer. Anv. til fremstilling af svovlsyre. Ofte kobberholdig og anv. da som kobbermalm.

svovlkulstof, d. s. s. kulstofdisulfid. **svovl'er**, blanding af forsk. kalciumsulfider og kalciumtiosulfat. Leverbrun masse, der opstår, når svovl smeltes med kalciumkarbonat.

svovlmælk, hvidt amorf svovlpulver, der opstår, når syre sættes til en opløsning af et polysulfid.

svovl'oversyre, d. s. s. peroksydisvovlsyre.

svovlregn kaldes regn, når den medfører et gult svovltagt pulver. Pulveret består ikke af svovl, men er et gulligt blomsterstøv.

svovlrod (*Peu'cedanum*), slægt af skærmblomstfam. I Danmark vokser kær-s (P. palustre) alm. i tørvemoser og enge.

svovlsur ammoniak, d. s. s. ammonium-sulfat.

svovlsur kali, d. s. s. kalium-sulfat. Anv. som gødningsemne over for planter, der ikke tåler den alm. klorholdige kaligødning. Sådanne planter er jordbær, hindbær, agurker og en del frugtbuske. Kartofler får den bedste kvalitet, når s anvendes.

svovlsyre, *H₂SO₄*, den vigtigste uorganiske syre. Ved iltning af svovldioksyd (dannet ved ristning af svovlks) med kvælstofite (*bløkkemethoden*) el. luftens ilt (kontaktmetoden) dannes svovltrioksyd, der kan opløses i vand el. S. Ved destillation af denne opløsning fås en ved 338° konstantkogende s indeholdende 98,5% *H₂SO₄* og 1,5% vand (koncentreret s), vft. 1,84. Opløses svovltrioksyd i s dannes rygende s, s er en tobaksisk syre der danner både normale og sure salte (sulfater og hydrosulfater), s er en meget stærk syre, den er iltende og stærkt hygroskopisk, s anv. praktisk taget til al kern. industri. Store mængder anv. til fremstilling af superfosfat.

svovlsyreforgiftning fremkalder æstninger i mund og svælg; som modgift anv. brændt magnesia el. natron (se iøvrigt første hjælp, sp. 1519 fl.).

Svovlsyre- & Superphosphat-Fabrik, A/S Dansk, grl. 1892, fremst. svovlsyre og superfosfat i Kalundborg, Fredericia og Nørre-Sundby og ren svovlsyre i Kastrup. Produktion af superfosfat 1948: 420 000 t. Koncernen omfatter også fabrikker til oparbejdning af slagteriben og -affald (A/S Blaakilde Møllens Fabrikker), tjæredestillation (tagpap, vejmaterialer), glasuldfabrik, kemikaliehandel (A/S for Kemisk Industri); salgsafd.: Det Da. Gødnings-Komp. A/S. - S-s aktiekap. var 1948: 20 mill. kr., samlet arbejderstab 1000-1200, funktionærst ca. 500.

svovlsyrling, *H₂SO₃*, kendes kun i vandig opløsning. Saltene (sulfiter) har stor tekn. anv.

svovltoning (*tone* farve), sepiafarvning af fot. positiver (gaslys).

svovlt'jordstofd, *SO₂*, svovlsyreanhydrid; fast, hvist stof. Fremstilles ved iltning af svovldioksyd. Opløses i vand som svovlsyre. Rygende svovlsyre er en opløsning af s i koncentreret svovlsyre.

svulst, *tumor* el. *neoplasme*, mere el. mindre skarpt afgrænset, fremspringende el. flad, knude- el. knoldformet fortykkelse eller dannelse på legemets overflade el. i dets indre organer; s er opbygget af væv el. celler, blandt hvilke de ved betændelse forekommende celletyper og vævsforandringer enten ganske mangler el. i hvert fald kun optræder som uvæsentl., sekundære elementer, s kan opstå ved abnorm vækst af enhver art af celler og væv overalt på legemets overflade el. i dets indre, s-vævets vækst karakteriseres ved, at det mere el. mindre fuldkomment unddrager sig indflydelse af de vækstregulerende faktorer, der ellers styrer udviklingen af organer og væv. Nogen specifik, for s-væv karakteristisk celletype eksisterer ikke. Efter det kliniske forløb skelner man ml. godartede (benigne) og ondartede (maligne) s. De godartede er overordentlig alm. De ondartede (kræft) falder i to hovedgrupper, carcinom og sarkom.

svumning (beslægtet med *svømme*), bestrykning med cementgr, flydende mørtel.

svælgen, hos fisk de af gællebuerne dannede, tandbevæbnede knogler, der sidder v. indgangen til svælget.

svælgbremse (*Cephenomyia stimulator*), bremseligende flue, hvis larver, som f. eks. rådyrets s, lever i næse og svælg. Larverne udvikles i hunnens kønsorganer og slynges af hunnen ind i rådyrets næse, hvorfra de kravler op i næse- og svælghule. Her bliver de, fast-

hæftede til slimhinden, til de som fuld-vokste, ca. 3 cm lange, løsner sig og ved dyrets hoste slynges ud og falder til jorden, hvor de forpupper sig. Sygdommen forårsager hoste og afmagering, undertiden døden, s forekommer adsk. steder i Danmark.

svælget (*farynx*), rummet bag næse- og mundhule, hvor luftvej og fødevej kryd- ses. Det deles i 3 afsnit: 1) *næsesvælgrum- met*, der fortil går over i næsehulen, og i hvis sidevæg indmunden af det eustachiske rør findes, 2) *mundsvælgrum- met*, der afgrænses fra mundhulen af gane- buerne og fra næsesvælgrummet af den bløde gane, medens det nedtil gradvist går over i 3) *strubesvælgrummet* bag stru- ben. I s-s væg findes megen muskula- tur, der tjener til dels at befordre føden ned imod spiserøret og dels ganens løf- ning, hvorved det undgås, at føden under synkningen trykkes op i næsesvælgrum- met.

Svælget, farvandet, hvor Kongedyb og Hollænderdyb mødes.

svælgkatarr (*faryngitis*) ytrer sig ved rødme og hævelse af svælgets slimhinde og ledsages ofte af forøget slimafsondring og irritationsfølelse. Behandles i alm. med lapispenslinger el. vibrations- massage.

sværd, blankt, huggende våben bestående af klinger og greb med parerstang. Bronze- alderens s var stiksværd; fra æ. jernalder kendes både krumme, enæggede hug- og lange, tvæeggede s. Både det rom. legionær-s »Gladius« og den franske »S-Scramasax« kendes fra nord. fund og efter- ligning, s var fra bronzealderens mandens vigtigste våben og fulgte ham i graven. 2) *søv.*, (p. gr. af lighed med våbnet), stor træ- el. jernplade, som sænkes i vandet på læsiden af fladbundede sejlfartøjer for at mindske afdriften. Benyttes især i holl. kuffer.

Sværdborg-fundet, bopladsfund med Mullerupkultur fra Sværdborgmose N f. Vordingborg, udgravet 1917-18.

sværddans, identisk med krigskult. **sværddrager** (*Xiphophorus helleri*), ml.-amer. tandkarpe. Hansens nederste hale- finnestrål stærkt forlænget. Alm. akva- riefisk. Foder levende unger.

sværdfisk, fællesbetegn. f. 2 fam. (*Xi- phidae* og *Histiophoridae*) af store fisk.

Almindelig sværdfisk.

beslægtet m. makrelfisk. Overkæben sværdformet forlænget. Hertil den al- mindelige s (*Xiphias gladius*), nu og da i da. farvande, og de rundnæbbede s (*Histiophorus*).

sværdformet, *bot.*, kaldes et linieformet blad, hvis plade er sammentrykt, så det har ens venstre og højre side, f. eks. Iris.

sværdlilje, d. s. s. Iris.

sværdridderne, gejstlig ridderorden, stiftet 1202 af biskop Albert af Riga, s, der erobrede Livland, filtet ved forlig m. Danm. 1220 S-Estland; gik 1237 op i tyske or- den, men stod under en særlig land- mester i Riga. Den sidste af disse, Gotthard Kettler, antog Luthers lære 1562 og tog som hertug Kurland og Semgallen som len af Polen.

sværdsiden (modsat *spindsiden*), gi- slægtslist. betegnelse for en slægts mand, hvor disse nedstammer mand fra mand.

sværdsorden, sv. mili- tærorden, stiftet 1748. 7 klasser, s tildeles sv. og udenlandske officerer af hær og flåde. Til s er knyttet sværdtegn for under- officerer og sværdme- daille for menige.

sværindustri (ty. *Schwerindustrie* tung- Sværdsorden.

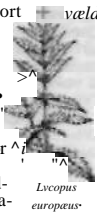
Sværdsorden.

industri), sammenfattende betegn. for bjergværksdrift og jern- og metalindustri. **sværmsporer**, *bot.*, formeringsceller, der kan bevæge sig v. hj. af svingråde, forekommer hos mange alger.

sværmlinie, *mil.*, rytterfylking ved an- greb til hest i spredt orden.

sværte (af *svart* sort) *zool.*, d. s. s. sortand, *tekn.* se bogtrykfarve og skokræm.

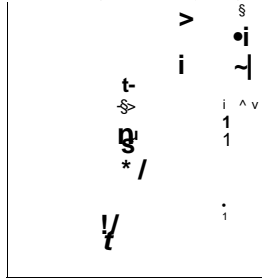
sværtevæld (*sværte* gøre sort kilde, planten mentes at for- urene vand) (*Lycopus*), slægt af læbeblomstfam. 7 arter, s (*L. euro-pæus*) vokser alm. i Danm. på fugtige steder. Blomsten har kun 2" støvblade.

Lycopus europæus

sværtning, fys. talmål for lysets mængde sølv, der ved lysets indvirkning er ud- skilt på en fot. plade, s ma- les optisk som logaritmen til opaciteten. Sværtningen l vil sige, at pladen kun tillader 1/2 af det indfaldende lys at passere, s=2, passerer kun 1/4 osv.

sværtningsskurve el. *den karakteristiske kurve* f. en fot. plade angiver sammen- hængen ml. indfaldende belysning og opnået sværtning. Når belysningen er

ganske svag, fas kun slør, men overstiger belysn. tærskelværdien, stiger sværtning- gen først langsomt (underbelysningsom- rådet), derefter bliver s en ret linie (nor- malbelysning) for atter igen at krumme ved endnu mere lys (overbelysning). Ved meget stærk belysning vil sværtningen igen aftage (solarisation), d. v. s. billedet bliver positivt. Stejlheden af det ret- linede stykke kaldes pladens gradation (gamma-værdi, stejthed) og angiver, om forh. ml. lys og styrke fotografæres kor- rekt. Ved stejl gradation fås hårde skygger.

sværvægt, *sport*, vægtklasse; i boksning over 80 kg, i brydning over 87 kg, i vægt- løftning over 82 1/2 kg.

svæv, d. s. s. plankton.

svævebaner, person- og godsbaner, hvor vognkassen hænger på en skinne el. et bærteov. (jfr. tobaner).

svævefluer (*Syrphidae*), fam. af fluer, ofte bi- el. hvepselign. Hannerne holder sig svævende i luften på samme sted. Lever af honning. Larverne ofte flade, iglelign., på blade, hvor de æder bladlus; andre i rødder, løg, rådne vegetabilier. I **Svæveflyver-Union, Dansk**, Lands- sammenslutning af da. svæveflyveklub- ber, stiftet 1934. S, der samme år tilslut- tedes DKDAS tallet 1948 ca. 30 klubber med godt 700 medl.

svæveflyvning, flyvning uden motor, d. v. s. glidning gnm. luften i svæveplan med luftkræfter og tyngdekraft som eneste påvirkning, s former sig, bortset fra uddannelsen, der er en glideflyvning, som skrantflyvning (i opvinden over en bakke- kam), frontflyvning (i opvinden foran en koldfront) og termikflyvning. Svæveplan- ten bringes i luften ved gummitovstart, spilstart el. slæbestart efter automobil el. flyvemaskine. Ved at følge et bevægeligt opvindstelt foran en front el. ved at flyve fra den ene termiske opvind til den anden kan der tilbagelægges store di- stancer og opnås store højder, s drives med skoleglidere, de mere velflyvende overgangsplaner, el. med rekordplaner. Overgangs- og rekordplaner er normalt udrustede med de alm. flyveinstrumenter

evt. med blindflyvningsinstrumenter, s, der dyrkedes allerede i slutn. af forr. århundrede af flyvepionererne, bl. a. Otto Lilienthal, sås første gang i Danm. 1903. **svæveplan** (*svæve- + aeroplan*), motorløst luftfartøj til svæveflyvning.

svøb, *bot.*, de højblade, som omslutter blomsterne i en tætblostmret stand som kurve- og skærmpflanter.

svøbeterommer, *søv.*, lette, bøjede træspan- ter til indv. afstivning af klædningen i mindre træfartøjer.

svømmeblære, hos benfiskene det til lungerne svarende organ, der kan opsuge el. afgive luft og derved muliggør det for fisken at tilpasse sig til trykforskelle. Hos de mere primitive benfisk står s i forb. m. spiserøret. Adsk. fisk mangler s.

svømmedykker, fugl, der dykker ved at svømme under vandet, enten v. hj. af vingerne (pingviner, alke) el. fødderne (ænder, lommer, skarver, m. fl.).

svømmefod, hos vandlevende dyr et til svømning tilpasset lem, s kan være for- synet m. hud- el. hårbørster, tærne forbundet m. svømmehud osv.

Svømmeforbund, Dansk (fork. *DSvF*), siden 1937 afdeling under *Dansk Svømme- og Livredningsforbund*.

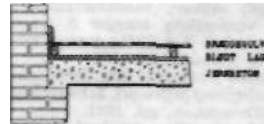
svømmefugle, forbundet fællesbetegn. f. fugle m. svømmefod. Omfatter mange ikke indbyrdes nærmere beslægtede arter.

svømmehal, egl. overdækket svømme- bassin, også hele komplekset, der foru- den s indeholder rum for varme og kolde bade, motion, massage, frisør m. m. s til konkurrencebrug skal være 33,33 m lang, ca. 12 m bred, 1-5 m dyb og inde- holde ca. 1000 m³ vand.

svømmehud, hos vandlevende hvirvel- dyr den hud, som forbinder tærne.

svømmekrabber (*Por-tonus*), krabber, hvis bageste par propotter er flade. Fl. arter i Danm.

svømmende gulv, gulv, hvor slidlaget, f. eks. gulvbrædderne, er således oplagt

på den bærende konstruktion, at lydens forplantning fra et gulvet hindres væsentligt. Dette kan ske ved mellemlæg af blødere stoffer, f. eks. stendulsmåtter.

Svømme- og Livredningsforbund, Dansk (fork. *DSogLF*), stiftet 1907. Delt i 2 afd: *Dansk Svømmeforbund*, hovedorganisation for konkurrencesvøm- ning, og *Dansk Livredningsforbund*. 1948: 28 008 aktive, 7010 passive medl.

svømmepungrotte (*Chiro-nectes 'mini- mus*), S-Amér. Lever ved ferskvand; fiske- ædende.

svømmerhane, ventil, styret af en svøm-

mende bold, der bevæges ved et vædskes- pjeil. Ventilen åbnes ved en forud ind- stillet vædskestand og lukkes ved en anden.

svømmerikser (*Helio-r'nithes*), orden af tropiske sumpfugle. Langhalede, spids- vingede, lappefødder. Beslægtede m. vandhøns.

svømmerventil, d. s. s. svømmerhane. **svømmesnepper** (*Pha-laropus*), rylelign. svadere. Fortærne ved grunden m. svøm- mehud, ved spidsen m. lappet hud- bræmme. Ses ofte svømmende. Lever af små vandinsekter. Hannerne ruger og sørger for ungerne, hunnerne mere præ-

Maalestok 1 : 8400000

Odorbe/de/se.J. fium/um

Kort over Den Sydafrikanske Union.

tigt farvede, aggressive. Yngler v. arktiske indøer; under trækket på havet. Hertil odinshane og thorshane. Visse arter passerer under trækket Danm.

svømmeænder, fællesbetegn. f. ænder, hvis bagtå mangler hudbræmme, som ikke kan dykke, og som finder føden på land el. ved at rode på bunden af lavt vand. De fleste lever af frø; tager dog også en del smådyr. Hertil bl. a. gråand, skeand, pipeand og krikand.

svømning, de arm- og benbevægelser, hvormed man i vandet holder sig flydende og bevæger sig fremad, s har været dyrket fra de ældste tider og har i 20. årh. undergået en stærk udvikl. på det idrætslige område, s som sportsgren deles i forsk. discipliner, f. eks. brystsvømning, rygsvømning, butterfly, crawl, rygerawl og udspiring.

Sy'agrius (d. 486), rom. hærfører, der 464-86 regerede i et uafh. rige i NV-Gallien; slået af Chlodovech.

Sybaris, achæisk koloni i S-Ital., grl. ca. 700 f. Kr.; indbyggernes overådige liv gav anledning t. udtrykket sybarit. Ødelagt af Kro ton 510 f. Kr.

Sybel ['zi:b3l], Heinrich von (1817-95), ty. historiker. Skrev om den fr. Revolution (kritisk mod fr. frihedsideer), den ty. rigsgrundlæggelse i 19. årh. (Preussenbejstring). Grl. 1859 »Historische Zeitschrift«.

Syberg, Anna (1870-1914), da. malerinde; g. m. Fritz S; navnlig blomsterbill., repræsenteret i Fåborg Mus.

Syberg, Ernst (f. 1906), da. maler; søn af Fritz S, medl. af »Corner«; repræsenterer i sit landskabsmaleri nynaturalismen.

Syberg, Fritz (1862-1939), da. maler; elev af Zahrtmann; medl. af »Den Frie Udst.«

Fritz Syberg: Overkærby Bakke. 1917. (Kunstmus.).

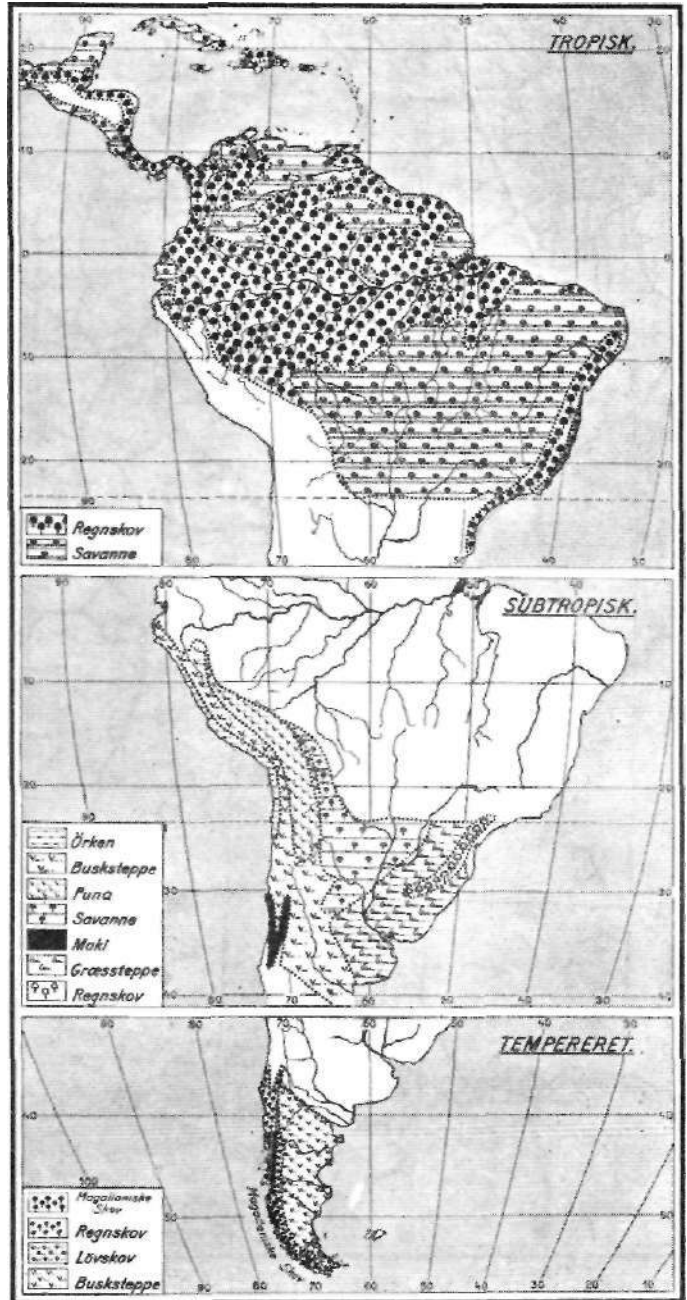
Mus.) og Foråret (1901, Hirschsprungs Mus.), tyske landskaber, akvareller, træsnit og tegninger, bl. a. til Historien om en Moder, hvorfra S tillige hentede motiverne til to store malerier i H. C. Andersen-Hallen i Odense (1930-34).

Syd-, i geogr. navne, se også South-, Southern (eng.) og Zuid (nederl.).

Sydafrikanske Union, eng. Union of South Africa, kapholl. Unie van Suid-Afrika [y:ni fan 'soyt a:frika], brit. Dominion, omfattende Kap-Provinsen, Natal, Oranje-Fristaten og Transvaal: 1 223 740 km²; 11 418 000 indb. (1946), deraf 2 373 000 hvide og ca. 7,8 mill. bantunegre, resten indere, malajer, kinesere og hottentotter. Af den hvide befolkning taler ca. 1 358 000 (57%) afrikaans, ca. 952 000 (39%) eng., ca. 6000 holl., ca. 49 000 andre sprog (1946). - Hovedstad: Pretoria. Største byer iøv. Johannesburg, Cape Town og Durban. - Det indre er et svagt skålføremt højland, hvis højeste parti ligger mod 0 og kaldes Hooge Veld, dets ophøjede rand Drakensberg. Fra højslettens rand sænker terrænet sig i terrasser (karroo) ned mod kysten. Klimaet er overvejende subtropisk. Den vestl. sydkyst har vinterregn, sydkysten iøv. helårsregn, resten af landet sommerregn. Nedbøren er størst mod 0, mindre i indlandet og meget ringe på vestkysten. Plantevæksten er mod SV maki, i det vestl. indland busksteppe, på Hooge Veld savanne og på dennes østkræning skov. Den hvide befolkning deles i boere, som taler kaphollandsk, og englændere.

Bege sprog er officielle, Bantunegrene danner en arbejdsom, livskraftig race, til dels i europæernes tjeneste. — *Mont, mål og vægt*: d. s. S. England. - *Erhverv*. Landbrug og kvægavl er hovednæringsveje. I vinterregnsområderne dyrkes hvede, majs, eur. kornsorter, kartofler, vin og frugt; på Hooge Veld dyrkes mest majs og hirse; i det tropiske Natal tillige durra, sukkerrør og te. 1947 var høst-udbyttet bl. a. 501 000 t hvede, 117 000 t havre, 2 087 000 t majs og 299 000 t kartofler. 1946 fandtes: 30,8 mill. får (på de tørre savanner), 12,6 mill. stk. hornkvæg (de regnrige, østl. egne) samt (1943) 6,2 mill. geder og 1,2 mill. svin. Mineredriften omfatter guld (370 650 kg 1946), kul

(23,5 mill. t (1948)), diamanter (1,8 mill. t (1943)); desuden bl. a. asbest, kobber, mangan, platin, sølv, tin, jern og krom. Det vigtigste guldminefelt er Hooge Velds nordrand i Transvaal, Witwatersrand. Industrien er ikke tilsvarende udviklet, men i rask vækst. Der udføres guld, kul, diamanter, majs, sukker, frugt, vin m. m. Jernbanenettet er veludviklet: 21 300 km i 1943. - *Historie*. Koloniseret af Holl. fra 1652; holl. indvandrere opblandet m. fr. huguenotter. Besat af Engl. 1795, afstået af Holl. 1814, derpå eng. koloni. Især i 1830'erne vandrede flokke af boere nord- og grl. de uafh. republikker Oranje og Transvaal, som Engl. anerkendte i 1850'erne, men annekterede 1877-81. I

Maalestok 1:8000000

Udarbejdelse: J. Humlum

Sydamerika: plantegeografiske regioner. (Efter M. Vahl).

flg. år søgte Boerstaterne at vikle sig ud af afhængighed af Engl., støttet til Tyskl., men efter 1895 fik Cecil Rhodes' plan om brit. samf. af Sydafr. støtte i London (Jos. Chamberlain), og 1899-1902 førtes Boerkrigen, der gjorde republikkerne til eng. kolonier. I 1870'erne og 1880'erne var zuluerne slået. Efter forhandl. ml. boerne og engl. blev brit. Sydafr. 1901 gjort til dominion som S med tidl. boerledere som Botha og Smuts som ledende i reg. Det af Tyskl. 1884 koloniserede ty. Sydvestafrika blev 1914-15 erobret; yderligere boeres oprørsforsøg 1914 (deWet) mislykkedes. 1919 blev ty. Sydvestafrika mandat under S. Hertzoq, førstemin. 1924-39, arbejdede for løsrivelse fra imperiet, men uden resultat, og 1939 gennemførte Smuts tilslutn. t. Engl. og krigserklæring mod Tyskl. Efter 1945 har S næget at anerkende tidl. ty. Sydvestaf. som mandat, men kræver det definitivt tilsluttet området. Efter valg-sejrer 1948 dannede Nationalisterne under Malan regering. (Kort se sp. 4429-31).

Sydalperne, eng. *Southern Alps* [sãOan 'alps], ornkr. 3000 m h., sneklædte bjerge langs V-siden af New Zealands sydg. gennemskåret af dybe dale og søfyldte lavninger.

Sydamerika, verdensdel, omfattende den sydlige del af det amer. fastland; 17 950 000 km², 96 mill. indb. (1945), 12,2% af alt land og 3,7% af verdens befolkning. S begrænses af Stillehavet, Panama-tangen, Caribiske Hav og Atlanterhavet (se farvekortet). Stillehavskysten er i Sydchile en havnerig skærgårdskyst, i øvr. en havnefattig længdekyst; bugten ved Guayaquil danner en af de få naturlige ankerpladser. Ved Det Carabiske Hav skærer den lavvandede Maracaibo-Golf sig ind. Atlanterhavskysten har kun få indskæringer og gode havne; vigtigste indgangsport er her de store, sejlbare floder. S har form som en retvinklet trekant og har stor *terran*-%hed med Nordamerika: mod V de vulkanrige Andesbjerg, der er en fortsættelse af N-Amer.s Cordillerer (højeste punkt: Aconcagua, 7020 m); indenfor en lav kystcordillerer hæver sig indtil 3 høje foldekæder med mellemliggende, ofte afløsløse højsletter (Quito's højslette, Titicacassetten o. a.). Mod O findes svarende til Appalacherne Brasiliens højland, Guayanans højland, og mindre brudbjerge i Argentina. Svarende til Mississippisletten findes de store flodsletter omkr. Amazonas, Orinoco og La Plata-systemet. Ml. vendekredsen er *klimat* tropisk, fra vendekredsen til 40° s. br. subtropisk og S herfor tempereret. Mod V giver den kolde Peru-strøm kølighed og tørke til Nordchiles og Perus kystegne. - *Befolkn.* er tiltaget stærkt i de senere år (fra 38,5 mill. i 1905 til 96 mill. i 1945). S er hovedsagelig befolket fra S-Eur.; skønsmæssigt udgør de hvide 35%, negre og mulatter 15% og indianere og mestiser 50%. I Brasilien er sproget portugisisk, ellers overalt spansk; katolicismen er den herskende religion.

sydamerikanske ikke-angrebstraktat, den, system af ikke-angrebs- og yoldgiftsaftaler ml. latin-amer. stater, indledet af den argent. udenrigsmin. Saavedra Lamas 1933 v. argentinsk-brasiliansk pagt, siden udvidet til Mexico, Chile, Paraguay m. fl.

Sydastralien, da. navn på South Australia.

Sudbadan [zy:tbã:d3n], ty. land i den fr. zone; 9900 km²; 1,2 mill. indb. (1946). Hovedstad: Freiburg. Består af den del af det tidl. Baden, der siden 1945 er under fr. besættelse. Oprettet 1946.

Syd Carolina, da. navn på South Carolina (se Carolina, South).

Syd Dakota, da. navn på South Dakota (se Dakota, South).

Sydenham [s'idnam], kvarter i S-London, 10 km fra City. Her lå det i 1936 nedbrændte Krystalpalads.

Sydenham [s'idnam], *Thomas* (1624-89), eng. læge, kaldet »den eng. Hippokrates«. Den vidensk. nosografis (sygdomsbeskrivelses) grundlægger. Gav den klass.

beskrivelse af gift, den første beskr. af sãnt veitsdans o. m. a. sygdomme.

Sudfeld [zyufãlt], *Max*, ty. forfatter, skrev under navnet Max Nordau.

Sydfynske Øhav, farvandet ml. Fyn, Langeland og Ærø.

'Syd-Ge'or'gien, da. navn for *South Georgia*.

Sydhavet, d. s. s. Stillehavet; øerne i S kaldes Sydhavsoerne.

Sydhavskompagniet, brit. handelskompagni, grl. 1711. Fik monopol på handel på S-Amer. mod at overtage statsgælden, som 1720 konverteredes i S-s aktier, hvis kolossale hausse s. å. endte m. krak (the South Sea bubble). S fortsatte handelen til 1853.

Sydholland, da. navn på prov. Zuidholland.

Syd Kap, eng. *South East Cape* [sãu: 'i:st kãip], Tasmaniens S-punkt (43°) s. br.).

Sydkinesiske Hav, kin. *Nan-hai*, randhav ml. S-Kina, Bagindien, Indonesien og Tai-wan. Nær Asien et overskylningshav, mod SØ et indtil 5245 m dybt indsenkningshav.

Sydkorset (*Crux*), stjernebillede, d. s. s. Korset.

Sydlig Krone (*Co'rona au'strina*), stjernebillede på den sydl. stjernehimmel.

sydlys, polaryls på den sydl. halvkugle.

Sydney [s'idni], New South Wales' hovedstad, Austr.-s største og ældste by og havn, grl. 1788. 1484 000 indb. (1947). Eksport af landbrugsvarer, kul og guld. Industri og trafikcentrum. Univ., radiostation og lufthavn. Ligger smukt ved naturhavnen Port Jackson (1946: 5,6 mill. NRT).

Sydney [s'idni], havneby, kulmineby og jernindustriby på nordsiden af Cape Breton Island, Nova Scotia, Canada; 28 000 indb. (1941). Kulbrydning 5-6 km ud under havet; malm fra Newfoundland.

Syd-Orkney Øerne, da. navn for *South Orkney*.

Syd-O'se'tien, autonomt område i Georgien, Soj., på Kaukasus' S-skråning; 3700 km²; ca. 100 000 indb.

Sydow [sy:dãu], *Carl Wilhelm von* (f. 1878), sv. folklorist og prof.; har organiseret indsamling af syds. traditionsmateriale og stiftet en folkloristisk univ.-institution i Lund; anses for nutidens kyndigste folkemindeforsker. Foruden *Våra folksånger* (1919) og *Våra folksågor* (1941) har S skrevet fl. mindre afh. og bl. a. påvist den keltiske indflydelse på nord. mytol. og folktradition.

Sydow [sy:dãu], *Oscar Fredrik* (1873-1936), sv. embedsmand og politiker. Indenrigsmin. 1914-17, leder for upolit. fagministerium febr.-okt. 1921; medl. af internationale kommission i Sønderjyll. 1919-20.

'Sydpacifiske bækken [-si], sydl. og mellemste del af Stillehavet, ca. 5000 m dyb.

sydpol, 1) *astron.* Himlens sydpol er det skæringspunkt ml. himmelkuglen og verdensaksen (parallel med Jordens rotationsakse), der ses over horisonten på den sydl. jordhalvkugle. 2) *geogr.* Jordens s. ligger i Antarktis, i 2765 m højde. 3) *fys.*, den ende af en drejelig magnet, som peger mod S.

sydpolarekspeditioner, ekspeditioner til Antarktis. 1578 påviste Francis Drake, at Ildlandet var en øgruppe, der afsluttede det amer. fastland. James Cook påviste 1768-71 og 1772-75, at et formodet Antarktis måtte ligge S f. polarkredsen; han nåede 71° 10' s. br. - 1840-41 fandt John Ross Victoria Land, vulkanen Erebus, isbarrieren i Ross Havet og nåede 78° 4'; 1841-42 undersøgte han igen Ross Havet og nåede 78° 10'. De Gerlache foretog 1898-99 den første overvintring indefrosset i isen, mens Borchgrevink foretog den første overvintring på selve Antarktis i nærheden af Kap Adare 1899-1900. 1907-09 ledede E. Shackleton en eksped. til Mount Erebus m. m., nåede på slæde-rejse 88° 23' og opdagede, at der omkr. sydpolen lå et isdækket plateau. 1909 fandt David den magnetiske pols beliggenhed. 14. 12. 1911 nåede Amundsen Syd-

polen, kørt for Scott (18. 1. 1912), der omkom på tilbagevejen. Filchner undersøgte 1911-12 Weddell Havet, Mawson 1912 Queen Marys Land og Kg. George V.s Land og 1929-30 Kemps Land. Endv. Shackletons eksped. 1914-17 og 1921, Wilkins 1928, Ellsworths 1933 og Byrds 1928-30, 1933-35, 1939-41, 1946-47. (Kort se Antarktis).

Sydpolarlandet, d. s. s. Antarktis.

Sydprøven, udsted i sydl. del af Julianehåb distrikt; 250 indb. (1946).

sydpunkt, *astron.*, meridianens skæringspunkt med horisonten over himlens sydpol, mods. nordpunkt.

Syd-Rho'de'sia, eng. *Southern Rhodesia* [sãdan rou'drzi:s], brit. koloni i det indre SØ-Afr. ml. floderne Zambezi og Limpopo; 389 360 km². 1777 000 indb. (1946), deraf 82 000 hvide. S er et plateau, hvis centrale del, der ligger ca. 1600 m o. h. og har subtrop. klima med sommerregn, er velegnet for eur. kolonisation. Vegetationen er overvejende savanne, den indfødte befolkning bantu-negre, den vigtigste næringsvej landbrug. Der produceres majs, tobak, appelsiner, citroner, mejeriprodukter og æg. Mine-driften omfatter guld, kul, krommal og asbest. 1945 var der 2190 km bane, 2640 km motorvej. Hovedstad: Salisbury. Skiltes 1923 fra Nord-Rhod. og fik eget parlament (valgtret f. alle eng. undersætter over 21 år) og ansvarl. regering.

Syd-Sandwich Øerne, da. navn for *South Sandwich*.

Syd-ShetlandØerne, da. navn for *South Shetlands*.

Sydsjællands Social-Demokrat, da. soc. dem. dagblad, Næstved. Grl. 1889. Oplag 1948: 10 000.

Sydslavien, da. oversættelse af ordet Jugoslavien.

Sydslesvig, i 19. årh. betegn. f. sydligste områder af Sønderjylland, nærmest egen omkr. og S f. Dannevirke. Efter Nord-slesvigs genforening m. Danm. 1920 blev S alm. betegn. f. den del af Sønderjylland, der var forblevet ty. (areal og befolk. se omstående skema). De vestl. marskområder er fra gr. tid frisiske; øvr. S var i middelalderen beboet af danske (jfr. sted- og personnavne og rester af f. folkkultur), idet dog de opr. tyndt befolkede strøg ml. Dannevirke og Ejderen allerede før 13. årh. befolkedes af ty. kolonister. Støttet til ty. kirkesprog og admin.sprog foregik en gradvis fortykning af S, fra ca. 1800 navnlig af Angel, mens da. sprog hævdede sig i de fattigere hedeenge (den da. sprog-tunge ml. Angel og friserområdet; også her, gradvis trængt tilbage, ligesom det frisiske mål, men endnu ikke helt forsvundet). Under den da.-slesvigholstenske modsæt. efter 1830 sludede befolkn. i S sig overvejende til slesvigholsternerne. Valg til d. nordtyske rigsdag 1867 viste ty. lertal fra en linie S T. Flensborg t. N om Tønder.

Mens danskheden hævdede sig i Nord-slesvig i den tyske periode 1864-1920, svækkedes den afgørende i S, også i Flensborg, der tidl. havde været et midtpunkt f. danskheden. Afstemningen 14. 3. 1920 i 2. zone (nordl. S), gav 12 800 da., 52 000 ty. stemmer, og hele S forblev under Tyskl. Selvom reglerne om, at personer født i afstemningsområdet havde stemmeret, gav tilrejsende ty. embedsmandsbørn urimelige muligheder, for at stemme, kan det ikke drages i tvivl, at der var stort ty. lertal i S i 1920. Grænsespørgsmålet syntes da efter da. opfatt. løst definitivt. Trods det ty. lertal havde danskheden i S 1920 vist sig stærkere, end man kunne have troet efter stillingen før 1914, og den viste sig levedygtig efter 1920. Trods vanskeligheder m. ty. myndigheder kunne da. skoler åbnes; den lille dansksindede »Slesvigske Forening« bestod trods tilbagegang, især under presset i Hitlerperioden (1923: ca. 9100 medl., maj 1945 formentlig ca. 2500). Under ty. pres sank elevtallet i da. skoler i S fra 942 (1936-37) til 437 (1945).

Ved Tyskl.s sammenbrud 1945 overtog brit. myndigheder admin. af Slesvig-

Holsten, der samtidig, og også i 1946, modtog en mængde flygtninge fra Østtyskl. (1947 regnedes, at 49,2% af S-s befolkning var flygtninge; jfr. nedenstående skema). Under indtryk af flygningestrømmen, nøden og det sammenbrud, det ty. styre havde ført med sig, foregik i Ag. tid et voldsomt omslag i den hjemmehørende befolkning's stemning; de da. organisationer og skoler fik overvældende tilslutning, og også bl. friserne viste der sig nogen løsrivelsesstemning. Fra privat da. side ydedes bet. støtte til skole og kulturarbejdet og hjælp til de nødsteede (gavepakker, bespisning af skolebørn). Nyttår 1949 ca. 69 000 medl. i den da. Sydslesv. Foren, (samt 5000 i Den Frisisk-Slesv.

Forening), skønt de materielle fordele i form af da. madvarer var meget begrænsede, og skønt bevægelsen mødte strid modvind fra tyskerne, delvis også fra de engelske myndigheders side, 1949 fandtes i S 73 da. skoler og børnehaver med 14100 elever (jfr. nedenstående oversigt og kort), men behovet var langt fra tilfredsstillt. Valg til slesvigholstenske landdag 20. 4. 1947 gav den da. Sydslesvisgk Forenings kandidater ca. 99 000 stemmer, de ty. partier 188 000 i Sydslesvig (iberegnet valg i 4. kred. 18. 5.), således 33% da. stemmer af hele befolkning, flygtninge iberegnet. Af hjemmehørende sydslesv. befolkning har formentlig omkr. el. lidt over halvdelen stemt da. I Flens-

borg var der, uanset flygtningestemmerne, absolut da. flertal. Ved kommunalvalg okt. 1948 fik ty. partier ca. 257 000 stemmer, Sydslesvisgk Vælgerforening (s. m. den udskilte soc. dem. gruppe i Flensborg m. v.) ca. 92 000; det absolutte flertal i Flensborg tabtes. Valg til forbundsdagen 14. 8. 1949 viste da. tilbagegang (75 000 stemmer, 21,6% af alle) (jfr. hosstående oversigt). Aug. 1949 offentliggjordes forslag til statut for det da. mindretal og for friserne, efter forhandl. ml. mindretalletene og reg. i Kiel.

I Danm. var allerede under besættelsen Dansk Samling i sine illegale blade gået ind for S-s løsrivelse fra Tyskl. Ved dannelsen af ministeriet Buhl (udenrigsmin. Christmas Møller) udtalte ministeriet, at grænsen lå fast. Imidlertid rejste der sig, under indtryk af omslaget i S, især i 1946 en stemning for, at der fra da. side og fra den da. regering skulle ydes de da. sydslesvigere støtte til deres polit. bestrebelse. Christmas Møller gik skarpt mod grænseflytningstanker, men øvr. Kons. og dele af Venstre, særligt statsmin. Knud Kristensen, var mere aktivtistisk indstillet. Det hævdedes, at det var nødvendigt at fjerne de mange flygtninge, der kunne blive en trusel mod Danm.s grænse og tilintetgøre danskheden i S, frendeles, at arbejdet f. danskheden var håbløst, hvis der ikke stilledes en grænseflytning i udsigt. Fra soc. dem. og rad. side fremhævedes, at omslaget for en stor del kunne være betinget af de bestående nødstilstande, og at en så pludselig omvendelse hos en befolkning, der gnm. generationer havde været urokeligt tysk, næppe gik så dybt, at Danm. af denne grund skulle rocke ved en grænse, der var fastsat ved fri afstemning i 1920 og var blevet stående gnm. 2. Verdenskrig og besættelsen. Selv om dele af S-s befolkning vendte sig bort fra Tyskl. og arbejdede for tilknytning til Danm., kunne man ikke tale om, at S blev da. i folkelig forstand. Presset mod grænsen ville ikke blive mindre af, at Danm. overtog S og drev flygtningene til Holsten, snarere omvendt. Bl. aktivisterne ønskede de færreste en øjeblikkelig afstemning, idet det indrømmedes, at det måtte vise sig, om danskheden ville hævde sig også under bedre vilkår f. Tyskl.; men man ønskede at åbne mulighed f. genvindelse af S f. Danm. ved indføjele af en folkeafstemningsparagraf i en kommende ty. frestdraktat; folkeafstemningen skulle først foregå efter et antal år, som det f. eks. var sket m. Saar-distriktet efter 1. Verdenskrig. I hvert fald burde S admin. skilles fra Holsten, og flygtningene fjernes. Det påpegedes, at S var forholdsvis stærkere bebyrdet m. flygtninge end andre egne af Tyskland.

Sydslesvigs befolkning

	areal km ²	befolkning 1939	befolkning 1946	hjemmehørende*)	flygtninge*)	flygtninge %**)
Flensborg by	50	71 000	101 000	60 605	41 235	68,0
Flensborg amt	980	45 000	87 000	40 275	50 037	124,2
Sydtønder amt	843	46 000	83 000	45 875	40 172	87,6
Husum amt	861	47 000	84 000	44 608	40 757	91,4
Ejdersted amt	336	15 000	30 000	14 454	15 381	106,4
Slesvig amt	1058	78 000	134 000	69 961	69 552	99,4
Eckernforde amt	781	43 000	91 000	39 341	52 099	132,4
Rendsborg nørreamt	247	38 000	61 000	34 511	28 699	83,0
Hele Sydslesvig...	5156	383 000	671 000	349 630	337 932	96,7

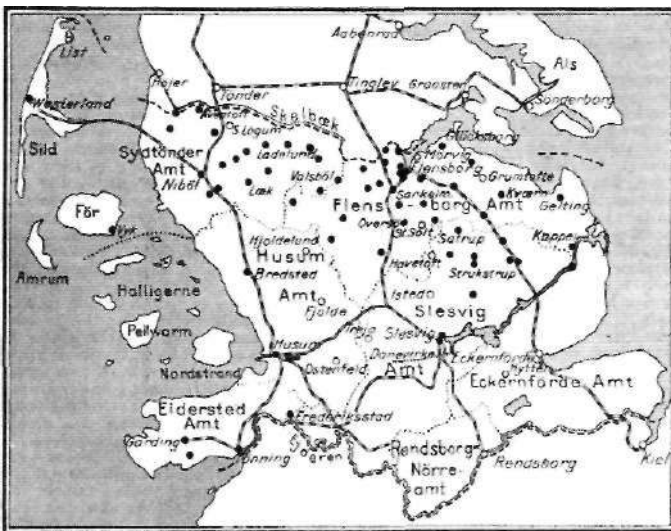
*) if. »Meddelelser om Sydslesvig«, maj 1947.
**) af hjemmehørende befolkning.

Kredsvalgsvalget 24. 10. 1948. Forbundsvalget 14. 8. 1949.

	Stemmer		Stemmer	
	tyske	danske	tyske	danske
Flensborg by	31 581	30 352	34 502	27 151
Flensborg amt	37 292	8 245	37 579	7 146
Sydtønder amt	30 670	10 113	30 028	7 668
Husum amt	32 611	9 177	33 033	7 465
Ejdersted amt	10 584	3 957	10 986	3 742
Slesvig amt	53 132	16 245	57 283	12 669
Eckernforde amt	37 131	6 153	42 613	4 520
Rendsborg nørreamt	23 576	6 764	28 310	3 730
Holtenu		1 150	?	850
Hele Sydslesvig	256 683	92 156	274 334	75 386

Danske skoler i Sydslesvig 1949/50.

	antal elever		antal elever
Flensborg by		Slesvig amt	
Duborgskolen	798	13 skoler og 3 børnehaver	3320
Folkeskoler	5 883	Ejdersted amt	
Børnehaver	195	3 skoler og 1 børnehave	671
Flensborg amt		Husum amt	
23 skoler og 1 børnehave	1683	2 skoler	352
Sydtønder amt		Eckernforde amt	
19 skoler	1091	1 skole	103
		Hele Sydslesvig	14 096

Kort over Sydslesvig. De sorte signaturer angiver danske skoler 1949/50.

understregede, at da indblanding over grænsen måtte opføre. - Efter langvarig partidebat udformedes da. svar af 19. 10. 1946 (Oktobernoten), der fastslog, at Danm.s holdning ikke havde givet Engl. anledn. til at fremsætte de 3 muligheder. Danm. stod på den folkelige selvbestemmelses grund; men kun tiden kunne vise, om sindelagsskiftet i S var varigt; »under disse omstændigheder agter den da. reg. ikke at stille forslag om nogen ændring i S-s statslige tilhørsforhold. Det må bero på den sydslesvigske befolkning selv, hvorvidt den ønsker at rejse spørgsmålet om adgang til at udøve sin naturlige selvbestemmelsesret.« Kravet om polit. og kulturelle rettigheder for de da.-sindede var »menneskerettigheder, der ikke kan afvises af noget demokratisk styre«; S burde skilles fra Holsten, flygtningene fjernes. - Efter oprettelse af en særlig sydslesvigske vælgerforening aug. 1948 fulgte skarp ty. protest mod kravet om S-s adskillelse fra Holsten.

Oktobernoten var et kompromis, der næppe tilfredsstillede nogen af de stridende opfattelser i Danm.; den bidrog næppe til at øge eng. forståelse af de da. synspunkter, og statsminister Knud Kristensen havede sin ret til som privatmand i offentl. taler at gå ind for en bet. mere aktiv politik, end folketingsflertallet ønskede. Den eng. politik ændredes ikke m. h. t. de dansksindede, flygtningemængden forblev i S, og en fælles slesvigholst, reg. og landtag udbyggedes. I et memorandum af 31. 1. 1947 fra da. reg. til de allierede udenrigsministers stedfortrædere (forberedelse af ty. fredstrakt) fastholdtes Oktobernotens synspunkter, præciseret derhen, at Sønderjylland, og Holsten burde skilles admin. under bibeholdt ty. overhøjhed. Fremtrædende dansksindede sydslesvigere sendte 27. 1. en udtalelse, der krævede Sydslesv. skilt fra Tyskl. 7. 7. 1947 overrakte en da. note, der gik ind for Sydslesvigske For-

enings ønsker om anerkendelse som polit. parti og ret til at udgive blad på tysk; (foreningens ønsker var 11. 6. 1947 blevet afslået af myndighederne). Sept. 1947 førte misforståelsen m. Knud Kristensens holdning over for den i Oktobernoten fastslåede politik til brud ml. de radikale og reg., og valg 28. 10. medførte det soc. dem. min. Hedtoft, hvor Gustav Rasmussen som modstander af Knud Kristensens holdning fortsatte som udenrigsmin. Hermed var en mere aktiv politik fra da. side ikke at vente. 5. 12.

1947 sendte Engl. en note, der beklagede ikke at kunne tilføje noget vedr. flygtningene; ang. Sydslesvigske Forenings krav udtaltes, at foreningen ikke kunne være parti i Tyskl. og tillige opretholde særprivilegier (ret til at uddele varer, der ikke kom alle i Slesvigholsten til gode) og stå i nøje forbindelse m. Danm.; det måtte anses for upassende under nuv. forhold. Hvis foreningen opgav dette og tillige sine ønsker om grænseflytning, kunne den anerkendes som polit. parti og få ret til at udgive blade på tysk. Febr.

1948 forelagdes i London ved den da. statsformidling en henvendelse fra de da. sydslesvigere for de 3 vestl. magters konference om Tyskl. Den var mere moderat end tidligere henvendelser og understregede især flygtningeprobl. og adskillelse fra Holsten, men nåede ikke til behandling. Aug.-sept. 1948 gik Engl. ind på oprettelse af »Sydslesvigske Vælgerforening« og udgivelse af blad på ty. Okt. s. å. afholdtes rundbordskonference i London ml. eng. embedsmænd og en deputation af da. politikere, hvor da. ønske om S-s adskillelse fra Holsten dog ikke synes at have vundet terræn. Ønsket om S-s adskillelse fra Holsten fik ikke tilslutn.. (Bevin i Underhuset 2. 2. 1949: »utilrådeligt og uigennemførligt«, og tanken om selvbestemmelsesret for S's hjemmehørende befolk. trådte i baggrunden for diskussion om de dansksindedes nationale rettigheder under ty. styre. Under henvisn. til Nordtske forholds forhold vendte Kiel-regeringen sig mod systemet med offentl. dansksprogede

skoler i S. 29. 6. 1949 udtaltes i erklæring fra da. partier (soc. dem., Kons., Venstre, Rad., Retsforb.), at reg. og partier ville anbefale internat, anerkendelse af da. sydslesvigere nat. selvbestemmelsesret. - På nord. udenrigsministermøde i Kbh. sept. 1949 erkendtes det, at en lettelse af flytningstryk i Sydslesvig var en fælles nordisk interesse.

Sydslesvigske Forening, organisation af dansksindede i Sydslesvig. Forår 1946 bestemte de brit. myndigheder i Slesvig-Holsten, at da. organisationer skulle samles i en S; det fastsloges, at kun de måtte være medl., der havde været medl. af da. foreninger før 1946 el. hvis forældre havde været det. Efter forestilling i da. regerings memorandum 24. 7. 1946 ændredes denne snævre begrænsning til, at adgang desuden stod åben for alle, der havde 2 bedsteførelse fødte N f. Ejderen, el. som nedstammede fra adgangsberettigede; disse forskrifter føltes af de dansksindede som tilfredsstillende. Efter brit. godkendelse af statut af 9. 9. 1946 konstitueredes S 15. 11. s. å. med grosserer Cornelius Hansen som formand; hovedbestyrelse på 14 mand fra forsk. egne af Sydslesvig; i praksis en fortsættelse af den 1920 stiftede »Slesvigske Forening«. 27. 11. 1946 ansøgte S om anerkendelse som polit. parti og erklærede, som sine mål: styrkelse af da. liv i Sydslesvig og levende forbindelse m. Danm.; frigørelse af Sydslesvig fra ty. overhøjhed og nøjst mulig forbindelse m. Danm. og Norden, dersom den hjemmehørende befolk. udtaler sig for det; fjernelse af flytningene. - Medlemstallet i da. sammenslutn. i Sydslesvig var 1. 1. 1946 ca. 11 000; medlemstal i S nytår 1949 ca. 69 000, i Frisisk-Sydslesv. Foren. ca. 5000. S-s ønske om anerkendelse som polit. parti på lige fod med de ty. partier i Slesvig-Holsten mødte til stadighed modstand fra brit. side, uanset at den da. regering støttede S-s ønske om polit. ligeberettigelse og ret t. at udgive blade på ty. 1. brit. note til da. reg. af 5. 12. 1947 fastsloges, at S, hvis den ville anerkendes som polit. parti og have ret til at udgive avis på ty., måtte opgive sit program om grænseflytning og sin ret til at modtage og fordele sendinger fra Danm. S-s nære forbindelse m. embedsm. og statsborgere uden for Tyskl.s grænser måtte anses for upassende. Aug. 1948 tillo Engl. oprettelse af »Sydslesvigske Vælgerforening«, der sept. s. å. fik ret til at udgive avis på tysk (Sudschleswigsche Heimat Zeitung).

Sydslesvigske Udvalg af 5. « a j 1945, da. sammenslutn., der 17. 5. 1945 og senere har krævet Sydslesvig skilt fra Tyskl., så at danskheden kunne sikres og flygtningene fjernes. Delvis i opposition til den i Oktobernoten (1946) udformede da. politik. Ledet af hovedudvalg på 30 medl.

Sydstaterne, navn på USAs sydøstl. stater, S f. Ohio River og Delaware Bay. Opr. økon., polit. og åndeligt ledende i USA. Udmeldte sig 1860-61 af USA som protest mod Republikanernes ønske om at afskaffe slaveriet og bøje enkeltstaterne under unionen. Den af S oprettede konføderation blev slået i den nordamer. borgerkrig 1861-65 af de nordl. og vestl. stater; først fl. år efter genoptoges S gradvis i unionen m. tilbagegivelse af selvstyret. Har fastholdt tilknytn. t. Demokratierne, overv. partiets kons. fløj.

Sydsvenska Dagbladet Snällposten [sy:d- 'da:gbla:d3t-] (sv. snallpost ilpost), sv. dagblad (kons.) grl. 1870 som »Sydsv. Dgbl.«, sammenslutnet med »Snällposten« 1872. Oplag 1948: hverdage 64 000, søndage 125 000.

Sydsvenska Kraftaktiebolaget i'sy:d-] (sv. aktiebolag aktieselskab), Malmö, grl. 1906, forsyner næsten hele S-Sverige med elektricitet, dels fra egne vand- og dampkraftanlæg i S-Sv., dels fra store N-Sv. vandkraftanlæg gnm. ledninger med meget høj spænding. Har forbindelse med de sjæll. elektricitetsværker ved højspændingskabler under Øresund.

Sydtirol, den del af Tirol, der ligger S f. Brennerpasset, omtrent d. s. s. den ital. landsdel Venezia Tridentina; ca. 14 000 km².

1919 afstod Østgr S til Ital., der søgte at italianisere de ca. 250 000 tysksprogede i nordlige S. Efter indmeldelsen af Østgr garanterede Hitler Brennergrænsen, og gik 1939 ind på overflytning til Tyskl. af de tyskere i S, der ikke ønskede at blive under Ital. (1939-45 forlod ca. 75 000 tysksprogede S). 1945-46 arbejdede den nye østr. republik forgæves for grænseflytning, men opnåede 1946 kun aftale m. Ital. om kulturel autonomi for ty. dele af S. På grundlag heraf udstedte Ital. 1948 særlig statut for regionen Trentino-Alto Adige (= S), hvor der 1948 fandtes 200 000 tysksprogede.

'Sydvaranger A/S, Norges største bjergværksforetagende, udnytter jernmaln på Sydvaranger halvøen. Malmen eksporteredes tidl. især til Tyskland.

syd'vest, sømandshat med stort nakkefald, syet af vandtæt oliedug; bruges i storm og regnfuldt vejr (vind fra SV).
Sydvestafrika, eng. South West Africa, [sau'væst 'æfrika], mandatområde under Den Sydafr. Union; 823 000 km²; 270 000 indfødte og 38 000 hvide (1946), deraf 10 000 tyskalende (1936). Af de indfødte er bantunegrene talrigst; desuden hottentotter, blandinger ml. disse og hollændere, samt buskmænd. Kystlandet er ørkenagtigt, mens det indre tidels er græsklædt og udyntet til kvægavl. Ringe økon. bet. Hovedstad: Windhoek, -Historie. 1883-84 beg. ty. købmænd kystkolonisation i S, fra 1889 ty. militærobering, til dels under heftige kampe m. Herero-stammen. 1915 erobret af sydafr. tropper (Botha), fra 1920 mandatområde under Sydafr. Union. Efter 2. Verdenskrig modsatte unionen sig oprettelse af formynderstyre for S med den motive-ring, at befolk. ønskede tilslutn. til Sydafr. Union (FNs forsamling jan. 1946). FN modsatte sig dec. 1946 indmeldelse og opfordrede nov. 1947 Sydafr. Union til at bøj sig for formynderkabssystemet.

Syd-Vilhelms-kanal, holl. Zuid-Willemsvaart, kanal i sydl. Holl. fra s-Hertogenbosch til prov. Limburg (anlagt 1822-26).

Sy'ene, i oldtiden det gr. navn på den ægypt. by Assuan.

sy'e nit (efter Syene oldtidsby i Ægypt.), græ. el. rødlig dybbjergart, overvejende best. af ortoklas, desuden glimmer, hornblende el. augit. Forekommer i små massiver (Oslo, Tirol, Nordamerika).

syeno'gabbro (syenit -r gabbro), sjældent forekommende type af basiske, gabbrolign. dybbjergarter med såvel ortoklas som plagioklas.

'Syfax, numidisk konger; i 2. puniske krig først på romernes side, senere gnm. ægte-skab med Sofonisba, på Karthagos.

*syfilis (navnet efter en ital. læges digt, hvori der forekommer en hyrde Syphilis, der lider af s (16. årh.)), smitsom kønsygdom, der skyldes bakterien Spirochæte pallida. Det første symptom, chancre, fremkom, ca. 3 uger efter smittetidspunktet, 2. stadium med hududslæt, hårårfald og feber 5-8 uger senere, 3. stadium med organforandringer, især i aorta og centralnervestystemet, fl. år efter. Moderne behandling er meget effektiv, og blodprøver og lumbalpunktur muliggor tidlig opdagelse af organforandringerne. Medfødt s kan kun optræde hos børn, hvis moder har s; den kan med sikkerhed forebygges, når sygdommen erkendes og behandles tidligt; på enhver gravid kvinde bør derfor foretages Wassermanns reaktion.

syn'litisk sindssygdom, d. s. s. dementia paralytica.

sygeforening, forening af ikke ubemidlede personer til gensidig hjælp isygdomstilf. Kan, hvis den virker i forb. med en sammenslutn. af anerkendte sygekasser, godkendes som statskontrolleret s (fortsættelsesygekasse), s optager bemidlede personer ml. 14-40 år under visse Helbredsbestemmelser, samt alle, der p. gr. af forbedrede økon. forhold må udtræde af sygekasse. Medlemskab af s er tilstrækkeligt til opfyldelse af forsikringspligten if. folkeforsikringsloven. s modtager ikke statstilskud.

sygeforsikring varetages i Danmark dels af private selskaber, dels af anerkendte sygekasser og sygeföreninger.

sygemyrnastik, individuelt afpasset, systematisk gymnastik for at opøve bevægelser i led med indskrænket bevægelighed el. for at rette holdningsfejl. Udd. 1 s foregår på kursus f. massører og massører.

Sygehjem, Københavns, oprettet 1859, nu i Ordrup. Optager kronisk syge af begge køn fra Kbh. og Frberg. 77 senge.

sygehus, d. s. s. hospital; især mindre (provins) sygehus.

sygekasse, förening af ubemidlede, som ved bestemte bidrag sikrer hverandre hjælp i sygdomstilfælde, der er fagl. el. stedl. begrænset og har mindst 200 medl., kan offentlig anerkendes og modtage tilskud. Som nydende medl. kan optages personer, hvis indtægt og formue ikke overstiger visse efter faglærte arbejders lønniveau regulerede beløb, og som er arbejdsløse og ikke under 14 el. over 40 år, el. som har været medl. af statskontr. sygeföreninger. Børn under 15 år omfattes af forældrenes forsikring. Enhver da. statsborger, der ikke er medl. af en sygeförening el. nydende medl. af en s., skal være bidragydende medl. af en s. s-s obligatoriske ydelser er lægehjælp, sygehusbehandling, dæpning, barselhjælp, tilskud til livsvigtig medicin samt begravelsehjælp. Desuden kan ydes tandpleje, rekonauescentophold, hjemmesygepleje, tilskud til medicin, bandager, briller m. v. For medl. af s. sker sygehusbehandling til halvt takst, og kommunerne yder læge el. patient fri befording. - Lovgivn. om s. stammer i Danmark fra 1892, nu optaget i folkeforsikringsloven. - 1. 1. 1948: 1589 s. med 2,6 mill. medl., heraf 270 000 bidragydende. Sml. udgifter 1947: 144,5 mill. kr., hvoraf 46,3 mill. kr. t. lægehjælp, 20,4 mill. kr. t. sygehusbehandling (til nedsat takst), 9,9 mill. kr. pengehjælp, og 13,4 mill. kr. t. medicinudg. Offentl. tilskud: 32,5 mill. kr.

sygepleje udøvedes i middelalderen af munke og nonner. I de protestantiske lande forfaldt s. efter Reformationen, indtil Th. Fliedner i 19. årh. indledte systemat. s. ved oprettelse af diakonissehuse i Tyskland. Moderne s. grundlagdes af Florence Nightingale, der omkr. 1860 påbeg. uddannelse af sygeplejersker og reformerede s. i London. - s.-udd. er nu 3-årig i mange lande, i Danmark siden 1899, og efter lov af 1933 beting. for, at man kan opnå bevis som statsaut. sygeplejerske, s.-udd. på beg. i 21-28 års alderen og er dels praktisk, dels teoretisk. Til atgælse som sygeplejelev kræves ingen eksamen, men gode skolekendskaber samt interesse og anlæg for gerningen. Aldersgrænse for sygeplejersker i offentlig tjeneste: 60-65 år. I 1938 oprettedes v. Arhus Univ. fortsættelsesskole for ledende sygeplejersker. Danm. s. sygeplejerskestand er organiseret i Dansk Sygeplejeråd.

Sygeplejeråd, Dansk, stiftet 1899, faglig organisation f. statsautoriserede sygeplejersker. Medlemstal: 18 500. Medl. blad »Tidsskrift for Sygepleje«.

Sykes-Picot-traktaten [ˈsaiks-piˈko-j af 16. 5. 1916, hemmelig eng.-fr. aftale, sluttet ml. den eng. politiker Sir Mark Sykes (1879-1919) og Georges Picot, om deling af tyrk. områder efter 1. Verdenskrig: Syrien til Frankr., Palæstina, Transjordanien, Iraq til Engl. Godkendtes af reg. trods arabernes ønsker og gennemførtes i ho ved trækken.

syko'fan't (gr. *sykofantēs*, aSykon figen + *jainein* vise), i det g. Grækenland en mand, som angav ulovlig figenudførsel fra Athen, heraf bet. angiver, (falsk) anklager.

syko'mo'r (gr. *sykon* figen + lat *morus* morbertæ), d. s. s. morberfigentræ.

syl- (gr. *syn* med), sam-, med-,

syl, slankt, spidst størrelskab til stikning af huller i læder o. l.

Sylane [ˈsɪːlona], sv. *Sylarna*, fjeldparti på grænsen ml. No. og Sv.; højeste punkt: Storsylen (1760 m).

sylid [sɪlˈɪ] (oldn.), fodramme, lagt af s-stokke, i træhus; sylidsten: grundsten (rå) derunder.

'sylfer (nylat., navnet vist fra Paracelsus), elementarårer, der behersker luftens element; syl'fider er betegn. for de tilsv. kvindelige ånder.

sylla'ba'rium (gr. *syllabé* stavelse), i nogle sprog (f. eks. jap., assyr.), en skrift, hvis enkelte tegn angiver hele stavelser.

syl'la'bisk sang (gr. *syllabé* stavelse), sangmåde, hvor hver tekststavelse har sin tone.

'syllabus (gr. *syllabé* hvad der sammenfatter, stavelse), fortegnelse, register; anv. især af den kat. kirke om en liste over kætterske og skismatiske lærdomme. Særlig kendt er Pius 9.s af 8. 12. 1865, vendt mod liberalismen, og Pius 10.s af 3.-4. 7. 1907 mod modernismen.

syll'o'gisme (*syn-* — gr. *logismos* tænkning), i logikken: en slutning med 2 præmisses, der indeholder et fælles led; syllogi'stik, læren om syllogismer.

Sylt [zilt], ty. navn på øen Sild.

sylte (beslægtet med *salt*), ret af svinehoved el. andet mellemfedt kød, der koges, krydres, overhældes med kodsuppe og sammenpresses.

syltning, i videre forstand konservering af frugt, i snævrere forstand kogning af frugt med en koncentreret sukkerlage.

Sylwan [-ˈva:n], Otto (f. 1864), sv. litteraturhistoriker. Prof. 1901 (Goteborg). Sikker metode og klar fremstilling kendetegner S-s litt.- og kulturhist. afh. *Svensk litteratur vid 1800-talets midt* (1903), *Densvenska versen 1-3* (1926-34), *Den moderna pressen* (1906).

sy'lva'nit (af Trans. 3/Na-sien), (Au, Ag) Te, sølvhvidt mineral med metalglans; guldmalm fra Rumænien, Australien, N-Amerika.

Syl'vester, navn på 4 paver. - Sylvester 1. (pave 314-35), skal have døbt Konstantin d. St. - Sylvester 2. (pave 999-1003), var lærd matematiker og logiker, udbredte kendskab til arab. cifre. Ånsås siden for en troldmand.

sy'lvi'n (efter den holl. læge *Sylvius*), kaliumklorid, mineral, findes bl. a. i Stassfurt.

'Sylvius, Franciscus de le Boé (1614-72), holl. læge. Grundlægger af den jatrokemiske skole. Som anatom kendt for sine undersøgelser af kirtlerne og centralnervesystemet.

sym- (gr. *syn* med), sam-, med-

symn., kern., fork. for symmetrisk.

symaskiner syr ved hj. af en overtråd, der af nålen føres gnm. stoffet og på den anden side danner en løkke, hvorigennem

Moderne elektrisk symaskine.

den på en spole anbragte undertråd føres. Stoffet holdes på plads af en fjedrende tryksko og føres frem af en riflet fremfører, s. drives ved hånd-, fod- el. elektr. kraft.

symbl'ose (*sym-* + gr. *bios* liv), *biol.*, samliv ml. to organismer til gavn for begge, mods. snylteforhold, hvor kun den ene part har gavn af samlivet. Eks.: bælgeplanternes s. med knoldbakterier, s. ml. svampe og grønlager, hvorved der opstår lavarter.

sym'bo'l (gr. *symbolon* kendetegn, af *sym-ballein* sammenføje, sammenholde), betød opr. kendetegn, mærke; spec. sådanne, der var bevis på gæstevenskab, slægtssamhørighed osv., f. eks. halvdelen af ringe el. terninger, som parterne delte ml. sig og efterlod deres børn. De to dele, der kunne føjes sammen, var da bevis på forbindelsen ml. dem. Deraf den videre **rel. bet.** af s. en repræsentativ genstand,

der rummer samme liv og kræfter som den større, tilgrundliggende helhed, og som den er identisk med. Således skal de antikke guddoms-s forstås, der først efterhånden blev til egl. gudebilleder. Senere fik s. bet. afsindbillede; et tegn, hvortil der er knyttet en vis, vilkårlig vedtaget bet., f. eks. kors, anker og hjerte som s. for tro, håb og kærlighed. - I *teologien* betegner s. en off. kirkelig erklæring om et kirkesamfundes tro og lære (*bekendelses-skrift*). Oldkirken talte om regula fidei; i statskirkenes tid bringer teol. kampe formulerede bekendelser frem. Tre er især blevet stående: det apostolske, den nikenokonstantinopolitanske og det athanasianske symbol. I den kat. kirke tilhører al s.-dannelse siden 1870 alene paven i kraft af hans ufejlbarhed. De protestant. kirker har alle deres s., som de dog stiller under skriften, mens de i praksis har været dennes tolkningsregel. De luth. s. er samlet i konkordiebogen. I Danmark gælder de tre g. kirk. s. (se o. venf). Den Augsburgske Konfession og Luthers lille katekismus. De calviniske og anglikanske kirker har deres særlige s. (sidstnævnte De Niogtredive Artikler).

symbo'lik (af *symbol*) 1) *rel.hist.*, anvendelse af sindbilleder, både åndelige og materielle, og læren om sådan anv. - 2) *teol.*, den disciplin, der behandler de forsk. kirkesamfundes bekendelser og riter.

symboli'ste're (fr., af *symbol*), fremstille el. forklare v. hj. af billedlige udtryk; optræde som sindbillede.

symboli'ste'ring (gr.), *psyk.*, proces, hvorved et givet fænomen opleves som tegn på noget andet.

symbo'lisme 1) i *litt.*, benævnelse på den bevægelse, der i 1880'erne opstod i Frankr. som reaktion mod naturalismen og parnassisterne. Diplomaten Melchior de Vogue's (1848-1910) i polemik mod Zola fremsatte henvisning til den russ. realisme »sjæl« (1883) blev en optakt til det brud med den ydre virkelighed og den overgang til indre, ofte mystisk farvet fordybelse, som under Mallarmé's førerskab (men forberedt af den musikalsk-suggestive Baudelaire) er blevet kaldt s.; det skildrede er symbol for noget dybere liggende, parnassisternes klarhed erstattes af en anelsesmættet stemning, versformene frigøres fra hemmende klassiske krav, og poesien føres til ordmusik. Disse bestræbelser kulminerede genialt hos Verlaine, dannede skole, også i Belgien (Maeterlinck), og nåede i 1890'erne til Danmark., hvor tidsskr. »Tårnet« (1893-94) under Johs. Jørgensen's red. blev et symbolistisk manifest. En ty. digter med tilknytning til s. er Stefan George. - 2) i *billedkunst* en retning, opstået i 1880'erne parallelt m. fr. digtning i opposition til impressionismens øjebliksoptagelse, idet s. opfattede virkeligheden som en højere verdens symbol, s. viste sig i billedkunsten som en syntetisk, stilfærende retning med et vist litt. tilslit.

symbolofide'isme (*symbol* + lat. *fides* tro), fr., prot. retning i teol., som hævder, at den religiøse erkendelses begreber blot er symboler, der dækker over en virkelig tro (fides) på en bagved liggende virkelighed, s-s repræsentanter er A. Sabatier og E. Menegoz (1838-1921).

symboltvang, kirkelig forpligtelse på symbolets bogstav. I 16. og 17. årh. gennemførte i de protestant. kirker til skade for teol., der stagnerede, og troslivet, der underkuedes. Nu forpligter man kun på ånden (intentionen) i symbolet; men denne skelnen ml. ånd og bogstav er i praksis ikke let.

'symbolum apo'stolicum, lat. betegn. for den apostolske trosbekendelse.

synto'ni'l' (gr. *symfonia* samklang) ital. *sinfonia*, i den g. gr. musik udtryk for, hvad vi nu kalder konsonerende intervaller. - Nu en mus. storforn. Den ydre form i en s. er den samme som i en sonate, blot med den forskel, at s. er skrevet for stort orkester. Den klassiske s., som den kendes hos wienerklassikerne Haydn, Mozart og Beethoven (nr. 1-4 og 7-8), har sin opr. i der. gamle tretsæde, ital. *sinfonia* (opera-ouvertüre).

symfoniorkester. Det klassiske s (Beethoven) består af 2 fløjter, 2 oboer, 2 klarinetter, 2 fagotter, 2 horn, 2 trompetter, pauke og strygere (1. og 2. violin, viola, violoncel og kontrabas), evt. med 1 "bas-basun. Medens der kun er 1 udførende musiker til blæsestemmerne, er hver strygelsestamme besat med fl. Omkr. 1850 fik s' endnu 1 fløjte og ialt 4 horn, 3 basuner, tuba og slagtøj. Det moderne s har hertil føjet en tredje oboe (engelsk horn) og en tredje klarinet (basklarinet), kontrafagot og harpe, evt. andre instrumenter.

sym'fo'nisk, som ved form og orkesterbehandling minder om symfoni. - s digtning, et stykke programmusik i form af et orkesterværk i een sats.

sym'fyse(r) (gr. *symfysis* sammenvoksen), form for uægte ledforb. (synchondrose). Findes som båndskiver ml. hvirvellegeme og ml. skambenene. Er opbygget af fibrøs brusk, der med et tyndt lag hyalin brusk er bundet til knoglen. Bevægelsesudslaget i s er ganske ringe.

'Symmachos [-kos], oversætter af G.T. til gr. ca. 200 e. Kr. Hans oversættelse optoges i Origenes' Hexapla.

'Symmachus [-kus], *Quintus Aurelius* (ca. 345-402), rom. retor, sidste forkæmper for den hedenske rom. kultur mod kristendommen.

symma'ki' (*symn-* + *-maki*), et ml. de gr. stater i oldtiden afsluttet forsvars- og angrebsforbund under • den mægtigste stats hegemoni.

symme'tri' [*symn-* + *-metri'*], harmonisk overensstemmelse ml. to dele (især halvdele). - 1 *mat.* $\frac{y}{x} = \frac{y}{x}$ siges to figurer at ligge symmetrisk med hensyn til en linie / (symmetriakse), der som der til hvert punkt i den / ene figur svarer et punkt i den anden, således at / står vinkelret på midten af deres forbindelseslinie. Tilsvarende defineres figurer symmetrisk beliggende med hensyn til en plan (symmetriplan).

symmetriakse kaldes i kristallografien en linie, hvormed krystalfladerne ligger således, at hele krystallen ved 360° drejning om s indtager samme stilling (»dækker sig selv«) mere end een gang. En totals-s giver identisk stilling 2 gange under en hel omdrejning, en 3-tals-s 3 gange osv. I de 32 mulige krystalklasser (symmetriklasser) kan der kun eksistere 2-, 3-, 4- og 6-tals-s.

symmetriplan kaldes i kristallografien en plan, som deler en krystal i to symmetriske halvdele, der ligger som spejlbilleder af hinanden.

sym'met'risk, i overensstemmelse med symmetriens love. I kern. siges 1, 3 og 5-substituerede benzolderivater at være s.

symmetriske ligninger, mat., ligninger med flere ubekendte, der ikke forandres ved ombytning af de ubekendte.

Symonds f'simanz], *John Addington* (1840-93), eng. essayist og litteraturhistoriker. Hovedværk *The Renaissance in Italy* (1875-76). Biografier af Shelley (1878), Sidney (1886), Ben Jonson (s. å.) og Walt Whitman (1893). Ypperlig overs., af bl.a. Benv. Cellini og Michelangelo.

Symons [saimanz], *Arthur* (1865-1945), eng. forfatter og kritiker; digte påvirkede af fr. symbolisme; kritiske studier bl.a. *Studies in Elizabethan Drama* (1920).

sympatekto'mi' [*sympathicus* + *ektomi*], operation på det vegetative nervesystem, hvorved dele af den sympatiske grænsestreng fjernes.

sympateisk blæk (sen gr. *sympathetikos* stående i veksel virkn. med), blæk af en sådan beskaffenh., at skriften er usynlig og først bliver synlig efter speciel behandling, f. eks. opvarmning el. kem. påvirkning. F. eks. giver en opløsning af kobaltklorid det næsten farveløse vandholdige klorid, der ved opvarmning afgiver sit kryls tal vand og bliver blå.

sym'pathicus (nylat., af gr. *sympathein* lide el. føle med), del af det vegetative nervesystem, består af nervecellegrupper i rygmarven, fra hvilke der udgår nerve-tråde til en række ganglier, som danner

den såkaldte grænsestreng på hver side af hvirvelsøjlen. Fra grænsestrengen udgår tråde til alle blodkar og organer.

sympa'ti' (*symn-* + *-pati'*), medfølelse, velvilje, interesse, gensidig (uforklarlig) sammenhæng; *sympa'te'tisk* el. *sympa'tisk* tiltalende; *sympa'ti'se're*, føle velvilje overfor.

sympa'timidler, lægemidler, hvis formodede virkning skal skyldes ovennævnte egenskaber, der står i »sympatisk« forhold til patienten.

sym'pa'tiske nervesystem, d. s. s. *sympathicus*.

sympatistrejke, arbejdsnedlæggelse til støtte for en udbrudt strejke i et andet fag el. område.

Sym'po'sion (gr. drikkegilde, af *symn-* + *posis* drik), titel på dialog af Platon, hvori berettes om et drikkegilde, hvis deltagere (filosoffer og digtere; bl. a. Sokrates og Aristofanes) efter tur og ud fra forsk. synspunkter holder en tale om kærligheden. Deraf s. el. (lat.) *symposium*, en faglig (mundtlig el. skriftlig) konference, hvor et bestemt emne søges belyst ud fra forsk. synspunkter.

symp'to'm (gr. *sympotoma* tilfælde), kendetegn, sygdomstegn.

symp'to'ma'tisk (af *sympotom*), som er kendetegn; karakteristisk.

syn el. *synsansen* anses i alm. sammensat af flere: lyssans, formsans, farvesans o. a. - Lyssans er evnen til at erkende lys fra mørke. I nær relation til den står klarhedssansen, evnen til at skelne forsk. lysintensiteter. Formsansen prøves ofte ved evnen til at læse bogstaver. Til en fuldstændig undersøgelse af øjets s hører også en undersøgelse af synsfeltet og farvesansen. At man har to øjne bevirker dels, at det samlede synsfelt bliver større, dels at afstandsbedømmelsen bliver lang bedre.

syn- (gr. *syn* med), sam-, med-

syna'goge (gr. *synagoge*, egl. sammeføren; deraf: Forsamling(shus)), det jød. guds-

Synagogen i Amsterdam. Ca. 1600. (Efter samtidig stik).

tjenestehus, hvor jødernes gudstjeneste siden eksilet i Babylon er foregået med skriftlæsning og bøn.

syn'aps(is) (gr. sammenknytning), forbindelsen ml. udløberne fra 2 nerveceller.

synar'throse [*syn-* + *arthro-* + *-ose*], uægte led.

synchondrose [-kon'dro:sa] [*syn-* + *chondro-* + *-ose*], uægte ledforbindelse, bestående af brusk.

syncyti'o'm [-sy-] [*syn-* + gr. *kytos* hulning + *-om*], *chorionepithelium* el. *deciduom*, en meget ondartet svulst, der hyppigst udvikler sig fra mola; kan dog forekomme hos mænd på basis af misdannelse i testis, s producerer uhyre mængder af choriogonadotropin.

syncytium [-'sy-] [*syn-* + gr. *kytos* hulrum], en af fl. sammensmeltede celler dannet enhed, en mangekernet dannelse.

synd, det religiøse udtryk for afstanden ml. mennesket og Gud; opfattes dels som en tilstand (habitus) og dels som enkelt-handlinger el. synder (actus). s-s opr. menes at skyldes menneskets frie vilje el. djævelen; enkelte mystikere og filos. lægger den helt tilbage i Guds eget væsen.

syndebuk, buk, som på den jød.-forsoningsdag blev drevet ud i ørkenen, efter at ypperstepræsten havde lagt folkets synder på den. s bruges nu om en, der må bøde for andres fejl.

syndebanken, bänk bagest i kirken, hvor

åbenbare syndere tidl. sad, indtil de ved offentl. skriftte var genoptaget i menighed.

Syndefaldet. Fortællingen om Adams og Evas overtrædelse af Guds bud i Paradiset (1.Mos. 3) er ment som en forklaring på syndens opkomst i en ellers fuldkommen verden.

syndesmolo'gi' [*syn-* + *desmo-* + *-logi*], læren om knoglernes forbindelser.

syndes'mosis [*syn-* + *desmo-* + *-osis*], uægte ledforbindelse af fibrøs bindevæv.

Syn'de'tleon (af gr. *syndetikos* tjenlig til at forbinde), flydende fiskelimen.

Syndfloden (mhty. *sinfluot*, s sin uafbrudt + *fluot* flod). Sagnet om en stor vandflod, der oversvømmer verden, forekommer i alle verdensdele, men kendes spec. fra de vestasiat. folk og Biblen. Det må i sin opr. være en kultmyte. G. T. s beretning om S fortæller om Noa, der reddedes fra undergangen, idet han efter Guds befaling havde bygget et kasselign. skib, arken, som kunne rumme ham, hans familie og eksemplarer af alle dyr, for at livet kunne fortsættes påny efter S's ophør.

'syndicus (lat., af gr. *syndikazein* være meddommer), jur. embedsmand, navnlig en bys juridiske rådgiver.

syndika'lisme (fr. *syndicat* fagforening, af gr. *syndikos* jur. hjælper, medl. af embedskollegium (senere: af anden sammenslutning)), revolutionær arbejderbevægelse, der opstod i Frankr. i 1880erne i opposition til de moderate, soc.dem. fagforeninger. Bl. dens teoretikere er Georges Sorel. s kræver hensynsfuld klassekamp, ført gnm. lokale fagf. for alle fag samt gnm. store industriforbund under anv. af hyppige strejker, boykot, sabotage m. m. med det endelige formål at omstyrte kapitalismen ved generalstrejke. Derimod går s imod deltagelse i parlamentarisk politik, s vandt stor udbr. i Frankr. og senere især i Ital. og Spanien, men gik efter 1920 stærkt tilbage t. fordel for kommunismen. Anarko-s er en med anarkismen kombineret s.

syndi'ka't (fr., fra gr., jfr. *syndikalisme*), 1) fælles afsætn.organ for et kartel; 2) børsprog konsortium af kapitalister; 3) en syndicus' embede.

syndsforældelse, rel. udtryk for Guds tilgivende nåde.

sy'nedrium (gr.-lat. forsamling, af gr. (oi) *synedroi* de der sidder sammen), jødernes øverste råd på N.T.s tid, bestod af ypperstepræster, skriftkloge og eldste, i alt 70, foruden den fungerende ypperstepræst, som var formand. Det havde domsret, dog ikke til afsigelse af dødsdomme.

sy'nekdoke [*syn-* + *gc.ekdoché* optagelse], stilistisk figur, en slags metonymi, men med navneombytning i enh. til omfang o. l. (ikke i enh. til kausalforhold), f. eks. »dette bryst« i st. for »jeg« (del for helhed), »han føder fugl« i st. for »fugle« (enhed for flerhed); også typer som art for slægt, individ for art, abstrakt for konkret (og omvendt).

syne'ki' (gr. *synécheia* sammenhængen), sammenvoksning af øjets iris med linsen el. andre dele.

syner'gi' (gr.), samarbejde. Bruges i *med.* om samarbejde af 1) organer, særlig muskler, el. 2) lægemidler i organismen.

syner'gider (gr. *synergia* samarbejde, medvirken), i *bot.* visse celler i den modne kimsæk, beliggende ved siden af ægcellen.

syner'gisme (gr. *synergismos* medvirken), den teol. opfattelse, der lader mennesket være medvirkende i frelsesprocessen.

syner'gister [*syn-* + gr. *érgon* arbejde], muskler, der samarbejder under udførelse af en bevægelse el. til fiksering af et led.

synga'mi' [*syn-* + *-gami*], kønsellerens forening, der efterfølges af deres kernerne sammensmeltning, d. såk. karyogami.

Synge [s'tj]. *John Millington* (1871-1909), irsk forfatter, en af de betydeligste inden for »The Celtic Revival«. Bosat på Aran Islands, der gav stof til alle hans dramer, f. eks. *The Shadow of the Glen* (1903), *The Well of the Saints* (1905) og *The Playboy of the Western World* (1907) (I Sandhed en Helt).

syngemester, ældre betegn. for korlederen på Det Kgl. Teater.

syngestykke, *sangspil* el. *syngespil* (ty. *Singspiel*), et dram. arbejde af lettere art og munter karakter, i hvilket sang og tale veksler med hinanden. Opstod omkr. midten af 18. årh. i Frankr. og Tyskl. Indførtes i Danm. af J. A. P. Schulz.

sykende *land, økon.* d. s. s. sinking fund. *sykkl* n'la'Csyn- + gr. *klinein* (bøj), *geol.*, foldede lag, danner en pedadvendende fold.

synkningsprøve, prøve til bedømmelse af plastisk el. vådere betons el. mørtels konsistens på byggeplads.

syn'kope (gr. affluggen), 1) *sprog*v., vokal-tal ml. konsonanter som i 'sgu' af 'så Gud'. 2) *mus.*, betoning af en tone på en normalt ubetonet taktdel, samtidig med at tonen overbindes til den næste betonedede taktdel.

synkretisme (gr. *synkretizein* forene sig (egl. om kreterne)), anv. om 1) en sammenlutning af divergerende synspunkter, 2) religionsblanding af enhver art, 3) here (især J. Callisens) forsøg på at forlige konfessionerne efter Reformationen, 4) sprogvid. fagudtryk for et sammenfald af fl. funktioner i een gramm. form, f. eks. den lat. kasus ablativ, der dækker både egl. ablativ og instrumentalis.

syn'kro'n (*syn-* + *-kron*), samtidig.

synkroni'sering (af *synkron*), i film-sproget den proces, at en stum film underlægges lyd, el. en talefilm underlægges med anden tale end den opr. (i Frankr. bliver f. eks. næsten alle udenlandske film eftersynkroniseret, d. v. s. underlagt fr. tale).

synkronisme (*syn-* + gr. *chronos* tid), samtidighed. Synkronistisk fremstilling: hist. skildr., der sammenfatter samtidig udvikling i større områder uden at opdele fremstillingen i enkeltlandes udvikling.

Radiotekn. Ved s vil f.eks. to roterende aksler stadig indtage bestemte stillinger i forhold til hinanden under omdrejningen. Ved fjernsyn bevirker s, at lyspletten på modtagerens skærm bevæger sig i takt med den skanderende stråle på sendesiden.

syn'kro'nmotor, vekselstrømsmotor. Hvis omdrejningstal er konstant og kun afhængigt af forsyningsnetts periodetal, s består af en stator med vekselstrømsbeviking og en rotor med jævnstrømsfødte elektromagneter.

synkrono'sko'p (*synkron* + *-skop*), apparat, der viser, om to vekselstrømsgeneratorer har samme periodetal og fase, således at de kan sættes i paralleldrift.

syn'kro'nu'r, elektr. ur, hvis gang er bestemt af periodetallet i det vekselstrømsnet, hvortil det er forbundet, idet dets visere drives af en lille synkronmotor.

Synnøve, no. helgeninde, se Sunniva.

syno'dal'forfatning, en kirkeordning med synoder som grundlag og øverste myndighed. Mest udbredt i reformerte kirker.

syn'node (gr. *synodos* møde), 1) d. s. s. koncil, 2) Den Helligste Regerende S. 1721-1917 Rusl.s øverste kirke. organ. Genoprettet 1945 som Den Hellige S. men uden statens indblanding; 3) betegn. for en række luth. kirker i Arner, og der d. s. s. kirke.

syn'o'disk (gr. *synodos* møde), 1) *rel.*, stammende fra en synode; 2) *astron.*, hvad der hidrører fra en konjunktion, spec. en periode med to på hinanden følgende konjunktioner af samme himmellegeme (måne, planet) med Solen.

syn og skøn, bevismiddel under en rets-sag; består i, at særl. beskikkede personer (syns- og skønsmænd) afgiver en skriftlig udtalelse om et vist forhold, i alm. efter forudgående besigtigelse. Efter omstændigh. vil syns- og skønsmændene komme til at afgive en supplerende mundtl. forklaring for retten.

syn'o'ny'ner (*syn-* + gr. *onyma* navn), helt el. næsten ensyldige ord, såsom råbe, skrig, hyle osv.; synonym'ik er læren om sådanne ordgrupper, der ofte til praktisk brug sammenstilles i synonymord-bøger.

syn'nopse (*syn-* + gr. *opsis* syn), vidensk. betegn. for udg. af kildeskrifter, hvori kilder beslægtede i oryld for sammenlign.s skyld aftrykkes i parallelle koloner. Ordet anv. især om sådanne udg. af Matth., Mark. og Luk. Ev. og derfor også om disse Ev. under eet. - Overensstemmelse i rækkefølgen af fortællinger og i oryld krydres i de tre Ev. af påfaldende forskelligheder. Forklaringen herpå søges i tokildehypotesen, if. hvilken evangelisterne ikke er selvstændige forf., men redaktører der har samarbejdet to skriftl. kilder (en samling Jesusord og en beretning omtr. som Mark. Ev.). I de senere år suppleres denne teori af forhistorien, der hævder, at mundtlig overlevering (evt. mindre saml.) af Jesusord og -fortællinger, fortalt som led i forkyndelsen, er den opr. kilde for Ev. If. denne opfattelse kender vi urmenigheds forkyndelse om Jesus, men kan ikke deraf opbygge en Jesusbiografi i moderne forstand.

syn'nopsis (*syn-* + gr. *opsis* syn), i film-sprog betegn. for et kort manuskriptsam-mendrag, angivelse af handlingsgangen i hovedtræk osv.

syn'noptisk (*syn-* + gr. *opsis* syn), som yder et overblik; koriftatet.

synoptiske evangelier, Matthæus, Markus, Lukas (synopse).

syn'ovia (*syn-* + lat. *ovum* æg), ledvædske.

syn'o'vitis (*synovia* f -kis), betændelse i den indvendige ledkapsel (synovialis). Ofte findes afsondring i ledhulen af fibrin el. klar, gullig vædske (hydarthron) el. materie (pyarthron). s kan skyldes læsioner el. bakterier, og forekommer bl. a. ved tuberkulose, gonorré, syfilis m. v.

synsbedrag, synsoplevelse, der strider mod virkeligheden. Et eks. er den såk.

Muller-Lyers illusion, hvor *ab* synes at være længere end den faktisk nøjagtig lige så lange *bc*.

synsceller, de lysopfattende sansesceller i øjets nethinde, stav- og tapceller. **synsfelt**, 1) det område, som kan ses med et øje, uden at blikretningen ændres; 2) for et optisk instrument det område af objektet, som instrumentet afbilder, s angives ofte ved vinklen ml. strålerne til områdets rand.

synsforretning, *jur.*, besigtigelse med det formål at tilvejebringe bevis for et vist forhold.

synskhed, d. s. s. clairvoyance.

synsnerve (*nervus opticus*), nerve, der brynder i nethinden og-ender i hjernen, hvor begge s krydser i chiasma.

synsnervesvind el. *opticusatrofi*, øjensygdom, der let kan erkendes med øjenspejl p. gr. af synsnervens hvide farve.

synsorganet (*organon visus*) omfatter øjebælt, øjelågene og tårapparatet.

synspurpur, farvestof i nethinden.

synsstyrke, øjets, el. *synskarped*, angives i *fysikken* ved den mindste vinkel, der må være ml. lysstrålerne fra to punkter for at disse netop kan adskilles, s er for normale øjne ca. 1 bueminut. I *med.* prøves s ofte ved læsning af bogstaver el. tal (formsansprøve) og udtrykkes i brøk. s *u vil f. eks. sige, at undersøgte i 6 m afstand ikke ser mere end en normal person kan se i 12 m afstand.

synsvidde, den største afstand, hvorover man endnu kan skelne en genstands konturer, s el. sigtbarheden er et vigtigt meteor. element.

syn'taks (gr. *syn'taxis* samordning), ord-føjningslære, den del af gramm., der beskriver brugen af de gramm. former og sætningsdannelsen; syn'taktisk, som vedr. syntaks.

syn'ta'ner er syntetiske garvemidler. De vigtigste er 1) hjælpestoffer indeh. sulfonsyregrupper, 2) kombinationsgarvestoffer mindre sure end 1) og 3) erstatningsgarvestoffer indeh. fenolgrupper.

syn'taver, syntetisk fremstillede taver

(fibre). **syn'tese** (*syn-*+*tesē*), 1) *filos.*, sammenfat-tende virksomhed el. resultatet af denne.

2) *kern.*, fremstilling af kern. forbindelser ud fra grundstofferne; syn'te'tisk, sammenfattende; fremstillet ad kemisk vej.

syntetisk benzín, se benzín.

syntetisk dom, hos Kant: et kategorisk udsagn, hvis prædikat ikke er indeholdt i dets subjekt og altså ikke kan findes ved logisk analyse af dette.

syntetiske sprog, sprog, hvis gramm. endelser forf. sig med ordstammerne til enheder, mods. analytiske sprog.

syntetisk gummi, se formstoffet og buna.

synte'tisme (af *syntese*), retning inden for nyere, især fr. malerkunst; hovedrepr. er Paul Gauguin, s opstod i reaktion mod impressionismen og søgte at give maleriet et sluttet, sammenfattende helhedspræg.

syn'to'a'n (*syn-* I- gr. *tonos* spænden), temperamtype, konstitutionstype, ken-detegnet bl. a. ved følelsesbetoning, kontaktevne, åbenhed.

Syntro'pa'n, syntetisk middel mod kolik-smerter.

syn'æ'resisCs.'yfl- I gr. *hairesis* det at tage), *sprog*v., kontraktion af to ens vokaler.

syn'æstetiske fænomener (*syn-* + gr. *aisthēsis* følelse), sanskvaliteter, der hos visse personer ledsager oplevelsen af andre sanskvaliteter, hvormed de normalt ikke er forbundne.

Syn'ålejomfruen, øgenavn for en af hysteri lidende kvinde, Rachel Hertz, som levede i Kbh. 1793-1841. Hun foregav at have slugt et brev syn'åle, og at disse stadig kom frem under huden. Prof. Herholdt ved Frederiks Hospital troede hende og udgav en bog om hende. Senere afsløredes det, at hun selv havde stukket syn'ålene ind under huden.

Syra ['sira], f. gr. folkesprog navn på øen Syros bl. Kykladerne.

Syracuse ['sir'kju:s, 'særa-], industriby i staten New York, USA, ved Erie Kanalen; 206 000 indb. (1940). Univ. (grl. 1849; 15 200 stud. 1946).

Syra'ku's, da. navneform for Siracusa.

Syr-Da'rja [sir-], oldtidens *Jaxartes*, 2580 km l. flod i Sovj. fra Tien-shan bjergene, gmn. Kirgisistan, Uzbekistan og Kazahstan til Aral-øen. Langs S mange oaser, især i Fergana-bækkenet.

syre, stof, der kan fraspalte en brintion under dannelse af den korresponderende base. s-styrke er afh. af dissociationsgraden. Alt efter hvor mange brintioner s-molekylet kan fraspalte, betegnes s som een-, to-, trebasisk osv. De fleste org. s indeholder radikalet *-COOH* (dissocieres i *H⁺* og *-COO⁻*) og betegnes som karbon-syrer, s indeholdende radikalet *-SO₃H* kaldes sulfonsyrer. s smager surt; deres vandige opløsning reagerer surt, d. v. s. farver lakmuspapir rødt og udvider kuldioksyd af natriumkarbonat, såfremt s er stærkere end kulsyre.

syre (svensk), d. s. s. ilt.

syre (*Rumex acetosa*), *bol.*, art af skrappe-fam.; særbø; bladene har ved grunden 2 spidse, nedadvendende flige. Alm. i Danm. Blomstrer i maj-juni; bladene, der smager sylrigt p. gr. af oksalsure forbindelser, anv. fra gr. tid som salat.

syreanhydrid, stoffer der opstår ved vandfraspaltning fra syrer.

syrefarver, en række farvestoffer (heriblandt de fleste azo- og nitrofarvestoffer), for det meste indeholdende sulfonsyregrupper; anv. i bet. omfang til uldfarvning, i reglen i mere el. mindre surt, salt-holdigt bad og under opvarmning, hvorved farvebadets farvestoffindh. forbruges næsten fuldstændigt. Særlig god ægthed fås ved de såk. Neonfarvestoffer.

syrefasthed, evne til at modstå syrepå-virkning.

syreklorider, stoffer, hvor syreradikalets hydroksylgruppe er ombyttet med klor.

sy're'n (gr. *syrynks* rør, fløjte; p. gr. af de hule, marholdige grene) (*Syringa*), slægt af olietræfam., buske med glatte, langstilkede blade, 4-tallige, violette, rød-lige el. hvide stærkt duftende blomster i en stor top, 20 arter. Mange arter dyrkes i haver; almindelig s (*S. vulgaris*) forekommer forvildet.

syreradikal, betegn. for det radikal, der dannes, når syren har fraspaltet en hydroksylgruppe.

syrest, betegn. f. den atomgruppe, der bliver tilbage, når hydroksylbrint fjernes. **syresalt**, blanding af oksalsyre og surt kaliumoksalat.

'Sy'rien, arab.: *Esh-Shâm* el. *Suriya*, stat (republik) i SV-Asien ved Middelhavets østl. del; 171 100 km²; 3 006 000 indb. (1946). Største byer: Aleppo, Damaskus (hovedstad) og Horns. - *Terræn*. Bag en smal, usammenhængende kystlette, ofte med klitter, hæver sig to parallelle bjergkæder hvis syd. del hedder henh. Libanon og Antilibanon, skilt fra hinanden ved en gravsænkning (El Beqâ), som mod N afvandes af Nahr el Asi (Orontes) og mod S bl. a. af Jordan. V i Antilibanon skræner S jævnt mod Eufrat. Træt befolklet er kun kystletten 0 f. Libanon. - *Klimaet* er subtrop.; nedbøren falder om vinteren, og mængden er ringe, især mod O og S (V-Libanon 112, Damaskus 30). Den opr. maki og Libanons cederuskove er næsten udryddet og jorden mange steder skyllet væk fra klipperne. - *Befolkningen*. Af de arabisktalende indb. er ca. 420 000 kristne, resten muhammedanere og druser. I enkelte egne tales endnu aramæiske dialekter. - *Mont*: 1 syrisk pund = 100 piastre. - *Mål og vægt*: Metersystemet. - *Erhverv*. Agerbrug er hovederhverv, men kun 1% er opdyrket; uden vanding kan mange steder dyrkes hvede, vin, oliven, figen og byg; med vanding dyrkes det samme, samt sydfrugter, ris, majs, bomuld, tobak og mange forsk. frugtræer. I 1943 var høstudbyttet: hvede 624 000 t, byg 330 000 t, hirse 44 000 t, bonner o. l. 53 000 t, bomuld 3000 t (især v. Aleppo), oliven 134 000 t, druer 293 000 t. Kvægavlen er ret veludviklet; i 1947 fandtes 3,26 mill. får, 1,4 mill. geder, 0,37 mill. stk. hornkvæg, samt æsler, kameler m. m. som træddyr. Industrien er ubetydelig. Der eksporteres frugt og dyriske produkter. S-s længebane står i forb. med banerne i Tyrkiet, Iraq (Bagdad-banen) og Palæstina; fra Damaskus går Hedjaz-banen mod S til Arabien via Transjordanien. - *Forfatningen*. Under fr. mandatstyret oprettedes S som republik m. eget flag, egen lovgiv. forsamling (Deputeretkammer), valgt for 4 år, og en muhammedansk præsident valgt af forsamlingen. Efter S-s oprettelse som uafh. stat valgtes 1943 lovgiv. forsaml. på 124 medl. - *Historie*. S, der ligger, hvor handelsvejene ml. Ægypten, Lilleasien og Mesopotamien skærer hinanden, har kun sjældent dannet en politisk enhed, men oftest været splittet ml. forsk. folk. Den ældste kendte befolk. var semitisk, og to af S-s semitiske folk, jøderne og fønikererne, har som henh. religionsstiftere og søfarende handelsfolk spillet verdens-his. t. rolle. I 2. årtus. f. Kr. trængte hittiterne ind fra N og ægypterne fra S; i beg. af 1. årtus. beg. assyrernes ekspansion, der efterhånden underlagde sig hele S. 604 f. Kr. kom S under Babylon, 538 under Iran, 332 under Alexander d. St., 312 under Seleukiderne, i hvis rige S blev hovedlandet. 88 f. Kr. erobrede kong Tigranes af Armenien S, 64 erobrede romerne (Pompejus) S fra denne. Som rom. provins gik S 395 e. Kr. til Byzans og blev 635 erobret af araberne. Under Omajjaderne 661-750 var Damaskus hovedstad og S hovedland i kalifatet. 1099-1291 sad korsfarerne inde med en del af kystlandet; 1516 erobrede tyrkerne landet. - Efter eng. erobring 1918 afstod Tyrk. S 1920; trods arab. håb blev S fr. mandatlant under Folkeforb., og Feisals forsøg på at skabe en arab. nationalstat i S blev slået ned. S deltes i 4 områder; Libanon, Latakia, Djebel ed Druz og S, men det fr. militærstyre var upopulært selv bl. den kristne del af befolk., og 1925 måtte rejsning i Damaskus slås ned m. artilleri. 1936 gav Blums reg. tilsagn om opgivelse af mandatstyret 1939, men krigen kom i vejen. Militæret i S sluttede sig 1940 overv. til Vichy, men juni-juli 1941 erobrede S af eng. og fr. fr. styrker. På de Gaulle-reg.s vegne proklamerede Catroux S-s uafh. og efter valg 1943 valgtes Shukri al

Kuwâtli til præsident i S, mens det nationalistiske flertalsparti dannede reg. Maj 1945 kom det til våbenkonflikt ml. syrerne og fr. styrker (bombardement af Damaskus), da Frankr. ville bevare mil. og økon. indflydelse, hvorpå Engl. greb ind. April 1946 rømmede de eng. og fr. tropper, Tilsluttet Arab. Liga, sluttede sig 1948 til krigen mod Israel. (Kort se Rusland og Levanten samt orientalsk arkæologi).

syringomye'li' (gr. *syrix* rør, fløjte + *myelos* marv), lidelse, ved hvilken der, af ukendt årsag, dannes aflange hulheder i midten af rygmærven, navnlig i dens halsparti; viser sig ved langsomt tiltagende stivhed i benene, skævhed af ryggen og muskelsvind tillige med lammelser og følelselshed i hænderne.

'syrixn [-ri:rks] (gr: rør, fløjte), 1) *mus.*, panfløjte; 2) *zool.*, hos fuglene det til et sangapparat omdannede strubehovede. Findes hos næsten alle fugle, mangler dog hos vestl. gribbe og storke.

'sy'riske kirke, den, den monofysitiske kirke i syrisktalende lande, i 4. årh. meget blomstrende, siden 5. årh. dogmatisk stagneret, til dels odelagt af muhammedanismen. Nogle steder i union med Rom, andre steder gået op i den ortodokse kirke. Ca. 120 000 medl.

syrisk litteratur. På syrisk opstod i 3.-14. årh. e. Kr. en omfangsrig og så godt som udelukkende kristen litt., omfattende bibeloversættelser (bl. a. peshitta), prædikener, liturgier, helgen- og martyrlægender, krøniker, tilos, traktater, digte af rel. indhold m. m. Langt fra hele litt. er endnu udgivet; mange håndskr. findes på museer og i bibl. De dogmat. lærestridigheder om Kristi to naturer, hvorved de syr. kristne spaltedes i de monofysitiske jakobiner og nestorianerne har i høj grad præget s. Også gnosticismen har repræsentanter på syrisk, f. eks. Bardaisan (d. 222 e. Kr.). Den største skikkelse inden for den syr. kirke var Afrem Syrer. Af andre forfattere kan nævnes biskop Rabballa af Edessa (d. 435), digteren Jakob af Serug (d. 521) og kirkehist. Johannes fra Efesos (d. ca. 585) samt fra den syr. litt.s sidste opblomstring Bar Hebraeus (d. 1286), som var berømt for sin store lærdom; han har bl. a. skrevet et kommentar til Bibelen og forsk. gramm. afhandlinger.

syrisk sprog hører ligesom mandæisk og sproget i den babyl. Talmud til de østaramæiske dialekter. Navnet, som er en fork. af assyrisk, brugtes, fordi aramæisk dengang havde bibetyd. af hedensk. Sproget falder i to dialekter: vestsyrisk, østsyrisk, hvoraf den første taltes af de monofysitiske jakobiner, som hørte hjemme i egnen om Edessa, mens den anden var nestorianernes, som havde deres skoler i Nisibis o. a. byer. De to dialekter skrives med forsk. skrift. Med islams fremtrængning gik s stærkt tilbage, men endnu tales forsk. dialekter af nysyrisk i Armenien ved Urmiasøen og i egne omkr. Tigris' øvre løb.

sy'rjæ'ner el. *komi*, finsk-ugrisk folk i Komi ASSR NV for Ural; hovederhverv er kvægavl (hornkvæg, får, svin), jagt og pelshandel.

Syr'jæ'neres republik, tidl. navn på Komi-republikken i Sovj.

syrrning, i mejeribrug den proces, under hvilken ægte mælkesyrebakterier (syrevækker) i mælk el. fløde omdanner mælkesukker til mælkesyre. Bakteriekulturen dyrkes i mælk ved ca. 20° C. Metoden er et resultat af V. Storchs undersøgelser i 1890. s af fløden spiller en afgørende rolle ved smørproduktionen, idet den letter smørrets dannelse og bidrager til fremkomsten af dets aroma.

syrokaldæ'isk el. *kaldæisk*, tidl. anv., ukorrekt betegn., for det aramæiske sprog, hvori Esras Bog 4,8-6,18, 7,12-26 og Daniels Bog 2,4-7,29 er skrevet.

Syros [-si:ros], gr. folkesprog *Syra*, gr. ø bl. Kykladerne, 96 km²; 30 000 indb. På S ligger Kykladernes hovedstad Her-moupolis.

'Sy'rterne (gr. *syrein* slæbe, p. gr. af de variable banker), to bugter fra Middell-

havet på N-Afr.s kyst; 1) Lille Syrte (fr: *Golfe de Gabes*) ved den sydl. del af Tunis' Ø-kyst; 2) Store Syrte (ital.: *Gran Sirte*) på N-kysten af Libyen.

Syran, anden stavemåde for Syzran. **Suess** [zys:], *Eduard* (1831-1913) østr. geolog. Vigtige studier over Alpernes bygning; i *Antlitz der Erde* (1885-1901) gav S en storslået, personlig præget sammenfatning af sin tids kendskab til Jordens geol. udvikling.

syssel, 1) forvaltningsområde i Jylland i oldtid og middelalder; i alt fandtes 14 syssler: Vends-, Ty s, Salling s, Himmer s, Ommer s, Åbo s, Løver s, Jelling s, Almind s, Har s, Varde s, Barwith s, Ellum s og Isted s; 2) forvaltningsområde på Grøn. (ialt 13 s), Færøerne (ialt 6 s) og i Island (16 s), admin. af en sm-dand.

sysselmand, no. middelalderlig forvaltningsbedsmand. Betegn. anv. nu i isb., på Færøerne og Grønland om den embedsmand, der administrerer et syssel; i No. administreres Svalbard og Jan Mayen af en s.

Siissmayer [zyisimaier], *Franz Xaver* (1766-1803), østr. komponist. Kapelmester i Wien. Elev af Mozart, fuldførte efter Mozarts død dennes *Requiem*.

Sussmilch [zy:smilx] *Johann Peter* (1707-1767), ty. prot. præst. S var den første, der foretog systematiske statist. undersøgelser og derved lagde grunden til befolkningsstatistikken.

Suss-Oppenheimer [zys:-], *Joseph* (1698-1738), jødisk finansmand, ledede Wurttembergers finanser under den ødsle hertug Karl Alexander, pålagde tunge skatter. Henrettet efter hertugens død. Emne for Feuchtwangers »Jud Siiss« (1925).

sy'ste'm (gr. *synistnai* sammenstille), en velkendt helhed af dele (naturgenstande, tanke osv.); anv. undertiden i geol. i st. f. formation.

systema'tik, anbringelse i et system. Den bot. og zool. s (jfr. nomenklatur) er grl. af Linné; systeme'ma'tiker, person, der 1) konstruerer systemer, 2) handler konsekvent ud fra et sammenhængende helhedssyn; systema'tisk, hvad der hører til et system.

sy'ste'ma'tisk **teologi**, teol. fællesbetegn. for disciplinerne dogmatik, etik og religionsfilos., der vil bestemme kristendommens væsen systematisk-begrebsmæssigt, mods. den hist. teol. (kirkehist., G. T. og N. T.), der anv. den sproglig-hist. metode.

Systemskiftet, vendingen i da. politik 1901, da Chr. 9. efter 30 års forfatningskamp udnævnte min. Deuntzer. Danm.s første Venstregering, og således bøjede sig for kravet om folketingsparlamentarisme.

*Systerback, fi. *Rajajoki*, russ. *Sestoretisk*, å og stationsby på Karelske Næs, ca. 30 km fra Leningrad. Ved åen S lagdes 1323 sv.-russ. grænse, bestod til Stolbova-freden 1617. 1809 grænse ml. Rusl. og storehertugdømmet Finl., bevaredes i Dorpat-freden 1920 som Finl.s hist. grænse, men opgaves ved Moskva-freden 1940 og atter sept. 1944.

'stole (gr. *systeme* sammentrækning), hjertets sammentrækning.

sytråd, glat, stærk tråd, oftest bomuld. Fremstillet ved sammentvinding af 3 (el. 2) tråde, hver bestående enten af eet enkeltgarn el. sammentvundet af 2 sådanne, s appretteres med stivelse, parafrin m. m.

Syttende Maj, no. nationaldag, minde om Eidsvollgrundloven 17. 5. 1814.

Syv, *Peder* Pedersen (1631-1702), da. sprogforsker og folke-minde-samler, 1664 sognepræst i Hellested i Stevns. Arbejder: *Nogle Betænkninger om det Cimbriske Sprog* (1663), *Den Danske Sprogkunst* (1685). Han er særlig kendt for sine *Almindelige Danske Ordspog* (1682 og 1688), der udgør hovedstammen i alle senere ordspogsamlinger, og sine *Danske Viser* (1695).

syvarmet **lysestage**. If. 2. Mos. 25,31-40 fandtes en s af guld i tabernaklet, i Salomos tempel omtales 10 lysestage af

guld (1. Kg. 7.49). Det eftereksilte tempels s kendes fra relief i Titus-buen (se ovenstående ill.).

syvende himmel, den øverste og bedste himmel. Syv himle omtales ofte i Koranen. Tilsvarende forestillinger er der spor af i sen jødedommen og N.T.

syvende mands grænse. If. de før 1845 gældende arveregler kunne fjernere arvinger end sådanne, som var beslægtede med arveladeren i syvende grad, ikke tage arv.

svymilestøtveler, støtveler med overnaturlige evner; bringer ved hvert skridt bæreren 7 mil fremad.

syv mod Theben, i gr. sagnhist. Polyneikes' forbund med seks gr. fyrster; de Søgte forgæves at erobre det af P.s. broder Eteokles beherskede Theben; kun een overlevende kampen (Adrastus). Sagnet er behandlet i Aischylos' tragedie af samme navn.

svysovere, if. legenden svv kristne, som under kejser Decius' kristenforfølgelse blev indemuret i Lilleasien og sov i 200 år. Helgendag: 27. 7.

svysovler (*My'oxidate*), zool., fam. af små muselign. gnavere m. langhåret hale. I Ml.-Eur. findes den grå s (Glis glis); her-til hælsmus.

Syvstjernen, d. s. s. Plejaderne.

Syv Søstre [*svy' so'stra*], 1) no. vandfald på N-siden af Geirangerfjorden i Møre, 2) no. fjeldparti på øen Aisten i Nordland.

svv underværker, den sene oldtids betegn. f. en række teknisk og kunstnerisk fremragende præstationer: Feidias' Zeusbillede i Olympia, Artemistemplet i Efesos, mausoleet i Halikarnassos, kolossen på Rhodos, fyrtårnet på Faros, pyramiderne og Babylons hængende haver.

svv vise, 7 lovgivere i Grækenland i 6. årh. f. Kr.: Thales (fra Milet), Bias (Priene), Pittakos (Mitylene), Kleobulos (Rhodos), Cheilon (Sparta), Solon (Athen) og Periander (Korinth).

Syvårskrig. Den Nordiske, da.-sv. krig 1563-70. Mens Danm. ved besiddelse af Gotland og (fra 1559) Osel truede Sv. med omklarming og håbede på en uoprettetle af Kalmarmunnen, ønskede Erik 14. af Sv. at bryde gnm. de da.-no. provinser mod V og S og skabe sikker adgang for Sv. vestover. Mod rigsrådenes vilje drev Erik 14. og Fred. 2. krigen igennem (strid om de 3 kroner i da. våben); med stort opbud af ty. landsknægte søgte Fr. 2. forgæves at erobre Sv., men nåede kun at tage Elfsborg, Erik 14. brød igennem i Halland (tog Varberg 1565); 1565 sejrede Daniel Rantzau over svenskerne ved Axtona og hærgede flg. år Vastergotl., 1567-68 Östergötland, men Fr. 2.s finanser brød sammen. 1565 tog Fr. 2.s bitre uven Peder Oxen ledelsen i Danm., men sv. flåde beherskede Östersøen under Klas Horn, og først efter den sindsyge Eriks afsættelse 1568, Varbergs generobring 1569 og Sveriges udmættelse endte krigen uafgjort ved fred i Stettin dec. 1570. Sv. havde samtidig haft krig med Lubeck og Polen.

Syvårskrig. Den Preussiske, 1756-63, førtes ml. Frederik 2. d. St. af Preussen og Østr., Frankr., Rusl., Sachsen-Polen, Sv. Preussen var allieret m. Engl., der 1755-63 slog Frankr. i kolonikrigen. Fr. 2. foregreb sine modstanderes angreb ved at besætte Sachsen; slog 1757 Fr. ved Rossbach, Østr. v. Leuthen, russ. ved Zorndorf 1758, men led nederlag ved Hockkirch 1758 og Kunersdorf 1759.

Var sammenbrud nær 1761-62, samtidig med at Engl.s subsidier standsedes med Pitts fald 1761; fræstles kun ved, at kejserinde Elisabeth af Rusl. døde 1762; Katharina 2. holdt sig neutral. Frankr. var svækket, og Marie Theresia af Østr. måtte da opgive håbet om at generobre Schlesien. Status quo-fred i Flubertsburg 1763.

Syz'tan [*sfz'-J*, by i RSFSR, Sovj., ved Volga V f. Kujbysjev, 78 000 indb. (1939). Havneby, jernbanebro over Volga.

syzygier [*sy'sy'-*] (gr. *syzygos* spændt i åg sammen), fællesbetegn. for nymåne- og fuldmåne-punkterne, d. v. s. de to punkter i månebanen, der har samme længde som Solen, henh. en længde, der afviger 180° fra Solens.

Szálasi [*'sa:fi*], *Ferene* (1897-1946), ungarsk nationalsocialist. Officer, opr. knyttet til Horthy, efter 1935 leder for lille antisemitisk gruppe, opløst af reg. 1937. Fik efter 1940 sammensmeltet fl. nazistiske grupper i sit parti, der havde pilekors som mærke. 16. 10. 1944 måtte Horthy under ty. pres overgive reg. til S, der formelt styrede Ung. til den russ. erobring. Henrettet.

Szatmár Németi [*sDM-Dr 'ne:mæti*], det ung. navn på den rum. by Satu-Mare. Szczecin [*'tjet:stin*], ty. *Stettin*, by i Pomorze (Pommern), Polen, ved Odras (Oders) munding i Stettiner Haff; 74 000 indb. (1946); (272 000 i 1939). S var før 1945 Tyskls. vigtigste Østersøhavn, betinget af beliggenheden ved mundingen af den seljbare Oder og af Berlins nærhed. Efter 1945 kulekøport fra Slqsk. S var i middelalderen hansestad; til 1637 residens for de pommerse hertuger; 1648 sv.; preussisk fra 1720. Under 2. Verdenskrig store luftangreb, apr. 1943, maj 1944 og jan. 1945. Efter sovj. angreb fra 8. 3. 1945 faldt S 0 f. Oder 20. 3. Vestl. del erobret 26. 4.

Sze-chwan [*ss tshwan*], Kinas folkerigeste prov., omkr. øvre Yang-tze-Kiang; 434 000 km²; 45,8 mill. indb. Hovedstad: Chengtu. Største by: Chung-king. I V indtil 7000 m h. bjerge, mod 0 det 500-1000 m h. frugtbare »røde bækken« med dybe floddale.

Szeged [*'sægæd*], ty. *Szegedin* [*'se:g3di:n*], ungarsk by ved Maros' munding i Tisza; 137 000 indb. (1941). Bet. handel og industri. Ved S søgte ty. styrker i beg. af okt. 1944 forgæves at standse sovj. offensiv.

Székesfehértúr [*'se:kej'fæhe:rva:r*], ty. *Stuhlweissenburg*, ungarsk by SV f. Budapest. 48 000 indb. (1941). I S kronede og begravedes de gi. ung. konger.

székler [*'se:k-*], magyarisk folk i 0-Transilvanien, Rumænien.

Szentes [*'sæntej*], ungarsk by ved Tisza; 34 000 indb. (1941).

Szent-Györgyi [*'sænt 'djordji*], *Albert de* (f. 1893), ungarsk biokemiker. Isolerede 1927 ascorbinsyren og påviste senere dens identitet med C-vitamin, fandt 1936 vitamin P. Bet. arb. over musklernes biokemi. Nobelpr. 1937. Forfulgt af nazisterne især under Den 2. Verdenskrig. Fra 1948 i USA.

Szigeti [*'fsigæti*], *Jozsef* (f. 1892), ungarsk violinvirtuos. Har på sine talr. koncertrejser også besøgt Kbh.

szlachta [*'Jlafw*] (po.), den polske adel. Szolnok [*'solnok*], ungarsk by ved Tisza; 42 000 indb. (1941). Handel med tobak, tømmer og salt. Jernbaneknudepunkt.

Szombathely [*'sombothæj*], ty. *Steinamanger*, by i V-Ung.; 43 000 indb. (1941). Vinhandel, mølle-, maskin- og tekstilindustri.

Szymanowski [*'jima'nofski*], *Karol* (1883-1937), po. komponist og pianist. Har foruden adsk. klavermusik skrevet symfonier, symfoniske digtninge, to violinkonserter, operaer, kammermusik, sange.

sæbe, betegn. for metalsalt af en fedtsyre. I dagl. tale beteges med s forsk. vaske-midler, især natrium- og kaliumsalte af fedtsyrerne, s fremstilles 1) ved behandling (forsæbning) af fedtstoffer med kalium-el. natriumhydroksyd (sæbesyderud), hvorved i første omgang fås såk. sæbelim, der foruden s indeholder vand, glycerin, overskud af alkali, samt evt.

også uomdannede fedtstoffer, 2) ved neutralisation af frie fedtsyrer med soda. De ved sidstnævnte metode anv. fedtsyrer fås af fedtstofferne ved fedtspaltning (s. d.) med vand under tryk el. ved tilsætning af katalysatorer. Ved de under 2) nævnte metoder opnås lettere dels at udvinde den værdifulde glycerin, dels at opnå en s, der er fri for glycerin og alkali. Man skelner ml. hårde og bløde s. De hårde s er natrons, de bløde alm. kalis. Man skelner videre ml. lims og kernes. Lims, der er stivnet sæbelim (se ovenfor), indeholder foruden selve s også glycerin og vand. Alm. blød, brun s er kali-lims. Mange toilets er natron-lims. Kernes, der altid er natrons (undt. barbers, der er rent kaliumstearat), fås ved udsaltning, d. v. s. tilsætning af kog-salt til forsæbningsblandingen, hvorved s udkalles og fås med langt mindre vand-indhold. Kernes, der er langt værdifuldere end lims, anv. såvel til toilets som til teknisk brug. Til fremstilling af finere toilets anv. kernes, der er fri for uforårsagede fedtstoffer, glycerin og overskud af alkali; den tørres, evt. smeltes til vandindhold på 8-15%, blandes evt. med farve- og lugtstoffer ved æltning og presses i ønsket facon, s-spåner er kernes udvalset til tynd film og snittet i flager. Andre s end alkalimetals er alm. tungt-opløselige i vand, f. eks. kalks, hvorfor alm. s skummer dårligt i hårdt vand, idet der dannes kalks, der udfældes; først når der er tilsat så meget s, at alle calciumioner er udfældet, vil s skumme. Man afhælder derfor ofte vandet, f. eks. med soda, der fælder calciumionerne som karbonat. Til s-fabrikation anv. mangfoldige fedtstoffer, såvel animalske som vegetabiliske, alt efter den ønskede kvalitet af s. Til fine s og kernes anv. f. eks. olivenolie, palmeolie og palmekerneolie. Til hårde lims anv. især kokosolie og palmekerneolie, der er særl. let forsæbelige (koldrørte s) og skummer med saltvand (saltvands), til de bløde lims f. eks. bomuldsfrøolie, sojabønneolie og fisketan, s anv. p. gr. af sin emulgerende evne som vaskemiddel såvel i husholdningens som i industrien, især tekstilindustrien. Ofte drøjes s med fyldstoffer af forsk. art, f. eks. stivelse, vandglas el. endogså ler. Særlige tilsætninger kan ønskes til specielle formål, f. eks. medicinske s, der f. eks. kan indeholde fenol (karbol) el. sublimat til desinfektion af huden.

sæbespirituss, lysgul opløsning af sæbe, kamfer m. m. i sprit.

sæbesyderud, en ca. 33 % (36° Beaume) opløsning af natriumhydroksyd i vand, anv. bl. a. i sæbefabrikationen.

sæbetaer, navn for 1) *Quillaja saponaria*, hvis bark benyttes til vask og i farm.; 2) *Sapindus* arter, af hvis frugter fremst. en slags sæbe. I begge tilfælde er det virksomme stof saponin.

sæbeurt (*Sapo'itaria*), slægt af nellikefam. 30 arter i Eur. og Asien. Forvildet fra haver findes i Danm. læge s (S. officinalis) med 3-nervede blade; dens saponinholdige pulveriserede rod kan bruges i st. f. sæbe.

Sæby, da. købstad S f. Frederikshavn; 3317 indb. (1948). Vor Frue el. St. Marie Kirke (15. årh.) med kalkmalerier, rådhuset (1842); el. end bindingsværkshuse fra 17-18. årh. Industri: jern- og maskiner, skotøj m. m. Handel og fiskeri. Havn. Station på

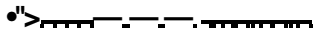
Sæby Mølle.

Aalborg-S-Frederikshavn banen. Opr. fiskerleje. Ældste kendte privilegier 1524. Sæbye, *Poul* (f. 1889), da. tegner; bogill., brugskunst og dekorationsarbejder. Sæbygård, l.) hovedgård V f. Slagelse, skal efter sagnet have tilhørt Esbern Snare, Hovedbyggn. fra 1742 og 1747; fredet i kl. B.; 2) hovedgård V f. Sæbye, i middelalderen under Børglum bispestol, bl. de senere ejere var Niels Juel. Siden 1723 i slægten Arenfeldts besiddelse, 1797-1925 stamhus. Hovedbyggn. fra 1575 ff.; fredet i kl. A.

sæd, l) (*sperma*), testiklernes celleprodukt. 2) alm. benyttet betegn., for hvede, rug, byg og havre.

sædblæren (*vesicula seminalis*), del af de mandlige kønsorganer, 5-6 cm lang, ægformet og knudret kirtelorgan, hvis udførselsgang udmunder i sædlederen..

sædcelle, *spermie* el. *spermatozo*, hanlig

Sædcelle af menneske. (Hovedet er set fra Læden).

kønscele, Medfører i sit såk. hoved, der består af den fortættede cellekerne, artens halve kromosomantal.

sæddækker, mellemsvær harve, anv. ved bredsåning.

sædeben (*os ischii*), del af bækket.

sædefødsel, fødsel, hvor sædet fødes først. sædegård, hovedgård, som for 1660 har været i en adelig families besiddelse el. senere ved kgl. bevilling er optaget i sklassen. Til besiddelsen af s var der tidl. knyttet visse privilegier, der er bortfaldet ved senere lovgivning.

sædekorn kaldes det velrensende korn, der anv. til udsæd. Afgørende for høstudbyttet er valg af den rigtige sort el. stamme, ligesom s må have en god spireevne, være fri for sygdomme og i reglen afs vamps jden anvendelsen.

sædelighedsfejden, litt. debat og central samtaleemne i Norden i 1880'erne. Emnerne var: ægteskab, seksuel afholdenhed, fri kærlighed o. l. De kendteste skr. er: H. Ibsens »Et Dukkehjem« (1879), Bj. Bjørnsens »En Handske« (1883), A. Garborgs novelle »Ungdom« (1885), G. Brandes' anmeldelse deraf s. å. og hans afh. om Luther (1885) og Bjørnsens foredrag »Engifte og mangelgift« (1887); s endte i en heftig personlig polemik ml. Brandes og Bjørnsen.

sædelighedsforbrydelser, fællesbetegn. f. en række forsk. forbrydelser mod kønsdeligheden, af hvilke de vigtigste er voldtægt, samleje med mindreårige, blufærdighedskrænkelser, homoseksuelt forhold over for mindreårige og udnyttelse el. fremme af kønslig usædelighed ml. andre.

sædelighedspolitiet, den del af politiet, hvis virksomhed er at påse, at prostitutionen ikke medfører alfonseri, rufferi, løsgængeri m. m.

sædelære, lære om anerkendt sæd og skik, d. s. s. etik.

sædemuskler, 3 store muskler (*gluteus maximus, medius og minimus*), der fra hoftebenet strækker sig ned til øverste del af lårbenet.

sædestilling, fosterleje, underkropsstilling, hvor sædet er forliggende.

sædgemme, *bot.*, det organ, hvor sædlegemernes dannes.

sædgås ('*Anas fa'bal is*), højnord., gulnæbet gås. Ligner iøvrigt grågås. Gør ofte skade på sæden. I Danm. på træk.

sædgighed, betegn. for biosterets stilling i forhold til støvveje(e). Blomsten kan være under-, omkring el. oversædig.

sædleder el. *sædstreng* (*ductus deferens*), 40-50 cm lang muskelrig kanal, der fra bitestiklen på hver sin side gnm. lyskekanalen går ind i bækket, hvor den tager retning mod blærehalskirtelen. Modtager tilløb fra sædblæren og har en kirtelagtig udvidelse i ampullen.

sædeligeme, *bot.*, den bevægelige, hanlige kønscele.

sædovertføring, kunstig, d. s. s. inseminering.

sædskefte el. *rotation*, betegn. for den

veksling ml. afgrøderne, der finder sted i et landbrug. (Jfr. landbrugssystemer).

sædstreng, *anat.*, d. s. s. sædleder.

sædvane el. *rettscedvane*, en handlemåde, der i et samfund er iagttaget alm., stadig, længe og i overbevisning om dens retlige nødvendighed. Den gnm. s udtrykte regel anses som gæld. ret, s-ret, som udtryk for den samme samfunds-vilje, hvorpå loven bygges.

Såffle [*sæfla*], sv. koping, S-Varmland, ved S kanal. 8300 indb. (1948).

Såffle kanal, sv. kanal, fra Arvika ved Glafsforden til Väneren, anl. 1837, ombygget 1866-70.

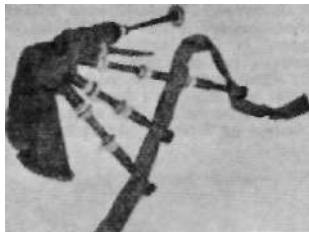
sækdugsvampe (*Taphri'nacete*), familie af sæksporesvampe, der lever på løvblade og sjældnere på frugtblade. *Taphrina betulina* danner hekseskoste på birke, *T. pruni* ommander svædskeblommer til »blompepunge« uden sten. *T. deformans* frembringer ferskenblæresyge.

sækdyr (*Tuni'cata*), dyregruppe tilh. Chordata. Omgivet af en gelé-el. bruskagtig kappe, har i hvert tilf. i larvetilstanden en rygstreng. Omkr. forenden af tarmkanalen gællespalter. Hertil søpunge, salper, ildpølser og appendicularier.

sækkalk, kalk i pulverform, der sælges i papirsække.

sækkelærred, groft lærred af hør-, hampegrøn el. jute; anv. til korn- og mælkesække m. v.

sækkpejpe, et ældgamelt blæseinstrument, hvoraf der findes forsk. konstruktioner. Det benyttes endnu af almuen i Ital., Ungarn og Rusl. I Skotland er s (bag-pipe) et nationalinstrument. Det be-

står her af en lædersæk, hvori man blæser luft gennem et rør. Ved at man trykker på sækken med armen, passerer luften videre ud gennem et skalmeljevær, hvori der er anbragt seks lydhuller. Desuden findes 1-3 rør af forsk. længde, men uden tonehuller (kaldet humler el. brummer), som hver for sig kun giver en enkelt tone, der virker som orgelpunkt, så længe instrumentet blæses.

sæklus (*Or'nesia*), gruppe af skjoldlus. Forholdsvis langbenede. Æggene bæres i en vokssæk på hunnens bagende.

sækmøl (*Cole'ophora*), små, spidsvingede møl. Larverne i et af spind og bladstumper dannet sækformet hylster. Gnaver små runde huller i blade. Enkelte arter gør skade.

sækspindere (*Psychidae*), små sommerfugle. Hunnerne vingeløse. Larverne i en sæk, af hvilken kun hoved og forkrop rager frem; hunnerne forbliver i denne.

sæksporesvampe (*Ascomycetes*) udgør s. m. Basidiomycetes de højere svampe. Myceliet hos s har frie, grenede hyfer, der består af fl. celler. Sporerne dannes i reglen i sporesække, som typisk indeholder 8 sporer, der ved modningen ud-kastes med kraft.

sæksvulst (*atherom*), godartet svulst bestående af stærkt udspilede talgkirtler med grødet indhold. Svulsten er afkapslet af en fibros hinde, forekommer især i tindingeregionen og nakken.

'Sålen, sv. vintersportssted, V-Dalarna. Udgangspunkt for skiløbet Vasaloppet. sæler (*Phin'ipedia*), pattedyrorden, der betragtes ofte som hørende til rodyrene. Tenformede, ydre ører små el. manglende; forlemmerne luffeagtige, baglemmerne bagudrettede, halen ganske kort. Tænderne ensartede, s er udelukkende knyttet til vand, men kommer dog op på strandbredder, skær, is, hvor bl. a. par-

ring foregår, og ungerne fødes. Forekommer m. få undtagelser i havet, navnlig i koldere farvande. Hertil øre-s, hvalrosser og ægte s (Phocidae), hvortil bl. a. den spøttede s, ring-s, grønlands-s, grå-s, klapmyds m. fl. s spiller en stor økon. rolle for visse folkeslag f. eks. eskimøer; desuden drives fanget efter s navnlig fra no. side. Det samlede årlige udbytte ligger på omkr. 400 000 strk., overvejende grønlands-s, der tages som udbytte på ynglepladserne i drivisen. (Ill. se de enkelte arter).

sælhunde, d. s. s. sæler.

Sæmundr Frode (1056-1133), isl. præst; skrev en (nu tabt) Norgeshistorie; af eftertiden anset for at være troldmand.

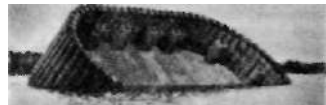
Sæmundsson [*saimon'dsá:n*], *Tomas* (1807-1841), isl. litterat og præst. Var den drivende kraft i udg. af tidsskr. »Fjolnir« og forf. bl. a. dets programafhandl.

sænke, form, der bruges ved smedning af faconer.

sænkeambolt, firkantet støbejernsklod m. forsk. formede huller i sidefladerne og indsnit i kanterne.

sænkebrønd, cylindrisk kasse, udformet således, at den ved udgravning inde i s føres dybere ned i jorden, s for fundering under vand forsynes nederst med et arbejds-kammer, der står under lufttryk, således at manuel udgravning kan foretages for at føre s ned til fast bjeld.

sænkekasse, en kasseformet konstruktion i reglen af jernbeton, som anv. ved fremstilling af fundamenter under vand, særligt ved broer, s bygges på land, hvor-

efter den flydende på vandet bugseres til sin blivende plads. Her sænkes den til havbunden ved iflydning af vand el. beton. Sluttelig sænkes den et stykke ned i jordbunden v. hj. af maskiner el. manuel udgravning, det sidste i reglen ved gravning i trykluftkammer.

sænkekøl, søv., pladeformet køl, der kan sænkes ned under bunden af små fladbundede sejlfartøjer.

sænkeponton, tunnelstykke, lukket i begge ender; anv. til fremstilling af tunneller under vand; bringes på plads på lign. måde som en sænkekasse.

sænkingsabsces, byld, der ikke holder sig til stedet for betændelsens udgangspunkt, men breder sig i bestemte spalter og kan komme frem langt fra det sted, hvor bylden er opstået.

sænkningshastighed, *med.*, d. s. s. blod-sænkningssreaktionen.

Sântis'fzæntis (2501 m), syd. del af Ap-penzeller Alperne, Schweiz.

særbo, en plante, hvor han- og hunblomster findes på forsk. individer, f. eks. pil. særeje, den formue, som en ægtefælle evt. ejer uden for det ægteskabelige formue-fællesskab. Vil i reglen være opstået ved ægtepagt ml. ægtefællerne el. ved arvelæders el. givers bestemmelser.

særforsorg, statens omsorg for opdræds-, underhold, forsørgelse, kur og pleje for sindssyge, åndssvage, epileptikere, vanføre, lemlestede, taleledige, blinde og døvstumme, for så vidt påg. skal undergives anstaltsbehandl. på en egtl. statsanstalt el. en statsanerk. anstalt el. under sådanne anstalters vedvarende tilsyn anbringes i kontrolleret familiepleje. For trængende afholder staten udgifter herved. Sindssygeforsorgen henhører under Indenrigsmin., den øvrige s under Socialmin. (direktøren for den soc. særforsorg), s er obligatorisk for døve og blinde børn, og andre børn, der har s behov, kan af børneværnsudvalgene fjernes fra hjemmet. Patienter under s vil ofte kunne få invaliderente, ligesom der fra invalideforsikr.

kan afholdes udgifter til visse helbredelses- og oplæringsforanstalt. 1946-47 fandtes gnslt. 26 200 patienter, heraf 21 400 for statens regning. Socialmin.s udgift var 50 mill. kr., Indenrigsmin.s 12 mill. kr.

sær hjælp ydes efter forsorgsloven i en række spredte og midlertidige transtill-fælde; bl. a. fødselshjælp for mødre, der ikke er i sygekasse, fortsat sygekassehjælp, hjælp til kronisk syge, kommunal sygepleje, hjælp til hjemmets opretholdelse under husmoderens sygdom, husvildforsorg, hjælp til indkaldtes familier. Endv. regnes al forsorg for abnorme, vanføre o. l. og for tuberkulose- og kræftpatienter for s. Også skolebespisning bogføres som s. s medfører ingen retsvirkninger. 1946⁸*7 var der i Danm. 21 000 særforløbpatienter og 104 000 andre understøttede. Udgift: 76 mill. kr.

'Særimner, galt i Valhal, hvis flæsk stadig fornyes.

særklasser, klasser for børn med særlige vanskeligheder. Særundervisning (evt. s) skal indrettes, hvis forholdene tillader det for børn, der er: svagtbevagede (hjelpeklasser), læsesvage (læseklasser), svagtseende (svagsynsklasser), tunghøre (tunghøreklasser), taleledende (taleklasser). Desuden findes i Kbh. observationsklasser (for vanskelige børn) og fritlitskolen (for legemligt svage børn). Børnene til s. udtages i alm. efter undersøgelse af skolepsykolog og/el. skolelæge.

særkuldørn, jur., en ægtefælles børn af tidl. ægteskab, mods. fællesbørn.

særkønnet, biol., d. s. s. enkönneth.

Særlige Anliggender, Ministeriet for, da. ministerium 1945-47 til varetagelse af statens midlertidige hjælp til frihedskæmpere, fastlæggelse af erst. til besættelsesliden olre m. v.

særmelding, under ty. besættelse af Danm. meddelelse over eng. radio til da. modstandsbevægelse, især om nedkastning af våben, ammunition og sprængstoffer. Givet i kodeform: »Hilsen til -«, hvorefter fulgte aftalte, hyppigt skiftende personnavne.

'Sarna, sv. landsby, NV-Dalarna, hjemstavnsmuseum i trækirke fra 17. årh. Turiststed. S og Idre-området kom fra No. til Sv. 1644-45, skønt ikke anført i Bromsebrofreden.

særskoler bestående af særklasser findes uden for Kbh. kun som hjælpeskoler, i Kbh. er desuden tunghøre-, svagsyns- og taleklasserne i ramlet på 2 s.

særtog, jernbanetog, som tilyses i hvert enkelt tilf. v. særl. s-anneldelser, f. eks. ved højtider, i forsinkelsetilf., i sukkerroekampagnen o. l.

særtryk, aftryk af enkelte artikler i tidsskrifter o. l.

særundervisning, 1) undervisning af børn, der p. gr. af afstand el. svagelighed ikke kan gå i nærmeste folkeskole; 2) undervisn. af børn med særlige vanskeligheder i særklasser (særskoler) el. i ekstratimer.

'Sård, sv. badested, N-Halland, på øen Sårön. Svovaldhøide gytjebade.

sæson [-soij] (fr. *saison* (års)tid) tiden for noget højest udvikling.

sæsonindfori, det forhold, at forsk. generationer af samme dyreart har forsk. udsende på forsk. årstider. Findes hos insekter, krebsdyr m. fl.

sæt (eng. *set*), *sport*, i tennis betegn. for 6 vindne partier, dog mindst 2 mere end modstanderen har opnået. En matchførelse finder sted med 2 eller 3 vindne s. sætbold har en tennisballer, som ved at vinde den næste bold vil vinde sættet.

sæter, i No. betegn. f. de højtliggende græssenge, der ligger langt fra gårdene og kun kan benyttes om sommeren. De er forsynet med bolig for s-jenter el. andre, der passer dyrene og behandler mælken, s-brugtet fortrænges mere og mere af moderne mejeridrift.

•Såter, sv. købstad (fra 1642), SÖ-Dalarna, 2400 indb. (1949).

sæthammer, hammer m. plan, kvadratisk bane til glatning af smedegods og fremstilling af aftrængning (ansætning).

sætning, gramm., ordgrupper, der, bl. evt.

andre led, skal indeholde et subjekt og et prædikat; på da. og mange andre sprog skal prædikatet være et finit verbum ('jeg læser'). En s., der er et underordnet led i en større sammenhæng, kaldes en bi-s., den overordnede s hoved-s ('jeg ryger (hoved-s), mens jeg læser' (bi-s)).

sætning, bogtryk, sammenføjning af de støbte typer til ord og linier.

sætningstone, den skiften i tonehøjden, der ledsager et udsagn, s afspejler den talendes stemning og bidrager til at tydeliggøre det sagte.

sætport, sov., løst port for åbning i skibssiden.

sætstykke, løst del af teaterdekoration, der anbringes på scenegulvet v. hj. af stivere.

'Sættargården [-jårdsn], forlig i Tønsberg 1277 ml. Magnus Lagabøter og Jon Raude om forholdet ml. konge og kirke (gejstlig domsret i kirk. sager; udvidet kirk. skattefrihed).

sætte, i jagsproget d. s. s. føde, benyttes kun for hjortevildt og harer.

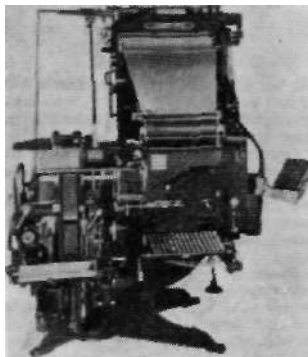
sættedommer, dommer, der beskikkes til at beklæde retten i en enkelt sag, fordi den ordinære dommer som part i sagen el. som interesseret i dennes udfald er forhindret.

sættefisk, /'j-1 år gi. fisk (ørred, suder o. a.) opdrættet i damme.

sættegarn, /'vA:eri, forankrede garn (modsat drivgarn).

sættekasse, bogtryk, d. s. s. skriftkasse.

sættmaskine, maskine, der både sætter og støber skrift til bogtryk. Før s opfandt i slutn. af 19. årh. sættes og støbtes alle bogtryktypen i hånden. Forbedringer søgtes indført, bl. a. ved sammenstøbning af de hyppigst forekomende bogstavkombinationer, s kan deles i 2 maskintyper: 1) liniestøbemaskinen, opfundet af ty. Ottomar Mergenthaler (1854-99) i Baltimore. Denne maskintype, der støber hele linier, er i dag den mest udbredte og fremstilles af to arner, firmaer: *Linotype* og *Intertype*. Andre former for

Linotype sættmaskine.

liniestøbemaskinen er den noget sjældnere anv. *Typograph*, opfundet af arner. John G. Rogers, samt håndstøttmaskinerne *Ludlow* (opf. 1905 af amerikaneren Washington L.) og *APL* (All Purpose Linotype), der begge anv. ved dagbladen; 2) enkelstøb v-s, opfundet af arner. Tolbert Lanston (1844-1913) og som fremstilles af firmaet *Monotype*. Denne s., der støber enkelte bogstaver, består af 2 maskiner: et tastbord (skrive-maskine), ved hvis anslag en papirulle gennemhulles, og en støbmaskine, som støber bogstaverne, styret af papirstriklens perforeringer. Den Nye Salmansen er sat på *Monotype*.

sætter, af *sætte*, i jagsproget hunharen. **sætter, mil.**, stang af træ til at bringe projektiler på plads i skytsets løb.

sættteri, bogtrykkerilokale, hvor maskinsats færdigbehandles af håndstetteren, og håndsatzen fremstilles.

sætte sit lys under en skæppe, citat fra Matth. 5. 15.

sætteskipper, person, der, efter mindst 2 års sømandstjeneste, har bestået s-prøven (5-6 mdrs. kursus) og derved fået ret til at føre da. skib under 100 BRT i indskrænket fart.

sættevogn, en speciel påhængsvogn, hvis baghjul har normalt luftgummi, medens forhjulet er spinkle støttehjul, der kun bruges, når s står alene. Førenden af s hviler over den trækkende bils bagaksel.

'Sæverud [-ru], *Harald* (f. 1897), no. komponist. Deb. 1920 i Oslo med *Symfoni i to dikninger*. Har skrevet ialt 7 symfonier, *Cinquantà Variazioni piccole* og *Lucretia-suite* samt adsk. slatter for orkester, cellokoncert, klaverstykker m. v. Endv. ny musik til »Per Gynt« af Ibsen.

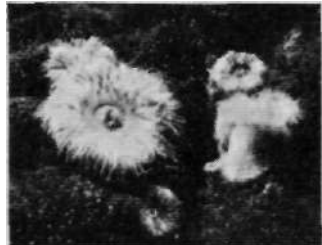
Savs jo ['sæ:vlo:], sv. købstad (fra 1946), Småland; 4100 indb. (1948). Sanatorium.

sø, 1) (*indsø*) vandfyldt fordybning på landjorden, hvis bund ligger lavere end grundvandspejlet og som ikke står i direkte forbindelse med havet, s kan inddeles efter a) den geol. dannelsesmåde for deres bækken; ved gletschererosion (Geneve Søen); ved aflejring af moræner (talr. små danske søer, canadiske søer), landhævninger (reliktsøer, Vänern), vulkansk virksomhed (kratersøer, Maare i Eifel), jordfaldshuller, gravsænkninger m. fl.; b) karakteren af deres vand: de alm. ferskvands-s med såvel tilløb som afløb og salt-s uden afløb; 2) (*strandsø*), bugt skilt fra havet ved en tange.

søagurker (*Cucu'maria*), ret faste, aflange, i begge ender tilspidsede søpølser. Forekommer i da. farvande.

Søalperne, fr. *Alpes maritimes*, den del af Vestealperne, der strækker sig ned langs den fr. Riviera.

søanemoner (*Actin'aria*), enlige, skellet-

løse, mangearmede koraldyr. Som regel ret store, ofte stærkt farvede, ligner i udfoldet tilstand en blomst. Fangarmene og mundkiven kan trækkes helt ind. Lever af smådyr, der lammes af fangarmenes nældeceller. Former sig ved knop-skydning el. ved æg, der dannes i mavehulen. Den fimreklædte larve svømmer frit omkr. Nogle s lever i symbiose m. eremitkrebs, s er alle havdyr, der sidder på sten, skaller, pæle o. l. Fl. arter i Danm.

søartilleri, alt om bord på orlogsfartøjer anbragt skyts og ammunition, de til skydningen nødv. hjælpemidler, selve skydningen samt læren om de nævnte våben og deres anv. - Udviklingen under og efter 2. Verdenskrig tiltræder den størst mulige ildkraft pr. mand, gennemført ved udstrakt mekanisering og automatisering, anvendelig af alt skyts som luftværnsskyts, hurtigt og nøjagtigt afstandsbestemmelse og nedslagsbedømmelse (radar).

søjhørne (*Arcto'cephalus*), øresæl m. veludviklet uldhår. Kostbare pelsdyr, der leverer såkaldt søloveskind. Nordl. Stillehav.

søblad, herald. figur, der ofte forevokses med et hjerte.

Søbo, hovedgård N. f. Fåborg. Hovedbyg. fra 1743 med rester fra 16. årh. og 1648-56.

Søborg, 1) borgruin i N-Sjælland, nær Gilleleje. Udgravn. har afdekket rester af det ældste S-s 8-kantede tårn (1100-25); øvrige bygn. må have været af træ. Over dette ligger ærkebisp Eskils teglstensborg fra 1150erne (ringmur, tårne, boligfløj, rundkæppe). Valdemar d. St. tilistede sig borgen 1161, noget senere er den blevet forstærket m. ny ringmur på høj kampestensokkel mod N og V. - I

middelalderen var S statsfængsel. Her sad bl. a. biskop Valdemar af Slesvig (1192-1206), Adolf 3. af Holsten (1201-03), hertug Valdemar 2. af Sønderjylland (1285-86) og Jens Grand (1294-95). - Søen, der forud omgav S, er udtørret i 1870'erne. Nærmere land lå en større holm, forsvaret af en dobbeltvold (ældre end S), over for en halvø med købstaden, nu landsbyen S, hvis anselige kirke er rejst ca. 1180-1250. 2) forstad til Kbh. i Gladsaxe kommune. Overvejende villabebyggelse af nyere dato. 12 300 indb. (1945).

søborre, d. s. s. søpindsvin.

Søbygård, hovedgård VNV f. Århus, nævnt fra 1323; siden 1802 under grevska-bet Frijsenborg, fra 1923 dettes enke-skab. Hovedbyggn. fra 1810; fredet i kl. B.

Søby'søgård, hovedgård S f. Odense, før 1616 og 1642-1703 i slægten Urnes eje. 1745-1805 under navnet Holstensgård stamhus i slægten Rosenkrantz. Udbygget efter 1925. Hovedbyggn. fra 1641, ca. 1710 og 1768; fredet i kl. B. 1931 indrettet som ungdomsfængsel for mænd.

søceremoniel, reglerne om hofflighed-beviser ml. krigsskibe af forsk. nationalitet.

sødemidler, stoffer, der anv. til at give levnedsmidler sød smag; alm. kun om kern. forb., der ikke er kulhydrater, specielt itke rørsukker el. anden glukose-holdig sukkerart. Vigtigst er sakkarin og dulcin. s anv. enten \sqrt sygdomstilfælde, især sukkersyge, hvor rørsukker ville være skadelig for patienten, el. som erstatningsstof for el. til forfalskning af rørsukker, da s dels er billigere end rørsukker (m. h. t. sødeevnen) og dels ikke kan gå i gæring. I Danmark skal det ved levnedsmidler tydeligt være angivet på etiketten, hvis s er anvendt.

'Søderber'g, *Edvard* (1869-1906), da. forfatter. Med *Det Daglige Brød* (1901) og versbogen *Gadens Digte* (1900) en forsigtig forgænger for senere proletarlitter. Ringe sprogekunstner, men fin psykolog; *Ægtemandens Dagbog* (1897).

Søderberg ['sø:darbærj], *Erik Natanael (Natan)* (1869-1937), sv. forfatter og redaktør. Har udg. digte: *Stridngalek* (1895), *Minne och lönghän* (1899), *Idyller och tidbilder* (1923), med fortrinnsvis rel. og idylliske motiver og litt.hist. afh. *S. J. Hedborn* (1897), *Den kristna psalmen* (1916).

Søderberg ['sø:darbærj], *Hjalmar* (1869-1941), sv. forfatter. Fra 1913 bosat i Kbh. Påvirket af Herman Bang; formede i romaner, *Martin Bircks Ungdom* (1901), *Doktor Glas* (1905, da. 1909), og noveller, *Historietter* (1898, da. *Noveltetter* 1907), sin melankoli og beske menneskekundskab til klassisk prosa. Udg. endv. maliciøse religionshist. studier, *Jesus Barabas* (1928). (Portræt).

Søderblom ['sø:darblom], *Nathan* (egl. Jonathan) (1866-1931), sv. gejstlig. Sv. præst i Paris 1894, prof. i Uppsala 1901 og Leipzig 1912 (banebrydende religions-historiker), 1914 s v. ærkebiskop. Førende i det økumeniske arbejde, især i Life and Work-bevægelsen, fik 1925 det økumeniske møde i Sthlm. i stand. (Portræt).

Søderfors ['sø:dar-], sv. industriby, N-Uppland; 1500 indb. (1946). Jernværk, anlagt 1670.

Sødergran ['sø:dargra:n], *Edith* (1892-1923), sv.-fi. forfatterinde, ekspres-sionismens betydeligste repr. i Fimi. S-s ekstatiske og dunkle lyrik, saml. *Dikter* (1916). *Landet som ické är* (1925) o. fl., udmærker sig ved fremragende sprogbe-handling og præges af den tidligt døds-mærkedes intensiverede livsfølelse. (Portræt).

Søderhamn ['sø:dar-], sv. købstad (fra 1620), Hålsingland, N f. Gavle; 11 000 indb. (1949). Savværker, maskinfabr., bryggerier, tømmereksport.

Søderhjelms ['sø:darjælms], *Henning* (f. 1888), sv.-fi. forfatter og kritiker. Har skrevet romaner, psyk. afh. og fl. bøger om de polit. og kulturelle brydninger i Finland.

Søderhjelms t'sø:darjælms], *Werner* (1859-1931), sv.-fi. filolog, litt.-historiker og di-

Hjalmar Soderberg. Nathan Soderblom.

Edith Sodergran.

Harry Søiber.

plomat; prof. 1889 (Helsingfors). Gesandt i Sv. 1919-29. Hovedværker: *J. L. Runeberg* 1-2 (1904-06), *Oscar Levertin* 1-2 (1914-17).

Söderköping ['sø:darxø:pi7]), sv. købstad, Östergötland, nær Gotakanals ud-munding; 3000 indb. (1949). St. Lars kyrka (ca. 1300), Drothems kyrka (St Drottén) (13. årh.), kursted (jernholdige kilder).

Söderman ['sø:dar-], *Johan August (WH-IG)*, sv. komponist. Komp. operetter som *Zorab*, syngespil, scenemusik, ballader, bl. a. *Tannhäuser* og *Kvarnruinen*, sange m. v.

Södermanland ['sdrmlan(d), 'sø:dar-], sv. landskab, ml. Hjälmaren, Mälaren og Østersøen; 8952 km² (landareal); 570 000 indb. (1946). Stærkt indskåret kyst med bred skærgård. Overfladen et af dale furet, sørigt lavland; Kolmården (122 m).

Södermanlands lan ['sdrmlan(d)s-], sv. län, omfatter Södermanland med undf. af de nordl. og nordvestl. dele, 6821 km²; 207 000 indb. (1948). Land- og skovbrug (28 % agerland, 54 % skov). Industri; især jern- og stålvarer, tekstil, papir, møbler, fiskeri og handel.

Søder'talje ['sø:dar-], sv. købstad, Södermanland, SV f. Stockholm; 24 000 indb. (1949). Bet. industri: automobiler, centrifuger, maskiner m. m. Bådested. S, opr. Talje, er kendt fra 11. årh.

Søder'tälje kanal, sv. kanal ml. Mälaren og Østersøen; anl. i 15. årh., ombygget 1806-19 og 1918-24.

Søder'torn ['sø:dar-], østligste del af Södermanland (Sv.).

Søderåsen ['sø:dar-], skovklædt ås (211 m h.) i Skåne, 0 f. Hålsingborg.

sødgæs ('Gly'ceria), slægt af græsfam. med småaksne i top. 3 arter i Danmark; deriblandt manna-græs (G. 'fluitans'). sødjævel, d. s. s. djævlerokke.

sødulpin, en bitterfri form af gul lupin.

sødmælk, mælk, der ikke ved skumning er berøvet sit naturlige fedtindhold. - s som foder til unge spæde dyr er letfordøjeligt, alsidigt sammensat og i det hele taget uovertruffet; anv. normalt kun til kalve i de første leveuger; 3 kg regnes = 1 FE.

sødmælkskalve, kalve, der er fedet til slagtning med et væsentligt tilskud af sødmælk, hvilket gør kødet særdeles vel-smagende, s betales med en særlig høj pris.

sødrager ('Pegasus), små, ind. og kin. havfisk m. forlænget snude, store bryst-finner.

Sødring ['sød-], *Julie Weber* (1823-94), da. skuespillerinde; datter af C. N. Rosenkilde. Deb. 1843 på Det Kgl. Teater, som hun tilhørte til 1875. Viste straks, hvad der var hendes fag: de ældre kvinde-roller: konerne, morlilleme m. fl., især i det nat. repertoire, fra Holberg til Hertz. *Erindringer* 1-2, dikteret til en søn, udg. 1894-95.

Sødring'holm, hovedgård NØ f. Randers, oprettet af Hans Stygge i 16. årh. 1674-1726 under grevska-bet Løvenholm.

sødskearm ('Myrrhis) (navnet hentyder til plantens duft), slægt af skærbloomst-fam. s el. *spansk kørvel* (M. odorata) dyrkes som krydderplante i haver.

sødygtighed, skibs evne til at befare havet, forsvarligt udrustet og bemanded. Kontrol med s føres af statens skibstil-syn, og skibene klassificeres af forsik-ringshensyn af klassifikationsselskaber.

sødeble ('*MaJus pu'mila*), stamart for de fleste af vore dyrkede æblesorter.

Søe [sø'], *Niels Hansen* (f. 1895), da. teolog, præst i Hvidovre 1925-30, da. præst i Shang-hai 1930-33, 1939 prof. i systematisk teol. v. Kbh.s Univ. Hovedværk: *Kristelig Etik* (1942; 2. udg. 1946); Del-tager i praktisk-kirkeligt arbejde.

Søeberg, *Axel* (1872-1939), da. maler; elev af P. A. Schou; landskaber, interiører og opstillinger.

Søeberg, *Knud* (1861-1906), da. maler; navnlig portrætter; har udg. en mono-grafi om *Chr. Dalsgaard* (1902).

søelefanter ('*Niro'unga*), meget store søer. Hannen, der kan blive 5 m, har en kort snabel. Antarktis, California.

Søe-Lieutenant-Selskabet, den da. marines krigsvidenskabelige selskab, stiftet 1784 af unge løjtnanter med det for-mål »at fremme de kundskaber, der kan gavne den da. marines officersstand«. S udgiver »Tidsskrift for Søvaesen« og afholder foredrags- og diskussionsafstener m. m.

søfart el. skibsfart, erhvervmæssig trans-port af varer el. passagerer ad søvejen.

Søfartens Bibliotek, stiftet 1939 på initiativ af redere J. Lauritzen, der i nogle år havde haft små bibl. på sine skibe. Organiseret som alm. folkebiblio-tek med statslitskud. Udlåner skibsbog-skabe til handelsflådens og marines skibe samt kaserner, forter og lejre med marinebesætning. Omfatter desuden en studiesamling af søfartslitteratur, som er offentlig tilgængelig. 1948: 96 900 udlån.

søfartsbog, sømands bevis for sin søfart; tillige værnerpligtskontrol.

Søfartsministeriet, da. ministerium 1932-35 for søfart og fiskeri. Søfartens anliggender sorterer nu under handels-min., fiskeriet under Fiskeriministeriet.

søfartsmuseet, alm. navn for Handels- og Søfartsmuseet.

Søfartsradio, Danmarks, den 2. gang dagligt udsendte telegr. nyhedstjeneste for da. skibe i oversøisk fart. Oprettet 1936 af Ministeriet for Handel, Industri og Søfart; redigeret af Pressens Radio-avis.

Søfartsrådet, stiftet 1927 af forsk. da. søfartsorganisationer til varetagelse af da. skibsfarts interesser og til vejledning for statens varetagelse af søfartsspørgs-mål.

søfjer ('*Pennatu'lacea*), 8-armede koraldyr. Danner fjermede kolonier, der sidder nedstukket i den bløde bund. Ofte ly-sende. Nogle arter i Danmark.

søf lyvemaskine el. hydroplan, flyvemaskine, der kan starte og lande på søen. Man skelner ml. pontonflyvemaskiner og flyvebåde.

søforhør, et i strafferetsplejens former afholdt forhør i tilf., hvor der er grund til at antage, at straffansvar er opstået ved be-givenheder under en sørejse.

søforklaring, en rapport afgivet til retten af skibsfører el. skibsmandskab i anl. af begivenheder under en sørejse, men hvor der - i hvert fald foreløbig - ikke er tale om at gøre strafferetligt ansvar gældende mod nogen.

søformue, i forsikringsproget: skib og fragt.

søforsikring, forsikr. af værdier med de mest sørejser forbundne farer, s er den ældste form for moderne forsikring; den udvikledes allerede fra 13. årh. i de i tal. handelsbyer; senere i andre handelsnatio-ner; i 17. årh. opstod London Lloyd's, som snart opnåede internat. bet. inden for s.

I Danmark blev 1726 »Det Kgl. Octroye-

rede Sø-Assurance-Kompagni« oprettet som a/s m. monopol (likv. 1930). Senere anerk. andre s-selsk., hvoraf de »limiterede« er de ældste; men det gi. kompagnis konvention (senest af 1850) blev normgivende for al da. s. og afløstes først 1934 af en konvention for s., hvis deklaratoriske (fravigelige) regler nu supplerer de præceptive (ufravigelige) best. i forsikr.-aftaleloven af 1930.

s dækker i alm. alle ikke undtagne skader på søen el. på floder m. v. - evt. også ved landtransport el. ophold i forb. dermed, og dens genstand er ikke blot skib (kaskoforsikr. og kaskointeresseforsikr.) og ladning, kaldet cargo, inkl. imaginer gevinst, men »enhver lovlig interesse, som lader sig ansætte i penge«, herunder fragt og interesser i forb. hermed, havaripenge, hyrekrav m. m. Forsikr.værdien er som regel den fulde værdi i penge af de nævnte interesser på det tidsp., assurandørens ansvar begynder; er den udtrykkelig anført i policen, kaldes denne takseret police (mods. generalpolice i vareforsikr.). I tilf. af *groshavari* (mods. varefortæring) forhandles erstatningen ml. de interesserede parter, resp. disses assurandører. Fra erstatningspligten undtages i policen al krigsskade, ligesom specielle undtagelsesklausuler kan benyttes. I tilf. af totalforlis el. kondemnation af skibet kan den forsikrede straks få forsikr.summen udbet. mod abandon. Præmieansættelsen er baseret på risikoanalyse, som bl. a. bestemmes af skibets bygn., størrelse, alder m. m., rejsruten og årstiden. - Som supplement til s findes i og efter krigstider en særlig krigsforsikring for skibe og for varers sø-forsendelse.

søger, 1) en lille kikkert med stort synsfelt, anbragt på store astr. kikkertet til indstillingsformål; 2) afbildningsindretning ved et fotografapparat til at skåne over billedets udstrækning; forsk. typer er rammesøger, brillantsøger og kikkertsøger. søgræs, 1) betegn. for taverne af søkogle- og af forsk. halvgræsser, anv. til flettearbejde, bl. a. til kurvemøbler; 2) betegn. for tøret bældtang, anv. til stopning af madrasser.

søgsmaal, proces, borgerlig retssag. **Søgård**, tidl. hovedgård S f. Ahenrå, opr. i slægten Limbeks eje, 1398-1725 slægten Ahlefeldts stamsæde. 1935 købt af staten. En lille del af arealet øvelsesplads for hæren, hovedparten udstykket. Hovedbyggn. nu kaserne. Kamp ved S 9. 4. 1940.

søharer (*A'plysia*), store baggælsnegle. Hovedet m. et par øreformede folere. Skallen næsten indvendig, foden stærkt udvidet. En art nu og da taget i Danmark.

søheste (*Hippo'campus*), nålefish. Hovedet danner ret vinkel m. kroppen. Svømmer i lodret stilling. Hannen m. rugepose. Varmere have.

Søholm, 1) hovedgård N f. St.-Heddinge; 1446-1590 i Bille-slægtens eje; belejret under Grevefejden; fra 1680 under Gjorslev. Bygninger fra 1760 og 1828; 2) hovedgård O f. Assens, fra 1776 under Krengerup. Ny bygn.; 3) tidl. landsted ved Lyngbyvej i Kbh. (nær Emdrup Sø). Nu udstykket. Hovedbyggn. fra 1802 (arkit. C. F. Hansen), fredet i kl. B.

Søiber'g [søi-J. Harry (f. 1880), da. forf. Autodidakt. Gennembrud med novellsaml. *Øde Egne* (1906), fulgt af mange andre, præget af naturromantik og primitivt typiserende psykologi. Samme hovedelementer i storromanen *De Levendes Land* (1916-20); trilogen *Søkongen* (1926-30) mere realistisk. Det romantisk-symbolske i S-s kunst kulminerer i *Meta* (1923), det virkelighedsnære i den selvbiogr. prægede *En Kvinde Kamp* (1938). (Portræt sp. 4467).

søjle, lodret, cylindrisk, bærende støtte, der hviler enten på selve grunden el. en sokkel, postament, s opbygges af fodstykke (basis), skaft og hoved (kapitel), gerne i kunstnerisk udformning. Denne kan være personlig el. eklektisk, men er dog hyppigst bestemt af de antikke og deraf afledede byggesystemers normer.

søjlebasilika, basilika, hvis midtskibs mure bæres af søjler.

søjlehelgener el. *sty'lytter*, kristne aske-ter fra 5. til 12. årh. (især i Syrien), som tilbragte store dele af deres liv på toppen af en søjle.

søjlekaktus (*Cereus*), slægt af kaktus-fam. med søjleformede stammer og store hvide el. røde blomster. *C. giganteus* kan blive 20 m høj.

søjleorden, arkit. stiltype, bestemt af søjlens og de med den forbundne bygningsdeles udformning. De tre normgivende klassiske typer er *dorisk*, *ionisk* og *korintisk*, der væsentlig adskilles ved kapitællernes form. (Ill. se dorisk, ionisk og korintisk stil).

søkadet el. *kadet*, elev på Søofficers-skolen.

søkarpe, langstrakt form af karpe. **søkaruse**, større, i søer forekommende form af karuse.

søknætere (*Stoma'topoda*), orden af stor-krebs. Lille skjold, kraftig bred bagkrop. 2. par kropfødder gribelemmer. Varmere have.

søknøge (*Alle 'alle*), ganske lille alkefugl. Kort næb. Ruger på fuglefelde i højark-tiske egne. Sjældent gæst i Danmark.

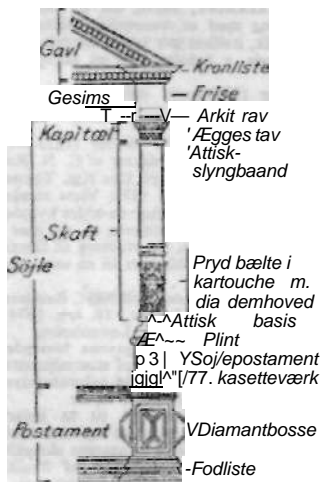
søkorik, *zool.*, d. s. s. døddingehånd.

søkort, kort over hav med tilgrænsende kyster indeholdende oplysninger til brug for søfarende: grunde, skær, rev, fyr, sømærker osv. samt fra havet synlige karakteristiske objekter: fyrtårne, kirker, møller, skrænter osv. Endv. findes oplysninger om havdybder, dybdekurver, misvisning, strømme, ebbe og flod, s fremstilles i Mercators projektion i forsk. målestokke efter formålet og udgives af Det Kgl. Søkort-Arkiv.

Søkort-Arkiv, Det Kongelige, oprettet 1784, under Marineministeriet, foretager system, opmålinger af da. farvande og udgiver søkort i Forsk. målestokke, endv. beskrivelser og sejlplanvisninger for farvande, fyr- og sømærkefortegnelse samt »Efterretninger for Søfarende«.

søkrigsret. Reglerne om krigsførelsen til søs er kun i begrænset omfang fæstnet i intern konventioner. Ved visse af Haag-konventionerne 1907 er givet regler, f. eks. om mineudlægning, handelsskibets omendelse til krigsskibe, hospitalsskibets ukrænkelighed m. m. Ved den ikke ikrafttrådte London-deklaration af 1909 blev formuleret visse regler, væsentligst i overensstemmelse med gældende sæd-vane, om opbringeise af handelsskibe, såvel fjendtlige som neutrale. Om under-vandsbådskrigen er ved flådeoverens-komsterne af 1922 og 1930 samt London-protokollen 1936 givet visse regler, som navnlig forbyder sænkning af handels-skibe uden varsel. Disse regler blev dog alle i forsk. grad tilsidesat under krigen 1939-45.

Søkvæsthuset, opr. hospital i Kbh. for

Skematisk tegning visende en søjles opbygning.

søetatens folk, på Bremerholm (1658), senere bl. a. i Overgaden over Vandet (1777), hvor bygningerne nu, efter i en årække at have huset søværnets under-officersskole, anv. som kontorer for forsk. af Marineministeriets institutioner samt afgiver lokaler for søofficersforening.

søkaer (*Sir'enia*), pattedyrorden af store, til livet i vandet tilpassede planteædere. Kroppen ender m. en vandret halefinne. Baglemmer mangler, vandlemmene lufte-ågtige. Hårklædningen svagt udviklet. I st. f. fortænder hornplader, kindtænder reducerede, s er i virkeligheden beslægtede m. elefanter. Hertil manater, dygøner og Stellers s.

sølags, saltet, roget sej, nedlagt i olie. Kogt (grundbet: det sted, hvor akselen er sølet p. gr. af smødder), lejest på en aksel, især krumpaksel.

søleopard (*Hy'druga 'leptonyx*), antarktisk, stor munkesæl m. kraftig tandbe-vævning.

søiljer (*Crino'idea*), klasse af pighude. Kroppen lille, baserformet, munden på den opadvendte side. 5-10 fjerformede, undertiden gredede arme, dannet af hvirvelagtige kalkled. De fleste s er fastsiddende, enkelte fritsvømmende som voksne. Lever af smådyr, der indfanges m. de bøjelige arme. Særkønnede, kønsorganerne i armene. Forekommer som regel på store havdybder. Kendes uforandret tilbage til de allerældste forsteningførende lag. Hertil søpalmer og fjerstjerner.

sølje (oldnord. *sylgia* spænde), no. bryst-smykke af sølv.

Søllerød, da. kommune, ml. Øresund og Furesø; 41 km², 14 971 indb. (1948). Overvejende villa- og stationsbyer, bl. a. Skodsborg, Vedbæk, Trørød, Nærum og Kgl.-Holte.

Søllested, da. stationsby (Maribo-Nakskov) på V-Lolland; 858 indb. (1945).

søloven, lovbeholdningsnr. 319 af 1. 12. 1937, indeholder de vigtigste retsregler, der er særlige for søfartsforhold.

sølv, lat. *argentum*, grundstof, kem. tegn Ag, atomnr. 47, atomvægt 107,9, vægtf. 10,5, smp. 961°. Metal, beslægtet med kobber og guld. Fines i naturen dels delvis som salte, bl. a. s-sulfid, der ofte findes sammen med blyglans, s er opløselig iiltende syrer som salpetersyre, s har været kendt fra den tidlige oldtid og har i mange årh. været anv. som værdimåler, s anv. til smykker, spiserekvitter og udmøntning samt tekn. til lodning, spejlbeglæning m. m. s er den bedste kendte leder for varme og elektricitet og har også herigennem bet. anv. - *Verdensproduktionen* af s var 1945, 4883 t (1939: 8000 t). Heraf faldt ca. 2/3 på N- og S-Araer. De vigtigste producenter var 1945:

Mexico	1900 t (prov. Hidalgo N f. Mexico City).
USA	900 t (Idaho, Montana, Arizona, Utah).
Peru	404 t
Canada	402 t (Brit. Columbia, Ontario).
Australien	251 t (New South Wales).
Bolivia	208 t (bl. a. Potosi).
Belg. Congo	129 t

Tyskl. er det betydeligste s-producerende land i Eur. (Lejer v. Mansfeld).

sølvvalder, 1) den næstældste af de 4 verdensaldre i Hesiodos læredigt »Arbejder og Dage« (ca. 700 f. Kr.); 2) i lat. litt. betegn. f. den periode (1. årh. e. kr.) som følger efter den klassiske (»guldalderen«); hovedrepræs: Seneca og Tacitus.

sølvamalgam, legering af sølv og kvik-sølv. Bruges til tandfyldninger.

sølvasp el. *sølvpoppe* (*'Populus 'alba*), art af poppelslægten, har fået sit navn fordi bladens underside og de unge skud er hvidfillede.

sølvazid, AgN₃, meget eksplosivt. Anv. som tændstik til sprængladninger.

sølvbede, form af *Beta vulgaris cicla* (bladbede), køkkenurt, hvis bladstilk og bladplader anv. i stuvet tilstand. Sæs oftest i maj, men kan ved såning i aug.-sept. overvintre og dermed anv. næste forår.

sølvblad (*Elce'agnus*), slægt af s-fam. Buske el. små træer, hvis blade har sølvskinnende skjoldhår. Blomsterne er små, ofte vellugtende. Fl. arter er prydbuske. *E. argentea* m. hvide blade, *E. edulis* m. gule blomster og røde bær.

sølvblik, blik udvalset koldt af en støbt legering m. ca. 10% kobber. Det tyndeste s kaldes blad sølv.

sølvbroderi, broderi udført med sølvtråd; syningsarterne er de samme som ved guldbroderi.

sølvbromid, *AgBr*, gulligt uopløseligt pulver. Anv. i fotografi.

sølvbrønse, kobberlegering med bet. mængder mangan og zink samt aluminium og silicium; anv. tilelekt. modstande.

sølvbryllup, 25 års bryllupsdag.

sølvcyanid, *AgCN*, udmerker sig ved at kunne opløses i overskud af kaliumcyanid, hvilket er af bet. ved galvanisk for sølvning.

sølvdyr, d. s. s. sølvkræ.

sølvglød, *PbO*, blyoksyd, dannes ved sølvudvinning af sølvholdige blymalme. Stærk giftvirkning; tidl. meget anv. som abortfremkaldende middel.

Sølvesborg [-bærj], sv. købstad (fra 1445), SØ-Blekinge; 4400 indb. (1949). Ruiner af S Slot. Søhandel.

sølvfasaner (*Gen'naeus*), forholdsvis kort-halede fasaner m. overvejende hvide farver. Indien, Ø-Asien.

sølvflåde, betegn. for den flåde, Spån. siden 16. årh. årlig udsendte for at hjem føre den arner, sølvproduktion.

sølvfod, pengevæsen, baseret på sølv som møntfodsmetal efter tilsv. principper som ved guldfod, s var alm. op til 19. årh., men fortrængtes efterh. (som flg. af sølvetvets prisfald) af guldfoden.

sølvfulminat, *CNO* *Ag*, knaldsyrens sølv-salt. Meget eksplosivt.

sølvfund fra den nordiske oldtid tilhører væsentlig vikingetiden og består af sønderhuggede smykkesager, ringe, bærer og mønter, overvejende kufiske. Et par s kendes fra germ. tid.

sølvglans el. argentit, *Ag⁺S*, sort metalglinsende regulært mineral. Vigtigt sølv-malm, der ofte forekommer sm. m. blyglans.

sølvglans, stereum purpureum, svampesygdom på haveplanter, hvorved blade af de angrebne planter, oftest blommetræer, får et sølvagtigt el. blyagtigt skær, idet der opstår et luftfyldt hulrum under overhudscellerne.

sølvgran, art af ædelgran.

sølvhejre (*Egretta 'alba*), hvid, ret stor ædelhejre. S-Europa.

sølvklorid, *AgCl*, hvidligt, tungtøpløseligt pulver. Sønderdeles i lyset under dannelse af frit sølv. Anv. i fotografi.

sølvkræ (*Le'pisma saccha'rina*), sølvskinnende, skællet, vingeløst insekt af thysanurenes orden. Holder til i boliger. Kan gnave i tapet, papir, o. l.

sølvmalme, mineraler, der brydes til udvinning af sølv. Den vigtigste er sølvholdig blyglans. Endv. gedigent sølv, sølvglans, rødgylden og hornsølv, der alle forekommer på gane.

sølv møntfod, d. s. s. sølvfod.

sølvmåge (*Larus argen'talus*), stor, gråblå måge m. hvid underside. Alm. i Danm. Strefjflugl.

sølvnitrat, *AgNO₃*, hvide krystaller, let-opløseligt i vand, smp. 212°. Anv. under betegn. helvedessten og lapis som anti-septisk middel.

sølvpapir, 1) tin-el. aluminiumfolie; 2) glanspapir farvet m. sølvbrotkat (aluminiumpulver); 3) fotografisk papir præpareret m. et lysfølsomt sølv-salt.

sølvpil (*Salix 'alba*), art af pileslægten. Navnet hidrører fra, at bladene, især på undersiden, har et sølvhvidt skær p. gr. af fine silkehår.

sølvpoppel, d. s. s. sølvasp.

sølvræv, varietet af den nordamer. ræv (*Vulpes 'fulva*). Mørk m. lyse hårspidser. Meget anv. pelsdyr.

sølvslaglod, slaglod af kobber, zink og sølv.

sølvsmedekunst, kunstnerisk forarbejdning af sølv; svarer i teknik til guldsmedekunst. Fra den pragtfulde mykeniske,

Typisk dansk barok-sølvdrkkekande, udført 1655 af Hermand Jensen i Ålborg. (Rosenborg).

hellenistiske og rom. s udgik påvirkninger både til Persien og Norden (f. eks. Gundestrup-kedlen). Rømsk og got. s

Moderne aansk kasserollekande af sølv.

frembragte især kirkesølv. I Renæssancen genopstod antikke plante- og dyremotiver og skabtes fremragende menneskefigurer. Fra 1650 blev Frankrig og fra 1800 Engl. førende med bordsølv, i senere tid afløst af Danm. (Georg Jensen m. fl.).

sølvsnore, betegn. for Statstjenestemændenes Centralorganisation I.

sølvstifttegning, tegning udført med en spids sølvstift på krideret papir; dyrket f. eks. af Hans Holbein d. y.

sølvstål el. *meterstål*, blanke cylindriske stålstænger med lidt wolfram (men ikke sølv), der anv. som nøjagtige længdemål.

sølvsvaber, da. dueerace. Grå, uplettede vinger, brunsort bryst.

sølv søbe, søbe tilsat slemmet kaolin, wienerkalk el. lign. pudsemidler.

sølvtræ (*Leuca'dendron*), slægt af træer el. buske fra Kaplandet. 70 arter. *L. argenteum* har sølvglinsende hår på blade og unge grene.

sølvvoltameter el. *søhcoulometer* er et elektrolysekar med en platinskål som katode og en sølvstang som anode i en opløsning af sølvnitrat, beregnet til justering af amperemetre ved vejning af den udskilte sølv mængde (sml. ampere og coulomb).

Sølyst, landsted ved Strandvejen N f. Kbh. Grl. 1724; 1776-1831 i Ernst Schimmelmans eje, samlingssted for litterære og politiske kredse; tilh. 1840-1913 slægten Suhr, i J. Th. Suhrs tid sommeropholdssted for ægteparret Heiberg, 1947 erhvervet af Det Kbh.ske Skydeselskab. Bygn. hovedsagelig fra 1766. Parken tildels udstykket.

Sølyst Teglværk, teglværk ved Nivå med kapacitet ca. 18 mill. murstensenheder pr. år.

sølvjant, søofficersgrad. Anv. i Danm. siden 1922 med 2 grader: 1. (ældste) og 2. (yngste).

Sølvjantelskabet, urligt stavemåde for Søe-Lieutenant-Selskabet.

sølvøver (*Eume'topias*), øresæler m. stive

dækhår, næsten u. uldhår. Hannen større end hunnen. Polygame. Nogle arter i Stillehavet.

søm, stift fremstillet v. smedning el. på maskine af tråd el. ved udklipning på tværs af båndjern.

søm, 1) syning, sytøj; 2) syet kant på tøj; 3) sammenføjningslinje; *bot.*, sammenføjningslinie på frugtblad (frugtbladets rande kaldes bugsøm, dets midternerve ryg søm); *med.* d. s. s. sutura.

sømal, brunjærsten, udskilt i småklumper på bunden af søer. Kan anv. til jernudsmeltning.

sømandslov, lov af 1. 5. 1923 med tilfølgelse af 7. 4. 1936, giver regler for tjenesteforholdet ml. skibsføreren og mand-skabet.

sømandsmission, evangeliserende arbejde blandt søfolk. Virker gnm. præster og missionærer i havnebyer ved på alle måder at støtte søfolk. Den Da. S. stiftet 1867, arbejder dels i udland (f. eks. Hull, Newcastle, Gdansk, New York, London, Gent), dels i indland med sømandshjem i praktisk talt alle større havne.

sømandsskab, 1) praktisk kendskab til skibets behandling og manøvrering under alle forhold; 2) lærefag ved navigations-skoler vedr. alt om skibe og skibsfors. sømandsskole, søfartsskole, uddannelsesanstalt i land for unge sømænd, erstatter nu til dels de forsvindende sejl-skibe, der tidl. var grundlæggende for al sømandsuddannelse. I henhold til lov af 16. 5. 1949 oprettes i hver af byerne Sønderborg, Esbjerg og Frederikshavn en s (kostskole) med det formål at give unge mænd (15-18 år), der agter at gå til søs, både en almindelig og en elementær praktisk og teoretisk sømandsuddannelse.

sømfast betegnes et materiale, hvori der kan sømmes, s mørtelklodser el. mursten indstøbes i beton på steder, hvor noget skal fastgøres.

sømil, 1 minut af Jordens storcirkel; i Engl. = 1853.2 m; i de fleste andre lande (bl. a. Danm.) = 1852 m.

søminer, vandtæt sprængladt beholdere, bestemt til ved detonation at ødelægge et skib. Under 1. Verdenskrig anv. kabelminer, der altid er under kontrol, samt selvvirkende s, begge som *kontaktminer*, der forankredes i en vis afstand under vandets overflade, og som krævede direkte påsejling for at virke. Under 2. Verdenskrig har den selvvirkende s fået overvejende anv. som afstandsmine, mest bundmine, der bringes til detonation ved fjernvirkning: *magnetiske* s v. indvirkning af målets (skibets) magnetiske felt på det jordmagn. felt omkr. dem; *akustiske* s ved lydølger fra skibsskruen gnm. vandet; *trykminer* ved trykændring (forskellen ml. overtryk på målets stævn og hæk, undertryk ved dets midte). De tre typer kan kombineres og forsynes med forsk. tandsningssystemer og tidsindstillinger, der vanskeliggør minestrykning og uskadeliggørelse. Antiinvasionsminer er kontaktminer, der nedgraves i havstokken (kaldet KM-s) el. på forstrandene.

I da. farvande er under 2. Verdenskrig nedkastet ca. 4200 afstandsmine, hvoraf ca. 1100 har forårsaget forlis el. er strøget (uskadeliggjort). På Jylls V-kyst samt ml. Skagen og Mariager Fj. var under 2. Verdenskrig udlagt ca. 13 000 KM-søminer på ca. 2.5 m vand og ca. 1000 forstrandsmine. I tiden 1. 9. 1939-31. 5. 1949 er uskadeliggjort 7108 ilanddrævn og drivende mine, 10 742 kystminer, 232 forstrandsmine og 560 magnetminer (uskadeliggjorte ved minestrykning: 6 i Nordsøen, 79 i Østersøen, 85 i Lille-Bælt, 80 i Store-Bælt, 114 i Sundet og 196 i Kattegat).

Søminevæsen, institution, der varetager søværnets forsyning med mine-, minestryknings-, torpedo-, projektor-, radar- og radiomateriel, samt sørger for uddannelsen i dets anvendelse.

sømløse rør, metalrør uden længdesøm. **sømos**, 1) tangplanter, der bruges til appretur og agarfremstilling; 2) fjerlignende kolonier af visse polypdyr, der tørrer, farves og bruges til pynt.

sømplet (*Aglia tau*), sommerfugl af spindernes fam. Har på vingerne pletter, der ligner som. Larven på eg, bøg o. l.

sømrøkke (*Raja clavata*), i Danm. ret alm. rokke. Ryggen m. sømhovedagtige torne.

sømnuk, fabeldyr, vist nok opstået på grundlag af iagttagelser over kæmpeblæksprutter.

sømus, uregelm. søpindsvin af fam. Spha-

tangidae.

sømærke, 1) kendelig genstand i land (kirke, bygning, båke, fyr el. lign.) til vejledning for søfarende; 2) flydende bøje med forsk. form, farve og topbetegnelse: båker, lys-, fløjte- og kløkketønder, vagere og prikker. To hovedsystemer: a) kompasafmærkningssystemet, b) sideafmærkningssystemet. s sorteres i Danm. under Fyr- og Vagervæsenet. Første da. s udlagdes 1521. (Hertil tavle).

søndag (jfr. oldn. *sanna* sol), ugens første dag; ordet s (solens dag) er en overs, af lat. dies solis.

søndagsbarn, barn, der er født på en søndag; har if. folketroen en særlig evne til at se ind i fremtiden.

søndagsbogstav (lat. *littera domini/calis*). Når kalenderarets første dag, 1. jan., betegnes med A, 2. jan. med B, 3. jan. med C, osv. indtil 7. jan. med G, bliver det bogstav, man kommer til for kalenderarets første søndag, det såkaldte s (Eks. Den første søndag i 1949 er 2. jan.; s er da B). For skudår regner man med to s, et for tiden 1. jan.-24. febr. og et for resten af året. I kronologiske tabelværker finder man tabeller over s f. eks. indtil år 3000. Kender man søndagsbogstavet for et kalenderår, kan man relativt let finde den til en given dato svarende ugedag.

Knud Sønderby. Josef Søndergaard.

søndagsbrev, brev el. brevkort, der i indlandet mod særligt gebyr udbringes på søn- og helligdage, hvor alm. postomdeling ikke sker.

Søndags-B.T., da. ili. ugeblad, grl. 1921 som søndagsudg. af B.T., 1926 selvstændigt. Oplag 1948: 144 000.

Søndags-Nisse, sv. satirisk ugeblad, udkom 1862-1924, derefter slået sammen med Strix til Søndagsnisse-S strix, siden 1946 udg. i 6 årlige hefter.

søndagsskoler, skoler, som oprettes fra kirke side for at bibringe børn kristendomsundskab: først beg. i Engl. omkr. 1780, i Danm. især efter midten af 19. årh. under Indre Missions ledelse. I udlandet også for voksne.

Sønden jeldske Norge, da. for Sønnenfjelske Norge.

Sønderborg, da. købstad ved Als Sund, største delen på Als; **1500**[p]-x—1 indb. (1948). Kirken (en mid-f > j | U delalderlig Vor Frue Kirke), f Efcfc- S Slot (ældste del ca. **1500**)[jgg] med S Amts Museums samlin- ^ ^ ^ ^ ^ ger, håndværkerskole, stats- \ e » hospital m. m. Af bindingsværkshuse er en del bevaret. Anselig industri; tekstil, margarine, maskiner, tobak, øl m. m. Havn. Udgangspunkt for S-Tinglev og S-Mommark Banen. Chr. X's Bro til Sundevad. - *Historie*: S er opvokset omkr. S Slot, der antagelig er anlagt i slutn. af 12. årh. og især er kendt fra Christian 2.s fangenskab her 1532-49. Ældste kendte privilegier 1461. Hovedsæde f. Hans d. y. og den sønderbolske

Sønderborg slot.

hertuginie. Svære ødelæggelser v. preuss. bombardement 1864. Dànskindet 1864; i tyskertiden stærk tilstrømning af embedsmænd og militær (1904-18 ty. marinestation). Efter 1920 betydelig tilvækst fra byens da. opland. Afstemm. 1940: 2601 ty., 2029 da. stemmer (uden tilræjsende: 1682 og 1680). 1947: 883 ty. stemmer af i alt 7233.

Sønderborg amtsrådkres, del af Abenrå-Sønderborg amt.

sønderborske fyrstehuse, efterkomme af Frederik 2.s broder, hertug Hans (d. y.) af Sønderborg. Delt i en række linier, hvoraf Augustenburgerne og den Beck'ske linie (senere Gluksborg) endnu består.

Sønder Brarup, ty. *Suderbrarup*, stationsby i Sydlesvig (S-Angel) ml. Slesvig og Kappel; 4478 indb. (1946). Stor da. skole.

Sønderbro, kbh. bykvarter på Amager, S f. tidl. Amagerport.

Sønderbros Teater, kbh. teater beliggende på Amagerbro. Opført 1902; 1903 omdannet til varieteen »Hollænderbyen«. Fremførte et yderst folkeligt repertoire.

Sønderby, Knud (f. 1909), da. forfatter, Hemingway-påvirkn. i hans første 2 romaner: *Midt i en Jazztid* (1931) og *To Mennesker Mødes* (1932), forsvundet i *En Kvinde Er Overflødig* (1936) (siden dramatiseret, Kgl. T.) og i *De Kolde Flammer* (1940), handlingen henlagt til Grønland. Vakte

som tolv for en desillusioneret og demonstrativt ærlig ungdom både forargelse og beundring. (Portræt).

Søndergaard, Jens (f. 1895), da. maler; medl. af »Grønningen« fra 1928. S er nyromantiker, primitiv, koloristisk fantasifuld i sine landskaber og havbill. Figurbill. og portrætter. (111. se Dansk Kunst tavle 3).

Søndergaard, Josef, dæknavn: *Tom* (1906-46), da. frihedskæmper. Reklame-tegner; grl. marts 1943 Holger Danske-gruppen. Arresteret juli 1943, befriet af kammerater i politiforklædning. Såret ved sprængningen af Forum, Kbh., måtte sept. 1943 flygte til Sv. Død som følge af læsionerne. (Portræt).

Søndergaard, Ludvig (f. 1889), da. forfatter. Udd. som klejnsmed. Fl. romaner fra kbh-sk arbejdermilieu, bl. a. *Kun en Æske Tændstikker* (1942).

Søndergaard, Ole (f. 1876), da. maler; elev af Zahrtmann; landskaber, portrætter (bl. a. af *Joh. Skjoldborg*); *udsmykning* i fl. kirker og i *Roskilde realskole* (1931).

Søndergaard, Povl (f. 1905), da. billedhugger; *Mand og Pige* (1935, Genforen.s-pladsen, Kbh.).

Sønderhav, badested ved Flensborg Fjord, ml. Gråsten og Kollund.

Sønderho, landsby på S-Fanø; 447 indb. (1945).

Sønderjyden, da. soc.-dem. dagblad i Sønderborg. Grl. 1920. (nuv. navn fra 1942). Oplag 1948: 10 000.

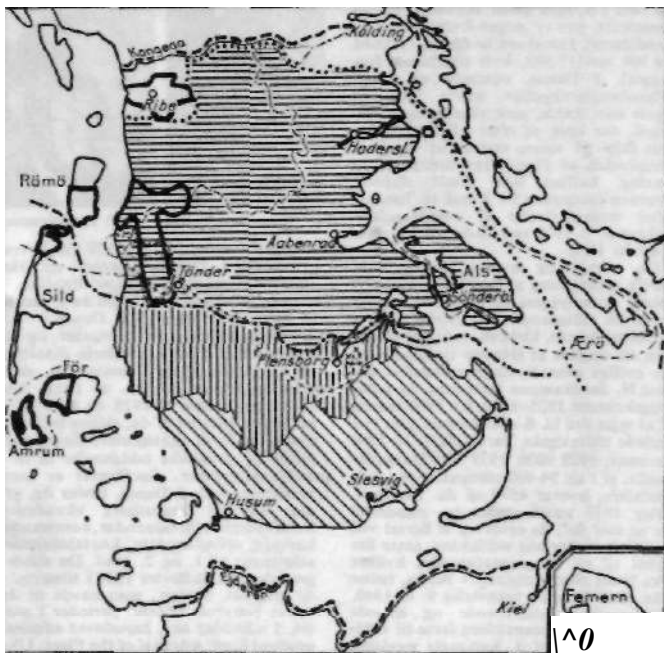
Sønderjyske Årbøger, da. hist. tidskrift, udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland; begyndt 1888 på H. P. Hanssens og A. D. Jørgensens initiativ.

Sønderjylland, ty. *Schleswig*, den del af den jyske halvø, der ligger ml. Kongeåen-Kolding fjord og Ejderen. Siden 1920 delt i de til Danm. hørende Sønderjyske Landsdele og det til Tyskl. hørende Sydslesvig.

Historie: Oldtidsfund, stednavne, herreds- og sysselinddeling peger tyndt på retn. af at S til Ejderen er opr. da. land. Muligvis er skellet ml. da. og ty. øget ved udvandring i 5. årh. e. Kr. (anglerne til Engl.). Ca. 800 kæmpede da. kong Godfred for at hævede S og herredømmet over friserkøbmændenes handelsvej fra Ejderen til Hedeby (Slesvig), dengang Nordens største by. Omkr. 900 herskede sv. vikingedyndst i Hedeby, formentl. fordrevet ca. 940 af kong Gorm i Jelling. Gorms søn Harald blev 974 slået af Otto 2. af Tyskl., men den af Otto erobrede del af S generobrede 983. Ca. 1025 fik Knud d. St. anerkendt Ejderen som grænse af Konrad 2.; vendiske angreb blev slået tilbage af Magnus den Gode (Lyrskovhede 1043). Fortsat ur i slaviske Østholsten førte da. konger til at indsatte jarler som militærledere ved grænsen, 1115-31 Knud Lavad, der fik hertugtitel. Eft. blev det skik, at yngre sønner af da. konger blev hertuger i S. Fra 1241 løsnedes forbind. m. Danm., idet Abels æt gradvis opnåede arvelig hertugmagt, kun ved lensbånd knyttet til Danm., hyppigt i strid m. Danm. og støttet til schauenburgske grevelsæt i Holsten. I stævkystegnene sad fra gi. tid frisiske folk; i det tidl. ubegydede område S f. Eckernforde bosatte ty. nybyggere sig for 1250. 1326. da Gerhard (Ger) af Segeberg havde hjulpet til Christoffer 2.s drivelse, forenedes han med S; hertug Valdemar Eriksen (= Vald. 3. af Danm.) fik 1330 S tilbage, men under Gerhards formynderskab, og holstenerne bevarede sydl. halvdel som pant efter 1340. Med Valdemar Eriksens svage søn Henrik udødte 1375 Abels æt; Schauenburgerne benyttede Valdemar Atterdags død kort efter til at besætte resten af S. Margrete godkendte dette 1386 mod at opnå lenshyldning, søgte efter 1404 som formynder for Gerhard 6.s umyndige sønner at sikre sig landet, men det vandte forspildtes under Erik af Pommern (Flensborg tabt 1431), der måtte lade Adolf 8. i besiddelse af næsten hele S. Adolf knyttede S og Holsten fast sammen. Holst, adl. opnåede stor ind-

flydelse i S; da Adolf døde barnløs 1459, hylkede ridderskabet 1460 Christian 1. som herre over S og Holsten på den betingelse, at landene skulle forblive evigt sammen udelte (»up ewig ungedeelt«). Uanset personalunionen m. Danm. forblev hertugdømmet S fast knyttet til Holsten, med fælles stænderlandtage, ty. administrationssprog og ty. godsejeradel. Ved Christians død 1481 valgtes begge sønnerne, Hans og Frederik, i S og Holsten; 1490 delte de landene. Da Hertug Frederik blev da. konge 1523, forenedes landene, men 1544 delte hans søn Christian 3. Hertugdømmerne med sine brødre, Hans (Haderslev) og Adolf (Gottorp); efter den barnløse Hans' død 1580 deltes hans lande; kongen havde herefter det nordligste af S og en stribe fra Flensborg til Vesterhavet, Gottorp det mellemiggende (Abernå-Tønder), og det sydligste (Slesvig-Husum). Af den kgl. del havde Fred. 2. 1564 overdraget Als, Sundeved, Ærø m. m. til sin brøder Hans (d. yngre), men stænderne nægtede at anerkende denne som regerende fyrste; han og hans efterkommere (Augustenborgerne, Glucksborgerne) blev gods- ejere med hertugtittel. Fyrstemaften blev i 17. årh. i praksis enevældig. Eft. voksede spænding frem ml. Gottorperne og Danm.; 1657 gik Gottorp med Karl Gustav, 1658 ophævedes da. lenshøjhed over Gott.s sønderj. områder, hvorefter det samme gennemførtes for kgl. del. Efter gentagne undersøgelsesforsøg lyk- kedes det 1713 Danm. at tage Gottorp; 1721 indlemmedes Gottorps sønderjyske områder i d. da. krone, og Fred. 4. hyl- dedes efter Kongelovens lydende. Imid- lertid styredes S fortsat på ty. m. Hol- sten, og fortykningen, støttet af ty. kirkesprog i sydl. S, fortsatte; i 18. årh. var Svans tabt for da. folkesprog, fra ca. 1800 begyndte angelbønderne at tale tysk. Økon. var de fleste bønder i S bedre stillet end i kongeriget, da der var få storgodser; allerede ca. 1600 begyndte bønderne på østkysten at opløse fælles- driften gnm. udskiftninger. Stærk frem- gang for landbrug og handel fra ca. 1740 afløstes af nedgang ved krigen 1807 og landbrugskrise efter 1818, der lettede fra ca. 1830.

Den slesvigsk-holstenske godsejeradel, ridderskabet, rejste efter 1815 krav om aristokratisk stænderforfatn., men afvistes af Danm. og 1823 af ty. forbund. 1830 krævede Uwe Jens Lornsen fri forfatn. for et forenet Slesvigholsten og næsten hel afbrudelse af forbind. m. Danm., en slesvigholstenisme, der eft. fik tilslutn. bl. akademikere og tyskspræ- get borgerskab i Hertugdømmerne. I 1830erne indlededes da. nationalbevægelse, særlig bl. bønderne i Nordslesvig (rejst af Flor og Chr. Paulsen), eft. støt- tet af da. nat.lib., der krævede S og Danm. forenet: Ejdergrænse. 1840 indførtes da. retssprog i Nordslesvig. Trods Chr. 8.s forsøg på at vinde forståelse hos begge parter og bevare riget udelte voksede skarp nationalmodsatning frem; over for Au- gustenborgslægtens krav på arveret til

Grænser for hertugdømmet før 1864.
Kongerigske enklaver før 1864.
Dansk-tysk grænse 1864-1920.
Dansk-tysk sindelagsgrænse ved valg 1867.

- 1. zone ved folkeafstemningen februar 1920.
- 2. zone ved folkeafstemningen marts 1920.
- Projekteret 3. zone, strøget i Versailles-freden 1919.
- Gammel stiftsgrænse for Ribe bispedømme.
- Gammel stiftsgrænse for Als bispedømme.

Sønderjyllands politiske udvikling efter 1800.

begge hertugdømmer, når kongeslægten- s mandslinie uddøde, fastslog det åbne brev 1846 Kongelovens arvefølge i S. 23.-24. 3. 1848 udbrød oprør i Kiel og Rendsborg. Trods sejrene i træarskrigen 1848-50 kunne Danm. ikke gennemføre den ønskede nøje tilknytning af S, men S skiltes admin. fra Holsten; slesvighol- stensksindede embedsmænd fjernedes; ved at indføre da. skolesprog i det delvis dansktalende, men overvejende tysksin- dede Mellemlesvig søgte man forgæves at skabe da. sindelag. Ved november- forfatningen 1863 knyttedes S fast til Danm., et brud på aftaler af 1851-52; 1864 erobrede Preussen og Østrig Her- tugdømmerne. Efter preuss.-østr. krig 1866 indlemmedes de 1867 i Preussen. Det preuss. herredømme gjorde ende på slesvigholstenernes tanke om uafh. stat. Danskerne i S håbede på snarlig grænse- ændring; § 5 i Prag-freden 1866 lovede folkeafstemning i S-s nordlige distrik- ter, men opfyldtes ikke. Mange brugte deres optionsret if. freden 1864 til at vælge da. undersåtforhold, bl. a. for at undgå preussisk soldatertjeneste, men udsatte sig derved for udvisning (i alt udvandrede i tyskerperioden ca. 60.000). Valg til nordty. rigsdag 1867 viste en sindelagsgrænse ved en linie S f. Flens- borg og N f. Tønder; i flg. tid faldt det da. stemmetal v. udvandring og optioner. Fra 1878, da Tyskl.-Østr. op- hævede § 5, måtte sønderjyderne lægge nationalkampen om. H. A. Kriegers protestpolitik afløstes af smidigere meto- der, der fuldt ud udnyttede de mod- standsmuligheder, tyskerne egen lov- givning gav. De dansksindede medl. af preuss. landdag aflagede den krævede ed for at kunne tage del i forhandlingerne

(efter skarp konflikt bl. de dansksin- dede) i 1880erne. Danskheden organiseres: Sprogforeningen (1880); Vælgerfore- ningen (1888); Skoleforeningen (1892) oprettet, fordi tyskerne 1888 gennem- førte tvunget ty. skolesprog overalt i S. Under Gustav Johannsens ledelse gik danskheden frem, udvandringerne tog af. Da hverken skolen el. soldatertjenesten fremmede tyskheden, sattes skarpere ty. forfølgelse ind, især rettet mod de da. blade (førende: Flensborg Avis under Jens Jessen). Forfølgelsens højdepunkt var v. Kollers styre 1897-1901. Ty. forsøg på at erobre jorden modvirkedes af Nordslesvigs Kreditforening og orga- nisationen »Landeværnet«. Da. stemmetal i Nordslesvig voksede, men i Flensborg og Mellemlesvig sejrede tyskheden. Ver- denskrigen 1914-18 kostede op mod 6000 dansksindede sønderjyder livet; 23. 10. 1918 rejste H. P. Hanssens i ty. rigsdag krav om løsning af det sønderjyske spørgsmål, hvad ty. udenrigsmin. anerkendte. Grænsedragningen førte til kon- flikt bl. de da.; H. P. Hanssens fløj og d. da. reg. fastholdt, at Nordslesvig (1. zone) skulle stemme en bloc, Mellemles- vig (2. zone) kommune vis; Flensborg- danskerne ønskede Flensborg med til 1. zone for at få sikkerhed for at komme til Danm. Yderligere åbnede kredse ønskede også afstemning i sydligste S. Versailles- freden 1919 fastlagde i hovedsagen vilkå- rene efter d. da. regerings ønske; efter ratifikation af Versaillesfreden overgik styret af 1. og 2. zone til en international kommission. Ved afstemning i 1. zone 10. 2. 1920 fik danskerne 75431, tyskerne 25 329 stemmer; i 2. zone, 14. 3. 1920, fik da. 12 800, ty. 51724, ingen kommune havde da. flertal; en regel om, at de, der

m tysk-frisisksproget område ca. 1800
HU tysk sprogs fremtrængen 1800-1830
g| - - - - 1830-1890
PS - - - - 1890-1930

Det tyske sprogs fremtrængen i Sønder- jylland siden 1800.

var født i S., men siden bortrejst, havde stemmeret, gav ty, nogen fordel (embedsmandsbørn). Flensborg havde % tyskhed (19 386 mod 7 595, hvis tilfældige fradrages). I Danm. opnåede en stærk »Flensborgbevægelse« marts 1920 at styrte min. Zahle, men venstreger. Neergaard, der kom til efter »Påskekrisen«, ville ikke gå videre end til at ventilere muligheden af Flensborgs internationalisering, hvilket ikke fandt tilslut. Grænsen fastlagdes fra Kruså til Tønder. Efter underskrivelse af overdragelses-traktat 5. 7. 1920 red Christian 10. over grænsen 10.7.

Da. admin. og lovgivn. gennemførte hurtig genrejsning af S., omfattende vej-anlæg, skolebygninger m. m. Det ty. mindretal fik vidtgående beskyttelse af nationalitet (skole, kirke m. m.); det så det som sin opgave at fremme tysheden og om muligt gennemtvinge grænseflytning mod N. Jordkampen fortsattes, og landbrugsriserne 1925-27 og fra 1930 bidrog til at rejse uro bl. S-s landmænd. Det ty.-sindede »Slesvigske Parti« fik 1920 7500 stemmer, 1929 9800, 1939 15 000 (højdepunkt, af i alt 94 400 stemmer i de sønd. landsdele, hvoraf 4500 til da. nazister). Efter 1933 nazificeredes ty. mindretal for en stor del; da erobring af flertal ved fredelige midler var udelukket, satte det håbet til en ty. magtafgørelse, hvilket ikke fandt større tilslut. i Berlin, heller ikke efter Danm.s besættelse 9. 4. 1940. Mindretallets udfordrende og illoyale holdning under besættelsen førte til voldsom skærpselse af d. nationale modsætning i Nord-slesvig; efter befrielsen interneredes mange tysksindede ledere, og de offentl. ty. skoler afskaffedes v. lov af 1946 (idet private ty. skoler kunne fortsætte, stadig m. statstilskud). Ved folketingsvalget okt. 1947 opstilledes atter repr. f. de tysksindede (7450 st., intet mandat). (Om udvikl. S f. grænsen, se Sydslesvig).

Sønderjyske Landsdele, De. off. beteg. for den del af Sønderjylland (hertugdømmet Slesvig), der 1920 tilfaldt Danmark; 3882 km²; 200 012 indb. (1945). Vestkysten er med undtagelse af strækningen Ballum-Emmerlev ledsaget af en frugtbar marskbæmme, der går jævnt over i det lavvandede vadehav med de mange smalle render (Juvre Dyb, Rømo Dyb m. fl.); øer: Rømo og Jord-sand. Østlandet er et bølgeformet el. bakket frugtbar landskab (Knivsbjerg: 97 m); øer: Als, Arø, Barsø, Kalvø, Linderup og Okseøerne. Midtlandet er dels bakkeøer (Rødding, Gram-Nustrup, Toflund Øen m. fl.) med afvekslende sandede og lerede jorder, dels hedesletter (hvoraf Tinglev-sletten er langt den største) med sandede, ufrugtbare jorder. Langs vandløbene findes fl. steder engstrækninger. (Hist., se Sønderjylland).

Søndermarken, park i Frederiksberg kommune, umiddelbart S f. Frederiksberg slot. Anlagt i 1730'erne; i 1780'erne omglat til eng. parkstil. Opr. slotspark, fra ca. 1852 offentl. tilgængelig.

Sønder-'Omme, da. stationsby (Grindsted-Troldehede) i Midtjylland; 1120 indb. (1945).

Sønderkov, hovedgård NØ f. Ribe. Hovedbyg. fra 1620 med tårne fra 1765. Fredet i kl. A.

Sønderø, 1) sø V f. Hareskoven (Nordsjælland); 13 km². S vandværk leverer vand til Kbh.; 2) landsby på Fyn, NV f. Odense; 585 indb. (1945).

Sønderup, Jens (f. 1894), da. politiker (Venstre). Gårdejersøn, kommunalpolitiker, folketingsmand fra 1935 (Skern); formand f. Jysk Husmandsforen. fra 1943. Afviste 17. 4. 1947 Søren P. Larsen som socialmin., afgik nov. s. å.

Sønder-'vi'g, badested v. Vesterhavet, VNV f. Ringkøbing.

Sønder Vissing-stenen i, da. runesten (Århus amt). S rejst af Harald Blåtands dronning Tove over hendes moder.

Søndre Flint, delvis tør stengrund 3 km SØ f. Saltholm (Øresund).

Søndre-Rønner, stenrøser 8 km S f. Læsø vestpynt.

Arne Sørensen. S. P. L. Sørensen.

Søndre Strømfjord, ca. 170 km l. vestgrønl. fjord. Danner grænsen ml. Holsteinsborg og Sukkertoppen distrikt.

Sønnef jelske Norge [ˈsonˈn-J], den del af Norge, der ligger S f. Dovre.

sønæringsbevis giver navigator- og maskinpersonel i henh. til deres eksaminer ret til at påtage sig tjeneste i da. skibe. **sønæringsloven** af 28. 2. 1976 (med senere ændringer af 1928 og 1919) giver regler for antallet af da. skibes befalingsmænd af forsk. kategorier, disses eksaminer og praktiske uddannelser m. m.

søofficersgrader. Søofficerer er sømil, befalingsmænd. I Danm. findes flg. grader: admiral (ærestitel), viceadmiral, kontreadmiral, kommandør, kommandørkaptajn, orlogskaptajn, kaptajnlojtnant, sølojtnant af 1. og 2. grad. De sidste 4 gradsbetegn. indførtes 1922 i tilnærm. til de internat. betegn., men havde til dels været benyttet i forsk. perioder i ældre tid. I udlandet anv. herudover admiralsgraden (Engl: Admiral of the Fleet; USA: Fleet Admiral). Med søofficerer er lige-stillet: søofficerer i reserven, kystofficerer, flyverofficerer, maskinmestre, læger, intendant, materielmestre m. fl. i de resp. grader.

Søofficersskolen, søværnets højere uddannelsesanstalt for kadetter. Havde opr. til huse på Bremerholm (da Gammelholm) (1701-28), derefter bl. a. i Det Brockdorffske Palæ på Amalienborg (1788-1827) og siden 1939 i egen bygning på Holmen. S ledes af en kommandør samt har ml. 50 og 60 skoleofficerer og ml. og civile lærere.

Sø' og Handelsretten i Kbh., oprettet ved lov af 19. 2. 1861. Består af en jur. præsident og vicepræs. samt et antal sø- og handelskyndige medl. Påkender især søsager og borgerl. retssager, i hvilke fagkundskab om handelsforhold skønnes at være af bet.

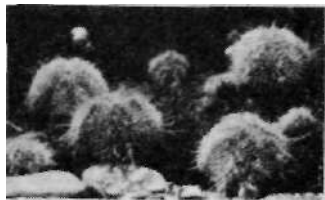
søopmåling, opmåling af kystlinier og havdybder til brug for udarb. af søkort. Pladsbestemmelse foretages ved alm. pejling el. radiopejling, i nyeste tid ved decca. Dybder bestemmes ved alm. lodskud el. ved ekkolod. Observationerne henføres til en bestemt niveauaflede v. hj. af selvregistrerende vandstandsmålere anbragt i det pågæld. område, s foretages i Danm. af Det Kgl. Søkort-Arkiv og udgives som kortblade i Mercators projektion i alm. i målestokke ml. 1:20 000 og 1:100 000 efter farvandets natur.

søpalmer (*Penta-crinus*), store, stilkede søliljer; dybvandsformer.

søpanteret, en sikkerhedsret, der tilkommer visse krav (f. eks. på bjergeløn el. hyre). Genstand for s kan være skib og fragt el. ladning.

søpapegøje, d. s. lunde.

søpindsvin (*Echino'idea*), klasse af pigehude. Halvkugleformede, skelettet dannet af kalkplader, der danner iait 10 rækker fra pol til pol. Hveranden række har pladerne forsynet m. porer, i hvilke der sidder sugefødder. Pladerne beklædt m. ofte kraftige pigge. Nogle s. de regulære.

har mundåbning midt på undersiden, gattet i den mods. pol. Andre, de irregulære, har mund og gat forskudt ud på siderne. I topfeltet udmunder kønsorganerne og i den såk. madreporplade [fra d. po'r-] udmunder stenkanelen, hvorig-nm. vandkanalsystemet står i forb. m. omverdenen. En del s har tænder i munden. Nogle lever af planteføde, andre af smådyr. De irregulære s er ofte nedgravede. Frittsvømmende larver. Adsk. arter i Danm. Forstenede s, der stammer fra kridtlagene, findes jævnligt i jordbunden.

søpoliti, tilsynet med overholdelsen af de for en stats søterritorium gældende ordsbestemmelser kan udøves enten af flådemyndigheder, særlige afd. af landets alm. politikorps (således i Danm.), el. af et særligt fiskeripoliti for så vidt angår reglerne om fiskeriet.

søpunge (*Ascid'acea*), så godt som udelukkende fastsiddende søkdyr, ofte pølse- el. klumpformede. Kappen til dækket af sandskorn. 2 åbninger, en mundåbning, der fører ind til gællesækken, og en kloakåbning, der fører ind til det gællesækkens omgivende hullrum. Lever af smådyr, der føres ind rh. peridoter i munden. Tvekvønnede. Frittsvømmende, haletude-sædne, larver, forsynet m. rygstreng. Adsk. s danner kolonier. Udelukkende havdyr. Fl. arter i Danm.

Søpung, gennemskåret på langs.

søpølser (*Holothurio'idea*), pigehude; langstrakte, pølseformede, bløde, idet kalkskellet kun består af små kalklegemer, indlejret i kropvæggen. Hos nogle sidder sugefødderne i rækker, hos andre spredt el. kun på den ene side. Omkr. munden grenede fangarme. Gattet modsat mun-

den. I tarmkanalen udmunder nogle store grenede organer, de såkaldte vandlunger. Kropvæggen muskuløs. Æggene udtømmes i vandet; larven fritsvømmende, fimreklaedt. Enkelte har yngelpleje. Ved berøring løses og udskræns indvoldene ofte. s er udelukkende havdyr, m. få undtagelser bunddyr. Hertil søgaurker, skæl-pølser og ormepølser. En del arter i Danm.

Søren, da. mandnavn, af helgennavnet Severinus.

Sørensen, Hr., søpøgfult navn for det da. folk som godmodigt, men lidt døsigt. Figuren er egl. skabt af »Corsaren« 1841 ff. (Klæstrup's tegninger).

Sørensen, Arne (f. 1906), da. forfatter, politiker. Husmandssøn, journalist v. »Politiken« 1929-31, 1934-36; højskolelærer, knyttet til soc.-dem. oplysningsarb.; brød m. arbejderbevægelsen, udsendte fra 1936 tidsskriftet »Det tredje Standpunkt«, hvor S med afstanden fra demokrat og fra dikatur krævede nyt samfund på kristent grundlag; udg. 1933 *Funktionalisme og Samfund*, 1936 *Det Moderne Menneske*. Fra 1936 formand for partiet Dansk Samling; efter skuffelse ved valget 1939 folketingsmand fra 1943, medl. af Danmarks Frihedsråd, kirkeminister maj-nov. 1945. Trak sig ud af politik inden folketingsvalget 1947. Udmeldte sig af Dansk Samling 1949. (Portræt).

Sørensen, Axel (1851-1920), da. skolemand og forfatter. Som dansk- og rel.-lærer livlig litt. og organisat. virksomhed. Talr. studentreviser og fl. skr. om studenterforeningsliv og studenterdign. *Rimordbog* (1900).

- Sørensen, Axel** (1882-1947), da. socialdemokrat. Journalist; 1918-39 borgmester i Horsens. Landstingsm. 1932-36; 1939-juli 1940 trafikmin. 1940-47 direktør i Kgr. Danm.s Hypotekbank.
- Sørensen, Carl Frederik** (1818-79), da. marinemaler. Flere billeder på kunstmuseet, bl. a. *Sommertagningen på Helsingørsk Red* (1860).
- Sørensen, Christen**, da. astronom, kendt som Longomontanus.
- Sørensen, Christian** (1816-61), da. typograf, oprinder af en af de første brugbare sættemaskiner (tacheotyp), hvoraf et ekstp. bevares på Polyteknisk Læreanstalt. Gulmedaille på udstillingen i Paris 1855. Hans sættemaskine anvendtes fra 1854 i »Fædrelandet« s sætteri.
- Sørensen, Eduard Christian** (f. 1898), da. veterinær. 1931 prof. i anat. ved Landbohøjskolen.
- Sørensen, Edvard** (f. 1893), da. politiker. Husmand. Folketingsmand (Venstre; Bælumkreds) fra 1929, formand for Venstres rigsdagsgruppe 1945, for Venstres landsorganisasjon 1949 (efter Knud Kristensen).
- Sørensen, Eiler** (f. 1869), da. maler; interiører og landskaber m. fig., repr. bl. a. på kunstmuseet.
- Sørensen, Enevold** (1850-1920), da. politiker (Venstre). Lærer, fra 1872 redaktør af »Kolding Folkeblad«; folketingsm. 1887-92, 1898-1910, landstingsm. 1910-18. Indenrigsmin. 1901-05, kultusmin. 1905-09, støttede 1909 Neergaard i forsvarssagen.
- Sørensen, Frode** (f. 1886), da. handelsgartner, fra 1922 lektor i havebrugsøkonomi ved Den Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole.
- Sørensen, Hans Peter** (f. 1886), da. politiker og journalist; medarb. ved »Social Demokrat« 1924, red. 1929-41 (afsked efter ty. krav), borgmester i Kbh. 1943, overborgmester 1945.
- Sørensen, Henrik** (f. 1882), no. maler; elev af Zahrtmann og Nfatisse; var fører for gruppen »De I4«; landskaber fra Telemarken, figurkompositioner (*Tone Veli*), portrætter (*Par Lagerkvist*) o. a.; med et stærkt islet af romantisk beto-

Henrik Sørensen; Studie til Tone Veli. (Malmo).

net fantasi har S ofte givet sin kunst et aktuelt indhold. bl. a. i *Gadekamp* (1930), *Ærens Mark* (1931); desuden rel. motiver: *Pietà* (1923), *Inferno* (1925), *altertavle i Linköping domkirke* (1932); grafik, ill. bl. a. til no. folkeeventyr.

- Sørensen, Inge** (f. 1924), da. svømmerske; gymn.- og svømmelærerinde 1945. Danm.s-mester i brystsvømme. 1936-44. Fl. Danm.s-rekorder. Bronzemedaille v. olympiaden 1936.
- Sørensen, Jens** (1646-1723), da. søkört-direktør (1695). Fremstillede over 100 planer indeholdende landets kystomrids og søkort over alle da. farvande, et efter datidens forhold udmærket arbejde.
- Sørensen, Jens** (f. 1887), da. maler; medl. af »Den Frie Udst.« fra 1934; portrætter, skildringer fra Dyrehavsbakken.

- Sørensen, /ohan Poul** (1861-1947), da. ingeniør. Demonstrerede 1891 et system for telegraforb. ml. skibe uden traðforbindelse.
- Sørensen, Marius** (f. 1891), da. socialdemokrat. Opr. landarb. fra Viborg-egnen; fra 1919 knyttet til fagforeningsarb., 1929 rejsesagitor f. Da. Arbejdsmandsforb. 1938 forretningsfører s. st. Kommunalpolitikker. Fra nov. 1947 arbejdsmin. i min. Hedtoft.
- Sørensen, Max** (f. 1913), da. jurist, i udenrigstjenesten 1938-47, derefter prof. i offentl. ret ved Århus Univ.
- Sørensen, Poul** (f. 1873), da. civilingeniør. 1922-1943 dir. for Kbh.s Vandforsyning.
- Sørensen, Poul** (f. 1896), da. maler; medl. af »Koloristerne« fra 1935 og »Den Frie Udst.« fra 1942. *Udsmykn. af Landbohøjskolens Studenterkollegium* (1944).
- Sørensen, Poul** (f. 1906), da. forfatter. Kendt journalist og revyforf., da han 1940 udsendte den betydelige digtsaml. *Poul Sørensen*. Som en af besættelsestidens dristige lyrikere skrevet *April i Danmark*. (1942, forbudt, øget udg. 1945).
- Sørensen, Rasmus** (1799-1865), da. politiker, skolemand. Bondesøn; lærer (knyttet til Chr. D. Reventlow, F. A. Holstein); religiøst grebet, i 1840erne fremtrædende bondeagitor, talte for oprettelse af bondehøjskoler; oprettede 1848 højskole i Ulдум, N f. Vejle. Knyttet til Peder Hansen Lundby og I. A. Hansen; stod afvisende over for d. liberale bevægelse og tabte terræn efter 1846, bekæmpede da.-ty. nationalmodsnætning; emigrerede en tid til USA.
- Sørensen, Sophus** (1865-1936), da. gejstlig. Seminarieforstander 1884 (Jelling), biskop over Lolland-Falster 1903, i Århus 1907, tog ved Arboe-Rasmussen-sagens afgørelse afsked 1916 og blev sognepræst i Nørup ved Vejle.
- Sørensen, Søren** (1848-1902), da. orientalist med indisk sprog, især sanskrit, som speciale. *Om Måhåbhārata's Stilling i den ind. Litt.* (1883), *Om Sanskrit's Stilling indenalm. Sprogudvikl. i Indien* (1890).
- Sørensen, Søren** (f. 1879), da. landbrugs-ekspert. Statskonsulent og landbrugsattaché i Washington 1919-27 og i London 1931-40. Landbrugsmin.s rådgiver vedr. handels- og eksportforh. fra 1940-49.
- Sørensen, Søren Peter Lauritz** (1868-1939), da. kemiker, prof.; 1901 direktør for Carlsberg-Laboratoriets kem. afdeling. Har 1907 opstillet definitioner for syrekonzentration, brintioneksponent (PH) osv. og anvist metoder til måling af disse. Har arbejdet med aminosyrer og rene krystallinske proteinstoffer. (Portræt sp. 4481).
- Sørensen, William** (1848-1916), da. zoolog. Arbejder over fisk og edderkopper. En række polemiske skrifter mod Steenstrup og hans kreds.
- Sørensen Fugholm, P.**, pseud. for Per Barfoed.
- søret**, 1) domstol, der behandler søsager. Uden for Kbh. er s den påg. underrettdommer med 2 søkyndige personer. I Kbh. findes Sø- og Handelsretten; 2) de retsregler, som angår søfarten. De gælder regler indeholdes navnlig i søloven af 1. 12. 1937 samt sømandsloven af 1. 5. 1923. s's regler har i vidt omfang intern, gyldighed, navnlig som følge af bestræbelser for gnm. intern, konventioner at nærme de forsk. landes s til hinanden.
- Sørfjorden** [sø:rfjo:ran], navn på fl. N-S gående no. fjordarme, bl. a. den største af Hardangerfjordens arme (ca. 40 km l.).
- sørgeluer** (*Anthrax*), m. svævefluene beslagtede sorte fluer. Larverne snylter i sommerfuglelaver.
- sørgeskåbe** (*Va'nessa an'tiopa*), sortvinget takvinge. Vingerne hvidrandede m. blå pletter. Larven på pil, birk, poppel. (Ill. se tavle Sommerflugt).
- sørgemyg** (*Scia'ridae*), fam. af små mørkfarvede ikke stikkende myg; larverne i jord. Undertiden skadelige i champignonkulturer. De i massevis optrædende larver danner de såkaldte hærorme.
- sørgesiskan** (*Carduelis tristis*), nordamer. finke. Gul med sorte vinger og hale.
- sørgespil**, d. s. s. tragedie.

sørgetid, i ældre ret det tidsrum, der skulle forløbe, inden en tidl. gift person måtte indgå nyt ægteskab. I gæld. ret er fastsat særl. regler for en tidl. gift kvindes adgang til at indgå nyt ægteskab inden 10 mdr. efter det første ægteskabs ophør. Formålet med disse regler er dog alene at hindre, at der i det andet ægteskab kan fødes børn, som er avlet i det første ægteskab.

Sørlandet [sø:rlan:3], betegn. for det sydligste Norge, d.v.s. Aust-Agder og Vest-Agder fylker. Undertiden regnes Rogaland til S.

Sørlands-banen, 599 km lang, delvis elektr. no. bane fra Nordagutu på banen Oslo-Skien til Stavanger, som fra Kristiansand til Stavanger blev taget i brug 1944, efter at den i S indgående del af den gi. smalsporede bane Flekkefjord-Stavanger var ombygget til normalspor. På S findes fl. ret lange tunneler, heribl. Nordeur. længste, den 9065 m lange Kvinneshetitunnel.

Sorman, Ingrid Amalie (Py) (1897-1947), sv. forfatterinde. Har udg. underholdende, væsentlig kvindesyk. romaner; især kendt er *Toto* (1929).

Sør-Trøndelag [sø:trøndalag, -'trø:n-a:], no. fylke, omfatter landet S f. og-en mindre del N f. Trondheimsfjorden; 18 755 km², 192 000 indb. (1946). Ved kysten de store Øer Hitra og Frøya og talr. mindre. Langs Trondheimsfjorden frugtbar agerland. Langs den sv. grænse og mod S (Dovre fjeld) findes højfjeld. Landbrug, fiskeri og minedrift. Dovrebanen, Rørosbanen og Merakerbanen går gnm. S. Een købstad: Trondheim.

Sørvågur [sørvåvur], da. *Sørvåg*, bygd på Vågar, Færøerne; 776 indb. (1945). Ved S anlagte brit. militær under 2. Verdenskrig en flyveplads.

søroveri, enhver uberettiget voldshandling, som af et privat skibs besætning begås mod et andet skib på det åbne hav. Efter folkeretlig sædvanen kan sørovere uanset deres nationalitet pågribes og straffes af myndighederne i ethvert land.

Søroy(a) [sø:roi(a)], no. ø. Finmark V f. Hammerfest; 816 km², 2440 indb. (1946).

sø-salat, da. navn for *Ulva lactuca*, en grønalg, hvis løv danner en grøn hinde, alm. i saltvand.

søs kendernt ode, metode til undersøgelse af en egenskabs arvelighed gnm. optælling og undersøgelse af søskende til probanderne (dem, hvem undersøgelsen gælder). Er der blandt dem f. eks. 25% syge, hvilket svarer til en simpel mennesk infaktorspaltning, kan den påg. egenskab anses for arvelig og recessiv.

søslanger, fabeldyr. Aldrig iagttaget m. sikkerhed. Beretningerne skyldes muligvis kæmpeblæksprutter, delfinflokkede osv. søsole (*Sø'laster*), søstjerner m. ca. 10 arme. Et par arter i da. farvande.

søsommerfugle, d. s. s. vingesnegle.

søsterlod i arv, var i Danm. indtil 1857 kun halvt så stor som broderlod.

søstjerner (*Astero'idea*), stjerneformede, oftest 5-armede pighude. Hyppigst dækket af piggede kalkplader. På armenes underside en rende m. to rækker sugel-

Søstjerne ved at fordoje en molboøsters.

fødder. I spidsen af armene et øje. Den tandløse mund midt på undersiden, gattet mods. på oversiden. Larven fritsvømmende, fimreklædt. Alle s. er havdyr, krybner rundt på bunden v. hj. af sugefødderne, lever af ådler, muslinger o. a. smådyr. Kan krænge maven ud over byttet og fordoje dette. Evnen til at nydanne større el. mindre dele af legemet er meget stor. I da. farvande bl. a. den alm. S.

oftest rødlig el. blålig. Tit meget talrig, skadelig v. at æde fisk i garn o. l.

søsyge, utilpashed m. kvalmeogopkastning under sørejser. skyldes lige vægtsforstyrrelser (labyrinthirritation), dog også psykiske indtryk. Behandlingen er roligt, horisontalt lege og piller, indeholdende atropin og skopolamin el. barbitursyrepræparater.

søsætning, d. s. s. stabelafløbning.

søterritorium, den del af havet, der ligger nærmest en stats kyster og hvorover staten derfor udøver sin højhedsret alene med de begrænsninger som følger af passageretten for andre nationers skibe. Hvor stat kan i principet fastsætte bredden af sit s; hyppigst er den 3 sømil, i Danmark 4 sømil, hvor intet andet udtrykkeligt er fastsat. Efter 2. Verdenskrig har Sovj. og Polen hævdet et s på 12 sømil.

søtunge, d. s. s. tunge.

satænder (*Scaphopoda*), klasse af bløddyr. Langstrakte, omgivet af en svagt krummet, rørformet skal, åben i begge ender. Raspetunge. Særkonnet; larven emmeklædt. Havdyr, sidder delvis nedgravet i bunden. En art ret alm. i Danmark.

søtøjmester (tøj): ældre betegn. for skyts), direktør for søartilleriet, den søofficer, der har ansvar for vedligeholdelse og fornyelse af søværnets artillermateriel, planlægelse af skydningerne m. v.

Soul [saul, Jaul], off. *Kyongsong*, jap. *Keijo*, hovedstad i (S-)Korea, midt i det vestl. lavland; 1 142 000 indb. (1946). Handels- og jernbanecentrum. Lettere industri. Havneby; Chemulp'o.

søulv, d. s. s. havkat.

søur, kronometer til navigationsbrug.

søvgagt, vagtfordeling under gang (sejlad), modsat ankervagt, når skibet ligger til ankers.

søvejsregler, internationale, internat. påbudte bestemmelser til skibsfartens betryggelse om skibes vigepligt, lanterneføring, lysignalering under tåg osv., i Danmark, fastsat ved kgl. anordning af 22. 1. 1897 med tillæg.

søvind el. pålandsvind, se landvind.

søvindmergel, hvidlig, fed kalkrig mergel fra nedre oligocæn på Horsens-egnen.

søvn, en regelmæssigt tilbagevendende tilstand af bevidstløshed, der lettest indtræffer, når sansindtrykkene til hjernen bringes ned på et minimum, altså ved mørke, ro og afslappelse. Træthed, legemlig el. åndelig, virker fremmede på tilbøjeligheden til s. s er en nødv. hvile for

størhjernen, og mangel på s vil nedsætte hjernens funktionsevne, evt. fremkalde nervesygdomme. Under s ændres mange af legemets funktioner, pulsen bliver langsom, stofskiftet og legemstemp. falder osv. s styres sandsynligvis fra et særligt s-centrum i mellemhjernen.

søvnbevægelser, bo..., plantebevægelser, bl. a. hos bælgplanter og skovsyre; består i, at bladstillingen ændres ved aften, når planterne går i søvnstilling, og om morgenen, når de går i dagstilling. Beror på ændring i saltspænding.

søvnøgengeri el. *somnambulisme*, tilbøjelighed især hos børn og unge menneskers til i mere el. mindre dyb søvn at gå omkring og evt. foretage mere komplicerede handlinger.

søvnløshed (*insomnia*). Normalt varer nattesøvnen 7-9 timer uafbrudt, hos børn en del længere, hos ældre noget kortere. Ved f. eks. febersygdomme, sindslidelser, smertefulde sygdomme m. fl. og særlig ved neurasteni og depression findes forstyrrelser heri. - Man antager, at den normale søvn udløses fra nervecentre i hjernens centrale dele, muligvis gnm. en virkning på blodkarrene i hjernebarken, og man har tænkt sig, at s skyldes forstyrrelser i den regulerende virksomhed fra disse centre. Psykiske faktorer spiller dog også en stor rolle.

Søværnskommandoen, øverste kommandomyndighed inden for søværnet. Chefen for S er tillige direktør for Marine ministeriet, der varetager de rent admin. forh. i S, hvoriøvr. indgår bl. a. Marine staben, der forbereder og planlægger landets sø- og kystforsvar.

søører (*Haliotis*), forgællesnegle. Stor, skålformet skal m. tykt perlemorslag. I skallen en række huller. En art v. V-Eur. Skallerne bruges ofte som askebægre.

'Saaby', *Viggo* (1835-98), da. sprofgforsker; især bekendt for sin retskrivningsordbog (1891).

Saabye, August (1823-1916), da. billedhugger; *Susanne for Rådet* og *Lady Macbeth* (begge kunstmus.); stauer af H. C. Andersen (1877, Kongens Have) og J. P. E. Hartmann (1905, St. Annæ Plads, Kbh.) m. m.

sål arkit., 1) det nederste stk. træ i vindueskarm; 2) bunden af en blanding el. niche, som ikke når gulvet.

sålbænk (af *sal*), udvendig, vandafledende flade under vindueskarme.

'såleard (oldn. *arbr* plov), primitiv plovtpe med vandret løbende skær (sålen). Anv. i sten- og bronzealder.

sålegængere el. *plantigrade*, pattedyr der træder på hele foden, f. eks. bjørnen og mennesket.

sålearder, læder der fås af oksehuder v. rødgarning el. kromgarning.

såmaskine, landbrugsmaskine til fordeling og medbringning af sædekorn og frø. Nutildags anv. kun radsåmaskiner, der kan udså frø og korn i række med forsk. afstand (10-60 cm) og med forsk. såmængde (1-200 kg) pr. ha. Sæden føres m. passende mellemrum v. hj. af særligt udformede tilførsingshjul fra en beholder gnm. udløbsrør til frøer, der trækkes af en række knive på maskinen. De moderne s opstod i Engl. i 18. årh.

såning, Den ældste form for s var brødsåning; nu anv. udelukkende radsåning med såmaskine, der giver en mere ensartet fordeling og dækning af frøet.

sår, sønderdeling af hud el. slimhinde. De akutte sår (lat. *vulnus*) benævnes efter deres oprindelsesmåde, f. eks. snitsår, stiksår, skudsår. Kroniske sår (lat. *ulcus*) opstår ved mangelfuld ernæring, betændelse el. kræft. Sårbehandling. For Listers tid var sårbehandl. tilfældig. Med Lister (1867) kom den antiseptiske sårbehandl. (behandl. af sårinfektionen), der efterfulgtes af den aseptiske sårbehandl. (forhindring af sårinfektionen); efter den mod. kemoterapi fremkomst er sårbehandl. nærmest kombineret antiseptisk-aseptisk, idet sårene renses, pudres med en blanding af sulfathiazol og penicillin og forbindes. Under 2. Verdenskrig kunne man ved denne metode få over 90% af selv de alvorligste sår helet på ca. 10 dage.

sårfeber, feber p. gr. af betændelse i sår.

sårgangræn, d. s. s. hospitalgangræn.

sårgummi, et pektinholdigt stof, der ved beskadigelser udvikles i løvtræernes ved. Beskytter mod infektion, idet det lukker for karrene.

sårkork, *bot.*, væv, der dannes, hvor plantens overflade bliver beskadiget, s består af korkcelle og fremkommer ved delinger af de uskadede celler i sårets nærhed.

så (glda. *saath* baghold, egl. om klappernes opstilling i række el. halvkreds), i jagt-sprog den del af terrænet, som ved klappagt afdrives ved en opstilling af skytterne.

T

T, t, 20. bogstav i det da. alfabet; det stammer fra det lat. T, der er optaget uforandret fra græsk. Rumænsk t (i det cédille) har lydverdien [ts].

T, automobilkendingsmærke f. Viborg amt.

t, fork. f. ton.

t., fork. f. troy.

Ta, kem. tegn for tantal.

Taafe [*l'ta-h*], *Edward Graf* von (1833-95), østr. politiker. Førstemin. 1868-70, 1879-93, søgte at vinde cecherne ved imødekomende politik, mødte modstand bl. tyskerne. Støttet til katolsk-kons. kredse. Fik finanserne til at balancere. Styrret på forslag om udvidet valgret.

Ta'annek ['ta'-anæk], d. s. s. *Ta'anak* i G. T., by i den sydl. del af Jizreelletten; udgravet af ty. arkæologer.

Tabari ['tåbå'ri] (838-923), pers.-arab. forfatter, har skrevet en verdenshist. og en koran-kommentar.

Tabariya [tåbå'ri:jå], arab. navn på Tiberias i Palæstina.

tabatiere [-tjæ:ri] (fr., af *tabac* tobak), snustobaksdåse, anv. i 18.-19. årh., af

guld el. sølv med ciselerede el. reliefferede, el. af porcelen med malede billeder.

tab'el (lat. *'tabula* tavle), oversigt ordnet i kolonner og rubrikker; skematisk opstilling af de lavere tals funktion i de 4 regningsarter; tabel'la'risk, som er ordnet i kolonner og rubrikker.

Taberg [ta'bærj], 340 m h. bjerg i Sv., SSV f. Jonkoping; indeholder store mængder titan- og vanadinførende jernmalm.

taber'nakel (lat. *tabernaculum* telt), 1) den transportable helligdom, som Israel if. 2. Mos. 25-27 medførte under ørkenvandringen. Den var delt i Det Hellige, hvor skuebordsbordet, den syvarmede guldlysestige og rogofferalteret stod, og Det Allerhelligste med Pagtens Ark. 2) i kat. kirke lille skab, anbragt midt på el. ved foden af alteret, i hvilket ciborium opbevares.

'tabes dor'salls (lat. *tabes* tæring og *dorsalis*, af *dorsum* ryg), lat. betegn. for rygmarvstæring.

tableau [-'bio] (fr., egl. lille tavle), maleri; arrangeret scenisk opstilling; signaltavle; overraskelsesudbrud.

Table Bay ['tæi'Wbæi], kapholl. *Tafelbaai*, bugt på den sydligste del af Afr.s Atlanterhavskyst. Cape Town ligger ved T.

table d'hone ['tabb 'do:t] (fr.: *vertens bord*), fællesspisning ved et langt bord i hoteller o. l.

Table Mountain ['tæibl' mauntin], eng. navn på Tafelbjergtet.

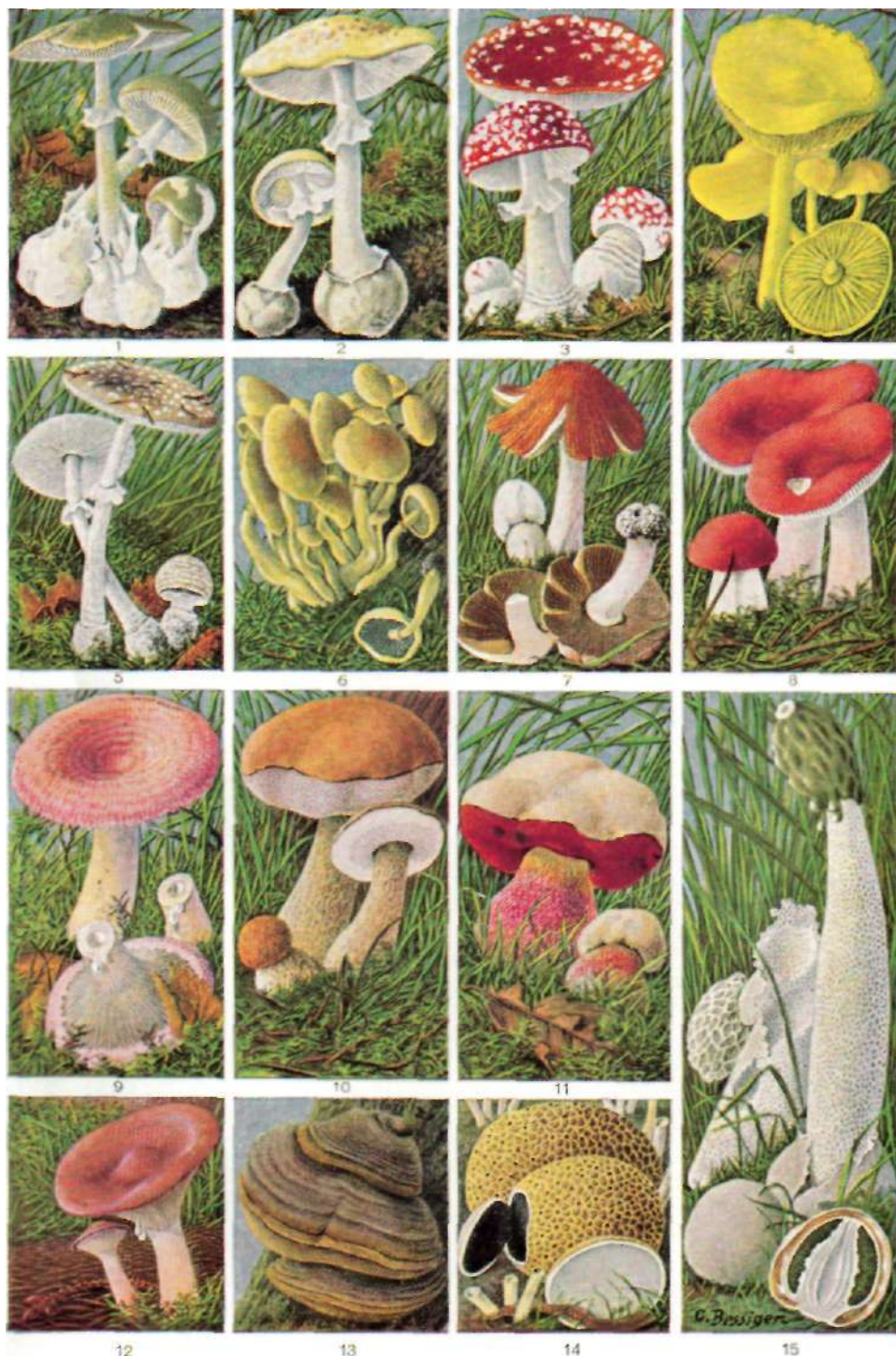
ta'blet (fr., af lat. *tabula* planke, tavle), skive, lille tavle; *med.*, flade, ovale el. runde kager af medikamenter, tilsat bindemidler og sprængemidler, de sidste til at sprænge t til pulver efter synkning, tillader en renlig og nøjagtig dosering af lægemidler.

tablette'ri' (fr. af lat. *tabula* planke), kunstdrejer- el. kunstnedkerarbejde; æsker, bibeholder, cigarrør m. m.

ta'blinum (lat.), i det rom. privathus et stort rum, der i hele sin længde står i forb. m. atrium. Sædvanligvis et rigt udstyret rum.

•Tabor, arab. *Djebel el Tur*, hebr. *Har Tavor*, bjerg i N-Palæstina SV f. Tiberias Søen; 562 m. If. traditionen Forklærens Bjerg.

GIFTIGE ELLER USPISELIGE SVAMPE

1. Løgknoldet fluesvamp (*Amanitaphalloides*), dødelig giftig. 2. Kugleknoidet fluesvamp (*Amanita mappa*), uspiselig. 3. Rød fluesvamp (*Amanita muscaria*), giftig. 4. Svovlgul ridderhat (*Tricholoma sulphurium*), uspiselig. 5. Panter-fluesvamp (*Amanita pantherina*), giftig. 6. Knippe-svovlhat (*Hypopholoma fasciculare*), uspiselig. 7. Teglstensrød trævlehat (*Inocybe Patouillardii*), dødelig giftig. 8. Giftig skørhat (*Russula emetica*), giftig. 9. Skægget mælkehat (*Lactarius torminosus*), giftig. 10. Galde-rørhat, (*Boletus felleus*), uspiselig. 11. Satans-rørhat (*Boletus satanas*), giftig. 12. Rødbrun mælkehat (*Lactarius rufus*), giftig. 13. Tøndersvamp (*Polyporus fomentarius*), uspiselig. 14. Alm. bruskbold (*Scleroderma vulgare*), mistænkelig. 15. Alm. stinksvamp (*Phallus impudicus*), uspiselig.